n Adams
Library,

N THE CUSTODY OF THE
BOSTON PUBLIC LIBRARY.

SHELF Nº
ADAMS
153.5

Joh

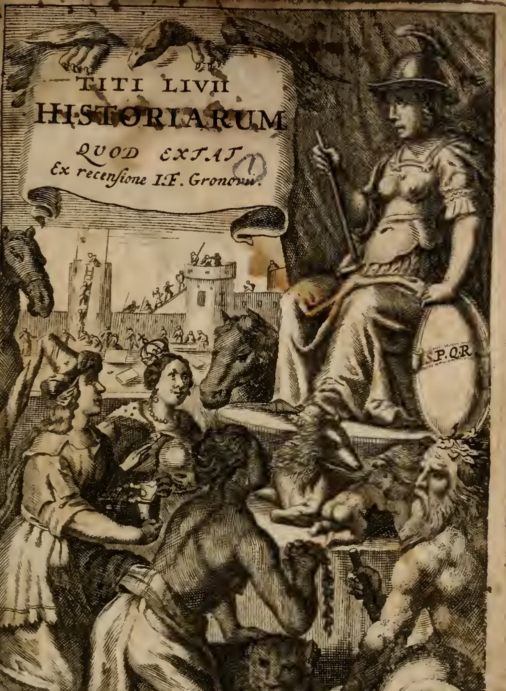
TITI LIVII
HISTORIARUM
QUOD EXTAT
Ex recensione I.F. Gronovii.
S.P.Q.R.

AMSTELODAMI,
Apud Danielem Elzevirium. A°. 1678.

~~The gift of~~

~~Mr.~~ [illegible]

The Gift of

John Shaw

* Adams
153.5

John Thacker
Thos [illegible]

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
DECADIS PRIMÆ
LIBER PRIMUS.

In eundem Epitome.

Adventus Æneæ in Italiam, & res ab eo geſtæ; Aſcanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compreſſa, nati Romulus & Remus: Amulius obtruncatus. Urbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima ſpolia Jovi Feretrio lata. In curias populus diviſus. Fidenates & Vejentes victi. Romulus conſecratus. Numa Pompilius ritus ſacrorum tradidit: Jano templum conſtituit: ejuſque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clauſit: cum Dea Egeria ſibi congreſſus nocturnos eſſe ſimulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hoſtilius Albanos bello petiit. Poſthæc Tergeminorum pugna. Horatius abſolutus. Mettii Fuffetii ſupplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad poſtremum fulmine Tullus abſumptus eſt. Ancus Marcius cærimonias à Numa inſtitutas renovavit: Latinis victis, & ad civitatem adſcitis, montem Aventinum aſſignavit: Politorium urbem Latinorum bello repetitam, quam priſci Latini occupaverant, diruit: pontem ſublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Oſtiam condidit. Regnavit annos triginta tres. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthii filius à Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci rece-

ptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & poſt mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit: Latinos ſubegit, Circum deſignavit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ ſcientiæ cauſſa Attii Navii auguris, conſuluiſſe fertur, an id, de quo cogitaret, effici poſſet: quod quum ille fieri poſſe reſpondiſſet; juſſiſſe cum novacula cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. Sabinos præterea acie vicit: urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occiſus eſt ab Anci filiis, quum regnaſſet annos triginta octo. Succeſſit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis poſito caput arſiſſe traditum eſt. Vejentes atque Etruſcos prælio fudit. Cenſum primus omnium egit. Luſtrum condidit, quo cenſa octoginta millia eſſe dicuntur. Claſſes centuriaſque deſcripſit. Pomœrium protulit: Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Eſquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus eſt à L. Tarquinio Priſci filio, conſilio filiæ ſuæ Tulliæ, cum regnaſſet annos triginta quatuor. Poſt hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi juſſu regnum invaſit: quo die ſcelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Amatos circa ſe ad cuſtodiam corporis ſui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volſcis geſſit: & ex eo-

rum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt: Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in poteſtatem ſuam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & conſulentibus, quis eorum regnaturus eſſet Romæ, dictum eſt, eum regnaturum, qui primum matrem oſculatus eſſet. Quod reſponſum cum ipſi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapſum ſe ſimulavit, & terram oſculatus eſt. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum impotenter ſe gerendo Tarquinius Superbus, omnes in odium ſui adduxiſſet; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad ſe Tricipitino, & viro Collatino, obteſtata, ne inulta mors ejus eſſet, cultro ſe interemit; Bruti opera maxime expulſus eſt, quum regnaſſet annos viginti quinque. Tunc conſules primum creati ſunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

FActuruſne operæ precium ſim, ſi à primordio Urbis res populi Romani perſcripſerim; nec ſatis ſcio: nec ſi ſciam, dicere auſim. Quippe qui quum veterem tum vulgatam eſſe rem videam, dum novi ſemper ſcriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum geſtarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & meipſum conſuluiſſe, &, ſi in tanta ſcriptorum turba mea fama in obſcuro ſit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me conſoler. Res eſt præterea, & immenſi operis, ut quæ ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret ſua: & legentium pleriſque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis ſint; feſtinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires ſeipſæ conficiunt. Ego contra hec quoque laboris præmium petam, uti me à conſpectu malorum, quæ noſtra tot per annos vidit ætas, tantiſper certe dum priſca illa tota mente repeto, avertam; omnis expers curæ, quæ ſcribentis animum, etſi non flectere à vero, ſollicitum tamen efficere poſſit. ea belli gloria eſt populo Romano: ut quum ſuum, conditoriſque ſui parentem Martem potiſſimum ferat; tam & hec gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his ſimilia, utcunque animadverſa aut exiſtimata erunt, haut in magno equidem ponam diſcrimine. Ad illa mihi pro ſe quiſque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibuſque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium ſit. labente deinde paulatim diſciplina, velut deſidentes primo mores ſequatur animo: deinde ut magis magiſque lapſi ſint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt præcipue in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitère, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii ſuſcepti fallit, aut nulla unquam reſpublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam ſeræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parſimoniæ honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates deſiderium, per luxum atque libidinem pereundi

Quæ ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere, in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et, ſi cui populo licere oportet conſecrare origines ſuas, & ad Deos referre auctores;

perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forſitan & neceſſariæ erunt; ab initio certe tantæ ordiundæ rei abſint. Cum bonis potius ominibus votiſque ac precationibus Deorum Dearumque, ſi, ut poetis, nobis quoque mos eſſet, libentius inciperemus ut orſis tanti operis ſucceſſus proſperos darent.

CAPUT I.

IAm primum omnium ſatis conſtat, Troja capta in cæteros ſævitum eſſe Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, & vetuſti jure hoſpitii, & quia pacis reddendæque Helenæ ſemper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abſtinuiſſe. Caſibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui ſeditione ex Paphlagonia pulſi, & ſedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amiſſo, quærebant, veniſſe in intimum maris Adriatici ſinum: Euganeiſque, qui inter mare Alpeſque incolebant, pulſis, Henetos, Trojanoſque eas tenuiſſe terras: & in quem primum egreſſi ſunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen eſt, gens univerſa Veneti appellati. Æneam ab ſimili clade domo profugum, ſed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam veniſſe: inde in Siciliam quærentem ſedes delatum: ab Sicilia, claſſe Laurentem agrum tenuiſſe: Troja & huic loco nomen eſt. Ibi egreſſi Trojani, ut quibus ab immenſo prope errore nihil præter arma & naves ſupereſſet, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aborigineſque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama eſt: alii prœlio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxiſſe tradunt: alii, quum inſtructæ acies conſtitiſſent, priuſquam ſigna canerent, proceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque advenarum evocaſſe ad colloquium. percunctatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exiſſent? poſtquam audierit, multitudinem Trojanos eſſe; ducem Æneam, fi-

Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum ſibi advenam ægre patiens, ſimul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſere. Inde Turnus Rutulique diffiſi rebus, ad florentes Etruſcorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Cære opulento tum oppido imperitans jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus quam ſatis tutum eſſet accolis, rem Trojanam creſcere ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Æneas adverſus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem jure ſolum, ſed etiam nomine omnes eſſent; Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fide erga regem Æneam ceſſere. fretuſque his animis coaleſcentium indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras ſolum, ſed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis ſui impleſſet; tamen cum mœnibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs eſt, quemcunque eum dici jus faſque eſt, ſuper Numicium flumen: Jo[illegible]em indigetem appellant.

Cap. III. Nondum maturus imperio Aſcanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume manſit. tantiſper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paterni numque puero ſtetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major quam hic, Creuſa matre Ilio incolumi natus, comeſque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat. is lium Anchiſæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, ſedem, condendæque urbi locum quærere, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ ſanxiſſe. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Æneam apud Latinum fuiſſe in hoſpitio. ibi Latinum apud penates Deos domeſticum publico adjunxiſſe fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utique Trojanis ſpem affirmat tandem ſtabili certaque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi ſtirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Aſcanium parentes dixere nomen.

Cap. II. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti. Turnus

Aſcanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certe natum Ænea conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercæ, reliquit: novam ipſe aliam ſub Albano monte condidit. quæ ab ſitu porrectæ in dorſo urbis Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruſcique aut ulli alii accolæ auſi ſint. Pax ita convenerat, ut Etruſcis Latiniſque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. Silvius deinde regnat, Aſcanii filius, caſu quodam in ſilvis natus. is Æneam Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. ab eo coloniæ aliquot deductæ, Priſci Latini appellati. manſit Silviis poſtea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis ſubmerſus, celebre ad poſteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius: poſt Agrippam Romulus Silvius à patre accepto imperio regnat. Aventino, fulmine ipſe ictus, regnum per manus tradidit. is ſepultus in eo colle, qui nunc eſt pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum vetuſtum Silviæ gentis legat. plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. pulſo fratre, Amulius regnat. addit ſceleri ſcelus: ſtirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per ſpeciem honoris, cum Veſtalem eam legiſſet, perpetua virginitate ſpem partus adimit.

Cap. IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ſecundum deorum opes imperii principium. Vi compreſſa Veſtalis, cum geminum partum edidiſſet, ſeu ira rata, ſeu quia deus auctor culpæ honeſtior erat, Martem incertæ ſtirpis patrem nuncupat. ſed nec dii, nec homines aut ipſam aut ſtirpem à crudelitate regia vindicant: ſacerdos vincta in cuſtodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Sorte quadam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam ad juſti curſum poterat amnis: & poſſe quamvis languida mergi aqua infantes, ſpem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc vicus Ruminalis eſt (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. vaſtæ tum in iis locis ſolitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expoſiti erant pueri, tenuis in ſicco aqua deſtituiſſet, lupam ſitientem ex montibus qui circa ſunt, ad puerilem vagitum curſum flexiſſe: eam ſummiſſas infantibus ad- grege juvenum, ſeria ac jocos celebrare.

Cap. V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt, & à Palanteo urbe Arcadica Palatium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerat loca, ſolenne allatum ex Arcadia inſtituiſſe, ut nudi juvenes Lycæum Pana venerantes per luſum atque laſciviam currerent. quem Romani deinde vocarunt *Inuum*. Huic deditis ludicro, quum ſolenne notum eſſet, inſidiatos ob iram prædæ amiſſæ latrones; quum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe: captum regi Amulio tradidiſſe, ultro accuſantes. crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos collecta juvenum manu hoſtilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari; nam & expoſitos juſſu regis infantes ſciebat, & tempus, quo ipſe eos ſuſtuliſſet, ad id ipſum congruere; ſed rem immaturam, niſi aut per occaſionem, aut per neceſſitatem aperiri noluerat. Neceſſitas prior venit. Ita metu ſubactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, cum in cuſtodia Remum haberet, audiſſetque geminos eſſe fratres, comparando & ætatem eorum, & ipſam minime ſervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: ſciſcitandoque eodem pervenit, ut haud procul eſſet, quin Remum agnoſceret. ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) ſed aliis alio itinere juſſis certo tempore ad regiam venire paſtoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

Cap. VI. Numitor inter primum tumultum hoſtes invaſiſſe urbem atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem præſidio armiſque obtinendam avocaſſet, poſteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad ſe gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, ſcelera in ſe fratris, origieo mitem præbuiſſe mammas, ut lingua lambentem pueros magiſter regii pecoris invenerit. Fauſtulo fuiſſe nomen ferunt. Ab eo ad ſtabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam vulgato corpore lupam inter paſtores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati, quum primum adolevit ætas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circa ſaltus. Hinc robore corporibus animiſque ſumto jam non feras tantum ſubſiſtere, ſed in latrones præda onuſtos impetus facere, paſtoribuſque rapta dividere: & cum his creſcente indies

nem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti eſſent, cædem deinceps tyranni, ſeque ejus auctorem oſtendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingreſſi, cum avum regem ſalutaſſent, ſecuta ex omni multitudine conſentiens vox, ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permiſſa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expoſiti, ubique educati erant, urbis condendæ. & ſupererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id paſtores quoque acceſſerant: qui omnes facile ſpem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderederetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à ſatis miti principio; quoniam gemini eſſent, nec ætatis verecundia diſcrimen facere poſſet, ut Dii, quorum tutelæ ea loca eſſent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret.

Cap. VII. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium veniſſe fertur, ſex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo ſe oſtendiſſet, utrumque regem ſua multitudo conſalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congreſſi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama eſt, ludibrio fratris Remum novos tranſiluiſſe muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjeciſſet, *Sic deinde quicunque alius tranſiliet mœnia mea*) interfectum. Ita ſolus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipſe erat educatus, muniit: ſacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro inſtituta erant, facit. Herculem in ea loca Geryone interempto boves mira ſpecie abegiſſe memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ ſe armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipſum feſſum via procubuiſſe. ibi quum eum cibo vinoque gravatum ſopor oppreſſiſſet, paſtor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, ſi agendo armentum in ſpeluncam compuliſſet, ipſa veſtigia quærentem dominum eo deductura erant; averſos boves eximium quemque pulchritudine caudis in ſpeluncam traxit. Hercules ad primam auroram

tæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. is tum Evander concurſu paſtorum trepidantium circa advenam manifeſtæ reum cædis excitus, poſtquam facinus facinoriſque cauſam audivit; habitum formamque viri aliquantum ampliorem auguſtioremque humana intuens, rogitat qui vir eſſet. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, ſalve*, inquit, *te mihi mater veridica interpres Deum aucturum cæleſtium numerum cecinit: tibique aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere ſe omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, ſacrum Herculi, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſſent, iiſque exta apponerentur, Pinarii extis adeſis ad ceteram venirent dapem. inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolennium veſcerentur. Potitii ab Evandro edocti, antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt. donec tradito ſervis publicis ſolenni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

Cap. VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coaleſcere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus poterat, jura dedit: quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſeipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maxime lictoribus duodecim ſumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ auſomno excitus, quum gregem perluſtraſſet oculis, & partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent. quæ ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre, confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porro armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad deſiderium, ut fit; relictarum mugiſſent, reddita incluſarum ex ſpelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſſet; ictus clava, fidem paſtorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmen-

gurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant. me haud pœnitet eorum ſententiæ eſſe, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruſcis finitimis, unde ſella curulis, unde toga prætexta ſumpta eſt, numerum quoque ipſum ductum placet: & ita habuiſſe Etruſcos, quod ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs munitionibus, quum alia atque alia appetendo loca, in ſpem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tunc hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendæ multitudinis cauſa, vetere conſilio condentium urbes, qui obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam è terra ſibi prolem ementiebantur; locum qui nunc ſeptus denſis ſentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis, ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, conſilium deinde viribus parat. centum creat ſenatores, ſive quia is numerus ſatis erat: ſive quia ſoli centum erant, qui creari patres poſſent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

Cap. IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par eſſet; ſed penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi ſpes prolis, nec cum finitimis connubia eſſent. Tum ex conſilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes miſit, qui ſocietatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo naſci: deinde quas ſua virtus ac Dii juvent, magnas opes ſibi magnumque nomen facere. Satis ſcire, origini Romanæ & Deos aſſuiſſe, & non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus ſanguinem & genus miſcere.* Nuſquam benigne legatio audita eſt: adeo ſimul ſpernebant, ſimul tantam in medio creſcentem molem ſibi ac poſteris ſuis metuebant. A pleriſque rogitantibus, dimiſſi, *ecquod fœminis quoque aſylum aperuiſſent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes paſſa, & haud dubie ad vim ſpectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi diſſimulans, ludos ex induſtria parat Neptuno Equeſtri ſolenneis: Conſualia vocat. Indici deinde finitimis ſpectaculum jubet: quantoque apparatu tum ſciebant aut poterant, concelebrant; ut rem claram exſpectatamque facerent. Multi mortales convenere, ſtudio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenſes, Cruſtumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus venit. invitati hoſpitaliter per domos, violaret, Talaſſio ferri clamitatum. Inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœſti parentes virginum profugiunt, incuſantes violati hoſpitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad ſolenne ludoſque, per fas ac fidem decepti, veniſſent. Nec raptis aut ſpes de ſe melior aut indignatio minor: ſed ipſe Romulus circuibat docebatque, *Patrum id ſuperbia factum, qui connubium finitimis negaſſent: illas tamen in matrimonio, in ſocietate fortunarum omnium civitatiſque, & quo nihil carius humano generi ſit, liberum fore. Mollirent modo iras; & quibus fors corpora dediſſet, darent animos. Sæpe ex injuria poſtmodum gratiam ortam: eoque melioribus uſuras viris, quod annixurus pro ſe quiſque ſit, ut quum ſuam vicem functus officio ſit, parentum etiam patriæque expleat deſiderium.* Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium, cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces ſunt.

Cap. X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime ſordida veſte, lacrymiſque & querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, ſed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenſes Cruſtuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique viſi ſunt. Ipſi inter ſe tres populi communiter bellum parant. Ne Cruſtumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninenſium ſatis ſe impigre movent. ita per ſeipſum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuſe vaſtantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam ſine viribus iram eſſe: exercitum fundit, fugatque: fuſum perſequitur: regem in prœlio obtruncat, & ſpoliat. duce hoſtium occiſo, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe cum factis vir quum ſitum mœniaque & frequentem tectis urbem vidiſſent, mirantur tam brevi rem Romanam creviſſe. Ubi ſpectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex compoſito orta vis: ſignoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines diſcurrit. magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ, quaſdam forma excellentes primoribus Patrum deſtinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias ſpecie ac pulchritudine inſignem à globo Talaſſii cujuſdam raptam ferunt. multiſque ſciſcitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis

magnificus, tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa, fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium aſcendit: ibique ea quum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus ſum, dedico, ſedem opimis ſpoliis. quæ regibus ducibuſque hoſtium cæſis, me auctorem ſequentes, poſteri ferent*. Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt. ita deinde Diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos eo ſpolia poſteros nuncupavit: nec multitudine compertum, ejus doni vulgari laudem. Bina poſtea inter tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Cap. XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occaſionem ac ſolitudinem hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit. raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppreſſit. Fuſi igitur primo impetu & clamore hoſtes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Herſilia conjunx precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coaleſcere concordia poſſe. facile impetratum. Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ miſſæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Cruſtuminum nomina darent. & Romam inde frequenter migratum eſt à parentibus maxime ac propinquis raptarum. Noviſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum prius, quam intulerunt. Conſilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum ſacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: ſeu ut vi capta potius arx videretur, ſeu prodendi exempli cauſa, ne quid uſquam fidum proditori eſſet. Additur fabula, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatoſque magna ſpecie annulos habuerint, pepigiſſe eam, quod in ſiniſtris manibus haberent; eo ſcuta illi pro aureis donis congeſta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in ſiniſtris manibus eſſet, directo arma petiſſe dicant: & fraude viſam agere, ſua ipſam perem-

lum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *juſſus avibus hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci. arcem jam ſcelere emptam Sabini habent. inde huc armati ſuperata media valle tendunt. At tu, pater Deûm hominumque, hinc ſaltem arce hoſtes: deme terrorem Romanis fugamque fœdam ſiſte. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum ſit poſteris, tua præſenti ope ſervatam urbem eſſe, voveo.* Hæc precatus, veluti ſenſiſſet auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus reſiſtere atque iterare pugnam jubet.* Reſtitere Romani, tanquam cæleſti voce juſſi. ipſe ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effuſos egerat Romanos, toto quantum foro ſpacium eſt. nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hoſpites, imbelles hoſtes. Jam ſciunt longe aliud eſſe virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferociſſimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettius pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulſum Romani perſequuntur. & alia Romana acies audacia regis accenſa, fundit Sabinos. Mettius in paludem ſeſe, ſtrepitu ſequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus ſuis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. ſed res Romana erat ſuperior.

Cap. XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus paſſis, ſciſſaque veſte, victo malis muliebri pavore, auſæ ſe inter tela volantia inferre, ex transverſo impetu facto, dirimere infeſtas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne ſe ſanguine nefando ſoceri generique reſpergerent: ne parricidio macularent partus ſuos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, ſi connubii piget, in nos vertite iras: nos cauſſa belli, nos* ptam mercede.

Cap. XII. Tenuêre tamen arcem Sabini: atque inde poſtera die, quum Romanus exercitus inſtructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi eſt, compleſſet; non prius deſcenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis ſtimulante animos, in adverſum Romani ſubiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hoſtus Hoſtilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo atque audacia ſuſtinebat. Ut Hoſtus cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies: fuſaque eſt ad veterem portam palatii. Romulus & ipſe turba fugientium actus, arma ad cœ-

vulnerum ac cædium viris ac parentibus ſumus. melius peribimus quam ſine alteris veſtrûm viduæ aut orbæ vivemus. Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, ſed & civitatem unam ex duabus faciunt, regnum conſociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emerſus palude equus Curtium in vado ſtatuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam triſti læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi fecit. Itaque quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis impoſuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt; Ramnenſes ab Romulo; ab Tito Tatio Titienſes appellati. Lucerum nominis & originis cauſa incerta eſt. Inde non modo commune, ſed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

Cap. XIV. Poſt aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant. quumque Laurentes jure gentium agerent; apud Tatium gratia ſuorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in ſe vertit. nam Lavinii, quum ad ſolenne ſacrificium eo veniſſet, concurſu facto, interficitur. Eam rem minus ægre quam dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt. ſeu ob inſidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria cæſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regiſque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipſis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priuſquam tantum roboris eſſet, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immiſſa, vaſtatur agri quod inter urbem ac Fidenas eſt. Inde ad lævam verſi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultuſque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: caſtra à Fidenis mille paſſuum locat. ibi modico præſidio relicto, egreſſus omnibus copiis; partem militum locis circa denſa obſita virgulta obſcuris ſubſidere in inſidiis juſſit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat tumultuoſo & minaci ge-

quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effuſius (quippe vera fuga) qui ſimulantes paulo ante ſecuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere ſe hoſti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

Cap. XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & conſanguinitate, (nam Fidenates quoque Etruſci fuerunt) & quod ipſa propinquitas loci, ſi Romana arma omnibus infeſta finitimis eſſent, ſtimulabat; in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quam juſti more belli. Itaque non caſtris poſitis, non expectato hoſtium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere. Romanus contra, poſtquam hoſtem in agris non invenit, dimicationi ultimæ inſtructus intentuſque Tiberim tranſit. quem poſtquam caſtra ponere, & ad urbem acceſſurum Vejentes audivere; obviam egreſſi, ut potius acie decernerent, quam incluſi, de tectis mœnibuſque dimicarent. Ibi viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus, rex Romanus vicit: perſecutuſque fuſos ad mœnia hoſtes, urbe valida muris ac ſitu ipſo munita abſtinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendi magis quam prædæ ſtudio. Eaque clade haud minus quam adverſa pugna ſubacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante, domi militiæque geſta: quorum nihil abſonum fidei divinæ originis, divinitatiſque poſt mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis conſilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quam patribus; longe ante alios acceptiſſimus militum animis, trecentoſque armatos ad cuſtodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello ſolum, ſed etiam in pace habuit.

nere pugnæ adequitando ipſis prope portis, hoſtem excivit; fugæ quoque, quæ ſimulanda erat, eadem equeſtris pugna cauſſam minus mirabilem dedit. & quum velut inter pugnæ fugæque conſilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effuſi hoſtes, impulſa Romana acie, ſtudio inſtandi ſequendique trahuntur ad locum inſidiarum. Inde ſubito exorti Romani, tranſverſam invadunt hoſtium aciem. Addunt pavorem mota è caſtris ſigna eorum, qui in præſidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculſi Fidenates; prius pene quam Romulus

Cap. X V I. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribuſque tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena & tranquilla lux redilt, ubi vacuam ſedem regiam vidit; etſi ſatis credebat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procella; tamen velut orbitatis metu icta, mœſtum aliquamdiu ſilentium obtinuit.

nuit. Deinde à paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ ſalvere univerſi Romulum jubent. pacem precibus expoſcunt, uti volens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem. Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui diſcerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, ſed perobſcura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præſens nobilitavit. Conſilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius ſolicita civitate deſiderio regis, & infenſa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapſus, ſe mihi obvium dedit. quum perfuſus horrore venerabundusque aſtitiſſem, petens precibus, ut contra intueri fas eſſet; abi, nuncia,* inquit, *Romanis, Cæleſtes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum ſit: proinde rem militarem colant: ſciantque, & ita poſteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis reſiſtere poſſe. hæc*, inquit, *locutus, ſublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quamque deſiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum ſit.

Cap. X V I I. Patrum interim animos certamen regni ac cupido verſabat. nec dum à ſingulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia poſt Tatii mortem ab ſua parte non erat regnatum in ſocietate æqua, poſſeſſionem imperii amitterent, ſui corporis creari regem volebant, Romani veteres peregrinum regem aſpernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres inceſſit; ne civitatem ſine imperio, exercitum ſine duce, multarum circa civitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur. & eſſe igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere ti quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt, ſumma poteſtate populo permiſſà, ut non plus darent juris quam retinerent. decreverunt enim, ut cum populus regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet ſi Patres auctores fierent; hodieque in legibus magiſtratibuſque rogandis uſurpatur idem jus, vi adempta. priuſquam populus ſuffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocata: *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit*, inquit, *Quirites, Regem create; ita Patribus viſum eſt. Patres deinde, ſi dignum, qui ſecundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur, id modo ſciſcerent, juberentque ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Cap. X V I I I. Inclyta juſtitia religioque ea tempeſtate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, conſultiſſimus vir, ut in illa quiſquam ætate eſſe poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falſo Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius poſt annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium ſtudia cœtus habuiſſe conſtat. Ex quibus locis, etſi ejuſdem ætatis fuiſſet, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem diſcendi exciviſſet? quove præſidio unus per tot gentes, diſſonas ſermone moribuſque, perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiſſe opinor magis: inſtructumque non tam peregrinis artibus, quam diſciplina tetrica ac triſti veterum Sabinorum. quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde ſumpto, videbantur; tamen neque ſe quiſquam, nec factionis ſuæ alium, nec denique Patrum aut civium quenquam præferre illi viro auſi; ad unum omnes Numæ Pompilio rein animum inducebat. Itaque rem inter ſe centum Patres, decem decuriis factis, ſingulisque in ſingulas decurias creatis qui ſummæ rerum præeſſent, conſociant. decem imperitabant, unus cum inſignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam ſervitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra niſi regem, & ab ipſis creatum videbantur paſſuri. Quum ſenſiſſent ea moveri Patres, offerendum ultro ra-

gnum deferendum decernunt. Accitus, ſicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus eſt, de ſe quoque Deos conſuli juſſit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque ſacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem verſus conſedit. Augur ad lævam ejus, capite velato ſedem cepit, dextra manu baculum ſine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi, proſpectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occaſum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævaſque ad ſeptentrionem eſſe dixit. Signum contra, quo longiſſime conſpectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum tranſlato, dextra in capite Numæ impoſita, precatus eſt ita: *Jupiter pater, ſi eſt fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ eſſe, uti tu ſigna nobis certa adclaraſſis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auſpicia, quæ mitti vellet. quibus miſſis, declaratus rex Numa de templo deſcendit.

Cap. XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibuſque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella aſſueſcere videret non poſſe (quippe efferatos militia animos) mitigandum ferocem populum armorum deſuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis eſſe civitatem; clauſus, pacatos circa omnes populos ſignificaret. Bis deinde poſt Numæ regnum clauſus fuit: ſemel T. Manlio conſule, poſt Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod noſtræ ætati Dii dederunt ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Cæſare Auguſto, pace terra marique parta. Clauſo eo, quum omnium circa finitimorum ſocietate ac fœderibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur ocio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat; omnium primum rem ad multitudinem imperitam & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, Deorum metum injiciendum ratus eſt. qui quum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimulat ſibi cum Dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima Diis eſſent, ſacra inſtituere, ſacerdotes ſuos cuique Deorum præficere. Ar-

rum Quirino. Virgineſque Veſtæ legit; Alba oriundum ſacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut aſſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliiſque cærimoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ inſigne dedit, & ſuper tunicam æneum pectori tegumen: cœleſtiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis ſolennique ſaltatu juſſit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit; quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent, atque unde in eos ſumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica privataque ſacra, Pontificis ſcitis ſubjecit. ut eſſet quo conſultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinoſque aſciſcendo, turbaretur. Nec cæleſtes modo cærimonias, ſed juſta quoque funebria, placandoſque Manes, ut idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viſo miſſa ſuſciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque conſuluit auguriis, quæ ſuſcipienda eſſent.

Cap. XXI. Ad hæc conſultanda procurandaque multitudine omni à vi & armis converſa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum aſſidua inſidens cura, quum intereſſe rebus humanis cæleſte Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat; ut fides ac jusjurandum, proxime legum ac pœnarum metum, civitatem regerent. & quum ipſi ſe homines in regis, velut unici exemque omnium primum, ad curſum lunæ in duodecim menſes deſcribit annum. quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus menſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut IV & vigeſimo anno ad metam eandem Solis unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpaciis dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtoſque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum eſſet.

Cap. XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit: quanquam ipſe plurima ſacra obibat; ea maxime quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicoſa plures Romuli quam Numæ ſimiles reges putabat fore, ituroſque ipſos ad bella, ne ſacra regiæ vicis deſererentur, flaminem Jovi aſſiduum ſacerdotem creavit: inſignique eum veſte & curuli regia ſella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alte-

pli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, caſtra, non urbem, poſitam in medio, ad ſolicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti ſunt, ut civitatem totam in cultum verſam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco ſpecu fons perenni rigabat aqua. quo quia ſe perſæpe Numa ſine arbitris, velut ad congreſſum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum ſacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge ſua Egeria eſſent. Et ſoli Fidei ſolenne inſtituit. ad id ſacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi juſſit, manuque ad digitos uſque involuta rem divinam facere: ſignificantes fidem tutandam, ſedemque ejus etiam in dextris ſacratam eſſe. Multa alia ſacrificia, locaque ſacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela per omne regni tempus, haud minor pacis quam regni.

Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus ſeptem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

Cap. XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hoſtilium, nepotem Hoſtilii, cujus in infima arce clara pugna adverſus Sabinos fuerat, regem populus juſſit. Patres auctores facti. Hic non ſolum proximo regi diſſimilis, ſed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas vireſque, tum avita quoque gloria animum ſtimulabat. Seneſcere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agreſtes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati fere ſub idem tempus ad res repetendas miſſi. Tullus præceperat ſuis, nequid prius, quam mandata agerent. ſatis ſciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici poſſe. Ab Albanis ſocordius res acta: excepti hoſpitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantiſper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano, bellum in trigeſimum diem indixerant. hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi poteſtatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, ſed imperio ſubigi: res repetitum ſe veniſſe. Ni reddantur, bellum indicere juſſos.* Adhæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi veſtro, regem Romanum Deos facere teſtes, uter prius populus res repetentes legatos aſpernatus dimiſerit, ut in eum omnes expetant hujuſce clades belli.*

Cap. XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes natoſque: Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum, oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem di-
ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab ſtativis excivit Mettium. ducit quam proxime ad hoſtem poteſt; inde legatum præmiſſum nunciare Tullo jubet, priuſquam dimicent, opus eſſe colloquio: ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire ea ſe allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, ſuos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Poſtquam inſtructi utrinque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ ſint, & ego regem noſtrum Cluilium, cauſſam hujuſce eſſe belli, audiſſe videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. ſed ſi vera potius quam dictu ſpecioſa dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinoſque populos ad arma ſtimulat. Neque recte, an perperam, interpretor: fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etruſca res, quanta circa nos teque maxime ſit, quo propiores vos, hoc magis ſcis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor eſto, jam quum ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo fore; ut feſſos confectoſque ſimul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, ſi nos Dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſervitiique aleam imus; ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriuſque populi decerni poſſit.* Haud diſplicet res Tullo, quanquam, tum indole animi tum ſpe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam.

Cap. XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus diſpares. Horatios Curiatioſque fuiſſe, ſatis conſtat, nec ferme res antiqua alia eſt nobilior. tamen in re tam clara nominum micationem fecit : quod nec acie certatum eſt, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſa circumdant : foſſa Cluilia ab nomine ducis per aliquot ſæcula appellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Cluilius Albanus rex moritur, dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen

error manet ; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt : plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut ſequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro ſua quiſque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recuſatur: tempus & locus convenit. Priuſquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos eſt his legibus, ut cujuſque populi cives eo certamine viciſſent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetuſtior fœderis memoria eſt. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubeſne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, Rex, poſco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. poſtea regem ita rogavit. *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vaſa, comiteſque meos?* Rex reſpondit: *Quod ſine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fuſium fecit, verbena caput capilloſque tangens pater patratus ad jusjurandum patrandum, id eſt, ſanciendum, fit fœdus, multiſque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, ut illa palam primo poſtrema, ex illis tabulis cerave recitata ſunt, ſine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico conſilio, dolo malo; tu illo die Jupiter populum Romanum ſic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes polleſque.* Id ubi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani, ſuumque jusjurandum per ſuum Dictatorem ſuoſque ſacerdotes peregerunt. Fœdere icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt.

Cap. XXV. Quum ſui utroſque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus*; feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis, quam curæ expertes, quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poli-

alium alius, vulneratis tribus Albanis, exſpirantes corruerunt. ad quorum caſum quum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura deſeruerat exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox. ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpacii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes: unum haud procul ab ſeſe abeſſe. in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius cæſo hoſte victor ſecundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum: & ille defungi prælio feſtinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet; & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte ſinguli ſupererant; ſed nec ſpe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victuſque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti. nec illud prælium fuit. Romanus exultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium, cauſſæ belli hujuſce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male ſuſtinenti arma, gladium ſuperne jugulo defigit: jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quiſque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus; ſed diſtantia locis, ut & pugnatum eſt.

tum. itaque, ergo erecti ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum. infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum ſuum; publicum imperium ſervitiumque obverſatur animo: futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſère gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: & neutro inclinata ſpe, torpebat vox ſpirituſque. Conſertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoque & ſanguis ſpectaculo eſſent; duo Romani, ſuper

Cap. XXVI. Priuſquam inde digrederentur, roganti Mettio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia anteportam Capenam fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis, in victoria ſua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam.

Abi hinc cum immaturo amore ad ſponſum, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus Patribus plebique: ſed recens meritum facto obſtabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, aut, ſecundum judicium, ſupplicii auctor eſſet; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent ſecundum legem, facio.* Lex horrendi carminis erat, *Duumviri perduellionem judicent. Si à Duumviris provocarit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte ſuſpendito. Verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege Duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem poſſe, quum condemnaſſent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit: *I lictor, colliga manus.* Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, ſe filiam jure cæſam judicare. ni ita eſſet, patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe. Orabat deinde, ne ſe, quem paullo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent. Inter hæc ſenex, juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, oſtentans, *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum ſub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, colliga manus, quæ paullo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I,*

chrum, quo loco corruerat icta, conſtructum eſt ſaxo quadrato.

Cap. XXVII. Nec diu pax Albana manſit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commiſſa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; & quoniam recta conſilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, ſic in pace bellum quærens, quia ſuæ civitati animorum plus quam virium cernebat eſſe, ad bellum palam atque ex edicto gerundum, alios concitat populos: ſuis per ſpeciem ſocietatis proditionem reſervat. Fidenates colonia Romana, Vejentibus ſociis conſilii aſſumptis; pacto tranſitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè deſciſſent, Tullus Mettio exercituque ejus ab Alba accito contra hoſtes ducit. ubi Anienem tranſiit, ad confluentes collocat caſtra. Inter eum locum & Fidenas, Vejentium exercitus Tiberim tranſierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in ſiniſtro Fidenates propius montes conſiſtunt. Tullus adverſus Vejentem hoſtem dirigit ſuos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quam fidei. nec manere ergo, nec tranſire apertè auſus, ſenſim ad montes ſuccedit. Inde ubi ſatis ſubiſſe ſeſe ratus eſt, erigit totam aciem: fluctuanſque animo ut tereret tempus, ordinès explicat. Conſilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo eſſe Romanis qui proximi ſteterant, ut nudari latera ſua ſociorum digreſſu ſenſerunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem clara increpans voce, ut hoſtes exaudirent, redire in prœlium jubet: Nihil trepidatione opus eſſe: ſuo juſſu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium *caput obnube liberatoris urbis hujus. Arbori infelici ſuſpende; verbera vel intra pomærium, modo inter illa pila, & ſpolia hoſtium: vel extra pomærium, modo intra ſepulchra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum à tanta fœditate ſupplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipſius parem in omni periculo animum: abſolveruntque admiratione magis virtutis quam jure cauſſæ. Itaque ut cædes manifeſta, aliquo tamen placulo lueretur, imperatum patri, filium expiaret pecunia publica. Iis quibuſdam placularibus ſacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita ſunt, tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie quoque publice ſemper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatiæ ſepul-

nuda terga invadant. idem imperat, ut haſtas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conſpectum abeuntis Albani exercitus interſepſit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hoſtes tranſit, & audiverant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis eſſent, Latine ſciebant. Itaque ne ſubito ex collibus decurſu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Inſtat Tullus: fuſoque Fidenatium cornu, in Vejentem alieno pavore perculſum ferocior redit. Nec illi tulere impetum: ſed ab effuſa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quo poſtquam fuga inclinavit; alii arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque conſilium oppreſſi,

preſſi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

Cap. XXVIII. Tum Albanus exercitus ſpectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hoſtes gratulatur: contra Tullus Mettium benigne alloquitur. Quod bene vertat, caſtra Albanos Romanis caſtris jungere jubet: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut aſſolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones ab extremo orſi, primos excivere Albanos: hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitère. Ex compoſito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani. ſi unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde veſtræ ipſorum virtuti; heſternum id prælium fuit. Dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quam, quæ dimicatio major ac periculoſior eſt, cum proditione ac perfidia ſociorum. Nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad montes. nec imperium illud meum, ſed conſilium, & imperii ſimulatio fuit: ut nec vobis ignorantibus deſeri vos, averteretur à certamine animus, & hoſtibus circumveniri ſe à tergo ratis terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum eſt. ducem ſecuti ſunt: ut & vos, ſi quo ego inde agmen declinare voluiſſem, feciſſetis. Mettius ille eſt ductor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati circumſiſtunt. rex cætera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano ac mihi vobiſque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt: civitatem dare plebi, primores in Patres legere;* gis, in currus earum diſtentum illigat Mettium. deinde in diverſum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæſerant vinculis membra, portantes. Avertere omnes à tanta fœditate ſpectaculi oculos. Primum ultimumque illud ſupplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuiſſe pœnas.

Cap. XXIX. Inter hæc jam præmiſſi Albani erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ, ubi intravêre portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum eſſe urbium ſolet, quum effractis portis, ſtratiſve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hoſtilis, & curſus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miſcet: ſed ſilentium triſte; ac tacita mœſtitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid ſecum ferrent, deficiente conſilio, rogitanteſque alii allos, nunc in liminibus ſtarent, nunc errabundi domos ſuas, ultimum illas viſuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium inſtabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulviſque ex diſtantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim quibus quiſque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaque in quibus natus quiſque educatuſque eſſet, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conſpectus aliorum mutua miſeratione integrabat lacrimas. voceſque etiam miſerabiles exaudiebantur: mulierum præcipue, quum obſeſſa ab armatis templa auguſta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egreſſis urbem Albanis, Romanus paſſim publica privataque omnia tecta adæquat ſolo, unaque hora quadringentorum annorum opus quibus Alba ſteterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege *unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis ſepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus: *Metti Fuffeti*, inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac fœdera ſervare; vivo tibi ea diſciplina à me adhibita eſſet. Nunc quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quæ à te violata ſunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti, ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadri-

fuerat) temperatum eſt.

Cap. XXX. Roma interim creſcit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eam ſedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reip. creſceret, legit, Julios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque, ordini ab ſe aucto curiam fecit, quæ Hoſtilia uſque ad patrum noſtrorum ætatem appellata eſt. & ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem ſupplemento explevit, & novas ſcripſit.

Has

Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit; genti ea tempeſtate ſecundum Etruſcos opulentiſſimæ viris armiſque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenſos querebatur. Sabini ſuos prius in lucum confugiſſe; ac Romæ retentos. hæ cauſſæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam; circumſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Vejentes. Inde ob reſiduas bellorum iras maxime ſolicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quoſdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti ſunt. valuitque apud Vejentes (nam de cæteris minus mirum eſt) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque ſumma ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum tranſire. Pugna atrox ad ſilvam Malitioſam fuit. ubi & peditum quidem robore, cæterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbari ordines ſunt Sabinorum: nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna cæde potuit.

Cap. XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magniſque opibus regnum Tulli ac tota res Romana eſſet, nunciatum regi Patribuſque eſt, in monte Albano lapidibus pluiſſe. Quod quum credi vix poſſet, miſſis ad id viſendum prodigium, in conſpectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Viſi etiam audire vocem ingentem ex ſummi cacuminis luco, ut patrio ritu ſacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque ſimul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana ſacra ſuſceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reli-

feroces, ut qui nihil ante ratus eſſet minus regium, quam ſacris dedere animum, repente omnibus magnis parviſque ſuperſtitionibus obnoxius degeret, religionibuſque etiam populum impleret. vulgo jam homines, eum ſtatum rerum qui ſub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, ſi pax veniaque ab Diis impetrata eſſet, credebant. Ipſum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta ſolennia ſacrificia Jovi Elicio facta inveniſſet, operatum his ſacris ſe abdidiſſe: ſed non rite initum aut curatum id ſacrum eſſe; nec ſolum nullam ei oblatam cæleſtium ſpeciem, ſed ira Jovis, ſolicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagraſſe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

Cap. XXXII. Mortuo Tullo, res, ut inſtitutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat. hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Martium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Martius erat. qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregium, ab una parte haud ſatis proſperum fuerat; aut neglectis religionibus, aut prave cultis, longeque antiquiſſimum ratus, ſacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere; omnia ex ea commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta ſpes, in avi mores atque inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, ſuſtulerant animos: & quum incurſionem in agrum Romanum feciſſent, repetentibus res Romanis, ſuperbe reſponſum reddunt; deſidem Romanum regem, inter ſacella & aras acturum eſſe regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod avi regno magis neceſſariam fuiſſe querant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale ſacrum publice ſuſceptum eſt: ſeu voce cœleſti ex Albano monte miſſa (nam id quoque traditur) ſeu aruſpicum monitu. manſit certe ſolenne, ut quandocunque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo poſt peſtilentia laboratum eſt. unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoſo rege: ſalubri ora etiam credente militiæ quam domi juvenum corpora eſſe. donec ipſe quoque longinquo morbo eſt implicitus. Tunc adeo fracti ſimul cum corpore ſunt ſpiritus illi pacem credebat, quum in novo tum feroci populo; etiam quod illi contigiſſet ocium, ſine injuria id ſe haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque eſſe Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, à ſe bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur ſolum, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, deſcripſit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato (filo lanæ velamen eſt) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuſcunque gentis ſunt, nominat) *audiat fas. Ego ſum publicus nuncius populi Romani, juſte pieque legatus venio, verbiſque meis fides ſit.* Peragit deinde poſtulata. Inde Jovem teſtem facit: *Si ego injuſte impieque illos homines illaſque res dedier nuncio populi Romani mihi expoſco, tum patriæ compotem me nunquam ſinas eſſe.* Hæc quum fines ſupraſcandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingreſſus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. ſi non deduntur, quos expoſcit, diebus tribus & triginta (tot enim ſolennes ſunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno; Quirine, Diique omnes cæleſtes, voſque terreſtres, voſque inferni audite. Ego vos teſtor, populum illum,* (quicunque eſt, nominat) *injuſtum eſſe, neque jus perſolvere. Sed de iſtis rebus in patria majores natu conſulemus, quo pacto jus noſtrum adipiſcamur.* Cum his nuncius Romam ad conſulendum redit. Confeſtim Rex his ferme verbis Patres conſulebat: *Quarum rerum, litium, cauſarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis, quas res dari, fieri, ſolvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec ſolverunt, dic,* inquit ei, quem primum ſententiam rogabat, *Quid cenſes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas cenſeo; itaque conſentio conſciſcoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem ſententiam ibat, bellum erat conſenſu fieri ſolitum; ut fecialis haſtam ferratam, aut ſanguineam præuſtam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præſentibus diceret: *Quod populi priſcorum Latinorum, homineſque priſci Latini adverſus populum Romanum Quiritium fece-*mam traduxit. & quum circa Palatium ſedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani impleſſent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo poſt, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rurſus bello repetitum, quod vacuum occupaverant priſci Latini. eaque cauſſa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hoſtium ſemper receptaculum eſſet. Poſtremo omni bello Latino Medulliam compulſo, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum eſt: nam & urbs tuta munitionibus, præſidioque firmata valido erat, & caſtris in aperto poſitis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis ſigna contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit. tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ ſedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet. id non muro ſolum, ſed etiam, ob commoditatem itineris, ponte ſublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque foſſa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus eſt. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, diſcrimine rectè an perperam facti confuſo, facinora clandeſtina fierent, carcer ad terrorem increſcentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, ſed etiam ager fineſque. Silva Mæſia Vejentibus adempta, uſque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Hoſtia urbs condita: ſalinæ circa factæ, egregieque rebus bello geſtis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

Cap. XXXIV. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis po-

runt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priſcis Latinis juſſit eſſe, ſenatuſque populi Romani Quiritium cenſuit, conſenſit, conſcivit, ut bellum cum priſcis Latinis fieret; ob eam rem ego populuſque Romanus populis priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis, bellum indico facioque. id ubi dixiſſet, haſtam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum poſteri acceperunt.

Cap. XXXIII. Ancus demandata cura ſacrorum flaminibus, ſacerdotibuſque aliis, exercitu novo conſcripto, profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit. ſecutuſque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hoſtibus in civitatem accipiendis multitudinem omnem Ro-

tens, Romam commigravit, cupidine maximè ac ſpe magni honoris, cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui ob ſeditiones domo profugus quum Tarquiniis forte conſediſſet, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur; uxore gravida relicta. Nec diu manet ſuperſtes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in teſtando nepotis deceſſiſſet, puero poſt avi mortem in nullam ſortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen, Lucumoni contra omnium hæredi bonorum quum divitiæ jam animos facerent, auxit, ducta in matrimonium Tanaquil, ſummo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora ſineret ea, quæ innupſiſſet. Spernentibus Etruſcis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimum viſa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas ſit, futurum locum forti ac ſtrenuo viro: regnaſſe Tatium Sabinum: arceſſitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ eſſe. Facile perſuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei carpento ſedenti cum uxore, aquila ſuſpenſis demiſſa leniter alis pileum aufert: ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus velut miniſterio divinitus miſſa, capiti apte reponit. inde ſublimis abiit. Accepiſſe id augurium læta dicitur Tanaquil; perita, ut vulgo Etruſci, cœleſtium prodigiorum mulier. Excelſa & alta ſperare complexa virum jubet. eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam veniſſe. circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe. levaſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has ſpes cogitationeſque ſecum portantes, urbem ingreſſi ſunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priſcum edidere nomen. Jam & Romanis conſpicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipſe quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiiſque, quos poterat, ſibi conciliando, adjuvabat. donec in regiam quoque de eo fama perlata eſt; notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, *peregrino ſolum, ſed etiam ex hoſte regem factum. & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo ſui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigraſſe: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ ſe quam in vetere patria vixiſſe. domi militiæque ſub haud pœnitendo magiſtro, ipſo Anco rege, Romana ſe jura, Romanos ritus didiciſſe. Obſequio & obſervantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipſo certaſſe.* Hæc eum haud falſa memorantem, ingenti conſenſu populus Romanus regnare juſſit. Ergo virum, cætera egregium, ſecuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio eſt. nec minus regni ſui firmandi, quam augendæ reipublicæ memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium ſunt appellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius inſtructiuſque quam priores reges fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt. loca diviſa Patribus, equitibuſque, ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent; fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugileſque ex Etruria maxime acciti, ſolennes deinde annui manſere ludi; Romani magnique varie appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda diviſa ſunt loca; porticus, tabernæque factæ.

Cap. XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea ſubita res fuit, ut prius Anienem tranſirent hoſtes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus poſſet. Itaque trepidatum Romæ eſt. & primo dubia viut publicis pariter ac privatis conſiliis, bello domique intereſſet. & per omnia expertus, poſtremo tutor etiam liberis regis teſtamento inſtitueretur.

Cap. XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti; cuilibet ſuperiorum regum belli paciſque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius inſtare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, ſub tempus pueros venatum ablegavit. Iſque primus & petiſſe ambitioſe regnum, & orationem dicitur habuiſſe ad conciliandos plebis animos compoſitam: *quum, ſe non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quiſquam indignari mirarive poſſet, ſed tertius Romæ peregrinus regnum affectet. & Tatium non ex*

ctoria magna utrimque cæde pugnatum eſt. Reductis deinde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpacio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime ſuis deeſſe viribus ratus, ad Ramnenſes, Titienſes, Luceres, quas centurias Romulus ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoque inſignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Accius Navius inclitus ea tempeſtate augur, neque mutari, neque novum conſtitui, niſi aves addixiſſent, poſſe. Ex eo ira regi mota, eludenſque artem (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine poſſit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixiſſet; *Atqui hoc animo agitavi,*

tavi, inquit, *te novacula cotem diſciſſurum. cape hæc, & perage quod aves tuæ fieri poſſe portendunt.* tum illum haud cunctanter diſcidiſſe cotem ferunt. Statua Accii poſita capite velato, quo in loco res acta eſt, in comitio, in gradibus ipſis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco ſitam fuiſſe memorant, ut eſſet ad poſteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe ſacerdotioque augurum tantus honos acceſſit, ut nihil belli domique poſtea, niſi auſpicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum, ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterumtantum adjecit, ut mille & trecenti equites in tribus centuriis eſſent. Poſteriores modo ſub iiſdem nominibus, qui additi erant, appellati ſunt: quas nunc, quia geminatæ ſunt, ſex vocant centurias.

Cap. XXXVII Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, miſſis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accenſa ligna, & pleraque in ratibus, impacta ſublicis quum hærerent, pontem ſuccendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effuſis eadem fugam impediit: multique mortales quum hoſtem effugiſſent, in flumine ipſo periêre: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari poſſet, inſignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus poſitos, quum jam pelleretur media peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt, ut non ſiſterent *gati oratoreſque miſſi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Eſtne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditiſne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utenſilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Sabino bello perfecto Tarquinius triumphans, Romam rediit. inde priſcis Latinis bellum fecit. ubi nuſquam ad univerſæ rei dimicationem ventum eſt. Ad ſingula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Cruſtumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax. deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole geſſerat bella: ut non quietior populus domi eſſet, quam militiæ fuiſſet. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quà nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliaſque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præſagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Cap. XXXIX. Eo tempore in regia prodigium viſu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arſiſſe ferunt multorum in conſpectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos reges. & quum quidam familiarium aquam ad reſtinguendum ferret, ab regina retentum: ſedatoque eam tumultu, modo Sabinas legiones ferociter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam verterent. Montes effuſo curſu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius inſtandum perterritis ratus, præda captiviſque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: & quanquam male geſta res erat, nec geſturos melius ſperare poterant, tamen quia conſulendi res non dabat ſpacium, ire obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus pacem petiêre.

Cap. XXXVIII. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præſidio relictus. deditoſque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam eſſe. Rex interrogavit, *Eſtiſne vos le-*

moveri vetuiſſe puerum; donec ſua ſponte experrectus eſſet. Mox cum ſomno & flammam abiiſſe. Tum abducto in ſecretum viro Tanaquil, *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet hunc lumen quondam rebus noſtris dubiis futurum, præſidiumque regiæ afflictæ. proinde materiam ingentis publice privatimque decoris, omni indulgentia noſtra nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi eſſet. Juvenis evaſit vere indolis regiæ. nec quum quæreretur gener Tarquinio, quiſquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit. Filiamque ei ſuam Rex deſpondit. Hic quacunque de cauſa tantus illi honos habitus, credere prohibet ſerva natum eum, parvumque ipſum ſerviſſe. Eorum magis ſententiæ ſum, qui Corniculo Capto Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiſo uxorem, quum inter reliquas captivas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt ſervitio: partum Romæ edidiſſe, in Priſci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvo eductum, in charitate atque honore fuiſſe: fortunam matris, quod capta patria in hoſtium manus venerit, ut ſerva natus crederetur, feciſſe.

Cap. XL. Duodequadrageſimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, ſed apud Patres plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etſi antea ſemper pro indigniſſimo habuerant, ſe patrio regno tutoris fraude pulſos; regnare Romæ advenam, non modo civicæ, ſed ne Italicæ quidem ſtirpis, tum impenſius his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe rediret regnum, ſed præceps inde porro ad ſervitia caderet: ut in eadem civitate poſt centeſimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipſe, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id ſervus ſerva natus poſſideat. tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus ſuæ dedecus fore, ſi Anci regis virili ſtirpe ſalva, non modo advenis, ſed ſervis etiam regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam ſtatuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipſum magis quam in Servium eos ſtimulabat: & quia gravior ultor cædis, ſi ſupereſſet, Rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiſo, quemcunque alium generum delegiſſet, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipſi regi inſidiæ parantur. Ex paſtoribus quæ curando vulneri opus ſunt, tanquam ſpes ſubeſſet, ſedulo comparat: ſimul ſi deſtituat ſpes, alia præſidia molitur. Servio propere accito, quum pene exſanguem virum oſtendiſſet; dextram tenens, orat, ne inultam mortem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. *Tuum eſt*, inquit, *Servi, ſi vires, regnum: non eorum qui alienis manibus peſſimum facinus fecere. Erige te, Deoſque duces ſequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuſo igni portenderunt. Nunc te illa cœleſtis excitet flamma. nunc expergiſcere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui ſis, non unde natus ſis, reputa. Si tua re ſubita conſilia torpent, at tu mea ſequere.* Quum clamor impetuſque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in novam viam verſas (habitabat enim Rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: Jubet *bono animo eſſe, ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu. ferrum haud alte in corpus deſcendiſſe. jam ad ſe rediſſe. Inſpectum vulnus abſterſo cruore. omnia ſalubria eſſe. confidere propediem ipſum eos viſuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem eſſe. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.* Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac ſede regia ſedens alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat. Itaque per aliquot dies, quum jam exſpiraſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciem alienæ fungendæ vicis, ſuas opes firmavit. tum demum palam facto, & comploratione in regia orta, Servius præſidio firmo munitus, primus injuſſu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi jam tunc comprehenſis ſceleris miniſtris, ut vivere regem, & tantas eſſe opes Servii nunciatum eſt, Sueſduo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus conſueti erant uterque agreſtibus ferramentis; in veſtibulo regiæ quam potuere tumultuoſiſſime, ſpecie rixæ in ſe omnes apparitores regios convertunt, inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obſtrepere. coërciti ab lictore, & juſſi invicem dicere, tandem obloqui deſiſtunt. Unus rem ex compoſito orditur. Dum intentus in eum ſe Rex totus averteret, alter elatam ſecurim in caput dejecit; relictoque in vulnere telo, ambo ſe foras ejiciunt.

Cap. XLI. Tarquinium moribundum quum qui circa erant, excepiſſent, illos fugientes, lictores comprehendunt. clamor inde, concurſuſque populi, mirantium quid rei eſſet. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: ſimul

ſam Pometiam exulatum ierant.

Cap. XLII. Nec jam publicis magis conſiliis Servius quam privatis munire opes, & ne qualis Anci liberûm animus adverſus Tarquinium fuerat, talis adverſus ſe Tarquinii liberûm eſſet, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſiliis, quin invidia regni etiam inter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportune ad præſentis quietem ſtatus bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliiſque Etruſcis ſumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii. fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius Rex, ſeu Patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde pacis longe maximum opus. Ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet, ita Servium conditorem omnis in civitate diſcriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, poſteri fama ferrent. Cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli paciſque munia non viritim, ut ante, ſed pro habitu pecuniarum fierent. Tum claſſes, centuriaſque, & hunc ordinem ex cenſu deſcripſit, vel paci decorum, vel bello.

Cap. XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem cenſum haberent, lxxx confecit centurias, quadragenas ſeniorum ac juniorum. Prima claſſis omnes appellati. Seniores, ad urbis cuſtodiam ut præſto eſſent: Juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis eſſent. Tela in hoſtem, haſtaque & gladius. Additæ huic claſſi duæ fabrum centuriæ, quæ ſine armis ſtipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda claſſis intra centum uſque ad quinque & ſeptuaginta millium cenſum inſtituta. & ex his ſenioribus, Junioribuſque viginti conſcriptæ centuriæ: arma imperata, ſcutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ claſſis in quinquaginta millium cenſum eſſe voluit. totidem centuriæ & hæ; eodemque diſcrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta claſſe cenſus quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, nihil præter haſtam & verutum datum. Quinta claſſis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapideſque miſſiles hi ſecum gerebant. in his accenſi, cornicines, tibicineſque in tres centurias diſtributi. Undecim millibus hæc claſſis cenſebatur. Hoc minor cenſus reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta eſt immunis militia. Ita pedeſtri exercitu ornato, diſtributoque, equitum ex primoribus civitatis XII. ſcripſit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo inſtitutis, ſub iiſdem, quibus inauguratæ erant nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data. & quibus ita deſcenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum ſeniorumque, ad inſtitutam ab Servio Tullio ſummam non convenire. quadrifariam enim urbe diviſa regionibus collibuſque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex cenſu conferendi ab eodem inita ratio eſt. Neque hæ tribus ad centuriarum diſtributionem numerumque quicquam pertinuere.

Cap. XLIV. Cenſu perfecto, quem maturaverat metu legis de incenſis latæ cum vinculorum minis mortiſque, edixit, ut omnes cives Romani, equites pediteſque, in ſuis quiſque centuriis in campo Martio prima luce adeſſent. Ibi inſtructum exercitum omnem ſuovetaurilibus luſtravit. Idque conditum luſtrum appellatum, quia in cenſendo finis factus eſt. Millia lxxx eo luſtro civium cenſa dicuntur. Adjicit ſcriptorum antiquiſſimus Fabius Pictor, eorum qui ferre arma poſſent, eum numerum fuiſſe. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda viſa eſt. Addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Eſquilias: ibique ipſe, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & foſſis & muro circumdat urbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim ſolam intuentes, poſtmœrium interpretantur eſſe. Eſt autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etruſci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato conſecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod poſt murum eſſet, quam quod murus poſt id, pomœrium Romani appellarunt. & in urbis incremento ſemper, quantum mœnia proceſſura erant, tantum termini hi conequos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos ſingulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde eſt honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum, cæteri ſervaverant Reges) viritim ſuffragium eadem vi, eodemque jure promiſcue omnibus datum eſt: ſed gradus facti, ut neque excluſus quiſquam ſuffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis eſſet. Equites enim vocabantur primi: lxxx inde primæ claſſis centuriæ; ibi ſi variaret, quod raro incidebat, ut ſecundæ claſſis vocarentur: nec fere unquam infra

ſecrati proferebantur.

Cap. XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi ad belli & ad pacis uſus, ne ſemper armis opes acquirerentur, conſilio augere imperium conatus eſt. ſimul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Epheſiæ fanum: id communiter à civitatibus Aſiæ factum fama ferebat. Quum conſenſum Deoſque conſociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hoſpitia amicitiaſque de induſtria junxerat, ſæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confeſſio, caput rerum Romam eſſe; de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omiſſum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni ſe ex Sabinis fors dare viſa eſt privato conſilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac ſpecie. Fixa multas ætates cornua in veſtibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco eſt: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolaſſet, ibi fore imperium, idque carmen pervenerat ad antiſtitem fani Dianæ. Sabinus, ut primum apta dies ſacrificio viſa eſt, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram ſtatuit. Ibi antiſtes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama moviſſet, memor reſponſi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hoſpes paras?* inquit, *inceſte ſacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hoſpes, qui omnia, ut prodigio reſponderet eventus, cuperet rite facta, ex templo deſcendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

Cap. XLVI. Servius, quanquam jam uſu haud dubie regnum poſſederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, ſe injuſſu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hoſtibus viritim diviſo, auſus eſt ferre ad populum, vellent juberentne ſe regnare? tantoque conſenſu, quanto haud quiſquam alius ante rex eſt declaratus. Neque ea res Tarquinio ſpem affectandi regni minuit: imo eo impenſius, quia de agro plebis adverſa Patrum voluntate ſenſerat agi, crique civitatis mores poſſent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem neque ad audaciam eſſe; tota in alterum verſa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio ſanguine ortum: ſpernere ſororem, quod virum nacta muliebri ceſſaret audacia. Contrahit celeriter ſimilitudo eos, ut fere fit malum malo aptiſſimum. ſed initium turbandi omnia à fœmina ortum eſt. Ea ſecretis viri alieni aſſuefacta ſermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de ſorore ad virum, & ſe rectius viduam, & illum celibem futurum fuiſſe contendere, quam cum impari jungi, ut elangueſcendum aliena ignavia eſſet. Si ſibi eum, quo digna eſſet, Dii dediſſent virum; domi ſe propediem viſuram regnum fuiſſe, quod apud patrem videat. Celeriter adoleſcentem ſuæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio feciſſent, junguntur nuptiis; magis non prohibente Servio quam approbante.

Cap. XLVII. Tum vero indies infeſtior Tullii ſenectus, infeſtius cœpit regnum eſſe. jam enim ab ſcelere aliud ſpectare mulier ſcelus: nec nocte nec interdiu virum conquieſcere pati, ne gratuita præterita parricidia eſſent. *Non ſibi defuiſſe, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ſerviret; defuiſſe qui ſe regno dignum putaret: qui meminiſſet ſe eſſe Priſci Tarquinii filium. qui habere, quam ſperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, & virum & regem appello: ſin minus, eo nunc pejus mutata eſt res, quod iſthic cum ignavia eſt ſcelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri neceſſe eſt. Dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale ſolium, & nomen Tarquinium creat* minandi Servii apud Patres, creſcendique in curia ſibi occaſionem datam ratus eſt. Et ipſe juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum ſtimulante. Tulit enim & Romana regia ſceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum eſſet, quod ſcelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Priſci Tarquinii regis filius nepoſne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim. Fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum eſt, duæ Tulliæ regis filiæ nupſerant, & ipſe longe diſpares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum eſſet, conſtitui-

vocatque regem. Aut ſi ad hæc parum eſt animi, quid fruſtraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? Faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri. His aliiſque increpando juvenem inſtigat, nec conquieſcere ipſa poteſt: ſi, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dediſſet; ipſa regio ſemine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus inſtinctus furiis Tarquinius, circumire & prehenſare minorum maxime gentium Patres, admonere paterni beneficii; ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis creſcere. poſtremo, ut jam agendæ rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde omnibus perculſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ne, non veniſſe, fraudi eſſet: novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab ſtirpe ultima orſus; *Servum, ſervaque natum poſt mortem indignam parentis ſui, non interregno, ut antea inito, non comitiis habitis, non per ſuffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupaſſe. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienæ honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinaſſe in primores civitatis: inſtituiſſe cenſum, ut inſignis ad invidiam locupletiorum fortuna eſſet, & parata, unde ubi vellet, egentiſſimis largiretur.*

Cap. XLVIII. Huic orationi Servius quum interveniſſet, trepido nuncio excitatus, extemplo à veſtibulo curiæ magnâ voce. *Quid hoc,* inquit, *Tarquini, rei eſt? qua tu audacia me vivo vocare auſus es Patres? aut in ſede conſidere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris ſui tenere ſedem, multo quam ſervum potiorem filium regis regni hæredem: ſatis illum diu per licentiam eludentem inſultaſſe dominis;* clamor ab utriuſque fautoribus oritur & concurſus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui viciſſet. Tum Tarquinius, neceſſitate jam etiam ipſa cogente, ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium: elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipſe prope exſanguis quum ſemianimi regio comitatu domum ſe reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis, qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero ſcelere, admonitu Tulliæ id factum. Carpento certe, id quod ſatis conſtat, in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia, regemque prima appellavit. A quo facessere jussa ex tanto tumultu, cum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectenti carpentum dextra in Urbium clivum, ut in collem Esquiliarum eveheretur, restitit pavidus atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum oſtendit. Fœdum inhumanumque inde traditur ſcelus, monumentoque locus eſt: Sceleratum vicum vocant, quo amens agitantibus furiis ſororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur: partemque ſanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipſa reſperſaque tuliſſe ad penates ſuos virique ſui: quibus iratis, malo regni principio ſimiles propediem exitus ſequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque ſuccedenti regi difficilis æmulatio eſſet. Cæterum id quoque ad gloriam acceſſit, quod cum illo ſimul juſta ac legitima regna occiderunt. Id ipſum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen quia unius eſſet, deponere cum in animo habuiſſe quidam auctores ſunt, ni ſcelus inteſtinum liberandæ patriæ conſilia agitanti interveniſſet.

Cap. XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia ſocerum gener ſepultura prohibuit; *Romulum quoque inſepultum periſſe* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus faviſſe credebat, interfecit. conſcius deinde male quærendi regni ab ſeipſo adverſus ſe exemplum capi poſſe, armatis corpus circumſepſit. Neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat: ut qui neque populi juſſu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil ſpei reponenti metu regnum tutandum eſſet: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, ſine conſiliis per ſe ſolus exercebat: perque eam cauſſam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat: non ſuſpectos modo aut inviſos, ſed unde nihil alind quam prædam ſperare poſſet. Ita Patrum præcipue numero imminuto, ſtatuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipſa ordo eſſet: minuſque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim regam primus traditum à prioribus morem de omnique ad ſummum Cyprium vicum, ab iis qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cætero ſcelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe (id quod ſatis conſtat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia: regemque prima appellavit. à quo faceſſere juſſa ex tanto tumultu, quum ſe domum reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Eſquiliarum eveheretur, reſtitit pavidus, atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat,

bus Senatum conſulendi ſolvit. domeſticis conſiliis rempublicam adminiſtravit. bellum, pacem, fœdera, ſocietates per ſe ipſe cum quibus voluit, injuſſu populi ac Senatus fecit, diremitque. Latinorum ſibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet. neque hoſpitia modo cum primoribus eorum, ſed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tuſculano, (is longe princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Ulyſſe Deaque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicoſque ejus conciliat.

Cap. L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit: eſſe, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit, ſed paulo antequam ſol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata ſermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in abſentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum eſſe, Superbo ei inditum Romæ cognomen:* (jam enim ita clam quidem muſſitantes, vulgo tamen eum appellabant) *An quicquam ſuperbius eſſe quam ludificari ſic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipſum qui concilium indixerit, non adeſſe. tentari profecto patientiam, ut ſi jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod ſi ſui bene crediderint cives, aut ſi creditum illud & non raptum parricidio ſit, credere & Latinos (quanquam ne ſic quidem alienigenæ) debere. Sin ſuos ejus pœniteat (quippe qui alii ſuper alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant) quid ſpei melioris Latinis portendi? Si ſe audiant, domum ſuam quemque inde abituros. neque magis obſervaturos diem concilii, quam ipſe, qui indixerit, obſervet.* Hæc atque alia eodem pertinentia ſeditioſius facinoroſusque homo, hiſque artibus opes domi nactus, quum maximè diſſereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Averſi omnes ad Tarquinium ſalutandum. qui ſilentio facto, monitus à proximis ut purgaret ſe, quod id temporis veniſſet, diſceptatorem ait ſe ſumptum inter patrem & filium. Curâ reconciliandi eos in gratiam, moratum eſſe. & quia ea res exemiſſet illum diem, poſtero die acturum, quæ conſtituiſſet. Ne id quidem ab Turno tuliſſe tacitum ferunt. dixiſſe enim, Nullam breviorem eſſe cognitionem, quam inter patrem & filium, paucíſque tranſigi verbis poſſe: ni pareat patri, habiturum infortunium eſſe.

Cap. LI. Hæc Aricinus in regem

pibus Latinorum, quaſi re nova perturbatus. *moram ſuam heſternam, velut Deorum quadam providentia illatam*, ait, *ſaluti ſibi atque illis fuiſſe. ab Turno dici ſibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum ſolus imperium teneat. Aggreſſurum fuiſſe heſterno die in concilio. dilatam rem eſſe, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. Inde illam abſentis inſectationem eſſe natam, quod morando ſpem deſtituerit. Non dubitare, ſi vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium ſit, inſtructus cum conjuratorum manu armatuſque venturus ſit. Dici gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum. id vanum necne ſit, extemplo ſciri poſſe. Rogare eos, ut inde ſecum ad Turnum veniant.* Suſpectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio heſterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen niſi gladiis deprehenſis, cætera vana exiſtimaturi. Ubi eſt eo ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes; comprehenſiſque ſervis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifeſta res viſa. injectæque Turno catenæ: & confeſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut indicta cauſſa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate ſuperne injecta, ſaxiſque congeſtis, mergeretur.

Cap. LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatiſque qui Turnum novantem res pro manifeſto parricidio merita pœna affeciſſent, ita verba fecit: *Poſſe quidem ſe vetuſto jure agere, quod quum omnes Latini ab Alba oriundi ſint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis ſuis in Romanum ceſſerit imperium. Cæterum ſe utilitatis id magis omnium cauſſa cenſere, ut renovetur id fœdus: ſecundaque potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia,* Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confeſtim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppreſſerat, Latinis injiceret. & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falſo crimine inſontem oppreſſit. per adverſæ factionis quoſdam Aricinos, ſervum Turni auro corrupit, ut in diverſorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam ſineret. ea quum una nocte perfecta eſſent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad ſe princi-

vaſtationeſque agrorum quas Anco prius, patre deinde ſuo regnante perpeſſi ſint, ſemper aut exſpectent, aut patiantur. Haud difficulter perſuaſum Latinis, quanquam in eo fœdere ſuperior Romana res erat. cæterum & capita nominis Latini ſtare, ac ſentire cum rege videbant, & Turnus ſui cuique periculi, ſi adverſatus eſſet, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adeſſent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis

con

convenere: ne ducem ſuum, neve ſecretum imperium, propriave ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Latinis Romaniſque, ut ex binis ſingulos faceret, binoſque ex ſingulis. ita geminatis manipulis, centuriones impoſuit.

Cap. LIII. Nec ut injuſtus in pace Rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquaſſet ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem annos movit: Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum divendita præda quadringenta talenta argenti aurique recepiſſet; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtate eſſet. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo à mœnibus adempta eſſet, poſtremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggreſſus eſt. nam quum velut poſito bello fundamentis templi jaciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam ſtirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem inter tela ac gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii credidiſſe. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod poſitum ſimuletur: & per occaſionem eum incautos invaſurum. quod ſi apud eos ſupplicibus locus non ſit, pererraturum ſe omne Latium: pulſumque ſe inde, Volſcos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis ſuppliciis tegere liberos ſciant. Forſitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque ſe* quibus hæ notiores eſſent; ipſe identidem belli auctor eſſe, in eo ſibi præcipuam prudentiam aſſumere, quod utriuſque populi vires noſſet, ſciretque inviſam profecto ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent. Ita quum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promptiſſimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factiſque omnibus ad fallendum inſtructis vana accreſceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inſcia multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabioſque fierent, quibus plerumque Gabina res ſuperior eſſet, tum certatim ſummi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deum ſibi miſſum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate eſſe, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis eſſet. Itaque poſtquam ſatis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è ſuis unum ſciſcitatum Romam ad patrem mittit, quidnam ſe facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis poſſet, ei Dii dediſſent. Huic unico, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce reſponſum eſt. rex velut deliberabundus, in hortum ædium tranſit, ſequente nuncio filii: ibi inambulans tacitus, ſumma papaverum capita dicitur baculo decuſſiſſe. Interrogando expectandoque reſponſum nuncius feſſus, ut re imperfecta, redit Gabios, quæ dixerit ipſe, quæque viderit, refert. ſeu ira, ſeu odio, ſeu ſuperbia inſita ingenio, nullam eum vocem emiſiſſe. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet, tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios ſua ipſos invidia opportunos interemit. multi palam: quidam, in quibus minus ſpecioſa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibuſdam volentibus fuga, aut in exilium acti ſunt, abſentiumque bona juxta atque interemptorum diviſa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, ſenſus *adverſus ſuperbiſſimum regem ac ferociſſimum populum inventurum.* Quum ſi nihil morarentur, infenſus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, ſi qualis in cives, qualis in ſocios, talis ad ultimum in liberos eſſet. in ſelpſum poſtremo ſæviturum, ſi alia deſint. Sibi vero gratum adventum ejus eſſe: futurumque credere brevi, ut illo adjuvante ab portis Gabinis ſub Romana mœnia bellum transferatur.

Cap. LIV. Inde in conſilia publica adhiberi. ubi quum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis diceret, malorum publicorum adimi, donec orba conſilio auxilioque Gabina res, regi Romano ſine ulla dimicatione in manum traditur.

Cap. LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuſcis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio, monumentum regni ſui nominiſque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem voviſſe, filium perfeciſſe. Et ut libera à ceteris religionibus area eſſet tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur; exaugurare fana ſacellaque ſtatuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipſo diſcrimine adverſus Romulum pugnæ vota, conſecrata inaugurataque poſtea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, moviſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam quum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum eſt, non moram Termini ſedem, unumque eum Deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auſpicio accepto, ſecutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium eſt. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuiſſe. Quæ viſa ſpecies, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quoſque ad eam rem conſultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impenſas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi deſtinatæ erant, vix in fundamenta ſuppeditavere. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior eſt, crediderim, quadringenta ea ſola talenta fuiſſe; quam Piſoni, qui quadraginta millia pondo argenti ſepoſita in eam rem ſcribit; ſummam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda ſperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exſuperaturam.

Cap. LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia ſolum ad id publica eſt uſus. ſed operis etiam ex plebe, qui quum haud parvus & ipſe militiæ adderetur labor, minus ta-

ris oraculum mittere ſtatuit. neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas ea tempeſtate terras, ignotiora maria in Græciam miſit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ſorore regis natus, juvenis longe alius ingenio quam cujus ſimulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum, ab avunculo interfectum audiſſet; neque in animo ſuo quicquam regi timendum neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit: contemptu tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, quum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis, liberator ille populi Romani animus, latens opperiretur tempora ſua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum incluſum corneo cavato ad id baculo tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum, ſciſcitandi ad quem eorum Regnum Romanum eſſet venturum. Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt; *Imperium ſummum Romæ habebit, qui veſtrum primus, ô juvenes, oſculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus reſponſi, experſque imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent; ipſi inter ſe uter prior, quum Romam rediſſet, matri oſculum daret, ſorti permittunt. Brutus alio ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilicet quod ea communis mater omen plebs gravabatur, ſe templa Deûm exædificare manibus ſuis: quæ poſthac & ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera: foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum urbis ſub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe: quia & urbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe: & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeioſque colonos miſit: præſidia urbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum terribile viſum, anguis ex columna lignea elapſus, quum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etruſci tantum vates adhiberentur, hoc velut domeſtico exterritus viſu, Delphos ad maxime inclitum in ter-

mnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſumma vi parabatur.

Cap. LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipſa cauſſa belli fuit, quod rex Romanus tum ipſe ditari, exhauſtus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos ſtudebat; præter aliam ſuperbiam regno infeſtos etiam, quod ſe in fabrorum miniſteriis ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſit. ubi id parum proceſſit, obſidione munitionibuſque cœpti premi hoſtes. In iis ſtativis, ut fit longo magis quam acri bello, ſatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comeſſationibuſque inter ſe terebant. forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egeri rii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quiſque laudare miris modis. Inde certamine accenſo, Collatinus negat *verbis opus eſſe, paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantum cæteris præſtet Lucretia ſua. Quin, ſi vigor juventæ ineſt, conſcendimus equos, inviſimuſque præſentes noſtrarum ingenia? Id cuique ſpectatiſſimum ſit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. age ſane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo quum primis ſe intendentibus tenebris perveniſſent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, ſed nocte ſera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium ſedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim ſtuprandæ capit. tum forma, tum ſpectata caſtitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt.

Cap. LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius inſcio Collatino cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris conſilii, quum poſt cœnam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet; amore ardens, poſtquam ſatis omnia tuta circa, ſopitique omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, ſiniſtraque manu mulieris pectore oppreſſo, *Tace Lucretia,* inquit, *Sextus Tarquinius ſum. ferrum in manu eſt: moriere, ſi emiſeris vocem.* Quum pavida e ſomno mulier, nullam opem prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem; orare, miſcere preci- *ſalvi eſt mulieri amiſſa pudicitia? Veſtigia viri alieni, Collatine, in lecto ſunt tuo. Cæterum corpus eſt tantum violatum, animus inſons. mars teſtis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus eſt Tarquinius, qui hoſtis pro hoſpite priore nocte vi armatus mihi ſibique, ſi vos viri eſtis, peſtiferum hinc abſtulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: conſolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: & unde conſilium abfuerit, culpam abeſſe. *Vos,* inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me, etſi peccato abſolvo, ſupplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem ſub veſte abditum habebat, eum in corde defigit: prolapſaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

Cap. LIX. Brutus illis luctu occupatis cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ ſe tenens, *Per hunc,* inquit, *caſtiſſimum, ante regiam injuriam, ſanguinem juro, voſque Dii, teſtes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum ſcelerata conjuge, & omni liberorum ſtirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi poſſim, exſequuturum. nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ paſſurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, ſtupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant. totique ab luctu verſi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem ſequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines; pro ſe quiſque ſcelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœſtitia, tum Brutus, caſtigator lacrimarum bus minas: verſare in omnes partes muliebrem animum. ubi obſtinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. cum mortua jugulatum ſervum nudum poſiturum ait, ut in ſordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum viciſſet obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, profectuſque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri eſſet; Lucretia mœſta tanto malo nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum ſingulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus eſſe. rem atrocem incidiſſe. Sp. Lucretius cum P. Valerio Voleſi filio, Collatinus cum L Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam ſedentem mœſtam in cubiculo inveniunt. adventu ſuorum lacrimæ obortæ. quærentique viro, *Satin ſalvæ? minime*, inquit, *quid enim*

atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiant adverſus hoſtilia auſos. Ferociſſimus quiſque juvenum cum armis voluntarius adeſt. ſequitur & cætera juventus. Inde pari præſidio relicto Collatiæ ad portas, cuſtodibuſque datis, nequis eum motum regibus nunciaret; cæteri armati duce Bruto Romam profecti. Ubi eo ventum eſt, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. rurſus ubi anteire primores civitatis vident, quicquid ſit, haud temere eſſe rentur, Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo ſimul ventum eſt, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique quod ſimulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de ſtupro infando Lucretiæ & miſerabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ cauſa mortis indignior ac miſerabilior eſſet. addita ſuperbia ipſius regis, miſeriæque & labores plebis in foſſas cloacaſque exhauriendas demerſæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribuſque, credo, aliis, quæ præſens rerum indignitas haudquaquam relatu ſcriptoribus facilia ſubjicit, memoratis, incenſam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exuleſque eſſe juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipſe junioribus qui ultro nomina dabant, lectis armatiſque ad concitandum inde adverſus regem exercitum Ardeam in caſtra eſt profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege inſtituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunque incedebat invocantibuſque parentum furias viris mulieribuſque.

Cap. L X. Harum rerum nunciis in caſtra perlatis; quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (ſenſerat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore diverſis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clauſæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis, læta caſtra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem ſecuti ſunt, qui exulatum Cære in Etruſcos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in ſuum regnum profectus, ab ultoribus veterum ſimultatum, quas ſibi ipſe cædibus rapiniſque conciverat, eſt interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo conſules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati ſunt; L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

EPITOME

LIBRI II.

B*Rutus jurejurando populum adſtrinxit, neminem regnare Romæ paſſurum: Tarquinium Collatinum collegam ſuum propter affinitatem Tarquiniorum ſuſpectum, coëgit conſulatu ſe abdicare, & civitate cedere. bona regum diripi juſſit: agrum Marti conſecravit: qui Campus Martius nominatus eſt. adoleſcentes nobiles, in quibus ſuos quoque & ſororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, ſecuri percuſſit. ſervo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta eſt appellata. Quum adverſus reges, qui contractis Veientium, & Tarquinienſium copiis bellum intulerant, exercitum duxiſſet, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus eſt: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius conſul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum eſt. Porſena Rex Cluſinorum, bello pro Tarquiniis ſuſcepto, quum ad Janiculum veniſſet, ne Tiberim tranſiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus eſt; qui, dum alii pontem ſublicium reſcindunt, ſolus Etruſcos ſuſtinuit: & ponte rupto, armatus ſe in flumen miſit: & ad ſuos tranavit. Alterum acceſſit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porſenam caſtra hoſtium intraſſet, occiſo ſcriba, quem regem eſſe putabat, comprehenſus, impoſitam altaribus manum in quibus ſacrificatum erat, exuri paſſus eſt: dixitque tales trecentos eſſe conjuratos in mortem ipſius regis. quorum admiratione coactus Porſena pacis conditiones ferre, bellum omiſit, acceptis obſidibus, ex quibus virgo una Clœlia deceptis cuſtodibus per Tiberim ad ſuos tranavit: & quum reddita eſſet Porſenæ; honorifice remiſſa, equeſtrique ſtatua donata eſt. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta eſt. Numerus tribuum ampliatus eſt, ut eſſent viginti una. Adverſus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Poſtumius dictator proſpere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem ſeceſſiſſet, conſilio Menenii Agrippæ à ſeditione revocata eſt. Idem Agrippa quum deceſſiſſet, propter paupertatem publico impendio elatus eſt. Tribuni plebis quinque creati ſunt. Oppidum Volſcorum Corioli captum eſt virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus eſt. Tib. Atinius, vir de plebe. quum in viſu admonitus eſſet, ut de quibuſdam religionibus ad Senatum perferret, & neglexiſſet, amiſſo filio, debilis factus, poſteaquam delatus ad Senatum lectica, eadem illa indicaverat, uſu pedum recepto, domum reverſus eſt. Quum C. Martius Coriolanus, qui in exilium erat pulſus, dux Volſcorum factus, exercitum hoſtium urbi Romæ admoviſſet, & miſſi ad eum primum legati, poſtea ſacerdotes fruſtra deprecati eſſent, ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata eſt. Sp. Caſſius conſularis regni crimine damnatus eſt, necatuſque. Oppia virgo Veſtalis ob inceſtum viva defoſſa eſt. Quum vicini hoſtes Veientes, incommodi magis, quam graves eſſent, familia Fabiorum id bellum gerendum depopoſcit. miſitque in id trecentos ſex armatos: qui ad Cremeram ad unum ab hoſtibus cæſi ſunt: uno impubere domi relicto. Appius Claudius conſul quum adverſus Volſcos contumacia exercitus male pugnatum eſſet, decimum quemque militum fuſte percuſſit. Res præterea adverſum Volſcos, & Æquos & Veientes, & ſeditiones inter Patres, plebemque continet.*

CAPUT I.

LIBERI jam hinc populi Romani rès, pace belloque geſtas, annuos magiſtratus, imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. Quæ libertas ut lætior eſſet, proximi regis ſuperbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipſi ſedes ab ſe auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit, peſſimo publico id facturus fuerit, ſi libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorſiſſet. Quid enim futurum fuit, ſi illa paſtorum convenarumque plebs transfuga ex ſuis populis, ſub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, ſoluta regio metu, agitari cœpta eſſet tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum patribus ſerere certamina, priuſquam pignora conjugum ac liberorum, caritaſque ipſius ſoli, cui longo tempore aſſueſcitur, animos eorum conſociaſſet? Diſſipatæ res nondum adultæ diſcordia forent quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre poſſent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium conſulare factum eſt, quam quod deminutum quicquam ſit ex regia poteſtate, numeres. Omnia jura, omnia inſignia primi conſules tenuere. id modo cautum eſt, ne, ſi ambo faſces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega faſces habuit qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde cuſtos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne poſtmodum flecti precibus aut donis regiis poſſet, jurejurando adegit, neminem Romæ paſſuros regnare. Deinde quo plus virium in ſenatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equeſtris gradus lectis ad trecentorum ſummam explevit. traditumque inde fertur, ut in ſenatum vocarentur, qui patres quique conſcripti eſſent. conſcriptos videlicet in novum ſenatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendoſque Patribus plebis animos.

Cap. II. Rerum deinde divinarum habita cura. & quia quædam publica ſacra per ipſos reges factitata erant, ne ubiubi regum deſiderium eſſet, ſacrificulum creant. Id ſacerdotium pontifici ſubjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac neſcio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum exceſſerint; Conſulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen inviſum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno aſſueſſe. initium à Priſco factum. Regnaſſe deinde Servium Tullium. ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis ſcelere ac vi repetiſſe. Pulſo Superbo, penes Collatinum imperium eſſe. Neſcire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen periculoſum libertati eſſe.* Hic primo ſenſim tentantium animos ſermo per totam civitatem eſt datus, ſolicitamque ſuſpicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jus-

Meminimus, fatemur, ejeciſti reges. Abſolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non ſolum reddent cives tui, auctore me: ſed ſi quid deeſt, munifice augebunt. Amicus abi, exonera civitatem vano forſitan metu. Ita perſuaſum eſt animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum Conſuli primo tam novæ rei ac ſubitæ admiratio incluſerat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumſiſtunt, eadem multis precibus orant. Et cæteri quidem movebant minus: poſtquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, ſocer præterea ipſius, agere varie, rogando alternis ſuadendoque cœpit, ut vinci ſe conſenſu civitatis pateretur, timens conſul, ne poſtmodum privato ſibi eadem illa cum bonorum amiſſione, additaque alia inſuper ignominia, acciderent, abdicavit ſe conſulatu: rebuſque ſuis omnibus Lavinium tranſlatis, civitate ceſſit. Brutus ex Senatusconſulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules eſſent, collegam ſibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Cap. III. Quum haud cuiquam in dubio eſſet, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem ſpe omnium ſerius fuit. cæterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amiſſa eſt. Erant in Romana juventute adoleſcentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido ſolutior fuerat, æquales ſodaleſque adoleſcentium Tarquiniorum; aſſueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in ſuam vertiſſe ſervitutem inter ſe conquerebantur. *Regem hominem eſſe, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus ſit: eſſe gratiæ locum, eſſe beneficio; & iraſci & ignoſcere poſſe: inter amicum atque inimicum diſcrimen noſſe. Leges, rem ſurdam, inexorabilem eſſe, ſalubriorem melioremque inopi quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, ſi modum exceſſeris. periculoſum eſſe, in tot humanis erroribus ſola innocentia vivere.* Ita, jam ſua ſponte ægris animis, legati ab regibus ſuperveniunt, ſine mentione reditus, bona jurandum populi recitat. *Neminem regnare paſſuros, nec eſſe Romæ unde periculum libertati foret. Id ſumma ope tuendum eſſe: neque ullam rem quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum ſe dicere hominis cauſſa: nec dicturum fuiſſe, ni caritas reipubl. vinceret. Non credere populum Romanum, ſolidam libertatem recuperatam eſſe. Regium genus, regium nomen, non ſolum in civitate, ſed etiam in imperio eſſe. Id officere, id obſtare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum.*

tantum repetentes. eorum verba poſtquam in ſenatu audita ſunt, per aliquot dies ea conſultatio tenuit, ne non reddita belli cauſſa, reddita belli materia & adjumentum eſſent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni conſilia ſtruere. &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adoleſcentium animos pertentant. à quibus placide oratio accepta eſt, his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitelliis Aquiliſque fratribus primo commiſſa res eſt.

Cap. IV. Vitelliorum ſoror conſuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adoleſcentes erant liberi, Titus Tiberiuſque: eos quoque in ſocietatem conſilii avunculi aſſumunt, præterea & nobiles aliquot adoleſcentes conſcii aſſumpti, quorum vetuſtate memoria abiit. Interim quum in ſenatu viciſſet ſententia, quæ cenſebat reddenda bona: eamque ipſam cauſam moræ in urbe haberent legati, quod ſpatium ad vehicula comparanda à conſulibus ſumpſiſſent, quibus regum aſportarent res; omne id tempus cum conjuratis conſultando abſumunt: evincuntque inſtando, ut literæ ſibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis ſuper rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei eſſent, manifeſtum facinus fecerunt. nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiſcerentur, & cœnatum forte apud Vitellios eſſet, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter ſe, de novo, ut fit, conſilio egiſſent; ſermonem eorum ex ſervis unus excepit, qui jam antea id ſenſerat agi: ſed eam occaſionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehenſæ rem coarguere poſſent, expectabat. poſtquam datas ſenſit, rem ad conſules detulit. Conſules ad deprehendendos legatos conjuratoſque profecti domo, ſine tumultu rem omnem oppreſſere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum eſt: & quanquam viſi ſunt commiſiſſe, ut hoſtium loco eſſent, jus tamen gentium valuit.

Cap. V. De bonis regiis, quæ reddi ante cenſuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuère reddi, vetuère in publicum redigi. Diripienda plebi ſunt data; ut contacta regia præda ſpem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum ſeges farris dicitur fuiſſe matura meſſi. quem campi fructum quia religioſum miniſterium patri de liberis conſulatus impoſuit: & qui ſpectator erat amovendus, eum ipſum fortuna exactorem ſupplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobiliſſimi juvenes. ſed à cæteris, velut ab ignotis capitibus, conſulis liberi omnium in ſe averterant oculos, miſerebatque non pœnæ magis homines quam ſceleris, quo pœnam meriti eſſent; illos eo potiſſimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, conſulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum eſſet, induxiſſe in animum, ut Superbo quondam regi, tum infeſto exuli proderent. Conſules in ſedem proceſſere ſuam, miſſique lictores ad ſumendum ſupplicium, nudatos virgis cædunt, ſecurique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultuſque & os ejus, ſpectaculo eſſet; eminente animo patrio inter publicæ pœnæ miniſterium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis ſceleribus exemplum nobile eſſet, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipſi nomen fuiſſe. Poſt illum obſervatum, ut qui ita liberati eſſent, in civitatem accepti viderentur.

Cap. VI. His, ſicut acta erant, nunciatis, incenſus Tarquinius non dolore ſolum tantæ ad irritum cadentis ſpei, ſed etiam odio iraque, poſtquam dolo viam obſeptam vidit, bellum aperte moliendum ratus circumire ſupplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquinienſeſque, *ne ſe ortum, ejuſdem ſanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno cum liberis adoleſcentibus ante oculos ſuos perire ſinerent. Alios peregrè in regnum Romam accitos: ſe regem augentem bello Rom. imperium, à proximis ſcelerata conjuratione pulſum. Eos inter ſe, quia nemo unus ſatis dignus regno viſus ſit, partes regni rapuiſſe: bona ſua diripienda populo dediſſe, ne quis expers ſceleris eſſet. Patriam ſe regnumque ſuum repetere, & perſequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuva-*

erat conſumere, deſectam cum ſtramento ſegetem magna vis hominum ſimul immiſſà corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus ſolet. ita in vadis hæſitantis frumenti acervos ſediſſe illitos limo. Inſulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. poſtea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firma templis quoque ac porticibus ſuſtinendis eſſet. Direptis bonis regum, damnati proditores, ſumtumque ſupplicium. conſpectius eo, quod pœnæ capiendæ

rent, ſuas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæſas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt Veientes, ac pro ſe quiſque, Romano ſaltem duce ignominias demendas, belloque amiſſa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienſes nomen ac cognatio movet, pulchrum videbatur ſuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum, belloque perſequendos Romanos, ſecuti Tarquinium. Poſtquam in agrum Romanum ventum eſt, obviam hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus

tus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius filius regis. Rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul conſulem eſſe: deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille eſt vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipſe, en ille noſtris decoratus inſignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeſte.* Concitat calcaribus equum, atque in ipſum infeſtus conſulem dirigit. Senſit in ſe iri Brutus. Decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus: avide itaque ſe certamini offert. adeoque infeſtis animis concurrerunt, neuter, dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque tranſfixus, duabus hærentes haſtis moribundi ex equis lapſi ſint. ſimul & cætera equeſtris pugna cœpit, neque ita multo poſt & pedites ſuperveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum eſt. dextra utrinque cornua vicere, læva ſuperata. Veientes vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatique ſunt. Tarquinienſis novus hoſtis non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit.

Cap. VII. Ita quum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquinienſiſque ſuas quiſque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ; ſilentio proximæ noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem. Silvani vocem eam creditam, hæc dicta, *Uno plus Etruſcorum cecidiſſe in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani ut victores, Etruſci pro victis. Nam poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius Conſul ſpolia legit: triumphanſque inde Romam rediit: collegæ funus quanto tum potuit apparatu, fecit. ſed multo majus morti decus publica fuit mœſtitia, eo ante omnia inſignis, nemque factam, populi quam conſulis majeſtatem vimque majorem eſſe. Ubi audire juſſi, conſul laudare fortunam collegæ, *quod liberata patria in ſummo honore pro republica dimicans, matura gloria, nec dum ſe vertente in invidiam, mortem occubuiſſet: ſe ſuperſtitem gloriæ ſuæ ad crimen atque invidiam ſupereſſe: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosque recidiſſe. Nunquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis ſpectata virtus erit, ut ſuſpicione violari nequeat? Ego me illum acerrimum regum hoſtem, ipſum cupiditatis regni crimen ſubiturum timerem? Ego ſi in ipſa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem poſſe a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone eſt fundata leviter fides, ut ubi ſim, quam qui ſim, magis referat? Non obſtabunt P. Valerii ædes libertati veſtræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, ſed colli etiam ſubjiciam: ut vos ſupra ſuſpectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.* Delata confeſtim materia omnis infra Veliam: & ubi nunc Vicæpotæ eſt, domus in infimo clivo ædificata.

Cap. VIII. Latæ deinde leges non ſolum, quæ regni ſuſpicione conſulem abſolverent, ſed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ eſt. ante omnes de provocatione adverſus magiſtratus ad populum, ſacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi conſilia iniſſet. Gratæ in vulgus leges fuere, quas quum ſolus pertuliſſet, ut ſua unius in his gratia eſſet; tum deinde comitia, collegæ ſubrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Conſul, qui magno natu non ſufficientibus jam viribus ad conſularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quoſdam veteres auctores non invenio Lucretium conſulem: Bruto ſtatim Horaquia matronæ annum, ut parentem eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuiſſet. Conſuli deinde qui ſuperfuerat, ut ſunt mutabiles vulgi animi, ex favore, non invidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam ſubrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in ſumma Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent conſulis animum, vocato ad concilium populo, ſummiſſis faſcibus in concionem aſcendit. Gratum id multitudini ſpectaculum fuit; ſummiſſa ſibi eſſe imperii inſignia, confeſſio-

tium ſuggerunt. credo, quia nulla geſta res inſignem fecerit conſulatum, memoria intercidiſſe. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiuſque Conſules ſortiti uter dedicaret. Horatio ſorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat, tulere Valerii neceſſarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, poſtquam alia fruſtra tentata erant; poſtem jam tenenti conſuli, fœdum inter precationem Deûm nuncium incutiunt: mortuum ejus filium eſſe funeſtaque familia dedicare eum templum non poſſe. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio eſt facilis. Nihil aliud ad eum nuncium à propoſito averſus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens poſtem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc poſt exactos reges domi militiæque geſta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, conſules facti.

Cap. IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porſenam Cluſinum regem perfugerant. ibi miſcendo conſilium preceſque, nunc orabant, ne ſe oriundos ex Etruſcis, ejuſdem ſanguinis nominiſque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum ſineret. ſatis libertatem ipſam habere dulcedinis. Niſi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari ſumma infimis. nihil excelſum, nihil quod ſupra cætera emineat, in civitatibus fore. Adeſſe finem regnis; rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porſena tum regem eſſe Romæ, tum Etruſcæ gentis regem, amplum Tuſcis ratus, Romam infeſto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror ſenatum invaſit. Adeo valida res tum Cluſina erat, magnumque Porſenæ nomen. nec hoſtes modo timebant, ſed ſuoſmet ipſi cives, ne Romana plebs metu perculſas receptis in urbem regibus, vel cum ſervitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab ſenatu data. annonæ imprimis habita cura, & ad frumentum comparandum miſſi, alii in Volſcos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenſo pretio venibat in publicum omni ſumptu, ademptum privatis. Portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo eſſent. pauperes ſatis ſtipendii pendere, ſi liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, aſperis poſtmodum rebus in obſidione ac fame, adeo concordem

ordineſque relinquere, reprehenſans ſingulos, obſiſtens, obteſtanſque Deûm & hominum fidem teſtabatur: *nequicquam deſerto præſidio eos fugere. Si tranſitum pontem à tergo reliquiſſent: jam plus hoſtium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, præcipere, ut pontem, ferro, igni, quacunque vi poſſent, interrumpant. Se impetum hoſtium, quantum corpore uno poſſet obſiſti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: inſigniſque inter conſpecta cedentium pugnæ terga, obverſis cominus ad ineundum prœlium armis, ipſo miraculo audaciæ obſtupefecit hoſtes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factiſque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuoſiſſimum pugnæ erat, parumper ſuſtinuit. deinde eos quoque ipſos exigua parte pontis relicta, revocantibus qui reſcindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruſcorum; nunc ſingulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum ſuperborum, ſuæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu ſunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumſpectant. pudor deinde commovit aciem, & clamore ſublato undique in unum hoſtem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta ſcuto hæſiſſent, neque ille minus obſtinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum. quum ſimul fragor rupti pontis, ſimul clamor Romanorum alacritate perfecti operis ſublatus, pavore ſubito impetum ſuſtinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te ſancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita ſic armatus in Tiberim deſiluit: multiſque ſuper incidentibus telis incolumis ad ſuos tranavit; rem auſus plus famæ habituram ad poſteros, quam fidei. Gracivitatem tenuit, ut regium nomen non ſummi magis quam infimi horrerent: nec quiſquam unus malis artibus poſtea tam popularis eſſet, quam tum bene imperando univerſus ſenatus fuit.

Cap. X. Quum hoſtes adeſſent, pro ſe quiſque in urbem ex agris demigrant: urbem ipſam ſepiunt præſidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons ſublicius iter penè hoſtibus dedit. ni unus vir fuiſſet, Horatius Cocles: id munimentum illo die fortuna Urbis Romanæ habuit: qui poſitus fortè in ſtatione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hoſtes vidiſſet, trepidamque turbam ſuorum arma

ta erga tantam virtutem civitas fuit: ſtatua in comitio poſita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores ſtudia eminebant. nam in magna inopia pro domeſticis copiis unuſquiſque ei aliquid, fraudans ſe ipſe victu ſuo, contulit.

Cap. XI. Porſena primo conatu repulſus, conſiliis ab oppugnanda urbe ad obſidendam verſis, præſidio in Janiculo locato, ipſe in plano ripiſque Tiberis caſtra poſuit: navibus undique accitis, & ad cuſtodiam, ne quid Romam frumenti ſubvehi ſineret; & ut prædatum milites trans flumen per occaſiones aliis atque aliis locis trajicerent. brevique adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſcis, non metu magis quam conſilio conceſſum. namque Valerius conſul, intentus in occaſionem, multos ſimul & effuſos improviſo adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit ſuis, poſtero die frequentes porta Eſquilina, quæ averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus: ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione & fame ſervitia infida transfugerent. Et ſcire perfugæ indicio: multoque plures, ut in ſpem univerſæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad ſecundum lapidem Gabina via occultum conſidere jubet: Sp. Lartium, cum expedita juventute, ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat. deinde ſe objicere, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egreſſus: ipſe Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hoſti. Herminius, ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis: verſiſque in Valerium Etruſcis, terga cædit. dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæſi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam ſeptis omnibus viis. finiſque ille jam effuſe vagandi Etruſcis fuit.

Cap. XII. Obſidio erat nihilominus, & frumenti cum ſumma caritate inopia; ſedendoque expugnaturum ſe urbem, ſpem Porſena habebat: quum C. Mucius adoleſcens nobilis, cui indignum videbatur, ſedens pari fere ornatu multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens ſciſcitari uter Porſena eſſet, ne ignorando regem ſemetipſe aperiret quis eſſet, quo temere traxit fortuna facinus, ſcribam pro rege obtruncat. Vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone ſibi ipſe fecerat viam, quum concurſu ad clamorem facto, comprehenſum regii ſatellites retraxiſſent, ante tribunal regis deſtitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quam metuens: *Romanus ſum*, inquit, *civis: C. Mucium vocant. hoſtis hoſtem occidere volui. nec ad mortem minus animi eſt, quam fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum eſt. Nec unus in te ego hos animos geſſi: longus poſt me ordo eſt idem petentium decus. Proinde in hoc diſcrimen, ſi juvat, accingere, ut in ſingulas horas capite dimices tuo: ferrum hoſtemque in veſtibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, & cum ſingulis, res erit.* Quum Rex, ſimul ira infenſus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, niſi expromeret propere, quas inſidiarum ſibi minas per ambages jaceret: *Et tibi*, inquit, *ut ſentias quam vile corpus ſit iis qui magnam gloriam vident*: dextramque accenſo ad ſacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab ſenſu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab ſede ſua proſiluiſſet, amoverique ab altaribus juvenem juſſiſſet: *Tu vero abi*, inquit, *in te magis quam in me hoſtilia auſus. Juberem macte virtute eſſe, ſi pro mea patria iſta virtus ſtaret. Nunc jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* Tum populum Romanum ſervientem, quum ſub regibus eſſet, nullo bello, nec ab hoſtibus ullis obſeſſum eſſe; liberum eundem populum ab iiſdem Etruſcis obſideri, quorum ſæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo ſua ſponte penetrare in hoſtium caſtra conſtituit: dein metuens, né ſi conſulum injuſſu & ignaris omnibus iret, forte deprehenſus à cuſtodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, ſenatum adiit: *Tranſire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, ſi poſſim, caſtra hoſtium volo: non prædo, nec populationum invicem ultor. Majus, ſi Dii juvant, in animo eſt facinus.* Approbant Patres. abdito intra veſtem ferro proficiſcitur. Ubi eo venit, in confertiſſima turba prope regium tribunal conſtitit. Ibi quum ſtipendium forte militibus daretur, & ſcriba cum rege

Mucius, quaſi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *eſt apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequiſti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via graſſaremur. Mea prima ſors fuit. cæteri, ut cuique ceciderit primó, quoad te opportunum fortuna dederit, ſuo quiſque tempore aderunt.*

Cap. XIII. Mucium dimiſſum, cui poſtea Scævolæ à clade dextræ manus cognomen inditum, legati à Porſena Romam ſecuti ſunt. Adeo moverat eum & primi periculi caſus, quo nihil ſe præter errorem inſidiatoris texiſſet; & ſubeunda dimicatio toties quot conjurati ſupereſſent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum reſtituendis, magis quia id negare ipſe nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri ſibi ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus reſtituendo, impetratum: expreſſaque neceſſitas obſides dandi Romanis, ſi Janiculo præſidium deduci vellent. His conditionibus compoſita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porſena, & agro Romano exceſſit. Patres C. Mucio virtutis cauſa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ poſtea ſunt Mucia prata appellata. Ergo ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Clœlia virgo, una ex obſidibus, quum caſtra Etruſcorum forte haud procul ripa Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtium Tiberim tranavit: ſoſpiteſque omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod ubi regi nunciatum eſt, primo incenſus ira, oratores Romam miſit ad Clœliam obſidem depoſcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem verſus, *Supra Coclites Mucioſque dicere id facinus eſſe*, & præ ſe ferre, *quemadmodum, ſi non dedatur obſes, pro rupto ſe fœdus habiturum; ſic deditam, inviolatam ad ſuos remiſſurum.* Utrinque conſtitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere reſtituerunt: & apud regem Etruſcum non tuta ſolum, ſed honorata etiam virtus fuit: laudatamque virginem parte obſidum ſe donare dixit: ipſa quos vellet, legeret. Productis omnibus elegiſſe impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & conſenſu obſidum ipſorum probabile erat, eam ætatem potiſſimum liberari ab hoſte, quæ maxime opportuna injuriæ eſſet. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, ſtatua equeſtri, donavere. In ſumma Sacra via fuit poſita virgo inſidens equo.

Cap. XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etruſci abhorrens mos, traditus ab antiquis, uſque ad noſtram ætatem inter cætera ſolennia manet bonis vendendis, bona Porſenæ regis vendendi. Cujus originem moris, neceſſe eſt aut inter bellum

Aricinos res necopinata perculerat. arceſſita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum ſpei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu ſe intulerant Etruſci, ut funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adverſus vim uſæ, declinavere paululum; effuſeque prælatos hoſtes converſis ſignis ab tergo adortæ ſunt. Ita in medio prope jam victores cæſi Etruſci: pars perexigua, duce amiſſo, quia nullum propius profugium erat, Romam inermes & fortuna & ſpecie ſupplicum delati ſunt. ibi benigne excepti, diviſique in hoſpitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuncii hoſpitalium beneficiorum. Multos Romæ hoſpitum urbiſque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuſcum vicum* appellarunt.

Cap. XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertium conſules facti. Eo anno poſtremum legati à Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum reſponſum eſſet, miſſurum ad regem ſenatum legatos; miſſi confeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi reſponſum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum miſſos, quam legatis ejus Romæ daretur reſponſum: ſed ut perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi ſollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani eſſet: Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, ſed in libertate eſſe. ita induxiſſe in animum, hoſtibus potius, quam regibus portas patefacere. Eam eſſe voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi ſit. Proinde ſi ſalvam eſſe vellet Romam, ut patiatur liberam eſſe, orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obſtinatum* natam eſſe, neque omiſſam in pace: aut mitiore creviſſe principio, quam hic præ ſe ferat titulus, bona hoſtiliter vendendi. Proximum vero eſt ex iis quæ traduntur: Porſenam deſcendentem ab Janiculo, caſtra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dediſſe; inopi tum urbe ab longinqua obſidione. ea deinde, ne populo immiſſo diriperentur hoſtiliter, veniſſe, bonaque Porſenæ appellata, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in poteſtatem quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo

eſt, inquit, *neque ego obtundam ſæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios ſpe auxilii, quod nullum in me eſt, fruſtrabor. Alium hinc, ſeu quiete, exilio quærant locum; ne quid meam vobiſcum pacem diſtineat.* Dictis facta amiciora adjecit. obſidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, reſtituit. Tarquinius ſpe omni reditus inciſa exulatum ad generum Mamilium Octavium Tuſculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porſena fuit

Cap. XVI. Conſules deinde M. Valerius, P. Poſtumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis, conſules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adverſus eos, & ne quid ſimul ab Tuſculo, (unde etſi non apertum, ſuſpectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum conſules facti. Seditio inter belli paciſque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium tranſtulit ad Romanos. namque Arta Clauſus, cui poſtea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipſe auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni eſſet, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis poſtea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multo poſt in principum dignationem pervenit. Conſules infeſto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vaſtatione, deinde prœlio afflixiſſent opes hoſtium, ut diu nihil inde rebellionis timere poſſent. triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium conſenſu princeps belli paciſque artibus, anno poſt, Agrippa Menenio, P. Poſtumio Conſulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri ſumptus deeſſet: de publico eſt elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fuſoque ingenti exercitu, qui ſe ingredientibus fines conſulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulſum eſt. Nec magis poſt prœlium, quam in prœlio cædibus temperatum eſt. & cæſi aliquanto plures erant quam capti, & captos paſſim trucidaverunt. ne ab obſidibus quidem, qui ccc accepti numero erant, iram belli hoſtis abſtinuit.

Cap. XVII. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti conſules Opiter Virginius, & Sp. Caſſius Pometiam primo vi, deinde vineis aliiſque operibus oppugnaverunt. in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, ret, Aurunci paſſim principes ſecuri percuſſi, ſub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Conſules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

Cap. XVIII. Inſequens annus Poſtumum Cominium & T. Lartium, Conſules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per laſciviam ſcorta raperentur, concurſu hominum rixa ac prope prœlium fuit: parvaque ex re ad rebellionem ſpectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque acceſſerat, quod triginta jam conjuraſſe populos, concitante Octavio Mamilio, ſatis conſtabat. In hac tantarum exſpectatione rerum ſollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta, ſed nec quo anno, nec quibus conſulibus, quia ex factione Tarquinia eſſent (id quoque enim traditur) parum creditum ſit, nec quis primum dictator creatus ſit, ſatis conſtat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium Dictatorem primum, Sp. Caſſium magiſtrum equitum, creatos invenio. Conſulares legêre: ita lex jubebat, de dictatore creando làta. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui conſularis erat, potius quam Manium Valerium, M. filium, Voleſi nepotem, qui nondum conſul fuerat, moderatorem & magiſtrum conſulibus appoſitum. qui ſi maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius, M. Valerium ſpectatæ virtutis & conſularem virum legiſſent. Creato dictatore primum Romæ, poſtquam præferri ſecures viderunt, magnus plebem metus inceſſit, ut intentiores eſſent ad dicto parendum. neque enim ut in conſulibus, qui pari poteſtate eſſent, alterius auxilium, neque provocatio erat: neque ullum uſquam niſi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam, creatus Romæ dictator (eo magis quod propter ſe creatum crediderant) metum incuſquam ſpe aliqua, aut occaſione coorti, quum plures igni quam ferro armati excurriſſent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incenſis, multis hoſtium vulneratis & occiſis, conſulum quoque alterum (ſed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde male geſta re reditum. inter multos ſaucios conſul ſpe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno ſpatio, quod vulneribus curandis ſupplendoque exercitui ſatis eſſet: cum ira majore belli tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & quum vineis refectis, aliaque mole belli jam in eo eſſet, ut in muros evaderet miles, deditio eſt facta. cæterum nihilominus fœde dedita urbe, quam ſi capta fo-

ſit. itaque legatos de pace mittunt: quibus orantibus dictatorem ſenatumque, ut veniam erroris hominibus adoleſcentibus darent; reſponſum, ignoſci adoleſcentibus poſſe, ſenibus non poſſe, qui bella ex bellis ſererent. actum tamen eſt de pace: impetrataque foret, ſi quod impenſæ factum in bellum erat, præſtare Sabini (id enim poſtulatum erat) in animum induxiſſent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

Cap. XIX. Conſules Servius Sulpicius, Manius Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde & C. Vetuſius. His conſulibus Fidenæ obſeſſæ, Cruſtumeria capta, Præneſte ab Latinis ad Romanos deſcivit. nec ultra bellum Latinum, gliſcens jam per aliquot annos, dilatum. A. Poſtumius dictator, T. Æbutius magiſter equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt. & quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prœlium aliquanto quam cætera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo conſilio rem affuere, ſed ſuiſmet ipſis corporibus dimicantes miſcuere certamina. nec quiſquam procerum ferme hac aut illac ex acie ſine vulnere, præter dictatorem Romanum exceſſit. In Poſtumium, prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit: ictuſque ab latere, concurſu ſuorum, receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Æbutius magiſter equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tuſculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit, ut brachium Æbutio trajectum ſit, Mamilio pectus percuſſum. Hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere. Æbutius quum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœlium ciet: & quia ſuos perculſos videbat, arceſſit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quo majore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper reſtituit.

Cap. XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conſpicatus ferocem juvenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut cujus familiæ decus ejecti reges

animiſque, feſſos adorti exules, *cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armiſque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quam paulo ante magiſter equitum cum hoſtium duce prœlium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, quum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteſtans, ut feſſo jam pedite, deſcendant ex equis, & pugnam capeſſant. Dicto paruere: deſiliunt ex equis, provolant in primum, & pro anteſignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedeſtris acies, poſtquam juventutis proceres æquato genere pugnæ ſecum partem periculi ſuſtinentes vidit. Tum demum impulſi Latini, perculſaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſent. ſecuta & pedeſtris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Caſtori voviſſe fertur: ac pronunciaſſe militi præmia, qui primus, qui ſecundus, caſtra hoſtium intraſſet. tantuſque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hoſtem, Romani caſtra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum eſt. Dictator & magiſter equitum, triumphantes in urbem rediere.

Cap. XXI. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Conſules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minutius. his conſulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia inſtitutus feſtus dies. A. deinde Poſtumius & T. Virginius conſules facti. Hoc demum anno ad erant, ejuſdem interfecti forent; ſubdit calcaria equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium temere invectum in exulum aciem, ex tranſverſo quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poſtumius, poſtquam cecidiſſe talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere, animadvertit; cohorti ſuæ, quam delectam manum præſidii cauſa circa ſe habebat, dat ſignum, ut quem ſuorum fugientem viderint pro hoſte habeant. ita metu ancipiti verſi à fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primum prœlium iniit. integris corporibus

Regillum lacum pugnatum, apud quoſdam invenio: A. Poſtumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, ſe conſulatu abdicaſſe. dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magiſtratibus. ut nec qui conſules ſecundum quoſdam, nec quid quoque anno actum ſit, in tanta vetuſtate, non rerum modo, ſed etiam auctorum, digerere poſſis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius conſules facti. Inſignis hic annus eſt nuncio Tarquinii mortis. Mortuus eſt Cumis, quo ſe poſt fractas opes Latinorum ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. ſed Patribus nimis luxurioſa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem ſumma ope inſervitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, ſuppleto numero colonorum iterum deducta eſt. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata eſt idibus Maiis.

Cap. XXII. Cum Volſcorum gente, Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volſci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano eſſet: & maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volſcoque contenderet. Hac ira conſules in Volſcum agrum legiones duxere. Volſcos conſilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. Armorum immemores, obſides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita ſine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo poſt Volſcis levatis metu, ſuum ingenium: rurſus occultum parant bellum; Hernicis in ſocietatem armorum aſſumptis. Legatos quoque ad ſollicitandum Latium paſſim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades, Latinos ita odioque ejus, quicumque arma ſuaderet, ne ab legatis quidem violandis abſtinuit. Comprehenſos Volſcos Romam duxere. Ibi traditi conſulibus. indicatumque eſt, Volſcos Hernicoſque parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum ſex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magiſtratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria eſſe. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remiſſi ad ſuos fuerant, magna circumfuſa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quiſque ſervierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate ſua. inde hoſpitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

Cap. XXIII. Sed & bellum Vol-

nes duxiſſe ajebant, aliaque militiæ decora vulgo, miſerantes eum, jactabant. ipſe teſtes honeſtarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverſo pectore oſtentabat. Sciſcitantibus unde ille habitus, unde deformitas, quum circumfuſa turba eſſet prope in concionis modum; *Sabino bello*, ait, *ſe militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, ſed villa incenſa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo ſuo tempore imperatum, æs alienum feciſſe: id cumulatum uſuris, primo ſe agro paterno avitoque exuiſſe, deinde fortunis aliis: poſtremo velut tabem perveniſſe ad corpus. Ductum ſe ab creditore, non in ſervitium, ſed in ergaſtulum & carnificinam eſſe.* Inde oſtentare tergum fœdum recentibus veſtigiis verberum. Ad hæc viſa auditaque clamor ingens oritur. Nonjam foro ſe tumultus continet, ſed paſſim totam urbem pervadit. Nexu vincti, ſolutique ſe undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deeſt ſeditionis voluntarius comes. multis paſſim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo ſuo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret: ni propere conſules, P. Servilius, & Ap. Claudius, ad comprimendam ſeditionem interveniſſent. In eos multitudo verſa, oſtentare vincula ſua, deformitatemque aliam. Hæc ſe meritos dicere, exprobrantes ſuam quiſque alius alibi militiam. Poſtulare multo minaciter magis quam ſuppliciter, ut ſenatum vocarent: curiamque ipſi futuri arbitri moderatoreſque publici conſilii, circumſiſtunt. Pauci admodum Patrum, quos caſus obtulerat, contracti ad conſules: cæteros metus non curia modo, ſed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat ſenatus. Tum vero eludi atque extrahi ſe multitudo putare: & Patrum qui abeſſent, non ſcum imminebat, & civitas ſecum ipſa diſcors inteſtino inter Patres plebemque flagrabat odio; maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, ſe foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppreſſos eſſe: tutioremque in bello quam in pace, inter hoſtes quam inter cives libertatem plebis eſſe. invidiamque eam ſua ſponte gliſcentem, inſignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum ſuorum inſignibus ſe in forum projecit. obſita erat ſqualore veſtis, fœdior corporis habitus, pallore ac macie peremti. Ad hoc promiſſa barba & capilli efferaverant ſpeciem oris. Noſcitabatur tamen in tanta deformitate, & ordi-

caſu, non metu, ſed impediendæ rei cauſſa abeſſe, & conſules ipſos tergiverſari: nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas. Jam prope erat, ut ne conſilium quidem majeſtas coërceret iras hominum. quum, incerti, morando an veniendo plus periculi contraherent, tandem in ſenatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos, ſatis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir, imperio conſulari rem agendam, cenſebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi putabat quum tutius, tum facilius eſſe. Inter hæc major alius terror.

Cap. X X I V. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuncio: Volſcos infeſto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeo duas ex una civitate diſcordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exultare gaudio plebes; ultores ſuperbiæ Patrum adeſſe dicere Deos. alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam ſolos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eoſdem pericula belli, penes quos præmia eſſent. At vero curia mœſta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoſte, Servilium conſulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum conſul, miſſo ſenatu, in concionem prodit. ibi curæ eſſe Patribus oſtendit, ut conſulatur plebi. cæterum deliberationi de maxima quidem illa, ſed tamen parte civitatis, metum pro univerſa republ. interveniſſe. nec poſſe, quum hoſtes prope ad portas eſſent, bello prævertiſſe quicquam: nec, ſi ſit laxamenti aliquid, aut plebi honeſtum eſſe, niſi mercede prius accepta, arma pro patria non cepiſſe: neque Patribus ſatis decorum, per metum potius quam poſtmodum voluntate, afflictis civium ſuorum fortunis conſuluiſſe. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clauſum teneret, quo minus ei nominis edendi apud conſules poteſtas fieret. Ne quis militis, donec in caſtris eſſet, bona poſſideret, aut venderet: liberos nepoteſve ejus moraretur.* Hoc propoſito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium ſe ex privato, quum retinendi jus creditori non eſſet, concurſus in forum, ut ſacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volſco bello virtus atque opera enituit. Conſul copias contra hominis emittit. Primo ſtatim incurſu pulſi hoſtes: fugientibus, quoad inſequi pedes potuit, terga cæſa: eques uſque ad caſtra pavidos egit. mox, ipſa caſtra legionibus circumdatis, quum Volſcos inde etiam pavor expuliſſet, capta direptaque. Poſtero die ad Sueſſam Pometiam, quo confugerant hoſtes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Conſul cum maxima gloria ſua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volſcorum legati, rebus ſuis timentes, poſt Pometiam captam, adeunt. His ex Senatuſconſulto data pax, ager ademptus.

Cap. X X V I. Confeſtim & Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius quam bellum. Nocte in urbe nunciatum eſt, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perveniſſe. ibi paſſim diripi atque incendi villas. Miſſus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Poſtumius, qui dictator bello Latino fuerat. ſecutus conſul Servilius cum delecta peditum manu. Pleroſque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini reſtitit Sabina legio. Feſſi tum itinere tum populatione nocturna, magna pars, in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod ſatis eſſet virium, habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, poſtero die in magna jam ſpe undique partæ pacis, legati Aurunci ſenatum adeunt; ni decedatur Volſco agro, bellum indicentes. Cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama haud procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine Patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus, arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna collata: prœlioque uno debellaſtem educit. parvo dirimente intervallo caſtra ponit.

Cap. XXV. Proxima inde nocte Volſci diſcordia Romana freti, ſi qua nocturna tranſitio proditiove fieri poſſit, tentant caſtra. Senſere vigiles: excitatus exercitus: ſigno dato concurſum eſt ad arma. Ita fruſtra id inceptum Volſcis fuit. reliquum noctis utrimque quieti datum. Poſtero die prima luce Volſci, foſſis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum conſul quamquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut ſignum daret, clamabant, experiendi animos militum cauſſa parumper moratus, poſtquam ſatis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum ſigno, militem avidum certatum eſt.

Cap. XXVII. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis, Romanus, promiſſa conſulis, fidemque ſenatus exſpectabat: quum Appius & inſita ſuperbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam aſperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concurſus ad Servilium fiebat; illius promiſſa jactabant, illi exprobrabant ſua quiſque belli merita, cicatriceſque acceptas. Poſtulabant, ut referret ad ſenatum, ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator militibus. Movebant conſulem hæc, ſed tergiverſari res cogebat.

adeo in alteram cauſam non collega ſolum præceps ierat, ſed omnis factio nobilium. ita medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem & ambitioſum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, æquaſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à ſe rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolennia pro pontifice juſſit ſuſcipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter, Patreſque. ſed plebi creverant animi, & longe alia quam primo inſtituerant via graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatuſque auxilio, quum in jus duci debitorem vidiſſent, undique convolabant. neque decretum exaudiri conſulis præ ſtrepitu & clamore poterat: neque, quum decreſſet, quiſquam obtemperabat. Vi agebatur, metuſque omnis & periculum libertatis, quum in conſpectu conſulis ſinguli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor inceſſit Sabini belli: delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & inſectante ambitionem collegæ; qui populari ſilentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixiſſet, adjiceret, ut ne delectum quidem ex ſenatuſconſulto haberet. *non eſſe tamen deſertam omnino rempublicam, neque projectum conſulare imperium. Se unum & ſuæ & patrum majeſtatis vindicem fore.* Quum circumſtaret quoti-

ac fortuito ageret. Eam rem conſules rati, ut erat, pernicioſam, ad Patres deferunt: ſed delatam conſulere ordine non licuit. adeo tumultuoſe excepta eſt clamoribus undique, & indignatione Patrum, ſi quod imperio conſulari exſequendum eſſet, invidiam ejus conſules ad ſenatum rejicerent. *Profecto ſi eſſent in republica magiſtratus, nullum futurum fuiſſe Romæ niſi publicum conſilium. Nunc in mille curias, concioneſque (quum alia in Eſquiliis, alia in Aventino fiant concilia) diſperſam & diſſipatam eſſe rempublicam. Unum Hercule virum (id enim plus eſſe quam conſulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis diſcuſſurum illos cœtus fuiſſe.* Correpti conſules, quum quid ergo ſe facere vellent (nihil enim ſegnius molliuſve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio laſcivire plebem. Dimiſſo ſenatu, conſules in tribunal aſcendunt. citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo reſponderet, circumfuſa multitudo in concionis modum, negare, *Ultra decipi plebem poſſe. Nunquam unum militem habituros, ni præſtaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam eſſe, quam arma danda: ut pro patria civibuſque, non pro dominis pugnent.* Conſules quid mandatum eſſet à ſenatu, videbant. ſed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adeſſe invidiæ ſuæ participem: & apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque quam ultima experirentur, ſenatum iterum conſulere placuit. tum vero ad ſellas conſulum propere convolavere minimus quiſque natu Patrum, abdicare conſulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendiana multitudo licentia accenſa, arripi unum inſignem ducem ſeditionum juſſit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec ceſſiſſet provocationi conſul, quia non dubium erat populi judicium; niſi ægre victa pertinacia foret; conſilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore. adeo ſupererant animi ad ſuſtinendam invidiam. Creſcere inde malum indies, non clamoribus modo apertis, ſed, quod multo pernicioſius erat, ſeceſſione occultiſque colloquiis. Tandem inviſi plebi conſules magiſtratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

Cap. XXVIII. A. Virginius inde, & T. Vetuſius conſulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura conſules eſſet, cœtus nocturnos, pars in Eſquiliis, pars in Aventino facere, ne in foro ſubitis trepidaret conſiliis, & omnia temere dum animus deeſſet.

Cap. XXIX. Utraque re ſatis experta; tum demum conſules: *Ne prædictum negetis, Patres Conſcripti, adeſt ingens ſeditio. Poſtulamus, ut ii qui maxime ignaviam increpant, adſint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujuſque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex iis qui in conſpectu erant, dedita opera jubent. Quum ſtaret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, conſtitiſſet globus, lictorem ad eum conſules mittunt. quo repulſo, tum vero, indignum facinus eſſe, clamitantes, qui Patrum conſulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio eſſent. Sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, quum converſus in Patres impetus eſſet, conſulum intercurſu rixa ſedata eſt: in qua tamen ſine lapide, ſine telo, plus clamoris atque irarum quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuoſe vocatus, tumultuoſius conſulitur, quæſtionem poſtulantibus iis qui pulſati fuerant, decernente ferociſſimo quoque, non ſententiis magis, quam clamore & ſtrepitu. Tandem quum iræ reſediſſent, exprobrantibus conſulibus, nihilo plus ſanitatis in curia, quam in foro eſſe, ordini conſuli cœpit. Tres fuere ſententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui fidem ſecuti P. Servilii conſulis, Volſco, Aurunco Sabinoque militaſſent bello, agendum cenſebat.* T. Largius, *Non id tempus eſſe, ut merita tantummodo exſolverentur. totam plebem ære alieno demerſam eſſe: nec ſiſti poſſe, ni omnibus conſulatur. quin ſi alia aliorum ſit conditio, accendi magis diſcordiam, quam ſedari.* Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus. *Non miſeriis*, ait, *ſed licentia tantum concitum turbarum: & laſcivire magis plebem, quam ſævire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas eſſe conſulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non eſt, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticeſcet furor. Pulſet tum mihi lictorem, qui ſciet jus de tergo vitaque ſua penes unum illum eſſe, cujus majeſtatem violavit.*

Cap. XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii ſententia: rurſus Virginii Largiique exemplo haud ſalubres: utique Largii putabant ſententiam, quæ totam fidem tolleret medium maxime, & moderatum utroque conſilium Virginii habebatur. Sed factione reſpectuque rerum privatarum, quæ ſemper offecere officientque publicis conſiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ ſerant. oratores Latinorum à Senatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſeipſos tuendorum finium cauſſa capere arma ſinerent. Tutius viſum eſt, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetuſius conſul miſſus eſt. is finis populationibus fuit. Ceſſere Æqui campis: locoque magis quam armis freti, ſummis ſe jugis montium tutabantur. Alter conſul in Volſcos profectus, ne & ipſe tereret tempus, vaſtandis maxime agris hoſtem ad conferenda propius caſtra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter caſtra campo ante ſuum quiſque vallum infeſtis ſignis conſtitere. multitudine aliquantum Volſci ſuperabant. Itaque effuſi, & contemptim pugnam iniere. Conſul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſuos juſſit: ubi ad manum veniſſet hoſtis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volſci curſu & clamore feſſi, quum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam impreſſionem ſenſere ex adverſo factam, & ante oculos micare gladios, haud ſecus quam ſi in inſidias incidiſſent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in prœlium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti ſteterant, vigentes corporibus facile adepti feſſos; & caſtra impetu ceperunt, & caſtris exutum hoſtem Velitras perſecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. pluſque ibi ſanguinis promiſcua omnium generum cæde, quam in ipſa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

Cap. XXXI. Dum hæc in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque caſtris. Equitatu immiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem, qua, dum ſe cornua latius res utique alienaſſet plebem periculoſiſſimo tempore, quum Volſci Æquique & Sabini forte una omnes in armis eſſent. Sed curæ fuit conſulibus & ſenioribus Patrum, ut imperium, ſuo vehemens, manſueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Voleſi filium creant. Plebes etſi adverſus ſe creatum dictatorem videbat; tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triſte nec ſuperbum timebat. Edictum deinde à dictatore propoſitum confirmavit animos, Servilii fere conſulis edicto conveniens. ſed & homini & poteſtati melius rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. Quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ conſulibus: quatuor dictator uſus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum inva-

pandunt, parum apte introrſum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invaſit. eodem impetu caſtra capta, debellatumque eſt. Poſt pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super ſolitos honores locus in circo ipſi poſteriſque ad ſpectaculum datus. ſella in eo loco curulis poſita. Volſcis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe miſſi & colonia deducta. Cum Æquis poſt aliquanto pugnatum eſt; invito quidem conſule, quia loco iniquo ſubeundum erat ad hoſtes: ſed milites extrahi rem criminantes, ut dictator, priuſquam ipſe redirent in urbem, magiſtratu abiret: irritaque, ſicut ante conſulis, promiſſa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adverſos montes agmen erigeret.

Id male commiſſum, ignavia hoſtium in bonum vertit: qui priuſquam ad conjectum teli veniretur, obſtupefacti audacia Romanorum, relictis caſtris, qui munitiſſimis tenuerant locis, in adverſas valles deſiluere. ubi ſatis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene geſta, de domeſticarum rerum eventu, nec Patribus nec plebi cura deceſſerat. tanta quum gratia tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, ſed ipſum etiam dictatorem fruſtrarentur. Namque Valerius, poſt Vetuſii conſulis reditum, omnium actionum in Senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ cum rejecta relatio eſſet, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. optabitis Medius fidius propediem, ut mei ſimiles Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque fruſtrabor ultra cives meos, neque ipſe dictator ero. Diſcordiæ inteſtinæ, bellum externum, fecere, ut hoc magiſtratu egeret reſpublica. Pax foris parta eſt, domi impeditur. privatus potius quam dictator ſeditioni interero.* ita curia egreſſus, dictatura ſe abdicavit. Apparuit cauſſa plebi, ſuam vicem indignantem magiſtratu abiſſe. itaque, velut perſoluta fide, quoniam per eum non ſtetiſſet quin præſtaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus proſecuti ſunt.

Cap. XXXII. Timor inde Patres inceſſit, ne ſi dimiſſus exercitus foret, rurſus cœtus occulti conjurationeſque fierent. itaque quamquam per dictatorem delectus habitus eſſet, tamen, quoniam in conſulum verba juraſſent, ſacramento teneri militem rati, per cauſſam renovati ab Æquis belli, deduci ex urbe legiones juſſere. quo facto maturata eſt ſeditio. Et primo agitatum dicitur de conſulum reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati eſſe. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, & quod inde oriundus erat, plebi carum. Is intromiſſus in caſtra, priſco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud, quam hoc narraſſe fertur: *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum conſentiebant, ſed ſingulis membris ſuum cuique conſilium, ſuus ſermo fuerat, indignatas reliquas partes, ſua cura, ſuo labore ac miniſterio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. Conſpiraſſe inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipſa unà membra, totumque corpus, ad extremam tabem veniſſe. Inde apparuiſſe, ventris quoque haud ſegne miniſterium eſſe: nec magis ali quam alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemuſque, diviſum pariter in venas maturum confecto cibo, ſanguinem.* Comparando hinc quam inteſtina corporis ſeditio ſimilis eſſet iræ plebis in Patres, flexiſſe mentes hominum.

Cap. XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, conceſſumque in conditiones, ut plebi ſui magiſtratus eſſent ſacroſancti, quibus auxilii latio adverſus conſules eſſet. neve cui Patrum capere eum magiſtratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. hi tres collegas ſibi creaverunt. in his Sicinium fuiſſe ſeditionis auctorem; de duobus qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius, & Poſtucæde, ut ſolverentur ſacramento: doctos deinde nullam ſcelere religionem exſolvi, Sicinio quodam auctore injuſſu conſulum in Sacrum montem ſeceſſiſſe, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia paſſuum. ea frequentior fama eſt, quam, cujus Piſo auctor eſt, in Aventinum ſeceſſionem factam eſſe. Ibi, ſine ullo duce, vallo foſſaque communitis caſtris, quieti, rem nullam niſi neceſſariam ad victum ſumendo, per aliquot dies neque laceſſiti, neque laceſſentes ſeſe tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo ſuſpenſa erant omnia. Timere relicta ab ſuis plebes violentiam Patrum, timere Patres reſidem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quæ ſeceſſerit, multitudinem fore? quid futurum deinde, ſi quod externum interim bellum exiſtat? nullam profecto, niſi in concordia civium, ſpem

mus Cominius conſulatum inierunt: his conſulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum conſul alter Romæ manſit, alter ad Volſcum bellum miſſus, Antiates Volſcos fundit fugatque: compulſos in oppidum Longulam perſecutus, mœnibus potitur. inde Poluſcam, item Volſcorum, cepit: tum magna vi adortus eſt Coriolos. Erat tum in caſtris inter primores juvenum C. Marcius, adoleſcens. & conſilio & manu promptus, cui cognomen poſtea Coriolano fuit. Quum ſubito exercitum Romanum Coriolos obſidentem, atque in oppidanos, quos intus clauſos habebat, intentum, ſine ullo metu extrinſecus imminentis belli, Volſcæ legiones profectæ ab Antio invaſiſſent, eodemque tempore ex oppido erupiſſent hoſtes; forte in ſtatione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit,

dit, ſed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis facta, ignem temere arreptum imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum miſtus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, ut ſolet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volſcos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fuſi Volſci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque ſua laude obſtitit famæ conſulis Marcius, ut, niſi fœdus cum Latinis, columna ænea inſculptum monumento eſſet, ab Sp. Caſſio uno, quia collega abfuerat, ictum; Poſtumum Cominium bellum geſſiſſe cum Volſcis, memoria ceſſiſſet. Eodem anno Agrippa Menenius moritur; vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus: poſt ſeceſſionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem ſumptus funeri defuit. extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita.

Cap. XXXIV. Conſules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia à bello eſſent, & domi ſanata diſcordia, aliud multo gravius malum civitatem invaſit. caritas primum annonæ, ex incultis per ſeceſſionem plebis agris: fames deinde, qualis clauſis ſolet. ventumque ad interitum ſervitiorum utique & plebis eſſet, ni conſules providiſſent, dimiſſis paſſim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modo dextris ab Oſtia littoribus, lævoque per Volſcos mari uſque ad Cumas, ſed quæſitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum eſſet, naves.pro bonis Tarquiniorum, ab Ariſtodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ ſunt. in Volſcis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipſis frumentatoribus fuit. Ex Tuſcis frumentum Tiberi venit: eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volſcos jam moventes

nam, inquit, *veterem volunt, jus priſtinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magiſtratus, cur Sicinium potentem pollentemque video, ſub jugum miſſus, tamquam a latronibus redemptus. Egone has indignitates diutius patiar, quam neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem, patet via in Sacrum montem, alioſque colles. Rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere. Fruantur, utantur annona, quam furore ſuo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per ſeceſſionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu eſt, faciendum ne fuerit, quam potuiſſe arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam poteſtatem, & omnia invitis jura impoſita Patres demerent ſibi.

Cap. XXXV. Ea Senatui nimis atrox viſa ſententia eſt, & plebem ira prope armavit. *Fame jam ſe ſicut hoſtes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore rapi, niſi C. Marcio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanæ ſatisfiat. Eum ſibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut ſervire jubeat.* In exeuntem è curia impetus factus eſſet, ni peropportune Tribuni diem dixiſſent. Ibi ira eſt ſuppreſſa. ſe judicem quiſque, ſe dominum vitæ neciſque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ jus datum illi poteſtati: plebiſque, non Patrum tribunos eſſe. ſed adeo infenſa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum eſſet Patribus. Reſtiterunt tamen adverſa invidia, uſique ſunt, qua ſuis quiſque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res eſt, ſi diſpoſitis clientibus abſterrendo ſingulos à coitionibus, conciliiſque, disjicere rem poſſent. Univerſi deinde proceſſere (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem expoſcentes: unum ſibi civem, unum Senatorem, ſi innocentem abſolvere arma, peſtilentia ingens invaſiſſet. ea clade conterritis hoſtium animis, ut etiam ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in Senatu, quanti plebi daretur. Multi veniſſe tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta ſeceſſione ac vi Patribus eſſent: in primis Marcius Coriolanus, hoſtis tribuniciæ poteſtatis. *Si anno-*

nollent, pro nocente donarent. Ipſe quum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. Damnatus abſens in Volſcos exulatum abiit, minitans patriæ, hoſtileſque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere. benigniuſque indies colebant: quo major ira in ſuos eminebat, crebræque, nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hoſpitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romaniſque ſemper infeſtus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant,

bant, plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis ſæpe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe, a te agendum in exoleto jam vetuſtate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

Cap. XXXVI. Ludi forte ex inſtauratione magni Romæ parabantur. inſtaurandi hæc cauſſa fuerat. Ludis mane ſervum quidam paterfamiliæ, nondum commiſſo ſpectaculo, ſub furca cæſum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. Haud ita multo poſt, Tib. Antinio, de plebe homini, ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere, *Sibi ludis præſultatorem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea conſulibus nunciaret.* Quanquam haud ſane liber erat religione animus; verecundia tamen majeſtatis magiſtratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio ſtetit. filium namque intra paucos dies amiſit. cujus repentinæ cladis ne cauſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obverſata ſpecies, viſa eſt rogitare, *Satin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere ac nunciet conſulibus.* Jam præſentior res erat: cunctantem, tamen, ac prolatantem, ingens vis morbi adorta eſt, debilitate ſubita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. feſſus igitur malis præteritis inſtantibuſque, conſilio propinquorum adhibito, quum viſa atque audita, & obverſatum toties ſomno Jovem, minas iraſque cœleſtes repræſentatas caſibus ſuis expoſuiſſet; conſenſu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad conſules lectica defertur. inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarraſſet; ecce aliud *do eſt. ludi ſunt. ſpectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eandem occaſionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commiſſum ſit. horret animus, ne quid inconſulte ac temere fiat. Hæc noſtra veſtraque cauſſa, prius dicenda vobis, conſules, ratus ſum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo eſt, ne cujus facti dictive contagione præſens violer.* Hæc locutus, abiit. Conſules quum ad Patres rem dubiam ſub auctore certo detuliſſent, auctor magis, ut fit, quam res ad præcavendum vel ex ſupervacuo movit. factoque ſenatuſconſulto, ut urbem excederent Volſci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficiſci ante noctem juberent. Ingens pavor primo diſcurrentes ad ſuas res tollendas in hoſpitia perculit. Proficiſcentibus deinde indignatio oborta: Se, ut conſceleratos contaminatoſque, ab ludis, feſtis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos eſſe.

Cap. XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægreſſus Tullus ad caput Ferentinum, ut quiſque veniret, primores eorum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipſos ſedulo audientes ſecunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in ſubjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorſus, *Veteres populi Romani injurias, cladeſque gentis Volſcorum, ut omnia,* inquit, *obliviſcamini alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo fertis, qui per noſtram ignominiam ludos commiſere? An non ſenſiſtis triumphatum hodie de vobis eſſe? Vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, ſpectaculo abeuntes fuiſſe? Veſtras conjuges, veſtros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos,* miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum functum officio pedibus ſuis domum rediiſſe, traditum memoriæ eſt.

Cap. XXXVII. Ludi quam ampliſſimi ut fierent, ſenatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullio, vis magna Volſcorum venit. Priuſquam committerentur ludi Tullus, ut domi compoſitum cum Marcio fuerat, ad conſules venit. dicit eſſe, quæ ſecreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor. Non tamen admiſſum quicquam ab iis, criminatum venio, ſed cautum, ne admittant. Nimio plus quam velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. Multis id cladibus ſenſimus. Quippe qui non noſtro merito, ſed veſtra patientia incolumes ſumus. Magna hic nunc Volſcorum multitu-*

qui huic ignominioſo agmini fuere obvii, exiſtimaſſe putatis? niſi aliquod profecto nefas eſſe, quo, ſi interſimus ſpectaculo, violaturi ſimus ludos, piaculumque merituri. ideo nos ab ſede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid deinde, illud non ſuccurrit, vivere nos, quod maturarimus proficiſci? ſi hæc profectio, & non fuga eſt. Et hanc urbem vos non hoſtium ducitis, ubi ſi unum diem morati eſſetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum eſt: magno eorum malo, qui indixere, ſi viri eſtis. Ita & ſua ſponte irarum pleni, & incitati, domos inde digreſſi ſunt. inſtigandoque ſuos quiſque populos effecere, ut omne Volſcum nomen deficeret.

Cap. XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum ſententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus ſpei repoſitum. Quam ſpem nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam eſſe. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volſcis tradidit. Inde in Latinam viam tranſverſis tramitibus tranſgreſſus, Satricum, Longulam, Poluſcam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. Poſtremum, ad urbem à Pedo ducit: & ad foſſas Cluilias quinque ab urbe millia paſſuum caſtris poſitis, populatur inde agrum Romanum: cuſtodibus inter populatores miſſis, qui patriciorum agros intactos ſervarent. ſive infenſus plebi magis, ſive ut diſcordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta eſſet, adeo tribuni jam ferocem per ſe plebem criminando in primores civitatis inſtigabant. ſed externus timor maximum concordiæ vinculum, quamvis ſuſpectos, infenſoſque inter ſe jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod ſenatus conſuleſque, nuſquam alibi ſpem, quam in armis ponebant: plebes omnia quam bellum malebat. Sp. Nautius jam, & Sex. Furius conſules erant. Eos recenſentes legiones, præſidia per muros, aliaque, in quibus ſtationes vigiliaſque eſſe placuerat, loca diſtribuentes, multitudo ingens pacem poſcentium primum ſeditioſo clamore conterruit. deinde vocare ſenatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres; poſtquam apparuit labare plebis animos, miſſique de pace ad Marcium oratores, atrox reſponſum retulerunt: *Si Volſcis ager redderetur, poſſe agi de pace: ſi præda belli per otium frui vellnt, memorem ſe & civium injuriæ, & hoſpitum beneficii, adniſurum, ut appareat, exilio ſibi irrita-* qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta offuſa oculis animoque religione motus eſſet; multo obſtinatior adverſus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam qui inſignem mœſtitia inter cæteras cognoverat Veturiam inter nurum nepoteſque ſtantem; *Niſi me fruſtrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjunxque & liberi adſunt.* Coriolanus prope ut amens, conſternatus, ab ſede ſua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus verſa, *Sine, priuſquam complexum accipio, ſciam*, inquit, *ad hoſtem, an ad filium venerim: captiva mater-ne in caſtris tuis ſim? In hoc me longa vita, & infelix ſenecta traxit, ut exulem te, deinde hoſtem viderem? Potuiſti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infeſto animo & minaci perveneras, ingredienti fines, ira cecidit? non quum in conſpectu Roma, fuit, ſuccurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei ſunt, mater, conjux liberique? Ergo ego niſi peperiſſem, Roma non oppugnaretur. niſi filium haberem, libera in libera patria mortua eſſem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miſerius poſſum: nec ut ſim miſerrima, diu futura ſum. De his videris: quos ſi pergis, aut immatura mors, aut longa ſervitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi. Fletuſque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio ſui patriæque, fregêre tandem virum. complexus inde ſuos, dimittit: ipſe retro ab urbe caſtra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppreſſum periſſe tradunt; alii alio leto. apud Fabium longe antiquiſſimum auctorem, uſque ad ſenectutem vixiſſe eundem invenio. Refert certe hanc ſæpe eum exacta ætate uſurpaſſe vocem, *Multo miſerius ſeni exilium eſſe.* Non inviderunt laudes ſuas mulieribus viri Romani. adeo ſine obtrectatione gloriæ alienæ vi-

tos, non fractos, animos eſſe. Iterum deinde iidem miſſi, non recipiuntur in caſtra. Sacerdotes quoque ſuis inſignibus velatos iſſe ſupplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt, nihilo magis quam legatos flexiſſe animum.

Cap. XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. Id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios ſecum, in caſtra hoſtium irent: & quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrimiſque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nunciatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen, in primo, ut

vehatur. Monumento quoque quod eſſet, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque eſt. Rediere deinde Volſci adjunctis Æquis, in agrum Romanum. ſed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volſci Æqui-ne imperatorem conjuncto exercitui darent, ſeditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hoſtium exercitus, haud minus pernicioſo quam pertinaci certamine confecit. Conſules T. Sicinius, & C. Aquillius. Sicinio Volſci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volſcis æquo Marte diſceſſum eſt.

Cap. XLI. Sp. Caſſius deinde & Proculus Virginius conſules facti.

cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi diviſurus conſul Caſſius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poſſideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipſos poſſeſſores, periculo rerum ſuarum terrebat. ſed & publica Patribus ſollicitudo inerat; largitione conſulem periculoſas libertati opes ſtruere. Tum primum lex agraria promulgata eſt: nunquam deinde uſque ad hanc memoriam ſine maximis motibus rerum agitata. Conſul alter largitioni reſiſtebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adverſante. quæ primo cœperat faſtidire, munus vulgatum à civibus iſſe in ſocios: ſæpe deinde & Virginium conſulem in concionibus velut vaticinantem, audiebat, *Peſtilens collegæ munus eſſe. Agros illos ſervitutem iis qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim aſſumi ſocios, & nomen Latinum? Quid attinuiſſe, Hernicis paulo ante hoſtibus capti agri tertiam partem reddi, niſi ut hæ gentes pro Coriolano duce Caſſium habeant?* Popularis jam eſſe diſſuaſor, & interceſſor legis agrariæ cœperat: uterque deinde conſul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, paſſurum ſe aſſignari agros, dum ne cui, niſi civi Romano, aſſignentur: Caſſius, quia in agraria largitione ambitioſius in ſocios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere ſibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud ſecus, quam præſentem mercedem regni aſpernata plebes: adeo propter ſuſpicionem inſitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in in animis hominum reſpuebantur. Quem, ubi primum magiſtratu abiit, damnatum necatumque conſtat. Sunt qui patrem actorem ejus ſupplicii ferant. Eum cognita domi cauſſa

quid captum ex hoſtibus eſt, vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum. Inviſum erat Fabium nomen plebi, propter noviſſimum conſulem. tenuêre tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæſo Fabius conſul crearetur. Eo infeſtior facta plebes, ſeditione domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiæ intermiſſæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volſcos & Æquos, duce Æmilio, proſpera pugna vicere. Plus tamen hoſtium fuga quam prœlium abſumpſit: adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata eſt. vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. filius ejus duumvir ad id ipſum creatus dedicavit. Sollicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones temeritatiſque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præſens modo, ſed in venientem etiam annum M. Fabium Cæſonis fratrem, & magis inviſum alterum plebi accuſatione Sp. Caſſii, L. Valerium conſulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis eſt. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque ut bene locatus manſit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volſci rebellarunt. ſed ad bella externa prope ſupererant vires: abutebanturque iis inter ſemetipſos certando. Acceſſere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœleſtia, prope quotidianis in urbe agriſque oſtentantia minas. motique ira numinis, cauſſam nullam verberaſſe ac necaſſe, peculiumque filii Cereri conſecraviſſe. ſignum inde factum eſſe, & inſcriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quoſdam, idque propius fidem eſt, à quæſtoribus Cæſone Fabio, & L. Valerio, diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. ea eſt area ante Telluris ædem. Cæterum ſive illud domeſticum, ſive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio conſulibus.

Cap. XLII. Haud diuturna ira populi in Caſſium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipſa per ſe dempto auctore ſubibat animos. accenſaque ea cupiditas eſt, malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volſcis Æquiſque, militem præda fraudavere. quic-

aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves conſulti, quam haud rite ſacra fieri. qui terrores tamen eo evaſere, ut Oppia virgo Veſtalis damnata inceſti pœnas dederit.

Cap. XLIII. Q. Fabius inde, & C. Julius conſules facti. Eo anno non ſegnior diſcordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma ſumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum creſcente cura, Cæſo Fabius, & Sp. Furius conſules fiunt. Ortonam Latinam urbem Æqui oppugnabant. Veientes pleni jam populationum Romam ipſam ſe oppugnaturos minitabantur. Qui terrores, quum compeſcere deberent, auxere inſuper animos plebis: redibatque non ſua ſponte plebi mos detrectandi militiam. ſed Sp. Licinius tribunus plebis, veniſſe tempus ratus, per ultimam neceſſitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, ſuſceperat rem militarem impediendam. Cæterum tota invidia tribuniciæ poteſtatis verſa in auctorem eſt, nec in eum conſules acrius, quam ipſius ejus collegæ coorti ſunt. auxilioque eorum delectum conſules habent. Ad duo ſimul bella exercitus ſcribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientes quidem nihil dignum memoria geſtum eſt. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hoſtibus, fuit. unus ille vir ipſe conſul rempublicam ſuſtinuit, quam exercitus odio conſulis, quantum in ſe fuit, prodebat. Nam quum conſul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita inſtruxiſſet aciem, ut ſolo equitatu emiſſo exercitum hoſtium funderet, inſequi fuſos pedes noluit. nec illos, & ſi non adhortatio inviſi ducis, ſuum ſaltem flagitium, & publicum in præſentia dedecus, poſtmodo periculum, ſi animus hoſti rediſſet, cogere potuit gradum accelerare, aut, ſi aliud nihil, inſtare inſtructos. Injuſſu ſigna referunt, mœſtique (crederes victos,) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in caſtra. Nec huic tam peſtilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæſita ſunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hoſtem ſuperent. Conſul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in ſe militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente conſulatus maneret. M. Fabium conſulem creant: Fabio collega Cn. Manlius nos appellare: & conſulares, ut cuique privatim aliquid juris adverſus ſingulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribuniciæ poteſtati vires ſalubres vellent reipublicæ eſſe. quatuorque tribunorum adverſus unum moratorem publici commodi auxilio delectum conſules habent. Inde ad Veiens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata: quam quod in ſpem ventum erat, diſcordia inteſtina diſſolvi rem Romanam poſſe. Principeſque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes eſſe Romanas, niſi inter ſemet ipſi ſeditionibus ſæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia eſſent. Diu ſuſtentatum id malum, partim Patrum conſiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema veniſſe. Duas civitates ex una factas: ſuos cuique parti magiſtratus, ſuas leges eſſe. Primum in delectibus ſævire ſolitos, eoſdem in bello tamen paruiſſe ducibus. qualicunque urbis ſtatu, manente diſciplina militari, ſiſti potuiſſe: jam non parendi magiſtratibus morem in caſtra quoque Romanum militem ſequi. Proximo bello in ipſa acie, in ipſo certamine, conſenſu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: ſigna deſerta, imperatorem in acie relictum, injuſſu in caſtra reditum. Profecto, ſi inſtetur, ſuo milite vinci Romam poſſe. Nihil aliud opus eſſe, quam indici oſtendique bellum. cætera ſua ſponte fata & Deos geſturos.* Hæ ſpes Etruſcos armaverant; multis invicem caſibus victos victoreſque.

Cap. XLV. Conſules quoque Romani, nihil præterea aliud quam ſuas vires, ſua arma horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli datur.

Cap. XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit. is eandem viam, velut proceſſiſſet. Sp. Licinio, ingreſſus, delectum pauliſper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius *Victam tribuniciam poteſtatem* dicere *priore anno; in præſenti re ipſa, exemplo in perpetuum. quando inventum ſit, ſuis ipſam viribus diſſolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam ſibi & gratiam melioris partis bono publico velit quæſitam. Et plures, ſi pluribus opus ſit, tribunos, ad auxilium conſulum paratos fore: & unum vel adverſus omnes ſatis eſſe. Darent modo & conſules & primores Patrum operam, ut ſi minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac ſenatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & univerſi comiter ac benigne tribu-

terrebantur; ne rem committerent eo, ubi duæ ſimul acies timendæ eſſent. Itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi. diem tempuſque forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemque animis allaturum. Veiens hoſtis Etruſcique eo magis præpropere agere. laceſſere ad pugnam: primo obequitando caſtris provocandoque: poſtremo, ut nihil movebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando, *Simulationem inteſtinæ diſcordiæ, remedium timoris inventum: & conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus. Novum ſeditionis genus, ſilentium otiumque inter armatos.* hæc in novitatem generis originiſque, qua falſa, qua vera jacere. Hæc quum ſub ipſo vallo portiſque ſtreperent, haud ægre conſules pati. at imperitæ multitudini nunc indignatio nunc pudor pectora verſare, & ab inteſtinis avertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus; externa & domeſtica odia certare in animis. Tandem ſuperant externa, adeo ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant ut ſignum detur. Conſules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant, ſed retro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe: caſtris ſe tenerent. Edicunt inde, ut abſtineant pugna. ſi quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros. Ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. accedunt inſuper hoſtes ferocius multo, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt. Quippe impune ſe inſultaturos. non credi militi arma. rem ad ultimum ſeditionis erupturam, finemque veniſſe Romano imperio. His freti occurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent, quin caſtra oppugnent. Enimvero, non ultra contumeliam pati Romanus poſſe: totis caſtris undique ad conſules curritur. non jam ſenſim, ut ante, per centurionum principes poſtulant, ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat, tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultu jam metum ſeditionis collega concedente, quum ſilentium claſſico feciſſet; *Ego iſtos, Cn. Manli, poſſe vincere ſcio, velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. Itaque certum atque decretum eſt, non dari ſignum, niſi victores ſe redituros ex hac pugna jurent. Conſulem Romanum miles ſemel in acie feſellit, Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor,* inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſque longe evenit. nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis ſpatium Etruſcis, fuit, quum pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis quam emiſſis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Senſit utraque acies unius viri caſum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius conſul tranſiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc juraſtis,* inquit, *milites, fugientes vos in caſtra redituros? adeo ignaviſſimos hoſtes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos juraſtis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Conſuli tum Cæſo Fabius prioris anni conſul, *Verbiſne iſtis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine eſt dignum, pugnando potius quam adhortando accendamus militum animos.* Sic in primum infeſtis haſtis provolant duo Fabii, totamque moverunt ſecum aciem.

Cap. XLVII. Prœlio ex parte una reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu Cn. Manlius conſul pugnam ciebat. Ubi prope ſimilis fortuna eſt verſata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium, jam velut fuſos agentem hoſtes, & impigre milites ſecuti ſunt, & ut ille gravi vulnere ictus ex acie ceſſit, interfectum rati, gradum retulere. ceſſiſſentque loco, ni conſul alter cum aliquot turmis jurat. Juratis datur ſignum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum ſpeique pleni. Nunc jubent Etruſcos probra jacere, nunc armatis ſibi quiſque lingua promptum hoſtem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certaminibus infenſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies: nec Veiens hoſtis Etruſcæque legiones detrectant.

Cap. XLVI. Prope certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis, & occaſione ancipiti, haud deſperandum eſſe facinus. Res aliter

equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe, rem inclinatam ſuſtinuiſſet. Manlius quoque ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram offert. Duorum conſulum cognita ora accendunt militum animos. ſimul & vanior jam erat hoſtium acies, dum, abundante multitudine freti, ſubtracta ſubſidia, mittunt ad caſtra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores tererent tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem ſuſtinere non potuerant, miſſis ad conſules nunciis quo loco res eſſent, conglobati ad prætorium redeunt, & ſua ſponte prælium ipſi renovant:

& Manlius conſul revectus in caſtra, ad omnes portas milite oppoſito, hoſtibus viam clauſerat. Ea deſperatio Tuſcis rabiem magis quam audaciam accendit. nam quum incurſantes quacunque exitum oſtenderet ſpes, vano aliquoties impetu iiſſent; globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit. Prima excepta à circumſtantibus tela. ſuſtineri deinde vis nequit. Conſul mortifero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati rapto conſulis corpore patefeciſſent una porta hoſtibus viam. Ea erumpunt, conſternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt conſulem. ibi iterum cæſi, fuſique paſſim. Victoria egregia parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul, decernente ſenatu triumphum, *Si exercitus ſine imperatore triumphare poſſit, pro eximia eo bello opera facile paſſurum*, reſpondit: *ſe familia funeſta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba conſule altero amiſſo, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depoſitus triumphus clarior fuit. adeo, ſpreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratriſque ducit. idem in utroque laudator, quum concedendo illis ſuas laudes, ipſe maximam partem earum ferret. neque immemor ejus, quod initio conſulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, ſaucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam eſſe Fabii: nec hoc ulla, niſi ſalubri reirunt, muriſque ſe tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis. actumque de exercitu foret, ni Cæſo Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore, neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant in urbem. Ubi abductas ſenſerant legiones, agros incurſabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præſentia inſtabant, ut ab Æquis Volſciſque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis tranſiret, quieſcentibus: aut mox moturos ſe apparebat Sabinos ſemper infeſtos, Etruriamque omnem. ſed Veiens hoſtis, aſſiduus magis quam gravis, contumeliis ſæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum Fabia gens ſenatum adit: conſul pro gente loquitur: *Aſſiduo magis quam magno præſidio, ut ſcitis, Patres conſcripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hoſtes Veientibus date. Auctores ſumus, tutam ibi majeſtatem Romani nominis fore. Noſtrum id nobis velit familiare bellum, privato ſumptu gerere in animo eſt. Reſpublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Conſul è curia egreſſus, comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibulo curiæ ſenatuſconſultum exſpectantes ſteterant, domum rediit. Juſſi armati poſtero die ad limen conſulis adeſſe, domos inde diſcedunt.

Cap. XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam ſubiiſſe cipubl. arte.

Cap. XLVIII. Igitur non Patrum magis quam plebis ſtudiis Cæſo Fabius cum T. Virginio conſul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut jam aliqua ex parte inchoata concordiæ ſpe, primo quoque tempore cum Patribus coaleſcerent animi plebis. Itaque principio anni cenſuit, priuſquam quiſquam agrariæ legis auctor tribunus exiſteret, occuparent Patres ipſi ſuum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. verum eſſe habere eos, quorum ſanguine ac ſudore partus ſit. Aſpernati Patres ſunt: queſti quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evaneſcere vividum quondam illud Cæſonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incurſionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Cæſo miſſus. in ipſorum Æquorum agrum depopulandum tranſit. Æqui ſe in oppida recepe-

viratis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma verſum. Si ſint duæ roboris ejuſdem in urbe gentes; depoſcant, hæc Volſcos ſibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe. Fabii poſtera die arma capiunt: quo juſſi erant, conveniunt. Conſul paludatus egrediens, in veſtibulo gentem omnem ſuam inſtructo agmine videt, acceptus in medium, ſigna ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem inceſſit. Sex & trecenti milites, omnes patricii omnes unius gentis, quorum neminem ducem ſperneret egregius quibuſlibet temporibus ſenatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo peſtem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum ſodaliumque; nihil medium, nec ſpem, nec curam, ſed immenſa omnia volventium animo: alia publica ſollicitudine excitata, favore & admiratione

ratione ſtupens; *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: Conſulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab ſe, omnes honores ſperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit; precantur, ut illud agmen fauſtum atque felix mittant: ſoſpites brevi in patriam ad parentes reſtituant. Incaſſum miſſæ preces. infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus viſus locus communiendo præſidio. L. Æmilius inde & C. Servilius conſules facti. & donec nil aliud quam in populationibus res fuit: non ad præſidium modo tutandum Fabii ſatis erant, ſed tota regione qua Tuſcus ager Romano adjacet, ſua tuta omnia, infeſta hoſtium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes accito ex Etruria exercitu præſidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Conſule adductæ cominus cum Etruſcis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem ſpatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum poſt ſigna ordines introëunt, ſubſidiaque locant, invecta ſubito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, ſed conſiſtendi ademit locum. Ita fuſi retro ad ſaxa Rubra (ibi caſtra habebant) pacem ſupplices petunt. cujus impetratæ, ab inſita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præſidium pœnituit.

Cap. L. Rurſus cum Fabiis erat Veienti populo ſine ullo majoris belli apparatu certamen: nec erant incurſiones modo in agros, aut ſubiti impetus incurſantium, ſed aliquoties æquo campo collatiſque ſignis certatum. genſque una populi Romani ſæpe ex opulentiſſima, ut tum res erant, Etruſca civitate victoriam

iter locatas ſuperaſſent, palatique paſſim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora: ſubito ex inſidiis conſurgitur, & adverſi & undique hoſtes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accedebant. coëuntibuſque Etruſcis, jam continenti agmine armatorum ſepti, quo magis ſe hoſtis inferebat, cogebantur breviore ſpatio & ipſi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum inſignem, & multitudinem Etruſcorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum omiſſa pugna quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum ſe omnes inclinant. eo, niſi corporibus armiſque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo reſtitere. mox ut reſpirandi ſuperior locus ſpatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam ſubeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummiſſus Veiens in verticem collis evaſiſſet. ita ſuperior rurſus hoſtis factus. Fabii cæſi ad unum omnes, præſidiumque expugnatum. cccvi periiſſe ſatis convenit: unum prope puberem ætate relictum ſtirpem genti Fabiæ, dubiiſque rebus populi Romani ſæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

Cap. LI. Quum hæc accepta clades eſſet, jam C. Horatius & T. Menenius conſules erant. Menenius adverſus Tuſcos victoria elatos confeſtim miſſus: tum quoque male pugnatum eſt, & Janiculum hoſtes occupavere: obſeſſaque urbs foret: ſuper bellum annona premente (tranſierant enim Etruſci Tiberim) ni Horatius Cos. ex Volſcis eſſet revocatus: adeoque id bellum ipſis inſtitit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei ſit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quamquam parvo momento ſuperior Romana res fuit: meliorem tamen militem, recepto priſtino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius &

tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus viſum. Inde conſilium ex re natum, inſidiis ferocem hoſtem captandi: gaudere etiam, multo ſucceſſu Fabiis audaciam creſcere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut caſu incidiſſent, obviam acta: & agreſtium fuga vaſti relicti agri & ſubſidia armatorum ad arcendas populationes miſſa, ſæpius ſimulato quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempſerant hoſtem, ut ſua invicta arma, neque loco neque tempore ullo crederent ſuſtineri poſſe. hæc ſpes provexit, ut ad conſpecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hoſtium apparebant arma) decurrerent. & quum improvidi effuſo curſu inſidias circa ipſum

Sp. Servilius conſules fiunt. poſt acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abſtinuere acie. populationes erant, & velut ab arce Janiculi paſſim in Romanum agrum impetus dabant. non uſquam pecora tuta, non agreſtes erant. Capti deinde eadem arte ſunt, qua ceperant Fabios. ſecuti dedita opera paſſim ad illecebras propulſa pecora, præcipitavere in inſidias. quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis cauſſa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi caſtra Servilii Cos. adorti ſunt oppugnare. inde fuſi magna cæde in Janiculum ſe ægre receperunt. Confeſtim conſul & ipſe tranſit Tiberim, caſtra ſub Janiculo communit. poſtero die luce orta, nonnihil &

heſterna felicitate pugnæ ferox; magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora eſſent, agebat conſilia; temere adverſo Janiculo ad caſtra hoſtium aciem erexit, fœdiuſque inde pulſus quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipſe exercituſque ejus eſt ſervatus. Inter duas acies Etruſci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occiſi. Ita oppreſſum temeritate felici Veiens bellum.

Cap. LII. Urbe cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & poſtquam timor ſibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque laſcivire rurſus animi: & priſtina mala, poſtquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare ſuo veneno, agraria lege: in reſiſtentes incitare Patres, nec in univerſos modo, ſed in ſingulos. Q. Conſidius & T. Genucius auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amiſſum Cremeræ præſidium, quum haud procul inde ſtativa conſul habuiſſet. Eum oppreſſere: quum & Patres haud minus quam pro Coriolano annixi eſſent: & patris Agrippæ favor haud dum exoleviſſet. In mulcta temperarunt tribuni: quum captis anquiſiſſent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. ea in caput vertit. Negant tuliſſe ignominiam, ægritudinemque: inde morbo abſumptum eſſe. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut conſulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio conſulibus, initio ſtatim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non ut Menenius, precibus ſuis aut Patrum, ſed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunicios impetus tulit. Et huic prœlium cum Tuſcis ad Janiculum erat crimini. ſed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, ſic tum in ſuo, non tribunos modo, ſed plebem oratione feroci runt ad arcendam hoſtium vim, ea porta, cui ſigna primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis quam prœlium eſſe. tumultus è caſtris & in urbem penetrat, tanquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt ſubſidio, pars Romanos toto impetu intentos in caſtra adoriuntur. Pauliſper averſi turbatique ſunt. deinde & ipſi utroque verſis ſignis reſiſtunt: & eques ab conſule immiſſus Tuſcos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæque potentiſſimæ & maximæ finitimæ gentes, ſuperatæ ſunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volſci Æquique in Latino agro poſuerant caſtra, populatique fines erant. eos per ſe ipſi Latini aſſumptis Hernicis ſine Romano aut duce, aut auxilio caſtris exuerunt. Ingenti præda præter ſuas recuperatas res potiti ſunt. miſſus tamen ab Roma conſul in Volſcos C. Nautius. Mos credo non placebat, ſine Romano duce exercituque ſocios propriis viribus conſiliiſque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volſcos eſt: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent. L. Furius inde & C. Manlius, conſules.

Cap. LIV. Manlio Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento ſtipendioque impetrato. Paci externæ confeſtim continuatur diſcordia domi. agrariæ legis tribuniciis ſtimulis plebs furebat. Conſules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, ſumma vi reſiſtunt. abeuntes magiſtratu conſules Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius conſulatum ineunt. Vopiſcum Julium in quibuſdam pro Virginio annalibus conſulem invenio. Hoc anno (quoſcunque conſules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt ſordirefutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque (cujus patris munere reſtituta quondam plebs, eos ipſos quibus tum ſæviret magiſtratus, eas leges haberet) periculum audacia diſcuſſit. Juvit & Virginius collega teſtis productus participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

Cap. LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius Conſul accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios miſſus, caſtra Sabina, quæ pro mœnibus ſociorum locata erant, confeſtim aggreditur: tantamque trepidationem injecit, ut dum diſperſi alii alia manipulatim excur-

dati: non plebem magis quam juniores Patrum. ſuadent, monent, *Honoribus & adminiſtratione reipublicæ abſtineant; conſulares vero faſces, prætextam, curulemque ſellam, nihil aliud quam pompam funeris putent. claris inſignibus velut infulis velatos ad mortem deſtinari. Quod ſi conſulatus tanta dulcedo ſit, jam nunc ita in animum inducant; conſulatum captum & oppreſſum ab tribunicia poteſtate eſſe. conſuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda eſſe. Si ſe commoverit, ſi reſpexerit Patres, ſi aliud quam plebem eſſe in republ. crediderit; exilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, ſibi proponat ante oculos.* His accenſi vocibus Patres, conſilia inde non publica, ſed in privato, ſeductaque à plurium conſcientia habere. ubi quum id modo conſtaret, jure an injuria eripiendos eſſe reos, atrociſſima quæque maxime placebat ſententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exſpectatione ſtaret, mirari primo quod non deſcenderet tribunus: deinde quum jam mora ſuſpectior fieret, deterritum à primoribus credere. & deſertam ac proditam cauſam publicam queri. Tandem, qui obverſari veſtibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum eſſe inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; ſicut acies funditur duce occiſo, ita dilapſi paſſim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaſerat; quam nihil auxilii ſacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres ſatis moderate ferre lætitiam. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam inſontes feciſſe videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam poteſtatem.

Cap. L V. Sub hac peſſimi exempli victoria delectus edicitur: paventibuſque tribunis ſine interceſſione ulla conſules rem peragunt. Tum vero iraſci plebes tribunorum magis ſilentio, quam conſulum imperio: & dicere, *Actum eſſe de libertate ſua: rurſus ad antiqua reditum, cum Genucio una mortuam ac ſepultam tribuniciam poteſtatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo reſiſtatur Patribus. Id autem unum conſilium eſſe, ut ſe ipſa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere conſulibus, & eos ipſos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, ſi ſint qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitaſſent, ad Voleronem Publilium de

batque omne diſcrimen adeſſe, nihil cuiquam ſanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempeſtati quum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe. violatis lictoribus, faſcibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, quum in ſenatum vocari juſſiſſent, queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus, ira Patrum adverſus temeritatem plebis certari, non placuit.

Cap. L V I. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebi creat, in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Conſules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populum; ut plebeii magiſtratus tributis comitiis fierent. Haud parva res, ſub titulo prima ſpecie minime atroci, ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientium ſuffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratiſſimæ plebi, quum ſumma vi reſiſterent Patres; nec, quæ una vis ad reſiſtendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut conſulem, aut principum adduci poſſet; res tamen ſuo ipſa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus inviſum infeſtumque plebi, conſulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio ſtaplebe hominem, quia quod ordines duxiſſet, negaret ſe militem fieri debere, lictor miſſus eſt à conſulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conſpectu ſuo virgis cædi malunt, quàm ipſi in lecto ſuo à vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipſe, & adjuvantibus advocatis, repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eo ſe in turbam confertiſſimam recipit, clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro! adeſte cives! adeſte commilitones! nihil eſt quod exſpectetis tribunos, quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt.* Concitati homines, veluti ad prœlium ſe expediunt: appare-

rim anni nihil prius quam de lege agebatur. ſed ut inventor legis Volero, ſic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quiſquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, inſectatione abſtinens conſulum, ipſe in accuſationem Appii familiæque ſuperbiſſimæ, ac crudeliſſimæ in plebem Romanam, exorſus, quum à Patribus non conſulem, ſed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum eſſe, contenderet; rudis in militari homine lingua non ſuppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites, quam quod locutus ſum, præſto; craſtino die adeſte. Ego hic aut in conſpectu veſtro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum poſtero die. conſules nobilitaſque ad impediendam legem in concione conſtituunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui ſuffragium ineant. Adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quoſdam Lætorius jubet. Conſul Appius negare, jus eſſe tribuno in quenquam, niſi in plebeium. Non enim populi, ſed plebis eum magiſtratum eſſe. nec illum ipſum ſubmovere pro imperio poſſe more majorum: quia ita dicatur: *Si vobis videtur, diſcedite Quirites*. Facile & contemptim de Jure differendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu, violatuſque eſſet tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet: & concurſus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Suſtinebat tamen Appius pertinacia tantam tempeſtatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quintius, conſul alter, conſularibus negotio dato, ut collegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent; ipſe nunc plebem ſævientem precibus leniſſet; nunc oraſſet tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ ſpatium. non vim ſuam illi tempus ademturum; ſed conſilium viribus additurum. & Patres in populi, & conſulem in Patrum fore poteſtate.

Cap. **LVII.** Ægre ſedata ab Quintio plebs, multo ægrius conſul alter à Patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent. ubi quum timor atque ira invicem ſententias variaſſent; quo magis, ſpatio interpoſito, ab impetu ad conſultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi. adeo

nium, L. Numitorium, M. Duillium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volſcum Æquicumque, inter ſeditionem Romanam, eſt bellum coortum. vaſtaverant agros, ut ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. Compoſitis deinde rebus, caſtra retro movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia ſævitia Appii quæ domi eſſe; eo liberior, quod ſine tribuniciis vinculis erat. Odiſſe plebem plus quam paterno odio: ſe victum ab ea: ſe unico conſule objecto adverſus tribuniciam poteſtatem, perlatam legem eſſe, quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum ſpe, priores impedierunt conſules: hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſævo imperio exercitum ſtimulabat. nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otioſe, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coërcebat. Si citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere: ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſponte moram remittere induſtriam. præſenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebeio animus, interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate prompta nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebei cavillans interdum, & Volerones vocare.

Cap. **LIX.** Nihil eorum Volſci neſciebant, inſtabantque eo magis, ſperantes idem certamen animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adverſus Fabium conſulem habuiſſet. Cæterum multo Appio quam Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fuga petit caſtra, nec ante reſtitit, quam ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata diſcordia eſſet. Ab Appio petitur, *Ut tantam conſularem majeſtatem eſſe vellet, quanta in concordi civitate eſſe poſſet. Dum tribuni conſuleſque ad ſe quiſque omnia trahant, nihil relictum eſſe virium in medio. diſtractam laceratamque rempubl. magis quorum in manu ſit, quam ut incolumis ſit, quæri.* Appius contra, *teſtari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deſeri. non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ ſint.* Victus tamen Patrum conſenſu quievit. lex ſilentio perfertur.

Cap. **LVIII.** Tum primum tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiam addito tres, perinde ac duo ante fuerint, Piſo auctor eſt. Nominat quoque tribunos, C. Sici-ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. Tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo ſubmoveretur hoſtis: ſatis tamen appareret, capi tantum caſtra militem Romanum noluiſſe. alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum inſuper ſævire vellet concionemque advocaret; concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet. Negare vulgo milites ſe ad concionem ituros: paſſimque exaudiri voces poſtulantium, ut caſtra ex Volſco agro moveantur. Hoſtem victorem paulo ante prope in Portis ac vallo fuiſſe; ingentiſque mali non ſuſpicionem modo, ſed apertam ſpeciem obverſari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter ſemtempus noxæ lucrarentur) remiſſa concione, iter in ſequentem diem pronunciari quum juſſiſſet, prima luce claſſico ſignum profectionis dedit. Quum maxime agmen è caſtris explicaretur, Volſci, ut eodem ſigno excitati, noviſſimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore ſignaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque inſtrui acies poſſent. nemo ullius niſi fugæ memor. Ita effuſo agmine per ſtragem corporum armorumque evaſere, ut prius hoſtis deſiſteret ſequi, quam Romanus fugere. Tandem collectis ex diſſipato curſu militibus, conſul quum revocando nequicquam ſuos perſecutus eſſet, in pacato agro caſtra poſuit, advocataque concione, invictus haud falſo in proditorem exercitum militaris diſciplinæ, deſertorum ſignorum; ubi ſigna, ubi arma eſſent, ſingulos rogitans, inermes milites, ſigno amiſſo ſigniferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæſos ſecuri percuſſit. cætera multitudo ſorte decimus quiſque ad ſupplicium lecti.

Cap. LX. Contra ea, in Æquis inter conſulem ac militem, comitate ac beneficiis certatum eſt. & natura Quintius erat lenior, & ſævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio ſuo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercituſque non auſi offerre ſe Æqui; vagari populabundum hoſtem per agros paſſi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data eſt. Addebantur & laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; ſibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab ſenatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci diſcordia domi foriſque annum exactum, inſignem maxime comitia tributa efficiunt. Res major victoria ſuſcepti certaminis quam uſu. plus enim dignitatis comitiis ipſis detractum eſt, Patribus ex concilio ſubmovendis, quam virium aut plebi additum, aut

plebeioſque oppoſitum tumultus, modum duntaxat in certamine egreſſum, objici iratæ plebi. Unus è Patribus, Ipſe Ap. Claudius, & tribunos & plebem & ſuum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non ſenatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut veſtem mutaret, aut ſupplex prenſaret homines; ſed ne ut ex conſueta quidem aſperitate orationis (quum ad populum agenda cauſſa eſſet) aliquid leniret atque ſubmitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione ſpiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam conſulem timuerat. Semel cauſſam dixit, quo ſemper agere omnia ſolitus erat, accuſatorio ſpiritu. adeoque conſtantia ſua & tribunos obſtupefecit & plebem, ut diem ipſi ſua voluntate prodicerent: trahi deinde rem ſinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen quam prodicta dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur; plebs fraudari ſolenni honore ſupremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accuſationem audierat: & exequias frequens celebravit.

Cap. LXII. Eodem anno Valerius conſul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hoſtem ad prœlium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt adortus. Prohibuit fœda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato adeo tranquilla ſerenitas reddita: ut velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit. & ibi, quia hoſtis mœnibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modo, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurriſſent, ancipiti prœlio digreſſi, poſtero die retuademptum Patribus.

Cap. L X I. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio Conſulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria: tum propter judicium Ap. Claudii. cui acerrimo adverſario legis, cauſſamque poſſeſſorum publici agri, tanquam tertio conſuli, ſuſtinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam inviſus plebi reus ad judicium vocatus populi eſt: plenus ſuarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque annixi ſunt: propugnatorem ſenatus, majeſtatiſque vindicem ſuæ, ad omnes tribunicios

lere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem; integro inde decedens bello.

Cap. L X I I I. Inter hæc bella, manente diſcordia domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius, conſules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum fugaque agreſtium cognitum eſt. ea res maturam jam ſeditionem, prope erumpentem repreſſit. Conſules coacti extemplo ab ſenatu ad bellum; educta ex urbe juventute tranquilliorem cæteram plebem fecerunt.

Et hoſtes quidem nihil aliud quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Æquos profectus. Ibi ex inſidiis prope magna accepta clade, virtus militum, rem prolapſam negligentia conſulis, reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo prœlio hoſtes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti. quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſere. deinde ipſi paucis poſt diebus à duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium quam intulerant, acceperunt.

Cap. LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit: ſed ut ſemper alias ſollicitæ, certamine Patrum & plebis. Irata plebs intereſſe conſularibus comitiis noluit. per Patres clienteſque Patrum conſules creati, T. Quintius, Q. Servilius. ſimilem annum priori conſules habent, ſeditioſa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Cruſtuminos campos citato agmine tranſgreſſi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen feciſſent, à porta prope Collina mœnibuſque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius conſul infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit: populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volſcis reſpublica egregie geſta, tum ducis tum militum opera. Primum æquo campo ſignis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque plurimo ſanguine, & Romani, quia paucitas damno ſentiendo propior erat, gradum retuliſſent, ni ſalubri mendacio conſul, fugere ho-

tumultu, quem terror ſubitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem juſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit: cornicines tubicineſque in equis impoſitos, canere ante vallum jubet, ſollicitumque hoſtem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in caſtris fuere, ut ſomni quoque Romanis copia eſſet. Volſcos ſpecies armatorum peditum, quos & plures eſſe, & Romanos putabant, fremitus hinnituſque equorum, qui & inſueto ſedente equite, & inſuper aures agitante ſonitu, ſæviebant, intentos velut ad impetum hoſtium tenuit.

Cap. LXV. Ubi illuxit, Romanus integer ſatiatuſque ſomno, productus in aciem; feſſum ſtando & vigiliis Volſcum primo impetu perculit. quamquam ceſſere magis, quam pulſi hoſtes ſunt quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul, ubi ad iniquum locum ventum eſt, ſiſtit aciem. miles ægre teneri, clamare & poſcere, ut perculſis inſtare liceat. Ferocius agunt equites circumfuſi duci: vociferantur ſe ante ſigna ituros. Dum cunctatur conſul virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant ſe ituros: clamoremque res eſt ſecuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa objacentia pedibus ingerit in ſubeuntes, turbatoſque ictibus crebris urget ex ſuperiore loco. ſic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum, conſul increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet. Reſtitere primo obſtinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem. tum rurſus impetu capto enituntur atque exſuperant iniquitatem loci.

ſtes ab cornu altero clamitans, concitaſſet aciem. Impetu facto, dum ſe putant vincere, vicere. Conſul metuens, ne nimis inſtando renovaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete ſumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volſcis Æquiſque populis in caſtra venit: haud dubitans, ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad caſtra oppugnanda veniunt. Quintius ſedato

Jam prope erat ut in ſummum clivi jugum evaderent, quum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu pene agmine uno fugientes ſequenteſque caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; ſed quod jam inde ab infelici pugna, caſtriſque amiſſis ceciderant animi.

EPITOME

LIBRI III.

Seditiones de agrariis legibus factæ. Capitolium ab exulibus & ſervis occupatum, cæſis iis receptum eſt. Cenſus bis actus. priore luſtro cenſa civium capita, centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim, præter orbos, orbaſque. ſequenti, centum triginta duo millia quadraginta novem. Quum adverſus Æquos res male geſta eſſet, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus ruſtico operi eſſet, ad id bellum gerendum arceſſitus eſt. Is victos hoſtes ſub jugum miſit. Tribunorum plebis numerus ampliatus eſt: ut eſſent decem, trigeſimo ſexto anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad conſtituendas eas proponendaſque decemviri pro conſulibus ſine ullis aliis magiſtratibus creati, altero & trecenteſimo anno, quam Roma condita erat: & ut à regibus ad conſules, ita à conſulibus ad decemviros tranſlatum imperium. Ii decem tabulis legum poſitis, quum modeſte ſe in eo honore geſſiſſent, & ob id in alterum quoque annum eundem eſſe magiſtratum placuiſſet, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter feciſſent, magiſtratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec invicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui quum in amorem virginis incidiſſet, ſubmiſſo, qui eam in ſervitutem peteret; neceſſitatem patri ejus Virginio impoſuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, cùm aliter eam tueri non poſſet, ne in poteſtatem ſtuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coëgitque decemviros abdicare ſe magiſtratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; cæteri in exilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volſcos, & Æquos proſpere geſtas continet. & parum honeſtum populi Romani judicium: qui judex inter Ardeates & Aricinos ſumtus, agrum de quo ambigebatur, ſibi adjudicavit.

CAPUT I.

ANTIO capto Tib. Æmilius & Q. Fabius conſules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exſtinctæ ad Cremeram genti ſuperfuerat. Jam priore conſulatu Æmilius rium. Juſſi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit ſtatim (ut fit) faſtidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volſci adderentur: cætera multitudo poſcere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui à Q. Fablo (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipſi ſubita incurſione in agrum Latinum fecere.

dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque ſecundo quoque conſulatu ejus, & agrarii ſe in ſpem legis erexerant; & tribuni, rem contra conſules ſæpe tentatam, adjutore utique conſule, obtineri poſſe rati, ſuſcipiunt: & conſul manebat in ſententia ſua. Poſſeſſores & magna pars Patrum, tribuniciis ſe jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in conſulem avertant. Atrox certamen aderat, ni Fabius conſilio neutri parti acerbo rem expediſſet. T. Quintii ductu & auſpicio agri capti priore anno aliquantum à Volſcis eſſe. Antium propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci poſſe: ita ſine querelis poſſeſſorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc ſententia accepta eſt. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Fu-

Cap. II. Q. Servilius inſequenti anno, (is eum cum Sp. Poſtumio conſul fuit) in Æquos miſſus, in Latino agro ſtativa habuit. intra caſtra quies neceſſaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum eſt, Q. Fabio & T. Quintio conſulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui haud dubia ſpe profectus, famam nominis ſui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis miſſos nunciare juſſit, *Q. Fabium Cos. dicere, ſe ex Æquis pacem Romam tuliſſe, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia & perjurio fiat, Deos nunc, teſtes eſſe, mox fore ultores. Se tamen, utcumque ſit, etiam nunc, pœnitere ſua ſponte Æquos, quam pati hoſtilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: ſin perjurio* *gaudeant, Diis magis iratis quam hoſtibus geſturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati ſint; exercituſque in Algidum adverſus Romanos miſſus. Quæ ubi Romam ſunt nunciata, indignitas rei magis quam periculum, conſulem alterum ab urbe excivit. ita duo conſulares exercitus ad hoſtem acceſſere, acie inſtructa, ut confeſtim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei ſupereſſet, unus ab ſtatione hoſtium exclamat: *Oſtentare hoc eſt, Romani. non gerere bellum. in noctem imminentem aciem inſtruitis. longiore luce ad id certamen quod inſtat, nobis opus eſt. Craſtino die oriente ſole redite in aciem: erit copia pugnandi ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem poſterum in caſtra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo ſomnoque curant. ubi illuxit poſtero die, prior aliquanto conſtitit Romana acies; tandem & Æqui proceſſere. Prœlium fuit utrinque vehemens, quod & Romanus ira odioque pugnabat; & Æquos conſcientia contracti culpa periculi, & deſperatio futuræ ſibi poſtea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen ſuſtinuere aciem Romanam Æqui: pulſique quum in fines ſuos ſe recepiſſent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commiſſa res ſit. Æquos populationibus incurſionibuſque meliores eſſe, & multas paſſim manus, quam magnam molem unius exercitus rectius bella gerere.

Cap. III. Relicto itaque caſtris præſidio, egreſſi tanto cum tumultu invaſere fines Romanos, ut ad ur-

eſt. qui qua venturum hoſtem ſciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggreſſus, funeſtam ei populationem fecit. Pauci hoſtium evaſere ex inſidiis: præda omnis recepta eſt. ſic finem juſtitio quod quatriduum fuit, reditus Quintii conſulis in urbem fecit. Cenſus deinde actus, & conditum à Quintio luſtrum. cenſa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quindecim dicuntur; præter orbos orbaſque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida ſua ſe recepere, uri ſua popularique paſſi. Conſul, quum aliquoties per omnem hoſtium agrum infeſto agmine populabundus iſſet, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

Cap. IV. Conſules inde A. Poſtumius Albus, Sp. Furius Fuſus. Furios Fuſios ſcripſere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipſorum eſſe, quæ nominum eſt, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter conſulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volſcis præſidium petiere, quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum ſumma vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos deſciſſe. ſuſpecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum eſſet, confugiſſet ad Æquos. iſque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulſis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapſa quum Antium rediſſet, ſua ſponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Nec dum matura re, quum defectionem parari delatum ad ſenatum eſſet, datum negotium eſt conſulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei eſbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus, ac prope in caſtris obſeſſus hoſtis, memor populationis eſſet, timeri poterat. agreſteſque pavidi incidentes portis non populationem, nec prædonum parvas manus, ſed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adeſſe hoſtium, & infeſto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. curſus clamorque vocantium ad arma, haud multum à pavore captæ urbis abeſſe. Forte ab Algido Quintius conſul redierat Romam: id remedium timori fuit. tumultuque ſedato, victos timeri increpans hoſtes, præſidia portis impoſuit. Vocato deinde ſenatu, quum ex auctoritate Patrum juſtitio indicto profectus ad tutandos fines eſſet, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hoſtem in agro non invenit. Ab altero conſule res geſta egregie

ſet. qui quum haud gravate veniſſent, introducti à conſulibus ad ſenatum, ita reſponderunt ad interrogata, ut magis ſuſpecti quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp.Furius, conſulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hoſtem invenit: ignaruſque multitudinis, quia nuſquam univerſa conſpecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commiſit. primo concurſu pulſus ſe in caſtra recepit. neque is finis periculi fuit, namque & proxima nocte & poſtero die tanta vi caſtra ſunt circumſeſſa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam poſſet. Hernici & male pugnatum, & conſulem exercitumque obſideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incuſſère Patribus, ut (quæ forma ſenatuſconſulti ultimæ ſemper neceſſitatis habita eſt) Poſtumio alteri conſulum negotium daretur, Videret

ret ne quid reſpubl. detrimenti caperet. Ipſum conſulem Romæ manere ad conſcribendos omnes qui arma ferre poſſent, optimum viſum eſt: proconſule T. Quintium ſubſidio caſtris cum ſociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique, & colonia Antium dare Quintio ſubitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) juſſi.

Cap. V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia ſuperante multitudine hoſtes carpere multifariam vires Romanas, ut non ſuffecturas ad omnia, aggreſſi ſunt. ſimul caſtra oppugnabantur, ſimul pars exercitus ad populandum agrum Romanum miſſa; urbemque ipſam, ſi qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præſidium urbis relictus, conſul Poſtumius ad arcendas populationes finium miſſus. Nihil remiſſum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, ſtationes ante portas, præſidiaque in muris diſpoſita: & (quod neceſſe erat in tanto tumultu) juſtitium per aliquot dies ſervatum. Interim in caſtris Furius Cos. quum primo quietus obſidionem paſſus eſſet, in incautum hoſtem decumana porta erupit: & quum perſequi poſſet, metu ſubſiſtit, ne qua ex parte altera in caſtra vis fieret. Furium legatum (frater idem conſulis erat) longius extulit curſus: nec ſuos ille redeuntes perſequendi ſtudio, neque hoſtium ab tergo incurſum vidit. ita excluſus, multis ſæpe fruſtra conatibus captis, ut viam ſibi ad caſtra faceret, acriter dimicans, cecidit. Et conſul nuncio circumventi fratris converſus ad pugnam, dum ſe temere magis quam ſatis caute in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumſtantibus ereptus, & ſuorum animos turbavit, & ferociores hoſtes fecit. qui cæde legati, & conſulis vulnere accenſi, nulla deinde vi ſuſtineri potuere, quum compulſi in caſtra Romani rurſus obſiderentur, nec ſpe, nec viribus pares, veniſſetque in periculum ſumma rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu ſubveniſſet. Is intentos in caſtra Romana clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem eſt in tam antiqua re, quot pugnaverint, ceciderintve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere ſummas: Romanos cecidiſſe in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Poſtumio conſule duo millia quadringentos cæſos: cæteram multitudinem prædam agentem quæ incideret in Quintium, nequaquam pari defunctam eſſe cæde. interfecta inde quatuor millia, & exſequendo ſubtiliter numerum cc ait & xxx. Inde Romam reditum eſt: juſtitium remiſſum. Cœlum viſum eſt ardere plurimo igni: portentaque alia obverſata oculis, aut vanas exterritis oſtentavere ſpecies. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm expoſcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab ſenatu, gratiis ob impigram militiam actis, remiſſæ domos. Antiates mille milites, quia ſerum auxilium poſt prœlium venerat, prope cum ignominia dimiſſi.

Cap. VI. Comitia inde habita. creati conſules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, conſulatum ineunt. Grave tempus & forte annus peſtilens erat urbi agriſque, nec hominibus magis quam pecori. & auxere vim morbi terrore populationis pecoribus agreſtibuſque in urbem acceptis. Ea colluvio miſtorum omnis generis animantium, & odore inſolito urbanos & agreſtem confertum in arcta tecta æſtu ac vigiliis angebat, miniſteriaque invicem ac contagio ipſa vulgabat morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades, repente legati Hernici nunciant, in agro ſuo Æquos Volſcoſque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe. inde ingenti exercitu fines ſuos depopulari. Præterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis afflictam civitatem peſtilentia eſſe; mœſtum etiam reſponſum tulere: ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur. Urbem Ro-

Æquos , legatique caput ferociter oſtentantes, ab tergo adortus , ſimul ad ſignum à ſe procul editum ex caſtris eruptione facta , magnam vim hoſtium circumvenit. Minor cædes, fuga effuſior Æquorum in agro fuit Romano. In quos palatos , prædam agentes, Poſtumius aliquot locis, quibus opportuna impoſuerat præſidia, impetum dedit. ii vagi diſſipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum ſaucio conſule revertentem incidere. Tum conſularis exercitus egregia pugna conſulis vulnus , legati & cohortium ultus eſt cædem. magnæ manam ſubita Deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante , ut ſemper alias , ſociis opem laturos. Diſceſſere ſocii , pro triſti nuncio triſtiorem domum referentes ; quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit. pergit inde infeſtus in agros Romanos ; etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti tranſiret ; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus conſul. collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. Munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat. ad eos ſumma rerum ac majeſtas conſularis imperii venerat.

Cap. VII. Deſerta omnia, ſine capite, ſine viribus, Dii præſides ac fortuna Urbis tutata eſt, quæ Volſcis Æquiſque, prædonum potius mentem quam hoſtium dedit. adeo enim nulla ſpes non potiundo modo, ſed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul viſa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum: ut totis paſſim caſtris fremitu orto; quid in vaſto ac deſerto agro inter tabem pecorum hominumque, deſides ſine præda tempus tererent: quum integra loca, Tuſculanum agrum, opimum copiis, petere poſſent; ſigna repente convellerent: tranſverſiſque itineribus per Lavicanos agros in Tuſculanos colles tranſirent. eo vis omnis tempeſtaſque belli converſa eſt. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non miſericordia ſolum, moti, ſi nec obſtitiſſent communibus hoſtibus, infeſto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obſeſſis ſociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hoſtes non inveniſſent, ſecuti famam ac veſtigia, obvii fiunt deſcendentibus ab Tuſculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum eſt: fideſque ſua ſociis parum felix in præſentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo ſtrages, quam quanta ferro ſociorum facta erat. conſul qui unus ſupererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, Curio Maximus; & per ignota capita late evagata eſt vis morbi: inopſque ſenatus auxilii humani, ad Deos terregna exiſſent, P. Valerius Publicola, tertio die quam interregnum inierat, conſules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum; ſive ille Veturius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles conſulatum ineunt, jam ſatis valida civitate, ut non ſolum arcere bellum, ſed ultro etiam inferre poſſet. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines ſuos tranſcendiſſe hoſtes; impigre promiſſum auxilium. duo conſulares exercitus ſcripti. Veturius miſſus in Volſcos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis ſociorum agro oppoſitus, non ultra quam in Hernicos procedit, Veturius primo prœlio hoſtes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis ſedet, prædonum agmen fefellit, ſupra montes Præneſtinos ductum, inde demiſſum in campos. Vaſtavere agros Præneſtinum Gabinumque: ex Gabino in Tuſculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re ſubita, quam quod ad arcendam vim parum virium eſſet. Q. Fabius præerat urbi. is armata juventute, diſpoſitiſque præſidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoſtes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non auſi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hoſtium abſcederent, eo ſolutiore cura in Lucretium incidunt conſulem, jam ante exploratis itineribus ſuis inſtructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculſos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantque. & compulſos in cavas valles, quum exitus haud in facili eſſent, circumveniunt. Ibi Volſcum nomen prope deletum eſt. tredecim millia quadringentos ſeptuaginta cecidiſſe in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, ſigna viginti ſeptem militaria relata, in quibuſdam annalibus invenio. ubi etſi adjectum aliquid numero ſit, magna certe cædes fuit. Victor conſul ingenti præda potitus, eadem in ſtativa rediit. Tunc conſules caſtra conjungunt: & Volſci Æquique afflictas vires ſuas in unum contulere. Tertia illa pupopulum ac vora vertit. juſſi cum conjugibus ac liberis ſupplicatum ire, pacemque expoſcere Deûm. Ad id quod ſua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. ſtratæ paſſim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœleſtium, finemque peſti expoſcunt.

Cap. VIII. Inde paulatim, ſeu pace Deûm impetrata, ſeu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora ſalubriora eſſe incipere: verſiſque animis jam ad publicam curam, quum aliquot in-

gna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fuſis hoſtibus etiam caſtra capta.

Cap. IX. Sic res Romana in antiquum ſtatum rediit: ſecundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arſa, tribunus plebis eo anno fuit. is conſulibus abſentibus ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum ſuperbiam ad plebem criminatus; maxime in conſulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati invehebatur: *nomine enim tantum minus invidioſum, re* *ipſa prope atrocius quam regium eſſe. Quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinita poteſtate: qui ſoluti atque effrenati ipſi, omneis metus legum omniaque ſupplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia ſit, legem ſe promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio conſulari ſcribendis. Quod populus in ſe jus dederit, eo conſulem uſurum: non ipſos libidinem ac licentiam ſuam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne abſentibus conſulibus jugum acciperent, ſenatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipſum eſt invectus, ut nihil, ſi ambo conſules infeſti circumſtarent tribunum, relictum minarum atque terroris ſit: *inſidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem ſimilem ejus priore anno inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dediſſent, non potuiſſe ſiſti. Mortuis duobus conſulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica conſulare imperium laturum leges fuiſſe; ducem Volſcis Æquiſque ad oppugnandam urbem futurum. Quid? tandem illi non licere, ſi quid conſules ſuperbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere: accuſare his ipſis judicibus, quorum in aliquem ſævitum ſit? Non illum conſulare imperium, ſed tribuniciam poteſtatem inviſam, intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum ſe deprecari, quo minus pergat ut cœperit. Vos,* inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, poteſtatem iſtam ad ſingulorum auxilium, non ad perniciem univerſorum comparatam eſſe. tribunos plebis vos creatos, non hoſtes Patribus. Nobis miſerum, invidioſum vobis eſt, deſertam rempubl. invadi. non jus veſtrum, ſed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum conſulum differat. ne Æqui quidem ac Volſci, morbo abſumptis priore anno conſulibus, crudeli ſuperboque nobis bello inſtite-*

ſenatu res, tum ad populum eſt, ceſſit ad ultimum majeſtati conſulis tribunus, & deſtitit. tum imperatori exercituique honos ſuus redditus. Triumphavit de Volſcis Æquiſque: triumphantem ſecutæ ſuæ legiones. alteri conſuli datum, ut ovans ſine militibus urbem iniret. Anno deinde ſequenti lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggreſſa conſules eſt. erant conſules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere viſum; terra ingenti concuſſa motu eſt. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuiſſe fertur. quod intercidit, ſparſum ita jacuiſſe per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros ſacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca ſumma urbis impetus cædeſque inde fierent. inter cætera monitum, ut ſeditionibus abſtineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingenſque aderat certamen. Ecce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volſcos & Æquos, etſi acciſæ res ſint, reficere exercitus: Antii ſummam rei poſitam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. Id caput, eas vires belli eſſe. Ut hæc dicta in ſenatu ſunt, delectus indicitur: conſules belli adminiſtrationem inter ſe diſpartiri juſſi; alteri ut Volſci, alteri ut Æqui provincia eſſet. Tribuni coram in foro perſonare, *Fabulam compoſitam Volſci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem primi libertatem populi Rom. ſed arte eludi. quia occidione prope occiſos Volſcos, & Æquos movere ſua ſponte arma poſſe, id fides abierit; novos hoſtes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici: geri cum plebe Romana. quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi eſſent; exilio & relegatione civium ulciſcentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem eſſe; niſi dum in integro res* *re.* Agunt cum Terentillo tribuni, dilataque in ſpeciem actione, re ipſa ſublata, conſules exemplo arceſſiti.

Cap. X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens, expoſita omni in Campo Martio præda, ut ſuum quiſque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exſtitere. Debebatur omnium conſenſu conſuli triumphus: ſed dilata res eſt, tribuno de lege agente: Id antiquius conſuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in-

ſit, dum domi, dum togati ſint, caveant, ne poſſeſſione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus ſit, non defore auxilium. conſentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum eſſe. Caviſſe Deos priore anno, ut tuto libertas defendi poſſet.

Cap. XI. Hæc tribuni. At ex parte altera conſules in conſpectu eorum, poſitis ſellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni concionemque ſecum trahunt. citari pauci; velut rei experiundæ cauſa, & ſtatim vis coorta. Quemcunque lictor juſſu conſulis prehendiſſet, tribunus mitti jubebat. neque ſuum cuique jus modum faciebat, ſed virium ſpe & manu obtinendum erat quod intenderes. Quemadmodum ſe tribuni geſſiſſent in prohibendo delectu, ſic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ, quum diſcedere populum juſſiſſent tribuni, quod patres ſe ſummoveri haud ſinebant. nec fere ſeniores rei intererant; quippe quæ non conſilio regenda, ſed permiſſa temeritati audaciæque eſſet. Multum & conſules ſe abſtinebant, ne cui in colluvione rerum majeſtatem ſuam contumeliæ offerrent. Cæſo erat Quintius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus. ad ea munera data à Diis, & ipſe addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu promptior, in civitate haberetur. Hic quum in medio Patrum agmine conſtitiſſet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas conſulatuſque gerens in voce ac viribus ſuis, unus impetus tribunicios popularesque procellas ſuſtinebat. Hoc duce, ſæpe pulſi foro tribuni, fuſa ac fugata plebs eſt. qui obvius fuerat, mulcatus nudatuſque abibat: ut ſatis appareret, ſi ſic agi liceret, victam legem eſſe. Tum prope jam perculſis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæſoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obſtare legi, agitare plebem, tribunos velut juſto perſequi bello. Accuſator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus ſuis ſuggerere: legem interim non tam ad ſpem perferendi, quam ad laceſſendam Cæſonis temeritatem ferre. ibi multa ſæpe ab juventute inconſulte dicta factaque, in unius Cæſonis ſuſpectum incidunt ingenium: tamen legi reſiſtebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid*, inquid, *ſentitis, jam vos, Quirites, Cæſonem ſimul civem & legem quam cupitis, habere non poſſe? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obſtat, omnes Tarquinios neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam extitiſſe. Suum primum militem fuiſſe, ſe ſæpe vidente pugnaſſe in hoſtem.* Sp. Furius, *miſſum ab Quintio Capitolino ſibi eum in dubiis ſuis rebus veniſſe ſubſidio. neminem unum eſſe, cujus magis opera putet rempublicam reſtitutam.* L. Lucretius Cos. anni prioris, recenti gloria nitens, ſuas laudes participare cum Cæſone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: ſuadere & monere, *juvenem egregium, inſtructum naturæ fortunæque omnibus bonis maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque veniſſet, ſuum quam alienum mallent civem eſſe. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod deſideretur conſilium, id indies creſcere. Seneſcentibus vitiis, matureſcente virtute, ſinerent tantum virum ſenem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, ſed veniam errori, atque adoleſcentiæ petendo, ſibi, qui non dicto, non facto quemquam offendiſſet, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averſabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii ſe ſuoſque mulcatos querentes, atroci reſponſo judicium ſuum præferebant.

Cap. XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis extiterat, *Se haud multo poſt quam peſtilentia in urbe fuerat, in juventutem graſſantem in Subura incidiſſe. ibi rixam natam eſſe, fratremque ſuum majorem natu, nec dum ex morbo ſatis validum, pugno ictum à Cæſone cecidiſſe ſemianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec ſibi rem exequi tam atrocem per conſules ſuperiorum annorum licuiſſe.* Hæc Volſcio clamitante, adeo concitati homines ſunt, ut haud multum *ſuperbia exſuperat. Expectate dum conſul aut dictator fiat. quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Aſſentiebantur multi, pulſatos ſe querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

Cap. XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæſonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prenſabat ſingulos. ſequebantur neceſſarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter conſul fuerat, quum multa referret ſua familiæque decora, affirmabat: *Neque in Quintia gente,*

abſuerit, quin impetu populi Cæſo interiret. Virginius arripi jubet hominem & in vincula duci. patricii vi contra vim reſiſtunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta ſit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta cauſa non debere violari.* Tribunus *ſupplicium negat ſumpturum ſe de indemnato; ſervaturum tamen in vinculis eſſe ad judicii diem. ut qui hominem necaverit, de eo ſupplicii ſumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt: in vincula conjici vetant: ſiſti reum, pecuniamque, niſi ſiſtatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum eſſet promitti, veniebat in dubium: id ad ſenatum rejicitur. Reus, dum conſulerentur Patres, retentus in publico eſt. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permiſſum tribunis eſt. decem finierunt. tot vadibus accuſator vadatus eſt reum. Hic primus vades publicos dedit. demiſſus è foro, nocte proxima, in Tuſcos in exilium abiit. Judicii die quum excuſaretur ſolum vertiſſe exilii cauſa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimiſere conſilium: pecunia à patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

Cap. XIV. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem, ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores tribuni, perculſis Patribus Cæſonis exilio prope perlatam eſſe crederent legem, & quod ad ſeniores Patrum pertineret, ceſſiſſent poſſeſſione reipublicæ; juniores, id maxime quod Cæſonis ſodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. ſed ibi plurimum profectum eſt, quod modo quodam temperavere impetus ſuos. Quum primo poſt Cæſonis exilium lex cœpta ferri eſt, inſtructi paratique cum ingenti clientium exercitu, ſic tribunos, ubi primum ſummoventes præbuere cauſam, adorti ſunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæſones extitiſſe, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eiſdem illis placidius aut quietius erat. benigne ſalutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adeſſe in foro, tribunos ipſos cætera pati ſine interpellatione concilia habere · nunquam ulli neque publice, neque privatim truces eſſe, niſi quum de lege agi cœptum eſſet. Alibi popularis juventus erat. nec cætera modo tribuni tranquille peregere; ſed refecti quoque in inſequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tra- *plebis conſilia inita. Id negotii datum ab ſenioribus Patrum, ut juventus tribuniciam poteſtatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis eſſet, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volſcis & Æquis ſtatum jam ac prope ſolenne in ſingulos annos bellum timebatur: propiuſque aliud novum malum, necopinato exortum. Exules, ſervique ad quatuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confeſtim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & ſimul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma* & *Hoſtes in urbe ſunt*, audiebantur. Conſules & armare plebem, & inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an inteſtinum, ab odio plebis, an ab ſervili fraude, urbem invaſiſſet, ſedabant tumultus, ſedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & conſternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut incerto hoſte præſidium ſatis fidum ad omnia eſſet. Solliciti reliquum noctis incertique, qui homines, quantus numerus hoſtium eſſet, in ſtationibus diſponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miſerrimi cujuſque ſuſcepiſſe cauſam, ut exules injuria pulſos in patriam reduceret, & ſervitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi ſpes non ſit, ſe Volſcos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum.*

Cap. XVI. Dilucere res magis Patribus atque conſulibus. præter ea tamen quæ denuntiabantur, ne Veientium neu Sabinorum id conſilium eſſet, timere: & quum tantum in urbe hoſtium eſſet, mox Sabinæ Etruſcæque legiones, ex compoſito adeſſent, tum æterni hoſtes Volſci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, ſed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timoctandoque manſuefecerant plebem, His per totum annum artibus lex eluſa eſt.

Cap. XV. Accipiunt civitatem placidiorem conſules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi ſe magis inſinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi ſuſpectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Cæſonem Romæ eſſe: interficiendorum tribunorum, trucidandæ*

res. inter cæteros eminebat terror ſervilis, ne ſuus cuique domi hoſtis eſſet. cui nec credere, nec non credendo, ne infeſtior fieret, fidem abrogare, ſatis erat tutum. Vixque concordia ſiſti videbatur poſſe: tantum ſuperantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. manſuetum id malum, & per aliorum quietem malorum ſemper exoriens, tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. Ad id prope unum maxime inclinatis rebus, incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, ſed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium inſediſſe contenderent: patriciorum hoſpites clienteſque, ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant, majore quam venerint ſilentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim conſules habent, alio ſe majore ab tribunis metu oſtendente, quam quem nocturnus hoſtis intulerat.

Cap. XVII. Poſtquam arma poni & diſcedere homines ab ſtationibus nunciatum eſt, P. Valerius, collega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei eſt*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auſpicio rempublicam everſuri eſtis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra non commovit auctor? Quum hoſtes ſupra caput ſint, diſcedi ab armis, legeſque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione verſa: *Si vos urbis, Quirites, ſi veſtri nulla cura tangit; at vos veremini Deos patrios ab hoſtibus captos. Jupiter optimus maximus. Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæque obſidentur. caſtra ſervorum publicos veſtros penates tenent. Hæc vobis forma ſanæ civitatis videtur? Tantum hoſtium non ſolum intra muros eſt, ſed in arce ſupra forum, curiamque: comitia interim in foro ſunt: ſenatus in curia eſt: velut quum otium ſuperat, ſenator ſententiam dicit: alii Quirites ſuffragium ineunt. Non quicquid Patrum plebiſque eſt, conſules, tribunos, Deos homineſque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare auguſtiſſimam illam domum Jovis optimi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iiſdem Sabinis auro captam recepiſti, da ſtirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingreſſus exercitus eſt.*

ribus, Patres circumire plebem, inferenteſque ſe in circulos, ſermones tempori aptos ſerere: admonere; *Ut viderent in quod diſcrimen rempubl. adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen eſſe; ſed ſimul Patres, plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatoſque hoſtibus dedi.* Dum hæc in foro ſedandæ diſcordiæ cauſa aguntur, conſules interim ne Sabini, ne Veiens hoſtis moveretur, circa portas muroſque diſceſſerant.

Cap. XVIII. Eadem nocte & Tuſculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis ſtatu nuncii veniunt. L. Mamilius Tuſculi tum dictator erat. is confeſtim convocato ſenatu, atque introductis nunciis, magnopere cenſet, *Ne exſpectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipſum, diſcrimenque ac ſociales Deos, fidemque fœderum, id poſcere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occaſionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium, juventus conſcribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul ſpeciem hoſtium præbuere. Æqui aut Volſci venire viſi ſunt. deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum deſcendunt. Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præſidia collega, inſtruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, ſi edoceri ſe ſiſſent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur; memorem ſe majorum ſuorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditaria cura ſibi à majoribus tradita eſſet, conſilium plebis non impediturum.* Hunc ducem ſecuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tuſculana legio. certare ſocii civeſque, utri recuperatæ arcis ſuum decus facerent. dux uterque ſuos ad-

Primus en ego conſul, quantum mortalis Deum poſſum, te, ac tua veſtigia ſequar. Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. ſi quis impediat, jam ſe conſularis imperii, jam tribuniciæ poteſtatis, ſacratarumque legum oblitum, quiſquis ille ſit, ubicunque ſit, in Capitolio, in foro, pro hoſte habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium conſulim ſumi arma. auſurum ſe in tribunis, quod princeps familiæ ſuæ auſus in regibus eſſet.* Vim ultimam apparabat futuram, ſpectaculoque ſeditionem Romanam hoſtibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium conſul potuit: nox certamina cœpta oppreſſit, tribuni ceſſere nocti, timentes conſulum arma. Amotis inde ſeditionis aucto-

hortatur. Trepidare tum hoſtes, nec ulli ſatis rei, præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt ſigna Romani, ſociique. Jam in veſtibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius conſularis vidit cadentem. is dato negotio ſuis, ut corpus obtegerent, ipſe in locum vicemque conſulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei ſenſus non pervenit ad militem: prius vicit, quam ſe pugnare ſine duce ſentiret. Multi exulum, cede ſua fœdavere templum, multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quiſque liber aut ſervus eſſet, ſuæ fortunæ a quoque ſumptum ſupplicium eſt. Tuſculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque luſtratum. In conſulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactaſſe fertur.

Cap. X I X. Pace parta, inſtare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exolverent: inſtare Claudio, *ut Collegæ Deos manes fraude liberaret, agi de lege ſineret.* Conſul, *antequam collegam ſibi ſubrogaſſet*, negare *paſſurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones uſque ad comitia conſulis ſubrogandi. Decembri menſe ſummo Patrum ſtudio L. Quintius Cincinnatus pater Cæſonis conſul creatur, qui magiſtratum ſtatim occiperet. Perculſa erat plebes conſulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute ſua, tribus liberis, quorum nemo Cæſoni cedebat magnitudine animi; conſilium & modum adhibendo, ubi res poſceret, priores erant. Is ut magiſtratum iniit, aſſiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quam ſenatu caſtigando, vehementior fuit. *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, ſed ut in perdita domo, lingua, criminibuſque regnarent. Cum Cæſone filio ſuo virtutem, conſtantiam, omnia juventutis belli domique decora pulſa ex urbe Romana, & fugata eſſe. loquaces, ſeditioſos, ſemina diſcordiarum, iterum atque tertium tribunos peſſimis artibus regia licentia vivere. Aulus*, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus ſupplicii, quam Ap Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æſtimare velit. Herdonius, ſi nihil aliud, hoſtem ſe fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic negando bella eſſe, arma vobis ademit, nudoſque ſervis veſtris & exulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum ſigna intuliſtis, quam hos hoſtes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. quum hoſtes in arce, in Capitolio eſſent, exulum & ſervorum dux profanatis omnibus in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tuſculi ximus, exulum atque ſervorum ſeptus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi poſtulant, ut ſacroſancti habeantur, quibus ipſi Dii neque ſacri, neque ſancti ſunt. At enim divinis humaniſque obruti ſceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die quo ego conſul ſum creatus, male geſta reſpub. eſt, pejus multo quam cum Valerius conſul periit, ſi tuleritis. Jam primum omnium*, inquit, *Quirites, in Volſcos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere, in animo eſt. Neſcio quo fato, magis bellantes quam pacati propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, ſi Capitolium ab exulibus obſeſſum ſciſſent, ſuſpicari de præterito, quam re ipſa experiri eſt melius.*

Cap. X X. Moverat plebem oratio conſulis: erecti Patres reſtitutam credebant rempublicam: conſul alter, comes animoſior quam auctor, ſuſcepiſſe collegam priorem actionem tam gravis rei facile paſſus, in peragendis conſularis officii partem ad ſe vindicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, perſequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi conſules eſſent, quos delectum habere nemo paſſurus eſſet? Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus eſt, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros ſe juſſu conſulis, nec injuſſu abituros. Edicimus itaque, omnes qui in verba juraſtis. craſtina die armati ad lacum Regillum adſitis.* Cavillari tum tribuni, & *populum exolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuiſſe, quum ſacramento adacti ſint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet ſeculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando ſibi quiſque jusjurandum & leges aptas faciebat, ſed ſuos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla ſpes erat, de proferendo *antequam Romæ ſumpta ſunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tuſculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius conſules Romanam arcem liberarent, & qui ante Latinos, ne pro ſe quidem ipſis, quum in finibus hoſtem haberent, attingere arma paſſi ſumus: nunc, niſi Latini ſua ſponte arma ſumpſiſſent, capti & deleti eramus. Hoc eſt, tribuni, auxilium plebi ferre: inermem eam hoſti trucidandam objicere? Scilicet, ſi quis vobis humilimus homo de veſtra plebe, quam partem, veluti abruptam a cætero populo veſtram patriam peculiaremque remp. feciſtis, ſi quis ex his domum ſuam obſeſſam a familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus ma-*

exercitu agere. eo magis quod & *augures juſſos adeſſe ad Regillum lacum* fama exierat · *locumque inaugurari, ubi auſpicato cum populo agi poſſet. ut quicquid Romæ vi tribunicia rogatum eſſet, id comitiis ibi abrogaretur. Omne, id juſſuros, quod conſules vellent. neque enim provocationem eſſe longius ab urbe mille paſſuum: & tribunos, ſi eo adveniant in alia turba Quiritium, ſubjectos fore conſulari imperio.* Terrebant hæc : ſed ille maximus terror animos agitabat, quod ſæpius Quintius dictabat, *Se conſulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram eſſe, ut conſuetis remediis ſiſti poſſit. dictatore opus eſſe reipubl. ut qui ſe moverit ad ſollicitandum ſtatum civitatis,*

tatis, ſentiat ſine provocatione dictaturam eſſe.

Cap. XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc conſulum, nunc Patrum fidem implorant. nec ante moverunt de ſententia conſulem, quam tribuni ſe in auctoritate Patrum futuros eſſe, polliciti ſunt. Tunc referente conſule de tribunorum & plebis poſtulatis, ſenatuſconſulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque conſules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magiſtratus continuari, & eoſdem tribunos refici, judicare Senatum contra rempublicam eſſe.* Conſules fuere in Patrum poteſtate, tribuni reclamantibus conſulibus refecti. Patres quoque ne quid cederent plebi, & ipſi L. Quintium conſulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio conſulis fuit. *Mirer*, inquit, *ſi vana veſtra, Patres conſcripti, ad plebem auctoritas eſt? Vos elevatis eam, quippe quia plebs ſenatuſconſultum in continuandis magiſtratibus ſolvit, ipſi quoque ſolutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id ſit plus poſſe in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim, vaniuſque profecto eſt, ſua decreta & conſulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conſcripti, turbam inconſultam: & qui exemplo aliis eſſe debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii veſtro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra Senatuſconſultum conſulem renunciari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut & ipſe populum Rom. hac licentia arceas: & de me hoc tibi perſuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, ſed gloriam ſpreti honoris auctam invidiamque quæ continuato eo* erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini juſſi milites dare ex fœdere: duæque partes ſociorum in exercitu, tertia civium fuit. Poſtquam ad diem præſtitum venerunt ſocii, conſul extra portam Capenam caſtra locat, inde luſtrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido, ſtativiſque hoſtium conſedit. Ubi quum Volſci, quia nondum ab Æquis veniſſet exercitus, dimicare non auſi, quemadmodum quieti vallo ſe tutarentur, pararent; poſtero die Fabius non permiſtam unam ſociorum civiumque, ſed trium populorum tres ſeparatim acies circa vallum hoſtium inſtruxit. Ipſe erat medius cum legionibus Romanis. inde ſignum obſervare juſſit, ut pariter & ſocii rem inciperent, referrentque pedem, ſi receptui ceciniſſet. equites item ſuæ cuique parti poſt principia collocat. Ita trifariam adortus caſtra circumvenit: & quum undique inſtaret, non ſuſtinentes impetum, Volſcos vallo deturbat. Tranſgreſſus inde munitiones, pavidam inclinatamque in partem unam caſtris expellit. Inde effuſe fugientes eques, cui ſuperare vallum haud facile fuerat, quum ad id ſpectator pugnæ aſtitiſſet, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in caſtris & extra munimenta cædes fugientium fuit: ſed præda major, quia vix arma ſecum efferre hoſtis potuit, deletuſque exercitus foret, ni fugientes ſilvæ texiſſent.

Cap. XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim *Æqui* robore juventutis præmiſſo, arcem Tuſculanam improviſo nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tuſculi conſidunt, ut diſtenderent hoſtium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in caſtra Antium per-

impenderet, levatam putem. Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quintium conſulem faceret. ſi quis feciſſet, ſe id ſuffragium non obſervaturos.*

Cap. X X I I. Conſules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginenſis. Cenſus actus eo anno. luſtrum propter Capitolium captum, conſulem occiſum, condi religioſum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio conſulibus, principio anni ſtatim res turbulentæ. Inſtigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volſcis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volſcorum legiones eſſe: & ipſam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque impetratum à tribunis, ut bellum præverti ſinerent. Conſules inde partiri provincias. Fabio ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præſidio eſſet, ac qua pars hoſtium, qui Æquis mos

lata, movent Romanos haud ſecus, quam ſi Capitolium captum nunciaretur. adeo & recens erat Tuſculanorum meritum, & ſimilitudo ipſa periculi, repoſcere datum auxilium videbatur. Fabius omiſſis omnibus, prædam ex caſtris raptim Antium convehit. Ibi modico præſidio relicto, citatum agmen Tuſculum rapit. nihili præter arma & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma conſul Cornelius ſubvehit. Aliquot menſes Tuſculi bellatum. parte exercitus conſul caſtra Æquorum oppugnabat. partem Tuſculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eo ſubiri potuit. fames poſtremo inde detraxit hoſtem. Quo poſtquam ventum ad extremum eſt, inermes undique omnes ſub jugum ab Tuſculanis miſſi. hos ignominioſa fuga domum ſe recipientes, Romanus conſul in Algido conſecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen eſt) exercitu relicto, caſtra locat. Et alter conſul, poſtquam mœnibus Romanis jam pulſo hoſte periculum eſſe deſierat, & ipſe ab Roma profectus. Ita bifariam conſules ingreſſi hoſtium fines, ingenti certamine hinc Volſcos hinc Æquos populantur. Eodem anno deſciſſe Antiates, apud pleroſque auctores invenio. L. Cornelium conſulem id bellum geſſiſſe, oppidumque cepiſſe; certum affirmare, quia nulla apud vetuſtiores ſcriptores ejus rei mentio eſt, non auſim.

Cap. XXIV. Hoc bello perfecto tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: fruſtrationem eam legis tollendæ eſſe. ſe nihilominus rem ſuſceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum conſulum differrentur. Erat & nova exorta cauſſa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæſtores, M. Volſcio, quod falſus haud dubie teſtis in Cæſonem extitiſſet, diem dixerat. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volſcii, ex quo ſemel fuerit æger, unquam non modo viſum in publico, ſed ne aſſurrexiſſe quidem ex morbo, multorumque tabe menſium mortuum: nec his temporibus, in quæ teſtis crimen conjeciſſet, Cæſonem Romæ viſum: affirmantibus, qui una meruerant, ſecum eum tum frequentem ad ſigna ſine ullo commeatu fuiſſe. ni ita eſſet, multi privatum ferebant Volſcio judicem. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volſcii, quam Cæſonis Volſcio teſte fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæſtores habere de reo, niſi prius habita de lege eſſent, paſſuros negabant. ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia ſilentium de lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum diſceptationem ab lege non concors, minus tamen quam alias infeſta civitas fuit.

Cap. XXV. L. Minucius inde, & C. Nautius conſules facti, duas reſiduas anni prioris cauſſas exceperunt. Eodem modo conſules legem, tribuni judicium de Volſcio impediebant: ſed in quæſtoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Valeſi nepote, quæſtor erat T. Quintius, qui ter conſul fuerat. Is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæſo, neque reipubl. maximus juvenum reſtitui poſſet, falſum teſtem, qui dicendæ cauſſæ innoxio poteſtatem ademiſſet, juſto ac pio bello perſequebatur. Quum Virginius maxime & tribuni de lege agerent, duum menſium ſpatium conſulibus datum eſt ad inſpiciendam legem: ut, cum edocuiſſent populum, quid fraudis occultæ ferretur, ſinerent deinde ſuffragium inire. hoc intervalli datum, res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt. qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tuſculanum hoſtili populatione veniunt, plenique præda in Algido caſtra locant. In ea caſtra Q. Fabius, P. Volumnius, A. poſtumius legati, ab Roma venerunt queſtum injurias, & ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab ſenatu Romano, ad quercum jubet dicere. ſe alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca ſedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *&* *hæc*, inquit, *ſacrata quercus, & quicquid Deorum eſt, audiant fœdus à vobis ruptum: noſtriſque & nunc querelis adſint, & mox armis, quum Deorum hominumque ſimul violata jura exequemur.* Romam ut rediere legati, ſenatus juſſit alterum conſulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni ſuo more impedire delectum. & forſitan ad ultimum impediſſent; ſed novus ſubito addicertamen averterant. & quum conſules nihilo minus adverſus continuationem tribunatus, quam ſi lex minuendæ ſuæ majeſtatis cauſſa promulgata ferretur, tetendiſſent: victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax eſt petentibus data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur: idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt cenſa civium capita, centum triginta duo millia quadringenta novem. Conſulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere, & domi, etſi tus terror eſt.

Cap. XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infeſta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi eſt. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus fruſtra tribunis, magni duo exercitus ſcripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: caſtriſque ad Eretum poſitis, per expeditiones parvas plerumque nocturnis incurſionibus, tantam vaſtitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoſte caſtra poſuiſſet, nulla magnopere clade accepta caſtris ſe pavidus tenebat. Quod ubi ſenſerunt hoſtes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: & nocte adorti caſtra, poſtquam parum vis aperta profecerat, munitiones poſtero die circumdant. quæ priuſquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter ſtationes hoſtium emiſſi, Romam pertulere, conſulem exercitumque obſideri. Nihil tam nec inopinatum, nec inſperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, ſi urbem, non caſtra hoſtes obſiderent. Nautium conſulem arceſſunt, in quo quum parum præſidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculſam reſtitueret; L. Quintius Cincinnatus conſenſu omnium dicitur. Operæ pretium eſt audire, qui omnia præ divitiis humana ſpernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant eſſe, niſi ubi effuſe affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius, trans Tiberim, contra eum ipſum locum, ubi nunc navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, ſeu foſſam fodiens palæ innixus, ſeu quum araret; operi certe, id quod conſtat, agreſti intentus; ſalute data invicem redditaque, rogatus *ut quod bene verteret ipſi, reique publicæ, togatus mandata ſenatus audiret* admiratus, rogitanſque, *ſatin' ſalva eſſent omnia*, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua ſimul, abſterſo pulvere ac ſudore, velatus proceſſit; dictatorem eum legati gratulantes conſalutant: in urbem vo-

ante ſolis occaſum Martio in campo adeſſent, quibus ætas ad militandum gravior eſſet, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere juſſit. Sic juventus diſcurrit ad vallum petendum. ſumpſere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo eſt: impigreque omnes ad edictum dictatoris præſto fuere. Inde compoſito agmine, non itineri magis apto, quam prœlio, ſi res ita tuliſſet, legiones ipſe dictator, magiſter equitum ſuos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipſum poſcebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus eſſe, ut nocte ad hoſtem pervenire poſſent. conſulem exercitumque Romanum obſideri. tertium diem jam clauſos eſſe: quid quæque nox aut dies ferat, incertum eſſe: puncto ſæpe temporis maximarum rerum momenta verti. accelera ſignifer, ſequere miles*, inter ſe quoque gratificantes ducibus clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: & ut ſenſere ſe jam prope hoſtes eſſe, ſigna conſtituunt.

Cap. XXVIII. Ibi dictator quantum nocte proſpici poterat, equo circumvectus, contemplatuſque qui tractus caſtrorum, quæque forma eſſet, tribunis militum imperavit, ut ſarcinas in unum conjici jubeant. militem cum armis valloque redire in ordines ſuos. facta, quæ imperavit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hoſtium caſtris, & ubi ſignum datum ſit, clamorem omnes tollere jubet. clamore ſublato, ante ſe quemque ducere foſſam, & jacere vallum. Edito imperio, ſignum ſecutum eſt, juſſa miles exſequitur, clacant: qui terror ſit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publice parata fuit. tranſvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt. inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Ea frequentia ſtipatus, antecedentibus lictoribus deductus eſt domum, & plebis concurſus ingens fuit. ſed ea nequaquam tam læta Quintium vidit; & imperii nimium, & virum in ipſo imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum eſt in urbe.

Cap. XXVII. Poſtero die dictator, quum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, ſed qui quum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum quicunque ætate militari eſſent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, valliſque duodenis, mor hoſtes circumſonat. Superat inde caſtra hoſtium, & in caſtra conſulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem eſſe clamorem, atque auxilium adeſſe, inter ſe gratulantes, ultro ex ſtationibus ac vigiliis territant hoſtem. Conſul differendum negat. *Illo clamore non adventum modo ſignificari, ſed rem ab ſuis cœptam: mirumque eſſe, ni jam exteriore parte caſtra hoſtium oppugnentur. Itaque arma ſuos capere; & ſe ſubſequi* jubet. Nocte initum prœlium eſt a legionibus: dictatori clamore ſignificant; ab ea quoque parte rem in diſcrimine eſſe. Jam ſe ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum ab interiore hoſte prœlio cœpto, ne per media ſua caſtra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrſum verſi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum conſule ad lucem eſt. Luce prima jam circumvallari ab dictatore erant, & vix adverſus unum exercitum pugnam ſuſtinebant. tum à Quintiano exercitu, qui confeſtim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic inſtabat nova pugna: nihil remiſerat prior. Tum ancipiti malo urgente à prœlio ad preces verſi, hinc dictatorem, hinc conſulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes ſe inde abire ſinerent. Ab conſule ad dictatorem ire juſſis, ignominiam infenſus addidit. Gracchum Clœlium ducem, principeſque alios, vinctos ad ſe adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis ſe Æquorum non egere: licere abire: ſed ut exprimatur tandem confeſſio, ſubactam domitamque eſſe gentem, ſub jugum abituros.* Tribus haſtis jugum fit; humi fixis duabus, ſuperque eas tranſverſa una deligata. ſub hoc jugo dictator Æquos miſit.

Cap. XXIX. Caſtris hoſtium receptis, plenis omnium rerum (nudos enim emiſerat) prædam omnem ſuo tantum militi dedit: conſularem exercitum, ipſumque conſulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoſte, cui prope prædæ fuiſti. & tu L. Minuci, donec conſularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita ſe Minucius abdicat conſulatu, juſſuſque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus manſuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit. & proficiſcentem eum patronum ſalutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis ſenatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi juſſit. ducti ante currum hoſtium duces: militaria ſigna prælata. ſecutus exercitus præda onuſtus. Epulæ inſtructæ dicuntur fuiſſe ante

Cap. XXX. Hæc eo anno geſta. Sequuntur conſules, Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris otium eſſet, domi ſeditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriuſque ventum foret (adeo exarſerant animi) ni velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amiſſum præſidium, nunciatum eſſet. Senatum conſules vocant, jubentur ſubitarium ſcribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde poſito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque conſulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum deſcendiſſe in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perculit, ut ſcribi militem tribuni ſinerent; non ſine pactione tamen, ut quoniam ipſi quinquennium eluſi eſſent, parvumque id plebi præſidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expreſſit hoc neceſſitas Patribus. id modo excepere, ne poſtea eoſdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque poſt bellum, ut cætera vanum eſſet) extemplo habita. Triceſimo-ſexto anno à primis tribunis plebis, decem creati ſunt, bini ex ſingulis claſſibus. itaque cautum eſt ut poſtea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus, non invenit hoſtem. Horatius, quum jam Æqui Corbione interfecto præſidio Ortonam etiam cepiſſent, in Algido pugnat multos mortales occidit, fugat hoſtem non ex Algido modo ſed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præſidium.

Cap. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius conſules facti. Domi foriſque otium fuit. annona omnium domos: epulanteſque cum carmine triumphali, & ſolennibus Jocis, comiſſantium modo, currum ſecuti ſunt. Eo die L. Mamilio Tuſculano, approbantibus cunctis, civitas data eſt. Confeſtim ſe dictator magiſtratu abdicaſſet, ni comitia M. Volſcii falſi teſtis tenuiſſent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obſtitit metus. Volſcius damnatus Lanuvium in exſilium abiit. Quintius ſextodecimo die dictatura in ſex menſes accepta ſe abdicavit. Per eos dies conſul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vaſtatos agros ea quoque clades acceſſit Sabinis. Minucio Fabius Quintus ſucceſſor in Algidum miſſus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis eſt. ſed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eoſdem tribunos crearent. Lupos viſos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium luſtratum Capitolium eſſe.

propter aquarum intemperiem laboratum eſt. De Aventino publicando lata lex eſt. Tribuni plebis iidem refecti. Hi ſequente anno, T. Romilio, C. Veturio conſulibus; legem omnibus concionibus ſuis celebrant, Pudere ſe numeri ſui nequicquam aucti, ſi ea res æque ſuo biennio jaceret, ac toto ſuperiore luſtro jacuiſſet. Quum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tuſculo veniunt, Æquos in agro Tuſculano eſſe. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo conſules cum exercitu miſſi, hoſtem in ſua ſede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. ſupra ſeptem millia hoſtium cæſa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii conſules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem conſules præbuit. Itaque ergo, ut magiſtratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio conſulibus, dies dicta eſt. Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis, Veturio ab L. Allieno, ædili plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius x millibus æris, Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas conſulum, ſegniores novos fecerat conſules; & ſe damnari poſſe ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non poſſe. Tum abjecta lege, quæ promulgata conſenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent; ſi plebeiæ leges diſplicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utriſque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis eſſent, ſinerent creari.* Rem non aſpernabantur Patres: daturum leges neminem niſi ex Patribus ajebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum diſcreparet; miſſi legati Athenas Sp. Poſtumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus. juſſique inclitas leges Solonis deſcribere, & aliarum Græciæ civitatum inſtituta, mores, juraque noſcere.

Cap. XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior inſequens, P. Curatio & Sexto Quintilio conſulibus, perpetuo ſilentio tribunorum: quod primo legatorum qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exſpectatio præbuit; deinde duo ſimul mala ingentia exorta, fames peſtilentiaque fœda homini, fœda pecori. Vaſtati agri ſunt: urbs aſſiduis exhauſta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. Mortuus conſul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. ab hoſte otium fuit. inde conſules C. Menenius, P. Seſtius Capitolinus. Neque eo anno quic-

dius, T. Genucius, P. Seſtius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius, Sp. Poſtumius. Claudio & Genucio, quia deſignati conſules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus: & Seſtio alteri conſulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant. ſimul ut pro legatione tam longinqua præmio eſſet honos: ſimul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura uſui fore credebant. Supplevere cæteri numerum. Graves quoque ætate electos noviſſimis ſuffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum ſcitis adverſarentur. Regimen totius magiſtratus penes Appium erat, favore plebis. adeoque novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omniſque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque inſectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant. eo die penes præfectum juris faſces duodecim erant: collegis novem ſinguli accenſi apparebant. & in unica concordia inter ipſos (qui conſenſus privatis interdum inutilis eſſet) ſumma adverſus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notaſſe, ſatis erit. Quum ſine provocatione creati eſſent; defoſſo cadavere, domi apud P. Seſtium patriciæ gentis virum, invento prolatoque in concionem, in re juxta manifeſta atque atroci, C. Julius decemvir diem Seſtio dixit, & accuſator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat: deceſſitque jure ſuo, ut demptum de vi magiſtratus, populi libertati adjiceret.

Cap. XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his ſummi infimique ferquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius inſtabant tribuni, ut tandem ſcribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros ſine provocatione, & ne quis eo anno alius magiſtratus eſſet. Admiſcerenturne plebeii, controverſia aliquamdiu fuit. poſtremo conceſſum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque ſacratæ leges abrogarentur.

Cap. XXXIII. Anno trecenteſimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab conſulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad conſules venerat, tranſlato imperio. Minus inſignis, quia non diuturna mutatio fuit. læta enim principia magiſtratus ejus nimis luxuriavere. eo citius lapſa res eſt: repetitumque, duobus uti mandaretur conſulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claurent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exſpectatione propoſitis decem tabulis populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum fauſtum, felixque reipublicæ, ipſis, liberiſque eorum eſſet, ire, & legere leges propoſitas juſſere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus ſummis infimiſque jura æquaſſe. plus pollere multorum ingenia conſiliaque. Verſarent in animis ſecum unamquamque rem, agitarent deinde ſermonibus: atque in medium, quia in quaque re plus minuſve eſſet, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas conſenſus omnium, non juſſiſſe latas magis, quam tuliſſe videri poſſet.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, ſatis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ ſunt: qui nunc quoque in hoc immenſo aliarum ſuper alias acervaſtarum legum cumulo, fons omnis publici privatique eſt juris. Vulgatur deinde rumor, duas deeſſe tabulas; quibus adlectis, abſolvi poſſe velut corpus omnis Romani juris. Ea exſpectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, deſiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod conſulum nomen haud ſecus quam regum peroſa erat, ne tribunicium quidem auxilium cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

Cap. XXXV. Poſtquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta ſunt; tanta exarſit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti poſſeſſio imperii vacuo ab ſe relicto loco, haud ſatis dignis pateret) prenſarent homines; honorem ſumma ope ab ſe impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, ſuppliciter petentes. Demiſſa jam in diſcrimen dignitas, ea ætate, eiſque honoribus actis, ſtimulabat Ap. Claudium. neſcires utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo magiſtratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum leviſſimum quemque humillimumque. ipſe medius inter tribunicios Duilios Icilioſque in foro volitare, per illos ſe plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos; mirantes quid ſibi vellet. Apparere nihil ſinceri eſſe: *Profecto haud gratuitam in tanta ſuperbia comitatem fore. nimium in ordinem ſeipſum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magiſtratu, quam viam ad continuandum magiſtratum quærentis eſſe.* Propalam obviam ire cupiditati parum auſi, obſecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu ſit, munus conſenſu injungunt. Ars hæc erat, ne ſemetipſe creare poſſet; quod præter tribunos plebis (& idipſum peſſimo exemplo,) nemo umquam feciſſet. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum ſe comitia profeſſus, im-

Cap. XXXVI. Ille finis Appio alienæ perſonæ ferendæ fuit. ſuo jam inde vivere ingenio cœpit. novoſque collegas jam prius quam inirent magiſtratum, in ſuos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus inſtructi conſiliis, quæ ſecreto ab aliis coquebant, jam haud diſſimulando ſuperbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ ſolennes ineundis magiſtratibus erant. Initio igitur magiſtratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris inſignem fecere. nam quum ita priores decemviri ſervaſſent, ut unus faſces haberet, & hoc inſigne regium in orbem, ſuam cujuſque vicem per omnes iret, ſubito omnes cum duodenis faſcibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, & faſcibus ſecures illigatas præferebant. nec attinuiſſe demi ſecurim, quum ſine provocatione creati eſſent, interpretabantur. Decem regum ſpecies erat; multiplicatuſque terror non infimis ſolum, ſed primoribus Patrum, ratis cædis cauſſam ac principium quæri. ut ſi quis memorem libertatis vocem aut in ſenatu, aut in populo miſiſſet, ſtatim virgæ ſecureſque etiam ad cæterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat præſidii, ſublata provocatione, interceſſionem quoque conſenſu ſuſtulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab ſe jura tuliſſent; & quædam quæ ſui judicii videri poſſent, ad populum rejeciſſent. Aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abſtinebatur à Patribus: in humiliores libidinoſe crudeliterque conſulebatur: hominum, non cauſſarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam appellaſſet, ab eo, ad quem venerat, ita decedebat, ut pœniteret non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, non in præſentis modo temporis eos injuriam conſpiraſſe, ſed fœdus clandeſtinum inter pedimentum pro occaſione arripuit. dejectiſque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo ſuo C. Claudio, conſtantiſſimo viro in optimatium cauſſa, & aliis ejuſdem faſtigii civibus, nequaquam ſplendore vita pares decemviros creat, ſe in primis, quod haud ſecus factum improbabant boni, quam nemo facere auſurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginenſis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibularus, Q. Pœtilius, T. Antonius Merenda, Cæſo Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius.

ipſos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel obtinerent imperium.

Cap. XXXVII. Circumſpectare tum patriciorum vultus plebeii: & inde libertatis captare auram, unde ſervitutem timendo, in eum ſtatum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odiſſe decemviros, odiſſe plebem: nec probare quæ fierent: & credere haud indignis accidere. avide ruendo ad libertatem in ſervitutem elapſos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præſentium conſules duo tandem &

ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam & proceſſerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam ſupererat, ſi hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ eſſent, cur eo magiſtratu reipublicæ opus eſſet. Exſpectabant quam mox conſulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam poteſtatem, munimentum libertati, rem intermiſſam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum ſe oſtentaverant plebi, patriciis juvenibus ſepſerant latera. eorum catervæ tribunalia obſederant. Hi ferre, agere plebem plebiſque res; cum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris eſſet. Et jam ne tergo quidem abſtinebatur: virgis cædi, alii ſecuri ſubjici. & ne gratuita crudelitas eſſet, bonorum donatio ſequi domini ſupplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ; ſed propalam licentiam ſuam malle, quam omnium libertatem.

Cap. XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis ſubrogatis magiſtratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad ſpeciem honoris inſignibus prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quiſquam exiſtit, aut futurus videtur. nec ipſi ſolum deſponderant animos, ſed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi eſſe, ubi non eſſet libertas, indignabantur. Sabini magna manu incurſionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egiſſent, recepto ad Eretum quod paſſim vagatum erat, agmine, caſtra locant: ſpem in diſcordia Romana ponentes. eam impedimentum delectui fore. Non nuncii ſolum, ſed per urbem agreſtium fuga trepidationem injecit. Decemviri conſultant quid opus perioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Poſtquam audita vox in foro eſt præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiſerant jamdiu morem conſulendi ſenatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidiſſet, cur ex tanto intervallo rem deſuetam uſurparent. Hoſtibus belloque gratiam habendam, quod ſolitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumſpectare omnibus fori partibus ſenatorem; raroque uſquam noſcitare. curiam inde, ac ſolitudinem circa decemviros intueri; quum & ipſi conſenſu inviſum imperium, & plebs, quia privatis jus non eſſet vocandi ſenatum, non convenire Patres, interpretarentur, jam caput fieri libertatem repetentium, ſi ſe plebs comitem ſenatui det, & quemadmodum Patres vocati non coëant in ſenatum; ſic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quiſquam in foro, in urbe rari erant. Indignitate rerum ceſſerant in agros; ſuarumque rerum erant, amiſſa publica: tantum ab injuria ſe abeſſe rati, quantum è cœtu congreſſuque impotentium dominorum ſe amoviſſent. Poſtquam citati non conveniebant, dimiſſi circa domos apparitores ſimul ad pignora capienda, ſciſcitandumque, num conſulto detrectarent? referunt, ſenatum in agris eſſe. Lætius id decemviris accidit, quam ſi præſentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, ſenatumque in diem poſterum edicunt. qui aliquanto ſpe ipſorum frequentior convenit. quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magiſtratu abiſſent, privatiſque ſi vis abeſſet, tanquam jure cogentibus, ſenatus paruiſſet.

Cap. XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quam obnoxie dictas ſententias, accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ eſt, poſt relationem Ap. Claudii, priuſquam ordine ſententiæ rogarentur, poſtulando ut de republ. liceret dicere; prohibentibus minaciter decemviris, proditurum ſe ad facto ſit. deſtitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem inſuper alium fortuna. Æqui alia ex parte caſtra in Algido locant: depopulatumque inde excurſionibus Tuſculanum agrum, legari ab Tuſculo præſidium orantes, nunciant. Is pavor perculit decemviros, ut ſenatum ſimul duobus circumſtantibus urbem bellis conſulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempeſtas: omnes vaſtati agri periculorumque imminentium cauſſas in ſe congeſturos: tentationemque eam fore abolendi ſibi magiſtratus, ni conſenſu reſiſterent, im-

plebem denunciantem, tumultum exciviſſe. Nec minus ferociter M. Horatium Barbarum iſſe in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, *admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pulſos reges. Nec nominis homines tum pertæſum eſſe; quippe quo Jovem appellari fas ſit, quo Romulum conditorem urbis, deincepſque reges appellatos, quod ſacris etiam ut ſolenne retentum ſit. Superbiam, violentiamque tum peroſos regis, quæ ſi in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra* *curiam etiam moverent vocem. neque ſe videre qui ſibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis ſenatum cogere liceat. Ubi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate ſua vindicanda, quam cupiditas in injuſta dominatione retinenda eſſet. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum ſit, quam cum iis, qui legum ferendarum cauſſa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magiſtratus, qui viciſſitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ ſit libertatis) ſuſtulerint: qui privati faſces & regium imperium habeant. Fuiſſe regibus exactis, patricios magiſtratus, creatos poſtea poſt ſeceſſionem plebis, plebeios. Cujus illi partis eſſent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egiſſe? Optimates? qui anno jam prope ſenatum non habuerint: tunc ita habeant ut de republ. loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno ſpei ponerent. graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

Cap. XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ, nec ignoſcendi modum reperirent, nec quo evaſura res eſſet, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio ſimilis, orantis per ſui fratris, parentiſque ejus manes; *Ut civilis potius ſocietatis, in qua natus eſſet, quam fœderis nefarie icti cum collegis meminiſſet. multo id magis ſe illius cauſa orare, quam reipublicæ. Quippe remp. ſi a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum eventum ſe horrere.* Quum aliud præterquam de quo retuliſſent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere ſenatuſconſultum fieri. Omneſque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex conſularibus verbo aſſenſi ſunt. Alia ſententia aſperior in ſpeciem, vim minorem ali-

vacua civitate nemo, juſtine magiſtratus ſummæ rerum præeſſent, controverſiam fecerit; nunc demum quum hoſtes prope ad portas ſint, civiles diſcordias ſerant: niſi quod in turbido minus perſpicuum fore putent, quid agatur. Cæterum neminem, majore cura occupatis animis, verum eſſe, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere de eo, quod Valerius Horatiuſque ante Idus Maias decemviros abiſſe magiſtratu inſimulent, bellis; quæ immineant perfectis, repub. in tranquillum redacta, ſenatu diſceptante, agi: & jam nunc ita ſe parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipſe habuerit, ſciat ſibi rationem reddendam eſſe, utrum in unum annum creati ſint, an donec leges, quæ deeſſent, perferrentur. In præſentia omnia præter bellum omitti placere: cujus ſi falſo famam vulgatam, vanaque non nuncios ſolum, ſed Tuſculanorum etiam legatos attuliſſe putent; ſpeculatores mittendos cenſere, qui certius explorata referant. Sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi, decemviros quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti.

Cap. XLI. In hanc ſententiam ut diſcederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiuſque, vociferari, *ut de republ. liceret dicere. dicturos ad populum, ſi in ſenatu per factionem non liceat. Neque enim ſibi privatos aut in curia aut in concione poſſe obſtare, neque ſe imaginariis faſcibus eorum ceſſuros eſſe.* Tum Appius, jam prope eſſe ratus, ut, ni violentiæ eorum pari reſiſteretur audacia, victum imperium eſſet: *Non erit melius*, inquit, *niſi de quo conſulimus, vocem miſiſſe.* & ad Valerium negantem ſe privato reticere, lictorem accedere juſſit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui ſimulabat conſulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ velquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. cenſendo enim, quoſcunque magiſtratus eſſe, qui ſenatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius ſenatusconſulti faciendi. Ita labante jam cauſa decemvirorum, L. Cornelius Maluginenſis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex conſularibus ad ultimum dicendi locum conſulto ſervatus eſſet, ſimulando curam belli, fratrem collegaſque ejus tuebatur: *quonam fato incidiſſet, mirari ſe* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petiſſent, aut ſocii, aut hi maxime oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menſes*

let. Quum libertas non ultra vocem exceſſiſſet, decemviri propoſitum tenuere. Conſulares quoque ac ſeniores ab reſiduo tribuniciæ poteſtatis odio, cujus deſiderium plebi multo acrius, quam conſularis imperii rebantur eſſe, prope malebant poſtmodum ipſos decemviros voluntate abire magiſtratu, quam invidia eorum exſurgere rurſus plebem. ſi leniter ducta res ſine populari ſtrepitu ad conſules rediſſet, aut bellis interpoſitis, aut moderatione conſulum in imperiis exercendis, poſſe in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum ſine provocatione imperium eſſet, ad nomina reſpondent. legionibus ſcriptis, inter ſe decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præeſſe exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono conſtans, quam gnavum in malitia ingenium eſſe. Hunc enim virum egregium olim domi militiæque decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam ſui ſimilis mallet eſſe. huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Petilio additis collegis, mandatum M. Cornelius in Algidum miſſus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæſone Duilio, & M. Segio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

Cap. XLII. Nihilo militiæ quam domi melius reſpublica adminiſtrata eſt. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio eſſent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui ne quid ductu atque auſpicio decemvirorum proſpere uſquam gereretur, vinci ſe per ſuum atque illorum dedecus patiebantur. Fuſi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per ſilentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Cruſtumeriamque loco edito caſtra communierant. perſecutis hoſtibus nuſquam ſe æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: caſtra quoque amiſſa erant, exutuſque omnibus utenſilibus miles, Tuſculum ſe fide miſericordiaque victurus hoſpitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores lati, ut poſito jam decemvirali odio Patres vigilias in urbe habendas cen-

Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidere, quum ipſe ſe prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nunciant in caſtra cæteri, præcipitatum in inſidias eſſe Siccium egregie pugnantem militeſque quoſdam cum eo amiſſos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad ſepeliendos qui ceciderant, decemvirorum permiſſu, poſtquam nullum ſpoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque omnibus in eum verſis corporibus videre, hoſtium neque corpus ullum, nec veſtigia abeuntium; profecto ab ſuis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena caſtra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impenſa facere maturaſſent. Sepultus ingenti militum mœſtitia, peſſima decemvirorum in vulgus fama eſt.

Cap. XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per ſtuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis ſolum idem decemviris, qui regibus, ſed cauſſa etiam eadem imperii amittendi eſſet. Ap. Claudium virginis plebeiæ ſtuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius, honeſtum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor inſtituta fuerat, liberique inſtituebantur. Deſponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro cauſſa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, pretio ac ſpe pellicere adortus; poſtquam omnia pudore ſepta animadverterat, ad crudelem ſuperbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in ſervitutem aſſereret. neque cederet ſecundum libertatem poſtulantibus ſerent: omnes qui per ætatem arma ferre poſſent, cuſtodire mœnia, ac pro portis ſtationes agere juberent; arma Tuſculum ad ſupplementum decernerent, decemviroſque ab arce Tuſculi degreſſos in caſtris militem habere: caſtra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hoſtes à conſilio urbis oppugnandæ.

Cap. XLIII. Ad clades ab hoſtibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum ſeceſſioniſque mentiones ad vulgus militum ſermonibus occultis ſerentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miſerant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent.

vindicias: quod pater puellæ abeſſet, locum injuriæ eſſe ratus; Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) miniſter decemviri libidinis manum injecit; ſerva ſua natam (ſervamque appellans) eſſe. ſequique ſe jubebat; cunctantem vi abſtracturum. Pavida puella ſtupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concurſus. Virginii patris ſponſique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat; quum aſſertor, nihil opus eſſe multitudine concitata ait, ſe jure graſſari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus qui aderant, ut ſequeretur. Ad tribunal Appii perventum eſt. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipſum auctorem argumenti, peragit, puellam domi ſuæ natam.

natam, furtoque inde in domum Virginii tranſlatam, ſuppoſitam eſſe. Id ſe indicio compertum afferre: probaturumque vel ipſo Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum ſequi ancillam, æquum eſſe. Advocati puellæ, quum Virginium reip. cauſſa dixiſſent abeſſe, biduo affuturum, ſi nunciatum ei ſit; iniquum eſſe abſentem de liberis dimicare; poſtulant, ut rem integram in patris adventum differat. lege ab ipſo lata vindicias det ſecundum libertatem. neu patiatur virginem adultam, famæ prius, quam libertatis periculum adire.

Cap. XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipſam legem declarare, quam Virginii amici poſtulationi ſuæ prætendant. Cæterum ita in ea firmum libertati fore præſidium, ſi nec cauſſis, nec perſonis variet. In his enim quæ aſſerantur in libertatem, quia quivis lege agere poſſit, id juris eſſe: in ea quæ in patris manu ſit neminem eſſe alium, cui dominus poſſeſſione cedat. Placere itaque patrem arceſſi. interea juris ſui jacturam aſſertorem non facere, quin ducat puellam, ſiſtendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat*, Adverſus injuriam decreti quum multi magis fremerent quam quiſquam unus recuſare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & ſponſus Icilius, interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu reſiſti poſſe Appio crederet, lictor *decreſſe* ait: vociferantemque Icilium ſummovet, Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendiſſet. *Ferro hinc tibi ſummovendus ſum, Appi*, inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc ſum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & ſecures jube: non manebit extra domum patris ſponſa Icilii. Non, ſi tribunicium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademi-*

XLVI. Concitata multitudo erat certamenque inſtare videbatur. lictores Icilium circumſteterant: nec ultra minas tamen proceſſum eſt. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, ſed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc ſpirantem, locum ſeditionis quærere* diceret; *non præbiturum ſe illi eo die materiam: ſed ut jam ſciret, non id petulantiæ ſuæ, ſed Virginio abſenti & patrio nomini & libertati datum, jus eo die ſe non dicturum, neque decretum interpoſiturum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure ſuo, vindicarique puellam in poſterum diem pateretur. Quod niſi pater poſtero die affuiſſet, denunciare ſe Icilio ſimilibuſque Icilii, neque legi ſuæ latorem, neque decemviro conſtantiam defore: nec ſe utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos ſeditionis auctores. contentum ſe ſuis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriæ eſſet, ſeceſſiſſentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam: & quantum accelerari poſſet, Virginium acciri è caſtris. In eo verti puellæ ſalutem, ſi poſtero die vindex injuriæ ad tempus præſto eſſet. Juſſi pergunt, citatiſque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum inſtaret aſſertor puellæ, ut vindicaret, ſponſoreſque daret; atque id ipſum agi diceret Icilius, ſedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii miſſi in caſtra, manus tollere undique multitudo, & ſe quiſque paratum ad ſpondendum Icilio oſtendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum eſt*, inquit, *craſtina die veſtra opera utar. ſponſorum nunc ſatis eſt.* Ita vindicatur Virginia ſpondentibus propinquis. Appius pauliſper moratus, ne ejus rei cauſa ſediſſe videretur; poſtquam omiſſis rebus aliis, præ cura unius nemo adibat, domum ſe recepit: collegiſque in caſtra ſcribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in cuſtodia habeant.* Improbum conſilium ſerum, ut debuit, fuit: Et jam *ſis, ideo in liberos quoque noſtros conjugeſque regnum veſtræ libidini datum eſt. Sævite in tergum & in cervices noſtras, pudicitia ſaltem in tuto ſit. Huic ſi vis afferetur, ego præſentium Quiritium pro ſponſa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. neque tu iſtud unquam decretum ſine cæde noſtra referes. Poſtulo: Appi, etiam atque etiam conſideres quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum ſciat, ſibi. ſi hujus vindiciis ceſſerit. conditionem filiæ quærendam eſſe. me vindicantem ſponſam in libertatem, vita citius deſeret, quam fides.*

commeatu ſumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum poſtero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

Cap. XLVII. At in urbe, prima luce, quum civitas in foro exſpectatione erecta ſtaret; Virginius ſordidatus, filiam ſuam obſoleta veſte comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prenſare homines cœpit: & non orare ſolum precariam opem, ſed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie ſtare: nec alium virum eſſe, cujus ſtrenue ac ferociter facta in bello plura memorari poſſent. Quid prodeſſe, ſi incolumi urbe, quæ* *capta ultima timeantur, liberis ſuis ſint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia hjs ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox movebat. Adverſus quæ omnia obſtinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal aſcendit: & ultro querente pauca petitore, *quod jus ſibi pridie per ambitionem dictum non eſſet;* prinſquam aut ille poſtulatum perageret, aut Virginio reſpondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto ſermonem prætenderit, forſan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nuſquam ullum in tanta fœditate decreti veriſimilem invenio; id quod conſtat, nudum videtur propenendum, Decreſſe vindicias ſecundum ſervitutem. Primo ſtupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. ſilentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumſtantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabiliſque eum mulierum comploratio exceptiſſet; Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam deſpondi: & ad nuptias, non ad ſtuprum educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiſcue in concubitus ruere? Paſſurine hæc iſti ſint, neſcio. non ſpero eſſe paſſuros illos qui arma habent.* Quum repelleretur aſſertor virginis à globo mulierum circumſtantiumque advocatorum, ſilentium factum per præconem.

Cap. XLVIII. Decemvir alienato ad libidinem animo, negat *ex heſterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus teſtem populum Romanum habeat, ſed certis quoque indiciis compertum ſe habere, nocte tota cœtus in urbe factos eſſe ad movendam ſeditionem. Itaque ſe haud inſcium ejus dimicationis, cum armatis deſcendiſſe: non ut quemquam quietum violaret, ſed ut turbantes civitatis otium, pro majeſtate imperii coërceret. Proinde quieſſe erit me-*

in libertatem vindico. Pectus deinde puellæ transfigit: reſpectanſque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput ſanguine hoc conſecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec multitudine etiam proſequentium tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriuſque exſangue corpus ſublatum oſtentant populo; ſcelus Appii, puellæ infelicem formam, neceſſitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia eſſe?* cæteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo eſt mœſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubjicit. Virorum & maxime Icilii vox tota, tribuniciæ poteſtatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

Cap. XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc detrectantem arripi. poſtremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipſe cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non ſolum multitudo, ſed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius. qui, repulſo lictore, ſi jure ageret, vindicare ſe à privato Icilium ajebant: ſi vim afferre conaretur, ibi quoque ſe haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. Franguntur à multitudine faſces. In concionem Appius aſcendit. Sequuntur Horatius, Valeriuſque, eos concio audit, decemviro obſtrepitur. Jam pro imperio Valerius diſcedere à privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum ſe propinquam foro inſciis adverſariis capite obvoluto recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ eſſet. in forum ex altera parte irrumpit. videt impe-

coercere. Proinde

lius. *I*, inquit, *lictor, ſummove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuiſſet plenus iræ, multitudo ipſa ſe ſua ſponte dimovit, deſertaque præda injuriæ puella ſtabat. Tum Virginius, ubi nihil uſquam auxilii vidit, *Quæſo*, inquit, *Appi, primum ignoſce patrio dolori, ſi quid inclementius in te ſum invectus: deinde ſinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei ſit. Ut ſi falſo pater dictus ſum, æquiore hinc animo diſcedam.* Data venia, ſeducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis eſt nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo poſſum*, ait, *modo, filia,*

rium vi victum. Agitatis deinde conſiliis, atque ex omni parte aſſentiendo multis auctoribus, trepidus, ſenatum poſtremo vocari juſſit. ea res, quod magnæ parti Patrum diſplicere acta decemvirorum videbantur, ſpe per ſenatum finiendæ poteſtatis ejus, multitudinem ſedavit. Senatus nec plebem irritandam cenſuit: & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

Cap. L. Itaque miſſi juniores Patrum in caſtra, quæ tum in monte Vecilio erant; nunciant decemviris, *ut omni ope à ſeditione milites contineant.* Ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accenſi comites ei ſe dederant, conſpectus eſt; ſtrictum etiam telum, reſperſuſque ipſe cruore tota in ſe caſtra convertit. Et togæ multifariam in caſtris viſæ, majoris aliquanto quam erat, ſpeciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei eſſet; flens diu vocem non miſit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba conſtitit, ac ſilentium fuit, ordine cuncta ut geſta erant, expoſuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *Ne, quod ſcelus Ap. Claudii eſſet, ſibi attribuerent: neu ſe ut parricidam liberum averſarentur. Sibi vitam filiæ ſuæ cariorem fuiſſe, ſi liberæ ac pudicæ vivere licitum fuiſſet. quum velut ſervam ad ſtuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos: miſericordia ſe in ſpeciem crudelitatis lapſum. Nec ſe ſuperſtitem filiæ futurum fuiſſe, niſi ſpem ulciſcendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuiſſet. Illis quoque enim filias, ſorores, conjugeſque eſſe. nec cum filia ſua libidinem Appii Claudii extinctam eſſe; ſed quo impunitior ſit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ ſimilis iniuriæ. quod ad ſe attineat, uxorem ſibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miſera, ſed honeſta, morte occubuiſſe. Non eſſe jam Appii libidini locum in domo ſua. ab alia violentia ejus, eodem ſe animo ſuum corpus vendicaturum, quo vindicaverit filiæ. Cæteri ſibi ac liberis ſuis conſulerent.* Hæc Virginio vociferanti ſucclamabat multitudo, nec illius dolori, nec ſuæ libertati ſe defuturos. Et immiſſi turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto viſa quam audita indigniora potuerint videri: ſimul profligatam jam rem nunciando Ro- tuntur tres legati conſulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent ſenatus verbis, cujus juſſu caſtra deſeruiſſent? aut quid ſibi vellent, qui armati Aventinum obſediſſent? belloque averſo ab hoſtibus patriam ſuam cepiſſent? Non defuit quid reſponderetur: deerat qui daret reſponſum; nullo dum certo duce, nec ſatis audentibus ſingulis invidiæ ſe offerre. id modo à multitudine conclamatum eſt, ut L. Valerium, & M. Horatium ad ſe mitterent. his ſe daturos reſponſum.

Cap. LI. Dimiſſis legatis, admonet milites Virginius, *in re maxima paulo ante trepidatum eſſe, quia ſine capite multitudo fuerit: reſponſumque quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis conſenſu, quam communi conſilio eſſe. Placere decem creari, qui ſummæ rei præeſſent. militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipſum primum is honos deferretur, *Melioribus meis veſtriſque rebus reſervate*, inquit, *iſta de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum eſſe patitur; nec in perturbata republica eos utile eſt præeſſe vobis, qui proximi inviaia ſint. Si quis uſus mei eſt, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque, ſeceſſio ab decemviris facta eſt; non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita, accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium Prærogativam urbana comitia iiſdem tribunis plebis creandis ſequerentur: peritus rerum popularium, imminentique ei poteſtati, & ipſe prius quam iretur ad urbem, pari poteſtate eundem numerum ab ſuis creandum curat. Porta Collina urbem intraæ eſſe, inſecutoſque qui Appium prope interemptum in exilium abiſſe dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque ſigna, & Romam proficiſcerentur. Decemviri ſimul iis quæ videbant, ſimul his quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in aliam partem caſtrorum ad ſedandos motus diſcurrunt. & leniter agentibus reſponſum non redditur. imperium ſi quis inhiberet, & viros & armatos ſe eſſe, reſpondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum inſidunt; ut quiſque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandoſque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita eſt. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aſpere agi. quippe ab ipſis datum locum ſeditionis eſſe. Mit-

vere ſub ſignis. mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex ſuo numero duos crearent, qui ſummæ rerum præeſſent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres ſolliciti de ſumma rerum, quum ſenatus quotidie eſſet, jurgiis ſæpius terunt tempus quam conſiliis. Siccii cædes decemviris & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant ſe aliter ituros, quam ſi decemviri deponerent inſignia magiſtratus ejus, quo anno jam ante abiſſent. Decemviri querentes, ſe in ordinem cogi, non ante quam perlatis legibus, quarum cauſſa creati eſſent,

ſent, depoſituros imperium ſe ajebant.

Cap. LII. Per M. Duillium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus aſſiduis nihil tranſigi, in Sacrum montem ex Aventino tranſit: affirmante Duillio non prius quam deſeri urbem videant, curam in animos Patrum deſcenſuram. *Admoniturum Sacrum montem conſtantiæ plebis. ſcituros, quod ſine reſtituta poteſtate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulnenſi nomen fuit, profecti, caſtra in monte Sacro locavere; modeſtiam patrum ſuorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire poſſet, retractante. Proſequuntur conjuges liberique, cuinam ſe relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas ſancta eſſet, miſerabiliter rogitantes. Quum vaſta Romæ omnia inſueta ſolitudo feciſſet, in foro præter paucos ſeniorum nemo eſſet; vocatis utique in ſenatum patribus, deſertum apparuiſſet forum; plures jam quam Horatius & Valerius vociferabantur, *Quid exſpectabitis, Patres Conſcripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia paſſuri eſtis? Quod autem iſtud imperium eſt, decemviri; quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi eſtis. Non pudet lictorum veſtrorum majorem prope numerum in foro conſpici, quam togatorum aliorumque? Quid ſi hoſtes ad urbem veniant, facturi eſtis? quid ſi plebs mox, ubi parum ſeceſſione moveamur, armata veniat? Occaſune urbis vultis finiri imperium? Atqui aut plebs non eſt habenda, aut habendi ſunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magiſtratibus quam illi plebeiis. Novam inexper-*

Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ poſtulata plebis eſſent; compoſito jam ante adventum legatorum conſilio ea poſtulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quam in armis reponi ſpei. Poteſtatem enim tribuniciam provocationemque repetebant; quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant. & ne cui fraudi eſſet, conciſſe milites aut plebem ad repetendam per ſeceſſionem libertatem. De decemvirorum modo ſupplicio atrox poſtulatum fuit. Dedi quippe eos æquum cenſebant, vivoſque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ conſilii fuerunt, adeo æqua poſtulaſtis, ut ultro nobis deferenda fuerint. libertati enim ea præſidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ veſtræ magis ignoſcendum quam indulgendum eſt. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & prius penè quam ipſi liberi ſitis, dominari jam in adverſarios vultis. Nunquamne quieſcet civitas noſtra a ſuppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio opus eſt. Satis ſuperque humilis eſt, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, ſi quando metuendos vos præbituri eſtis, quum recuperatis magiſtratibus legibuſque veſtris, judicia penes vos erunt de capite noſtro fortuniſque: tunc, ut quæque cauſſa erit, ſtatuetis. nunc libertatem repeti, ſatis eſt.*

Cap. LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros ſe legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus expoſuiſſent; alii decemviri, quandoquidem præter ſpem ipſorum ſupplicii ſui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius *tamque eam poteſtatem eripuere patribus noſtris, ne nunc dulcedine ſemel capti ferant deſiderium. quum præſertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi conſenſu decemviri, futuros ſe, quando ita videatur, in poteſtate Patrum affirmant. Id modo ſimul orant ac monent, ut ipſis ab invidia caveatur: nec ſuo ſanguine ad ſupplicia Patrum plebem aſſueſaciant.

Cap. LIII. Tum Valerius Horatiuſque miſſi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendaſque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in caſtra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ.

truci ingenio, & invidia præcipua, odium in ſe aliorum ſuo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video donec arma adverſariis tradantur, differri adverſus nos certamen. dandus invidiæ eſt ſanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum ſenatusconſultum, *Ut decemviri ſe primo quoque tempore magiſtratu abdicarent.* Q. *Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi eſſet ſeceſſio militum plebiſque.* His ſenatusconſultis perfectis, dimiſſo ſenatu decemviri prodeunt in concionem, abdicantque ſe magiſtratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in urbe hominum ſupererat, proſequitur. Huic multitudini læta alia turba ex caſtris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati reſtitutam.

Legati pro concione: *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis, reipublicæ, redite in patriam ad penates, conjuges liberoſque veſtros: ſed qua hic modeſtia fuiſtis, ubi nullius ager in tot uſu rerum neceſſario tantæ multitudini eſt violatus; eam modeſtiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti eſtis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoaſtis libertatis veſtræ, tribunos plebi creabitis. præſto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens aſſenſus alacritaſque cuncta approbantium fuit. Convertunt inde ſigna, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem ſilentio in Aventinum perveniunt. Ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum, A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores ſeceſſionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ eſt: & M. Duilium, qui tribunatum inſignem ante decemviros creatos geſſerat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius, extemplo plebem rogavit, & plebs ſcivit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decemviris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

Cap. LV. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, H. Horatius. qui extemplo magiſtratum occeperunt: quorum conſulatus popularis ſine ulla Patrum injuria, nec ſine offenſione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id ſuis decedere opibus credebant. Omnium primum; quum veluti in controverſo jure eſſet, tenerenturne Patres plebiſcitis; legem centuriatis comitiis tulere, *Ut quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt; ſanciendo, *Ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet. familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quenquam ſacroſanctum eſſe: ſed eum qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſanciri. Itaque ædilem prehendi, ducique à majoribus magiſtratibus: quod etſi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam poteſtatem creavit, ſacroſanctos eſſe. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege conſulibus quoque & prætoribus, quia iiſdem auſpiciis, quibus conſules crearentur, cautum eſſe, judicem enim conſulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum conſulem judicem, ſed prætorem appellari mos fuerit. Hæ conſulares leges fuere. Inſtitutum etiam ab iiſdem conſulibus: ut ſenatuſconſulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur. quæ ante arbitrio conſulum ſupprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebeſque ſcivit; *qui plebem ſine tribunis reliquiſſet, quique magiſtratum ſine provocatione creaſſet, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adverſantibus patriciis tranſacta: quia nondum in quemquam unum ſæviebatur.

Cap. LVI. Fundata deinde & poteſtate tribunicia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi ſingulos tutum maturumque jam rati, accuſatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixiſſet, & Appius ſtipatus patriciis juvenibus in forum deſcendiſſet; redintegrata extemplo eſt omnibus memoria fœdiſſimæ poteſtatis, quum ipſum ſatelliteſque ejus vidiſſent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa eſt. Itaque ego accuſando apud vos eum, tempus teram, a cujus crudelitate voſmet ipſi armis vindicaſtis: nec* legem de provocatione, unicum præſidium libertatis, decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt modo, ſed etiam in poſterum muniunt; ſanciendo novam legem, *Nequis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet. qui creaſſet, eum jus faſque eſſet occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis ut ſacroſancti viderentur (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibuſdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt. &

iſtum ad cætera ſcelera impudentiam in defendendo ſe adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia ſuper alia es auſus, gratiam facio. unius tantum criminis in judicem dices, te ab libertate in ſervitutem contra leges vindicias non dediſſe, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam ſpem habebat. attamen & tribunos appellavit: & nullo morante arreptus à viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo miſſa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, ſilentium fecit. Et, dum pro ſe quiſque, *Deos tandem eſſe, & non negligere humana* fremunt, *& ſuperbiæ crudelitatique, etſi ſeras, non leves tamen venire pœnas; provocare qui provocationem ſuſtuliſſet: & implorare præſidium populi, qui omnia jura populi obtriſſet; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in ſervitutem addixiſſet;* ipſius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat. *Suum infelix erga plebem Romanam ſtudium, quo æquandarum legum cauſſa cum maxima offenſione Patrum conſulatu abiiſſet: ſuas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Cæterum ſua propria bona malaque, quum cauſſæ dicendæ data facultas ſit, tum ſe experturum. In præſentia ſe communi jure civitatis civem Romanum die dicta poſtulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita ſe invidiam pertimuiſſe, ut nihil in æquitate & miſericordia civium ſuorum ſpei habeat. Quod ſi indicta cauſſa in vincula ducatur, iterum ſe tribunos plebei appellare, & monere ne imitentur quos oderint. Quod ſi tribuni eodem fœdere obligatos ſe fateantur tollendæ appellationis cauſſa, in quam conſpiraſſe decemviros criminati ſint; ait ſe provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & conſulares, & tribunicias, eo ipſo anno latas. Quem enim provocaturum, ſi hoc indemnato indicta cauſſa non liceat? Cui plebeio & humili præſidium in legibus fore, ſi Ap. Claudio non ſit? ſe documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata ſit: & appellatio provocatioque adverſus injuriam magiſtratuum oſtentata tantum inanibus literis, an vere data ſit. ſtupro interpellato magis, quam cæde motus. & illi carcerem ædificatum eſſe, quod domicilium plebis Romanæ vocare ſit ſolitus. Proinde ut ille iterum ac ſæpius provocet, ſic ſe iterum ac ſæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in ſervitutem dederit. ſi ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, ſic magno motu animorum, quum tanti viri ſupplicio ſuamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem eſt conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res hâud opulentæ erant: colebanturque religiones pie magis quam magnifice. Iiſdem auctoribus cognitum eſt, Æquos Volſcoſque ſumma vi bellum apparare. Itaque partiri provincias conſules juſſi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volſcique evenere. Quum ad ea bella delectum edixiſſent, favore plebis non juniores modo, ſed emeritis etiam ſtipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præſto fuere. eoque non copia modo, ſed genere etiam militum veteranis admiſtis firmior exercitus fuit. Prinſquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* eſt nomen, in æs inciſas in publico propoſuerunt. Sunt qui juſſu tribunorum ædiles functos eo miniſterio ſcribant.

Cap. LVIII. C. Claudius, (qui peroſus decemvirorum ſcelera, & ante omnes fratris filii ſuperbiæ infeſtus, Regillum antiquam in patriam ſe contulerat) is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda rediſſet, cujus vitia fugerat, ſordidatus cum gentilibus clientibuſque in foro prenſabat ſingulos: orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inuſtam maculam vellent, ut carcere & vin-*

ſit.

Cap. LVII. Contra Virginius, unum Ap. Claudium, & legum expertem & civilis & humani fœderis eſſe ajebat. *Reſpicerent tribunal homines, caſtellum omnium ſcelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo ſanguini civium infeſtus, virgas ſecureſque omnibus minitans, Deorum hominumque contemptor carnificibus non lictoribus ſtipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verſo, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, miniſtro cubiculi ſui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto, nefandiſque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus ſemianime virginis, ſponſum avunculumque in carcerem duci juſſerit;*

culis viderentur digni: virum honoratiſſimæ imaginis futurum ad poſteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aſpernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam rediiſſe, cujus adverſæ fortunæ velit ſuccurſum. Virtute libertatem recuperatam eſſe: clementia concordiam ordinum ſtabiliri poſſe. Erant quos moveret ſua magis pietate, quam eius pro quo agebat cauſſa. ſed Virginius *ſui potius ut miſererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem ſortitæ,* *vitæ, ſed neceſſariorum Virginiæ & trium tribunorum preces audirent. qui ad auxilium plebis creati, ipſi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Juſtiores hæ lacrimæ videbantur. itaque ſpe inciſa, priuſquam prodicta dies adeſſet, Appius ſibi mortem conſcivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, quum injuſtæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. teſtis productus, qui ſeptem & viginti enumeratis ſtipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conſpectu populi ſciſſa veſte, tergum laceratum virgis oſtendit, nihilum deprecans, *quin ſi quam ſuam noxam reus dicere poſſet, privatus in ſe iterum ſæviret*. Oppius quoque ductus in vincula eſt, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exilii cauſſa ſolum verterunt: bona publicata ſunt. & M. Claudius aſſertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipſo remittente Virginio ultimam pœnam, dimiſſus Tibur exulatum abiit: Maneſque Virginiæ, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt.

Cap. L I X. Ingens metus inceſſerat Patres, vultuſque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis, *Et libertatis*, inquit, *noſtræ & pœnarum ex inimicis ſatis eſt. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam ſum paſſurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata ſint decemvirorum ſuppliciis: & nihil admiſſum iri, quod vim tribuniciam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni, metum Patribus dempſit, eademque auxit conſulum invidiam: quod adeo toti plebis fuiſſent, ut Patrum ſalutis libertatiſque prior plebeio magiſtratui, quam patricio cura fuiſſet. & ante inimicos ſatietas pœnarum ſuaſcio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auſpiciis Romanis hoſtibuſque erant) magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. Caſtris mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat. hoſtes medium inter bina caſtra ſpatium acie inſtructa complebant. provocantibuſque ad prœlium, reſponſum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequicquam exſpectando certamen Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant; pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis caſtris præſidium, quam ſatis virium ad certamen. quod ubi ſenſit conſul, reddit illatum antea terrorem: inſtructaque acie ultro hoſtem laceſſit. Ubi illi, conſcientia quid abeſſet virium, detractavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem ſteriſſent intenti ad certamen, nocte ceſſere: & Romani quidem pleni ſpei corpora curabant. Haudquaquam pari hoſtes animo, nuncios paſſim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur caſtris Romanus, vallum invaſurus, ni copia pugnæ fieret. & poſtquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoſte, jubet ſigna inferri conſul. motaque acie indignatio Æquos & Volſcos inceſſit, ſi victores exercitus vallum potius quam virtus & arma contegerent. igitur & ipſi efflagitatum ab ducibus ſignum pugnæ accepere. Jamque pars egreſſa portis erat: deincepſque alii ſervabant ordinem, in ſuum quiſque locum deſcendentes, quum conſul Romanus prius, quam totis viribus fulta conſtaret hoſtium acies, intulit ſigna: adortuſque nec omnes dum eductos, nec qui erant, ſatis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumſpectantiumque ſe ac ſuos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hoſtes. deinde quum animos collegiſſent & undique duces, victiſne ceſſuri eſſent, increparent;

rum cepiſſet, quam obviam ituros licentiæ eorum conſules appareret. Multique erant qui mollius conſultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuiſſent. neque erat dubium, quin turbato reipublicæ ſtatu tempori ſuccubuiſſent.

Cap. L X. Conſules rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu, in provincias diverſi abiere. Valerius adverſus conjunctos jam in Algido exercitus *Æquorum* Volſcorumque ſuſtinuit conſilio bellum. Quod ſi extemplo rem fortunæ commiſiſſet, haud reſtituitur pugna.

Cap. L X I. Conſul ex altera parte *Romanos meminiſſe jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimetipſis victuros, non ut decemvirorum victores præmium eſſent. Non Appio, duce rem geri, ſed conſule Valerio: à liberatoribus populi Romani orto; liberatore ipſo. Oſtenderent prioribus præliis per duces, non per milites ſtetiſſe, ne vincerent. Turpe eſſe, contra cives plus animi habuiſſe, quam contra hoſtes: & domi, quam foris ſer-*

virtutem magis timuiſſe. Unam Virginiam fuiſſe, cujus pudicitiæ in pace periculum eſſet: unum Appium civem periculoſæ libidinis. at ſi fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hoſtium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Jupiter nec Mars pater paſſuri ſint iis auſpiciis conditæ urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, *ut ubi libertas parta eſſet paucis ante menſibus, eo imperium illibatum referrent: oſtenderentque eandem indolem militibus Romanis poſt exactos decemviros eſſe, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani eſſe.* Hæc ubi inter ſigna peditum dicta dedit; advolat deinde ad equites. *Agite juvenes*, inquit, *præſtate virtute peditem, ut honore atque ordine præſtatis. Primo concurſu pedes movit hoſtem, pulſum vos immiſſis equis exigite è campo. Non ſuſtinebunt impetum. & nunc cunctantur magis, quam reſiſtunt.* Concitant equos permittuntque in hoſtem, pedeſtri jam turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad noviſſimam aciem, pars libero ſpatio circumvecti, jam fugam undique capeſſentes. pleroſque à caſtris avertunt, præterequitanteſque abſterrent. Peditum acies & conſul ipſe, viſque omnis belli fertur in caſtra: captiſque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, ſed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata eſt, in caſtris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos excurſionibus ſufficiendo, prœliiſque levibus experiundo aſſuefecerat ſibi potius fidere, quam meminiſſe ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ, parvaque certamina in ſummam totius profecerant ſpei. Nec ceſſabant Sabini feroces ab re priore anno bene geſta, laceſſere atque inſtare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procurſantes pauci, recurrenteſque, tererent tempus, & in multa prœlia parvaque carperent ſummam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinarus ſum, quod vos, milites, mihi effeceritis. & trahi bellum ſalubriter, & mature perfici poteſt. Si trahendum eſt, ego ut in dies ſpes virtuſque veſtra creſcat, eadem qua inſtitui diſciplina efficiam. Si jam ſatis animi eſt, decernique placet, agitedum clamorem, qualem in acie ſublaturi eſtis, tollite hic, indicem voluntatis virtutiſque veſtræ.* Poſtquam ingenti alacritate clamor eſt ſublatus, *Quod bene vertat, geſturum ſe illis morem, poſteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis conſumptum eſt. Poſtero die ſimul inſtrui Romanam aciem Sabini videre. & ipſi jam pridem avidi certaminis procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes ſibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Conſilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquaſſent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in ſiniſtrum cornu Romanorum in ipſo certamine impreſſionem facerent, tenuere. quæ ubi illatis ex tranſverſo ſignis degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum ſexcenti fere ex equis deſiliunt, cedentibuſque jam ſuis provolant in primum, ſimulque & hoſti ſe opponunt, & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem ſuo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degreſſo equiti parem eſſe.

Cap. LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab ſua parte omiſſum, & locum ex quo ceſſerant, repetunt: momentoque non reſtituta modo pugna, ſed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus ſe ad equos recipit. tranſvolat inde in partem alteram, ſuis victoriæ nuncius, ſimul & in hoſtes jam pavidos, quippe fuſo ſuæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Conſul providere omnia, laudare fortes, increpare ſicubi ſegnior pugna eſſet. Caſtigati fortium ſtatim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant.

dumque ſemel fortunæ rem darent ?

Cap. L X I I. Ad id quod ſua ſponte ſatis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, ſibi ultro per contumelias hoſtem inſultare. quando autem ſe, ſi tum non ſint, pares hoſtibus fore? Ubi hæc fremere militem in caſtris conſul ſenſit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *In Algido res geſta ſit, arbitror vos, milites, audiſſe. qualem liberi populi exercitum decuit eſſe, talis fuit. conſultu collegæ, virtute militum victoria parta eſt. Quod ad me attinet, id conſilii animique habitu-*

Redintegrato clamore undique omnes connixi hoſtem avertunt, nec deinde Romana vis ſuſtineri potuit. Sabini fuſi paſſim per agros caſtra hoſti ad prædam relinquunt. ibi non ſociorum ſicut In Algido res, ſed ſuas Romanus populationibus agrorum amiſſas recipit. Gemina victoria duobus bifariam prœliis parta, maligne ſenatus in unum diem ſupplicationes conſulum nomine decrevit. Populus injuſſu & altero die frequens iit ſupplicatum. & hæc vaga populariſque ſupplicatio ſtudiis prope celebrarior fuit. Conſules ex compoſito, eodem biduo ad urbem acceſſere, ſenatumque in Martium campum evocavere.

ubi quum de rebus ab ſe geſtis agerent, queſti primores Patrum ſenatum inter milites dedita opera terroris cauſſa haberi. itaque inde conſules, ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis eſt (Circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere ſenatum. Ubi quum ingenti conſenſu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho conſulum: multis diſſuaſum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hoſtibus conſules triumphare velle. gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, ſemper æſtimationem arbitriumque ejus honoris penes ſenatum fuiſſe. ne reges quidem majeſtatem ſummi ordinis imminuiſſe. ne ita omnia tribuni poteſtatis ſuæ implerent, ut nullum publicum conſilium ſinerent eſſe. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, ſi ſua quiſque jura ordo, ſuam majeſtatem teneat.* In eandem ſententiam multa & à cæteris ſenioribus Patrum cum eſſent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum ſine auctoritate ſenatus, populi juſſu triumphatum eſt.

Cap. LXIV. Hæc victoria tribunorum plebiſque prope in haud ſalubrem luxuriam vertit; conſpiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur. & quo ſua minus cupiditas emineret, conſulibus quoque continuarent magiſtratum. Conſenſum Patrum cauſſabantur, quo per contumeliam conſulum jura plebis labefacta eſſent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus ſi novos tribunos per factiones ſuas conſules adorti eſſent? non enim ſemper Valerios Horatioſque conſules fore, qui libertati plebis ſuas opes poſtferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præeſſet, potiſſimum M. Duilio ſorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magiſtratus invidiam immi-

nam facturi eſſent, nihil ſententiæ ſuæ mutaſſent: collaudatis conſulibus, quod perſeverarent ad ultimum diſſimiles decemvirorum eſſe, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, quum præ ſtudiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimiſit: nec deinde comitiorum cauſſa habuit. Satisfactum legi ajebat, quæ numero nuſquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, ſanciret: & ab iis qui creati eſſent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, ſi quos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti quos ſibi collegas cooptaſſint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei ſint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad ultimum perſeveraſſet, negando quindecim tribunos plebi rempubl. habere poſſe, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magiſtratu abiit.

Cap. LV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios conſularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium cooptavere. Conſules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis cauſſam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infeſtus Patribus, quod ſe ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, ajebat; rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is uſque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret*. inſectandiſque Patribus, unde Aſpero etiam inditum eſt cognomen, tribunatum geſſit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Julius conſules facti, coitiones tribunorum adverſus nobilium juventutem ortas, ſine inſectatione poteſtatis ejus, conſervata majeſtate Patrum, ſedavere. plebem decreto ad bellum Volſcorum & Æquorum delectu, ſuſtinendo rem, ab ſeditionentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius ſe rationem habiturum, pugnarentque collegæ ut liberas tribus in ſuffragium mitteret, aut concederet ſortem comitiorum collegis, habituris è lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione Duilius conſules ad ſubſellia accitos, quum interrogaſſet, quid de comitiis conſularibus in animo haberent, reſpondiſſentque, ſe novos conſules creaturos; auctores popularis ſententiæ, haud populares nactus, in concionem cum iis proceſſit. Ubi quum conſules producti ad populum, interrogatique; ſi eos populus Romanus memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque geſtarum conſules iterum faceret, quid-

nibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla eſſe affirmantes, per diſcordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiæ quoque inteſtinæ cauſſa fuit. ſed alter ſemper ordo gravis alterius modeſtiæ erat. quieſcenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus eſſent, in primis parum proderat: deinde ne ipſi quidem inviolati erant; utique poſtremis menſibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis poteſtatis omnis aliquanto poſteriore anni parte languidior ferme eſſet: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid ſpei, ſi ſimiles Icilio tribunos haberet: nomine tantum ſe biennio habuiſſe. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces ſuos credere juvenes eſſe; ita malle, ſi modus excedendus eſſet, ſuis quam adverſariis ſupereſſe animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle ſimulando ita ſe quiſque extollit, ut deprimat alium, in difficili eſt; cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro ſe efficiunt: & injuriam à nobis repulſam, tanquam aut facere aut pati neceſſe ſit, injungimus aliis.

Cap. LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius conſules inde facti, nec ſeditionem domi, nec foris bellum acceperunt: ſed imminebat utrumque. Jam non ultra diſcordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis ſemper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum ſtrepitum, velut ſigno accepto, arma cepere Æqui ac Volſci: ſimul quod perſuaſerant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuiſſe, abnuente jam plebe imperium. *eo adverſus ſe non eſſe miſſos exercitus. diſſolvi licentiæ militandi morem, nec pro communi jam patria Romam eſſe. quicquid irarum ſimultatumque cum externis fuerit, in ipſos verti. occæcatos lupos inteſtina rabie opprimendi occaſionem eſſe.* Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati ſunt: deinde, poſtquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipſa Romæ populabundi regioni portæ Eſquilinæ acceſſere; vaſtationem agrorum urbi per contumeliam oſtentantes unde poſtquam inulti prædam præ ſe agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius conſul ad concionem populum vocavit.

Cap. LXVII. Ibi in hanc ſententiam locutum accipio: *Etſi mihi nullius noxæ conſcius, Quirites, ſum, tamen cum pudore ſummo in concionem veſtram proceſſi. Hoc vos ſcire, hoc poſteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volſcos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum conſule ad mœnia urbis Romæ impune Quirites, voſinct tantum eorum pœniteat. Non illi veſtram ignaviam contempſere, nec ſuæ virtuti confiſi ſunt; quippe toties fuſi fugatique; caſtris exuti, agro mulctati, ſub jugum miſſi, & ſe & vos novere. Diſcordia ordinum eſt venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis eſt modus, dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magiſtratuum; ſuſtulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupiſtis. concordiæ cauſſa conceſſimus. Decemviros deſideraſtis. creari paſſi ſumus. Decemvirorum vos pertæſum eſt. coegimus abire magiſtratu. Manente in eoſdem privatos ira veſtra, mori atque exulare nobiliſſimos viros honoratiſſimoſque paſſi ſumus. Tribunos plebis creari iterum voluiſtis. creaſtis. Conſules facere veſtrarum partium, etſi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magiſtratum plebi donum fieri vidimus: auxilium tribunicium, provocationem ad populum, ſcita plebis injuncta patribus. ſub titulo æquandarum legum noſtra jura oppreſſa tulimus & ferimus. Qui finis erit diſcordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc eſſe patriam licebit? Victi nos æquiore animo quieſcimus, quam vos victores. ſatiſne eſt, nobis vos metuendos eſſe? Adverſus nos Aventinum capitur, adverſus nos Sacer occupatur mons. Eſquilias quidem ab hoſte prope captas, & ſcandentem in aggerem Volſcum hoſtem nemo ſubmovit. in nos viri in nos armati eſtis.*

Cap. LXVIII. *Agite dum, ubi hic curiam circumſederitis, & forum infeſtum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iiſdem iſtis ferocibus animis egredimini extra portam Eſquilinam: aut ſi ne hoc quidem audetis, ex muris viſite agros veſtros, ferro ignique vaſtatos, prædam abigi, fumare incenſa paſſim tecta. At enim communis res per hæc loco eſt pejore: ager uritur, urbs obſidetur, belli gloria penes hoſtes eſt. Quid tandem privatæ quo ſtatu ſunt?*

armatos veniſſe. Hanc ego ignominiam (quamquam jam diu ita vivitur, is ſtatus rerum eſt, ut nihil boni divinet animus) ſi huic potiſſimum imminere anno ſciſſem, vel exilio, vel morte, ſi alia fuga honoris non eſſet, vitaſſem. Ergo, ſi viri arma illa habuiſſent, quæ in portis fuere noſtris, capi Roma me conſule potuit? ſatis honorum, ſatis ſuperque vitæ erat. mori conſulem tertium oportuit. Quem tandem ignaviſſimi hoſtium contempſere? nos conſules? an vos Quirites? Si culpa in nobis eſt, auferte imperium indignis: & ſi id parum eſt, inſuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum ſit, qui veſtra puniat peccata

Jam unicuique ex agris ſua damna nunciabuntur. quid eſt tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amiſſa reddent ac reſtituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes & legum aliarum ſuper alias, & concionum. Sed ex illis concionibus numquam veſtrum quiſquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos. præter odia, offenſiones, ſimultates publicas privataſque? a quibus ſemper non veſtra virtute innocentiaque ſed auxilio alieno tuti ſitis. At Hercules, quum ſtipendia nobis conſulibus, non tribunis ducibus, & in caſtris, non in foro faciebatis, & in acie ve-

ſtrum clamorem hoſtes, non in concione Patres Romani horrebant, præda parta, agro ex hoſte capto, pleni fortunarum gloriæque ſimul publicæ, ſimul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis. nunc oneratum veſtris fortunis hoſtem abire ſinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite. ſequitur vos neceſſitas militandi quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volſcos proficiſci? Ante portas eſt bellum. ſi inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium ſcandet, & in domos veſtras vos perſequetur. Biennio ante ſenatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum juſſit. ſedemus deſides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; præſenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia eſſe ſcio: ſed me vera pro gratis loqui, etſi meum ingenium non moneret, neceſſitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites, ſed multo malo vos ſalvos eſſe; qualicunque erga me animo futuri eſtis. Natura hoc ita comparatum eſt, ut qui apud multitudinem ſua cauſa loquitur, gratior eo ſit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. niſi forte aſſentatores publicos, plebicolas iſtos, qui vos nec in armis, nec in otio eſſe ſinunt, veſtra vos cauſſa incitare & ſtimulare putatis. Concitati, aut honori aut quæſtui illis eſtis: & quia in concordia ordinum nullos ſe uſquam eſſe vident, malæ rei ſe quam nullius. turbarum ac ſeditionum, duces eſſe volunt. Quarum rerum ſi vos tædium tandem capere poteſt, & patrum veſtroſque antiquos mores vultis pro his novis ſumere, nulla ſupplicia recuſo, niſi paucis diebus hos populatores agrorum noſtrorum fuſos fugatoſque caſtris exuero. & à portis noſtris mœnibuſque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti eſtis, tranſtulero.

Cap. LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc ſeveriſſimi conſulis fuit. *nem feciſſe: T. Quintium orationem memorem majeſtatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum inprimis habuiſſe. Orare eum collegamque, ut capeſſerent rempubl. orare tribunos, ut uno animo cum conſulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulſari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vaſtatis agris, urbe prope oppugnata.* Conſenſu omnium delectus decernitur habeturque. Quum conſules in concione pronunciaſſent, *Tempus non eſſe cauſſas cognoſcendi: omnes juniores poſtero die prima luce in campo Martio adeſſent: cognoſcendis cauſis eorum qui nomina non dediſſent, bello perfecto ſe daturos tempus; pro deſertore futurum, cujus non probaſſent cauſſam*; omnis juventus affuit poſtero die. Cohortes ſibi quæque centuriones legerunt: bini ſenatores ſingulis cohortibus præpoſiti. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut ſigna eo ipſo die à quæſtoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo ſint: exercituſque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit: caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die quum ira Romanos; illos, quum toties rebellaſſent, conſcientia culpæ ac deſperatio irritaret, mora dimicandi nulla eſt facta,

Cap. LXX. In exercitu Romano quum duo conſules eſſent poteſtate pari; quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt, ſumma imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati ſummittentis ſe comiter reſpondebat; communicando conſilia laudeſque, & æquando imparem ſibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp. Poſtumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpi-

Juventus quoque quæ inter tales metus detrectationem militiæ, telum acerrimum adverſus Patres habere ſolita erat, bellum & arma ſpectabat, & agreſtium fuga, ſpoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ ſubjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira implevere. In ſenatum ubi ventum eſt, ibi vero in Quintium omnes verſi, ut unum vindicem majeſtatis Romanæ intueri, & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio conſulari, dignam tot conſulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum ſæpe geſtorum, ſæpius meritorum. Alios conſules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis aſperiorem domando multitudi-*

cium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere; haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eadem reverti poſſet ad ſuos, priuſquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hoſtium ſatius viſum eſt. momentoque temporis in averſam incurſando aciem ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio cum prœlio equites Volſcorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius, *Negare cunctandi tempus eſſe, circumventos interclusoſque ab ſuis* vociferans, *ni equeſtre prœlium conniſi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum ſatis eſſe, conficerent* *equos viroſque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non poſſe illos reſiſtere ſævi, quibus conferta peditum acies ceſſiſſet.* Haud ſurdis auribus dicta: impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere: ipſos, equoſque ſpiculis confodere. is finis pugnæ equeſtris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad conſules rei geſtæ mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies. nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua permiſſus equitatus turbaverat ordines. Siniſtrum deinde cornu ab Quintio conſule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribuſque ferox, quum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud ſe videret: accepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quædam jacere etiam in confertos hoſtes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invaſere hoſtem. ita æquata ex omni parte victoria eſt. Nuncius tum à Quintio venit, victorem jam ſe imminere hoſtium caſtris, nolle irrumpere, antequam ſciat debellatum & in ſiniſtro cornu eſſe. Si jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſe ſigna, ut ſimul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, caſtraque hoſtium venit, ibi paucis defendentibus momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio. nec traditur cauſſa ſpreti aut non ſperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio conſulibus, qui præter Volſcos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab ſenatu triumphus eſſet, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumphum. ne etiam ſi impetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur.

Cap. L X X I. Victoriam honeſtam

ſules audiendum eſſe, vociferantemque prodi publicam cauſſam, ſummoveri juſſiſſent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere ſemper reguntur à multitudine magis quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit. *Annum ſe tertium & octogeſimum agere, & in eo agro de quo agitur, militaſſe, non juvenem, viceſima jam ſtipendia merentem quum ad Coriolos ſit bellatum. Eo ſe rem vetuſtate obliteratam, cæterum ſuæ memoriæ infixam afferre. Agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuiſſe, captiſque Coriolis jure belli publicum populi Romani factum. Mirari ſe, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam uſurpaverint incolumi Coriolana re: cum ſe à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos ſperent. Sibi exiguum vitæ tempus ſupereſſe: non potuiſſe ſe tamen inducere in animum, quin quem agrum miles pro virili parte manu cepiſſet, eum ſenex quoque voce, qua una poſſet, vindicaret. Magnopere ſe ſuadere populo, ne inutili pudore ſuam ipſe cauſſam damnaret.*

Cap. L X X I I. Conſules, quum Scaptium, non ſilentio modo, ſed cum aſſenſu etiam audiri animadvertiſſent; Deos homineſque teſtantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arceſſunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne peſſimum facinus pejore exemplo admitterent; judices in ſuam rem litem vertendo; quum præſertim etiamſi fas ſit, curam emolumenti ſui judici eſſe; nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria ſociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora eſſe, quam quæ æſtimari poſſent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc ſocios audire? hoc hoſtes? Quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptio ne hoc concionali ſeni aſſignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium nomen. populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ perſonam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem feciſſe, ut ſibi* ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum ſæpe bello certaſſent, multis invicem cladibus feſſi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad cauſſam orandam veniſſent, concilio populi à magiſtratibus dato, magna contentione actum. jamque editis teſtibus quum tribus vocari & populum inire ſuffragium oporteret, conſurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *conſules, de republica dicere; errare ego populum in hac cauſſa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent con-

controverſioſam adjudicaret rem? Scaptium ipſum id quidem, etſi præmortui jam ſit pudoris, non facturum. Hæc conſules, hæc Patres vociferantur. ſed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani eſſe. Nec abnuitur ita fuiſſe, ſi ad judices alios itum foret: nunc haud ſane quicquam bona cauſſa elevatur dedecus judicii. Idque non Aricinis Ardeatibuſque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius viſum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis manſit.

EPI

EPITOME

LIBRI IV.

Lex de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata eſt. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magiſtratus adminiſtratæ. Item Cenſores tunc primum creati. Ager Ardeatinus populi Romani judicio ablatus, miſſis in eum colonis, reſtitutus eſt. Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo ſua impenſa largitus eſt: & ob id factum conciliata ſibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala magiſtro equitum, juſſu Quintii Cincinnati dictatoris, occiſus eſt: L. Minucius index bove aurata donatus eſt. Legatis Romanis à Fidenatibus occiſis, quoniam ob rempublicam occubuerant, ſtatuæ in Roſtris poſitæ ſunt. Cornelius Coſſus tribunus militum, occiſo Tolumnio rege Veientium, opima ſpolia ſecunda Feretrio retulit. Mamercus Æmilius dictator, cenſuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & ſex menſium ſpatio finito, ob eam rem à cenſoribus notatus eſt. Fidenæ in poteſtatem redactæ eoque coloni miſſi ſunt. quibus occiſis Fidenates quum defeciſſent à populo Romano, à Mamerco Æmilio dictatore victi ſunt, & Fidenæ captæ. Conjuratio ſervorum oppreſſa. Poſtumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occiſus eſt. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res præterea geſtas adverſum Volſcos & Veientes, Fidenates, & Faliſcos, continet.

CAPUT I.

HOs ſecuti M. Genucius & C. Curtius conſules. Fuit annus domi foriſque infeſtus. nam anni principio & de connubio Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari ſanguinem ſuum Patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primo ſenſim illata à tribunis, ut alterum ex plebe conſulem liceret fieri, eo proceſſit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo poteſtas eſſet, ſeu de plebe, ſeu de Patribus vellet, conſules faciendi.* Id vero ſi fieret, non vulgari modo cum infimis, ſed prorſus auferri à primoribus ad plebem, ſummum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati deſciſſe, & Veientes gata ab ſe collegiſque eſſent, plebes ſciviſſet; confeſtim ad concionem advocavit.

Cap. II. Eodem tempore & conſules ſenatum in tribunum, & tribunus populum in conſules incitabat. Negabant conſules *jam ultra ferri poſſe furores tribunicios. ventum jam ad finem eſſe; domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam conſulum culpa accidere. cujus rei præmium ſit in civitate, eam maximis ſemper auctibus creſcere: ſic pace bonos, ſic bello fieri. Maximum Romæ præmium ſeditionum eſſe: id & ſingulis univerſiſque ſemper honori fuiſſe. Reminiſcerentur quam majeſtatem ſenatus ipſi a patribus accepiſſent, quam liberis tradituri eſſent; ut quemadmodum plebs gloriari poſſet, auctiorem amplioremque eſſe. finem ergo non fieri, nec futuram, donec quam felices ſeditiones, tam honorati ſeditionum auctores eſſent. Quas, quan-*

depopulatos extrema agri Romani, & Volſcos Æquoſque, ob communitam Verruginem, fremere. adeo vel infelix bellum ignominioſæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter ſtrepitum tot bellorum conticeſcerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi ſumma apparari jubent; ſi quo intentius poſſit, quam T. Quintio conſule apparatum ſit. Tum C. Canuleius pauca in ſenatu vociferatus, nequicquam territando conſules avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos ſe vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promul*gataſque res C. Canuleium aggreſſum? colluvionem gentium, perturbationem auſpiciorum publicorum privatorumque afferre; ne quid ſinceri, ne quid incontaminati ſit: ut diſcrimine omni ſublato, nec ſe quiſquam, nec ſuos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiſcua habere, niſi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, Patrumque? ut qui natus ſit, ignoret cujus ſanguinis, quorum ſacrorum ſit; dimidius Patrum ſit, dimidius plebis, ne ſecum quidem ipſe concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad conſulatum vulgi turbatores* *accingi; & primo, ut alter conſul ex plebe fieret, id modo ſermonibus tentaſſe. nunc rogari, ut ſeu ex patribus, ſeu ex plebe velit, populus conſules creet: & creaturos haud dubie ex plebe ſeditioſiſſimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque conſules fore. ne id Jupiter optimus maximus ſineret, regiæ majeſtatis imperium eo recidere: & ſe millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque ſi divinaſſent, concedendo omnia non mitiorem in ſe plebem, ſed aſperiorem, alia ex aliis iniquiora poſtulando, quum prima impetraſſet, futuram; primo quamlibet dimicationem ſubituros fuiſſe potius, quam eas leges ſibi imponi paterentur. quia tum conceſſum ſit de tribunis, iterum conceſſum eſſe. Finem non fieri poſſe. in eadem civitate tribunos plebis, & Patres eſſe: aut hunc ordinem, aut illum magiſtratum tollendum eſſe: potiuſque ſero, quam nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. illine ut impune primo diſcordias ſerentes concitent finitima bella, deinde adverſus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? & quum hoſtes tantum non arceſſierint, exercitus conſcribi adverſus hoſtes non patiantur? Sed audeat Canuleius in ſenatu proloqui, ſe, niſi ſuas leges tanquam victoris Patres accipi ſinant, delectum haberi prohibiturum. quid eſſe aliud, quam minari ſe proditurum patriam? oppugnari atque capi paſſurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, ſed Volſcis & Æquis & Veientibus allaturam? Nonne Canuleio duce ſe ſperaturos Capitolium atque arcem ſcandere poſſe, ſi Patribus tribuni cum jure ac majeſtate adempta, animos etiam eripuerint? Conſules paratos eſſe duces prius adverſus ſcelus civium, quam adverſus hoſtium arma.*

honores mandet. Quid tandem eſt, cur cœlum ac terras miſceant, cur in me impetus modo penè in ſenatu ſit factus? negent ſe manibus temperaturos violaturoſque denuncient ſacroſanctam poteſtatem? Si populo Romano liberum ſuffragium datur, ut quibus velit conſulatum mandet, & non præciditur ſpes plebeio quoque, ſi dignus ſummo honore erit, apiſcendi ſummi honoris, ſtare urbs hæc non poterit? de imperio actum eſt? & perinde hoc valet, plebeius ne conſul fiat, tanquam ſervum aut libertinum aliquis conſulem futurum dicat? Ecquid ſentitis in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, ſi liceat, adimant. quod ſpiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (ſi Diis placet) nefas ajunt eſſe, conſulem plebeium fieri. Obſecro vos; ſi non ad faſtos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem ſcimus, quæ omnes peregrini etiam ſciunt: conſules in locum regum ſucceſſiſſe: nec aut juris aut majeſtatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En umquam creditis fando auditum eſſe, Numam Pompilium, non modo non patricium, ſed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi juſſu, Patribus auctoribus Roma regnaſſe? L. deinde Tarquinium non modo Romanæ, ſed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium poſt hunc captiva Corniculana natum, patre nullo, matre ſerva, ingenio, virtute regnum tenuiſſe? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipſe Romulus parens urbis in ſocietatem regni accepit. Ergo dum nullum faſtiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii conſulis, quum majores noſtri advenas reges ma.

Cap. III. Quum maxime hæc in ſenatu agerentur, Canuleius pro legibus ſuis & adverſus conſules ita diſſeruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una ſecum urbe intra eadem mœnia viveretis, ſæpe equidem & ante videor animadvertiſſe: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes noſtras coorti ſunt, quibus quid aliud quam admonemus cives nos eorum eſſe, & ſi non eaſdem opes habere eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus quod finitimis externiſque dari ſolet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium eſt, hoſtibus etiam victis, dedimus. Altera nihil novi ferimus, ſed id, quod populi eſt, repetimus atque uſurpamus: ut quibus velit,* populus Romanus *non faſtidierint: & ne regibus quidem exactis clauſa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem, poſt reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, ſed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde conſul fiat; civis Rom. ſi ſit ex plebe, præciſa conſulatus ſpes erit? Utrum tandem non credimus fieri poſſe, ut vir fortis ac ſtrenuus, pace belloque bonus ex plebe, ſit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio ſimilis? An, ne ſi ſit quidem, ad gubernacula reipubl. accedere eum patiemur? potiuſque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum, novis hominibus ſimiles conſules ſumus habituri?*

Cap. IV. *At enim nemo poſt reges exactos*

exactos de plebe conſul fuit. Quid poſtea? Nullane res nova inſtitui debet? & quod nondum eſt factum (multa enim nondum ſunt facta in novo populo) ea, ne ſi utilia quidem ſint, fieri oportet; Pontifices, augures, Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati ſunt. cenſus in civitate, & deſcriptio centuriarum claſſiumque non erat: ab Servio Tullio eſt facta. Conſules numquam fuerant: regibus exactis creati ſunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud Patres eſſe cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæſtores, nulli erant: inſtitutum eſt ut fierent. Decemviros legibus ſcribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republ. ſuſtulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, in immenſum creſcente, nova imperia, ſacerdotia, jura gentium, hominumque, inſtituantur? Hoc ipſum, ne connubium patribus cum plebe eſſet, non decemviri tulerunt paucis his annis peſſimo exemplo publico, cum ſumma injuria plebis? An eſſe ulla major, aut inſignior contumelia poteſt, quam partem civitatis velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid eſt aliud, quam exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immiſceamur, cavent; ne ſocietur ſanguis. Quid? hoc ſi polluit nobilitatem iſtam veſtram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere nec ſanguine, ſed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut poſt reges exactos juſſu populi; ſinceram ſervare privatis conſiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe: neque veſtras filias ſororeſque enubere ſinendo è Patribus? Nemo ple-

quam ut hominum, ut civium numero ſimus. nec vos (niſi in contumeliam ignominiamque noſtram certare juvat) quod contendatis, quicquam eſt.

Cap. V. *Denique, utrum tandem populi Romani an veſtrum ſummum imperium eſt? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta eſt? Oportet licere populo Romano, ſi velit, jubere legem. an ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? & ſimul ego tribunus vocare tribus in ſuffragium cœpero, ut ſtatim conſul ſacramento juniores adiges & in caſtra educes: & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, ſi non quantum iſtæ minæ adverſus plebis conſenſum valerent, bis jam experti eſſetis? ſcilicet quia nobis conſultum volebatis, certamine abſtinuiſtis. an ideo non eſt dimicatum, quod quæ pars firmior, eadem modeſtior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos veſtros illi tentabunt ſemper, vires non experientur. Itaque ad bella iſta, ſeu falſa ſeu vera ſunt, conſules, parata vobis plebes eſt, ſi connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis, ſi coaleſcere, ſi jungi, miſcerique vobis privatis neceſſitudinibus poſſunt: ſi ſpes, ſi aditus ad honores viris ſtrenuis & fortibus datur: ſi in conſortio, ſi in ſocietate reipubl. eſſe, ſi, quod æquæ libertatis eſt, invicem annuis magiſtratibus parere. atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis; ferte ſermonibus, & multiplicate fama bella; nemo eſt nomen daturus, nemo arma capturus: nemo dimicaturus pro ſuperbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii ſocietas eſt.*

beius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum iſta libido eſt. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgiſſet. Verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumelioſum plebi eſt. cur enim non confertis, ne ſit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum conſiliorum ubique ſemper fuit, ut in quam cuique fœminæ conveniſſet domum, nuberet; ex qua pactus eſſet vir domo, in matrimonium duceret; id vos ſub legis ſuperbiſſimæ vincula conjicitis, qua dirimatis ſocietatem civilem, duaſque ex una civitate faciatis. Cur non ſancitis, ne vicinus patricio ſit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem conſiſtat? Quid enim in re eſt aliud. ſi plebeiam patricius duxerit, ſi patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem ſequuntur liberi. nec quod nos ex connubio veſtro petamus, quicquam eſt; præter-

Cap. VI. Quum in concionem & conſules proceſſiſſent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertiſſet; interroganti tribuno, cur plebeium conſulem fieri non oporteret? ut fortaſſe vere, ſic parum utiliter in præſens certamen reſpondit, quod nemo plebeius auſpicia haberet. ideoque decemviros connubium diremiſſe, ne incerta prole auſpicia turbarentur. Plebes ad id maxime indignatione exarſit, quod auſpicari, tanquam inviſi Diis immortalibus negarentur poſſe. nec ante finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta eſſet · & ipſa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, conſenſere: ita maxime rati contentionem de plebeiis conſulibus tribunos, aut totam depoſituros, aut poſt bellum dilaturos eſſe, contentamque interim connubio Plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius, victoria de Patribus & plebis favore ingens eſſet; accenſi alii tribuni ad certamen pro rogatione ſua ſumma vi pugnant. & creſcente in dies fama belli, delectum impediunt. Conſules, quum per ſenatum, intercedentibus tribunis, nihil agi poſſet, conſilia principum domi habebant. apparebat, aut hoſtibus, aut civibus, de victoria concedendum eſſe. Soli ex conſularibus Valerius atque Horatius non intererant conſiliis. C. Claudii ſententia conſules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique & Capitolini ſententiæ abhorrebant à cæde, violandiſque quos fœdere icto cum plebe ſacroſanctos accepiſſent. Per hæc conſilia eo deducta res eſt, ut tribunos militum conſulari poteſtate promiſcue ex Patribus ac plebe creari ſinerent: de conſulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis conſulari poteſtate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque aliquid ſeditioſe dixerat aut fecerat, quam maxime tribunicii, & prenſare homines, & concurſare toto foro candidati cœpere: ut patricios deſperatio primo irritata plebe adipiſcendi honoris, deinde indignatio, ſi cum his gerendus eſſet honos, deterreret. poſtremo coacti tamen à primoribus petiere, ne ceſſiſſe poſſeſſione reipubl. viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatiſque, alios ſecundum depoſita certamina incorrupto judicio eſſe: tribunos enim omnes patricios creavit populus; contentus eo, quod ratio habita plebeiorum eſſet. Hanc modeſtiam æquitatemque & altitudinem animi, ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc populi univerſi fuit?

Cap. VII. Anno trecenteſimo de-

di ab ſenatu non poſſe, præterquam quod nullo nec exemplo, nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum cauſſa. Si Ardeates ſua tempora exſpectare velint, arbitriumque ſenatui levandæ injuriæ ſuæ permittant, fore, ut poſtmodum gaudeant ſe iræ moderatos: ſciantque Patribus æque curæ fuiſſe, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna eſſet. Ita legati, quum ſe rem integram relaturos dixiſſent, comiter dimiſſi. Patricii, quum ſine curuli magiſtratu reſpubl. eſſet, coiere, & interregem creavere. contentio, conſuleſne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac ſenatus, conſulum comitia; tribuni plebis & plebs tribunorum militum, ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs patriciis ſeu hunc ſeu illum delatura honorem, fruſtra certare ſuperſedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio ſui, quam quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen ſine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex conſules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His conſulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum eſt. idque monumenti eſt, conſules eos illo anno fuiſſe, qui neque in annalibus priſcis, neque in libris magiſtratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo perinde ac ſi totum annum in imperio fuerint, ſuffectis his conſulibus, prætermiſſa nomina conſulum horum. Licinius Macer auctor eſt, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis oſtentati eſſent, & domi otium cimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro conſulibus magiſtratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius, quorum in magiſtratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volſcorumque bello, & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo conſules obire tot ſimul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, ſine mentione promulgatæ legis de conſulibus creandis ex plebe: & imperio, & inſignibus conſularibus uſos. Non tamen pro firmato jam ſtetit magiſtratus ejus jus: quia tertio menſe quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati honore abiere: quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepiſſet. Legati ab Ardea Romam venerunt: ita de injuria querentes, ut ſi demeretur ea, in fœdere atque amicitia manſuros reſtituto agro appareret. Ab ſenatu reſponſum eſt; *judicium populi reſcin-*

fuit.

Cap. VIII. Hunc annum, (ſeu tribunos modo, ſeu tribunis ſuffectos conſules quoque habuit,) ſequitur annus haud dubiis conſulibus. M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum conſulibus. Idem hic annus cenſuræ initium fuit; rei à parva origine ortæ. quæ deinde tanto incremento aucta eſt, ut morum diſciplinæque Romanæ penes eam regimen, ſenatus, equitumque centuriæ, decoris dedecoriſque diſcrimen ſub ditione ejus magiſtratus, publicorum jus privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani, ſub nutu atque arbitrio eſſent. Ortum autem initium rei eſt, quod in populo per multos annos incenſo neque differri cenſus poterat, neque conſulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab ſenatu eſt, *Rem operoſam ac minime conſularem ſuo proprio magiſtratu egere: cui ſcribarum miniſterium, cuſtodiaque & tabula-*

rum cura, cui arbitrium formulæ cenſendi ſubjiceretur. Et patres, quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magiſtratus in republica eſſent, læti accepere: id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum qui præeſſent, ipſi honori jus majeſtatemque adjicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis neceſſariam, quam ſpecioſi miniſterii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adverſarentur; haud ſane tetendere. Quum à primoribus civitatis ſpretus honor eſſet, Papirium Semproniumque, quorum de conſulatu dubitabatur, ut eo magiſtratu parum ſolidum conſulatum explerent, conſul agendo populus ſuffragiis præfecit.

Cap. IX. Cenſores ab re appellati ſunt. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima ſocietate, renovatoque fœdere recenti auxilium prope everſæ urbi implorantes. frui namque pace optimo conſilio cum populo Romano ſervata, per inteſtina arma non licuit, quorum cauſſa atque initium traditur ex certamine factionum ortum. quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quæque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeii generis maxime forma notam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus; qui & ipſi ejuſdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus. adjuvabant eum optimatium ſtudia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis ſuperior judicio matris eſſe, quæ quam ſplendidiſſimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad ſuum tendere. Quum res peragi intra parietes nequiſſet, ventum in jus eſt. poſtulatu audito matris tutorumque, magiſtratus ſecundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. ſed vis ſum. optimates Romanos ad auxilium urbis obſeſſæ; plebs ad expugnandam ſecum Ardeam Volſcos excitavere. Priores Volſci duce Æquo Cluilio Ardeam venerant, & mœnibus hoſtium vallum objecere. Quod ubi Romam eſt nunciatum, extemplo M. Geganius conſul cum exercitu profectus, tria millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia ſigna profert: cœptumque opus adeo approperatum eſt, ut ſole orto Volſci firmiore ſe munimento ab Romanis circumvallatos, quam à ſe urbem viderent. & alia parte conſul muro Ardeæ brachium injunxerat; qua ex oppido ſui commeare poſſent,

Cap. X. Volſcus Imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, ſed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluiſſet militem; poſtquam ſeptus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium conſule evocato, ſi ſolvendæ obſidionis cauſſa venerit Romanus, abducturum ſe inde Volſcos ait. Adverſus ea conſul; victis conditiones accipiendas eſſe, non ferendas, reſpondit; neque ut venerint ad oppugnandos ſocios populi Romani ſuo arbitrio, ita abituros Volſcos eſſe. Dedi imperatorem, arma poni jubet. fatentes victos ſe eſſe, & imperio parere. aliter tam abeuntibus, quam manentibus ſe hoſtem infenſum, victoriam potius ex Volſcis, quam pacem infidam Romam relaturum. Volſci exiguam ſpem in armis, alia undique abſciſſa, quum tentaſſent; præter cætera adverſa, loco quoque iniquo ad pugnam congreſſi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine verſi, dedito imperatore, traditiſque armis ſub jugum miſſi; cum ſingulis veſtimentis ignominiæ cladiſque pleni dimittuntur. & quum haud procul urbe Tuſculo conſediſſent, vetere Tuſculanorum odio potentior fuit. namque tutores inter ſuæ partis homines, de injuria decreti palam in foro concionari, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adverſus quos infeſtior coorta optimatium acies ſequitur accenſum injuria juvenem. fit prœlium atrox. Pulſa plebs, nihil Romanæ plebi ſimilis, armata ex urbe profacta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excurſiones facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad ſpem prædæ evocata, obſidere parat. nec ulla ſpecies, cladeſque belli abeſt; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funeſtas nuptias ex occaſu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique eſt vi-

inermes oppreſſi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus conſul Ardeæ turbatas ſeditione res, principibus ejus motus ſecuri perculſis, boniſque eorum in publicum Ardeatium redactis, compoſuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant. ſenatui ſupereſſe aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Conſul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volſcorum duce ante currum ducto, prælatiſque ſpoliis, quibus dearmatum exercitum hoſtium ſub jugum miſerat. Æquavit, quod haud facile eſt, Quintius conſul togatus armati gloriam collegæ; quia concordiæ paciſque domeſticam curam, jura infimis ſummiſque

modamoderando ita tenuit, ut eum & Patres ſeverum conſulem, & plebs ſatis comem crediderint. Et adverſus tribunos auctoritate plura quam certamine tenuit. quinque conſulatus eodem tenore geſti, vitaque omnes conſulariter acta, verendum penè ipſum magis, quam honorem faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit.

Cap. XI. Conſules creant M. Fabium Vibulanum, Poſtumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius conſules, quo majori gloriæ rerum domi foriſque geſtarum ſuccedere ſe cernebant (maxime autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſteſque eſſe, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura ſubventum) eo impenſius, ut delerent prorſus ex animis hominum infamiam judicii, ſenatuſconſultum fecerunt; ut quoniam civitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eo præſidii cauſa adverſus Volſcos ſcriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunoſque falleret judicii reſcindendi conſilium initum. Conſenſerant autem, ut multo majore parte Rutulorum colonorum quam Romanorum ſcripta; nec ager ullus divideretur, niſi is qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis diviſus eſſet, gleba ulla agri aſſignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elua. qui per minime populare miniſterium agro aſſignando ſociis, quem populus Romanus ſuum judicaſſet, quum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem Patrum ſatis accepti, quod nihil gratiæ cujuſquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis aſcripti remanendo in colonia, quam teſtem integritatis juſtitiæque habebant, vitavere.

tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato conſulibus, multiplici clade ac periculo inſignis, ſeditionibus, fame; regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo ſi aggravatæ res eſſent, vix ope Deorum omnium ſiſti potuiſſet. Cœpere à fame mala, ſeu adverſus annus frugibus fuit, ſeu dulcedine concionum & urbis, deſerto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & Patres plebem deſidem, & tribuni plebis, nunc fraudem nunc negligentiam conſulum accuſabant. Poſtremo perpulere plebeii, haud adverſante ſenatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magiſtratu ad cuſtodiam libertatis futurus, quam ad curationem miniſterii ſui: quamquam poſtremo annonæ quoque levatæ, haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam miſſis (niſi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum eſt) nullum momentum annonæ feciſſet, & revolutus ad diſpenſationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod uſui menſtruo ſupereſſet, fraudandoque parte diurni cibi ſervitia, criminando inde & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquiſitione aperiret magis quam levaret inopiam, multi ex plebe ſpe amiſſa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis ſe in Tiberim præcipitaverunt.

Cap. XIII. Tum Sp. Mælius ex equeſtri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem peſſimo exemplo, pejore conſilio eſt aggreſſus. frumento namque ex Etruria, privata pecunia per hoſpitum clientiumque miniſteria coëmpto (quæ credo ipſa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere inſtituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque in-

Cap XII. Pax domi foriſque fuit, & hoc & inſequenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio Craſſo, conſulibus. Ludi ac decemviris, per ſeceſſionem plebis à Patribus, ex ſenatusconſulto voti, eo anno facti ſunt. Cauſa ſeditionum nequicquam à Petillio quæſita. qui tribunus plebis iterum ea ipſa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent conſules ad ſenatum, pervincere potuit: & quum magno certamine obtinuiſſet, ut conſulerentur Patres, conſulum an tribunorum placeret comitia haberi; conſules creari juſſi ſunt. ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis ſe delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus eſſet. Sequitur hanc

cederet conſpectus elatuſque ſupra modum hominis privati, ſecum trahere; haud dubium conſulatum favore ac ſpe deſpondentem. Ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis eo quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſſa tendere. & quoniam conſulatus quoque eripiendus invitis Patribus eſſet, de regno agitare: Id unum dignum tanto apparatu conſiliorum & certamine, quod ingens exſudandum eſſet, præmium fore. Jam comitia conſularia inſtabant. quæ res eum nec dum compoſitis maturiſve ſatis conſiliis, oppreſſit. Conſul ſextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ; ſeu

refe

refectus, ſeu quoad res poſceret, in incertum creatus. nihil enim conſtat, niſi in libros linteos utroque anno relatum inter magiſtratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem publice curationem agens, quam Mælius privatim agendam ſuſceperat, quum in utraque domo genus idem hominum verſaretur, rem compertam ad ſenatum refert, *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni conſilia eſſe. tempus agendæ rei nondum ſtare; cætera jam conveniſſe, & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, & partita ducibus multitudinis miniſteria eſſe. Serius ſe penè. quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor eſſet, ea deferre.* Quæ poſtquam ſunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni conſules increparent, quod eos largitiones, cœtuſque plebis in privata domo paſſi eſſent fieri, & novos conſules, quod exſpectaſſent, donec à præfecto annonæ tanta res ad ſenatum deferretur. quæ conſulem non auctorem ſolum deſideraret, ſed etiam vindicem; tum T. Quintius, conſules immerito increpari, ait, qui conſtricti legibus de provocatione ad diſſolvendum imperium latis. nequaquam tantum virium in magiſtratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent. opus eſſe non forti ſolum viro, ſed etiam libero, exſolutoque legum vinculis. Itaque ſe dictatorem L. Quintium dicturum. ibi animum parem tantæ poteſtati eſſe. Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere: &, quid ſibi vellent, rogitare, qui ſe ætate exacta tantæ dimicationi objicerent. Dein quum undique plus in illo ſenili animo non conſilii modo, ſed etiam virtutis eſſe, quam in omnibus aliis dicerent, laudibuſque haud immeritis onerarent, & conſul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne ſenectus ſua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipubl. eſſet, dictator à conſule dicitur. Ipſe deinde C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum cio delatum ad ſenatum diluendum; tunc Mælius recipere ſe in catervam ſuorum. & primum circumſpectans tergiverſari: poſtremo quum apparitor juſſu magiſtri equitum duceret; ereptus à circumſtantibus, fugienſque, fidem plebis Romanæ implorare: & opprimi ſe conſenſu Patrum dicere, quod plebi benigne feciſſet. orare. ut opem ſibi ultimo in diſcrimine ferrent, neve ante oculos ſuos trucidari ſinerent. Hæc cum vociferantem aſſecutus Ahala Servilius obtruncat: reſperſuſque cruore obtruncati, ſtipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, Vocatum ad eum Mælium, repulſo apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, eſto, liberata republica.*

Cap. XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta exiſtimatione facti, ad concionem vocari juſſit; & *Mælium jure cæſum* pronunciavit, *etiam ſi regni crimine inſons fuerit; qui vocatus à magiſtro equitum ad dictatorem non veniſſet. Se ad cauſſam cognoſcendam conſediſſe; qua cognita, habiturum fuiſſe Mælium ſimilem cauſſæ fortunam. Vim parantem, ne judicio ſe committeret, vi coërcitum eſſe. nec cum eo tanquam cum cive agendum fuiſſe; qui natus in libero populo, inter jura legeſque, ex qua urbe reges exactos ſciret, eodemque anno ſororis filios regis, & liberos conſulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre ſecuri eſſe percuſſos, ex qua Collatinum Tarquinium conſulem, nominis odio abdicare ſe magiſtratu atque exulare juſſum. in qua de Sp. Caſſio poſt aliquot annos propter conſilia inita de regno, ſupplicium ſumptum, in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite mulctatos ob ſuperbiam regiam, in ea Sp. Mælius ſpem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; ſed tamen Claudios, Caſſios, conſulatibus, decemviratibus, ſuis* dicit.

Cap. XIV. Poſtero die, diſpoſitis præſidiis quum in forum deſcendiſſet, converſaque in eum plebs novitate rei ac miraculo eſſet, & Mæliani, atque ipſe dux eorum in ſe intentam vim tanti imperii cernerent; expertes conſiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majeſtatem, aut Quintium poſt octogeſimum annum rectorem reipub. quæſiſſet, rogitarent; miſſus ab dictatore Servilius magiſter equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliuſque cauſſam dicendam eſſe proponeret, crimenque à Minu-

majorumque honoribus, ſplendore familiarum ſuſtuliſſe animos. quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam ſperandus fuerit, frumentarium divitem bilibris farris ſperaſſe libertatem ſe civium ſuorum emiſſe, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in ſervitutem perlici poſſe. Ut quem ſenatorem concoquere civitas vix poſſet, regem ferret: Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, inſignia atque imperium habentem Non pro ſcelere id magis, quam pro monſtro habendum. Nec ſatis eſſe ſanguine ejus expiatum, niſi tecta parieteſque intra quæ tantum *amentiæ conceptum eſſet, diſſiparentur: bonaque contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque quæſtores, vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

Cap. XVI. Domum deinde, ut monumento area eſſet oppreſſæ nefariæ ſpei, dirui extemplo juſſit. id Æquimælium appellatum eſt. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam eſt donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum aſſibus in modios æſtimatum plebi diviſit. Hunc Minucium apud quoſdam auctores tranſiiſſe à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, ſeditionem motam ex Mæliana cæde ſedaſſe, invenio. Cæterum vix credibile eſt, numerum tribunorum Patres augeri paſſos. Idque potiſſimum exemplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebem conceſſum ſemel obtinuiſſe, aut certe tentaſſe. ſed ante omnia refellit falſum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, ſoli ex collegio tribunorum, neque tulerant de honoribus Minucii legem: & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non deſtiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius quam conſulum comitia haberentur: haud dubii, quin ſex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo ſe ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos conſulari poteſtate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur: Prælatus ſuffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir ſummæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

fuiſſe. Legatorum qui Fidenis cæſi erant, ſtatuæ publice in Roſtris poſitæ ſunt. Cum Veientibus Fidenatibuſque. præterquam finitimis populis, ab cauſſa etiam tam nefanda bellum exorſis atrox dimicatio inſtabat. Itaque ad curam ſummæ rerum quieta plebe, tribuniſque ejus, nihil controverſiæ fuit, quin conſules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde geſſit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium ſecundo prœlio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amiſſis dolor, quam lætitia fuſis hoſtibus fuit. & ſenatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium juſſit. Is magiſtrum equitum ex collegio prioris anni, quo ſimul tribuni militum conſulari poteſtate fuerant, L. Quincium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab conſulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amiſſorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum ſequi ſe dictator juſſit. Quum poteſtas major, tum vir quoque poteſtati par, hoſtes ex agro Romano trans Anienem ſubmovere, colleſque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes caſtra, nec ante in campos degreſſi ſunt, quam legiones auxilio Faliſcorum venerunt. Tum demum caſtra Etruſcorum pro mœnibus Fidenarum poſita. & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes conſedit in utriuſque ripis amnis, qua ſequi munimento poterat, vallo interpoſito. poſtero die in aciem eduxit. Inter hoſtes fuere variæ ſententiæ.

Cap. XVIII. Faliſcus procul ab domo militiam ægre patiens, ſatiſque fidens ſibi, poſcere pugnam. Veienti

Cap. XVII. In horum magiſtratu Fidenæ colonia Romana ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni ſcelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium, L. Roſcium legatos Romanos, cauſſam novi conſilii quærentes, juſſu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in teſſerarum proſpero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi juſſiſſe videretur, ab Fidenatibus exceptam, cauſſam mortis legatis fuiſſe. Rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum ſociorum, conſulentium de cæde ruptura jus gentium, non averſum ab intentione luſus animum: nec deinde in horrorem verſum facinus. propius eſt fidem, obſtringi Fidenatium populum, ne reſpicere ſpem ullam ab Romanis poſſet conſcientia tanti ſceleris, vo-

Fidenatique plus ſpei in trahendo bello eſſe. Tolumnius, quamquam ſuorum magis placebant conſilia, ne longinquam militiam non paterentur Faliſci, poſtero die ſe pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectaſſet pugnam hoſtis, animi acceſſere: poſteroque die jam militibus caſtra urbemque ſe oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat; utrimque acies inter bina caſtra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem caſtra Romana aggrederentur, poſt montes circummiſit. Trium populorum exercitus ita ſtetit inſtructus, ut dextrum cornu Veientes, ſiniſtrum Faliſci tenerent, medii Fidenates eſſent. Dictator dextro cornu adverſus Faliſcos, ſiniſtro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit ſigna. ante mediam aciem cum equitatu magiſter equitum proceſſit. Parumper ſilentium & quies fuit; nec Etruſcis, niſi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam reſpectante, ut ab auguribus, ſimul aves rite admiſiſſent, ex compoſito tolleretur ſignum. Quod ubi conſpexit, primos equites clamore ſublato in hoſtem emiſit. ſecuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruſcæ ſuſtinuere impetum Romanorum. eques maxime reſiſtebat, equitumque longe fortiſſimus ipſe rex ab omni parte effuſe ſequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

Cap. XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Coſſus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod ampliſſimum acceptum, majus auctiusque reliquit poſteris. is quum ad impetum Tolumnii, quacunque ſe intendiſſet, trepidantes Romanas videret turmas, inſignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognoſſet, *Hiccine eſt*, inquit, *ruptor fœderis humani violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam, (ſi modo ſancti quicquam in terris eſſe Dii volunt) legatorum manibus dabo*, Calcaribus ſubditis infeſta cuſpide in unum fertur hoſtem. quem quum ictum equo dejeciſſet; confeſtim & ipſe haſta innixus, ſe in pedes excepit. Aſſurgentem ibi regem umbone reſupinat, repetitumque ſæpius cuſpide ad terram affixit. tum exſangui detracta ſpolia, caputque abſciſſum victor ſpiculo gerens, terrore cæſi regis, hoſtes fundit. ita equitum quoque fuſa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus inſtat, & ad caſtra compulſos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Coſſus Tiberim cum equitatu tranſvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prœlium & ad caſtra Romana pugnatum eſt adverſus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum eſt, ad caſtra miſſam. Fabius Vibulanus coprima Opima appellata ſola ea tempeſtate erant, cum ſolenni dedicatione dono fixit. averteratque in ſe à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope ſolus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi juſſu in Capitolio Jovi donum poſuit. Omnes ante me auctores ſecutus, A. Cornelium Coſſum tribunum militum, ſecunda ſpolia opima Jovis Feretrii templo intuliſſe, expoſui. cæterum, præterquam quod ea rite opima ſpolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, niſi cujus auſpicio bellum geritur; titulus ipſe ſpoliis inſcriptus, illos meque arguit, conſulem ea Coſſum cepiſſe. Hoc ego quum Auguſtum Cæſarem, templorum omnium conditorem aut reſtitutorem, ingreſſum ædem Feretrii Jovis, quam vetuſtate dilapſam refecit, ſeipſum in thorace linteo ſcriptum legiſſe audiſſem; prope ſacrilegium ratus ſum, Coſſo ſpoliorum ſuorum Cæſarem ipſius templi auctorem ſubtrahere teſtem. qui ſi ea in re ſit error, quod tam veteres annales, quodque magiſtratuum libri, quos linteos in æde repoſitos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono poſt demum anno cum T. Quintio Penno, A. Cornelium Coſſum conſulem habeant; exiſtimatio communis omnibus eſt. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri poſſet, quod imbelle triennium ferme peſtilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium conſulem fuit: adeo, ut quidam annales velut funeſti, nihil præter nomina conſulum ſuggerant. Tertius ab conſulatu Coſſi annus, tribunum eum militum conſulari poteſtate habet: eodem anno magiſtrum equitum. quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem. ea libera conjectura eſt. Sed (ut ego arbitror) vana verſare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis, Jovem prope ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſeſe A. Cornelium Coſſum conſulem ſcrirona primum vallum defendit: intentos deinde hoſtes in vallum, egreſſus dextra principali cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie fuit.

Cap. XX. Omnibus locis re bene geſta, dictator ſenatuſconſulto juſſuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi ſpectaculum fuit, Coſſus ſpolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes cum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli ſpolia, quæ

pierit.

Cap. XXI. M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliſcum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hoſtis in agris nuſquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ: quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quæſitæ ſunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis, qui favore nominis moturum ſe aliquid ratus & Minucio diem dixerat: & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat: falſis criminibus à

Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens: quæ vaniora ad populum ipſo auctore fuere. Cæterum magis vis morbi ingraveſcens curæ erat, terroreſque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obſecratio itaque à populo duumviris præeuntibus eſt facta. Peſtilentior inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio conſulibus, tantum metum vaſtitatis in urbe agriſque fecit, ut non modo prædandi cauſa quiſquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi eſſet; ſed ultro Fidenates, qui ſe prima aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi deſcenderent in agrum Romanum. deinde Veientium exercitu accito (nam Faliſci perpelli ad inſtaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque ſociorum precibus potuere) duo populi tranſiere Anienem; atque haud procul Collina porta ſigna habuere. Trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe eſt. Julius conſul in aggere muriſque explicat copias. à Virginio ſenatus in æde Quirini conſulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet: cui Priſco alii, alii Structo fuiſſe cognomen tradunt. Virginius dum collegam conſuleret, moratus; permittente eo, nocte dictatorem dixit. is ſibi magiſtrum equitum Poſtumum Æbutium Eluam dicit.

Cap. XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adeſſe jubet. quibuſcunque vires ſuppetebant ad arma ferenda, præſto fuere: ſigna ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hoſtes in loca altiora conceſſere. eo dictator agmine infeſto ſubit: nec procul Numento ſignis collatis fudit Etruſcas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque ſcalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obſidione vis ulla erat: quia frumentum

Macerinus, cenſores, villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum cenſus populi eſt actus.

Cap. XXIII. Eoſdem conſules inſequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias, & Q. Tubero, Marcum Manlium, & Q. Sulpicium conſules in eum annum edunt. cæterum in tam diſcrepanti editione, & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuiſſe, traditum à ſcriptoribus antiquis, diſſimulat. Licinio libros haud dubie ſequi linteos placet: & Tubero incertus veri eſt. ſed inter cætera vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum. Trepidatum in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Veientibus ſolum exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiam Faliſcis memoria initi primo cum iis belli: quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates legatis circa duodecim populos miſſis impetraſſent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici juſſit. ab eo A. Poſtumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus; bellumque tanto majore quam proximo conatu apparatum eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

Cap. XXIV. Ea res aliquanto exſpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus eſſet; negata Veientibus auxilia, juſſoſque ſuo conſilio bellum initum, ſuis viribus exequi, nec adverſarum rerum quærere ſocios, cum quibus ſpem integram communicati non ſint; tum dictator, ne nequicquam creatus eſſet, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum eſſet dictaturæ, cupiens, cenſuram minuere parat: ſeu nimiam non neceſſitati modo ſatis, ſed copiæ quoque abunde ex ante convecto ſufficiebat. Ita expugnandi pariter cogendique ad deditionem ſpe amiſſa; dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averſa parte urbis maxime neglecta, quia ſuapte natura tutiſſima erat, agere in arcem cuniculum inſtituit. ipſe diverſiſſimis locis ſubeundo ad mœnia quadrifariam diviſo exercitu, qui alii aliis ſuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio, ab ſenſu operis hoſtes avertebat: donec perfoſſo à caſtris monte, erecta in arcem via eſt, Intentiſque Etruſcis ad vanas à certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam urbem oſtendit. Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius

poteſtatem ratus; ſeu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offenſus. Concione itaque advocata, *rempubl. foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præſtanda, Deos immortales ſuſcepiſſe: ſe, quod intra muros agendum eſſet, libertati pop. Rom. conſulturum. maximam autem ejus cuſtodiam eſſe, ſi magna imperia diuturna non eſſent: & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non poſſet. Alios magiſtratus annuos eſſe, quinquennalem cenſuram: grave eſſe iiſdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere. ſe legem laturum, ne plus quam annua ac ſemeſtris cenſura eſſet.* Conſenſu ingenti populi legem poſtero die pertulit. *Et ut reipſa,* inquit, *ſciatis Quirites,* *quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Depoſito ſuo magiſtratu, modo aliorum magiſtratui impoſito, ſine alteri; cum gratulatione ac favore ingenti populi domum eſt reductus. Cenſores ægre paſſi, Mamercum, quod magiſtratum populi Romani minuiſſet, tribu moverunt, octuplicatoque cenſu ærarium fecerunt. quam rem ipſum ingenti animo tuliſſe ferunt: cauſſam potius ignominiæ intuentem, quam ignominiam: primores Patrum, quamquam deminutum cenſuræ jus noluiſſent, exemplo acerbitatis cenſoriæ offenſos. quippe quum ſe quiſque diutius ac ſæpius ſubjectum cenſoribus fore cerneret, quam cenſuram geſturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à cenſoribus nullius auctoritate præterquam ipſius Mamerci, deterreri quiverit,

Cap. XXV. Tribuni plebis aſſiduis concionibus prohibendo conſularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta eſſet, evicere tandem, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur: victoriæ præmium quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati ſunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foſlius, L. Sergius Fidenas. Peſtilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota eſt. multa duumviri ex libris placandæ Deum iræ, avertendæque à populo peſtis cauſſa, fecere: magna tamen clades in urbe agriſque promiſcue hominum pecorumque pernicie accepta famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pontinumque agrum, & Cumas, poſtremo in Siciliam quoque frumenti cauſſa miſere. Conſularium comitiorum nulla mentio habita eſt. Tribuni militum conſulari poteſtate omnes patricii creati ſunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, *Sp.* Poſtumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque à penuria frumenti, quia ante proviſum erat, periculum fuit. Conſilia ad movenda bella in Volſcorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in *caverint, ne cui patricio plebeii magiſtratus paterent: aut patricios habendos fuiſſe tribunos plebei. adeo ſe ſuis etiam ſordere; nec à plebe minus, quam à Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere, *eorum ambitione artibuſque fieri, ut obſeptum plebi ſit ad honorem iter. ſi plebi reſpirare ab eorum miſtis precibus miniſque liceat, memorem eam ſuorum inituram ſuffragia eſſe, & parto auxilio imperium quoque aſcituram.* Placet tollendæ ambitionis cauſſa tribunos legem promulgare, ne cui album in veſtimentum addere, petitionis cauſſa liceret. Parva nunc res, & vix ſerio agenda videri poſſit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis plebem ad ſuos ſtudia inclinaturam. quæ ne libera eſſent, ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſularia comitia haberentur.

Cap. XXVI. Tumultus cauſſa fuit, quem ab Æquis & Volſcis, Latini atque Hernici nunciarant. T. Quintius Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius mento, conſules facti: nec ultra terror belli eſt dilatus. Lege ſacrata, quæ maxime apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique ſeorſum Æqui, ſeorſum Volſci, caſtra communivere, intentiorque quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etſi ſæpe victi populi, majore tamen conatu quam alias unquam rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo abſumptum erat. ante omnia pravitas conſulum diſcordiaque inter ipſos, & certamina in conſiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his conſulibus in Algido auctores ſint, eamque cauſſam dictatoris creandi fuiſſe. Illud ſatis conſtat, ad alia diſcordes, in uno adverſus Patrum voluntatem conſenſiſſe, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora annum res: decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Veiente populo querente, eandem, qua Fidenæ deletæ ſint, imminere Veiis fortunam. Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes ſpei majoris honoris, dum foris otium eſſet, cœtus indicere in domos tribunorum plebi. ibi ſecreta conſilia agitare: queri, *ſe a plebe adeo ſpretos, ut quum per tot annos tribuni militum conſulari poteſtate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providiſſe ſuos majores, qui*

afferrentur, nec in auctoritate ſenatus conſules eſſent, Q. Servilius Priſcus ſummis honoribus egregie uſus; *vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum eſt, ſenatus appellat, ut in tanto diſcrimine reipubl. dictatorem dicere conſules pro poteſtate veſtra cogatis*. Qua voce audita, occaſionem oblatam rati tribuni augendæ poteſtatis, ſecedunt: proque collegio pronunciant, *placere conſules ſenatui dicto audientes eſſe: ſi adverſus conſenſum ampliſſimi ordinis ultra tendant, in vincula ſe duci eos juſſuros*. Conſules ab tribunis, quam ab ſenatu vinci maluerunt: proditum à Patribus ſummi imperii jus, datumque ſub jugum tribuniciæ poteſtati conſulatum, memorantes. ſiquidem cogi aliquid pro poteſtate ab tribuno conſules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci poſſent. Sors ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. Is A. Poſtumium Tubertum, ſocerum ſuum ſeveriſſimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magiſter equitum eſt dictus. Simul edicitur & juſtitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere poſt bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda, & Hernicis Latiniſque milites imperari. utrimque enixe obeditum dictatori eſt.

Cap. XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio conſule ad præſidium urbis, & L. Julio magiſtro equitum ad ſubita belli miniſteria, ne qua res, qua eguiſſent in caſtris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus cauſſa vovit: profectuſque ab urbe, diviſo cum Quintio conſule exercitu, ad hoſtes pervenit. Sicut bina caſtra hoſtium parvo inter ſe ſpatio diſtantia viderant, ipſi quoque mille ferme paſſus ab hoſte, dictator Tuſculo, conſul Lanuvio propiorem locum caſtris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modo excurſionibus ad prœlia, ſed vel ad explicandas utrimque acies ſatis patentem habebant. nec ex quo caſtris caſtra collata ſunt, ceſſatum à levibus prœliis eſt: facile patiente dictatore, conferendo vires ſpem univerſæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, ſuos præcipere. Itaque hoſtes nulla in prœlio juſto relicta ſpe, noctu adorti caſtra conſulis, rem in difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium conſilii animique ſpecimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda caſtra hoſtium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis miſit. qui poſtquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro ſe incautos neglectis vigiliis ſtationibuſque eſt adortus; prius penè cepit caſtra, quam oppugnari hoſtes ſatis ſcirent. inde fumo, ut convenerat, datum ſignum, ubi conſpectum ab dictatore eſt, exclamat, capta hoſtium caſtra: nunciarique paſſim jubet.

Cap. XXVIII. Et jam luceſcebat, omniaque ſub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & conſul eruptionem è caſtris in trepidos jam hoſtes fecerat. Dictator autem parte altera, ſubſidia & ſecundam aciem adortus, circumagenti ſe ad diſſonos clamores ac ſubitos tumultus hoſti, undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes, pœnas rebellionis dediſſent, ni Vettius Meſtius ex Volſcis nobilior vir factis quam genere, jam orbem volventes ſuos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hoſtium eſtis indefenſi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultra bellum intuliſtis; in otio tumultuoſi, in bello ſegnes? Quid hic ſtantibus ſpei eſt? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda eſt. Hac, qua me prægreſſum videritis, agite, qui viſuri domos, parentes, conjuges, liberos eſtis, ite mecum. Non murus, nec vallum, ſed armati armatis obſtant. virtute pares, neceſſitate, quæ ultimum ac maximum telum eſt, ſuperiores eſtis.* Hæc locutum, exſequentemque dicta redintegrato clamore caſum ancipitis eventus committunt. Clamor ſubito ortus, non conſulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, ſed dictatorem quoque ex ſomno excivit. Ubi præſenti ope res egebant, conſul nec animo deficit, nec conſilio: pars militum portarum ſtationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem caſtris, quo minus tumultus eſt, eo plus animadvertitur quid opus facto ſit. miſſo extemplo ad caſtra ſubſidio, cui Sp. Poſtumius Albus legatus præficitur, ipſe parte copiarum parvo circuitu, locum maxime ſecretum ab tumultu petit: unde ex nec opinato averſum hoſtem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit caſtris: M. Fabio legato aſſignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu

ſecuri, dant impreſſionem, qua Poſtumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus ſuis advenit. eoque omne prœlium verſum eſt. Uni viro Meſſio fortuna hoſtium innititur, multa utrimque vulnera, multa paſſim cædes eſt. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Poſtumius ictus ſaxo, perfracto capite acie exceſſit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abſciſſum conſulem ex tam ancipiti prœlio ſubmovit

Cap. XXIX. Meſſium impetus per ſtratos cæde hoſtes cum globo fortiſſimorum juvenum extulit ad caſtra Volſcorum, quæ nondum capta erant, eodem omnis acies inclinatur.

Conſul effuſos uſque ad vallum perſecutus, ipſa caſtra vallumque aggreditur: eodem & dictator alia parte copias admovit. non ſegnior oppugnatio eſt, quam pugna fuerat. Conſulem ſignum quoque intra vallum injeciſſe ferunt, quo milites acrius ſubirent: repetendoque ſigno primam impreſſionem factam. Et dictator proruto vallo, jam in caſtra prœlium intulerat. Tum abjici arma paſſim, ac dedi hoſtes cœpti. caſtriſque & his captis, hoſtes præter ſenatores, omnes venundati ſunt. Prædæ pars, ſua cognoſcentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem ſub haſta dictator vendidit: propoſitoque conſule caſtris, ipſe triumphans invectus urbem, dictatura ſe abdicavit. Egregie dictaturæ triſtem memoriam faciunt, qui filium ab A. Poſtumio, quod occaſione bene pugnandi captus, injuſſu deceſſerit præſidio; victorem ſecuri percuſſum tradunt. Nec libet credere: & licet, in variis opinionibus. & argumento eſt, quod imperia Manliana, non Poſtumiana appellata ſint: quum qui prior auctor tam ſævi exempli foret, occupaturus inſignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioſo quoque Manlio cognomen inditum: Poſtumius nulla triſti nota eſt inſignitus. C. Julius conſul ædem Apollinis abſente collega. ſine ſorte dedicavit: ægre id paſſus Quintius, quum dimiſſo exercitu in urbem rediiſſet, nequicquam in ſenatu eſt conqueſtus. Inſigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere viſum, quod Carthaginienſes tanti hoſtes futuri, tum primum per ſeditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

Cap. XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur: nec obtineri potuit. Conſules fiunt L. Papirius Craſſus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab ſenatu cum petiiſſent, & pro fœdere deditio oſtentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volſcorum res, ſuper acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique

pulationis fuiſſe: cognitioque ejus rei L. Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permiſſa. Quidam Oſtiam relegati, quod, cur per eos dies à Fidenis abfuiſſent, parum conſtabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum aſſignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum eſt: nec cœleſtes modo defuerunt aquæ, ſed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes ſuffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivoſque, ſtragem ſiti pecorum morientium dedit: ſcabie alia abſumpta. vulgarique contactu in homines morbi, & primo in agreſtes ingruerant, ſervitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, ſed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invaſit; novos ritus ſacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæſtui ſunt capti ſuperſtitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis ſacelliſque peregrina atque inſolita piacula pacis Deum expoſcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, niſi Romani Dii, neu quo alio more quam patrio, colerentur. Iræ adverſus Veientes in inſequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugilanum conſules dilatæ ſunt. Tunc quoque ne confeſtim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obſtitit. feciales prius mittendos ad res repetendas cenſuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat. induciæque inde, non pax, facta: quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Miſſi tamen feciales: nec eorum quum more patrum jurati repeterent res, verba ſunt audita. Controverſia inde fuit, utrum populi juſſu indiceretur bellum, an ſatis eſſet ſenatuſconſultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros ſe delectum, ut conſules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ juſſere. In eo quoque plebs ſuperior, quod tenuit, ne conſules in proximum annum crearentur.

auctores, in jurgia & ſeditionis verſa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æſtimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari conſules unius ex collegio proditione excepiſſent, ipſi præoccupaverunt ferre. Conſules L. Sergius Fidenas iterum, Hoſtus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his conſulibus. Secuti eos conſules, A. Cornelius Coſſus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excurſiones fecerunt. Fama fuit, quoſdam ex Fidenatium juventute participes ejus po-

Cap. XXXI. Tribuni militum conſulari poteſtate quatuor creati ſunt, T. Quintius Pennus ex conſulatu, C. Furius, M. Poſtumius, A. Cornelius Coſſus: ex iis Coſſus præfuit urbi. tres delectu habito profecti ſunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile eſſet. tendendo ad ſua quiſque conſilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occaſionem locum hoſti. incertam namque aciem, ſignum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invaſere opportune Veientes; caſtra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ quam cladis eſt acceptum. Mœſta civitas, vinci inſueta, odiſſe tribunos, poſcere dictatorem: in eo verti ſpes civitatis. & quum ibi quoque religio obſtaret, ne non poſſet niſi ab conſule dici dictator, augures conſulti, eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipſe ab eo magiſter equitum eſt dictus. adeo ſimul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil cenſoria animadverſio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re ſecunda elati, miſſis circum Etruriæ populos legatis jactando tres duces Romanos ab ſe uno prœlio fuſos, quum tamen nullam publici conſilii ſocietatem moviſſent, voluntarios undique ad ſpem prædæ adſciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tanquam niſi ab ſcelere bellum ordiri nefas eſſet, ſicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus ſeſe conjungunt. Conſultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas ſedem belli caperent. Fidenæ viſæ opportuniores. itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas tranſtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Veiis, eoque ipſo ab re male geſta perculſo, caſtra locantur ante portam Collinam; & in muris armati diſpoſiti, & juſtitium in foro, tabernæque clauſæ, fiuntque omnia caſtris quam urbi ſimiliora.

Cap. XXXII. Tum trepidam civitatem præconibus per vicos dimiſſis dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis ſuſpenſos gererent; ut parva jactura accepta, quæ ipſa non virtute hoſtium, nec ignavia Romani exercitus, ſed diſcordia imperatorum accepta ſit, Veientem hoſtem ſexies victum pertimeſcant, Fidenaſque prope ſæpius captas quam oppugnatas. Eoſdem & Romanos & hoſtes eſſe, qui per tot ſæcula fuerint: eoſdem animos, eaſdem corporis vires, eadem arma gerere, ſe quoque eundem dictatorem caperent. Simul caſtra conjunxiſſent, ſatis confidere, nec ſceleratiſſimis hoſtibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti ſint, qui ſe dictatorem tertium dixerint, quam eos, qui, ob ereptum cenſuræ regnum, labem ſecundæ dictaturæ ſuæ impoſuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos paſſus citra Fidenas caſtra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne ſeptus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hoſtibus foret. Ipſe poſtero die, quum Etruſci pleni animorum ab priſtini diei meliore occaſione quam pugna in aciem proceſſiſſent, cunctatus parumper, dum ſpeculatores referrent, Quintium evaſiſſe in jugum propinquum arci Fidenarum, ſigna profert: peditumque aciem inſtructam pleno gradu in hoſtem inducit: magiſtro equitum præcipit, ne injuſſu pugnam incipiat: ſe, quum opus ſit, equeſtri auxilio ſignum daturum. tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accenſus, impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, reſperſos ſanguine colonorum ſuorum, perfidos ſocios, imbelles hoſtes compellans, factis ſimul dictiſque odium explet.

Cap. XXXIII. Concuſſerat primo ſtatim congreſſu hoſtem: quum repente patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus inuſitataque. Ignibus armata ingens multitudo, facibuſque ardentibus tota collucens, velut fanatico inſtincta curſu in hoſtem ruit: formaque inſolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magiſtro equitum, equitibuſque, tum ex montibus Quintio accito prœlium ciens, ipſe in ſiniſtrum cornu, quod incendio ſimilius quam prœlio territum ceſſerat flammis ac-

rere. ſe quoque eundem Mamercum Æmilium eſſe, qui antea Veientium Fidenatiumque adjunctis Faliſcis ad Nomentum exercitus fuderit. & magiſtrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conſpectu duorum exercituum occiſo, ſpolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, ſecum triumphos, ſecum ſpolia, ſecum victoriam eſſe; cum hoſtibus, ſcelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, ſeptimam infelicem defectionem, arma

currit: claraque voce, *Fumone victi,* inquit, *velut examen apum loco veſtro exacti, inermi cedetis hoſti? Non ferro extinguetis ignes? non faces has ipſas pro ſe quiſque, ſi igni non telis pugnandum eſt, ereptas ultro inſeretis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum veſtraque memores, vertite incendium hoc in hoſtium urbem: & ſuis flammis delete Fidenas, quas veſtris beneficiis placare non potuiſtis. Legatorum hoc vos veſtrorum colonorumque ſanguis, vaſtatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emiſſæ excipiuntur,

tur, partim vi eripiuntur. utraque acies armatur igni. Magiſter equitum & ipſe novat pugnam equeſtrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipſe princeps calcaribus ſubditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero curſu ferunt equitem in hoſtem. Pulvis elatus miſtuſque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quæ militem terruerat ſpecies, nihil terruit equos. ruinæ igitur ſimilem ſtragem eques quacunque pervaſerat, dedit. Clamor deinde accidit novus, qui quum utramque mirabundam in ſe aciem vertiſſet, dictator exclamat, Quintium legatum & ſuos ab tergo hoſtem adortos: ipſe redintegrato clamore infert acrius ſigna. Quum duæ acies, duo diverſa prœlia, circumventos Etruſcos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in caſtra retro, neque in montes, unde ſe novus hoſtis objecerat, iter fugæ eſſet, & equitem paſſim liberi frenis diſpuliſſent equi, Veientium maxima pars Tiberim effuſi petunt. Fidenatium qui ſuperſunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulſos gurgites ferunt: etiam peritos nandi laſſitudo & vulnera & pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per caſtra in urbem: eodem & Romanos ſequentes impetus rapit. Quintium maxime, & cum eo degreſſos modo de montibus, recentiſſimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerat.

Cap. XXXIV. Hi poſtquam miſti hoſtibus portam intravere, in muros evadunt; ſuiſque capti opidi ſignum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conſpexit, (jam enim & ipſe in deſerta hoſtium caſtra penetraverat) cupientem militem diſcurrere ad prædam, ſpe injecta majoris in urbe arctiore. niſi in trajectu forte fluminis prohibendo aliquarum navium concurſum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

Cap. XXXV. Inſequens annus tribunos militares conſulari poteſtate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii, quum plurium annorum petiſſent. Et ab ſeditionibus urbanis otium fuit. Annum inſequentem neque bello foris, neque domi ſeditione inſignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concurſu fecere. Tribuni conſulari poteſtate erant, Ap. Claudius Craſſus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Julius Iulus. ſpectaculum comitate etiam hoſpitum, ad quod publico conſenſu venerant, advenis gratius fuit. Poſt ludos, conciones ſeditioſæ tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum quos obiſſet, ſtupens, in æterno ſeipſa teneret ſervitio: & non modo ad ſpem conſulatus in partem revocandam adſpirare non auderet, ſed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia eſſent comitia Patrum ac plebis) aut ſui aut ſuorum meminiſſet. Deſineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos ſperetur. Nihil non aggreſſuros homines, ſi magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat, Patres, adverſus quos tenderet, bello inexpiabili ſe perſecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo ſe honoratiorem fore* prædæ, ad portam ducit; receptuſque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prœlio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs caſtraque diripiuntur. Poſtero die ſingulis captivis ab equite ad centurionem ſorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis ſub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit; juſſoque magiſtro equitum abdicare ſe magiſtratu, ipſe deinde abdicat die ſextodecimo: reddito in pace imperio, quod in bello trepidiſque rebus acceperat. Claſſibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato ſatis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus,

neque ſperandum neque poſtulandum eſſe. Magnos animos, magnis honoribus fieri. neminem ſe plebeium contempturum, ubi contemni deſiſſent. Experiundam rem denique in uno aut altero eſſe, ſitne aliquis plebeius ferendo magno honori: an portento ſimile miraculoque ſit, fortem ac ſtrenuum virum aliquem exiſtere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum eſſe, ut tribuni militum conſulari poteſtate & ex plebe crearentur. Petiſſe viros domi militiæque ſpectatos: primis annis ſugillatos, repulſos, riſui Patribus fuiſſe: deſiſſe poſtremo præbere ad contumeliam os. Nec ſe videre cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat quod nunquam futurum ſit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam ſi per indignitatem ipſorum prætereantur.

Cap. XXXVI. Hujus generis

orationes cum aſſenſu auditæ, incitavere quoſdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum ſe in magiſtratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum oſtentatæ ſpes: & vectigali poſſeſſoribus agrorum impoſito, in ſtipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per diſceſſum hominum ab urbe, quum Patres clandeſtina denunciatione revocari ad diem certam eſſent, ſenatuſconſultum fieret abſentibus tribunis plebis: ut quoniam Volſcos in Hernicorum agros prædatum exiſſe, fama eſſet, ad rem inſpiciendam tribuni militum proficiſcerentur, conſulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt; impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebiſque. tribunis plebis nec cum abſentibus iis, qui ſenatuſconſultum fecerant, nec cum Appio tranſacta re quod contenderent, fuit.

Cap. XXXVII. Creati conſules. C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, ſed memoria digna traditur, eo anno facta: Vulturnum Etruſcorum urbem, quæ nunc Capua eſt, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero eſt; à campeſtri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruſcis, in ſocietatem urbis agrorumque accepti: deinde feſto die graveis ſomno epuliſque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, conſules iis, quos diximus, Idibus Decembribus magiſtratum occœpere. Jam non ſolum qui ad id miſſi erant, retulerant imminere Volſcum bellum; ſed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, Non ante unquam Volſcos nec ducibus legendis, nec exercitui ſcribendo intentiores fuiſſe. Vulgo primum fuit, quo res inclinatura eſſet. excitatior crebriorque ab hoſte ſublatus, ab Romanis diſſonus, impar, ſegnis, ſæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hoſtis, urgere ſcutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumſpectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque ſe turbæ. Signa nunc reſiſtentia deſeruntur ab anteſignanis, nunc inter ſuos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quam pugnare. Volſcus inferre ſigna, urgere aciem, plus cædis hoſtium videre, quam fugæ.

Cap. XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio conſule objurgante atque hortante; nihil nec imperium, nec majeſtas valebat: dataque mox terga hoſtibus forent, ni *Sex.* Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præſenti animo ſubveniſſet. qui quum magna voce exclamaſſet, ut equites, qui ſalvam rempublicam vellent eſſe, ex equis deſilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad conſulis imperium motis, *Niſi hæc*, inquit, *armata cohors ſiſtat impetum hoſtium, actum de imperio eſt. Sequimini pro vexillo cuſpidem meam. oſtendite Romanis Volſciſque neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus eſſe pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio eſſet, vadit alte cuſpidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo ſe inferunt objectis parmis, ubi ſuorum plurimum laborem vident. reſtituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin ſi tam pauci ſimul obire omnia poſſent, terga daturi hoſtes fuerint.

Cap. XXXIX. Et quum jam parte nulla ſuſtinerentur, dat ſignum Volſcis imperator, ut parmatis, novæ cohorti hoſtium locus detur, donec impetu illati ab ſuis excludantur. Quod ubi eſt factum, fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum: aut iis cum quibus de Imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec diſciplina rei militaris cedendum eſſe. Haud vana attulere: ſed nec perinde Patres moti ſunt. & C. Sempronius, cui ea provincia ſorte evenit, tanquam conſtantiſſima re, fortuna fretus, quod victoris populi exercitum adverſum victos duxiſſet. omnia temere ac negligenter egit. adeo ut diſciplinæ Romanæ plus in Volſco exercitu, quam in Romano eſſet. Ergo fortuna, ut ſæpe alias, virtutem eſt ſecuta. Primo prœlio quod ab Sempronio incaute inconſulteque commiſſum eſt, non ſubſidiis firmata acie, non equite apte locato, concurſum eſt. clamor indicium

intercluſi equites, nec perrumpere eadem, qua tranſierant, poſſe; ibi maxime confertis hoſtibus, qua viam fecerant: & conſul legioneſque Romanæ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nuſquam viderent; ne tot fortiſſimos viros intercluſos opprimeret hoſtis, tendunt in quemcunque caſum. Diverſi Volſci, hinc conſulem ac legiones ſuſtinere: altera fronte inſtare Tempanio atque equitibus. qui quum ſæpe conati nequiſſent perrumpere ad ſuos, tumulo quodam occupato, in orbem ſe tutabantur; nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. conſul quoque nuſquam remiſſo certamine, dum quicquam ſuperfuit lucis, hoſtem tenuit. nox incertos diremit: tantuſque ab imprudentia eventus utraque caſtra tenuit pavor, ut relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus ſe in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumſeſſus ultra mediam noctem eſt. quum circumſedentibus nunciatum eſſet, caſtra deſerta eſſe, victos rati ſuos, & ipſi qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu inſidiarum, ſuos ad lucem tenuit. digreſſus deinde ipſe cum paucis ſpeculatum, quum ab sauciis hoſtibus ſciſcitando comperiſſet caſtra Volſcorum deſerta eſſe, lætus ab tumulo ſuos devocat, & in caſtra Romana penetrat ubi quum vaſta deſertaque omnia, atque eandem quam apud hoſtes fœditatem inveniſſet, priuſquam Volſcos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis ſecum, ignarus quam regionem conſul petiſſet, ad urbem proximis itineribus pergit.

Cap. XL. Jam eo fama pugnæ adverſæ caſtrorumque deſertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu. Fabiuſque conſul terrore urbi quoque injecto, ſtationem ante portas agebat: quum equites procul viſi, non ſine terrore ab dubiis, quinam eſſent: mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, ſalvos victoreſque rediiſſe equites: & ex mœſtis paulo ante domibus, quæ conclamaverant ſuos, procurreretur in vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent; in ſuos quæque ſimul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effuſæ. Tribuni plebi, qui M. Poſtumio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum eſſet, occaſio viſa eſt per recens odium Sempronii conſulis renovandæ in

quam habueris? an tu cohorſque in caſtra veſtra virtute perruperitis? ecquem in caſtris conſulem, ecquem exercitum inveneritis? an deſerta caſtra, relictos ſaucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello reſpubl. ſtetit; dicenda tibi ſunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones noſtræ ſint? deſertus ſis, an deſerueris conſulem exercitumque? victi denique ſimus, an vicerimus?

Cap. XLI. Adverſus hæc Tempanii oratio incompta fuiſſe dicitur: cæterum militariter gravis, non ſuis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio eſſet, non militis de imperatore æſtimationem eſſe, ſed populi Romani fuiſſe, quum eum comitiis conſulem legeret. Itaque ne ab ſe imperatoria conſilia, neu conſulares artes exquirerent, quæ penſitanda quoque magnis animis atque ingeniis eſſent; ſed quod viderit, referre poſſe. Vidiſſe autem ſe prius quam ab acie intercluderetur, conſulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter ſigna Romana telaque hoſtium verſantem: poſtea ab conſpectu ſuorum ablatum. Ex ſtrepitu tamen & clamore ſenſiſſe uſque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipſe tenuerat, præ multitudine hoſtium credere perrumpi potuiſſe. Exercitus ubi eſſet, ſe neſcire: arbitrari velut ipſe in re trepida loci præſidio ſe ſuoſque ſit tutatus, ſic conſulem ſervandi exercitus cauſſa loca tutiora caſtris cepiſſe. Nec Volſcorum meliores res eſſe credere, quam populi Romani fortunam. noctemque omnia erroris mutui impleſſe.* precantemque deinde, ne ſe feſſum labore ac vulneribus tenerent; cum ingenti laude non virtutis magis quam moderationis, dimiſſum. Quum hæc agerentur, jam conſul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo miſſa plauſtra jumentaque alia ab urbe eos invidiæ. Itaque, advocata concione, quum proditam Veiis rempublicam eſſe ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volſcis ab conſule exercitum, traditos ad cædem fortiſſimos equites, deſerta fœde caſtra, vociferati eſſent; C. Julius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari juſſit coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium conſulem, aut in tempore pugnam iniſſe, aut firmaſſe ſubſidiis aciem, aut ullo boni conſulis functum officio? &, tunc ipſe victis legionibus Romanis, tuo conſilio equitem ad pedes deduxeris, reſtituerisque pugnam? excluſo deinde ab acie noſtra tibi atque equitibus, num aut conſul ipſe ſubvenerit, aut miſerit præſidium? poſtero denique die ecquid præſidii uſ-*

exercitum affectum prœlio ac via nocturna excepere. Paulo poſt in urbem eſt ingreſſus conſul, non ab ſe magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœſtæ civitati ab re male geſta, & iratæ ducibus, M. Poſtumius reus objectus, qui tribunus militum pro conſule ad Veios fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volſcis conſul auſpicio dictatoris Poſtumii Tuberti & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii, res proſpere geſſerat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus abſolverunt. profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, ſuppliciter orans, ne ſe brevi reliquo vitæ ſpatio tam triſtem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

Cap. XLII. Plebs tribunos plebis abſentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antiſtium, Sex. Pompilium, fecit. quos & pro centurionibus ſibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus, quum odio Sempronii, conſulare nomen offenderet; tribunos militum conſulari poteſtate creari juſſit. creati ſunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio ſtatim anni L. Hortenſius tribunus plebis C. Sempronio conſuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ inſpectante populo Romano orarent; ne imperatorem ſuum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi poſſet, vexaret; ægre Hortenſius pati, tentationem eam credens eſſe perſeverantiæ ſuæ; nec precibus tribunorum, quæ in ſpeciem modo jactentur, ſed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum converſus, *Ubi illi patricii ſpiritus, ubi ſubnixus & fidens innocentiæ animus eſſet*, quærebat. *ſub tribunicia umbra conſularem virum delituiſſe.* modo ad collegas: *Vos autem ſi reum perago, quid acturi eſtis? an erepturi jus populo, & everſuri tribuniciam poteſtatem?* Quum illi, & de Sempronio, & de omnibus ſummam populi Romani poteſtatem eſſe dicerent; nec ſe judicium populi tollere aut velle aut poſſe. ſed ſi preces ſuæ pro imperatore, qui ſibi parentis eſſet loco, non valuiſſent, ſe veſtem cum eo mutaturos: tum Hortenſius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana ſordidatos tribunos ſuos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc eſt in imperio conſecutus, ut tam carus eſſet militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortenſii tam placabile ad juſtas preces ingenium, pariter plebi Patribuſque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulſit, qui ambiguam victoriam Volſcorum pro ſua amplexi fuerant.

Cap. XLIII. Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino conſulibus, ductu Fabii, cui ſorte ea

quam rem, ut præter duos urbanos quæſtores, duo conſulibus ad miniſteria belli præſto eſſent; à conſulibus relatam, quum & Patres ſumma ope approbaſſent; conſulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæſtorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adverſus quam actionem primo & conſules & Patres ſumma ope adniſi ſunt: concedendo deinde, ut quemadmodum tribunis conſulari poteſtate creandis uſi ſunt, adæque in quæſtoribus liberum eſſet arbitrium populi; quum parum proficerent, totam rem de augendo quæſtorum numero omittunt. Excipiunt omiſſam tribuni, aliæque ſubinde, inter quas & agrariæ legis, ſeditioſæ actiones exiſtunt: propter quos motus quum ſenatus conſules quam tribunos creari mallet, neque poſſet per interceſſiones tribunicias ſenatuſconſultum fieri; reſpublica à conſulibus ad interregnum, neque id ipſum (nam coire patricios tribuni prohibebant) ſine certamine ingenti, redit. Quum pars major inſequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta eſſet, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne ſenatuſconſultum de comitiis conſularibus faceret; poſtremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, caſtigando nunc Patres, nunc tribunos plebis: *deſertam omiſſamque ab hominibus rempublicam Deorum providentia curaque exceptam* memorabat *Veientibus induciis, & cunctatione Æquorum ſtare. Unde ſi quid increpet terroris, ſine patricio magiſtratu placere rempublicam opprimi. non exercitum, non ducem ſcribendo exercitui eſſe. an bello inteſtino bellum externum propulſaturos? Quæ ſi in unum conveniant, vix Deorum opibus quin obruatur Romana res, reſiſti poſſe. quin illi remittendo de ſumma quiſque juris, mediis copularent concordiam: Patres patiendo tribunos militum pro conſulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæſtores promiſcue de plebe ac Patribus libero ſuffragio populi* provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantum oſtendiſſent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno conſulis decore. itaque triumphus negatur. Cæterum, ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret conceſſum eſt. Quemadmodum bellum minore quam timuerant, dimicatione erat perfectum, ſic in urbe ex tranquillo nec opinata moles diſcordiarum inter plebem ac Patres exorta eſt; cœpta ab duplicando quæſtorum numero.

ferent.

Cap. XLIV. Tribunicia primum comitia ſunt habita. creati tribuni conſulari poteſtate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæſtorum habente, petentibuſque inter aliquot plebeios filio Antiſtii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec poteſtas, nec ſuffragatio horum valuit: quin quorum patres avoſque conſules viderant:

derant : eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antiſtiuſque, repulſa ſuorum accenſi, *Quidnam id rei eſſet? non ſuis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique uſurpandi libidine, quum liceat quod antea non licuerit. ſi non tribunum militarem, ne quæſtorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuiſſe patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, poteſtatis ſacroſanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re eſſe, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuiſſe, quam fidei. Ejus injuria queri ſuos honore dejectos.* Itaque quum in ipſum & innocentia tutum, & magiſtratu, in quo tunc erat, impetus fieri non poſſet, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini : eique ob ignominiam Volſci belli adjutore collega M. Canuleio diem dixere. Subinde ab eiſdem tribunis mentio in ſenatu de agris dividendis illata eſt : cui actioni ſemper acerrime C. Sempronius reſtiterat : ratis id quod erat, aut depoſita cauſſa leviorem futurum apud Patres reum, aut perſeverantem ſub judicii tempus plebem offenſurum. Adverſæ invidiæ objici maluit, & ſuæ nocere cauſſæ quam publicæ deeſſe : ſtetitque in eadem ſententia. *Ne qua largitio ceſſura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, ſed ſibi invidiam quæri. Se quoque ſubiturum eam tempeſtatem forti animo. nec ſenatui tanti ſe civem aut quemquam alium debere eſſe, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demiſſiore animo, quum dies venit, cauſſa ipſe pro ſe dicta, nequicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Poſtumia virgo Veſtalis de inceſtu cauſſam dixit : crimine innoxia ; ob ſuſpicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde abſolutam pro collegii ſententia pontifex maximus, abſtinere jocis, colique ſancte potius quam ſcite juſſit. Eodem anno à pliter : indicioque duorum comprehenſi ſontes, pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum : & novos hoſtes Lavicanos conſilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam eſt allatum. Æquorum jam velut anniverſariis armis aſſuerat civitas. Lavicos legati miſſi quum reſponſa inde retuliſſent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret : Tuſculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad inſequentis anni tribunos militum conſulari poteſtate, inito magiſtratu, legati ab Tuſculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Priſci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati Lavicanos arma cepiſſe, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tuſculanum, caſtra in Algido poſuiſſe. tum Lavicanis bellum indictum : factoque ſenatuſconſulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiſcerentur, unus res Romæ curaret ; certamen ſubito inter tribunos exortum, ſe quiſque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aſpernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conſpicerent, Q. Servilius ; *Quando nec ordinis hujus ulla,* inquit, *nec reip. eſt verecundia, patria majeſtas altercationem iſtam dirimet. filius meus extra ſortem urbi præerit. Bellum utinam qui appetunt, conſideratius concordiuſque quam cupiunt, gerant.*

Cap. XLVI. Delectum haberi non ex toto paſſim populo placuit : decem tribus ſorte ductæ ſunt, ex his ſcriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impenſius in caſtris accendi : nihil ſentire idem, pro ſententia pugnare : ſua conſilia velle, ſua imperia ſola rata eſſe. contemnere invicem & contemni, donec caſti-

Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium.

Cap. XLV. Annus felicitate populi Romani periculo potius ingenti, quam clade inſignis. Servitia urbem ut incenderent diſtantibus locis, conjurarent; populoque ad opem paſſim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda conſilia Ju-

gantibus legatis tandem ita comparatum eſt, ut alternis diebus ſummam imperii haberent. Quæ quum allata Romam eſſent, dicitur Q. Servilius, ætate & uſu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne diſcordia tribunorum damnoſior Reipubl. eſſet, quam ad Veios fuiſſet: & velut haud dubia clade imminente, inititiſſe filio, ut milites ſcriberet, & arma pararet. Nec falſus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo ſub hoſtium caſtris, quum, quia ſimulato metu receperat ſe hoſtis ad vallum, ſpes vana expugnandi

gnandi caſtra eo traxiſſet, repentino impetu Æquorum per ſupinam vallem fuſi ſunt, multique in ruina majore quam fuga oppreſſi obtruncatique: caſtraque eo die ægre retenta, poſtero die circumfuſis jam magna ex parte hoſtibus, per averſam portam fuga turpi deſeruntur. duces legatique & quod circa ſigna roboris de exercitu fuit, Tuſculum petiere. Palati alii per agros paſſim multis itineribus, majoris quam accepta erat cladis nuncii Romam contendere. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat: & quod ſubſidia, quæ reſpicerent in re trepida, præparata erant tribuno militum: juſſuque eiuſdem per minores magiſtratus, ſedato in urbe tumultu, ſpeculatores propere miſſi nunciavere, Tuſculi duces exercitumque eſſe; hoſtem caſtra loco non moviſſe. & quod plurimum animorum fecit, dictator ex ſenatuſconſulto dictus Q. Servilius Priſcus; vir, cujus providentiam in repub. quum multis aliis tempeſtatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum ſuſpectum ante rem male geſtam fuerat; magiſtro equitum creato, à quo ipſe tribuno militum dictator erat dictus, filio ſuo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magiſtrum equitum eo anno fuiſſe ſcribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tuſculi erant, duo millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit.

Cap. XLVII. Tranſierat ex re bene geſta ſuperbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo ſtatim prœlio quum dictator equitatu immiſſo anteſignanos hoſtium turbaſſet, legionum inde ſigna inferri propere juſſit, ſigniferumque ex ſuis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effuſa petiſſent caſtra, brevior tempore & certamine minor caſtrorum oppugnatio fuit, quam

cos deducendam. coloni ab urbe mille & quingenti miſſi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum conſulari poteſtate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Craſſo, & inſequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, diſcordia domi ex agrariis legibus fuit.

Cap. XLVIII. Turbatores vulgi erant Sp. Mæcilius quartum, & Metilius tertium, tribuni plebis ambo abſentes creati. & quum rogationem promulgaſſent, ut ager ex hoſtibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiſcito publicarentur fortunæ (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno ſolo poſita, non armis partum erat: nec quod veniſſet aſſignatumve publice eſſet, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribuſque propoſitum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in ſenatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis viam conſilii inveniebant, quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus ſcribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixiſſe, *Vetus ſe ac familiare conſilium domo afferre. proavum enim ſuum Appium Claudium oſtendiſſe Patribus viam unum diſſolvendæ tribuniciæ poteſtatis per collegarum interceſſionem. Facile homines novos auctoritate principum de ſententia deduci, ſi temporum interdum potius quam majeſtatis memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos eſſe. ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupaſſe, nec locum in ea relictum ſibi; haud gravate acclinaturos ſe ad cauſſam ſenatus, per quam univerſo ordini cum primoribus ſe Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Priſco, quod non degeneraſſet ab ſtirpe Claudia, collaudante juprœlium fuerat. Captis direptiſque caſtris, quum prædam dictator militi conceſſiſſet, ſecutique fugientem ex caſtris hoſtem equites, renunciaſſent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugiſſe; poſtero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, ſcalis captum ac direptum eſt. Dictator exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magiſtratu ſe abdicavit; & opportune ſenatus, prius quam ab tribunis plebi agrariæ ſeditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent, cenſuit frequens, *coloniam Lavi-*

venem, negotium datur, ut, quos quiſque poſſet ex collegio tribunorum ad interceſſionem perlicerent. Miſſo ſenatu prenſantur à principibus tribuni: ſuadendo, monendo, pollicendoque gratum id ſingulis privatim, gratum univerſo ſenatui fore, ſex ad interceſſionem comparavere. Poſteroque die quum ex compoſito relatum ad ſenatum eſſet de ſeditione; quam Mæcilius Metiliuſque largitione peſſimi exempli concirent; eæ orationes à primoribus Patrum habitæ ſunt, ut pro ſe quiſque jam nec conſilium ſibi ſuppetere diceret, nec ſe ullam opem cernere aliam uſquam, præterquam in tribunicio auxilio.

xilio. in ejus poteſtatis fidem circumventam remp. tamquam privatum inopem confugere. Præclarum ipſis poteſtatique eſſe, non ad vexandum ſenatum, diſcordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium eſſe, quam ad reſiſtendum improbis collegis. Fremitus deinde univerſi ſenatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur. tum ſilentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegis promulgatam ſenatus cenſeat diſſolvendæ republ. eſſe, ei ſe interceſſuros oſtendunt. Gratiæ interceſſoribus ab ſenatu actæ. Latores rogationis concione advocata, proditores plebis commodorum, ac ſervos conſularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem depoſuere.

Cap. XLIX. Duo aſſidua bella inſequens annus habuiſſet, quo P. Cornelius Coſſus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum conſulari poteſtate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum diſtuliſſet; quorum agros Tiberis ſuper ripas effuſus maxime ruinis villarum vaſtavit. Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, ſuæ gentis populo, præſidium ferre. Excurſiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, noviſque colonis bellum illatum. quam noxam quum ſe conſenſu omnium Æquorum defenſuros ſperaſſent; deſerti ab ſuis, ne memorabili quidem bello, per obſidionem levemque unam pugnam, & oppidum & fines amiſere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Volas quoque, ſicut Lavicos, coloni mitterentur, per interceſſionem collegarum, qui nullum plebiſcitum, niſi ex auctoritate ſenatus paſſuros ſe perferri oſtenderunt, diſcuſſum eſt. Volis inſequente anno receptis, Æqui coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ conſulari poteſtate Cn. Cornelio Coſſo, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Poſtumio Regillenſi. Huic bellum adverſus Æquos permiſſum quam ab collegis arceſſitus propter ſeditiones tribunicias, in urbem revertit. Audita vox eius in concione ſtolida, ac prope vecors: quia Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, ſimul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum ſe dicenti, dignos enim eſſe qui armis cepiſſent, eorum urbem agrumque Volanum eſſe; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *niſi quieverint.* quod auditum, non concionem magis, quam mox Patres offendit: & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adverſarios ſuperbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipſi tantum, ſed cauſſæ atque univerſo ordini eſſent, neminem ex collegio tribunorum militum ſæpius quam Poſtumium in diſceptationem trahebat. Tum vero ſecundum tam ſævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, ſicut ſervis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agriſque donatos in colonias mittunt, qui ſedem ſenectuti veſtræ proſpiciunt, qui pro veſtris commodis adverſus tam crudeles ſuperboſque adverſarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam veſtram ſuſcipiant cauſſam. quid ut à vobis ſperent? an honores: quos adverſariis veſtris potius quam populi Romani propugnatoribus datis. Ingemuiſtis modo voce hujus audita. quid id refert? Jam ſi ſuffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros ſedeſque ac fortunas ſtabilire volunt, præfertis.*

Cap. L. Perlata hæc vox Poſtumii ad milites, multo in caſtris majorem indignationem movit. Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus? Itaque quum fremitus aperte eſſet, & quæſtor P. Seſtius eadem violentia coërceri putaret ſeditionem poſſe qua mota erat; miſſo ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, ſaxo ictus turba excedit: inſuper increeſt, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum oſtendit. Nam exercitu impigre ſcripto, ductoque ad Volas, quum levibus prœliis Æquorum animos fregiſſet, poſtremo in oppidum irrupit. deinde ab hoſtibus in cives certamen vertit: & quum inter oppugnationem prædam militis fore edixiſſet, capto oppido, fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ cauſſam exercitui fuiſſe, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, poſt-

pante qui vulneraverat, *habere quæſtorem, quod imperator eſſet militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Poſtumius, aſperiora omnia fecit acerbis quæſtionibus, crudelibus ſuppliciis. poſtremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari ſub crate juſſerat, concurſu facto, ipſe ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum ſummoventes paſſim lictores centurioneſque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu ſuo lapidibus cooperiretur.

Quod tam atrox facinus poſtquam eſt Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per ſenatum quæſtiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. ſed ea contentio ex certamine alio pendebat: quod cura inceſſerat Patres: ne metu quæſtionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque ſumma ope, ut conſules crearentur. Quum ſenatusconſultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent conſularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

Cap. LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, conſules creati ſunt M. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus. His conſulibus principio anni ſenatusconſultum factum eſt, ut de quæſtione Poſtumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebeſque præficeret quæſtioni quem vellet. A plebe conſenſu populi conſulibus negotium mandatur. qui ſumma moderatione ac lenitate per paucorum ſupplicium, quos ſibimetipſos conſciſſe mortem ſatis creditum eſt, tranſacta re; nequivere tamen conſequi, ut non ægerrime id plebs ferret. jacere tamdiu irritas ſanctiones quæ de ſuis commodis ferrentur: quum interim de ſanguine ac ſupplicio ſuo latam legem confeſtim exerceri, & tantam vim haberet. Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus delinimentum animis Volani agri diviſionem objici: quo facto minuiſſent deſiderium agrariæ legis, quæ poſſeſſo per injuriam agro publico Patres pellebat. Tum hæc ipſa indignitas angebat animos: non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe: ſed ne vacuum quidem agrum nuper ex hoſtibus captum plebi dividere: mox paucis, ut cætera, futurum prædæ. Eodem anno adverſus Volſcos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio conſule, quum hoſtem ibi non inveniſſent, Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere. Minus prædæ quam ſperaverant, fuit: quod Volſci domum curamque corporum nutriendorum avertit. minuſque eam damnoſam fuiſſe quam ſeditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, peſtilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo conſulibus. Jam fames quam peſtilentia triſtior erat: ni dimiſſis circa omnes populos legatis, qui Etruſcum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret ſubventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumaſque, legati prohibiti commercio ſunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus ſummo Etruriæ ſtudio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti conſules ſunt: quum in legationes non plus ſingulis ſenatoribus invenientes, coacti ſunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio inteſtini externive incommodi fuit. at ubi hæ ſollicitudines diſceſſère, omnia quibus turbari ſolita erat civitas, domi diſcordia, foris bellum exortum.

Cap. LIII. Mamerco Æmilio, C. Velerio Potito, conſulibus, bellum Æqui parabant: Volſcis, quanquam non publico conſilio capeſſentibus arma, voluntariis mercede ſecutis militiam. Ad quorum famam hoſtium (jam enim in Latinum Hernicumque tranſcenderant agrum) delectum habentem Valerium conſulem M. Mænius tribunus plebis legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus ſacramento diceret: repente nunciatur, arcem Carventanam ab hoſtibus occupatam eſſe. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænia fuit, tum cæteris tribunis jam ante præparatis interceſſoribus legis agrariæ, præbuit juſtiorem cauſſam reſiſtendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem eſſet; conſulibus Deos hominesque teſtantibus, quicquid ab hoſtibus cladis ignominiæque aut jam acceptum eſſet poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus nocte, oppidum reliquerunt. poſtero die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus.

Cap. **L I I.** Annum modeſtia tribunorum quietum excepit trib. pleb. L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilo conſulibus. Is tum principio ſtatim anni, velut penſum nominis familiæque ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret; peſtilentia coorta, minacior tamen quam pernicioſior, cogitationes hominum a foro certaminibuſque publicis ad

aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vociferante, ſi injuſti domini poſſeſſione agri publici cederent, ſe moram delectui non facere; decreto interpoſito novem tribuni ſuſtulerunt certamen, pronunciaveruntque ex collegii ſententia, *C. Valerio conſuli ſe, damnum aliamque coërcitionem, adverſus interceſſionem collegæ delectus cauſſa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros eſſe.* Hoc decreto conſul armatus, quum paucis appellantibus tribunum, collum torſiſſet; metu cæteri ſacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infeſtuſque conſuli erat, impigre primo ſtatim adventu, dejectis qui in præſidio erant, arcem recepit. prædatores ex præſidio per negligentiam dilapſi, occaſionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex aſſiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congeſta erant, fuit aliquantum. venditum ſub haſta conſul in ærarium redigere quæſtores juſſit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuiſſet. Auctæ inde plebis ac militum in conſulem iræ. itaque quum ex ſenatuſconſulto urbem ovans introiret, alternis inconditi verſus militari licentia jactati: quibus conſul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumſtantis populi plauſuque & aſſenſu cum vocibus militum certaret. Pluſque ea res, quam prope ſolennis militum laſcivia in conſulem, curæ Patribus injecit. & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, ſi peteret, conſularibus comitiis eſt excluſus.

Cap. L I V. Creati conſules ſunt Cn. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia ſibi comitia non commiſſa. eum dolorem quæſtoriis comitiis ſimul oſtendit & ulta eſt; tunc primum plebeiis quæſtoribus creatis: ita, ut in quatuor creandis, uni patricio Cæſoni Fabio Ambuſto relinqueretur locus: tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Puplus, clariſſimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuiſſe tam liberi populo ſuffragii Icilios accipio, ex familia infeſtiſſima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, ces; Patres omnia quæſtoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, ſimilia fore cernentes, tendere ad conſulum comitia, quæ nondum promiſcua eſſent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores.

Cap. L V. Sed nulla erat conſularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: quum mira opportunitate Volſcos & Æquos prædatum extra fines exiſſe in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex ſenatuſconſulto conſules delectum habere occipiunt: obſtare tunc enixe tribuni, ſibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generoſique etiam ut inter plebeios, duo ſinguli ſingulos ſibi conſules aſſervandos aſſidua opera deſumunt. uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum conſules, nec comitia quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde fortuna ad cauſſam plebis nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapſis ad prædam militibus qui in præſidio erant, Æquos interfectis paucis cuſtodibus arcis invaſiſſe. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæſos. Ea adverſa civitati res, vires tribuniciæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique deſiſterent impediendo bello, poſtquam non ceſſere nec publicæ tempeſtati, nec ſuæ invidiæ; pervincunt, ut ſenatuſconſultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur qui eo anno tribunus plebis eſſet: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis: haud dubie Icilios denotante ſenatu, quos multarum magnarumque rerum molem avidiſſimo adeo populo oſtentantes: cum affirmaſſent nihil ſe moturos, ſi ne quæſtoriis quidem comitiis, quæ ſola promiſcua plebi Patribuſque reliquiſſet ſenatus, ſatis animi populo eſſet ad id, quod tandiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi. quæſturamque eam non honoris ipſius fine æſtimabant: ſed patefactus ad conſulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, ſed pro amiſſis honoribus fremere: negare, Si ea ita ſint, liberos tollendos eſſe: qui pulſi majorum loco, cernenteſque alios in poſſeſſione dignitatis ſuæ, Salii, Flamineſque nuſquam alio, quam ad ſacrificandum pro populo ſine imperiis ac poteſtatibus relinquantur. Irritatis utriuſque partis animis, quum & ſpiritus plebes ſumpſiſſet, & tres ad popularem cauſſam celeberrimi nominis haberet du-

mercedem ſeditioſi tribunatus petere conſulatum inſimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum conſenſu apparari cœptum. Conſules ambo profecti ſint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda ſubſtiterit, incertum diverſi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non diſſentiunt, ab arce Carventana quum diu nequicquam oppugnata eſſet, receſſum: Verruginem in Volſcis eodem exercitu receptam, populationeſque & prædas & in Æquis & in Volſco agro ingentes factas.

Cap. L V I. Romæ ſicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum conſulari poteſtate contra ſpem omnium tres patricii creati ſunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Coſſus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis (cujus cos Icilii tum quoque inſimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiſcendo dignis, tædio ſordium in quibuſdam inſignium, populum à plebeiis avertiſſent. Volſcos deinde & Æquos ſeu Carventana arx retenta, in ſpem, ſeu Verrugine amiſſum præſidium, ad iram compuliſſe, fama affertur, ſumma vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates eſſe. eorum legatos utriuſque gentis populos circumiſſe, caſtigantes ignaviam, Quod abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præſidium, paſſi eſſent. jam non exercitus modo armatos, ſed colonias etiam in ſuos fines mitti: nec ipſos modo Romanos ſua diviſa habere, ſed Ferentinum etiam de ſe captum Hernicis donaſſe. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quoſque ventum erat, numerus juniorum conſcribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi caſtris poſitis hoſtem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam quam res erat, nunciantur Romam, ſenatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum conſilium erat) dictatorem dici juſſit. quam rem ægre paſſos, Julium Corneliumque ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum nequicquam conqueſti, non eſſe in auctoritate ſenatus tribunos militum, poſtremo etiam tribunos plebi appellarent, & conſulibus quoque ab ea poteſtate vim ſuper tali re inhibitam referrent; tribuni plebi læti diſcordia Patrum, nihil eſſe in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero eſſent. ſi quando promiſcui honores, communicata reſpubl. eſſet; tum ſe animadverſuros, ne qua ſuperbia

tinacis ſententiæ. ſed quum belli neceſſitates non exſpectent humana conſilia, potiorem ſibi collegarum gratia rempubl. fore. & ſi maneat in ſententia ſenatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac ſi quis intercedat ſenatusconſulto, auctoritate ſe fore contentum. Quo facto, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tuliſſet, dictatore P. Cornelio dicto, ipſe ab eo magiſter equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus eſſent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prœlio cæſi ad Antium hoſtes. victor exercitus depopulatus Volſcum agrum. caſtellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, cæteris Volſcis intra mœnia compulſis nec defendentibus agros. Dictator bello ita geſto, ut tantum non defuiſſe fortunæ videretur, felicitate quam gloria major in urbem rediit, magiſtratuque ſe abdicavit. Tribuni militum mentione nulla comitiorum conſularium habita (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus inceſſit; quippe quum prodi cauſſam ab ſuis cernerent. Itaque ſicut priore anno, per indigniſſimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant; ſic tum primoribus Patrum ſplendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebejo aditus eſſet. Quatuor creati ſunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione parmagiſtratuum irrita ſenatuſconſulta eſſent. Interim patricii ſoluti legum magiſtratuumque verecundia, per ſe quoque tribuniciam poteſtatem agerent.

Cap. L V I I. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus eſſet, occupaverat cogitationes hominum: donec ubi diu alternis Julius Corneliuſque, quum ad id bellum ipſi ſatis idonei duces eſſent, non eſſe æquum, mandatum ſibi à populo eripi honorem, diſſeruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuiſſe ſe tamdiu,* ait, *non quia incertus ſententiæ fuerit: (quem enim bonum civem ſecernere ſua à publicis conſilia?) ſed quia maluerit collegas ſua ſponte cedere auctoritati ſenatus, quam tribuniciam poteſtatem adverſus ſe implorari paterentur. Tum quoque, ſi res ſineret, libenter ſe daturum tempus iis fuiſſe ad receptum nimis per-*

rum.

Cap. L V I I I. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialeſque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem, legatio Veientium obviam fuit. Petiere, ne prius quam ipſi ſenatum Romanum adiſſent, Veios iretur. Ab ſenatu impetratum, quia diſcordia inteſtina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur. tantum abſuit ut ex incommodo alieno ſua occaſio peteretur. Et in Volſcis accepta clades, amiſſo Verrugine præſidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut quum, precantibus opem militibus qui ibi à Volſcis obſidebantur, ſuccurri, ſi maturatum eſſet, potuiſſet; ad id venerit exercitus ſubſidio miſſus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hoſtes, opprimerentur. Tarditatis cauſſa, in ſenatu magis fuit quam in tribunis, qui, quia ſumma vi reſtare renunciabantur,

bantur, parum cogitaverunt, nulla virtute ſuperari humanarum virium modum. Fortiſſimi milites, non tamen nec vivi, nec poſt mortem inulti fuere. Inſequenti anno, P. & Cn. Corneliis Coſſis, Numerio Fabio Ambuſto, L. Valerio Potito, tribunis militum conſulari poteſtate, Veiens bellum motum, ob ſuperbum reſponſum Veientis ſenatus, qui legatis repetentibus res, ni faceſſerent propere urbe finibuſque daturos quod Lars Tolumnius dediſſet, reſponderi juſſit. Id Patres ægre paſſi, decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum eſt, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volſcis eſſe: modo duo præſidia occidione occiſa, & cum periculo retineri. Nullum annum eſſe, quo non acie dimicetur. & tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentiſſimo parari, qui omnem Etruriam ſit concitaturus.* Hæc ſua ſponte agitata, inſuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe eſſe* dictitant: *eam de induſtria vexandam militia, trucidandamque hoſtibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici aut ſuffragii libere ferendi conſilia agitet:* prenſanteſque veteranos ſtipendia cujuſque, & vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri eſſe in corpore loci ad nova vulnera accipienda, quid ſuper ſanguinis qui dari pro republica poſſet? regitantes. Hæc quum in ſermonibus, concionibuſque interdum agitantes, avertiſſent plebem ab ſuſcipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, ſi ſubjecta invidiæ eſſet, antiquari apparebat.

verſus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere ſcalas admovendi, plenaque hoſtium cuncta erant, & in muris diu cædes pariter fugientium ac reſiſtentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus ſpei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cætera præda Fabius militem abſtinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans eſſe, qui cæteros Volſcos à præſidio ejus loci avertiſſent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercitus diripuere: eaque primum benignitas imperatorum, plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempeſtivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret ſenatus, aut ſtipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de ſuo quiſque functus eo munere eſſet.

Cap. LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concurſum itaque ad curiam eſſe, prenſataſque exeuntium manus, & Patres vere appellatos: effectum eſſe fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium ſupereſſet, corpori aut ſanguini ſuo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem ſaltem acquieſcere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipubl. eſſet; tum quod ultro ſibi oblatum eſſet, non à tribunis plebis unquam agitatum, non ſuis ſermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ

Cap. LIX. Interim tribunos militum in Volſcum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, poſtquam nullo loco caſtra Volſcorum eſſe, nec commiſſuros ſe prœlio apparuit, tripartito ad devaſtandos fines diſceſſere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacumque inceſſere, late populati ſunt tecta agroſque, ut diſtinerent Volſcos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum ſine ulla populatione acceſſit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ ſunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem oſtendit. Circummiſſæ quatuor cohortes cum C. Servilio Abala, quum imminentem urbi collem cepiſſent: ex loco altiore, qua nullum erat præſidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invaſere. ad quem tumultum obſtupefacti, qui ad-

concordiæque ſoli expertes, negare, *Tam id lætum Patribus univerſis, nec proſperum fore quam ipſi crederent. conſilium ſpecie prima melius fuiſſe quam uſu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici poſſe, niſi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam ſi cæteri ferant, paſſuros eos, quibus jam emerita ſtipendia eſſent, meliore conditione alios militare quam ipſi militaſſent. & eoſdem in ſua ſtipendia impenſas feciſſe, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. poſtremo indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio ſe futuros, ſi quis in militare ſtipendium tributum non contuliſſet. Patres bene cœptam rem perſeveranter tueri: conferre ipſi primi: & quia nondum argentum ſignatum erat, æs grave plauſtris quidam ad ærarium convehentes, ſpecioſam etiam collationem faciebant. Quum ſenatus ſumma fide ex cenſu contuliſſet, primores plebis, nobilium amici, ex compoſito conferre incipiunt. quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tamquam bonos cives conſpici vulgus hominum vidit, repente ſpreto tribunicio auxilio, certamen conferendi exortum. & lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum conſulari poteſtate Veios duxere.

Cap. LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterum, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumſeſſi Veii ſunt, ſub cujus initium obſidionis quum Etruſcorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum eſſet, parum conſtitit, bellone publico gentis univerſæ tuendi Veientes eſſent. Et oppugnatio ſegnior inſequenti anno fuit, parte tribunorum exercituſque ad Volſcum avocata bellum. Tribunos militum conſulari poteſtate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginenſem, Cn. Cornelium Coſſum, Cæſonem Fabium Ambuſtum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volſcis inter Ferentinum atque Ecetram ſignis collatis dimicatum: Romanis ſecunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volſcorum oppidum ab tribunis obſideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulſo in urbem hoſte, occaſio data eſt Romanis irrumpendi, præterque arcem cætera capta. in arcem munitam natura globus armatorum conceſſit. Infra arcem cæſi captique multi mortales. arx deinde obſidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro ſpatio loci ſatis præſidii habebat; aut ſpem dabat deditionis, omni publico frumento, priuſquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque receſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. à quibus quum cuſtodes trucidarentur, cætera multitudo repentino pavore oppreſſa, in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volſcis; omniſque vis Romana Veios converſa eſt. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volſcorum fuiſſe credant. Præbet errorem, quod eiuſdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: ſed eam reges Romani delevere, Cæretumque non Veientium fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volſco agro fuit, cujus excidium eſt dictum.

EPI-

EPITOME

LIBRI V.

IN obſidione Veiorum hibernacula militibus facta ſunt. ea res quum eſſet nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis ſuis merere cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta eſſet, vates qui eam rem interpretaretur, de hoſtibus captus eſt. Furius Camillus dictator decem annos obſeſſos Veios cepit: ſimulacrum Junonis Romam tranſtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini miſit. Idem tribunus militum, quum Faliſcos obſideret, proditos hoſtium filios parentibus remiſit: ſtatimque deditione facta, Faliſcorum victoriam juſtitia conſecutus eſt. Quum alter ex cenſoribus, C. Julius deceſſiſſet, in locum ejus M. Cornelius ſuffectus eſt. nec id poſtea factum eſt: quoniam eo luſtro à Gallis Roma capta eſt. Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta eſſet, in exilium abiit. Quum Senones Galli Cluſium obſiderent, & legati à Senatu miſſi ad componendam inter eos & Cluſinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Cluſinorum ſtetiſſent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infeſto exercitu petierunt, fuſiſque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem. præter Capitolium, in quod ſe juventus contulerat: majores natu cum inſignibus honorum, quos quiſque geſſerat, in veſtibulis ædium ſedentes occiderunt & quum per averſam partem Capitolii jam in ſummum evaſiſſent, proditi clangore anſerum, M. Manlii præcipue opera dejecti ſunt. coactis deinde propter famem Romanis deſcendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obſidionis emerent; Furius Camillus dictator abſens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit: & Gallos poſt ſextum menſem urbe expulit, ceciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum eſt ad Veios migrandum eſſe, propter incenſam & dirutam urbem. quod conſilium Camillo auctore diſcuſſum eſt. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum veniſſet, manipularis ſuis dixerat, Sta miles, heic optime manebimus.

CAPUT I.

PACE alibi parta, Romani Veiique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adeſſe appareret. Comitia utriuſque populi longe diverſa

eas, auxilium Veientibus negandum, donec ſub rege eſſent, decrevit. cujus decreti ſuppreſſa fama Veiis propter metum regis; qui à quo tale quid dictum referretur, pro ſeditionis eum principe, non vani ſermonis auctorem habebat. Romanis etſi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agiratione facta ſunt. Romani auxere tribunorum militum conſulari poteſtate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, Manlius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Craſſus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Poſtumius, M. Furius Camillus, M. Poſtumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum diſcordiarum cauſſa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quam ipſius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus ſuperbiaque, quia ſolennia ludorum, quos intermitti nefas eſt, violenter diremiſſet: quum ob iram repulſæ, quod ſuffragio duodecim populorum alius ſacerdos ei prælatus eſſet, artifices, quorum magna pars ipſius ſervi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi

tari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta eſſent. alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones verſa: aliis frons in Etruriam ſpectans auxiliis, ſi qua forte inde venirent, obſtruebatur.

Cap. II. Quum ſpes major imperatoribus Romanis in obſidione quam in oppugnatione eſſet, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: conſiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod poſtquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res cauſſam invenientibus, Romam eſt allatum, in concionem proſiliunt, ſollicitant plebis animos, *Hoc illud eſſe* dictitantes, *quod æra militibus ſint conſtituta. nec ſe feſelliſſe, id donum inimicorum veneno illitum fore. Veniſſe libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republ. juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos & res inviſere ſuas. Quam putarent conti-*

nuata

nuæ militiæ cauſſam eſſe? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis eſſent, agi de commodis eorum poſſet. Vexari præterea & ſubigi multo acrius, quam Veientes quippe illos hiemem ſub tectis ſuis agere, egregiis muris ſituque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruiniſque obrutum ſub pellibus durare, ne hiemis quidem ſpatio, quæ omnium bellorum terra marique ſit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam poteſtatem creatam ſuperbos illos conſules, neque triſte dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxiſſe ſervitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi conſules dictatoreſve facturi eſſent, qui proconſularem imaginem tam ſævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuiſſe ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione ſumma patricios explere ſolitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam: qui, ſi nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non ſervos militare, quos hieme ſaltem in domos ac tecta reduci oporteat: & aliquo tempore anni parentes liberoſque ac conjuges inviſere, & uſurpare libertatem, & creare magiſtratus. Hæc, taliaque vociferantes, adverſarium haud imparem nacti ſunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias ſeditiones comprimendas; virum imbutum jám ab juventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuiſſe, memoratum eſt per collegarum interceſſionem tribuniciæ poteſtatis diſſolvendæ. *buniciæ poteſtatis rentur eſſe? Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt. qui & ſemper ægri aliquid eſſe in republ. volunt, ut ſit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adverſarii eſtis, an cauſſam agitis? Niſi forte hoc dicitis, Quicquid patres faciunt, diſplicet: ſive illud pro plebe, ſive contra plebem eſt. Et quemadmodum ſervis ſuis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus eſſe, pariterque in iis beneficio ac maleficio abſtineri, æquum cenſent; ſic vos interdicitis Patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia noſtra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens ſit. Quanto tandem, ſi quicquam in vobis: non dico civilis, ſed humani eſſet, favere vos magis, & quantum in vobis eſſet, indulgere potius comitati Patrum atque obſequio plebis oportuit? quæ ſi perpetua concordia ſit, quis non ſpondere auſit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum eſſe?*

Cap. IV. *Atque ego, quam hoc conſilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Veiis exercitum noluerunt, non utile ſolum, ſed etiam neceſſarium fuerit, poſtea ediſſeram: nunc de ipſa conditione militantium dicere libet. Quam orationem, non apud vos ſolum, ſed etiam in caſtris ſi habeatur, ipſo exercitu diſceptante, æquam arbitror videri poſſe. in qua ſi mihi ipſi nihil quod dicerem, in mentem venire poſſet, adverſariorum certe orationibus contentus eſſem. Negabant nuper danda eſſe æra militibus, quia numquam data eſſent. quonam modo igitur nunc indignari poſſunt, quibus aliquid novi adjectum commodi ſit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nuſquam nec opera ſine emolumento, nec emolumentum ferme ſine impenſa ope-*

Cap. III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, ſed uſu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si nunquam dubitatum eſt, Quirites, utrum tribuni plebis, veſtra an ſua cauſſa ſeditionum ſemper auctores fuerint, id ego hoc anno deſiſſe dubitari, certum habeo. & quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum eſſe, tum quod ſecundis potiſſimum veſtris rebus hic error eſt ſublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An eſt quiſquam qui dubitet, nullis injuriis veſtris, ſi quæ forte aliquando fuerunt, umquam æque quam munere Patrum in plebem, quum æra militantibus conſtituta ſunt, tribunos plebis offenſos ac concitatos eſſe? quid illos aliud aut tum timuiſſe creditis, aut hodie turbare velle, niſi concordiam ordinum, quam diſſolvendæ maxime tri-*

ra eſt. labor voluptaſque diſſimillima natura, ſocietate quadam inter ſe naturali ſunt juncta. Moleſte antea ferebat miles, ſe ſuo ſumptu operam reipubl. præbere; gaudebat idem partem anni ſe agrum ſuum colere, quærere unde domi militiæque ſe ac ſuos tueri poſſet. Gaudet nunc fructui ſibi rempublicam eſſe, & lætus ſtipendium accipit. æquo igitur animo patiatur ſe ab domo, ab re familiari, cui gravis impenſa non eſt, paulo diutius abeſſe. An ſi ad calculos eum reſpubl. vocet, non merito dicat, annua æra habes, annuam operam ede? An tu æquum cenſes militiæ ſemeſtri ſolidum te ſtipendium accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: ſic enim agere debent qui mercenario milite utuntur. at nos tamquam cum civibus agere volumus: agique tamquam cum patria nobiſcum, æquum *cenſemus. Aut non ſuſcipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quam primum oportet. Perficietur autem, ſi urgemus obſeſſos: ſi non ante abſcedimus, quam ſpei noſtræ finem captis Veiis impoſuerimus, Si, hercule, nulla alia cauſſa, ipſa indignitas perſeverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata eſt ob unam mulierem ab univerſa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria diſtans? Nos intra viceſimum lapidem, in conſpectu prope urbis noſtræ annuam oppugnationem perferre piget. ſcilicet, quia levis cauſſa belli eſt, nec ſatis quicquam juſti doloris eſt, quod nos ad perſeverandum ſtimulet. Septies rebellarunt, in pace nunquam fidi fuerunt. agros noſtros millies depopulati ſunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colonos noſtros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum noſtrorum: Etruriam omnem adverſus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos noſtros haud procul abfuit quin violarent.*

Cap. V *Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam juſtum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus ſepta urbs eſt, quibus intra muros coërcetur hoſtis. agrum non coluit, & culta evaſtata ſunt bello. Si reducimus exercitum, quis eſt qui dubitet illos, non à cupiditate ſolum ulciſcendi, ſed etiam neceſſitate impoſita ex alieno prædandi, quum ſua amiſerint, agrum noſtrum invaſuros? non differimus igitur bellum iſto conſilio, ſed intra fines noſtros accipimus. Quid? illud quod proprie ad milites pertinet,, quibus boni tribuni plebis quum ſtipendium extorquere voluerint, nunc conſultum repente volunt, quale eſt? Vallum foſſamque, ingentis utramque rem operis, per tantum ſpatii duxerunt: caſtella primo pauca, poſtea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, ſed in Etruriam etiam ſpectantes, ſi qua inde auxilia veniant, oppoſuere. Quid turres quid vineas teſtudineſque, & alium oppugnandarum urbium apparatum, locrebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res ſe habet, irati ſunt, oderunt, negant miſſuros: quantum in illis eſt, capere Veios licet: quis eſt, qui ſpondeat, eundem, ſi differtur bellum, animum poſtea fore? quum, ſi laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura ſit: quum, id quod nunc offendit Etruſcos, rex creatus Veiis, ſpatio mutari interpoſito poſſit, vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipſius voluntate regis, qui obſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Videte quot res, quam inutiles, ſequantur illam viam conſilii: jactura operum tanto labore factorum: vaſtatio imminens finium noſtrorum: Etruſcum bellum pro Veiente concitatum. Hæc ſunt, tribuni, conſilia veſtra, non, hercule, diſſimilia, ac ſi quis ægro, qui curari ſe fortiter paſſus, extemplo convaleſcere poſſit, cibi gratia præſentis aut potionis, longinquum & forſitan inſanabilem morbum efficiat.*

Cap. VI. *Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad diſciplinam certe militiæ plurimum intererat, inſueſcere militem noſtrum, non ſolum parta victoria frui; ſed, ſi res etiam lentior ſit, pati tædium, & quamvis ſeræ ſpei exitum exſpectare: &, ſi non ſit æſtate perfectum bellum, hiemem opperiri. nec, ſicut æſtivas aves, ſtatim autumno tecta ac receſſum circumſpicere. Obſecro vos, venandi ſtudium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes ſilvaſque rapit: belli neceſſitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel luſus ac voluptas elicere ſolet? Adeone effœminata corpora militum noſtrorum eſſe putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in caſtris, abeſſe ab domo non poſſint? ut tanquam navale bellum, tempeſtatibus captandis & obſervando tempore anni, gerant, non æſtus, non frigora pati poſſint? Erubeſcant profecto, ſi quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus ſuis virilem patientiam ineſſe, & ſe juxta hieme atque æſtate bella gerere poſſe: nec ſe patrocinium mollitiæ inertiæque mandaſſe tribunis, & meminiſſe hanc* *quar? Cum tantum laboris exhauſtum ſit, & ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc cenſetis, ut ad æſtatem rurſus novus de integro his inſtituendis exſudetur labor? Quanto eſt minus opera tueri facta, & inſtare, & perſeverare, defungique cura? Brevis enim profecto res eſt, ſi uno tenore peragitur, nec ipſi per intermiſſiones has intervallaque lentiorem ſpem noſtram facimus. loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi quod differendo bello adimus, num oblivіſci nos hæc tam*

ipſam poteſtatem non in umbra nec in tectis majores ſuos creaſſe. Hæc virtute militum veſtrorum, hæc Romano nomine ſunt digna: non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod inſtat: ſed famam & ad alia bella & ad cæteros populos in poſterum quærere. An mediocre diſcrimen opinionis ſecuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populi Romanum eum eſſe putent, cujus ſi qua urbs primum illum breviſſimi temporis ſuſtinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic ſit terror nominis noſtri, ut *exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis. non vis hiemis ab urbe circumſeſſa ſemel amovere poſſit, nec finem ullum alium belli quam victoriam noverit, nec impetu potius bella quam perſeverantia geras? Quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obſidendis urbibus neceſſaria eſt: quarum pleraſque munitionibus, ac naturali ſitu inexpugnabiles, fame, ſitique tempus ipſum vincit atque expugnat; ſicut Veios expugnabit: niſi auxilio hoſtibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præſidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An eſt quicquam quod Veientibus optatum æque contingere poſſit, quam ut ſeditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione caſtra impleantur? At, hercule, apud hoſtes tanta modeſtia eſt, ut non obſidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum ſit: non negata auxilia ab Etruſcis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit ſeditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fuſtuarium meretur, qui ſigna relinquit, aut præſidio decedit. Auctores ſigna relinquendi, & deſerendi caſtra, non uni aut alteri militi, ſed univerſis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quicquid tribunus plebi loquitur; etſi prodendæ patriæ, diſſolvendæque reipublicæ eſt, aſſueſtis æqui audire: & dulcedine poteſtatis ejus capti, quælibet ſub ea ſcelera latere ſinitis. Reliquum eſt, ut quæ hic vociferantur, eadem in caſtris & apud milites agant: & exercitus corrumpant ducibuſque parere non patiantur. quoniam ea demum Romæ libertas eſt, non ſenatum, non magiſtratus, non leges, non mores majorum, non inſtituta Patrum, non diſciplinam vereri militiæ.*

Cap. VII. Par jam etiam in conneri nec in urbe ſeditio, nec in caſtris poſſet, & tribuni plebis velut ab ſe victæ reip. inſultarent: quum repente, quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant aſſignati, conſilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt; factaque dicendi poteſtate, *equis ſe ſuis ſtipendia facturos* promittunt. Quibus quum ampliſſimis verbis gratiæ ab ſenatu actæ eſſent, famaque ea forum atque urbem pervaſiſſet, ſubito ad curiam concurſus fit plebis. *Pedeſtris ordinis ſe ajunt nunc eſſe, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri; ſeu Veios, ſeu quo alio ducere velint. ſi Veios ducti ſint,* negant, *ſic inde prius quam capta urbe hoſtium, redituros eſſe.* Tum vero jam ſuperfundenti ſe lætitiæ vix temperatum eſt. non enim ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari juſſi; neque aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur, aut limine curiæ continebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſque ex ſuperiore loco ad multitudinem in comitio ſtantem, voce manibuſque ſignificare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemque ſenatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec revocatis in curiam Patribus, ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut tribuni militares concione advocata peditibus equitibuſque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent ſenatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem profeſſis militiam æra procedere.* & equiti certus numerus æris eſt aſſignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amiſſa modo reſtituit opera, ſed nova etiam inſtituit. ab urbe commeatus intentiore quam antea ſubvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad cionibus erat Appius tribunis plebis, quum ſubito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & ſuperiorem Appium in cauſſa, & concordiam ordinum majorem ardoremque ad obſidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus eſſent; dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte cuſtodiuntur; patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit. horæque momento ſimul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hauſit: multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique abſumpti ſunt. Quod ubi. Romam eſt nunciatum, mœſtitiam omnibus, ſenatui curam metumque injecit, ne tum vero ſuſtinum deeſſet.

Cap. VIII. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. his tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intenta eſt, neglectum Anxuri præſidium vacationibus militum, & Volſcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum cuſtodibus oppreſſum eſt. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinaſque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius geſta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter ſe irarum, quam adverſus hoſtes animi habuerunt: & auctum eſt bellum adventu repentino

Capenatium atque Faliſcorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano ſe proximos fore credentes: Faliſci propria etiam cauſſa infeſti, quod Fidenati bello ſe jam antea immiſcuerant, per legatos ultro citroque miſſos jurejurando inter ſe obligati, cum exercitibus nec opinato ad Veios acceſſere. Forte ea regione, qua Manius Sergius tribunus militum præerat, caſtra adorti ſunt: ingentemque terrorem intulere: quia Etruriam omnem excitam ſedibus magna mole adeſſe Romani crediderant eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio caſtra oppugnabantur, concurſanteſque, quum huc atque illuc ſigna transferrent, nec Veientem ſatis cohibere intra munitiones, nec ſuis munimentis arcere vim, ac tueri ſe ab exteriore poterant hoſte. una ſpes erat, ſi ex majoribus caſtris ſubveniretur, ut diverſæ legiones, aliæ adverſus Capenatem ac Faliſcum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed caſtris præerat Virginius, privatim Sergio inviſus infeſtuſque. is quum pleraque caſtella oppugnata, ſuperatas munitiones, utrimque invehi hoſtem nunciaretur, in armis milites tenuit: ſi opus foret auxilio, collegam dictitans ad ſe miſſurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui ne quam opem ab inimico videretur petiiſſe, vinci ab hoſte quam vincere per civem maluit. Diu in medio cæſi milites, poſtremo, deſertis munitionibus perpauci in majora caſtra, pars maxima atque ipſe Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex caſtris, interea præeſſe legatos placuit. Acta deinde in ſenatu res eſt, bunis militum, niſi in auctoritate ſenatus eſſent, ſe in vincula eos duci juſſuros eſſe. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minaſque veſtras, næ ego libenter experirer quam non plus in his juris quam in vobis animi eſſet. Sed nefas eſt tendere adverſus auctoritatem ſenatus. proinde & vos deſinite inter noſtra certamina locum injuriæ quærere; & collegæ aut facient quod cenſet ſenatus, aut, ſi pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magiſtratu cogat.* Quum omnium aſſenſu comprobata oratio eſſet, gauderentque Patres, ſine tribuniciæ poteſtatis terriculis inventam eſſe aliam vim majorem ad coërcendos magiſtratus, victi conſenſu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octob. magiſtratum occiperent: ſeque eam ante diem magiſtratu abdicavere.

Cap. X. L. Valerio Potito quartum, M, Furio Camilio, Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Coſſo iterum, Cæſone Fabio Ambuſto, L. Julio Iulo, tribunis militum conſulari poteſtate, multa domi militiæque geſta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volſcis, ut Anxur ab hoſtibus recuperaretur. & Romæ ſimul delectu, ſimul tributo conferendo, laboratum eſt: & de tribunis plebi cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante conſulari poteſtate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conſcripti, ſed ſeniores etiam coacti nomina dare, ut urbis cuſtodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quoſque ſtudium privatim aut gratia occupaverunt, adſunt.

Cap. IX. Primores Patrum, ſive culpa, ſive infelicitate imperatorum tam ignominioſa clades accepta eſſet, cenſuere, Non exſpectandum juſtum tempus comitiorum; ſed extemplo novos tribunos militum creandos eſſe, qui Kalendis Octob. magiſtratum occiperent. In quam ſententiam quum pedibus iretur, cæteri tribuni militum nihil contradicere. at enim vero Sergius Virginiuſque, propter quos pœnitere magiſtratuum ejus anni ſenatum apparebat; primo deprecari ignominiam, deinde intercedere ſenatuſconſulto: negare, Se ante Idus Decembres, ſolennem ineundis magiſtratibus diem, honore abituros eſſe. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum ſecundiſque rebus civitatis inviti ſilentium tenuiſſent, feroces repente, minari tri- tanto majore pecunia in ſtipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum ſerviendumque reipublicæ erat. Hæc per ſe gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis ſeditioſis concionibus faciebant; ideo æra militibus conſtituta eſſe arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. *Unum bellum annum jam tertium trahi, & conſulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus ſcriptos & pueros quoque ac ſenes extractos. Jam non æſtatis nec hiemis diſcrimen eſſe, ne ulla quies umquam miſeræ plebi ſit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta ſit, ut quum confecta labore, vulneribus, poſtremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum deſiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant: æraque militaria,*

ria, *velut fœnore accepta, multiplicia reipubl. reddant.* Inter delectum tributumque & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. poſtquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ cauſſa effectum eſt, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

Cap. XI. Fors ita tulit, ut eo anno trib. pleb. C. Trebonius eſſet, qui nomini ac familiæ debitum præſtare videretur Treboniæ legis patrocinium. is quod petiſſent Patres quidam, primo incepto repulſi, tamen tribunos militum expugnaſſe vociferans, *legem Treboniam ſublatam, & cooptatos tribunos plebis non ſuffragiis populi, ſed imperio patriciorum: & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum aſſeclæ habendi tribuni plebis ſint. Eripi ſacratas leges, extorqueri tribuniciam poteſtatem. Id fraude patriciorum, ſcelere ac proditione collegarum factum arguere.* Quum arderent invidia, non Patres modo, ſed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum ſuarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab ſe iram plebis invidiamque die dicta avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitaſque belli ſit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amiſſis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exequendi, jus poteſtatemque ex duobus noxiis capitibus datam, ab ſe memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque cauſſas eſſe: nec id accuſatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in toris metu ab collegis coërcitos eſſe: & populum Romanum tribunos creaſſe, qui non Idibus Decembribus die ſolenni, ſed extemplo Kalend. Octob. magiſtratum occiperent: quia ſtare diutius reſpubl. his manentibus in magiſtratu non poſſet. Et tamen eos tot judiciis confoſſos prædamnatoſque venire ad populi judicium: & exiſtimare defunctos ſe eſſe; ſatiſque pœnarum dediſſe, quod duobus menſibus citius privati facti ſint. Neque intelligere, nocendi ſibi diutius tum poteſtatem ereptam eſſe, non pœnam irrogatam; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquiſſent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuiſſent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam Deorum, ſed hos duces accuſantem. Pro certo ſe habere, neminem in concione ſtare, qui illo die non caput, domum, fortunaſque L. Virginii ac M' Sergii ſit execratus, deteſtatuſque. Minime convenire, quibus iratos quiſque Deos precatus ſit, in iis ſua poteſtate, quum liceat & oporteat, non uti. Nunquam Deos ipſos admovere nocentibus manus. ſatis eſſe, ſi occaſione ulciſcendi læſos arment.*

Cap. XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accuſante: Virginio deprecante, Ne infelicior domi, quam militiæ eſſet. In hos verſa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudiſque contra legem Treboniam factæ, memoriam obſcuram fecit. Victores tribuni ut præſentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus ſtipendio opus eſſet, reſque militiæ ita proſpere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum ſpei. namque Veiis caſtra, quæ a-

alterum cauſſam conferant, fugam Sergii Virginius. Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuiſſe, ut multo veriſimilius ſit compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam. Ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi cauſſa: & nunc proditum exercitum; tradita Faliſcis Romana caſtra. Omnia fieri, ut conſeneſcat ad Veios juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones & reſiſtere conſpirationi patriciorum poſſint. Præjudicium jam de reis & ab ſenatu, & à populo Romano, & ab ipſorum collegis factum eſſe. nam & ſenatuſconſulto eos ab republ. remotos eſſe, & recuſantes abdicare ſe magiſtratu, dicta-

miſſa erant, recuperata caſtellis præſidiiſque firmantur. Præerant tribuni militum M' Æmilius, & Cæſo Fabius. A M. Furio in Faliſcis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hoſtes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ incendiiſque villarum ac frugum vaſtati fines: oppida nec oppugnata, nec obſeſſa ſunt. At in Volſcis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto ſitum, & poſtquam vis irrita erat, vallo foſſaque obſideri cœptum. Valerio Potito Volſci provincia evenerat. Hoc ſtatu militarium rerum, ſeditio inteſtina majore mole coorta, quam bella tractabantur. & quum tributum conferri per tribunos non poſſet, nec ſtipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin caſtra quoque urbanæ ſeditionis contagiogione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus eſſe dicerent ſtabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiiſque ad plebeios viros fortes ac ſtrenuos transferendi ſummi honoris: non tamen ultra proceſſum eſt, quam ut unus ex plebe, uſurpandi juris cauſſa, P. Licinius Calvus tribunus militum conſulari poteſtate crearetur: cæteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volſcus. Ipſa plebes mirabatur ſe tantam rem obtinuiſſe, non is modo qui creatus erat; vir nullis ante honoribus uſus, vetus tantum ſenator, & ætate jam gravis. Nec ſatis conſtat, cur primus ac potiſſimus ad novum delibandum honorem ſit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque ſtipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipſum tempeſtivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam habuiſſe. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rempubl. impediebat, de tributo remiſerunt. collatum obedienter miſſumque ad exercitum eſt.

Cap. XIII. Anxur in Volſcis brevi receptum eſt, neglectis die feſto cuſtodiis urbis. Inſignis annus hieme gelida ac nivoſa fuit: adeo ut viæ clauſæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuoſe magiſtratum majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam geſſit; dulcedo invaſit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum conſulari poteſtate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium. L. Atilium. Triſtem hiemem, ſive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, ſive alia qua de cauſſa, gravis peſtilenſque omnibus animalibus æſtas excepit. cujus inſanabili perni-

giis ac litibus temperatum. Vinctis quoque dempta in eos dies vincula. religioni deinde fuiſſe, quibus eam opem Dii tuliſſent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quam repente Capenates Faliſcique ſubſidio veniſſent, adverſus tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum eſt. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaque majoribus caſtris, unde antea ceſſatum fuerat, brevi ſpatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum verſos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Faliſcis intulit terrorem, trepidanteſque eruptio ex caſtris opportune facta avertit. repulſos deinde inſecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo poſt jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ abſumpſere: & Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæſi, dum præ metu, ne ſimul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos ſuorum excluſere.

Cap. XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, ſed prope amiſſum cernentibus ſummum imperium. Itaque clariſſimis viris ex compoſito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilominus ipſi, perinde ac ſi omnes candidati eſſent, cuncta experientes, non homines modo, ſed Deos etiam excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem, prodigiiſque divinis ſimilem coortam: proximo non prodigia, ſed jam eventus, peſtilentiam agris urbique illatam, haud dubia ira Deum. quos peſtis ejus arcendæ cauſſa placandos eſſe: In libris Fatalibus inventum ſit. Comitiis, auſpicato quæ fierent; indignum Diis viſum honores vulgari, diſcriminaque gentium confundi. Præterquam majeſtate petentium, religione etiam attoniti homicie quando nec cauſſa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex ſenatuſconſulto aditi ſunt. Duumviri ſacris faciundis, lectiſternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus, quam ampliſſime tum apparari poterat. ſtratis lectis placavere. Privatim quoque id ſacrum celebratum eſt. tota urbe patentibus januis, promiſcuoque uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos ignotoſque paſſim advenas in hoſpitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter ſermones habitos, jur-

nes, patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemque, tribunos militum conſulari poteſtate creavere, L. Valerium Potitum quintum: M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum eſt. tota vis in populationibus fuit. Duo ſummi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere; nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri poſſet.

Cap. X V. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia ſinguli auctores erant, parum credita ſpretaque: & quia hoſtibus Etruſcis, per quos ea procurarent, aruſpices non erant, in unum omnium curæ verſæ ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis cœleſtibus aquis cauſſave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Veiens, qui inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Etruſcoſque, vaticinantis in modum cecinit, ‘*Priuſquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primo velut temere jactum ſperni, agitari deinde ſermonibus cœptum eſt; donec unus ex ſtatione Romana percunctatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quiſnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret; poſtquam audivit aruſpicem eſſe, vir haud intacti religione animi, cauſſatus, de privati portenti procuratione, ſi operæ illi eſſet, conſulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progreſſi ambo à ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu; prævalens juvenis Romanus ſenem infirmum in conſpectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruſcis ad ſuos tranſtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad ſenatum miſſus eſſet, ſciſcitantibus quidnam id eſſet, quod de lacu Albano docuiſſet; reſpondit, ‘*Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuiſſe die, quo ſibi eam mentem objeciſſent, ut excidium patriæ fatale proderet. Itaque quæ tum cecinerit divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec, ut indicta ſint, revocare poſſe; & tacendo forſitan quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, ſic diſciplina Etruſca traditum eſſe, ut quando aqua Albana abundaſſet, tum, ſi eam Romanus rite emiſiſſet, victoriam de*

tum inierunt. Eo anno Tarquinienſes, novi hoſtes exorti. quia multis ſimul bellis, Volſcorum ad Anxur, ubi præſidium obſidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque & Faliſco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia eſſe certaminibus Patrum ac plebis, inter hæc locum injuriæ rati eſſe; prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim paſſuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello ſe onerarent: aut exiguo, eoque parum valido exercitu, perſecuturos. Romanis indignitas major quam cura populationis Tarquinienſium fuit. eo nec magno conatu ſuſcepta, nec in longum dilata res eſt. A. Poſtumius, & L. Julius non juſto delectu (etenim ab tribunis tribus plebis impediebantur) ſed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egreſſi, redeuntes à populationibus graveſque præda Tarquinienſes oppreſſere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum ſuorum ſpoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoſcendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hoſtium ipſorum) ſub haſta veniere; quodque inde redactum, militibus eſt diviſum. Cætera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, deſperata ope humana, fata & Deos ſpectabant, quum legati ab Delphis venerunt; ſortem oraculi afferentes, congruentem reſponſo captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare ſuo flumine ſinas. emiſſam per agros rigabis, diſſipatamque rivis extingues. Tum tu inſiſte audax hoſtium muris; memor quam per tot annos obſides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: ſacraque patria, quorum omiſſa cura eſt, inſtaurata, ut aſſolet, facito.*

Cap. X V I I. Ingens inde haberi

Veientibus dari. antequam id fiat, Deos mœnia Veientium deſerturos non eſſe. Exſequebatur inde quæ ſolennis derivatio eſſet. Sed auctorem levem, nec ſatis fidum ſuper tanta re Patres rati, decrevere legatos ſorteſque oraculi Pythici exſpectandas.

Cap. XVI. Priuſquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum conſulari poteſtate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Poſtumius Regillenſis, P. Cornelius Maluginenſis, A. Manlius, magiſtra-

captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Poſtumiuſque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem eſt, ubi neglectas cærimonias, intermiſſumve ſolenne Dii arguerent, nihil profecto aliud eſſe, quam magiſtratus vitio creatos, Latinas, ſacrumque in Albano monte non rite concepiſſe. Unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu: auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Numquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita. poſtulantibuſque Capenatibus ac Faliſcis, ut Veios communi animo conſilioque omnes Etruriæ populi ex obſidione eriperent, reſponſum eſt: *antea ſe id Veientibus negaſſe, quia unde conſilium non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam pro ſe fortunam ſuam illis negare. maxime in ea parte Etruriæ gentem inuſitatam, novos accolas Gallos eſſe, cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro certo ſit: ſanguini tamen nominique & præſentibus periculis conſanguineorum id dari, ut ſi qui juventutis ſuæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum adveniſſe hoſtium numerum, fama Romæ erat. eoque miteſcere diſcordiæ inteſtinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

Cap. XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magiſtratu virum, cæterum jam tum exactæ ætatis: omneſque deinceps ex collegio ejuſdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium, qui, priuſquam renunciarentur, jure vocatis tribubus, permiſſu interregis, P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria noſtri magiſtratus vos his comitiis petere in inſequentem annum video, ſi collegas eoſdem reficitis, etiam uſu meliores factos. Me jam non eundem, ſed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ: ſenſus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtuſus. En vobis*, inquit, tumulum ex multa trepidatione militibus collectis aciem reſtituit: nec ſe tamen æquo loco hoſti commiſit. Plus ignominiæ erat quam cladis acceptum; quæ prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, ſed in caſtris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus à fuga eſt, quum pervaſiſſet caſtra rumor, ducibus exercituque cæſo victorem Capenatem ac Faliſcum, Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abeſſe. His tumultuoſiora Romæ, jam caſtra ad Veios oppugnari, jam partem hoſtium tendere ad urbem agmine infeſto crediderant: concurſumque in muros eſt, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obſecrationes in templis factæ: precibuſque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templiſque ac Romanis mœnibus arcerent, Veioſque eum averterent terrorem, ſi ſacra renovata rite, ſi procurata prodigia eſſent.

Cap. XIX. Jam ludi Latinæque inſtauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros, Veioſque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis ſervandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos qui à Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hoſtis maxime timendus militi eſſet. deinde indicto delectu in diem certam, ipſe interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus Latini Hernicique, operam ſuam pollicentes, ad id bellum venere: quibus quum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex ſenatuſconſulto vovit *juvenem,* filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum feciſtis. Hunc ego inſtitutum diſciplina mea, vicarium pro me Reipub. do dicoque. Voſque quæſo, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meiſque pro eo adjectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri, filiuſque ejus P. Licinius tribunus militum conſulari poteſtate, cum iis quos ſupra ſcripſimus, declaratus. Titinius Genuciuſque tribuni militum, profecti adverſus Faliſcos Capenateſque: dum bellum majore animo gerunt, quam conſilio, præcipitavere in inſidias. Genucius morte honeſta temeritatem luens, ante ſigna inter primores cecidit. Titinius in editum

Veiis captis ſe facturum: ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exſpectatione hominum majore quam ſpe, in agro primum Nepeſino cum Faliſcis & Capenatibus ſigna confert. Omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta, fortuna etiam, ut fit, ſecuta eſt. non prœlio tantum fudit hoſtes, ſed caſtris quoque exuit, ingentique præda eſt potitus: cujus pars maxima ad quæſtorem redacta eſt: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, denſioraque caſtella facta: & à procurſationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injuſſu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laborioſiſſimum, cuniculus in arcem hoſtium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu ſub terra continuus labor eoſdem conficeret, in partes ſex multorum numerum diviſit: ſenæ horæ in orbem operi attributæ ſunt: nocte ac die numquam ante omiſſum, quam in arcem viam facerent.

Cap. XX. Dictator quum jam in manibus videret victoriam eſſe, urbem opulentiſſimam capi, tantumque prædæ fore quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuiſſet. ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad ſenatum miſit. *Deum immortalium benignitate, ſuis conſiliis, patientia militum, Veios jam fore in poteſtate populi Romani. quid de præda faciendum cenſerent?* Duæ ſenatum diſtinebant ſententiæ: ſenis P. Licinii, quem primum dixiſſe à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut qui particeps eſſe prædæ vellet, in caſtra Veios iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconſultam arguens, ſi ſemel nefas ducerent captam ex hoſtibus in ærario exhauſto bellis pecuniam eſſe, auctor erat ſtipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. Ejus enim doni ſocietatem ſenſuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otioſorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia eſſe. quum ita ferme eveniat, ut ſegnior ſit prædator, ut quiſque laboris periculique præcipuam petere partem ſoleat. Licinius contra, ſuſpectam & inviſam ſemper eam pecuniam fore ajebat: cauſaſque criminum ad plebem ſeditionum inde ac legum novarum præbituram. *Satius igitur eſſe reconciliari eo dono*

Pythice Apollo, tuoque numine inſtinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. Te ſimul, Juno Regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in noſtram tuamque mox futuram urbem ſequare: ubi te, dignum amplitudine tua, templum accipiat. Hæc precatus, ſuperante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi ſenſus eſſet. Veientes ignari, ſe jam ab ſuis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ ſuæ vocatos Deos, alios votis ex urbe ſua evocatos hoſtium templa novaſque ſedes ſpectare, ſeque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam ſubrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hoſtium eſſe, in muros pro ſe quiſque armati diſcurrunt. mirantes quidnam id eſſet, quod quum tot per dies nemo ſe ab ſtationibus Romanis moviſſet, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inſeritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem aruſpicis dicentis, qui ejus hoſtiæ exta proſecuiſſet, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, moviſſe Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, ſi, quæ ſimilia veri ſunt, pro veris accipiantur, ſatis habeam. Hæc ad oſtentationem ſcenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium eſt. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit. & pars averſos in muris invadunt hoſtes, pars clauſtra portarum revellunt: pars, quum ex tectis ſaxa tegulæque à mulieribus ac ſervitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, miſto mulierum ac *plebis animos. exhauſtis atque exinanitis tributo tot annorum ſuccurri: & ſentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope conſenuerint. gratius id fore, lætiusque, quod quiſque ſua manu ex hoſte captum domum retulerit, quam ſi multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipſum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegaſſe ad ſenatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad ſe permittere plebi, ac pati habere quod cuique ſors belli dederit.* Hæc tutior viſa ſententia eſt, quæ popularem ſenatum faceret. Edictum itaque eſt, ad prædam Veientem, quibus videretur, in caſtra ad dictatorem proficiſcerentur. Ingens profecta multitudo replevit caſtra.

Cap. XXI. Tum dictator auſpicato egreſſus, quum edixiſſet ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit,

puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactiſque portis, quum alii agmine irruerent; alii deſertos ſcanderent muros, urbs hoſtibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita cæde, ſeneſcit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abſtineatur. is finis ſanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: & ad prædam miles permiſſu dictatoris diſcurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum ſpe atque opinione major, majoriſque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus eſſe, *ut ſi cui Deorum hominumque nimia ſua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire ſuo privato incommodo, quam minimo publico populi Romani liceret.* Convertentem ſe inter hanc venerationem

nem traditur memoriæ, prolapſum cecidiſſe: idque omen pertinuiſſe poſtea eventu rem conjectantibus viſum ad damnationem ipſius Camilli; captæ deinde urbis Romanæ quod poſt paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hoſtium ac direptione urbis opulentiſſimæ eſt conſumptus.

Cap. XXII. Poſtero die libera corpora dictator ſub corona vendidit. ea ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis, & quod retulere ſecum prædæ, nec duci qui ad ſenatum malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii ſui rejeciſſet; nec ſenatui, ſed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad ſenatum retuliſſet, pater tam popularis ſententiæ auctor fuiſſet, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egeſtæ à Veiis eſſent, amoliri tum Deum dona ipſoſque Deos, ſed colentium magis quam rapientium modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veſte, quibus deportanda Romam Regina Juno aſſignata erat, venerabundi templum iniere, primo religioſe admoventes manus: quod id ſignum more Etruſco niſi certæ gentis ſacerdos attrectare non eſſet ſolitus. dein quum quidam ſeu ſpiritu divino tactus, ſeu juvenili joco, *Viſne Romam ire Juno?* dixiſſet, annuiſſe cæteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum eſt, vocem quoque dicentis, Velle, auditam. motam certe ſede ſua parvi molimenti adminiculis, ſequentis modo accepimus levem ac facilem tranſlatu fuiſſe: integramque in Aventinum æternam ſedem ſuam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei poſtea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occaſus fuit, urbis opulentiſſimæ Etruſci nominis, magnitudinem ſuam vel ultima clade indicantis: quod decem æſtates hiemeſque continuas circumſeſſa, quum plus aliquanto cladium intuliſſet quam accepiſſet, poſtremo jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expu- ordinibus obviam effuſis celebratior, quam ullius unquam antea fuit: triumphuſque omnem conſuetum honorandi illius diei modum aliquantum exceſſit. Maxime conſpectus ipſe eſt, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, ſed humanum etiam viſum. Jovis Soliſque equis æquiparari dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphuſque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri. atque his divinis humaniſque rebus geſtis, dictatura ſe abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui ſe decimam voviſſe prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices ſolvendum religione populum cenſerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in ſacrum ſecerneretur. tandem eo, quod leviſſimum videbatur, decurſum eſt, ut qui ſe domumque religione exſolvere vellet, quum ſibimetipſe prædam æſtimaſſet ſuam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi, ac numine Dei ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volſcis & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut feſſa tam diutino bello acquieſceret civitas, quam quod digni peterent.

Cap. XXIV. Veiis captis, ſex tribunos militum conſulari poteſtate inſequens annus habuit, duos Publios Cornelios, Coſſum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæſonem Fabium Ambuſtum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliſcum bellum, Valerio ac Servilio Capenas ſorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, ſed ager eſt depopulatus, prædæque rerum agreſtium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem pognata eſt.

Cap. XXIII. Romam ut nunciatum eſt Veios captos, quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum reſponſa,& Pythicæ ſortes notæ, & quantum humanis adjuvari conſiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant; tamen quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ;velut ex inſperato immenſum gaudium fuit. & priuſquam ſenatus decerneret,plena omnia templa Romanarum matrum grates Diis agentium erant.Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, ſupplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris omnibus

pulum ſubegit. pax petentibus data. In Faliſcis bellum reſtabat. Romæ interim multiplex ſeditio erat, cujus leniendæ cauſſa coloniam in Volſcos,quo tria millia civium Romanorum ſcriberentur, deducendam cenſuerant: triumvirique ad id creati, terna jugera & ſeptunces viritim diviſerant. Ea largitio ſperni cœpta; quia ſpei majoris avertendæ ſolatium objectum cenſebant. Cur enim relegari plebem in Volſcos, quum pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conſpectu ſit,uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romæ, vel ſitu, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ poſt captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, tranſmigrandi Veios. Cæterum, partim plebi, partim ſenatui deſtinabant habitandos Veios; duaſque urbes communis republicæ incoli a populo Romano poſſe. Adverſus quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros ſe citius dicerent in conſpectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur. *quippe nunc in una urbe tantum diſſenſionum eſſe, quid in duabus fore? Victamne ut quiſquam victrici patriæ præferret, ſineretque majorem fortunam captis eſſe Veiis, quam incolumibus fuerit? Poſtremo, ſe relinqui à civibus in patria poſſe. ut linquant patriam atque cives, nullam vim umquam ſubacturam: & T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Veios ſequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auctore urbis Romæ.*

Cap. XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in ſuam ſententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod ubi rixæ committendæ cauſſà clamor ortus eſſet principes ſenatus primi turbæ offerentes ſe, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibuſque & honoribus violandis dum abſtinebatur, & ad reliquos ſimiles conatus verecundia iræ obſtabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *Haud mirum id quidem eſſe: furere civitatem, quæ damnata voti omnium rerum priorem curam, quam religione ſe exſolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, ſtipis verius, quam decimæ: quando ea ſe quiſque privatim obligaverit, liberatus ſit populus. Enimvero illud ſe tacere, ſuam conſcientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium ſit, decima deſignetur. urbis atque agri capti, quæ & ipſa voto contineatur, mentionem ullam fieri.* Quum ea diſceptatio anceps ſenatui viſà, delegata ad pontifices eſſet, adhibito Camillo, viſum collegio, quod ferunt matronis habitum, ut pilento ad ſacra ludoſque, carpentis feſto profeſtoque uterentur. Pondere ab ſingulis auri accepto, æſtimatoque ut pecuniæ ſolverentur, crateram auream fieri placuit; quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiſerunt, integrant ſeditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes; ante alios in Camillum. Eum prædam Veientanam publicando ſacrandoque ad nihilum redegiſſe abſentes ferociter increpant: præſentium, quum ſe ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem eo anno viderent; tribunos plebis latores legis in annum eoſdem reficiunt, & Patres hoc idem de interceſſoribus legis anniſi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

Cap. XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres ſumma ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella ſimulabant parari ducem, ſed largitioni tribuniciæ adverſarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum conſulari poteſtate, L. Furius Medullinus ſextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicolæ, Sp. Poſtumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliſcos, cui id bellum mandatum erat, proficiſceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adverſarium maxime metuerant, gloria in Faliſcis crevit. Nam quum primo mœnibus ſe hoſtes tenerent, tutiſſimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; ſed timor longius progredi prohibuit. Mille fere paſſuum ab oppido caſtra locant; nulla re alia fidentes ea ſatis tuta eſſe, quam difficultate aditis, aſperis confragoſiſque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Cæterum Camillus captivum indicem ex agris ſecutus ducem, caſtris multa nocte motis, prima luce aliquanto ſuperioribus locis ſe oſtendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prœlio intentus ſtabat. Ibi imejus ante conceptum votum Veientium fuiſſet, & poſt votum in poteſtatem populi Romani veniſſet, ejus partem decimam Apollini ſacram eſſe. Ita in æſtimationem urbs agerque venit : pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum conſularibus ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cujus quum copia non eſſet, matronæ cœtibus ad eam rem conſultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum, aurum & omnia ornamenta ſua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime ſenatui unquam fuit · honoremque ob eam munificentiam

pedire opus conatos hoſtes fundit, fugatque : tantumque inde pavoris Faliſcis injectum eſt, ut effuſa fuga caſtra ſua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæſi vulneratique, priuſquam paventes portis inciderent. caſtra capta, præda ad quæſtores redacta, cum magna militum ira : ſed ſeveritate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obſidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occaſionem impetus oppidanorum in Romanas ſtationes prœliaque parva fieri : & teri tempus, neutro inclinata ſpe ; quum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obſeſſis quam obſidentibus ſuppeterent. Videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuiſſet; ni fortuna imperatori Romano, ſimul & cognitæ rebus bellicis virtutis ſpecimen, & maturam victoriam dediſſet.

Cap. XXVII. Mos erat Faliſcis, eodem magiſtro liberorum & comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, ſicut fere fit, qui ſcientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem luſus exercendique cauſſâ producere; nihil eo more per belli tempus intermiſſo, tum modo brevioribus, modo longioribus ſpatiis trahendo eas à porta luſu ſermonibuſque variatis longius ſolito; ubi res dedit, progreſſus, inter ſtationes eos hoſtium caſtraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addidit: Falerios ſe in manus Romanis tradidiſſe: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint, in poteſtatem dediderit. Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad ſimilem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem ſceleſtus ipſe cum ſceleſto munere veniſti. Nobis cum Faliſcis, quæ pacto fit humano, ſocietas non eſt. quam ingeneravit natura, utriſque eſt, eritque. Sunt & belli, ſicut pacis jura: juſteque ea non minus quam fortiter didicimus gerere. Arma habemus, non adverſum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: ſed adverſus armatos, & ipſos, qui nec læſi, nec laceſſiti à nobis, caſtra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo ſcelere viciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, ſicut*

veſtro, quam legibus noſtris victuros. Eventu hujus belli duo ſalutaria exempla prodita humano generi ſunt. Vos fidem in bello, quam præſentem victoriam maluiſtis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione veſtra ſumus. Mittite, qui arma, qui obſides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei noſtræ, nec nos imperii veſtri pœnitebit. Camillo, & ab hoſtibus, & à civibus gratiæ actæ. Faliſcis in ſtipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

Cap. XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, inſignis juſtitia fideque, hoſtibus victis quum in urbem rediſſet, tacite ejus verecundiam non tulit ſenatus, quin ſine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius miſſi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparenſium excepti devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. forte eo anno in ſummo magiſtratu erat Timaſitheus quidam, Romanis vir ſimilior quam ſuis. qui legatorum nomen donumque, & Deum, cui mitteretur, & doni cauſſam veritus ipſe, multitudinem quoque quæ ſemper ferme regenti eſt ſimilis, religionis juſtæ implevit: adductoſque in publicum hoſpitium legatos, cum præſidio etiam navium Delphos proſecutus, Romam inde ſoſpites reſtituit. Hoſpitium cum eo ſenatuſconſulto eſt factum: donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum. adeo ut in incerto fuerit, &

Veios, vincam. Denudatum deinde eum, manibus poſt tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgaſque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod ſpectaculum concurſu populi primum facto, deinde à magiſtratibus de re nova vocato ſenatu; tanta mutatio animis eſt injecta, ut qui modo efferati odio iraque, Veientium exitum, penè quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem univerſa poſceret civitas. Fides Romana, Juſtitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: conſenſuque omnium legati ad Camillum in caſtra, atque inde permiſſu Camilli Romam ad ſenatum, qui dederent Falerios, proficiſcuntur. Introducti ad ſenatum ita locuti traduntur: *Patres conſcripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quiſquam invideat, victi à vobis & imperatore veſtro dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulchrius eſt, melius nos ſub imperio*

in incerto fuerit, & apud ipſos exercitus & Romæ, viciſſent victine eſſent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Poſtumius. Primo rem communiter geſſerunt: fuſis inde acie hoſtibus, Æmilium præſidio Verruginem obtinere placuit, Poſtumium fines vaſtare. Ibi eum incompoſito agmine negligentius ab re bene geſta, euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præſidium alterum eſt perlatus. Poſtumius ſuis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fuſos eſſe ab ignaviſſimo & fugaciſſimo hoſte; conclamat univerſus exercitus, merito ſe ea audire, & fateri admiſſum flagitium: ſed eoſdem correcturos eſſe, neque diuturnum id gaudium hoſtibus fore. Poſcentes ut confeſtim inde ad caſtra hoſtium duceret (in conſpectu erant poſita in plano) nihil pœnæ recuſabant, ni ea ante noctem

expu-

expugnaſſent. Collaudatos, corpora curare paratoſque eſſe quarta vigilia jubet, & hoſtes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii. prœliumque ante lucem (ſed luna pernox erat) commiſſum eſt: & haud incertius diurno prœlio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum caſtra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obſecrante Æmilio, Tuſculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata eſt, Poſtumium exercitumque occiſum. Qui, ubi prima lux metum inſidiarum effuſe ſequentibus ſuſtulit, quum perequitaſſet aciem promiſſa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra ſuſtinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hoſtium facta eſt, triſtemque ab Tuſculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Poſtumio laureatæ ſequuntur: victoriam populi Romani eſſe; Æquorum exercitum deletum.

Cap. XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres inficere interceſſores legis anniſi ſunt. ſed plus ſuis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres ſunt, ſenatuſconſulto facto, ut conſules, inviſus plebi magiſtratus, crearentur, Annum poſt quintum decimum creati conſules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio interceſſurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec ſegnius ob id ipſum conſulibus reſiſtentibus, omnique civitate in unam eam curam converſa, Vitelliam colo-

tribunis interceſſionem ſuſtuliſſe. interceſſione ſublata. tribuniciam poteſtatem evertiſſe. Nam quod illi ſperarent effrænatam licentiam ejus magiſtratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros eſſe. Conſuleſque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tuliſſent, qui ſenatus auctoritatem ſecuti eſſent. Hæc propalam concionabundus indies magis augebat iras hominum.

Cap. XXX. Senatum vero incitare adverſus legem haud deſiſtebat: *ne aliter deſcenderent in forum, quum dies ferendæ legis veniſſet, quam ut qui meminiſſent ſibi pro aris, fociſque & Deum templis, ac ſolo in quo nati eſſent, dimicandum fore. Nam quod ad ſe privatim attineat; ſi ſuæ gloriæ ſibi inter dimicationem patriæ meminiſſe ſit fas, ſibi amplius quoque eſſe; urbem ab ſe captam frequentari, quotidie ſe frui monimento gloriæ ſuæ, & ante oculos habere urbem lætam in triumpho ſuo, inſiſtere omnes veſtigiis laudum ſuarum. ſed nefas ducere deſertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli urbem: & in captivo ſolo habitare populum Romanum, & victrice patria victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres ſenes juveneſque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: diſſipatique per tribus, ſuos quiſque tribules prenſantes, orare cum lacrimis cœpere, Ne eam patriam, pro qua fortiſſime feliciſſimeque ipſi ac patres eorum dimicaſſent, deſererent: Capitolium, ædem Veſtæ cætera circa templa Deorum oſtentantes. Ne exulem, extorrem populum Romanum ab ſolo patrio, ac diis penatibus, in hoſtium urbem agerent: eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roniam Romanam in ſuo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio conſuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus, acie hoſtes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii ſuperioris A. Virginio, & Q. Pomponio: quos defendi Patrum conſenſu, ad fidem ſenatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut geſti magiſtratus quiſquam arguebat; præterquam quod gratificantes Patribus rogationi tribuniciæ interceſſiſſent. Vicit tamen gratiam ſenatus plebis ira: & peſſimo exemplo innoxii, denis millibus gravis æris condemnati ſunt. id ægre paſſi Patres. Camillus palam ſceleris plebem arguere: quæ jam in ſuos verſa, non intelligeret ſe pravo judicio de

ma defereretur. Quia non vi agebant, ſed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, religioſum parti maximæ fuit & legem una plures tribus antiquarunt, quam juſſerunt. Adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut poſtero die referentibus conſulibus ſenatuſconſultum fieret, ut agri Veientani ſeptena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam ſpem liberos tollere.

Cap. XXXI. Eo munere delinita plebe, nihil certatum eſt, quo minus conſularia comitia haberentur. creati conſules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino poſtea etiam fuit cognomen. Hi conſules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno ædes Junonis

Reginæ ab eodem dictatore eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum ſtudio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis geſtum eſt; fuſis hoſtibus prius penè quam manus conſererent. Valerio, quod perſeverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum eſt. Eodem anno novum bellum cum Volſinienſibus exortum: quo propter famem, peſtilentiamque in agro Romano, ex ſiccitate caloribuſque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volſinienſes Salpinatibus adjunctis ſuperbia elati, ultro agros Romanos incurſavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſuffectus. quæ res poſtea religioni fuit: quia eo luſtro Roma eſt capta. Nec deinde unquam in demortui locum cenſor ſufficitur: conſulibuſque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auſpicia. Itaque quum ex ſenatuſconſulto conſules magiſtratu ſe abdicaſſent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit: ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate. Ut etiam ſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum reipubl. eſſet.

Cap. XXXII. Kalendis Quintilibus magiſtratuum occœpere L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus ſeptimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volſinienſes provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. Prius cum Volſinienſibus ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis, propter prædam Veientanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, reſponſum tuliſſet ſe collaturos quanti damnatus eſſet; abſolvere eum non poſſe, in exilium abiit: precatus ab Diis immortalibus; *Si innoxio ſibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratæ facerent.* abſens quindecim millibus gravis æris damnatur.

Cap. XXXIII. Expulſo cive, quo manente, ſi quicquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat; adventante fatali ubi clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam, Alpes tranſiſſe, agroſque ab Etruſcis ante cultos poſſediſſe: & invexiſſe in Galliam vinum illiciendæ gentis cauſſa Aruntem Cluſinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, niſi externa vis quæſita eſſet, nequirent. hunc tranſeuntibus Alpes ducem, auctoremque Cluſium oppugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino, adductos: ſed eos qui oppugnaverint Cluſium, non fuiſſe qui primi Alpes tranſierint, ſatis conſtat. ducentis quippe annis ante, quam Cluſium oppugnarent, ubi benique Romam caperent, in Italiam Galli tranſcenderunt: nec cum his primum Etruſcorum, ſed pugnatum eſt : bellum numero hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit. Fuſa concurſu primo acies in fugam, millia octo armatorum ab equitibus interclusa, poſitis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati ſe tutabantur. Romani prædas paſſim & ex Salpinati agro, & ex Volſinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt : donec Volſinienſibus feſſis bello, ea conditione ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui præſtarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, Se in nova via, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra ædem Veſtæ, vocem noctis ſilentio audiſſe clariorem humana, quæ magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem ſpretum, & quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato ſpreta :

multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpeſque incolebant, ſæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuſcorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari ſupero inferoque, quibus Italia inſulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento, quod alterum Tuſcum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuſcorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras : prius cis Apenninum, ad inferum mare, poſtea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis miſſis. quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris, uſque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo eſt, maxime Rhetis : quos loca ipſa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter ſonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

Cap. XXXIV. De tranſitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Priſco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia eſt, penes Bituriges ſumma imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum ſua tum publica præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur poſſe. Hic magno natu ipſe jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Belloveſum ac Sigoveſum, ſororis filios, impigros juvenes, miſſurum ſe eſſe in quas Dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit. Quantum ipſi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet. Tum Sigoveſo ſortibus dati Hernicii ſaltus: Belloveſo haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, *Æ*duos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde oppoſitæ erant, quas inexſuperabiles viſas, haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi quum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio etiam tenuit: quod allatum eſt, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Maſſilienſes erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ ſuæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egreſſi occupaverant locum, patentibus ſilvis communirent. ipſi Taurino ſaltu invias Alpeis tranſcenderent: fuſiſque acie Tuſcis, haud procul Ticino flumine, quum in quo conſederant, agrum Inſubrium appellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Heduorum, ibi, omen ſequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appella-

Cluſium, Romamque inde veniſſe comperio. id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inuſitatas cernerent, & genus armorum, audirentque ſæpe ab iis cis Padum ultraque, legiones Etruſcorum fuſas, quamquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quod Veientes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romani, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatus, populique Romani nomine agerent cum Gallis, Ne à quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe. ſed melius viſum bellum ipſum amoveri, ſi poſſet: & Gallos, novam gentem, pace potius cognoſci, quam armis.

Cap. XXXVI. Mitis legatio ni præferoces legatos, Gallique magis quam Romanis ſimiles, habuiſſet. quibus poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium à Cluſinis, in re trepida ſit imploratum. & quoniam legatione adverſus ſe maluerint quam armis tueri ſocios, ne ſe quidem pacem quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latius poſſideant quam colant Cluſini, partem finium concedant. aliter pacem impetrari non poſſe. Et reſponſum coram Romanis ſe accipere velle: & ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum poſſent, quantum Galli virtute cæteros mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum à poſſeſſoribus petere, aut minari arma?* Romanis quærentibus, &, *quid in Etruria rei Gallis eſſet?* quum illi *ſe in armis jus ferre, & omnia for-*

iunt.

Cap. XXXV. Alia ſubinde manus Cænomanorum Elitovio duce veſtigia priorum ſecuta, eodem ſaltu, favente Belloveſo, quum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt (locos tenuere Libui) conſidunt. poſt hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos, Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boii, Lingoneſque tranſgreſſi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modo, ſed etiam Umbros agro pellunt: intra Appenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Utente flumine uſque ad Æſim fines habuere. Hanc gentem

tium virorum eſſe, ferociter dicerent, accenſis utrimque animis ad arma diſcurritur, & prœlium conſeritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam eſſe potuit, quum ante ſigna Etruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipſa ſigna Etruſcorum incurſantem, latus transfixum haſta occidit, ſpoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum eſſe, ſignum datum eſt. Omiſſa inde in Cluſinos ira, receptui canunt, minantes

nantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum cenſerent. vicere ſeniores, ut legati prius mitterentur queſtum injurias, poſtulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, ſicut erant mandata, expoſuiſſent, ſenatui nec factum placebat Fabiorum, & jus poſtulare barbari videbantur. ſed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obſtabat. Itaque ne penes ipſos culpa eſſet cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de poſtulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum conſulari poteſtate in inſequentem annum crearentur. Quo facto, haud ſecus quam dignum erat, infenſi Galli, bellum propalam minantes, ad ſuos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginenſis.

Cap. XXXVII. Quum tanta moles mali inſtaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim ſuam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adverſus Fidenatem & Veientem, alioſque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempeſtatibus dixiſſet; ea tunc inuſitato atque inaudito hoſte, ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæſivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, ſummæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi ſolitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, poſtquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, eluſamque ſuam legationem eſſe, flagrantes ira, cujus impotens eſt gens, confeſtim ſignis convulſis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agreſtium fieret, Romam ſe ire, magno clamore ſignificabant. quacunque ibant, equis viriſque longe ac late fuſo agmine immenſum

Cap. XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco caſtris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus eſſet, non Deorum ſaltem, ſi non hominum memores, nec auſpicato, nec litato, inſtruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hoſtium poſſent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi loci: quem ſubſidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, ſic una ſalus fugientibus fuit. Nam Brennus regulus Gallorum, in paucitate hoſtium artem maxime timens, ratus ad id captum ſuperiorem locum, ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurriſſent, ſubſidia in averſos tranſverſoſque impetum darent, ad ſubſidiarios ſigna convertit: ſi eos loco depuliſſet, haud dubius facilem in æquo campi tantum ſuperanti multitudini victoriam fore. adeo non fortuna modo, ſed ratio etiam cum barbaris ſtabat. In altera acie nihil ſimile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios in hoſtium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper ſubſidiarios tutatus eſt locus. in reliqua acie, ſimul eſt clamor proximus ab latere, ultimis ab tergo auditis, ignotum hoſtem prius penè quam viderent, non modo non tentato certamine, ſed ne clamore quidem reddito integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæſa ſuomet ipſorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum ſiniſtrum cornu defugit, magna ſtrages facta eſt: multoſque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis aliiſque tegminibus hauſere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo præſidii quicquam, ſed ne nuncius quidem cladis Romam eſt miſſus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis ſub monte ſtereobtinentes loci. Sed antecedente fama, nunciiſque Cluſinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hoſtium tulit. quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occurſum eſt, qua flumen Allia Cruſtuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miſcetur. Jam omnia contra circaque hoſtium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribuſque variis, horrendo cuncta compleverant ſono.

rat; Romam omnes petiere, & ne clauſis quidem portis urbis in arcem confugerunt.

Cap. XXXIX. Gallos quoque velut obſtupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipſi pavore defixi primum ſteterunt, velut ignari quid accidiſſet. deinde inſidias vereri, poſtremo cæſorum ſpolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis eſt, coacervare. Tum demum poſtquam nihil uſquam hoſtile cernebatur, viam ingreſſi, haud multo ante Solis occaſum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægreſſi equites, non portas clauſas, non ſtationem pro portis excubare, non armatos eſſe in muris, retuliſſent; aliud priori ſimile miraculum eos ſuſtinuit; noctemque veriti, & ignotæ ſitum urbis, inter Romam atque Anienem conſedere; exploratoribus miſſis circa mœnia aliaſque portas: quænam hoſtibus in perdita re conſilia eſſent. Romani, quum pars major ex acie Veios periiſſet, nemo ſupereſſe quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, comploratis omnes pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus ſtupefecit publicus pavor, poſtquam hoſtes adeſſe nunciatum eſt. mox ululatus cantuſque diſſonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus ſuſpenſos ita tenuit animos uſque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo acceſſerant ad urbem. manſuros enim ad Alliam fuiſſe, niſi hoc conſilii foret. Deinde ſub occaſum Solis,quia haud multum diei ſupererat, ante noctem rati ſe invaſuros; tum in noctem dilatum conſilium eſſe, quo plus pavoris inferrent. Poſtremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipſum malum continens fuit, quum ſigna infeſta portis ſunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque inſequenti die ſimilis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat,civitas fuit. Nam quum defendi urbem poſſe, tam parva relicta manu ſpes nulla eſſet, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, ſenatuſque robur, in arcem Capitoliumque conſcendere: armiſque & frumento collatis: ex loco inde munito Deos hominesque & Romanum nomen defendere. Flaminem, ſacerdoteſque Veſtales, ſacra publica à cæde,ab incendiis procul auferre: nec ante deſeri cultum *qua eſſet, fortunam.* Digredientibus qui ſpem omnem atque opem ſecum ferebant, ab iis qui captæ urbis non ſupereſſe ſtatuerant exitio; quum ipſa res ſpecieſque miſerabilis erat, tum muliebris fletus & concurſatio incerta, nunc hos nunc illos ſequentium, rogitantiumque viros natoſque, cui ſe fato darent, nihil, quod humanis ſupereſſet malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem ſuos proſecutæ ſunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia quod utile obſeſſis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effuſa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapſi, pars urbes petunt finitimas; ſine ullo duce aut conſenſu, ſuam quiſque ſpem, ſua conſilia, communibus deploratis, exſequentes. Flamen interim Quirinalis, virgineſque Veſtales, omiſſa rerum ſuarum cura,quæ ſacrorum ſecum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda eſſent conſultantes, quiſve ea locus fideli aſſervaturus cuſtodia eſſet; optimum ducunt, condita in doliolis ſacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc deſpui religio eſt: defodere: cætera inter ſe onere partito ferunt, via quæ ſublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius de plebe Romana homo conſpexiſſet, plauſtro conjugem ac liberos vehens inter cæteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; ſalvo etiam tum diſcrimine divinarum humanarumque rerum; irreligioſum ratus ſacerdotes publicos ſacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; ſe ac ſuos in vehiculo conſpici; deſcendere uxorem ac pueros juſſit, virgines ſacraque in plauſtrum impoſuit: & Cære, quo iter ſacerdoeorum, quam non ſupereſſent qui colerent. Si arx, Capitoliumque ſedes Deorum, ſi Senatus caput publici conſilii, ſi militaris juventus ſuperfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam eſſe ſeniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. Et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, ſenes triumphales conſulareſque ſimul ſe cum illis palam dicere obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam poſſent, oneraturos inopiam armatorum.

Cap. XL. Hæc inter ſeniores morti deſtinatos jactata ſolatia. Verſæ inde adhortationes ad agmen juvenum; quos in Capitolium atque in arcem proſequebantur, *commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos ſexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reli-*

tibus erat, pervexit.

Cap. XLI. Romæ interim, ſatis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compoſitis, turba ſeniorum domos regreſſa, adventum hoſtium obſtinato ad mortem animo exſpectabat. qui eorum curules geſſerant magiſtratus, ut in fortunæ priſtinæ honorumque aut virtutis inſignibus morerentur, quæ auguſtiſſima veſtis eſt thenſas ducentibus, triumphantibuſve, ea veſtiti medio ædium eburneis ſellis ſedere. Sunt, qui, M. Fabio Pontifice maximo præfante carmen, devoviſſe eos ſe pro patria, Quiritibuſque Romanis tradant. Galli, & quia interpoſita nocte à contentione pugnæ remiſerant animos, & quod nec in acie ancipiti uſquam certaverant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, ſine ira, ſine ardore animorum

Ingreſſi poſtero die urbem, patente Collina porta in forum perveniunt; circumferentes oculos ad templa Deum, arcemque ſolam belli ſpeciem tenentem. Inde modico relicto præſidio (ne quis in diſſipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapſi ad prædam vacuis occurſu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars, ultima, velut ad demum intacta & referta præda, petunt. inde rurſus ipſa ſolitudine abſterriti, ne qua fraus hoſtilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obſeratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat, aperta quam clauſa invadendi. adeo haud ſecus quam venerabundi intuebantur in ædium veſtibulis ſedentes viros, præter ornatum habitumque humano auguſtiorem; majeſtate etiam, quam vultus gravitaſque oris præ ſe ferebat, ſimillimos Diis. Ad eos veluti ſimulacra verſi quum ſtarent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam ſuam, ut tum omnibus promiſſa erat, permulcenti, ſcipione eburneo in caput incuſſo iram moviſſe: atque ab eo initium cædis ortum, cæteros in ſedibus ſuis trucidatos. Poſt principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhauſtis injici ignes.

Cap. XLII. Cæterum, ſeu non omnibus delendæ urbis libido erat, ſeu ita placuerat principibus Gallorum, & oſtentari quædam incendia, terroris cauſſa, ſi compelli ad deditionem caritate ſedium ſuarum obſeſſi poſſent, & non omnia concremari tecta, ut quodcunque ſupereſſet urbis, id pignus ad flectendos hoſtium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut paſſim aut late vagatus eſt ignis. Romani ex arce plenam hoſtium urbem onerati atque obruti malis flexerunt animos: quin, etſi omnia flammis ac ruinis æquata vidiſſent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut aſſueti malis, abalienaverant ab ſenſu rerum ſuarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut ſolas reliquias ſpei ſuæ, intuentes.

Cap. XLIII. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello geſto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil ſupereſſe præter armatos hoſtes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima & impetum facere in arcem ſtatuunt. Prima luce ſigno dato, multitudo omnis in foro inſtruitur. inde clamore ſublato ac teſtudine facta, ſubeunt. adverſus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. Medio fere clivo reſtitere: atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos: ut numquam poſtea nec pars nec univerſi tentaverint tale pugnæ genus. Omiſſa itaque ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant. cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis abſumpſerant, & ex agris per ipſos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diviſo, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obſideri arcem; ut obſidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiſcentes Galcernentes, vagoſque per vias omnes curſus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus ſolum conſpicere, ſed ne auribus quidem atque oculis ſatis conſtare poterant. Quocunque clamor hoſtium, mulierum puerorumque ploratus, ſonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertiſſet, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant; velut ad ſpectaculum à fortuna poſiti occidentis patriæ; nec ullius rerum ſuarum relicti, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miſerandi magis, qui unquam obſeſſi ſunt, quod interclusi à patria obſidebantur; omnia ſua cernentes in hoſtium poteſtate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit: lux deinde noctem inquietam inſecuta eſt, nec ullum erat tempus, quod à novæ ſemper cladis alicujus ſpectaculo ceſſaret. Nihil tamen tot

los ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit. qui mœſtior ibi fortuna publica quam ſua, quum Diis hominibuſque accuſandis ſeneſceret, indignando mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Veios Falerioſque cepiſſent, qui alia bella fortius ſemper quam felicius geſſiſſent; repente audit Gallorum exercitum adventare atque de eo pavidos Ardeates conſultare. nec ſecus quam divino ſpiritu tactus, quum ſe in mediam concionem intuliſſet, abſtinere ſuetus ante talibus conciliis;

Cap. XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & veſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo veſtrum conditionis meæ oblitum me huc proceſſiſſe putet: ſed res, ac periculum commune cogit, quod* *quiſque poſſit in re trepida præſidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis ſi in bello non fuerit? Hac arte in patria ſteti: & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſi meminiſtis (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratiæ referendæ; & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Quæ effuſo agmine adventat gens eſt, cui natura corpora animoſque magna magis quam firma dederit. eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. Argumento ſit clades Romana. patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua reſiſtitur manu. Jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagique per agros palantur; cibo, vinoque raptim hauſto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, ſine munimento, ſine ſtationibus ac cuſtodiis paſſim ferarum ritu ſternuntur: nunc ab ſecundis rebus magis etiam ſolito incauti. Si vobis in animo eſt, tueri mœnia veſtra, nec pati hæc omnia Galliam fieri; prima vigilia capite arma frequentes. Me ſequimini ad cædem, non ad pugnam. niſi victos ſomno, veluti pecudes trucidandos tradidero; non recuſo eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.*

Cap. XLV. Æquis Iniquiſque perſuaſum erat, tantum bello virum neminem uſquam ea tempeſtate eſſe. Concione dimiſſa, corpora curant, intenti quam mox ſignum daretur. quo dato, primæ noctis ſilentio ad portas Camillo præſto fuere. Egreſſi haud procul urbe, ſicuti prædictum erat, caſtra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nuſquam prœlium, omnibus locis cædes eſt: nuda corpora, & ſoluta ſomno trucidantur. extremos mum miſeratio ſui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruciſne etiam à quibus bellum Gallicum in ſe avertiſſent, ludibrio eſſe clades ſuas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent, compreſſique à Cædicio Centurione, quem ſibimetipſi præfecerant, rem in noctem ſuſtinuere. Tantum par Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine eodemque fortunæ eventu geſta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ ſuperfuerant, ad aliam manum Tuſcorum ad Salinas profecti, nocte inſequenti ex improviſo majorem cædem edidere: duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

Cap. XLVI. Romæ interim plerumque obſidio ſegnis, utrimque ſilentium eſſe; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet: quum repente juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſteſque convertit. Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorſo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, quum de Capitolio deſcendiſſet, per medias hoſtium ſtationes egreſſus, nihil ad vocem cujuſquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique, omnibus ſolenniter peractis, eadem revertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans, propitios eſſe Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit: ſeu attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſeu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens eſt gens. Veiis interim, non animi tantum indies, ſed etiam vires creſcebant: nec Romanis ſolum eo convenientibus ex agris, qui aut prœlio adverſo aut clade captæ urbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ eſſent. Maturum jam videbatur, reperi patriam, eripique ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat. Locus ipſe admonebat Catamen pavor cubilibus ſuis excitos, quæ aut undevis eſſet ignaros in fugam, & quoſdam in hoſtem ipſum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incurſione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuſcorum facta ſtrages eſt: qui urbis jam prope quadringenteſimum annum vicinæ, oppreſſæ ab hoſte inuſitato inauditoque, adeo nihil miſerti ſunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurſiones facerent, plenique prædæ Veios etiam præſidiumque, & ſpem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ ſe agentes, & caſtra cernebant haud procul Veiis poſita. inde pri-

milli, & magna pars militum erat, qui ductu auſpicioque ejus res proſpere geſſerant: & Cædicius negare, ſe commiſſurum, cur ſibi aut Deorum aut hominum quiſquam imperium finiret potius, quam ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorem. Conſenſu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; ſed antea conſulto Senatu, qui Romæ eſſet. adeo regebat omnia pudor, diſcriminaque rerum prope perditis rebus ſervabant. Ingenti periculo tranſeundum per hoſtium cuſtodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, ſecundo Tiberi ad urbem defertur. inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum eoque neglectum hoſtium cuſtodiæ ſaxum, in Capitolium evadit:

dit : &, ad magiſtratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio, juſſu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militeſque haberent imperatorem quem vellent, eadem degreſſus, nuncius Veios contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: ſeu, (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam: quod nec injuſſu populi mutari finibus poſſet, nec niſi dictator dictus auſpicia in exercitu habere;) lex curiata lata eſt, dictatorque abſens dictus.

Cap. XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuncius à Veiis pervenerat, ſeu ſua ſponte animadverſo ad Carmentis ſaxum aſcenſu æquo, nocte ſubluſtri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmiſiſſent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui eſſet, alterni innixi, ſublevanteſque invicem & trahentes alii alios, prout poſtularet locus; tanto ſilentio in ſummum evaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent: ſed ne canes quidem, ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus, excitarent. Anſeres non fefellere, quibus ſacris Junoni, in ſumma inopia cibi, tamen abſtinebatur. quæ res ſaluti fuit. Namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante conſul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis ſimul ad arma cæteros ciens vadit. & dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in ſummo conſtiterat, umbone ictum deturbat. Cujus caſus prolapſi quum proximos ſterneret, trepidantes alios, armiſque omiſſis, ſaxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. jamque & alii congregati telis miſſilibuſque ſaxis proturbare hoſtes, ruinaque tota prolapſa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat) quum in omnes more militari ſe animadverſurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet; conſentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abſtinuit: reum haud dubium ejus noxæ approbantibus cunctis de ſaxo dejecit. Inde intentiores utrimque cuſtodiæ eſſe; & apud Gallos, quia vulgatum erat inter Veios Romamque nuncios commeare: & apud Romanos ab nocturni periculi memoria.

Cap. XLVIII. Sed ante omnia obſidionis bellique mala, fames utrimque exercitum urgebat: Gallos peſtilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo ferente, quum quid venti motum eſſet. quorum intolerantiſſima gens humorique ac frigori aſſueta; quum æſtu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritia ſingulos ſepeliendi, promiſcue acervatos cumulos hominum urebant: buſtorumque inde Gallicorum nomine inſignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permiſſu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent; eaque neceſſitate ad deditionem vocarent; dicitur avertendæ ejus opinionis cauſſâ multis locis panis de Capitolio jactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed jam neque diſſimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum dictator delectum per ſe Ardeæ habet, magiſtrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum jubet, parat inſtruitque quibus haud impar adoriatur hoſtes: interim Capitolinus exercitus ſtationibus vigiliiſque feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non ſineret: diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; poſtremo ſpe quoque jam, non ſolum cibo, deficiente, &, quum ſtationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis: vel rat, quum præteritum quoque periculum ſollicitaret) quieri datum eſt. Luce orta, vocatis claſſico ad concilium militibus, ad tribunos, quum & recte perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatuſque, non ab tribunis ſolum militum, ſed conſenſu etiam militari: cui univerſi ſelibras farris, & quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum ſe quiſque victu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat aſcendens hoſtis, citati: &

dedi, vel redimi ſe, quacumque pactione poſſent, juſſit: jactantibus non obſcure Gallis, haud magna mercede ſe adduci poſſe, ut obſidionem relinquant. Tum ſenatus habitus, tribuniſque militum negotium datum, ut paciſcerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio tranſacta res eſt, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdiſſimæ per ſe, adjecta indignitas eſt. pondera ab Gallis allata iniqua, &, tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis eſſe.*

Cap. XLIX. Sed Diique & homines prohibuere redemtos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenſo, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, & Gallos ſubmoveri jubet. Quum illi renitentes, pactos dicerent ſeſe, negat eam pactionem ratam eſſe, quæ poſtquam ipſe dictator creatus eſſet, injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtratu facta eſſet: denunciatque Gallis, ut ſe ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere ſarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet; in conſpectu habentes fana Deum, & conjuges, & liberos, & ſolum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulciſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in ſemirutæ ſolo urbis, & natura inæquali: & omnia quæ arte belli ſecunda ſuis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quam conſilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quam ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabina via, quo ſe ex fuga contulerant, ejuſdem ductu auſpicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. caſtra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hoſtibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis, haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie ſervavit, quum prohibuit migrari Veios: & tribunis rem intentius agentibus poſt incenſam urbem, & per ſe inclinata magis plebe ad id conſilium. eaque cauſſa fuit non abdicandæ poſt triumphum dictaturæ, ſenatu obſecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret ſtatu.

tatus eſſet: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator conſtitueret, ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque eſſet, mentio illata, juſſumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum in quæ referri oporteret, confuſa memoria eſſet, ſacrum omne judicatum, & ſub Jovis ſella poni juſſum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod quum in publico deeſſet aurum, eo quo ſumma pactæ mercedis Gallis conficeret, à matronis collatum acceperant, ut ſacro auro abſtineretur. Matronis gratiæ actæ, honoſque additus, ut earum ſicut virorum, poſt mortem ſolennis laudatio eſſet. Iis peractis quæ ad Deos pertinebant, quæque per ſenatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem aſſiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios tranſmigrarent; in concionem, univerſo ſenatu proſequente, aſcendit, atque ita verba fecit:

Cap. LI. *Adeo mihi acerbæ ſunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec triſtiſſimi exilii ſolatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, niſi me ſenatusconſulto populique juſſu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, ſed veſtra fortuna perpulit. quippe ut in ſua ſede maneret patria, id agebatur: non ut ego utique in patria eſſem: & nunc quieſcerem ac tacerem libenter, niſi hæc quoque pro patria dimicatio eſſet, cui deeſſe quoad vita ſuppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas eſt. Quid enim repetiimus? quid obſeſſam ex hoſtium manibus eripuimus, ſi recuperatam ipſi deſerimus? & cum victoribus Gallis capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique & homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis recuperata urbe, arx quoque & Ca-*

Cap. L. Omnium primum, ut erat diligentiſſimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit: & ſenatuſconſultum facit; *Fana omnia, quod ea hoſtes poſſediſſent, reſtituerentur, terminarentur, expiarenturque: expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus publice hoſpitium fieret, quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes recepiſſent, beneficioque ejus populi non intermiſſus honos Deum immortalium eſſet: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus ſuam ſedem atque arcem populi Romani in re trepida tu-*

pitolium deſeritur: & plus vaſtitatis huic urbi ſecunda noſtra fortuna faciet, quam adverſa fecit. Equidem ſi nobis cum urbe ſimul poſitæ traditæque per manus religiones nulla eſſent; tamen tam evidens numen hac tempeſtate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemtam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel ſecundas res vel adverſas: invenietis omnia proſpere eveniſſe ſequentibus Deos, adverſa ſpernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore geſtum!) non ante cepit finem, quam *monitu Deorum aqua ex lacu Albano emiſſa eſt. Quid hæc tandem urbis noſtræ clades nova ? num ante exorta eſt, quam ſpreta vox cælo emiſſa de adventu Gallorum, quam gentium jus ab legatis noſtris violatum quam à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermiſſum ? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibuſque dedimus, ut terrarum orbi documento eſſemus. Adverſæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad ſedem Jovis optimi maximi : ſacra in ruina rerum noſtrarum alia terræ celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hoſtium oculis. Deorum cultum, deſerti ab Diis hominibuſque tamen non intermiſimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam : & antiquum belli decus amiſſum : & in hoſtes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque & cædem.*

Cap. L I I. *Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid ſentitis, Quirites, quantum vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladiſque emergentes, paremus nefas ? Urbem auſpicato inauguratoque conditam habemus : nullus locus in ea non religionum Deorumque eſt plenus : ſacrificiis ſolennibus non dies magis ſtati quam loca ſunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatoſque, Quirites, deſerturi eſtis ? Quam par veſtrum factum eſt, quod in obſidione nuper in egregio adoleſcente C. Fabio, non minore hoſtium admiratione quam veſtra, conſpectum eſt ; quum inter Gallica tela degreſſus ex arce ſolenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit ? An gentilicia ſacra ne in bello quidem intermitti, publica ſacra & Romanos Deos etiam in pace deſeri placet ? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum eſſe, quam privatus in ſocra religioſum fuit : hinc ſine piaculo in hoſtium urbem Veios transferemus ? Recordamini agitedum, quoties ſacra inſtaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia caſuve prætermiſſum eſt. Modo quæ res, poſt prodigium Albani lacus, niſi inſtauratio ſacrorum auſpiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit ? At etiam, tamquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos tranſtulimus Romam, & inſtituimus novos. Juno Regina tranſvecta à Veiis nuper, in Aventino, quam inſigni ob excellens matronarum ſtudium, celebrique dedicata eſt die ? Aio Locutio templum propter cæleſtem vocem exauditam in Nova via juſſimus fieri : Capitolinos ludos ſolennibus aliis addidimus ; collegiumque ad id novum, auctore ſenatu, condidimus. Quid horum opus fuit ſuſcipi, ſi una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus ? ſi non voluntate manſimus in Capitolio per tot menſes obſidionis ? ſi ab hoſtibus metu retenti ſumus ? De ſacris loquimur, & de templis : quid tandem de ſacerdotibus ? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur ? Veſtalibus nempe una illa ſedes eſt, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas eſt. Hos Veientes pro Romanis facturi eſtis ſacerdotes, & Veſtales tuæ te deſerent Veſta ? & Flamen peregre habitando, in ſingulas noctes tantum ſibi reique publicæ piaculi contrahet ? Quid alia, quæ auſpicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus ? Comitia curiata, quæ rem militarem continent ; comitia centuriata, quibus conſules tribunoſque militares creatis, ubi auſpicato, niſi ubi adſolent, fieri poſſunt ? Veioſne hæc transferemus ? an comitiorum cauſſa populus tanto incommodo in deſertam hanc ab Diis hominibuſque urbem con-*

lenni gentis fuerit? Forſitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde miſſuros ſacerdotes noſtros, qui faciant: quorum neutrum fieri ſalvis cærimoniis poteſt. & ne omnia generatim ſacra omneſque percenſeam Deos; in Jovis epulo, num alibi, quam in Capitolio pulvinar ſuſcipi poteſt? Quid de æternis Veſtæ ignibus, ſignoque, quod imperii pignus cuſtodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus veſtris, Mars Gradive tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deſeri placet ſacra, æqualia urbi, quædam vetuſtiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores interſit. illi ſacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hoſtium urbibus Romam ad nos transferri ſa-

veniet?

Cap. LIII. *Sed res ipſa cogit vaſtam incendiis ruiniſque relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis cauſſam, quam verum eſſe, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto, qui meminiſtis ante Gallorum adventum, ſalvis tectis publicis privatiſque, ſtante incolumi urbe, hanc eandem rem actam eſſe, ut Veios tranſmigraremus. Et videte, quantum inter meam ſententiam veſtramque interſit, tribuni. Vos etiam ſi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati ſitis, prius quam, quale ſit, audieritis) etiamſi tunc migrandum fuiſſet* *incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non cenſerem. Quippe tum cauſſa nobis in urbem captam migrandi victoria eſſet, glorioſa nobis ac poſteris noſtris; nunc hæc migratio nobis miſera ac turpis, Gallis glorioſa eſt. non enim reliquiſſe victores, ſed amiſiſſe victi patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumſeſſum Capitolium neceſſitatis impoſuiſſe, ut deſereremus penates noſtros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conſciſceremus, quem tueri non poſſemus. & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani reſtituere non videbuntur potuiſſe? Quid reſtat, niſi ut jam novis copiis veniant, (conſtat enim vix credibilem multitudinem eſſe) & habitare in capta ab ſe, deſerta à vobis, hac urbe velint, ſinatis? Quid ſi non Galli hoc, ſed veteres hoſtes veſtri, Æqui Volſcive faciant, uti commigrent Romam? Velitiſne illos Romanos, vos Veientes eſſe? an malitis hanc ſolitudinem veſtram, quam urbem hoſtium eſſe? non equidem video quid magis nefas ſit. Hæc ſcelera, quia piget reædificare, hæc dedecora, pati parati eſtis? Si tota urbe nullum melius ampliuſve tectum fieri poſſit, quam caſa illa conditoris eſt noſtri, non in caſis ritu paſtorum agreſtiumque habitare eſt ſatius inter ſacra penateſque veſtros, quam exulatum publice ire? Majores noſtri convenæ paſtoreſque, quum in his locis nihil præter ſilvas paludeſque eſſet, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos capitolio, arce incolumi, ſtantibus templis Deorum, ædificare incenſam piget? & quod ſinguli facturi fuimus, ſi ædes noſtræ deflagraſſent, hoc in publico incendio univerſi recuſamus facere?*

maneatis in ſede veſtra, quam poſtea quum reliqueritis ea, macerent deſiderio. Non ſine cauſa Dii homineſque hunc urbi condendæ locum elegerunt; ſaluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expoſitum nimia propinquitate ad pericula claſſium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento eſt ipſa magnitudo tam novæ urbis. trecenteſimus ſexageſimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis, quum interea, ne ſingulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volſci, tot tam valida oppida, non univerſa Etruria tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par eſt. Quod quum ita ſit, quæ (malum) ratio eſt expertis alia experiri, quum jam, ut virtus veſtra tranſire alio poſſit, fortuna certe loci hujus transferri non poſſit? Hic Capitolium eſt, ubi quondam capite humano invento reſponſum eſt, eo loco caput rerum ſummamque imperii fore. hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminuſque maximo gaudio patrum noſtrorum moveri ſe non paſſi. hic Veſtæ ignes, hic Ancilia cœlo demiſſa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

Cap. L V. Moviſſe eos Camillus tum alia oratione, tum ea quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. ſed rem dubiam decrevit opportune vox emiſſa, quod quum ſenatus poſt paullo de his rebus in curia Hoſtilia haberetur, cohorteſque ex præſidiis revertentes, forte agmine forum

Cap. LIV. *Quid tandem, ſi fraude, ſi caſu Veiis incendium ortum ſit, ventoque (ut fieri poteſt) diffuſa flamma magnam partem urbis abſumat; Fidenas inde aut Gabios, aliamve quam urbem quæſituri ſumus, quo tranſmigremus? Adeo nihil tenet ſolum patriæ? nec hæc terra quam matrem appellamus? ſed in ſuperficie tigniſque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, etſi minus injuriæ veſtræ quam meæ calamitatis meminiſſe juvat; quum abeſſem, quotieſcunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & aſſueta oculis regio, & hoc cælum, ſub quo natus educatuſque eſſem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate ſua, ut*

tranſirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, ſtatue ſignum: hic manebimus optime.* qua voce audita, & ſenatus, *accipere ſe omen*, ex curia egreſſus, conclamavit, & plebes circumfuſa approbavit. Antiquata deinde lege, promiſcue urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita eſt: ſaxi materiæque cædendæ, unde quiſque vellet, jus factum: prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omiſſo ſui alienique diſcrimine, in vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, ut veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata paſſim ſubeant tecta: formaque urbis ſit occupatæ magis, quam diviſæ ſimilis.

EPI.

EPITOME

LIBRI VI.

REs adverſus Æquos & Volſcos & Prænestinos proſpere geſtas continet. Quatuor tribus additæ, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Narnienſis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat: quum obſtrictos ære alieno liberaret, nexos exſolveret, crimine affectati regni damnatus; de ſaxo Tarpeio dejectus eſt: in cujus notam Senatusconſultum factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen eſſet. C. Licinius, & L. Seſtius trib. pleb. legem promulgarunt, ut conſules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione repugnantibus Patribus, quum eidem trib. plebis per quinquennium ſoli magiſtratus fuiſſent, pertulerunt; & primus ex plebe conſul L. Seſtius creatus eſt. Lata eſt altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret poſſidere.

CAPUT I.

QUæ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani ſub regibus primum, conſulibus deinde ac dictatoribus, decemviriſque ac tribunis conſularibus geſſere, foris bella, domi ſeditiones, quinque libris expoſui; res quum vetuſtate nimia obſcuras, veluti quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur: tum quod & raræ per eadem tempora literæ fuere; una cuſtodia fidelis memoriæ rerum geſtarum: &, quod etiam ſi quæ in commentariis pontificum, aliiſque publicis privatiſque erant monumentis, incenſa urbe pleræque interiere. Clariora deinceps certioraque ab ſecunda origine. velut ab ſtirpibus lætius feraciuſque renatæ urbis, geſta domi militiæque, exponentur. Cæterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe ſtetit. neque eum abdicare ſe dictatura, niſi anno circumacto paſſi ſunt. Comitia in inſequentem annum tribunos habere, quorum in magiſtratu capta urbs eſſet, non placuit: res ad Interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore aſſiduo reficiendæ de religionibus Senatum conſuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri quæ comparerent, juſſerunt: alia ex eis edita etiam in vulgus; quæ autem ad ſacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſuppreſſa. Tum de diebus religioſis agitari cœptum, diemque a. d. xv. Kalendas Sextiles duplici clade inſignem (quo die ad Cremeram Fabii cæſi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum) à poſteriore clade Allienſem appellarunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod poſtridie Idus Quintiles non litaſſet Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deum poſt diem tertium objectus hoſti exercitus Romanus eſſet, etiam poſtridie Idus rebus divinis ſuperſederi juſſum: inde ut poſtridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio eſſet, traditum, putant.

Cap. II. Nec diu licuit quietis conſilia erigendæ ex tam gravi caſu reip. ſecum agitare. Hinc Volſci veteres hoſtes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores affereurbis teneretur, interim Q. Fabio, ſimul primum magiſtratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies eſt, quod legatus in Gallos, ad quos miſſus erat orator, contra jus gentium pugnaſſet. cui judicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, ſubtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex, & poſt eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum conſulari poteſtate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Poſtumium. Hi ex interregno quum extemplo magiſtratum iniſſent, nulla de re prius quam

bant. novus quoque terror acceſſerat defectione Latinorum Hernicorumque, qui poſt pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumſtarent, appareretque omnibus, non odio ſolum apud hoſtes, ſed contemtu etiam inter ſocios nomen Romanum laborare; placuit eiſdem auſpiciis defendi rempublicam, quibus recuperata eſſet, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dixit: juſtitioque indicto, delectum juniorum habuit; ita ut ſeniores quoque, quibus aliquid roboris ſupereſſet, in verba ſua juratos centuriaret. Exercitum conſcriptum armatumque trifariam diviſit. partem unam in agro Veiente Etruriæ oppoſuit; alteram ante urbem caſtra locare juſſit. tribunus militum his A. Manlius, illis qui adverſus Etruſcos mittebantur, L. Æmilius, præpoſitus: tertiam partem ipſe ad Volſcos duxit. nec procul ab Lanuvio (*ad Marcium* is locus dicitur) caſtra oppugnare eſt adortus. Quibus ab contemtu (quod prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arboribus ſepirent, ne qua intrare ad munimenta hoſtis poſſet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam ſepem conjici juſſit: & forte erat vis magna venti verſa in hoſtem. itaque non aperuit ſolum incendio viam, ſed flammis in caſtra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis ita conſternavit hoſtes; ut minor moles ſuperantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fuerit, quam tranſcendentibus ſepem incendio abſumptam fuerat. Fuſis hoſtibus cæſiſque, quum caſtra impetu cepiſſet dictator, prædam militi dedit; quo minus ſperatam à minime largitore duce, eo militi gratiorem. perſecutus deinde fugientes, quum omnem Volſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos LXX demum anno ſubegit. Victor ex Volſcis in Æquos tranſiit, & ipſos bellum molientes: exercitum eorum, ad Bolas oppreſſit; nec caſtra modo, ſed urbem etiam aggreſſus, impetu primo cepit.

Cap. III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna eſſet, aliam in partem ter-

ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinoſque ibi conſidere modico præſidio relicto,, arma ſecum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu, profectus ad Sutrium, id quod rebatur, ſoluta omnia rebus (ut fit) ſecundis invenit: nullam ſtationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hoſtium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etruſci paſſim trucidantur ab novo hoſte, neque ſe conglobandi coëundique in unum, aut arma capiendi datur ſpatium. quum pro ſe quiſque tenderent ad portas, ſi qua forte ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos ut prœlium inirent. quod accenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet, ni præcones per urbem dimiſſi, poni arma, & parci inermi juſſiſſent, nec præter armatos quenquam violari. Tum etiam, quibus animi in ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant, poſtquam data ſpes vitæ eſt, jactare paſſim arma; inermeſque, quod tutius fortuna fecerat, ſe hoſti offerre. Magna multitudo in cuſtodias diviſa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli. quia non vi captum, ſed traditum per conditiones fuerat.

Cap. IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium ſimul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruſcis ante currum duxit. quibus ſub haſta venundatis, tantum æris redactum eſt, ut pretio pro auro matronis perſoluto, ex eo quod ſupererat, tres pateræ aureæ factæ ſint: quas cum titulo nominis Camilli ante Capitolium incenſum, in Jovis cella conſtat ante pedes Junonis poſitas fuiſſe. Eo anno in civitatem acror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium ſocios populi Romani obſidebat: quorum legati opem rebus affectis orantes, quum ſenatum adiſſent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus ſpei moram quum pati fortuna obſeſſorum non potuiſſet, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ ſemper eoſdem urgebant, per pactionem urbe hoſtibus tradita, inermes cum ſingulis emiſſi veſtimentis, miſerabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum ſe mœſta turba ad pedes provolviſſet, principumque orationem neceſſitate ultima expreſſam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepiſſet; parcere lamentis Sutrinos juſſit: Etruſcis ſe luctum lacrimaſque

cepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliſcorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus aſſignatus. revocati quoque in urbem ſenatuſconſulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Veios ſe contulerant. & primo fremitus fuit aſpernantium imperium: dies deinde præſtitura, capitaliſque pœna, qui non remigraſſet Romam, ex ferocibus univerſis ſingulos metu ſuo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia creſcere, tum tota ſimul exſurgere ædificiis: & republica impenſas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipſis privatis (admonebat enim deſiderium uſus) feſtinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs ſtetit. Exitu anni comitia tribunorum militum conſulari poteſtate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius

lius Fidenas quintum, L. Julius Iulus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius. Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque ſe fatebantur) ſed ab odio ad pervaſtandos fines, ne quid ad nova conſilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquinienſem. Ibi oppida Etruſcorum Cortuoſa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuoſam nihil certaminis fuit. improviſo adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incenſum eſt. Contenebra paucos dies oppugnationem ſuſtinuit: laborque continuus, non die non nocte remiſſus: ſubegit eos; quum in ſex partes diviſus exercitus Romanus, ſenis horis in orbem ſuccedere prœlio, oppidanos eoſdem integro ſemper certamini paucitas feſſos objiceret. ceſſere tandem, locuſque invadendi urbem Romanis datus eſt. Publicari prædam tribunis placebat: ſed imperium quam conſilium ſegnius fuit. dum cunctantur, iam militum præda erat; nec niſi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus creſceret urbs, Capitolium quoque ſaxo quadrato ſubſtructum eſt: opus vel in hac magnificentia urbis conſpiciendum.

Cap. V. Jam & tribuni plebis civitate ædificando occupata, conciones ſuas frequentare legibus agrariis conabantur. oſtentabatur in ſpem Pomptinus ager, tum primum poſt acciſas à Camillo Volſcorum res, poſſeſſionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum infeſtiorem agrum ab nobilitate eſſe, quam a Volſcis fuerit: ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incurſiones eo factas. nobiles homines in poſſeſſionem agri publici graſſari: nec niſi, antequam omnia præcipiant, diviſus ſit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & eodem exhauſtam impenſis: eoque agri immemorem; ad quem inſtruendum vires non eſſent. In ci-

eæque viginti quinque tribuum numerum explevere.

Cap. VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in ſenatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata eſt. Res ad Camillum tribunum militum conſulari poteſtate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginenſis, Q. Servilius Fidenas ſextum, L. Quintius Cincinnatus L. Horatius Pulvilius, P. Valerius. Principio anni averſæ curæ hominum ſunt à bello Etruſco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis eſſe, Larinorumque populos juventutem ſubmiſiſſe ad id bellum. eo abnuentes publicum fuiſſe conſilium; quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Deſierant jam ulla contemni bella. itaque ſenatus Diis agere gratias, quod Camillus in magiſtratu eſſet. Dictatorem quippe dicendum eum fuiſſe, ſi privatus eſſet: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno eſſe: ſibique deſtinatum in animo eſſe, Camillo ſubmittere imperium. nec quicquam de majeſtate ſua detractum credere, quod majeſtati ejus viri conceſſiſſent.* Collaudatis ab ſenatu tribunis. & ipſe Camillus confuſus animo, gratias egit. *Ingens*, inde ait, *onus à populo Romano ſibi, qui ſe dictatorem jam quartum creaſſet. magnum à ſenatu talibus de ſe judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obſequio injungi. Itaque ſi quid laboris vigiliarumque adjici poſſit, certantem ſecum ipſum, anniſurum, ut tanto de ſe conſenſu civitatis opinionem, quæ maxima ſit, etiam conſtantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat: plus ibi minarum, quam periculi eſſe. ſe tamen, ut nihil timendi, ſic nihil contemnendi auctorem eſſe. Circumſederi urbem Romanam ab in-*

vitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade ſuperſtitioſis principibus, ut renovarentur auſpicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum conſulari poteſtate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium creat. hi ex interregno magiſtratum occœpere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata eſt à T. Quintio duumviro ſacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ; Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narnienſis:

vidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus adminiſtrandam rempubl. eſſe, Te, inquit, P. Valeri, ſocium imperii conſiliique legiones mecum adverſus Antiatem hoſtem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu inſtructo paratoque in urbe caſtra habere; intentum, ſive Etruria ſe interim, ut nuper, ſive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo ita rem geſturum, ut patre, avo, teque ipſo ac ſex tribunatibus dignum eſt. Tertius exercitus ex cauſſariis ſenioribuſque à L. Quintio ſcribatur, qui urbi mœnibuſque præſidio ſit. L. Horatius, arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora po-

poſcent, provideat. Te, Servi Cornelii, præſidem hujus publici conſilii, cuſtodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus. Cunctis in partes muneris ſui benigne pollicentibus operam, Valerius ſocius imperii lectus, adjecit, *M. Furium ſibi pro dictatore, ſeque ei pro magiſtro equitum futurum. Proinde quam opinionem de unico Imperatore, eam ſpem de bello haberent. Se vero bene ſperare, patres, & de bello, & de pace univerſaque republica*, erecti gaudio fremunt: *nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, ſi tales viros in magiſtratu habeat, tam concordibus junctos animis; parere atque imperare juxta paratos: laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad ſe trahentes.*

Cap. VII. Juſtitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti; quo non Volſcorum modo juventutem Antiates ex nova ſubole lectam, ſed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hoſtis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam inſtruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes eſſe, ſegniter arma capta, cunctabundoſque & reſiſtentes egreſſos caſtris eſſe, quin voces quoque auditas, cum centenis hoſtibus ſingulos pugnaturos, & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam ſuſtineri poſſe;* in equum inſilit, & ante ſigna obverſus in aciem, ordines interequitans, *Quæ triſtitia, milites, hæc, quæ inſolita cunctatio eſt? Hoſtem, an me, an vos ignoratis? Hoſtis eſt quid aliud quam perpetua materia virtutis gloriæque veſtræ? Vos contra, me duce; (ut Falerios Veioſque captos, & in capta patria Gallorum* necta invalidum, vadentem in hoſtes, procurrunt pariter omnes, clamore ſublato: *Sequere imperatorem*, pro ſe quiſque clamantes. Emiſſum etiam ſignum Camilli juſſu in hoſtium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos. Ibi primum pulſum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat excitata præſentia ducis, ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies. Ita quocumque ſe intuliſſet, victoriam ſecum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, quum in lævum cornu prope jam pulſum, arrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri advectus, conſpectu ſuo prœlium reſtituit; oſtentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, ſed turba hoſtium & fuga impediebatur, & longa cæde conficienda multitudo tanta feſſo militi erat: quum repente ingentibus procellis fuſus imber, certam magis victoriam quam prœlium diremit. Signo deinde receptui dato, nox inſecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volſcis, domos profecti ſunt; malis conſiliis pares adepti eventus. Volſci ubi ſe deſertos ab eis vidêre, quorum fiducia rebellaverant; relictis caſtris, mœnibus Satrici ſe includunt. quos primo Camillus vallo circumdare & aggere atque operibus oppugnare eſt adortus. Quæ poſtquam nulla eruptione impediri videt; minus eſſe animi ratus in hoſte, quam ut in eo tam lentæ ſpei victoriam exſpectaret; cohortatus milites, ne tanquam Veios oppugnantes in opere longinquo ſeſe tererent, victoriam in manibus eſſe; ingenti militum alacritate mœnia undique aggreſſus ſcalis, oppidum cepit. Volſci abjectis armis ſeſe de-

legiones cæſas taceam) *modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipſis Volſcis & Æquis, & ex Etruria egiſtis. An me, quod non dictator vobis ſed tribunus ſignum dedi, non agnoſcitis ducem? neque ego maxima imperia in vos deſidero: & vos in me nihil præter me ipſum intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. Iidem igitur omnes ſumus: & quum eadem omnia in hoc bellum aſſeramus quæ in priora attulimus, eundem eventum belli exſpectemus. Simul concurreritis, quod quiſque didicit ac conſuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.*

Cap. VIII. Dato deinde ſigno, ex equo deſilit, & proximum ſigniferum manu arreptum ſecum in hoſtem rapit; *Infer miles*, clamitans, *ſignum.* quod ubi videre ipſum Camillum, jam ad munera corporis, ſe-

diderunt.

Cap. IX. Cæterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volſcorum, eam fuiſſe originem proximi belli. Sed quia niſi magno apparatu, tormentis machiniſque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam eſt profectus, ut ſenatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter ſermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere Diis cordi fuiſſe) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adverſus Etruſcos petentes veniunt; brevem occaſionem eſſe ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca oppoſita Etruriæ, & velut clauſtra inde portæque eſſent; & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur ſenatui cum Camillo agi placuit, ut omiſſo Antio bellum Etruſcum ſuſciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum, aſſuetumque imperio, qui in Volſcis erat, mallet, nihil recuſavit: Valerium tantummodo imperii ſocium depopoſcit. Quintius Horatiuſque ſucceſſores Valerio in Volſcis miſſi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruſcis invenere: ex parte altera interſeptis itineribus ægre oppidanos vim hoſtium ab ſe arcentes. Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hoſtes ſocioſque, & in præſentia rem inclinatam ſuſtinuit, & ſpatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviſo exercitu Camillus, collegam, eam in partem circumductis copiis quam hoſtes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tanta ſpe ſcalis capi urbem poſſe, quam ut averſis eo hoſtibus, & oppidanis jam pugnando feſſis, laxaretur labor, & ipſe ſpatium intrandi ſine certamine mœnia haberet. Quod quum ſimul utrimque factum eſſet, ancepſque terror Etruſcos circumſtaret, & mœnia ſumma vi oppugnari, & intra mœnia eſſe hoſtem viderent; porta ſe, quæ una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium, & in urbe & per agros eſt facta. plures à Furianis intra mœnia cæſi: Valeriani expeditiores ad perſequendos fuere: nec ante noctem, quæ conſpectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, reſtitutoque ſociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etruſci habebant.

Cap. X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo ſolum quod tota hoſtium erat; ſed etiam quod parte Nepetinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut ſecernerent ſe ab Etruſcis: fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipſi præstarent. Unde quum responſum allatum eſſet, nihil ſuæ poteſtatis eſſe: Etruſcos mœnia, cuſtodiaſque portarum tenere: primo populationibus agri terror oppidanis eſt admotus. Deinde, poſtquam deditionis quàm pactionis fides ſanctior erat, faſces virgultorum ex agro ad vallum aggeſti: ſcalis ſubmovere hoſtes, & ex minis capta urbs. Edictum deinde Nepetinis, ut arma ponerent; parcique juſſum inermi. Etruſci pariter armati atque inermes cæſi. Nepetinorum quoque auctores deditionis ſecuri percuſſi. Innoxiæ multitudini redditæ res: oppidumque cum præſidio relictum. Ita duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno, ab Latinis Herniciſque res repetitæ, quæſitumque, cur per eos annos militem ex inſtituto non dediſſent? Reſponſum frequenti utriuſque gentis concilio eſt, *nec culpam in eo publicam, nec conſilium fuiſſe, quod ſuæ juventutis aliqui apud Volſcos militaverint. eos tamen ipſos pravi conſilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem eſſe. Militis autem non dati cauſſam, terrorem aſſiduum à Volſcis, fuiſſe, quam peſtem adhærentem lateri ſuo tot ſuper alia aliis bellis exhauriri nequiſſe.*

Cap. XI. Quæ relata Patribus, magis tempus, quam cauſſam, non viſa belli habere. Inſequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Curſore iterum, C. Sergio iterum tribunis conſulari poteſtate, grave bellum foris, gravior domi ſeditio exorta: bellum à Volſcis adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione: ſeditio, unde minime timeri potuit, à patriciæ gentis viro, & inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes ſperneret, uni invideret, eximio ſimul honoribus atque virtutibus M. Furio; ægre ferebat ſolum eum in magiſtratibus, ſolum apud exercitus eſſe; *tantum jam eminere, ut iiſdem auſpiciis creatos, non pro collegis, ſed pro miniſtris habeat. quum interim, ſi quis vere æſtimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obſidione hoſtium non potuerit, niſi à ſe prius Capitolium atque arx ſervata eſſet. & ille, inter aurum accipiendum, & ſpem pacis ſolutis animis, Gallos aggreſſus ſit: ipſe armatos capienteſque arcem depulerit. illius gloriæ pars virilis apud omnes milites ſit, qui ſimul vicerint; ſuæ victoriæ neminem omnium mortalium ſocium eſſe.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque cuit, ut ſecernerent ſe ab Etruſcis: fidemque quam imploraſſent ab Romanis, ipſi præſtarent. Unde quum reſponſum allatum eſſet, nihil ſuæ poteſtatis eſſe, Etruſcos, mœnia cuſtodiaſque portarum tenere; primo populationibus agri terror eſt oppidanis admotus: deinde poſtquam ditionis quam ſocietatis fides ſanctior erat; faſcibus ſarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completiſque foſſis ſcalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepeſinis inde edictum, ut arma ponant, parcique juſſum inermi. Etruſci pariter armati atque inermes cæſi. Nepeſinorum quoque auctores deditionis ſecuri percuſſi: innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præſidio relictum. Ita duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis, victorem exercitum tribuni cum

ingenii vehemens, & impotens, poſtquam inter Patres, non quantum æquum cenſebat, excellere ſuas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebis magiſtratibus conſilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad ſe plebem, jam aura non conſilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ eſſet; & non contentus agrariis legibus, quæ materia ſemper tribunis plebi ſeditionum fuiſſet · fidem moliri cœpit: *acriores quippe æris alieni ſtimulos eſſe, qui non egeſtatem modo atque ignominiam minentur, ſed nervo ac vinculis corpus liberum territent*. & erat æris alieni magna vis, re damnoſiſſima etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volſcum, grave per ſe, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in ſpeciem cauſſæ jactatum, ut major poteſtas quæreretur. Sed nova conſilia Manlii magis compulere ſenatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Coſſus magiſtrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

Cap. XII. Dictator, etſi majorem dimicationem propoſitam domi quam foris cernebat, tamen, ſeu quia celeritate ad bellum opus erat, ſeu victoria triumphoque dictaturæ ipſi vires ſe additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo à Volſcis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito præter ſatietatem tot jam libris aſſidua bella cum Volſcis geſta legentibus, illud quoque occurſurum (quod mihi percenſenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volſcis & *Æquis* ſuffecerint milites, quod quum ab antiquis tacitum prætermiſſumque ſit, cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ ſua cuique conjectanti eſſe poteſt, auctor ſim? Simile veri eſt, aut intervallis bellorum, ſicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia ſubole juniorum ad bella inſtauranda toties uſos eſſe: aut non ex iiſdem ſemper populis exercitus ſcriptos; quanquam eadem ſemper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuiſſe locis, quæ nunc vix ſeminario exiguo militum relicto, ſervitia Romana ab ſolitudine vindicant. Ingens certe (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auſpicio acciſæ res erant, Volſcorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique acceſſerant, & Circeienſium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator caſtris eo die poſitis, poſtero cum auſpicato prodiſſet, hoſtiaque cæſa pacem Deum adoraſſet; lætus ad milites, jam arma ad propoſitum pugnæ ſi-

que ordines pugnantium diſſipa. Sic eques, ſic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

Cap. XIII. Multitudo hoſtium nulli rei præterquam numero freta, & oculis utramque metiens aciem temere prælium iniit, temere omiſit: clamore tantum miſſilibuſque telis, & primo pugnæ impetu ferox; gladios & collatum pedem, & vultum hoſtis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulſa frons prima, & trepidatio ſubſidiis illata, & ſuum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti ſimilis acies erat. deinde, poſtquam cadentibus primis, jam ad ſe quiſque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Inſtare Romanus; & donec armati confertique abibant; peditum labor in perſequendo fuit: poſtquam jactari arma paſſim, fugaque per agros ſpargi aciem hoſtium animadverſum eſt; tum equitum turmæ emiſſæ, dato ſigno, ne in ſingulorum morando cæde ſpatium ad evadendum interim multitudini darent. ſatis eſſe miſſilibus ac terrore impediri curſum, obequitandoque agmen teneri, dum aſſequi pedes & juſta cæde conficere hoſtem poſſet. Fugæ ſequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die caſtra Volſcorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi conceſſa eſt. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi poſſet mercede militaſſe, ſed principes quidam juventutis inventi; manifeſta fides publica ope Volſcos hoſtes adjutos. Circeienſium quoque quidam cogniti, & colonia Velitris: Romamque omnes miſſi, percunctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem ſui quiſque populi haud perplexe indicagnum, ſicut edictum erat, luce prima capientes proceſſit: *Noſtra victoria eſt, milites*, inquit, *ſi quid Dii vateſque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certæ ſpei plenos, & cum imparibus manus conſerturos, pilis ante pedes poſitis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, ſed obnixos vos ſtabili gradu impetum hoſtium excipere. Ubi illi vana injecerint miſſilia, & effuſi ſtantibus vobis ſe intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, Deos eſſe, qui Romanum adjuvent: Deos, qui ſecundis avibus in prœlium miſerint. Tu, T. Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equeſtrem occupatis alio pavore infer: invectuſ-*

vare.

Cap. XIV. Dictator exercitum in ſtativis tenebat; minime dubius bellum cum his populis Patres juſſuros: quum maior domi exorta moles coëgit acciri Romam eum; gliſcente in dies ſeditione, quam ſolito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo Manlii, ſed facta popularia in ſpeciem, tumultuoſa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidiſſet; medio foro cum caterva ſua accurrit, & manum injecit: vociferatuſque de ſuperbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miſeriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum vero ego*, inquit, *nequicquam hac dextra Capitolium arcemque ſervaverim, ſi civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victori-*

victoribus captum, in ſervitutem ac vincula duci videam. Inde rem creditori palam populo ſolvit, libraque & ære liberatum emittit; Deos atque homines obteſtantem, *ut M. Manlio, liberatori ſuo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuoſam turbam, & ipſe tumultum augebat; cicatrices acceptas Veienti, Gallico aliiſque deinceps bellis oſtentans. *Se militantem, ſe reſtituentem everſos penates, multiplici jam ſorte exſoluta mergentibus ſemper ſortem uſuris, obrutum fœnore eſſe. Videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo ſe habere: illi devovere corporis vitæque ac ſanguinis quod ſuperſit. quodcumque ſibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit; id cum uno homine eſſe.* His vocibus inſtincta plebes quum jam unius hominis eſſet; addita alia commotioris ad omnia turbanda conſilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, ſubjecit præconi: *Ne quem veſtrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea ſupererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas ſecuturi vindicem libertatis viderentur Ad hoc domi, concionantis in modum, ſermones pleni criminum in Patres: inter quos, cum omiſſo diſcrimine, vera an vana jaceret, theſauros Gallici auri occultari à Patribus jecit: nec jam poſſidendis publicis agris contentos eſſe, niſi pecuniam quoque publicam avertant. Ea res ſi palam fiat, exſolvi plebem ære alieno poſſe. Quæ ubi objecta ſpes eſt, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hoſti-

ad te attinet, eamque rem, quam de te ſum quæſiturus, conventurum ſatis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi ex theſauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum ſolvi poſſe. Cui ego rei tantum abeſt ut impedimento ſim, ut contra, te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam: & iſtos incubantes publicis theſauris ex præda clandeſtina evolvas. Quod niſi facis, ſive ut & ipſe in parte prædæ ſis, ſive quia vanum indicium eſt; in vincula te duci jubebo: nec diutius patiar à te multitudinem fallaci ſpe concitari. Ad ea Manlius, *nec ſe feſelliſſe*, ait, *non adverſus Volſcos toties hoſtes, quoties Patribus expediat, nec adverſus Latinos Hernicoſque, quos falſis criminibus in arma agant; ſed adverſus ſe ac plebem Romanam dictatorem creatum eſſe. Jam, omiſſo bello, quod ſimulatum ſit, in ſe impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adverſus plebem: jam ſibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit*, inquit, *te, A. Corneli, voſque Patres conſcripti, circumfuſa turba lateri meo? Quin eam diducitis à me ſinguli veſtris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives veſtros, prohibendo judicatos addictoſque duci; ex eo, quod affluit opibus veſtris, ſuſtinendo neceſſitates aliorum? Sed quid ego vos, de veſtro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte, de capite deducite quod uſuris pernumeratum eſt: jam nihilo mea turba, quam ullius, conſpectior erit. At enim, quid ita ſolus ego civium curam ago? nihilo magis quod reſpondeam, habeo, quam ſi quæras, quid ita ſolus Capitolium arcemque ſervarim. Et tum univerſis, quam* bus captum in paucorum prædam ceſſiſſe. Itaque exſequebantur quærendo ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, & tempore ſuo ſe indicaturum dicente; cæteris omiſſis eo verſæ erant omnium curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falſi offenſionem fore.

Cap. X V. Ita ſuſpenſis rebus dictator accitus ab exercitu, in urbem venit. poſtero die ſenatu habito, quum ſatis periclitatus voluntates hominum, diſcedere ſenatum ab ſe vetuiſſet; ſtipatus ea multitudine, ſella in comitio poſita, viatorem ad M. Manlium miſit: qui dictatoris juſſu vocatus, quum ſignum ſuis dediſſet adeſſe certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc ſenatus, hinc plebs ſuum quiſque intuentes ducem, velut in acie conſtiterant. Tum dictator, ſilentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribuſque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum quod*

potui, opem tuli, & nunc ſingulis feram. Nam quod ad theſauros Gallicos attinet, rem ſuapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis quod ſcitis? cur quod in ſinu veſtro eſt, excuti jubetis potius, quam ponatis? niſi aliqua fraus ſubeſt. quo magis argui præſtigias jubetis veſtras, eo plus vereor ne abſtuleritis obſervantibus etiam oculos. Itaque non ego vobis, ut indicem prædas veſtras, ſed vos id cogendi eſtis: ut in medium proferatis.

Cap. X V I. Quum mittere ambages, dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus inſimulati falſo crimine ſenatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum ſe locuturum, in vincula duci juſſit. Arreptus à viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, cæterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis; ſiccine veſtrum militem ac præſi-*

dem ſinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris veſtris, jam in vinculis & catenis erit? Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: ſed invicta ſibi quædam patientiſſima juſti imperii civitas fecerat. nec adverſus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipſa plebs, attollere oculos aut hiſcere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, ſatis conſtat, magnam partem plebis veſtem mutaſſe, multos mortales capillum ac barbam promiſiſſe, obverſatamque veſtibulo carceris mœſtam turbam. Dictator de Volſcis triumphavit: invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. Quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoſte, fremebant: unum defuiſſe tantum ſuperbiæ, quod non M. Manlius ante currum ſit ductus. Jamque haud procul ſeditione res erat: cujus leniendæ cauſſà, poſtulante nullo, largitor voluntarius repente ſenatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci juſſit: bina jugera & ſemiſſes agri aſſignati. Quod quum & parvum & paucis datum, & mercedem eſſe prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur ſeditio: & jam magis inſignis ſordibus & facie reorum turba Manliana erat. amotuſque poſt triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

Cap. XVII, Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defenſores ſuos in præcipitem ſemper locum favore tollat, deinde in ipſo diſcrimine periculi deſtituat. Sic Sp. Caſſium in agros plebem vocantem, ſic Sp. Mælium ab ore civium famem ſuis impenſis propulſantem, oppreſſos: ſic M. Manlium, merſam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Sa-*

in tam multis uni eſſe? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturoſque carcerem minabantur: quum remiſſo, id quod erepturi erant, ex ſenatuſconſulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non ſeditio finita, ſed dux ſeditioni datus eſt. Per eoſdem dies Latinis & Hernicis, ſimul colonis Circeienſibus, & à Velitris purgantibus ſe Volſci crimine belli, captivoſque repetentibus, ut ſuis legibus in eos animadverterent, triſtia reſponſa reddita: triſtiora colonis, quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda conſilia iniiſſent. Non negatum itaque tantum de captivis; ſed in quo ab ſociis tamen temperaverant, denunciatum ſenatus verbis, faceſſerent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

Cap. XVIII. Recrudeſcente Manliana ſeditione, ſub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum conſulari poteſtate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginenſis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Craſſus, T. Quintius Cincinnatus ſecundum. Cujus principio anni, & Patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu ſpem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab ſanandis domeſticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta eſſet; jam in propinquum certamen aderat: & Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque conſilia agitat; plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in ani-

ginare plebem populares ſuos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuiſſe, ſi ad nutum dictatoris non reſponderet vir conſularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuiſſe quod tum reſponderet: cui ſervo umquam mendacii pœnam vincula fuiſſe? Non obverſatam eſſe memoriam noctis illius, quæ penè ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non ſpeciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem ſcandentis? non ipſius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum ſudoris ac ſanguinis, ipſo penè Jove erepto ex hoſtium manibus vidiſſent? Selibriſne farris gratiam ſervatori patriæ relatam? & quem prope cœleſtem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus ſatis auxilii fuiſſe, nullam opem mo ad contumeliam inexperto. ſpiritus dabat, quod nec auſus eſſet idem in ſe dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius feciſſet: & vinculorum ſuorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugiſſet, ſed ne ſenatus quidem ſuſtinere potuiſſet. His ſimul inflatus, exacerbatuſque, jam per ſe accentos incitabat plebis animos: *Quouſque tandem ignorabitis vires veſtras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate ſaltem quot ipſi ſitis, quot adverſarios habetis. Si ſinguli ſingulos aggreſſuri eſſetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos. Quot enim clientes circa ſingulos fuiſtis patronos. tot nunc adverſus unum hoſtem eritis. Oſtendite modo bellum. pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim, jus ipſi remittent. Audendum eſt aliquid univerſis,*

verſis, aut omnia ſingulis patienda. Quouſque me circumſpectabitis? Ego quidem nulli veſtrum deero. ut fortuna mea deſit, videte. Ipſe vindex veſter, ubi viſum inimicis eſt, nullus repente fui: & vidiſtis in vincula duci univerſi eum, qui à ſingulis vobis vincula depuleram. Quid ſperem, ſi plus in me audeant inimici? an exitum Caſſii Mæliique exſpectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt hæc: ſed nunquam propter me de cœlo deſcendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis: ſicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos à barbaris hoſtibus, à ſuperbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi eſt, ut ſemper vobis auxilium adverſus inimicos ſatis ſit, nec ullum, niſi quatenus imperari vobis ſinatis, certamen adverſus Patres noritis? Nec hoc natura inſitum vobis eſt, ſed uſu poſſidemini. Cur enim adverſus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum cenſeatis? quia conſueſtis cum eis pro imperio certare, adverſus hos tentare magis quam tueri libertatem. Tamen qualeſcunque duces habuiſtis, qualeſcunque ipſi fuiſtis, omnia adhuc quantacunque petiſtis, obtinuiſtis; ſeu vi, ſeu fortuna veſtra. tempus eſt jam majora conari. Experimini modo & veſtram felicitatem, & me (ut ſpero) feliciter expertem: minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quam qui reſiſterent imperantibus, impoſuiſtis. Solo æquandæ ſunt dictaturæ conſulatuſque, ut caput attollere Romana plebes poſſit. Proinde adeſte, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos ſi quo inſigni magis imperii honoriſve nomine veſtrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: ſed nec cum quibus, nec quem ad finem conſilia pervenerint, ſat planum traditur.

nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis eſſe adverſus unum peſtiferum civem debet; Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipſam plebem tutius aggredi eſt, ut ſuis ipſe oneratus viribus ruat? Diem dicere ei, nobis in animo eſt. nihil minus populare quam regnum eſt. Simul multitudo illa non ſecum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accuſatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis quam libertati favebunt ſuæ.*

Cap. X X. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi eſt factum, primo commota plebs eſt, utique poſtquam ſordidatum reum viderunt: nec cum eo non modo patrum quemquam, ſed ne cognatos quidem aut affines, poſtremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam uſu veniſſet, ut in tanto diſcrimine non & proximi veſtem mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem ſordidatum fuiſſe. conſenſu opprimi popularem virum: quod primus à Patribus ad plebem defeciſſet. Quum dies venit, quæ præter cœtus multitudinis ſeditioſaſque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accuſatoribus objecta ſint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuiſſe, quum damnandi mora plebi non in cauſſa, ſed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut ſciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata ſolum, ſed inviſa etiam reddiderit. Homines prope quadringentos produxiſſe dicitur, quibus ſine fœnore expenſas pecunias tuliſſet, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuiſſet. Ad hæc, decora quoque

Cap. XIX. At in parte altera ſenatus de ſeceſſione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce poſitam, & imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus eſſe, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hoſtem, ſed unius jactura civis, finiat inteſtinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis ſententiam; vim tamen eandem habentem, Ut videant magiſtratus, ne quid ex pernicioſis conſiliis M. Manlii reſpublica detrimenti capiat. Tum tribuni conſulari poteſtate, tribunique plebi (nam & quia eundem & ſuæ poteſtatis quem libertatis omnium finem cernebant, Patrum auctoritati ſe dediderant) hi tum omnes quid opus facto ſit, conſultant. Quum præter vim & cædem

belli non commemoraſſe tantum, ſed protuliſſe etiam conſpicienda; ſpolia hoſtium cæſorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus inſignes duas murales coronas, civicas octo. Ad hæc ſervatos ex hoſtibus cives produxiſſe; inter quos C. Servilium magiſtrum equitum abſentem nominatum. & quum ea quoque, quæ bello geſta eſſent, pro faſtigio rerum oratione etiam magnifica facta dictis æquando memoraſſet; nudaſſe pectus inſigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium ſpectans, Jovem Deoſque alios devocaſſe ad auxilium fortunarum ſuarum: precatuſque eſſe, ut quam mentem ſibi Capitolinam arcem protegenti ad ſalutem populi Romani dediſſent, eam populo Romano in ſuo diſcrimine darent : & oraſſe ſingulos univerſoſque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales verſi, de ſe judicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertiſſet; apparuit tribunis, niſi oculos quoque hominum liberaſſent ab tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſſet, concilium populi indictum eſt. ibi crimen valuit, & obſtinatis animis triſte judicium inviſumque etiam judicibus factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores ſint. damnatum tribuni de ſaxo Tarpeio dejecerunt : locuſque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ ſunt : publica una ; quod, quum domus ejus fuiſſet, ubi nunc ædes atque officina Monetæ eſt ; latum ad populum eſt, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret : gentilicia altera ; quod gentis Manliæ decreto cautum eſt, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, niſi in libera civitate natus eſſet, memorabilis. Populum brevi, poſtquam periculum ab eo nullum erat, per ſe ipſas recordantem virtutes deſiderium ejus tenuit. peſtilentia etiam brevi conſecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis cauſſis, ex Manliano ſupplicio magnæ parti videri orta : *Violatum Capitolium eſſe ſanguine ſervatoris, nec Diis cordi fuiſſe pœnam ejus oblatam prope oculis ſuis, à quo ſua templa erepta è manibus hoſtium eſſent.*

Cap. XXI, Peſtilentiam inopia frugum, & vulgatam utriuſque mali famam, anno inſequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum conſulari poteſtate. Hoſtes novi, præter Volſcos, velut ſorte qua-

& nequicquam diſſuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum juſſerunt. Apparatum eo anno bellum eſt : exercitus propter peſtilentiam non eductus. eoque cunctatio colonis ſpatium dederat deprecandi ſenatum : & magna hominum pars eo, ut legatio ſupplex Romam mitteretur, inclinabat. ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum eſſet, auctoreſque defectionis ab Romanis, metu ne ſoli crimini ſubjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertiſſent colonias à conſiliis pacis. Neque in ſenatu ſolum per eos legatio impedita eſt, ſed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem ſpem pacis. De Præneſtinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta : arguentibuſque eos Tuſculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incurſatum erat, ita placide ab ſenatu reſponſum eſt, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera eſſe, appareret.

Cap. XXII. Inſequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum conſulari poteſtate, Velitras legiones duxere ; quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginenſe quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio. L. Æmilio quartum, tribunis ad præſidium urbis, & ſi qui ex Etruria novi motus nunciarentur (omnia enim inde ſuſpecta erant) relictis. Ad Velitras adverſus majora penè auxilia Præneſtinorum, quam ipſam colonorum multitudinem ſecundo prœlio pugnatum eſt ; ita ut propinquitas urbis hoſti & cauſſa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum eſſet. Oppidi oppugnatione tribuni abſtinuere ; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum cenſebant. Literæ Romam ad ſenatum cum victoriæ nunciis acriores in Præneſtinum quam in Veliternum hoſtem, miſſæ. Itaque ex ſenatuſconſulto, populique juſſu, bellum Præneſtinis indictum : qui conjuncti Volſcis anno inſequente Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defenſam vi expugnarunt, fœdeque in captis exercuedam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeioſque & Velitras colonias; jamdiu molientes defectionem, & ſuſpectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fideliſſima urbs fuerat, ſubito exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus ſuis tamdiu impunita defectio eſſet; decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes eſſet, quinque viros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum ut bellum juberent, latum ad populum eſt:

re victoriam. Eam rem ægre paſſi Romani, M. Furium Camillum ſeptimum tribunum militum creavere. additi collegæ, A. & L. Poſtumii Regillenſes, ac L. Furius, cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambuſto. Volſcum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis ſorte L. Furius datur; non tam è republica quam ut collegæ materia ad omnem laudem eſſet: & publice, quod rem temeritate ejus prolapſam reſtituit: & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus ſibi quam ſuam gloriam petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiiſque jurare parato

rato in verba excuſandæ valetudini ſolita, conſenſus populi reſtiterat: ſed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris ſenſibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium ſcriptis, exercitu indicto ad portam Eſquilinam in poſteram diem, ad Satricum profectus; ibi eum expugnatores coloniæ haudquaqam perculſi, fidentes militum numero, quo aliquantum præſtabant, opperiebantur. poſtquam appropinquare Romanos ſenſerunt, extemplo in aciem procedunt; nihil dilaturi quin periculum ſummæ rerum facerent: ita paucitati hoſtium, nihil artes imperatoris unici, quibus ſolis confiderent, profuturas eſſe.

Cap. XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præſentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri conſilium atque imperium, morabatur: qui occaſionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hoſtis inſtare: nec jam pro caſtris tantum ſuis explicare aciem, ſed procedere in medium campi, & vallo prope hoſtium ſigna inferendo, ſuperbam fiduciam virium oſtentare. Id ægre patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertiſſimo ſumentis animos, ſpe inflatus. Hic per ſe jam milites incitatos inſuper inſtigabat, elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & defloreſcere animos; Cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adveniens caſtra urbeſque primo impetu rapere ſit ſolitus: cum reſidem*

quod ad exercitum attineat, regere conſueſſe, non rege. collegiæ imperium ſe non poſſe impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod è republica duceret. Ætati ſuæ ſe veniam etiam petere, ne in prima acie eſſet. quæ ſenis munia in bello ſint, iis ſe non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ne qui caſus ſuum conſilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus ſalutaris ſententia, nec ab Diis tam piæ preces auditæ ſunt. primam aciem auctor pugnæ inſtruit, ſubſidia Camillus firmat, validamque ſtationem pro caſtris opponit. ipſe edito loco ſpectator intentus in eventu alieni conſilii conſtitit.

Cap. XXIV. Simul primo concurſu concrepuere arma, hoſtis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem & caſtra: &, quod multitudo ſuppeditabat, aliquot validas cohortes in caſtris armatas inſtructaſque reliquerant, quæ inter commiſſum jam certamen, ubi vallo appropinquaſſet hoſtis, erumperent. Romanus cedentem hoſtem effuſe ſequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. verſus itaque in victorem terror, & novo hoſte, & ſupina valle Romanam inclinavit aciem. Inſtant Volſci recentes, qui è caſtris impetum fecerant, integrant & illi pugnam, qui ſimulata ceſſerant fuga. Jam non recipiebat ſe Romanus miles, ſed immemor recentis ferociæ veteriſque decoris, terga paſſim dabat, atque effuſo curſu caſtra repetebat, quum Camillus, ſubjectus à circumſtantibus in equum, & raptim ſubſidiis oppoſitis, *Hæc eſt*, inquit, *milites, pugna quam popoſcitis? Quis homo, quis Deus eſt, quem accuſare poſſitis? veſtra illa temeritas, veſtra ignavia hæc eſt. Secuti* *intra vallum tempus terere: quid acceſſurum ſuis, deceſſurumve hoſtium viribus ſperantem? quam occaſionem. quod tempus, quem inſidiis inſtruendis locum? frigere ac torpere ſenis conſilia. Sed Camillo, tum vitæ ſatis, tum gloriæ eſſe. quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem eſſe deceat, pati conſeneſcere vires?* His ſermonibus tota in ſe averterat caſtra. & quum omnibus locis poſceretur pugna. *ſuſtinere*, inquit, *M. Furi. non poſſumus militum impetum: & hoſtis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda ſuperbia inſultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci conſilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus, *Quæ bella ſuo unius auſpicio geſta ad eam diem eſſent, negare in eis neque ſe, neque populum Romanum, aut conſilii ſui, aut fortunæ pœnituiſſe. nunc ſcire ſe collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præſtantem. Itaque ſe*

alium ducem, ſequimini nunc Camillum, & quod ductu meo ſoletis, vincite. Quid vallum & caſtra ſpectatis? neminem veſtrum illa, niſi victorem, receptura ſunt. Pudor primo tenuit effuſos: inde, ut circumagi ſigna obvertique aciem viderunt in hoſtem, & dux, præterquam quod tot inſignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima ſigna (ubi plurimus labor periculumque erat) ſe offerebat; increpare ſinguli ſe quiſque & alios, & adhortatio invicem totam alacri clamore pervaſit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: ſed miſſus à collega reſtituente peditum aciem ad equites, non caſtigando (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ ſocietas fecerat) ſed ab imperio totus ad preces verſus, orare ſingulos univerſoſque, *ut ſe reum fortunæ ejus diei crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius ſocium, quam unius prudentiæ deat.*

Camillus in utraque veſtra fortuna ſuam gloriam videt : ego, ni reſtituitur pugna (quod miſerrimum eſt) fortunam cum omnibus, infamiam ſolus ſentiam. Optimum viſum eſt in fluctuantem aciem tradi equos, & pedeſtri pugna invadere hoſtem. Eunt inſignes armis animiſque, qua premi parte maxime peditum copias vident. nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur à ſummo certamine animi. Senſit ergo eventus virtutis enixæ opem : & Volſci, qua modo ſimulato metu ceſſerant, ea in veram fugam effuſi, magna pars & in ipſo certamine, & poſt in fuga cæſi : cæteri in caſtris, quæ capta eodem impetu ſunt, plures tamen capti quam occiſi.

Cap. XXV. Ubi in recenſendis captivis quum Tuſculani aliquot noſcitarentur, ſecreti ab aliis ad tribunos adducuntur : percunctantibuſque faſſi, publico conſilio ſe militaſſe. cujus tam vicini belli metu Camillus motus ; extemplo ſe Romam captivos ducturum ait, ne Patres ignari ſint Tuſculanos ab ſocietate deſciſſe. caſtris exercituique interim, ſi videatur, præſit collega. Documento unus dies fuerat, ne ſua conſilia melioribus præferret. nec tamen aut ipſi, aut in exercitu cuiquam ſatis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem caſum reſpublica eſſet ; & tum in exercitu, tum Romæ conſtans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volſcis geſta res eſſet, adverſæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, ſecundæ decus omne penes M. Furium eſſe. Introductis in ſenatum captivis, quum bello perſequendos Tuſculanos Patres cenſuiſſent, Camilloque id bellum mandaſſent ; aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque ſuorum uſuum cauſſæ ferrent : nihil uſquam, non pavidis modo, ſed ne mirantibus quidem ſimile ; circumſpiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuiſſet : adeo nec amotæ rei uſquam, nec oblatæ ad tempus veſtigium ullum erat : ſed ita omnia conſtante tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri poſſet.

Cap. XXVI. Victus igitur patientia hoſtium, ſenatum eorum vocari juſſit. *Soli adhuc*, inquit, *Tuſculani vera arma, veraſque vires, quibus ab ira Romanorum veſtra tutaremini, inveniſtis. ite Romam ad ſenatum. æſtimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti ſitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi poteſtatem à me habueritis, precibus eventum veſtris ſenatus, quem videbitur, dabit.* Poſtquam Romam Tuſculani venerunt, ſenatuſque paulo ante fidelium ſociorum mœſtus in veſtibulo curiæ eſt conſpectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hoſpitaliter magis, quam hoſtiliter juſſere. Dictator Tuſculanus ita verba fecit : *Quibus bellum indixiſtis, intuliſtiſque, Patres conſcripti, ſicut nunc videtis nos ſtantes in veſtibulo curiæ veſtræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibuſque veſtris proceſſimus. Hic noſter, hic plebis noſtræ habitus fuit, eritque ſemper, niſi ſi quando à vobis proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus veſtris & exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt : & ubi nihil hoſtile erat, ne ipſi quidem fecerunt. Pacem quam nos præſtitimus, eam à vobis petimus : bellum eo, ſicubi eſt, avertatis* adjutorem ſibi ad eam rem unum petit: permiſſoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra ſpem omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum ſibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tuſculanis bellum: pace conſtanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermiſſus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus proceſſere: commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus caſtris ante portas poſitis, eademne forma pacis, quæ in agris oſtentaretur, etiam intra mœnia eſſet, ſcire cupiens, ingreſſus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis propoſita omnia in medio vidit, intentoſque opifices ſuo quemque operi, & ludos literarum ſtrepere diſcentium vocibus, ac repletas ſemitas, inter vulgus *precamur. In nos quia arma poſcant veſtra, ſi patiendo experiundum eſt, inermes experiemur. Hæc mens noſtra eſt; Dii immortales facient, tam felix quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixiſtis; etſi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen etiamſi vera ſint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum cenſemus. Peccetur in vos, dum digni ſitis, quibus ita ſatisfiat.* Tantum fere verborum ab Tuſculanis factum. Pacem in præſentia, nec ita multo poſt civitatem etiam impetraverunt. ab Tuſculo legiones reductæ.

Cap. XXVII. Camillus conſilio & virtute in Volſco bello, felicitate in Tuſculana expeditione, utrobique ſingulari adverſus collegam patientia & moderatione inſignis, magiſtratu abiit; creatis tribunis militaribus in inſequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L.Me-

nenio

nento ſecundum, Sp. Papirio, Scr. Cornelio Maluginenſe. Cenſoribus quoque eguit annus : maxime propter incertam famam æris alieni ; aggravantibus ſummam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati cenſores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Poſtumius Regillenſis. cœptaque jam res morte Poſtumii, quia collegam ſufficī cenſori religio erat, interpellata eſt. Igitur quum Sulpicius abdicaſſet ſe magiſtratu, cenſores alii vitio creati non geſſerunt magiſtratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum cenſuram) religioſum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere ſenatum teſtes, tabulas publicas, cenſus cujuſque, quia nolint conſpici ſummam æris alieni, quæ indicatura ſit demerſam partem à parte civitatis : quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hoſtibus. Paſſim jam ſine ullo diſcrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tuſculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Præneſtinis jam intentari arma ; civium magis quam hoſtium odio, ut in armis terant plebem, nec reſpirare in urbe, aut per otium libertatis meminiſſe ſinant, aut conſiſtere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. Quod ſi ſit animus plebi memor patrum libertatis, ſe nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam paſſuros ; neque delectum haberi, donec inſpecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, ſciat unuſquiſque quid ſui, quid alieni ſit : ſuperſit ſibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces ſeditionis propoſita confe-

in ſemetipſos verſos ; occaſionem rati duces eorum, raptim agmine octo, pervaſtatis protinus agris, ad portam Collinam ſigna intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concurſumque in muros atque portas eſt : tandemque ab ſeditione ad bellum verſi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. Is magiſtrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum eſt, (tantus ejus magiſtratus terror erat) ſimul hoſtes à mœnibus receſſere, & juniores Romani ad edictum ſine detrectatione convenere. Dum conſcribitur Romæ exercitus, caſtra interim hoſtium haud procul Allia flumine poſita, inde agrum late populantes fatalem ſe urbi Romanæ locum cepiſſe, inter ſe jactabant : *ſimilem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim . ſi diem contactum religione, inſignemque nomine ejus loci timeant Romani quanto magis Allienſi die Alliam ipſam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos ? Species profecto his ibi truces Gallorum, ſonumque vocis, in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipſas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant ſpes ſuas. Romani contra, *Ubicunque eſſet Latinus hoſtis, ſatis ſcire eum eſſe, quem ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum inſignem memoria cladis, irritaturum ſe potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat. ne qua terra ſit nefaſta victoriæ ſuæ. Quin ipſi Galli ſi offerantur, illo loco ſe ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut poſtero die ad Gabios ; tunc, quum effecerint, ne quis hoſtis, qui mœnia Romana intraſſet, nuncium ſecundæ adverſaque fortunæ domum perferret.*

ſtim ſeditionem excitavit : nam & addicebantur multi, & ad Præneſtini famam belli novas legiones ſcribendas Patres cenſuerant. quæ utraque ſimul auxilio tribunicio, & conſenſu plebis impediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni ſinebant, neque juniores nomina dabant, quum Patribus minor præſens cura creditæ pecuniæ juris exſequendi, quam delectus eſſet : quippe jam à Præneſte profectos hoſtes in agro Sabino conſediſſe nunciabatur. Interim tribunos plebis fama ea ipſa irritaverat magis ad ſuſceptum certamen quam deterruerat. neque aliud ad ſeditionem exſtinguendam in urbe, quam prope illatum mœnibus ipſis bellum valuit.

Cap. XXVIII. Nam quum eſſet Præneſtinis nunciatum nullum exercitum conſcriptum Romæ, nullum ducem certum eſſe, Patres ac plebem

Cap. XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum eſt. Dictator Romanus, poſtquam in conſpectu hoſtes erant inſtructi intentique, *Videſne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam conſtitiſſe? nec illis Dii immortales certioris quicquam fiduciæ majoriſve quod ſit auxilii dederint. At tu, fretus armis animiſque, concitatis equis invade mediam aciem : ego cum legionibus, in turbatos trepidanteſque inferam ſigna. Adeſte Dii teſtes fœderis : & expetite pœnas debitas ſimul vobis violatis, nobiſque per veſtrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem ſuſtinuere Præneſtini. primo impetu ac clamore diſſipati ordines ſunt. Dein : poſtquam nullo loco conſtabat acies, terga vertunt : conſternatique, & præter caſtra etiam ſua pavore prælati, non prius ſe ab effuſo curſu ſiſtunt, quam in conſpectu Præneſte fuit. Ibi ex fuga diſſipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, ſi intra mœnia ſe recepiſſent, extemplo ureretur ager, depopulatiſque omnibus obſidio urbi inferretur. Sed poſtquam direptis ad Alliam caſtris victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido ſe Præneſte includunt. Octo præterea oppida erant ſub ditione Præneſtinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepſque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneſte ventum. Id non vi, ſed per deditionem receptum eſt. T. Quintius ſemel acie victor, binis caſtris hoſtium, novem oppidis vi captis, Præneſte in deditionem accepto, Romam revertit: triumphanſque ſignum Præneſte devectum Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum eſt inter cellam Jovis ac Minervæ: tabulaque ſub eo fixa, monumentum rerum geſtarum, his ferme inciſa literis fuit: *Jupiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius dictator oppida novem caperet.* Die vigeſima quam creatus erat, dictatura ſe abdicavit.

Cap. XXX. Comitia inde habita tribunorum militum conſulari poteſtate: quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex patribus creati, P. & C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antiſtium dedit. Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant, Volſci provincia, ſine ſorte, ſine comparatione extra ordinem data: cujus & ipſos poſtmodo, & Patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato, pabulatum cohortes miſere. quibus velut circum-

rentibus penuriam hominum, novi coloni aſcripti. Rebuſque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

Cap. XXXI. Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti arſere; tribunis militum conſulari poteſtate, Sp. Furio, Q. Servilio ſecundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & cauſſa ſeditionis æs alienum: cujus noſcendi gratia, Sp. Servilius Priſcus, Q. Clœlius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello impediti ſunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volſcorum ingreſſas fines popularique paſſim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior poteſtas tribunicia impediendo delectui eſſet: donec conditiones impoſitæ Patribus, ne quis quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi ſumpto, mora delectui non eſt facta. Legionibus novis ſcriptis, placuit duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diviſis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorſus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius, & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hoſtis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ ſimilis, quam Volſcus latrocinii more, diſcordia hoſtium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat: ſed ab juſto exercitu juſta ira facta; ſpatio quoque temporis gravior. Quippe à Volſcis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones in extrema finium factæ ventis, quum id falſo nunciatum eſſet; dum, præſidio ut eſſent, citari feruntur, ne auctore quidem aſſervato, qui eos, hoſtis Latinus pro milite Romano, fruſtratus erat; ipſi in inſidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco ſola virtute militum reſtantes cæduntur cæduntque, caſtra interim Romana jacentia in campo, ab altera parte hoſtes invaſere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inſcitia res. quicquid ſuperfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. Quæ ubi Romam ſunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur, & apparuit neſcire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum à Volſcis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Præneſtini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno, Setiam ipſis que-

ciant: Romano contra etiam in hoſtico morandi erat cauſa, ut hoſtem ad certamen eliceret. Itaque omnibus paſſim tectis agrorum, viciſque etiam quibuſdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

Cap. XXXII. Parvo intervallo ad reſpirandum debitoribus dato, poſtquam quietæ res ab hoſtibus erant, celebrari de integro juriſdictio: & tantum abeſſe ſpes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur, in murum à cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum. cui ſuccumbere oneri coacta plebes; quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium,

cium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iiſdem opibus obtinuere, ut adverſus Latinos, Volſcoſque, qui conjunctis legionibus ad Satricum caſtra habebant, nullo impediente omnibus junioribus ſacramento adactis, tres exercitus ſcriberent: unum, ad præſidium urbis; alterum, qui ſi qui alibi motus exſtitiſſet, ad ſubita belli mitti poſſet; tertium longe validiſſimum P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere. ubi quum aciem inſtructam hoſtium, loco æquo inveniſſent, extemplo pugnatum: & ut nondum ſatis claram victoriam, ſic proſperæ ſpei pugnam imber ingentibus procellis fuſus diremit. Poſtero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa ſocietate militiam Romanam edoctæ, reſtabant. eques immiſſus ordines turbavit; turbatis ſigna peditum illata: quantumque Romana ſe invexit acies, tantum hoſtes gradu demoti. & ut ſemel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fuſi hoſtes, quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non caſtra peterent, ab equitatu maxime cæſi. caſtra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ ſimili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope veſtigiis ſequeretur, plus tamen timor, quam ira celeritatis habuit. Prius itaque mœnia intravere hoſtes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari poſſet. inde aliquot dies vaſtando agro abſumpti; nec Romanis ſatis inſtructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad ſubeundum pugnæ caſum.

Cap. XXXIII. Seditio tum inter

vox horrenda edita templo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. Incenſos ea rabie, impetus Tuſculum tulit; ob iram, quod deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in civitatem ſe dediſſent. Patentibus portis quum improviſo incidiſſent, primo clamore oppidum præter arcem captum eſt, in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nuncioſque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegnius, quam fide populi Romani dignum fuit exercitus Tuſculum ductus. L. Quintius, & Servius Sulpicius tribuni militum duxere. clauſas portas Tuſculi, Latinoſque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriuſque partis animos. Tuſculanos ex ingenti metu in ſummam alacritatem; Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de ſeipſis ſpem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tuſculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tuſculanorum decurrentium ex ſuperiore loco ſuſtinent: nec Romanos ſubeuntes mœnia, molienteſque obices portarum, arcere poſſunt. Scalis prius mœnia capta; inde effracta clauſtra portarum. & quum anceps hoſtis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam ſupereſſet; in medio cæſi ad unum omnes. Recuperato ab hoſtibus Tuſculo, exercitus Romam eſt reductus.

Cap. XXXIV. Quanto magis

Antiates Latinoſque coorta; quum Antiates victi malis ſubactique bello, in quo & nati erant & conſenuerant, deditionem ſpectarent. Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perſeverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, poſtquam utriſque apparuit, nihil per alteros ſtare, quo minus incœpta perſequerentur. Latini profecti, a ſocietate pacis, ut rebantur, inhoneſtæ, ſeſe vindicaverunt. Antiates incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agroſque Romanis dedunt. Ita & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adverſæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus ſuperfuit urbis (quum faces pariter ſacris profaniſque injicerent) quam matris Matutæ templum. Inde eos nec ſua religio, nec verecundia Deum arcuiſſe dicitur, ſed proſperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum indies miſeriæque plebis creſcebant; quum eo ipſo, quod neceſſe erat ſolvi, facultas ſolvendi impediretur. Itaque quum jam ex re nihil dari poſſet, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus ſatisfaciebant, pœnaque in vicem fidei ceſſerat. Adeo ergo obnoxios ſummiſerant animos, non infimi ſolum, ſed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; ſed ne ad plebeios quidem magiſtratus capeſſendos petendoſque ulli viro acri experientique animus eſſet: poſſeſſionemque honoris uſurpati modo à plebe per paucos annos, recuperaſſe in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri eſſet, parva (ut plerumque ſolet) rem ingentem mollundi cauſſa intervenit. M. Fabii Ambuſti potentis viri, quum inter ſui corporis hominis, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat; illuſtri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipſa affinitas haud ſpreta gratiam Fabio ad vulgum quæſierat. Forte ita incidit, ut in Ser. Sulpicii tribuni militum domo ſorores Fabiæ, quum inter ſe (ut fit) ſermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro ſe domum reciperet, forem (ut mos eſt) virga percuteret. quum ad id, moris ejus inſueta, expaviſſet minor Fabia, riſui ſorori fuit; miranti ignorare id ſororem. Cæterum is riſus ſtimulos parvis mobili rebus animo muliebri ſubdidit: frequentia quoque proſequentium rogantiumque, numquid vellet, credo fortunatum matrimonium ei ſororis viſum: ſuique ipſam malo arbitrio, quo à proximis quiſque minime anteiri vult, pœnituiſſe. Confuſam eam ex recenti morſu animi, quum pater forte vidiſſet, percunctatus, *ſatin' ſalvæ*, avertentem, cauſſam doloris (quippe nec ſatis piam adverſus ſororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit, comiter ſciſcitando, ut fateretur, eam eſſe cauſſam doloris, quod juncta impari eſſet; nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare poſſet. Conſolans inde filiam Ambuſtus, bonum animum habere juſſit. eoſdem propediem domi viſuram honores, quos apud ſororem videat. Inde conſilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, ſtrenuo adoleſcente, & cujus ſpei nihil præter genus patricium deeſſet.

Cap. XXXV. Occaſio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebis, niſi ſuis in ſummo imperio locatis nullum ſperaret. Accingendum ad eam cogitationem eſſe. conando agendoque jam eo gradum feciſſe plebeios, unde ſi porro annitantur, pervenire ad ſummam, & Pa-

diſcrimine propoſito, conterriti Patres quum trepidaſſent, publicis privatiſque conſiliis nullo remedio alio præter expertam multis jam ante certaminibus interceſſionem invento; collegas adverſus tribunicias rogationes comparaverunt. qui ubi tribus ad ſuffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt; ſtipati Patrum præſidiis, nec recitari rogationes, nec ſolenne quicquam aliud ad ſciſcendum plebi fieri, paſſi ſunt. Jamque fruſtra ſæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes eſſent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum interceſſionem pollere placet, iſto ipſo telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia inducite Patres tribunis militum creandis. faxo ne juvet vox iſta,* VETO, *qua nunc concinentes collegas noſtros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla ſunt habita. Licinius Sextiuſque tribuni plebis refecti, nullos curules magiſtratus creari paſſi ſunt, eaque ſolitudo magiſtratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

Cap. XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, geſtientes otio, quod nullus exercitus Romanus eſſet, & agrum Romanum aliquoties incurſavere, & Tuſculum oppugnare adorti ſunt. eaque res Tuſculanis, veteribus ſociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, ſed etiam plebem movit. Remittentibus tribunis plebis comitia per interregem ſunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu ſcripto profecti, non ab Tuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra tribus æquari tam honore quam virtute poſſent. In præſentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magiſtratu ſibimetipſi viam ad cæteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius, promulgavere leges omnes adverſus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut deducto eo de capite quod uſuris pernumeratum eſſet, id quod ſupereſſet, triennio æquis portionibus perſolveretur. alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, conſulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia & quæ ſine certamine maximo obtineri non poſſent. Omnium igitur ſimul rerum, quarum immodica cupido inter mortales eſt, agri, pecuniæ, honorum,

ſuamet ipſum mœnia compulere. obſidebanturque haud paulo vi majore Velitræ quam Tuſculum obſeſſum fuerat: nec tamen ab eis, quibus obſideri cœptæ erant, expugnari potuere. Ante novi creati ſunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore diſcrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat, earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat. & quum octo ex collegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: & (ut ferme ſolent, qui a ſuis deſciſcunt) capti, & ſtupentes animi, vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat, interceſſioni ſuæ prætendebant: Velitris in exercitu plebis magnam partem abeſſe: in adventum militum comitia differri debere, ut univerſa plebes de ſuis commodis ſuffragium ferret. Sextius Liciniuſque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum uſu tractandi animos plebis, primores Patrum productos, interrogando de ſingulis quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne poſtulare, ut quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipſis plus quingenta jugera habere liceret? Ut ſinguli prope trecentorum civium poſſiderent agros, plebeio homini vix ad tectum neceſſarium, aut locum ſepulturæ, ſuus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam ſortem creditum ſolvat, corpus in nervum ac ſupplicia dare: & gregatim quotidie de foro addictos duci, & repleri vinctis nobiles domos? & ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum eſſe?*

Cap. XXXVII. Hæc indigna miſerandaque auditu, quum apud timentes ſibimetipſos majore audientium indignatione quam ſua increpuiſſent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore* affirmabant: *niſi alterum ex plebe conſulem, cuſtodem ſuæ libertatis, plebs feciſſet. Contemni jam tribunos plebi, quippe quæ poteſtas jam ſuam ipſa vim frangat intercedendo. Non poſſe æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes ſe auxilium tantum ſit. niſi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec eſſe quod quiſquam ſatis putet, ſi plebeiorum ratio comitiis conſularibus habeatur. niſi alterum conſulem utique ex plebe fieri neceſſe ſit,*

ſocordius, aut ſegnius rempublicam adminiſtrari poſt P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus ſit, quam per eos annos geſta ſit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos poſt tribunatum, neminem plebeium. Quæſtores quoque, ſicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituiſſe. Conſulatum ſupereſſe plebeiis: eam eſſe arcem libertatis, id columen. ſi eo perventum ſit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, & ſtabilem libertatem ſuam exiſtimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant; imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipſis fruenda majora liberis relinquenda. Huius generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris ſacris faciundis decemviri creentur: ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obſidebat.

Cap. XXXVIII. Prius circumactus eſt annus quam à Velitris reducerentur legiones. ita ſuſpenſa de legibus res, ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eoſdem, duos utique qui legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio ſtatim anni, ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec interceſſio collegarum latoribus obſtaret; trepidi Patres ad duo ultima auxilia, ſummum imperium ſummumque ad civem decurrunt, Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magiſtrum equitum L. Æmilium *neminem fore. An jam memoria exiſſe, quum tribunos militum idcirco potius quam conſules creari placuiſſet, ut & plebeiis patere ſummus honos, quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum eſſe? Qui crederent, duobus ne in locis ſua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare ſoliti ſint? & ad conſulatum, viam fieri paſſuros, qui tribunatum ſeptum tam diu habuerint? Lege obtinendum eſſe, quod comitiis per gratiam nequeat: & ſeponendum extra certamen alterum conſulatum, ad quem plebi ſit aditus. quoniam in certamine relictus, præmium ſemper potentioris futurus ſit. Nec jam poſſe dici id, quod antea jactare ſoliti ſint, non eſſe in plebeiis idoneos viros ad curules magiſtratus. Nunquid enim*

cooptat. Legum quoque latores, adverſus tantum apparatum adverſariorum, & ipſi cauſſam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad ſuffragium vocant. Quum dictator ſtipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque conſediſſet, atque ageretur res ſolito primum certamine inter ſe tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, & quanto jure potentior interceſſio erat, tantum vinceretur favore legum ipſarum, latorumque, & *Uti rogas*, primæ tribus dicerent, tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunicia libido, non poteſtas, regit, & interceſſionem ſeceſſione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperiſtis; non reipublicæ magis univerſæ, quam veſtra cauſſa dictator interceſſioni adero:*

everſumque veſtrum auxilium imperio tutabor. Itaque ſi C. Licinius & L. Sextius interceſſioni collegarum cedunt, nihil patricium magiſtratum inſeram conſilio plebis. ſi adverſus interceſſionem, tamquam captæ civitati, leges imponere tendent, vim tribuniciam à ſeipſa diſſolvi non patiar. Adverſus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo ſegnius peragerent: tum percitus ira Camillus, lictores, qui de medio plebem emoverent, mittit. & addit minas: ſi pergerent, ſacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incuſſerat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. ſed re neutro inclinata, magiſtratu ſe abdicavit: ſeu quia vitio creatus erat, ut ſcripſere quidam: ſeu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebes ſcivit.ut ſi M. Furius pro dictatore quid egiſſet, quingentum millium ei mulcta eſſet. Sed auſpiciis magis quam novi exempli rogatione deterritum ut potius credam, quum ipſius viri facit ingenium, tum quod ei ſuffectus eſt extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus eſſet? & quod eundem M. Furium dictatorem inſequens annus habuit; haud ſine pudore certe fractum priore anno in ſe imperium repetiturum: ſimul quod eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi, qua ſe in ordinem cogi videbat, obſiſtere potuit aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad uſque ad memoriam noſtram tribuniciis conſularibuſque certamen viribus eſt, dictaturæ ſemper altius faſtigium fuit. plebem. *Nonum ſe annum jam velut in acie adverſus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento ſtare. conſenuiſſe jam ſecum, & rogationes promulgatas, & vim omnem tribuniciæ poteſtatis. Primo interceſſione collegarum in leges ſuas pugnatum eſſe: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: poſtremo dictatorium fulmen in ſe intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obſtare; quippe qui etiam omen plebeio conſuli, magiſtro equitum ex plebe dicendo dederit. ſeipſam plebem, & commoda morari ſua. Liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injuſtis poſſeſſoribus extemplo, ſi velit, habere poſſe. Quæ munera quando tandem ſatis grato animo æſtimaturos, ſi inter accipiendas de ſuis commodis rogationes, ſpem honoris latoribus earum incidant? non eſſe modeſtiæ populi Romani id poſtulare, ut ipſe fœnore levetur; & in agrum injuria poſſeſſum a potentibus inducatur; per quos ea conſecutus ſit, ſenes tribunicios, non ſine honore tantum ſed etiam ſine ſpe honoris relinquat. Proinde, ipſi primum ſtatuerent apud animos quid vellent: deinde comitiis tribunicis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab ſe promulgatas rogationes vellent, eſſe quod eoſdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint. ſin quod cuique privatim opus ſit, id modo accipi velint; opus eſſe nihil invidioſa continuatione honoris; nec ſe tribunatum, nec illos ea quæ promulgata ſint. habituros.*

Cap. XL. Adverſus tam obſtinatam orationem tribunorum, quum, præ indignitate rerum, ſtupor, ſilentiumque inde cæteros Patrum defixiſſet; App. Claudius Craſſus, ne-

Cap. XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora eſſent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio conſulatu antiquabant. & perfecta utraque res eſſet, ni tribuni ſe in omnia ſimul conſulere plebem dixiſſent. P. Manlius deinde dictator rem in cauſſam plebis inclinavit; C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magiſtro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres paſſos accipio: dictatorem propinqua cognatione Licinii ſe apud Patres excuſare ſolitum; ſimul negantem magiſtri equitum majus, quam tribuni conſularis imperium eſſe. Licinius Sextiuſque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia eſſent, ita ſe gerere, ut, negando jam ſibi velle continuari honorem, acerrime accederent ad id, quod diſſimulando petebant, pos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam ſpe, ad diſſuadendum proceſſiſſe; & locutus in hanc fere ſententiam eſſe: *Neque novum, neque inopinatum mihi ſit, Quirites, ſi quod unum familiæ noſtræ ſemper objectum eſt ab ſeditioſis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majeſtate fuiſſe: ſemper plebis commodis adverſatos eſſe. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo: nos, ex quo aſciti ſumus ſimul in civitatem & Patres, enixe operam dediſſe, ut per nos aucta potius quam imminuta majeſtas earum gentium, inter quas nos eſſe voluiſtis, dici vere poſſet. Illud alterum pro me majoribuſque meis contendere auſim, Quirites, (niſi quæ pro univerſa republ. fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti urbem adverſa quis putet) nihil nos neque privatos, neque in magiſtratibus, quod incommodum plebi*

plebi eſſet, ſcientes feciſſe: nec ullum factum dictumve noſtrum contra utilitatem veſtram (etſi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri poſſe. An hoc, ſi Claudiæ familiæ non ſim, nec ex patricio ſanguine ortus, ſed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate ſciam, reticere poſſim? L. illum Sextium & C. Licinium perpetuos (ſi Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, ſumpſiſſe, ut vobis negent poteſtatem liberam ſuffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, ſe permiſſuros eſſe? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid eſt aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo faſtidimus, ut ſine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem iſta merces eſt, qua vos ſemper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, noſtras, ſeu placent, ſeu diſplicent, ſeu utiles, ſeu inutiles ſunt, omnes conjunctim accipiatis. Obſecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem ſucclamare: Bona venia veſtra liceat ex his rogationibus legere, quas ſalubres nobis cenſemus eſſe; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas: & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium conſules, quod indigneris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut ſi quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abſtinere eo quod vitale ſit, jubeat, aut mortiferum vitali admiſceat. Ergo ſi eſſet libera hæc civitas, non tibi frequentes ſucclamaſſent, Abi hinc cum tri-

cum hoc M. Furio aut quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; poſſetiſne ferre Sextium haud pro dubio conſulem eſſe, Camillum de repulſa dimicare? Hoccine eſt in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri conſules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari neceſſe ſit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam iſta ſocietas, quænam conſortio eſt? Parum eſt, ſi cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, niſi partem petendo, totum traxeris? Timeo, inquit, ne ſi duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid eſt dicere aliud, niſi, quia indignos veſtra voluntate creaturi non eſtis, neceſſitatem vobis creandi quos non vultis, imponam? quid ſequitur, niſi ut ne beneficium quidem debeat populo, ſi cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege ſe, non ſuffragio, creatum dicat?

Cap. XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima ſunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; & occaſionibus potius quam virtute petere honores malint. Eſt aliquis qui ſe inſpici, æſtimari faſtidiat? qui certos ſibi uni honores inter dimicantes competitores æquum cenſeat eſſe? qui ſe arbitrio veſtro eximat? qui veſtra neceſſaria ſuffragia pro voluntariis & ſerva pro liberis faciat? Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua poteſtate, tanquam regum in Capitolio numeratis: quis eſt hodie in civitate tam humilis, cui non via ad conſulatum facilior per iſtius legis occaſionem, quam nobis ac liberis noſtris fiat? ſi quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare in-*

bunatibus ac rogationibus tuis? quid ſi non tuleris, quod commodum eſt populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, ſi quis (quod illi volunt invidioſius eſſe) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis veſtrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius quam auctores ſpectabitis, ſed omnia ſemper, quæ magiſtratus ille dicet, ſecundis auribus, quæ ab noſtrum quo dicentur, adverſis accipietis? At hercule, ſermo eſt minime civilis. Quid? Rogatio qualis eſt, quam à vobis antiquatam indignantur? ſermoni, Quirites, ſimillima. Conſules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri conſulem jubet: nec duos patricios creandi poteſtatem vobis permittit? Si hodie bella ſint, quale Etruſcum fuit, quum Porſena Janiculum inſedit, quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hoſtium erant, & conſulatum

terdum poteritis, iſtos etiam ſi nolueritis, neceſſe ſit. De indignitate ſatis dictum eſt (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auſpiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atque injuria eſt, loquar? auſpiciis hanc urbem conditam eſſe, auſpiciis bello ac pace, domi militiaque omnia geri, quis eſt qui ignoret? Penes quos igitur ſunt auſpicia more majorum? nempe penes Patres. nam plebeius quidem magiſtratus nullus auſpicato creatur. Nobis adeo propria ſunt auſpicia, ut non ſolum quos populus creat patricios magiſtratus, non aliter quam auſpicato creet; ſed nos quoque ipſi ſine ſuffragio populi auſpicato interregem prodamus, & privatim auſpicia habeamus, quæ iſti ne in magiſtratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex civitate auſpicia, qui plebeios conſules creando, à Patribus, qui ſoli ea habere poſſunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim eſt, ſi pulli *non paſcentur? ſi ex cavea tardius exierint? ſi occinuerit avis? Parva ſunt hæc: ſed parva iſta non contemnendo, majores noſtri, maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil pace Deorum opus ſit, omnes cæremonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, ſacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo ſit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos Deorumque curam, quibus nefas eſt. non leges auſpicato ferantur, non magiſtratus creentur: nec centuriatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius & Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo eſt ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege ſolitudinis vaſtas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana ſocietas tollitur. Omnium rerum cauſſa vobis antiquandas cenſeo iſtas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.*

Cap. XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Sextius & Licinius, de decemviris ſacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad conſulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes ceſſit Patribus, ut in præſentia conſulum mentione omiſſa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum: M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius ſextum. Quum præter Velitrarum obſidionem, tardi magis rem exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis eſſent; fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quintium Pennum magiſtrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor eſt Claudius: inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conſeruit, in conſpectu duorum exercituum cæſum torque ſpoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus poſt annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio ſigna collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria priſtinæ cladis attulerant) victoria fuit. multa millia Barbarorum in acie, multa captis caſtris cæſa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum fuga ſe longinqua, tum quod paſſim eos ſimul pavor terrorque diſtulerant, ab hoſte ſeſe tutati ſunt. Dictatori, conſenſu Patrum plebiſque, triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello, atrocior domi ſeditio excepit: & per ingentia certamina dictator ſenatuſque victus, ut rogationes tribuniciæ acciperentur: & comitia conſulum adverſa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus COS. factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii ſe auctores futuros negabant, prope ſeceſſionem plebis res terribileſque alias minas civilium certaminum venit: cum tamen per dictatorem conditionibus ſedatæ diſcordiæ ſunt, conceſſumque ab nobilitate plebi de conſule plebeio: à plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem ſenatus cenſeret eſſe, meritoque id, ſi quando unquam alias, Deum immortalium cauſſa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur; recuſantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis eſt juvenibus, ſe id honoris Deum immortalium cauſſa libenter acturos, ut ædiles fierent. Quibus quum ab univerſis gratiæ actæ eſſent, factum ſenatuſconſultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

EPI-

EPITOME

LIBRI VII.

Duo novi magiſtratus adjecti ſunt? prætura & ædilitas curulis. Peſtilentia civitas laboravit, eamque inſignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi ſcenici tunc primum facti ſunt. Quum dies L. Manlio dicta eſſet à M. Pomponio tribuno plebis, propter delectum acerbe actum: & T. Manlium filium, relegatum ſine ullo crimine; adoleſcens ipſe, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, ſtrictoque gladio coëgit eum in verba ſua jurare, Non perſeveraturum ſe in accuſatione. Cum telluris hiatu tota ad ultimum patria territa foret, tunc omnia pretioſa miſſa ſunt in patentem voraginem urbis Romanæ. in eam Curtius armatus ſedens equo ſe præcipitavit, eaque expleta eſt. T. Manlius adoleſcens qui patrem à tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis, in ſingulare certamen deſcendit, eique occiſo, torquem aureum detraxit: quem ipſe poſtea tulit, & ex eo Torquatus eſt nuncupatus: Duæ tribus additæ, Pomtina & Publilia. Licinius Stolo lege ab ipſo lata damnatus eſt, quod plus quingentis jugeribus agri poſſideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, inſidente galeæ corvo, & unguibus roſtroque hoſtem infeſtante, interemit, & ex eo Corvi nomen accepit; conſulque proximo anno creatus eſt ob virtutem, quum vigeſimum tertium ageret annum. Amicitia cum Carthaginienſibus juncta. Campani, quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adverſus eos à ſenatu petito; quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam cauſſam ea, quæ populi Romani facta eſſent, defendi bello adverſus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio conſule exercitus in iniquum locum deductus, in magno diſcrimine eſſet, P. Decii Muris tribuni militum opera ſervatus eſt; qui occupato colle ſuper id jugum, in quo Samnites conſederant, occaſionem conſuli in æquiorem locum evadendi dedit: ipſe ab hoſtibus circumſeſſus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præſidio erant relicti, quum de ea occupanda urbe conſpiraſſent, & detecto conſilio, metu ſupplicii à populo Romano defeciſſent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui conſilio ſuo eos à furore revocaverat, patriæ reſtituti ſunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienſes, & Samnites, & Volſcos proſpere geſtas continet.

CAPUT I.

ANNUS hic erit inſignis novi hominis conſulatu, inſignis novis duobus magiſtratibus, prætura, & curuli ædilitate. Hos ſibi patri-

beio tres patricios magiſtratus curulibus ſellis prætextatos tamquam conſules ſedentes nobilitas ſibi ſumſiſſet; prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam conſulibus, atque iiſdem auſpiciis creatum; verecundia inde impoſita eſt ſenatui, ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primo ut alternis annis ex plebe cii quæſivere honores, pro conceſſo plebi altero conſulatu. Plebes conſulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, ſuarum gentium viris, gratia campeſtri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus Lucius Æmilius Mamercinus. Principio anni, & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. Quum de induſtria omnia, ne quid per plebeium conſulem ageretur, proferrentur, ſilentium omnium rerum, ac juſtitio ſimile otium fuit: niſi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro conſule uno plebeio tres patricii magiſtratus curulibus ſellis prætextati tanquam conſules ſederent, prætorem quidem etiam jura reddentem & collegam conſulibus, atque iisdem auſpiciis creatum, verecundia inde impoſita eſt ſenatui ex patribus jubendi ædiles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: poſtea promiſcuum fuit. Inde L. Genucio & Q. Servilio conſulibus, & ab ſeditione & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, peſtilentia ingens orta. Cenſorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt: pro portione & ex multitudine alia multa funera fuiſſe. maximeque eam peſtilentiam inſignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit, fuit enim vere vir unicus in omni fortuna; princeps pace belloque, prius quam exulatum iret: clarior in exilio; vel deſiderio civitatis, quæ capta abſentis imploravit opem, vel felicitate, qua reſtitutus in patriam, ſecum patriam ipſam reſtituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim poſtea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignuſque habitus, quem ſecundum à Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

Cap. II. Et hoc & inſequenti anno C. Sulpicio Pætico, C. Licinio Stolone, conſulibus, peſtilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum; niſi quod pacis Deum expoſcendæ cauſſa tertio tum poſt conditam urbem lectiſternium fuit. & quum vis morbi, nec humanis conſiliis nec ope divina levaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque ſcenici, nova res bellicoſo populo (nam circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia cœleſtis iræ placamina inſtituti dicuntur. Cæterum parva quoque (ut ferme principia omnia) & ea ipſa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, ſine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos ſaltantes haud indecoros motus, more Tuſco dabant. imitari deinde eos juventus, ſimul inconditis inter ſe jocularia fundentes verſibus, cœpere; nec abſoni à voce motus erant. Accepta itaque res, ſæpiuſque uſurpando excitata, vernaculis artificibus; quia hiſter Tuſco verbo ludio vocabatur, nomen hiſtrionibus inditum: qui non ſicut ante, Feſcennino verſu ſimilem incompoſitum temere ac rudem alternis jaciebant; ſed impletas modis ſaturas; deſcripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti, peragebant. Livius poſt aliquot annos, qui ab ſaturis auſus eſt primus argumento fabulam ſerere, (idem ſcilicet, id quod omnes tum erant, ſuorum carminum actor) dicitur, quum ſæpius revocatus vocem obtudiſſet, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum ſtatuiſſet, canticum egiſſe aliquanto magis vigenti motu quia nihil vocis uſus impediebat. inde ad manum cantari hiſtrionibus cœptum, diverbiaque tantum ipſorum voci rejecta. Poſtquam lege hac fabularum ab riſu ac ſolu-

primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam quum medios forte ludos circus Tiberi ſuperfuſo irrigatus impediſſet; id vero, velut averſis jam Diis, aſpernantibuſque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino ſecundum, conſulibus, quum piaculorum magis conquiſitio animos quam corpora morbi afficerent, repetitum ex ſeniorum memoria dicitur, peſtilentiam quondam clavo ab dictatore fixo ſedatam. Ea religione adductus ſenatus, dictatorem clavi figendi cauſſa dici juſſit. dictus L. Manlius Imperioſus, L. Pinarium magiſtrum equitum dixit. Lex vetuſta eſt priſcis literis, verbiſque ſcripta, ut qui prætor maximus ſit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ea ex parte qua Minervæ templum eſt. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum ſit. Volſiniis quoque clavos indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruſcæ Deæ, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius conſul, ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit; anno poſt reges exactos, à conſulibus poſtea ad dictatores, quia majus imperium erat, ſolenne clavi figendi translatum eſt. Intermiſſo deinde more, digna etiam per ſe viſa eſt res, propter quam dictator crearetur. qua de cauſſa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non ſolvendæ religione, gratia creatus eſſet, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, ſeu vi ſeu verecundia victus, dictato joco res avocabatur; & ludus in artem paulatim verterat; juventus hiſtrionibus fabellarum actu relicto, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus jactitare cœpit: quæ inde exodia poſtea appellata, conſertaque fabellis potiſſimum Atellanis ſunt. Quod genus ludorum ab Oſcis acceptum tenuit juventus: nec ab hiſtrionibus pollui paſſa eſt. Eo inſtitutum manet, ut actores Atellanarum, nec tribu moveantur, & ſtipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda viſa eſt: ut appareret: quam ab ſano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem inſaniam venerit.

Cap. III. Nec tamen ludorum

tura abiit.

Cap. IV. Neque eo minus principio inſequentis anni Q. Servilio Ahala, L. Genucio ſecundum conſulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, ſed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæſis, qui ad nomina non reſpondiſſent, partim in vincula ductis, inviſa erat: & ante omnia inviſum ipſum ingenium atrox, cognomenque Imperioſi grave liberæ civitati, ab oſtentatione ſævitiæ adjectum; quam non magis in alienis, quam in proximis ac ſanguine ipſe ſuo exerceret. criminique ei tribunus inter cætera dabat, *Quod filium juvenem nullius probri compertum, extorrem, urbe, domo, penati-*

natibus, foro, luce, congreſſu æqualium prohibitum, in opus ſervile, prope in carcerem atque in ergaſtulum dederit: ubi ſummo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miſeria diſceret, vere imperioſo patre ſe natum eſſe. At quam ob noxam? quia infacundior ſit, & lingua impromptus. Quod naturæ damnum utrum nutriendum patri (ſi quicquam in eo humani eſſet) an caſtigandum, ac vexatione inſigne faciendum fuiſſe? ne mutas quidem beſtias minus alere. ac fovere, ſi quid ex progenie ſua parum proſperum ſit. At, hercle. L. Manlium, malum malo augere filii; & tarditatem ingenii inſuper premere: & ſi quid in eo exiguum naturalis vigoris ſit, id extinguere vita agreſti, & ruſtico cultu, inter pecudes habendo.

Cap. V. Omnium potius his criminationibus, quam ipſius juvenis irritatus eſt animus: quin contra ſe quoque parenti cauſſam invidiæ atque criminum eſſe ægre paſſus; ut omnes Dii homineſque ſcirent, ſe parenti opem latam quam inimicis ejus malle; capit conſilium, rudis quidem atque agreſtis animi, & quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inſcientibus cunctis cultro ſuccinctus, mane in urbem, atque à porta domum confeſtim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, opus eſſe ſibi domino ejus convento extemplo, ait. nunciaret T. Manlium Lucii filium eſſe. Mox introductus (etenim percitum ira in patrem ſpes erat aut criminis aliquid novi, aut conſilii ad rem agendam deferre) ſalute accepta redditaque, eſſe ait, quæ cum eo agere arbitris remotis velit. Procul inde omnibus abire juſſis, cultrum ſtringit; & ſuper lectum ſtans ferro intento, niſi in quæ ipſe concepiſſet verba, juraret, *ſe patris ejus accuſandi cauſſa concilium plebis numquam habiturum*, ſe eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, ſe ſolum, inermem, illum prævalidum ju-

tea ſicut nunc, quos Ruffulos vocant, imperatores ipſi faciebant) ſecundum in ſex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egiſſet.

Cap. VI. Eodem anno ſeu motu terræ, ſeu qua vi alia, forum medium ferme ſpecu vaſto collapſum in immenſam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro ſe quiſque gereret, expleri potuiſſe prius, quam Deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus poſſet! Id enim illi loco dicandum vates canebant, ſi rempublicam Romanam perpetuam eſſe vellent. Tum M. Curtium juvenem bello egregium, caſtigaſſe ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtuſque eſſet. Silentio facto, templa Deorum Immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos manes porrigentem, ſe devoviſſe. equo deinde quam poterat maxime exornato inſidentem, armatum ſe in ſpecum immiſiſſe, donaque ac fruges ſuper eum à multitudine virorum ac mulierum congeſtas: lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, ſed ab hoc appellatum. Cura non deeſſet, ſi qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famæ rerum ſtandum eſt, ubi certam derogat vetuſtas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore inſignitius fabula eſt. Poſt tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis conſultus ſenatus, quum feciales ad res repetendas nequicquam miſiſſet, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis cenſuit: populuſque id bellum frequens juſſit. L. Genucio conſuli ea provincia ſorte evenit. In exſpectatione civitas erat, quod primus ille de plebe conſul bellum ſuis auſpiciis geſturus eſſet; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut ſecus conſulto habitura. Forte ita tulit caſus ut Gevenem, & quod haud minus timendum erat, ſtolide ferocem viribus ſuis cerneret) adjurat in quæ adactus eſt verba; & præ ſe deinde tulit, ea vi ſubactum ſe incœpto deſtitiſſe. Nec perinde, ut maluiſſet plebes, ſibi ſuffragii ferendi de tam crudeli & ſuperbo reo poteſtatem fieri; ita ægre habuit filium id pro parente auſum. eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil à pietate avertiſſet. Itaque non patri modo remiſſa cauſſæ dictio eſt, ſed ipſi etiam adoleſcenti ea res honori fuit. & quum eo anno primum placuiſſet tribunos militum ad legiones ſuffragio fieri (nam & an-

nucius ad hoſtes magno conatu profectus, in inſidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pavore fuſis, conſul circumventus ab inſciis, quem interfeciſſent, occideretur. Quod ubi Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœſti Patres, quantum feroces infelici conſulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis, *Irent, crearent conſules ex plebe, transferrent auſpicia quo nefas eſſet. Potuiſſe Patres plebiſcito pelli honoribus ſuis: num etiam in Deos immortales inauſpicatam legem valuiſſe? Vindicaſſe ipſos ſuum numen, ſua auſpicia. quæ ut primum contacta ſint ab eo, à quo* *nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuiſſe, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia & forum perſonat. Appium Claudium, quia diſſuaſerat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehenſi ab ſe conſilii incuſantem, dictatorem conſenſu patriciorum Servilius conſul dicit, delectuſque & juſtitium indictum.

Cap. VII. Priuſquam dictator legioneſque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occaſionem geſta egregie eſt. In Hernicos morte conſulis contemptim ad caſtra Romana cum haud dubia expugnandi ſpe ſuccedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio eſt facta. Multum ab ſpe adeundi valli res Hernicis abfuit: adeo turbatis inde ordinibus abſceſſere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute caſtra defenſa erant, ſimul audientibus laudes meritas, tollit animus: ſimul cæteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque ſegnius ad hoſtes bellum apparatur, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hoſtis, ſuas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum ſcribuntur. Hunc eximium florem juventutis, eo etiam, quod ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant; ut in unum pugnæ laborem reſervati, plus ſibi, quam pro virili parte annitendum ſcirent. Extra ordinem etiam in acie locari, quo conſpectior virtus eſſet. Duum millium planicies caſtra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque ſpatio in medio pugnatum eſt. Primo ſterit ambigua ſpe pugna; nequicquam ſæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hoſtium aciem. Poſtquam equeſtris pugna effectu quam conatibus vanior erat; conſulto prius di-

cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde reſtaret*, quærendo, *ſi neque ex equis pepuliſſent hoſtem, neque pedites quicquam momenti facerent. Quam tertiam exſpectarent pugnam? quid ante ſigna feroces proſiluiſſent, & alieno pugnarent loco?* His inter ſe vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hoſtem, deinde pepulerunt; poſtremo jam haud dubie avertunt: neque tam vires pares quæ ſuperaverit res, facile dictu eſt, niſi quod perpetua fortuna utriuſque populi, & extollere animos, & minuere potuit. Uſque ad caſtra fugientes Hernicos Romanus ſequitur: caſtrorum oppugnatione, quia ſerum erat diei, abſtinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem ſignum dare poſſet: eo in noctem tractum erat certamen. Poſtera die deſerta fuga caſtra Hernicorum, & ſaucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab ſignis, quum præter mœnia eorum infrequentia ſigna conſpecta eſſent, fuſum, ac per agros trepida fuga palatum eſt. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amiſſa. &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

Cap. IX. Inſequenti anno quum L. Sulpicius & C. Licinius Calvus conſules in Hernicos exercitum duxiſſent, neque inventis in agro hoſtibus, Ferentinum urbem eorum vi cepiſſent, revertentibus inde eis, Tiburtes portas clauſere. Ea ultima fuit cauſa, quum multæ antea querimoniæ ultro citroque jactatæ eſſent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Penoum eo anno fuiſſe ſatis conſtat, & magiſtrum equitum Servium Cornelium Maluginenſem. Macer Licinius, comitiorum habendorum cauſſa, & ab Licinio conſule dictum ſcribit, quia collega comitia bello præferre feſtinante, ut continuaret conſulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæſita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium ctatore equites, permiſſu deinde ejus, relictis equis, clamore provolant ante ſigna, & novam integrant pugnam. neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore ſe objeciſſent.

Cap. VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum eſt: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum ſuum in virtute aliena ponit. multi utrimque

facit. quum mentionem ejus rei in vetuſtioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici cauſſa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis caſtra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici cauſſa juſtitium edixiſſet, omnes juniores ſacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis caſtra poſuit. Pons in medio erat; neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium eſſet. Prœlia de occupando ponte crebra erant;

nec qui potirentur, incertis viribus ſatis diſcerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus proceſſit: & quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortiſſimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noſter duorum eventus oſtendat, utra gens bello ſit melior.*

Cap. X. Diu inter primores juvenum Romanorum ſilentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam ſortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. filius, qui patrem à vexatione tribunicia vindicaverat, ex ſtatione ad dictatorem pergit: *Injuſſu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non ſi certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ oſtendere, quando adeo ferox præſultat hoſtium ſignis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, eſto. Perge, & nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, præſta.* Armant inde juvenem æquales. pedeſtre ſcutum capit, Hiſpano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adverſus Gallum ſtolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis viſum eſt) linguam etiam ab irriſu exerentem, producunt. Recipiunt inde ſe ad ſtationem, & duo in medio armati, ſpectaculi magis more, quam lege belli deſtituuntur; nequaquam viſu ac ſpecie æſtimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verſicolori veſte, pictiſque & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris ſtatura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris ſpecies non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, ſed pectus animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in diſcrimen ipſum certaminis diſtulerat. Ubi conſtitere laudanteſque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde poſteris etiam, familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, miriſque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

Cap. XI. Et, Hercle, tanti ea ad univerſi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide caſtris, in Tiburtem agrum, atque inde ſocietate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam tranſierit. Ea fuit cauſſa cur proximo anno C. Pœtelius Balbus conſul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambuſto Hernici provincia eveniſſet, adverſus Tiburtes juſſu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania rediſſent, fœdæ populationes in Lavicano, Tuſculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, ſunt factæ. Et quum adverſus Tiburtem hoſtem duce conſule contenta reſpublica eſſet, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Servilius Ahala, T. Quintium magiſtrum equitum dixit: & ex auctoritate Patrum, ſi proſpere id bellum eveniſſet, ludos magnos vovit. Dictator ad continendos proprio bello Tiburtes conſulari exercitu juſſo manere, omnes juniores nullo detrectante militiam, ſacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina eſt totius viribus urbis, in conſpectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna, etiam abſentibus, hortamenta animi, tum ſubjecta oculis, ſimul verecundia miſericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fuga Tibur, ſicut arcem belli Gallici, petunt: palati à conſule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egreſſis ad opem ferendam Tiburtibus, ſimul inter duas acies, tot circa mortalium animis ſpe metuque pendentibus; Gallus, velut moles ſuperne imminens, projecto læva ſcuto in advenientis arma hoſtis, vanum cæſim cum ingenti ſonitu enſem dejecit. Romanus, mucrone ſurrecto, quum ſcutum ſcuto imum perculiſſet, totoque corpore interior periculo vulneris factus, inſinuaſſet ſe inter corpus armaque, uno alteroque ſubinde ictu ventrem atque inguina hauſit, & in ſpatium ingens ruentem porrexit hoſtem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque ſpoliavit: quem reſperſum cruore, collo circumdedit ſuo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab ſtatione obviam militi ſuo progreſſi, gratulantes

cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab conſule res geſta eſt. Et conſul alter Fabius prœliis primum parvis, poſtremo una inſigni pugna quum hoſtes totis adorti copiis eſſent, Hernicos devicit. Dictator conſulibus in ſenatu & apud populum magnifice collaudatis, & ſuarum quoque rerum illis remiſſo honore, dictatura ſe abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibuſque geminum triumphum egit. Fabio ſatis viſum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum ſecum acie conflixiſſe, ſpectatores paucos fugæ trepidationiſque Gallorum, extra portas egreſſos, poſtquam in ſe quoque fieri impetum viderint, & ſine diſcrimine obvios cædi, recepiſſe ſe intra*

intra urbem. Eam rem triumpho dignam viſam Romanis? ne nimis mirum magnumque cenſerent, tumultum exciere in hoſtium portis, majorem ipſos trepidationem ante mœnia ſua viſuros.

Cap. XII. Itaque inſequenti anno M. Popillio Lænate, Cn. Manlio conſulibus primo ſilentio noctis ab Tibure agmine infeſto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex ſomno excitatis ſubita res & nocturnus pavor præbuit: ad hoc multorum inſcitia, qui aut unde, hoſtes adveniſſent. Conclamatum tamen celeriter ad arma eſt, & portæ ſtationibus murique præſidiis firmati. & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tiburtem hoſtem oſtendit: duabus portis egreſſi conſules, utrimque aciem ſubeuntium jam muros aggrediuntur. Apparuitque occaſione magis, quam virtute fretos veniſſe. adeo vix primum impetum Romanorum ſuſtinuere. Quin etiam bono fuiſſe Romanis adventum eorum conſtabat, orientemque jam ſeditionem inter Patres & plebem, metu tam propinqui belli compreſſam. Alius adventus hoſtium fuit proximo bello, agris quam urbi terribilior. Populabundi Tarquinienſes, fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebuſque nequicquam repetitis, novi conſules, C. Fabius, & C. Plautius juſſu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbreſcebat. ſed inter multos terrores ſolatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis, ex fœdere vetuſto, quod multis intermiſerant annis, accepta. quo præſidio, quum fulta res Romana eſſet, levius fuit, quod Gallos mox Præneſte veniſſe, atque inde circa Pedum conſediſſe auditum eſt. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. conſul ad id accitus C. Plautius dixit. magiſter equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora
lum trahebat, gravemque edixerat pœnam ſi quis injuſſu in hoſtem pugnaſſet. Milites ægre id patientes, primo in ſtationibus vigiliiſque inter ſe dictatorem ſermonibus carpere. Interdum patres communiter increpare, quod non juſſiſſent per conſules geri bellum. Electum eſſe eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti ſibi de cœlo devolaturam in ſinum victoriam cenſeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare; ſe injuſſu imperatoris, aut dimicaturos aut agmine Romam ituros. Immiſcerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, ſed jam in principiis ac prætorio in unum ſermones confundi; atque in concionis magnitudinem creſcere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum eſſet.

Cap. XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedeſtria ſtipendia feciſſet, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen, ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio, non turbam magis quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientiſſimum militem: *Scilicet dictator,* inquit, *condemnatum ſe univerſus exercitus à te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ cauſſa deſtitutum ſine armis, oravit me, ut ſuam cauſſam apud te agerem. Equidem ſicubi loco ceſſum, ſi terga data hoſti, ſi ſigna fæde amiſſa objici nobis poſſent, tamen hoc à te impetrari æquum cenſerem, ut nos virtute culpam noſtram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fuſæ legiones, eandem quam per pavorem amiſerant patriam, profectæ poſtea ab Veiis virtute recuperavere. nobis Deum benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res & gloria eſt integra. Quanquam de gloria vix dicere auſim, ſi nos & hoſtes haud ſecus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contu-*

militum, ex duobus conſularibus exercitibus electa, adverſus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. quum primo Galli tantum avidi certaminis fuiſſent, deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ ſe committere adverſus hoſtem, quem tempus deteriorem in dies & locus alienus faceret, ſine præparato commeatu, ſine firmo munimento morantem. ad hoc iis animis corporibuſque, quorum omnis in impetu vis eſſet, parva eadem langueſceret mora. His conſiliis dictator bel-

meliis eludunt: & tu imperator noſter, quod ægrius patimur, exercitum tuum, ſine animis, ſine armis, ſine manibus, judicas eſſe: & prius quam expertus nos eſſes, de nobis ita deſperaſti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares eſſe. Quid enim aliud eſſe cauſſæ credemus, cur veteranus dux, fortiſſimus bello, compreſſis, quod ajunt, manibus ſedeas? utcumque enim ſe habeat res, te de noſtra virtute dubitaſſe videri, quam nos de tua verius eſt. Sin autem non tuum iſtuc, ſed publicum eſt conſilium. & conſenſus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus noſtris, ablegatos tenet; quæſo ut ea quæ dicam, non à militi-

bus imperatori dicta cenſeas : ſed à plebe Patribus. quæ, ſicut vos veſtra habeatis conſilia, ſic ſe ſua habituram dicat. Quis tandem ſuccenſeat milites nos eſſe, non ſervos veſtros? ad bellum, non in exilium, miſſos? ſi quis det ſignum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum ſit, pugnaturos : ſi nihil armis opus ſit, otium Romæ potius quam in caſtris acturos. hæc dicta ſint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. tum vincere cupimus, tum duce te vincere, tibi lauream inſignem deferre, tecum triumphantes urbem inire. tuum ſequentes currum Jovis Opt, Max. templum gratantes ovanteſque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique ut ſignum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

Cap. XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum quod milites vellent, ſe recepit : Tulliumque ſecreto, quænam hæc res ſit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, ne ſe oblitum diſciplinæ militaris, ne ſui, neve imperatoriæ majeſtatis, crederet: *Multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus ſimilis eſſet. non ſubtraxiſſe ſe ducem : ne quis alius, quales mota creare multitudo ſoleret, exiſteret. nam ſe quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere eſſe, ut exercitum in poteſtate haberet. Differri non poſſe adeo concitatos animos, ipſos ſibi locum ac tempus pugnandi ſumpturos, ſi ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, jumenta forte paſcentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos ſaxa conjecta à Gallis : deinde ab Romana ſtatione clamor ortus, ac procurſum utrimque eſt. Jamque haud procul juſto prœlio res erant, ni

ſtia in montes evadere, ac ſilvis ſe occultare jubet : neque inde ante moveri, quam ab ſe acciperent ſignum. Ipſe ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit ſedulo, ut adverſus montes conſiſteret hoſtis. Inſtructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit ; primo credere duces Gallorum non deſcenſuros in æquum Romanos ; deinde ubi degreſſos repente viderunt, & ipſi avidi certaminis in prœlium ruunt : priuſque pugna cœpit, quam ſignum ab ducibus daretur.

Cap. XV. Acrius invaſere Galli dextrum cornu : neque ſuſtineri potuiſſent, ni forte eo loco dictator fuiſſet, Sex. Tullium nomine increpans rogitanſque : *Siccine pugnaturos milites ſpopondiſſet? Ubi illi clamores ſint arma poſcentium? ubi minæ injuſſu imperatoris prœlium inituros? En ipſum imperatorem clara voce vocare ad prœlium, & ire armatum ante prima ſigna. Ecquis ſequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in caſtris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. itaque tantos pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela alienatis à memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hoſtes : eques deinde emiſſus turbatos avertit. Ipſe dictator, poſtquam labantem una parte vidit aciem, ſigna in lævum cornu confert, quo turbam hoſtium congregari cernebat ; & iis, qui in monte erant, ſignum quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad caſtra Gallorum viſi ſunt ; tum metu, ne excluderentur, omiſſa pugna eſt, curſuque effuſo ad caſtra ferebantur. ubi quum occurriſſet eis M. Valerius, magiſter equitum (qui profligato dextro cornu obequitabat hoſtium munimentis) ad montes ſilvaſque vertunt fugam : plurimique ibi à fallaci equitum ſpecie, agaſonibuſque excepti.

celeriter diremptum certamen per centuriones eſſet. Affirmata certe eo caſu Tullii apud dictatorem fides eſt. nec recipiente jam dilationem re, in poſterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis quam viribus fretus ad certamen deſcenderet, omnia circumſpicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hoſtibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi noſtri atque externi Imperatores, noſtra quoque quidam ætate uſi ſunt. Mulis ſtrata detrahi jubet: biniſque tantum centunculis relictis, agaſones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. His fere mille effectis, centum admiſcet equites, & nocte ſuper ca-

ſunt: & eorum, quos pavor perculerat in ſilvas, atrox cædes poſt ſedatum prœlium fuit. Nec alius poſt M. Furium, quam C. Sulpicius, juſtiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis ſpoliis ſatis magnum pondus ſaxo quadrato ſeptum in Capitolio ſacravit. Eodem anno & à COSS. vario eventu bellatum. nam Hernici à C. Plautio devicti ſubactique ſunt. Fabius collega ejus incaute atque inconſulte adverſus Tarquinienſes pugnavit. nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos ſeptem milites Romanos captos Tarquinienſes immolarunt: qua fœditate ſupplicii aliquanto ignominia populi Romani inſignitior fuit. Acceſſit ad eam cladem & vaſtatio Romani agri, quam

Privernates, Veliterni deinde incurſione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina & Publilia additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu ab C. Pœtelio, tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum eſt. eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire ſoliti erant, compreſſam credebant.

Cap. XVI. Haud æque læta Patribus inſequenti anno C. Marcio, Cn. Manlio conſulibus. de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio eſt perlata: & plebs aliquanto eam cupidius ſcivit, accepitque. Ad bella nova, priore anno deſtinata, Faliſci quoque hoſtes exorti. duplici crimine: quod & cum Tarquinienſibus juventus eorum militaverat: & eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum eſt, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit, Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit: militemque præda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum ſecernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates, quum ante mœnia ſua caſtris permunitis conſediſſent; vocatis ad concionem militibus, *Caſtra nunc*, inquit, *vobis hoſtium, urbemque prædæ do; ſi mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos: nec prædæ magis, quam pugnæ paratos eſſe.* Signum poſcunt ingenti clamore: celſique & ſpe haud dubia feroces in prœlium vadunt. Ibi ante ſigna Sex. Tullius, de quo ante dictum eſt, exclamat: *Aſpice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promiſſa præſtet:* piloque poſito, ſtricto gladio in hoſtem impetum fecit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertere hoſtem: fuſum inde ad oppidum perſecuti, quum jam ſcalas mœnibus admoverent, in deditio-

jugerum agri cum filio poſſideret, emancipandoque filium fraudem legi feciſſet.

Cap. XVII. Novi conſules inde, M. Fabius Ambuſtus ſecundum, & M. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus quod Lænas geſſit: qui hoſte in urbem compulſo, agros vaſtavit. Faliſci Tarquinienſeſque alterum conſulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod ſacerdotes eorum facibus ardentibus anguibuſque prælatis inceſſu furiali militem Romanum inſueta turbavere ſpecie: & tunc quidem velut limphati & attoniti munimentis ſuis trepido agmine inciderunt: deinde ubi conſules legatique ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque; vertit animos repente pudor: & in ea ipſa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Diſcuſſo itaque vano apparatu hoſtium, quum in ipſos armatos ſe intuliſſent, averterunt totam aciem: caſtriſque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reverterunt; militaribus jocis, quum apparatum hoſtium, tum ſuum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruſcum, & Tarquinienſibus Faliſciſque ducibus ad Salinas perveniunt. Adverſus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magiſtrum equitum, item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiſcuo eſſe: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus juſſit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hoſtium ducebat, trajecto; multos populatores agrorum vagos palantes oppreſſit. Caſtra quoque, necopinato aggreſſus, cepit. & octo millibus hoſtium captis, cæteris aut cæſis, aut ex agro Romano fugatis, ſine auctoritate Patrum, populi juſſu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plenem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero conſule nihil memorabile geſtum: niſi quod legem, novo exemplo, ad Sutrium in caſtris tributim de viceſima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum eſſet, auctores fuerunt. Cæterum tribuni plebis, non tam lege quam exemplo moti, ne quis poſtea populum ſevocaret, capite ſanxerunt. nihil enim non per milites juratos in conſulis verba, quamvis pernicioſum populo, ſi id liceret, ferri poſſe. Eodem anno C. Licinius Stolo, à M. Popillio Lænate ſua lege decem millibus æris eſt damnatus, quod mille

beium, nec per conſulem, comitia conſularia haberi volebant, & alter conſul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambuſtus. In ſecundo interregno orta contentio eſt, quod duo patricii conſules creabantur: intercedentibuſque tribunis, Interrex Fabius ajebat in duodecim tabulis legem eſſe, ut quodcumque poſtremum populus juſſiſſet, id jus ratumque eſſet, juſſum populi & ſuffragia eſſe. Quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuiſſent; duo patricii conſules creati ſunt, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magiſtratum inierunt.

Cap. XVIII. Quadringenteſimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto triceſimo quam à Gallis recuperata, ablato poſt undecimum annum à plebe conſulatu, patricii conſules ambo ex interregno magiſtratum iniere, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; ſive duorum conſulum auſpicio bellum ibi geſtum eſt, ut ſcripſere quidam; ſeu per idem tempus Tarquinienſium quoque ſunt vaſtati agri ab Sulpicio conſule, quo Valerius adverſus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen conſulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam ſuæ, non ſolum virtutis, ducebant eſſe, ut accepiſſent duo patricii conſulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum eſſe, ſi plebeius jam magiſtratus conſulatus fiat, aut totum poſſidendum, quam poſſeſſionem integram à Patribus accepiſſent. Plebes contra fremit: *Quid ſe vivere, quid in parte civium cenſeri: ſi quod duorum hominum virtute, L. Sextii, ac C. Licinii, partum ſit, id obtinere univerſi non poſſint? Vel reges, vel decemviros, vel ſi quod triſtius ſit imperii nomen patiendum eſſe potius: quam ambos patricios conſules videant: nec invicem pareatur atque imperetur, ſed pars altera in æterno imperio locata plebem nuſquam alio natam quam ad ſerviendum putet.* Non deſunt tribuni auctores turbarum: ſed inter concitatos per ſe omnes, vix duces eminent. Aliquoties fruſtra in campum deſcenſum quum eſſet, multique per ſeditiones acti comitiales dies; poſtremo victæ perſeverantia conſulum plebis, eo dolor erupit, ut tribunos actum eſſe de libertate vociferantes, relinquendumque non campum jam ſo-

treccnti quinquaginta octo delecti nobiliſſimus quiſque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui miſſi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæſi ac ſecuri percuſſi. id pro immolatis in foro Tarquinienſium Romanis pœnæ hoſtibus redditum. Res bello bene geſtæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab ſenatu reſponſum: fœdere in ſocietatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. nam etſi unciario fœnore facto levata uſura erat, ſorte ipſa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo conſules, nec comitiorum curam, publicave ſtudia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Conſulatus uterque apud patricios manet. Conſules creati C. Sulpicius Pæticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruſcum intentam civitatem, quia Cæritem populum miſericordia conſanguinitatis Tarquinienſibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volſcos convertere, nunciantes, exercitum conſcriptum armatumque jam ſuis finibus imminere. deinde populabundos in agrum Romanum venturos eſſe. Cenſuit igitur ſenatus, neutram negligendam rem eſſe: utroque legiones ſcribi, conſuleſque ſortiri provincias juſſit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruſcum bellum: poſtquam literis Sulpicii conſulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum eſt, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam: & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuiſſe. Itaque Valerium conſulem, Volſcis oppoſitum, caſtraque ad finem Tuſculanum habentem, revocatum inde ſenatus dictatorem dicere juſſit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is, lum, ſed etiam urbem captam atque oppreſſam regno patriciorum, mœſta plebs ſequeretur. Conſules relicti à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo ſegnius perficiunt. creati conſules ambo patricii, M. Fabius Ambuſtus tertium, T. Quintius. In quibuſdam annalibus pro T. Quintio, M. Popillium conſulem invenio.

Cap. XIX. Duo bella eo anno proſpere geſta: cum Tiburtibuſque ad deditionem pugnatum. Saſſula ex his urbs capta. cæteraque oppida eandem fortunam habuiſſent, ni univerſa gens poſitis armis in fidem conſulis veniſſet. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienſes acerbe ſævitum; multis mortalibus in acie cæſis. ex ingenti captivorum numero, quum ſibi magiſtrum equitum A. Cornelium Coſſum dixiſſet, conſulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi juſſu, Cæritibus bellum indixit.

Cap. XX. Tum primum Cærites, tanquam in verbis hoſtium vis major ad bellum ſignificandum, quam in ſuis factis, qui per populationem Romanos laceſſierant, eſſet, verus belli terror invaſit: & quam non ſuarum virium ea dimicatio eſſet, cernebant. Pœnitebatque populationis, & Tarquinienſes execrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quiſquam apparare, ſed pro ſe quiſque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati ſenatum quum adiſſent; ab ſenatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum ſacra bello Gallico accepta rite procuraſſent, ut Romanos florentes ea ſui miſericordia caperet, quæ ſe rebus adfectis quondam populi Romani cepiſſet. converſique ad delubra Veſtæ, hoſpitium Flaminum Veſtaliumque ad ſe caſte ac religioſe cultum invocabant. *Eane meritos crederet quiſquam, hoſtes repente ſine cauſſa factos? aut ſi quid hoſtiliter feciſſent conſilio id magis, quam furore lapſos feciſſe, ut ſua vetera beneficia, locata præſertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis, florentemque populum Romanum ac feliciſſimum bello ſibi deſumerent hoſtem, cujus afflicti amicitiam cepiſſent? ne appellarent conſilium, quæ vis ac neceſſitas appellanda eſſet. Tranſeuntes agmine infeſto per agrum ſuum Tarquinienſes, quum præter viam nihil petiiſſent, traxiſſe quoſdam agreſtium populationis ejus, quæ ſibi crimini detur, comites. Eos, ſeu dedi placeat, dedere ſe paratos eſſe: ſeu ſupplicio affici, daturos pœnas. Cære, ſacrarium populi Romani, diverſorium ſacerdotum ac receptaculum Romanorum ſacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hoſpitio Veſtalium cultiſque diis darent.* Movit populum non tam cauſſa præſens, quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius immemores eſſent. Itaque pax populo Cæriti data, induciaſque in centum annos factas, in ſenatuſconſultum referri placuit. In Faliſcos eodem noxios crimine vis belli converſa eſt: ſed hoſtes nuſquam inventi. Quum populatione peragrati fines eſſent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibuſque Romam reductis, reliquum anni muris turribuſque reficiendis conſumptum, & ædes Apollinis dedicata eſt.

Cap. XXI. Extremo anno comitia conſularia certamen patrum ac plebis diremit; tribunis negantibus paſſuros comitia haberi, ni ſecundum Liciniam legem haberentur; dictatore obſtinato tollere potius totum è republ. conſulatum, quam promiſcuum Patribus ac plebi facere. Pro-

nimos videbatur, levare aggreſſi; ſolutionem alieni æris in publicam curam verterunt: quinqueviris creatis, quos menſarios ab diſpenſatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curaque ſunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus eſſent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius, qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, ſemper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura ſuſtinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus; aut ærarium menſis cum ære in foro poſitis, diſſolvit, ut populo prius caveretur: aut æſtimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modo ſine injuria, ſed etiam ſine querimoniis partis utriuſque exhauſta vis ingens æris alieni ſit. Terror inde vanus belli Etruſci, quum conjuraſſe duodecim populos fama eſſet, dictatorem dici coëgit. dictus in caſtris (eo enim ad conſules miſſum ſenatuſconſultum eſt) C. Julius, cui magiſter equitum adjectus L. Æmilius.

Cap. XXII. Cæterum foris tranquilla omnia fuere. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii conſules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius, interpoſiti obtinuere, quod dictator fruſtra retenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii conſules crearentur. creati ipſe C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus. quidam Cæſonem, alii Caium nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliſcum Quintius, Sulpicius Tarquinienſe, nuſquam acie congreſſo hoſte, cum agris magis quam cum hominibus urendo populandoque geſſerunt bella: cujus lentæ velut tabis ſenio victa utriuſque pertinacia populi eſt, ut primum à conſulibus, dein permiſſu eorum ab ſenatu inducias peterent. in quadraginta annos

Iarandis igitur comitiis, quum dictator magiſtratu abiſſet, res ad interregnum rediit. Infeſtam inde Patribus plebem interreges quum accepiſſent, ad undecimum interregem ſeditionibus certatum eſt. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingraveſcentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem, concordiæ cauſſa obſervare legem Liciniam, comitiis conſularibus juſſere. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis ſemel in concordiam animis, novi conſules fœnebrem quoque rem quæ diſtinere una-

impetraverunt. Ita poſita bellorum quæ imminebant cura, dum aliqua ab armis quies eſſet; quia ſolutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos; cenſum agi placuit. cæterum quum cenſoribus creandis indicta comitia eſſent; profeſſus cenſuram ſe petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno feciſſe: quia ambo tum forte patricii conſules erant, qui rationem ejus ſe habituros negabant. Sed & ipſe conſtantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperando jus conſularibus comitiis amiſſum, adjuverunt; & quum ipſius viri majeſtas nullius honoris faſtigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuiſſet viam, cenſuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variarum comitiis eſt, quin cum Manlio Cnæo cenſor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M.Fabium; nullo terrore belli, ſed ne Licinia lex comitiis conſularibus obſervaretur. Magiſter equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum conſenſum Patrum conſularibus comitiis fecit, quam cenſoriis fuerat.

Cap. XXIII. M. Popillius Lænas, è plebe conſul; à Patribus L.Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illuſtriorem plebeium conſulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino caſtra poſuiſſe nunciatum eſſet; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. Is impigre exercitu ſcripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores juſſiſſet, ſignaque eodem quæſtores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod ſuperfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor Patribus ſcribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus ſubſidium reipublicæ eſſet. Ipſe jam ſatis omnibus inſtructis comparatiſque, ad hoſtem pergit: cujus ut prius noſceret vires quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum caſtris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul viſis Romanorum ſignis, ut extemplo prœlium initura explicuiſſet aciem; poſtquam neque in æquum demitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos; perculſos pavore rata ſimul opportuniores, quod intenti tum maxime operi eſſent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermiſſum, (triarii erant, qui muniebant) & ab haſtatis principibuſque qui pro munitoribus intenti armatique ſteterant, prœlium ini-

degreſſis ſupererat moles. Namque multitudo Gallorum ſenſum omnem talis damni exſuperans, velut nova rurſus exoriente acie, integrum militem adverſus victorem hoſtem ciebat. ſtetitque ſuppreſſo impetu Romanus; & quia iterum feſſis ſubeunda dimicatio erat, & quod conſul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, ceſſerat parumper ex acie. Jamque omiſſa cunctando victoria erat, quum conſul vulnere alligato revectus ad prima ſigna: *Quid ſtas miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoſte res eſt, quem victum armis ſocium ex hoſte facias In belluas ſtrinximus ferrum. hauriendus aut dandus eſt ſanguis. Propuliſtis à caſtris, ſupina valle præcipites egiſtis, ſtratis corporibus hoſtium ſuperſtatis. Complete eadem ſtrage campos qua montes repleſtis Nolite exſpectare dum ſtantes vos fugiant inferenda ſunt ſigna, & vadendum in hoſtem* His adhortationibus iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorum: cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari diſſipati, quibus nec certa imperia, nec duces eſſent, vertunt impetum in ſuos: fuſique per campos, & præter caſtra etiam ſua fuga prælati, quod editiſſimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Conſul non ultra caſtra inſecutus, quia & vulnus degravabat, & ſubjicere exercitum pugna feſſum novo labori nolebat, à perſequendo hoſte continuit; tumulis ab hoſte occupatis. Præda omni caſtrorum, militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis ſpoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus conſulis attulit. eademque cauſſa dictatoris deſiderium ſenatui fecit, ut eſſet qui ægris conſulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magiſtro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus poſſeſſionem priſtinam conſulatus. Ipſe ob id meritum ingenti Patrum ſtudio creatus conſul, collegam Ap.

tum. Præter virtutem locus quoque ſuperior adjuvit, ut pila omnia haſtæque, non tanquam ex æquo miſſa, vana (quod plerumque fit) caderent, ſed omnia librata ponderibus figerentur, oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant ſcuta, quum curſu penè in adverſum ſubiſſent, primo incerti reſtitere: dein quum ipſa cunctatio & his animos minuiſſet & auxiſſet hoſti, impulſi retro ruere alii ſuper alios, ſtragemque inter ſe cæde ipſa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

Cap. XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum

Claudium Craſſum dixit.

Cap. XXV. Priuſquam inirent novi conſules magiſtratum, triumphus à Popillio de Gallis actus magno favore plebis: muſſanteſque inter ſe rogitabant, num quem plebeii conſulis pœniteret? Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ ſpretæ mercedem conſulatum privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem, cepiſſet, ut ſe ipſe conſulem dictator crearet. Annus multis variiſque motibus fuit inſignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infeſtum claſſibus Græcorum erat: oraque littoris Antiatis, Laurenſque tractus, & Tiberis oſtia: ut prædones maritimi cum terreſtribus congreſſi, ancipiti ſemel prœlio decertarint, dubiique diſceſſerint in caſtra Galli, Græci retro ad naves, victos ſe an victores putarent. Inter hæc longe maximus extitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: reſponſumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, abſiſterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro ſua libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma. Inter duo ſimul bella externa, defectione etiam ſociorum ſenatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuiſſet; extendere omnes imperii vires conſules delectu habendo juſſit. civili quippe ſtandum exercitu eſſe, quando ſocialis cœtus deſereret. Undique, non urbana tantum, ſed etiam agreſti juventute, decem legiones ſcriptæ dicuntur, quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum, ſi qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in quæ laboramus ſola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cætera triſtia ejus anni, conſul alter Ap. Claudius in ipſo belli apparatu moritur. redierantque res ad Camillum: cui unico conſuli, vel ob aliam dignationem haud ſubjiciendam dictaturæ, vel ob omen fauſtum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud ſatis decorum viſum eſt Patribus. Conſul duabus legionibus urbi præpoſitis, octo cum L. Pinario prætore diviſis, memor paternæ virtutis, Gallicum ſibi bellum extra ſortem ſumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcoſque arcere littoribus juſſit. & quum in agrum Pomptinum deſcendiſſet, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere neceſſitas cogeret, ſatis domari credebat hoſtem; locum idoneum ſtativis

rium cœlo miſſum, lætus accepit tribunus. precatus deinde; *Si divus, ſi diva eſſet, qui ſibi præpetem miſiſſet, volens propitius adeſſet.* Dictu mirabile, tenuit non ſolum ales captam ſemel ſedem, ſed quotieſcumque certamen initum eſt, levans ſe alis, os oculoſque hoſtis roſtro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis viſu oculiſque ſimul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus è conſpectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrimque ſtationes fuere. poſtquam ſpoliare corpus cæſi hoſtis tribunus cœpit; nec Galli ſe ſtatione tenuerunt. & Romanorum curſus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum ſtationum, ſed legionibus utrimque effuſis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præſentibus ac ſecundis Diis, ire in prœlium jubet: oſtentanſque inſignem ſpoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, ajebat: *& circa jacentem ducem ſterne Gallorum catervas.* Dii homineſque illi affuere pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis eſt. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concurſus alios exciverat, atrox prœlium fuit: alia multitudo, priuſquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volſcos Falernumque agrum diſſipati ſunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Conſul, concione advocata, laudatum tribunum, decem bobus aureaque corona donat. Ipſe juſſus ab ſenatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit caſtra. ibi, quia res trahi ſegnitia Græcorum non committentium ſe in aciem videbatur, dictatorem comitiorum cauſſa T. Manlium Torquatum ex auctoritate ſenatus dixit. Dictator, magiſtro equitum A. Cornelio Coſſo dicto, conſularia comitia habuit, æmulumque decoris ſui abſentem M. Valedelegit.

Cap. XXVI. Ubi quum ſtationibus quieti tempus tererent, Gallus proceſſit magnitudine atque armis inſignis: quatienſque ſcutum haſta, quum ſilentium feciſſet, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui ſecum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adoleſcens, qui haud indigniorem eo decore ſe quam T. Manlium ratus, prius ſciſcitatus conſulis voluntatem, in medium armatus proceſſit. Minus inſigne certamen humanum; numine interpoſito Deorum factum. namque conſerenti jam manum Romano corvus repente in galea conſedit, in hoſtem verſus; quod primo ut augurium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) ſummo favore populi tres & viginti natum annos conſulem renunciavit. collega Corvo de plebe, M. Popillius Lænas quartum conſul futurus datus eſt. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis geſta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Poſtremo quum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera neceſſaria uſui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujuſque gentis claſſis fuerit, nihil certi eſt. maxime Siciliæ fuiſſe tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia ea tempeſtate inteſtino feſſa bello, jam Macedonum opes horrebat.

Cap. XXVII. Exercitibus dimiſſis, quum & foris pax & domi concordia ordinum otium eſſet, ne nimis lætæ res eſſent, peſtilentia civitatem adorta coëgit ſenatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inſpicerent: eorumque monitu lectiſternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reſtitutaque urbs, quam Latini diruerant. & cum Carthaginienſibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac ſocietatem petentes veniſſent. Idem otium domi foriſque manſit T. Manlio Torquato, C. Plautio conſulibus: ſemunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in penſiones æquas triennii, ita ut quarta præſens eſſet, ſolutio æris alieni diſpenſata eſt. & ſic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam ſenatui fuit. Levatæ maxime res, quia tributo ac delectu ſuperſeſſum. Tertio anno poſt Satricum reſtitutum à Volſcis, M. Valerius Corvus ſecundum conſul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum eſſet, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priuſquam plus hoſtium fieret, Volſcis arma inferre juſſus, ad Satricum exercitu infeſto pergit. quo quum Antiates aliique Volſci præparatis jam ante, ſi quid ab Roma moveretur, copiis occurriſſent, nulla mora inter infenſos diutino odio dimicandi facta eſt. Volſci, ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effuſa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidem ſatis firma ſpe, quum corona militum cincta jam ſcalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum præter multitudinem imbellem, ſeſe dedidere. Oppidum dirutum atque incenſum: ab æde tantum Matris Matutæ abſtinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos conſul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam ſervorum fuiſſe ſcribant: idque magis veriſimile eſt, quam deditos veniſſe.

gis, quam hoſtium animi inventi. Prima itaque acie debellatum. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & ſine detrectatione ſe certamini offerebant; Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipſam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertiſſet, dictatura ſe abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari juſſit. locus in arce deſtinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Conſules dictatoris exercitu ad bellum Volſcum uſi, Soram ex hoſtibus, incautos adorti, ceperunt. Anno poſtquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato ſecundum conſulibus. Prodigium extemplo dedicationem ſecutum, ſimile vetuſto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu viſa intendi: libriſque inſpectis, quum plena religione civitas eſſet, ſenatui placuit, dictatorem feriarum conſtituendarum cauſſa dici. Dictus P. Valerius Publicola. magiſter equitum ei Q. Fabius Ambuſtus datus eſt. Non tribus tantum ſupplicatum ire placuit, ſed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quiſque die ſupplicarent, ſtatutus. Judicia eo anno populi triſtia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies eſſet, traduntur. Et res, haud ulla inſigni ad memoriam cauſſa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri poſſet, ambo patricii conſules creati ſunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Coſſus.

Cap. XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hoſtium, & longinquitate, vel regionum, vel temporum ſpatio, quibus bellatum eſt, dicentur. namque eo anno adverſus Samnites, gentem opibus armiſque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte geſtum, Pyrrhus hoſtis, Pyrrhum Pœni ſecuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix ſuſtinetur, erigi imperium poſſet? Belli autem cauſſa cum Samnitibus, Romanis, quum

Cap. XXVIII. Hos conſules ſecuti ſunt M. Fabius Dorſo, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque ne id factum populi unius conſilium omnis nominis Latini eſſet, dictator velut adverſus armatum jam Latium L. Furius creatus, magiſtrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & quum (quod per magnos tumultus fieri ſolitum erat) juſtitio indicto, delectus ſine vacationibus habitus eſſet; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædonum ma-

ſocietate amicitiaque juncti eſſent, extrinſecus venit, non orta inter ipſos eſt. Samnites Sidicinis injuſta arma, quia viribus plus poterant, quum intuliſſent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis ſeſe conjungunt. Campani magis nomen ad præſidium ſociorum quam vires quum attuliſſent, fluentes luxu, ab duratis uſu armorum in Sidicino pulſi agro, in ſe deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omiſſis Sidicinis, ipſam arcem finitimorum Campanos adorti; unde æque facilis victoria, prædæ atque

que gloriæ plus eſſet; Tifata imminentes Capuæ colles, quum præſidio firmo occupaſſent; deſcendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rurſus acie dimicatum: adverſoque prœlio Campani intra mœnia compulſi. Quum robore juventutis ſuæ acciſo, nulla propinqua ſpes eſſet, coacti ſunt ab Romanis petere auxilium.

Cap. XXX. Legati introducti in ſenatum, maxime in hanc ſententiam locuti ſunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conſcripti, miſit: amicitiam in perpetuum, auxilium præſens a vobis petitum. quam ſi ſecundis rebus noſtris petiſſemus, ſicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta eſſet. tunc enim, ut qui ex æquo nos veniſſe in amicitiam meminiſſemus amici forſitan pariter ac nunc, ſubjecti atque obnoxii vobis minus eſſemus. nunc miſericordia veſtra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defenſi beneficium quoque acceptum colamus oportet. ne ingrati, atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque Hercule, quod Samnites priores amici ſociique vobis facti ſunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: ſed ut vetuſtate & gradu honoris nos præſtent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum eſt. Fuit quidem apud vos ſemper ſatis juſta cauſſa amicitiæ, velle eum vobis amicum eſſe, qui vos appeteret. Campani, etſi fortuna præſens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) acceſſio bonis rebus veſtris, in amicitiam venimus veſtram. Æquis Volſciſque æternis hoſtibus hujus urbis, quandocunque ſe moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro ſalute noſtra priores feceritis; id nos pro imperio veſtro & gloria ſemper faciemus. Subactis iis gentibus, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti: & ubi conflagraſſent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium eſſe. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, ſed quia gaudent oblatam ſibi eſſe cauſſam, oppugnatum nos veniunt. An ſi ultio iræ hæc, & non occaſio cupiditatis explendæ eſſet, parum fuit, quod ſemel in Sidicino agro, iterum in Campania ipſa legiones noſtras cecidere? Quæ eſt iſta tam infeſta ira, quam per duas acies fuſus ſanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vaſtata. Hiſcene ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda eſt. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipſi poſſidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio veſtro occupate eam, quam illos habere per maleficium ſinatis. Non loquor apud recuſantem juſta bella populum: ſed tamen ſi oſtenderitis auxilia veſtra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Uſque ad nos contemtus Samnitium pervenit, ſupra non eſcendit. Itaque umbra veſtri auxilii, Romani, tegi poſſumus: quicquid deinde habuerimus; quicquid ipſi fuerimus; veſtrum id omne exiſtimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia veſtra erit, quæ nos obſequio erga vos fideque ſuperet. Annuite, Patres Conſcripti, nutum numenque veſtrum invictum Campanis, & jubete ſperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis proſequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquiſſe? in qua nunc exſpectatione ſenatum populumque Campanum, conjuges, liberoſque noſtros eſſe? ſta-*

quæ inter nos voſque ſunt, quod propediem futurum ſpondet & virtus & fortuna veſtra, continens imperium uſque ad nos habebitis. Acerbum ac miſerum eſt quod fateri nos fortuna noſtra cogit. Eo ventum eſt, Patres conſcripti, ut aut amicorum aut inimicorum Campani ſimus. Si defenditis, veſtri: ſi deſeritis, Sammitium erimus. Capuam ergo, & Campaniam omnem veſtris an Sammitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, veſtram miſericordiam, veſtrumque auxilium æquum eſt patere; iis tamen maxime, qui eam implorantibus aliis, auxilium dum ſupra vires ſuas præſtant, omnes ipſi in hanc neceſſitatem venerunt. quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro noſtris; ... re omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem proſpectantes certum habeo, quid illis nos, Patres Conſcripti, ſollicitis ac pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum reſponſum ſalutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de veſtris futuris ſociis atque amicis aut nuſquam ullis futuris nobis, conſulite.

Cap. XXXI. Summotis deinde legatis, quum conſultus ſenatus eſſet, etſi magnæ parti urbs maxima opulentiſſimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, reſponditque ita ex auctoritate ſenatus Conſul: *Au-*

Nihilo vos, Campani, dignos cenſet ſenatus: ſed ita vobiſcum amicitiam inſtitui par eſt, ne qua vetuſtior amicitia ac ſocietas violentur. Samnites nobiſcum fœdere juncti ſunt, itaque arma, Deos prius quam homines violatura: adverſus Samnites vobis negamus. Legatos ſicut fas juſque eſt, ad ſocios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis (ſic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem*, inquit, *noſtra tueri adverſus vim atque injuriam juſta vi non vultis; veſtra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deum, divina humanaque omnia in veſtram, Patres Conſcripti, populique Romani ditionem dedimus; quicquid deinde patiemur, dediticii veſtri paſſuri.* Sub hæc dicta, omnes manus ad Coſſ. tendentes, pleni lacrimarum in veſtibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum: ſi ille præpotens opibus populus, luxuria ſuperbiaque clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petiiſſent, adeo infractos gereret animos, ut ſe ipſe ſuaque omnia poteſtatis alienæ faceret; tum jam fides agi viſa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum cenſebant, ſi agrum urbemque per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *ut preces Campanorum, reſponſum ſenatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem poſtremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro ſocietate amicitiaque, ut dediticiis ſuis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus eſſet, hoſtilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Romani ſenatuſque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abſtinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo eſt ferociter reſponſum, ut non ſolum geſturos ſe eſſe dicerent id bellum, ſed magiſtratus eorum è curia egreſſi, ſtantibus legatis præfectos cohortium vocarent: iiſque clara voce imperarent; ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiſcerentur.

turam cenſebant) occurrunt. ſimul in Campanos, ſtimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arceſſenda adverſus ſe auxilia. Ut vero caſtra Romana viderunt, ferociter pro ſe quiſque ſignum duces poſcere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus, tentandi hoſtis cauſſa haud ita multos moratus dies, ſignum pugnæ propoſuit; paucis ſuos adhortatus: *Ne novum bellum eos, novuſque hoſtis terreret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magiſque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æſtimarent virtutem. qualeſcunque inter ſe certaverint, neceſſe fuiſſe alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaque ſua, quam vi hoſtium victos eſſe. Quid autem eſſe, duo proſpera in tot ſeculis bella Samnitium, adverſus tot decora populi Romani, qui triumphos penè plures quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa ſe, Sabinos, Etruriam, Latinos Hernicos, Æquos, Volſcos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prœliis cæſos, poſtremo in mare ac naves, fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute ſua quemque fretos ire in aciem debere; tum etiam intueri, cujus ductu auſpicioque ineunda pugna ſit. utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator ſit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipſe tela tractare, procedere ante ſigna, verſari media in mole pugnæ ſciat? Facta mea, non dicta vos, milites,* inquit, *ſequi volo: nec diſciplinam modo, ſed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per coitiones uſitatas nobilibus, ſed hac dextra mihi tres conſulatus ſummamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia iſta conſulatum, quo urbs hæc conſulem habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobiſque plebeiis promiſcuus conſulatus patet; nec generis, ut ante, ſed virtutis eſt præmium. proinde* pio pronuncierentur.

Cap. XXXII. Hac legatione Romam relata, poſitis omnium aliarum rerum curis, Patres fecialibus ad res repetendas miſſis, belloque, quia non redderentur, ſolenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: juſſuque populi conſules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium; ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam caſtra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclina-

ſummum quoque ſpectate, milites, decus. Non ſi mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dediſtis, Publicolarum vetuſtum familiæ noſtræ cognomen memoria exceſſit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magiſtratibus parvis magniſque, æque tribunus ac conſul, eodem tenore per omnes deinceps conſulatus, colo atque colui. nunc quod inſtat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.

Cap. XXXIII. Non alias militi

familiarior dux fuit; omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter ſe æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aſpernari parem qui ſe offerret; factus benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quam ſuæ dignitatis memor: &, quo nihil popularius eſt, quibus artibus petierat magiſtratus, iiſdem gerebat. Itaque univerſus exercitus, incredibili alacritate adhortationem proſecutus ducis, caſtris egreditur. Prœlium, ut quod maxime umquam, pari ſpe, utrimque æquis viribus cum fiducia ſui, ſine contemptu hoſtium, commiſſum eſt. Samnitibus ferociam augebant novæ res geſtæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. Utriſque tamen novus hoſtis curam addebat: pugna indicio fuit, quos geſſerint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum conſul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant; equitibus immiſſis turbare prima ſigna hoſtium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in ſpatio exiguo volvere turmas vidit, nec poſſe aperire in hoſtes viam; revectus ante anteſignanos legionum, quum deſiluiſſet ex equo: *Noſtrum*, inquit, *peditum illud, milites, eſt opus: agitedum, ut me videritis quacumque inceſſero, in aciem hoſtium ferro viam facientem, ſic pro ſe quiſque obvios ſternite. Illa omnia, qua nunc erectæ micant haſtæ, patefacta ſtrage vaſta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites conſulis juſſu diſcurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium conſul invadit hoſtem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc ſpectaculo accenſi, dex-

inde pluſquam ex alia ulla re terroris ortum. quem terrorem non pugnæ ſolum eventu, ſed nocturna profectione confeſſi ſunt. Poſtero die vacuis hoſtium caſtris, Romanus potitur: quo ſe omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Cap. XXXIV. Cæterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum eſt. nam ab Saticula profectus Cornelius conſul exercitum incaute in ſaltum cava valle pervium, circaque inſeſſum ab hoſte induxit: nec prius quam recipi tuto ſigna non poterant, imminentem capiti hoſtem vidit. Dum id moræ Samnitibus eſt, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius tribunus militum, conſpicit unum editum in ſaltu collem, imminentem hoſtium caſtris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque conſuli territo animi, *Videſne tu*, inquit, *A Corneli, cacumen illud ſupra hoſtem? Arx illa eſt ſpei ſalutiſque noſtræ, ſi eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Nec tu mihi plus quam unius legionis principes haſtatoſque dederis. cum quibus ubi evaſero in ſummum; perge hinc omni liber metu: teque & exercitum ſerva. neque enim moveri hoſtis ſubjectus nobis ad omnes ictus, ſine ſua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut noſtra virtus expediet.* Collaudatus ab conſule, accepto præſidio vadit occultus per ſaltum: nec prius ab hoſte eſt viſus, quam loco quem petebat appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in ſe vertiſſet oculos; & ſpatium conſuli dedit ad ſubducendum agmen in æquiorem locum, & ipſe in ſummo conſtitit vertice. Samnites dum huc illuc ſigna vertunt, utriuſque rei amiſſa occaſione, neque inſequi conſulem, niſi per eandem vallem, in qua paulo ante ſubjectum eum telis ſuis habuerant, poſtra lævaque ante ſe quiſque memorandum prœlium ciet. Stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat· atrox cædes circa ſigna Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte ſola vinci deſtinaverant animis. Itaque Romani quum effluere jam laſſitudine vires ſentirent & diei haud multum ſupereſſe, accenſi ira concitant ſe in hoſtem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec ſuperfuiſſent multi, ni nox victoriam magis quam prœlium diremiſſet. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoſte conflictum. & Samnites, quum quæreretur quænam prima cauſſa tam obſtinatos moviſſet in fugam? *oculos ſibi Romanorum ardere viſos*, ajebant, *veſanoſque vultus & furentia ora:* ſunt: nec erigere agmen in captum ſuper ſe ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipſa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut à conſule Decium intercludant: nunc viam patefacere, ut degreſſos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppreſſit. Decium primum ſpes tenuit, cum ſubeuntibus in adverſum collem ex ſuperiore loco ſe pugnaturum: deinde admiratio inceſſit, quod nec pugnam inirent, nec ſi ab eo conſilio iniquitate loci deterrerentur, opere ſe valloque circumdarent. Tum centurionibus ad ſe vocatis, *Quænam illa inſcitia belli ac pigritia eſt? aut quonam modo iſti ex Sidicinis Campaniſque victoriam pepererunt? Huc atque illuc ſigna moveri, ac modo in unum* *conferri, modo educi videtis. opus quidem incipit nemo; cum jam circumdati vallo potuerimus eſſe. Tum vero nos ſimiles iſtorum ſimus, ſi diutius hic moremur, quam commodum ſit. Agitedum, ite mecum: ut dum lucis aliquid ſupereſt, quibus locis præſidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia ſagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hoſtes notarent, perluſtravit.

Cap. XXXV. Vigiliis deinde diſpoſitis, cæteris omnibus teſſeram dari jubet: ubi ſecundæ vigiliæ buccina datum ſignum eſſet, armati cum ſilentio ad ſe venirent. Quo ubi, ſicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc ſilentium, milites*, inquit, *omiſſo militari aſſenſu, in me audiendo ſervandum eſt. ubi ſententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti tranſibitis: quæ pars major erit, eo ſtabitur conſilio. Nunc quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hoſtis. virtute cepiſtis locum, virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani ſervaſtis: erumpendo hinc, voſmet ipſos ſervate. digni eſtis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipſi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoſte res eſt, qui heſterno die delendi omnis exercitus fortuna per ſocordiam uſus non ſit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti ſuo non ante viderit, quam captum à nobis: nos tam paucos tot ipſi millibus hominum nec aſcenſu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum ſupereſſet, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem ſic eluſeritis, ſopitum oportet fallatis. immo neceſſe eſt. In eo enim loco res ſunt noſtræ, ut vobis ego magis neceſſitatis veſtræ index, quam conſilii auctor ſim. neque enim maneatis, an abeatis hinc, deliberari* *quem ſecuti eſtis. ego eandem, quæ duxit huc, ſequar fortunam. Quibus hæc ſalutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus tranſite.*

Cap. XXXVI. Omnes tranſierunt, vadentemque per intermiſſa cuſtodiis loca, Decium ſecuti ſunt. Jam evaſerant media caſtra, quum ſuperſcandens vigilum ſtrata ſomno corpora miles, offenſo ſcuto præbuit ſonitum: quo excitatus vigil, quum proximum moviſſet, erectique alios concitarent, ignari cives an hoſtes eſſent, præſidium erumperet, an conſul caſtra cepiſſet; Decius, quum non fallerent, clamorem tollere juſſis militibus, torpidos ſomno, inſuper pavore exanimat; quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obſiſtere, nec inſequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præſidium Romanum, obviis cuſtodibus cæſis, ad caſtra conſulis pervadit. Aliquantum ſupererat noctis: jamque in tuto videbantur eſſe, quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani eſte. veſtrum iter ac reditum omnia ſecula laudibus ferent. Sed ad conſpiciendam tantam virtutem, luce ac die opus eſt. nec vos digni eſtis, quos cum tanta gloria in caſtra reduces ſilentium ac nox tegat. hic lucem quiete opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, præmiſſo nuncio ad conſulem in caſtra, ingenti gaudio concitantur: & teſſera data, incolumes reverti, qui ſua corpora pro ſalute omnium haud dubio periculo objeciſſent, pro ſe quiſque obviam effuſi laudant, gratulantur, ſingulos univerſoſque ſervatores ſuos vocant: Diis laudes grateſque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii caſtrenſis triumphus fuit, incedentis per media caſtra cum armato præſidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum conſuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum eſt, conſul claſſico ad concionem convocat: orſuſque meritas Decii *poteſt ; quum, præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit. fameque & ſiti moriendum ſit ſi plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una eſt ſalus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe ſi lux exſpectetur, quæ ſpes eſt, non vallo perpetuo foſſaque nos ſepturum hoſtem ? qui nunc corporibus ſuis ſubjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui ſi nox opportuna eſt eruptioni, ſicut eſt, hæc profecto noctis aptiſſima hora eſt. Signo ſecundæ vigiliæ conveniſtis, quod tempus mortales ſomno altiſſimo premit. per corpora ſopita vadetis; vel ſilentio incautos fallentes, vel ſentientibus clamore ſubito pavorem injecturi. Me modo ſequimini,*

laudes, interfante ipſo Decio, diſtulit concionem : qui auctor omnia poſthabendi, dum occaſio in manibus eſſet, perpulit conſulem, ut hoſtes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem caſtellatim diſſipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos ad ſe ſequendum emiſſos, per ſaltum vagari. Juſſæ legiones arma capere : egreſſæque caſtris, quum per exploratores notior jam ſaltus eſſet, via patentiore ad hoſtem ducuntur. quem incautum improviſo adortæ, quum palati paſſim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum ſe poſſent, paventem primum in caſtra compellunt : deinde caſtra ipſa turbatis ſtationibus capiunt. Perfertur circa collem clamor : fugatque ex ſuis quemque præſidiis. ita magna pars abſenti hoſti ceſſit, quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia) omnes cæſi. caſtra direpta.

Cap. XXXVII. Ita rebus geſtis, conſul, advocata concione, P. Decii non cœptas ſolum ante, ſed cumulatas nova virtute laudes peragit: & præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præſidio ſimul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præſentia ſingulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundum conſulis donationem, legiones gramineam coronam obſidionalem, clamore donum opprobantes, Decio imponunt. altera corona ejuſdem honoris index à præſidio ſuo impoſita eſt. His decoratus inſignibus, bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui ſecum in expeditione fuerant. iiſdem militibus legiones libras farris & ſextarios vini contulerunt, omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium aſſenſus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt, qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri ſtatuit. Ab Sueſſula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium conſulem, opem oratum veniunt. Confeſtim ſigna mota: relictiſque impedimentis caſtrorum valido præſidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoſte locum perexiguum (ut quibus præter equos cæterorum jumentorum calonumque turba abeſſet) caſtris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura eſſet aciem inſtruit; deinde poſtquam nemo obvius ibat, infeſtis ſignis ad caſtra hoſtium ſuccedit. Ibi ut militem in vallo vidit, miſſique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta caſtra eſſent, paucitatem inde hoſtium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas eſſe foſſas, ſcindendumque vallum, & in caſtra loque cæſis, ſigna captiva in unum locum conferri juſſit; relictiſque duabus legionibus, cuſtodiæ & præſidii cauſſâ, gravi edicto monitis, ut donec ipſe revertiſſet, præda abſtinerent; profectus agmine inſtructo, quum præmiſſus eques velut indagine diſſipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo ſigno coirent inter ſe, neque utrum caſtra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis conſtare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia ſcutorum, nequaquam tot cæſis, & ſigna militaria cum iis, quæ in caſtris capta erant, ad centum ſeptuaginta ad conſulem deferrentur. Tum in caſtra hoſtium reditum: ibique omnis præda militi data.

Cpp. XXXVIII. Hujus certaminis fortuna, & Faliſcos, quum in induciis eſſent, fœdus petere ab ſenatu coegit: & Latinos jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei geſtæ fama Italiæ ſe finibus tenuit: ſed Carthaginenſes quoque legatos gratulatum Romam miſere, cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Conſules ambo de Samnitibus triumpharunt; ſequente Decio inſigni cum laude, doniſque: quum incondito militari joco, haud minus tribuni celebre nomen, quam conſulum eſſet. Campanorum deinde Sueſſanorumque auditæ legationes: precantibuſque datum, ut præſidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excurſiones arcerentur. Jam tum minime ſalubris militari diſciplinæ Capua, inſtrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit à memoria patriæ: inibanturque conſilia in hibernis eodem ſcelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademiſſent: *neque immerito ſuum ipſorum exemplum in eos verſurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro ur-*

irrumpendum. tranſactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuiſſent impetum militum. Cæterum, quia multitudo ſua commeatibus gravis, & prius ſedendo ad Sueſſulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia eſſet; placuit dum incluſus paveret hoſtis, frumentatum per agros militem duci. Interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri poſſet, frumenti ſecum attuliſſet defutura omnia. Conſul palatos per agros quum vidiſſet hoſtes, ſtationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad caſtra oppugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque impetu cepiſſet, pluribus hoſtium in tentoriis ſuis, quam in portis val-

bem, qui nec ſe, nec ſua tutari poſſint, quam victor exercitus haberet, qui ſuo ſudore ac ſanguine inde Samnites depuliſſet? An aquum eſſe, deditiſcios ſuos illa fertilitate atque amœnitate perfrui; ſe, militando feſſos, in peſtilenti atque arido circa urbem ſolo luctari, aut in urbe inſidentem tabem creſcentis indies fænoris pati? Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes conſilia, invenit novus conſul C. Marcius Rutilus: cui Campania ſorte provincia evenerat; Q. Servillo collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, ſicut geſta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & uſu doctus (quippe qui jam quartum conſul eſſet, dictatorque & cenſor fuiſſet)

ſet) optimum ratus, diſſerendo ſpem quandocumque vellent conſilii exſequendi, militarem impetum fruſtrari; rumorem diſſipat, in iiſdem oppidis & anno poſt præſidia hibernatura. diviſa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque à Capua conſilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato; quievit in præſentia ſeditio.

Cap. XXXIX. Conſul, educto in æſtiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare miſſionibus turbulentorum hominum inſtituit; aliis emerita dicendo ſtipendia eſſe; alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, ſinguli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus ſuis hibernaſſent. Per ſpeciem etiam militarium uſuum quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem conſul alter Romæ, prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inviti domos reviſebant. poſtquam neque reverti ad ſigna primos, nec ferme alium quam qui in Campania hibernaſſent, præcipueque ex iis ſeditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor inceſſit animos, conſilia ſua emanaſſe: *jam quæſtiones, jam judicia, jam occulta ſingulorum ſupplicia, impotenſque & crudele conſulum ac Patrum in ſe regnum paſſuros.* Hæc qui in caſtris erant, occultis ſermonibus ferunt; nervos conjurationis ejectos arte conſulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure eſſet, ad Lautulas ſaltu anguſto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos, quos conſul aliis atque aliis (ut ante dictum eſt) cauſſis mittebat. Jam valida ret, acciri juſſerunt. Sed parum ſpei erat, voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque ſilentio noctis, quum tectum villæ, qui ad id miſſi erant, intraſſent; ſomno gravi Quintium oppreſſum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut ubi reſtitaret, mortem, ni ſequeretur, denunciantes, in caſtra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: inſigniaque honoris exterrito ſubitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam conſilio ducis, convulſis ſignis infeſto agmine, ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia eſt, perveniunt: Iſſentque confeſtim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adverſus ſe M. Valerium Corvum dictum, audiſſent, & magiſtrum equitum L. *Æ*milium Mamercinum.

Cap. XL. Ubi primum in conſpectum ventum eſt, arma, ſignaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulſit. Nondum erant tam fortes ad ſanguinem civilem, nec præter externa noverant bella: ultimaque rabies ſeceſſio ab ſuis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrimque, congreſſus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria ſatietas teneret, nedum adverſus patriam; Corvus omnes caritate cives, præcipue milites: & ante alios ſuum exercitum complexus; ad colloquium proceſſit. Cognito ei extemplo haud minor ab adverſariis verecundia, quam ab ſuis ſilentium datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, veſtros, publicos, meoſque, ab urbe proficiſcens ita adoravi, veniamque ſupplex popoſci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc* admodum numero manus erat, nec quicquam ad juſti exercitus formam, præter ducem, deerat. incompoſiti itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, & ſub jugo Albæ longæ caſtra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei, de imperatore ſumendo, ſententiis decertant; nulli ex præſentibus ſatis fidentes. *Quem autem ab Roma poſſe exciri? quem Patrum aut plebis eſſe, qui aut ſe tanto periculo ſciens offerat, aut cui ex injuria inſanientis exercitus cauſſa recte committatur?* Poſtero die quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tuſculano agrum colere; urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ magna cum gloria actæ finem per alios ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitam procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: &, quod bene verte-

pax petenda eſt. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoſci, ejus me compotem voti facere poteſtis; ſi meminiſſe vultis, non vos in Samnio, nec in Volſcis, ſed in Romano ſolo caſtra habere. ſi illos colles, quos cernitis, patriæ veſtræ eſſe, ſi hunc exercitum civium veſtrorum: ſi me conſulem veſtrum, cujus ductu auſpicioque priore anno bis legiones Samnitium fudiſtis, bis caſtra vi cepiſtis. Ego ſum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, ſenſiſtis; nullius ſuperbæ in vos legis, nullius crudelis Senatuſconſulti auctor: in omnibus meis imperiis in me ſeverior, quam in vos. Ac ſi cui genus, ſi cui ſua virtus, ſi cui etiam majeſtas, ſi cui honores ſubdere ſpiritus potuerunt: iis eram natus, id ſpecimen mei dederam, ea ætate conſulatum adeptus eram, ut potuerim, tres & viginti annos natus, conſul Patribus quoque ferox eſſe, non ſolum plebi.

Quod meum factum dictumve conſulis gravius quam tribuni audiſtis? eodem tenore duo inſequentes conſulatus geſſi, eodem hæc imperioſa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hoſtes. Ergo vos prius in me ſtrinxeritis ferrum, quam in vos ego. iſtinc ſigna canent, iſtinc clamor prius incipiet atque impetus, ſi dimicandum eſt. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique veſtri: non illi, qui in Sacrum montem ſeceſſerunt, non hi, qui poſtea Aventinum inſederunt. Exſpectate dum vobis ſingulis, ut olim Coriolano, matres, conjugeſque crinibus paſſis obviæ ab urbe veniant. Tum Volſcorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos Romanus exercitus non deſtiteritis impio bello? T. Quinti, quocunque iſtic loco, ſeu volens ſeu invitus, conſtitiſti, ſi dimicandum erit, tum tu in noviſſimos te recipito: fugeris etiam honeſtius, tergumque civi deris, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeſte inter primos ſtabis, & colloquii hujus ſalutaris interpres fueris. Poſtulate æqua, & ferte, quamquam vel iniquis ſtandum eſt potius, quam impias inter nos conſeramus manus. T. Quintius plenus lacrimarum, ad ſuos verſus, *Me quoque*, inquit, *milites, ſi quis uſus mei eſt, meliorem pacis quam belli habetis ducem. Non enim illa modo Volſcus aut Samnis, ſed Romanus verba fecit: veſter conſul, veſter imperator, milites: cujus auſpicia pro vobis experti nolite adverſus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiſcum infeſtius, & alios duces ſenatus habuit: qui maxime vobis ſuis militibus parcere, cui plurimum vos imperatori veſtro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere poſſunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omiſſis ira & ſpe fallacibus auctoribus, nos ipſos noſtraque omnia cognitæ permittimus fidei?*

Cap. XLI. Approbantibus cla- fraudi ſeceſſio eſſet. oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco ſeriove cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente deleretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet. Id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis: qui alternis prope annis, & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, nec particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab ſenatu non impetraretur; tum Salonius, obteſtatus Patres Conſcriptos, ne ſuum honorem pluris quam concordiam civitatis æſtimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens poſtulatum fuit, ut ſtipendio equitum (merebant autem triplex ea tempeſtate) æra demerentur, quod adverſati conjurationi fuiſſent.

Cap. XLII. Præter hæc invenio apud quoſdam, L. Genucium, tribunum plebis, tuliſſe ad populum, ne fœnerare liceret. item aliis plebiſcitis cautum, ne quis eundem magiſtratum intra decem annos caperet: neu duos magiſtratus uno anno gereret. utique liceret conſules ambos plebeios creari. quæ ſi omnia conceſſa ſunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuiſſe. Aliis annalibus proditum eſt, neque dictatorem Valerium dictum, ſed per conſules omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, ſed Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma conſternatam eſſe, nec in T. Quintii villam, ſed in ædes C. Manlii nocte impetum factum: eumque à conjuratis comprehenſum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito conſediſſe: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, ſed repente, quum in aciem armati exercitus proceſſiſſent, ſalutationem factam: &

more cunctis, T. Quintius ante ſigna progreſſus, in poteſtate dictatoris milites fore dixit : oravitque,ut cauſſam miſerorum civium ſuſciperet : ſuſceptamque eadem fide, qua rempublicam adminiſtrare ſolitus eſſet, tueretur. *Sibi ſe privatum nihil cavere. nolle alibi, quam in innocentia ſpem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres ſemel plebi, iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſſio eſſet.* Quintio collaudato, cæteris bonum animum habere juſſis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum permiſtos dextras jungere,ac complecti inter ſe lacrimantes milites cœpiſſe, coactoſque conſules, quum viderent averſos à dimicatione militum animos,retuliſſe ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil,præterquam ſeditionem fuiſſe, eamque compoſitam, inter antiquos rerum auctores conſtat. Et hujus fama ſeditionis, & ſuſceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana ſocietate avertit,& præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas,incurſione ſubita depopulati ſunt.

EPITOME

LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, & miſſis legatis ad ſenatum conditionem tulerunt, ut, ſi pacem habere vellent, alterum ex Latinis conſulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapſus eſt, ut exanimaretur. T. Manlius conſul filium, quod contra edictum adverſum Latinos, quamvis proſpere, pugnaſſet, ſecuri percuſſit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius tunc conſul cum Manlio: devovit ſe pro exercitu: & concitato equo quum in medios hoſtes ſe intuliſſet, interfectus, morte ſua Romanis victoriam reſtituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverſo, nemo ex juventute obviam proceſſit. Minucia virgo Veſtalis, inceſti damnata eſt. Auſonibus victis: in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta eſt. Item Fregellæ colonia deductæ ſunt. Veneficium complurium matronarum deprehenſum: quarum plurimæ ſtatim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum conſtituta. Privernatibus, quum rebellaſſent, victis civitas data eſt. Palæpolitani, bello & obſidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obſederat, primo & imperium prolatum, & pro conſule decretus triumphus. Plebs nexu liberata eſt, propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori ſuo ſtuprum inſerre voluerat. Quum L. Papirius dictator reverſus in urbem ab exercitu eſſet propter auſpicia repetenda, Q. Fabius magiſter equitum, occaſione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus proſpere adverſus Samnites pugnavit. Ob eam cauſſam quum dictator de magiſtro equitum ſupplicium ſumpturus videretur, Fabius Romam profugit: &, quum cauſſa parum proficeret, populi precibus donatus eſt. Res præterea contra Samnites proſpere geſtas continet.

CAPUT I.

IAM conſules erant C. Plautius ſecundum, L. Æmilius Mamercinus, quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt, Volſcorum item exercitum duce Antiati populo conſediſſe ad Satricum, allatum eſt. utrumque bellum Plautio ſorte evenit. Prius ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hoſtes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præſidio valido im- ſuli Æmilio ingreſſo Sabellum agrum, non caſtra Samnitium, non legiones uſquam oppoſitæ, ferro ignique vaſtantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo rejecti ad ſenatum, poteſtate facta dicendi, poſitis ferocibus animis, pacem ſibi ab Romanis, belli que jus adverſus Sidicinos petierunt. *quæ ſe eo juſtius petere, quod in amicitiam populi Romani ſecundis ſuis rebus, non adverſis, ut Campani, veniſſent: & adverſus Sidicinos ſumerent arma, ſuos ſemper hoſtes, populi Romani numquam amicos. qui nec, ut Sammites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petiſſent, nec in fide populi Romani nec ditione eſſent.*

poſito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque cæde atrox prœlium fuit, & quum tempeſtas eos neutro inclinata ſpe dimicantes, diremiſſet, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo feſſi, in poſterum diem prœlium parant. Volſcis recenſentibus quos viros in acie amiſiſſent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, ſauciis ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæſa corpora hoſtium, tum in caſtris inventa eſt. *Ea Luæ matri dare ſe* conſul dixit; fineſque hoſtium uſque ad oram maritimam eſt depopulatus. Alteri con-

Cap. II. Quum de poſtulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor ſenatum conſuluiſſet, reddendumque his fœdus Patres cenſuiſſent, prætor Samnitibus reſpondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia eſſet, per populum Romanum ſtetiſſe: nec contradici, quin quoniam ipſos belli culpa ſua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium ſit.* Fœdere icto quum domum revertiſſent, extemplo inde exercitus Romanus deductus; annuo ſtipendio, & trium menſium frumento accepto; quod pepigerat conſul ut tempus induciis daret,, quoad legati rediſſent. Samnites, copiis iiſdem, quibus uſi adverſus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia ſpe erant mature urbis hoſtium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri eſt, dein, poſtquam Patres, ut ſeram eam, ultimaque tandem neceſſitate expreſſam, aſpernabantur, ad Latinos jam ſua ſponte in arma motos facta eſt. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præſentior erat) his ſe armis abſtinuere. Ex his tot populis, unus ingens exercitus, duce Latino, fines Samnitium ingreſſus, plus populationibus quam prœliis cladium fecit. & quamquam ſuperiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne ſæpius dimicandum foret, agro hoſtium exceſſere. Id ſpatium Samnitibus datum eſt Romam legatos mittendi, qui quum adiiſſent ſenatum, conqueſti eadem ſe fœderatos pati, quæ hoſtes eſſent paſſi, precibus infimis petiere, *ut ſatis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoſte eripuiſſent: ne vinci etiam ſe ab ignaviſſimis populis ſinerent. Latinos Campanoſque ſi ſub ditione populi Romani eſſent, pro imperio arcerent Samniti agro; ſin imperium abnuerent, armis coërcerent.* Adverſus hæc reſponſum anceps datum. quia fateri pigebat, in poteſtate ſua Latinos jam non eſſe, timebantque ne arguendo abalienarent, *Campanorum aliam conditionem eſſe, qui non fœdere, ſed per deditionem in fidem veniſſent. itaque Campanos, ſeu velint, ſeu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil eſſe, quo bellare cum quibus ipſi velint, prohibeantur.* runt, M. Valerius ac M. Fabius. Is creavit conſules, T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum, Epiri regem; in Italiam claſſem appuliſſe conſtat. quod bellum, ſi prima ſatis proſpera fuiſſent, haud dubie ad Romanos perveniſſet. Eadem ætas rerum Magni Alexandri eſt, quem, ſorore hujus ortum, in alio tractu orbis invictum bellis juvenem fortuna morbo extinxit. Cæterum Romani. etſi defectio ſociorum nominiſque Latini haud dubia erat, tamen, tamquam de Samnitibus, non de ſe, curam agerent; decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeienſem; ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitraſque, & ipſas colonias Romanas, Volſci etiam exciti ad arma erant. eas nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat ſuper qua re accirentur. itaque concilio prius habito prætores, quam Romam proficiſcerentur, evocatos ſe ab ſenatu docent Romano, & quæ actum iri ſecum credant, quidnam ad ea reſponderi placeat, referunt.

Cap. IV. Quum aliud alii cenſerent, tum Annius: *Quamquam ipſe ego retuli quid reſponderi placeret, tamen magis ad ſummam rerum noſtrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum ſit. facile erit, explicatis conſiliis, accommodare rebus verba. Nam ſi etiam nunc ſub umbra fœderis æqui ſervitutem pati poſſumus; quid abeſt, quin proditis Sidicinis, non Romanorum ſolum, ſed Samnitium quoque dicto pareamus, reſpondeamuſ-*

Cap. III. Quod reſponſum, ſicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum cenſerent, dimiſit, ita Campanos metu abalienavit: Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per ſpeciem adverſus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus conſultationibus inter ſe principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adverſus ſervatores ſuos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de induſtria celabantur, priuſque quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hoſtem volebant; tamen per quoſdam, privatis hoſpitiis neceſſitudinibuſque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. juſſiſque ante tempus conſulibus abdicare ſe magiſtratu, quo maturius novi conſules adverſus tantam molem belli crearentur; religio inceſſit ab eis quorum imminutum imperium eſſet, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fue-

que Romanis, nos, ubi innuerint, poſituros arma? Sin autem tandem libertatis deſiderium remordet animos, ſi fœdus eſt, ſi ſocietas æquatio juris eſt, ſi conſanguineos nos Romanorum eſſe, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, ſi ſocialis illis exercitus is eſt, quo adjuncto duplicent vires ſuas, quem ſecernere ab ſe COSS. *bellis propriis ponendis ſumendiſque nolint; cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis conſul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars eſt? Eſt quidem nobis hoc per ſe haud nimis amplum: quippe concedentibus Romam caput Latio eſſe. ſed ut amplum videri poſſet, diuturna patientia fecimus. Atqui ſi quando unquam conſociandi imperii, uſurpandæ libertatis tempus optaſtis; en hoc tempus adeſt, & virtute veſtra, & Deum benignitate vobis datum. Tentaſtis patientiam negando militem. quis dubitat exarſiſſe eos, quum plus ducentorum annorum morem ſolveremus? per-*

pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum noſtro nomine cum Pelignis geſſimus: qui ne noſtrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil interceſſerunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab ſe ad nos deſciſſe, exercitus nos parare adverſus Samnites fœderatos ſuos audierunt, nec moverunt ſe ab urbe. Unde hæc illis tanta modeſtia, niſi à conſcientia virium & noſtrarum & ſuarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus, ita reſponſum ab ſenatu Romano eſſe, ut facile appareret, ne ipſos quidem jam poſtulare, ut Latium ſub Romano imperio ſit. Uſurpate modo poſtulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipſe, audiente, non populo Romano modo ſenatuque, ſed Jove ipſo qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut ſi nos in fœdere ac ſocietate eſſe velint, conſulem alterum ab nobis ſenatuſque partem accipiant. Hæc ferociter non ſuadenti ſolum, ſed pollicenti, clamore & aſſenſu omnes permiſerunt, ut ageret diceretque, quæ è republica nominis Latini fideque ſua viderentur.

Cap. V. Ubi eſt Romam ventum, in Capitolio ei ſenatus datus eſt. Ibi quum T. Manlius conſul egiſſet cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepiſſet, non legatus, jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat,* inquit, *T. Manli, voſque Patres Conſcripti, tandem jam vos nobiſcum nihil pro imperio agere, quum florentiſſimum Deum benignitate nunc Latium armis viriſque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campaniſque ſociis, nunc etiam Volſcis adjunctis, videretis: colonias quoque veſtras Latinum Romano prætuliſſe imperium. Sed quoniam vos regno impotenti finem ut imponatis, non induci-*

lam diceret, & quemcunque in curia Latinum vidiſſet, ſua manu interempturum, & converſus ad ſimulacrum Jovis, *Audi Jupiter hæc ſcelera,* inquit, *Audite jus faſque Peregrinos Conſules & peregrinum ſenatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus, atque ipſe oppreſſus, viſurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis Patribus veſtris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiſcum poſtea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium veterum veſtrarum, & beneficiorum noſtrorum erga vos obliti eſtis?*

Cap. VI. Quum conſulis vocem ſubſecuta Patrum indignatio eſſet, proditur memoriæ, adverſus crebram implorationem Deum, quos teſtes fœderum ſæpius invocabant Conſules, vocem Annii ſpernentis numina Jovis Romani auditam. certe quum commotus ira ſe ab veſtibulo templi citato gradu proriperet, lapſus per gradus, capite graviter offenſo, impactus imo ita eſt ſaxo, ut ſopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes ſunt, mihi quoque in incerto relictum ſit: ſicut inter fœderum ruptorum teſtationem ingenti fragore cœli procellam effuſam. nam & vera eſſe, & apte ad repræſentandam iram Deum ficta poſſunt. Torquatus, miſſus ab ſenatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidiſſet, exclamat, ita, ut populo Patribuſque audita vox pariter ſit, *Bene habet. Dii, pium movete bellum. Eſt cœleſte numen! es magne Jupiter! haud fruſtra te patrem Deum hominumque hac ſede ſacravimus. Quid ceſſatis, Quirites, voſque Patres Conſcripti, arma capere diis ducibus? Sic ſtratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Aſſenſu populi excepta vox conſulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiſcentes cura magiſtratuum magis, qui juſſu conſulis proſequebantur, quam jus *tis in animum; nos, quamquam armis poſſumus aſſerere Latium in libertatem, conſanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utriſque: quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit. Conſulem alterum Roma, alterum ex Latio creare oportet: ſenatus partem æquam ex utraque gente eſſe: unum populum, unam rempublicam fieri: & ut imperii eadem ſedes ſit idemque omnibus nomen. quoniam ab alterutra parte concedi neceſſe eſt, quod utriſque bene vertat, ſit hæc ſane patria potior, & Romani omnes vocemur.* Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani Conſulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut ſi tanta dementia Patres Conſcriptos cepiſſet, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in ſenatum venturum ſe eſſe pa-

gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Conſenſit & ſenatus bellum: conſuleſque duobus ſcriptis exercitibus per Marſos Pelignoſque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini ſociique convenerant, caſtra locant. Ibi in quiete utrique conſuli eadem dicitur viſa ſpecies viri majoris, quam pro humano habitu, auguſtioriſque; dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partiſque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt; placuit averruncandæ Deum iræ victimas cædi: ſimul, ut, ſi extis eadem quæ ſomno viſa fuerant, portenderentur, alteruter conſulum fata impleret. Ubi reſponſa aruſpicum inſidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum adhibitis legatis tribuniſque, & imperiis Deum propalam expoſitis, ne mors voluntaria conſulis exercitum in acie terreret; comparant inter ſe, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpiſſet, inde ſe conſul devoveret pro populo Romano, Quiritibuſque. Agitatum etiam in conſilio eſt, ut ſi quando umquam ſevero ullum imperio bellum adminiſtratum eſſet, tunc uti diſciplina militaris ad priſcos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adverſus Latinos bellandum erat; lingua, moribus; armorum genere, inſtitutis ante omnia militaribus congruentes, milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares, collegæque iiſdem præſidiis, ſæpe iiſdem manipulis permiſti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt conſules, ne quis extra ordinem in hoſtem pugnaret.

Cap. VII. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimiſſi erant, T. Manlius Conſulis filius ſuper caſtra hoſtium cum ſuis turmalibus evaſit, ita ut vix teli jactu ab ſtatione proxima abeſſet. ibi Tuſculani erant equites, præerat Geminius Metius, vir tum genere inter ſuos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites inſignemque inter eos præcedentem conſulis filium (nam omnes inter ſe, utique illuſtres viri, noti erant) cognovit, *Unane*, ait, *turma Romani cum Latinis ſociiſque bellum geſturi eſtis? quid interea conſules, quid duo exercitus conſulares agent?* *Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipſe fœderum a vobis violatorum teſtis, qui plus poteſt polletque. Si ad Regillum lacum, ad ſatietatem veſtram pugnavimus; hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis & collata ſigna nobiſcum cordi ſint.* Ad ea Geminius paululum ab ſuis eo provectus, *Viſne igitur dum dies iſta venit, qua magno co-*

lius conſurrexiſſet; ſpiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris ſenſum quum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excuſſit equitem: quem cuſpide parmaque innixum, attollentem ſe ab gravi caſu, Manlius ab jugulo, ita ut per coſtas ferrum emineret, terræ affixit, ſpoliiſque lectis ad ſuos revectus, cum ovante gaudio turma in caſtra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit; ignarus fati futurique laus an pœna merita eſſet, *Ut me omnes*, inquit, *pater tuo ſanguine ortum vere ferrent, provocatus equeſtria hæc ſpolia capta ex hoſte cæſo porto.* Quod ubi audivit conſul, extemplo filium averſatus, concionem claſſico advocari juſſit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoquidem*, inquit, *tu T. Manli, neque imperium conſulare, neque majeſtatem patriam veritus, adverſus edictum noſtrum extra ordinem in hoſtem pugnaſti: & quantum in te fuit, diſciplinam militarem, qua ſtetit ad hanc diem Romana res, ſolviſti, meque in eam neceſſitatem adduxiſti, ut aut reipubl. mihi, aut mei meorumque obliviſcendum ſit; nos potius noſtro delicto plectemur, quam reſpublica tanto ſuo damno noſtra peccata luat. triſte exemplum, ſed in poſterum ſalubre juventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberum, tum ſpecimen iſtud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet. Sed quum aut morte tua ſancienda ſint conſulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt, recuſare cenſeam, quin diſciplinam militarem culpa tua prolapſam, pœna reſtituas. I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in ſe quiſque diſtrictam cernentes ſecurim; metu magis quam modeſtia quievere. Itaque, velut emerſo ab admiratione animo, quum ſilentio defixi ſtetiſſent, repente poſtquam cervice cæſa fuſus eſt cruor, tum libero conqueſtu coortæ *natu exercitus moveatis, interea tu ipſe congredi mecum, ut noſtro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præſtet?* Movet ferocem animum juvenis, ſeu ira, ſeu detrectandi certaminis pudor, ſeu inexſuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, conſulumque edicti, præceps ad id certamen agitur; quo vinceret an vinceretur, haud multum intereſſet. equitibus cæteris velut ad ſpectaculum ſummotis, ſpatio, quod vacui interjacebat campi, adverſos concitant equos: & quum infeſtis cuſpidibus concurriſſent, Manlii cuſpis ſuper galeam hoſtis, Metii trans cervicem equi elapſa eſt. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Man-

voces ſunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: ſpoliiſque contectum juvenis corpus, quantum militaribus ſtudiis funus ullum concelebrari poteſt, ſtructo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præſentia modo horrenda, ſed exempli etiam triſtis in poſterum eſſent.

Cap. VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quod cuſtodiæ vigiliæque & ordo ſtationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum deſcenſum in aciem eſt, ea ſeveritas profuit. Fuit enim civili maxime bello pugna ſimilis. adeo nihil apud Latinos diſſonum ab Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romani uſi ſunt. deinde poſtquam ſtipendiarii facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecere: & quod antea phalanges ſimiles Macedonicis, hoc poſtea manipulatim ſtructa acies cœpit eſſe. Poſtremo in plures ordines inſtruebantur. ordo ſexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum babebat. prima acies haſtati erant, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat. leves autem qui haſtam tantum gæſaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas, totidem manipulorum, quibus principibus eſt nomen, hos ſequebantur, ſcutati omnes, inſignibus maxime armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia ſub ſignis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unuſquiſque tres partes habebat. earum unamquamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis conſtabat. vexillum centum octoginta ſex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat; veteranum militem ſpectatæ virtutis: ſecundum rorarios; minus roboris ætate factiſque: tertium accenſos; minimæ fiduciæ manum. eo & in poſtremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant. ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; haſtati ſequebantur. triarii ſub vexillis conſidebant, ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſubrecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus quam vallo ſepta inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, à prima acie ad triarios ſenſim referebantur. inde rem ad triarios, rediiſſe quum laboratur, proverbio increbuit. Triarii conſurgentes, ubi in intervalla ordinum ſuorum principibus; ſed centurio quoque cum centurione, ſi ordines turbati non eſſent, concurrendum ſibi eſſe ſciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus, corpore haudquaquam ſatis validus, cæterum ſtrenuus vir perituſque militiæ: Latinus, viribus ingens, bellatorque primus: notiſſimi inter ſe, quia ſemper pares ordines duxerant. Romano haud ſatis fidenti viribus, jam Romæ permiſſum erat ab conſulibus, ut ſubcenturionem ſibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno deſtinato hoſte. iſque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum eſt haud procul radicibus Veſuvii montis, qua via ad Veſerim ferebat.

Cap. IX. Romani conſules prius quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæſum aruſpex dicitur oſtendiſſe: alioqui acceptam Diis hoſtiam eſſe, Manlium egregie litaſſe. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *ſi ab collega litatum eſt*. Inſtructis, ſicut ante dictum eſt, ordinibus, proceſſere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. primo utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu haſtati Romani, non ferentes impreſſionem Latinorum ſe ad principes recepere. In hac trepidatione Decius conſul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit. *ope, Valeri, opus eſt. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam ſumere juſſit, & velato capite manu ſubter togam ad mentum exerta, ſuper telum ſubjectum pedibus ſtantem ſic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novenſiles, Dii indigetes, Divi, quorum eſt poteſtas noſtrorum, hoſtiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque proſperetis: hoſteſque populi Romani Quiritium, terrore, formidine, morteque afficia-*

principes & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus velut claudebant vias: unoque continente agmine, jam nulla ſpe poſt relicta, In hoſtem incidebant: id erat formidoloſiſſimum hoſti, quum velut victos inſecuti, novam repente aciem exſurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in ſingulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempeſtate hoſtes erant Romanis, eodemque ordine inſtruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, univerſi haſtati cum haſtatis, principes cum

tis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hoſtium, mecum, Diis manibus Tellurique devoveo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet: matureque collegæ ſe devotum pro exercitu nunciare. Ipſe incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes immiſit. Conſpectus ab utraque acie aliquanto auguſtior humano viſu, ſicut cœlo miſſus piaculum omnis Deorum iræ, qui peſtem ab ſuis averſam in hoſtes ferret. Ita omnis terror, pavorque cum illo latus, ſigna primo Latinorum turbavit: deinde in totam penitus aciem pervaſit. Evidentiſſimum id fuit, quod quacumque equo invectus eſt, ibi haud ſecus quam peſtifero ſidere icti pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie conſternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vaſtitatem late fecerunt. Simul & Romani exſolutis religione animis, velut tum primum ſigno dato coorti pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires haſtatis ac principibus: & triarii genu dextero innixi, nutum conſulis ad conſurgendum exſpectabant.

Cap. X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius conſul, audito eventu collegæ, quum, ut jus faſque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis proſecutus tam memorabilem mortem eſſet; paulliſper addubitavit, an conſurgendi jam triariis tempus eſſet: deinde melius ratus integros eos ad ultimum diſcrimen ſervari, accenſos ab noviſſima acie ante ſigna procedere jubet. Qui ubi ſubiere, extemplo Latini, tanquam idem adverſarii feciſſent, triarios ſuos excitaverunt· qui aliquandiu pugna atroci quum & ſemetipſi fatigaſſent, & haſtas aut præfregiſſent, aut hebetaſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum conſul triariis, *Conſurgite nunc*, inquit, *integri adverſus feſſos, memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum: memores conſulis pro veſtra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii conſurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviſo exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore ſublato principia Latinorum perturbant· haſtiſque ora fodientes, primo robore viro-

mam hoſtium ſtragem coopertum telis: funuſque ei par morti, celebrante collega, factum eſt. Illud adjiciendum videtur, licere conſuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hoſtium devoveant, non utique ſe, ſed quem velint ex legione Romana ſcripta civem devovere, *ſi is homo qui devotus eſt: moritur, probe factum videri: ni moritur, tum ſignum ſeptem pedes altum, aut majus in terram defodi, & piaculum hoſtia cædi. Ubi illud ſignum defoſſum erit, eo magiſtratum Romanum eſcendere fas non eſſe.* Sin autem ſeſe devovere volet, ſicuti Decius devovit: *ni moritur, neque ſuum, neque publicum divinum pure faciet, qui ſeſe devoverit. Vulcano arma, ſive cui alii divo devovere volet, ſive hoſtia, ſive quo alio volet, jus eſt. Telo, ſuper quod ſtans conſul precatus eſt, hoſtem potiri, fas non eſt: ſi potiatur, Marti ſuovetaurilibus piaculum fieri.*

Cap. XI. Hæc (etſi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priſcis ac patriis præferendo) haud ab re duxi verbis quoque ipſis, ut tradita nuncupataque ſunt, referre. Romanis poſt prœlium demum factum Samnites veniſſe ſubſidio, exſpectato eventu pugnæ, apud quoſdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cum jam portis prima ſigna, & pars agminis eſſet egreſſa, nuncio allato de clade Latinorum, quum converſis ſignis retro in urbem rediretur; prætorem eorum nomine Millionium dixiſſe ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis eſſe ſolvendam.* Qui Latinorum pugnæ ſuperfuerant, multis itineribus diſſipati, quum ſe in unum conglobaſſent, Veſcia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numiſius imperum cæſo per alios manipulos velut inermes prope intacti evaſere: tantaque cæde perrupere cuneos, vix quartam partem relinquerent hoſtium. Samnites quoque ſub radicibus montis procul inſtructi præbuere terrorem Latinis. Cæterum inter omnes cives ſocioſque præcipua laus ejus belli penes conſules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis ſuperis inferiſque in ſe unum vertit: alter ea virtute eoque conſilio in prœlio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinoſque, qui ejus pugnæ memoriam poſteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuiſſet, ejus futuram haud dubie fuiſſe victoriam. Latini ex fuga ſe Minturnas contulerunt. caſtra ſecundum prœlium capta, multique mortales ibi vivi oppreſſi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppreſſit. poſtero die inventum inter maxi-

rator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde proſtraviſſe; victoriæque nomen tantum penes Romanos eſſe, cæteram pro victis fortunam & illos gerere: funeſta duo conſulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum conſulis devoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæſos haſtatos principeſque; ſtragem & ante ſigna & poſt ſigna factam: triarios poſtremo rem reſtituiſſe. Latinorum etſi pariter acciſæ copiæ ſint, tamen ſupplemento vel Latium propius eſſe, vel Volſcos, quam Romam. Itaque ſi videatur eis, ſe ex Latinis & ex Volſcis populis juventute propere excita, rediturum infeſto exercitu Capuam eſſe: Romanoſque nihil tum minus quam prœlium exſpectantes, nec opinato adventu perculſurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenque Volſcum miſſis, quia qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conſcriptus convenit. Huic agmini Torquatus conſul ad Trifanum (inter Sinueſſam Minturnaſque is locus eſt) occurrit, prius quam caſtris locus caperetur, ſarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque eſt. adeo enim acciſæ res ſunt, ut conſuli victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti dederent ſe omnes Latini: deditionemque eam Campani ſequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. Latinus ager Privernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat, uſque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites, quia non deſciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus juſſum. renovaturque ex eo quotannis poſt diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut eſſet, æneam tabulam in æde Caſtoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus juſſus pendere in ſingulos quotannis (fuere autem mille, & ſexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

Cap. XII. Ita bello geſto, præmiis pœnaque pro cujuſque merito perſolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti ſeniores tantum obviam exiſſe conſtat: juventutem, & tunc, & omni vita deinde, averſatam eum execratamque. Antiates in agrum Oſtienſem, Ardeatem, Solonium incurſiones fecerunt. Manlius conſul, quia ipſe per valetudinem id bellum exſequi nequierat, dictatorem L. Papirium Craſſum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magiſter equitum L. Papirius Curſor dictus. Nihil memorabile adverſus Antiates ab dictatore

caſtraque ſociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor reſtaret; bello infecto repente omiſſo, conſul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipſe quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offenſis Patribus, negantibuſque, niſi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab ſenatu Æmilius, ſeditioſis tribunatibus ſimilem deinde conſulatum geſſit. Nam neque quoad fuit conſul, criminari apud populum Patres deſtitit, collega haudquaquam adverſante, quia & ipſe de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei diviſus.) & poſtquam ſenatus finire imperium conſulibus cupiens, dictatorem adverſus rebellantes Latinos dici juſſit: Æmilius, cujus tum faſces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magiſter equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminoſis fuit, & quod tres leges ſecundiſſimas plebei, adverſas nobilitati tulit: unam, ut plebiſcita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum ſit ut utrumque plebeium conſulem fieri liceret, cenſor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab conſulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum belliciſque rebus foris auctum imperium Patres credebant.

Cap. XIII. Anno inſequenti L. Furio Camillo, C. Mænio conſulibus, quo inſignitius omiſſa res Æmilio ſuperioris anni conſuli exprobraretur, Pedum armis, viriſque & omni vi expugnandum ac delendum, ſenatus fremit: coactique novi conſules omnibus eam rem præverti, proficiſcuntur. Jam Latio is ſtatus erat regeſtum eſt, quum aliquot menſes ſtativa in agro Antiati habuiſſet. Anno inſigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc conſulum alterius nobili morte, alterius ſicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, ſucceſſere conſules T. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo: neque in ſimilem materiam rerum, & ipſi aut ſuarum rerum, aut partium in republica magis quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amiſſi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, caſtriſque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auſpicioque res geſtæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæſa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebantur Tiburs, Præneſtinus, Veliternuſque populus: venerant & ab Lavinio Antioque auxilia. Ubi quum prœliis quidem ſuperior Romanus eſſet, ad urbem ipſam Pedum,

rum, ut neque bellum neque pacem pati poſſent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aſpernabantur. Mediis conſiliis ſtandum videbatur, ut oppidis ſe tenerent; ne laceſſitus Romanus cauſſam belli haberet: & cujus oppidi obſidio nunciata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. Neque tamen niſi admodum à paucis populis Pedani adjuti ſunt. Tiburtes, Præneſtinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Laviniosque, & Veliternos Antiatibus Volſcis ſe conjungentes ad Aſturæ flumen, Mænius improviſo adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, majore mole, quamquam æque proſpero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus converſa Camillus, non compulit ſolum eos intra mœnia, ſed eodem etiam die, quum ipſos auxiliaque eorum perculiſſet, oppidum ſcalis cepit. Placuit inde jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum: nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. Præſidiis inde diſpoſitis, per recepta oppida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. additus triumpho honos, ut ſtatuæ equeſtres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Prius quam comitiis in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit · *Patres Conſcripti, quod bello armiſque in Latio agendum ſuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæſi ad Pedum Aſturamque ſunt exercitus hoſtium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volſcis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præſidiis tenentur veſtris. Reliqua conſultatio eſt, quoniam rebellando ſæpius nos ſollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus conſilii fecerunt, ut ſit Latium deinde, an non ſit, in veſtra manu poſuerunt. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel ſæviendo, vel ignoſcendo, poteſtis. Vultis crudeliter conſulere in deditos, victoſque? licet delere omne Latium: vaſtas inde ſolitudines facere, unde ſociali egregio exercitu per multa bella magnaque ſæpe uſi eſtis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia creſcendi*

bus cum populo Romano eſſet. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem jure, quo Lanuvini in civitatem accepti. Tuſculanis ſervata civitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores verſum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellaſſent graviter ſævitum: & muri dejecti, & ſenatus inde abductus: juſſique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehenſus eſſet, uſque ad mille pondo clarigatio eſſet: nec priuſquam ære perſoluto, is qui cepiſſet, extra vincula captum haberet. In agrum ſenatorum coloni miſſi: quibus adſcriptis, ſpeciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia miſſa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, ſi & ipſi adſcribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo eſt, & civitas data. Tiburtes, Præneſtinique agro mulctati: neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis crimen, ſed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam conſociaſſent. Cæteris Latinis populis connubia commerciaque & concilia inter ſe ademerunt. Campanis equitum honoris cauſſa, qui cum Latinis rebellare noluiſſent, Fundanique, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque ſemper fuiſſet via, civitas ſine ſuffragio data. Cumanos, Sueſſulanoſque ejuſdem juris conditioniſque cujus Capuam eſſe placuit. Naves Antiatium, partim in navalia Romæ ſubductæ, partim incenſæ, roſtriſque earum ſuggeſtum, in foro exſtructum, adornari placuit: Roſtraque id templum appellatum.

Cap. XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto, conſulibus, quum omnia *per ſummam gloriam ſuppeditat. certe id firmiſſimum longe imperium eſt, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus eſt, quicquid ſtatuere placet. tot populos inter ſpem metumque ſuſpenſos animi habetis: & veſtram itaque de eis curam quam primum abſolvi, & illorum animos, dum exſpectatione ſtupent, ſeu pœna, ſeu beneficio, præoccupari oportet. Noſtrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad conſulendum poteſtas eſſet. veſtrum eſt decernere quod optimum vobis reique publicæ ſit.*

Cap. XIV. Principes ſenatus relationem conſulis de ſumma rerum laudare. ſed quum aliorum cauſſa alia eſſet, ita expediri poſſe conſilium dicere, ut pro merito cujuſque ſtatueretur, ſi de ſingulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de ſingulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: ſacraque ſua reddita cum eo, ut ædes lucuſque Soſpitæ Junonis communis Lanuvinis municipi-

non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncoſque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio conſule in deditionem accepti; nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis cauſſa juſtior fuit. Sed prius quam conſules ab urbe (juſſerat enim ſenatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur: Auruncos motu oppidum deſeruiſſe, profugoſque cum conjugibus ac liberis, Sueſſam communiſſe (quæ nunc Aurunca appellata) mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infenſus conſulibus ſenatus, quorum cunctatione proditi ſocii eſſent, dictatorem dici juſſit. dictus C. Claudius Regillenſis, magiſtrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & quum augures vitio creatum videri dixiſſent, dictator magiſterque equitum ſe magiſtratu abdicarunt. Eo anno Minucia Veſtalis, ſuſpecta primo propter mundiorem juſto cultum, inſimulata deinde apud pontifices ab indice ſervo; quum decreto eorum juſſa eſſet ſacris abſtinere, familiamque in poteſtate habere; facto judicio, viva ſub terram, ad portam Collinam dextra via ſtrata defoſſa Scelerato campo. credo ab inceſto id ei loco nomen factum. anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adverſante Sulpicio conſule, qui negabat, rationem ejus ſe habiturum, eſt factus; ſenatu, quum in ſummis imperiis id non obtinuiſſet, minus in prætura tendente.

Cap. XVI. Inſequens annus, L. Papirio Craſſo, Cæſone Duilio conſulibus, Auſonum magis novo quam magno bello fuit inſignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prœlio haud ſane memorabili duorum populorum exercitus fuſus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipſa tutior fuit. nec tamen omiſſa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini, aut ipſi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut cauſſa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi ſunt, ut maximum ea tempeſtate imperatorem T. Valerium Corvum conſulem quartum facerent: collega additus Corvo M. Atilius Regulus. & ne forte caſu erraretur, petitum ab conſulibus, ut extra ſortem Corvi ea provincia eſſet. Exercitu victore à ſuperioribus conſulibus accepto ad Cales, unde bellum ortum erat; profectus, quum hoſtes ab ſuperioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudiſſet; mœnia ipſa oppugnare eſt aggreſſus. & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum ſcalis ſuccedere ad mu-

ſtrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, conſules creati ſunt T. Veturius, Sp. Poſtumius. Etſi belli pars cum Sidicinis reſtabat; tamen ut beneficio prævenirent deſiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque ſenatuſconſulto, ut duo millia quingenti homines eo ſcriberentur, triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt Cæſonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

Cap. XVII. Novi deinde conſules, veteribus exercitu accepto, ingreſſi hoſtium fines, populando uſque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini, & ipſi pro extrema ſpe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab conſulibus ex auctoritate ſenatus dictus P. Cornelius Rufinus: magiſter equitum M. Antonius. Religio deinde inceſſit, vitio eos creatos: magiſtratuque ſe abdicaverunt. & quia peſtilentia inſecuta eſt, velut omnibus eo vitio contactis auſpiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati conſules A. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Craſſus, & magiſter equitum P. Valerius Publicola. à quibus dum delectus intentius quam adverſus finitima bella haberetur, exploratores miſſi attulerunt, quietà omnia apud Gallos eſſe. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis conſiliis ſuſpectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non eſt deductus. Cæteros vellent, evaſuroſque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius quam periculo, peragere incœptum voluit. Itaque aggerem & vineas egit, turreſque muro admovit: quarum uſum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum per negligentiam custodum feſto die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reſte ſuſpenſus, manibus ſe demiſiſſet; perpulit Imperatorem ut vino epuliſque ſopitos hoſtes aggrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Auſones ſunt, quam acie fuſi erant. Præda capta ingens eſt. præſidioque impoſito Calibus reductæ Romam legiones. Conſul ex Senatuſconſulto triumphavit: &, ne Atilius expers gloriæ eſſet, juſſi ambo conſules adverſus Sidicinos ducere exercitum, Dictatorem ante ex ſenatuſconſulto comitiorum habendorum cauſſa dixerunt L. Æmilium Mamercinum. is magi-

rum Samnites bellum Alexandri Epirenſis in Lucanos traxit, qui duo populi adverſus regem exſcenſionem à Pæſto facientem ſignis collatis pugnaverunt. eo certamine ſuperior Alexander, incertum qua fide culturus, ſi perinde cætera proceſſiſſent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno cenſus actus novique cives cenſi: tribus propter eos additæ, Mæcia & Scaptia: cenſores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Poſtumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas ſine ſuffragio data. hæc eo anno domi militiæque geſta.

Cap. XVIII. Fœdus inſequens annus, ſeu intemperie cœli, ſeu humana fraude fuit, M. Clandio Marcello, C. Valerio conſulibus. Flaccum Potitumque, varie in annalibus cognomen conſulis invenio: cæterum in eo parvi refert quid veri ſit: illud pervelim (nec omnes auctores ſunt) proditum falſo eſſe, venenis abſumptos, quorum mors infamem annum peſtilentia fecerit. ſicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda eſt. Quum primores civitatis ſimilibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam ſe cauſſam publicæ peſtis profeſſa eſt; ſi ab eo fides ſibi data eſſet, haud futurum noxæ indicium. Fabius confeſtim rem ad conſules, conſules ad ſenatum referunt: conſenſuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi: matronaſque ea venena coquere; & ſi ſequi extemplo velint, manifeſto deprehendi poſſe. Secuti indicem, & coquentes quaſdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, & ad viginti matronis apud quas deprehenſa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta ſalubria eſſe contenderent, ab confutante indice, bibere juſſæ, ut ſe falſum commentam arguerent; ſpatio ad colloquendum ſumpto, quum ſummoto populo in conſpectu omnium rem ad cæteras retuliſſent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, ſuamet ipſæ fraude omnes interierunt. comprehenſæ extemplò earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum ſeptuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæſitum eſt. prodigii ea res loco habita; captiſque magis mentibus quam conſceleratis, ſimilis viſa. Itaque memoria ex annalibus repetita, in ſeceſſionibus quondam plebis, clavum ab dictatore fixum, alienataſque diſcordia mentes hominum eo piaculo compotes ſui feciſſe, dictatorem clavi figendi cauſſa creari placuit. creatus Cn. Quintilius magiſtrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo magiſtratu ſe abdicarunt.

Cap. XIX. Creati conſules L. Papirius Craſſus iterum, L. Plautius Venno. cuius principio anni legati ex Volſcis Fabraterni & Lucani Romam venerunt; orantes ut in fidem

dificio publicatoque ſolo appellata. Adverſus hunc, vaſtantem effuſe Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus haud procul caſtris ejus conſedit. Vitruvio, nec ut vallo ſe teneret adverſus validiorem hoſtem, ſana conſtare mens, nec ut longius à caſtris dimicaret, animus ſuppetere. vix tota extra portam caſtrorum explicata acie, fugam magis retro quam prœlium aut hoſtem ſpectante milite, ſine conſilio, ſine audacia depugnat, & ut levi momento, nec ambigue eſt victus, ita brevitate ipſa loci, facilique receptu in tam propinqua caſtra, haud ægre militem à multa cæde eſt tutatus: nec fere quiſquam in ipſo certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in caſtra ruerent, cæſi, primiſque tenebris Privernum inde Petitum agmine trepido, ut muris potius quam vallo ſeſe tutarentur. A Priverno Plautius, alter conſul, pervaſtatis paſſim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines ſenatus Fundanorum occurrit, *negant ſe pro Vitruvio ſectamque ejus ſecutis precatum veniſſe, ſed pro Fundano populo, quem extra culpam belli eſſe ipſum Vitruvium judicaſſe, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hoſtes populi Romani quærendos perſequendoſque eſſe, qui ſimul à Fundanis ac Romanis utriuſque patriæ immemores defecerint. Fundanis pacem eſſe, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare ſe conſulem, ut bellum ab innoxio populo abſtineat: agros, urbem corpora ipſorum conjugumque ac liberorum ſuorum, in poteſtate populi Romani eſſe, futuraque.* Collaudatis Fundanis conſul, literiſque Romam miſſis, in officio Fundanos eſſe, ad Privernum flexit iter. Prius animadverſum in eos, qui capita conjurationis fuerant, à conſule ſcribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam miſſos: eamque deditionem ab ſenatu non acceptam; quod egentium atque humillum pœna defungi velle Fundanum populum cenſuereciperentur. ſi à Samnitium armis defenſi eſſent, ſe ſub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Miſſi tum ab ſenatu legati denunciatumque Samnitibus, eorum populorum finibus vim abſtinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus ſocii Fundani, dux etiam Fundanus fuit, Vitruvius Vaccus; vir non domi ſolum, ſed etiam Romæ clarus. ædes fuere. in Palatio ejus, quæ Vacciprata, diruto æ-

rint.

Cap. XX. Privernum duobus conſularibus exercitibus quum obſideretur, alter conſul comitiorum cauſſa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum ſtatuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invaſit; haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo igitur conſules novi, L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius, eo ipſo die Kalendis Quintilibus, quo magiſtratus inierunt, comparare inter ſe provincias juſſi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, ſcribere exercitum ſine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus, & ſellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur. Veioſque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius diſcedi, ne alio itinere hoſtis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde poſt dies, ſatis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis converſa vis. Duplex inde fama eſt, alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in poteſtatem veniſſe: alii, priuſquam ultima adhiberetur vis, ipſos ſe in deditionem conſulis caduceum præferentes permiſiſſe, auctores ſunt, Vitruviumque ab ſuis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibuſque conſultus, conſulem Plautium, dirutis Priverni muris, præſidioque valido impoſito, ad triumphum arceſſit; Vitruvium in carcerem aſſervari juſſit, quoad conſul rediſſet; tum verberatum necari. ædes ejus quæ eſſent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco cenſuerunt conſecranda: quodque æris ex eis redactum eſt, ex eo ænei orbes facti; poſiti in ſacello Sanci verſus ædem Quirini. De ſenatu Privernate ita decretum, ut qui ſenator Priverni poſt defectionem ab Romanis manſiſſet, trans Tiberim, lege eadem qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, uſque ad triumphum Plautii ſilentium de Privernatibus fuit: poſt triumphum conſul necato Vitruvio, ſociiſque ejus noxæ, apud ſatiatos jam ſuppliciis nocentium, tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas, & ab Diis immortalibus & à vobis habent, Patres Conſcripti, quid placet ab innoxia multitudine fieri? Equidem etſi meæ partes exquirendæ magis ſententiæ: quam dandæ ſunt; tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus eſſe, unde nunc nobis incertiſſima pax eſt; quam minimum irarum inter nos illoſque relinqui velim.*

ros ſperemus? Si bonam dederitis, inquit, *& fidam, & perpetuam: ſi malam, haud diuturnam.* Tum vero minari; nec id ambigue, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. Pars melior ſenatus ad meliora reſponſa trahere, & dicere, *Viri, & liberi, vocem auditam. an credi poſſe ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam neceſſe ſit, manſurum? Ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe velint, fidem ſperandam eſſe.* In hanc ſententiam maxime conſul ipſe inclinavit animos, identidem ad principes ſententiarum conſulares, uti exaudiri poſſet à pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos eſſe qui Romani fiant.* Itaque & in ſenatu cauſſam obtinuere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam miſſi ſunt: bina jugera agri acceperunt.

Cap.XXII. Secutus eſt annus nulla re belli domive inſignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula conſulibus; præterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta: & populo viſceratio data à M. Flavio in funere matris. Erant qui per ſpeciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur, quod eum die dicta ab ædilibus crimine ſtupratæ matrisfamiliæ abſolviſſet. Data viſceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſſa fuit tribunatumque plebei. proximis comitiis, abſens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Claſſe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere, Primo in inſulas Ænariam & Pithecuſas egreſſi, deinde in con-

Cap. XXI. Quum ipſa per ſe res anceps eſſet; prout cujuſque ingenium erat, atrocius mitiuſve ſuadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit; magis conditionis in qua natus eſſet, quam præſentis neceſſitatis memor: qui interrogatus à quodam triſtioris ſententiæ auctore, *quam Pœnam meritos Privernates cenſeret? eam*, inquit, *quam merentur qui ſe libertate dignos cenſent.* cujus quum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſſam impugnabant; ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret, *quid, ſi pœnam*, inquit, *remittimus vobis*, *qualem nos pacem vobiſcum habitu-*

tinentem auſi ſedes transferre. Hæc civitas, quum ſuis viribus, tum Samnitium infida adverſus Romanos ſocietate freta, ſive peſtilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q Publilio Philone iterum conſulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas miſſis, quum relatum eſſet à Græcis, gente lingua magis ſtrenua, quam factis, ferox reſponſum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri juſſit. Inter conſules provinciis comparatis, bello Græci perſequendi Publilio evenerunt, Cornelius altero exercitu Samnitibus, ſi qua ſe moverent, oppoſitus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos caſtra. ibi optimum viſum Cornelio ſtativa habere. Ab utroque conſule exiguam ſpem pacis cum Samnitibus eſſe, certior fit ſenatus.

Cap. XXIII. Publilius duo millia Nolanorum militum & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus quam voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miſerat: Cornelius, delectum indictum à magiſtratibus: univerſum Samnium erectum: ac vicinos populos, Privernatem Fundanumque & Formianum, haud ambigue ſollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuiſſet prius ad Samnites, quam bellum fieret; reſponſum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incuſabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea quæ ipſis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico conſilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve à ſe ſollicitatos. quippe minime pœnitere ſe virium ſuarum. ſi bellum placeat. Cæterum non poſſe diſſimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volſcis captas dirutaſque ab ſe, reſtituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro impoſuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam ſe contumeliam injuriamque, ni ſibi ab iis qui fecerint, dematur, ipſos omni vi depulſuros eſſe.* Quum Romanus legatus ad diſceptandum eos ad communes ſocios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit, *noſtra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quiſquam diſceptator, ſed campus Campanus, in quo concurrendum eſt, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Sueſſulamque caſtra caſtris conferamus: & Samnis Romanusne imperio Italiam regat, de*quitum dictus Sp. Poſtumius. Nec tamen ab dictatore comitia ſunt habita, quia vitione creatus eſſet, in diſquiſitionem venit. conſulti augures, vitioſum videri dictatorem, pronunciaverunt. Eam rem tribuni ſuſpectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuiſſe id vitium noſci, quum conſul oriente nocte ſilentio diceret dictatorem: neque ab conſule cuiquam publice privatimve de ea re ſcriptum eſſe: nec quemquam mortalium exſtare, qui ſe vidiſſe aut audiſſe quid dicat, quod auſpicium dirimeret: neque augures divinare Romæ ſedentes potuiſſe, quid in caſtris conſuli vitii obveniſſet. Cui non apparere, quod plebeius dictator ſit, id vitium auguribus viſum?* Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatiſque alia atque alia de cauſſa comitiis, quartuſdecimus demum interrex Lucius Æmilius conſules creat, C. Pœtelium, L. Papirium Mugilianum. Curſorem in aliis annalibus invenio.

Cap. XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam: Alexandrumque Epiri regem, ab exule Lucano interfectum, ſortes Dodonæi Jovis eventu affirmaſſe. Accito ab Tarentinis in Italiam, data dictio erat, caveret Acheruſiam aquam, Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari. Eoque ocius tranſmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epiro & Acheronte amni, quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotinus ſinus. Cæterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum ſæpe Bruttias Lucanaſque legiones fudiſſet; Heracleam Tarentinorum coloniam, Conſentiam ex Lucanis Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes, & trecentas familias illuſtres in *cernamus*. Legati Romanorum quum ſe non quo hoſtis vocaſſet, ſed quo imperatores ſui duxiſſent, ituros eſſe reſpondiſſent; jam Publilius inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hoſtibus ſocietatem auxilii mutui: qua ut quiſque locus premeretur, inter ſe uſi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies inſtaret, & Publilium imminentem hoſtium muris, avocari ab ſpe capiendæ indies urbis, haud è republica eſſet; actum cum tribunis eſt, ad populum ferrent, ut quum Publilius Philo conſulatu abiſſet, pro conſule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis eſſet. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingreſſum revocari ab impetu belli placebat) literæ miſſæ, ut dictatorem comitiorum cauſſa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magiſter e-

Epirum, quas obſidum numero habere, miſiſſet; haud procul Pandoſia urbe imminentes Lucanis ac Bruttiis finibus treis tumulos aliquantum inter ſe diſtantes inſedit, ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret. & ducentos ferme Lucanorum exſules circa ſe pro fidis habebat; ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes, quum intercluſiſſent trifariam exercitum à mutuo inter ſe auxilio; duo præſidia, quæ ſine rege erant, improviſo hoſtium adventu opprimuntur: deletiſque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. Inde ab Lucanis exulibus ad ſuos nuncii miſſi ſunt: pactoque reditu, promiſſum eſt, regem, aut vivum, aut mortuum, in poteſtatem daturos. Cæterum cum delectis ipſe egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes, & ducem Lucanorum cominus congreſſum obtruncat: contrahenſque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abſtulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado tranſiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, Jure Acheros vocaris, inquit. quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fatis ſuis: ſubſtititque dubius, an tranſiret. Tum Sotimus miniſter ex regiis pueris, quid in tanto diſcrimine periculi cunctaretur interrogans; indicat Lucanos inſidiis quærere locum. Quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium, & per medium amnem tranſmittit equum. Jamque in vadum egreſſum, eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapſum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium præſidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciſo medio, partem Conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium. quæ, quum jaculis ſaxiſque procul inceſſeretur; mulier una, ultra humanarum irarum fidem ſævienti turbæ immiſta, ut parumper ſuſtinerent precata, flens ait, virum ſibi liberoſque captas apud hoſtes eſſe. ſperare, corpore regio utcumque mulcato, ſe ſuos redempturam. Is finis lacerationi fuit. ſepultumque Conſentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: oſſaque Metapontum ad hoſtes remiſſa: inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, ſororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirenſis triſti eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abſtinuit, tamen quia in Italia bella geſſit, paucis dixiſſe ſatis ſit.

Cap. XXV. Eodem anno lectiſternium Romæ quinto poſt condi-

Græci obſidebantur, jam finis aderat. nam præterquam quod interſeptis munimentis hoſtium pars parti abſciſſa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hoſtis terrirabat, patiebantur: & velut capti à ſuiſmetipſis præſidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema ſunt, patiebantur. Itaque, quum & à Tarento & à Samnitibus fama eſſet nova auxilia ventura, Samnitium plus quam vellent, intra mœnia eſſe rebantur: Tarentinorum juventutem Græci Græcos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hoſtibus reſiſterent, exſpectabant. Poſtremo, leviſſimum malorum deditio ad Romanos viſa. Charilaus & Nymphius principes civitatis, communicato inter ſe conſilio, partes ad rem agendam diviſere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter ſubſiſteret ad præbendam opportunam conſilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, *quod bonum, fauſtum, felixque Palæpolitanis, populoque Romano eſſet, tradere ſe*, ait, *mœnia ſtatuiſſe. Eo facto, utrum ab ſe prodita an ſervata patria videatur; in fide Romana poſitum eſſe. ſibi privatim nec paciſci quicquam, nec petere: publice petere quam paciſci magis, ut ſi ſucceſſiſſet inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto ſtudio periculoque reditum in amicitiam ſuam eſſet, quam qua ſtultitia & temeritate de officio deceſſum.* Collaudatus ab im-imperatore, tria millia millium ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites inſidebant, accepit: præſidio ei L. Quintius tribunus militum præpoſitus.

Cap. XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggreſſus perpulerat, ut quoniam omnis Romanus exarcitus, aut circa Palæpolim aut in Samnio eſſet, ſineret ſe claſſe circumvehi ad Romanum tam urbem, iiſdem, quibus ante, placandis habitum eſt Diis. Novi deinde conſules juſſu populi quum miſiſſent, qui indicerent Samnitibus bellum: & ipſi majore conatu quam adverſus Græcos cuncta parabant; & alia nova nihil tum animo tale agitantibus acceſſerunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt: arma viroſque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res proſpere geſta. tria oppida in poteſtatem venerunt; Alliſæ, Galliſæ, Ruffrium: aliuſque ager primo adventu conſulum longe lateque eſt pervaſtatus. Hoc bello tam proſpere commiſſo, alteri quoque bello, quo agrum; non oram modo maris, ſed ipſi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed ut falleret, nocte proficiſcendum eſſe, extemploque naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter neceſſarium urbis præſidium, ad littus miſſa. ubi dum Nymphius, in tenebris & multitudine ſemetipſa impediente, ſedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex compoſito ab ſociis, in urbem receptus; quum ſumma urbis Romano milite impleſſet, tolli clamorem juſſit. ad quem Græci, ſigno accepto à principibus, quievere. Nolani per averſam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus excluſis ab urbe, ut expeditior in præſentia fuga, ita fœdior, poſtquam periculo evaſerunt.

ruat, viſa: quippe qui inermes nulla rerum ſuarum non relicta inter hoſtes; ludibrium non externis modo, ſed etiam popularibus, ſpoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur; quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi eſt, tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde ſumma rei Græcorum venit) ſimilius vero facit, ipſos in amicitiam rediſſe. Publilio triumphus decretus: quod ſatis credebatur obſidione domitos hoſtes in fidem veniſſe. Duo ſingularia hæc ei viro primum contigere: prorogatio imperii non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

Cap. XXVII. Aliud ſubinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque Tarentini quum rem Palæpolitanam vana ſpe auxilii aliquamdiu ſuſtinuiſſent, poſtquam Romanos urbe potitos accepere, velut deſtituti, ac non qui ipſi deſtituiſſent, increpare Palæpolitanos, ira atque invidia in Romanos furere: eo etiam quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno ſocietas cœpta eſt) in fidem populi Romani veniſſe allatum eſt. *quippe propemodum perventum ad ſe eſſe: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hoſtes, aut domini habendi ſint. Diſcrimen profecto rerum ſuarum in bello Samnitium eventuque ejus verti. eam ſolam gentem reſtare, nec eam ipſam ſatis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, impellique ad abolendam ſocietatem Romanam poſſe, ſi qua ars ſerendis diſcordiis adhibeatur.* Hæc conſilia quum apud cupidos rerum novandarum valuiſſent; ex juventute quidam Lucanorum pretio aſciti, clari magis inter populares quam honeſti, inter ſe mulcati ipſi

hil ultra quam ut pœniteret fruſtra, reſtabat.

Cap. XXVIII. Eo anno plebi Romanæ, velut aliud initium libertatis factum eſt, quod ligari nexi deſierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris ſimul libidinem, ſimul crudelitatem inſignem. L. Papirius is fuit. cui quum ſe C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dediſſet; quæ ætas formaque miſericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: & florem ætatis ejus fructum adventicium crediti ratus. primo perlicere adoleſcentem ſermone inceſto eſt conatus: dein poſtquam aſpernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: poſtremo, quum ingenuitatis magis, quam præſentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, quum ſe in publicum proripuiſſet, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miſeratione atque indignitate injuriæ accenſa, tum ſuæ conditionis, liberumque ſuorum reſpectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & quum conſules tumultu repentino coacti ſenatum vocarent, introeuntibus in Curiam Patribus, laceratum juvenis tergum, procumbentes ad ſingulorum pedes oſtentabant. Victum eo die ob impotentem Injuriam unius ingens vinculum fidei: juſſique conſules ferre ad populum, ne quis niſi, qui noxam meruiſſet, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur. Pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium eſſet. Ita nexi ſoluti: cautumque in poſterum, ne necterentur.

virgis, quum corpora nuda intuliſſent in civium cœtum, vociferati ſunt, ſe, quod caſtra Romana ingredi auſi eſſent, à conſule virgis cæſos, ac prope ſecuri percuſſos eſſe. Deformis ſuapte natura res, quum ſpeciem injuriæ magis quam doli præ ſe ferret; concitati homines cogunt clamore ſuo magiſtratus ſenatum vocare: & alii circumſtantes concilium, bellum in Romanos poſcunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agreſtium diſcurrunt: tumultuque, etiam ſanos conſternante animos, decernitur, ut ſocietas cum Samnitibus renovaretur, legatique ad eam rem mittantur. Repentina res, quia quam cauſſam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obſides dare, & præſidia in loca munita accipere. cæci fraude & ira nihil recuſarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, poſtquam criminum falſorum auctores Tarentum commigravere: ſed amiſſa omni de ſe poteſtate, ni-

Cap. XXIX. Eodem anno quum ſatis per ſeipſum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoreſque defectionis Tarentini ſollicitos haberent Patres; acceſſit, ut & Veſtinus populus Samnitibus ſeſe conjungeret. quæ res, ſicut eo anno ſermonibus magis paſſim hominum jactata, quam in publico ullo concilio eſt: ita inſequentis anni conſulibus L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque viſa eſt, de qua ad ſenatum referrent. & quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres inceſſit, ut pariter eam ſuſceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum laſcivia ſuperbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque ira, concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par: Marſi Pelignique & Marrucini: quos, ſi Veſtinus attingeretur, omnes habendos hoſtes. Vicit tamen pars, quæ in præſentia videri potuit majoris animi, quam conſilii: ſed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adverſus Veſtinos juſſit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo ſorte evenit. Exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hoſtes prohibiti conjungere arma. Cæterum alterum conſulem L. Furium, cui major moles rerum impoſita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello ſubtraxit: juſſuſque dictatorem dicere rei gerendæ cauſſa, longe clariſſimum bello ea tempeſtate dixit L. Papirium Curſorem, à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magiſter equitum eſt dictus; par nobile rebus in eo magiſtratu geſtis: diſcordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum eſt, nobilius. Ab altero conſule in Veſtinis multiplex bellum, nec uſquam vario eventu geſtum eſt. nam & pervaſtavit agros, & populando atque urendo tecta hoſtium, ſataque, in aciem invitos extraxit: & ita prœlio uno accidit Veſtinorum res, (haudquaquam tamen incruento milite ſuo) ut non in caſtra ſolum refugerent hoſtes; ſed jam ne vallo quidem ac foſſis freti, dilaberentur in oppida, ſitu urbium mœnibuſque ſe defenſuri. Poſtremo, oppida quoque vi oppugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quiſquam integer prœlio exceſſerat, ſcalis cepit: deinde Cingiliam. utriuſque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hoſtium arcuerant, conceſſit.

Cap. XXX. In Samnium, incertis itum auſpiciis eſt: cujus rei vitium non in belli eventum, quod proſpere geſtum eſt, ſed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator à pullario monitus, quum ad auſpicium repetendum Romam proficiſceretur, magiſtro equitum denunciavit, ut ſeſe loco teneret, neu abſente ſe cum hoſte manum conſereret. Fabius quum poſt profectionem dictatoris per exploratores comperiſſet ... eos nulla vis poſſet. per arma, per viros late ſtragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hoſtibus intulit ſigna. Viginti millia hoſtium cæſa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoſte ſigna collata dictatore abſente, bis rem egregie geſtam. Apud antiquiſſimos ſcriptores, una hæc pugna invenitur: in quibuſdam annalibus tota res prætermiſſa eſt. Magiſter equitum, ut ex tanta cæde multis potitus ſpoliis, congeſta in ingentem acervum hoſtilia arma ſubdito igne concremavit: ſeu votum id Deorum cuipiam fuit; ſeu credere liber Fabio auctori, eo factum, ne ſuæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi ſcriberet, aut ſpolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re proſpere geſta ad ſenatum, non ad dictatorem miſſæ; argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, ut lætis aliis victoria parta, præ ſe ferret iram triſtitiamque. Miſſo itaque repente ſenatu, ſe ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones quam majeſtatem dictatoriam & diſciplinam militarem à magiſtro equitum victam & everſam dictitans, ſi illi impune ſpretum imperium fuiſſet. Itaque plenus minarum iræque, profectus in caſtra quum maximis itineribus eſſet; non tamen prævenire famam adventus ſui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis penè verbis T. Manlii factum laudantem.

Cap. XXXI. Fabius concione extemplo advocata, obteſtatus milites eſt, *ut qua virtute rempubl. ab infeſtiſſimis hoſtibus defendiſſent, eadem ſe cujus ductu auſpicioque viciſſent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod ſe abſente res publica egregie geſta eſſet: malle, ſi mutare fortunam poſſet, apud Samnites, quam Romanos victoriam eſſe. Imperium dictitare ſpretum, tan-*

periſſet, perinde omnia ſoluta apud hoſtes, ac ſi nemo Romanus in Samnio eſſet; ſeu ferox adoleſcens indignitate accenſus, quod omnia in dictatore viderentur repoſita eſſe; ſeu occaſione bene gerendæ rei inductus; exercitu inſtructto paratoque profectus ad Imbrinium(ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnæ fuit,ut nihil relictum ſit, quo ſi affuiſſet dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hoſtium agmen, detraxit frenos equis: atque ita concitatos calcaribus permiſit, ut ſuſtinere

quam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluiſſe, cupidiſſimiſque arma ablaturum fuiſſe militibus, ne ſe abſente moveri poſſent: & nunc id furere, id ægre pati, quod ſine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod ſe Q. Fabius magiſtrum equitum duxerit, ac non accenſum dictatoris. Quid illum facturum fuiſſe, ſi quod belli caſus ferunt, Marſque communis, adverſa pugna eveniſſet: qui ſibi devictis hoſtibus, republica bene geſta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, ſupplicium magiſtro equitum minetur? Neque illum magiſtro *equitum infeſtiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus eſſe. ſi poſſit, in omnes ſæviturum fuiſſe: quia id nequeat, in unum ſævire. Etiam invidiam tamquam ignem ſumma petere, in caput conſilii, in ducem incurrere. ſi ſe ſimul cum gloria rei geſtæ extinxiſſet, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magiſtro equitum, in militibus auſurum. Proinde in ſua cauſſa omnium libertati. Si conſenſum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & ſalutem unius omnibus curæ eſſe; inclinaturum ad clementiorem ſententiam animum. Poſtremo ſe vitam, fortunaſque ſuas illorum fidei virtutique permittere.*

Cap. XXXII. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum ſalvis legionibus Romanis. Haud multo poſt dictator advenit: claſſicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum ſilentio facto, præco Q. Fabium magiſtrum equitum citavit. qui ſimul ex inferiore loco ad tribunal acceſſit, tum dictator: *Quæro*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum ſummum imperium dictatoris ſit, pareantque ei Conſules, regia poteſtas, prætores iiſdem auſpiciis quibus Conſules creati: æquum cenſeas, necne, magiſtrum equitum dicto audientem eſſe? Itemque illud interrogo, quum me incertis auſpiciis profectum ab domo ſcirem, utrum mihi turbatis legionibus reſpubl. in diſcrimen committenda fuerit, an auſpicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magiſter equitum ſolutus ac liber potuerit eſſe? Sed quid ego hæc interrogo, quum ſi ego tacitus abiſſem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua ſententia fuerit. Quin tu reſpondes, vetuerimne te quicquam rei me abſente agere? vetuerimne ſigna cum hoſtibus conferre? Quo tu imperio meo ſpreto, incertis auſpiciis, turbatis religioni-*

ſtem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miſcentes, ſeſe recepit. Inde clamor in totam concionem eſt perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunal ſteterant, quia ſubjecti oculis imperatoris noſcitari poterant, orabant ut parceret magiſtro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio, & circa Fabium globus, increpabant inclementem dictatorem. nec procul ſeditione aberant: ne tribunal quidem ſatis quietum erat. Legati circumſtantes ſellam orabant, ut rem in poſterum diem differret, & iræ ſuæ ſpatium, & conſilio tempus daret: *Satis caſtigatam adoleſcentiam Fabii eſſe: ſatis deformatam victoriam: ne ad extremum finem ſupplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus clariſſimo viro, neu Fabiæ genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum cauſſa proficerent, *intueri ſævientem concionem jubebant. ita irritatis militum animis ſubdere ignem, ac materiam ſeditioni, non eſſe ætatis, non prudentiæ ejus. neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti ſuam vitio verſurum, ſed dictatori, ſi occæcatus ira infeſtam multitudinem in ſe pravo certamine moviſſet. Poſtremo, ne id ſe gratiæ dare Q. Fabii crederet, ſe jusjurandum dare paratos eſſe; non videri è republica in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

Cap. XXXIII. His vocibus quum in ſe magis incitarent dictatorem, quam in magiſtrum equitum placarent, juſſi de tribunali deſcendere legati: & ſilentio nequicquam per præconem tentato, quum præ ſtrepitu ac tumultu nec ipſius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in prœlio, certamini finem fecit. Magiſter equitum, juſſus poſtero die adeſſe; quum omnes affirmarent infeſtius Papirium exarſurum, agitatum contentione ipſa, exacerbatumque; clam ex caſtris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam conſul dictatorque fuerat, vocato extemplo ſenatu, *bus, adverſus morem militarem, diſciplinamque majorum, & numen Deorum, auſus es cum hoſte confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, reſponde. extra ea cave vocem mittas. Accede lictor.* Adverſus quæ ſingula Q. Fabio quum reſpondere haud facile eſſet, & nunc quereretur, eundem accuſatorem capitis ſui, ac judicem eſſe; modo vitam ſibi eripi citius, quam gloriam rerum geſtarum poſſe, vociferaretur? purgaretque ſe invicem, atque ultro accuſaret; tunc Papirius, redintegrata ira, ſpoliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus ve-

quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente ſtrepitus ante curiam lictorum ſubmoventium auditur. & ipſe infenſus aderat; poſtquam comperit profectum ex caſtris, cum expedito equitatu ſecutus. Iterata deinde contentio eſt: & prendi Papirius Fabium juſſit. Ubi quum deprecantibus primoribus Patrum, atque univerſo ſenatu perſtaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas ſenatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras; nec virtus nobilitaſque magiſtri equitum à te ipſo nominati valet, nec preces, quæ ſæpe hoſtem*

hoſtem mitigavere, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis appello, & provoco ad populum. eumque tibi fugienti exercitus tui, fugienti ſenatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura poteſt polletque. Videro ceſſuruſne provocationi ſis, cui Rex Romanus Tullus Hoſtilius ceſſit. Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magiſter equitum quum eſcendiſſet; deduci eum de roſtris Papirius in partem inferiorem juſſit. Secutus pater, *Bene agis,* inquit, *quum eo nos deduci juſſiſti, unde & privati vocem mittere poſſemus.* Ibi primo, non tam perpetuæ orationes, quam altercatio exaudiebantur. Vicit deinde ſtrepitum vox & indignatio Fabii ſenis, increpantis ſuperbiam crudelitatemque Papirii, *Se quoque dictatorem Romæ fuiſſe, nec à ſe quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium tanquam ex hoſtium ducibus, ſic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum intereſſet inter moderationem antiquorum, & novam ſuperbiam crudelitatemque. Dictatorem Quintium Cincinnatum, in L. Minucium conſulem, ex obſidione à ſe ereptum, non ultra ſæviſſe, quam ut legatum eum ad exercitum pro conſule relinqueret. M. Furium Camillum, in L. Furio, qui contempta ſua ſenectute & auctoritate, fœdiſſimo cum eventu pugnaſſet; non ſolum in præſentia moderatum iræ eſſe, ne quid de collega ſecus populo, aut ſenatui ſcriberet; ſed quum revertiſſet, potiſſimum ex tribunis conſularibus habuiſſe, quem ex collegis, optione ab ſenatu data, ſocium ſibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem poteſtas prœliis haud fruſtra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auſpiciiſque viciſſet, laturum? quem luctum in caſtris Romanis, quam lætitiam inter hoſtes fore?* Hæc ſimul jurgans, querens, Deum hominumque fidem obteſtans, & complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

Cap. XXXIV. Stabat cum eo ſenatus majeſtas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria abſentis exercitus. Ex parte altera, *imperium invictum populi Romani, & diſciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine ſemper obſervatum, & Manliana imperia, & poſthabita filii caritas publicæ utilitati,* jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis feciſſe. nunc patres comes, & ſenes faciles, de alieno imperio ſpreto, tamquam rei parvæ, diſciplinæ militaris everſæ juventuti gratiam facere. Se tamen perſtaturum in incepto: nec ei, qui adverſus dictum ſuum turbatis religionibus, ac dubiis auſpiciis pugnaſſet, quicquam ex juſta pœna remiſſurum. Majeſtas imperii perpetua ne eſſet, non eſſe in ſua poteſtate. L. Papirium nihil de ejus jure daminuturum. optare, ne poteſtas tribunicia, inviolata, ipſa violet interceſſione ſua Romanum imperium, neu populus Romanus in ſe potiſſimum dictatorem & jus dictaturæ extinguat. Quod ſi feciſſet, non L. Papirium, ſed tribunos, ſed pravum populi judicium nequicquam poſteros accuſaturos: quum polluta ſemel militari diſciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus conſulis, non magiſter equitum, dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo Deorum verecundiam* *omnium rerum eſſet, ne iram quidem umquam atrociorem fuiſſe in eos, qui temeritate atque inſcitia exercitus amiſiſſent, quam ut pecunia eos mulctaret. capite anquiſitum ob rem bello male geſtam, de imperatore nullo ad eam diem eſſe. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & ſecures victoribus, & juſtiſſimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem paſſurum fuiſſe filium ſuum, ſi exercitum amiſiſſet. ſi fuſus, fugatus, caſtris exutus fuiſſet; quo ultra iram violentiamque ejus exceſſuram fuiſſe, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens eſſe, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, ſupplicationibus, ac gratulationibus eſſe: eum. propter quem Deum delubra pateant, aræ ſacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conſpectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deoſque ab ſe duobus habeat: non edicta imperatorum, non auſpicia obſerventur. ſine commeatu vagi milites in pacato in hoſtico errent; immemores ſacramenti, licentia ſola ſe, ubi velint, exauctorent; infrequentia deſerantur ſigna. neque conveniatur ad edictum, nec diſcernatur interdiu nocte, æquo iniquo loco, juſſu injuſſu imperatoris pugnent: & non ſigna, non ordines ſervent. latrocinii modo cæca, & fortuita, pro ſolenni & ſacrata militia ſit. Horum criminum vos reos in omnia ſecula offerte tribuni plebi. veſtra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio objicite.*

Cap. XXXV. Stupentes tribunos, & ſuam jam vicem magis anxios, quam ejus cui auxilium ab ſe petebatur; liberavit onere conſenſus populi Romani ad preces & obteſtationem verſus, ut ſibi pœnam magiſtri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces ſubſecuti, orare dictatorem inſiſtunt,

ne

ut veniam errori humano, veniam adoleſcentiæ Q. Fabii daret. ſatis eum pœnarum dediſſe. Jam ipſe adoleſcens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator ſilentio facto: *Bene habet,* inquit, *Quirites, vicit diſciplina militaris: vicit imperii majeſtas. quæ in diſcrimine fuerunt, an ulla poſt hanc diem eſſent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; ſed, noxæ damnatus, donatur populo Romano, donatur tribuniciæ poteſtati; precarium non juſtum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc conſenſu civitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exultabas victoria. vive, id facinus auſus, cujus tibi ne parens quidem, ſi eodem loco fuiſſet, quo fuit L. Papirius, veniam dediſſet. Mecum ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præſtiteris, quam ſi hic tibi dies ſatis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia poſſis.* Quum ſe nihil morari magiſtrum equitum pronunciaſſet, degreſſum eum templo lætus ſenatus, lætior populus, circumfuſi, ac gratulantes hinc magiſtro equitum, hinc dictatori, proſecuti ſunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam ſupplicio miſerabili adoleſcentis Manlii videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut quotieſcunque dictator ab exercitu receſſit, hoſtes in Samnio moverentur. cæterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui caſtris præerat, ne quam vim hoſtium magis, quam trucem dictatoris iram timeret. Itaque frumentatores, quum circumventi ex inſidiis, cæſi loco iniquo eſſent, creditum vulgo eſt, ſubveniri eis ab legato potuiſſe, ni triſtia edicta exhorruiſſet. ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos, jam ante infenſos, quod implacabilis Q. Fabio fuiſſet: & quod ſuis precibus negaſſet, ejus populo Romano veniam dediſſet.

Cap. XXXVI. Poſtquam dicta-

ſtria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria eſt. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati ſunt. Senſit peritus dux, quæ res victoriæ obſtaret: temperandum ingenium ſuum eſſe, & ſeveritatem miſcendam comitati. Itaque adhibitis legatis ipſe circum ſaucios milites inferens in tentoria caput, ſingulos ut ſeſe haberent rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribuniſque, & præfectis demandabat: rem per ſe popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad ſalubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta eſt. Refecto exercitu, cum hoſte congreſſus, haud dubia ſpe ſua militumque; ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi ſigna cum dictatore fuerit. Inceſſit deinde, qua duxit prædæ ſpes, victor exercitus: perluſtravitque hoſtium agros; nulla arma, nullam vim nec apertam, nec inſidiis expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium in hoſtem acuebat. His cladibus ſubacti Samnites, pacem ab dictatore petiere: cum quo pacti, ut ſingula veſtimenta militibus, & annuum ſtipendium darent; quum ire ad ſenatum juſſi eſſent, ſecuturos ſe dictatorem reſponderunt, unius ejus fidei virtutique cauſſam ſuam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

Cap. XXXVII. Dictator triumphans urbem eſt ingreſſus: & quum ſe dictatura abdicare vellet, juſſu Patrum prius quam abdicaret, conſules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipſarum ſancta fides fuit: adeo poſtquam Papirium abiſſe magiſtratu nunciatum eſt, arrecti ad bellandum animi ſunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Aulium quidam annales habent) conſulibus, ad defectionem Samnitium, Apulum notor præpoſito in urbe L. Papirio Craſſo magiſtro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magiſtratu agere, in caſtra rediit; neque civibus ſatis lætus adventus ejus fuit, nec hoſtibus quicquam attulit terroris. namque poſtero die, ſeu ignari veniſſe dictatorem, ſeu, adeſſet an abeſſet, parvi facientes, Inſtructa acie ad caſtra acceſſerunt. Cæterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut ſi ducis conſilia favor ſubſecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuiſſe, pro haud dubio habitum ſit. ita Inſtruxit aciem loco, ac ſubſidiis: ita omni arte bellica firmavit. ceſſatum à milite, ac de indu-vium bellum acceſſit. Utroque exercitus miſſi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio ſorte evenerunt. Sunt qui non ipſis Apulis bellum illatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defenſos ſcribant. Cæterum fortuna Samnitium vix à ſeipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero facit; non Apulis ab Samnitibus arma illata, ſed cum utraque ſimul gente bellum Romanis fuiſſe. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evaſtatum: hoſtes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex ſomno trepidam repente civitatem excitavit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint. & quum concurſatum conclamatumque ad arma omnibus locis eſſet, prima luce nec auctor, nec cauſſa terroris comparuit. Eodem anno de Tuſculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius Tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tuſculanos animadverteretur: quorum eorum ope ac conſilio Veliterni Privernateſque populo Rom. bellum feciſſent. Populus Tuſculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veſte mutata, & ſpecie reorum tribus circuit, genibus ſe omnium advolvens. plus itaque miſericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam cauſa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ ſententia fuit, puberes verberatos necari; conjuges liberoſque ſub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tuſculanis in pœnæ tam atrocis auctores manſiſſe ad patrum ætatem conſtat: nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre ſolitum.

Cap. XXXVIII. Inſequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio Conſulibus, A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius Ambuſtus magiſter equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adverſus Samnites duxerunt. Caſtra in hoſtico incurioſe ita poſita, tamquam procul abeſſet hoſtis: quum ſubito advenere Samnitium legiones; tanta ferocia, ut vallum uſque ad ſtationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec diſſimulabant orta luce poſtera die facturos. Dictator ubi propiorem ſpe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus eſſet, ignibus crebris relictis qui conſpectum hoſtium fruſtrarentur, ſilentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem caſtrorum potuit. Eques extemplo inſecutus, ita inſtitit agmini, ut donec luceſceret, prœlio abſtineret, ne pedeſtres quidem copiæ ante lucem caſtris egreſſæ. Eques luce demum auſus incurſare in hoſtem auxerat id maxime animos, quod ignari loco iniquo non hoſti ceſſum, velut fugientes ac territos terribiles ipſi ſecuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam; jam pridem deſueto Samnite clamorem Romani exercitus pari. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque clamor, ut primo ſemel concurſu eſt ſublatus, iteratus ſit, neque ſigna promota loco retrove recepta, neque recurſum ab ulla ſit parte. In ſuo quiſque gradu obnixi, urgentes ſcutis ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam aut noctem ſpectabat. Jam viris vires, jam ferro ſua vis, jam conſilia ducibus deerant, quum ſubito Samnitium equites, cum, turma una longius provecta, accepiſſent impedimenta Romanorum procul ab armatis ſine præſidio ſine munimento ſtare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit; *Sine modo*, inquit, *ſeſe præda præpediant*. alii deinde ſuper alios, diripi paſſim ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magiſtro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hoſtium equite omiſſam pugnam? hærent impediti impedimentis noſtris. Aggredere: quod inter prædandum omni multitudini evenit, diſſipatos, raros equis inſidentes, raros quibus ferrum in manu ſit, invenies: equoſque dum præda onerat, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equeſtre ſit decus.*

Cap. XXXIX. Equitum acies, qualis quæ eſſe inſtructiſſima poteſt, invecta in diſſipatos impeditoſque hoſtes, cæde omnia replet. inter ſarcinas omiſſas repente objacentes pedibus fugientium, conſternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ ſatis potentes cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hoſtium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedeſtrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens, & Samnitium terruit animos, & dictator, ubi reſpectantes hoſtium antelignanos, carpendo noviſſimos, premendoque iniquis ad tranſitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem aſſecutus, & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, poſtquam ſine magno incommodo progredi non poterat, eum ipſum, in quo conſtiterat, locum, caſtris dimetari juſſit. id vero circumfuſo undique equitatu, ut vallum peteretur, opuſque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi neque manendi copiam eſſe videt, inſtruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. inſtruunt contra & hoſtes; & animis & viribus pares.

turbataque ſigna, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principeſque ordinum nominatim ad iterandam ſecum pugnam vocare. Novato clamore ſigna inferuntur: & quicquid progrediebantur, magis magiſque turbatos hoſtes cernebant. Eques ipſe jam primis erat in conſpectu: & Cornelius, reſpiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monſtrabat, vexilla ſe ſuorum parmaſque cernere equitum. Quod ubi auditum ſimulque viſum eſt, adeo repente laboris per diem penè totum tolerati vulnerumque obliti ſunt, ut haud ſecus quam ſi tum integri è caſtris ſignum pugnæ accepiſſent, concitaverint ſe in hoſtem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit: partim in medio cæſi, partim in fugam diſſipati ſunt. Pedes reſtantes, ac circumventos cecidit: ab equite fugientium ſtrages eſt facta: inter quos & ipſe imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum eſſe, ſi impio bello, & contra fœdus ſuſcepto, infeſtioribus merito Diis quam hominibus, nihil proſpere agerent. expiandum id bellum magna mercede, luendumque eſſe. Id referre tantum, utrum ſupplicia noxia paucorum, an omnium innoxio præbeant ſanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per conſenſum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis, potenſque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur, quæque res per feciales ex fœdere repetitæ eſſent, ſecundum jus faſque reſtituerentur.* Feciales Romam, ut cenſuerunt, miſſi, & corpus Brutuli exanime: ipſe morte voluntaria, ignominiæ ſe ac ſupplicio ſubtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi: nihil tamen earum rerum præter captivos ac ſiqua cognita ex præda ſunt, acceptum eſt: cæterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex Senatuſconſulto triumphavit. Hoc bellum à Coss. bellatum quidam auctores ſunt, eoſque de Samnitibus triumphaſſe: Fabium etiam in Apuliam proceſſiſſe, atque inde magnas prædas egiſſe.

Cap. XL. Nec diſcrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi cauſſa creatus ſit, an ut eſſet qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo forte implicitus erat, ſignum mittendis quadrigis daret, functuſque eo haud ſane memorandi imperii miniſterio, ſe dictatura abdicaret, nec facile eſt aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falſiſque imaginum titulis, dum familia ad ſe quæque famam rerum geſtarum, honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe & ſingulorum geſta, & publica monimenta rerum confuſa. nec quiſquam æqualis temporibus illis ſcriptor extat, quo ſatis certo auctore ſtetur.

EPI-

EPITOME

LIBRI IX.

Titus Veturius & Sp. Poſtumius apud Caudinas Furcas , deducto in locum arctum exercitu , quum nulla ſpes invadendi eſſet , fœdere cum Samnitibus facto, & ſexcentis equitibus Romanis obſidibus datis,ita exercitum abduxerunt , ut omnes ſub jugum mitterentur. iidemque, auctore Sp. Poſtumio conſule , qui in ſenatu ſuaſerat, ut eorum deditione , quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis , & omnibus qui fœdus ſpoponderant , dediti Samnitibus , non ſunt recepti. nec multo poſt fuſis à Papirio Curſore Samnitibus , & ſub jugum miſſis , receptiſque ſexcentis equitibus Romanis , qui obſides dati erant , pudor prioris flagitii abolitus. Tribus duæ adjectæ ſunt, Uſentina & Falerina. Sueſſa & Pontia coloniæ deductæ ſunt. Ap. Claudius cenſor aquam Claudiam perduxit : viam ſtravit, quæ Appia vocata eſt : libertinorum filios in ſenatum legit. Ideoque quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis , ſequentis anni conſules in ſenatu legendo obſervaverunt, quemadmodum ante per proximos cenſores obſervatum fuerat. Res præterea contra Apulos , Etruſcos , Umbros, Marſos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat reſtitutum, proſpere geſtas continet. Flavius Scriba, libertino patre natus , ædilis curulis fuit ; per forenſem factionem creatus : quæ quum comitia & campum turbaret , & in iis propter nimias vires dominaretur , à Q. Fabio cenſore in quatuor tribus redacta eſt , quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Max. nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni , qui temporibus his fuit , & æſtimatis populi Romani viribus quæ tunc erant , colligit , ſi Alexander in Italiam trajeciſſet , non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore , quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio ſuo ſubjecerat.

CAPUT I.

SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino , Sp. Poſtumio conſulibus. Samnites eo anno imperatorem Caium Pontiùm Herennii filium habe

ram ? Neminem neque populum , neque privatum fugio. Quod ſi nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ ſuperbiæ confugiam : & precabor , ut iras ſuas vertant in eos, quibus non ſuæ redditæ res, non alienæ accumulatæ ſatis ſint : quorum ſævitiam non mors noxiorum , non deditio exanimatorum corporum , filium habuerunt, patre longe prudentiſſimo natum, primum ipſum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res miſſi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione cenſeatis, expiatum eſt quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cæleſtium fuit. Satis ſcio, quibuſcunque Diis cordi fuit, ſubigi nos ad neceſſitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant; iis non fuiſſe cordi tam ſuperbe ab Romanis fœderis expiationem ſpretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandoſque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hoſtium in præda captas, quæ belli jure noſtræ videbantur, remiſimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum ſuppliciorum judicem fe-*

non bona ſequentia domini deditionem exſatient: placari nequeant, niſi hauriendum ſanguinem laniandaque viſcera noſtra præbuerimus. Juſtum eſt bellum, Samnites, quibus neceſſarium: & pia arma, quibus nulla niſi in armis relinquitur ſpes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum ſit, quam propitiis rem, quam adverſis agant Diis; pro certo habete, priora bella adverſus Deos magis, quam homines geſſiſſe: hoc, quod inſtat, ducibus ipſis Diis geſturos.

Cap. II. Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium caſtra, quam poteſt occultiſſime locat: inde ad Calatiam. ubi jam conſules Romanos, caſtraque eſſe audiebat, milites decem paſtorum habitu mittit, pecoraque diverſos alium alibi haud procul Romanis paſcere jubet præſidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus ſermo conſtet, legiones Samnitium in Apulia eſſe: Luceriam omnibus copiis circumſedere. nec procul abeſſe;

quin vi capiant. Jam is etiam rumor ante de induſtria vulgatus venerat ad Romanos, ſed fidem auxere captivi; eo maxime, quod ſermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret; bonis ac fidelibus ſociis; ſimul ne Apulia omnis ad præſentem terrorem deficeret. ea modo, qua irent, conſultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram ſuperi maris patens apertaque; ſed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus eſt: ſaltus duo alti anguſti ſilvoſique ſunt; montibus circa perpetuis inter ſe juncti. jacet inter eos ſatis patens clauſus in medio campus herbidus, aquoſuſque, per quem medium iter eſt. ſed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ anguſtiæ ſunt, & aut eadem, qua te inſinuaveris, retro via repetenda: aut ſi ire porro pergas, per alium ſaltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demiſſo agmine, quum ad alias anguſtias protinus pergerent, ſeptas dejectu arborum ſaxorumque ingentium objacente mole invenere. quum fraus hoſtilis apparuiſſet, præſidium etiam in ſummo ſaltu conſpicitur. Citati inde retro qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clauſam ſua obice armiſque inveniunt. ſiſtunt inde gradum ſine ullius imperio, ſtuporque omnium animos, ac velut torpor quidam inſolitus membra tenet: intuenteſque alii alios (quum alterum quiſque magis mentis compotem ac conſilii ducerent) diu immobiles ſilent. Deinde, ubi prætoria conſulum erigi videre, & expedire quoſdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac ſpe omni adempta cernebant; tamen ne culpam malis adderent, pro *aut qua eamus? Num montes moliri ſede ſua paramus? Dum hæc imminebunt juga, qua tu ad hoſtem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi ſumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus eſt hoſtis: ſedens bellum conficiet.* His invicem ſermonibus, qua cibi qua quietis immemor, nox traducta eſt. Ne Samnitibus quidem conſilium in tam lætis ſuppetebat rebus. itaque univerſi Herennium Pontium patrem imperatoris per literas conſulendum cenſent. Jam is gravis annis, non militaribus ſolum ſed civilibus quoque abſceſſerat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, conſiliique. Is ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos ſaltus clauſos eſſe exercitus Romanos, conſultus ab nuncio filii, cenſuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quæ ubi ſpreta ſententia eſt, iterumque eodem remeante nuncio conſulebatur, cenſuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam diſcordia inter ſe, velut ex ancipiti oraculo, reſponſa data ſunt; quamquam filius ipſe in primis jam animum quoque patris conſenuiſſe in affecto corpore rebatur; tamen conſenſu omnium victus eſt, ut ipſum in concilium acciret. Nec gravatus ſenex, plauſtro in caſtra dicitur advectus: vocatuſque in concilium, ita ferme locutus eſſe, ut nihil ſententiæ ſuæ mutaret; cauſſas tantum adjiceret: *Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero conſilio, in multas ætates, quibus amiſſis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res eſſet, bellum differre, tertium nullum conſilium eſſe.* Quum filius aliique prinſe quiſque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum verſi, caſtra propter aquam vallo circumdant: ſua ipſi opera, laboremque irritum (præterquam quod hoſtes ſuperbe increpabant) cum miſerabili confeſſione eludentes. Ad conſules mœſtos, ne advocantes quidem in conſilium (quando nec conſilio nec auxilio locus eſſet) ſua ſponte legati, ac tribuni conveniunt: militeſque in prætorium verſi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus expoſcunt.

Cap. III. Querentes magis quam conſultantes nox oppreſſit. quum pro ingenio quiſque fremerent: alius *per obices viarum*; alius *per adverſa montium, per ſilvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hoſtem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vicimus; omnia æqua ac plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *Quo,*

cipes percunctando exſequerentur, *Quid ſi media via conſilii caperetur? ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Iſta quidem ſententia*, inquit, *ea eſt; quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea eſt Romana gens, quæ victa quieſcere neſciat. Vivet ſemper in pectoribus illorum quidquid iſtuc præſens neceſſitas juſſerit: neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quieſcere ſinet.*

Cap. IV. Neutra ſententia accepta. Herennius domum à caſtris eſt avectus. Et in caſtris Romanis quum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent, & jam omnium rerum inopia eſſet; victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent, ſi pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum eſſe* reſpondit:

dit : *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum : alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore ; agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, ſuis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe fœdus cum Conſulibus ferire : ſi quid eorum diſpliceat, legatos redire ad ſe vetuit.* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque mœſtitia inceſſit, ut non gravius accepturi viderentur, ſi nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam eſſe. Quum diu ſilentium fuiſſet, nec conſules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam neceſſarium hiſcere poſſent ; tum L, Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat : *Patrem meum*, inquit, *Conſules, ſæpe audivi memorantem, ſe in Capitolio unum non fuiſſe auctorem ſenatui redimendæ auro à Gallis civitatis, quando nec foſſa valloque ab ignaviſſimo ad opera ac muniendum hoſte clauſi eſſent : & erumpere ſi non ſine periculo magno, tamen ſine certa pernicie poſſent. Quod ſi ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hoſtem licuit (quo ſæpe modo obſeſſi in obſidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoſte copia eſſet, non mihi paterni animi indoles in conſilio dando deeſſet. Equidem mortem pro patria præclaram eſſe fateor : & me vel devovere pro populo Romano legionibuſque, vel in medios me immittere hoſtes paratus ſum. Sed hic patriam video : hic quicquid Romanarum legionum eſt. quæ niſi pro ſe ipſis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte ſua ſervent ? Tecta urbis dicat aliquis, &* victor agitaret, negarunt, injuſſu populi fœdus fieri poſſe : nec ſine fecialibus cærimoniaque alia ſolenni. Itaque, non, ut vulgo credunt, Claudiuſque etiam ſcribit, fœdere pax Caudina; ſed per ſponſionem facta eſt. Quid enim aut ſponſoribus in fœdere opus eſſet aut obſidibus, ubi precatione res tranſigitur ? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis ſtetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur ?* Spoponderunt conſules, legati, quæſtores, tribuni militum nominaque omnium, qui ſpoponderunt, extant : ubi ſi ex fœdere acta res eſſet, præterquam duorum fecialium non extarent, & propter neceſſariam fœderis dilationem obſides etiam ſexcenti equites imperati, qui capite luerent, ſi pacto non ſtaretur. Tempus inde ſtatutum tradendis obſidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in caſtris conſulum adventus, ut vix ab iis abſtinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti eſſent : quorum ignavia fœdius inde quam veniſſent abituri. illis non ducem locorum, non exploratorem fuiſſe : belluarum modo cæcos in foveam miſſos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hoſti. proponere ſibimetipſi ante oculos jugum hoſtile, & ludibria victoris, & vultus ſuperbos, & per armatos inermium iter. Inde fœdi agminis miſerabilem viam, per ſociorum urbes reditum in patriam, ac parentes, quo ſæpe ipſi majoreſque eorum triumphantes veniſſent. Se ſolos ſine vulnere, ſine ferro, ſine acie victos : ſibi non ſtringere licuiſſe gladios, non manum cum hoſte conferre : ſibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit ; omnia triſtiora experiun-

mœnia & eam turbam, à qua urbs incolitur. imo hercule produntur ea omnia deleto hoc exercitu, non ſervantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis multitudo. tam hercule, quam à Gallorum impetu defendit. An à Veiis exercitum, Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes ſpes opeſque ſunt: quas ſervando, patriam ſervamus: dedendo ad necem.patriam deſerimus, ac prodimus. At fœda atque ignominioſa deditio eſt. ſed ea caritas patriæ eſt, ut tam ignominia eam quam morte noſtrâ, ſi opus ſit, ſervemus. Subeatur ergo iſta quantacumque eſt indignitas: & pareatur neceſſitati, quam ne Dii quidem ſuperant. Ite Conſules, redimite armis civitatem, quam auro majoris veſtri redemerunt.

Cap. V. Conſules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere

do factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum ſingulis veſtimentis inermes extra vallum exire juſſi: & primi traditi obſides, atque in cuſtodiam abducti. Tum à conſulibus abire lictores juſſi, paludamentaque detracta; tantam inter ipſos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandoſque cenſuerant, miſerationem fecit, ut ſuæ quiſque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majeſtatis, velut ab nefando ſpectaculo, averteret oculos.

Cap. VI. Primi conſules prope ſeminudi ſub jugum miſſi· tum ut quiſque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps ſingulæ legiones. circumſtabant armati hoſtes exprobrantes, eludenteſque: gladii etiam pleriſque intentati · & vulnerati quidam, necatique, ſi vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendiſſet. ita traducti ſub jugum, &, quod penè gravius erat, per hoſtium oculos. Quum ex ſaltu evaſiſſent, etſi velut ab inferis extracti tum primum lucem aſpicere viſi ſunt; tamen ipſa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte triſtior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam pervenire poſſent, incerti de fide ſociorum, &, quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi proſtraverunt. Quod ubi eſt Capuam nunciatum, evicit miſeratio juſta ſociorum ſuperbiam ingenitam Campanis. confeſtim inſignia ſua conſulibus, faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus ſenatus populuſque obviam egreſſi, juſtis omnibus hoſpitalibus privatiſque & publicis funguntur officiis: neque illis ſociorum comitas, vultuſque benigni, & alloquia non modo ſermonem elicere, ſed ne ut oculos quidem attollerent, aut conſolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. adeo ſuper mœrorem pudor quidam fugere colloquia & cœtus hominum, cogebat. Poſtero die, quum juvenes nobiles, miſſi à Capua, ut proficiſcentes ad finem Campanum proſequerentur, revertiſſent; vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, multo ſibi mœſtiores & abjectioris animi viſos referrent; adeo ſilens, ac prope mutum agmen inceſſiſſe: *tacere indolem illam Romanam, ablatoſque cum armis animos, non reddere ſalutem, non ſalutantibus dare reſponſum, non hiſcere quemquam præ metu potuiſſe; tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, ſub quod emiſſi eſſent. Habere Samnites victoriam, non præclaram ſolum, ſed etiam perpetuam. cepiſſe enim non Romam, ſicut ante Gallos, ſed, quod multo bellicoſius fuerit, Romanam virtutem, fero-*

ſeſſos primum audierunt: triſtior deinde ignominioſæ pacis magis, quam periculi nuncius fuit. Ad famam obſidionis delectus haberi cœptus erat: dimiſſus deinde auxiliorum apparatus, poſtquam deditionem tam fœde factam acceperunt. extemploque ſine ulla publica auctoritate conſenſum in omnem formam luctus eſt. Tabernæ circa forum clauſæ, juſtitiumque in foro ſua ſponte cœptum, prius quam indictum: lati clavi, annuli aurei poſiti; pene mœſtior exercitu ipſo civitas eſſe: nec ducibus ſolum atque auctoribus ſponſoribuſque pacis iraſci, ſed innoxios etiam milites odiſſe, & negare urbe tectiſve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miſerabilis. non enim tanquam in patriam revertentes ex inſperato incolumes, ſed captorum habitu vultuque ingreſſi ſero in urbem, ita ſe in ſuis quiſque tectis abdiderunt, ut poſtero atque inſequentibus diebus, nemo eorum forum aut publicum adſpicere vellet. Conſules in privato abditi, nihil pro magiſtratu agere niſi quod expreſſum ſenatuſconſulto eſt, ut dictatorem dicerent comitiorum cauſſa. Q. Fabium Ambuſtum dixerunt, & P. Ælium Pætum, magiſtrum equitum. quibus vitio creatis, ſuffecti M. Æmilius Papus dictator, Valerius Flaccus magiſter equitum. Nec per eos comitia habita. & quia tædebat populum omnium magiſtratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius maximus, M. Valerius Corvus. is conſules creavit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Curſorem iterum: haud dubio conſenſu civitatis, quod nulli ea tempeſtate duces clariores eſſent.

Cap. VIII. Quo creati ſunt die, eo (ſic enim placuerat Patribus) magiſtratum inierunt, ſollennibuſ-

ciamque.

Cap. VII. Quum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum penè Rom. nomen in concilio ſociorum fidelium eſſet; dicitur Ofilius Calavius Ovii filius, clarus genere factiſque, tum etiam ætate verendus, longe aliter ſe habere rem dixiſſe, *Silentium illud obſtinatum fixoſque in terram oculos, & ſurdas ad omnia ſolatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis, indicia eſſe, aut ſe Romana ignorare ingenia, aut ſilentium illud Samnitibus flebiles brevi clamore gemituſque excitaturum: Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis triſtiorem memoriam fore. Quippe ſuos quemque coram animos habiturum, ubicumque congreſſuri ſint; ſaltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam & Romæ ſua infamis clades erat. Ob-

que SC. perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem faſces erant, *Dic Spuri Poſtumi*, inquit. Qui ubi ſurrexit, eodem illo vultu, quo ſub jugum miſſus erat, *Haud ſum ignarus*, inquit: *Conſules, ignominiæ, non honoris cauſſa me primum excitatum, juſſumque dicere, non tanquam ſenatorem, ſed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominioſæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa noſtra neque de pœna retuliſtis, omiſſa defenſione, quæ non difficillima eſſet apud haud ignaros fortunarum humanarumque neceſſitatumque; ſententiam de eo, de quo retuliſtis, paucis peragam. quæ ſententia teſtis erit, mihine, an legionibus veſtris pepercerim, quum me ſeu turpi ſeu neceſſaria ſponſione obſtrinxi. Qua tamen, quando injuſſu populi facta eſt, non tenetur populus Romanus: nec* *quicquam ex ea, præterquam corpora noſtra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique. exſolvamus religione populum, ſi qua obligavimus; ne quid divini humanive obſtet, quo minus juſtum piumque de integro ineatur bellum. Interea conſules exercitum ſcribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hoſtium fines, quam omnia juſta in deditionem noſtram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quæſoque, ſi vobis non fuit cordi Sp. Poſtumium, T. Veturium conſules, cum Samnitibus proſpere bellum gerere; at vos ſatis habeatis, vidiſſe nos ſub jugum miſſos, vidiſſe ſponſione infami obligatos, videre nudos vinctoſque hoſtibus deditos; omnem iram hoſtium noſtris capitibus excipientes. Novos conſules legioneſque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos conſules bella geſta ſunt.* Quæ ubi dixit, tanta ſimul admiratio miſeratioque viri inceſſit homines, ut modo vix crederent illum eundem eſſe Sp. Poſtumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuiſſet: modo miſerarentur, quod vir talis, etiam præcipuum apud hoſtes ſupplium paſſurus eſſet, ob iram diremptæ pacis. Quum omnes laudibus modo proſequentes virum in ſententiam ejus pedibus irent; tentata pauliſper interceſſio eſt ab L. Livio, & Q. Mælio, tribunis plebis: qui *neque exſolvi religione populum*, ajebant, *deditione ſua, niſi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuiſſent, reſtituerentur: neque ſe pro eo, quod ſpondendo pacem, ſervaſſent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos eſſe: neque ad extremum, quum ſacroſancti eſſent, dedi hoſtibus violarive poſſe.*

Cap. IX. Tum Poſtumius: *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos ſalva religione poteſtis. Dedetis deinde & iſtos ſacroſanctos, quum primum magiſtratu abierint. Sed, ſi me audiatis, prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæſos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ uſuram habeant. Nam quod deditione noſtra negant exſolvi religione populum, retis, & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium eſſe? Omitto deditionem, quoniam de ſponſione agitur. quid tandem, ſi ſpopondiſſemus urbem hanc relicturum populum Romanum? ſi incenſurum? ſi magiſtratus, ſi ſenatum, ſi leges non habiturum? ſi ſub regibus futurum? Dii meliora, inquis? atqui non indignitas rerum ſponſionis vinculum levat. Si quid eſt, in quod obligari populus poſſit, in omnia poteſt. & ne illud quidem, quod quoſdam forſitan moveat, refert, conſul an dictator, an prætor ſpoponderit. Et hoc ipſi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit ſatis Conſules ſpondere, ſed legatos, quæſtores, tribunos militum ſpondere coëgerunt. Nec a me nunc quiſquam quæſiverit, quid ita ſpopondérim: quum id nec conſulis jus eſſet, nec illis ſpondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, poſſem. Nihil ad Caudium, Patres Conſcripti, humanis conſiliis geſtum eſt. Dii immortales & veſtris & hoſtium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello ſatis cavimus; & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre feſtinant. An ſi ſana mens fuiſſet, difficile illis fuit, dum ſenes ab domo ad conſultandum arceſſunt, mittere Romam legatos, cum ſenatu, cum populo, de pace, fœdere, agere? Tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuiſſet, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum ſponſio eſſet, quam populi juſſu ſpopondiſſemus. Sed neque vos tuliſſetis, nec nos ſpopondiſſemus: nec fas fuit alium rerum exitum eſſe, quam ut & illi velut ſomnio lætiore, quam quod mentes eorum capere poſſent, nequicquam eluderentur: & noſtrum exercitum eadem quæ impedierat fortuna, expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: ſponſio interponeretur, quæ neminem præter ſponſorem obligaret. Quid enim vobiſcum, Patres Con-*

id iſtos magis ne dedantur, quam quia ita ſe res habeant, dicere, quis adeo juris fecialium expers eſt, qui ignoret? Neque ego infitias eo, Patres Conſcripti, tam ſponſiones quam fœdera ſancta eſſe apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: ſed injuſſu populi nego quicquam ſanciri poſſe, quod populum teneat. An ſi eadem ſuperbia, qua ſponſionem iſtam expreſſerunt nobis Samnites, coëgiſſent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni dice-

ſcripti, quid cum populo Romano actum eſt? quis vos appellare poteſt? quis ſe à vobis dicere deceptum? hoſtis? an civis? Hoſti nihil ſpopondiſtis: civem neminem ſpondere pro vobis juſſiſtis. Nihil ergo vobis, nec nobiſcum eſt, quibus nihil mandaſtis: nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egiſtis. Samnitibus ſponſores nos ſumus, rei ſatis locupletes in id, quod noſtrum eſt: in id, quod præſtare poſſumus, corpora noſtra, & animos. in hæc ſæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet, conſulite, *utrum præſens deditio eorum fieri poſſit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturi, voſque cæteri, vilia hæc capita luendæ ſponſionis feramus, & noſtro ſupplicio liberemus Romana arma.*

Cap. X. Movit Patres Conſcriptos, tum cauſſa, tum auctor: nec cæteros ſolum, ſed tribunos etiam plebis, ut ſe in ſenatus dicerent fore poteſtate. Magiſtratu inde ſe exemplo abdicaverunt: traditique fecialibus cum cæteris Caudium ducendi. Hoc facto ſenatusconſulto, lux quædam affulſiſſe civitati viſa eſt. Poſtumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii Conſulis, aliis claris facinoribus æquabant. Emerſiſſe civitatem ex obnoxia pace, illius conſilio & opera. ipſum ſe cruciatibus & hoſtium iræ offerre, piaculaque pro populo dare Romano. Arma cuncti ſpectant, & bellum. En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat? In civitate, ira odioque ardente, delectus omnium prope voluntariorum fuit. reſcriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductuſque ad Caudium exercitus. Prægreſſi feciales, ubi ad portam venere, veſtem detrahi pacis ſponſoribus iubent, manus poſt tergum vinciri. Quum apparitor verecundia maieſtatis Poſtumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut juſta fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii eſt, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines injuſſu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri ſpopenderunt, atque ob eam rem noxiam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus ſcelere impio ſit ſolutus, hoſce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali, Poſtumius genu femur, quanta maxime poterat vi per- *repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum. nec populus Romanus conſulum ſponſionem, nec nos fidem populi Romani accuſemus. Nunquamne cauſſa deficiet, cur victi pacto non ſtetis? Obſides Porſenæ dediſtis; furto eos ſubduxiſtis: auro civitatem à Gallis redemiſtis; inter accipiendum aurum cæſi ſunt: pacem nobiſcum pepigiſtis, ut legiones vobis captas reſtitueremus; eam pacem irritam facitis, & ſemper aliquam fraudi ſpeciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominioſa pace legiones ſervatas? pacem ſibi habeat, legiones captas victori reſtituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cærimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petiſti, per pactionem habeas, tot cives incolumes, ego pacem, quam hoſti tibi remittendo pactus ſum, non habeam? hoc tu, A. Corneli, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? Ego vero iſtos, quos dedi ſimulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in civitatem obligatam ſponſione commiſſa iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Poſtumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita illi credent Samnitem civem Poſtumium, non civem Romanum eſſe, & à Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis juſtum in nos factum eſſe bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre, & vix pueris dignas ambages ſenes ac conſulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, deme vincla Romanis. moratus ſit nemo, quo minus ubi viſum fuerit, abeant.* Et illi quidem, forſitan & publica, ſua certe liberata fide, ab Caudio in caſtra Romana inviolati redieculit, & clara voce ait, *ſe Samnitem civem eſſe, illum legatum, fecialem à ſe contra jus gentium violatum: eo juſtius bellum geſturos.*

Cap. XI. Tum Pontius, *Nec ego iſtam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spuri Poſtumi, ſi Deos eſſe cenſes, aut omnia irrita facis, aut pacto ſtas? Samniti populo omnes, quos in poteſtate habuit, aut pro eis, pax debetur. Sed quid ego te, appello, qui te captum victori cum qua potes fide reſtituis? Populum Romanum appello, quem ſi ſponſionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, reſtituat legiones intra ſaltum, quo ſeptæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto ſint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in caſtra ſua. quicquid pridie habuerunt quam in colloquium eſt ventum, habeant. tum bellum & fortia conſilia placeant, tunc ſponſio & pax*

runt.

Cap. XII. Samnitibus pro ſuperba pace infeſtiſſimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis ſolum ſed prope in oculis eſſe: & ſero ac nequicquam laudare ſenis Pontii utraque conſilia, inter quæ ſe media lapſos, victoriæ poſſeſſionem pace incerta mutaſſe, & beneficii & maleficii occaſione amiſſa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere: adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus poſt Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Poſtumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: & geri poſſe bellum Romani pro victoria certa haberent: Samnites ſimul rebellaſſe & viciſſe crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium (fuiſſe & Satricanos cum iis ſatis conſtat) nocte occupata eſt. timor inde mutuus utroſque uſque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit. quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani ſuſtinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis paſſi ſunt; Incolumem abiturum qui arma poſuiſſet. ea ſpes remiſit à certamine animos, & paſſim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per averſam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum cæteris pavor: quos circumdatos igni, nequicquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Conſules inter ſe partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obſides ad Caudium dati cuſtodiebantur: Publilius in Samnio ſubſtitit adverſus Caudinas legiones. Diſtendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne à tergo inſtaret hoſtis, nec manere ne Luceria interim amitteretur, ſatis audebant. Optimum viſum eſt committere rem fortunæ, & tranſigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

Cap, XIII. Adverſus quos Publilius conſul quum dimicaturus eſſet, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari juſſit. cæterum ſicut ingenti alacritate ad prætorium concurſum eſt, ita præ clamore poſcentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita eſt. Suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes ſigniferos: & ne mora in concurſu pilis emittendis ſtringendiſque inde gladiis eſſet; pila velut dato ad id ſigno abjiciunt, ſtrictiſque gladiis curſu in hoſtem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut ſubſidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope veſano impetu egit. Itaque, non fuſi modo hoſtes ſunt, ſed ne caſtris quidem ſuis fugam impedire auſi, Apuliam diſſipati petiere: Luceriam tamen coacto rurſus in unum agmine eſt per- genere, ipſi montani atque agreſtes depopulabantur. quæ regio ſi fida Samnitibus fuiſſet, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequiſſet, aut interjecta inter Romam & Arpos, penuria rerum omnium, excluſos à commeatibus abſumſiſſent. Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obſidentes obſeſſoſque inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis ſuppeditabantur: cæterum adeo exigue, ut militi occupato ſtationibus vigiliiſque & opere, eques folliculis in caſtra ab Arpis frumentum veheret; interdum occurſu hoſtium cogeretur abjecto ex equo frumento, pugnare. & obſeſſis, prius quam alter Conſul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromiſſa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit, qui obſidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infeſta commeatibus hoſtium fecerat. Itaque quum ſpes nulla eſſet diutius obſeſſos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam caſtra habebant, undique contractis viribus ſigna cum Papirio conferre.

Cap. XIV. Per id tempus parantibus utriſque ſe ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romaniſque, ut bellum omitterent. per utros ſtetiſſet, quo minus diſcederetur ab armis, adverſus eos ſe pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega ſe communicaturum reſpondit: accitoque eo quum tempus omne in apparatu pugnæ conſumpſiſſet, collocutus de re haud dubia, ſignum pugnæ propoſuit. Agentibus divina humanaque, quæ aſſolent quum acie dimicandum eſt, Conſulibus, Tarentini legati occurſare, reſponſum exſpectantes, quibus Papirius ait: *Auſpicia ſecunda eſſe, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea eſt egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiſcimur.* Signa inde ferri juſſit, & copias eduxit vaniſſimam increpans gentem, quæ ſuarum impotens rerum, præ domeſticis ſeditionibus diſcordiiſque, aliis modum pacis ac belli facere æquum ventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hoſtium tulerat, & in caſtra pertulit. ibi plus quam in acie ſanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio conſule locis maritimis pervenenerat Arpos, per omnia pacata; Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites ea tempeſtate in montibus vicatim habitantes, campeſtria & maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, loci ſimili

cenſeret. Samnites, ex parte altera, quum omnem curam belli remiſiſſent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimulare, ut Tarentinos ſibi conciliarent, quum inſtructos repente ad pugnam Romanos conſpexiſſent, vociferari *ſe in auctoritate Tarentinorum manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius quodcumque caſus ferat paſſuros, quam ut ſpreviſſe pacis auctores Tarentinos videantur.* Accipere ſe omen, Conſules ajunt, & eam precari mentem hoſtibus, ut ne vallum quidem defendant. Ipſi inter ſe partitis copiis ſuccedunt hoſtium munimentis, & ſimul undique adorti, quum pars foſſas explerent, pars vellerent vallum, atque in foſſas proruerent, nec virtus modo inſita, ſed ira etiam exulceratos ignominia ſtimularet animos! caſtra invaſere: & pro ſe quiſque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec ſaltus invios eſſe, ubi errorem fraus ſuperbe viciſſet, ſed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec foſſæ arcerent, memorantes; cædunt pariter reſiſtentes, fuſoſque, inermes atque armatos, ſervos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum ſuperfuiſſet animal, ni conſules receptui ſignum dediſſent, avidoſque cædis milites è caſtris hoſtium imperio ac minis expuliſſent. Itaque apud infenſos, ob interpellatam dulcedinem iræ, confeſtim oratio habita eſt, ut doceretur miles, *Minime cuiquam militum conſules odio in hoſtes ceſſiſſe, aut ceſſuros. quin duces, ſicut belli, ita inſatiabilis ſupplicii futuros fuiſſe, ni reſpectus equitum ſexcentorum, qui Luceriæ obſides tenerentur, præpediſſet animos: ne deſperata venia hoſtes cæcos in ſupplicia eorum ageret; perdere prius quam perire, optantes.* Laudare ea milites lætarique; obviam itum iræ ſuæ eſſe, fateri; omnia patienda potius, quam proderetur ſalus tot principum Romanæ juventutis.

Cap. X V. Dimiſſa concione conſilium habitum, omnibuſne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publius conſul ad peragrandum profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi ſubegit, aut conditionibus in ſocietatem accepit. Papirio quoque, qui obſeſſor Luceriæ reſtiterat,

riæ capta; receptis omnibus ſignis, armiſque quæ ad Caudium amiſerant: &, quod omnia ſuperabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis cuſtodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione ſubita rerum clarior victoria populi Romani eſt: ſiquidem etiam (quod quibuſdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium Imperator, ut expiaret Conſulum ignominiam, ſub jugum cum cæteris eſt miſſus. Cæterum id minus miror, obſcurum eſſe de hoſtium duce dedito miſſoque ſub jugum. id magis mirabile eſt ambigi, Lucius ne Cornelius dictator cum L. Papirio Curſore, magiſtro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam geſſerit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud ſciam an juſtiſſimo triumpho ad eam ætatem ſecundum Furium Camillum triumphaverit, an conſulum Papiriique præcipuum id decus ſit. Sequitur hunc errorem alius error, Curſor ne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cæretano iterum ob rem bene geſtam Luceriæ, continuato magiſtratu conſul tertium creatus ſit; an L. Papirius Mugillanus; & in cognomine erratum ſit.

Cap. X V I. Convenit jam inde per conſules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno ſecundo prælio debellavit: urbemque ipſam, quo ſe fuſa contulerat acies, obſidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna conſul alter cum Satricanis, qui cives Romani poſt Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præſidiumque eorum in urbem acceperant, rem geſſit. nam quum ad mœnia Satrici admotus eſſet exercitus, legatiſque miſſis ad pacem cum precibus petendam, triſte reſponſum ab Conſule redditum eſſet, niſi præſidio Samnitium interfecto aut tradibrevi ad ſpem eventus reſpondit. nam infeſtis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio ſubvehebantur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præſidio erant, legatos miſere ad conſulem Romanum, ut receptis equitibus, qui cauſſa belli eſſent, abſiſteret obſidione. His Papirius ita reſpondit: *Debuiſſe eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos ſub jugum miſiſſent, conſulere, quid victis patiendum cenſeret. cæterum, quoniam ab hoſtibus in ſe æqua ſtatui, quam in ſe ipſi ferre maluerint; nunciare Luceriam juſſit, arma, ſarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent. militem ſe cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum; ulciſcentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recuſatum. ſeptem millia militum ſub jugum miſſa, prædaque ingens Luce-

to, ne ad ſe remearent; plus ea voce, quam armis illatis terroris colonis injectum. Itaque ſubinde exſequentes quærendo à conſule legati, quonam ſe pacto paucos & infirmos crederet, præſidio tam valido & armato vim allaturos: ab iiſdem conſilium petere juſſi, quibus auctoribus præſidium in urbem accepiſſent, diſcedunt: ægreque impetrato, ut de ea re conſuli ſenatum reſponſaque ad ſe referri ſineret, ad ſuos redeunt. Duæ factiones ſenatum diſtinebant: una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utriſque tamen eſt, ut ad reconciliandam pacem conſuli opera navaretur. Pars altera (quum præſidium Samnitium, quia nihil ſatis præparati erat ad obſidionem tolerandam, exceſſurum proxima nocte eſſet) enunciare conſuli ſatis habuit, qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egreſſurus hoſtis foret. altera, quibus invitis deſcitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam Conſuli aperuerunt, armatoſque clam hoſtes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præſidium Samnitium inſeſſis circa viam ſilveſtribus locis, necopinato oppreſſum eſt: & ab urbe plena hoſtium clamor ſublatus, momentoque unius horæ Samnis cæſus, Satricanus captus, & omnia in poteſtate Conſulis erant. Qui, quæſtione habita, quorum opera defectio eſſet facta; quos ſontes comperit, virgis cæſos ſecuri percuſſit: præſidioque valido impoſito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum deceſſiſſe Romam Papirium Curſorem ſcribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samniteſque ſub jugum miſſos, auctores ſunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude; non animi ſolum vigore, ſed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque curſu omnium ætatis ſuæ fuiſſe ferunt & ſeu virium vi, ſeu exercitatione multa, cibi vinique eundem capaciſſimum: nec cum ullo aſperiorem (quia ipſe invicti ad laborem corporis eſſet) fuiſſe militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando auſos ab eo petere, ut ſibi pro re bene geſta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remiſſum dicatis*, *remitto*, inquit, *ne utique dorſum demulceatis*, *quum ex equis deſcendetis*. & vis erat in eo viro imperii ingens pariter in ſocios civeſque. Præneſtinus prætor per timorem ſegnius ex ſubſidiis ſuos duxerat in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernaculum vocari juſſiſſet; lictorem expedire ſecurim juſſit. ad quam vocem exanimi ſtante Præneſtino, *Agedum lictor*, *excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: perfuſumque ultimi ſupplicii metu, mulcta dicta dimiſit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana ſtaret. quin eum parem deſtinarant animis Magno Alexandro copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea & ſingula intuenti, & univerſa, ſicut ab aliis regibus gentibuſque, ita ab hoc quoque facile præſtant invictum Romanum Imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuiſſe Alexandrum; ſed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adoleſcens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, deceſſit. Ut alios reges claros duceſque omittam, magna exempla caſuum humanorum; Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid niſi longa vita, ſicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ; Recenſeam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, ſed ipſos eos cum quibus conſulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q.Publilium Philonem, L. Papirium Curſorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. Deinceps ingentes ſequuntur viri; ſi Punicum Romano prævertiſſet bellum, ſeniorque in Italiam trajeciſſet. Horum in quolibet tum indoles eadem quæ in Alexandro erat animi ingeniique; tum diſciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges geſſerant bella: ita deinde exactores regum Junii Valeriique: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, ſenem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro, (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) ceſſiſſet videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus; inſignes ante milites, quam duces: ceſſiſſent Decii, devotis corporibus in hoſtem ruentes: ceſſiſſet Papirius Curſor, illo corporis robore, illo animi: victus eſſet conſiliis juvenis unius, ne ſingulos nominem, ſenatus ille, quem qui ex regibus conducem, ſi arma Aſia perdomita in Europam vertiſſet.

Cap. XVII. Nihil minus quæſitum à principio hujus operis videri poteſt, quam ut plus juſto ab rerum ordine declinarem, varietatibuſque diſtinguendo opere, & legentibus velut diverticula amœna & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus ſæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, ſi cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur, militum

ſtare dixit, unus veram ſpeciem Romani ſenatus cepit? Id vero erat periculum, ne ſolertius quam quilibet unus, ex his quos nominavi, caſtris locum caperet, commeatus expediret, ab inſidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem inſtrueret, ſubſidiis firmaret. Non cum Dario rem eſſe dixiſſet: quem mulierum ac ſpadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum oneratum fortunæ ſuæ apparatibus, prædam verius quam hoſtem, nihil aliud quam bene auſus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comiſſabundus inceſſit, viſus illi habitus eſſet; ſaltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & veſtigia recentia domeſticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander abſumptus erat.

Cap. XVIII. Et, loquimur de Alexandro nondum merſo ſecundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui ſi ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod ſibi victor induerat, ſpectetur; Dario magis ſimilis quam Alexandro in Italiam veniſſet, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Perſarum mores adduxiſſet. Referre in tanto rege piget ſuperbam mutationem veſtis, & deſideratas humi jacentium adulationes; etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & fœda ſupplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ ſtirpis. Quid ſi vini amor indies fieret acrior, quid ſi trux ac præfervida ira (nec quicquam dubium inter ſcriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod leviſſimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare ſolent, ne majeſtatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuiſſe) ſuſtinere non potuerit populus Romanus. & adverſus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere auſi ſint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adverſus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam miſſurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit; collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etſi nullo bello, multis tamen præliis victus ſit, Alexandro nullius pugnæ non ſecunda fortuna fuerit; non intelligunt, ſe hominis res geſtas, & ejus juvenis, cum populi jam octingenteſimum bellantis annum rebus conque dies quidam dictaturam, nemo pluſquam annum conſulatum petiit: ab tribunis plebis delectus impediti ſunt: poſt tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum cauſſa revocati ſunt: in ipſo conatu rerum circumegit ſe annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male geſtis rebus alterius ſucceſſum eſt: tironem, aut mala diſciplina inſtitutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges, non liberi ſolum impedimentis omnibus, ſed domini rerum temporumque, trahunt conſiliis cuncta, non ſequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella geſſiſſet, & eadem fortunæ pignora in diſcrimen detuliſſet. imo etiam eo plus periculi ſubiſſet, quod Macedones unum Alexandrum habuiſſent; multis caſibus non ſolum obnoxium, ſed etiam offerentem ſe: Romanis multi fuiſſent Alexandro, vel gloria vel rerum magnitudine pares; quorum ſuo quiſque fato, ſine publico diſcrimine viveret, moreretúrque.

Cap. XIX. Reſtat, ut copiæ copiis comparentur, vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Cenſebantur ejus ætatis luſtris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione ſociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem ſcribebantur legiones. quaterni, quinique exercitus ſæpe per eos annos, in Etruria, in Umbria Gallis hoſtibus adjunctis: in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volſcis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & Picentibus & Marſis, Peligniſque, ac Veſtinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Hoſtia tenus Samnites, aut ſocios validos Romanis, aut fractos bello inveniſſet hoſtes. Ipſe trajeciſſet mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Theſſalorum: hoc eferre. Miremur, ſi quum ex hac parte ſecula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo ſpatio quam in ætate tredecim annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers. Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adverſa fortuna pugnæ fuit. paginas in annalibus magiſtratuum, faſtiſque percurrere licet, conſulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et quo ſint mirabiliores, quam Alexander, aut quiſquam rex; denos, vicenoſ-

nim roboris erat. Perſas, Indos, aliaſque ſi adjunxiſſet gentes, impedimentum majus quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi ſupplementum eſſet. Alexandro (quod poſtea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus conſenuiſſet. Arma, clypeus, ſariſſeque illis: Romano ſcutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo quam haſta vehementius ictu miſſuque telum. Statarius uterque miles, ordines ſervans: ſed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies diſtinctior, ex pluribus partibus conſtans: facilis par-

tienti

denti quacunque opus eſſet, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus eſſet. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregiſſet acies? Næ ille ſæpe, etiam ſi prima proſpere eveniſſent, Perſas & Indos, & imbellem Aſiam quæſiſſet, & cum fœminis ſibi bellum fuiſſe dixiſſet: quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixiſſe ferunt; ſortem bellorum in Aſia geſtorum ab hoc ipſo juvene cum ſua conferentem. Equidem quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello claſſibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri ſuffecturam fuiſſe reor ad unum bellum. & forſitan quum & fœderibus vetuſtis juncta Punica res Romanæ eſſet, & timor par adverſus communem hoſtem, duas potentiſſimas armis viriſque urbes armaret, ſimul Punico Romanoque obrutus bello eſſet. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus; ſed experti tamen ſunt Romani Macedonem hoſtem adverſus Antiochum Philippum, Perſen, non modo cum clade ulla, ſed ne cum periculo quidem ſuo. Abſit invidia vero, & civilia bella ſileant, numquam ab equite hoſte, numquam à pedite, numquam aperta acie, numquam æquis, utique numquam noſtris locis laboravimus. Equitem, ſagittas, ſaltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere poteſt. Mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo ſit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

Cap. XX. M. Foſlius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno conſules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati quum ſenatum humi ſtrati daretur: neque ut æquo tamen fœdere, ſed ut in ditione populi Rom. eſſent. Apulia perdomita (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmilii Conſulis, Nerulum vi captum. Et poſtquam res Capuæ ſtabilitas Romana diſciplina, fama per ſocios vulgavit, Antiatibus quoque, qui ſe ſine legibus certis, ſine magiſtratibus agere querebantur, dati ab ſenatu ad jura ſtatuenda ipſis coloniæ patroni: nec arma modo, ſed jura etiam Romana late pollebant.

Cap. XXI. C. Junius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula Conſules, exitu anni non Conſulibus ab ſe creatis, Sp. Nautio, & M. Popillio, cæterum dictatori L. Æmilio, legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magiſtro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi cauſſam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obſidione ſocios, haud procul caſtris Romanorum caſtra poſuit. hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in ſtationes hoſtium incurrerunt. Inde pars utraque ſpe alieni magis auxilii, quam viribus freta ſuis, juſto mox prælio inito Romanos urgent. & quamquam anceps dimicatio erat: tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diverſa ſtatuit ſigna. Infeſtior tamen in erumpentes inceſſit: nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria ſicut ſera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fuſi in caſtra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & ſpe abjecta Saticulæ tuendæ, Pliſtiam ipſi ſocios Romanorum, ut parem dolorem hoſti redderent, circumſimoviſſent, rejecti ad populum, haud quaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum: induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigaſſent ſingulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenſes Canuſinique populationibus feſſi, obſidibus L. Plautio Conſuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti; legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipſi pro remedio ægris rebus diſcordia inteſtina petiſſent. Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis ſemel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad novos Conſules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam præſtandæ populo Romano auctores. id audacter ſpondendo impetraverunt, ut fœdus

dunt.

Cap. XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio geſtum eſt. Conſules novi, ſicut ſuperiores Romæ manſerunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum ſupplemento venit. neque enim Samnites ad Pliſtiam manſerant: ſed accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, caſtra eodem quo ante loco poſuerunt: laceſſenteſque prælio Romanos avertere ab obſidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hoſtium verſus, id bellum tantum ducere quod urbem oppugnabat: ſecurior ab Samnitibus agere, ſtationibus modo oppoſitis, ne qua in caſtra vis fieret. Eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque ocium pati. & quum jam prope in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto dictatore magiſter equitum Q. Aulius Cæretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, ſummovit hoſtem. tum in minime pertinaci genere pugnæ, ſic fortuna exercuit opes, ut inſignis utrimque clades, & clara ipſorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens quo tam ferociter adequitaſſet, inde ſe fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit. in quem inſignem inter ſuos cientem pugnam, magiſter equitum Romanus infeſta cuſpide ita permiſit equum, ut uno iƈtu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis caſum perculſa magis, quam irritata eſt multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium temere inveƈtum per hoſtium turmas tela conjecerunt, fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is viƈtorem detraƈtum ex equo magiſtrum equitum, plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hoſtiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes deſcenſum ab Romanis eſt, coaƈtique idem Samnites facere. & repentina acies circa corpora ducum pedeſtre prælium iniit, quo haud dubie ſuperat Romanus: recuperatumque Aulii corpus miſta cum dolore lætitia viƈtores in caſtra referunt. Samnites, duce amiſſo, & per equeſtre certamen tentatis viribus, omiſſa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Pliſtiæ obſidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Pliſtia per vim Samnis potitur.

Cap. XXIII. Mutata inde belli ſedes eſt. ad Soram ex Samnio Apuliaque traduƈtæ legiones. Sora ad Samnites defecerat; interfeƈtis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus ad ulciſcendam civium necem recuperandamque coloniam magnis itineribus præveniſſet, & ſparſi per vias ſpeculatores, ſequi legiones Samnitium, nec jam procul abeſſe, alii ſuper alios nunciarent; fidentis modo; ſignum repente pugnæ propoſuit, & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in ſemetipſo cuiquam reliƈtam ſpem, de magiſtro equitum, novoque exercitu militem celavit. & tanquam nulla, niſi in eruptione ſpes eſſet, *Locis*, inquit, *anguſtis, milites, deprehenſi, niſi quam viƈtoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa noſtra munimento ſatis tuta ſunt, ſed inopia eadem infeſta. nam & circa omnia defecerunt, unde ſubvehi commeatus poterant: & ſi homines juvare velint, iniqua loca ſunt. Itaque non fruſtrabor ego vos, caſtra hic relinquendo, in quæ infeƈta viƈtoria, ſicut priſtino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta eſſe debent. Caſtra habeant repetantque, quibus operæ eſt trahere bellum: nos omnium rerum reſpeƈtum, præterquam viƈtoriæ, nobis abſcindamus. Ferte ſigna in hoſtem: ubi extra vallum agmen exceſſerit, caſtra quibus imperatum eſt, incendant: damna veſtra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda ſarcientur.* Ea oratione diƈtatoris, quæ neceſſitatis ultimæ index erat, milites accenſi, vadunt in hoſtem: & reſpeƈtus ipſe ardentium caſtrorum, quamquam proximis tantum (ita enim juſſerat diƈtator) ignis eſt ſubditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati ſigna primo impetu hoſtium turbant, & in tempore poſtquam ardentia procul vidit caſtra magiſter equitum (id convenerat ſignum) hoſtium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua poteſt quiſque fugam per diverſa petunt. Ingens multitudo in unum metu conglobata ac ſemetipſam turba impediens, in medio cæſa. Capta hoſtium caſtra direptaque; quorum præda onuſtum militem in Romana caſtra diƈtator reducit; haudquaquam tam viƈtoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra ſpem ſalobviam itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum eſt. non cædes, non fuga alterius partis, ſed nox incertos victi victoreſne eſſent, diremit. Invenio apud quoſdam, adverſam eam pugnam Romanis fuiſſe, atque in ea cecidiſſe Q. Aulium, magiſtrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magiſter equitum, cum exercitu novo ab Roma advenit: & per præmiſſos nuncios conſulto dictatore, ubi ſubſiſteret, quove tempore, & qua ex parte hoſtem aggrederetur, ſubſtitit occultus, ad omnia ſatis exploratis conſiliis. Dictator quum per aliquot dies poſt pugnam continuiſſet ſuos intra vallum, obſeſſi magis quam ob-

va invenit.

Cap. X X I V. Ad Soram inde reditum, novique Conſules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt; magna parte veterum militum dimiſſa, noviſque cohortibus in ſupplementum adductis. Cæterum quum propter difficilem urbis ſitum nec oppugnandi ſatis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria eſſet; Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetraſſet, duci ſe extemplo ad conſules jubet; deductuſque, traditurum urbem promittit. Viſus inde (quum quonam modo id præſtaturus eſſet, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana caſtra ut ſex millia ab oppido removerentur: fore ut minus intentæ in cuſtodiam urbis diurnæ ſtationes ac nocturnæ vigiliæ eſſent. Ipſe inſequenti nocte ſub oppido ſilveſtribus locis cohortibus inſidere juſſis, decem milites delectos ſecum per ardua ac prope invia, in arcem ducit; pluribus quam pro numero virorum miſſilibus telis eo collatis. Ad hæc ſaxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aſpretis, & de induſtria etiam, quo locus tutior eſſet, ab oppidanis congeſta. Ubi quum conſtituiſſet Romanos, ſemitamque anguſtam & arduam erectam ex oppido in arcem oſtendiſſet: *Hoc quidem aſcenſu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint. Vos & decem numero, & quod plus eſt, Romani, Romanorumque fortiſſimi viri eſtis. & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis oſtentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *ad arma*, & *pro veſtram fidem cives!* clamitans. *Arx ab hoſtibus capta eſt, ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magiſtratus, miſſis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à ſpe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur, portæque ab ſemiſomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præſidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concurſantes per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat; quum conſules prima luce advenere; & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium conſenſu deſtinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. cæterum Auſonum gens proditione urbium, ſicut Sora, in poteſtatem venit. Auſona, & Minturnæ, & Veſcia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero in proditionem urbium ſuarum conjurati ad conſules veniunt: docent, *ſuos jampridem, exoptantes Samnitium adventum, ſimul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuiſſe, juventute & armis Samnites juviſſe. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arceſſant bellum, & obſtinatos claudere, ſi exercitus admoventur. In ea fluctuatione animorum, opprimi incautos poſſe.* His auctoribus mota propius caſtra: miſſique eodem tempore circa tria oppida milites; partim armati, qui occulti propinqua mœnibus inſiderent loca; partim togati, tectis veſte gladiis, qui ſub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab iis ſimul cuſtodes trucidari cœpti, ſimul datum ſignum armatis, ut ex inſidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque conſilio, capta. Sed quia abſentibus ducibus impetus eſt factus, nullus modus cædibus fuit: deletaque Auſonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac ſi internecino bello certaſſet.

Cap. XXVI. Eodem anno, prodito hoſtibus Romano præſidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, ſita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites, ad internecionem cæſi. eoque ira proceſſit, ut Romæ quoque quum de colonis mittendis Luceriam conſuleretur ſenatus, multi delendam urbem cenſerent. Præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas, quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infeſtas gentes cogebat. Vicit tamen ſententia, ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti miſſi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis eſſent, Cateram multitudinem incolumem præſidio impoſito Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæſi, ac ſecuri percuſſi ſummo gaudio plebis: cujus maxime intererat, tutam ubique, quæ paſſim in colonias mitteretur, multitudinem eſſe.

Cap. XXV. Conſules ab Sora profecti, in agros atque urbes Auſonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum eſt, fuerant, conjurationeſque circa Campaniam paſſim factæ, nec Capua ipſa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quoſdam inquirendos

puæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De quibus quum ad ſenatum relatum eſſet, haud quaquam neglecta res eſt. quæſtiones decretæ: dictatoremque quæſtionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foſlium magiſtrum equitum dixit. Ingens erat magiſtratus ejus terror. itaque ſive timore ejus, ſeu conſcientia Calavios, Ovium Noviumque (ea capita conjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipſis conſcita, judicio ſubtraxit. Deinde ut quæſtioni Campanæ materia deceſſit, verſa Romam interpretando res; non nomina-

W H

minatim qui Capuæ, ſed in univerſum, qui uſquam coiſſent, conjuraſſentve adverſus rempublicam quæri ſenatum juſſiſſe: & coitiones honorum adipiſcendorum cauſſa factas, adverſus rempublicam eſſe: latiorque & re & perſonis quæſtio fieri: haud abnuente dictatore ſine fine ulla quæſtionis ſuæ jus eſſe. Poſtulabantur ergo nobiles homines. appellantibus tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, ſed univerſi ſimul negare nobilium id crimen eſſe, quibus ſi nulla obſtetur fraude, pateat via ad honorem, ſed hominum novorum. ipſos adeo dictatorem magiſtrumque equitum, reos magis quam quæſitores idoneos ejus criminis eſſe. intellecturoſque ita id eſſe, ſimul magiſtratu abiſſent. Tum enimvero Mænius jam famæ magis quam imperii memor, progreſſus in concionem, ita verba fecit; *Et omnes anteactæ vitæ vos conſcios habeo, Quirites, & hic ipſe honos delatus ad me, teſtis eſt innocentiæ meæ. neque enim quod ſæpe alias, quia ita tempora poſtulabant reipublicæ, qui bello clariſſimus eſſet, ſed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egiſſet, dictator deligendus exercendis quæſtionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de cauſſa vos exiſtimare, quam me pro magiſtratu quicquam incompertum dicere melius eſt) primum ipſas expugnare quæſtiones omni ope anniſi ſunt: dein, poſtquam ad id parum potentes erant, ne cauſſam dicerent, in præſidia adverſariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricii confugerunt. poſtremo repulſi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam ſuam purgarent, viſa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poſcere reum verecundiæ non fuit: ut omnes Dii homineſ-*

quam dum recens erat, quæſtio, per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita: donec coitionibus factionibuſque, adverſus quas comparata erat, oppreſſa eſt.

Cap. XXVII. Earum fama rerum magis tamen ſpe Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam verſos rurſus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, ſi qui motus occaſionem aperirent, Capuam Romanis eriperent. Eo conſules cum valido exercitu venerunt. & primo circa ſaltus, quum utrimque ad hoſtem iniqua via eſſet, cunctati ſunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum caſtra in conſpectu hoſtibus data: deinde levibus præliis, equitum ſæpius quam peditum utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & ſeneſcere dilatione belli vires ſuæ videbantur. Itaque in aciem procedunt; equitibus in cornua diviſis: quibus præceptum erat, intentiores ad reſpectum caſtrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium ſtarent. aciem pediti tutam fore. Conſules Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu conſiſtunt. Dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hoſtes, aut ne ipſi circumirentur, conſtiterant, latius patefacta ſterit. Siniſtris, præterquam quod confertiores ſteterant: repentino conſilio Pœtelii conſulis additæ vires: qui ſubſidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ caſus reſervabantur, in primam aciem extemplo emiſit: univerſiſque hoſtem primo impetu viribus impulit. Commota pedeſtri acie Samnitium, eques in pugnam ſuccedit. in hunc tranſverſo agmine inter duas acies ſe inferentem Romanus equitatus concitat *que ſciant, ab illis, etiam quæ non poſſint, tentari, ne rationem vitæ reddant; me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæſo, Conſules, ſi vobis datum ab ſenatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Foſlium quæſtiones exerceatis, ut appareat innocentia noſtra nos, non majeſtate honoris, tutos à criminationibus iſtis eſſe.* Abdicat inde ſe dictatura, & poſt eum confeſtim Foſlius magiſterio equitum: primique apud conſules (iis enim ab ſenatu mandata res eſt) rei facti adverſus nobilium teſtimonia, egregie abſolvuntur. Publilius etiam Philo multiplicatis ſummis honoribus poſt res tot domi belloque geſtas, cæterum inviſus nobilitati, cauſſam dixit, abſolutuſque eſt. Nec diutius, ut fit,

equos: ſignaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec univerſam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius ſolus, ſed Sulpicius etiam hortator affuerat; avectus ab ſuis nondum conferentibus manus, ad clamorem ab ſiniſtra parte prius exortum. unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad ſuum cornu tenderet cum mille ducentis viris, diſſimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulſos, victorem hoſtem ſigna in perculſos inferentem. Cæterum omnia mutavit repente conſulis adventus. nam & conſpectu ducis refectus militum eſt animus: & majus quam pro numero auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox viſa etiam, prælium reſtituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus,

&

& omiſſo certamine, cædi capique Samnites: niſi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen eſt, perfugerunt. Ad triginta millia cæſa aut capta Samnitium, proditum memoriæ eſt. Conſules egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt. ibique hiberna egerunt, donec ab novis conſulibus L. Papirio Curſore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magiſtro equitum, exercitum accepit. Is quum audiſſet arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omiſſo Boviano ad Fregellas pergit. unde nocturna Samnitium fuga, ſine certamine receptis Fregellis, præſidioque valido impoſito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo ſe intra mœnia ſub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo & Nolani agreſtes, contulerant. Dictator urbis ſitu circumſpecto, quo apertior aditus ad mœnia eſſet, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit; nec ita multo poſt, ſive à Pœtelio dictatore, ſive ab C. Junio Conſule, (nam utrumque traditur) Nola eſt capta. Qui captæ decus Nolæ ad Conſulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam, ab eodem captas: Pœtelium autem peſtilentia orta clavi figendi cauſſa dictatorem dictum. Sueſſi, & Pontiæ, eodem anno coloniæ deductæ ſunt. Sueſſa, Auruncorum fuerat: Volſci Pontias inſulam ſitam in conſpectu littoris ſui incoluerant. Interamna & Caſinum & deducerentur coloniæ, ſenatuſconſultum factum eſt. ſed triumviros creavere, ac miſere colonorum quatuor millia. inſequentes conſules, M. Valerius, P. Decius.

Cap. XXIX. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura

quam in urbem duxit, eaque unus perfecit: quia ob infamem, atque invidioſam ſenatus lectionem verecundia victus collega, magiſtratu ſe abdicaverat. Appius jam inde antiquitus inſitam pertinaciam familiæ gerendo, ſolus cenſuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſervos publicos miniſterii delegandi cauſſâ, ſolennia ejus ſacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis ſtatu ſuo ſacris religionem adferre facile poſſet, quum duodecim familiæ ea tempeſtate Potitiorum eſſent; puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiiſſe, ſed cenſorem etiam Appium, memori Deum ira, poſt aliquot annos luminibus captum.

Cap. XXX. Itaque conſules, qui eum annum ſecuti ſunt, C. Junius Bubulcus tertium, & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni queſti apud populum, deformatum ordinem prava lectione ſenatus, qua potiores aliquot lectu præteriti eſſent; negaverunt eam lectionem ſe, quæ ſine recti pravique diſcrimine ad gratiam & libidinem facta eſſet, obſervaturos. & ſenatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cenſores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum; utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum ſenideni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea perquam paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum & conſulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius: alterum, ut duumviros navales claſſis ornandæ reficiendæque decederet Patribus Romanis, Etruſci belli fama exorta eſt : nec erat ea tempeſtate gens alia, cujus, ſecundum Gallicos tumultus, arma terribiliora eſſent ; quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque altero conſule in Samnio reliquias belli perſequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ reſtiterat, auctore ſenatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo poſtulabat, omnes juniores ſacramento adigit : arma, quæque alia res poſcit, ſumma induſtria parat ; nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat : quieturus haud dubie, niſi ultro arma Etruſci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello conſilia & apud Etruſcos fuere. neutri finibus egreſſi. & cenſura clara eo anno Appii Claudii, & C. Plautii fuit : memoriæ tamen felicioris ad poſteros nomen Appi, quod viam munivit, & a- cauſſa idem populus juberet. lator hujus plebiſciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejuſdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia prohibiti à proximis cenſoribus erant in æde Jovis veſci, quod traditum antiquitus erat, ægre paſſi, Tibur uno agmine abierunt : adeo, ut nemo in urbe eſſet, qui ſacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatum, legatoſque Tibur miſerunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati ſunt, uti reverterentur Romam : poſtquam perpelli nequibant, conſilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die feſto alii alios per ſpeciem celebrandarum cantu epularum cauſſa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus eſt, oneratos ſopiunt : atque ita in plauſtra ſomno victos conjiciunt, ac Romam deportant. nec prius ſenſere; quam plauſtris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppreſſit. Tunc concurſus populi factus, impetratoque ut manerent datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque hac, quæ nunc ſolennis eſt, licentia per urbem vagarentur: reſtitutumque in æde veſcendi jus iis, qui ſacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

Cap. XXXI. Conſules inter ſe provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria ſorte obvenit. In Samnio Cluviam præſidium Romanum quia nequiverat vi capi, obſeſſum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibuſque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infenſus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggreſſus eſt mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium longe ditiſſimum atque opulentiſſimum armis viriſque. Ibi quia haud tantum irarum erat, ſpe prædæ milites accenſi, oppido potiuntur. minus itaque ſævitum in hoſtes eſt: prædæ plus penè, quam ex omni Samnio unquam egeſtum: benigneque omnis militi conceſſa. Et poſtquam præpotentem armis Romanum nec acies ſubſiſtere ullæ, nec caſtra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ ſunt intentæ, ut inſidiis quæreretur locus, ſi qua licentia populando effuſus exercitus, excipi ac circumveniri poſſet. Transfugæ agreſtes, & captivi quidam, pars forte, pars conſilio oblati, congruentia ad conſulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in ſaltum avium compulſam eſſe, perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens ho-

quam virtutem militum vindicaturam: conniterentur modo uno animo omnes invadere hoſtem, victum acie, caſtris exutum, nudatum urbibus, ultimam ſpem furto inſidiarum tentantem, & loco non armis fretum. Sed quem eſſe jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo ſucceſſum erat loco, memorabantur. His accenſus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adverſus imminentem hoſtium aciem, ubi paululum laboris fuit, dum in adverſum clivum erigitur agmen: cæterum poſtquam prima ſigna planiciem ſummam ceperunt; ſenſitque acies æquo ſe jam inſtitiſſe loco, verſus extemplo eſt terror in inſidiatores, eaſdemque latebras, quibus ſe paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: ſed loca difficilia hoſti quæſita, ipſos tum ſua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæſa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoſte prædam pecorum diſcurrit.

Cap. XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs ſocia Romanis velut clauſtra Etruriæ erat, ingens orſi bellum. Eo alter conſulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obſidione ſocios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in caſtra ante urbem poſita advexere. Etruſci diem primum conſultando: maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Poſtero die, ubi celeriora quam tutiora conſilia magis placuere ducibus, ſole orto ſignum pugnæ propoſitum eſt: armatique in aciem procedunt. Quod poſtquam conſuli nunciatum eſt, extemplo teſſeram dari jubet, ut prandeat miles, firmatiſque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Conſul ubi armatos paratoſque ſtium exercitus itinera occultus inſederat, & poſtquam intraſſe Romanos vidit ſaltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. & primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, ſarcinas congerunt in medium: dein, poſtquam ut quiſque liberaverat ſe onere, aptaveratque armis, ad ſigna undique coibant, & notis ordinibus in veteri diſciplina militiæ, jam ſine præcepto ullius ſua ſponte ſtruebatur acies: Conſul ad ancipitem maxime pugnam advectus, deſilit ex equo, & *Jovem, Martemque atque alios teſtatur Deos, ſe nullam ſuam gloriam inde, ſed prædam militi quærentem, in eum locum deveniſſe. neque in ſe aliud, quam nimiam ditandi ex hoſte militis curam reprehendi poſſe Ab eo ſe dedecore nullam rem aliam,*

vidit, ſigna extra vallum proferri juſſit, & haud procul hoſte inſtruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque ſteterunt, exſpectantes ut ab adverſariis clamor & pugna inciperet. & prius ſol meridie ſe inclinavit, quam telum hinc aut illinc emiſſum eſt. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruſcis oritur, concinuntque tubæ, & ſigna inferuntur. Nec ſegnius ab Romanis pugna initur, concurrunt infenſis animis. numero hoſtis, virtute Romanus ſuperat. Anceps prælium multos utriumque, & fortiſſimum quemque abſumit. nec prius inclinata res eſt, quam ſecunda acies Romana ad prima ſigna, integri feſſis ſucceſſerunt. Etruſci, quia nullis recentibus ſubſidiis fulta prima acies fuit, ante ſigna circaque omnes ceciderunt. nullo unquam prælio fugæ minus nec plus cædis fuiſſet, ni obſtinatos mori Tuſcos nox texiſſet: ita, ut victores prius quam victi pugnandi finem facerent. Poſt occaſum ſolis ſignum receptui datum eſt: nocte ab utroque in caſtra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium geſtum eſt: quia & ex hoſtium exercitu prima tota acies deleta uno prælio fuerat, ſubſidiariis modo relictis; vix quod ſatis eſſet ad caſtrorum præſidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures poſt prælium ſaucii deceſſerint, quam ceciderant in acie.

Cap. XXXIII. Q. Fabius inſequentis anni conſul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus eſt. Cæterum & Fabius ſupplementum ab Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruſcis venit. Permulti jam anni erant; quum inter patricios magiſtratus tribunoſque plebis nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius cenſor, circumactis decem & octo menſibus, quod Æmilia lege finitum cenſuræ ſpatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magiſtratu ſe abdicaſſet, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ cenſuræ intra legitimum tempus actionem ſuſceperat; non popularem magis quam juſtam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante cenſuram, & longinquitate poteſtatem dominantem, intra ſex menſium & anni coëgiſſet ſpacium: *Dic agedum,* inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, ſi eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius cenſores fuerunt, cenſor fuiſſes?* Negare Appius *interrogationem tribuni magno opere ad cauſſam pertinere ſuam. nam etſi tenuerit lex Æmilia eos cenſores, quorum in magiſtratu lata eſſet; quia poſt illos cenſores creatos eam legem populus juſſiſſet, quodque poſtremum*

Sacrum montem cepiſtis: hæc, adverſus quam tribunicium auxilium vobis comparaſtis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum inſediſtis: hæc, quæ fœnebres leges, hæc quæ agrarias ſemper impugnavit: hæc connubia Patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magiſtratus iter obſepſit: hoc eſt nomen multo quam Tarquiniorum, infeſtius veſtræ libertati. Itane tandem, Appi Claudi, quum centeſimus jam annus ſit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot cenſores fuerint nobiliſſimi fortiſſimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? Nemo id jus eſſe, quod poſtremo populus juſſiſſet, ſcivit? Immo vero omnes ſciverunt. & ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum cenſores creati erant, quia hanc poſtremam juſſerat: &, quia ubi duæ contrariæ leges ſunt, ſemper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem eſſe? Tenuit Æmilia lex violentos illos cenſores, C. Furium & M. Geganium, qui, quid iſte magiſtratus in republica mali facere poſſet, indicarunt: quum ira finitæ poteſtatis, Mamercum Æmilium principem ætatis ſuæ belli domique, ærarium fecerunt. Tenuit deinceps omnes cenſores intra centum annorum ſpacium, tenet C. Plautium collegam tuum, iiſdem auſpiciis, eodem jure creatum. An hunc non ut qui optimo jure cenſor creatus eſſet, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac ſingulare valeat. Quem tu regem ſacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus ſit, creatum ſe dicet? quem ſemeſtri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum cauſſa dictatorem audacter crees? Quam iſti ſtolidos ac ſocordes videri creditis eos, qui intra viceſimum diem ingentibus rebus geſtis dictatura ſe abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magiſtratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia *juſſiſſet, id jus ratumque eſſet; non tamen aut ſe, aut eorum quemquam, qui poſt eam legem latam creati cenſores eſſent, teneri ea lege potuiſſe.*

Cap. XXXIV. Hæc ſine ullius aſſenſu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno ſe ipſe creavit: tertio, nec ab ſe, nec ab ullo creatus, privatus faſces & imperium obtinnuit. nec ante continuando abſtitit magiſtratu, quam obruerunt eum male parta, male geſta, male retenta imperia. Hæc eſt eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulſi extorres patria*

quum quæſtiones ſeverius quam quibuſdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat, ipſi criminis objectata ab inimicis eſt; ut privatus obviam iret crimini, dictatura ſe abdicavit. Nolo ego iſtam in te modeſtiam: ne degeneraveris à familia imperioſiſſima & ſuperbiſſima: non die, non hora citius, quam neceſſe eſt, magiſtratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. Satis eſt, aut diem aut menſem cenſuræ adjicere. Triennium, inquit, & ſex menſes ultra quam licet Æmilia lege, cenſuram geram, & ſolus geram. hoc quidem jam *regno ſimile eſt. An collegam ſubrogabis, quem ne in demortui quidem locum ſubrogari fas eſt? Pœnitet enim quod antiquiſſimum ſolenne, & ſolum ab ipſo, cui fit, inſtitutum Deo, ab nobiliſſimis antiſtitibus ejus ſacri ad ſervorum miniſterium religioſus cenſor deduxiſti: gens antiquior originibus urbis hujus, hoſpitio Deorum immortalium ſancta, propter te ac tuam cenſuram intra annum ab ſtirpe extincta eſt: niſi univerſam rempubl. eo nefario obſtrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo luſtro capta eſt, quo, demortuo collega C. Julio cenſore L. Papirius Curſor, ne abiret magiſtratu, M. Cornelium Maluginenſem collegam ſubrogavit. Et quanto modeſtior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec ſolus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius cenſuram geſſit. tamen neminem invenit qui ſe poſtea auctorem ſequeretur. omnes deinceps cenſores poſt mortem collegæ ſe magiſtratu abdicarunt. Te nec quod dies exiit cenſuræ, nec quod collega magiſtratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet: virtutem in ſuperbia, in audacia, in contemptu Deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro iſtius magiſtratus majeſtate ac verecundia quem geſſiſti, non modo manu violatum, ſed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: ſed & hæc quæ adhuc egi, pervicacia tua & ſuperbia coëgit me loqui: & niſi Æmiliæ legi parueris, te in vincula duci jubebo.*

Nec, quum ita comparatum à majoribus ſit, ut comitiis cenſoris, niſi duo confecerint legitima ſuffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui ſolus cenſor creari poſſis, ſolum cenſuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixiſſet, prendi cenſorem, & in vincula duci juſſit. Approbantibus ſex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: ſummaque invidia omnium ordinum ſolus cen-

contra, nunc tela, nunc ſaxa, quibus eos affatim locus ipſe armabat, ingerere. Igitur ſcuta, galeæque ictæ, quum etiam quos non vulneraverant, turbarent (neque ſubire erat facile ad propiorem pugnam, neque miſſilia habebant, quibus eminus rem gererent) ſtantes & expoſitos ad ictus quum jam ſatis nihil tegeret, quoſdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & inſtabilem aciem, redintegrato clamore ſtrictis gladiis haſtati & principes invadunt. eum impetum non tulerunt Etruſci, verſiſque ſignis fuga effuſa caſtra repetunt. Sed equites Romani prævecti per obliqua campi, quum ſe fugientibus obtuliſſent, omiſſo ad caſtra itinere, montes petunt. Inde inermi penè agmine, ac vexato vulneribus, in ſilvam Ciminiam penetrarunt. Romanus multis millibus Etruſcorum cæſis, duodequadraginta ſignis militaribus captis, caſtris etiam hoſtium cum præda ingenti potitur.

Cap. XXXVI. Tum de perſequendo hoſte agitari cœptum. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici ſaltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quiſquam præter ducem ipſum audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis aderant, (conſulis fratrem Fabium Cæſonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua Conſulem genitum, tradunt) ſpeculatum ſe iturum profeſſus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hoſpites, Etruſcis inde literis eruditus erat: linguamque Etruſcam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, ſicut nunc Græcis, ita Etruſcis literis erudiri ſolitos. Sed propius eſt vero, præcipuum aliquid fuiſſe in eo, qui ſe tam audaci ſimulatione hoſtibus immiſcuerit. ſervus ei dicitur comes unus fuiſſe nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejuſdem: nec quicquam aliud proficiſcentes, turam gerit.

Cap. XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruſcis obſidebatur: conſulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem ſociis, tentandaſque munitiones, ſi qua poſſet, acies hoſtium inſtructa occurrit; quorum ingentem multitudinem quum oſtenderet ſubjecta late planicies, Conſul, ut loco paucitatem ſuorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen: (aſpreta erant ſtrata ſaxis) inde ſigna in hoſtem obvertit. Etruſci omnium, præterquam multitudinis ſuæ, qua ſoli freti erant, immemores, prælium ineunt, adeo raptim & avide, ut, abjectis miſſilibus, quo celerius manus conſererent, ſtringerent gladios, vadentes in hoſtem. Romanus

quam ſummatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter colloquia inſigni nota hæſitantes deprehendi poſſent. Iere paſtorali habitu, agreſtibus telis, falcibus gæſiſque binis armati. Sed neque commercium linguæ nec veſtis armorumve habitus ſic eos texit, quam quod abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios ſaltus intraturum. Uſque ad Camertes Umbros penetraſſe dicuntur. ibi, qui eſſent, fateri Romanum auſum: introductumque in ſenatum, conſulis verbis egiſſe de ſocietate amicitiaque: atque inde comi hoſpitio acceptum, nunciare Romanis juſſum, commeatum exercitui dierum triginta præſto fore.

re, ſi ea loca intraſſet: juventutemque Camertium Umbrorum: in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata conſuli eſſent, impedimentis prima vigilia præmiſſis, legionibus poſt impedimenta ire juſſis, ipſe ſubſtitit cum equitatu: & luce orta poſtero die obequitavit ſtationibus hoſtium, quæ extra ſaltum diſpoſitæ erant, & quum ſatis diu tenuiſſet hoſtem, in caſtra ſeſe recepit: portaque altera egreſſus, ante noctem agmen aſſequitur. Poſtero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agreſtium Etruſcorum cohortes, repente à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt: adeo incompoſitæ, ut vindices prædarum prope ipſi prædæ fuerint. Cæſis fugatiſque iis, late depopulato agro victor Romanus, opulentuſque rerum omnium copia, in caſtra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant; denunciatum Fabio ſenatus verbis, ne ſaltum Ciminium tranſiret. lætati ſerius ſe, quam ut impedire bellum poſſent, veniſſe, nuncii victoriæ Romam revertuntur.

Cap. XXXVII. Hac expeditione conſulis, motum latius erat quam profligatum bellum. vaſtationem namque ſub Ciminii montis radicibus jacens ora ſenſerat: conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, ſed Umbriæ finitima. Itaque quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque in ſilvis tantummodo promota caſtra, ſed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde inſtructa primo ſuo ſtare loco, relicto hoſtibus ad inſtruendam contra ſpacio: deinde, poſtquam detrectare hoſtem ſenſere pugnam, ad vallum ſubeunt. Ubi poſtquam ſtationes quoque receptas intra munimenta ſenſere, clamor repente circa duces ortus, ut eo ſibi è caſtris cibaria ejus diei deferre juberent, manſuros ſe ſub armis: & aut nocte, aut certe luce prima caſtra hoſtium invaſuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere quieti dant, & quarta fere vigilia ſine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, foſſaſque implendas: intra munimenta inſtruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde ſigno paulo ante lucem, quod æſtivis noctibus ſopitæ maxime quietis tempus eſt, proruto vallo erupit acies: ſtratos paſſim invadit hoſtes: alios immobiles, alios ſemiſomnos in cubilibus ſuis, maximam partem ad arma trepidantes, cædes oppreſſit: paucis armandi ſe datum ſpacium eſt. Eos ipſos non ſignum certum, non ducem ſequentes, fundit Romanus, fugatos eques perſequitur. ad caſtra, ad ſilvas diverſi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam caſtra in campis ſita eodem die capiuntur: aurum argentumque juſſum referre ad conſulem: cætera præda militis fuit. Cæſa aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſilvam ad Peruſiam pugnatam, quidam auctores ſunt: metuque in magno civitatem fuiſſe, ne intercluſus exercitus tam infeſto ſaltu, coortis undique Tuſcis Umbriſque, opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit: itaque à Peruſia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempeſtate erant, legati pacem fœduſque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

Cap. XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, Conſul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia caſtella, vicique, aut deleta hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per idem tempus & claſſis Romana à P. Cornelio, quem ſenatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulſa Pompeios eſſet; ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde reditus ad naves eſſet, dulcedine (ut fit) prædæ longius progreſſi, excivere hoſtes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi poſſent: rediei hora, quum cibum capere conſul milites jubet, præcipit ut in armis ſint, quacumque diei noctiſve hora ſignum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruſcos: nec hoſtem hoſti, nec multitudinem multitudini comparandam ait eſſe. Præterea telum aliud occultum ſcituros in tempore. interea taceri opus eſſe. His ambagibus prodi ſimulabat hoſtes, quo animus militum multitudine territus reſtitueretur: & quod ſine munimento conſederant, veriſimilius erat quod ſimulabatur. Curati cibo corpora deuntes agmine incauto haud procul navibus aſſecuti agreſtes, exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ ſuperfuit cædi trepida multitudo, ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſilvam quantum Romæ terrorem fecerat, ad lætam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: intercluſum Romanum exercitum obſideri: cladiſque imaginem Furculas Caudinas memorabant. eadem temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem in ſaltus invios inductam; ſeptam non hoſtium magis armis, quam locorum iniquitatibus eſſe. Jam gaudium invidia quadam miſcebatur: quod belli Romani duces ab Samnitibus fortuna ad Etruſcos avertiſſet. itaque armis viriſque ad obterendum C. Marcium conſulem concurrit: protinus inde Etruriam per Marſos ac Sabinos petituri; ſi Marcius dimicandi poteſtatem non faciat. Obvius iis conſul fuit. dimicatum prœlio utrimque atroci, atque incerto eventu eſt: & quum anceps cædes fuiſſet, adverſæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amiſſos quoſdam equeſtris ordinis, tribunoſque militum, atque unum legatum, & (quod inſigne maxime fuit) conſulis ipſis vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut ſolet) ingens terror Patres invaſit: dictatoremque dici placebat: nec quin Curſor Papirius diceretur, in quo tum ſumma rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: ſed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infeſtis, tuto poſſe: nec vivere Marcium conſulem ſatis fidebant. Alter conſul Fabius infeſtus privatim Papirio erat: quæ ne ira obſtaret bono publico, legatos ex conſularium numero mittendos ad eum ſenatus cenſuit: qui ſua quoque eum, non publica ſolum auctoritate, moverent, ut memoriam ſimultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium, quum ſenatuſconſultum tradidiſſent, adjeciſſentque orationem convenientem mandatis, conſul demiſſis in terram oculis, tacitus ab incertis quidnam eſſet acturus legatis receſſit. nocte deinde ſilentio (ut mos eſt) L. Papirium dictatorem dixit, cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obſtinatum ſilentium obtinuit, ac ſine reſponſo ac mentione facti ſui, legatos dimiſit: ut appareret inſignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magiſtrum equitum dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti, triſte omen diem diffidit, quod Fauciæ curiæ fuit principium, duabus inſignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejuſdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius in propinquo habuere. Interea res in Etruria geſtæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum eſt: fuſi tamen magis quam cæſi hoſtes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam, & ad Vadimonis lacum Etruſci lege ſacrata coacto exercitu, quum vir virum legiſſet, quantis nunquam alias ante ſimul copiis, ſimul animis dimicarunt. tantoque irarum certamine res geſta eſt, ut ab neutra parte emiſſa ſint tela; gladiis pugna cœpit, & acerrime commiſſa, ipſo certamine quod aliquamdiu anceps fuit, accenſa eſt: ut non cum Etruſcis toties victis, ſed cum aliqua nova gente videretur dimicatio eſſe. Nihil ab ulla parte movetur fugæ, cadunt anteſignani: & ne nudentur propugnatoribus ſigna, fit ex ſecunda prima acies. Ab ultimis deinde ſubſidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum eſt, ut equites Romani, omiſſis equis, ad primos ordines peditum, per arma, per corpora, evaſerint: ea velut nova inter feſſos exorta acies, turbavit ſigna Etruſcorum. Secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta erat, cætera multitudo, tandem perrumpit ordines hoſtium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: &, ut ſemel dedere terga, etiam certiorem capeſſere fugam. Illic primum dies fortuna veteri abundantes Etruſcorum fregit opes. cæſum in acie quod roboris fuit, caſtra eo impetu capta, direptaque.

Cap. XL. Pari ſubinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat, qui, præter cæteros belli apparatus, ut acies ſua fulgeret novis armorum inſignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: ſcuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat ſcuti: ſummum latius qua pectus atque humeri teguntur, faſtigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis cauſſa: ſpongia pectori tegumentum: & ſiniſtrum crus ocrea tectum: galeæ criſtatæ, quæ ſpeciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus verſicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in ſiniſtro conſitertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta eſt, abominandam eam curiam facit.

Cap. XXXIX. Dictator poſtero die auſpiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus, ad terrorem traducti ſilvam Ciminiam exercitus nuper ſcriptis, ad Longulam pervenit: acceptiſque à Marcio conſule veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hoſtes detrectare viſi pugnam. inſtructos deinde, armatoſque (quum ab neutris prælium inciperet) nox oppreſſit. Quieti aliquamdiu, nec ſuis diffidentes viribus, nec hoſtem ſpernentes, ſtativa

ſtunt. Notus jam Romanis apparatus inſignium armorum fuerat: doctique à ducibus erant, *horridum militem eſſe debere; non cælatum auro & argento, ſed ferro & animis fretum. quippe illa prædam verius, quam arma eſſe; nitentia ante rem, deformia inter ſanguinem & vulnera. Virtutem eſſe militis decus, & omnia illa victoriam ſequi: & ditem hoſtem quamvis pauperis victoris præmium eſſe.* His Curſor vocibus inſtinctos milites in prœlium ducit. dextro ipſe cornu conſiſtit: ſiniſtro præfecit magiſtrum equitum. Simul eſt concurſum, ingens fuit cum hoſte certamen ; non ſegnius inter dictatorem & magiſtrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hoſtem, lævo dextrum cornu, ſacratos more Samnitium milites, eoque candida veſte, & paribus candore armis inſignes. eos ſe Orco mactare Junius dictitans, quum intuliſſet ſigna, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi ſenſit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam ſequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum ſtudia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo conſulares, ad equites in cornibus poſitos evehuntur : adhortatique eos, ut partem ſecum capeſſerent decoris, in tranſverſa latera hoſtium incurrunt. Is novus additus terror, quum ex parte utraque circumvaſiſſet aciem, & ad terrorem hoſtium legiones Romanæ redintegrato clamore intuliſſent gradum ; tum fuga à Samnitibus cœpta. Jam ſtrage hominum armorumque inſignium campi repleri, ac primo pavidos Samnites caſtra ſua accepere : deinde ne ea quidem retenta. captis direptiſque ante noctem injectus ignis. Dictator ex Senatuſconſulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam ſpeciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ viſum in iis, ut aurata ſcuta dominis argentariorum ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum thenſæ ducerentur. Et Romani quidem, ad honorem Deûm inſignibus armis hoſtium uſi ſunt : Campanis ab ſuperbia & odio Samnitium, gladiatores, (quod ſpectaculum inter epu-

Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam ; tum pacem petentes, quod uti ea quum daretur, noluiſſent, aſpernatus, oppugnando ad deditionem ſubegit. Cum Samnitibus acie dimicatum : haud magno certamine hoſtes victi. neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marſi eo primum prælio cum Romanis bellaſſent. Secuti Marſorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri conſuli ſecunda belli fortuna erat. Tarquinienſem metu ſubegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere : Volſinienſium caſtella aliquot vi cepit : quædam ex iis diruit, ne receptaculo hoſtibus eſſent : circumferendoque paſſim bello, tantum terrorem ſui fecit, ut nomen omne Etruſcum fœdus ab Conſule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ : ſtipendium exercitui Romano ab hoſte in eum annum penſum, & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruſcis turbavit repentina defectio Umbrorum ; gentis integræ à cladibus belli, niſi quod tranſitum exercitus ager ſenſerat : ii concitata omni juventute ſua, & magna parte Etruſcorum ad rebellionem compulſa, tantum exercitum fecerant, ut relicto poſt ſe in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de ſe, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod incœptum eorum ubi ad Decium Conſulem perlatum eſt, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit : & in agro Pupinienſi ad famam intentus hoſtium conſedit. Nec Romæ ſpernebatur Umbrorum bellum : & ipſæ minæ metum fecerant, expertis à Gallica las erat,) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruſcorum ad Peruſiam, quæ & ipſa induciarum fidem ruperat, Fabius Conſul nec dubia, nec difficili victoria dimicat. ipſum oppidum (nam ad mœnia victor acceſſit) cepiſſet: ni legati dedentes urbem exiſſent. Præſidio Peruſiæ impoſito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ ſe Romam ad ſenatum miſſis, Conſul, præſtantiore etiam quam dictator victoria triumphans, urbem eſt invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, eſt verſum: quos populus proximis comitiis ingenti conſenſu Conſulem alterum, alterum prætorem declaravit.

Cap. XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur conſulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Conſules partiti provincias. Etruria Decio, clade quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium miſſi ſunt: ut, ſi quid laxamenti à bello Samnitium eſſet, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit Conſul, magniſque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus conſulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum cenſerent. Plaga una (Materinam ipſi appellant) non continuit modo cæteros in armis, ſed confeſtim ad certamen egit. caſtra vallantem Fabium adorti ſunt. Quos ubi effuſos ruere in munimenta conſul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempuſque patiebatur, ita inſtruxit: cohortatuſque prædicatione vera qua in Tuſcis qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etruſci belli conficere jubet: &

vocis impiæ pœnas expetere, qua ſe urbem Romanam oppugnaturos, minati ſint. Hæc tanta ſunt alacritate militum audita, ut clamor ſua ſponte ortus loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde, concentu tubarum ac cornuum, curſu effuſo in hoſtem feruntur. Non tamquam in viros, aut armatos incurrunt, mirabilia dictu: ſigna primo eripi cœpta ſigniferis: deinde ipſi ſigniferi trahi ad conſulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. & ſicubi eſt certamen, ſcutis magis quam gladiis geritur res. Umbonibus incuſſaque ala ſternuntur hoſtes. plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipſum certamen facta deditio eſt à primis auctoribus belli. poſtero inſequentibuſque diebus, & cæteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani ſponſione in amicitiam accepti.

Cap. XLII. Fabius alienæ ſortis victor belli, in ſuam provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter geſtas, ſicut priore anno populus continuaverat conſulatum; ita Senatus inſequente anno, quo Ap. Claudius, L. Volumnius Conſules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adverſante, imperium. Appium cenſorem petiſſe conſulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec ſe cenſura abdicavit, in quibuſdam annalibus invenio. Creatus conſul, quum collegæ novum bellum, Salentini hoſtes, decernerentur, Romæ manſit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios eſſet. Volumnium provinciæ haud pœnituit. multa ſecunda prælia fecit: aliquot urbes hoſtium vi cepit. prædæ erat largitor, & benignitatem per ſe gratam comitate adjuvabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconſul ad urbem Alliſas cum Samnitium exercitu ſignis (ii enim jam creati erant) ad ſenatum referre. id ægre paſſi Hernici; concilium populorum omnium habentibus Anagninis, in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem Ferentinamque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

Cap. XLIII. In Samnio quoque, quia deceſſerat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præſidiaque quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœde ſævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu miſſus. Marcio novi hoſtes (jam enim Anagninis Herniciſque aliis bellum juſſum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hoſtes inter conſulum caſtra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non poſſet, & per aliquot dies incerti rerum omnium, ſuſpenſique de ſtatu alterius, uterque conſul ageret, Romamque is metus manaret: adeo, ut omnes juniores ſacramento adigerentur, atque ad ſubita rerum duo juſti ſcriberentur exercitus. Cæterum Hernicum bellum nequaquam pro præſenti terrore ac vetuſtate gentis gloriæ fuit. nihil uſquam dictu dignum auſi, trinis caſtris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad ſenatum Romam legatos mitterent, pacti ſunt bimeſtri ſtipendio frumentoque, & ſingulis in militem tunicis. Ab ſenatu ad Marcium rejecti, cui Senatuſconſulto permiſſum de Hernicis erat: iſque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter conſul ſuperior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obſepſerant hoſtes: ſaltuſque pervios ceperant, ne qua ſubvehi commeatus poſſent: neque eos quum quotidie ſigna in aciem conſul proferret, elicere ad certamen poterat. ſatiſque apparebat neque Samnitem certamen præſens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui Hernicis ſubactis collatis confligit. minime ambigua res fuit. Fuſi hoſtes, atque in caſtra compulſi. nec caſtra forent retenta, ni exiguum ſuperfuiſſet diei: ante noctem tamen ſunt circumſeſſa, & nocte cuſtodita, ne quis elabi poſſet. Poſtero die, vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum ſingulis veſtimentis emitterentur. Hi omnes ſub jugum miſſi. ſociis Samnitium nihil cautum: ad ſeptem millia ſub corona veniere. qui ſe civem Hernicum dixerat, ſeorſum in cuſtodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad ſenatum miſit: & quum quæſitum eſſet, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adverſus Romanos bellaſſent; per Latinos populos cuſtodiendi dantur. juſſique eam integram rem novi conſules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hoſti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui ſe ad certamen credidiſſent pares, conjungi utrique paſſi duo conſulares exercitus, nihil crederent ſupereſſe ſpei; advenientem incompoſito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ ſarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, inſtructa acies. Clamor primum in ſtativa perlatus, dein conſpectus procul pulvis, tumultum apud alterum conſulem in caſtris fecit. iſque confeſtim arma capere juſſis, raptimque eductis in aciem militibus, tranſverſam hoſtium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit: clamitans *ſummum flagitium fore, ſi alterum exercitum utriuſque victoriæ compotem ſinerent fieri, nec ad ſe ſui belli vindicarent decus.*

Qua impetum dederat, perrumpit: aciemque per mediam in caſtra hoſtium tendit, & vacua defenſoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conſpexit, & hoſtes reſpexere, tum paſſim fuga cœpta Samnitium fieri. ſed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem tutum perfugium eſt. Jam triginta millibus hoſtium cæſis, ſignum receptui conſules dederant, colligebatque in unum copias, invicem inter ſe gratantes: quum repente viſæ procul hoſtium novæ cohortes, quæ in ſupplementum ſcriptæ fuerant, integravere cædem. in quas nec juſſu conſulum, nec ſigno accepto victores vadunt; malo tirocinio imbuendum Samnitem, clamitantes. Indulgent Conſules legionum ardori, ut qui probe ſcirent novum militem hoſtium inter perculſos fuga veteranos, ne tentando quidem ſatis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ veteres novæque, montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies: nec quicquam ſatis tuti loci victis eſt. & de jugis, quæ ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum trium menſium frumento imperato, & annuo ſtipendio ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans, in urbem rediit: ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt, quæ ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, ſuæ leges redditæ: connubiumque inter ipſos, quod aliquandiu Hernicorum ſoli habuerunt, permiſſum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas ſine ſuffragii latione data: concilia connubiaque adempta: & magiſtratibus, præterquam ſacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco cenſore locata eſt: quam conſul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque ejus M. Valerio

tranſcenderit, incertum eſt. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incurſiones factæ. itaque ambo conſules in Samnium miſſi. Quum diverſas regiones, Tifernum Poſtumius, Bovianum Minucius periſſent; Poſtumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia inde hominum capta tradunt: alii Marte æquo diſceſſum, & Poſtumium metum ſimulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxiſſe: hoſtes ſecutos duo millia inde locis munitis & ipſos conſediſſe. Conſul, ut ſtativa tuta, copioſaque (& ita erant) petiiſſe videretur; poſtquam & munimentis caſtra firmavit, & omni apparatu rerum utilium inſtruxit; relicto firmo præſidio de vigilia tertia, qua duci proxime poteſt, expeditas legiones ad collegam, & ipſum adverſus alios ſedentem, ducit. ibi auctore Poſtumio Minucius cum hoſtibus ſigna confert; & quum anceps prælium in multum diei proceſſiſſet, tum Poſtumius integris legionibus defeſſam jam aciem hoſtium improviſo invadit. Itaque quum laſſitudo ac vulnera fugam quoque præpediſſent; occidione occiſi hoſtes, ſigna unum & viginti capta: atque inde ad caſtra Poſtumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculſum jam fama hoſtem adorti fundunt fugantque: ſigna militaria ſex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & caſtra utraque capta: & Bovianum, ubi poſtero die cœptum oppugnari, brevi capitur. magnaque gloria rerum geſtarum conſules triumpharunt. Minucium conſulem cum vulnere gravi relatum in caſtra mortuum, quidam auctores ſunt, & M. Fulvium in locum ejus conſulem ſuffectum: & ab eo quum ad exercitum Minucii miſſus eſſet, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Cenſennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum ſimulacrum in Capitolio poſitum, dedicatumque.

Cap. XLV. P. Sulpicio Saverrio-

M. Valerio Maximo viæ per agros publica impenſa factæ. Et cum Carthaginienſibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatiſque eorum, qui ad id venerant, comiter munera miſſa.

Cap. X L I V. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magiſtro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia conſularia habita, quia neuter conſulum potuerat bello abeſſe. Creati conſules L. Poſtumius, Ti. Minucius. Hos conſules Piſo Q. Fabio & P. Decio ſuggerit. biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio conſules factos tradidimus: memoria ne fugerit in annalibus digerendis, an conſulto binos conſules falſos ratus

ne, P. Sempronio Sopho conſulibus, Samnites, ſeu finem, ſeu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam miſere. quibus ſuppliciter agentibus reſponſum eſt, *niſi ſæpe bellum parantes pacem petiſſent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace tranſigi potuiſſe. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus ſtandum eſſe. P. Sempronium conſulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum ad bellum pacem ne inclinent animi, falli non poſſe. Comperta omnia ſenatui relaturum. decedentem ex Samnio Conſulem legati ſequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragraſſet, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hoſtes cæterum permultos annos ſub ſpecie inſidæ pacis quietos, verſa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine militaverant ſimul cum iis Samniti auxilia; & poſt Hernicos ſubactos, univerſa prope gens, ſine diſſimulatione conſilii publici, ad hoſtes deſciverat: & poſtquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant, res repetitum, *tentationem*, ajebant, *eſſe, ut terrore incuſſo belli Romanos ſe fieri paterentur. quod quantopere optandum foret, Hernicos docuiſſe: quum quibus licuerit, ſuas leges Romæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent, copia non fuerit, pro pœna neceſſariam civitatem fore*. Ob hæc, vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis juſſit: conſuleſque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus à caſtris hoſtium conſederunt. Æquorum exercitus (ut qui ſuo nomine permultos annos imbelles egiſſent) tumultuario ſimilis, ſine ducibus certis, ſine imperio trepidare. alii exeundum in aciem, alii caſtra tuenda cenſent: movet pleroſque vaſtatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præſidiis urbium relictarum excidia. Itaque poſtquam inter multas ſententias una, quæ omiſſa cura communium ad reſpectum ſuarum quemque rerum vertiſſet, audita; ut prima vigilia diverſi è caſtris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam ſententiam ingenti aſſenſu accepere. Palatis hoſtibus per agros, prima luce Romani ſignis prolatis in acie conſiſtunt: & ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad caſtra hoſtium tendunt. Cæterum, poſtquam ibi neque ſtationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fre-

vius Cn. filius ſcriba, patre libertino, humili fortuna ortus, cæterum callidus vir & facundus; ædilis curulis fuit. Invenio in quibuſdam annalibus, quum appareret ædilibus, fierique ſe pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quia ſcriptum faceret; tabulam poſuiſſe, & juraſſe, ſe ſcriptum non facturum. quem aliquanto antea deſiiſſe ſcriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante geſto, triumviratibuſque; nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Cæterum (id quod haud diſcrepat) contumacia adverſus contemnentes humilitatem ſuam nobiles certavit. civile jus repoſitum in penetralibus pontificum evulgavit, faſtoſque circa forum in albo propoſuit, ut quando lege agi poſſet, ſciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit; coactuſque conſenſu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire, quum more majorum negaret, niſi Conſulem aut imperatorem poſſe templum dedicare. Itaque ex auctoritate ſenatus latum ad populum eſt, ne quis templum aramve injuſſu ſenatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per ſe, niſi documentum ſit adverſus ſuperbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum viſendi cauſſa Flavius quum veniſſet, conſenſuque nobilium adoleſcentium, qui ibi aſſidebant, aſſurrectum ei non eſſet; curulem afferri ſellam eo juſſit, ac ſede honoris ſui anxios invidia inimicos ſpectavit. Cæterum Flavium dixerat ædilem forenſis factio, Ap. Claudii cenſura vires nacta, qui ſenatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. & poſteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in mitum conſuetum caſtrorum animadverterunt; inſolito ſilentio moti, metu inſidiarum ſubſiſtunt. tranſgreſſi deinde vallum, quum deſerta omnia inveniſſent, pergunt hoſtem veſtigiis ſequi: ſed veſtigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapſis paſſim, primo errorem faciebant; poſt, per exploratores compertis hoſtium conſiliis, ad ſingulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia opougnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incenſa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum, exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marſi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. Iis populis fœdus petentibus datum.

Cap. X L V I. Eodem anno C.Fla-

curia adeptus erat, quas perierat opes urbanas; humilibus per omnes tribus diviſis, forum & campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes diſceſſit civitas. aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forenſis factio tenebat; donec Q. Fabius & P. Decius cenſores facti. Fabius ſimul concordiæ cauſſà, ſimul ne humilimorum in manu comitia eſſent, omnem forenſem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanaſque eas appellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem inſtitutum dicitur, ut equites idibus Quintilibus tranſveherentur.

E P I-

EPITOME

LIBRI X.

Coloniæ deductæ ſunt Sora ac Alba. Carſeoli Marſi in deditionem accepti. Collegium augurum ampliatum eſt, ut eſſent novem, cum antea quaterni fuiſſent. Lex de provocatione ad populum, à Valerio conſule tunc tertium lata eſt. Duæ tribus adjectæ ſunt, Anienſis & Terentina. Samnitibus bellum indictum; & adverſus eos ſæpe proſpere pugnatum. Quum adverſus Etruſcos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanuſque exercitus in maximo eſſet diſcrimine, P. Decius, ſecutus exemplum patris, devovit ſe pro exercitu, & morte ſua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Curſor, Samnitium exercitum, qui jurejurando obſtrictus, quo majore conſtantia virtutis pugnaret, in aciem deſcenderat, fudit. Cenſus actus eſt. luſtrum conditum. cenſa ſunt civium capita ducenta ſexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

CAPUT I.

LUCIO Genucio, Ser. Cornelio Conſulibus, ab externis ferme bellis ocium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos ſex millia colonorum ſcripta. Sora agri Volſci fuerat; ſed poſſederant Samnites. eo quatuor millia hominum miſſa. Eodem anno Arpinatibus Trebulaniſque civitas data. Fruſinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis ſolicitos compertum: capitaque conjurationis ejus quæſtione ab conſulibus ex Senatuſconſulto habita, virgis cæſi ac ſecuri percuſſi. Tamen ne prorſus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta eſt: quod nunciabatur ex ſpelunca quadam excurſiones armatorum in agros fieri. In eam ſpeluncam penetratum cum ſignis eſt: & ex eo loco obſcuro multa vulnera accepta maximeque lapidum ictu, donec al-

ſor locaverat, dictator dedicavit.

Cap. II. Eodem anno claſſis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora appulſa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adverſus hunc hoſtem Conſul Æmilius miſſus. prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem miſſum in Salentinos, in quibuſdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam confligendum eſſet cum Romanis, Italia exceſſiſſe. circumvectus inde Brunduſii promontorium, medioque ſinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuoſa Italiæ littora, dextra Illyrii Liburnique & Iſtri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit: ibi expoſitis paucis qui loca explorarent, quum audiſſet, tenue prætentum littus eſſe, quod tranſgreſſis, ſtagna ab tergo ſint irrigua æſtibus maritimis. agros haud procul proximos campeſtres cerni: ulteriora colles: inde eſtero ſpecus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congeſtis lignis accenſæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia noviſſime in ipſas flammas, dum evadere tendunt, abſumta. M. Livio Dentre, & Æmilio conſulibus redintegratum Æquicum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem ſuis finibus impoſitam, ſumma vi expugnare adorti, ab ipſis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus ſolos per ſe Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus cauſſa dictator diceretur C. Junius Bubulcus: cum M. Titinio magiſtro equitum profectus, primo congreſſu Æquos ſubegit, ac die octavo triumphans in urbem quum rediſſet, ædem Salutis, quam Conſul voverat, cen-

ſe oſtium fluminis prælti, quo circumagi naves in ſtationem tutam vidiſſe, (Meduacus amnis erat) eo invectam claſſem ſubire flumine adverſo juſſit. Graviſſimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia tranſgreſſa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis, colentibus eam oram, pervenit. Ibi egreſſi levi præſidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt; & dulcedine prædandi longius uſque à navibus procedunt. Hæc ubi Patavium ſunt nunciata (ſemper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effuſa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad ſtationem navium (millia autem quindecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, cuſtodibus interemptis, impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. & in terra proſperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad ſtationem Græcis, Veneti obſiſtunt. Ita in medio circumventi hoſtes cæſique, pars capti, claſſem indicant, regemque Cleonymum tria millia abeſſe. Inde captivis proximo vico in cuſtodiam datis, pars fluviatiles naves ad ſuperanda vada ſtagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad claſſem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hoſtem timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius quam repugnantes, uſque ad oſtium amnis perſecuti, captis quibuſdam incenſiſque navibus hoſtium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici proſpere adita, diſceſſit. roſtra navium ſpoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi ſuperſunt qui viderunt. Patavii monimentum navalis pugnæ eo die, qua pugnatum eſt, quotannis ſolenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

Cap. III. Eodem anno Romæ cum Veſtinis, petentibus amicitiam, ictum eſt fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Aretinorum ſeditionibus motu orto nunciabatur: ubi Cilnium, genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum. ſimul Marſos agrum vi tueri: in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Æmilium Paulum. id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis hono-

tiæ, numquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

Cap. IV. Nunciata ea clades Romam, majorem quam res erat, terrorem excivit. nam ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum: cuſtodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora & compoſita magiſtri equitum cura, caſtra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas, invenit: exercitum avidum pugnæ quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit. Eo & hoſtes ſecuti. & quamquam ex bene geſta re, ſummam & in aperto certamine virium ſpem habebant; tamen inſidiis quoque, quas feliciter experti erant, hoſtem tentant. Tecta ſemiruta vici per vaſtationem agrorum deuſti haud procul caſtris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conſpectu præſidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus: propulſum. ad quam illecebram quum moveretur nemo ab Romana ſtatione; paſtorum unus progreſſus ſub ipſas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, quid ceſſarent, quum per media caſtra Romana tuto agere poſſent? Hæc cum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens eſſet indignatio, nec tamen injuſſu movere ſe auderent; jubet peritos linguæ attendere animum paſtorum ſermo agreſti an urbano propior eſſet. Quum referrent ſonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam paſtoralia eſſe, *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequicquam conditas inſidias: omnia ſcire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci poſſe.* Hæc ubi audita ſunt, & ad eos qui conſederant in inſidiis perlata, ribus Valerio ſubjectum. cæterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marſos fundit, compulſis deinde in urbes munitas, Milioniam, Pleſtinam, Freſiliam, intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marſis, fœdus reſtituit. Tum in Etruſcos verſum bellum, & quum dictator auſpiciorum repetendorum cauſſa profectus Romam eſſet, magiſter equitum pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur: ſigniſque aliquot amiſſis, fœda militum cæde ac fuga in caſtra eſt compulſus. qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod ſi qua alia arte cognomen ſuum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: ſed etiam, quod memor Papirianæ ſævi-

conſurrectum repente ex latebris eſt, & in patentem ad conſpectum undique campum prolata ſigna. Viſa legato major acies, quam quæ ab ſuo præſidio ſuſtineri poſſet. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit, interea ipſe impetus hoſtium ſuſtinet.

Cap. V. Nuncio allato, dictator ſigna ferri ac ſequi armatos jubet. ſed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo ſigna armaque, & vix ab impetu & curſu tenebantur. quam ira ab accepta nuper clade ſtimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increſcente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque ſigniferos, ut ocius cant. quo magis feſtinantes videt dictator, eo impenſius retentat agmen, ac ſenſim incedere jubet. Etruſci contra, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant: & ſuper alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruſcorum capeſſiſſe pugnam: nec jam ab ſuis reſiſti poſſe. & ipſe cernit ex ſuperiore loco, in quanto diſcrimine præſidium eſſet. Cæterum ſatis fretus eſſe etiam nunc tolerando certamini legatum, nec ſe procul abeſſe periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hoſtem, ut integris adoriatur viribus feſſos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat ſpacium. prima incedebant ſigna legionum, ne quid occultum aut repentinum hoſtis timeret: ſed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua ſatis laxo ſpacio equi permitti poſſent. Pariter ſuſtulit clamorem acies: & emiſſus eques libero curſu in hoſtem invehitur, incompoſitiſque adverſus equeſtrem procellam ſubitum pavorem offundit. Itaque ut prope ſerum auxilium jam penè circumventis, ita univerſa requies data eſt. integri accepere pugnam: nec ea ipſa longa aut anceps fuit. Fuſi hoſtes caſtra repetunt, inferentibuſque jam ſigna Romanis cedunt, & in ultimam caſtrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in anguſtiis portarum: pars magna aggerem vallumque conſcendunt; ſi aut ex ſuperiore loco tueri ſe, aut ſuperare aliqua & evadere poſſent. Forte quodam loco male denſatus agger pondere ſuperſtantium in foſſam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugæ conclamaſſent, plures inermes quam armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruſcorum vires: & pacto annuo ſtipendio, & duum menſium

ſent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebeioſque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis. qui undique criminandorum Patrum apud plebem occaſionibus quæſitis, poſtquam alia fruſtra tentata erant, eam actionem ſuſceperunt, qua non infirmam plebem accenderent, ſed ipſa capita plebis, conſulares triumphaleſque plebeios: quorum honoribus nihil, præter ſacerdotia, quæ nondum promiſcua erant, deeſſet. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempeſtate eſſent, placeretque augeri ſacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, niſi morte duorum id redigi collegium potuerit, non invenio: quum inter augures conſtet, imparem numerum debere eſſe, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienſes, Luceres, ſuum quæque augurem habeant: aut ſi pluribus ſit opus, pari inter ſe numero ſacerdotes multiplicent: ſicut multiplicati ſunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in ſingulas eſſent, expleverunt. Cæterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre paſſi Patres, quam quum conſulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad ſe pertinere: ipſos viſuros, ne ſacra ſua polluantur. id ſe optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere; aſſueti jam tali genere certaminum vinci. & cernebant adverſarios non id, quod olim vix ſperaverint, affectantes magnos honores, ſed omnia jam, in quorum ſpem dubiam erat cerfrumento, permiſſum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, ſine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam eſſe; ſeditionibus tantum Aretinorum compoſitis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Conſul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam abſentem, creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, conſulatum cum Appuleio Panſa geſſiſſe.

Cap. VI. M. Valerio & Q. Appuleio conſulibus ſatis pacatæ foris res fuere. Etruſcum adverſæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præſtabat. tamen ne undique tranquillæ res eſ-

tatum, tamen adeptos; multiplices conſulatus, cenſuraſque & triumphos.

Cap. VII. Certatum tamen ſuadenda diſſuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter Publium Decium Murem. qui cum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebeiis conſulatus rogabatur, diſſeruiſſent; retuliſſe dicitur Decius parentis ſui ſpeciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, ſuper telum ſtantem, quo ſe habitu pro populo ac legionibus Romanis devoviſſet. *tum Publium Decium Coſ. purum piumque Deis immortalibus viſum, æque ac ſi T. Manlius collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui ſacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuiſſe? id eſſe periculum, ne ſuas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii, caſtius eum ſacra privata facere, & religioſius Deos colere, quam ſe?*

quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot conſules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipſa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auſpicio res geri cœptæ ſunt. Numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem ſuæ plebeios pœnitere. pro certo habere, ſi quod repens bellum oriatur, non plus ſpei fore ſenatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita ſe habeat, cui Deorum hominumve indignum videri poteſt, inquit, *eis viris, quos vos ſellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali laureaque honoraritis; quorum domos ſpoliis hoſtium affixis inſignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia inſignia adjicere? qui Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium aſcenderit, ſi conſpiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo conſulatus, cenſuraque, & triumphus, æquo animo legetur; ſi auguratum aut pontificatum adjeceritis, non ſuſtinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos jam populi Romani beneficio eſſe ſpero, qui ſacerdotiis non minus reddamus dignatione noſtra honoris, quam acceperimus; & Deorum magis, quam noſtra cauſſa expetamus, ut quos privatim colimus, publice colamus.*

Cap. VIII. *Quid autem ego ſic adhuc egi, tamquam integra ſit cauſſa patriciorum de ſacerdotiis, & non jam in poſſeſſione unius ampliſſimi ſimus ſacerdotii? Decemviros ſacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antiſtites eoſdem Apollinaris ſacri cærimoniarumque aliarum plebeios videmus. nec tum patriciis ulla injuria facta eſt, quum duumviris ſacris faciundis adjectus eſt propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortum numerum accipere. multa nobiſcum decora afferimus; imo omnia eadem, quæ vos ſuperbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe conſul eſt factus. Cajus Licinius Stolo primus magiſter equitum, C. Marcius Rutilus primus & dictator & cenſor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper iſta audita ſunt eadem, penes vos auſpicia eſſe, vos ſolos gentem habere, vos ſolos juſtum imperium & auſpicium domi militiæque. Æque adhuc proſperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En umquam fando audiſtis, patricios primo eſſe factos, non de cælo demiſſos, ſed qui patrem ciere poſſent· id eſt, nihil ultra quam ingenuos? Conſulem jam patrem ciere poſſum, avumque jam poterit filius meus. Nihil eſt aliud in re, Quirites, niſi ut omnia negata adipiſcamur, certamen tantum patricii petunt, nec curant quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis ac reipublicæ, uti rogas, jubendam, cenſeo.*

Cap. IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies eſt interceſſione ſublatus. poſtero die deterritis tribunis, ingenti conſenſu accepta eſt. Pontifices creantur, ſuaſor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Feſſus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius conſul de provocatione legem tulit, diligentius ſanctam. tertio ea tum poſt reges exactos lata eſt, ſemper à familia eadem. Cauſſam renovandæ ſæpius haud aliam fuiſſe reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex ſola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, ſi quis verberaſſet necaſſetve civem Romanum, ſanxit. Valeria lex, quum *tis ac ſtrenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adiecit; in quæ plebeii nominentur, non ut vos, Appi, veſtro loco pellant, ſed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, ſicut in cæteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubeſcere, Appi, collegam in ſacerdotio habere, quem in cenſura, quem in conſulatu collegam habere potuiſti: cujus tam dictatoris magiſter equitum, quam magiſtri equitum dictator eſſe potes. Sabinum advenam principem nobilitatis veſtræ, ſeu Attam Clauſum ſeu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in ſuum numerum acceperunt. Ne faſtidieris nos in ſacerdo-*

eum, qui provocaſſet, virgis cædi ſecurique necari vetuiſſet, ſi quis adverſus ea feciſſet, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) viſum, credo, vinculum ſatis validum legis. nunc vix ſerio ita minetur quiſquam. Bellum ab eodem conſule haudquaquam memorabile adverſus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, geſtum eſt. Alter conſul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumſedit. locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia ſita eſt. Nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius

Pætus, T. Manlius Torquatus novi conſules acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium conſulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipſum auctorem fuiſſe Macer Licinius ac Tubero tradunt, differendi ſibi conſulatus in bellicoſiorem annum: eo anno majori ſe uſui reipubl. fore, urbano geſto magiſtratu. ita nec diſſimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Curſore factum. Id ne pro certo ponerem, vetuſtior annalium auctor Piſo effecit: qui eo anno ædiles curules fuiſſe tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum. & Sp. Carvilium, Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus feciſſe: ſecutamque fabulam miſtam ex ædilitiis & conſularibus comitiis, convenientem errori. Et luſtrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Saverrione cenſoribus: tribuſque additæ duæ, Anienſis ac Terentina.

Cap. X. Hæc Romæ geſta. Cæterum ad Nequinum oppidum quum ſegni obſidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, ſpecu facto ad ſtationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad conſulem deducti, præſidium armatum ſe intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aſpernanda res viſa neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculum miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingreſſi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, conſul exercituſque Romanus ſine certamine urbem invaſere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adverſus Umbros miſſa, à flumine Narnia appellata, exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruſcis adverſus inducias paratum bellum. ſed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingreſſus, paulliſper à propoſito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De ſocietate haud abnuunt tam, quia imminui agrum, quam quia accolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimiſſi Galli, pecuniam ingentem ſine labore ac periculo paratam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruſcum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

Cap. XI. T. Manlio conſuli Etruria provincia ſorte evenit, qui vix dum ingreſſus hoſtium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo prope exſpiravit. tertius ab eo caſu dies finis vitæ conſuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro ſe commiſiſſe bellum memorantes Etruſci, ſuſtulere animos. Romæ tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis triſtis nuncius fuit: ut Patres ab jubendo dictatore, conſulis ſubrogandi comitia, ex ſententia principum habita, deterruerint. M. Valerium conſulem omnes ſententiæ centuriæque dixere, quem ſenatus dictatorem dici juſſurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficiſci juſſit. Adventus ejus compreſſit Etruſcos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipſorum obſidioni ſimilis eſſet. neque illos novus conſul vaſtandis agris urendiſque tectis, quum paſſim non villæ ſolum, ſed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc ſegnius bellum opinione eſſet, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium novorum ſociorum indicio exorta eſt: Samnites arma & rebellionem ſpectare, ſeque ab iis ſolicitatos eſſe. Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites verſa eſt. Caritas etiam annonæ ſollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut ſcripſere quibus ædilem fuiſſe eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempeſtatibus fuerat, talis domi tum in annonæ diſpenſatione, præparando ac convehendo frumento, fuiſſet. Eo anno (nec tradibarbari : de mercede agitur. qua pacta acceptaque, quum parata cætera ad bellum eſſent, ſequique Etruſcus juberet, inficias eunt, mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos. quicquid acceperint, accepiſſe ne agrum Etruſcum vaſtarent, armiſque laceſſerent cultores. Militaturos tamen ſe, ſi utique Etruſci velint, ſed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur. tandemque aliqua ſede certa conſiſtant. Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quicquam potuit, non

tur cauſſa) interregnum initum. interreges fuere Appius Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia conſularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium conſules, Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos conſules venerunt, queſtum, *quia conditionibus pellicere ſe nequiverint ad ſocietatem armorum, Samnites infeſto exercitu ingreſſos fines ſuos vaſtare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo ſatis ſuperque erratum quondam : nunc ita obſtinatos animos eſſe, ut omnia ferre ac pati* *tolerabilius ducant, quam ut unquam poſtea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab ſe Samnitium arceant. Se, quanquam bello cum Samnitibus ſuſcepto neceſſaria jam facta adverſus Romanos fides ſit, tamen obſides dare paratos eſſe.*

Cap. XII. Brevis conſultatio ſenatus fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, reſque repetendas ab Samnitibus, cenſent. Benigne reſponſum Lucanis: ictumque fœdus. Feciales miſſi, qui Samnitem decedere agro ſociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam miſſi ab Samnitibus qui denunciarent, *Si quod adiſſent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc poſtquam audita ſunt Romæ; bellum Samnitibus & Patres cenſuerunt, & populus juſſit. Conſules inter ſe provincias partiti ſunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diverſique ad ſuum quiſque bellum proficiſcuntur. Scipioni ſegne bellum & ſimile prioris anni militiæ exſpectanti, hoſtes ad Volaterras inſtructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde: nox incertis qua data victoria eſſet, intervenit: lux inſequens, victorem victumque oſtendit. Nam Etruſci ſilentio noctis caſtra reliquerunt. Romanus egreſſus in aciem, ubi profectione hoſtium conceſſam victoriam videt, progreſſus ad caſtra, vacuis cum plurima præda (nam & ſtativa trepide deſerta fuerant) potitur. Inde in Faliſcum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præſidio reliquiſſet, expedito agmine ad depopulandos hoſtium fines incedit. Omnia ferro ignique vaſtantur: prædæ undique actæ: nec ſolum modo vaſtum hoſti relictum, ſed caſtellis etiam viciſque illatus

dum eſſe certamine. Hic terror, quum illuſtres viri conſulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo, non petentem, deinde ut inclinata ſtudia vidit, etiam recuſantem, convertit: *Quid ſe jam ſenem ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, ſollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipſam vereri, ne cui Deorum nimia jam in ſe, & conſtantior quam velint humanæ res, videatur. Et ſe gloriæ ſeniorum ſuccreviſſe; & ad ſuam gloriam conſurgentes alios lætum aſpicere. nec honores magnos fortiſſimis viris Romæ, nec honoribus deeſſe fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam juſta ſtudia, quæ verecundia legum reſtinguenda ratus, legem recitari juſſit, qua intra decem annos eundem conſulem refici non liceret. Vix præ ſtrepitu audita lex eſt: tribunique plebis, nihil id impedimenti futurum ajebant: ſe ad populum laturos, uti legibus ſolveretur. Et ille quidem in recuſando perſtabat: quid ergo attineret leges ferri rogitans, quibus per eoſdem qui tuliſſent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere. Populus nihilominus ſuffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, conſulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum conſenſu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique eſtis, Quirites. Cæterum quoniam in me, quod vos vultis, facturi eſtis, in collega ſit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente ſuo, quæſo, mecum conſulem faciatis.* Juſta ſuffragatio viſa. omnes quæ ſuperarant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium conſules dixere. Eo anno pleriſque dies dicta ab ædilibus; quia plus quam quod lege finitum erat, agri poſſiderent. nec quiſquam ferſignis. urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruſcos compulerat. Cn. Fulvii conſulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggreſſus, nec ita multo poſt Aufidenam vi cepit.

Cap. XIII. Eodem anno Carſeolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius conſul de Samnitibus triumphavit. quum comitia conſularia inſtarent, fama exorta, Etruſcos Samniteſque ingentes conſcribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruſcorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magiſtratus Samnitium, quod exercitum adverſus Lucanum hoſtem comparatum objecerint Romanis. Itaque ſuis ſociorumque viribus conſurgere hoſtes ad bellum & haudquaquam pari defungen-

me eſt purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum eſt.

Cap. XIV. Conſules novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, quum inter ſe agitarent, ut alter Samnites hoſtes, alter Etruſcos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ ſatis eſſent, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis eſſet; ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti conſules quo expeditiores commeatus eſſent, & incertior hoſtis, quo venturum bellum foret; Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum in Samnium legiones ducunt. Ubi in hoſtium fines ventum eſt, uterque populabundus effuſo agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hoſtes in occulta valle inſtructi, qua ingreſſos Romanos ſuperiore ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis in locum tutum remotis, præſidioque modico impoſito præmonitis militibus adeſſe certamen, quadrato agmine ad prædictas hoſtium latebras ſuccedit. Samnites deſperato improviſo tumultu, quando in apertum ſemel diſcrimen evaſura eſſet res, & ipſi acie juſta maluerunt concurrere. itaque & in æquum deſcendunt, ac fortunæ ſe, majore animo quam ſpe, committunt. Cæterum, ſive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, ſeu quia diſcrimen ſummæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hoſtem loco moveri videt, M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet: & adhortari, ut ſi quando umquam equeſtri ope adjutam rempublicam meminerint; illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præſtent. Peditum certamine immobilem hoſtem reſtare omnem reliquam ſpem in impetu eſſe equitum. & ipſos nominatim juvenes pari comitate utrumque, nunc laudibus nunc promiſſis onerat. Cæterum quando ne ea quoque tentata vis proficeret, conſilio graſſandum, ſi nihil vires juvarent, ratus; Scipionem legatum, haſtatos primæ legionis ſubtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam poſſet occultiſſime, circumducere jubet: inde aſcenſu abdito à conſpectu erigere in montes agmen, averſoque hoſti ab tergo repente ſe oſtendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hoſtibus quam ſuis, ex improviſo ante ſigna evecti, præbuerunt tumultus. Adverſus incitatas turmas ſtetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et poſtquam irritum inceptum erat, recepti poſt ſigna prælio exceſſerunt. Crevit ex eo hoſtium animus, nec ſuſtinere frons prima tam longum certamen increſcentemque fiducia ſui vim potuiſſet, ni ſecunda acies juſſu

cæſi: capti ad trecentos ferme & triginta: ſigna militaria capta tria & viginti.

Cap. XV. Samnitibus Apuli ſe ante prælium conjunxiſſent, ni P. Decius conſul iis ad Maleventum caſtra objeciſſet, extractos deinde ad certamen fudiſſet. Ibi quoque plus fugæ fuit quam cædis. duo millia Apulorum cæſa: ſpretoque eo hoſte Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus diverſis vagari partibus, omnia ſpatio quinque menſium evaſtarunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii caſtra fuerunt: alterius conſulis ſex & octoginta. nec valli tantum, ac foſſarum veſtigia relicta, ſed multo illis inſigniora monimenta vaſtitatis circa, regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum cauſſa Romam profectus maturavit eam rem agere. quum primo vocatæ Q. Fabium conſulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius conſularis candidatus, vir acer & ambitioſus, non ſui magis honoris cauſſa, quam ut patricii recuperarent duo conſularia loca, quum ſuis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut ſe cum Q. Fabio conſulem dicerent. Fabius primo, de ſe eadem fere quæ priore anno dicendo, abnuere. circumſtare ſellam omnis nobilitas, orare ut ex cœno plebeio conſulatum extraheret, majeſtatemque priſtinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius ſilentio facto media oratione ſtudia hominum ſedavit. facturum enim ſe fuiſſe dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, ſi alium quam ſe conſulem fieri videret: *nunc ſe ſui rationem comitiis, quum contra leges futurum ſit peſſimo exemplo non habiturum*. Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio conſul eſt factus; priore item conſulatu inter ſe comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugiſſe eum Appium Claudium collegam, eloquentia, civilibuſque artibus haud dubie præconſulis in primum ſucceſſiſſet. Ibi integræ vires ſiſtunt invehentem ſe jam Samnitem: & tempore improviſa ex montibus ſigna, clamorque ſublatus, non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam & Fabius, Decium collegam appropinquare exclamavit, & pro ſe quiſque miles, adeſſe alterum conſulem, adeſſe legiones, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidiniſque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque feſſi opprimerentur: & quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor cædes, quam pro tanta victoria fuit. tria millia & quadringenti

ſtantem.

Cap. XVI. Comitiis perfectis, veteres conſules juſſi bellum in Samnio gerere; prorogato in ſex menſes imperio. Itaque inſequenti quoque anno L. Volumnio & Aq. Claudio conſulibus, P. Decius, qui conſul in Samnio relictus à collega fuerat; proconſul idem populari non deſtitit agros, donec Samnitium exercitum nuſquam ſe prælio committentem, poſtremo expulit finibus. Etruriam pulſi petierunt: & quod legationibus nequicquam ſæpe tentaverant, id ſe tanto agmine armatorum miſtis terrore precibus, acturos efficacius rati, poſtulaverunt principum

Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos eſſe, ſi ſuiſmet ipſorum viribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petiiſſe pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non poſſent: rebellaſſe, quod pax ſervientibus gravior, quam liberis bellum eſſet. Unam ſibi ſpem reliquam in Etruſcis reſtare. Scire gentem Italiæ opulentiſſimam armis, viris, pecunia, eſſe: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces quum ſuopte ingenio, tum adverſus Romanum populum: quem captum à ſe auroque redemptum haud vana jactantes memorent. Nihil abeſſe, ſi ſit animus Etruſcis, qui Porſennæ quondam, majoribuſque eorum fuerit: quin Romanos omni agro cis Tiberim pulſos dimicare pro ſalute ſua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, inſtructum armis, ſtipendio veniſſe: confeſtim ſecuturos, vel ſi ad ipſam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

Cap. XVII. Hæc eos in Etruria jactantes, molienteſque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio: *Quid per agros,* inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes & mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præſidet. ceſſere finibus, ac ſibimetipſi exilium conſcivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam urbem oppugnandum ducit: tantuſque ardor militum fuit, & caritate ducis, & ſpe majoris quam ex agreſtibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium & millia & trecentos occiſi; & ſex millia hominum capta. & miles ingenti præda potitus; quam vendere, ſicut priorem, coactus; Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen ſumma alacritate ductus. Cæterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defenſa ſumma vi mœnia ſunt, & locus erat munimento, naturaque tutus: ſed evicit omnia aſſuetus prædæ miles. ad tria millia hoſtium circa muros cæſa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibuſdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: ſunt qui novorum conſulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, ſed alterius, P. Volumnii: ei Samnium provinciam eveniſſe.

Cap. XVIII. Dum ea in Samnio, cujuſcunque ductu auſpicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur. cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tuſci fere omnes conciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede ſollicitabantur. omnis ea multitudo ad caſtra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens poſtquam Romam perlatus eſt, quum jam L. Volumnius conſul cum legionibus ſecunda ac tertia, ſociorumque millibus quindecim profectus in Samnium eſſet, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones ſecutæ, prima & quarta, & ſociorum duodecim millia. caſtra haud procul ab hoſte poſita. Cæterum magis eo profectum eſt quod mature ventum erat, ut quoſdam ſpectantes jam arma Etruriæ populos, metus Romani nominis centum pugnantes circumventi, captique: & alia præda ingens capta eſt. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet: *Haccine*. inquit, *victoria ſola, aut hac præda contenti eſtis futuri? Vultis vos pro virtute ſpes gerere? omnes Samnitium urbes fortunæque in urbibus relictæ, veſtræ ſunt; quando legiones eorum tot præliis fuſas, poſtremo finibus expuliſtis. Vendite iſta, & illicite lucro mercatorem, ut ſequatur agmen. ego ſubinde ſuggeram quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoque ſine opere, ſine tormentis ſimul admota ſunt ſigna, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, ſcalis raptim admotis in mœnia evaſere. captum oppidum ac direptum eſt, ad duo

comprimeret, quam quod ductu conſulis quicquam ibi ſatis ſcite, aut fortunate geſtum ſit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commiſſa: ſpeſque indies graviorem hoſtem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux ſatis fideret. Literas ad collegam arceſſendum ex Samnio miſſas in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, quum ea ipſa inter conſules populi Romani jam iterum eodem honore fungentes diſceptatio fuerit: Appio abnuente miſſas, Volumnio affirmante Appii ſe literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria caſtella ceperat, in quibus ad tria millia hoſtium cæſa erant: dimidium fere ejus captum. & Lucanorum ſeditiones, à plebeiis & egentibus ducibus ortas, ſumma optimatium voluntate per Q. Fabium proconſulem, miſſum eo cum veteri exercitu, compreſſerat. Decio depopulandos hoſtium

ſtium agros relinquit. ipſe cum ſuis copiis ln Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conſcientia ſua credo animum habuiſſe haud immerlto iratum, ſi nibil ſcrlpſcrat: illlberali, & ingrato animo, ſi eguerat ope, diſſimulantem. Vix enim ſalute mutua reddita quum obviam egreſſus eſſet: *Satin' ſalvæ*, inquit, *Luci Volumni? ut ſeſe in Samnio res habent? Quæ te cauſſa ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius ln Samnio res proſperas eſſe ait: literls ejus accltum veniſſe. quæ ſi falſæ fuerint, nec uſus ſui ſit ln Etruria, extemplo converſis ſignis abiturum. *Tu vero abeas*, lnquit, *neque te quiſquam moratur: etenim minime conſentaneum eſt: quum bello tuo forſitan vix ſufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari veniſſe. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle fruſtra operam inſumptam, quam quicquam lncidiſſe, cur non ſatis eſſet Etrurlæ unus conſularis exercitus.*

Cap. XIX. Digredientes jam conſules legati tribunique ex Appiano exercitu circumſiſtunt: pars imperatorem ſuum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, ſua ſponte oblatum ſperneretur: plures abeunti Volumnio obſiſtere, atque obteſtari, *ne pravo cum collega certamine rempub. prodat. ſi qua clades incidiſſet, deſertori magis quam deſerto noxiæ fore. Eo rem adductam, ut omnis rei bene aut ſecus geſtæ in Etruria decus dedecuſque ad L. Volumnium ſit delegatum. neminem quæſiturum quæ verba Appii, ſed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimlti ab Appio eum, ſed à republ. & ab exercitu retineri. experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo obteſtan-

Tum militum clamor ortus, ut ſimul ambo bellum Etruſcum ſuſciperent. quo animadverſo conſenſu Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam ut quid vos velitis, obſcurum ſit. manere, an abire me velitis, clamore ſignificate.* Tum vero tantus eſt clamor exortus, ut hoſtes è caſtris exciret: armis arreptis in aciem deſcendunt. & Volumnius ſigna canere, ac vexilla efferri è caſtris juſſit, Appium addubitaſſe ferunt, cernentem, ſeu pugnante, ſeu quieto ſe, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne ſuæ quoque legiones Volumnium ſequerentur, & ipſum flagitantibus ſuis ſignum dediſſe. Ab neutra parte ſatis commode inſtructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat: ſuoque impetu magis milites quam cuiuſquam ductu aut imperio pugnam capeſſebant. & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec ſatis temporis ad inſtruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hoſtem perveniret. itaque fronte inæquali concurſum eſt: & velut ſorte quadam mutante aſſuetos inter ſe hoſtes, Etruſci Volumnio, Samnites parumper cunctari, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ diſcrimine, ita ut inter prima ſigna manibus ad cœlum ſublatis conſpiceretur, ita precatus eſſe, *Bellona ſi hodie nobis victoriam duis, aſt ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut inſtigante Dea, & ipſe collegæ & exercitus virtutem adæquavit. Ducis imperatoria opera exſequuntur; & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hoſtes, majorem molem haud facile ſuſtinentes, quam cum qua manus conſerere aſſueti fuedoque, prope reſtitantes conſules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme ſententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius cauſſa ſuperior, ne infacundus quidem adverſus eximiam eloquentiam collegæ viſus eſſet; cavillanſque Appius *ſibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto atque elingui, facundum etiam conſulem haberent: priore conſulatu primis utique menſibus hiſcere eum nequiſſe, nunc jam populares orationes ſerere; Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu à me ſtrenue facere, quam ego abs te ſcite loqui didiciſſem. Poſtremo conditionem ferre, quæ decretura ſit, non orator (neque enim id deſiderare rempublicam) ſed imperator uter ſit melior. Etruriam & Samnium provincias eſſe: utram mallet, eligeret. ſuo exercitu ſe vel in Etruria, vel in Samnio rem geſturum,* rant. urgendo cedentes, inſequendoque effuſos compulere ad caſtra. Ibi, interventu Galli, cohortiumque Sabeliarum, pauliſper recruduit pugna. iis quoque mox fuſis, jam à victoribus caſtra oppugnabantur: & quum Volumnius ipſe portæ ſigna inferret, Appius Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per foſſas irruperunt. Caſtra capta, direptaque, præda ingens parta, & militi conceſſa eſt. ſeptem millia ac trecenti hoſtium occiſi, duo millia & centum viginti capti.

Cap. XX. Dum ambo conſules omniſque Romana vis in Etruſcum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Veſcinos in Campaniam Falernumque agrum tranſcendunt, ingenteſque prædas faciunt. Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibuſque Campani agri, ad tuendos ſocios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipſe cernit recentia cladis veſtigia, & Caleni narrant tantum jam prædæ hoſtes trahere, ut vix explicari agmen poſſit: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium eſſe, ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea quanquam ſimilia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo, cognoſcit, ad Vulturnum flumen ſedere hoſtem, inde tertia vigilia moturum iter in Samnium eſſe. His ſatis exploratis profectus, tanto intervallo ab hoſtibus conſedit, ut nec adventus ſuus propinquitate nimia noſci poſſet, & egredientem è caſtris hoſtem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad caſtra acceſſit: gnaroſque Oſcæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermiſti hoſtibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoſcunt infrequentia armatis ſigna egreſſa, prædam prædæque cuſtodes exire; ignobile agmen, & ſua quemque molientem, nullo inter alios conſenſu, nec ſatis certo imperio. Tempus aggrediendi aptiſſimum viſum eſt: & jam lux appetebat. itaque ſigna canere juſſit: agmenque hoſtium aggreditur. Samnites, præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum: ac præ ſe agere prædam: pars ſtare; incerti utrum progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam tranſcenderant vallum, cædeſque ac tumultus erat in caſtris. Samnitium agmen præterquam hoſtili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipſi ſoluti vinctos ſolvebant: partim arma in ſarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipſo terribiliorem intermiſti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stajum Minatium dominus, militi conceſſæ: coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

Cap. XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat; & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, poſt deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti ſolicitari. His nunciis ſenatus conterritus, juſtitium indici, delectum omnis generis hominum haberi juſſit. nec ingenui modo aut juniores ſacramento adacti, ſed ſeniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. & defendendæ urbis conſilia agitabantur; ſummæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Cæterum parte curæ exonerarunt ſenatum Lucii Volumnii conſulis literæ, quibus cæſos fuſoſque populatores Campaniæ cognitum eſt. Itaque & ſupplicationes ob rem bene geſtam conſulis nomine decernunt. Juſtitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo, ſupplicatioque perlæta fuit. Tum de præſidio regionis depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Veſcinum & Falernum agrum deducerentur: una ad oſtium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in ſaltu Veſcino, Falernum contingente agrum: ubi Sinope dicitur Græca urbs fuiſſe; Sinueſſa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum eſt, ut plebeiſcito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in ſtationem ſe prope perpetuam infeſtæ regionis, non in agros mitti rebantur. Avertit ab eis curis ſenatum Etruriæ ingraveſcens bellum; & crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent: *quatuor gentes conferre arma; Etruſcos, Samnites, Umbros, Gallos. jam caſtra bifariam facta eſſe, quia unus locus capere tantam multitudinem non poſſit*. Ob hæc, ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt. diſſipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipſum circumſiſtunt: inſidentemque equo, captum, ad conſulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima ſigna Samnitium: præliumque jam profligatum integratum eſt, nec diutius ſuſtineri potuit. Cæſa ad ſex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: ſigna militaria triginta: & quod lætiſſimum victoribus fuit, captivorum recepta ſeptem millia & quadringenti: præda ingens ſociorum: accitique edicto domini ad res ſuas noſcendas, recipiendaſque. Præſtituta die, quarum rerum non extitit (& jam appetebat tempus comitiorum) L. Volumnius conſul Romam revocatus: qui prius quam ad ſuffragium centurias vocaret, in concione advocato populo, multa de magnitudine belli Etruſci diſſeruit. *jam tum, quum ipſe ibi cum collega rem pariter geſſerit, fuiſſe tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: acceſſiſſe poſtea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adverſus quatuor populos duos conſules illo die deligi meminiſſent. ſe, niſi confideret eum conſenſu populi Romani conſulem declaratum iri qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuiſſe extemplo dicturum.*

Cap. XXII. Nemini dubium erat,

quin Q. Fabius omnium conſenſu deſtinaretur, eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ conſulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur conſenſu, verſa poſtremo ad collegam P. Decium poſcendum. *id ſenectuti ſuæ adminiculum fore: cenſura, duobuſque conſulatibus ſimul geſtis expertum ſe, nil concordi collegio firmius ad rempubl. tuendam eſſe. novo imperii ſocio vix jam aſſueſcere ſenilem animum poſſe. cum moribus notis facilius ſe communicaturum conſilia.* Subſcripſit orationi ejus conſul cum meritis P. Decii laudibus, tum *quæ ex concordia conſulum bona, quæque ex diſcordia mala in adminiſtratione rerum militarium evenirent*, memorando, *quam prope ad ultimum diſcrimen ſuis & collegæ certaminibus nuper ventum foret*: admonendo Decium, Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. eſſe præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes. Ea ingenia conſularia eſſe. callidos ſolerteſque, juris atque eloquentiæ conſultos, qualis Ap. Claudius eſſet, urbi ac foro præſides habendos, prætoreſque ad reddenda jura creandos eſſe.* His agendis dies eſt conſumptus. poſtridie ad præſcriptum conſulis & conſularia & prætoria comitia habita. Conſules creati Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor; omnes abſentes: & L. Volumnio ex ſenatuſconſulto & ſcito plebis prorogatum in annum imperium eſt,

Cap. XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum cauſſa ſupplicationes in biduum ſenatus decrevit. Publice vinum ac thus ſacrificiis præbitum. ſupplicatum iere frequentes viri, fœminæque. Inſignem ſupplicationem fecit certamen in ſacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario eſt ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam Volumnio conſuli, matronæ, quod è Patribus enupſiſſet, ſacris arcuerant. Brevis altercatio inde, ex *ter matronas ſit. detiſque operam, ut hæc ara quam illa ſi quid poteſt, ſanctius, & à caſtioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta eſt; ut nulla niſi ſpectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuiſſet, jus ſacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis ſolum, ſed omnis ordinis fœminis, poſtremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt, quorum bonis mulctatis, ex eo quod in publicum redactum eſt, ænea in Capitolio limina, & trium menſarum argentea vaſa in cella Jovis. Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem ſimulacra infantium conditorum Urbis ſub uberibus lupæ poſuerunt: ſemitamque ſaxo quadrato à Capena porta ad Martis ſtraverunt, & ab ædilibus plebeiis L. Æmilio Pæto, & C. Fulvio Curvo, ex mulctaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris poſitæ.

Cap. XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum, conſulatum ineunt: tribus conſulatibus, cenſuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter ſe clari. quæ ne perpetua eſſet, ordinum magis quam ipſorum inter ſe certamen interveniſſe reor: patriciis tendentibus: ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet: plebeiis auctoribus Decio, ut ad ſortem revocaret. Fuit certe contentio in ſenatu; & poſtquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum eſt in concione. ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita: Fabius *quam arborem conſeruiſſet, ſub ea legere alium fructum, indignum eſſe*, dicere. *ſe aperuiſſe Ciminiam ſilvam, viamque per devios ſaltus Romano bello feciſſe. Quid ſe id ætatis ſollicitaſſent, ſi alio duce bellum geſturi eſſent? Nimirum adverſarium ſe, non ſocium imperii legiſſe*, ſenſim exprobrat: *& invidiſſe Decium concordibus collegiis tribus*, Poſtremo *ſe tendere nihil ul-*

iracundia muliebri in contentionem animorum exarſit. quum ſe Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingreſſam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta ſit; nec ſe viri, honorumve ejus ac rerum geſtarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium quod ſatis eſſet loci modico ſacello, excluſit: aramque ibi poſuit. & convocatis plebeiis matronis, conqueſta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: voſque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ in-*

tra, quam, ut ſi ſe dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in ſenatus arbitrio ſe fuiſſe, & in poteſtate populi futurum. P. Decius ſenatus injuriam querebatur: *quoad potuerint Patres anniſos, ne plebeiis aditus ad magnos honores eſſet: poſtquam ipſa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata eſſet; quæri, quemadmodum irrita ſint, non ſuffragia modo populi, ſed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum poteſtatem vertantur. Omnes ante ſe conſules ſortitos provincias eſſe: nunc extra ſortem Fabio ſenatum provinciam dare. Si honoris ejus cauſſa: ita cum de ſe deque republica meritum eſſe,* *ut faveat Q. Fabii gloriæ: quæ modo non ſua contumelia ſplendeat. Cui autem dubium eſſe, ubi unum bellum ſit aſperum ac difficile, quum id alteri extra ſortem mandetur, quin alter conſul pro ſupervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria geſtis. velle & P. Decium gloriari: & forſitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviſo incendium daret, eum ſe extincturum. Poſtremo ſe, collegæ honores præmiaque conceſſurum verecundia ætatis ejus majeſtatiſque. quum periculum, quum dimicatio propoſita ſit, neque cedere ſua ſponte, neque ceſſurum. & ſi nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut quod populi ſit, populus jubeat potius, quam Patres gratificentur. Jovem optimum maximum, Deoſque immortales ſe precari, ut ita ſortem æquam ſibi cum collega dent, ſi eandem virtutem felicitatemque in bello adminiſtrando daturi ſint. certe id & natura æquum, & exemplo utile eſſe, & ad famam populi Romani pertinere; eos conſules eſſe, quorum utrolibet duce bellum Etruſcum geri recte poſſit.* Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut priusquam intro vocarentur ad ſuffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi conſenſu quam ſenatus, provincia Etruria extra ſortem Fabio decreta eſt.

Cap. XXV. Concurſus inde ad conſulem factus omnium ferme juniorum. & pro ſe quiſque nomina dabant: tanta cupido erat ſub eo duce ſtipendia faciendi. Qua circumfuſus turba, *quatuor millia*, inquit, *peditum & ſexcentos equites duntaxat ſcribere in animo eſt: hodierno & craſtino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ eſt, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac ſpei gerente, quod non deſi-

in caſtra, terroremque ibi vellentes vallum, & iis qui in caſtris remanſerunt militibus, & ipſi Appio fecerunt. Tum pro ſe quiſque alii aliis dicere, Conſulis ſe Q. Fabii facere juſſu. Poſtero inde die caſtra mota: & Appius prætor Romam dimiſſus. inde nuſquam ſtativa Romanis fuere. negabat utile eſſe uno loco ſedere exercitum: itineribus, ac mutatione locorum nobiliorem ac ſalubriorem eſſe. fiebant autem itinera, quanta fieri ſinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo relicta ſecunda legione ad Cluſium, quod Camars olim appellabant: præpoſitoque caſtris L. Scipione proprætore, Romam ipſe ad conſultandum de bello rediit: ſive ipſe ſponte ſua, quia bellum ei majus in conſpectu erat, quam quantum eſſe famæ crediderat; ſive ſenatuſconſulto accitus. nam in utrumque auctores ſunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt: quum in ſenatu, & apud populum (id quod per literas aſſidue fecerat) terrorem belli Etruſci augeret: *non ſuffecturum ducem unum nec exercitum unum, adverſus quatuor populos. Periculoſum eſſe, ſive juncti unum premant, ſive id diverſi gerant bellum, ne ad omnia ſimul obire unus non poſſit. Duas ſe ibi legiones Romanas reliquiſſe: & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio veniſſe: ſibi placere, P. Decium conſulem, primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficiſci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si conſul malit in ſuam provinciam ire; Volumnium in Etruriam ad conſulem cum exercitu juſto conſulari proficiſci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium cenſuiſſe ferunt, Ut omnia integra ac libera Q. Fabio ſervarentur: donec vel ipſe, ſi per commodum reipubl. poſſet, Romam veniſſet, vel aliquem ex legatis miſiſſet: à quo diſceret ſenatus, quantum in Etruria belli eſſet: quantiſque adminiſtrandum copiis & quot per duderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hoſtes erant, ad caſtra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præſidio occurrunt: qui ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque eſſe conſulem accepere, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum ſibi Imperatorem miſiſſent. Circumfuſi deinde quum conſulem ſalutarent, quærit Fabius quo pergerent, reſpondentibuſque, lignatum ſe ire: *Ain' tandem*, inquit, *num caſtra vallata non habetis!* Ad hoc quum ſucclamatum eſſet: duplici quidem vallo, & foſſa, & tamen in ingenti metu eſſe: *Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum. redite, & vellite vallum.* Redeunt

ces eſſet.

Cap. XXVI. Fabius ut Romam rediit, & in ſenatu, & productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam: magiſque in altero aſſumendo duce aliorum indulgere timori, quam ſuo aut reip. periculo conſulere: cæterum ſi ſibi adjutorem belli, ſociumque imperii darent; quonam modo ſe obliviſci P. Decii conſulis per tot collegia experti poſſe? *Neminem omnium ſecum conjungi malle: & copiarum ſatis ſibi cum P. Decio, & nunquam nimium hoſtium fore. Sin collega quid aliud malit; at ſibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & à populo, & à ſenatu, &

ab ipſo collega Fabio permiſſum eſt. & quum P. Decius ſe in Samnium, vel in Etruriam proficiſci paratum eſſe oſtendiſſet; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphuſque non bellum decretum conſulibus videretur. Invenio apud quoſdam, extemplo conſulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, ſine ulla mentione ſortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ expoſui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere ſatis fuerit. adjecerunt & Appii criminationes de Fabio abſente ad populum, & pertinaciam adverſus præſentem conſulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas; tendente Decio, ut ſuæ quiſque provinciæ ſortem tueretur. Conſtare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo conſules ad bellum ſunt. Cæterum, antequam conſules In Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Cluſium venerunt; legionem Romanam caſtraque oppugnaturi. Scipio, qui caſtris præerat, loco adjuvandam paucitatem ſuorum militum ratus; in colle qui inter urbem & caſtra erat, aciem erexit. Sed, ut in re ſubita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hoſtes ceperant, parte alia egreſſi. ita cæſa ab tergo legio: atque in medio, quum hoſtis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non ſupereſſet, quidam auctores ſunt: nec ante ad conſules, qui jam haud procul à Cluſio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conſpectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum ſuſpenſa geſtantes capita, & lanceis infixa, ovanteſque moris ſui carmine. Sunt qui Umbros fuiſſe, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum. & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem ſubſidium è caſtris tuliſſe, victoreſque Umbros, redintegrato prælio, victos eſſe: captivoſque eis ac prædam ademptam. Similius vero eſt, à Gallo hoſte quam Umbro eam cladem acceptam. ſtes transgreſſo Apennino in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo caſtra poſita. Inter hoſtes deinde conſultationes habitæ. atque ita convenit, ne unis caſtris miſcerentur omnes, neve in aciem deſcenderent ſimul. Samnitibus Galli, Etruſcis Umbri adjecti. dies indicta pugnæ: Samnitibus Galliſque delegata pugna: inter ipſum certamen Etruſci Umbrique juſſi caſtra Romana oppugnare. Hæc conſilia turbarunt transfugæ Cluſini tres; clam nocte ad Fabium conſulem tranſgreſſi. qui editis hoſtium conſiliis dimiſſi cum donis; ut ſubinde, ut quæque res nova decreta eſſet, exploratam perferrent. Conſules Fulvio, ut ex Faliſco, Poſtumio, ut ex Vaticano exercitum ad Cluſium admoveant, ſummaque vi fines hoſtium depopulentur, ſcribunt. Hujus populationis fama Etruſcos ex agro Sentinate ad ſuos fines tuendos movit. Inſtare inde conſules, ut abſentibus iis pugnaretur: per biduum laceſſiere prælio hoſtem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere: magiſque irritati ſunt ad juſtum certamen animi, quam ad diſcrimen ſumma rerum adducta. tertio die deſcenſum in campum omnibus copiis eſt. Quum inſtructæ acies ſtarent, cerva fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diverſæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos curſum deflexit. Lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex anteſignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi ſacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris noſtri admonuit.* Dextro cornu Galli, ſiniſtro Samnites conſtiterunt. adverſus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adverſus Gallos pro ſiniſtro Decius quintam & ſextam inſtruxit. ſecunda & quarta cum L. Volumnio proconſule in Samnio gerebant bellum. Priceptam , quod , quum ſæpe alias, tum eo anno , Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo conſules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus , & magno equitatu Romano , Campaniſque mille equitibus delectis ad id bellum miſſis , & ſociorum nominiſque Latini majore exercitu , quam Romani ; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppoſiti; unus in Faliſco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. Poſtumius Megellus, proprætores ambo ſtativa in eis locis habere juſſi.

Cap. XXVII. Conſules ad ho-

mo concurſu , adeo æquis viribus geſta res eſt , ut, ſi affuiſſent Etruſci & Umbri , aut in acie , aut in caſtris , quocumque ſe inclinaſſent, accipienda clades fuerit.

Cap. XXVIII. Cæterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat , necdum diſcrimen fortuna fecerat , qua datura vires eſſet ; haudquaquam ſimilis pugna , in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis quam inferebant pugnam : extrahebaturque in quam maxime ſerum diei certamen. quia ita perſuaſum erat duci , & Samnites & Gallos primo impetu feroces eſſe , quos ſuſtineri ſatis ſit. longiore certamine ſenſim reſidere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantiſſima laboris atque æſtus fluere, primaque eorum prælia pluſquam virorum, poſtrema minus quam fœminarum eſſe. In id tempus igitur, quo vinci ſolebat hoſtis, quam integerrimas vires militi ſervabat. Ferocior Decius, & ætate & vigore animi; quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. & quia lentior videbatur pedeſtris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipſe fortiſſimæ juvenum turmæ immixtus, orat proceres juventutis, ut ſecum in hoſtem impetum faciant. Duplicem illorum gloriam fore, ſi ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnæ conterruit genus: eſſedis, carriſque ſuperſtans armatus hoſtis, ingenti ſonitu equorum rotarumque advenit, & inſolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor diſſipat: ſternit inde ruentes equos viroſque improvida fuga. Turbata hinc etiam ſigna legionum: multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obteriri anteſignani: & inſecuta, ſimul territos hoſtes vidit, Gallica acies nullum ſpatium reſpirandi recipiendique ſe dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga ſpem haberent?* Obſiſtere cedentibus, ac revocare fuſos. deinde ut nulla vi perculſos ſuſtinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror,* inquit, *familiare fatum? Datum hoc noſtro generi eſt, ut luendis periculis publicis piacula ſimus. Jam ego mecum legiones hoſtium mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium Pontificem, quem deſcendens in aciem digredi vetuerat ab ſe, præire juſſit verba, quibus ſe legioneſque hoſtium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. De-

Cap. XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amiſſo, quæ res terrori alias eſſe ſolet, ſiſtere fugam, ac novam de integro velle inſtaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumſtans conſule corpus, velut alienata mente vana incaſſum jactare tela. torpere quidam, & nec pugnæ meminiſſe, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, juſſeratque proprætorem eſſe; vociferari, *Viciſſe Romanos, defunctos conſules fato. Gallos Samniteſque Telluris matris ac Deorum Manium eſſe. Rapere ad ſe ac vocare Decium devotam ſecum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hoſtes eſſe.* Superveniunt deinde his reſtituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum ſubſidiis ex noviſſima acie; juſſu Q. Fabii conſulis ad præſidium collegæ miſſi. ibi auditur P. Decii eventus; ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli ſtructis ante ſe ſcutis conferti ſtarent, nec facilis pede collato videretur pugna; juſſu legatorum collecta humi pila, quæ ſtrata inter duas acies jacebant, atque in teſtudinem hoſtium conjecta: quibus pleriſque in ſcuta, verutis in corpora ipſa fixis, ſternitur cuneus: ita, ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. hæc in ſiniſtro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primo (ut ante dictum eſt) cunctando extraxerat diem. deinde, poſtquam nec clamor hoſtium, nec impetus, nec tela miſſa, eandem vim habere viſa; præfectis equitum juſſis ad latus Samnitium circumducere alas, ut ſigno dato in tranſverſos quanto maximo poſſent impetu incurrerent; ſenſim ſuos ſigna inferre juſſit, & commovere hoſtem. Poſtquam non reſiſti vidit, & haud dubiam laſſitudinem eſſe, tum collectis omnibus ſubſidiis, quæ ad id tempus reſervaverat, & legiones concitavit & ſignum ad invadendos hoſtes equitibus dedit. Nec ſuſtinuerunt Samnites impevotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veſerim bello Latino ſe juſſerat devoveri. Quum ſecundum ſolennes precationes adjeciſſet, *præ ſe agere ſeſe, formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cæleſtium inferorumque iras. Contacturum funebribus diris ſigna, tela, arma hoſtium: locumque eundem ſuæ peſtis & Gallorum ac Samnitium fore* Hæc execratus in ſe hoſteſque, qua confertiſſimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferenſque ſe ipſe infeſtis telis interfectus eſt.

rium, præterque aciem ipſam Gallorum, relictis in dimicatione ſociis, ad caſtra effuſo curſu ferebantur. Galli teſtudine facta conferti ſtabant. Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet: & circumvectos à tergo Gallicam invadere aciem. tertiæ deinde legionis ſubſequi principes, & qua turbatum agmen hoſtium viderent impetu equitum, inſtare ac territos cædere. Ipſe ædem Jovi Victori, ſpoliaque hoſtium quum voviſſet, ad caſtra Samnitium perrexit:

quo multitudo omnis conſternata agebatur ſub ipſo vallo. Quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab excluſis turba ſuorum pugna eſt. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulſi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta caſtra, & Galli à tergo circumventi, Cæſa eo die hoſtium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu cæſa ſeptem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimiſſus ad quærendum collegæ corpus, ſpolia hoſtium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Conſulis corpus eo die, quia obrutum ſuperſtratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. poſtero die inventum, relatumque eſt cum multis militum lacrimis. Intermiſſa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore laudibuſque meritis celebrat.

Cap. XXX. Et in Etruria per eos dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex ſententia geſta; & præter ingentem inlatam populationibus agrorum hoſti cladem, pugnatum etiam egregie eſt: Peruſinorumque & Cluſinorum cæſa amplius tria millia, & ſigna militaria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis eſt. ex millibus quinque ad mille cæſi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama eſt; etiam vero ſtanti. ſed ſuperjecere quidam augendo fidem: qui in hoſtium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex millia, mille carpentorum ſcripſere fuiſſe: ſcilicet cum Umbris, Tuſcisque; quos & ipſos pugnæ affuiſſe. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium proconſulem, conſulibus, exercitumque ejus legionibus conſulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea conſulum propria victoria eſt. Volumnius in Samnio interim res

nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat. nam & Peruſinis auctoribus poſt deductum ab conſule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Veſcinum Formianumque, & parte alia in Æſerniacum, quæ Vulturno adjacent flumini, deſcendere. Adverſus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano miſſus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Peruſinorum occidit: cepit ad mille ſeptingentos quadraginta: qui redempti ſinguli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus conceſſa. Samnitium legiones quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconſul ſequeretur; in agrum Stellatem convenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes conſidunt, & Appius Volumniuſque caſtra conjungunt. Pugnatum infeſtiſſimis animis; hinc ira ſtimulante adverſus rebellantes toties; illinc ab ultima jam dimicantibus ſpe. Cæſa ergo Samnitium ſexdecim millia trecenti, capta duo millia ſeptingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia ſeptingenti. Felix annis bellicis rebus, peſtilentia gravis, prodigiiſque ſolicitus. nam & terram multifariam pluiſſe, & in exercitu Appii Claudii pleroſque fulminibus ictos, nunciatum eſt, librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges conſulis filius aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas pecunia mulctavit. ex quo mulctaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum eſt, faciendam curavit. Superſunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque ſextum & quadrageſimum, à M. Valerio, A. Cornelio conſulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades utriuſque gentis laboreſque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen duriora pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, ſuis ipſi legionibus, miſſi alienis, ab quatuor exgerit, Samnitiumque exercitum in Trifernum montem compulſum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, ſuis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruſciſque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem ſecuti ſunt. Celebrata inconditis carminibus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii eſt: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, ſagaque & tunicæ; præmia illa tempeſtate militiæ haudquaquam ſpernenda.

Cap. X X X I. His ita rebus geſtis, ercitibus quatuor, ducibus Romanis cæſi fuerant, imperatorem clariſſimum gentis ſuæ amiſerant; ſocios belli Etruſcos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipſi erant, nec ſuis nec externis viribus jam ſtare poterant; tamen bello non abſtinebant. adeo ne infeliciter quidem defenſæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam ſit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum ſcribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

Cap. X X X I I. Q. Fabium, P. Decium, L. Poſtumius Megellus, & M. Atilius Regulus, conſules ſecuti ſunt. Samnium ambobus decreta provincia eſt, quia tres ſcriptos hoſtium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Poſtumium valetudo adverſa Romæ tenuit: Atilius cum exercitu extemplo profectus, ut in Samnio hoſtes (ita enim placuerat Patribus) nondum egreſſos opprimeret. Velut ex compoſito ibi obvium habuere hoſtem: ubi & intrare, nedum vallare ipſi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata ſociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum caſtra caſtris collata eſſent, quod vix Romanus toties victor auderet, auſi Samnites ſunt (tantum deſperatio ultima temeritatis facit) caſtra Romana oppugnare. & quamquam non venit ad finem tam audax incœptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei; denſa adeo, ut lucis viſum eriperet; non proſpectu modo extra vallum adempto, ſed propinquo etiam congredientium inter ſe conſpectu. Hac velut latebra inſidiarum freti Samnites, vix dum ſatis certa luce, & eam ipſam premente caligine, ad ſtationem Romanam in porta ſegniter agentem vigilias perveniunt. Improviſo oppreſſis, nec animi ſatis ad reſiſtendum, nec virium fuit. Ab tergo caſtrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quæſtorium: quæſtorque ibi L. Opimius Panſa occiſus. conclamatum inde ad arma.

Cap. XXXIII. Conſul tumultu excitus, cohortes duas ſociorum, Lucanam Sueſſanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum ſatis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis quam oculis hoſtem noſcunt: nec quantus numerus ſit, æſtimari poteſt. Cedunt primo incerti fortunæ ſuæ, & hoſtem introrſum in media caſtra

rum fama, tumultuoſior etiam, quam res erant, perlata Romam, coëgit L. Poſtumium conſulem, vix dum validum, proficiſci ex urbe; prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram juſſis convenire. Ipſe ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad caſtra collegæ perrexit. inde poſtquam Samnites, diffiſi duobus exercitibus reſiſti poſſe, receſſerunt; diverſi conſules ad vaſtandos agros urbeſque oppugnandas diſcedunt.

Cap. XXXIV. Poſtumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, deinde poſtquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi capta jam urbe ab hora quarta uſque ad octavam fere horam, omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum eſt. poſtremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæſi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones. unde oppidani cum omnibus rebus ſuis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per averſam portam ſilentio exceſſerunt. Igitur ſimul advenit conſul, primo ita compoſitus inſtructuſque mœnibus ſucceſſit; tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut ſilentium vaſtum in urbe, nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deſerta mœnia militem detinet; ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas ſociorum Latini nominis circum equitare mœnia atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conſpiciunt, itineribuſque iis veſtigia nocturnæ hoſtium fugæ. Adequitant deinde ſenſim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conaccipiunt. inde quum conſul vociferaretur, expulſine extra vallum, caſtra deinde ſua oppugnaturi eſſent, rogitans; clamore ſublato connixi primo reſiſtunt: deinde inferunt pedem, urgentque, & impulſos ſemel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac perſequi (quia turbida lux metum circa inſidiarum faciebat) non auſi, liberatis caſtris contenti, receperunt ſe intra vallum; trecentis ferme hoſtium occiſis. Romanorum ſtationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæſtorium oppreſſi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde caſtra Romanum, ſed ne pabulari quidem per agros ſuos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum reſpiciunt: ad conſulem referunt, exceſſum urbe ſolitudine haud dubia perſpicuum eſſe, & recentibus veſtigiis fugæ, ac ſtrage rerum in trepidatione nocturna paſſim relictarum. His auditis conſul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: conſtitutiſque haud procul porta ſignis, quinque equites jubet intrare urbem, & modicum ſpatium progreſſos, tres manere eodem loco, ſi tuta videantur: duos explorata ad ſe referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo ſe progreſſos, unde in omnes partes circumſpectus eſſet, longe lateque ſilentium ac ſolitudinem vidiſſe; extemplo conſul cohortes expeditas in urbem induxit: cæteros interim caſtra communire juſſit. ingreſſi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque quæ migratu difficilia eſſent. Ea direpta, & cognitum ex captivis eſt, communi conſilio aliquot circa urbes conſciſſe fugam, ſuos prima vigilia profectos. credere eandem in aliis urbibus ſolitudinem inventuros. Dictis captivorum fides extitit: deſertis oppidis conſul potitur.

Cap. XXXV. Alteri conſuli M. Atilio, nequaquam tam facile bellum fuit, quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat. Ad finem Lucerinum ei hoſtis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prælium varium & anceps fuit. triſtius tamen eventu Romanis; & quia inſueti erant vinci; & quia digredientes magis quam in ipſo certamine ſenſerunt, quantum in ſua parte plus vulnerum ac cædis fuiſſet. Itaque is terror in caſtris ortus, qui ſi pugnantes cepiſſet, inſignis accepta clades foret. Tum quoque ſollicita nox fuit; jam invaſurum caſtra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conſerendas manus. Minus cladis (cæterum non plus animorum) ad hoſtes erat. ubi primum illuxit, abire ſine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipſa præter hoſtes, erat. qua ingreſſi, præbuere ſpeciem recta tendentium ad caſtra oppugnanda. Conſul arma capere milites jubet, & ſequi ſe extra vallum. legatis, tribunis, præfectis ſociorum imperat, quod apud quemque facto opus eſt. Omnes affirmant, *ſe quidem omnia facturos, ſed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum eſſe. Si ante lucem ad caſtra ventum foret, tantum pavoris fuiſſe, ut relicturi ſigna fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis eſſe.* Quæ ubi conſul accepit, ſibimetipſi circumeundos alloquendoſque milites ratus, ut ad quoſque venerat, *miniamque ab ignaviſſimo accipi hoſte. Etiam ne circumſedebimur*, inquit, *in caſtris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, ſi neceſſe eſt, per virtutem moriamur? Dii bene verterent, facerentque quod ſe dignum quiſque ducerent. Conſulem M. Atilium vel ſolum, ſi nemo alius ſequatur, iturum adverſus hoſtes: caſurumque inter ſigna Samnitium potius, quam circumvallari caſtra Romana videat.* Dicta conſulis, legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles ſegniter arma capit, ſegniter è caſtris egreditur. longo agmine, nec continenti, mœſti ac prope victi procedunt verſus hoſtem, nec ſpe, nec animo certiorem. Itaque ſimul conſpecta ſunt Romana ſigna, extemplo à primo Samnitium agmine ad noviſſimum fremitus perfertur. Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam. illo loco aut cadendum eſſe, aut ſtratis hoſtibus per corpora eorum evadendum.

Cap. XXXVI. In medio ſarcinas conjiciunt: armati ſuis quiſque ordinibus inſtruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat ſpatium: & ſtabant exſpectantes dum ab hoſtibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus eſt ad pugnandum. Diverſique integri atque intacti abiſſent, ni cedenti inſtaturum alterum timuiſſent. ſua ſponte inter invitos tergiverſanteſque ſegnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec veſtigio quiſquam movebatur. Tum conſul Romanus, ut rem excitaret; equitum paucas turmas extra ordinem immiſit: quorum quum plerique delapſi ex equis eſſent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderant, & ad ſuos tuendos ab Romanis procurſum eſt. Inde paullulum irritata cunctantes arma capere, increpabat; *Quid ceſſarent, tergiverſarenturque? Hoſtem in caſtra venturum, niſi illi extra caſtra exiſſent: & pro tentoriis ſuis pugnaturos, ſi pro vallo nollent. armatis dimicantibus haud dubiam victoriam eſſe. Qui nudus atque iners hoſtem maneat, ei aut mortem, aut ſervitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique reſpondebant, *confectos ſe pugna heſterna eſſe: nec virium quicquam, nec ſanguinis ſupereſſe. majorem multitudinem hoſtium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum ſecum portare Samnitem affirmant. nec dubium eſſe, quin caſtra circumvallaturi ſint. Tunc enimvero conſul *indignum facinus eſſe,* vociferari, *tantam contumeliam igno-*

pugna eſt, ſed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites: & turbatus eques ſua ipſe ſubſidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum conſul equo prævectus ad portam caſtrorum, ac ſtatione equitum ibi oppoſita, edictoque, Ut quicumque ad vallum pergeret, ſive ille Romanus, ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberent; hæc ipſa minitans, obſtitit profuſe tendentibus ſuis in caſtra. *Quo pergis,* inquit, *miles? & hic arma & viros invenies. nec vivo conſule tuo niſi victor caſtra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoſte pugnare malis.* Hæc dicente conſule, equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolum conſulem, ſed fors etiam adjuvit; quod non inſtiterunt Samnites: ſpatiumque circumagendi ſigna. vertendique aciem à caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre: & oſtendere ſuis, paucos & ordinibus incompoſitis effuſe venire hoſtes. Inter hæc conſul, manus ad cœlum attollens, voce clara ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet; ſi conſtitiſſet à fuga Romana acies, redintegratoque prælio cecidiſſet viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique anniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. numen etiam Deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum: adeo facile inclinata res, repulſique à caſtris hoſtes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commiſſa pugna erat. Ibi, objacente ſarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæſere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum ſarcinis circumdant. Tum vero eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæſi captique. captivorum numerus fuit ſeptem millium ac trecentorum, qui omnes nudi ſub jugum miſſi. cæſos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit; recenſente conſule biduo acceptam cladem. amiſſorum militum numerus relatus ſeptem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina eſt, occupare conati; urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde miſſam hominum atque pecudum, colonoſque captos agerent; in victorem incidunt conſulem, ab Luceria redeuntem: nec

Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta eſt. Tres validiſſimæ urbes, Etruriæ capita, Volſinii, Peruſia, Arretium, pacem petiere; & veſtimentis militum, frumentoque pacti cum Conſule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. mulcta præſens, quingentum millium æris in ſingulas civitates impoſita. Ob haſce res geſtas conſul quum triumphum ab ſenatu moris magis cauſſa, quam ſpe impetrandi petiſſet, videretque alios quod tardius ab urbe exiſſet; alios, quod injuſſu ſenatus ex Samnio in Etruriam tranſiſſet, partim ſuos inimicos, partim collegæ amicos, ad ſolatium æquatæ repulſæ ſibi quoque negare triumphum; *Non ita*, inquit, *Patres Conſcripti, veſtræ majeſtatis meminero, ut me conſulem eſſe obliviſcar. eodem jure imperii, quo bella geſſi, bellis feliciter geſtis, Samnio atque Etruria ſubactis, victoria & pace parta triumphabo.* Ita ſenatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta, pars interceſſuros ne novo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio ſe adverſus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt: vocatuſque eo conſul, quum L. Horatium, Marcum Valerium conſules, C. Marcium Rutilum nuper patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate ſenatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret; adjiciebat, *ſe quoque laturum fuiſſe ad populum, ni ſciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe, ac futuram.* Poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adverſus interceſſionem ſeptem tribunorum, & conſenprædam ſolum amittunt, ſed ipſi longo ac impedito agmine incompoſiti cæduntur. Conſul Interamnam, edicto dominis, ad res ſuas noſcendas recipiendaſque, revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum cauſſa Romam eſt profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos: & ob amiſſa tot millia militum, & quod captivos ſine pactione ſub jugum miſiſſet.

Cap. XXXVII. Conſul alter Poſtumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervaſtaverat Volſinienſem agrum: deinde cum egreſſis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipſorum depugnat. duo millia cc Etruſcorum cæſi: cæteros propinquitas urbis tutata eſt. In Roſellanum agrum exercitus traductus: ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæſa. ſum ſenatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſtumium, auctor eſt Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, ſaucium ipſum cum paucis Luceriam conpulſum: ab Atilio in Etruria res geſtas; eumque triumphaſſe. Fabius, ambos Conſules in Samnio, & ad Luceriam res geſſiſſe ſcribit, traductumque in Etruriam exercitum (ſed ab utro conſule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occiſos. inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat: ſed fanum tantum, id eſt locus templo effatus, jam ſacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri ſenatus juberet, bis ejuſdem voti damnata republica, in religionem venit.

Cap. XXXVIII. Sequitur hunc annum & conſul inſignis, L. Papirius Curſor, qua paterna gloria, qua ſua;

ſua : & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem conſulis pepererat, & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia inſignium armorum, bellum adornaverant : & Deorum etiam adhibuerant opes ritu quodam ſacramenti vetuſto velut initiatis militibus ; delectu per omne Samnium habito nova lege : ut qui juniorum non conveniſſet ad imperatorium edictum, quique injuſſu abiſſet, caput Jovi ſacratum eſſet. Tum exercitus omnis Aquiloniam eſt indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere caſtris locus eſt conſpectus, cratibus, pluteiſque, & linteis contectus ; patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto ſacrificatum, ſacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui ſe id ſacrum petere affirmabat ex vetuſta Samnitium religione: qua quondam uſi majores eorum fuiſſent, quum adimendæ Etruſcis Capuæ clandeſtinum cepiſſent conſilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobiliſſimum quemque genere factiſque. ſinguli introducebantur. Erat quum alius apparatus ſacri, qui perfundere religione animum poſſet : tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæſæ, & circumſtantes centuriones ſtrictis gladiis. Admovebatur alaribus miles, magis ut victima, quam ut ſacri particeps : adigebaturque jurejurando, quæ viſa auditaque in eo loco eſſent, non enunciaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque & ſtirpis compoſito, niſi iſſet in prælium, quo imperatores duxiſſent : & ſi aut ipſe ex acie fugiſſet, aut ſi quem fugientem vidiſſet, non extemplo occidiſſet. Id primo quidam abnuentes juraturos ſe, obtruncati circa altaria ſunt jacentes deinde inter ſtragem victimarum, documento cæteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decem nominatis

perioris anni conſul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hoſtes operati ſuperſtitionibus concilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæſa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti : capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) ſcripto, Duroniam urbem expugnavit : minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit. præda opulenta utrobique eſt parta. Inde pervagati Samnium conſules, maxime depopulato Atinate agro ; Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi ſumma rei Samnitium erat) pervenit. ibi aliquandiu nec ceſſatum ab armis eſt, neque graviter pugnatum ; laceſſendo quietos, reſiſtentibus cedendo : comminandoque magis quam inferendo pugnam dies abſumebatur ; quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpacio aberant: & abſentis collegæ conſilia omnibus gerendis intererant rebus. Intentiorque Carvilius, quo majore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obſidebat, erat. L. Papirius jam per omnia ad dimicandum ſatis paratus, nuncium ad collegam mittit ; *ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret, confligere cum hoſte. Opus eſſe & illum quanta maxima vi poſſet, Cominium oppugnare : ne quid laxamenti ſit Samnitibus ad ſubſidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiſcendum nuncius habuit : nocte rediit ; approbare collegam conſulta referens. Papirius, nuncio miſſo, extemplo concionem habuit ; multa de univerſo genere belli, multa de præſenti hoſtium apparatu, vana magis ſpecie quam efficaci ad eventum, diſſeruit. *Non enim criſtas vulnera facere ; & per picta atque aurata ſcuta tranſire Romanum pilum : & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque ar-*

ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec ſexdecim millium numerum confeciſſent: ea legio linteata ab integumento conſepti, quo ſacrata nobilitas erat, appellata eſt. His arma inſignia data, & criſtatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent. paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni diſpar. hic hominum numerus quod roboris erat, ad Aquiloniam conſedit.

Cap. XXXIX. Conſules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Attilius ſu-

genteam Samnitium aciem a parente ſuo occidione occiſam: ſpoliaque eo honeſtiora victori hoſti, quam ipſis arma fuiſſe. Datum hoc forſan nomini familiæque ſuæ, ut adverſus maximos conatus Samnitium, opponerentur duces, ſpoliaque ea referrent, quæ inſignia publicis etiam locis decorandis eſſent. Deos immortales adeſſe propter toties petita fœdera, toties rupta: tum ſi qua conjectura mentis divinæ ſit, nulli unquam exercitui fuiſſe infeſtiores, quam qui nefando ſacro miſta hominum pecudumque cæde reſperſus, ancipiti Deûm iræ devotus, hinc *fœderum cum Romanis ictorum teſtes Deos, hinc jurisjurandi adverſus fœdera ſuſcepti execrationes horrens, invitus juraverit, oderit ſacramentum; uno tempore Deos, cives, hoſtes metuat.*

Cap. XL. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infenſos jam ſua ſponte milites diſſeruiſſet; ſimul divinæ humanæque ſpei pleni, clamore conſentienti pugnam poſcunt: pœnitet in poſterum diem dilatum certamen: moram diei noctiſque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis à collega, Papirius ſilentio ſurgit, & pullarium in auſpicium mittit. Nullum erat genus hominum in caſtris intactum cupiditate pugnæ: ſummi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem ſpectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auſpicio intererant, pervenit. nam quum pulli non paſcerentur, pullarius auſpicium mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum conſuli nunciavit. Conſul lætus, auſpicium egregium eſſe, & Deis auctoribus rem geſturos, pronunciat; ſignumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipſe ſigna ocius proferri jubet, ſubſidiaque ſuis quæque locis, & præfectos ſubſidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, ſiniſtro L. Scipionem; equitibus legatos alios, Cajos Cædicium & Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conſpectum propere circumducere jubet, atque inter ipſam dimicationem quanto maxime poſſet moto pulvere oſtendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auſpicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis; qui rem haud ſpernendam rati, Sp. Papirio fratris filio conſulis ambigi de auſpicio renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos ſpernentem natus, rem inquiſitam,

ciatum eſt, *Dii in prælio ſunt*, inquit. *habet pœnam noxium caput.* Ante conſulem hæc dicentem corvus voce clara occinuit; quo lætus augurio conſul, affirmans, nunquam humanis rebus magis præſentes interfuiſſe Deos; ſigna canere, & clamorem tolli juſſit.

Cap. XLI. Prælium commiſſum atrox. cæterum longe diſparibus animis. Romanos ira, ſpes, ardor certaminis, avidos hoſtium ſanguinis, in prælium rapit: Samnitium magnam partem neceſſitas ac religio invitos magis reſiſtere quam inferre pugnam cogit. nec ſuſtinuiſſent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci aſſueti, ni potentior alius metus inſidens pectoribus à fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus ſacri, & armati ſacerdotes, & promiſcua hominum pecudumque ſtrages, & reſperſæ fando nefandoque ſanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen, deteſtandæ familiæ ſtirpique compoſitum. his vinculis fugæ obſtricti ſtabant; civem magis quam hoſtem timentes. Inſtare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere Deorum hominumque attonitus metu. repugnatur ſegniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad ſigna cædes pervenerat, quum ex tranſverſo pulvis, velut ingentis agminis inceſſu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem quam pro numero excitabant: inſidentes mulis calones, frondoſos ramos per terram trahebant: arma ſignaque per turbidam lucem in primo apparebant: poſt altior denſiorque pulvis equitum ſpeciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, ſed etiam Romanos: & conſul affirmavit errorem; clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes accideret: *captum Cominium; victorem collegam adeſſe: anniterentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc inſidens equo. inde tribunis ne quid incompertum deferret ad conſulem, detulit. cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque eſto: Cæterum qui auſpicio adeſt, ſi quid falſi nunciat, in ſemetipſum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auſpicium eſt.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima ſigna conſtituerent. Promovent & Samnites ſigna, inſequitur acies ornata armataque, ut hoſtium quoque magnificum ſpectaculum eſſet. Priuſquam clamor tolleretur concurrereturque, emiſſo temere pilo ictus pullarius ante ſigna cecidit. quod ubi conſuli nun-

centurionibuſque imperat, ut vias equitibus patefaciant. Ipſe Trebonio Cædicioque prædixerat, ut ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infeſtis cuſpidibus in medium agmen hoſtium ruit, perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. Inſtant Volumnius & Scipio, & perculſos ſternunt. Tum jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hoſtes me-

metuunt. Peditum agmen, quod ſuperfuit pugnæ, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt. nobilitas equiteſque Bovianum perfugerunt: equites eques ſequitur, peditem pedes, ac diverſa cornua, dextrum & caſtra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit: ad urbem Scipioni majore reſiſtitur vi; non quia plus animi victis eſſet, ſed melius muri quam vallum armatos arcent. inde lapidibus propulſant hoſtem. Scipio, niſi in primo pavore, priuſquam colligerentur animi, tranſacta res eſſet, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu caſtra capta eſſe: ſe victores pelli à portis urbis?* Reclamantibus univerſis, primus ipſe ſcuto ſuper caput elato pergit ad portam: ſecuti alii teſtudine facta in urbem perrumpunt: deturbatiſque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

Cap. XLII. Hæc primo ignorare conſul, & intentus recipiendo exercitui eſſe: jam enim præceps in occaſum Sol erat: & appetens nox, periculoſa & ſuſpecta omnia etiam victoribus faciebat. Progreſſus longius ab dextra, caſtra capta videt: ab læva clamorem in urbe, miſtum pugnantium ac paventium fremitu eſſe. & tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut ſuos in muris videt; nec jam integri quicquam eſſe, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occaſio eſſet; acciri, quas receperat, copias, ſignaque in urbem inferri juſſit. Ingreſſi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hoſtibus deſertum eſt. Cæſa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & ſeptuaginta: ſigna militaria nonaginta ſeptem. Cæterum illud memoriæ traditur; non ferme alium ducem lætiorem in acie viſum; ſeu ſuopte ingenio ſeu fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque con-

de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus eſt, & partem copiarum revocare inſtructam intentamque ad oppugnandum, coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus equitatuque ire adverſus ſubſidium hoſtium juſſit: quocunque in loco fuiſſet obvius, obſiſteret ac moraretur; manumque, ſi forte ita res poſceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri poſſent. Ipſe ſcalas ferri ad muros ab omni parte urbis juſſit, ac teſtudine ad portas ſucceſſit. ſimul & refringebantur, portæ & vis undique in muros fiebat. Samnites, ſicut antequam in muris viderint armatos, ſatis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hoſtes; ita poſtquam jam non ex intervallo nec miſſilibus, ſed cominus gerebatur res, & qui ægre ſucceſſerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hoſtem imparem ex æquo pugnabant; relictis turribus muriſque in forum omnes compulſi, pauliſper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem conſulis venerunt. cæſa ad quatuor millia trecentos octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. Inde medio inter duas urbes ſpatio, ubi tertia exſpectata erat pugna, hoſtes non inventi, ſeptem millia paſſuum quum abeſſent à Cominio, revocati ab ſuis neutri prælio occurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent, clamore eos utrimque par accidens ſuſtinuit: deinde è regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant; flamma late fuſa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipſo loco prope temere ſub armis ſtrati paſſim, inquietum omne tempus noctis, exſpectando timendoque lucem egere. prima luce incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur conſpecti ab equitibus: qui egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem, non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multroverſo auſpicio revocari à prælio potuit, & in ipſo diſcrimine quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, ſi legiones hoſtium fudiſſet, pocillum mulſi, priuſquam temetum biberet, ſeſe facturum. id votum Diis cordi fuit: & auſpicia in bonum verterunt.

Cap. XLIII. Eadem fortuna ab altero conſule ad Cominium geſta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: ſubſidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis oppoſuit. Jam ſignum dantem eum nuncius à collega trepidus titudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes ſequebantur. Cæterum nec pedes fugientes perſequi potuit: & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa, pavidi ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, vix ex tanta trepidatione Bovianum perventum eſt.

Cap. XLIV. Lætitiam utriuſque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter geſta res. uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhauſtis deinde tectis, ignem injecit, eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere: & conſules cum gratulatione mutua legionum ſuaque, caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum & Carvilius ſuos pro cujuſque merito laudavit, donavitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureiſque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes: juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilonia clam egreſſis fecit: centuriones, militeſque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes ob inſignem multis locis operam, corniculis armilliſque argenteis donat. Conſilium inde habitum, quum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus aut utriuſque, aut certe alterius. Optimum viſum, quo magis fractæ res Samnitium eſſent, eo pertinacius & infeſtius agere cætera, & perſequi: ut perdomitum Samnium inſequentibus conſulibus tradi poſſet. *Quando jam nullus eſſet hoſtium exercitus, qui ſignis collatis dimicaturus videretur, unum ſupereſſe belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent.* Itaque literis miſſis ad ſenatum populumque Romanum de rebus ab ſe geſtis, diverſi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

Cap. XLV. Literæ conſulum, ingenti lætitia, & in curia & in concione auditæ. & quatridui ſupplicatione publicum gaudium privatis-ſtudiis celebratum eſt. nec populo Romano magna ſolum, ſed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellaſſe Etruſcos allatum eſt. Subibat co-

diem eandem fortunam, quam Samnitium, fore. Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res eſſet, ni Faliſcos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruſcis junxiſſe. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas cenſerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum juſſu populi bellum Faliſcis indictum eſt: juſſique conſules ſortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu tranſiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum bis etiam ſignis collatis ancipiti prælio, & cum majore ſua quam hoſtium jactura, dimicavit. Caſtris deinde poſitis, mœnibus hoſtem incluſit. oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta aut cæſa, ad decem millia hominum: ita, ut pavore admodum plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Etruria Carvilio evenit, ſecundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hoſtium reſiſtit. ſæpe in acie, ſæpe in agmine, ſæpe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur. Tandem pugnando in obſidionem juſtam coëgit hoſtes: obſidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. atque ab ira plus cædis editum capta urbe: ſeptem millia quadringenti cæſi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congeſtis Samnitium rebus in urbes paucas, militi conceſſa eſt.

Cap. XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque conſul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium conſenſu eſt delatus. triumphavit in magiſtragitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuiſſet, ſi quid in Samnio adverſi veniſſet, quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo conſules omniſque Romana vis averſa in Samnium eſſet, occupationem populi Romani pro occaſione rebellandi habuiſſet. Legationes ſociorum à M. Attilio prætore in ſenatum introductæ, querebantur, uti & vaſtari agros à finitimis Etruſcis, quod deſciſcere à populo Romano nollent. Obteſtabanturque Patres conſcriptos, ut ſe à vi atque injuria communium hoſtium tutarentur. Reſponſum legatis, Curæ ſenatui futurum, ne ſocios fidei ſuæ pœniteret. Etruſcorum prope-

tu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equiteſque inſignes donis tranſiere, ac tranſvecti ſunt: multæ civicæ coronæ vallareſque ac murales conſpectæ. Inſpectata ſpolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis ſpoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari ſuis patrumque factis, ducti: æris gravis tranſvecta vicies centies millies & quingenta triginta tria millia: id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, P. M. cccxxx. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda eſt.

auctaque ea invidia eſt ad plebem, quod tributum etiam in ſtipendium militum collatum eſt: quum, ſi ſpreta gloria fuiſſet captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & ſtipendium militare præſtari potuiſſet. Ædem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam filius conſul dedicavit exornavitque hoſtium ſpoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, ſed ſociis etiam coloniſque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Veſcinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvillus conſul in Etruria Trollium primum oppugnare adortus, quadringentos ſeptuaginta ditiſſimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimiſit: cæteram multitudinem oppidumque ipſum vi cepit. inde quinque caſtella, locis ſita munitis, expugnavit. Cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti: minus duo millia capti. & Faliſcis pacem petentibus annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit: ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat; ita cumulo Etruſci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit: prope ædem eidem Deæ ab rege Servio Tullio dedicatam: & militibus ex præda centenos binos aſſes & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) diviſit. Favor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſtumium legatum ejus: qui, dicta die à M. Scantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi accuſatio ejus poterat.

Cap. XLVII. Exacto jam anno novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iiſque ipſis, quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſuffecti. Luſtrum conditum eo anno eſt à P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti à primis cenſoribus: luſtrum undeviceſimum fuit. Eodem anno, coronati primum ob res bello bene geſtas, ludos Romanos ſpectaverunt: palmæque, tum primum tranſlato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis ſilice ad Bovillas perſtrata eſt. Comitia conſularia L. Papirius habuit; creavit conſules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam. ipſe Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad ſolatium unius mali peſtilentiæ urentis ſimul urbem atque agros, ſuffecit; portentoque jam ſimilis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur. Inventum in libris, Æſculapium ab Epidauro Romam accerſendum. neque eo anno, quia bello occupati conſules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æſculapio ſupplicatio habita eſt.

L E r I-

EPITOMÆ AB XI AD XXI
LIBRUM HISTORIARUM
ab Urbe Condita
T. LIVII PATAVINI:

Quas, ut amiſſæ Hiſtoriæ argumentum extaret, hoc in loco placuit inſerere.

EPITOME LIBRI XI.

QUum Fabius Gurges conſul male adverſum Samnites pugnaſſet, & ſenatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc ſibi ignominiam, eo maxime ſenatum movit, quod iturum ſe filio legatum pollicitus eſt; idque præſtitit. ejus conſiliis & opera filius conſul adjutus, cæſis Samnitibus triumphavit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho, ſecuri percuſſit. Quum civitas peſtilentia laboraret; miſſis legatis, ut Æſculapii ſignum Romam ab Epidauro transferrent; anguem, qui ſe in navem eorum contulerat, in quo ipſum numen eſſe conſtabat, deportavere: eoque in inſulam Tiberis egreſſo, eodem loco ſedes Æſculapio conſecrata eſt. L. Poſtumius conſularis, quoniam quum exercitui præeſſet, opera militum in agro ſuo uſus erat, damnatus eſt. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum eſt. Curius Dentatus conſul, Samnitibus cæſis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magiſtratu triumphavit. Coloniæ deductæ ſunt, Caſtrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati ſunt. Cenſu acto luſtrum conditum eſt: cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta tria millia. Plebs, propter æs alienum, poſt graves & longas ſeditiones, ad ultimum ſeceſſit in Janiculum. unde à Q. Hortenſio Dictatore deducta eſt; iſque in ipſo magiſtratu deceſſit. Res præterea contra Volſinienſes geſtas continet: item adverſus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

LIBRI XII.

QUum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti eſſent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæſus eſt. Quum à Tarentinis claſſis Romana direpta eſſet, duumviro, qui præerat claſſi, occiſo, legati ad eos à ſenatu, ut de iis injuriis quererentur, miſſi, pulſati ſunt. ob id bellum iis indictum eſt. Samnites defecerunt. Adverſus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruſcos, aliquot prœliis à compluribus ducibus bene pugnatum eſt. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in præſidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio miſſa eſſet, occiſis Rheginis Rhegium occupavit.

LIBRI XIII.

VAlerius Lævinus conſul parum proſpere adverſus Pyrrhum pugnavit: elephantorum maxime inuſitata facie territis militibus. Poſt prœlium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inſpiceret, omnia verſa in hoſtem invenit: populabunduſque ad urbem Romam proceſſit. C. Fabricius, miſſus ad eum à ſenatu ut de redimendis captivis ageret, fruſtra ut patriam defereret, à rege tentatus eſt. captivi ſine pretio remiſſi ſunt. Cineas legatus à

Pyrrho ad ſenatum miſſus, petiit, ut componendæ pacis cauſſa rex in urbem reciperetur. de qua re quum ad frequentiorem ſenatum referri placuiſſet, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jam diu conſiliis publicis ſe abſtinuerat, venit in curiam, & ſententia ſua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius cenſor primus ex plebe luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adverſus Pyrrhum dubio eventu pugnatum eſt. Cum Carthaginienſibus quarto fœdus renovatum eſt. Quum C. Fabricio conſuli is, qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur ſe regi venenum daturum, cum indicio ad regem remiſſus eſt. Res præterea contra Etruſcos, Lucanos, Bruttios, & Samnites, proſpere geſtas, continet.

LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum eſſet in Capitolio Jovis ſignum, caput ejus per aruſpices inventum eſt. Curius Dentatus, quum delectum haberet; ejus qui citatus non reſponderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reverſum vicit, & Italia expulit. Fabricius cenſor P. Cornelium Rufinum conſularem ſenatu movit, quod is decem argenti pondo facti haberet. Luſtro à cenſoribus condito, cenſa ſunt capita civium ducenta ſeptuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolomæo Ægypti rege ſocietas juncta eſt. Sextilia virgo Veſtalis damnata inceſti, viva defoſſa eſt. Coloniæ deductæ ſunt, Poſidonia, & Coſſa. Carthaginienſium claſſis auxilio Tarentinis venit; quo facto ab iis fœdus violatum eſt. Res præterea contra Lucanos, Samnites & Bruttios, feliciter geſtas & Pyrrhi regis mortem continet.

LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax & libertas data eſt. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obſeſſa, deditione facta, ſecuri percuſſa eſt. Quum legatos Apolloniatium ad ſenatum miſſos quidam juvenes pulſaſſent, dediti ſunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data. coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi, in deditionem accepti ſunt. Quæſtorum numerus ampliatus eſt ut eſſent octo.

LIBRI XVI.

Origo Carthaginenſium, & primordia urbis referuntur; contra quos & Hieronem regem Syracuſanorum auxilium Mamertinis ferendum cenſuit ſenatus. Quum de ea re inter ſuadentes, ut id fieret, diſſuadenteſque contentio fuiſſet, tranſgreſſiſque tum primum mare equitibus Romanis, adverſus Hieronem ſæpius bene pugnatum. Petenti pax data eſt. Luſtrum à cenſoribus conditum. cenſa ſunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor. Decimus Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æſernia deducta eſt. Res præterea contra Pœnos & Vulſinios proſpere geſtas continet.

LIBRI XVII.

CN. Cornelius Conſul à claſſe Punica circumventus, & per fraudem, velut in colloquium evocatus, captus eſt. C. Duillius Conſul adverſus claſſem Pœnorum proſpere pugnavit, primuſque omnium Romanorum ducum, navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam cauſſam ei perpetuus honos habitus eſt, ut revertenti à cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius Conſul in Sardinia & Corſica contra Sardos, & Corſos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus Conſul, quum in locum iniquum à Pœnis circumſeſſum temere duxiſſet exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evaſit: qui cum trecentis militibus eruptione facta, hoſtes in ſe converterat. Annibal dux Pœnorum victa claſſe, cui præfuerat, à militibus ſuis in crucem ſublatus eſt.

LIBRI XVIII.

ATilius Regulus Conſul victis navali prœlio Pœnis, in Africam trajecit. & ibi ſerpentem portentoſæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, & quum aliquot prœliis bene adverſum Carthaginienſes pugnaſſet, ſucceſſorque ei à ſenatu proſpere bellum gerenti, non mitteretur, idipſum per literas ad ſenatum miſſas queſtus eſt: in quibus inter cauſſas petendi ſucceſſoris, quod agellus ejus à mercenariis eſſet deſertus. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriuſque caſus exemplum in Regulo proderetur, arceſſito à Carthaginienſibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio, & captus eſt. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique proſpere geſtas, deformavere naufragia claſſium. Tib. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus. P. Sempronius Sophus, Manius Valerius Maximus cenſores, quum ſenatum legerent, tredecim ſenatu moverunt. luſtrum condiderunt, quo cenſa ſunt civium capita ducenta nonaginta ſeptem millia, ſeptingenta nonaginta ſeptem. Regulus miſſus à Carthaginienſibus ad ſenatum, ut de pace, & ſi eam non poſſet impetrare, de captivis commutandis ageret; jurejurando aſtrictus eſt, rediturum ſe Carthaginem, ſi commutari captivos non placuiſſet. Utrumque negandi auctor ſenatui fuit: & quum fide cuſtodita reverſus eſſet, ſupplicio à Carthaginienſibus de eo ſumpto, periit.

LIBRI XIX.

CÆcilius Metellus, rebus adverſus Pœnos proſpere geſtis, ſpecioſiſſimum egit triumphum; tredecim ducibus hoſtium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcer Conſul contra auſpicia profectus, juſſis immergi pullis, qui cibari nolebant; infeliciter adverſus Carthaginienſes claſſe pugnavit: & revocatus à ſenatu, juſſuſque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, ſortis ultimæ hominem: qui coactus abdicare ſe magiſtratu, poſtea ludos prætextatus ſpectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta eſt. Coloniæ deductæ ſunt, Fregena; in agro Sallentino Brunduſium. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, ſoror P. Claudii, qui contemptis auſpiciis male pugnaverat, à ludis revertens, quum turba premeretur, dixit, *Utinam frater meus viveret iterumque claſſem duceret!* ob eam cauſſam mulcta ei dicta eſt. Duo prætores tum primum creati ſunt. Cæcilius Metellus Pontifex maximus, A. Poſtumium conſulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficiſci vellet, in urbe tenuit, nec paſſus eſt à ſacris recedere. Rebus adverſus Pœnos à pluribus ducibus proſpere geſtis, ſummam victoriæ C. Lutatius Conſul, victa ad Ægates inſulas claſſe Pœnorum, impoſuit. Petentibus Carthaginienſibus pax data eſt. Quum templum Veſtæ arderet, Cæcilius Metellus Pontifex maximus, ex incendio ſacra rapuit. Duæ tribus adjectæ ſunt Velina, & Quirina. Faliſci quum rebellaſſent, ſexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

LIBRI XX.

Spoletum colonia deducta. Adverſus Ligures tunc primum exercitus promotus eſt. Sardi & Corſi, quum rebellaſſent, ſubacti ſunt. Tuccia virgo Veſtalis inceſti damnata eſt. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos miſſi erant, occiſum, indictum eſt: ſubactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus eſt, ut eſſent quatuor. Galli Tranſalpini, qui in Italiam irruperant, cæſi ſunt. Eo bello populus Romanus ſui Latinique nominis, trecenta millia armatorum habuiſſe dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Inſubres aliquot prœliis fuſi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus conſul, occiſo Inſubrium Gallorum duce Viridomaro, opima ſpolia retulit. Iſtri ſubacti ſunt. Item Illyrii, cum rebellaſſent, domiti in deditionem venerunt. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt; quo cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta millia ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti ſunt, quum antea diſperſi per omnes fuiſſent; Æſquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Cenſor viam Flaminiam munivit, & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

EPI-

EPITOME

LIBRI XXI.

IN Italiam belli Punici ſecundi ortus narratur: & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem tranſitus, a quo Saguntum ſociorum populi Romani civitas octavo menſe capta eſt. de quibus injuriis miſſi legati ad Carthaginienſes, qui quererentur; cum ſatisfacere nollent, bellum iis indictum eſt. Annibal, ſuperato Pyrenæo ſaltu, per Gallias fuſis Volſcis, qui obſiſtere conati erant, ad Alpes venit: & laborioſo per eas tranſitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repuliſſet) deſcendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equeſtri prælio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani poſtea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuſo, Annibal Apenninum quoque, per maximam militum vexationem propter vim tempeſtatum, tranſiit. Cn. Cornelius Scipio in Hiſpania contra Pœnos proſpere pugnavit, duce hoſtium Magone capto.

CAPUT I.

IN parte operis mei, licet mihi præfari, quod in principio ſummæ totius profeſſi plerique ſunt rerum ſcriptores, bellum maxime memorabile omnium, quæ unquam geſta ſint, me ſcripturum; quod Annibale duce Carthaginienſes cum populo Romano geſſere. Nam neque validiores opibus ullæ inter ſe civitates genteſque contulerunt arma, neque his ipſis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter ſe, ſed expertas primo Punico conferebant bello. & adeo varia belli fortuna, ancepſque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicerunt. Odiis

lum: &, ſi diutius vixiſſet, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuiſſe, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mars Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, diſtulerunt bellum. Medius Aſdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem provecto annis aſcitus, & quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud ſane voluntate principum imperio potitus. Is plura conſilio quam vi gerens, hoſpitiis regulorum magis, conciliandiſque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginienſem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quod ſuperbe avareque crederent imperitatum victis eſſe. Fama etiam eſt, Annibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Amilcari ut duceretur in Hiſpaniam, quum perfecto Africo bello exercitum eo trajecturus ſacrificaret, altaribus admotum, tactis ſacris jurejurando adactum, ſe, quum primum poſſet, hoſtem fore populo Romano. Angebant ingentis ſpiritus virum Sicilia Sardiniaque amiſſe: nam & Siciliam nimis celeri deſperatione rerum conceſſam: & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, ſtipendio etiam ſuperimpoſito, interceptam.

Cap. II. His anxius curis ita ſe Africo bello, quod fuit ſub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hiſpania augendo Punico imperio geſſit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bel-

domini obtruncavit, comprehenſuſque ab circumſtantibus, haud alio quam ſi evaſiſſet vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut ſuperante lætitia dolores, ridentis etiam ſpeciem præbuerit. Cum hoc Aſdrubale, quia miræ artis in ſollicitandis gentibus, imperioque jungendis ſuo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriuſque imperii eſſet amnis Iberus, Saguntiniſque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur.

Cap. III. In Aſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque aſſenſu appellatus erat. favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vix dum puberem Aſdrubal literis ad ſe arceſſierat: actaque res etiam in ſenatu fuerat; Barcinis nitentibus, ut aſſueſceret militiæ Annibal, atque in paternas ſuccederet opes. Hanno alterius factionis princeps, *Et æquum* *poſtulare videtur*, Inquit, *Aſdrubal, & ego tamen non cenſeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis ſententiæ in ſe omnes convertiſſet, *Florem ætatis*, inquit, *Aſdrubal, quem ipſe patri Annibalis fruendum præbuit, juſto jure eum à filio repeti cenſet. nos tamen minime decet juventutem noſtram pro militari rudimento aſſuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis ſero imperia immodica, & regni paterni ſpeciem videat; & cujus regis genero hereditarii ſint relicti exercitus noſtri, ejus filio parum mature ſerviamus? Ego iſtum juvenem domi tenendum ſub legibus, ſub magiſtratibus docendum vivere æquo jure cum cæteris cenſeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exſuſcitet.*

Cap. IV. Pauci, ac ferme optimus quiſque, Hannoni aſſentiebantur: ſed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Miſſus Annibal in Hiſpaniam, primo ſtatim adventu omnem exercitum in ſe convertit. Amilcarem viventem redditum ſibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. dein brevi effecit, ut pater in ſe minimum momentum ad favorem conciliandum eſſet. Nunquam Ingenium idem ad res diverſiſſimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile decerneres, utrum imperatori, an exercitui carior eſſet: neque Aſdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac ſtrenue agendum eſſet: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capeſſenda, plurimum conſilii inter ipſa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potioniſque deſiderio naturali, non voluptate modus finitus: vigiliarum ſomnique nec die nec nocte

Cap. V. Cæterum ex quo die dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil prolatandum ratus; ne ſe quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Aſdrubalem, cunctantem caſus aliquis opprimeret; Saguntinis inferre bellum ſtatuit. quibus oppugnandis, quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum, ut non petiſſe Saguntinos, ſed rerum ſerie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri poſſet. Carteiam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat diripitque. Quo metu perculſæ minores civitates, ſtipendio impoſito imperium accepere. victor exercitus opulentuſque præda Carthaginem Novam in hiberna eſt deductus. Ibi large partiendo prædam, ſtipendio præterito cum fide exſolvendo, cunctis civium ſociorumque animis in ſe firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbacala urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Hermandica profugi exſulibus Olcadum, priore æſtate domitæ gentis, quum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regreſſum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Annibal prælio abſtinuit, caſtriſque ſuper ripam poſitis, quum prima quies ſilentiumque ab hoſtibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad tranſgrediendum hoſtes haberent, invadere eos tranſeuntes ſtatuit. Equitibus præcepit, ut quum ingreſſos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere: invicta acies, ſi æquo dimicadiſcriminata tempora. Id quod gerendis rebus ſupereſſet, quieti datum: ea neque molli ſtrato, neque ſilentio arceſſita. Multi ſæpe militari ſagulo opertum humi jacentem inter cuſtodias, ſtationeſque militum conſpexerunt. Veſtitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conſpiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. princeps in prælium ibat: ultimus conſerto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil ſancti, nullus Deum metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum, triennio ſub Aſdrubale imperatore meruit; nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci eſſet, prætermiſſa.

retur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu ceſſiſſe credebant hoſtem; id morari victoriam rati quod intereſſet amnis, clamore ſublato, paſſim ſine ullius imperio, qua cuique proximum eſt, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immiſſa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concurſum; quippe ubi pedes inſtabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite, equo temere acto perverti poſſet: eques corpore armiſque liber, equo vel per medios gurgites ſtabili, cominus eminuſque rem gereret. Pars magna flumine abſumpta: quidam verticoſo amni delati in hoſtes, ab elephantis obtriti ſunt: poſtremi, quibus regreſſus in ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur,

rentur, prius quam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit: vaſtatiſque agris, intra paucos dies Capetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginienſium erant.

Cap. VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat: cæterum jam belli cauſſa certamina cum finitimis ferebantur, maxime Turdetanis. quibus quum adeſſet idem, qui litis erat ſator, nec certamen juris, ſed vim quæri appareret, legati à Saguntinis Romam miſſi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Conſules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus: qui quum, legatis in ſenatum introductis, de republ. retuliſſent, placuiſſetque mitti legatos in Hiſpaniam ad res ſociorum inſpiciendas; quibus ſi videretur digna cauſſa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis ſociis populi Rom. abſtineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac ſociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione decreta, nec dum miſſa, omnium ſpe celerius Saguntum oppugnari allatum eſt. Tunc delata ex integro res ad ſenatum. Alii provincias conſulibus Hiſpaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam cenſebant: alii, totum in Hiſpaniam Annibalemque intendebant bellum. Erant qui non temere movendam rem tantam, exſpectandoſque ex Hiſpania legatos cenſerent. Hæc ſententia, quæ tutiſſima videbatur, vicit: legatique eo maturius miſſi P. Valerius Flaccus, & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, ſi non abſiſteretur bello, ad ducem ipſum in pœnam fœderis rupti depoſcendum.

Cap. VII. Dum ea Romani parant conſultantque, jam Saguntum ſumma vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentiſſima ultra Iberum fuit, ſita paſſus mille ferme à mari. Oriundi à Zacyntho inſula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum turris ingens imminebat: & murus, ut in ſuſpecto loco, ſupra cæteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris oſtendebatur, ibi vi majore obſiſtebant. Ac primo miſſilibus ſummovere hoſtem: nec quicquam ſatis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, ſed ad erumpendum etiam in ſtationes operaque hoſtium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Ut vero Annibal ipſe, dum murum incautius ſubit, adverſum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac tripidatio fuit, ut non multum abeſſet, quin opera ac vineæ desererentur.

Cap. VIII. Obſidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil ceſſatum. Itaque acrius de integro obortum eſt bellum, pluribuſque partibus, vix accipientibus quibuſdam opera locis, vineæ cœpta agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuiſſe in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte diſtineri cœpti ſunt: & non ſufficiebant. jam enim feriebantur arietibus muri. Quaſſatæ quoque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni; qua, velut ſi pariter utroſque murus texiſſet, ita utrimque in pugnam procurſum eſt. Nihil tumultuariæ pugnæ ſimile erat, quales in oppugnationibus urbium per occaſionem partis alterius conſeri ſolent: ſed juſtæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico diſtantia intervallo conſtiterant. hinc ſpes, hinc deſperatio animos irritat: Pœno cepiſſe jam ſe urbem, ſi paululum quidam generis. cæterum in tantas brevi creverant opes, ſeu maritimis ſeu terreſtribus fructibus, ſeu multitudinis incremento, ſeu ſanctitate diſciplinæ, qua fidem ſocialem uſque ad perniciem ſuam coluerunt. Annibal infeſto exercitu ingreſſus fines, pervaſtatis paſſim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cætera circa, vallem vergens. adverſus eum vineas agere inſtituit, per quas aries mœnibus admoveri poſſet. Sed ut locus procul muro ſatis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam proſpere, poſtquam ad effectum operis ventum eſt, cœptis ſuccedebat. &

admiratur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne relicto à ſe loco hoſtem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur; nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, miſſile telum haſtili oblongo, & cætera tereti; præterquam ad extremum, unde ferrum extabat. id, ſicut in pilo, quadratum ſtuppa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus poſſet. Sed id maxime etiam ſi hæſiſſet in ſcuto, nec penetraſſet in corpus, pavorem faciebat: quod quum medium accenſum mitteretur, conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus præbebat.

Cap. IX. Quum ergo diu anceps fuiſſet certamen, & Saguntinis, quia præter ſpem reſiſterent, creviſſent animi; Pœnus, quia non viciſſet, pro victo eſſet; clamorem repente oppidani tollunt, hoſtemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant: poſtremo fuſum fugatumque in caſtra redigunt. Interim ab Roma legatos veniſſe nunciatum eſt. quibus obviam ad mare miſſi ab Annibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam effrænatarum gentium arma: nec Annibali, tanto diſcrimine rerum, operæ eſſe legationes audire. Apparebat, non admiſſos protinus Carthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent ſuorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis poſſet.

Cap. X. Itaque, præterquam quod admiſſi auditique ſunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverſo ſenatu cauſam fœderis, magno ſilentio propter auctoritatem ſuam, non aſſenſu audientium, egit. *Per Deos fœderum arbitros ac teſtes monuiſſe, prædixiſſe ſe, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non ſtirpem ejus conquieſcere viri: nec unquam, donec ſanguinis nominiſque Barcini quiſquam ſuperſit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, ſi ex bellis bella ſerendo ſuccinctus armis legionibuſque vivat; velut materiam igni præbentes, ad exercitus miſiſtis. aluiſtis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum veſtri circumſident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumſidebunt Romana legiones; ducibus iiſdem Diis, in Italia non abſtinueramus ex fœdere: ſicut nunc Sagunto non abſtinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque, & id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupiſſet; eventus belli, velut æquus judex, unde jus ſtabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turreſque admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falſus utinam vates ſim) noſtris capitibus incident: ſuſceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis eſt. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem eſſe in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. Sed & Amilcarem eo periiſſe lætatus ſum. quod ſi ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem tamquam furiam facemque hujus belli odi ac deteſtor. Nec dedendum ſolum id piaculum rupti fœderis, ſed, ſi nemo depoſcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras: ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, neque ſollicitare quietæ civitatis ſtatum poſſit. Ego ita cenſeo: legatos extemplo Romam mittendos, qui ſenatui ſatisfaciant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipſumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.*

Cap. XI. Quum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit; adeo prope omnis ſenatus Annibalis erat: infeſtiuſque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium legatum Romanum. Reſponſum inde legatis Romanis eſt, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale eſſe. populum Romanum injuſte facere, ſi Saguntinos vetuſtiſſimæ Carthaginienſium ſocietati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia feſſum militem prœliis operibuſque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit; ſtationibus ad cuſto-

per quos priore bello rupta fœdera ſunt ulti. Utrum hoſtem, an vos, an fortunam utriuſque populi ignoratis? Legatos ab ſociis, & pro ſociis venientes, bonus imperator veſter in caſtra non admiſit, jus gentium ſuſtulit. hi tamen, unde ne hoſtium quidem legati arcentur, pulſi ad vos veniunt. res ex fœdere repetunt. publica fraus abſit: auctorem culpæ, & reum criminis depoſcunt. Quo lenius agunt, ſegnius incipiunt; eo, quum cæperint, vereor ne perſeverantius ſæviant. Ægates inſulas Erycemque ante oculos proponite, quæ terra marique per quatuor & viginti annos paſſi ſitis. Nec puer hic dux erat, ſed pater ipſe Amilcar; Mars alter, ut iſti volunt. ſed Tarento tum

diam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. interim animos eorum nunc ira in hoſtes ſtimulando, nunc ſpe præmiorum accendit. Ut vero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accenſi omnes ſunt, ut ſi extemplo ſignum datum eſſet, nulla vi reſiſti videretur poſſe. Saguntini ut à prœliis quietem habuerant, nec laceſſentes, nec laceſſiti per aliquot dies; ita non nocte, non die umquam ceſſaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta eſt: nec qua primum, aut potiſſimum parte ferrent opem (quum omnia variis clamoribus ſtreperent) ſatis ſcire poterant. Ipſe

Annibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis ſuperans altitudine agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, catapultis baliſtiſque per omnia tabulata diſpoſitis, muros defenſoribus nudaſſet; tum Annibal occaſionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad ſubruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, ſed interlita luto, ſtructuræ antiquæ genere. Itaque latius quam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatiſque eo catapultis baliſtiſque, ut caſtellum in ipſa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque ſumma vi & muniunt, & pugnant: ſed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul creſcit inopia omnium longa obſidione, & minuitur exſpectatio externæ opis, quum tam procul Romani, unica ſpes, circa omnia hoſtium eſſent. Pauliſper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos, Carpetanoſque. qui duo populi delectus acerbitate conſternati, retentis conquiſitoribus metum defectionis quum præbuiſſent, oppreſſi celeritate Annibalis, omiſerunt mota arma.

Cap. XII. Nec Sagunti oppugnatio ſegnior erat, Maharbale, Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abeſſe nec cives nec hoſtes ſentirent. Is & prœlia aliquot ſecunda fecit, & tribus arietibus aliquantulum muri diſcuſſit: ſtrataque omnia recentibus ruinis advenienti Annibali oſtendit. Itaque ad ipſam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrimque cæde ini-

dito palam telo cuſtodibus hoſtium, trangreſſus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipſe ita jubebat) eſt deductus. quo quum extemplo concurſus omnis generis hominum eſſet factus, ſummota cætera multitudine, ſenatus Alorco datus eſt. cujus talis oratio fuit:

Cap. XIII. *Si civis veſter Alcon, ſicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retuliſſet, ſupervacaneum hoc mihi fuiſſet iter, quo nec orator Annibalis nec transfuga ad vos veniſſem. Quum ille, aut veſtra aut ſua culpa manſerit apud hoſtem; ſi metum ſimulavit, ſua; veſtra, ſi periculum eſt apud vos vera referentibus; ego, ne ignoraretis eſſe aliquas & ſalutis & pacis vobis conditiones, pro vetuſto hoſpitio, quod mihi vobiſcum eſt, ad vos veni. Veſtra autem cauſſa me, nec ullius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides ſit, quod neque dum veſtris viribus reſtitiſtis, neque dum auxilia ab Romanis ſperaſtis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Poſtquam nec ab Romanis vobis ulla ſpes eſt, nec veſtra jam aut arma vos, aut mœnia ſatis defendunt, pacem affero ad vos magis neceſſariam quam æquam. cujus ita aliqua ſpes eſt, ſi eam quemadmodum ut victor fert Annibal, ſic vos ut victi audiatis: ſi non id quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris ſint) ſed quicquid relinquitur, pro munere habituri eſtis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit; locum aſſignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque ad ſe jubet deferri: conjugum veſtraque corpora ac liberorum veſtrorum ſervat inviolata, ſi inermes cum binis veſtimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hoſtis impe-*

tum, & pars arcis capta eſt. tentata deinde per duos eſt exigua pacis ſpes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hiſpanum. Alcon inſciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu tranſiſſet, poſtquam nihil lacrimæ movebant, conditioneſque triſtes, ut ab Irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hoſtem manſit; moriturum affirmans, qui ſub conditionibus his de pace ageret. Poſtulabatur autem, redderent res Turdetanis: traditoque omni auro atque argento, egreſſi urbe cum ſingulis veſtimentis ibi habitarent, ubi Pœnus juſſiſſet. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos; Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, ſe pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Annibalis: cæterum publice Saguntinis amicus atque hoſpes. Tra-

rat. Hæc quanquam ſint gravia atque acerba, fortuna veſtra vobis ſuadet. Equidem haud deſpero, quum omnium poteſtas ei à vobis facta ſit, aliquid ex his rebus remiſſurum. Sed hæc patienda cenſeo potius, quam trucidari corpora veſtra, rapi trahique ante ora veſtra conjuges ac liberos belli jure ſinatis.

Cap. XIV. Ad hæc audienda quum circumfuſa paulatim multitudine, permixtum ſenatui eſſet populi concilium; repente primores ſeceſſione facta (priuſquam reſponſum daretur) argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique ſemetipſi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervaſiſſet, alius inſuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quaſſata prociderat: perque ruinam eius cohors Pœnorum impetu facto quum ſignum imperatori dediſſet, nudatam ſtationibus cuſtodiiſque ſolitis hoſtium eſſe urbem; non cunctandum in tali occaſione ratus Annibal, totis viribus aggreſſus urbem, momento cepit; ſigno dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, cæterum prope neceſſarium cognitum in ipſo eventu eſt. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut incluſi cum conjugibus ac liberis domos ſuper ſeipſos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnæ quam morientes fecerunt?

Cap. XV. Captum oppidum eſt cum ingenti præda. Quamquam pleraque ab dominis de induſtria corrupta erant; & in cædibus vix ullum diſcrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen & ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum eſſe conſtat, & multam pretioſam ſupellectilem veſtemque miſſam Carthaginem. Octavo menſe quam cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam ſcripſere. inde Carthaginem Novam in hiberna Annibalem conceſſiſſe; quinto deinde menſe, quam ab Carthagine profectus ſit, in Italiam perveniſſe. Quæ ſi ita ſunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius conſules fuerint; ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini miſſi ſint: & qui in ſuo magiſtratu cum Annibale alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto poſt ad Trebiam pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Corneilus, Ti Sempronius conſules fuerunt, non cœptum oppugnari eſt, ſed captum. Nam exceſſiſſe pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & Flaminini non poteſt: quia Flaminius Arimini conſulatum iniit; creatus ab Ti. Sempronio conſule: qui poſt pugnam ad Trebiam, trium & viginti annorum, militia duriſſima inter Hiſpanas gentes ſemper victorem, primum Amilcare, deinde Aſdrubale, nunc Annibale duce acerrimo aſſuetum, recentem ab excidio opulentiſſimæ urbis Iberum tranſire: trahere ſecum tot excitos Hiſpanorum populos: conciturum avidas ſemper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis eſſe.

Cap. XVII. Nominatæ jam antea conſulibus provinciæ erant, tum ſortiri juſſi: Cornelio Hiſpania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & ſociûm quantum ipſis videretur, & claſſis quanta parari poſſet. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia ſunt ſcripta, & mille octingenti equites: ſociorum quadraginta quatuor peditum, & quatuor equitum millia: naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, vellent, juberent, populo Carthaginienſi bellum indici. Ejuſque belli cauſſa ſupplicatio per urbem habita: atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus juſſiſſet. Inter conſules ita copiæ diviſæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: ſociorum ſexdecim millia peditum: equites mille octingenti: naves longæ CLX, celoces duodecim. Cum his terreſtribus maritimiſque copiis Ti. Sempronius miſſus in Siciliam; ita in Africam tranſmiſſurus, ſi ad arcendum Italia Pœnum conſul alter ſatis eſſet. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor & ipſe cum haud invalido præſidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. ſexaad creandos conſules Romam quum veniſſet, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Cap. XVI. Sub idem fere tempus, & legati, qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt, omnia hoſtilia eſſe, & Sagunti excidium nunciatum eſt: tantuſque ſimul mœror Patres miſericordiaque ſociorum peremptorum indigne; & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienſes, metuſque de ſumma rerum cepit, velut ſi jam ad portas hoſtis eſſet: ut tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis quam conſulerent. Nam neque hoſtem acriorem bellicoſioremque ſecum congreſſum; nec rem Romanam tam deſidem unquam fuiſſe atque imbellem. Sardos, Corſoſque, & Iſtros, atque Illyrios, laceſſiſſe magis quam exercuiſſe Romana arma: & cum Gallis tumultuatum verius quam belligeratum. Pœnum hoſtem, veteranum

ginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hoſtem credebant) & duæ Romanæ legiones cum ſuo juſto equitatu, & quatuordecim millibus ſociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia ſociorum peditum, mille equites ſocios, ſexcentos Romanos, Gallia provincia eodem anno verſa in Punicum bellum habuit.

Cap. XVIII. His ita comparatis ut omnia juſta ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienſes, Publicone conſilio Annibal Saguntum oppugnaſſet? & ſi, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico conſilio factum, ut indicerent populo Carthaginienſi bellum. Romani poſtquam Carthaginem venerunt, quum ſenatus datus eſſet, & Q. Fabius nihil ultra quam unum, quod mandatum erat, percunctatus eſſet; tum ex Carthaginienſibus unus princeps: *Vana, Romani*, inquit, *& prior legatio fuit, quum Annibalem tamquam ſuo conſilio Saguntum oppugnantem depoſcebatis: cæterum hæc legatio verbis adhuc lenior eſt, re aſperior. Tunc enim Annibal & inſimulabatur, & depoſcebatur. nunc ab nobis & confeſſio culpæ exprimitur: & ut à confeſſis, res extemplo repetuntur. Ego autem, non, privato publicone conſilio Saguntum oppugnatum ſit, quærendum cenſeam: ſed utrum jure, an injuria. Noſtra enim hæc quæſtio atque animadverſio in civem noſtrum eſt; noſtro, an ſuo fecerit arbitrio. Vobiſcum una diſceptatio eſt; licueritne per fœdus fieri. Itaque, quoniam diſcerni placet, quid publico conſilio, quid ſua ſponte imperatores faciant; nobis vobiſcum fœdus eſt à Lutatio Conſule ictum: in quo cavetur utrorumque ſociis. nihil de Saguntinis (necdum enim erant ſocii veſtri) cautum eſt At enim eo fœdere, quod cum Aſdrubale ictum eſt, Saguntini excipiuntur. adverſus quod nihil ego dicturus ſum, niſi quod à vobis didici. Vos enim quod C. Lutatius Conſul primo nobiſcum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi juſſu ictum erat, negaſtis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico conſilio ictum eſt. Si vos non tenent veſtra fœdera, niſi ex auctoritate aut juſſu veſtro icta; ne nos quidem Aſdrubalis fœdus, quod nobis inſciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, & quod diu parturit animus veſter, aliquando pariat.* Tum Romanus ſinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus; utrum placet ſumite.* Sub fœdere ſtaretur, ſatis cautum erat Saguntinis, ſociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat, iis, qui tunc eſſent: nec, ne qui poſtea aſſumerentur. & quum aſſumere novos liceret ſocios, quis æquum cenſeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginienſium ſocii aut ſollicitarentur ad defectionem, aut ſua ſponte deſciſcentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, ſicut his Romæ imperatum erat, In Hiſpaniam, ut adirent civitates, ut in ſocietatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Barguſios primum venerunt: à quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volſcianos inde eſt ventum; quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum cæteros populos ab ſocietate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt vos, Romani, poſtulare, uti veſtram Carthaginienſium amicitiæ præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius quam Pœnus hoſtis perdidit, vos ſocii prodideritis? ibi quæratis ſocios cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis, ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut ſocietati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volſcianorum juſſi: ab nullo deinde concilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere. itaque nequicquam peragrata Hiſpania, in Galliam tranſeunt.

Cap. XX. In his nova terribiliſque ſpecies viſa eſt: quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petiſſent, ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros urhanc vocem haud minus ferociter, *daret utrum vellet*, ſucclamatum eſt. & quum is iterum ſinu effuſo bellum dare dixiſſet, *accipere ſe* omnes reſponderunt: *& quibus acciperent animis, iiſdem ſe geſturos.*

Cap. XIX. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani viſa eſt, quam de fœderum jure verbis diſceptare; quum ante, tum maxime Sagunto exciſa. nam ſi verborum diſceptationis res eſſet; quod fœdus Aſdrubalis cum Lutatii priore fœdere commutatum eſt, comparandum non erat; quum in Lutatii fœdere diſerte additum eſſet, ita id ratum fore, ſi populus cenſuiſſet; in Aſdrubalis fœdere, nec exceptum tale quicquam fuerit; & tot annorum ſilentio ita vivo eo comprobatum ſit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quamquam etſi priore

beſque ſuas tranſitum darent; tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix à magiſtratibus majoribuſque natu juventus ſedaretur. Adeo ſtolida impudenſque poſtulatio viſa eſt, cenſere, ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id avertere in ſe, agroſque ſuos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, reſponſum legatis eſt, *Neque Romanorum in ſe meritum eſſe, neque Carthaginienſium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adverſus Pœnos ſumant arma. Contra ea audire ſeſe, gentis ſuæ homines agris finibuſque Italiæ pelli à populo Romano, ſtipendiumque pendere, & cætera indigna pati.* Eadem ferme in cæteris Galliæ conciliis dicta auditaque nec hoſpitale quicquam pacatumve ſatis prius auditum, quam Maſſiliam venere. Ibi omnia ab ſociis inquiſita cum cura ac fide, cognita, *præoccupatos jam ab*

Annibale Gallorum animos eſſe. ſed ne illi quidem ipſi ſatis mitem gentem fore (adeo ferocia atque indomita ingenia eſſe) ni ſubinde auro, cujus avidiſſima gens eſt, principum animi concilientur. Ita peragratis Hiſpaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo poſt, quam conſules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exſpectationem belli erectam invenerunt; ſatis conſtante fama, jam Iberum Pœnos tranſmiſiſſe.

Cap. XXI. Annibal Sagunto capto, Carthaginem Novam in hiberna conceſſerat. ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, ſeque non ducem ſolum, ſed etiam cauſſam eſſe belli partitis divenditiſque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hiſpani generis milites convocat: *Credo ego vos,* inquit, *ſocii, & ipſos cernere, pacatis omnibus Hiſpaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercituſque dimittendos eſſe: aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hæ gentes, non pacis ſolum, ſed etiam victoriæ bonis florebunt, ſi ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque quum longinqua ab domo inſtet militia, incertumque ſit, quando domos veſtras & quæ cuique ibi cara ſint, viſuri ſitis; ſi quis veſtrum ſuos inviſere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adſitis, ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus fere viſendi domos oblata ultro poteſtas grata erat, & jam deſiderantibus ſuos, & longius in futurum providentibus deſiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut jam exhauſtos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animoſque ad omnia

ſis, quatuor millia conſcripta delectæ juventutis, præſidium eoſdem & obſides, duci Carthaginem jubet.

Cap. XXII. Neque Hiſpaniam negligendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad ſollicitandos principum animos;) Aſdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam deſtinat, firmatque eum Africis maxime præſidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis. ad hæc peditum auxilia, additi equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) CCC, & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad MDCCC, & parva Ilergetum manus ex Hiſpania ducenti equites: & ne quid terreſtris deeſſet auxilii genus, elephanti quatuordecim. claſſis præterea data eſt ad tuendam maritimam oram (quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem geſturos Romanos credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: ſed aptæ inſtructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit. atque inde profectus præter Etoviſſam, urbem ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi fama eſt, in quiete viſum ab eo juvenem divina ſpecie, qui ſe ab Jove diceret ducem in Italiam Annibali miſſum. Proinde ſequeretur, neque uſquam à ſe deflecteret oculos. Pavidum primo, nuſquam circumſpicientem aut reſpicientem ſecutum, deinde, cura humani ingenii, quum quidnam id eſſet, quod reſpicere vetitus eſſet, agitaret animo, temperare oculis nequiviſſe: tum vidiſſe poſt ſeſe ſerpentem mira magnitudide integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Annibal quum recenſuiſſet omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exſolvit: noviſque ſe obligat votis, ſi cætera proſpera eveniſſent. Inde partiens curas ſimul in inferendum atque arcendum bellum; ne, dum ipſe terreſtri per Hiſpaniam Galliaſque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia eſſet; valido præſidio firmare & eam ſtatuit. Pro eo ſupplementum ipſe ex Africa, maxime jaculatorum levium armis, petiit, ut Afri in Hiſpania, Hiſpani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati ſtipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos miſit in Africam, & funditores Baleares octingentos ſeptuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præſidio eſſe, partim diſtribui per Africam jubet. ſimul conquiſitoribus in civitates miſne cum ingenti arborum ac virgultorum ſtrage ferri, ac poſt inſequi cum fragore cœli nimbum: tum quæ moles ea quidve prodigii eſſet quærentem, audiiſſe: *Vaſtitatem Italiæ eſſe. pergeret porro ire, nec ultra inquireret; ſineretque fata in occulto eſſe.*

Cap. XXIII. Hoc viſu lætus tripartito Iberum copias trajecit. præmiſſis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque tranſitus ſpecularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde Barguſioſque, & Auſetanos, & Lacetaniam, quæ ſubjecta Pyrenæis montibus eſt, ſubegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces quæ Hiſpanias Gallis jungunt in poteſtate eſſent. Decem millia peditum Hannoni ad præſidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Poſtquam per Pyrenæum ſaltum traduci exercitus eſt cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. conſtabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ, inſuperabilique Alpium tranſitu. Annibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat; ne cæterorum etiam feroces animi irritarentur; ſupra ſeptem millia hominum domos remiſit, quos & ipſe gravari militia ſenſerat; Carpetanos quoque ab ſe dimiſſos ſimulans.

Cap. XXIV. Inde, ne mora atque otium animos ſollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum tranſgreditur, & ad oppidum Illiberi caſtra locat. Galli, quamquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen quia vi ſubactos trans Pyrenæum Hiſpanos fama erat, præſidiaque valida impoſita, metu ſervitutis ad arma conſternati, Ruſcinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Annibali nunciatum eſt, moram magis quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum miſit, *colloqui ſemetipſum velle cum his, & vel illi propius Illiberi accederent, vel ſe Ruſcinonem proceſſurum, ut ex propinquo congreſſus facilior eſſet: nam & accepturum eos in caſtra ſua ſe lætum, nec cunctanter ſeipſum ad eos venturum. Hoſpitem enim ſe Galliæ, non hoſtem adveniſſe: nec ſtricturum ante gladium, ſi per Gallos liceat, quam in Italiam veniſſet.* & per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, caſtris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines ſuos præter Ruſcinonem oppidum tranſmiſerunt.

Cap. XXV. In Italiam interim nihil ultra quam Iberum tranſiiſſe Annibalem, à Maſſilienſium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac ſi Alpes jam tranſiiſſet, Boii, ſollicitatis Inſubribus defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipſum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agreſtis modo multitudo, ſed ipſi triumviri Romagnis intactis aſſideret muris, ſimulari cœptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, ſed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, niſi obſides ſibi redderentur, eos dimiſſuros. Quum hæc de legatis nunciata eſſent, & Mutina præſidiumque in periculo eſſet, L. Manlius prætor ira accenſus, effuſum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, pleriſque incultis: ibi inexplorato profectus, in inſidias præcipitatus, multaque cum cæde ſuorum ægre in apertos campos emerſit. ibi caſtra communita; & quia Gallis ad tentanda ea defuit ſpes, refecti ſunt militum animi, quamquam acciſas res ſatis conſtabat. Iter deinde de integro cœptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hoſtis; ubi rurſus ſilvæ intratæ, tum poſtremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, ſex ſigna ademêre. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex ſaltu invio atque impedito evaſere. Inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi ſe munimento ad tempus, commeatibuſque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adverſus creſcentem indies multitudinem hoſtium tutabantur.

Cap. XXVI. Qui tumultus repens poſtquam eſt Romam perlatus, & Punicum inſuper Gallico bello auctum Patres acceperunt, C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus ſociorum delectu novo à Conſule conſcriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui ſine ullo certamine (abſceſſerant enim metu hoſtes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius in locum ejus, quæ miſſa cum prætore fuerat tranſcripta legione nova, profectus ab urbe ſexaginta longis navibus præter oram Etruriæ, Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Maſſiliam, & ad proximum oſtium Rhodani (pluribus enim diviſus amnis in mare decurrit) caſtra locat: vix dum ſatis ni, qui ad agrum venerant aſſignandum, diffiſi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium eſt. pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales. alii P. Cornelium Aſinam, & C. Papirium Maſonem. Id quoque dubium eſt; legati ad expoſtulandum ad Boios miſſi, violati ſint, an in triumviros agrum metanteis impetus ſit factus. Mutinæ quum obſiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium arteis rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, ſe-

credens Annibalem ſuperaſſe Pyrenæos montes: quem ut de Rhodani quoque tranſitu agitare animadvertit; incertus, quonam ei loco occurreret, nec dum ſatis refectis ab jactatione maritima militibus; trecentos interim delectos equites, ducibus Maſſilienſibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, viſendoſque ex tuto hoſtes præmittit. Annibal, cæteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: ſed diffiſi citeriore agro arceri Pœnum poſſe, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme ſuis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Cæteros accolas fluminis Annibal, & eorum ipſorum qui ſedes tenuerant, ſimul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandaſque: ſimul & ipſi trajici exercitum, levarique quam primum regionem ſuam tanta urgente hominum turba cuplebant. Itaque ingens coacta vis navium eſt, lintriumque temere ad vicinalem uſum paratarum: novaſque alias primum Galli inchoantes cavabant ex ſingulis arboribus: deinde & ipſi milites, ſimul copia materiæ, ſimul facilitate operis inducti, alveos informes (nihil dummodo innare aquæ & capere onera poſſent curantes) quibus ſe ſuaque tranſveherent, raptim faciebant.

Cap. XXVII. Jamque omnibus ſatis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverſo hoſtes, omnem ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium, vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hiſpanis, adverſo flumine ire iter unius diei jubet: & ubi primum poſſet, quam occultiſſime trajecto amni, circumducere agmen. ut quum opus facto ſit, adoriatur ab tergo hoſtem. Ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & viginti, ferme ſupra parvæ inſulæ circumfuſum amnem; latiorem ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, tranſitum oſtendere. ibi raptim cæſa materia, rateſque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hiſpani, ſine ulla mole in utres veſtimentis conjectis, ipſi cetris ſuppoſitis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, caſtris prope flumen poſitis, nocturno itinere atque operis labore feſſus, quiete unius diei reficitur; intento duce bat tanta vis navium cum ingenti ſono fluminis & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes ſuos hortabantur. Jam ſatis paventes adverſo tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, caſtris ab Hannone captis. mox & ipſe aderat, ancepſque terror circumſtabat & è navibus tanta vis armatorum in terram evadens, & ab tergo improviſa premebat acies. Galli, poſtquam ultro vim facere conati, pellebantur; qua patere viſum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos paſſim ſuos diffugiunt. Annibal cæteris copiis per otium trajectis, ſpernens jam Gallicos tumultus, caſtra locat. Elephantorum trajiciendorum varia conſilia fuiſſe credo: certe variata memoria actæ rei. quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferociſſimum ex iis irritatum ab rectore ſuo, quum refugientem in aquam nantem ſequeretur, traxiſſe gregem; ut quemque timentem altitudinem deſtituerat vadum, impetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis conſtat, ratibus trajectos: id, ut tutius conſilium ante rem foret; ita acta re, ad fidem pronius eſt. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne ſecunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte ſuperiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta conſtraverunt, ut belluæ audacter velut per ſolum ingrederentur. altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata eſt: & quum elephanti per ſtabilem ratem, tamquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem applicatam tranſgreſſi ſunt; extemplo reſolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot naviad conſilium opportune exſequendum. Poſtero die profecti ex loco, prodito fumo ſignificant ſe tranſiſſe, & haud procul abeſſe. quod ubi accepit Annibal, ne tempori deeſſet, dat ſignum ad trajiciendum. Jam paratas aptataſque habebat pedes lintres; equites fere propter equos nantes navium agmen ad excipiendum adverſi impetum fluminis parte ſuperiore tranſmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur; præter eos, quos inſtructos frenatoſque, ut extemplo egreſſo in ripam equiti uſui eſſent, impoſuerant in naves.

Cap. XXVIII. Galli occurſant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris ſui; quatientes ſcuta ſuper capita, vibranteſque dextris tela: quamquam & ex adverſo terre-

bus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expoſitis, alii deinde repetiti ac trajecti ſunt. Nihil ſane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum ſoluta ab cæteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter ſe, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant; donec quietem ipſe timor circumſpicientibus aquam feciſſet. excidere etiam ſævientes quidam in flumen. ſed pondere ipſo ſtabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evaſere.

Cap. XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad caſtra Romana miſerat ſpeculatum, ubi & quantæ copiæ eſſent, & quid pararent. Huic alæ equitum miſſi, ut ante dictum eſt, ab oſtio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prœlium atrocius quam pro numero pugnantium editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrimque fuit: fugaque & pavor Numidarum, Romanis jam admodum feſſis victoriam dedit. victores ad centum ſexaginta; nec omnes Romani, ſed pars Gallorum: victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, ſimulque omen belli, ut ſummæ rerum proſperum eventum, ita haud ſane incruentam ancipitiſque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita geſta, ad utrumque ducem ſui redierunt. Nec Scipioni ſtare ſententia poterat, niſi ut ex conſiliis cœptiſque hoſtis & ipſe conatus caperet: & Annibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus ſe obtuliſſet Romanus exercitus, manus conſereret, averterat à præſenti certamine, Boiorum legatorum regulique Magali adventus, qui ſe duces itinerum, ſocios periculi fore, affirmantes, integro bello, nuſquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam cenſent. Multitudo timebat quidem hoſtem; nondum obliterata memoria ſuperioris belli: ſed magis iter immenſum Alpeſque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

Cap. XXX. Itaque Annibal poſtquam ipſi ſententia ſtetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum verſat animos caſtigando adhortandoque. *Mirari ſe, quinam pectora ſemper impavida repens terror invaſerit: per tot annos vincentes eos ſtipendia facere, neque ante Hiſpania exceſſiſſe, quam omnes genteſque & terræ eæ, quas duo diverſa maria amplectantur, Carthaginienſium eſſent. Indignatos deinde, quod quicumque Saguntum obſediſſent, velut ob noxam ſibi dedi poſtularet populus Romanus, Iberum tranſgreſſos: ne majores quidem eorum indigenas, ſed advenas Italiæ cultores, has ipſas Alpes ingentibus ſæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo: tuto tranſmiſiſſe. Militi quidem armato, nihil ſecum præter inſtrumenta belli portanti, quid invium aut inexſuperabile eſſe? Saguntum ut caperetur quid per octo menſes periculi, quid laboris exhauſtum eſſe? Romam orbis terrarum caput petentibus, quicquam adeo aſperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepiſſe quondam Gallos ea, quæ adiri poſſe Pœnus deſperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies toties ab ſe victæ: aut itineris finem ſperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.*

Cap. XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter ſe parare jubet. Poſtero die profectus adverſa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via eſſet, ſed quantum à mari receſſiſſet, minus obviam fore Romanum credens: cum quo, priuſquam in Italiam ventum foret, non erat in animo, manus conſerere. Quartis caſtris ad Inſulam pervenit: ibi Arar Rhodanuſque amnes diverſi ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Inſulæ nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum diſcors erat. Regni certamine ambigebant fratres, major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus ſeditionis peropportuna diſceptatio quum ad Annibalem rejecta eſſet, arbiter regni factus, quod erat ſenatus principumque ſententia futurum, imperium majori reſtituit. ob id meritum commea-

jeciſſe ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini viſum id longum, quum ab occaſu ſolis ad ortum intenderent iter. Nunc poſtquam multo majorem partem itineris emenſam cernant, Pyrenæum ſaltum inter ferociſſimas gentes ſuperatum, Rhodanum tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipſius fluminis vi, trajectum, in conſpectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ ſit; in ipſi portis hoſtium fatigatos ſubſiſtere; quid Alpes aliud eſſe credentes, quam montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis. nullas profecto terras cœlum contingere, nec inexſuperabiles humano generi eſſe. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis eſſe, exercitibus invias? eos ipſos quos cernant, legatos non pennis ſublime elatos Alpes

tu copiaque rerum omnium & veſtis eſt adjutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non recta regione iter inſtituit; ſed ad lævam in Tricaſtinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud uſquam impedita via, priuſquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipſe Alpinus amnis, longe omnium Galliæ fluminum difficillimus tranſitu eſt. nam quum aquæ vim vehat ingentem; non tamen navium patiens eſt: quia nullis coërcitus ripis, pluribus ſimul, neque iiſdem alveis fluens, nova ſemper vada novoſque gurgites faciens (& ob eadem pediti quoque incerta via eſt), ad hæc ſaxa glareoſa volvens, nihil ſtabile, nec tutum ingredienti præbet; & tum fortè imbribus auctus, ingentem tranſgredientibus tumultum fecit;

quum ſuper cætera trepidatione ipſi ſua atque incertis clamoribus turbarentur.

Cap. XXXII. P. Cornelius conſul triduo fere, poſtquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad caſtra hoſtium venerat; nullam dimicandi moram facturus. cæterum ubi deſerta munimenta, nec facile ſe tantum prægreſſos aſſecuturum videt, ad mare ac naves rediit; tutius faciliuſque ita deſcendenti ab Alpibus Annibali occurſurus. ne tamen nuda auxiliis Romanis Hiſpania eſſet, quam provinciam ſortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adverſus Aſdrubalem miſit: non ad tutandos tantummodo veteres ſocios conciliandoſque novos, ſed etiam ad pellendum Hiſpania Aſdrubalem. ipſe cum admodum exiguis copiis Genuam repetit eo,qui circa Padum erat, exercitu Italiam defenſurus. Annibal ab Druentia campeſtri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum quamquam fama prius (qua incerta in majus vero ferri ſolent) præcepta res erat; tamen ex propinquo viſa montium altitudo, niveſque cœlo prope immixtæ, tecta informia impoſita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonſi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cætera viſu quam dictu fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos inſidentes montani: qui ſi valles occultiores inſediſſent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam ſtragemque dediſſent. Annibal conſiſtere ſigna jubet: Galliſque ad viſenda loca præmiſſis, poſtquam comperit tranſitum ea non eſſe, caſtra inter ex caſtellis ad ſtationem ſolitam conveniebant; quum repente conſpiciunt alios arce occupata ſua ſuper caput imminentes, alios via tranſire hoſtes. Utraque ſimul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in anguſtiis, ſuoque ipſum tumultu miſceri agmen videre, equis maxime conſternatis, quicquid adjeciſſent ipſi terroris, ſatis ad perniciem fore rati, perverſis rupibus, juxta invia ac devia aſſueti diſcurrunt. Tum vero ſimul ab hoſtibus, ſimul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; pluſque inter ipſos: (ſibi quoque tendente ut periculo prius evaderet) quam cum hoſtibus certaminis erat. Equi maxime infeſtum agmen faciebant, qui & clamoribus diſſonis, quos memoria etiam repercuſſæque valles augebant, territi trepidabant; & icti forte aut vulnerati adeo conſternabantur, ut ſtragem ingentem ſimul hominum ac ſarcinarum omnis generis facerent: multoſque turba, quum præcipites deruptæque utrimque anguſtiæ eſſent, in immenſum altitudinis dejecit; quoſdam & armatos. inde ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quamquam fœda viſu erant, ſtetit parumper tamen Annibal ac ſuos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde poſtquam interrumpi agmen vidit, periculumque eſſe, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxiſſet, decurrit ex ſuperiore loco; & quum impetu ipſo fudiſſet hoſtem, ſuis quoque tumultum auxit. ſed is tumultus momento temporis, poſtquam liberata itinera fuga montanorum erant, ſedatur: nec per otium modo, ſed prope ſilentio mox omnes traducti. Caſtellum inde, quod confragoſa omnia præruptaque, quam extenſiſſima poteſt valle locat. Tum per eoſdem Gallos, haud ſane multum lingua moribuſque abhorrentes, quum ſe immiſcuiſſent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obſideri ſaltum, nocte in ſua quemque dilabi tecta; luce prima ſubiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu viam per anguſtias facturus. Die deinde, ſimulando aliud quam quod parabatur, conſumpto, quum eodem quo conſtiterant loco caſtra communiſſent, ubi primum degreſſos tumulis montanos, laxataſque ſenſit cuſtodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in ſpeciem factis, impedimentiſque cum equite relictis, & maxima parte peditum; ipſe cum expeditis acerrimo quoque viro raptim anguſtias evadit iiſque ipſis tumulis, quos hoſtes tenuerant, conſedit.

Cap. XXXIII. Prima deinde luce caſtra mota & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani ſigno dato caput ejus regionis erat, viculoſque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculſis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

Cap. XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, ſed ſuis artibus, fraude, deinde inſidiis eſt prope circumventus. Magno natu principes caſtellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo doctos,* memorantes, *amicitiam malle, quam vim experiri Pœnorum. itaque obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque duces, & ad fidem promiſſorum obſides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aſpernando, ne repudiati, aperte hoſtes fierent, benigne quum reſpondiſſet; obſidibus quos dabant acceptis, & commeatu, quem in viam ipſi detulerant,

rant, uſus; nequaquam ut inter pacatos, compoſito agmine duces eorum ſequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipſe poſt cum robore peditum circumſpectans ſollicitus omnia, incedebat. Ubi in anguſtiorem viam ex parte altera ſubjectam jugo inſuper imminenti ventum eſt, undique ex inſidiis barbari à fronte ab tergo coorti, cominus eminus petunt: ſaxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos verſa peditum acies haud dubium fecit, quin niſi firmata extrema agminis fuiſſent, ingens in eo ſaltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum eſt: nam dum cunctatur Annibal agmen demittere in anguſtias; quia non, ut ipſe equitibus præſidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occurſantes per obliqua montani perrupto medio agmine viam inſedere: noxque una Annibali ſine equitibus atque impedimentis acta eſt.

Cap. XXXV. Poſtero die jam ſegnius intercurſantibus barbaris, junctæ copiæ, ſaltuſque haud ſine clade (majore tamen jumentorum quam hominum pernicie) ſuperatus. inde montani, pauciores, jam & latrocinii magis quam belli more concurſabant; modo in primum, modo in noviſſimum agmen, ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progreſſi morative aliquam occaſionem feciſſent. Elephanti, ſicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hoſtibus quacumque incederent (quia inſuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut ubi fides iis non eſſet, temere initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugis ſtativa habita: feſſis labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapſa in rupibus erant, ſequendo veſtigia agminis in caſtra pervenere. Feſſis tæ-

jam nihil ne hoſtibus quidem, præter parva furta per occaſionem tentantibus. Cæterum iter multo, quam in aſcenſu fuerat (ut pleraque Alpium ab Italia ſicut breviora, ita arctiora ſunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, anguſta, lubrica erat: ut neque ſuſtinere ſe à lapſu poſſent; nec, ſi qui paululum titubaſſent, hærere affixi veſtigio ſuo; aliique ſuper alios & jumenta & homines occiderent.

Cap. XXXVI. Ventum deinde ad multo anguſtiorem rupem, atque ita rectis ſaxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibuſque retinens virgulta ac ſtirpes circa eminentes, demittere ſeſe poſſet. Natura locus jam ante præceps, recenti lapſu terræ, in pedum mille admodum altitudinem, abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites conſtitiſſent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam eſſe. digreſſus deinde ipſe ad locum viſendum. haud dubia res viſa, quin per invia circa, nec trita antea, quamvis longo ambitu circumduceret agmen. Ea vero via inſuperabilis fuit. nam quum ſuper veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis eſſet: molli, nec præaltæ nivi facile pedes ingredientium inſiſtebant. ut vero tot hominum jumentorumque inceſſu dilapſa eſt, per nudam infra glaciem, fluentemque tabem liqueſcentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat ut à lubrica glacie, non recipiente veſtigium, & in prono citius pede ſe fallente, & ſeu manibus in aſſurgendo ſeu genu ſe adjuviſſent, ipſis adminiculis prolapſi, ſi iterum corruiſſent, nec ſtirpes circa radiceſve, ad quas pede aut manu quiſquam eniti poſſet, erant. Ita in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur jumenta: ſecabant interdum, etiam tum infimam ingredientia nivem, & prolapſa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque velut pedica capta hærerent in durata & alte concreta glacie.

dio tot malorum, nivis etiam caſus, occidente jam ſidere Virgiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum ſignis prima luce motis ſegniter agmen incederet, pigritiaque & deſperatio in omnium vultu emineret; prægreſſus ſigna Annibal, in promuntorio quodam, unde longe ac late proſpectus erat, conſiſtere juſſis militibus, Italiam oſtentat, ſubjectoſque Alpinis montibus Circumpadanos campos: mœniaque eos tum tranſcendere, non Italiæ modo, ſed etiam urbis Romanæ. cætera plana, proclivia fore: uno, aut ſummum altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu ac poteſtate habituros. Procedere inde agmen cœpit.

Cap. XXXVII. Tandem nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, caſtra in jugo poſita; ægerrime ad idipſum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via eſſe poterat, milites ducti, quum cædendum eſſet ſaxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatiſque, ſtruem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta eſſet,) ſuccendunt, ardentiaque ſaxa infuſo aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta ſolum, ſed elephanti etiam deduci poſſent.

Quatriduum circa rupem conſumptum, jumentis prope fame abſumptis: nuda enim fere cacumina ſunt; & ſi quid eſt pabuli, obruunt nives. Inferiora vallis apricos quoſdam colles habent, rivoſque prope ſilvas; etiam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum miſſa, & quies muniendo feſſis hominibus, data triduo. Inde ad planum deſcenſum, etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

Cap. XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum eſt quinto menſe à Carthagine Nova, (ut quidam auctores ſunt) quinto decimo die Alpibus ſuperatis. Quantæ copiæ tranſgreſſo in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores conſtat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuiſſe ſcribunt; qui minimum, viginti millia peditum, ſex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum ſe ab Annibale ſcribit, maxime auctor me moveret, niſi confunderet numerum; Gallis Liguribuſque additis: cum his ſcribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxiſſe veriſimile eſt, & ita quidam auctores ſunt.) ex ipſo autem audiſſe Annibale, poſtquam Rhodanum tranſierit, triginta ſex millia hominum, ingentemque numerum equorum, & aliorum jumentorum amiſiſſe in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digreſſo. Id quum inter omnes conſtet, ea magis miror ambigi, quanam Alpes tranſierit: & vulgo credere, Pennino, atque inde nomen & jugo Alpium inditum, tranſgreſſum. Cœlius, per Cremonis jugum dicit tranſiſſe: qui ambo ſaltus eum, non in Taurinos, ſed per Salaſſos montanos ad Libuos Gallos deduxiſſent. Nec veriſimile eſt, ea tum ad Galliam patuiſſe itinera; utique quæ ad Penninum ferunt, obſepta gentibus ſemigermanis fuiſſent. neque hercule montibus his (ſi quem forte id movit) ab tranſitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum: ſed ab eo, quem in ſummo ſacratum vertice Penninum montani appellant.

hoſte nondum refecto manum conſereret. ſed cum Placentiam Conſul venit, jam ex ſtativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem caput gentis ejus, quia volentis in amicitiam non veniebat, vi expugnarat: junxiſſetque ſibi non metu ſolum, ſed etiam voluntate Gallos accolas Padi; ni eos circumſpectantes defectionis tempus ſubito adventus Conſulis oppreſſiſſet. Et Annibal movit ex Taurinis: incertos quæ pars ſequenda eſſet Gallos præſentem ſe ſecuturos ratus. Jam prope in conſpectu erant exercitus, convenerantque duces; ſicut uterque inter ſe nondum ſatis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Annibalis & apud Romanos jam ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipſo, quod adverſus ſe dux potiſſimum lectus eſſet, præſtantem virum credebat. & auxerant inter ſe opinionem; Scipio, quod relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam tranſgreſſo Annibali; Annibal, conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, & ad Ticinum amnem motis caſtris, prius quam educeret in aciem, adhortandorum militum cauſſa, talem orationem exorſus eſt:

Cap. XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, ſuperſediſſem loqui apud vos. quid enim adhortari referret, aut eos equites, qui equitatum hoſtium ad Rhodanum flumen egregie viciſſent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipſum hoſtem ſecutus, confeſſionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc quia ille exercitus Hiſpaniæ provinciæ ſcriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auſpiciis rem gerit; ubi eum gerere ſenatus populuſque Romanus voluit; ego, ut Conſulem ducem adverſus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipſe me huic voluntario certamini obtuli: novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda ſunt. Ne genus belli, neve hoſtem ignoretis; cum iis eſt vobis, milites, pugnandum, quos terra ma-*

Cap. XXXIX. Peropportune ad principia rerum Taurinis proximæ genti adverſus Inſubres motum bellum erat. ſed armare exercitum Annibal, ut parti alteri auxilio eſſet (in reficiendo maxime ſentientem contracta ante mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, ſqualida & prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio Conſuli cauſſa fuit, quum Piſas navibus veniſſet, exercitu à Manlio Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum feſtinandi: ut cum

rique priore bello viciſtis: a quibus ſtipendium per viginti annos exegiſtis: a quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illiſque animus, qui victoribus & victis eſſe ſolet. Nec nunc illi, quia audent, ſed quia neceſſe eſt, pugnaturi ſunt: niſi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos duabus partibus peditum equitumque in tranſitu Alpium amiſſis (quum plures penè perierint quam ſuperſunt) plus ſpei nactos eſſe. At enim pauci quidem ſunt, ſed vigentes animis corporibuſque,

que , quorum robora ac vires vix ſuſtinere vis ulla poſſit. Effigies , imo umbræ hominum ; fame , frigore, illuvie , ſqualore enecti , contuſi ac debilitati inter ſaxa rupeſque. ad hæc, peruſti artus , nive rigentes nervi , membra torrida gelu , quaſſata fractaque arma : claudi ac debiles equi. Cum hoc equite , cum hoc pedite pugnaturi eſtis. reliquias extremas hoſtium, non hoſtes habebitis. Ac nihil magis vereor , quam ne antequam vos cum hoſte pugnaveritis, Alpes viciſſe Annibalem videantur. Sed ita forſitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo , Deos ipſos , ſine ulla humana ope, committere ac profligare bellum : nos autem , qui ſecundum Deos violati ſumus , commiſſum ac profligatum conficere.

Cap. XLI. *Non vereor , ne quis me hoc veſtri adhortandi cauſſa magnifice loqui exiſtimet ; ipſum aliter animo affectum eſſe. Licuit in Hiſpaniam provinciam meam quo jam profectus eram cum exercitu ire meo : ubi & fratrem conſilii participem ac periculi ſocium haberem , & Aſdrubalem potius quam Annibalem hoſtem , & minorem haud dubie molem belli : tamen , quum prætervcherer navibus Galliæ oram ad famam hujus hoſtis in terram egreſſus, præmiſſo equitatu, ad Rhodanum movi caſtra. Equeſtri prælio , qua parte copiarum conſerendi manum fortuna data eſt, hoſtem fudi, peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur , quia aſſequi terra non poteram, regreſſus ad naves , quanta maxima celeritate potui tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hoſti utrum quum declinarem certamen , improviſus videor incidiſſe . an occurrere in veſtigiis ejus ? laceſſere ac trahere ad decernendum ; Experiri juvat, utrum alios derepente Carthaginenſes per viginti annos terra ediderit : an iidem ſint , qui ad Ægates pugnaverunt inſulas , & quos ab Eryce duodevicenis denariis æſtimatos emiſiſtis : & utrum Annibal hic ſit æmulus itinerum Herculis, ut ipſe fert, an vectigalis ſtipendiariuſque & ſervus populi Romani a patre relictus: quem rentes. Licuit , ſi voluiſſemus, ad Erycem clauſos, ultimo ſupplicio humorum , fame interficere : licuit victricem claſſem in Africam trajicere , atque intra paucos dies ſine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus : emiſimus ex obſidione: pacem cum victis fecimus : tutelæ noſtræ deinde duximus , quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis furioſum juvenem ſequentes, oppugnatum patriam noſtram veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis , & non pro ſalute eſſet certamen. non de poſſeſſione Siciliæ ac Sardiniæ , de quibus quondam agebatur , ſed pro Italia vobis eſt pugnandum : nec eſt alius ab tergo exercitus , qui , niſi nos vincimus , hoſti obſiſtat , nec Alpes aliæ ſunt , quas dum ſuperant, comparari nova poſſint præſidia. hic eſt obſtandum , milites, velut ſi ante Romana mœnia pugnemus. Unuſquiſque ſe non corpus ſuum , ſed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet : nec domeſticas ſolum agitet curas, ſed identidem hoc animo reputet , noſtras nunc intueri manus ſenatum populumque Romanum. qualis noſtra vis virtuſque fuerit , talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.*

Cap. XLII. Hæc apud Romanos conſul. Annibal rebus prius, quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad ſpectaculum exercitu , captivos montanos vinctos in medio ſtatuit, armiſque Gallicis, ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem juſſit, ecquis , ſi vinculis levaretur , armaque & equum victor acciperet , decertare ferro vellet. ? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poſcerent , &c. dejecta in id ſors eſſet, ſe quiſque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujuſque ſors exciderat , alacer , inter gratulantes gaudio exultans , cum ſui moris tripudiis arma raptim capiebat : ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejuſdem modo conditionis homines erat , ſed etiam inter ſpectantes vulgo , ut non vincentium magis, quam bene morientium fortuna lau-

niſi Saguntinum ſcelus agitaret, reſpiceret profecto, ſi non patriam victam, domum certe, patremque, & fœdera Amilcaris ſcripta manu. qui juſſus à Conſule noſtro, præſidium deduxit ab Eryce: qui graves impoſitas victis Carthaginienſibus leges fremens mærenſque accepit: qui decedere Sicilia, qui ſtipendium populo Romano dare pactus eſt. Itaque, vos, ego, milites, non eo ſolum animo, quo adverſus alios hoſtes ſoletis, pugnare velim: ſed cum indignatione quadam atque ira; velut ſi ſervos videatis veſtros arma repente contra vos fe-

daretur.

Cap. XLIII. Dum ſic aliquot ſpectatis paribus affectos dimiſiſſet; concione inde advocata, Ita apud eos locutus fertur: *Si quem animum in alienæ ſortis exemplo paulo ante habuiſtis, eundem mox in æſtimanda fortuna veſtra habueritis; vicimus, milites: neque enim ſpectaculum modo illud, ſed quædam veluti imago veſtræ conditionis erat. Ac neſcio an majora vincula, majoreſque neceſſitates vobis quam captivis veſtris fortuna circumdederit. Dextra lævaque duo maria claudunt; nullam ne ad effu-*

effugium quidem navem habentibus. circa Padus amnis, major ac violentior Rhodano, ab tergo Alpes urgent; vix integris vobis ac vigentibus tranſitæ. Hic vincendum aut moriendum, milites, eſt, ubi primum hoſti occurriſtis; & eadem fortuna, quæ neceſſitatem pugnandi impoſuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare ſolent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus noſtris ereptas noſtra virtute recuperaturi eſſemus: ſatis tamen ampla pretia eſſent. quicquid Romani tot triumphis partum congeſtumque poſſident; id omne veſtrum cum ipſis dominis futurum eſt. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vaſtis Luſitaniæ Celtiberiæque montibus pecora conſectando; nullum emolumentum tot laborum periculorumque veſtrorum vidiſtis. tempus eſt jam, opulenta vos ac ditia ſtipendia facere, & magna operæ pretia mereri tantum itineris per tot montes fluminaque, & tot armatas gentes emenſos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit, hic dignam mercedem emeritis ſtipendiis dabit. Nec quam magni nominis bellum eſt, tam difficilem exiſtimaritis victoriam fore. ſæpe & contemptus hoſtis cruentum certamen edidit, & inclyti populi regeſque perlevi momento victi ſunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid eſt, cur illi vobis comparandi ſint? Ut viginti annorum militiam veſtram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab Oceano terminiſque ultimis terrarum, per tot ferociſſimos Hiſpaniæ & Galliæ populos vincentes huc perveniſtis: pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipſa æſtate cæſo, victo, circumſeſſo à Gallis, ignoto adhuc duci ſuo ignorantique ducem. An me, in prætorio patris, clariſſimi imperatoris, prope tuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem, generoſiſſimarum gentium equites frenatos & infrænatos, vos ſocios fideliſſimos fortiſſimoſque, vos Carthaginienſes, tum ob patriam, tum ob iram juſtiſſimam pugnaturos. Inferimus bellum, infeſtiſque ſignis deſcendimus in Italiam; tanto audacius fortiuſque pugnaturi, quanto major ſpes, major eſt animus inferentis vim quam arcentis. Accendit præterea animos & ſtimulat dolor, injuria, indignitas. ad ſupplicium depoſcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnaſſetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudeliſſima ac ſuperbiſſima gens, ſua omnia ſuique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, ſe modum imponere æquum cenſet: circumſcribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos ſtatuit, terminos obſervat. Ne tranſieris Iberum: ne quid rei tibi ſit cum Saguntinis. Ad Iberum eſt Saguntum: nuſquam te veſtigio moveris. Parum eſt, quod veterrimas provincias meas Siciliam & Sardiniam adimis. etiam Hiſpanias? & inde ceſſero, in Africam tranſcendes. Tranſcendes autem dico? duos Conſules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hiſpaniam miſerunt. nihil uſquam nobis relictum eſt, niſi quod armis vindicarimus. Illis timidis & ignavis licet eſſe, qui reſpectum habent, quos ſuus ager, ſua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis neceſſe eſt fortibus viris eſſe, & omnibus inter victoriam mortemve certa deſperatione abruptis; aut vincere, aut ſi fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus deſtinatumque in animo eſt, iterum dicam, viciſtis: nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus *natum, certe eductum, domitorem Hiſpaniæ Galliæque, victorem eundem, non Alpinarum modo gentium, ſed ipſarum, quod multo majus eſt, Alpium, cum ſemeſtri hoc conferam duce, deſertore exercitus ſui? Cui ſi quis demptis ſignis Pœnos Romanoſque hodie oſtendat, ignoraturum certum habeo utrius exercitus ſitConſul. Non ego illud parvi æſtimo, milites, quod nemo veſtrum eſt, cujus non ante oculos ipſe ſæpe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis ſpectator ac teſtis, notata temporibus lociſque referre ſua poſſim decora.Cum laudatis à me millies donatiſque, alumnus prius omnium veſtrum, quam imperator; procedam acie adverſus ignotos inter ſe, ignoranteſque.*

Cap. XLIV. *Quocumque circum-*

acrius datum eſt.

Cap. XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accenſi militum animi eſſent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis cauſſa caſtellum inſuper imponunt. Pœnus opere occupatis hoſtibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos ſociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos ſollicitari ad defectionem. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Inſubrium, quinque millia paſſuum à Victumulis conſedit. Ibi Annibal caſtra habebat, revocatoque propereMaharbale atque equitibus, quum inſtare certamen cerneret, nihil unquam ſatis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus; vocatis ad concionem, certa præmia pronunciat, in quorum ſpem pugnarent. Agrum ſeſe daturum eſſe in Italia, Africa, Hiſpania, ubi quiſque velit, immunem ipſi qui accepiſſet, liberiſque, qui pecuniam quam agrum maluiſſet, ei ſe argento ſatisfacturum: qui ſociorum cives Carthaginienſes fieri vellent, poteſtatem facturum: qui domos redire mallent, daturum ſe operam, ne cujus ſuorum popularium mutatam ſecum fortunam eſſe vellent. Servis quoque dominos proſecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis ſe redditurum. Eaque ut rata ſcirent fore, agnum læva manu, dextera ſilicem retinens, ſi falleret, Jovem cæteroſque precatus Deos, ita ſe mactarent, quemadmodum ipſe agnum mactaſſet. ſecundum precationem caput pecudis ſaxo eliſit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in ſpem quiſque acceptis, id moræ quod nondum pugnarent, ad potienda ſperata rati, prœlium uno animo & voce una poſcunt.

Cap. XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat; ſuper cætera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat caſtra, laniatiſque obviis, ipſe intactus evaſerat, & examen apum in arbore prætorio imminente conſederat. Quibus procuratis Scipio, cum equitatu jaculatoribuſque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis eſſent, ſpeculandas, obvius fit Annibal, & ipſi cum equitibus ad exploranda circa loca progreſſo. neutri alteros primo cernebant: denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriens pulvis ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit utrumque agmen, & prœlio ſeſe expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos, ſociorumque quod roboris fuit, in ſubſidiis. Annibal frænatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vix dum clamore ſublato, jaculatores fugerunt inter ſubſidia ad ſecundam aciem: inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps: dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus,

Alius confertus equitatus conſulem, in medium acceptum, non armis modo, ſed etiam corporibus ſuis protegens, in caſtra, nuſquam trepide neque effuſe cedendo, reduxit. Servati conſulis decus Cœlius ad ſervum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum eſſe, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

Cap. XLVII. Hoc primum cum Annibale prœlium fuit; quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum eſſe, & ob id campos patentes, quales ſunt inter Padum Alpeſque, bello gerendo Romanis aptos non eſſe. Itaque proxima nocte juſſis militibus vaſa ſilentio colligere, caſtra ab Ticino mota, feſtinatumque ad Padum eſt; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum reſolutis, ſine tumultu atque inſectatione hoſtis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam ſatis ſciret Annibal ab Ticino profectos: tamen ad ſexcentos moratorum in citeriore ripa, ſegniter ratem ſolventes, cepit. tranſire non potuit pontem; ut extrema reſoluta erant, tota rate in ſecundam aquam labente. Cœlius auctor eſt, Magonem cum equitatu, & Hiſpanis peditibus flumen extemplo tranſnaſſe, ipſum Annibalem per ſuperiora Padi vada exercitum traduxiſſe; elephantis in ordinem ad ſuſtinendum impetum fluminis oppoſitis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites armis equiſque ſalvis tantam vim fluminis ſuperaſſe, veriſimile eſt; ut jam Hiſpanos omnes inflati tranſvexerint utres. & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant; qua exercitus gravis impedimentis traduci poſſet. Potiores apud me auctores ſunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hiſpanorum expeditos præmiſſos. dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, Interim Mago equiteſque ab tranſitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hoſtes contendunt. Annibal paucis poſt diebus, ſex millia à Placentia caſtra communivit, & poſtero die in conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem pugnæ fecit.

ubi ſuos premi circumventos vidiſſent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paululum, ab tergo ſe oſtenderunt. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem conſulis vulnus; periculumque intercurſu tum primum pubeſcentis filii propulſatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujuſce belli laus eſt; Africanus ob egregiam victoriam de Annibale Pœniſque appellatus. Fuga tamen effuſa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ evaſerunt.

Cap. XLVIII. Inſequenti nocte cædes in caſtris Romanis, tumultu tamen quam re major ab auxiliaribus Gallis facta eſt. ad duo millia peditum, & ducenti equites vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & ſpe ingentium donorum accenſos, in civitates quemque ſuas, ad ſollicitandos popularium animos dimiſit. Scipio cædem eam ſignum defectionis omnium Gallorum eſſe ratus, contactoſque eo ſcelere, velut injecta rabie ad arma ituros, quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inſequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora colleſque impeditiores equiti caſtra movet. Minus quam ad Ticinum fefellit: miſſiſque Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbaſſet utique noviſſimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana caſtra Numidæ divertiſſent. Ibi dum perſcrutantes loca omnia caſtrorum, nullo ſatis digno moræ pretio tempus terunt: emiſſus hoſtis de manibus eſt: & quum jam tranſgreſſos Trebiam Romanos, metanteſque caſtra conſpexiſſent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, & collegam (jam enim & revocatum ex Sicilia audierat) ratus exſpectandum; locum, qui prope flumen tutiſſimus ſtativis eſt viſus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal quum conſediſſet, quantum victoria equeſtri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hoſtium agros euntem nuſquam præparatis commeatibus major indies excipiebat, ad Claſtidium vicum, quo magnum frumenti numerum congeſſerant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, ſpes facta proditionis: nec ſane magno pretio nummis aureis quadringentis Daſio Brunduſino præfecto præſidii corrupto, traditur Annibali Claſtidium. id horreum fuit Pœnis ſedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præſidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil ſævitum eſt.

Cap. XLIX. Quum ad Trebiam terreſtre conſtitiſſet bellum, interim circa Siciliam inſulaſque Italiæ imminentes, & à Sempronio conſule, & ante adventum ejus terra marique res geſtæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginienſibus miſſæ, novem Liparas, octo inſulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æſtus. Ad eas conſpectas, à Meſſana duodecim naves ab Hierone rege Syracuſanorum miſſæ, qui tum forte Meſſanæ erat conſulem Romanum templo & circa prætorem ad civitates miſſi legati tribunique, qui ſuos ad curam cuſtodiæ intenderent. ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli: edicto propoſito, ut ſocii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi ſignum datum eſſet, ne quis moram conſcendendi faceret: perque omnem oram qui erant ex ſpeculis proſpicerent adventantem hoſtium claſſem. Simul itaque (quamquam de induſtria morati curſum navium erant Carthaginienſes, ut ante lucem accederent Lilybæum) præſenſum tamen eſt, quia & luna pernox erat, & ſublatis armamentis veniebant; extemplo datum è ſpeculis ſignum, & in oppido ad arma conclamatum eſt, & in naves conſcenſum: pars militum in muris portarumque in ſtationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienſes, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, uſque ad lucem portu ſe abſtinuerunt, demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam claſſe abſumpto. Ubi illuxit, recepere claſſem in altum, ut ſpatium pugnæ eſſet, exitumque liberum è portu naves hoſtium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam; & memoria circa ea ipſa loca geſtarum rerum freti, & militum multitudine, ac virtute.

Cap. L. Ubi in altum evecti ſunt, Romanus conſerere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & arte, non vi rem gerere, naviumque quam virorum aut armorum malle certamen facere. nam ut ſociis navalibus affatim inſtructam claſſem, ita inopem milite habebat: & ſicubi conſerta navis eſſet, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadverſum eſt; & Romanis multitudo ſua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo ſeptem naves Punicæ circumventæ, fugam cæteræ ceperunt: mille & ſeptingenti fuere in navibus capti, milites nautæque: in his tres nobiles Carthaginienſium. Claſſis Romana incolumis, una tantum perforata navi, ſed ea quoque ipſa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris opperiens, nullo repugnante captas naves Meſſanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipſi claſſis eſſent, in Italiam miſſas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad ſollicitandos veteres ſocios. Lilybæi occupandi præcipuam curam eſſe credere: eadem tempeſtate, qua ipſi disjecti forent, eam quoque claſſem ad Ægateis inſulas dejectam. Hæc ſicut audita erant, rex Meſſana M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perſcribit; monetque, Lilybæum firmo teneret præſidio. Ex-

ejus qui Meſſanæ erant, Ti. Sempronius conſul Meſſanam venit, & fretum intranti rex Hiero claſſem ornatam obviam duxit: tranſgreſſuſque ex regia in prætoriam navem, gratulatus ſoſpitem cum exercitu & navibus adveniſſe, precatuſque proſperum ac felicem in Siciliam tranſitum; ſtatum deinde inſulæ & Carthaginienſium conata expoſuit: pollicituſque eſt, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuviſſet, eo ſenem adjuturum. Frumentum veſtimentaque ſeſe legionibus conſulis ſociiſque navalibus gratis præbiturum.

rum. grande periculum Lilybæo maritimiſque civitatibus eſſe, & quibuſdam volentibus novas res fore. Ob hæc Conſuli nihil cunctandum viſum, quin Lilybæum claſſe peteret: & rex regiaque claſſis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fuſaſque & captas hoſtium naves, accepere.

Cap. LI. A Lilybæo conſul, Hierone cum claſſe regia dimiſſo, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipſe in inſulam Melitam, quæ à Carthaginienſibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar, Giſgonis filius, præfectus præſidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque cum inſula traditur: inde poſt paucos dies reditum Lilybæum, captivique & à conſule & à prætore, præter inſignes nobilitate viros, ſub corona venierunt. Poſtquam ab ea parte ſatis tutam Siciliam cenſebat conſul; ad inſulas Vulcani, (quia famá erat ſtare ibi Punicam claſſem) trajecit. nec quiſquam hoſtium circa eas inſulas inventus. Jam forte tranſmiſerant ad vaſtandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonenſi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam conſuli exſcenſio hoſtium in agrum Vibonenſem facta nunciatur: literæque ab ſenatu de tranſitu in Italiam Annibalis, &, ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, miſſæ traduntur. Multis ſimul anxius curis, exercitum extemplo in naves impoſitum, Ariminum ſupero mari miſit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonenſem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium claſſem explevit: ipſe compoſitis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu ſuo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjun- Gallos, populari omnem deinceps agrum uſque ad Padi ripas juſſit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios ſervaſſent animos, coacti ab auctoribus injuriæ, ad vindices futuros declinant: legatiſque ad conſulem miſſis, auxilium Romanorum, terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec cauſa, nec tempus agendæ rei placebat: ſuſpectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora; tum, ut alia vetuſtate obſolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide ſociis maximum vinculum eſſe primos, qui eguiſſent ope, defenſos cenſebat. Tum, collega cunctante, equitatum ſuum, mille peditum, jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, ſparſos & incompoſitos, adhæc graves præda pleroſque, quum inopinatos invaſiſſent, ingentem terrorem cædemque ac fugam uſque ad caſtra ſtationeſque hoſtium fecere: unde multitudine effuſa pulſi, rurſus ſubſidio ſuorum prœlium reſtituere. Varia inde pugna ſequentes, quamquam ad extremum æquaſſent certamen, major tamen hoſtium Romanis fama victoriæ fuit.

Cap. LIII. Cæterum nemini omnium major juſtiorque quam ipſi conſuli videri; gaudio efferri, qua parte copiarum alter conſul victus foret, ea ſe viciſſe. reſtitutos ac refectos militibus animos. nec quemquam eſſe, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: cum animo magis quam corpore ægrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non eſſe cum ægro ſeneſcendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium conſulem, quem alium exercitum exſpectari? Caſtra Carthaginienſium in Italia, ac prope in conſpectu urbis eſſe. non Siciliam ac gitur.

Cap. LII. Jam ambo conſules, & quicquid Romanarum virium erat, Annibali oppoſitum, aut illis copiis defendi poſſe Romanum Imperium, aut ſpem nullam aliam eſſe, ſatis declarabat. Tamen conſul alter equeſtri prœlio uno & vulnere ſuo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri eſt, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem haud dubie gratiam victoris ſpectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo ſatis, Pœnus periniquo animo ferebat; ab Gallis accitum ſe veniſſe ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, ſimul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas pleroſque, mixtos quoſdam & Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hiſpaniam peti, ſed ſolo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. *Quantum ingemiſcant*, inquit, *patres noſtri circa mœnia Carthaginis bellare ſoliti, ſi videant nos progeniem ſuam, duos conſules conſulareſque exercitus, in media Italia paventes intra caſtra? Pœnum quod inter Alpes Appenninumque agri ſit, ſuæ ditionis feciſſe?* Hæc aſſidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos conſules bellum differretur; & occaſio in ſe unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequicquam diſſentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Annibal, quum, quid optimum foret hoſti, cerneret, vix ullam ſpem habebat, temere atque improvide. quicquam

quam conſules acturos. quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox ſciret eſſe; ferociuſque factum proſpero cum prædatoribus ſuis certamine crederet; adeſſe gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, ſollicitus intentuſque erat, dum tiro hoſtium eſſet miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem ſciebat ſegnius ſecuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque ſperaret propinquum certamen, & facere, ſi ceſſaretur, cuperet; ſpeculatoreſque Galli ad ea exploranda quæ vellet, tutiores, quia in utriſque caſtris militabant, paratos pugnæ eſſe Romanos retuliſſent; locum inſidiis circumſpectare Pœnus cœpit.

Cap. LIV. Erat in medio rivus, prælatis utrimque clauſus ripis, & circa obſitus paluſtribus herbis, &, quibus inculta ferme veſtiuntur, virgultis vepribuſque. quem ubi ad equites quoque tegendos ſatis latebroſum locum circumvectus ipſe oculis perluſtravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus eſt.* Ita prætorium miſſum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal. *ſed ut & numero etiam, non animis modo valeatis, ſingulis vobis novenos ex turmis manipuliſque veſtri ſimiles eligite: Mago locum monſtrabit, quem inſideatis. Hoſtem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimiſſis, Annibal prima luce Numidas equites tranſgreſſos Trebiam flumen, obequitare jubet hoſtium portis, jaculandoque in ſtationes elicere ad pugnam hoſtem: injecto deinde certamine, cedendo ſenſim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. quentes, aquam ingreſſi ſunt (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egreſſis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia eſſent, ſimul jejuni procedente jam die, fame etiam deficere.

Cap. LV. Annibalis interim milites ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos ut mollirent artus miſſo, & cibo per otium capto, ubi tranſgreſſos flumen hoſtes nunciatum eſt; alacer animis corporibuſque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante ſigna, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat. in cornibus circumfudit decem millia equitum: & ab cornibus in utramque partem diviſos elephantos ſtatuit. Conſul, effuſos ſequentes equites, quum ab reſiſtentibus ſubito Numidis incauti exciperentur, ſigno receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, ſociûm nominiſque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea ſola in fide manſerat Gallica gens. his copiis concurſum eſt. Prœlium à Balearibus ortum eſt, quibus quum majore robore legiones obſiſterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ ſunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam quum vix jam per ſe reſiſterent decem millibus equitum quatuor millia, & feſſi pleriſque integris, obruti ſunt inſuper velut nube jaculorum à Balearibus conjecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus (equis maxime non viſu modo, ſed odore inſolito territis) fugam late faciebant. Pedeſtris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recentes Pœnus paulo ante curatis corporibus in prœlium attulerat: contra, jejuna feſſaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. reſtitiſſent tamen animis, ſi cum pedite ſolum foret pugnatum. Sed &

cæteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde inſtratiſque equis, ſignum exſpectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde ſex millia peditum, poſtremo omnes copias ad deſtinatum locum jam ante conſilio, avidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Appenninoque interjectis; propinquitate etiam fluminum ac paludium prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas inſe- Baleares pulſo equite jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem ſeſe tulerant: & Mago Numidæque, ſimul latebras eorum improvida præterlata acies eſt, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem facere. Tamen in tot circumſtantibus malis, manſit aliquamdiu immota acies; maxime præter ſpem omnium adverſus elephantos. eos velites, ad ipſum locati, verutis conjectis & avertere, & inſecuti averſos ſub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiant, fodiebant.

Cap. LVI. Trepidanteſque prope jam in ſuos conſternatos media acie, in extremam, ad ſiniſtrum cornu, adverſus Gallos auxiliares agi juſſit Annibal. Extemplo haud dubiam blam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut ſua auxilia ſua viderunt. Itaque quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum quum alia evadere nequiſſent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hoſtium perrupere. & quum neque in caſtra reditus eſſet, flumine intercluſis, neque præ imbri ſatis decernere poſſent, qua ſuis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petiere, aut gurgitibus abſumpti ſunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hoſtibus oppreſſi. qui paſſim per agros fuga ſparſi erant, veſtigia cedentis ſequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hoſtium audaciam ingrediendi flumen fecit, tranſgreſſique in caſtra pervenerunt. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos prope omnes, abſumpſit. Finis inſequendi hoſtis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu, in caſtra rediere, ut vix lætitiam victoriæ ſentirent. Itaque nocte inſequenti, quum præſidium Romanorum caſtrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent; aut nihil ſenſere Pœni, obſtrepente pluvia; aut quia jam moveri præ laſſitudine nequibant ac vulneribus, ſentire ſeſe diſſimularunt: quietiſque Pœnis, tacito agmine ab Scipione exercitus Placentiam eſt perductus: inde Pado trajectus Cremonam; ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

Cap. L V I I. Romam tantus terror ex hac clade perlatus eſt, ut jam ad urbem crederent infeſtis ſignis opere magno munitum & valido firmatum præſidio. ejus caſtelli oppugnandi ſpe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal, quum plurimum in celando incœpto ad effectum ſpei habuiſſet; nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor eſt ſublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque ſub lucem cum equitatu conſul aderat; juſſis quadrato agmine legionibus ſequi. Equeſtre prœlium interim commiſſum: in quo, quia ſaucius Annibal pugna exceſſit, pavore hoſtibus injecto, defenſum egregie præſidium eſt. Paucorum inde dierum quiete ſumpta, & vix dum ſatis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolæ mixti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eo pleroſque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defenſi ad Placentiam præſidii accenſa, armis arreptis obviam Annibali procedit. Magis agmina quam acies in via concurrerunt; & quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam eſſet; in altera & dux militi, & duci fidens miles; ad triginta quinque millia hominum à paucis fuſa. Poſtero die deditione facta, præſidium intra mœnia accepere: juſſique arma tradere quum dicto paruiſſent, ſignum repente victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla quæ in tali re memorabilis ſcribentibus videri ſolet, prætermiſſa clades eſt: adeo omnis libidinis, crudelitatiſque, & inhumanæ ſuperbiæ editum in miſeros eſt exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis.

Cap. L V I I I. Haud longa in de

hoſtem venturum; nec quicquam ſpei aut auxilii eſſe, quo portis mœnibuſque vim arcerent. *Uno conſule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus conſulibus, duobus conſularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones eſſe quæ arceſſantur?* Ita territis Sempronius conſul advenit, ingenti periculo per effuſos paſſim ad prædandum hoſtium equites (audacia magis quam conſilio aut ſpe fallendi reſiſtendive, ſi non falleret) tranſgreſſus. Id quod unum maxime in præſentia deſiderabatur; comitiis conſularibus habitis, in hiberna rediit. Creati conſules Cn. Servilius, & C. Flaminius. Cæterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus paſſim Numidis equitibus, & qua his impeditiora erant, Celtiberis, Luſitaniſque. Omnes igitur clauſi undique commeatus erant, niſi quod Pado naves ſubveherent. Emporium prope Placentiam fuit, &

Cap. LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data eſt: & ad prima ac dubia ſigna veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit; eam quoque gentem, ſicut Gallos Ligureſque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Tranſeuntem Appenninum adeo atrox adorta tempeſtas eſt, ut Alpium fœditatem prope ſuperaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipſa ora; primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, conſiſtere · dein, quum jam ſpiritum intercluderet, nec reciprocare animam ſineret, averſi à vento parumper conſedere. Tum vero ingenti ſono cœlum ſtrepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuſo imbre, quum eo magis accenſa vis venti eſſet, ipſo illo, quo deprehenſi erant, loco caſtra ponere neceſſarium viſum eſt. Id vero laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec ſtatuere poterant: nec quod ſtatutum eſſet, manebat; omnia perſcindente vento, & rapiente: & mox aqua levata vento, quum ſuper gelida montium juga concreta eſſet, tantum nivoſæ grandinis dejecit, ut, omnibus omiſſis, procumberent homines; tegminibus ſuis magis obruti quam tecti. tantaque vis frigoris inſecuta eſt, ut ex illa miſerabili hominum jumentorumque ſtrage, quum ſe quiſque attollere ac levare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando ſeſe movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri eſt cœptus; ad alienam opem quiſque inops tendere Biduum eo loco, velut obſeſſi, manſere, multi homines, multa jumenta; elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto ſuperfuerant, ſeptem abſumpti.

Cap. LIX. Degreſſus Appennino retro ad Placentiam caſtra movit, & ad decem millia progreſſus conſedit. poſtero die duodecim millia peditum, quinque equitum adverſus hoſtem ducit. Nec Sempronius conſul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum eſt. primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie vincerent ſolum, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur: mox caſtra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portiſque poſitis, cæteros confertos in media caſtra recepit: intentoſque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus nequicquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris. ſignum receptui

quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur.

Cap. LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, quum ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenæoſque montes circumvectus, Emporiis appuliſſet claſſem, expoſito ibi exercitu, orſus à Lacetanis, omnem oram uſque ad Iberum flumen, partim renovandis ſocietatibus, partim novis inſtituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, ſed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, ſed ſocietas etiam armorum parata eſt: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conſcriptæ ſunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: cum reliquerat Annibal ad regionis ejus præſidium. itaque priuſquam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, caſtris in conſpectu hoſtium poſitis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen viſum: quippe cui ſciret cum Hannone & Aſdrubale ſibi dimicandum eſſe: malletque adverſus ſingulos ſeparatim, quam adverſus duos ſimul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit: ſex millia hoſtium cæſa, duo capta cum præſidio caſtrorum. nam & caſtra expugnata ſunt, atque ipſe dux cum aliquot principibus capiuntur: & Sciſſis propinquum caſtris oppidum, expugnatur. Cæterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit: ſupellex barbarica, ac vilium mancipiorum. caſtra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat, ſed & ejus, qui cum Annibale in Italia militabat; omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus eſſent)

dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam & receſſum à caſtris vidit; extemplo equitibus dextra lævaque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore medius caſtris erupit. pugna raro ulla magis ſæva, & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi eam dies in longum ſpatium ſiviſſet. Nox accenſum ingentibus animis prœlium diremit. Itaque acrior concurſus fuit quam cædes, & ſicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. ab neutra parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis quam pro numero jactura fuit: quia equeſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti ſociorum tres, ſunt interfecti. Secundum eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Annibali, per inſidias intercepti duo quæſtores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, &

citra Pyrenæum relictis.

Cap. LXI. Priuſquam certa hujus cladis fama accideret, tranſgreſſus Iberum Aſdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occurſurus, poſtquam perditas res ad Sciſſim amiſſaque caſtra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone claſſicos milites navaleſque ſocios, vagos palanteſque per agros (quod ferme fit, ut ſecundæ res negligentiam creent) equite paſſim dimiſſo, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari auſus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum ſeſe recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hoſtium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertiſſet, præſidio Tarracone modico relicto, Emporias cum claſſe rediit. Vix dum digreſſo eo, Aſdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obſides Scipioni dederat, ad defectionem nam impulſo, cum eorum ipſorum juventute agros fidelium Romanis ſociorum vaſtat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rurſum cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Illergetum gentem, quum infeſto exercitu invaſiſſet, compulſis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumſedit: intraque dies paucos pluribus quam ante obſidibus imperatis, Illergetes, pecunia etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Auſetanos prope Iberum, ſocios & ipſos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obſeſſa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit inſidiis. Cæſa ad duodecim millia, exuti penè omnes armis, domos paſſim palantes per agros diffugere: nec obſeſſos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. triginta dies obſidio fuit: per quos raro umquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea ſola, ignibus aliquoties conjectis ab hoſte, etiam tutamentum fuerit.

Cap. LXII. Poſtremo quum Amuſitus princeps eorum ad Aſdrubalem profugiſſet, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum eſt. Romæ aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire ſolet, motis ſemel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita ſunt: in queis, ingenuum infantem ſemeſtrem in foro olitorio triumphum clamaſſe: & foro boario bovem in tertiam contignationem ſua ſponte eſcendiſſe, atque inde tumultu habitatorum territum, ſeſe dejeciſſe: & navium ſpeciem de cœlo affulſiſſe

Fortunæ in Algido: Romæ quoque, & lectiſternium Juventati, & ſupplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde univerſo populo, circa omnia pulvinaria, indicta: & Genio majores hoſtiæ cæſæ quinque, & C. Atilius Serranus prætor vota ſuſcipere juſſus, ſi in decem annos reſpublica eodem ſtetiſſet ſtatu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant animos religione.

Cap. LXIII. Conſulum deſignatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, ſorte evenerant; edictum & literas ad conſulem miſit, ut is exercitus idibus Martiis Arimini adeſſet in caſtris. Huic in provincia conſulatum inire conſilium erat; memori veterum certaminum cum Patribus; quæ tribunus plebis, & quæ poſtea conſul, prius de conſulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; inviſus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adverſus ſenatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis ſenator, quive ſenatoris pater fuiſſet, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum eſſet, haberet. Id ſatis habitum ad fructus ex agris vectandos. quæſtus omnis Patribus indecorus viſus. Res per ſummam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem ſuaſori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde conſulatum peperit. Ob hæc ratus auſpiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & conſularibus aliis impedimentis, retenturos ſe in urbe, ſimulato itinere privatus, clam in provinciam abiit. Ea res ubi palam facta eſt; novam inſuper iram infeſtis jam ante Patride cœlo [illegible] : & ædem Spei, quæ in foro olitorio eſt, fulmine ictam : & Lanuvii haſtam ſe commoviſſe : & corvum in æde Junonis devolaſſe, atque in ipſo pulvinario conſediſſe : & in agro Amiternino, multis locis hominum ſpecie procul candida veſte viſos, nec cum ullo congreſſos : & in Piceno lapidibus pluiſſe : & Cære ſortes extenuatas : & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abſtuliſſe. Ob cætera prodigia, libros adire decemviri juſſi. quod autem lapidibus pluiſſet in Piceno, novendiale ſacrum edictum, & ſubinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs luſtrata eſt, hoſtiæque majores, quibus editum eſt, Diis cæſæ, & donum ex auri pondo quadraginta, Lanuvium ad Junonis portatum eſt, & ſignum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt, & lectiſternium Cære, ubi ſortes attenuatæ erant, imperatum ; & ſupplicatio

bus movit : *Non cum ſenatu modo, ſed jam cum Diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. conſulem ante inauſpicato factum, revocantibus ex ipſa acie Diis atque hominibus, non paruiſſe ; & nunc conſcientia ſpretorum, & Capitolium & ſolennem votorum nuncupationem fugiſſe : ne, die initi magiſtratus, Jovis optimi maximi templum adiret : ne ſenatum, inviſus ipſe, & ſibi uni inviſum, videret conſuleretque : ne Latinas indiceret, Jovique Latiari ſolenne ſacrum in monte faceret : ne auſpicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. lixæ modo, ſine inſignibus, ſine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam ſi exilii cauſſa ſolum vertiſſet. magis pro majeſtate videlicet imperii Arimini, quam Romæ magiſtratum initurum, & in diverſorio hoſpitali quam apud penates ſuos prætextam ſumpturum. Revocandum* *univerſi retrahendumque cenſuerunt; & cogendum omnibus prius præſentem in Deos homineſque fungi officiis, quam ad exercitum & in provinciam iret.* In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antiſtius profecti, nihilo magis eum movere, quam priori conſulatu literæ moverant ab ſenatu miſſæ. Paucos poſt dies magiſtratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus, è manibus ſacrificantium ſeſe quum proripuiſſet; multos circumſtantes cruore reſperſit. Fuga procul etiam major, apud ignaros quid trepidaretur, & concurſatio fuit. id à pleriſque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni conſule; duabus à C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Appennini tramites exercitus duci eſt cœptus.

EPITOME

LIBRI XXII.

Annibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amiſſo, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo, & tribus noctibus ſine ulla requie iter fecit. C. Flaminius, conſul, homo temerarius, contra auſpicia profectus, ſignis militaribus effoſſis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conſcenderat, per caput devolutus, inſidiis ab Annibale circumventus, ad Traſimenum lacum cum exercitu cæſus eſt. Sex millia quæ eruperant, fide ab Mabarbale data, perfidia Annibalis vincta ſunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus eſſet, duæ matres inſperato receptis filiis gaudio mortuæ ſunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver ſacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adverſus Annibalem miſſus, nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hoſtem territum adverſis præliis militem pugnæ committeret, & opponendo ſe tantummodo, conatus Annibalis impediret: M. Minucius magiſter equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem, tanquam ſegnem, & timidum; effecit, ut populi juſſu ei imperium cum dictatore æquaretur, diviſoque exercitu, quum in iniquo loco conflixiſſet, & in maximo diſcrimine legiones ejus eſſent; ſuperveniente cum exercitu Fabio Maximo diſcrimine liberatus eſt. quo beneficio victus caſtra cum eo junxit, & patrem eum ſalutavit: idemque facere milites juſſit. Annibal, vaſtata Campania, inter Caſilinum oppidum & Calliculam montem à Fabio clauſus, ſarmentis ad cornua boum ligatis & incenſis, præſidium Romanorum, quod Calliculam inſidebat, fugavit: & ſic tranſgreſſus eſt ſaltum. idemque Fabii Maximi dictatoris, quum circumpoſita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem ſuſpectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone conſulibus & ducibus, cum maxima clade adverſus Annibalem ad Cannas pugnatum eſt: cæſaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo conſule & ſenatoribus octoginta; conſularibus atque prætoriis aut ædiliciis triginta. Poſt quam cladem quum à nobilibus adoleſcentibus propter deſperationem conſilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui [illegible]ea Africanus nuncupatus eſt, ſtricto ſuper capita deliberantium ferro, j[illegible]vit ſe pro hoſte habiturum eum, qui in verba ſua non juraſſet: effecitque [illegible] omnes minime relictum iri à ſe Italiam jurejurando aſtringerentur. Præterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hiſpania meliore eventu geſtas continet. Opimia, & Floronia, Veſtales virgines, inceſti damnatæ. Propter paucitatem vero militum, ſervorum octo millia armata ſunt. captivi, quum poteſtas eſſet redimendi, redempti non ſunt. Varroni obviam itum eſt, & gratiæ actæ, quod de republ. non deſperaſſet.

CAPUT I.

IAm ver appetebat, quum Annibal ex hibernis movit, & nequicquam ante conatus tranſcendere Appenninum, intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat ſpes, poſtquam pro eo, ut ipſi ex alieno agro raperent, agerentque, ſuas terras ſedem belli eſſe, premique utriuſque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia: petituſque ſæpe principum inſidiis, ipſorumque inter ſe fraude, eadem levitate qua conſenſerant, conſenſum indicantium, ſervatus erat; & mutando nunc veſtem, nunc tegumenta capitis, errore etiam ſeſe ab inſidiis munierat.

Cæterum hic quoque ei timor cauſſa fuit maturius movendi ex bibernis. Per idem tempus Cn. Servilius conſul Romæ Idibus Martiis magiſtratum iniit. Ibi quum de republica retuliſſet, redintegrata in C. Flaminium invidia eſt. *Duos ſe conſules creaſſe, unum habere. quod enim illi juſtum imperium, quod auſpicium eſſe? Magiſtratus id à domo, publicis privatiſque penatibus, Latinis feriis actis. ſacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, ſecum ferre: nec privatum auſpicia ſequi, nec ſine auſpiciis profectum, in externo ea ſolo nova atque integra concipere poſſe.* Augebant metum prodigia ex pluribus ſimul locis nunciata: In Sicilia militibus aliquot ſpicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti ſcipionem, quem manu tenuerat, arſiſſe, & littora crebris ignibus fulſiſſe, & ſcuta duo ſanguinem ſudaſſe: & milites quoſdam ictos fulminibus, & Solis orbem minui viſum: & Præneſte ardentes lapides cœlo cecidiſſe: & Arpis parmas in cœlo viſas, pugnantemque cum Luna Solem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas, & aquas Cæretes ſanguine mixtas fluxiſſe; fontemque ipſum Herculis cruentis manaſſe ſparſum maculis. & in Antiati metentibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe: & Faleriis cœlum findi velut magno hiatu viſum; quaque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: ſortes ſua ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT. & per idem tempus Romæ ſignum Martis Appia via ad ſimulacra luporum ſudaſſe: & Capuæ ſpeciem cœli ardentis fuiſſe, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: Capras lanatas quibuſ-

næ ut ipſæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus ſuis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hoſtiis ſacrificarunt. poſtremo Decembri jam menſe ad ædem Saturni Romæ immolatum eſt, lectiſterniumque imperatum & eum lectum ſenatores ſtraverunt) & convivium publicum, ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populuſque eum diem feſtum habere ac ſervare in perpetuum juſſus.

Cap. II. Dum conſul placandis Romæ Diis, trahendoque delectu dat operam, Annibal profectus ex hibernis, quia jam Flaminium conſulem Arretium perveniſſe fama erat, quum aliud longius, cæterum commodius oſtenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies ſolito magis inundaverat. Hiſpanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitus,) admixtis ipſorum impedimentis, necubi conſiſtere coactis neceſſaria ad uſus deeſſent, primos ire juſſit: ſequi Gallos, ut id agminis medium eſſet; noviſſimos ire equites. Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, ſi tædio laboris longæque viæ (ut eſt mollis ad talia gens) dilaberentur aut ſubſiſterent, cohibentem. Primi, qua modo præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines hauſti penè limo immergenteſque ſe, tamen ſigna ſequebantur. Galli qui neque ſuſtinere ſe prolapſi, neque aſſurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis aut animos ſpe ſuſtinebant: alii feſſa ægre trahentes membra; alii, ubi ſemel victis tædio animis procubuiſſent; inter jumenta & ipſa jacentia paſſim, morientes. maximeque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes dam factas, & gallinam in marem, gallum in feminam ſeſe vertiſſe. His ſicut erant nunciata expoſitis, auctoribuſque in curiam introductis, conſul de religione Patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus procurarentur: & uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cætera, quum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe Divi carminibus præfarentur. Decemvirorum monitu decretum eſt: Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur, & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Soſpitæ Lanuvii majoribus hoſtiis ſacrificaretur, matronæque, pecunia collata, quantum conferre cuique commodum eſſet, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectiſterniumque fieret: quin & liberti-

toleratæ. Quum omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in ſicco feſſa ſternerent corpora, inveniri poſſet; cumularis in aquas ſarcinis inſuper incumbebant. jumentorum itinere toto proſtratorum paſſim acervi, tantum, quod extaret aqua, quærentibus ad quietem, parvi temporis neceſſarium cubile dabant. Ipſe Annibal, æger oculis, ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto qui unus ſuperfuerat, quod altius ab aqua extaret, vectus; vigiliis tandem & nocturno humore paluſtrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

Cap. III. Multis hominibus jumentiſque fœde amiſſis, quum tandem de paludibus emerſiſſet; ubi primum in ſicco potuit, caſtra locat: certumque per præmiſſos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia eſſe. conſulis deinde conſilia atque animum, & ſitum regionum, itineraque & copias ad commeatus expediendos, & cætera, quæ cognoſſe in rem erat, ſumma omnia cum cura inquirendo exſequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etruſci campi, qui Fæſulas inter Arretiumque jacent; frument' ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Conſul ferox ab conſulatu priore, & non modo legum ac Patrum majeſtatis, ſed ne Deorum quidem ſatis metuens. Hanc inſitam ingenio ejus temeritatem fortuna proſpero civilibus bellicisque rebus ſucceſſu aluerat. Itaque ſatis apparebat, nec Deos nec homines conſulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum. quoque pronior eſſet in vitia ſua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læva relicto hoſte, Fæſulas petens, medio Etruriæ agro prædarum profectus, quantam maximam vaſtitatem poteſt, cædibus incendiiſque conſuli procul oſtendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoſte ipſe quieturus erat, tum vero, poſteaquam res ſociorum ante oculos prope ſuos ferri agique vidit; ſuum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obſiſtente nullo, ad ipſa Romana mœnia ire oppugnanda; cæteris omnibus in conſilio ſalutaria magis quam ſpecioſa ſuadentibus, collegam exſpectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo conſilioque rem gererent; interim equitatu auxiliiſque levium armorum ab effuſa prædandi licentia hoſtem cohibendum; iratus ſe ex conſilio proripuit, ſignumque ſimul itineris pugnæque propoſuit. *Quinimo Arretii ante mœnia ſedeamus*, inquit, *hic enim patria & penates ſunt. Annibal emiſſus è manibus perpopuletur Italiam, vaſtandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam ſicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio Pa-*

Cap. IV. Annibal, quod agri eſt inter Cortonam urbem Traſimenumque lacum, omni clade belli pervaſtat; quo magis iram hoſti ad vindicandas ſociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca inſidiis nata, ubi maxime montes Cortonenſes Traſimenus ſubit. via tantum intereſt peranguſta, velut ad idipſum de induſtria relicto ſpatio: deinde paulo latior pateſcit campus, inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modo Hiſpaniſque conſideret. Baleares, cæteramque levem armaturam, poſt montes circumducit: equites ad ipſas fauces ſaltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intraſſent Romani, objecto equitatu, clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, inexplorato, poſtero die, vix dum ſatis certa luce anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit; id tantum hoſtium, quod ex adverſo erat, aſpexit: ab tergo ac ſuper caput decepere inſidiæ. Pœnus ubi id quod petierat, clauſum lacu ac montibus & circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem, ſignum omnibus dat ſimul invadendi. qui ubi qua cuique proximum fuit, decucurrere; eo magis Romanis ſubita atque improviſa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo quam montibus denſior ſederat, agminaque hoſtium ex pluribus vallibus ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus, clamore prius undique orto, quam ſatis cerneret ſe circumventum eſſe, ſenſit; & ante in frontem lateraque pugnari cœptum eſt, quam ſatis inſtrueretur acies, aut expediri arma ſtringique gladii poſſent.

Cap. V. Conſul, perculſis omnibus, ipſe ſatis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente ſe quoque ad diſſonos clamores, inſtruit, ut tempus locuſque patitur; & quacunque adire audirique poteſt, ad-

tres acciverint. Hæc ſimul increpans, quum ocius ſigna convelli juberet, & ipſe in equum inſiluiſſet; equus repente corruit, conſulemque lapſum ſuper caput effudit. Territis omnibus qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei; inſuper nunciatur, ſignum omni vi moliente ſignifero convelli nequire. Converſus ad nuncium, *Num literas quoque*, inquit, *ab ſenatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuncia, ſignum effodiant, ſi ad convellendum manus præ metu obtorpuerint*. Incedere inde agmen cœpit; primoribus, ſuper quam quod diſſenſerant à conſilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferocia ducis, quum ſpem magis ipſam quam cauſſam ſpei intueretur.

hortatur, ac ſtare & pugnare jubet: *nec enim inde votis, aut imploratione Deûm, ſed vi ac virtute evadendum eſſe. Per medias acies ferro viam fieri: & quo timoris minus ſit, eo minus ferme periculi eſſe.* Cæterum præ ſtrepitu ac tumultu, nec conſilium nec imperium accipi poterat. tantumque aberat, ut ſua ſigna atque ordinem & locum noſceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam, onerati magis his quam tecti: & erat in tanta caligine major uſus aurium quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictuſque corporum aut armorum, & mixtos ſtrepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculoſque. Alii fugientes, pugnantium globo illati hærebant:

alios redeuntes in pugnam, avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & ab tergo hoſtium acies claudebat, apparuitque nullam, niſi in dextra, ferroque ſalutis ſpem eſſe; tum ſibi quiſque dux adhortatorque captus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta eſt; non illa ordinata per principes haſtatoſque ac triarios, nec ut pro ſignis anteſignanus, poſt ſigna alia pugnaret acies; ut in ſua legione miles, aut cohorte, aut manipulo eſſet. Fors conglobat, & animus ſuus cuique ante & poſt pugnandi ordinem dabat: tantuſque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ (qui multarum urbium Italiæ magnas partes proſtravit, avertitque curſu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapſu ingenti proruit) nemo pugnantium ſenſerit.

Cap. VI. Tres ferme horas pugnatum eſt, & ubique atrociter. circa conſulem tamen acrior infeſtiorque pugna eſt. Eum & robora virorum ſequebantur, & ipſe, quacunque in parte premi ac laborare ſenſerat ſuos, impigre ferebat opem; inſignemque armis, & hoſtes ſumma vi petebant, & tuebantur cives: donec Inſuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noſcitans, *Conſul en*, inquit, *hic eſt*, popularibus ſuis; *qui legiones noſtras cecidit, agroſque & urbem eſt depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremptorum fœdè civium dabo:* ſubditiſque calcaribus equo, per confertiſſimam hoſtium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui ſe infeſto venienti obviam objecerat, conſulem lancea transfixit. ſpoliare cupientem, triarii objectis ſcutis ar-

audientes; quæ fortuna pugnæ eſſet, neque ſcire, nec perſpicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, quum incaleſcente ſole diſpulſa nebula aperuiſſet diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res, ſtratamque oſtendere fœde Romanam aciem. Itaque ne in conſpectos procul immitteretur eques, ſublatis raptim ſignis, quam citatiſſimo poterant agmine, ſeſe abripuerunt. Poſtero die quum ſuper cætera, extrema fames etiam inſtaret; fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equeſtribus copiis nocte conſecutus erat; ſi arma tradidiſſent, abire cum ſingulis veſtimentis paſſurum; ſeſe dediderunt. quæ Punica religione ſervata fides ab Annibale eſt, atque in vincula omnes conjecit.

Cap. VII. Hæc eſt nobilis ad Traſimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæſa ſunt; decem millia ſparſa fuga per omnem Etruriam, diverſis itineribus urbem petiere. Mille & quingenti hoſtium in acie, multi poſtea utrimque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego præterquam quod nihil hauſtum ex vano velim; quo nimis inclinant ferme ſcribentium animi; Fabium æqualem temporibus hujuſce belli potiſſimum auctorem habui. Annibal captivorum qui Latini nominis eſſent, ſine pretio dimiſſis, Romanis in vincula datis, ſegregata ex hoſtium coacervatorum cumulis corpora ſuorum quum ſepeliri juſſiſſet, Flaminii quoque corpus funeris cauſſa magna cum cura inquiſitum, non invenit. Romæ ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concurſus in forum populi eſt factus. Matronæ cuêre. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus, nec montes obſtabant pavori: per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt: armaque & viri ſuper alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deeſt, per prima vada paludis in aquam progreſſi, quoad capitibus humeriſque extare poſſunt, ſeſe immergunt. fuêre quos inconſultus pavor nando etiam capeſſere fugam impulerit. Quæ ubi immenſa ac ſine ſpe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam feſſi vada retro ægerrime repetebant, atque ibi ab ingreſſis aquam hoſtium equitibus paſſim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis per adverſos hoſtes eruptione impigre facta, ignari omnium quæ poſt ſe agerentur, ex ſaltu evaſere. & quum in tumulo quodam conſtitiſſent, clamorem modo ac ſonum armorum vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus eſſet, obvios percunctantur. & quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam verſa magiſtratus vocaret; tandem haud multo ante ſolis occaſum M. Pomponius Prætor; *Pugna*, inquit, *magna victi ſumus*: & quanquam nihil certius ex eo auditum eſt; tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt. *Conſulem cum magna parte copiarum caſum: ſupereſſe paucos, aut fuga paſſim per Etruriam ſparſos, aut captos ab hoſte.* Quot caſus exercitus victi fuerant, tot in curas, diſpertiti eorum animi erant, quorum propinqui ſub C. Flaminio conſule meruerant; ignorantium quæ cujuſque ſuorum fortuna eſſet. nec quiſquam ſatis certum habet, quid aut ſperet, aut timeat. Poſtero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum quam virorum multitudo ſtetit; aut ſuorum aliquem, aut nuncios de his opperiens: circumfundebanturque obviis ſciſcitantes, neque avelli, utique ab notis, prius quam ordine omnia inquiſiſſent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut triſtia nunciabantur: gratulanteſque aut conſolantes, redeuntibus domos circumfuſos. Fœminarum præcipue & gaudia inſignia erant, & luctus. Unam in ipſa porta, ſoſpiti filio repente oblatam, in conſpectu ejus exſpiraſſe ferunt: alteram, cui mors filii falſo nunciata erat, mœſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto uſque ad occidentem ſolem in curia retinent; conſultantes, quonam duce, aut quibus copiis reſiſti victoribus Pœnis poſſet.

Cap. VIII. Priuſquam ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio proprætore miſſa ad collegam ab Servilio conſule in Umbria, quo poſt pugnam ad Traſimenum auditam averterant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. pars occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum ducere recentem equitum jacturam: pars, non id quod acciderat, per ſe æſtimare, ſed, ut in affecto corpore quamvis levis cauſſa magis, quam valido gravior, ſentiretur; ita tum ægræ & affectæ civitati quodcunque adverſi inciderit, non rerum magnitudine, ſed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggravaret, pati poſſent, æſtimandum eſſe. Itaque ad remedium, jam diu neque deſideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum civitas confugit: & quia & conſul aberat, à quo omnis generis frugum abundantem, ſed refertum præda, quam effuſe avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot ſtativa habita: refectuſque miles hibernis itineribus ac paluſtri via, prœlioque magis ad eventum ſecundo quam levi aut facili affectus. Ubi ſatis quieti datum, præda ac populationibus magis quam otio aut requie gaudentibus; profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marſos inde Marrucinoſque & Pelignos devaſtat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius conſul, levibus prœliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, poſtquam de collegæ exercituſque cæde audivit; jam mœnibus patriæ metuens, ne abeſſet in diſcrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum quo die magiſtratum iniit, vocato ſenatu ab Diis orſus, quum edocuiſſet Patres, plus negligentia cærimoniarum auſpiciorumque, quam temeritate atque inſcitia, peccatum à C. Flaminio conſule eſſe, quæque piacula iræ Deum eſſent, ipſos Deos conſulendos eſſe; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, niſi quum tetra prodigia nunciata ſunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui inſpectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli cauſſa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum eſſe: & Jovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas eſſe, & ſupplicationem lectiſterniumque habendum, & ver ſacrum vovendum, ſi bellatum proſpere eſſet, reſque publica in eodem, quo ante bellum fuiſſet, ſtatu permanſiſſet.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Æmilium Prætorem ex collegii pontificum ſententia, omnia ea ut mature fiant, cuuno dici poſſe videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod numquam ante eam diem factum erat: Prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magiſtrum equitum M. Minucium Rufum. Hiſque negotium ab ſenatu datum, ut muros turreſque urbis firmarent, & præſidia diſponerent quibus locis videretur, ponteſque reſcinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiſſent.

Cap. IX. Annibal recto itinere per Umbriam uſque ad Spoletum venit. inde quum perpopulato agro urbem oppugnare adortus eſſet, cum magna cæde ſuorum repulſus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis proſpere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis eſſet; in agrum Picenum avertit iter, non copia ſolum

rare jubet.

Cap. X. His ſenatuſconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus conſulente collegium prætore, omnium primum populum conſulendum de vere ſacro cenſet: injuſſu populi voveri non poſſe. Rogatus in hæc verba populus, *Velitis jubeatiſne hoc ſic fieri, ſi res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, ſicut velim eam, ſalva ſervata erit hiſce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt, quæque duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) quod ver attulerit ex ſuillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die ſenatus populuſque juſſerit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum eſto, Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum eſto, neque* *ſcelus eſto. ſi quis rumpet occidetve inſciens, ne fraus eſto. ſi quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, neve cui cleptum erit. ſi atro die faxit inſciens, probe factum eſto. ſi nocte ſive luce, ſive ſervus ſive liber faxit, probe factum eſto. ſi ante id ea ſenatus populuſque juſſerit fieri ac faxit, eo populus ſolutus, liber eſto.* Ejuſdem rei cauſſa ludi magni voti, æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque cæteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis, ſupplicatio edicta: ſupplicatumque iere cum conjugibus ac liberis, non urbana multitudo tantum, ſed agreſtium etiam, quos in aliqua ſua fortuna publicæ quoque contingebat cura. Tum lectiſternium per triduum habitum, decemviris ſacrorum curantibus. ſex pulvinaria in conſpectu fuere: Jovi & Junoni unum; alterum Neptuno ac Minervæ, tertium Marti & Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Veſtæ, ſextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Max. dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate eſſet. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

Cap. XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello, reque de publica dictator retulit; quibus quotve legionibus victori hoſti obviam eundum eſſe Patres cenſerent. Decretum. *Ut ab Cn. Servilio conſule exercitum acciperet: ſcriberet præterea ex civibus ſociiſque, quantum equitum ac peditum videretur: cætera omnia ageret faceretque, ut è republica duceret.* Fabius duas ſe legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit, his per magiſtrum equitum ſcriptis. Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque propoſito, ut quibus oppida caſtellaque immunita eſſent; ut hi in loca tuta com-

plo conſul Oſtiam proficiſci juſſus, navibus quæ ad urbem Romanam aut Oſtiæ eſſent, completis milite ac navalibus ſociis, perſequi hoſtium claſſem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conſcripta Romæ erat: libertini etiam, quibus liberi eſſent, & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impoſiti: alii, ut urbi præſiderent, relicti.

Cap. XII. Dictator exercitu conſulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Præneſte tranſverſis limitibus in viam Latinam eſt regreſſus, unde itineribus ſumma cum cura exploratis ad hoſtem ducit; nullo loco, niſi quantum neceſſitas cogeret, fortunæ ſe commiſſurus. Quo primum die haud procul Arpis in conſpectu hoſtium poſuit caſtra: nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: ſed ubi quieta omnia apud hoſtes, nec caſtra ullo tumultu mota videt; increpans quidem victos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & conceſſum eis propalam de virtute ac gloria eſſe, in caſtra rediit. cæterum tacita cura animum incenſus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque ſimili, futura ſibi res eſſet, ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæſiſſent: & prudentiam quidem, non vim dictatoris extemplo timuit. conſtantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro caſtra, populandoque in oculis ejus agros ſociorum, cœpit. & modo citato agmine è conſpecto abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, ſi excipere degreſſum in æquum poſſet, occultus ſubſiſtebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoſte intervallo, ut neque omitteret migrarent, ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Annibal eſſet; tectis prius incenſis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia eſſet; ipſe via Flaminia profectus obviam conſuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum proſpexiſſet agmen, conſulemque cum equitibus ad ſe prodeuntem; viatorem miſit, qui conſuli nunciaret, ut ſine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruiſſet, congreſſuſque eorum ingentem ſpeciem dictaturæ apud cives ſociosque, vetuſtate jam prope oblitos ejus imperii, feciſſet: literæ ab urbe allatæ ſunt; naves onerarias commeatum ab Oſtia in Hiſpaniam ad exercitum portantes, à claſſe Punica circa portum Coſſanum captas eſſe. Itaque extem-

eum, neque congrederetur. Caſtris, niſi quantum uſus neceſſario cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec paſſim. Equitum leviſque armaturæ ſtatio compoſita inſtructaque in ſubitos tumultus, & ſuo militi tuta omnia, & infeſta effuſis hoſtium populatoribus præbebat. neque univerſo periculo ſumma rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, aſſuefaciebant territum priſtinis cladibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere ſuæ. Sed non Annibalem magis infeſtum tam ſanis conſiliis habebat, quam magiſtrum equitum. qui nihil aliud, quam quod parebat in imperio, moræ ad rempub. præcipicipitandam habebat, ferox rapiduſque in conſiliis, & linguis immodicus; primo inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore ſegnem, & cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque ſuperiorum arte (quæ peſſima ars nimis proſperis multorum ſucceſſibus crevit) ſeſe extollebat.

Cap. XIII. Annibal ex Hirpinis in Samnium tranſit, Beneventanum depopulatur agrum. Teleſiam urbem capit: irritat etiam de induſtria ducem, ſi forte accenſum tot indignitatibus cladibuſque ſociorum, detrahere ad æquum certamen poſſit. Inter multitudinem ſociorum Italici generis, qui ad Traſimenum capti ab Annibale dimiſſique fuerant, tres Campani equites erant; multis jam tum illecti donis promiſſiſque Annibalis, ad conciliandos popularium animos. hi nunciantes; ſi in Campaniam exercitum admoviſſet, Capuæ potiendæ copiam fore, quum res major quam auctores eſſet, dubium Annibalem, alterniſque fidentem ac diffidentem, tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitoſque ut etiam atque etiam promiſſa rebus adfirmarent, juſſoſque cum pluribus & aliquibus principum redire ad ſe, dimiſit. ipſe imperat duci, ut ſe in agrum Caſinatem ducat: edoctus à peritis regionum, ſi eum ſaltum occupaſſet, exitum Romano ad opem ferendam ſociis intercluſurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Caſino Caſilinum dux ut acciperet, fecit: averſuſque ab ſuo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum; in campum Stellatem deſcendit: ubi quum montibus tio accenſa. quieverant enim per paucos dies: quia quum celerius ſolito ductum agmen fuiſſet, feſtinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut vero in extrema juga Maſſici montis ventum eſt, hoſteſque ſub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinueſſæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, ſociorum cædes, & incendia venimus? nec ſi nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinueſſam colonos patres noſtri miſerunt, ut ab Samnite hoſte tuta hæc ora eſſet: quam nunc non vicinus Samnis urit, ſed Pœnus advena; ab extremis orbis terrarum terminis, noſtra cunctatione & ſocordia jam huc progreſſus. Tantum (pro!) degeneramus à parentibus noſtris, ut præter quam oram illi Punicas vagari claſſes, dedecus eſſe imperii ſui duxerint, eam nos nunc plenam hoſtium Numidarumque, ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, ſed fœdera & deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti ſpectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit, ſtrepunt aures clamoribus plorantium ſociorum; ſæpius nos, quam Deorum invocantium opem. nos hic pecorum modo per æſtivos ſaltus deviaſque calles exercitum ducimus; conditi nubibus, ſilviſque. Si hoc modo peragrando cacumina ſaltuſque M. Furius recipere à Gallis urbem voluiſſet, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus affectis quæſitus) Italiam ab Annibale recuperare parat; Gallorum Roma eſſet: quam ve-*

fluminibuſque clauſam regionem circumſpexiſſet, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum eſſet? quum is Caſilini eo die manſurum eum dixiſſet, tum demum cognitus eſt error, & Caſinum longe inde alia regione eſſe, virgiſque cæſo duce, & ad reliquorum terrorem in crucem ſublato, caſtris communitis Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimiſit. Uſque ad aquas Sinueſſanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide ſocios dimovit: videlicet quia juſto & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei eſt, melioribus parere.

Cap. XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen caſtra ſunt poſita, exurebaturque amœniſſimus Italiæ ager, villæque paſſim incendiis fumabant, per juga Maſſici montis Fabio ducente, tum prope de integro ſedi-

reor, ne, ſic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties ſervaverint majores noſtri. ſed vir, ac vere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate Patrum, juſſuque populi dictum, Veios allatum eſt, quum eſſet ſatis altum Janiculum, ubi ſedens proſpectaret hoſtem, deſcendit in æquum: atque illo ipſo die media in urbe. qua nunc buſta Gallica ſunt, & poſtero die. citra Gabios, cecidit Gallorum legiones. Quid? poſt multos annos, quum ad furculas Caudinas ab Samnite hoſte ſub jugum miſſi ſumus; utrum tandem L. Papirius Curſor juga Samnii perluſtrando, an Luceriam premendo obſidendoque, & laceſſendo victorem hoſtem depulſum ab Romanis cervicibus jugum ſuperbo Samniti impoſuit? Modo C. Lutatio quæ alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod poſtero die quam hoſtem vidit, claſſem gravem commeatibus, impeditam ſuomet ipſam inſtrumento atque apparatu, oppreſſit. Stultitia eſt, ſedendo aut votis debellari crede-

credere poſſe. armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his ſegnibus conſiliis, quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio, circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, ſi militaris ſuffragii res eſſet, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

Cap. XV. Fabius pariter in ſuos haud minus quam in hoſtes intentus, prius ab illis invictum animum præſtans, quamquam probe ſcit: non in caſtris modo ſuis, ſed jam etiam Romæ infamem ſuam cunctationem eſſe, obſtinatus tamen, eodem conſiliorum tenore æſtatis reliquum extraxit: ut Annibal deſtitutus ab ſpe ſummopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumſpectaret: quia ea regio præſentis erat copiæ, non perpetuæ; arbuſta vineæque, & conſita omnia magis amœnis quam neceſſariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum ſatis ſciret per eaſdem anguſtias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum; Calliculam montem & Caſilinum occupat modicis præſidiis, quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipſe jugis iiſdem exercitum reducit; miſſo exploratum cum quadringentis equitibus ſociorum L. Hoſtilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium ſæpe ferociter concionantem magiſtrum equitum, progreſſus primo exploratoris modo, ut ex tuto ſpecularetur hoſtem; ubi vagos paſſim per vicos Numidas vidit; per occaſionem etiam paucos occidit. extemplo occupatus certamine eſt animus, excideruntque præcepta dictatoris: qui, quantum tuto poſſet, progreſſum coactus fauces, imminet mari, ne immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum poſſet. Conjunctis exercitibus dictator ac magiſter equitum caſtra in viam deferunt qua Annibal ducturus erat. duo inde millia hoſtes aberant.

Cap. XVI. Poſtero die Pœni, quod viæ inter bina caſtra erat, agmine complevere. Quum Romani ſub ipſo conſtitiſſent vallo, haud dubie æquiore loco, ſucceſſit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad laceſſendum hoſtem carptim & procurſando recipiendoque ſeſe, pugnavere. reſtitit ſuo loco Romana acies; lenta pugna & ex dictatoris magis, quam Annibalis fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hoſtium cecidere. Incluſus inde videri Annibal, via ad Caſilinum obſeſſa: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum ſociorum, Romanis commeatus ſubveheret: Pœnus contra, intra Formiana ſaxa, ac Linterni arenas, ſtagnaque perhorrida ſitu, hibernaturus eſſet. Nec Annibalem fefellit, ſuis ſe artibus peti. itaque quum per Caſilinum evadere non poſſet, petendique montes & jugum Calliculæ ſuperandum eſſet, necubi Romanus incluſum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, ſpecie terribile, ad fruſtrandum hoſtem commentus, principio noctis furtim ſuccedere ad montes ſtatuit. Fallacis conſilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, faſceſque virgarum, atque arida ſarmenta, præligantur cornibus boum, quos domitos indomitoſque multos inter cæteram agreſtem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Aſdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accenſis cornibus ad montes ageret. maxime, ſi poſſet, ſuper ſaltus ab hoſte inſeſſos.

prius recipere ſeſe juſſerat, quam in conſpectum hoſtium veniret. Numidæ alii atque alii occurſantes refugienteſque, ad caſtra prope ipſum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem ſumma equeſtris imperii erat, concitatis equis invectus, quum, prius quam ad conjectum teli veniret, avertiſſet hoſtem, quinque millia ferme continenti curſu ſecutus eſt fugientes. Mancinus, poſtquam nec hoſtem deſiſtere ſequi, nec ſpem vidit effugiendi eſſe, cohortatus ſuos in prœlium redit, omni parte virium impar. Itaque ipſe, & delecti equitum, circumventi occiduntur. cæteri effuſo rurſus curſu Cales primum, inde, prope inviis callibus, ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius ſe conjunxerat Fabio, miſſus ad firmandum præſidio ſaltum, qui ſuper Tarracinam, in arctas

Cap. XVII. Primis tenebris ſilentio mota caſtra: boves aliquanto ante ſigna acti. ubi ad radices montium viaſque anguſtas ventum eſt; ſignum extemplo datur, ut accenſis cornibus armenta in adverſos concitentur montes: & metus ipſe relucentis flammæ ex capite, calorque jam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut ſtimulatos furore agebat boves. quo repente diſcurſu, haud ſecus quam ſilvis montibuſque accenſis, omnia circum virgulta ardere capitumque irrita quaſſatio excitans flammam, hominum paſſim diſcurrentium ſpeciem præbebat. Qui ad tranſitum ſaltus inſidendum locati erant, ubi in ſummis montibus ac ſuper ſe quoſdam ignes conſpexerunt, circumventos ſe eſſe rati præſidio exceſſere; qua minime denſæ micabant flammæ, velut tutiſſimum iter, petentes ſumma montium juga. tamen

In quosdam boves palatos ab ſuis gregibus inciderunt: & primo, quum procul cernerent, veluti flammas ſpirantium miraculo attoniti conſtiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum vero inſidias rati eſſe; cum majore metu concitant ſe in fugam; levi quoque armaturæ hoſtium incurrere. cæterum nox æquato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal tranſducto per ſaltum, & quibuſdam in ipſo ſaltu hoſtium oppreſſis, in agro Allifano poſuit caſtra.

Cap. XVIII. Hunc tumultum ſenſit Fabius. cæterum & inſidias eſſe ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, ſuos munimentis tenuit. Luce prima ſub jugo montis prœlium fuit. quo intercluſam ab ſuis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præſtabant) Romani ſuperaſſent, niſi Hiſpanorum cohors ad idipſum remiſſa ab Annibale perveniſſet. ea aſſuetior montibus, & ad concurſandum inter ſaxa rupeſque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campeſtrem hoſtem, gravem armis ſtatariumque, pugnæ genere facile eluſit. Ita haudquaquam pari certamine digreſſi, Hiſpani fere omnes incolumes, Romani aliquot ſuis amiſſis, in caſtra contenderunt. Fabius quoque movit caſtra: tranſgreſſuſque ſaltum ſuper Allifas loco alto ac munito conſedit. Tum per Samnium Romam ſe petere ſimulans Annibal, uſque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hoſtium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec abſtinens nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit; urbem metu, quia collapſa ruinis pars mœnium erat, ab ſuis deſertam. Dictator in Larinate agro caſtra communiit. inde ſacrorum cauſſa Romam revocatus, non imperio modo, ſed conſilio etiam, ac prope precibus agens cum magiſtro equitum *ut plus conſilio quam fortunæ confidat: & ſe potius ducem, quam Sempro-*

navibus prope terram, exercitum in littore ducebat: paratus confligere quacunque parte copiarum hoſtis occurriſſet. Cn. Scipioni, poſtquam moviſſe ex hibernis hoſtem audivit, primo idem conſilii fuit: deinde minus terra propter ingentem famam novorum auxiliorum concurrere auſus, delecto milite ad naves impoſito, quinque & triginta navium claſſe ire obviam hoſti pergit. Altero ab Tarracone die ad ſtationem decem millia paſſuum diſtantem ab oſtio Iberi amnis pervenit. inde duæ Maſſilienſium ſpeculatoriæ præmiſſæ retulerunt, claſſem Punicam ſtare in oſtio fluminis, caſtraque in ripa poſita. Itaque ut improvidos incautoſque univerſo ſimul effuſo terrore opprimeret, ſublatis ancoris ad hoſtem vadit. Multas & locis altis poſitas turres Hiſpania habet, quibus & ſpeculis & propugnaculis adverſus latrones utuntur. inde primo conſpectis hoſtium navibus, datum ſignum Aſdrubali eſt; tumultuſque prius in terra & caſtris, quam ad mare & ad naves eſt ortus; nondum aut pulſu remorum ſtrepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus claſſem promontoriis; quum repente eques alius ſuper alium ab Aſdrubale miſſus, vagos in littore, quietoſque in tentoriis ſuis, nihil minus quam hoſtem aut prœlium eo die exſpectantes, conſcendere naves propere atque arma capere jubet. claſſem Romanam jam haud procul portu eſſe. Hæc equites dimiſſi paſſim imperabant. mox Aſdrubal ipſe cum omni exercitu aderat: variaque omnia tumultu ſtrepunt, ruentibus in naves ſimul remigibus militibuſque; fugientium magis à terra quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conſcenderant, quum alii reſolutis oris in ancoras evehuntur: alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica miniſteria impediuntur: trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Ro-

nium Flaminiumque imitetur, ne nihil actum cenſeret, exacta prope æſtate per ludificationem hoſtis. medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo proficere. Haud parvam rem eſſe, ab toties victore hoſte vinci deſiſſe, & ab continuis cladibus reſpiraſſe. Hæc nequicquam præmonito magiſtro equitum, Romam eſt profectus.

Cap. XIX. Principio æſtatis, qua hæc gerebantur, in Hiſpania quoque terra marique cœptum bellum eſt. Aſdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre inſtructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium claſſem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus manus non appropinquabat modo, ſed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoſte & prœlio magis Pœni, quam ſuomet ipſi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt claſſem. & quum adverſi amnis os lato agmine ac tam multis ſimul venientibus haud ſane intrabile eſſet, in littus paſſim naves egerunt: atque alii vadis, alii ſicco littore excepti, partim inermes, ad inſtructam per littus aciem ſuorum perfugere. Duæ tamen primo concurſu captæ erant Punicæ naves, quatuor ſuppreſſæ.

Cap. XX. Romani, quamquam terra hoſtium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter inſecuti trepidam hoſtium claſſem, naves omnes quæ non aut perfregerant proras littore illiſas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, ſed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. itaque ad Honoſcam claſſe provecti, exſcenſione ab navibus in terram facta quum urbem vi cepiſſent, captamque diripuiſſent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, poſtremo tecta quoque injuncta muro portiſque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit claſſis: ubi vis magna ſparti ad rem nauticam congeſta ab Aſdrubale. quod ſatis in uſum fuit, ſublato, cæterum omne incenſum eſt. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, ſed in Ebuſum inſulam tranſmiſſum. ubi urbe, quæ caput inſulæ eſt, biduum nequicquam ſummo labore oppugnata, ubi in ſpem irritam fruſtra teri tempus animadverſum eſt, ad populationem agri verſi, direptis aliquot incenſiſque vicis, majore quam ex continenti præda parta, quum in naves ſeſe recepiſſent, ex Balearibus inſulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro claſſis, reditumque in citeriora provinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hiſpaniæ legati concurrerunt. Sed qui verè ditionis imperiique Romani facti ſunt, obſidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terreſtribus quoque copiis ſatis fidens Romanus, uſque ad ſaltum Caſtulonenſem eſt progreſſus. Aſdrubal in Luſitaniam ac propius Ocea-

miſerant obſideſque dederant Romanis, nuncio miſſo à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginienſium valido exercitu invadunt; tria oppida vi expugnant. inde cum ipſo Aſdrubale duobus prœliis egregie pugnantes, quindecim millia hoſtium occiderunt: quatuor millia cum multis militaribus ſignis capiunt.

Cap. XXII. Hoc ſtatu rerum in Hiſpania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato poſt conſulatum imperio, ab ſenatu miſſus cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea claſſis ingens agmine onerariarum procul viſa, cum magna lætitia civium ſociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite expoſito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo conſilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginienſibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum tranſgrediuntur: nec ullo viſo hoſte Saguntum pergunt ire, quod ibi obſides totius Hiſpaniæ cuſtodiæ traditos ab Annibale fama erat modico in arce cuſtodiri præſidio. id unum pignus, inclinatos ad Romanam ſocietatem omnium Hiſpaniæ populorum animos morabatur, ne ſanguine liberûm ſuorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hiſpaniam vir unus ſolerti magis quam fideli conſilio, exſolvit. Abelox erat Sagunti nobilis Hiſpanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia pleraque ſunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. cæterum transfugam ſine magnæ rei proditione venientem ad hoſtes nihil aliud quam unum vile atque infame corpus eſſe ratus, id agebat ut quam maximum emolumentum novis ſociis eſſet. Circumnum conceſſit.

Cap. XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æſtatis tempus, fuiſſetque per Pœnum hoſtem; ſed præterquam quod ipſorum Hiſpanorum inquieta avidaque in novas res ſunt ingenia, Mandonius Indibiliſque, qui antea Illergetum regulus fuerat, poſtquam Romani ab ſaltu receſſere ad maritimam oram, concitis popularibus in agrum pacatum ſociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adverſus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis à Scipione miſſi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes, occiſis quibuſdam captiſque, magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Aſdrubalem, cis Iberum ad ſocios tutandos retraxit. Caſtra Punica in agro Ilercaonenſium, caſtra Romana ad novam claſſem erant; quum fama repens alio vertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis ſuæ legatos

ſpectis igitur omnibus, quæ fortuna poteſtatis ejus poterat facere, obſidibus potiſſimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hiſpaniæ amicitiam. Sed quum injuſſu Boſtaris præfecti ſatis ſciret nihil obſidum cuſtodes facturos eſſe; Boſtarem ipſum arte aggreditur. Caſtra extra urbem in ipſo littore habebat Boſtar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in ſecretum abductum, velut ignorantem, monet quo ſtatu ſit res. *Metum continuiſſe ad eam diem Hiſpanorum animos, quia procul Romani abeſſent: nunc cis Iberum caſtra Romana eſſe, arcem tutam, perfugiumque novas volentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia devinciendos eſſe.* Miranti Boſtari, percunctantique, quodnam id ſubitum tantæ rei donum poſſit eſſe? *Obſides*, inquit, *in civitates remitte. id privatim parentibus*, *quorum maximum nomen in civitatibus eſt ſuis, & publice populis gratum erit. Vult ſibi quiſque credi, & habita fides ipſam plerumque obligat fidem. Miniſterium reſtituendorum domos obſidum mihimet depoſco ipſe, ut opera quoque impenſa conſilium adjuvem meum, & rei ſuapte natura gratæ, quoniam inſuper gratiam poſſim, adjiciam.* Homini non ad cætera Punica ingenia callido ut perſuaſit, nocte clam progreſſus ad hoſtium ſtationes; conventis quibuſdam auxiliaribus Hiſpanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore conſtituto ad obſides tradendos, Saguntum redit; diem inſequentem abſumpſit cum Boſtare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimiſſus, quum ſe nocte iturum, ut cuſtodias hoſtium falleret, conſtituiſſet, ad compoſitam cum iis horam excitatis cuſtodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas ſua fraude inſidias ducit. In caſtra Romana perducti. cætera omnia de reddendis obſidibus, ſicut cum Boſtare conſtitutum erat, acta per eundem ordinem, quaſi Carthaginienſium nomine ſic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginienſium fuerat. Illos enim graves ſuperboſque in rebus ſecundis expertos, fortuna & timor mitigaſſe videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelox vir prudens haud fruſtra videbatur ſocios mutaſſe. itaque ingenti conſenſu defectionem omnes ſpectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienſes concedere in tecta coegit, interveniſſet, haud ambigue in maximam laudem verſo, in permutandis captivis: quod, ſicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanos Pœnumque, ut quæ pars plus reciperet quam daret, argenti pondo bina & ſelibras in militem præſtaret. Ducentos quadraginta ſeptem quum plures Romanus quam Pœnus recepiſſet, argentumque pro eis debitum, ſæpe jactata in ſenatu re, quoniam non conſuluiſſet Patres, tardius rogaretur: inviolatum ab hoſte agrum miſſo Romam Quinto filio vendidit, fidemque publicam impendio privato exſolvit. Annibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis captæ atque incenſæ ab ſe, in uſum horreorum pauca reliquerat tecta, in ſtativis erat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipſe expedita in ſtatione erat, ſimul caſtris præſidio, & circumſpectans necunde impetus in frumentatores fieret.

Cap. XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magiſter equitum; profecto, ſicut ante dictum eſt, ad urbem dictatore. Cæterum caſtra, quæ in monte alto ac tuto loco poſita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis conſilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in caſtra relicta cum levi præſidio fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam eſſe belli rationem, & ferocius, quam conſultius, rem hoſtes geſturos. Ipſe autem (quod minime quis crederet) quum hoſtis propius eſſet, tertiam partem militum frumentatum, duabus in caſtris retentis, dimiſit: deinde caſtra ipſa propius hoſtem movit; duo ferme è Geronio millia, in tumulum hoſti conſpectum: ut intentum ſciret eſſe ad frumentatores, ſi qua vis fieret, terveniſſet.

Cap. XXIII. Hæc in Hiſpania quoque ſecunda æſtate Punici belli geſta, quum in Italia paululum intervalli cladibus Romanis ſolers cunctatio Fabii feciſſet: quæ ut Annibalem non mediocri ſollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magiſtrum delegiſſe Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret; ita contempta erat inter cives armatos pariter togatoſque; utique poſtquam abſente eo, temeritate magiſtri equitum, læto, verius dixerim, quam proſpero eventu, pugnatum fuerat. Acceſſerant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Annibalis, quod quum à perfugis ei monſtratus ager dictatoris eſſet, omnibus circa ſolo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hoſtium abſtineri juſſit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri poſſet: altera ipſius facto, primo fortitan dubio, quia non exſpectata in eo ſenatus auctoritas eſt; ad extremum rutandos. Propior inde ei, atque ipſis imminens Romanorum caſtris tumultus apparuit: ad quem capiendum ſi luce palam iretur, quia haud dubie hoſtis breviore via præventurus erat, nocte clam miſſi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum contempta paucitate Romani poſtero die quum ejeciſſent, ipſi eo transferunt caſtra. Tum itaque ut exiguum ſpatii vallum à vallo aberat, & id ipſum totum prope compleverat Romana acies, ſimul & per averſa caſtra à caſtris Annibalis equitatus cum levi armatura emiſſus in frumentatores latè cædem fugamque hoſtium palatorum fecit. nec acie certare Annibal auſus: quia tanta paucitate vix caſtra, ſi oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii pars exercitus aberat, jam ferme ſedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque ſuos in priora caſtra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Juſta quoque acie & collatis ſignis dimicatum, quidam auctores ſunt. primo concurſu Pœnum uſque ad caſtra fuſum, inde eruptione facta repente verſum terrorem in Romanos: Numerii Decimii Samnitis deinde interventu prœlium reſtitutum. Hunc principem genere ac divitiis, non Boviani modo, unde erat, ſed toto Samnio, juſſu dictatoris octo millia peditum, & equites ad quingentos ducentem in caſtra, ab tergo quum apparuiſſet Annibali, ſpeciem parti utrique præbuiſſe novi ſubſidii, tanquam Fabio ab Roma veniente: Annibalem inſidiarum quoque aliquid timentem recepiſſe ſuos: Romanum inſecutum, adjuvante Samnite duo caſtella eo die expugnaſſe: ſex millia hoſtium cæſa, quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus litteris magiſtri equitum Romam perlatam.

Cap. XXV. De his rebus perſæpe in ſenatu & in concione actum eſt. Quum læta civitate dictator unus nihil nec famæ, nec litteris crederet, ut vera omnia eſſent, ſecunda ſe magis quam adverſa timere diceret, tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum eſſe negat. Non præſentem ſolum dictatorem obſtitiſſe rei bene gerendæ, ſed abſentem etiam geſtæ obſtare: & in ducendo bello ſedulo tempus terere, quo diutius in magiſtratu ſit, ſoluſque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe conſulum alterum in acie cecidiſſe, alterum ſpecie claſſis Punicæ perſequendæ procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magiſtrum equitum, ne hoſtem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in cuſtodiam habitum. Itaque hercule non Samnium modo, quo jam tanquam trans Iberum agro Pœnis conceſſum ſit, ſed Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervaſtatos eſſe; ſedente Caſilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum ſuum tutante. Exercitum cupientem* in ſenatu quidem ſatis æquis auribus audiebatur, tunc quum hoſtem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inſcientiam ducum acceptas referret: *magiſtroque equitum, quod contra dictum ſuum pugnaſſet, rationem* diceret *reddendam eſſe, ſi penes ſe ſumma imperii conſiliique ſit. Propediem effecturum, ut ſciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti eſſe: mentem rationemque dominari. Se in tempore, & ſine ignominia ſervaſſe exercitum, quam multa millia hoſtium occidiſſe, ducere majorem gloriam eſſe.* Hujus generis orationibus fruſtra habitis, & conſule creato M. Atilio Regulo, ne præſens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adeſſet, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis concilium eſſet, magis tacita invidia dictatoris favorque magiſtri equitum animos verſabat, quam ſatis audebant homines ad ſuadendum, quod vulgo placebat, prodire: & favore ſuperante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus eſt ſuaſor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat; loco non humili ſolum, ſed etiam ſordido ortus. patrem lanium fuiſſe ferunt, ipſum inſtitorem mercis, filioque hoc ipſo in ſervilia ejus artis miniſteria uſum.

Cap. XXVI. Is juvenis ubi ex eo genere quæſtus pecunia à patre relicta, animos ad ſpem liberalioris fortunæ fecit, togaque & forum placuere, proclamando pro ſordidis hominibus cauſſiſque adverſus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. quæſtura quoque & duabus ædilitatibus, plebeia & curuli, poſtremo & prætura perfunctus, jam ad conſulatus ſpem quum attolleret animos; haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, ſcitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipſum dictatorem, in contumeliam ejus latam ac-

pugnare, & magiſtrum equitum, clauſos prope intra vallum retentos, tanquam hoſtibus captivis arma adempta. tandem ut abſceſſerit inde dictator, ut obſidione liberatos, extra vallum egreſſos fudiſſe ac fugaſſe hoſtes. Quas ob res, ſi antiquus animus plebi Romanæ eſſet, audaciter ſe laturum fuiſſe de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magiſtri equitum & dictatoris jure: nec tamen, ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam conſulem in locum C. Flaminii ſuffeciſſet. Dictator concionibus ſe abſtinuit, in actione minime popularis: ne

ceperunt. ipſe, qua gravitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in ſe ſævientis injuriam tulit: acceptiſque in ipſo itinere literis ſenatusconſulti de æquato imperio; ſatis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto à civibus hoſtibuſque animo ad exercitum rediit.

Cap. XXVII. Minucius vero quum jam ante vix tolerabilis fuiſſet, ſecundis rebus ac favore vulgi; tum utique immodice immodeſteque, non Annibale magis victo ab ſe quam Q. Fabio gloriari. *Illum in rebus aſperis unicum ducem ac parem quæſitum*

Annibali, majorem minori, dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu populi æquatum in eadem civitate, in qua magiſtri equitum virgas ac ſecures dictatoris tremere atque horrere ſoliti ſint. in tantum ſuam felicitatem virtutemque enituiſſe. Ergo ſecuturum ſe fortunam ſuam, ſi dictator in cunctatione ac ſegnitie Deorum hominumque judicio damnata, perſtaret. Itaque quo die primum congreſſus eſt cum Q. Fabio, *ſtatuendum omnium primum*, ait, *eſſe, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, ſi majora intervalla placerent, partitis temporibus alterius ſummum jus imperiumque eſſe: ut par hoſti non ſolum conſilio, ſed viribus etiam eſſet, ſi quam occaſionem rei gerendæ habuiſſet.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuiſſet. Sibi communicatum cum illo, non ademptum imperium eſſe. Itaque ſe numquam volentem parte qua poſſet, rerum conſilio gerendarum ceſſurum; nec ſe tempora, aut dies imperii cum eo, ſed exercitus diviſurum, ſuiſque conſiliis, quoniam omnia non liceret, quæ poſſet, ſervaturum.* Ita obtinuit, uti legiones, ſicut conſulibus mos eſſet, inter ſe dividerent. prima & quarta Minucio, ſecunda & tertia Fabio evenerunt, Item equites pari numero, ſociûmque & Latini nominis auxilia diviſerunt: caſtris ſe quoque ſeparari magiſter equitum voluit.

Cap. XXVIII. Duplex inde Annibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hoſtes agerentur, eum fallebat; & perfugis multa indicantibus, & per ſuos explorantem. nam & liberam Minucii temeritatem ſe ſuo modo capturum, & ſolertiæ Fabii dimidium virium deceſſiſſe. Tumulus erat inter caſtra Minucii, Pœnorumque. eum qui occupaſſet, haud dubie iniquiorem erat hoſti locum facturus. eum non mere egreſſi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, miſſis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus tumulum, avertit oculos hoſtium. Primo ſtatim conſpectu contempta paucitas: ac ſibi quiſque depoſcere pellendos inde hoſtes. ad locum capiendum dux ipſe inter ſtolidiſſimos ferociſſimoſque ad arma vocat, & vanis animis & minis increpat hoſtem. Principio levem armaturam demittit, deinde conferto agmine mittit equites: poſtremo, quum hoſtibus quoque ſubſidia mitti videret, inſtructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus ſuis, alia atque alia, creſcente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam juſtam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco ſuccedens tumulum, pulſa detruſaque terrorem in ſuccedentem intulit equitem, & ad ſigna legionum refugit. peditum acies inter perculſos impavida ſola erat; videbaturque, ſi juſta aut ſi recta pugna eſſet, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat proſpere ante paucos dies res geſta. Sed exorti repente inſidiatores, eum tumultum terroremque in latera utrimque ab tergoque incurſantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam neque ad fugam ſpes cuiquam ſupereſſet.

Cap. XXIX. Tunc Fabius primo clamore paventium audito, dein conſpecta procul turbata acie, *Ita eſt*, inquit, *non celerius quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna ſuperiorem videt. Sed aliud jurgandi ſuccenſendique tempus erit. nunc ſigna extra vallum proferte. Victoriam hoſti extorqueamus, confeſſionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæſis aliis, aliis circumſpectantibus fugam; Fabiana ſe acies repente, velut cœlo demiſſa, ad auxilium oſtendit. Itaque priuſquam ad conjectum teli veniret, aut tam capere ſine certamine volebat Annibal, (quamquam id operæpretium erat) quam cauſſam certaminis cum Minucio, quem ſemper occurſurum ad obſiſtendum ſatis ſciebat, contrahere. Ager omnis medius erat, prima ſpecie inutilis inſidiatori, quia non modo ſilveſtre quicquam, ſed ne vepribus quidem veſtitum habebat: re ipſa natus tegendis inſidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat, & erant in anfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos poſſent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè inſidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temanum confereret, & ſuos à fuga effuſa, & ab nimis feroci pugna hoſtes continuit. qui ſolutis ordinibus vage diſſipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures ſimul terga dederant, converſi in hoſtem, volventeſque orbem, nunc ſenſim referre pedem, nunc conglobati reſtare, ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque ſigna in hoſtem; quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, ab ſe Minucium, ſe à Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta, quum in caſtra reditum eſſet, Minucius convocatis militibus: *Sæpe ego,* inquit, *audivi, milites, eum primum*

mum eſſe virum, qui ipſe conſulat quid in rem ſit; ſecundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipſe conſulere, nec alteri parêre ſciat, eum extremi ingenii eſſe. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata ſors eſt, ſecundam ac mediam teneamus; & dum imperare diſcimus, parêre prudenti in animum inducamus. Caſtra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus ſigna quum tulerimus: ubi ego eum Parentem appellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majeſtate ejus dignum eſt; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dexteraque texerunt, Patronos ſalutabitis: & ſi nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.

Cap. XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vaſa: profecti & agmine incedentes ad dictatoris caſtra, in admirationem & ipſum, & omnes, qui circa erant, converterunt. Ut conſtituta ſunt ante tribunal ſigna, progreſſus ante alios magiſter equitum, quum patrem Fabium appellaſſet, circumfuſoſque militum ejus totum agmen patronos conſalutaſſet, *Parentibus*, inquit, *meis dictator (quibus te modo nomine, quo fando poſſum, æquavi) vitam tantum debeo: tibi, quum meam ſalutem, tum omnium horum. Itaque plebeiſcitum, quo oneratus magis quam honoratus ſum, primus antiquo, abrogoque: & quod tibi mihique, quod exercitibuſque his tuis ſervato ac conſervatori ſit felix, ſub imperium auſpiciumque tuum redeo, & ſigna hæc legioneſque reſtituo. Tu quæſo placatus me magiſterium equitum, hos ordines ſuos quemque tenere jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militeſque concione dimiſſa, à notis ignotiſque benigne atque hoſpitaliter invitati: lætuſque dies, ex admodum triſti paullo ante ac prope execrabili, factus. Romæ, ut eſt perlata fama rei geſtæ, dein literis non ma-

cam tranſmiſit: & priuſquam in continentem exſcenſiones faceret, Meninge inſula vaſtata, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipſorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ acceſſit, copiaſque expoſuit. Inde ad populandum agrum ducti milites; navaleſque ſocii juxta effuſi, ac ſi inſulis cultorum egentibus prædarentur. itaque in inſidias temere illati, quum à frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulſi ſunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæſo quæſtore, amiſſum: claſſis à littoribus hoſtium plenis trepide ſoluta in Siciliam curſum renuit: traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur, ipſe per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit: literiſque Fabii accitus & ipſe, & collega ejus M. Atilius. ut exercitum ab ſe exacto jam prope ſemeſtri imperio acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adverſus Annibalem rem geſſiſſe tradunt. Cœlius etiam eum primum à populo creatum dictatorem ſcribit. Sed & Cœlium & cæteros fugit, uni conſuli Cn, Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuiſſe dicendi dictatoris: quam moram quia exſpectare territa jam clade civitas non poterat, eo decurſum eſſe, ut à populo crearetur qui prodictatore eſſet: res inde geſtas, gloriamque inſignem ducis, & augentes titulum imaginis poſteros, ut dictator Prodictatore diceretur, facile obtinuiſſe.

Cap. XXXII. Conſules, M. Atilius Fabiano; Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis (tum enim autumni erat tempus) Fabii artibus cum ſumma inter ſe concordia bellum geſſerunt. Frumentatum exeunti Annibali, diverſis locis opportuni adegis ipſorum imperatorum, quam vulgi militum ex utroque exercitu affirmata, pro ſe quiſque Maximum laudibus ad cœlum ferre. par gloria apud Annibalem, hoſteſque Pœnos erat: ac tum demum ſentire, cum Romanis atque in Italia bellum eſſe. Nam biennio ante adeo & duces Romanos & milites ſpreverant, ut vix cum eadem gente bellum eſſe crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepiſſent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixiſſe ferunt, *tandem eam nubem, quæ ſedere in jugis montium ſolita ſit, cum procella imbrem dediſſe.*

Cap. XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus conſul cum claſſe cxx navium circumvectus Sardiniæ & Corſicæ oram, & obſidibus utrimque acceptis; in Afri-

rant, carpentes agmen, palatoſque excipientes. in caſum univerſæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hoſtis, non veniebant. adeoque inopia eſt coactus Annibal, ut niſi tum fugæ ſpeciem abeundo timuiſſet, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta ſpe alendi exercitus in eis locis, ſi inſequentes conſules eiſdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme impediente conſtitiſſet bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire ſeſe Romani populi ærarium bello exhauriri: & quum juxta pro urbibus agriſque ſociorum, ac pro capite atque arce Italiæ urbe Romana atque imperio geratur, æquum cenſuiſſe Neapolitanos, quod* *auri ſibi quum ad templorum ornatum, tum ad ſubſidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in ſeſe crederent, eodem ſtudio fuiſſe oblaturos. gratum ſibi Patres Romanos populumque facturum, ſi omnes res Neapolitanorum ſuas duxiſſent: dignoſque judicaverint, ab quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent: quam re majus ampliuſque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia, curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

Cap. XXXIII. Per eoſdem dies ſpeculator Carthaginienſis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehenſus, præciſiſque manibus dimiſſus: & ſervi quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjuraſſent. indici data libertas, & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem miſſi; ad depoſcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugiſſet, & alii in Ligures, ad expoſtulandum quod Pœnum opibus auxiliiſque ſuis juviſſent: ſimul ad viſendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Inſubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati miſſi ad ſtipendium, cujus dies exierat, poſcendum; aut, ſi diem proferre vellet, obſides accipiendos. adeo, etſi bellum ingens in cervicibus erat, nullius uſquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per ſeditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia voviſſet, locatam ad id tempus non eſſe: itaque duumviri ad eam rem creati à M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæſo Quintius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex ſenatuſconſulto literæ ad conſules miſſæ; ut ſi iis vide-

trum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem ſui generis hominem, plebei inſectatione principum popularibuſque artibus conciliarum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concuſſis, aliena invidia ſplendentem, vulgus etiam extrahere ad conſulatum nitebatur, Patres ſumma ope obſtabant, ne ſe inſectando, ſibi æquari aſſueſcerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando, non ſenatum modo, ſed etiam augures, quod dictatorem prohibuiſſent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato ſuo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus Annibalem in Italiam adductum: ab iiſdem, quum debellari poſſit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus univerſis pugnari poſſe apparuiſſe eo, quod M. Minucius abſente Fabio proſpere pugnaſſet, duas legiones hoſti ad cædem objectas, deinde ex ipſa cæde ereptas; ut pater patronuſque appellaretur, qui prius vincere prohibuiſſet Romanos quam vinci. Conſules deinde Fabianis artibus, quum debellare poſſent, bellum traxiſſe. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam conſulem vere plebeium, id eſt, hominem novum feciſſent. nam plebeios nobiles jam eiſdem incitatos eſſe ſacris, & contemnere plebem, ex quo contemni deſierint à Patribus, cœpiſſe. Cui non id apparere? id actum & quæſitum eſſe, ut interregnum iniretur: ut in Patrum poteſtate comitia eſſent. Id conſules ambos ad exercitum morando quæſiſſe: id poſtea, quia invitis iis dictator eſſet dictus comitiorum cauſa, expugnatum eſſe, ut vitioſus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. conſulatum unum certe plebis Romanæ eſſe: populum liberum habiturum, ac daturum ei, qui magis vere vincere quam diu* retur, alter eorum ad conſules creandos Romam veniret. ſe in eam diem, quam juſſiſſent, comitia edicturum. Ad hæc à conſulibus reſcriptum, *Sine detrimento reipublicæ abſcedi non poſſe ab hoſte. itaque per interregem comitia habenda eſſe potius, quam conſulum alter à bello avocaretur.* Patribus rectius viſum eſt, dictatorem à Conſule dici comitiorum habendorum cauſſa. dictus L. Veturius Philo, Manium Pomponium Mathonem magiſtrum equitum dixit. His vitio creatis, juſſiſque die quartodecimo ſe magiſtratu abdicare, ad interregnum res rediit.

Cap. XXXIV. Conſulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi à Patribus, C. Claudius, Appii filius, Cento: inde P. Cornelius Aſina. In ejus interregno comitia habita, magno certamine Pa-

imperare malit.

Cap. XXXV. Quum his orationibus accenſa plebs eſſet, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volſone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano, & Q. Ælio Pæto, quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius conſul unus creatur, ut in manu ejus eſſent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuiſſe virium in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio conſul fuerat, & damnatione collegæ, & ſua prope ambuſtus evaſerat, infeſtum plebei, diu ac multum recuſantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, par magis in adverſandum, quam collega, datur conſuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana ſors Pomponio; inter cives Romanos & peregrinos, P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſtumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt, nec cuiquam eorum, præter Terentium conſulem, erat mandatus honos, quem jam non antea geſſiſſet; præteritis aliquot fortibus ac ſtrenuis viris: quia in tali tempore nulli novus magiſtratus videbatur mandandus.

Cap. XXXVI. Exercitus quoque multiplicati ſunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ ſint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam ſatis certum affirmare auſim. Decem millia novorum militum alii ſcripta in ſupplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in ſingulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites eſſent: ſocii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in caſtris Romanis, quum pugnatum ad Cannas eſt, quidam auctores ſunt. Illud haudquaquam diſcrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia ſpem poſſe vinci hoſtem dictator præbuerat. Cæterum, prius quam ſigna ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inſpicere juſſi, propter territos vulgo homines novis prodigiis nam & Romæ in Aventino, & Ariciæ nunciatum erat, ſub idem tempus lapidibus pluiſſe: & multo cruore ſigna in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manaſſe. Id quidem etiam quod ſæpius acciderat, magis terrebat: & in via Fornicata, quæ ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæſto pateras aureas Romam attulerunt. iis ſicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acce-

Conſcriptos orare. Jam omnium primum, ominis cauſſa Victoriam auream pondo trecentum viginti afferre ſeſe. acciperent eam tenerentque & haberent propriam & perpetuam. Advexiſſe etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deeſſent & quantum præterea opus eſſet, quo juſſiſſent, ſubvecturos. Milite atque equite ſcire niſi Romano Latinique nominis non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidiſſe in caſtris Romanis. Itaque miſiſſe mille ſagittariorum ac funditorum, aptam manum adverſus Baleares ac Mauros, pugnaceſque alias miſſili telo gentes. Ad ea dona, conſilium quoque addebant, *Ut prætor, cui provincia Sicilia eveniſſet, claſſem in Africam trajiceret, ut & hoſtes in terra ſua bellum haberent, minuſque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali ſubmittenda.* Ab ſenatu ita reſponſum regi eſt: *Virum bonum egregiumque ſocium Hieronem eſſe, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluiſſe, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuviſſe. id perinde ac deberet, gratum populo Romano eſſe. Aurum & à civitatibus quibuſdam allatum, gratia rei accepta, non accepiſſe populum Romanum. Victoriam, omenque accipere: ſedemque ei ſe Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi, in ea arce urbis Romanæ ſacratam, volentem propitiamque, firmam ac ſtabilem, fore populo Romano.* Funditores, ſagittariique, & frumentum traditum conſulibus. Quinqueremes ad navium claſſem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permiſſumque eſt, ut ſi è republ. cenſeret eſſe, in Africam trajiceret.

Cap. XXXVIII. Delectu perfecto, conſules paucos morati dies, dum ſocii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, juſſu conſulum conventuros, neque injuſſu prum.

Cap. XXXVII. Per eoſdem dies ab Hierone claſſis Oſtiam cum magno commeatu acceſſit. Legati Syracuſani in ſenatum introducti nunciarunt: *Cædem C. Flaminii conſulis exercituſque allatam, adeo ægre tuliſſe regem Hieronem, ut nulla ſua propria regnique ſui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe ſciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adverſis rebus, quam ſecundis eſſe; tamen ſe omnia, quibus à bonis fidelibuſque ſociis bella juvari ſoleant, miſiſſe, quæ ne accipere abnuant, magnopere ſe Patres*

abituros. nam ad eam diem nil præter ſacramentum fuerat, & ubi ad decuriatum aut centuriatum conveniſſent, ſua voluntate ipſi inter ſe equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, ſeſe fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine receſſuros, niſi teli ſumendi aut petendi, aut hoſtis feriendi, aut civis ſervandi cauſſa. id ex voluntario inter ipſos fœdere à tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem tranſlatum. Conciones, prius quam ab urbe ſigna moverentur, conſulis Varronis multæ ac feroces fuere, denunciantes, bellum arceſſitum in Italiam ab nobilibus, manſurumque in viſceribus reipublicæ, ſi plures Fabios imperatores haberet. ſe quo die hoſtem vidiſſet, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiſcerentur, concio fuit verior quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, niſi id modo; *Mirari ſe, quomodo quis dux, prius quam aut ſuum, aut hoſtium exercitum, locorum ſitum, naturam regionis noſſet, jam nunc locatus in urbe ſciret, quæ ſibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere poſſet, qua cum hoſte ſignis collatis eſſet dimicaturus. Se quæ conſilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. optare, ut quæ caute atque conſulte geſta eſſent, ſatis proſpere evenirent. Temeritatem præterquam quod ſtulta ſit infelicem etiam ad id locorum fuiſſe.* Id ſua ſponte apparebat, tuta celeribus conſiliis præpoſiturum: & quo id conſtantius perſeveraret, Q. Fabius Maximus ſic eum proficiſcentem allocutus fertur:

Cap. XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui ſimilem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui ſimilis eſſes, ſupervacanea eſſet oratio mea. nam & duo boni conſules, etiam me indicente, omnia è republica fide veſtra faceretis: & mali, nec mea verba auribus veſtris, nec conſilia armis acciperetis. nunc & collegam tuum & te talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio eſt: quem video nequicquam & virum bonum, & civem fore, ſi altera parte claudicet reſpublica. malis conſiliis idem ac bonis juris & poteſtatis erit. Erras enim, L. Paulle, ſi tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Annibale futurum cenſes. neſcio an infeſtior hic adverſarius, quam ille hoſtis maneat: cum illo in acie tantum, eum hoc omnibus locis ac tem-*

no locus noſtris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adverſus unum eſt; ut ego contemnendo potius quam appetendo gloriam, modum exceſſerim. Sed ita res habet. una ratio belli gerendi adverſus Annibalem eſt, qua ego geſſi. nec eventus modo hoc docet; ſtultorum iſte magiſter eſt; ſed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec eædem res manebunt, immutabilis eſt. In Italia bellum gerimus, in ſede ac ſolo noſtro. omnia circa plena civium ac ſociorum ſunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque. id jam fidei documentum in adverſis rebus noſtris dederunt. meliores, prudentiores, conſtantiores nos tempus dieſque facit. Annibal contra, in aliena, in hoſtili eſt terra, inter omnia inimica infeſtaque; procul ab domo, procul ab patria. neque illi terra, neque mari eſt pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil uſquam ſui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. plures fames, quam ferrum abſumpſit: nec his paucis jam victus ſuppeditat. Dubitas ergo, quin ſedendo ſuperaturi ſimus eum qui ſeneſcat indies, non commeatus, non ſupplementum, non pecuniam habeat? Quam diu pro Geronii, caſtelli Apuliæ inopis, tamquam pro Carthaginis mœnibus? Sed ne adverſus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius, atque Atilius, proximi conſules, vide quemadmodum eum ludificati ſint. Hæc una ſalutis eſt via, L. Paulle, quam difficilem infeſtamque cives ſibi magis quam hoſtes facient. idem enim tui, quod hoſtium milites, volent: idem Varro conſul Romanus, quod Annibal Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus reſiſtas oportet: reſiſtes autem, adverſus famam rumoreſque hominum ſi ſatis firmus ſteteris: ſi te neque collega vana gloria, neque tua falſa infamia moverit. Veritatem la-

poribus certaturus es : & adverſum Annibalem legioneſque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi eſt ; Varro dux , tuis militibus te eſt oppugnaturus. Ominis etiam tibi cauſſa abſit C. Flaminii memoria. tamen ille conſul demum , & in provincia , & ad exercitum cœpit furere : hic prius quam peteret conſulatum , deinde in petendo conſulatu : nunc quoque conſul , prius quam caſtra videat , aut hoſtem , inſanit. & qui tantas jam nunc procellas , prælia atque acies jactando inter togatos ciet , quid inter armatam juventutem cenſes facturum , & ubi extemplo verba res ſequitur ? Atqui ſi hic , quod facturum ſe denunciat, extemplo pugnaverit ; aut ego rem militarem , belli hoc genus, hoſtem hunc ignoro , aut nobilior alius Traſime-

borare nimis ſæpe ajunt , extingui numquam. Gloriam qui ſpreverit , veram habebit. Sine timidum pro cauto , tardum pro conſiderato , imbellem pro perito belli vocent. malo te ſapiens hoſtis metuat , quam ſtulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Annibal : nil temere agentem metuet. Nec ego , ut nihil agatur , moneo , ſed ut agentem te ratio ducat , non fortuna : tuæ poteſtatis ſemper , tuaque omnia ſint. armatus intentuſque ſis , neque occaſioni tuæ deſis , neque ſuam occaſionem hoſti des, Omnia non properanti clara,certaque erunt. feſtinatio improvida eſt, & cæca.

Cap. XL. Adverſus ea oratio conſules haud ſane læta fuit : magis fatentis , ea quæ diceret , vera , quam facilia factu eſſe. *Dictatori magiſtrum*

ſtrum equitum intolerabilem fuiſſe: quid conſuli adverſus collegam ſeditioſum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore conſulatu ſemiuſtum effugiſſe: optare ut omnia proſpere evenirent. at ſi quid adverſi caderet, hoſtium ſe telis potius, quam ſuffragiis iratorum civium caput objecturum. Ab hoc ſermone profectum Paullum tradunt; proſequentibus primoribus Patrum. Plebeium conſulem ſua plebes proſecuta, turba quam dignitate conſpectior. Ut in caſtra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, caſtris bifariam factis, ut nova minora eſſent propius Annibalem, in veteribus major pars, & omne robur virium eſſet; tum conſulum anni prioris M. Atilium, ætatem excuſantem, Romam miſerunt: Geminum Servilium, in minoribus caſtris, legioni Romanæ, & ſocium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quamquam parte dimidia auctas hoſtium copias cernebat, tamen adventu conſulum mire gaudere. non ſolum enim nihil ex raptis in diem commeatibus ſuperabat, ſed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat; omni undique frumento, poſteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum poſtea eſt) frumentum ſupereſſet, Hiſpanorumque ob inopiam tranſitio parata fuerit, ſi maturitas temporum exſpectata foret.

Cap. XLI. Cæterum temeritati conſulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus, tumultuario prœlio, ac procurſu magis militum quam ex præparato aut juſſu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & ſeptingentos cæſi; non plus centum Romanorum ſociorumque occiſis. cæterum victoribus effuſe ſequentibus, metu inſidiarum obſtitit Paullus conſul: cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante ac vociferante, emiſſum hoſtem è manibus: debellarique, ni ceſſatum foret, potuiſſe. equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut deſertis fuga dominorum caſtris occupatum impeditumque hoſtem opprimeret. Crebri relicti in caſtris ignes: ut fides heret, dum ipſe longius ſpatium fuga præciperet, falſa imagine caſtrorum (ſicut Fabium priore anno fruſtratus eſſet) tenere in locis conſules voluiſſe.

Cap. XLII. Ubi illuxit, ſubductæ primo ſtationes, deinde propius adeuntibus, inſolitum ſilentium admirationem fecit. Jam ſatis comperta ſolitudine in caſtris concurſus fit ad prætoria Conſulum, nunciantium fugam hoſtium adeo trepidam, ut tabernaculis ſtantibus, caſtra reliquerint: quoque fuga obſcurior eſſet, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut ſigna proferri juberent, ducerentque ad perſequendos hoſtes, ac protinus caſtra diripienda. Et Conſul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque eſſe. poſtremo, quum aliter neque ſeditionem neque ducem ſeditionis ſuſtinere poſſet, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, ſubſiſtere extra munimenta cæteris juſſis, ipſe cum duobus equitibus vallum intravit: ſpeculatuſque omnia cum cura; renunciat, inſidias profecto eſſe: ignes in parte caſtrorum, quæ vergat in hoſtem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibuſdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidiſſe. Quæ ad deterrendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore orto à militibus, ni ſignum detur, ſine ducibus ituros, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro ſignum dedit proficiſcendi. Paullus, quum ei ſua ſponte cunctanti pulli quoque auſpicio non addixiſſent, obnunciari jam efferenti porta ſigna collegæ juſſit, quod quamquam Varro ægre eſt paſſus, Flaminii tamen recens caſus, Claudiique Conſulis primo Punico bello memorata navalis clades, reli-

Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut ineſcatam temeritatem ferocioris Conſulis, ac novorum maxime militum eſſe: & omnia ei hoſtium haud ſecus quam ſua, nota erant: diſſimiles diſcordeſque imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu eſſe. Itaque locum & tempus inſidiis aptum ſe habere ratus nocte proxima nihil præter arma ferentes ſecum milites ducens, caſtra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit, tranſque proximos montes læva pedites inſtructos condit, dextra

gionem animo incuſſit. Dii prope ipſi eo die magis diſtulere quam prohibuere imminentem peſtem Romanis. nam forte ita evênit, ut quum referri ſigna in caſtra jubenti Conſuli milites non parerent, ſervi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Atilio Conſulibus inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad Conſules denunciant, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes ſedere in inſidiis. Horum opportunus adventus, Conſules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius ſuam primum apud eos parva indulgentia majeſtatem ſolviſſet.

Cap. XLIII. Annibal poſteaquam motos magis inconſulte Romanos quam ad ultimum temere evectos vidit; nequicquam detecta fraude in caſtra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat, novaque conſilia indies, non apud milites ſolum, mixtos ex colluvione omnium gentium, ſed etiam apud ipſum ducem oriebantur. nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuiſſet expoſcentium ſtipendium debitum, querentiumque annonam primo, poſtremo famem, & mercenarios milites, maxime Hiſpani generis de tranſitione cepiſſe conſilium fama eſſet, ipſe etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitaſſe: ita ut relicto peditatu omni, cum equitibus ſe proriperet. Quum hæc conſilia atque hic habitus animorum eſſet in caſtris, movere inde ſtatuit, in calidiora atque eo maturiora meſſibus Apuliæ loca. ſimul ut quo longius ab hoſte receſſiſſet, tranſfugia impeditiora levibus ingeniis eſſent. Profectus eſt nocte, ignibus ſimiliter factis, tabernaculiſque paucis in ſpeciem relictis, ut inſidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra caſtra tranſque montes exploratis, quum relatum eſſet, viſum procul hoſtium agmen; tum de inſequendo eo conſilia agitari cœpta. Quum utriuſque conſulis eadem, quæ ſemper ante, fuiſſet ſententia; cæterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, præter Servilium prioris anni conſulem, aſſentiretur; majoris partis ſententia, ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente fato, profecti ſunt. Prope eum vicum Annibal caſtra poſuerat averſa à Vulturno vento, qui campis torridis ſiccitate nubes pulveris vehit. id quum ipſis caſtris percommodum fuit; tum ſalutare præcipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipſi averſi, terga tantum afflante vento, in obcæcatum pulvere effuſo hoſtem pu-

invictus erat, facturos copiam pugnandi conſules, dirigit aciem, laceſſitque Numidarum procurſatione hoſtes. Inde rurſus ſollicitari ſeditione militari ac diſcordia conſulum Romana caſtra: quum Paullus Sempronii que & Flaminii temeritatem Varroni, Varro ſpecioſum timidis ac ſegnibus ducibus exemplum Fabii objiceret: teſtareturque Deos homineſque hic; nullam penes ſe culpam eſſe, quod Annibal jam velut uſucepiſſet Italiam. ſe conſtrictum à collega teneri. ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, ſi quid projectis ac proditis ad inconſultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, ſe omnis culpæ exſortem, omnis eventus participem fore diceret. videret, ut quibus lingua tam prompta ac temeraria, æque in pugna vigerent manus.

Cap. XLV. Dum altercationibus magis quam conſiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat inſtructam, quum in caſtra cæteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus caſtris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vix dum in ripam egreſſi, clamore ac tumultu fugaſſent, in ſtationem quoque pro vallo locatam, atque ipſas prope portas evecti ſunt. Id vero indignum viſum, ab tumultuario auxilio jam etiam caſtra Romana terreri, ut ea modo una cauſſa, ne extemplo tranſirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod ſumma imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro, poſtero die, cui ſors ejus diei imperii erat, nihil conſulto collega, ſignum pugnæ propoſuit, inſtructaſque copias flumen traduxit, ſequente Paullo: quia magis non probare, quam non adjuvare conſilium poterat. Tranſgreſſi flumen, eas quoque quas in caſtris minoribus habuerant copias, ſuis adjungunt: atque ita inſtructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites ſociorum, intra pedites, ad medium juncti gnaturi.

Cap. XLIV. Conſules ſatis exploratis itineribus ſequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas eſt, ubi in conſpectu Pœnum habebant, bina caſtra communiunt; eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, ſicut ante, copiis diviſis. Aufidus amnis utriſque caſtris affluens, aditum aquatoribus ex ſua cujuſque opportunitate haud ſine certamine dabat. ex minoribus tamen caſtris, quæ poſita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hoſtium præſidium. Annibal ſpem nactus locis natis ad equeſtrem pugnam, qua parte virium

legionibus Romanis tenuerunt jaculatores. ex cæteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Conſules cornua tenuerunt: Terentius lævum, Æmilius dextrum.

Cap. XLVI. Gemino Servilio media pugna tuenda data. Annibal luce prima Balearibus levique alia armatura præmiſſa, tranſgreſſus flumen, ut quoſque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hiſpanoſque equites prope ripam lævo in cornu adverſus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum; media acie peditibus firmata: ita, ut Afrorum utraque cornua eſſent, interponerentur his medii Galli atque Hiſpani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem : Ita armati erant ; armis & ad Trebiam, cæterum magna ex parte, ad Traſimenum captis. Gallis Hiſpaniſque ſcuta ejuſdem formæ fere erant : diſpares ac diſſimiles gladii : Gallis prælongi, ac ſine mucronibus : Hiſpano punctim magis quam cæſim aſſueto petere hoſtem, brevitate habiles, & cum mucronibus. ante cæteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum tum ſpecie terribilis erat. Galli ſuper umbilicum erant nudi : Hiſpani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, conſtiterant. Numerus omnium peditum, qui tum ſteterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant : ſiniſtro Aſdrubal, dextro Maharbal : mediam aciem Annibal ipſe cum fratre Magone tenuit. Sol, ſeu de induſtria ita locatis, ſeu quod forte ita ſtarent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in ſeptentrionem verſis. ventus, quem Vulturnum incolæ regionis vocant, adverſus Romanis coortus, multo pulvere in ipſa ora volvendo proſpectum ademit.

Cap. XLVII. Clamore ſublato, procurſum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis commiſſa : deinde equitum Gallorum Hiſpanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit ; minime equeſtris more pugnæ : frontibus enim adverſis concurrendum erat : quia nullo circa ad evagandum relicto ſpatio hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis poſtremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedeſtre magna jam ex parte certamen factum erat : acrius tamen quam diutius pugnatum eſt, pulſique Romani equites terga vertunt. Sub equeſtris finem certaminis coorta eſt peditum pugna. primo & viribus & animis pares conſtabant ordines Gallis, Hiſpaniſque : tandem Romani diu ac ſæpe conniſi, æqua fronte acieque denſa impulere hoſtium cu-

tergo hoſtes. Hinc Romani defuncti nequicquam prœlio uno, omiſſis Gallis Hiſpaniſque, quorum terga ceciderant, etiam adverſus Afros integram pugnam ineunt ; non tantum eo iniquam, quod incluſi adverſus circumfuſos, ſed etiam quod feſſi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

Cap. XLVIII. Jam & in ſiniſtro cornu Romano, ubi ſociorum equites adverſus Numidas ſteterant, conſertum prœlium erat : ſegne primo, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter juſta arma telaque gladios occultos ſub loricis habentes, ſpecie transfugarum cum ab ſuis parmas poſt terga habentes, adequitaſſent ; repente ex equis deſiliunt, parmiſque & jaculis ante pedes hoſtium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos : conſidere ab tergo jubentur, ac dum prœlium ab omni parte conſeritur, quieti manſerunt. poſtquam omnium animos oculoſque occupaverat certamen ; tum, arreptis ſcutis, quæ paſſim inter acervos cæſorum corporum ſtrata erant, averſam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes, ac poplites cædentes, ſtragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam ſpe prœlium eſſet ; Aſdrubal, qui ea parte præerat, ſubductos ex media acie Numidas, quia ſegnis eorum cum adverſis pugna erat, ad perſequendos paſſim fugientes mittit : Hiſpanos & Gallos pedites jam Afris prope feſſis cæde magis quam pugna, adjungit.

Cap. XLIX. Parte altera pugnæ Paullus, quamquam primo ſtatim prœlio funda graviter ictus fuerat ; tamen & occurrit ſæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prœlium reſtituit ; protegentibus eum equitibus Romanis. omiſſis poſtremo equis, quia conſulem & ad regendum equum vires deficiebant. tum denuncianti cuidam, juſſiſſe conſulem ad pedes deſcendere equites ; dixiſſe Annibalem ferunt : *Quam mallem vinctos* neum nimis tenuem, eoque parum validum, à cætera prominentem acie. Impulſis deinde ac trepide referentibus pedem inſiſtere: ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati; poſtremo nullo reſiſtente ad ſubſidia Afrorum pervenerunt: qui utrimque reductis alis conſtiterant, media, qua Galli Hiſpanique ſteterunt, aliquantum prominente acie: qui cuneus, ut pulſus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam ſinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant, irruentibuſque incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox cornua extendendo, clauſere & ab

mihi traderet! Equitum pedeſtre prœlium, quale jam haud dubia hoſtium victoria fuit, quum victi mori in veſtigio mallent, quam fugere; victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. pepulerunt tamen Jam paucos ſuperantes, & labore ac vulneribus feſſos. Inde diſſipati omnes ſunt: equoſque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum prætervehens equo, ſedentem in ſaxo cruore oppletum conſulem vidiſſet: *L. Æmili*, inquit, *quem unum inſontem culpæ cladis hodiernæ Dii reſpicere debent; cape hunc equum, dum & tibi virium* *aliquid ſupereſt. comes ego te tollere poſſum ac protegere, ne funeſtam hanc pugnam morte conſulis feceris. Etiam ſine hoc lacrimarum ſatis luctuſque eſt.* Ad ea Conſul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute eſto! Sed cave fruſtra miſerando, exiguum tempus è manibus hoſtium evadendi abſumas. Abi, nuncia publice Patribus, urbem Romam muniant, ac prius quam hoſtis victor adveniat, præſidiis firment: privatimque* Q. *Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixiſſe, & adhuc mori. Tu me in hac ſtrage militum meorum patere exſpirare, ne aut reus iterum è conſulatu ſim, aut accuſator collegæ exiſtam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes, prius turba fugientium civium, deinde hoſtes, oppreſſere: conſulem, ignorantes quis eſſet, obruere telis; Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effuſe fugiunt. Septem millia hominum in minora caſtra, decem in majora, duo ferme in vicum ipſum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi ſunt. Conſul alter, ſeu forte, ſeu conſilio, nulli fugientium infeſtus agmini, cum ſeptuaginta fere equitibus Venuſiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia ſeptingenti equites, & tanta prope civium ſociorumque pars cæſi dicuntur; in his ambo conſulum quæſtores L. Atilius, & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum; conſulares quidam prætoriique, & ædilicii: inter eos Cn. Servilium, & M. Minucium numerant, qui magiſter equitum priore anno, Conſul aliquot annis ante fuerat: octoginta præterea aut ſenatores, aut qui eos magiſtratus geſſiſſent, unde in ſenatum lege deberent; quum ſua voluntate milites in legionibus facti eſſent.

Cap. L. Capta eo prœlio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Hæc eſt pugna Cannenſis,

dio eſſent: & aliorum, quam ſua corpora tanto periculo mallent objicere. Aliis non tam ſententia diſplicere, quam animus deeſſe. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avariſſimo hoſte, æſtimarique capita veſtra & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis ſis, an Latinus ſocius, ut ex tua contumelia & miſeria alteri honos quæratur? Non tu: ſi quidem L. Æmilii Conſulis, qui ſe bene mori, quam turpiter vivere maluit, & tot fortiſſimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives eſtis. Sed antequam opprimit lux, majoraque hoſtium agmina obſepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompoſiti obſtrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hoſtes. cuneo quidem hoc laxum atque ſolutum agmen, ut ſi nihil obſtet, tranſibimus. Itaque ite mecum, qui & voſmetipſos & rempublicam ſalvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, ſtringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hoſtes. & quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur; tranſlatis in dextrum ſcutis, in majora caſtra ad ſexcentos evaſerunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canuſium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quod ingenium ſuum cuique aut ſors dabat, quam ex conſilio ipſorum, aut imperio cujuſquam agebantur.

Cap. LI. Annibali victori quum cæteri circumfuſi gratularentur, ſuaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum eſſet, noctiſque inſequentis, quietem & ipſe ſibi ſumeret, & feſſis daret militibus; Mabarbal præfectus equitum minime ceſſandum ratus. *Imo, ut quid hac pugna ſit actum ſcias; die quinto*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis: ſequere. Cum equite, ut prius veniſſe, quam venturum ſciant, præcedam.* Annibali nimis læta res eſt

Allienſi cladi nobilitate par: cæterum ut illis, quæ poſt pugnam accidere, levior, quia ab hoſte ceſſatum eſt; ſic ſtrage exercitus gravior fœdiorque. fuga namque ad Alliam ſicut urbem prodidit, ita exercitum ſervavit: ad Cannas fugientem conſulem vix ſeptuaginta ſecuti ſunt: alterius morientis, prope totus exercitus fuit. Binis in caſtris quum multitudo ſemiermis ſine ducibus eſſet; nuncium, qui in majoribus erant, mittunt; dum prœlio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hoſtes premeret, ut ad ſe tranſirent: uno agmine Canuſium abituros eſſe. Eam ſententiam alii totam aſpernari. *Cur enim illos, qui ſe arceſſant, ipſos non venire, quum æque conjungi poſſent? quia videlicet plena hoſtium omnia in me-*

viſa, majorque, quam ut eam ſtatim capere animo poſſet. Itaque *voluntatem ſe laudare Maharbalis*, ait: *ad conſilium penſandum, temporis opus eſſe.* Tum Maharbal, *Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. vincere ſcis Annibal, victoria uti neſcis.* Mora ejus diei ſatis creditur ſaluti fuiſſe urbi atque imperio. Poſtero die ubi primum illuxit, ad ſpolia legenda, fœdamque etiam hoſtibus, ſpectandam ſtragem inſiſtunt. Jacebant tot Romanorum millia pedites paſſim equiteſque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat, aut fuga. aſſurgentes quidam ex ſtrage media cruenti, quos ſtricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoſte oppreſſi ſunt. Quoſdam & jacentes vivos ſuccisis feminibus poplitibuſque invenerunt:

runt; nudantes cervicem jugulumque, & reliquum ſanguinem jubentes haurire. Inventi ſunt quidam merſis in effoſſam terram capitibus, quas ſibi ipſos feciſſe foveas, obruenteſque ora ſuperjecta humo, intercluſiſſe ſpiritum apparebat. Præcipue convertit omnes ſubſtratus Numida mortuo ſuperincubanti Romano vivus, naſo auribuſque laceratis: quum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira verſus, laniando dentibus hoſtem exſpiraſſet.

Cap. LII. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit caſtra oppugnanda: & omnium primum brachio objecto flumine eos excludit. Cæterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam feſſis, maturior ipſius ſpe deditio eſt facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in ſocios ducenis, in ſervos centenis; & ut eo pretio perſoluto, cum ſingulis abirent veſtimentis: in caſtra hoſtes acceperunt; traditique in cuſtodiam omnes ſunt, ſed ſeorſum cives ſociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus caſtris, quibus ſatis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & ducenti equites, alii agmine, alii palati paſſim per agros, quod haud minus tutum erat, Canuſium perfugiſſent; caſtra ipſa ab ſauciis timidiſque eadem conditione, qua altera, tradita hoſti. Præda ingens parta eſt: &, præter equos viroſque, & ſi quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat, (nam ad veſcendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cætera præda diripienda data eſt. Tum ſepeliendi cauſſa conferri in unum corpora ſuorum juſſit. Ad octo millia fuiſſe dicuntur fortiſſimorum virorum. Conſulem

publicam. Nobiles juvenes quoſdam quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves ſpectare, ut deſerta Italia, ad regum aliquem transfugiant. Quod malum, præterquam atrox, ſuper tot clades etiam novum, cum ſtupore ac miraculo torpidos defixiſſet, & qui aderant, concilium advocandum de eo cenſerent; negat concilii rem eſſe Scipio, juvenis fatalis dux hujuſce belli. *Audendum atque agendum, non conſultandum,* ait, *in tanto malo eſſe. Irent ſecum extemplo armati, qui rempublicam ſalvam vellent. nullo verius, quam ubi ea cogitentur, hoſtium caſtra eſſe.* Pergit ire, ſequentibus paucis, in hoſpitium Metelli. & quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, inveniſſet; ſtricto ſuper capita conſultantium gladio, *Ex mei animi ſententia*, inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deſeram, neque alium civem Romanum deſerere patiar. Si ſciens fallo, tum me Jupiter Opt. Max. domum, familiam, remque meam peſſimo leto afficias! In hæc verba, L. Cæcili, jures poſtulo, cæterique qui adeſtis: qui non juraverit, in ſe hunc gladium ſtrictum eſſe ſciat.* Haud ſecus pavidi, quam ſi victorem Annibalem cernerent, jurant omnes: cuſtodiendoſque ſemetipſos Scipioni tradunt.

Cap. LIV. Eo tempore, quo hæc Canuſii agebantur, Venuſiam ad Conſulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui ſparſi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venuſini per familias benigne accipiendos curandoſque quum diviſiſſent; in ſingulos equites togas & tunicas, & quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt. cæteraque publice ac privatim hoſpitaliter faquoque Romanum conquiſitum ſepultumque, quidam auctores ſunt. Eos, qui Canuſium perfugerant, mulier Apula, nomine Buſa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectiſque à Canuſinis acceptos, frumento, veſte, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentia poſtea bello perfecto ab ſenatu honores habiti ſunt.

Cap. LIII. Cæterum, quum ibi tribuni militum quatuor eſſent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione ſecunda L. Bibulus, & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Appius Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat; omnium conſenſu ad P. Scipionem admodum adoleſcentem, & ad App. Claudium ſumma imperii delata eſt. quibus conſultantibus inter paucos de ſumma rerum, nunciat P. Furius Philus conſularis viri filius, *Nequicquam eos perditam ſpem fovere: deſperatam comploratamque rem eſſe* cta: certatumque, ne à muliere Canuſina populus Venuſinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Buſæ, multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiuſque & Scipio poſtquam incolumen eſſe alterum Conſulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ ſecum peditum equitumque copiæ eſſent: ſciſcitatumque ſimul, utrum Venuſiam adduci exercitum, an manere juberet Canuſii? Varro ipſe Canuſium copias traduxit. & jam aliqua ſpecies conſularis exercitus erat: mœnibuſque ſe certe, ſi non armis, ab hoſte videbantur defenſuri. Romam ne has quidem reliquias ſupereſſe civium ſociorumque, ſed occidione occiſos cum duobus exercitibus conſules: deletaſque omnes copias, allatum fuerat. Numquam, ſalva urbe, tantum pavoris tumultuſque intra mœnia Romana fuit. itaque ſuccumbam oneri. neque aggrediar narrare, quæ ediſſertando minora vero fecero. Conſule exercituque ad Traſimenum priore anno amiſſo, non vulnus ſuper vulnus, ſed multiplex clades, cum duobus conſulibus conſulares exercitus amiſſi nunciabantur: nec ulla jam caſtra Romana, nec ducem, nec militem eſſe: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta eſſet. Comparem cladem ad Ægateis inſulas Carthaginienſium prœlio navali acceptam, qua fracti, Sicilia ac Sardinia ceſſere, hinc vectigales ac ſtipendiarios fieri ſe paſſi ſunt: aut pugnam adverſam in Africa, cui poſtea hic ipſe Annibal ſuccubuit? nulla ex parte comparandæ ſunt: niſi quod minore animo latæ ſunt.

Cap. LV. P. Furius Philus, & M. Pomponius Prætores, ſenatum in curiam Hoſtiliam vocaverunt, ut de urbis cuſtodia conſulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus hoſtem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli reſtaret, venturum. Quum in malis ſicut ingentibus, ita ignotis, ne conſilium quidem ſatis expedirent, obſtreperetque clamor lamentantium mulierum, & nondum palam facto vivi mortuique per omnes penè domos promiſcue complorarentur; tum Q. Fabius Maximus cenſuit, *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, paſſim diſſipatos, forte referant, quæ fortuna conſulum atque exercituum ſit; & ſi quid Dii immortales miſeriti imperii reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ ſint: quo ſe Annibal poſt prælium contulerit: quid paret, quid agat, acturuſque ſit. Hæc exploranda noſcendaque per impigros juvenes eſſe; illud per Patres ipſos agendum: quoniam magiſtratuum parum ſit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra ſuum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: ſilentium per urbem facta cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem millia militum ferme eſſe imcompoſitorum, inordinatorumque. Pœnum ſedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædaque alia nec victoris animo nec magni ducis more nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ ſunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut ſacrum anniverſarium Cereris intermiſſum ſit: quia nec lugentibus id facere eſt fas, nec ulla in illa tempeſtate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem cauſſam alia quoque ſacra publica aut privata deſererentur, ſenatuſconſulto diebus triginta luctus eſt finitus. Cæterum quum ſedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres eſſent, aliæ inſuper ex Sicilia literæ allatæ ſunt ab T. Otacillo proprætore, *Regnum Hieronis claſſe Punica vaſtari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum ſibi eſſe, aliam claſſem ad Ægateis inſulam ſtare paratam inſtructamque, ut ubi ſe verſum ad tuendam Syracuſanam oram Pœni ſenſiſſent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque claſſe opus eſſe, ſi regem ſocium Siciliamque tueri vellent.*

Cap. LVII. Literis conſulis proprætoriſque lectis, M. Claudium, qui claſſi ad Oſtiam ſtanti præeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum, ſcribendumque conſuli, ut quum prætori exercitum tradidiſſet, primo quoque tempore, quantum per commodum reipubl. fieri poſſet, Romam veniret. Territi etiam ſuper tantas clades, quum cæteris prodigiis, tum quod duæ Veſtales eo anno Opimia atque Floronia, ſtupri compertæ; & altera ſub terram, ut mos eſt, ad portam Collinam necata fuerat; altera ſibimetipſa mortem conſciverat. L. Cantilius ſcriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia ſtuprum fecerat, à Pontifice maximo eo uſque virgis in comitio cæſus erat, ut inter verbera ex-

ciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: ſuæ quiſque fortunæ domi auctorem exſpectent: cuſtodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem; cogantque homines nullam, niſi urbe ac mœnibus ſalvis, ſalutem ſperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, conſulendumque de urbis cuſtodia eſſe.

Cap. LVI. Quum in hanc ſententiam pedibus omnes iſſent, ſummotaque foro per magiſtratus turba, Patres diverſi ad ſedandos tumultus diſceſſiſſent; tum demum literæ à Terentio conſule allatæ ſunt: *L. Æmilium conſulem exercitumque cæſum; ſeſe Canuſii eſſe, reliquias tan-*

ſpiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades, in prodigium verſum eſſet, decemviri libros adire juſſi ſunt. Et Q. Fabius Pictor, Delphos ad oraculum miſſus eſt, ſciſcitatum, quibus precibus ſuppliciiſque Deos poſſent placare. & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro boario ſub terra vivi demiſſi ſunt in locum ſaxo conſeptum; ibi ante hoſtiis humanis, minime Romano ſacro, imbutum. Placatis ſatis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus, ab Oſtia mille & quingentos milites, quos in claſſem ſcriptos habebat, Romam, ut urbi præſidio eſſent, mittit; Ipſe legione claſſis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum, Teanum Sidicinum præmiſſa, claſſe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos poſt dies Canuſium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magiſter equitum, delectu edicto, juniores ab annis ſeptemdecim & quoſdam prætextatos ſcribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad ſocios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt. arma, tela, alia parari jubent : & vetera hoſtium ſpolia detrahunt templis porticibuſque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac neceſſitas dedit : octo millia juvenum validorum ex ſervitiis, prius ſciſcitantes ſingulos, vellentne militare, empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

Cap. LVIII. Namque Annibal, ſecundum tam proſperam ad Cannas pugnam, victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, quum captivis productis ſegregatiſque ſociis, eos, ſicut ante ad Trebiam Traſimenumque lacum, benigne allocutus, ſine pretio dimiſiſſet : Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) ſatis miti ſermone alloquitur : *Non internecinum ſibi eſſe cum Romanis bellum : de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ ceſſiſſe : & ſe id adniti, ut ſuæ invicem ſimul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi ſe captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, ſervo centum.* Quamquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium ; quod pepigerant dedentes ſe; læti tamen quamcunque conditionem paciſcendi acceperunt. Placuit ſuffragio ipſorum decem deligi, qui Romam ad ſenatum irent. nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent ſe redituros, acceptum. Miſſus cum his Carthalo nobilis Car-

vobis ; quam nos, in hoſtium poteſtatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus, ſed quum prope ad noctem ſuperſtantes cumulis cæſorum corporum prœlium extraxiſſemus, in caſtra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem inſequentem feſſi labore ac vulneribus vallum ſumus tutati. Poſtero die quum circumſeſſi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hoſtes erumpendi ſpes eſſet, nec eſſe nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie noſtra trucidatis, aliquem ex Cannenſi pugna Romanum militem reſtare; tum demum pacti ſumus pretium quo redempti dimitteremur : arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hoſti tradidimus. Majores quoque acceperamus ſe à Gallis auro redemiſſe : & patres veſtros, aſperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum miſiſſe. atqui & ad Alliam cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis quam pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenſes campos acervi Romanorum corporum tegunt : nec ſuperſumus pugnæ ; niſi in quibus trucidandis & ferrum & vires hoſtem defecerunt. Sunt etiam de noſtris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt : ſed præſidio caſtris relicti, quum caſtra traderentur, in poteſtatem hoſtium venerunt. Haud equidem ullius civis, aut commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extuliſſe velim : ne illi quidem (niſi pernicitatis pedum & curſus aliquod præmium eſt) qui plerique inermes ex acie fugientes, non prius quam Venuſiæ aut Canuſii conſtiterunt, ſe nobis merito prætulerint, gloriatique ſint, in ſe plus quam in nobis præſidii reipubl. eſſe. Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini : & nobis etiam promptioribus pro patria, quod beneficio veſtro redempti, atque in patriam reſtituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortunæ habetis : octo millia ſervorum audio thaginienſis: qui, ſi forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egreſſi caſtris eſſent, unus ex iis minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi ſolvendi cauſſa quum in caſtra rediſſet, ante noctem comites aſſequitur. Ubi eo Romam venire nunciatum eſt; Carthaloni obviam lictor miſſus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

Cap. LIX. Legatis captivorum ſenatus ab dictatore datus eſt. Quorum princeps M. Junius, *Patres Conſcripti*, inquit, *nemo noſtrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuiſſe captivos, quam noſtræ. Ceterum niſi nobis plus juſto noſtra placet cauſſa, non alii unquam minus negligendi armari. non minor numerus noſter eſt, nec majori pretio redimi poſſumus, quam hi emuntur. nam ſi conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali conſilio animadvertendum vobis cenſeam, Patres Conſcripti, (ſi tamen duriores eſſe velitis, quod nullo noſtro merito faciatis) cui nos hoſti relicturi ſitis. Pyrrho videlicet, qui nos hoſpitum numero habuit captivos, an barbaro, ac Pœno; qui utrum avarior an crudelior ſit, vix exiſtimari poteſt. Si videatis catenas, ſqualorem deformitatemque civium veſtrorum, non minus profecto vos ea ſpecies moveat, quam ſi ex altera parte cernatis ſtratas Cannenſibus campis legiones veſtras. Intueri poteſtis ſollicitudinem*

& lacrimas in veſtibulo curiæ ſtantium cognatorum noſtrorum, exſpectantiumque reſponſum veſtrum. quum ii pro nobis proque iis qui abſunt, ita ſuſpenſi ac ſolliciti ſint; quem cenſetis animum ipſorum eſſe, quorum in diſcrimine vita libertaſque eſt? Si medius fidius ipſe in nos mitis Annibal contra naturam ſuam eſſe velit, nihil tamen nobis vita opus eſſe cenſeamus, quum indigni ut à vobis redimeremur, viſi ſimus. Rediere Romam quondam remiſſi à Pyrrho ſine pretio capti: ſed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos ſeſe miſſis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æſtimatus civis? Suum quiſque habet animum, Patres Conſcripti. Scio in diſcrimine eſſe vitam corpuſque meum. Magis me famæ periculum movet, ne à vobis damnati ac repulſi habeamur. neque enim vos pretio peperciſſe homines credent.

Cap. LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis eſt ſublatus, manuſque ad curiam tendebant orantes, ut ſibi liberos, fratres, cognatos, redderent. Fœminas quoque metus ac neceſſitas in foro turbæ huic virorum immiſcuerat. Senatus, ſummotis arbitris, conſuli cœptus. Ibi quum ſententiis variaretur, & alii redimendos de publico, alii, nullam publice impenſam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; ſi quibus argentum in præſentia deeſſet, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibuſque ac prædiis cavendum populo, cenſerent; tum T. Manlius Torquatus priſcæ ac nimis duræ, ut pleriſque videbatur, ſeveritatis, interrogatus ſententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo poſtulaſſent legati pro iis qui in hoſtium poteſtate ſunt, ut redimerentur; ſine ullius inſectatione eorum, brevi ſententiam peregiſſem. Quid enim aliud quam admonendi eſſetis, ut morem traditum à Patribus neceſſario ad rem militarem buiſſent, & ſeptem armatorum hominum millia perrumpere etiam conſertos hoſtes potuiſſent: neque per ſe ipſi id facere conati ſunt, neque alium ſequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non deſtitit monere adhortarique eos, dum paucitas hoſtium circa caſtra, dum quies ac ſilentium eſſet, dum nox inceptum tegeret, ſe ducem ſequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in ſociorum urbes poſſe. Sicut avorum memoria, P. Decius Tribunus militum, in Samnio, ſicut, nobis adoleſcentibus, priori Punico bello, Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, ſitum inter medios hoſtes, duceret, dixit:* Moriamur milites, & morte noſtra eripiamus ex obſidione circumventas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, ſi nemo tantæ virtutis exſtitiſſet comes. Viam non ad gloriam magis quam ad ſalutem ferentem demonſtrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut ſervemini, deeſt vobis animus? quid, ſi moriendum pro patria eſſet, faceretis? Quinquaginta millia civium ſociorumque circa vos eo ipſo die cæſa jacent: ſi tot exempla virtutis non movent, nihil umquam movebit. ſi tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes deſiderate patriam: imo deſiderate, dum patria eſt, cum cives ejus eſtis. ſero nunc deſideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, ſervi Carthaginienſium facti. Pretio redituri eſtis eo, unde ignavia ac nequitia abiſtis? P. Sempronium, civem veſtrum, non audiſtis, arma capere, ac ſequi ſe jubentem: Annibalem poſt paullo audiſtis, caſtra prodi, & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam iſtorum accuſo, quum ſcelus poſſim accuſare? non enim modo ſequi recuſarunt bene monentem, ſed obſiſtere ac retinere conati ſunt, ni ſtrictis gladiis viri fortiſſimi inertes ſummoviſ-*

exemplo ſervaretis? nunc autem cum prope gloriati ſint, quod ſe hoſtibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hoſtibus, ſed etiam iis qui Venuſiam Canuſiumque pervenerunt, atque ipſi C. Terentio conſuli, æquum cenſuerint; nihil vos eorum, Patres Conſcripti, quæ illic acta ſunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc. quæ apud vos acturus ſum, Canuſii apud ipſum exercitum agerem; optimum teſtem ignaviæ cujuſque & virtutis: aut unus hic ſaltem adeſſet P. Sempronius, quem ſi iſti ducem ſecuti eſſent milites, hodie in caſtris Romanis, non captivi in hoſtium poteſtate eſſent. Sed quum feſſis pugnando hoſtibus, tum victoria lætis, & ipſis pleriſque regreſſis in caſtra ſua, noctem ad erumpendum liberam ha-

ſent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hoſtium fuit erumpendum. Hos cives patria deſideret? quorum ſi cæteri ſimiles fuiſſent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus ſeptem armatorum, ſexcenti extiterunt qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hoſtium obſtitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum cenſetis fuiſſe? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canuſii, fortia, fidelia, P. C. nunc autem quemadmodum hi boni fideleſque (nam fortes ne ipſi quidem dixerint) cives eſſe poſſunt? niſi quis credere poteſt fuiſſe, ut erumpentibus quin erumperent, obſiſtere conati ſunt:

aut non invidere eos, quum incolumitati tuæ gloriæ illorum per virtutem partæ, quum ſibi timorem ignaviamque ſervitutis ignominioſæ cauſſam eſſe ſciant. Maluerunt in tentoriis latentes ſimul lucem atque hoſtem exſpectare, quum ſilentio noctis erumpendi occaſio eſſet. At enim, ad erumpendum e caſtris defuit animus: ad tutanda fortiter caſtra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obſeſſi, vallum armis, ſe ipſi tutati vallo ſunt: tandem ultima auſi paſſique, quum omnia ſubſidia vitæ abeſſent, affectiſque fame viribus, arma jam ſuſtinere nequirent, neceſſitatibus magis humanis quam armis victi ſunt. Orto ſole hoſtis ad vallum acceſſit: ante ſecundam horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac ſeipſos. Hæc vobis ipſorum per biduum militia fuit, quum in acie ſtare ac pugnare decuerat, tum in caſtra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, caſtra tradiderunt, neque in acie neque in caſtris utiles. Vos redimam? quum erumpere caſtris oportet, cunctamini, ac manetis: quum manere & caſtra tutari armis neceſſe eſt; & caſtra & arma & vos ipſos traditis hoſti. Ego non magis iſtos redimendos P. C. cenſeo, quam illos dedendos Annibali, qui per medios hoſtes è caſtris eruperunt, ac per ſummam virtutem ſe patriæ reſtituerunt.

Cap. LXI. Poſteaquam Manlius dixit, quamquam Patrum quoque pleroſque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque ſumma homines movit: quia nec ærarium exhaurire magna jam ſumma erogata in ſervos ad militiam emendos armandoſque, nec Annibalem maxime hujuſce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triſte reſponſum, non redimi captivos, redditum eſſet, novuſque ſuper veterem luctus tot jactura civium adjectus eſſet, cum magnis fletibus queſtibuſque legatos ad portam proſecuti ſunt. custodibus publice datis deducendum ad Annibalem eſſe. Eſt & alia de captivis fama, decem primos veniſſe. de eis quum dubitatum in ſenatu eſſet, admitterentur in urbem, nec-ne, ita admiſſos eſſe, ne tamen iis ſenatus daretur. Morantibus deinde longius omnium ſpe, alios tres inſuper legatos veniſſe, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii Tribuno plebis de redimendis captivis relatum eſſe, nec cenſuiſſe redimendos ſenatum: & novos legatos tres ad Annibalem revertiſſe, decem veteres remanſiſſe; quod per cauſſam recognoſcendi nomina captivorum ad Annibalem ex itinere regreſſi religione ſeſe exſolviſſent. de iis dedendis magna contentione actum in ſenatu eſſe: victoſque paucis ſententiis, qui dedendos cenſuerint. cæterum proximis cenſoribus adeo omnibus notis ignominiiſque confectos eſſe, ut quidam eorum mortem ſibi ipſi extemplo conſciverint: cæteri non foro ſolum, omni deinde vita, ſed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo diſcrepare inter auctores, quam quid veri ſit, diſcernere queas. Quanto autem major hæc clades ſuperioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio eſt, quod qui ſociorum ad eam diem firmi ſteterant, tum labare cœperunt, nulla profecto alia de re, quam quod deſperaverant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora; Tarentini, Metapontini, Crotonienſes, Locrique, & Ciſalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectioneſque ſociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret; neque ante Conſulis Romam adventum, nec poſtquam is rediit renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipſo, adeo magno animo civitas fuit, ut conſuli ex tanta clade, cujus ipſe cauſſa maxima fuiſſet, redeunti, & obviam itum freti ſunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in caſtra jurejurando ſe exſolviſſet. Quod ubi innotuit, relatum ad ſenatum eſt. omnes cenſuerunt, comprehendendum, &

quenter ab omnibus ordinibus ſit, & gratiæ actæ, quod de republica non deſperaſſet: cui, ſi Carthaginienſium ductor fuiſſet, nihil recuſandum ſupplicii foret.

EPITOME

LIBRI XXIII.

CAmpani ad Annibalem defecere. Nuncius Cannenſis victoriæ Mago Carthaginem miſſus: annulos aureos à digitis occiſorum Romanorum detractos, in veſtibulo curiæ effudit: quos exceſſiſſe modii menſuram traditur. Poſt quem nuncium Hanno, ex Pœnis nobiliſſimus, ſuadebat ſenatui Carthaginienſium, ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obſtrepente Barcina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adverſus Annibalem ex oppido facta, proſpere pugnavit. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus eſt, ut corporum viribus atque animorum enervaretur Caſilinum à Pœnis obſeſſum, ita fame vexatum eſt, ut lora & pelles ſcutis detractas, item mures eſſent; & nucibus per Vulturnum amnem à Romanis miſſis vixerint. Senatus ex equeſtri ordine hominibus centum nonaginta ſeptem ſuppletus eſt. L. Poſtumius prætor à Gallis cum exercitu cæſus eſt. Cn. & P. Scipiones in Hiſpania Aſdrubalem vicerunt, & Hiſpaniam ſuam fecerunt. Reliquiæ Cannenſis exercitus in Siciliam relegatæ ſunt: ne recederent inde, niſi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem ſocietas juncta eſt. Sempronius Gracchus conſul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore adverſus Pœnos Sardoſque res geſtas continet: à quo Aſdrubal dux, & Mago & Hanno capti. Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit: primuſque tot cladibus feſſis Romanis meliorem ſpem belli dedit.

CAPUT I.

ANnibal poſt Cannenſem pugnam, caſtra capta ac direpta, confeſtim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente ſe Compſam traditurum. Compſanus erat Trebius nobilis inter ſuos: ſed premebat eum Mopſiorum factio; familiæ per gratiam Romanorum potentis. Poſt famam Cannenſis pugnæ, vulgatumque Trebii ſermonibus adventum Annibalis, quum Mopſiani urbe exceſſiſſent; ſine certamine tradita urbs Pœno, præſidiumque acceptum eſt. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem, regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis, accipere, aut detrectantes, cogere ad defectionem jubet. ipſe, per agrum Campanum, mare inferum

liquot tamen eo prœlio nobiles juvenes capti cæſique ſunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantius cedentes ſecutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum abſterruere conſpecta mœnia; haudquaquam prompta oppugnanti.

Cap. II. Inde Capuam flectit iter; luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ. maxime tamen inter corrupta omnia, licentia plebis ſine modo libertatem exercentis. Senatum & ſibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, cæterum malis artibus nanctus opes. is quum eo forte anno, quo res male geſta ad Traſimenum eſt, in ſummo magiſtratu eſſet, jam diu infeſtam ſenatui plebem, ratus, per occaſionem novandi res, magnum auſuram facinus, ut ſi in ea loca Annibal cum victore exercitu veniſſet, trucidato ſenatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, ſed non ad extremum perditus, quum petit; oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in inſidiis, (& pleræque cavæ ſunt viæ, ſinuſque occulti) quacunque apte poterat, diſpoſuit: alios præ ſe actam prædam ex agris oſtentantes obequitare portis juſſit. in quos, quia nec multi & incompoſiti videbantur, quum turma equitum erupiſſet, ab cedentibus conſulto tracta in inſidias, circumventa eſt: nec evaſiſſet quiſquam ni mare propinquum, & haud procul littore naves piſcatoriæ pleræque conſpectæ, peritis nandi dediſſent effugium. A-

mallet incolumi, quam everſa republica dominari: nullam autem incolumem eſſe orbatam publico conſilio crederet, rationem init, qua & ſenatum ſervaret, & obnoxium ſibi ac plebi faceret. Vocato ſenatu, quum ſibi defectionis ab Romanis conſilium placiturum nullo modo, niſi neceſſarium fuiſſet, præfatus eſſet; *Quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dediſſet; cæterum majorem multo rem magiſque timendam inſtare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate ſenatum plebem ſpectare, ſed per cædem ſenatus vacuam*

vacuam rempublicam tradere Annibali ac Pœnis velle. Eo ſe periculo poſſe liberare eos, ſi ſe permittant ſibi, & certaminum in republ. obliti, credant. Quum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curia vos*, inquit, *& tamquam & ipſe cogitati facinoris particeps, approbando conſilia, quibus nequicquam adverſater, viam ſaluti veſtræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipſi, accipite.* Fide data egreſſus, claudi curiam jubet; præſidiumque in veſtibulo reliquit, ne quis adire curiam injuſſu ſuo, neve inde egredi poſſit.

Cap. III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod ſæpe*, inquit, *optaſtis, Campani, ut ſupplicii ſumendi vobis ex improbo ac deteſtabili ſenatu poteſtas eſſet; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos ſingulorum, quas præſidiis clientium ſervorumque tuentur, cum ſummo veſtro periculo, ſed tutam habetis ac liberam. Clauſos omnes in curiam accipite, ſolos, inermes: nec quicquam raptim, aut fortè temere egeritis. de ſingulorum capite vobis jus ſententiæ dicendæ faciam, ut quas quiſque meritus eſt, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem ira ſalutem atque utilitatem veſtram habeatis. etenim hos (ut opinor) odiſtis ſenatores; non ſenatum omnino habere non vultis. quippe aut rex (quod abominandum) aut quod unum liberæ civitatis conſilium eſt, ſenatus habendus eſt. Itaque duæ res ſimul agendæ ſunt vobis, ut & veterem ſenatum tollatis & novum cooptetis. Citari ſingulos ſenatores jubebo, de quorum capite vos conſulam. quod de quoque cenſueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac ſtrenuum novum ſenatorem cooptabitis, quam de noxio ſupplicium ſumatur.* Inde conſedit, & nominibus in urnam conjectis ci-minatos, & multo humiliores obſcurioreſque cæteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notiſſimum quodque malum maxime tolerabile dicentes eſſe, jubenteſque ſenatum ex cuſtodia dimitti.

Cap. IV. Hoc modo Pacuvius, quum obnoxium vitæ beneficio ſenatum multo ſibi magis quam plebi feciſſet; ſine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc ſenatores, omiſſa dignitatis libertatiſque memoria, plebem adulari, ſalutare, benigne invitare: apparatis accipere epulis, eas cauſſa ſuſcipere, ei ſemper parti adeſſe, ſecundum eam litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando eſſet. Jam vero nihil in ſenatu actum aliter, quam ſi plebis ibi eſſet concilium. Prona ſemper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, ſed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terreſtriſque: tum vero ita obſequio principum & licentia plebei laſcivire, ut nec libidini nec ſumptibus modus eſſet. ad contemptum legum, magiſtratuum, ſenatus, acceſſit tum, poſt Cannenſem cladem, ut cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium ſpernerent. id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetuſtum multas familias claras ac potentes Romanis miſcuerat: & quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant, trecenti equites, nobiliſſimus quiſque Campanorum, in præſidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac miſſi.

Cap. V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad conſulem Romanum mitterentur. Ii nondum Canuſium profectum, ſed Venuſiæ cum paucis ac ſemiermibus tari, quod primum forte nomen excidit, ipſumque è curia produci, juſſit. Ubi auditum eſt nomen; malum & improbum pro ſe quiſque clamare, & ſupplicio dignum. Tunc Pacuvius, *Video quæ ſententia de hoc ſit data. Ejicitur pro malo atque improbo. Bonum ſenatorem & juſtum eligite.* Primo ſilentium erat, inopia potioris ſubjiciundi; deinde quum aliquis omiſſa verecundia quempiam nominaſſet, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent noſſe; alii nunc probra, nunc humilitatem ſordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæſtus genus, objicerent. Hoc multo magis in ſecundo ac tertio citato ſenatore factum eſt: ut ipſius pœnitere homines appareret; quem autem in ejus ſubſtituerent locum, deeſſe. quia nec eoſdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra no-

conſulem invenerunt quam poterat maxime miſerabilem bonis ſociis; ſuperbis atque infidelibus, ut erant Campani, ſpernendum. & auxit rerum ſuarum ſuique contemptum conſul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre ſenatum populumque Campanum, adverſi quicquam eveniſſe Romanis nunciaſſent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus eſſent; *Morem,* inquit, *magis loquendi cum ſociis ſervaſtis, Campani; jubentes quæ opus eſſent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præſentem fortunæ noſtræ ſtatum locuti eſtis. Quid enim nobis ad Cannas relictum eſt, ut quaſi aliquid habeamus, id quod deeſt, expleri ab ſociis velimus? Pedites vobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deeſſe dicamus, tamquam ea tantum deſit? Nihil, ne quod ſuppleremus quidem,* *nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, ſigna, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis poſtero die amiſſis caſtris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, ſed penè bellum pro nobis ſuſcipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores veſtros intra mœnia compulſos, nec Samnitem modo hoſtem, ſed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum deditis, quod leges veſtras, quod ad extremum, (id quod ante Cannenſem certe cladem maximum fuit) civitatem noſtram magnæ parti veſtrum dedimus, communicavimuſque vobiſcum. Itaque communem vos hanc cladem quæ accepta eſt, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari eſſe. Non cum Samnite aut Etruſco res eſt, ut quod à nobis ablatum ſit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hoſtis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculiſque columnis, expertem omnis juris & conditionis & linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, inſuper dux ipſe efferavit; pontibus ac molibus ex humanorum corporum ſtrue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) veſci humanis corporibus docendo. Hos infandis paſtos epulis, quos contingere etiam nefas ſit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam eſſe, cui non, genito modo in Italia, deteſtabile ſit? Pulchrum erit, Campani, prolapſum clade Romanum imperium veſtra fide, veſtris viribus retentum ac recuperatum eſſe. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania ſcribi poſſe. jam pecuniæ affatim eſt, frumentique; ſi parem fortunæ veſtræ fidem habetis, nec Annibal ſe viciſſe ſentiet, nec Romani victos eſſe.*

Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major ſenatus ſpectare. extracta tamen auctoritatibus ſeniorum per paucos dies eſt res: poſtremo vicit ſententia plurium, ut iidem legati, qui ad conſulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur. Quo prius quam iretur, certumque defectionis conſilium eſſet, Romam legatos miſſos à Campanis, in quibuſdam annalibus invenio; poſtulantes, ut alter Conſul Campanus fieret, ſi rem Romanam adjuvari vellent. Indignatione orta ſummoveri à curia juſſos eſſe: miſſumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam poſtulatio erat, Cœliuſque & alii id haud ſine cauſſa prætermiſerant ſcriptores, ponere pro certo ſum veritus.

Cap. VII. Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magiſtratuſve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munuſve faceret. ut ſuæ leges, ſui magiſtratus Capuæ eſſent. ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipſi elegiſſent, cum quibus equitum Campanorum qui in Sicilia ſtipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta: illa inſuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos ſocium civeſque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehenſos, velut cuſtodiæ cauſſa, balneis includi juſſit: ubi fervore atque æſtu anima intercluſa, fœdum in modum exſpirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, ſumma ope Decius Magius, vir cui ad ſummam auctoritatem nihil præter ſanam civium mentem defuit, reſtiterat. ut vero præſidium mitti ab Annibale audivit, Pyrrhi ſuperbam dominationem, miſerabilemque Tarentinorum ſervitutem, exempla referens, primo ne reciperetur præſidium, palam vociferatus *ni victos eſſe.*

Cap. VI. Hac oratione conſulis dimiſſis redeuntibuſque domum legatis unus ex iis, Vibius Virius, *Tempus veniſſe*, ait, *quo Campani non agrum ſolum ab Romanis quondam per injuriam ademptum recuperare, ſed imperio etiam Italiæ potiri poſſint. Fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos. neque controverſiam fore, quin cum ipſe confecto bello Annibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet; Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virio loquenti aſſenſi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen eſt: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, ſi malum facinus, quod à vetuſtiſſimis ſociis conſanguineiſque defeciſſent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præſidio, reſtituerent ſe Romanis. Hæc (neque enim occulte agebantur) quum relata Annibali eſſent; primo mittit, qui vocarent Magium ad ſeſe in caſtra: deinde quum is ferociter negaſſet ſe iturum (nec enim Annibali jus eſſe in civem Campanum) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque arrahi ad ſe juſſit. veritus deinde, ne quid inter vim tumulfus, atque ex concitatione animorum inconſulti certaminis oriretur, ipſe, præmiſſo nuncio ad Marium Bloſium Prætorem Campanum, poſtero die ſe Capuæ futurum, proficiſcitur è caſtris cum modico præſidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Annibali. Ab univerſis, id non obedienter modo, ſed enixe, favore etiam vulgi, & ſtudio viſendi tot jam victoriis clarum imperatorem factum eſt. Decius Magius nec obviam egreſſus eſt, nec, quo timorem aliquem ex conſcientia ſignificare poſſet, privatim ſe tenuit: in foro cum filio clientibuſque Paucis otioſe inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum, viſendumque. Annibal ingreſſus urbem, ſenatum extemplo poſtulat, precantibuſque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die ſeriæ rei gereret; diemque ut ipſe adventu ſuo feſtum lætus ac libens celebraret; quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret; viſenda urbe, magnam diei partem conſumpſit.

Cap. VIII. Diverſatus eſt apud Mlnios Celeres Stenium, Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius de quo ante dictum eſt, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit; abſtractum abs Decii Magii latere, cum quo ferociſſime pro Romana ſocietate adverſus Punicum fœdus ſteterat. nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majeſtas ſententia depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis quam purgando placavit, victuſque patris precibus lacrimiſque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari juſſit: cui conſilii, quæreret; toga rejecta ab humero, latus ſuccinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *ſanguine Annibalis ſanciam Romanum fœdus. te id prius ſcire volui, ſi forte abeſſe, dum facinus patratur, malles.*

Cap. IX. Quæ ubi vidit audivitque ſenex, velut ſi jam agendis, quæ audiebat, intereſſet, amens metu: *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæſoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ ſunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum eſt, dextræ dextras jungentes, fidem obſtrinximus ut ſacratis de menſis eſſemus: digreſſi ab colloquio extemplo in eum armaremur? Surgis ab hoſpitali menſa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, ut eam ipſam menſam cruentares hoſpitis ſanguine? Annibalem pater filio meo potui placare, filium Annibali non poſſum? Sed ſit nihil ſancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, ſi non perniciem nobis cum ſcelere afferunt. Unus aggreſſurus es Annibalem; quid illa turba tot liberorum, ſervorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpeſcentne in amentia illa? Vultum ipſius Annibalis quem armati exercitus ſuſtinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu ſuſtinebis? & alia auxilia deſint, meipſum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, ſuſtinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigenduſque eſt. deterreri hic ſine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ, ſicut pro te hodie valuerunt.* Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque oſculo hærens, non ante precibus abſtitit, convivio neminem Campanum, præter quam hoſpites, Jubelliumque Tauream inſignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari diſciplina eſſe: ſed ut in civitate, atque etiam domo luxurioſa omnibus voluptatium inlecebris inſtructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipſius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit: ipſe valetudinem excuſans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem cauſſante. Solis ferme occaſu patrem Calavium ex convivio egreſſum, ſecutus filius, ubi in ſecretum (hortus erat poſticis ædium partibus) pervenerunt: *Conſilium*, inquit, *affero, pater; quo non veniam ſolum peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, ſed in multo majore dignitate & gratia ſimus Campani, quam unquam fuimus.* Quam mirabundus pater, quidnam id eſſet quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo pietatem exſolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ ſuſtinendum eſt crimen; ſemel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Annibale fuiſti auctor; tertio hodie, quum reſtituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hoſti minime parcens; quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixiſſet, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: & quo minus res ſuſpecta eſſet, ſe ipſe convivio reddidit.

Cap. X. Poſtero die ſenatus frequens datus Annibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam ſuam Romanæ ſocietati præpoſuiſſent: & inter cætera magnifica promiſſa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore: juraque inde cum cæteris populis Romanum etiam petiturum. Unum eſſe exortem Punicæ amicitiæ fœderiſque ſecum facti, quem neque eſſe Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum poſtulare, ut ſibi dedatur, ac ſe præſente de eo referatur, ſenatuſque conſultum fiat. Omnes in eam ſententiam ierunt: quamquam magnæ parti, & vir indignus ea calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egreſſus curia, in templo magiſtratus conſedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes deſtitutum, cauſſam dicere juſſit. Qui quum, manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi poſſe, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in caſtra eſt juſſus. Quoad capite aperto eſt ductus, concionabundus inceſſit, ad circumfuſam undique multitudinem, vociferans, *Habetis libertatem, Campani, quam petiſtis; foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum ſecundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Annibali, exornate urbem, diemque adventus ejus conſecrate, ut hunc triumphum de cive veſtro ſpectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput eſt, ociuſque rapi extra portam juſſus. ita in caſtra perducitur: extemploque impoſitus in navim, & Carthaginem miſſus, ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, ſenatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione miſſa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi ſibi novi ſocii; aut tribuendo, habendus Capuæ eſſet ſeditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempeſtas, quæ tum in ditione regum erant. Ibi quum Magius ad ſtatuam Ptolemæi regis confugiſſet, portatus à cuſtodibus Alexandriam ad Ptolemæum; cum eum docuiſſet, contra jus fœderis vinctum ſe ab Annibale eſſe, vinculis liberatur; per-

publ. veſtra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republ. veſtra bene geſta ſervataque, lucriſq; meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, ſpoliiſque honorem habetote, laſciviam à vobis prohibetote. Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *ſe oraculo egreſſum extemplo his omnibus Divis rem divinam thure ac vino feciſſe: juſſumque ab templi antiſtite, ſicut coronatus laurea corona & oraculum adiſſet, & rem divinam feciſſet; ita coronatum navim aſcendere, nec ante deponere eam, quam Romam perveniſſet. Se quæcumque imperata ſint, cum ſumma religione ac diligentia exſecutum; coronam Romæ in ara Apollinis depoſuiſſe.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ ſupplicationeſque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Amilcaris filius: non ex ipſa acie à fratre miſſus, ſed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæque deficiebant. Is quum ei ſenatus datus eſſet, res geſtas in Italia à fratre exponit, *Cum ſex imperatoribus eum quorum quatuor conſules, duo dictator ac magiſter equitum fuerint, cum ſex conſularibus exercitibus acie conflixiſſe: occidiſſe ſupra ducenta millia hoſtium: ſupra quinquaginta millia cepiſſe. Ex quatuor conſulibus duos occidiſſe; ex duobus ſaucium alterum, alterum toto exercitu amiſſo vix cum quinquaginta hominibus effugiſſe. Magiſtrum equitum, quæ conſularis poteſtas ſit, fuſum fugatumque: dictatorem, quia ſe in aciem nunquam commiſerit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apuloſque, partem Samnitium ac Lucanorum defeciſſe ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modo, ſed poſt afflictam rem Romanam Cannenſi pugna, Italiæ ſit, Annibali ſe tradidiſſe. Pro his tantis totque victoriis verum eſſe grates deis immortalibus agi haberi-*

miſſumque ut rediret, ſeu Romam, ſeu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam ſibi tutam* dicere: *& Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanoſque bellum ſit, transfugæ magis quam hoſpitis fore domicilium. nuſquam malle, quam in regno ejus vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

Cap. XI. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, reſponſumque ex ſcripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo ſupplicaretur. *Tum ſi ita faxitis Romani, veſtræ res meliores facilioreſque erunt; magiſque ex ſententia reſ-*

que.

Cap. XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in veſtibulo curiæ juſſit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus, dimidium ſuper treis modios expleſſe, ſint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero eſt, haud plus fuiſſe modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium eſſet, neminem, niſi equitem atque eorum ipſorum primores, id gerere inſigne. Summa fuit orationis, *Quo propius ſpem belli perficiendi ſit, eo magis omni ope juvandum Annibalem eſſe. procul enim ab domo militiam eſſe, in media hoſtium terra, magnam vim fru-*

frumenti, pecuniæ, abſumi: & tot acies, ut hoſtium exercitus deleſſe, ita victoris etiam copias parte aliqua minuiſſe. Mittendum igitur ſupplementum eſſe, mittendam in ſtipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus. Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi eſſe ratus: *Quid eſt Hanno?* inquit, *etiam nunc pœnitet belli ſuſcepti adverſus Romanos? Jube dedi Annibalem: veta in tam proſperis rebus grates Diis immortalibus agi. audiamus Romanum ſenatorem in Carthaginienſium curia.* Tum Hanno: *Tacuiſſem hodie, Patres Conſcripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod eſſet vobis, loquerer. nunc interroganti ſenatori, pœniteatne me adhuc ſuſcepti adverſus Romanos belli, ſi reticeam, aut ſuperbus aut obnoxius videar: quorum alterum eſt hominis alienæ libertatis obliti; alterum ſuæ. Reſpondeam igitur Himilconi, non deſiſſe pœnitere me belli, neque deſiturum ante invictum noſtrum imperatorem incuſare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ deſiderium ulla alia res quam pax nova finiet. Itaque iſta quæ modo Mago jactavit, Himilconi cæteriſque Annibalis ſatellitibus jam læta ſunt. mihi poſſunt læta eſſe, quia res bello bene geſtæ, ſi volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam ſi prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere poſſumus videri pacem, vereor ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis eſt? Occidi exercitus hoſtium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, ſi eſſes victus? Hoſtium cepi bina caſtra, prædæ videlicet plena & commeatuum; frumentum, & pecuniam date. quid aliud, ſi ſpoliatus, ſi exutus caſtris eſſes, peteres? Et ne omnia ipſe mirer; (mihi quoque enim, quoniam reſpondi Himilconi, interrogare jus faſque eſt) velim ſeu Himilco, ſeu Mago remæ factam eſſe, allatum ad vos eſt?* Quum id quoque negaſſet: *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiam eſt tranſgreſſus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus, ſuperſumus. numquam terra marique magis proſperæ res noſtræ viſæ ſunt, quam ante conſules C. Lutatium & A. Poſtumium fuerunt. Lutatio & Poſtumio Conſulibus, devicti ad Ægateis inſulas ſumus. Quod ſi (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem ſperatis quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, ſi quis de pace conſulet, ſeu deferenda hoſtibus ſeu accipienda; habeo quid ſententiæ dicam: ſi de iis quæ Mago poſtulat, refertis; nec victoribus mitti attinere puto; & fruſtrantibus nos falſa atque inani ſpe, multo minus cenſeo mittenda eſſe.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam & ſimultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat. & occupati animi præſenti lætitia, nihil quo vanius fieret gaudium ſuum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, ſi adniti paululum voluiſſent, rebantur. Itaque ingenti conſenſu fit ſenatuſconſultum. Ut Annibali quatuor Numidarum millia in ſupplementum mitterentur: & quadraginta elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hiſpaniam præmiſſus eſt ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hiſpania erant, ſupplerentur.

Cap. XIV. Cæterum hæc, ut in ſecundis rebus, ſegniter otioſeque geſta. Romanos præter inſitam induſtriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec conſul ulli rei, quæ per eum agenda eſſet, deerat: & dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut ſolet, ad populum, ut equum eſcendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à conſulibus conſcriptæ fuerant, & ſer-

ſpondeat : quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas ſit, conſtetque in defectione totam Italiam eſſe ; primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos ? deinde ecquis homo, ex quinque & triginta tribubus, ad Annibalem transfugerit ? Quum utrumque Mago negaſſet : *Hoſtium quidem ergo,* inquit, *adhuc nimis multum ſupereſt. ſed multitudo ea quid animorum, quidve ſpei habeat, ſcire velim.*

Cap. XIII. Quum, id neſcire, Mago diceret : *Nihil facilius ſcitu eſt*, inquit. *Ecquos legatos ad Annibalem Romani miſerunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Ro-*

vorum delectum, cohorteſque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope deſperatæ reipublicæ auxilium, quum honeſta utilibus cedunt, deſcendit edixitque : *Qui capitalem fraudem auſi, quique pecuniæ judicati in vinculis eſſent ; qui eorum apud ſe milites fierent, eos noxa pecuniaque ſeſe exſolvi juſſurum*, ea ſex millia hominum Gallicis ſpoliis, quæ triumpho C. Flaminii tranſlata erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiſcitur. Annibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos, partim ſpe, partim metu nequicquam tentaſſet, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hoſtiliter ſtatim, quia non deſperabat voluntariam deditionem; ita ſi morarentur ſpem, nihil eorum quæ pati aut timere poſſent, prætermiſſurus. Senatus, ac maxime primores ejus in ſocietate Romana cum fide perſtare; plebs novarum, ut ſolet, rerum, atque Annibalis tota eſſe: metumque agrorum populationis, & patienda in obſidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi ſenatum metus cepit, ſi propalam tenderent: reſiſti multitudini concitatæ non poſſe; clam ſimulando dilationem mali inveniunt. placere enim ſibi defectionem ad Annibalem ſimulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam tranſeant, parum conſtare. Ita ſpatio ſumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Caſilini cum exercitu erat, mittunt: docentque quanto in diſcrimine ſit Nolana res. agrum Annibalis eſſe, & Pœnorum urbem extemplo futuram, ni ſubveniatur. concedendo plebei ſenatum, ubi velint defecturos ſe, ne deficere præfeſtinarent, effeciſſe. Marcellus collaudatis Nolanis, eadem ſimulatione extrahi rem in ſuum adventum juſſit: interim celari quæ ſecum acta eſſent, ſpemque omnem auxilii Romani. Ipſe à Caſilino Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, perque agrum Saticulanum Trebulanumque ſuper Sueſſulam per montes Nolam pervenit.

Cap. XV. Sub adventum prætoris Romani, Pœnus agro Nolano exceſſit: & ad mare proxime Neapolim deſcendit; cupidus maritimi oppidi potiundi, quo curſus navibus tutus ex Africa eſſet. Cæterum poſteaquam Neapolim à præfecto Romano teneri ſciti data eſt, urbs direpta atque incenſa. Nolam Marcellus non ſui magis fiducia præſidii, quam voluntate principum habebat. plebes timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conſcenſus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc ſi ad id fortuna defuiſſet, ad transfugiendum ſtimulabat. Erat juvenis acer, & ſociorum ea tempeſtate prope nobiliſſimus eques. ſeminecem eum ad Cannas in acervo cæſorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Annibal domum remiſerat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum, & ſollicitum cura novandi res, prætor cernebat. Cæterum, quum aut pœna cohibendus eſſet, aut beneficio conciliandus; ſibi aſſumpſiſſe, quam hoſti ademiſſe fortem ac ſtrenuum maluit ſocium, accitumque ad ſe benigne appellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde exiſtimatu facile eſſe, quod nemo civis Nolanus ſibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria eſſent. Sed qui in Romanis militaverit caſtris, non poſſe obſcuram ejus virtutem eſſe. multos ſibi qui cum eo ſtipendia fecerint, referre, qui vir eſſet ille, quæque & quoties pericula pro ſalute ac dignitate populi Romani adiſſet: utique Cannenſi prælio non prius pugna abſtiterit, quam prope exſanguis ruina ſuperincidentium virorum, equorum, armorumque ſit oppreſſus. Itaque macte virtute eſto*, inquit, *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, ſenties eam rem tibi dignitati atque emolumento eſſe.* Lætoque juveni promiſſis, equum eximium dono dat, bigatoſque quingentos quæſtorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum ſe adire, accep[illegible] (M. Junius Silanus erat, ab ipſis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque ſicut Nolam non admiſſus, petit Nuceriam. eam quum aliquandiu circumſediſſet; ſæpe vi, ſæpe ſollicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit: pactus ut inermes cum ſingulis abirent veſtimentis: deinde, ut qui à principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet; præmia atque honores qui remanerent, ac militare ſecum voluiſſent, propoſuit. Nec ea ſpe quemquam tenuit. dilapſi omnes, quocumque hoſpitia, aut fortuitus animi impetus tulit per Campaniæ urbes, maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta ſenatores, ac forte primus quiſque Capuam periſſent; excluſi inde, quod portas Annibali clauſiſſent, Cumas ſe contulerunt. Nuceriæ præda mi-

quoties velit, patiantur.

Cap. XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo eſt mollitus, ut nemo inde ſociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Quum Annibal ad portas eſſet, (Nolam enim rurſus à Nuceria moverat caſtra) plebeſque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret, Marcellus, ſub adventum hoſtium, intra muros ſe recepit, non caſtris metuens, ſed ne prodendæ urbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde utrimque acies cœptæ; Romanorum pro mœnibus Nolæ; Pœnorum ante caſtra ſua. prœlia hinc parva inter urbem caſtraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere roganteis, nec dare ſignum univerſæ pugnæ volebant. In hac cotidiana duorum exercituum ſtatione, principes Nolanorum nunciant Marcello,

cello, *Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: ſtatutumque eſſe, ut quum Romana acies egreſſa portis foret, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent, clauderent deinde portas, muroſque occuparent, ut potentes rerum ſuarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nunciata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri ſtatuit. Ad treis portas in hoſtes verſas tripartito exercitum inſtruxit: impedimenta ſubſequi juſſit: calones lixaſque & invalidos milites, vallum ferre. media porta robora legionum & Romanos equites; duabus circa portis novos milites, levemque armaturam ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire vetiti; ſubſidiaque deſtinata impedimentis data, ne occupatis prœlio legionibus in ea impetus fieret. ita inſtructi intra portas ſtabant. Annibali ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primo miraculo eſſe, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet. ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque reſides factos, partem militum in caſtra remittit, juſſos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in ſua quiſque miniſteria diſcurſu trepidat ad prima ſigna, ſucceditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus, ſigna canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo poſſent impetu, in hoſtem erumpere jubet. Satis terroris tumultuſque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hoſtium erupere. Addidere clamorem lixæ caloneſque, & alia turba cuſtodiæ impedimentorum appoſita, ut paucitatem maxime ſpernentibus Pœnis, ingentis repente exercitus ſpeciem fecerint. Vix equidem auſim affir-

percuſſit, bonaque eorum juſſit publica populi Romani eſſe: & ſumma rerum ſenatui tradita, cum exercitu omni profectus ſupra Sueſſulam, caſtris poſitis conſedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, poſteaquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque oppugnare parat. cæterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaque deſperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priuſquam continuarentur hoſtium opera, per intermiſſa munimenta neglectaſque cuſtodias, ſilentio noctis dilapſi, per vias inviaque, qua quemque aut conſilium, aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas ſatis certum erat non mutaſſe fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incenſis, quum à Caſilino dictatorem Romanum legioneſque novas acciri nunciaſſent, ne quis tam propinquis hoſtium caſtris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Caſilinum ducit. Caſilinum eo tempore quingenti Præneſtini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannenſis clades contulerat. hi non confecto Præneſte ad diem delectu, ſerius profecti domo, quum Caſilinum ante adverſæ pugnæ famam veniſſent, & aliis aggregarent ſeſè Romanis ſociiſque, profecti à Caſilino cum ſatis magno agmine irent; avertit eos retro Caſilinum nuncius Cannenſis pugnæ. ibi quum dies aliquot ſuſpecti Campanis timenteſque, cavendis ac ſtruendis invicem inſidiis traduxiſſent, jamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem ſatis pro certo habuere; interfectis nocte oppidanis, partem urbis quæ cis Vulturnum eſt, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præſidii Caſilini habebant Romani. Additur & Peruſina cohors, homines quadringenti ſexaginta, eodem nuncio, quo Præneſtini paucos ante dies Caſilinum compulſi. & ſatis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta, tuenda, erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiemare, quod quidam auctores ſunt, duo millia & trecentos hoſtium cæſos: non plus uno Romanos amiſiſſe. ſive tanta, ſive minor victoria fuit; ingens eo die res, ac neſcio an maxima illo bello, geſta ſit. non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quam poſtea vincere.

Cap. XVII. Annibal ſpe potiundæ Nolæ adempta, quum Acerras receſſiſſet: Marcellus extemplo clauſis portis, cuſtodibuſque diſpoſitis, ne quis egrederetur, quæſtionem in foro de iis qui clam in colloquiis hoſtium fuerant, habuit: ſupra ſeptuaginta damnatos proditionis ſecuri

bat.

Cap. XVIII. Annibal quum jam inde haud procul eſſet, Gætulos cum præfecto, nomine Iſalca, præmittit: ac primo, ſi fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præſidiumque accipiendum perlicere jubet: ſi in pertinacia perſtent, rem gerere ac tentare, ſi qua parte invadere urbem poſſit. Ubi ad mœnia acceſſere quia ſilentium erat, ſolitudo viſa, metuque conceſſum barbarus ratus, moliri portas & clauſtra refringere parat. quum patefactis repente portis cohortes duæ id ipſum inſtructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, ſtragemque hoſtium faciunt. Ita primis repulſis, Maharbal cum majore robore virorum miſſus, nec ipſe eruptionem cohortium ſuſtinuit. poſtremo Annibal, caſtris ante ipſa mœnia oppoſitis, parvam urbem parvumque præſidium ſumma vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum inſtat laceſſitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptiſſimum quemque è muro turribuſque ictos amiſit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum oppoſito prope interclusit, trepidoſque compulit in urbem: ſatis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidiſſent, ni nox prœlio interveniſſet. Poſtero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique poſteaquam corona aurea muralis propoſita eſt, atque ipſe dux, caſtelli plano loco poſiti ſegnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Traſimenique & Trebiæ ſingulos admonens, univerſoſque. Inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique: nec ad varios conatus hoſtium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adverſus vineas ſtatuere, tranſverſis cuniculis hoſtium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviam ire; donec pudor etiam Annibalem ab incœpto avertit: caſtriſque communitis ac præſidio modico impoſito, ne omiſſa res videretur, in hiberna Capuam conceſſit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit; adverſus omnia humana mala ſæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque inſuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptatis immodicæ: & eo impenſius, quo avidius, ex inſolentia in eas ſe merſerant. Somnus enim, & vinum, & epulæ, & ſcorta, balneaque, & otium, conſuetudine

Cap. XIX. Cæterum, miteſcente jam hieme, educto ex hibernis milite, Caſilinum redit. ubi quamquam ab oppugnatione ceſſatum erat, obſidio tamen continuata oppidanos præſidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Caſtris Romanis Ti. Sempronius præerat; dictatore auſpiciorum repetendorum cauſſa profecto Romam. Marcellum & ipſum cupientem ferre auxilium obſeſſis, & Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant; Campanos timentium, ſi præſidium Romanum abſceſſiſſet, Gracchus aſſidens tantum Caſilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid abſente eo rei gereret, nihil movebat: quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Caſilino. nam & præcipitaſſe ſe quoſdam non tolerantes famem, conſtabat: & ſtare inermes in muris, nuda corpora ad miſſilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus; quum neque pugnam conſerere dictatoris injuſſu auderet; (pugnandum autem eſſe, ſi palam frumentum importaret, videbat;) neque clam importandi ſpes eſſet; farre, ex agris circa undique convecto, quum complura dolia compleſſet, nuncium ad magiſtratum Caſilinum miſit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Inſequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac ſpem ab nuncio Romano factam, dolia medio miſſa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum diviſum. Id poſtero quoque die ac tertio factum eſt. nocte & mittebantur & perveniebant: eo cuſtodias hoſtium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior ſolito amnis, tranſverſo vortice dolia impulit ad ripam quam hoſtes ſervabant. ibi hærentia inter obnata ripis ſalicta conſpiciuntur: nunciatumque Annibali eſt, & deinindies blandius, ita enervaverunt corpora animoſque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quam præſentes tutarentur vires: majuſque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannenſi acie protinus ad urbem Romanam duxiſſet. illa enim cunctatio, diſtuliſſe modo victoriam videri potuit; hic error vires ademiſſe ad vincendum. Itaque, hercule, velut ſi cum alio exercitu à Capua exiret, nihil uſquam priſtinæ diſciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique ſcortis impliciti: & ubi primum ſub pellibus haberi cœpti ſunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo, corporibus animiſque deficiebant: & deinde per omne æſtivorum tempus magna pars ſine commeatibus ab ſignis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua, deſertoribus erant.

de interiore cuſtodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem miſſum. Nuces tamen fuſæ ab Romanis caſtris, quum medio amni ad Caſilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Poſtremo ad id ventum inopiæ eſt, ut lora detractaſque ſcutis pelles, ubi fervida molliſſent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abſtinerent, & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; & quum hoſtes obaraſſent quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum ſemen injecerunt, ut Annibal, *Eone uſque dum ea naſcantur, ad Caſilinum ſeſſurus ſum*, exclamaret: & qui nullam antea pactionem auribus admiſerat, tum demum agi ſecum eſt paſſus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in ſingulos pretium convenit. Fide accepta, ſeſe tradiderunt:

donec omne aurum perſolutum eſt, in vinculis habiti: tum remiſſi Cumas cum fide. Id verius eſt, quam ab equite in abeuntes immiſſo interfectos. Præneſtini maxima pars fuere. ex quingentis ſeptuaginta, qui in præſidio fuerunt, minus dimidium, ferrum fameſque abſumpſit: cæteri incolumes Præneſte cum prætore ſuo Manicio (ſcriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneſte in foro ſtatuta, loricata, amicta toga, velato capite: & tria ſigna cum titulo lamnæ æneæ inſcripto, *Manicium pro militibus, qui Caſilini in præſidio fuerint, votum voviſſe.* Idem titulus tribus ſignis in æde Fortunæ poſitis fuit ſubjectus.

Cap. XX. Caſilinum oppidum redditum Campanis eſt; firmatum ſeptingentorum militum de exercitu Annibalis præſidio: ne ubi Pœnus inde abſceſſiſſet, Romani oppugnarent. Præneſtinis militibus ſenatus Romanus, duplex ſtipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Peruſinorum caſus obſcurior fama eſt: quia nec ipſorum monumento ullo eſt illuſtratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui ex Bruttiis manſerant in amicitia Romana, non Carthaginienſes modo, qui regionem obtinebant, ſed Bruttii quoque cæteri ob ſeparata ab ſe conſilia oppugnabant. Quum obſiſtere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præſidium petendum miſerunt. quorum preces lacrimæque (in queſtus enim flebiles, quum ſibimetipſi conſulere juſſi ſunt, ſeſe in veſtibulo curiæ profuderunt) ingentem miſericordiam Patribus ac populo moverunt. conſultique iterum à Manio Pomponio Prætore Patres, circumſpectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis ſociis in ſe præſidii eſſe; redire domum, fideque ad ultimum expleta, conſulere ſibimetipſos in reliquum præſenti fortuna juſſerunt. Hæc poſteaquam renunciata legatio Petellinis eſt, tantus repente mœror pavorque ſenatum

L. Furium Prætorem cum claſſe ex Africa Lilybæum veniſſe: ipſum graviter ſaucium in diſcrimine ultimo vitæ eſſe. militi & navalibus ſociis neque ſtipendium neque frumentum ad diem dari; neque unde detur, eſſe. Magnopere ſuadere, ut quam primum ea mittantur: ſibique ſi ita videatur, ex novis prætoribus ſucceſſorem mittant. Eademque ferme de ſtipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula Proprætore ex Sardinia ſcripta. Reſponſum utriſque, non eſſe unde mitteretur. Juſſique ipſi, claſſibus atque exercitibus ſuis conſulere. T. Otacilius, ad unicum ſubſidium populi Romani Hieronem legatos quum miſiſſet, in ſtipendium, quanti argenti opus fuit, & ſex menſium frumentum, accepit. Cornelio in Sardinia civitates ſociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti, triumviri menſarii rogatione M. Minucii trib. pleb. facti, L. Æmilius Papus qui conſul cenſorque fuerat: & M. Atilius Regulus, qui bis conſul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus pleb. erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius Prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, & Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus; in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Paulli Conſulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Cannenſi.

Cap. XXII. Quum cætera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum conſiliis humanis aſſequi poterant, Patres expleſſent; tandem ſe quoque & ſolitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum concilium reſpexerunt. neque enim poſt L. Æmilium & C. Flaminium cenſores ſenatus lectus fuerat, quum tantum ſenatorum adverſæ pugnæ, ad hoc ſui quemque caſus per quinquennium abſumpſiſſent. Quum de ea re Manius Pomponius Prætor, dictatore poſt Caſilinum amiſſum profecto jam ad exercitum, expoſcentibus cunctis retuliſſet; tum Sp. Carvilius, quum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quiſque poſſet, ac deſerendæ urbis auctores eſſent: pars quando deſerti à veteribus ſociis eſſent, adjungendi ſe cæteris Bruttiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum conſulendumque de integro cenſuit. Re laxata poſtero die per minorem trepidationem retinuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

Cap. XXI. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii Proprætoris in ſenatu recitatæ ſunt: quum longa oratione non ſolum inopiam, ſed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conqueſtus eſſet, explendi ſenatus cauſſa, & jungendi arctius Latini nominis, pro magna re ſuadere, dixit, ut ex ſingulis populis Latinorum, binis ſenatoribus, ſi Patres Romani cenſuiſſent, civitas daretur: atque in demortuorum locum in ſenatum legerentur. Eam ſententiam haud æquioribus animis, quam ipſorum quondam poſtulatum Latinorum Patres audierunt: & quum fremitus indignantium tota curia eſſet; & præcipue Manlius, eſſe etiam nunc ſtirpis.

pis ejus virum, diceret, ex qua quondam in Capitolio Conſul minatus eſſet, quem Latinum in curia vidiſſet, eum ſua manu ſe interfecturum; Q. Fabius Maximus, *Numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in ſenatu*, dixit, *quam inter tam ſuſpenſos ſociorum animos, incertamque fidem, id tactum, quod inſuper ſollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem ſilentio omnium extinguendam eſſe: & ſi quid umquam arcani ſanctive ad ſilendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviſcendum, pro non dicto habendum eſſe.* ita ejus rei oppreſſa mentio eſt. Dictatorem, qui cenſor ante fuiſſet, vetuſtiſſimuſque ex eis qui viverent cenſoriis eſſet, creari placuit, qui ſenatum legeret: accirique C. Terentium conſulem ad dictatorem dicendum juſſerunt. qui quum ex Apulia, relicto ibi præſidio, magnis itineribus Romam rediſſet; nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex SC. ſine magiſtro equitum dictatorem in ſex menſes dixit.

Cap. XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Roſtra eſcendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum eſſet, probare ſe*, dixit: *neque dictatorem ſe ſine magiſtro equitum: nec cenſoriam vim permiſſam uni & eidem iterum: nec dictatori, niſi rei gerendæ cauſſa creato, in ſex menſes datum imperium. Quæ immoderata ſors, tempus ac neceſſitas fecerint, iis ſe modum impoſiturum. nam neque ſenatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius cenſores in ſenatum legiſſent: tranſcribi tantum recitarique eos juſſurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus ſenatoris fuerit: & ita in demortuorum locum*

eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum rediit; non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſſa in urbe retineretur.

Cap. XXIV. Poſtero die conſultus à Man. Pomponio prætore ſenatus decrevit dictatori ſcribendum, uti, ſi è republica cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos veniret cum magiſtro equitum, & prætore M. Marcello, ut ex iis præſentibus noſcere Patres poſſent, quo ſtatu reſpublica eſſet, conſiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis qui legionibus præeſſent. Dictator, de ſe pauca ac modice locutus, in magiſtrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Poſtumius tertium abſens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magiſter equitum eo accurrerat, conſules creantur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magiſtratibus, Theanum in hiberna ad exercitum rediit; relicto magiſtro equitum Romæ: qui quum poſt paucos dies magiſtratum initurus eſſet, de exercitibus ſcribendis comparandiſque in annum, Patres conſuleret. Quum eæ res maxime agerentur, nova clades nunciata; aliam ſuper aliam cumulante in eum annum fortuna; L. Poſtumium conſulem deſignatum, in Gallia ipſum atque exercitum deletos. Silva erat vaſta (Litanam Galli vocabant) qua exercitum traducturus erat. ejus ſilvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ ſtarent, momento levi impulſæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Poſtumius, ſociumque ab ſupero mari tantum conſcripſerat, ut viginti quin-

ſublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur. Recitato vetere ſenatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui poſt L. Æmilium & C. Flaminium cenſores curulem magiſtratum cepiſſent, necdum in ſenatum lecti eſſent; ut quiſque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebeii, quæſtoreſve fuerant: tum ex iis qui magiſtratus non cepiſſent, qui ſpolia ex hoſte fixa domi haberent, aut civicam coronam accepiſſent. Ita centum ſeptuaginta ſeptem cum ingenti approbatione hominum in ſenatum lectis, extemplo ſe magiſtratu abdicavit, privatuſque de Roſtris deſcendit; lictoribus abire juſſis. turbæque ſe immiſcuit privatas agentium res, tempus hoc ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſſa populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque

que millia armatorum in agros hoſtium induxerit. Galli oram extremæ ſilvæ quum circumſediſſent, ubi intravit agmen ſaltum, tum extremas arborum ſucciſarum impellunt. quæ alia in aliam inſtabilem per ſe ac male hærentem, incidentes, ancipiti ſtrage, arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique eſſent arborum truncis fragmentiſque ramorum, ceteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam, Galli, ſaltum omnem armati circumſidentes, interfecerunt; paucis è tanto numero captis, qui fluminis pontem petentes, obſeſſo ante ab hoſtibus ponte intercluſi ſunt. Ibi Poſtumius, omni vi, ne caperetur, dimicans occubuit. ſpolia corporis caputque ducis præciſum Boii ovantes, templo, quod ſanctiſſimum eſt apud eos, intulere; purgato inde capite,

pite, ut mos iis eſt, calvam auro cælavere. idque ſacrum vas iis erat, quo ſolennibus libarent: poculumque idem ſacerdoti eſſe, ac templi antiſtitibus. Præda quoque haud minor Gallis quam victoria fuit. nam etſi magna pars animalium ſtrage ſilvæ oppreſſa erat, tamen ceteræ res, quia nihil diſſipatum fuga eſt, ſtratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ ſunt.

Cap. XXV. Hac nunciata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuiſſet civitas, ut, tabernis clauſis, velut nocturna ſolitudine per urbem acta, ſenatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœſtitiæ publicæ ſpeciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius ſenatum habuit, conſolatuſque Patres eſt & adhortatus, *ne, qui Cannenſi ruinæ non ſuccubuiſſent, ad minores calamitates animos ſummitterent. quod ad Carthaginienſes hoſtes Annibalemque attinet, proſpera modo eſſent, ſicut ſperaret, futura; Gallicum bellum & omitti tuto & differri poſſe: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani poteſtate fore. De hoſte Pœno exercitibuſque, per quos id bellum gereretur, conſultandum atque agitandum.* Ipſe primum quid peditum equitumque, quid civium, quid ſociorum in exercitu eſſet dictatoris, diſſeruit. Tum Marcellus ſuarum copiarum ſummam expoſuit. Quid in Apulia cum C. Terentio conſule eſſet, à peritis quæſitum eſt: nec unde conſulares exercitus ſatis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quamquam ſtimulabat juſta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris Conſuli decretus

ſe partitis copias, ut Cnæus terra, Publius navibus rem gereret. Aſdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium ſatis fidens, procul ab hoſte, intervallo ac locis tutus tenebat ſe: cui multum ac diu obteſtanti, quatuor millia peditum, & quingenti equites in ſupplementum miſſi ex Africa ſunt. Tum refecta tandem ſpe, caſtra propius hoſtem movit: claſſemque & ipſe inſtrui pararique jubet, ad inſulas maritimamque oram tutandam. In ipſo impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium tranſitio: qui poſt claſſem ad Iberum per pavorem deſertam graviter increpiti, numquam deinde ſatis fidi aut duci aut Carthaginienſium rebus fuerant. Fecerant ii transfugæ motum in Carpeſiorum gente, deſciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipſis vi capta fuerat. In eam gentem verſum ab Romanis bellum eſt: infeſtoque exercitu Aſdrubal ingreſſus agrum hoſtium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum nobilem Carpeſiorum ducem, cum valido exercitu caſtris ſeſe tenentem, aggredi ſtatuit. Præmiſſa igitur levi armatura, quæ eliceret hoſtes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros paſſim dimiſit, ut palantes exciperent. Simul & ad caſtra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes; deinde undique diverſis itineribus quum in caſtra ſe recepiſſent, adeo repente deceſſit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda ſatis animorum eſſet, ſed etiam ad laceſſendum hoſtem prœlio. Erumpunt igitur agmine è caſtris, tripudiantes, more ſuo. repentinaque eorum audacia terrocit. *De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannenſi eſſent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum eſſet, placuit. eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris: nullo præſtituto militiæ tempore, niſi qui ſtipendiorum legitimorum eſſet. Duæ legiones urbanæ alteri Conſuli, qui in locum L. Poſtumii ſuffectus eſſet, decretæ ſunt: eumque, quum primum ſalvis auſpiciis poſſet, creari placuit, legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde conſul, cui legiones urbanæ eveniſſent, militum ſumeret quantum opus eſſet. C. Terentio Conſuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu quem ad præſidium Apuliæ haberet, quicquam minui.*

Cap. XXVI. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo ſegnius in Hiſpania bellum erat: ſed ad eam diem magis proſperum Romanis, P. & Cn. Scipionibus inter rem hoſti paulo ante ultro laceſſenti incuſſit. itaque & ipſe Aſdrubal, in collem ſatis arduum, tutumque flumine etiam objecto, tum copias ſubducit, & præmiſſam levem armaturam, equiteſque palatos, eodem recipit: nec aut colli aut flumini ſatis fidens, vallo caſtra permunit. In hoc alterno pavore, certamina aliquot ſunt contracta. nec Numida Hiſpano eques par fuit: nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque, aliquantum præſtanti.

Cap. XXVII. Poſteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obverſati caſtris poterant, neque caſtrorum oppugnatio facilis erat; urbem Aſenam, quo fines hoſtium ingrediens Aſdrubal frumentum commeatuſque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. nec jam aut in agmine aut in caſtris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene geſta oriri ſenſerat Aſdrubal, cohortatus milites, ut palatos ſine ſignis hoſtes aggrede-

rennentur; degreſſus colle, pergit ire acie inſtructa ad caſtra. quem ut adeſſe tumultuoſe nuncii refugientes ex ſpeculis ſtationibuſque attulere, ad arma conclamatum eſt. Ut quiſque arma ceperat, ſine imperio, ſine ſigno, incompoſiti, inordinati in prœlium ruunt. Jam primi conſeruerunt manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum è caſtris exiſſent. tamen primo ipſa audacia terruere hoſtem. deinde rari in confertos illati: quum paucitas parum tuta eſſet, reſpicere alii alios, & undique pulſi coire in orbem, & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulſi, quum vix movendis armis ſatis ſpatii eſſet, corona hoſtium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars eruptione facta, ſilvas ac montes petit: parique terrore & caſtra ſunt deſerta, & univerſa gens poſtero die in deditionem venit. Nec diu in pacato manſit. nam ſubinde ab Carthagine allatum eſt, ut Aſdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hiſpaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Aſdrubal extemplo literas Carthaginem mittit; indicans, *quanto fama profectionis ſuæ damno fuiſſet. Si vero inde pergeret, priuſquam Iberum tranſiret, Romanorum Hiſpaniam fore. Nam præterquam quod nec præſidium nec ducem haberet, quem relinqueret pro ſe; eos imperatores eſſe Romanos, quibus vix æquis viribus reſiſti poſſit. Itaque ſi ulla Hiſpaniæ cura eſſet, ſucceſſorem ſibi cum valido exercitu mitterent: cui ut omnia proſpere evenirent, non tamen otioſam provinciam fore.*

Cap. XXVIII. Hæ literæ quamquam primo admodum moverunt ſenatum; tamen quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Aſdrubale, neque de copiis ejus mutatum. Himilco, cum exercitu juſto, & aucta

netraturum ad Alpes fuiſſe. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum deſcendit. Decreta Carthaginienſium & Aſdrubalis iter ubi ad Romanos ſunt perlata, omnibus omiſſis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviam cœptis atque obſiſtere parant; rati ſi Annibali, vix per ſe ipſi tolerando Italiæ hoſti, Aſdrubal dux atque Hiſpanienſis exercitus eſſet junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis, ad Iberum contrahunt copias, & tranſito amne, quum diu conſultaſſent, utrum caſtra caſtris conferrent, an ſatis haberent, ſociis Carthaginienſium oppugnandis, morari ab itinere propoſito hoſtem; urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentiſſimam ea tempeſtate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi ſenſit Aſdrubal, pro ope ferenda ſociis, pergit ipſe ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanam, oppugnandam. ita jam cœpta obſidio omiſſa ab Romanis eſt, & in ipſum Aſdrubalem verſum bellum.

Cap. XXIX. Quinque millium intervallo caſtra diſtantia habuere paucos dies: nec ſine levibus prœliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex compoſito utrimque ſignum pugnæ propoſitum eſt, atque omnibus copiis in campum deſcenſum eſt. Triplex ſtetit Romana acies. velitum pars inter anteſignanos locata, pars poſt ſigna accepta, equites cornua cinxere. Aſdrubal mediam aciem Hiſpanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros, mercenariorumque auxilia equitum, Numidas Pœnorum peditibus; cæteros Afris pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus deſultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis tranſultare mos erat: tanta velocitas claſſe, ad retinendam terra marique, ac tuendam Hiſpaniam eſt miſſus; qui ut pedeſtres navaleſque copias trajecit, caſtris communitis, navibuſque ſubductis, & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipſe, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infeſtoſque populos juxta intentus ad Aſdrubalem pervenit. Quum decreta ſenatus mandataque expoſuiſſet, atque edidiciſſet ipſe invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hiſpania foret, retro in ſua caſtra rediit; nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat, antequam conſentirent. Aſdrubal, priuſquam moveret caſtra, pecunias imperat populis omnibus ſuæ ditionis; ſatis gnarus, Annibalem tranſitus quoſdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuiſſe; inopem tantum iter ingreſſum, vix pe-

ipſis, tamque docile equorum genus eſt. Quum hoc modo inſtructi ſtarent, imperatorum utriuſque partis haud ferme diſpares ſpes erant. nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præſtabant: militibus longe diſpar animus erat. Romanis enim, quamquam procul à patria pugnarent, facile perſuaſerant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo diſcrimine pugnæ verteretur, obſtinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hiſpani erant: qui vinci in Hiſpania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concurſu quum vix pila conjecta eſſent, retulit pedem media acies, inferentibuſque ſeſe magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo ſegnius in cornibus prœlium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prœlio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coiſſet Romana acies, ſatis virium ad dimovenda hoſtium cornua habuit. itaque duo diverſa prœlia erant: utroque Romani, ut qui pulſis tandem mediis, & numero & robore virorum præſtarent, haud dubie ſuperarunt. Magna vis hominum ibi occiſa. & niſi Hiſpani vix dum conſerto prœlio tam effuſe fugiſſent, perpauci ex tota ſuperfuiſſent acie. Equeſtris pugna nulla admodum fuit. quia ſimul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effuſa nuda cornua, elephantis quoque præ ſe actis, deſeruere. Et Aſdrubal uſque ad ultimum eventum pugnæ moratus, è media cæde cum paucis effugit Caſtra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, ſi qua dubia in Hiſpania erant, Romanis adjunxit: Aſdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, ſed ne manendi quidem ſatis tuto in Hiſpania, ſpem reliquit. Quæ poſteaquam literis Scipionum Romæ vulgata ſunt; non tam victoria, quam prohibito Aſdrubalis in Italiam tranſitu lætabantur.

Cap. XXX. Dum hæc in Hiſpania geruntur, Petellia in Bruttiis aliquot poſt menſibus quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Annibalis, expugnata eſt; multoque ſanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria ſtetit: nec ulla magis vis obſeſſos, quam fames expugnavit. abſumptis enim frugum alimentis, carniſque omnis generis quadrupedum; ſutrinæ poſtremo coriis, herbiſque & radicibus, & corticibus teneris, ſtrictiſque rubis vixere; nec, antequam vires ad ſtandum in muris ferenda-

ſtirpis, contempta ſimul ſenectute patris, ſimul poſt Cannenſem cladem, Romana ſocietate, ad Pœnos defecit: moviſſetque in Sicilia res, niſi mors adeo opportuna, ut patrem quoque ſuſpicione adſpergeret, armantem eum multitudinem, ſollicitantemque ſocios abſumpſiſſet. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hiſpania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à ſenatu poſtulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator voviſſet, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius Conſul deſignatus, quum primum magiſtratum iniſſet, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum eſſe juberent ædis dedicandæ cauſſa. Et M. Æmilio Lepido, qui bis conſul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, Conſul deſignatus, qui in ædilitate magiſter equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum inſtaurati ſunt. Plebeii ludi ædilium M. Aurelii Cottæ, & M. Claudii Marcelli ter inſtaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius Conſul Idibus Martiis magiſtratum iniit. Prætores Q. Fulvius Flaccus, qui antea conſul cenſorque fuerat, urbanam; M. Valerius Lævinus peregrinam ſortem in juriſdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam ſortiti ſunt. M. Marcello Proconſule imperium eſſe populus juſſit, quod poſt Cannenſem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia proſpere rem geſſiſſet.

Cap. XXXI. Senatus quo die primum eſt in Capitolio conſultus, deque arma deerant, expugnati ſunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Conſentiam copias traducit: quam minus pertinaciter defenſam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iiſdem ferme diebus, & Bruttiorum exercitus, Crotonem, Græcam urbem, circumſedit; opulentam quondam armis viriſque: tum jam adeo multis magniſque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium ſupereſſent. itaque urbe defenſoribus vaſta, facile potiti ſunt hoſtes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis è media cæde quidam effugere. Et Locrenſes deſcivere ad Bruttios Pœnoſque; prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, & in fide erga Romanos, & poteſtatis ſuæ ad ultimum manſerunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abſtinuit. namque Gelo maximus

crevit, ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur; ſimplex confeſtim exigeretur, ex quo ſtipendium præſens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuiſſent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius Conſul Cales ad conveniendum diem ediceret. Inde ſex legiones in caſtra Claudiana ſupra Sueſſulam deducerentur. quæ ibi legiones eſſent, (erant autem Cannenſis maxime exercitus) eas App. Claudius Pulcher Prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Sicilia eſſent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus miſſus: iſque juſſus in caſtra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio eſt miſſus. Taciti primo exſpectaverant homines, uti conſul comitia collegæ creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de induſtria, M. Marcellum viderunt, quem maxime conſulem in eum annum ob egregie in prætura res geſtas creari volebant, fremitus in curia eſt ortus. Quod ubi ſenſit conſul; *Utrumque*, inquit, *è republica fuit, Patres Conſcripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficiſci, & comitia non prius edici, quam is inde, confecto, quod mandatum eſt, negotio, reverti ſſet. Ut vos conſulem, quem tempus reipublicæ poſtularet, quem maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, ſilentium fuit. Interea duumviri creati ſunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Craſſus, ædibus dedicandis: Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio eſt; canali uno diſcretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide ſtipendiis emeritis Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani eſſent: item, ut municipes Cumani eſſent, pridie quam populus Campanus à populo Romano defeciſſet. Maxime ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum eſſent, ſcire ſe ipſi negabant; vetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adſciti. Poſteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni conſuli rogando in locum L. Poſtumii edicuntur. Creatur ingenti conſenſu Marcellus, qui extemplo magiſtratum occiperet. cui ineunti conſulatum quum tonuiſſet, vocati augures, vitio creatum videri pronunciaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeii conſules facti eſſent, id deis cordi non eſſe. In locum Marcelli, ubi is ſe magiſtratu abdicavit, ſuffectus Fabius Maximus tertium. Mare arſit eo anno: ad Sinueſſam bos equuleum peperit: ſigna Lanuvii ad Junonis Soſpitæ cruore manavere, lapidibuſque circa id templum pluit. ob quem imbrem novemdiale, ut aſſolet, ſacrum fuit: cæteraque prodigia cum cura expiata ibique eo anno jus dictum eſt. Interim Carthaginem, unde Mago frater Annibalis duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam tranſmiſſurus erat, cum præſidio ſexaginta navium longarum; nuncius affertur, in Hiſpania rem male geſtam, omneſque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defeciſſe. Erant qui Magonem, cum claſſe ea, copiiſque, omiſſa Italia, in Hiſpaniam averterent; quum Sardiniæ recipiendæ repentina ſpes adfulſit. *Parvum ibi exercitum Romanum eſſe: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exſpectari. Ad hoc, feſſos jam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo & collatione iniqua frumenti preſſos. nihil deeſſe aliud quam auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandeſtina legatio per principes miſſa erat: maxime eam rem moliente Hampſicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati erectique, Magonem cum claſſe ſua copiiſque in Hiſpaniam mittunt. in Sardiniam Aſdrubalem, cognomento Calvum, deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ conſules, tranſactis rebus quæ in urbe agendæ erant, movebant jam ſeſe ad bellum. Ti. Sempronius, militibus Sinueſſam diem ad conveniendum edixit. & Q. Fabius, conſulto prius ſenatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexiſſet, ejus ſe agrum populaturum: ſervos ſub haſta venditurum, villas incenſurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli adminiſtratione data eſt. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum à Terentio accipiendum. quum ex Sicilia legiones veniſſent; iis potiſſimum uti ad regionis ejus præſidium: Terentianum mitti cum expiata.

Cap. XXXII. Conſules exercitus inter ſe diviſerunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio volones qui fierent, & ſociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones quæ ex Sicilia rediſſent, decretæ: M. Claudius proconſul, ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulam Nolæ præſideret, miſſus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Conſules edixerunt, quoties in ſenatum vocaſſent, uti ſenatores, quibuſque in ſenatu dicere ſententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores quorum juriſdictio erat, tribunalia ad Piſcinam publicam poſuerunt, eo vadimonia fieri juſſerunt: aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datæ ſunt, quibus oram maritimam inter Brunduſium ac Tarentum tutari poſſet. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad ſuburbana littora tutanda. C. Terentio proconſuli negotium datum, ut in Piceno agro conquiſitionem militum haberet, lociſque iis præſidio eſſet. Et T. Oracilius Craſſus poſteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui claſſi præeſſet, miſſus.

Cap. XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentiſſimorum in terris populorum, omnes reges genteſque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quod propior Italiæ ac mari tantum Ionio diſcretus erat. Is ubi primum fama accepit, Annibalem Alpes tranſgreſſum; ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat: ita utrius populi mallet victoriam eſſe, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Poſteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat; ad fortunam inclinavit, legatoſque ad Annibalem miſit: qui vitantes portus Brunduſinum Tarentinumque, quia cuſtodiis navium Romanarum tenebantur; ad Laciniæ Junonis in terram egreſſi ſunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in prædia Romana illati ſunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam caſtra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps à Philippo rege ſe miſſum, ait, ad amicitiam ſocietatemque jungendam cum populo Romano, mandata habere ad conſules, ac ſenatum populumque Romanum.

Inter defectiones veterum ſociorum, Valerius nova ſocietate tam clari regis lætus admodum, hoſtes pro hoſpitibus comiter accepit. dat qui proſequantur, itinera cum cura demonſtrent, quæ loca, quoſque ſaltus, aut Romanus, aut hoſtes teneant. Xenophanes per præſidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit, in caſtra Annibalis pervenit, fœduſque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quam maxime claſſe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vaſtaret maritimam oram: bellum pro parte ſua terra marique gereret. ubi debellatum eſſet, Italia omnis cum ipſa urbe Roma Carthaginienſium atque Annibalis eſſet, prædaque omnis Annibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ inſulæ ad Macedoniam vergunt, ea Philippi regnique*

de, & quo tenderent curſum; Xenophanes primo, ſatis jam ſemel felix mendacium ſtruere, à Philippo ſe ad Romanos miſſum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, perveniſſe. Campaniam ſuperare nequiſſe, ſeptam hoſtium præſidiis. deinde ut Punicus cultus, habituſque ſuſpectos legatos fecit Annibalis, interrogatoſque ſermo prodidit; tum, comitibus eorum ſeductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ, & pacta pacis inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus ſatis cognitis, optimum viſum eſt, captivos comiteſque eorum, Romam ad ſenatum, aut ad conſules, ubicumque eſſent, quam primum deportare, ad id celerrimæ quinque naves delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præeſſet, miſſus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos ſeparatim cuſtodiendos divideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter ſe, neve quæ communicatio conſilii eſſet. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retuliſſet, qui ſtatus rerum in inſula eſſet, bellum ac defectionem omnes ſpectare; Q. Mucium, qui ſucceſſiſſet ſibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculoſum, quam longum morbum implicitum, diu ad belli vim ſuſtinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut ſatis firmum pacatæ provinciæ præſidem eſſe, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites ſcriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipſi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluiſſet. Ad eam rem miſſus eſt T. Manlius Torquatus, qui bis conſul cenſorque fuerat, ſubegeratque in conſulatu Sardos. Sub idem fere tempus, & à Carthagine in Sardiniam claſſis miſſa duce Aſdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda *ejus eſſent.*

Cap. XXXIV. In has ferme leges, inter Pœnum ducem legatoſque Macedonum ictum fœdus, miſſique cum iis ad regis ipſius firmandam fidem legati, Giſgo, & Boſtar, & Mago, eodem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in ſtatione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conſpecti à claſſe Romana ſunt, quæ præſidio erat Calabriæ littoribus. P. Valerius Flaccus cercuros ad perſequendam retrahendamque navem quum miſiſſet, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci ſenſerunt, tradunt ſe Romanis: & ad præfectum claſſis adducti, quum quæreret, qui, & un-

tempeſtate vexata, ad Baleares inſulas ejiciuntur. ibique (adeo non armamenta modo, ſed etiam alvei navium quaſſati erant) ſubductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

Cap. XXXV. In Italia quum poſt Cannenſem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, ſegnius bellum eſſet: Campani per ſe adorti ſunt rem Cumanam ſuæ ditionis facere; primo ſollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum proceſſit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus ſtatum ſacrificium ad Hamas. eo ſenatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt:

petieruntque, ut & Cumanus eo ſenatus veniret ad conſultandum communiter, ut eoſdem uterque populus ſocios hoſteſque haberet: præſidium ibi armatum ſeſe habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi eſſet. Cumani (quamquam ſuſpecta fraus erat) nihil abnuere; ita regi fallax conſilium poſſe rati. Interim Ti. Sempronius conſul Romanus Sinueſſæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu luſtrato, tranſgreſſus Vulturnum flumen, circa Liternum caſtra poſuit. Ibi, quia otioſa ſtativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) aſſueſcerent ſigna ſequi, & in acie agnoſcere ordines ſuos. Inter quæ maxime inerat tum cura duci, itaque legatis tribuniſque præceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ diſcordiam inter ordines ſereret: vetus miles tironi, liber voloni ſeſe exæquari ſineret. omnes ſatis honeſtos, generoſoſque ducerent, quibus arma ſua ſignaque populus Romanus commiſiſſet. quæ fortuna coëgiſſet ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore cura præcepta ab ducibus ſunt quam à militibus obſervata, brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quiſque eſſet miles factus. Hæc agenti Graccho, legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies veniſſet, & quid iis ipſi reſpondiſſent. Triduum poſt eum diem feſtum eſſe: non ſenatum ſolum omnem ibi futurum, ſed caſtra etiam & exercitum Campanum. Gracchus, juſtis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere & manere intra muros, ipſe pridie quam ſtatum ſacrificium Campanis eſſet; Cumas movet caſtra. Hamæ inde tria millia paſſuum abſunt. Jam Campani eo frequentes ex compoſito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (ſummus magi- petrato ſacro inermes redeuntes, obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæſa plus duo millia, cum ipſo duce Mario Alfio. capta ſunt ſigna militaria quatuor & triginta.

Cap. XXXVI. Gracchus minus centum militum jactura caſtris hoſtium potitus, Cumas ſe propere recepit; ab Annibale metuens, qui ſuper Capuam in Tifatis habebat caſtra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam ſimul Capuam ea clades eſt nunciata, ratus Annibal, ab re bene geſta inſolenter lætum exercitum tironum magna ex parte ſervorumque, ſpoliantem victos, prædaſque agentem, ad Hamas ſe inventurum; citatum agmen præter Capuam rapit: obvioſque ex fuga Campanorum dato præſidio Capuam duci, ſaucios vehiculis portari jubet. ipſe Hamis vacua ab hoſtibus caſtra, nec quicquam præter recentis veſtigia cædis, ſtrataque paſſim corpora ſociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quamquam haud modice Annibal cupiebat, ut quia Neapolim non potuerat, Cumas ſaltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil ſecum miles raptim acto agmine extulerat, retro in caſtra ſupra Tifata ſe recepit. inde fatigatus Campanorum precibus, ſequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille paſſus ab urbe caſtra locat. Tum Gracchus, magis verecundia in tali neceſſitate deferendi ſocios, implorantes fidem ſuam populique Romani ſubſtitit, quam ſatis fidens exercitui. Nec alter conſul Fabius, qui ad Cales caſtra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum: occupatus primo auſpiciis repetendis; dein prodigiis, quæ alia ſuper alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litare aruſpices reſpondebant.

Cap. XXXVII. Hæ cauſſæ quum

ſtratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat caſtra, in ſacrificio apparando, & inter id inſtruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis caſtris, aut ulli militari operi. Triduum ſacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat ſacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus inſidiandum tempori ratus, cuſtodibus ad portas poſitis, ne quis enunciare poſſet cœpta, & ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, ſomnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad ſignum poſſent, vigilia ferme prima tolli juſſit ſigna, ſilentique profectus agmine, quum ad Hamas media nocte perveniſſet, caſtra Campana, ut in pervigilio neglecta, ſimul omnibus portis invadit: alios ſomno ſtratos, alios per-

Fabium tenerent, Sempronius in obſidione erat; & jam operibus oppugnabatur. adverſus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipſo muro excitavit conſul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro ſatis per ſe alto ſubjectis validis ſublicis pro ſolo uſus erat. inde primum ſaxis, ſudibuſque, & cæteris miſſilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: poſtremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turri ſeſe præcipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis facta, ſtationes hoſtium fudit, fugavitque in caſtra; ut eo die obſeſſo, quam obſidenti ſimilior eſſet Pœnus. Ad mille trecentos Carthaginienſium cæſi : & undeſexaginta vivi capti, qui circa muros & in ſtationibus ſolute ac negligenter agentes, quum nihil minus quam eruptionem timuiſſent, ex improviſo oppreſſi fuerant. Gracchus, priuſquam ſe hoſtes ab repentino pavore colligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos intra muros recepit. Poſtero die Annibal elatum ſecunda re conſulem juſto prœlio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit. cæterum poſteaquam neminem moveri ab ſolita cuſtodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ ſpei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ ſunt obſidione, iiſdem diebus, & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno proſpere pugnat. Supra duo millia hoſtium occidit, & ducentos octoginta milites amiſit : ſigna militaria ad quadraginta unum cepit. Pulſus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios ſeſe recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius Siciliuſque, auctores defectionis ſecuri percuſſi. ſupra mille captivorum ſub haſta venierunt : præda alia militi conceſſa, exercitus Luceriam reductus.

Cap. XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab ſupero mari ad inferum circumvectæ prope omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque hoſtium an ſociorum eſſent, ſatis ſciretur, Gracchus obviam ex claſſe ſua naves miſit. cum percunctando invicem cognitum eſ-

lerius, militibus Varronianis, quibus L. Apuſtius legatus Tarenti præerat, in naves impoſitis, quinquaginta navium claſſe non tueri modo Italiæ oram, ſed explorare de Macedonico bello. ſi congruentia literis legatorumque indiciis Philippi conſilia eſſent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret : iſque L. Apuſtio legato exercitui præpoſito, Tarentum ad claſſem profectus primo quoque tempore in Macedoniam tranſmitteret : daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad claſſem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta eſt, quæ Ap. Claudio in Siciliam miſſa erat, ut redderetur Hieroni regi : ea per L. Apuſtium legatum Tarentum eſt devecta. ſimul ab Hierone miſſa ducenta millia modium tritici, & hordei centum.

Cap. XXXIX. Dum hæc Romani parant, aguntque ; ad Philippum captiva navis, una ex iis, quæ Romam miſſæ erant, ex curſu refugit : inde ſcitum, legatos cum literis captos. itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis ſuis conveniſſent, quæque legati ejus ad ſe allaturi fuiſſent, legationem aliam cum eiſdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem miſſi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berræus, & Soſitheus Magnes. Hi proſpere tulerunt ac retulerunt mandata. ſed prius ſe æſtas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex poſſet : tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, tranſgreſſo Vulturnum Fabio, poſt expiata tandem prodigia, ambo conſules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam, urbes, quæ ad Pœſet, conſulem Cumis eſſe; naves Cumas appulſæ, captivique ad conſulem deducti, & literæ datæ. Conſul literis Philippi atque Annibalis perlectis, conſignata omnia ad ſenatum itinere terreſtri miſit: navibus devehi legatos juſſit. Quum eodem fere die literæ legatique Romam veniſſent, & percunctatione facta, dicta cum ſcriptis congruerent; primo gravis cura Patres inceſſit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles inſtaret. cui tamen adeo non ſuccubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hoſtem. Captivis in vincula condi juſſis, comitibuſque eorum ſub haſta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductiſque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, quinquaginta naves ab Oſtia Tarentum profectæ: juſſuſque P. Va-

num defecerant, Fabius vi cepit; præſidiaque in iis Annibalis, Campanique permulti capti. & Nolæ, ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plebs Annibalis erat: conſiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam caſtraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius ſuper Veſuvium in Caſtris Claudianis conſedit, inde M. Marcellum proconſulem, cum iis copiis quas habebat, Nolam in præſidium miſit.

Cap. X L. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem adminiſtrari cœptæ, quæ omiſſæ erant, poſteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo eſt implicitus. Manlius navibus longis ad Carales ſubductis, navalibuſque ſociis armatis, ut terra rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hoſtium, haud procul ab

Hampſicoræ caſtris caſtra poſuit. Hampſicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus, nomine Hioſtus, caſtris præerat: is adoleſcentia ferox, temere prœlio inito fuſus, fugatuſque. ad tria millia Sardorum eo prœlio cæſa, trecenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros ſilvaſque fuga palatus; dein, quo ducem fugiſſe fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prœlio in Sardinia eſſet, ni claſſis Punica cum duce Aſdrubale, quæ tempeſtate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad ſpem rebellandi adveniſſet. Manlius poſt famam appulſæ Punicæ claſſis, Carales ſe recepit. ea occaſio Hampſicoræ data, Pœno ſe jungendi. Aſdrubal copiis in terram expoſitis, & claſſe remiſſa Carthaginem, duce Hampſicora ad ſociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effuſa eum populatione continuiſſet. Primo caſtra caſtris modico intervallo ſunt objecta, deinde procurſationes leviaque certamina vario eventu inita: poſtremo deſcenſum in aciem, ſigniſque collatis juſto prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci aſſuetis, fecerunt: poſtremo & ipſi, quum omnia circa ſtrage ac fuga Sardorum repleta eſſent, fuſi. cæterorum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, incluſit Romanus. cædes inde magis, quam pugna fuit. Duodecim millia hoſtium cæſa, Sardorum ſimul Pœnorumque ferme tria millia & ſexcenti capti, & ſigna militaria ſeptem & viginti.

Cap XLI. Ante omnia claram &

quem ſecum advexerat milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & ſtipendium quæſtoribus, frumentum ædilibus, captivoſque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta navium ab Lilybæo claſſe in Africam tranſvectus, depopulatuſque agrum Carthaginienſem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Aſdrubalem à Balearibus nuper trajeciſſe, claſſi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commiſſo, ſeptem inde naves cum ſociis navalibus cepit: cæteras metus haud ſecus, quam tempeſtas, paſſim disjecit. Per eoſdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad ſupplementum Carthagine miſſis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros acceſſit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius per ſimulationem provinciæ circumeundæ Meſſanam raptim exercitu ducto, æſtu ſecundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenſes portas Romanis clauſerunt. Appius magno conatu nulla re geſta, Meſſanam repetit. Eadem æſtate Marcellus ab Nola, quam præſidio obtinebat, crebras excurſiones in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos fecit. adeoque omnia ferro atque igni vaſtavit, ut antiquarum Cladium Samnio memoriam renovaret.

Cap. XLII. Itaque extemplo legati ad Annibalem miſſi ſimul ex utraque gente, Ita Pœnum allocuti ſunt: *Hoſtes populi Romani, Annibal, fuimus primum per nos ipſi, quoad noſtra arma noſtræ vires nos tutari poterant. poſteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: a quo relicti, pacem neceſſariam accepimus, fuimuſque in ea per annos prope* memorabilem pugnam fecit Aſdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienſes. Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Annibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis; bellique ejus haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus ſuis fecerunt. nam & filius Hampſicoræ Hioſtus in acie cecidit: & Hampſicora cum paucis equitibus fugiens, ut ſuper afflictas res necem quoque filii audivit, nocte ne cujus interventus cœpta impediret, mortem ſibi conſcivit. Cæteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggreſſus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampſicoram Pœnoſque defecerant, obſidibus datis, dediderunt ſeſe. quibus ſtipendio frumentoque imperato pro cujuſque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impoſitoque

quinquaginta, ad id tempus quo in Italiam veniſti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives noſtros, quos captos nobis remiſiſti, ita conciliavit tibi, ut te ſalvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, ſed ne Deos quidem iratos (ſi dici fas eſt) timeremus. At, Hercule, non ſolum incolumi & victore, ſed præſente te, quum ploratum prope conjugum ac liberorum noſtrorum exaudire, & flagrantia tecta poſſes conſpicere: ita ſumus aliquoties hac æſtate devaſtati, ut M. Marcellus, non Annibal viciſſe ad Cannas videatur: glorienturque Romani, te ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emiſſo, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum geſſimus: nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: niſi quod per biennium Pyrrhus noſtro magis milite ſuas auxit vires, quam ſuis viribus nos defendit. Non ego ſecundis *rebus noſtris gloriabor : duos conſules, ac duos conſulares exercitus à nobis ſub jugum miſſos, & ſi qua alia aut læta aut glorioſa nobis evenerunt. quæ aſpera adverſaque tunc acciderunt, minore indignatione referre poſſumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magiſtris equitum, bini conſules cum binis conſularibus exercitibus ingrediebantur fines noſtros ; ante explorato & ſubſidiis poſitis : & ſub ſignis ad populandum ducebant. nunc prope unius & parvi ad tuendam Nolam præſidii præda ſumus. Jam, ne manipulatim quidem, ſed latronum modo, percurſant totis finibus noſtris negligentius, quam ſi in Romano vagarentur agro. Cauſſa autem hæc eſt, quod neque tu defendis ; & noſtra juventus, quæ ſi domi eſſet, tutaretur, omnis ſub ſignis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim : niſi à quo tot Romanas acies fuſas ſtrataſque eſſe ſciam, ei facile eſſe ducam opprimere populatores noſtros vagos, ſine ſignis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, prædæ ſpes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt. præſidiumque miſſum nobis erit & Nolæ ademeris : ſi modo, quos ut ſocios haberes dignos duxiſti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.*

Cap. XLIII. Ad ea Annibal reſpondit : *Omnia ſimul facere Hirpinos Samniteſque : & indicare clades ſuas, & petere præſidium, & queri indefenſos ſe, neglectoſque. Indicandum autem fuiſſe primum, deinde petendum præſidium : poſtremo, ni impetraretur, tum denique querendum, fruſtra opem imploratam. Exercitum, ſe non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne & ipſe oneri eſſet, ſed in proxima loca ſociorum populi Romani adducturum. iis populandis & militem ſuum repleturum ſe, & metu procul ab iis ſummoturum hoſteis. Quod ad bellum Romanum attineret, ſi Traſimeni quam Trebiæ, ſi Cannarum quam Traſimeni pugna no-*

hoſtem adventare, copias intra mœnia tenuit : per muros inambulare ſenatores Nolanos juſſit, & omnia circa explorare, quæ apud hoſtes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum ſucceſſiſſet, Herennium Baſſum, & Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permiſſuque Marcelli egreſſos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem, fortunamque extollit : populi Romani obterit ſeneſcentem cum viribus majeſtatem, *quæ ſi paria eſſent, ut quondam fuiſſent, tamen expertis quam grave Romanum imperium ſociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuiſſet ; Punicam Romanæ ſocietatem atque amicitiam præoptandam eſſe. Si ambo conſules cum ſuis exercitibus ad Nolam eſſent, tamen non magis pares Annibali futuros, quam ad Cannas fuiſſent : nedum prætor unus cum paucis & novis militibus Nolam tutari poſſit. ipſorum quam Annibalis intereſſe, capta an tradita Nola potiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus eſſet : ſed quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam intereſſet, ipſos prope in medio ſitos Nolanos ſcire. Nolle ominari quæ captæ urbi ceſſura forent : ſed potius ſpondere, ſi Marcellum cum præſidio ac Nolam tradidiſſent, neminem alium quam ipſos legem, qua in ſocietatem amicitiamque Annibalis venirent, dicturum.*

Cap. XLIV. Ad ea Herennius Baſſus reſpondit : *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam eſſe, cujus neutros ad eam diem pœnitere ; & ſibi ſi cum fortuna mutanda fides fuerat, ſero jam eſſe mutare eam. dedituris ſe Annibali, non fuiſſe arceſſendum Romanum præſidium : cum iis qui ad ſe tuendos veniſſent, omnia ſibi & eſſe conſociata, & ad ultimum fore.* Hoc colloquium abſtulit ſpem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circumdedit, ut ſimul ab omni parte *bilior eſſet ; Cannarum ſe quoque memoriam obſcuram majore & clariore victoria facturum.* Cum hoc reſponſo, muneribuſque amplis, legatos dimiſit. Ipſe præſidio modico relicto in Tifatis, profectus cætero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum ſupplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. caſtris haud procul poſitis, longe alia omnia inquirenti comperta ſunt, quam quæ à legatis ſociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hoſti commiſſum dici poſſet. explorato, cum firmiſque præſidiis tuto receptu prædatum ierat: omniaque velut adverſus præſentem Annibalem cauta proviſaque fuerunt. Tum ubi ſenſit

mœnia aggrederetur. Quem ut ſucceſſiſſe muris Marcellus vidit, inſtructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu perculſi, cæſique ſunt, dein concurſu ad pugnantes facto, æquatiſque viribus, atrox cœpit eſſe pugna. memorabiliſque inter paucas fuiſſet, ni ingentibus procellis effuſus imber diremiſſet pugnantes. Eo die commiſſo modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in caſtra ſeſe receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculſi ceciderunt, haud plus quam triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam uſque ad horam tertiam diei inſequentis tenuit: itaque quamquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt ſeſe tamen munimentis. tertio die Annibal, partem copiarum prædatum in agrum Nolanum miſit. Quod ubi animadvertit Marcellus; extemplo in aciem copias eduxit. neque Annibal detrectavit. Mille fere paſſuum inter urbem erant, caſtraque. eo ſpatio (& ſunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque ſublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prœlium jam commiſſum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in ſubſidiis ſtare, & ſaucios ex acie efferre juſſit. pugna abſtinere, ni ab ſe ſignum accepiſſent.

Cap. XLV. Prœlium erat anceps: ſumma vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulſis priore anno ab Nola ab eodem ſe duce, milite alio, inſtare jubet. *Non omnes eſſe in acie: prædantes vagari in agro, ſed qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino & ſcortis, omnibuſque luſtris per totam hiemem confectos. Abiſſe illam vim, vigoremque: dilapſa eſſe robora corporum animorumque, quibus Pyrenai, Alpiumque ſuperata ſint juga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque ſuſtinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuiſſe. ibi virtutem bellicam, ibi militarem diſciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi ſpem futuri extinctam.* Quum hæc exprobrando hoſti Marcellus, ſuorum militum animos exigeret, Annibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma ſignaque eadem ſe noſcere, quæ ad Trebiam Traſimenumque, poſtremo ad Cannas viderit, habueritque. militem alium profecto ſe in hiberna Capuam duxiſſe, alium inde eduxiſſe. Legatumne Romanum, & legionis unius atque alæ, magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies conſulares nunquam ſuſtinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis ſubſidiis, inultus nos jam iterum laceſſit? Ubi ille meus miles*

Cap. XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romaniſque creſcerent animi non duce ſolum adhortante, ſed Nolanis etiam per clamorem favoris indicem accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in caſtra compulſi ſunt, quæ oppugnare cupientes milites Romanos, Marcellus Nolam reducit cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hoſtium plus quinque millia cæſa eo die, vivi capti ſexcenti, & ſigna militaria undeviginti, & duo elephanti. quatuor in acie occiſi. Romanorum minus mille interfecti. poſterum diem, induciis tacitis, ſepeliendo utrimque cæſos in acie, conſumpſerunt. Spolia hoſtium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio poſt die (ob iram credo aliquam, aut ſpem liberalioris militiæ) mille ducenti ſeptuaginta duo equites, mixti Numidæ Hiſpanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello uſi ſunt ſæpe Romani. Ager Hiſpanis in Hiſpania, Numidis in Africa poſt bellum virtutis cauſſa latus, datus eſt. Annibal ab Nola remiſſo in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipſe Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos conſedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea caſtra convecto, quæ ſuper Sueſſulam erant, munimentiſque firmatis, & præſidio, quod per hiberna ad tutandum locum ſatis eſſet, relicto, ipſe Capuam propius movit caſtra, agrumque Campanum ferro ignique eſt depopulatus. donec coacti ſunt Campani, nihil admodum viribus ſuis fidentes, egredi portis, & caſtra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equeſtribus prœliis laceſſebant hoſtem. Inter multos nobiles equites Campanos, Cerrinus Jubellius erat; cognomine Taurea. civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortiſſimus *eſt, qui erepto ex equo C. Flaminio conſuli caput abſtulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii eſt aliud? Qui pauci plures vincere ſoliti eſtis, nunc paucis plures vix reſtatis. Romam vos expugnaturos, ſi quis duceret, fortes lingua jactabatis. Et nunc minor eſt res. hic experiri vim, virtutemque volo. Expugnate Nolam: campeſtrem urbem, non flumine non mari ſeptam. hinc vos ex tam opulenta urbe præda ſpoliiſque onuſtos, vel ducam quo voletis, vel ſequar.*

eques: adeo, ut quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Aſellus, gloria equeſtri æquaret. Hunc Taurea quum diu perluſtrans oculis obequitaſſet hoſtium turmis; tandem facto ſilentio, ubi eſſet Claudius Aſellus? quæſivit. *& quoniam verbis ſecum de virtute ambigere ſolitus eſſet, cur non ferro decerneret; daretque opima ſpolia victus, aut victor caperet?*

Cap. XLVII. Hæc ubi Aſello nunciata ſunt in caſtra; id modo moratus, ut conſulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare? permiſſu ejus arma extemplo cepit : proveƈtuſque ante ſtationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique ubi vellet, juſſit. Jam Romani ad ſpectaculum pugnæ ejus frequentes exierant : & Campani, non vallum modo caſtrorum, ſed mœnia etiam urbis proſpectantes repleverant. Quum jam ante ferocibus diƈtis rem nobilitaſſent, infeſtis haſtis concitarunt equos. dein libero ſpatio inter ſe ludificantes, ſine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum erit certamen, niſi è campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum ſpatio cominus conſerentur manus.* Diƈto prope citius, equum in viam Claudius dejecit. Taurea verbis ferocior quam re, *Minime ſis*, inquit, *cantherium in foſſa.* quæ vox in ruſticum inde proverbium prodita. Claudius quum ex via longe perequitaſſet, nullo obvio hoſte in campum rurſum eveƈtus, increpans ignaviam hoſtis, cum magno gaudio & gratulatione, viƈtor in caſtra redit. Huic pugnæ equeſtri rem (quam ſatis certam, communis exiſtimatio eſt) mirabilem certe, adjiciunt quidam annales. quum refugientem ad urbem Tauream Claudius ſequeretur, patenti hoſtium portæ inveƈtum, per alteram ſtupentibus miraculo hoſtibus intaƈtum evaſiſſe.

Cap. XLVIII. Quieta inde ſtativa fuere, ac retro etiam conſul movit caſtra, ut ſementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in ſegetibus herbæ pabulum præbere poterant id convexit in Claudiana caſtra ſuper Sueſſulam ; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconſuli imperavit, ut retento Nolæ neceſſario ad tuendam urbem præſidio, cæteros milites dimitteret Romam ; ne oneri ſociis, & ſumptui reipublicæ eſſent. Et T. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones dum duxiſſet, M. Valerium inde prætorem Brun-

fateretur : ſed occurrebat animis, quantos exercitus terreſtres navaleſque tuerentur, quantaque nova claſſis mox paranda eſſet ; ſi bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam & Sardiniam, quæ ante bellum veƈtigales fuiſſent, vix præſides provinciarum exercitus alere : tributo ſumptus ſuppeditari. verum cum ipſum tributum conferentium numerum tantis exercituum ſtragibus, & ad Traſimenum lacum, & ad Cannas, imminutum ; qui ſupereſſent pauci ſi multiplici gravarentur ſtipendio, alia perituros peſte. Itaque niſi fide ſtaret reſpublica, opibus non ſtaturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori eſſe, indicandas populo publicas neceſſitates, cohortandoſque, qui redempturis auxiſſent patrimonia, ut reipublicæ ex qua creviſſent, ad tempus commodarent : conducerentque ea lege præbenda, quæ ad exercitum Hiſpanienſem opus eſſent, ut quum pecunia in ærario eſſet, iis primis ſolveretur.* Hæc prætor in concione edixit, qua die veſtimenta, frumentum Hiſpanienſi exercitui præbenda, quæque alia opus eſſent navalibus ſociis, eſſet locaturus.

Cap. XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres ſocietates aderant hominum undeviginti, quorum duo poſtulata fuere : unum, ut militia vacarent, dum in eo publico eſſent : alterum, ut quæ in naves impoſuiſſent, ab hoſtium tempeſtatiſque vi, publico periculo eſſent. Utroque impetrato, conduxerunt ; privataque pecunia reſpublica adminiſtrata eſt. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conduƈta omnia magno animo fiunt, ſic ſumma fide præbita : nec ſecus quam ſi ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Aſdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defeƈtionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina caſtra hoſtium Scipiones, quum in duſium, cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu miſit, tuerique oram agri Salentini, & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, juſſit. Exitu æſtatis ejus, qua hæc geſta perſcripſimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque proſperas in Hiſpania res geſſiſſent. ſed pecuniam in ſtipendium, veſtimentaque, & frumentum exercitui, & ſociis navalibus, omnia deeſſe. Quod ad ſtipendium attineat, ſi ærarium inops eſſet, ſe aliquam rationem inituros, quo modo ab Hiſpanis ſumant. cætera utique ab Roma mittenda eſſe: nec aliter, aut exercitum, aut provinciam, retineri poſſe. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin & vera ſcribi & poſtulari æqua

urbem ſociorum, magno certamine ac ſtrage obſiſtentium, perveniſſent; frumentum, cujus inopia erat, advexerunt, cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro ſe pugnantem Romanum exercitum vidiſſent; ad caſtra maxima oppugnanda, quibus Aſdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginienſium, ibi rem ſummam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione è caſtris pugnatum eſt. ſexaginta hoſtium millia eo die in pugna fuerunt, ſexdecim circiter Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipſi erant, Romani hoſtium occiderint: ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undeſexaginta militaria ſigna; elephantis quinque in prœlio occiſis. triniſque caſtris eo die potiti ſunt. Illiturgi obſidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti; ſuppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces eſſet; & tum juventute abundante. Iterum ſignis collatis eadem fortuna utriuſque partis pugnatum. ſupra tredecim millia hoſtium cæſa, ſupra duo capta; cum ſignis duobus & quadraginta, & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hiſpaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea æſtate in Hiſpania quam in Italia res geſtæ.

EPITOME

LIBRI XXIV.

Hieronymus, Syracuſanorum rex, cujus avus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginienſes defecit: & propter crudelitatem ſuperbiamque, à ſuis interfectus eſt. Ti. Sempronius Gracchus, proconſul proſpere adverſus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit; ſervorum maxime opera, quos liberos eſſe juſſit. Claudius Marcellus, conſul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracuſas obſedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum eſt; qui ad Apolloniam nocturno prælio oppreſſus, fugatuſque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor miſſus. Res præterea in Hiſpania à P. & Cn. Scipionibus adverſus Carthaginienſes geſtas continet. Syphax rex Numidarum, in amicitiam aſcitus, & a Maſaniſſa, rege Maſſyliorum, pro Carthaginienſibus pugnante, victus, in Mauruſios cum maxima manu tranſit contra Gades, ubi anguſto freto Africa & Hiſpania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti, quorum auxiliis aſcitis, tunc primum mercenarium militem Romana caſtra habuerunt.

CAPUT I.

Ut ex Campania in Bruttios reditum eſt, Hanno adjutoribus & ducibus Bruttiis Græcas urbes tentavit: eo facilius in ſocietate manentes Romana, quod Bruttios, quos tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in poteſtate hoſtium eſſe afferebant; tum, metu victi, conſulturos ſe populum reſponderunt. advocataque extemplo concione, quum & leviſſimus quiſque novas res novamque ſocietatem mallent, & quorum propinqui extra urbem intercluſi ab

& oderant, & metuebant, Carthaginienſium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum eſt, dieſque aliquot ibi nequicquam abſumpti. Interim Locrenſes frumentum, lignaque, & cætera neceſſaria uſibus ex agris in urbem rapere; etiam ne quid relictum prædæ hoſtibus eſſet: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. poſtremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emiſit, qui violare quemquam veriti, tantum ut excluderent ab urbe fuga diſſipatos, turmas objecere. Dux ipſe loco ſuperiore capto, unde agros urbemque poſſet conſpicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrenſium ad colloquium juſſit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad urbem hoſtibus erant, velut obſidibus datis, pigneratos haberent animos; pauci magis taciti probaret conſtantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in ſpeciem conſenſu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præſidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impoſitis in naves, ut Rhegium deveherentur; Amilcarem Pœnoſque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei prope non ſervata fides deditis eſt, quum Pœnus, dolo dimiſſum Romanum incuſaret: Locrenſes, profugiſſe ipſum cauſſarentur. Inſecuti etiam equites ſunt, ſi quo caſu in freto æſtus morari aut deferre naves in terram poſſet, & eos quidem, quos ſequebantur, non ſunt adepti: alias à Meſſana trajicientes freto Rhegium naves conſpexerunt. Milites erant Romani à Claudio prætore miſſi ad obtinendam urbem præſidio. itaque Rhegio extemplo abſceſſum eſt. Locrenſibus juſſu Annibalis data pax, *ut liberi ſuis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus in poteſtate Locrenſium eſſet: ſocietas eo jure ſtaret, ut Pœnus Locrenſem, Locrenſiſque Pœnum pace ac bello juvaret.*

Cap. II. Sic à freto Pœni reducti. frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos ſe deſtinaverant, intactas reliquiſſent. Itaque per ſe ipſi conſcriptis armatiſque juventutis ſuæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire; Græcam & ipſam urbem, & maritimam: plurimum acceſſurum opibus, ſi in ora maris portum ac urbem mœnibus validam tenuiſſent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arceſſere ad auxilium Pœnos ſatis audebant, ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur: & ſi Pœnus rurſus magis arbiter pacis quam adjutor belli fuiſſet, ne in libertatem Crotonis, ſicut ante Locrorum, fruſtra pugnaretur. Itaque optimum viſum eſt ad Annibalem mitti legatos: caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum eſſet. Annibal quum, præſentium eam conſultationem eſſe, reſpondiſſet, & ad Hannonem eos rejeciſſet; ab Hannone nihil certi allatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & ſperabant quum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec Juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad ſe defecturos. Crotone nec conſilium unum inter populares nec voluntas erat. unus velut morbus invaſerat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus diſſentiret: ſenatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam diſſenſionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis, Ariſtomachum eſſe princi-

nobilius, Laciniæ Junonis; ſanctum omnibus circa populis. Lucus ibi frequenti ſilva, & proceris abietis arboribus ſeptus, læta in medio paſcua habuit, ubi omnis generis ſacrum Deæ paſcebatur pecus ſine ullo paſtore: ſeparatimque egreſſi cujuſque generis greges, nocte remeabant ad ſtabula; numquam inſidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea ſolida facta, & ſacrata eſt: inclitumque templum, divitiis etiam, non tantum ſanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam inſignibus locis. Fama eſt, aram eſſe in veſtibulo templi, cujus cinerem nullo umquam moveri vento. Sed arx Crotonis una parte imminet mari, altera vergente in agrum, ſitu tantum naturali quondam munita, poſtea & muro cincta eſt, qua per averſas rupes ab Dionyſio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem ſatis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant; circumſedente cum Bruttiis eos etiam plebe ſua. Poſtremo Bruttii, quum ſuis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti neceſſitate, Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vaſtam ac deſertam bellis urbem paterentur; omnium neminem præter Ariſtomachum movit. morituros ſe affirmabant citius, quam, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legeſque, ac mox linguam etiam verterentur. Ariſtomachus unus, quando nec ſuadendo ad deditionem ſatis valebat, nec, ſicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat; transfugit ad Hannonem. Lopem plebis, tradendæque auctorem urbis : & in vaſta urbe lateque omnibus disjectis mœnibus partitas ſtationes cuſtodiaſque ſenatorum ac plebis eſſe. quacumque cuſtodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem : acceptique à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant; præparato jam ante ad talem caſum perfugio. Eodem Ariſtomachus perfugit; tamquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuiſſet.

Cap. III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim milia paſſuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. poſt vaſtitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur : flumen quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat : & arx procul iis, quæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipſa urbe crenſes brevi poſt legati quum permiſſu Hannonis arcem intraſſent, perſuadent, ut traduci ſe in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut ſibi liceret, impetraverant & ab Annibale, miſſis ad ipſum legatis. ita Crotone exceſſum eſt: deductique Crotoniatæ ad mare, naves conſcendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius conſul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occaſione, aut opportunitate hujus aut illius partis oriebantur : meliorque eis Romanus, & indies cautior tutiorque ab inſidiis fiebat.

Cap. IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus tranſlatum : puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultima ſenecta voluiſſe dicitur, liberas Syracuſas relinquere, ne ſub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic conſilio ejus ſumma ope obſtitere filiæ: nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes ſe, viroſque ſuos, Andranodorum, & Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonageſimum jam agenti annum, circumſeſſo dies nocteſque muliebribus blanditiis liberare animum, & convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus eſt moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab ſe cultam inviolatam ſervarent, juvenemque ſuis potiſſimum veſtigiis inſiſtere vellent, diſciplinæque, in qua edoctus eſſet. Poſt hæc mandata quum exſpiraſſet, tutores prodeunt. teſtamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores diſpoſiti erant, approbantibus teſtamentum, cæteris velut patre amiſſo in orba civitate omnia timentibus; funus fit regium, magis amore civium & caritate, quam cura ſuorum celebre. Deinde cæteros tutores ſummovet Andranodorus: juvenem jam eſſe dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam, quæ ipſi cum pluribus communis erat, in ſe unum omnium vires convertit.

Cap. V. Vix quidem ulli bono, moderatoque regi facilis erat favor apud Syracuſanos, ſuccedenti tantæ caritati Hieronis. verum enim vero Hieronymus, velut ſuis vitiis deſide-

pus, generi Hieronis, & Thraſo quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienſes, Thraſo ad ſocietatem Romanam, certamine ac ſtudiis interdum in ſe convertebant animum adoleſcentis: cum conjuratio in tyranni caput facta, indicatur per calonem quendam æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura aſſuetum. Index unum ex conjuratis Theodorum, à quo ipſe appellatus erat, nominare potuit. qui comprehenſus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de ſe ipſe haud cunctanter faſſus, conſcios celabat, poſtremo, quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis ſe ſimulans, avertit ab conſciis in inſontes indicium (Thraſonem eſſe auctorem conſilii mentitus. nec niſi tam potenti duce confiſos, rem tantam auſuros) ab latere tyranni, quorum capita viliſſima fingenti inter dolores gemituſque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraſo nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad ſupplicium. adjectique pœnæ cæteri juxta inſontes. Conſciorum nemo, quum diu ſocius conſilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipſi Theodoto virium ad arcana occultanda.

Cap. VI. Itaque quod omne vinculum cum Romanis ſocietatis erat, Thraſone ſublato è medio, extemplo haud dubie ad defectionem res ſpectabat. legatique ad Annibalem miſſi: ac remiſſi ab eo cum Annibale nobili adoleſcente Hippocrates & Epicydes nati Carthagine; ſed oriundi ab Syracuſis, exſule avo, Pœni ipſi materno genere. Per hos juncta ſocietas Annibali ac Syracuſano tyranno: nec invito Annibale apud tyranrabilem efficere vellet avum, primo ſtatim conſpectu omnia quam diſparia eſſent, oſtendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus Gelonem, nec veſtis habitu, nec alio ullo inſigni differentes à cæteris civibus vidiſſent, conſpexere purpuram, ac diadema, ac ſatellites armatos: quadrigiſque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionyſii tyranni. Hunc tam ſuperbum apparatum habitumque, convenientes ſequebantur, contemptus omnium hominum, ſuperbæ aures, contumelioſa dicta: rari aditus non alienis modo, ſed tutoribus etiam: libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaſerat, ut quidam ex tutoribus, aut morte voluntaria aut fuga præverterent metum ſuppliciorum. Tres ex iis, quibus ſolis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus & Zoip-

num manſerunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum miſit: qui quum ſeſe ad renovandam ſocietatem, quæ cum avo fuiſſet, veniſſe dicerent, per ludibrium auditi dimiſſique ſunt, ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuiſſet? vix credibilia enim legatos Annibalis narrare. Velle quid veri ſit ſcire, ut ex eo utram ſpem ſequatur, conſilium capiat.* Romani, quum ſerio legationes audire cœpiſſet, redituros ſe ad eum dicentes eſſe: monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiſcuntur. Hieronymus legatos Carthaginem miſit; ad fœdus ex ſocietate cum Annibale faciendum. Pacto convenit, ut quum Romanos Sicilia expuliſſent (id autem brevi fore, ſi naves atque exercitum miſiſſent) Himera amnis, qui ferme inſulam dividit , finis regni Syracuſani ac Punici imperii eſſet. Aliam deinde inflatus aſſentationibus eorum , qui eum non Hieronis tantum , ſed Pyrrhi etiam regis materni avi jubebant meminiſſe , legationem miſit : quia æquum cenſebat, Sicilia ſibi omni cedi : Italiæ imperium proprium quæri Carthaginienſi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioſo , neque arguebant ; dummodo averterent eum ab Romanis.

Cap. VII. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam quum præmiſſis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes , quæ præſidiis tenebantur Romanis ; & ipſe in Leontinos cum cætero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus eſſet; liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) imminentes viæ anguſtæ,qua deſcendere ad forum rex ſolebat , ſumpſerunt. ibi, quum inſtructi armatique cæteri tranſitum exſpectantes ſtarent , uni ex eis Dinomeni fuit nomen) quia cuſtos corporis erat , partes datæ ſunt , ut quum appropinquaret januæ rex , per cauſſam aliquam in anguſtiis ſuſtineret ab tergo agmen. Ita ut convenerat, factum eſt. tanquam laxaret elatum pedem ab ſtricto nodo, moratus turbam Dinomenes,tantum intervalli fecit , ut quum in prætereuntem ſine armatis regem impetus fieret , confoderetur aliquot prius vulneribus quam ſuccurri poſſet. Clamore & tumultu audito , in Dinomenem jam haud dubie obſtantem tela conjiciuntur : per quæ tamen duobus acceptis vulneribus , evaſit. Fuga ſatellitum, ut jacentem videre regem , facta eſt. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracuſas pergunt, ad præoccupanda Andranodori,regiorumque aliorum conſilia. Incerto rerum ſtatu , Ap. Clau-

Cap. VIII. *Si aut pacem in Italia aut bellum cum eo hoſte haberemus , in quo negligentiæ laxior locus eſſet, qui veſtris ſtudiis, quæ in campum ad mandandos , quibus velitis, honores affertis , moram ullam offerret , is mihi parum meminiſſe videretur veſtræ libertatis. ſed quum in hoc bello , in hoc hoſte , nunquam ab ullo duce ſine ingenti noſtra clade erratum ſit, eadem vos cura,qua in aciem armati deſcenditis , inire ſuffragium ad creandos conſules decet , & ſibi ſic quemque dicere ; Annibali imperatori parem conſulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano ſummo equiti provocanti, ſummus Romanus eques Aſellus Claudius eſt oppoſitus. Adverſus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis , T. Manlium , fidentem & animo & viribus, miſere majoris noſtri. Ob eandem cauſſam haud multis annis poſt fuiſſe non negaverim , cur M. Valerio non diffideretur, adverſus ſimiliter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equiteſque optamus , ut validiores , ſi minus, ut pares hoſti, habeamus ; ita duci hoſtium parem imperatorem quæramus. Quum qui eſt ſummus in civitate dux , eum legerimus ; tamen repente lectus , in annum creatus adverſus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur , nullis neque temporis, neque juris incluſum anguſtiis , quo minus ita omnia gerat adminiſtretque, ut tempora poſtulabunt belli. nobis autem in apparatu ipſo , ac tantum inchoantibus res , annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos conſules deceat. ſatis eſt dictum ; reſtat ut pauca de eis , in quos prærogativæ favor inclinavit , dicam. M. Æmilius Regillus flamen eſt Quirinalis, quem neque mittere à ſacris, neque retinere poſſumus, ut non Deum aut belli deſeramus curam. Otacilius, ſororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. cæterum* dius bellum oriens ex propinquo quum cerneret, ſenatum literis certiorem fecit; Siciliam Carthaginienſi populo & Annibali conciliari: ipſe adverſus Syracuſana conſilia, provinciam, regnique fines omnia convertit præſidia. Exitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate ſenatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præſidiumque impoſuit. inde Romam comitiorum cauſſa veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in campum deſcendit. Eo die quum ſors prærogativæ Anienſi juniorum exiſſet, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum conſules diceret; tum Q. Fabius ſilentio facto, tali oratione eſt uſus:

non ea veſtra in me majoreſque meos merita ſunt, ut non potiorem privatis neceſſitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare poteſt: ubi ſæva orta tempeſtas eſt, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus eſt. Non tranquillo navigamus, ſed jam aliquot procellis ſubmerſi penè ſumus. itaque quis ad gubernacula ſedeat, ſumma cura providendum ac præcavendum vobis eſt. In minore te experti, T. Otacili, re ſumus. haud ſane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquam dediſti. Claſſem hoc anno cui tu præfuiſti, trium rerum cauſſa paravimus: ut Africæ oram popularetur, ut tuta nobis Italiæ littora eſſent, ante omnia, ne ſup-

ſupplementum cum ſtipendio commeatuque ab Carthagine Annibali transportaretur. Create conſulem T. Otacilium, non dico ſi omnia hæc, ſed ſi aliquid eorum reipublicæ præſtitit. Sin autem, te claſſem obtinente, etiam velut pacato mari quælibet Annibali tuta atque integra ab domo venerunt; ſi ora Italiæ infeſtior hoc anno, quam Africæ fuit; quid dicere potes, cur te potiſſimum ducem Annibali hoſti opponamus? Si conſul eſſes, dictatorem dicendum exemplo majorum noſtrorum cenſeremus. nec tu id indignari poſſes, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius intereſt quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, ſub quo concidas. Ego magnopere ſuadeo, eodem animo, quo, ſi ſtantibus vobis in aciem armatis repente delegendi duo imperatores eſſent, quorum ductu atque auſpicio dimicaretis, hodie quoque conſules creetis: quibus ſacramento liberi veſtri dicant, ad quorum edictum conveniant, ſub quorum tutela atque cura militent. Lacus Traſimenus & Cannæ, triſtia ad recordationem exempla, ſed ad præcavendum ſimile, utiles documento ſunt. Præco Anienſem juniorum in ſuffragium revoca.

Cap. IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare conſulatum velle, vociferaretur atque obſtreperet, lictores ad eum accedere conſul juſſit. & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit cum ſecuribus ſibi faſces præferri. Iterum prærogativa ſuffragium init; creatique in ea conſules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eoſdem conſules cæteræ centuriæ ſine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus, Q. Fulvius Flaccus: novi tres alii creati, T. Otacilius Craſſus iterum, Q. Fabius conſulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Marcellus conſul creatus, quum ad exercitum eſſet; præſenti Fabio, atque ipſo comitia habente, conſulatus continuatus. Tempus ac neceſſitas belli, ac diſcrimen ſummæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret: aut ſuſpectum cupiditatis imperii conſulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi, quod quum ſummo imperatore eſſe opus reipublicæ ſciret, ſeque eum haud dubie eſſe; minoris invidiam ſuam, ſi qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicæ feciſſet.

Cap. X. Quo die magiſtratum inierunt conſules, ſenatus in Capitolio eſt habitus: decretumque omnium primum, ut conſules ſortirentur, compararentve inter ſe, uter cenſoribus creandis comitia haberet, priuſquam ad exercitum proficiſceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant: juſſique in provinciis manere. Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, Manius Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni pro prætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brunduſium oræ maritimæ, intentus adverſus omnes motus Philippi Macedonum regis præeſſet. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia. T. Otacilio claſſis eadem, quam adverſus Carthaginienſes priore anno habuiſſet. Prodigia eo anno multa nunciata ſunt. quæ quo magis credebant ſimplices ac religioſi homines, eo plura nunciabantur: Lanuvii in æde intus Soſpitæ Junonis corvos nidum feciſſe. In Apulia palmam viridem arſiſſe. Mantuæ ſtagnum effuſum Mincio amni, cruentum viſum. Et Calibus creta, & Romæ in foro boario ſanguine pluiſſe. Et in vico Iſtrico fontem ſub terra tanta vi aquarum fluxiſſe, ut ſerias doliaque quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus

Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, ſenatuſconſultum factum eſt, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia eſſet: iſque potiſſimum conſulibus ad bellum profectis, urbi præeſſet.* Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberiſque agros inundavit cum magna ſtrage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno ſecundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, conſulatum ineuntes, plus ſolito converterant in ſe civitatis animos. multis enim annis tale conſulum par non fuerat. Referebant ſenes, ſic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, ſic poſtea Papirium Carviliumque adverſus Samnites, Bruttioſque, & Lucanum cum Tarentino populum, conſules declaratos. Abſens

torrentis tulerit. Tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: haſtam Martis Præneſte ſua ſponte promotam· bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, Io triumphe! clamaſſe: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, ſpecieſque hominum circum eam, cum candida veſte, viſas eſſe. Quin Romæ quoque in ipſa urbe ſecundum apum examen in foro viſum. Affirmantes quidam legiones ſe armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo eſſent, negarunt quemquam ibi, præter aſſuetos collis ejus cultores, apparuiſſe. Hæc prodigia hoſtiis majoribus procurata ſunt, ex aruſpicum reſponſo: & ſupplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romæ eſſent, indicta eſt.

Cap. XI. Perpetratis, quæ ad pacem Deum pertinebant, de republ. belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque eſſent, conſules ad ſenatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas conſules ſibi ſumere. binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabuſque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præeſſe. ſingulas C. Terentio procos. ad Picenum, & M. Valerio ad claſſem circa Brunduſium relinqui, & duas urbi præſidio eſſe. Hic ut numerus legionum expleretur, ſex novæ legiones erant ſcribendæ. eas primo quoque tempore conſules ſcribere juſſi, & claſſem parare: ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ littoribus in ſtatione eſſent, centum quinquaginta longarum navium claſſis eo anno expleretur. Delectu habito, & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia cenſoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Quum increbeſceret rumor, bellum in Sicilia eſſe; T. Otacilius eo cum claſſe proficiſci juſſus eſt. Quum deeſſent nautæ, conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt, *ut qui L. Æmilio, C. Flaminio cenſoribus, millibus æris quinquaginta ipſe aut pater ejus cenſus fuiſſet uſque ad centum millia; aut cui poſtea res tanta eſſet facta, nautam unum cum ſex menſium ſtipendio daret. qui ſupra centum millia uſque ad trecenta millia, tres nautas cum ſtipendio annuo: qui ſupra trecenta millia uſque ad decies æris, quinque nautas: qui ſupra decies, ſeptem: ſenatores octo nautas cum annuo ſtipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautæ armati inſtructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conſcenderunt. Tum primum eſt factum, ut claſſis Romana ſociis navalibus privata impenſa paratis compleretur.

Cap. XII. Hic major ſolito apparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obſidione Capuæ bellum ejus tentaret Puteolos, quodque ibi præſidii erat) deſcendit. Maximus, poſtquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum eſt; nec die nec nocte intermiſſo itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium Prætorem (is filius conſulis erat) Luceriam Graccho ſuccedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti; P. Cornelius ad exercitum; Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præeſſet; & cæteri in ſuas quiſque provincias profecti. & quibus prorogatum imperium erat, eaſdem quas priore anno regiones obtinuerunt.

Cap. XIII. Ad Annibalem, quum ad lacum Averni eſſet, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt; partim ad Traſimenum lacum, partim ad Cannas capti: dimiſſique domos cum eadem comitate, qua uſus adverſus omnes Romanorum ſocios Pœnus fuerat. Ii *memores beneficiorum ejus perpuliſſe magnam partem ſe juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Annibalis amicitiam ac ſocietatem, quam populi Romani mallent. legatoſque ab ſuis miſſos rogare Annibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si ſigna ejus, ſi caſtra conſpecta à Tarento ſint, haud ullam interceſſuram moram, quin urbs dedatur. In poteſtate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam eſſe.* Annibal collaudatos eos, oneratoſque ingentibus promiſſis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: ſe in tempore affuturum eſſe. Hac cum ſpe dimiſſi Tarentini. Ipſum ingens cupido inceſſerat Tarenti potiundi. Urbem eſſe videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune verſam: regemque Philippum hunc portum, ſi tranſiret in Italiam, quum Brunduſium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, & dum ibi moratur, pervaſtato agro Cumano uſque ad Miſeni promontorium, Puteolos repente agmen convertit; ad opprimendum præſidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munianni Romani inciperent. itaque legatos ad Annibalem oratum miſerunt, ut Capuam exercitum admoveret. ad eam oppugnandam novos exercitus ſcribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infenſos eorum animos eſſe. Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata, in veteribus caſtris ſuper Capuam conſedit. inde Numidis Hiſpaniſque, ad præſidium ſimul caſtrorum ſimul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni, (per ſpeciem ſacrificandi; re ipſa, ut

mento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præſidio, deinde ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam oriundæ urbis ſpe proceſſit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota eſt plebs, jamdiu averſa ab Romanis, & infeſta ſenatui ſuo. itaque legati ad arceſſendum Annibalem cum haud dubio promiſſo tradendæ urbis venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus conſul à primoribus accitus. Die uno Sueſſulam à Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus eſſet, contenderat. inde proxima nocte ſex millia peditum, equiteſque trecentos, qui præſidio ſenatui eſſent, Nolam intromiſit: & uti à conſule omnia impigre facta ſunt ad præoccupandam Nolam; ita Annibal tempus terebat; bis jam ante nequicquam tentata re, ſegnior ad credendum Nolanis factus.

Cap. XIV. Iiſdem diebus & Q. Fabius conſul ad Caſilinum tentandum, quod præſidio Punico tenebatur, venit. Et ad Beneventum, velut ex compoſito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria acceſſit. qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium caſtra poſuiſſe, & inde agrum populari audivit; & ipſe egreſſus mœnibus, mille ferme paſſus ab hoſte caſtra locat: ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat: qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam poſtulare palam maluerant. Senſerat tamen hibernis egrediens murmur in agmine eſſe quærentium, *en umquam liberi militaturi eſſent?* Scripſeratque ſenatui, non tam quid deſiderarent; quam quid meruiſſent, bona fortique opera eorum ſe ad eam diem uſum: neque ad exemplum juſti militis quicquam eis, præter libertatem, deeſſe. De eo permiſſum ipſi erat, faceret quod è republica duceret eſſe. Itaque prius quam cum hoſte manum conſereret, pronunciat; *tempus veniſſe ejus libertatis, quam diu ſperaſſent, potiundæ. poſtero die ſignis collatis dimicaturum puro ac patenti campo; ubi ſine ullo inſidiarum metu vera virtute geri res poſſet. Qui caput hoſtis retuliſſet, eum ſe extemplo liberum juſſurum eſſe: qui loco ceſſiſſet, in eum ſervili ſupplicio animadverſurum. Suam cuique fortunam in manu eſſe: libertatis auctorem eis non ſe fore ſolum, ſed conſulem M. Marcellum, ſed univerſos Patres, quos conſultos ab ſe de libertate eorum, ſibi permiſiſſe.* Literas inde conſulis ac ſenatuſconſultum millia peditum erant; maxime ex parte Bruttii ac Lucani. equites mille ducenti: inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ fere omnes Maurique. Pugnatum eſt & acriter, & diu. quatuor horis neutro inclinata eſt pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hoſtium pretia libertati facta. Nam ut quiſque hoſtem impigre occiderat, primum capite ægre inter turbam tumultumque abſcindendo tempus terebat: deinde, occupata dextra tenendo caput, fortiſſimus quiſque pugnator eſſe deſierat: ſegnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, neminem ſtantem jam vulnerari hoſtem: carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita eſſe: ſignum dare propere juſſit: projicerent capita, invaderentque hoſtem. Claram ſatis & inſignem virtutem eſſe: nec dubiam libertatem futuram ſtrenuis viris. Tum redintegrata pugna eſt, & eques etiam in hoſtem emiſſus. Quibus quum impigre Numidæ concurriſſent, nec ſegnior equitum quam peditum pugna eſſet: iterum in dubium adducta res: quum utrimque duces Romanus Bruttium Lucanumque, toties à majoribus ſuis victos ſubactoſque; Pœnus mancipia Romana, & ex ergaſtulo militem, verbis obtereret. Poſtremo pronunciat Gracchus, eſſe nihil quod de libertate ſperarent, niſi eo die fuſi fugatique hoſtes eſſent.

Cap. XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi ſe in hoſtem intulerunt, ut ſuſtineri ultra non poſſent. Primo anteſignani Pœnorum, deinde ſigna perturbata, poſtremo tota impulſa acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in caſtra: adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quiſquam reſtiterit, ac prope continenti agmine Romani inſecuti, novum de integro prœlium incluſi hoſtium vallo ediderint. Ibi ſicut pugna impeditior in anguſtiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti aſſenſu eſt ſublatus. pugnam poſcebant, ſignumque ut daret extemplo, ferociter inſtabant. Gracchus prœlio in poſterum diem pronunciato, concionem dimiſit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis diei reliquum conſumunt.

Cap. XV. Poſtero die ubi ſigna cœperunt canere, primi omnium parati inſtructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hoſtes moram dimicandi fecerunt. Decem & ſeptem

conglobati, & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipſo duce effugerunt: alii omnes cæſi aut capti. capta & ſigna duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis (præterquam hominum captorum) militi conceſſa eſt: & pecus exceptum eſt, quod intra dies triginta domini cognoviſſent. Quum præda onuſti in caſtra rediſſent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant ſegnius, nec in caſtra irruperant ſimul; metu pœnæ collem haud procul caſtris ceperunt. poſtero die per Tribunum militum inde deducti, concione militum advocata à Graccho, ſuperveniunt. Ubi quum proconſul veteres milites primum, prout cujuſque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donaſſet; tunc quod ad volones attineret, *omnes*, ait, *malle laudatos à ſe, dignos indignoſque, quam quemquam eo die caſtigatum eſſe. Quod bonum, fauſtum, felixque reipublicæ ipſiſque eſſet, omnes eos liberos eſſe jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate ſublatus eſſet; ac nunc complexi inter ſe gratulanteſque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipſi precarentur; tum Gracchus: *Prius quam omnes jure libertatis æquaſſem*, inquit, *neminem nota ſtrenui aut ignavi militis notaſſe volui. Nunc exſoluta jam fide publica, ne diſcrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores ſeceſſionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatoſque ſingulos jurejurando adigam, niſi queis morbus cauſſa erit, non aliter, quam ſtantes cibum potionemque, quoad ſtipendia faciunt, capturos eſſe. Hanc multam ita æquo animo feretis, ſi reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos deſignari potuiſſe.* Signum deinde colligendi vaſa dedit: militeſque prædam portantes agenteſque per laſciviam ac jocum ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem feſtumque diem actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turba effuſà quum obviam ad portas exiſſent, complecti milites, gratulari, vocare in hoſpitium. Apparata convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchum-

cumvectumque occulte ſubſequi lenſim agmen hoſtium juber. & cum coortum prœlium videret, ab tergo ſe objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exſequi non potuerit, incertum eſt. Abſente eo quum prœlium commiſſum eſſet, ſuperior quidem haud dubie Romanus erat: ſed quia equites non affuere in tempore, ratio compoſitæ rei turbata eſt. non auſus inſequi cedentes Marcellus, vincentibus ſuis ſignum receptui dedit. Plus tamen duo millia hoſtium eo die cæſa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occaſu Nero diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibuſque, ne viſo quidem hoſte rediens, adeo graviter eſt ab conſule increpitus, ut per eum ſtetiſſe diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hoſti clades. Poſtero die Romanus in aciem deſcendit: Pœnus, tacita etiam confeſſione victus, caſtris ſe tenuit. Tertio die ſilentio noctis, omiſſa ſpe Nolæ potiundæ, rei numquam proſpere tentatæ, Tarentum ad certiorem ſpem proditionis proficiſcitur.

Cap. XVIII. Nec minore animo res Romana domi quam militiæ gerebatur. Cenſores vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, caſtigandaque vitia; quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex ſe gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui poſt Cannenſem pugnam rempublicam deſeruiſſe Italiaque exceſſiſſe velle dicebantur. princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui quæſtor tum forte erat. Juſſo deinde eo, cæteriſque ejuſdem noxæ reis cauſſam dicere, quum purgari nequiſſent, pronunciarunt, verba orationemque eos adverſus rempublicam habuiſſe, quo que orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permiſit, in publico epularentur omnes. Ante ſuas quibuſque fores prolata omnia. pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati ſunt; alii accubantes, alii ſtantes: qui ſimul miniſtrabant, veſcebanturque. Digna res viſa, ut ſimulacrum celebrati ejus diei Gracchus, poſtquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

Cap. XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam caſtra movet. quem ubi adventare conſul ſenſit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui ſuper Sueſſulam in caſtris erat, accito, ire obviam hoſti parat, nec moram dimicandi facere. Claudium Neronem cum robore equitum, ſilentio noctis per averſam maxime ab hoſte portam emittit: cir-

conjuratio deſerendæ Italiæ cauſſa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exſolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum ex itinere regreſſi clam in caſtra Annibalis, ſolutum quod juraverant redituros, rebantur. His ſuperioribuſque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque ſenatu modo, aut equeſtri ordine regendo cura ſe cenſorum tenuit. nomina omnium ex juniorum tabulis excerpſerunt, qui quadriennio non militaſſent; quibus neque vacatio juſta militiæ, neque morbus cauſſa fuiſſet. Et ea ſupra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti cenſoriæ notæ triſte ſenatuſconſultum: ut ii omnes, quos cenſores notaſſent, pedibus meterent, mitterenturque in Siciliam ad Cannenſis exercitus reliquias, cui militum generi non prius quam pulſus Italia hoſtis eſſet, finitum ſtipendiorum tempus erat. Quum cenſores ob inopiam ærarii ſe jam locationibus abſtinerent ædium ſacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac ſimilium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui haſtæ hujus generis aſſueverant: hortatique cenſores, ut omnia perinde agerent locarent, ac ſi pecunia in ærario eſſet. Neminem niſi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum eſſe. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu miſerat: arceſſitoſque ſe ab triumviris menſariis eſſe dixerunt, ut pretia ſervorum acciperent. ceterum non ante quam bello confecto accepturos eſſe. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad ſuſtinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum cœptæ conferri: nuſquam eas tutius ſanctiuſque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. inde ſi quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, à quæſtore perſcribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in caſtra, ut non eques, non centurio ſtipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepiſſet.

Cap. XIX. Q. Fabius Conſul ad Caſilinum caſtra habebat, quod duum millium Campanorum, & ſeptingentorum militum Annibalis tenebatur præſidio. Præerat Statius Metius, miſſus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus erat, ſervitiaque & plebem promiſcue armabat, ut caſtra Romana invaderet; intento conſule ad Caſilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Caſilinum oppugnatur, opus eſſe, qui Campanis opponatur. Vel ipſe relicto Nolæ præſidio modico veniret: vel ſi eum Nola teneret, & necdum ſecuræ res ab Annibale eſſent, ſe Ti. Gracchum proconſulem à Benevento acciturum. Hoc nuncio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præſidio reli-

numque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egreſſis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, cædeſque promiſcue omnium circa portam primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta eſt. Quinquaginta fere primo egreſſi Campanorum, quum ad Fabium confugiſſent, præſidio ejus Capuam pervenerunt. Caſilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occaſionem captum eſt. captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam miſſi, atque ibi in carcere incluſi ſunt: oppidanorum turba per finitimos populos in cuſtodiam diviſa.

Cap. XX. Quibus diebus à Caſilino re bene geſta receſſum eſt, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conſcriptas cum præfecto ſociorum in agros hoſtium prædatum miſit. eos effuſe palatos Hanno adortus, haud multo minorem quam ad Beneventum acceperat, reddidit hoſti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus aſſequeretur, conceſſit. Conſules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendaſque armis, quæ defecerant, urbes, proceſſit. Caudinus Samnis gravius devaſtatus; peruſti late agri. prædæ pecudum hominumque actæ. oppida vi capta. Compulteria, Teleſia, Compſa, Melæ, Fulfulæ & Orbitanium. ex Lucanis Blandæ. Apulorum Æcæ oppugnatæ. Millia hoſtium in his urbibus viginti quinque capta aut occiſa: & recepti perfugæ trecenti ſeptuaginta; quos quum Romam miſiſſet conſul, virgis in comitio cæſi omnes, ac de ſaxo dejecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies geſta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adverſa Nolæ tenuit. Et à prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Acuca oppidum per eos dies vi captum: ſtativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geetis, cum cætero exercitu Caſilinum venit, adventuque ejus Campani jam moventes ſeſe quieverunt. Ita a duobus conſulibus Caſilinum oppugnari cœptum. ubi quum multa ſuccedentes temere mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neque ſatis inceptis ſuccederet, Fabius, omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abſcedendumque inde cenſebat, quum res majores inſtarent. Marcellus, multa magnis ducibus ſicut non aggredienda, ita ſemel aggreſſis non dimittenda eſſe, dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinatio-

runtur, jam Tarentum pervenerat Annibal, cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque uſquam via exceſſum eſt: apparebatque non id modeſtia militum aut ducis, niſi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Cæterum quum propemodo muris acceſſiſſet, nullo ad conſpectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, caſtra ab urbe ferme paſſus mille locat. Tarenti triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio proprætore, qui claſſi ad Brunduſium præerat, miſſus M. Livius, primore juventute conſcripta, diſpoſitiſque ad omnes portas, circaque muros, qua res poſtulabat, ſtationibus; die ac nocte plurimum intentus, neque hoſtibus dubiis ſociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot fruſtra ibi abſumptis, Annibal, quum eorum nemo qui ad lacum Averni adiſſent, aut ipſi venirent aut nuncium literaſve mitterent, vana promiſſa ſe temere ſecutum cernens, caſtra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino (quamquam ſimulata lenitas nihildum profuerat, tamen ſpe labefactandæ fidei haud abſiſtens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heraclienſi (jam media æſtas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum proximoſque Apuliæ ſaltus dimiſſi. unde cæteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus diviſa.

Cap. XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morſque tyranni duces magis impigros dediſſet Syracuſanis, quam cauſſam aut animos mutaſſet; M. Marcello alteri conſulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi ſanguine conjuratorum eſſe. Deinde libertatis reſtitutæ dulce auditu nomen crebro uſurpatum, ſpes facta ex pecunia regia largitionis, militiæque fungendæ potioris ducibus, & relata tyranni fœda ſcelera, fœdioreſque libidines, adeo mutavere animos, ut inſepultum jacere corpus paulo ante deſiderati regis paterentur. Quum cæteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remanſiſſent, Theodotus & Soſis regiis equis quanto maximo curſu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracuſas contendunt. cæterum prævenerat, non fama ſolum, (qua nihil in talibus rebus eſt celerius,) ſed nuncius etiam ex regiis ſervis. Itaque Andranodorus, & Inſulam & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, præſidiis

Jovis templo ſpolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni à populo Romano fixaque ab eo, detrahunt; precantes Jovem, ut volens propitius præbeat ſacra arma, pro patria, pro Deum delubris, pro libertate ſeſe armantibus. Hæc quoque multitudo ſtationibus per principes regionum urbis diſpoſitis adjungitur. In Inſula inter cætera Andranodorus præſidiis firmat horrea publica. Locus ſaxo quadrato ſeptus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute quæ præſidio ejus loci attributa erat: mittuntque nuncios in Achradinam; horrea frumentumque in ſenatus poteſtate eſſe.

Cap. XXII. Luce prima populus omnis armatus inermiſque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo ſita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: *Servitudinis indignitatiſque homines expertos, adverſus notum malum irritatos eſſe. Diſcordia civilis quas importet clades, audiſſe magis à patribus Syracuſanos, quam ipſos vidiſſe. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, ſi non utantur, niſi ultima neceſſitate coacti. In præſentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuncient, ut in poteſtate ſenatus ac populi ſit: portæ Inſulæ pateant, recedat præſidium. Si tutelam alieni regni ſuum regnum velit facere, eundem ſe cenſere: multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati miſſi ſunt. Senatus inde haberi cœptus eſt. quod ſicut regnante Hierone manſerat publicum conſilium, ita poſt mortem ejus ante eam diem nulla de re neque convocati neque conſulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum eſt, ipſum quidem movebat & civium conſenſus & quum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars Inſulæ, velut munitiſſima prodita atque alienata: ſed evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri ſpiritu, admonet ſæpe uſurpatæ Dionyſii tyranni vocis: *qua, pedibus tractum,* firmarat. Hexapylo Theodotus ac Soſis poſt ſolis occaſum jam obſcura luce invecti, quum cruentam regiam veſtem atque inſigne capitis oſtentarent, travecti per Tycham, ſimul ad libertatem, ſimul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in ædium veſtibulis ſtat: pars ex tectis feneſtriſque proſpectant, & quid rei ſit, rogitant. Omnia luminibus collucent, ſtrepituque vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii

non inſidentem equo relinquere tyrannidem dixerit debere. Facile eſſe momento quo quis velit, cedere poſſeſſione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduum eſſe. Paululum ſumeret ſpatii ad conſultandum ab legatis. eo uteretur ad arceſſendos ex Leontinis milites: quibus ſi pecuniam regiam pollicitus eſſet, omnia in poteſtate ejus futura. Hæc muliebria conſilia Andranodorus neque tota aſpernatus eſt, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus eſſe viam, ſi inpræſentia tempori ceſſiſſet. Itaque legatos renunciare juſſit, futurum ſe in ſenatus ac populi poteſtate. Poſtero die luce prima patefactis Inſulæ portis, in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, eſcendit: orationemque eam orſus eſt, qua primum cunctationis ſuæ veniam petiit. *Se enim clauſas habuiſſe portas; non ſeparantem ſuas res à publicis, ſed ſtrictis ſemel gladiis timentem, qui finis cædibus eſſet futurus: utrum, quod ſatis libertati foret, contenti nece tyranni eſſent, an quicumque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus miniſteriis regiam contigiſſent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Poſtquam animadvertit, eos qui liberaſſent patriam, ſervare etiam liberatam velle, atque undique conſuli in medium; non dubitaſſe, quin & corpus ſuum, & cæteraomnia, quæ ſuæ fidei tutelæque eſſent, quoniam eum, qui mandaſſet, ſuus furor abſumpſiſſet, patriæ reſtitueret.* Converſus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Soſim: *Facinus*, inquit, *memorabile feciſtis. Sed mihi credite, inchoata veſtra gloria, nondum perfecta eſt: periculumque ingens manet, niſi paci & concordiæ conſulitis, ne libera efferatur reſpublica.*

Cap. XXIII. Poſt hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum poſuit. atque illo quidem die dimiſſi ex concione læti, circa omnia fana Deum ſupplicaverunt cum conjugibus ac liberis: poſtero die comitia Prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus, cæteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam abſentes, Sopatrum ac Dinomenen fecerunt. Qui auditis quæ Syracuſis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracuſas devectam, quæſtoribus ad idipſum creatis tradiderunt: & ea quæ in Inſula erat & Achradina, tradita eſt, murique ea pars, quæ ab cætera urbe nimis firmo munimento vagantibus paſſim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut præſidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur, gratiam magnam eos parva opera apud Annibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eoſdem atque audaces cupiebant: ſed quod volebant non quam maturato opus erat naviter expediebant. Interim juvenes militares, & aſſueti militibus, nunc apud eos ipſos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus ſociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina ferebant in ſenatum optimateſque: id moliri clam eos atque ſtruere, ut Syracuſæ per ſpeciem reconciliatæ ſocietatis in ditione Romanorum ſint; dein factio, & pauci auctores fœderis renovati dominentur.

Cap. XXIV. His audiendis credendiſque opportuna multitudo major indies Syracuſas confluebat: nec Hippocrati & Epicydi ſolum ſpem novandarum rerum, ſed Andranodoro etiam præbebat. Qui feſſus tandem uxoris vocibus monentis, Nunc illud eſſe tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate eſſent, dum regiis ſtipendiis paſtus obverſaretur miles: dum ab Annibale miſſi duces aſſueti militibus juvare poſſent incepta; cum Themiſto, cui Gelonis filia nupta, rem conſociatam paucos poſt dies Ariſtoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere aſſuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honeſta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori eſt, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prætores defert. Qui ubi rem haud vanam eſſe certis indiciis compererunt, conſultis ſenioribus, & auctoritate eorum præſidio ad fores poſito, ingreſſos curiam Themiſtum atque Andranodorum interfecerunt: & quum tumultus ab re in ſpeciem atrociore, cauſſam aliis ignorantibus, ortus eſſet; ſilentio tandem facto, to interſepiebat Inſulam, conſenſu omnium dejecta eſt. ſecutæ & cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat; deſerti à militibus, quia id tutiſſimum ex præſentibus videbatur, Syracuſas rediere. ubi ne ſuſpecti obſervarentur, tamquam novandi res aliquam occaſionem quærentes, prætores primum, deinde per eos ſenatum adeunt: Ab Annibale ſe miſſos prædicant ad Hieronymum; tamquam amicum ac ſocium. paruiſſe imperio ejus, cujus imperator ſuus voluerit. velle ad Annibalem redire. cæterum quum iter tutum non ſit,

indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuiſſet, & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themiſto juncta eſſet; Afrorum Hiſpanorumque auxiliares inſtructos ad cædem Prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura Interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum aſſuetam Imperiis Andranodori paratam fuiſſe ad Inſulam rurſus occupandam; ſingula deinde, quæ per quoſque agerentur, totamque viris armiſque inſtructam conjurationem ante oculos poſuiſſet; ſenatui quidem tam jure cæſi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in veſtibulo curiæ, corpora conjuratorum eo metu compreſſerunt, ut ſilentes integram plebem in concionem ſequerentur. Sopatro mandatum ab ſenatu & ab collegis, ut verba faceret.

Cap. X X V. Is tamquam reos agebat. ab anteacta vita orſus, quæcumque poſt Hieronis mortem ſceleſte atque impie facta eſſent, Andranodorum ac Themiſtum arguit feciſſe. *Quid enim ſua ſponte feciſſe Hieronymum puerum, ac vix dum pubeſcentem facere potuiſſe ? Tutores ac magiſtros ejus ſub aliena invidia regnaſſe. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuiſſe. At illos debitos jam morti deſtinatoſque, alia nova ſcelera poſt mortem tyranni molitos: palam primo, cum clauſis Andranodorus Inſulæ portis hæreditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, pro domino poſſederit; proditus deinde ab eis, qui in Inſula erant, circumſeſſus ab univerſa civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequicquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus ſit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriæ inſidiator ipſe libertatis creatus eſſet Prætor. Sed animos eis regios regias conjuges feciſſe: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam ſupereſſe tyrannorum ſtirpis. Hæc natura multitudinis eſt, aut ſervit humiliter aut ſuperbe dominatur: libertatem, quæ media eſt, nec ſpernere modice, nec habere ſciunt: & non ferme deſunt irarum indulgentes miniſtri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos, ad ſanguinem & cædes irritent. Sicut tum extemplo Prætores rogationem promulgarunt: acceptaque penè prius quam promulgata eſt, ut omnis regia ſtirps interficerentur. miſſique à Prætoribus Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori & Themiſti, interfe-

lius, præter exilium viri habere: neque fortunam ſuam eandem vivo Hieronymo fuiſſe quam ſororis, neque interfecto eo cauſſam eandem eſſe. Quid ? quod ſi Andranodoro conſilia proceſſiſſent, illa cum viro fuerit regnatura: ſibi cum cæteris ſerviendum. Si quis Zoippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracuſas; cui dubium eſſe, quin extemplo conſcenſurus ſit navim, atque in patriam rediturus ? Quantum ſpes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus, ac liberos de vita dimicare; quid obſtantes libertati, aut legibus ? Quod ab ſe cuiquam periculum, à ſola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus eſſe ? At enim periculi quidem nihil ab ſe timeri: inviſam tamen regiam ſtirpem eſſe. Ablegarent ergo procul ab Syracuſis Siciliaque, & aſportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. Averſis auribus animiſque, caſſe ne tempus tereretur, (ferrum enim quoſdam expedientes cernebat) tum omiſſis pro ſe precibus, puellis ut ſaltem parcerent, orare inſtitit: à qua ætate etiam hoſtes iratos abſtinere, ne tyrannos ulciſcendo, quæ odiſſent ſcelera, ipſi imitarentur. Inter hæc abſtractam à penetralibus jugulant: in virgines deinde reſperſas matris cruore impetum faciunt. quæ alienata mente ſimul luctu metuque, velut captæ furore, eo curſu ſe ex ſacrario proripuerunt; ut ſi effugium patuiſſet in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium ſpatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore evaſerunt: tenentibuſque quum tot ac tam validæ eluctandæ manus eſſent, ſeſe eripuerunt: tandem vulneribus confectæ, quum omnia repleſſent ſanguine, exanimes corruerunt. Cædemque per ſe miſerabilem miſerabiliorem caſus fecit: quod paullo poſt nuncius venit, mutatis repente ad miſericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex miſericordia orta, quod adeo feſtinatum ad ſupplicium, neque locus pœnitendi, aut regreſſus ab ira relictus eſſet. itaque fremere multitudo, & in locum Andranodori ac cerunt.

Cap. XXVI Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum miſſus, voluntarium conſciverat exilium. Ea quum ad ſe quoque venire præſciſſet, in ſacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus, reſolutis crinibus, miſerabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Geloniſque fratris, ne ſe innoxiam invidiæ Hieronymi conflagrare ſinerent. Nihil ſe ex regno il-*

Themiſti (nam ambo prætores fuerant) comitia poſcere: quæ nequaquam ex ſententia prætorum futura eſſent.

Cap. XXVII. Statutus eſt comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio aſſenſu multitudinis eſſe. Et erat confuſa concio: non populari modo, ſed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant,

bant, permixtis. Prætores diſſimulare primo, & trahenda re eſſe, poſtremo victi conſenſu, & ſeditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo ſtatim creati nudare quid vellent: quamquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos iſſe ad Appium Claudium, & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, miſſos. Ad Murgantiam tum claſſem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracuſis, quove eos ageret nova atque inſolita libertas, opperiens. Per eoſdem dies quum ad Marcellum venientem in Siciliam, legati Syracuſani miſſi ab Appio eſſent, auditis conditionibus pacis; Marcellus poſſe rem convenire ratus, & ipſe legatos Syracuſas, qui curam cum prætoribus de renovando fœdere agerent, miſit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. poſtquam Punicam claſſem acceſſiſſe Pachynum allatum eſt, dempto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracuſas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad oſtium portus, quo aliæ partis hominibus animus accederet, in ſtatione habere cœpit, ingens in ſpeciem criminibus vanis acceſſerat fides: ac primo etiam tumultuoſe decurrerat multitudo ad prohibendos, ſi in terram egrederentur.

Cap. XXVIII. In hac turbatione rerum, in concionem vocari placuit. ubi quum alii alio tenderent, nec procul ſeditione res eſſet, Apollonides principum unus orationem ſalutarem, ut in tali tempore, habuit: *nec ſpem ſalutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuiſſe. Si enim uno animo omnes, vel ad* habuit. Adjectum eſt prætoribus ac delectis ſenatorum militare etiam conſilium. juſſi & duces ordinum præfectique auxiliorum ſimul conſulere. Quum ſæpe acta res eſſet magnis certaminibus, poſtremo quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit. mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

Cap. XXIX. Dies haud ita multi interceſſerunt, quum ex Leontinis legati præſidium finibus ſuis orantes venerunt. Quæ legatio peropportuna viſa ad multitudinem inconditam ac tumultuoſam exonerandam, duceſque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas juſſus: ſecuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & miſſis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occaſio data eſt, & hi ſentinam quandam urbis rati exhauſtam, lætabantur. cæterum levaverunt modo in præſentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excurſionibus vaſtare cœpit: deinde, quum ad tuendos ſociorum agros miſſum ab Appio præſidium eſſet, omnibus copiis impetum in oppoſitam ſtationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum eſſent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracuſas miſit, qui pacis fidem ruptam eſſe dicerent: nec belli defuturam unquam cauſſam, niſi Hippocrates atque Epicydes, non ab Syracuſis modo, ſed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicydes ne aut reus criminis abſentis fratris præſens eſſet, aut deeſſet pro parte ſua concitando bello; profectus & ipſe in Leontinos, quia ſatis eos adverſus

Romanos vel Carthaginienſes inclinent, nullius civitatis ſtatum fortunatiorem beatioremve fore. ſi alii alio trahant res, non inter Pœnos Romanoſque bellum atrocius fore, quam inter ipſos Syracuſanos; quum intra eoſdem muros pars utraque ſuos exercitus, ſua arma, ſuos habitura ſit duces. Itaque ut omnes idem ſentiant, ſumma vi agendum eſſe: utra ſocietas ſit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti conſultationem eſſe. ſed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem ſequendam in ſociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Eſſe etiam momenti aliquid ad conſilium, quod Carthaginienſibus ita pax negari poſſit, ut non utique in præſentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac ſtudii viſa eſt oratio habere, eo plus auctoritatis

populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracuſis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigiſſe cum Romanis, ut quicumque populi ſub regibus fuiſſent, & ſuæ ditionis eſſent; nec jam libertate contentos eſſe, niſi etiam regant ac dominentur. Renunciandum igitur eis eſſe, Leontinos quoque æquum cenſere liberos eſſe: vel quod in ſolo urbis ſuæ tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictiſque regiis ducibus Syracuſas ſit concurſum. Itaque aut eximendum id de fœdere eſſe, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facile multitudini perſuaſum: legatiſque Syracuſanorum & de cæde ſtationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire, ſeu Locros, ſeu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus; ferociter reſponſum eſt. Neque mandaſſe ſeſe Syracuſanis, ut pacem pro ſe cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.

bus. Hæc ad Romanos Syracuſani detulerunt: abnuentes Leontinos in ſua poteſtate eſſe. itaque integro ſecum fœdere bellum Romanos cum iis geſturos. neque ſeſe defuturos ei bello; ita, ut in poteſtatem redacti, ſuæ rurſus ditionis eſſent, ſicut pax conveniſſet.

Cap. XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos. Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum eſt uſus ab ira inter conditiones pacis interfectæ ſtationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, poſteaquam capi muros refringique portas viderunt in arcem ſeſe cum paucis recepere. inde clam nocte Herbeſſum perfugiunt. Syracuſanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem eſſe; cætera falſa mixta veris ferens: cædem promiſcuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari ſupereſſe. direptam urbem: bona locupletum donata. Ad nuncium tam atrocem conſtitit agmen: concitatiſque omnibus, duces (erant autem Soſis ac Dinomenes) quid agerent conſultabant. Terroris ſpeciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac ſecuri percuſſi transfugæ ad duo millia hominum. cæterum Leontinorum militumque aliorum nemo poſt captam urbem violatus fuerat: ſuaque omnia eis, niſi quæ primus tumultus captæ urbis abſumpſerat, reſtituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuncium exſpectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent Prætores, ſed eum motum haud diuturnum fore, ſi duces amentiæ ſublati eſſent; exercitum ducunt Megaram. ipſi cum paucis equitibus Herbeſſum proficiſcuntur: ſpe territis omnibus per pro-

ceptoſque tutarentur, neu proderent Syracuſanis; à quibus mox ipſi trucidandi populo Romano dederentur.

Cap. XXXI. Enim vero conclamant, bonum ut animum haberent. omnem ſe cum illis fortunam ſubituros. Inter hoc colloquium ſigna conſtiterant, tenebaturque agmen: nec dum quæ moræ cauſſa foret, pervenerat ad duces. poſtquam Hippocraten atque Epicyden adeſſe pervaſit rumor, fremituſque toto agmine erat, haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo Prætores citatis equis ad prima ſigna perrexerunt, Qui mos ille, quæ licentia Cretenſium eſſet; rogitantes, colloquia ſerendi cum hoſte, injuſſuque prætorum miſcendi eos agmini ſuo. Comprendi injicique catenas juſſerunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretibus clamor eſt ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, ſi ultra tenderent, appareret eis timendum eſſe. Solliciti incertique rerum ſuarum, Megaram, unde profecti erant, referri ſigna jubent, nuncioſque de ſtatu præſenti Syracuſas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem ſuſpicionem animis: & Cretenſium quibuſdam ad itinera inſidenda miſſis, velut interceptas literas, quas ipſe compoſuerat, recitat: *Prætores Syracuſani Cos. Marcello.* ſecundum ſalutem, ut aſſolet, ſcriptum erat: *Recte eum atque ordine feciſſe, quod in Leontinis nulli peperciſſet. Sed omnium mercenariorum militum eandem eſſe cauſſam, nec umquam Syracuſas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe aut in exercitu ſuo eſſet. itaque daret operam, ut eos qui cum ſuis prætoribus caſtra ad Megaram haberent, in ſuam poteſtatem redigeret, ac ſupplicio eorum liberaret tandem Syracuſas.* Hæc quum recitata eſſent; cum tanto clamore ad arma diſcurſum eſt, ut prætoditionem urbis potiundæ. quod ubi fruſtra eis fuit inceptum, vi agendum rati, poſtero die Megaris caſtra movent, ut Herbeſſum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicydes, non tam tutum prima ſpecie, quam unum ſpe undique abſciſſa conſilium eſſe rati, ut ſe militibus permitterent, & aſſuetis magna ex parte ſibi, & tum fama cædis commilitonum accenſis, obviam agmini procedunt. Prima forte ſigna ſexcentorum Cretenſium erant, qui apud Hieronymum meruerant ſub eis. & Annibalis beneficium habebant; capti ad Traſimenum inter Romanorum auxilia, dimiſſique. quos ubi ex ſignis armatorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac velamenta alia ſupplicum porrigentes, orare, ut reciperent ſeſe, re-

res inter tumultum pavidi adequitaverint Syracuſas: & ne fuga quidem eorum ſeditio compreſſa eſt, impetuſque in Syracuſanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviam iſſent: non à miſericordia aut humano conſilio, ſed ne ſpem reditus præciderent ſibi, & quum ipſos ſimul milites fidos haberent, ſimul obſides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore ſibi conciliarent; expertique quam vana aut levi aura mobile vulgus eſſet, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumſeſſi erant, ſubornant; ut Syracuſas perferret nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falſo nunciata erant: auctorem remque ſe exhibendo, ac velut viſa quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

Cap. XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, ſed ſenatum quoque in curiam Introductus movit. haud vani quidam homines palam ferre, perbene detectam in Leontinis eſſe avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem ſi intraſſent Syracuſas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium eſſet, facturos fuiſſe. Itaque claudendas cuncti portas, & cuſtodiendam urbem cenſere. ſed non ab eiſdem omnes timere, nec eoſdem odiſſe. ad militare genus omne, partemque magnam plebis inviſum eſſe nomen Romanum. Prætores optimatumque pauci quamquam inflati vano nuncio erant, tamen ad propius præſentiuſque malum cautiores eſſe. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, ſinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum Prætores intervenerunt. & primo imperio miniſque, deinde auctoritate, deterrendo, poſtremo, ut omnia vana erant, obliti majeſtatis precibus agebant, ne proderent patriam, tyranni ante ſatellitibus, & tum corruptoribus exercitus. Sed ſurdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi quam foris portæ effringebantur: effractiſque omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum eſt. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracuſis erat, agmen hoſtium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætoreſque (niſi qui inter tumultum effuge-

ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum ſuis proceſſerunt. Romanus orator *non bellum ſe Syracuſanis, ſed opem auxiliumque afferre,* ait: *& eis qui ex media cæde elapſi perfugerint ad ſe, & eis, qui metu oppreſſi, fœdiorem, non exilio ſolum, ſed etiam morte, ſervitutem patiantur. Nec cædem nefandam ſociorum inultam Romanos paſſuros. Itaque ſi eis qui ad ſe perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legeſque Syracuſanis reſtituantur, nihil armis opus eſſe. ſi ea non fiant, quicumque in mora ſit, bello perſecuturos.* Ad ea Epicydes, *ſi quæ ad ſe mandata haberent, reſponſum eis,* ait, *ſe daturos fuiſſe: quum in eorum ad quos venerint manu res Syracuſana eſſet, tum reverterentur. Si bello laceſſant, ipſa re intellecturos, nequaquam idem eſſe Syracuſas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clauſit. Inde terra marique ſimul cœptæ oppugnari Syracuſæ: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. & quia ſicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant vaſtam disjectamque ſpatio urbem parte aliqua ſe invaſuros; omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

Cap. XXXIV. Et habuiſſet tanto impetu cœpta res fortunam, niſi unus homo Syracuſis ea tempeſtate fuiſſet. Archimedes is erat; unicus ſpectator cœli ſiderumque: mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quibus ea quæ hoſtes ingenti mole agerent, ipſe perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, ſummiſſa quædam, & quæ planis vallibus adire poſſent, ut cuique aptum viſum eſt loco, ita omni runt) omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Poſtero die ſervi ad pileum vocati, & carcere vincti emiſſi: confuſaque hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores, Syracuſæque, quum breve tempus libertas affulſiſſet, in antiquam ſervitutem reciderunt.

Cap. XXXIII. Hæc nunciata quum eſſent Romanis, ex Leontinis mota ſunt extemplo caſtra ad Syracuſas. Et ab Appio legati per portum miſſi forte in quinqueremi erant. præmiſſa quadriremis, quum intraſſet fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, ſed ne belli quidem jura relicta erant; quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum eſt) mille & quingentis paſſibus ab urbe caſtra poſuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus

genere tormentorum inſtruxit. Achradinæ murum, qui ut ante dictum eſt, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex cæteris navibus ſagittarii funditoreſque, & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis eſt, vix quemquam ſine vulnere conſiſtere in muro patiebantur. Hi, quia ſpatio miſſilibus opus eſt, procul muro tenebant naves. junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adverſus hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris diſpoſuit. in eas quæ procul erant naves ſaxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris petebat telis: poſtremo ut ſui vulnere intacti tela in hoſtem ingererent, murum ab imo ad ſummum crebris cubitalibus fere cavis aperuit: per quæ cava pars ſagittis, pars ſcorpionibus modicis ex occulto petebant hoſtem. Quæ propius quædam ſubibant naves, quo interiores ictibus tormentorum eſſent; in eas tollenone ſuper murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata quum injecta proræ eſſet; gravi libramento plumbi recellente ad ſolum, ſuſpenſa prora, navim in puppim ſtatuebat: dein remiſſa ſubito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut etiamſi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio eſt eluſa, omniſque vis eſt eo verſa, ut totis viribus terra aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum inſtructa erat Hieronis impenſis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam juvabat loci: quod ſaxum, cui impoſita muri fundamenta ſunt, magna ex parte ita proclive eſt, ut non ſolum miſſa tormento, ſed etiam quæ pondere ſuo provoluta eſſent, graviter in hoſtem inciderent. eadem cauſſa ad ſubeundum arduum aditum inſtabilemque ingreſſum præbebat. Ita conſilio habito, quum omnis conatus ludibrio eſſet, abſiſtere oppugnatione, atque obſidendo tantum arcere terra marique commeatibus hoſtem placuit.

Cap. XXXV. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienſes defecerant, Helorum atque Herbeſſum dedentibus ipſis recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit: ad reliquo-

racuſis, animos ſuſtulerint: & parte copiarum ſatis defendi urbem poſſe rati, ita inter ſe munera belli partiti ſint, ut Epicydes præeſſet cuſtodiæ urbis, Hippocrates Himilconi conjunctus, bellum adverſus Conſulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermiſſa cuſtodiis loca profectus, caſtra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus ſupervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum fruſtra eo prævenire hoſtem feſtinans tetendiſſet, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracuſanum ſibi exercitum obviam fore; ſed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat, par eſſet) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes caſus compoſito ibat.

Cap. XXXVI. Forte ea cura, quæ erat adverſus Pœnos præparata, adverſus Siculos uſui fuit. Caſtris ponendis incompoſitos ac diſperſos nanctus eos & pleroſque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuiſſet Siculos, Marcellus Syracuſas rediit: & poſt paucos dies Himilco adjuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo ferme inde millia caſtra poſuit. Sub idem fere tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginienſium cum Bomilcare claſſis præfecto in magnum portum Syracuſas ex alto decurrere, & Romana item claſſis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi expoſuere, verſumque ab Italia bellum: adeo uterque populus in Siciliam intentus fuiſſe videri poterat. Legionem Romanam, quæ expoſita rum , ac maxime Syracuſanorum , terrorem. Per idem fere tempus & Himilco , qui ad Pachyni promontorium claſſem diu tenuerat , ad Heracleam , quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum , tria equitum , duodecim elephantos expoſuit. Nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum claſſem: ſed , poſtquam ab Hippocrate occupatæ Syracuſæ erant , profectus Carthaginem , adjutuſque ibi & ab legatis Hippocratis , literiſque Annibalis , qui veniſſe tempus ajebat Siciliæ per ſummum decus repetendæ , & ipſe haud vanus præſens monitor facile perpulerat , ut quantæ maximæ poſſent , peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam , intra paucos dies inde Agrigentum recipit : aliarumque civitatum , quæ partis Carthaginienſium erant , adeo accenſæ ſunt ſpes ad pellendos Sicilia Romanos, ut poſtremo etiam qui obſidebantur Sy-

Panormi erat , venientem Syracuſas prædæ haud dubie ſibi futuram Himilco ratus , via decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit : legio , maritimis locis claſſe proſequente , ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam progreſſum , pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracuſas morati ſunt , & Bomilcar ſimul parum fidens navibus ſuis , duplici facile numero claſſem habentibus Romanis , ſimul inutili mora cernens nihil aliud ab ſuis quam inopia aggravari ſocios , velis in altum datis in Africam tranſmiſit. Et Himilco ſecutus nequicquam Marcellum Syracuſas , ſi qua priuſquam majoribus copiis jungeretur , occaſio pugnandi eſſet ; poſtquam ea nulla contigerat , tutumque ad Syracuſas & munimento & viribus hoſtem cernebat ; ne fruſtra aſſidendo ſpectandoque obſidionem ſociorum tempus tereret , caſtra inde movit : ut quocumque vocaſſet defectionis ab Romanis ſpes, admoveret exercitum, ac præſens ſuas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum prodito ab ipſis præſidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatuſque omnis generis convecti erant à Romanis.

Cap. XXXVII. Ad hanc defectionem erecti ſunt & aliarum civitatum animi: præſidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Ennæ in excelſo loco ac prærupto undique ſita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præſidium in arce validum; præfectumque præſidii haud ſane opportunum inſidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne poſſet decipi, quam in fide Siculorum reponeret. & tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectioneſque urbium, & clades præſidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata inſtructaque omnia cuſtodiis ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco ſuo miles abſcedebat. Quod ubi Ennenſium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præſidii, animadverterent, nulli occaſioni fraudis Romanum patere; palam erat agendum. *Urbem arcemque ſuæ poteſtatis*, ajunt, *debere eſſe, ſi liberi in ſocietatem, non ſervi in cuſtodiam traditi eſſent Romanis. itaque claves portarum reddi ſibi æquum cenſent. Bonis ſociis fidem ſuam maximum vinculum eſſe. & ita ſibi populum Romanum ſenatumque gratias habiturum, ſi volentes, ac non coacti manſiſſent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in præſidio impoſitum eſſe*, dicere, *ab imperatore ſuo: claveſque portarum & cuſtodiam arcis ab eo accepiſſe, quæ nec ſuo nec Ennenſium arbitrio haberet, ſed ejus qui commiſiſſet. præſidio decedere apud Romanos capital eſſe: & nece liberorum etiam ſuorum eam* *nam reliquum tempus nec patiendo inſanda, nec faciendo, traduci poſſit. Hæc occulta in fraude cautio eſt, qua uſi adhuc ſumus: cui quoniam parum ſuccedit, aperte ac propalam claves portarum repoſcunt; quas ſimul tradiderimus, Carthaginienſium extemplo Enna erit. fœdiuſque hic trucidabimur, quam Murgantia præſidium interfectum eſt. Noctem unam ægre ad conſultandum ſumpſi, qua vos certiores periculi inſtantis facerem. Orta luce concionem habituri ſunt ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque craſtino die, aut veſtro, aut Ennenſium ſanguine Enna inundabitur. nec præoccupati, peculii, nec occupantes, periculi quicquam habebitis. qui prior ſtrinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes, armatique ſignum expectabitis. ego in concione ero: & tempus quoad omnia inſtructa ſint, loquendo altercandoque traham. Quum toga ſignum dedero, tum mihi undique clamore ſublato turbam invadite, ac ſternite omnia ferro: & cavete, quiſquam ſuperſit, à quibus aut vis aut fraus timeri poſſit. Vos, Ceres mater ac Proſerpina, precor, cæteri ſuperi inferique Dii, qui hanc urbem, hos ſacratos lacus lucoſque colitis, ut ita nobis volentes propitii adſitis, ſi vitandæ, non ferendæ, fraudis cauſſa hoc conſilii capimus. Pluribus, vos, milites, hortarer, ſi cum armatis dimicatio futura eſſet. inermes, incautos ad ſatietatem trucidabitis. Et conſulis caſtra in propinquo ſunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginienſibus timeri poſſit.* Ab hac adhortatione dimiſſi, corpora curant.

Cap. XXXIX. Poſtero die alii locis ad obſidenda itinera claudendoſque oppidanis exitus, pars maxima ſuper theatrum circaque, aſſueti *legem parentes ſanxiſſe. Conſulem Marcellum haud procul eſſe: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii eſſet.* Se vero negare illi miſſuros: teſtarique, ſi verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis ſuæ quæſituros. Tum Pinarius: *at illi, ſi ad conſulem gravarentur mittere, ſibi ſaltem darent populi concilium: ut ſciretur, utrum paucorum ea denunciata, an univerſæ civitatis eſſent.* Conſenſu in poſterum diem concio edicitur.

Cap. XXXVIII. Poſtquam ab eo colloquio in arcem ſeſe recepit, convocatis militibus: *Credo ego vos audiſſe, milites*, inquit, *quemadmodum præſidia Romana ab Siculis circumventa & oppreſſa ſint per hos dies. Eam vos fraudem, Deum primo benignitate, dein veſtra ipſi virtute dies noctesque perſtando ac pervigilando in armis, vitaſtis. uti-*

& ante ſpectaculis concionum, conſiſtunt. Productus ad populum à magiſtratibus præfectus Romanus, quum conſulis ea de re jus ac poteſtatem eſſe, non ſuam, & pleraque eadem, quæ pridie dixiſſet; primo ſenſim ac plures reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum præfectus toga ſignum, ut convenerat, dedit. militeſque intenti dudum ac parati, alii ſuperne in averſam concionem clamore ſublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obſiſtunt. Cæduntur Ennenſes cavea incluſi: coacervanturque, non cæde ſolum, ſed etiam fuga; quum alii ſuper aliorum capita ruerent, atque integri ſauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde paſſim diſcurritur, & urbis captæ modo fugaque & cædes omnia tenet;

tenet : nihilo remiſſiore militum ira, quod turbam inermem cædebant, quam ſi periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna, aut malo, aut neceſſario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ennenſium militibus conceſſit : ratus, timore deterritos, temperaturos proditionibus præſidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia ſitæ, claræque vel ob inſignem munimento naturali locum, vel ob ſacrata omnia veſtigiis raptæ quondam Proſerpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervaſit. Et quia cæde infanda rebantur, non hominum tantum, ſed etiam Deorum ſedem violatam eſſe, tum vero qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum ſeſe recepit : quum acciti à proditoribus nequicquam ad Ennam exercitum admoviſſent. Marcellus retro in Leontinos redit : frumentoque & commeatibus aliis in caſtra convectis, præſidio modico ibi relicto, ad Syracuſas obſidendas venit, inde Ap. Claudio Romam ad conſulatum petendum miſſo, T. Quintium Criſpinum in ejus locum claſſi caſtriſque præfecit veteribus. ipſe hibernacula quinque millia paſſuum ab Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Sicilia uſque ad principium hiemis geſta.

Cap. XL. Eadem æſtate & cum Philippo rege, quod jam ante ſuſpectum fuerat, motum bellum eſt. Legati ab Orico ad M. Valerium prætorem venerunt, præſidentem claſſi Brundiſio Calabriæque circa littoribus, nunciantes, Philippum primum Apolloniam tentaſſe, lembis biremibus centum viginti flumine adverſo ſubvectum : deinde, ut ea res tardior ſpe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admoviſſe : eamque urbem ſitam in plano, neque mœnibus, neque viris, atque armis validam, primo impetu oppreſſam eſſe. Hæc nunciantes orabant, ut opem ferret, hoſtemque haud dubium Romanis, terra aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam cauſam, niſi quod imminerent Italiæ,

quæ vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad oſtium fluminis, cum præfecto ſocium, Q. Nævio Criſta, viro impigro & perito militiæ. Is expoſitis in terram militibus, navibuſque Oricum retro unde venerat ad cæteram claſſem remiſſis, milites procul à flumine per viam minime ab regiis obſeſſam duxit : & nocte ita, ut nemo hoſtium ſentiret, urbem ingreſſus. Die inſequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque & urbis vires inſpiceret. ubi ea viſa inſpectaque ſatis animorum fecere, ſimulque ab exploratoribus comperit, quanta ſocordia ac negligentia apud hoſtes eſſet ; ſilentio noctis ab urbe ſine ullo tumultu egreſſus, caſtra hoſtium adeo neglecta atque aperta intravit, ut ſatis conſtaret, prius mille hominum vallum intraſſe, quam quiſquam ſentiret : ac ſi cæde abſtinuiſſent, pervenire ad tabernaculum regium potuiſſe. Cædes proximorum portæ excitavit hoſtes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quiſquam arma caperet ; aut caſtris pellere hoſtem conaretur : ſed etiam ipſe rex, ſicut ſomno excitus erat, prope ſeminudus fugiens, militi quoque, nedum regi vix decoro habitu, ad flumen naveſque perfugerit. eodem & alia turba effuſa eſt. Paulo minus tria millia militum in caſtris aut capta, aut occiſa. plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæſum eſt. Caſtris direptis, Apolloniatæ catapultas, baliſtas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, ſi quando ſimilis fortuna veniſſet, Apolloniam devexere, cætera omnis præda caſtrorum Romanis conceſſa eſt. Hæc quum Oricum eſſent nunciata, M. Valerius claſſem extemplo ad oſtium fluminis duxit, ne navibus capeſſere fugam rex poſſet. Itaque Philippus, neque terreſtri neque navali certamine ſatis fore parem ſe fidens, ſubductis aut incenſis navibus, terra Macedoniam petiit ; magna ex parte inermi exercitu, ſpoliatoque. Romana claſſis cum M. Valerio. Orici hibernavit.

peterentur. M. Valerius præſidio loci ejus relicto T. Valerio legato, cum claſſe inſtructa parataque, & quot longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impoſitis, altera die Oricum pervenit; urbemque eam levi tenente præſidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nunciantes, in obſidione ſeſe, quod deficere ab Romanis nollent, eſſe: neque ſuſtinere ultra vim Macedonum poſſe, niſi præſidium mittatur Romanum. Facturum ſe,

Cap. XLI. Eodem anno in Hiſpania varie res geſtæ. nam prius quam Romani amnem Iberum tranſirent, ingentes copias Hiſpanorum Mago & Aſdrubal fuderunt. defeciſſetque ab Romanis ulterior Hiſpania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis ſociorum animis in tempore adveniſſet. Primo ad caſtrum Altum (locus eſt inſignis cæde magni Amilcaris) caſtra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hoſtium plena erant, agmenque Romanum impune incurſatum ab equitibus hoſtium fuerat, & ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta; ceſſere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ caſtra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Aſdrubal Giſgonis filius tertius Carthaginienſium dux, cum exercitu juſto advenit: contraque caſtra Romana trans fluvium omnes conſedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa viſenda, haud feſellit hoſtes: oppreſſiſſentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepiſſet. ibi quoque circumſeſſus adventu fratris obſidione eximitur. Caſtulo urbs Hiſpaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta ſocietate Pœnis, ut uxor inde Annibali eſſet, ad Romanos defecit. Carthaginienſes Illiturgim oppugnare adorti, quia præſidium ibi Romanum erat: videbanturque inopiâ cum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut ſociis præſidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, intra bina caſtra cum magna cæde hoſtium urbem eſt ingreſſus; & poſtero die eruptione æque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæſa duobus prœliis: plus decem millibus captum, cum ſex & triginta militaribus ſignis. ita ab Illiturgi receſſum eſt. Bigerra inde urbs (ſocia & hæc Romanorum erat) à Cathaginienſibus oppugnari cœpta eſt. Eam obſidionem ſine certamine adveniens Cn. Scipio ſolvit.

Cap. XLII. Ad Mundam exinde caſtra Punica mora: & Romani eo confeſtim ſecuti ſunt. Ibi ſignis collatis pugnatum per quatuor ferme horas. egregieque vincentibus Romanis ſignum receptui eſt datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum eſſet victa, eiſdem animis quibus prius, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæſa: haud multo minus quam mille capta, & ſpolia plurima Gallica fuere: annuli aurei, torques armillæque magnus numerus. duo etiam inſignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civiſmaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occiſi. Quum jam res proſperæ in Hiſpania eſſent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quod cauſſa belli eſſet, octavum jam annum ſub hoſtium poteſtate eſſe. Itaque id oppidum vi pulſo præſidio Punico receperunt: cultoribuſque antiquis, quos vis reliquerat belli, reſtituerunt: & Turdetanos qui contraxerant eis cum Carthaginienſibus bellum, in poteſtatem redactos ſub corana vendiderunt, urbemque eorum delevere.

Cap. XLIII. Hæc in Hiſpania, Q. Fabio, M. Claudio Conſulibus geſta. Romæ quum tribuni plebis novi magiſtratum iniſſent, extemplo cenſoribus P. Furio & M. Atilio, à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum eſt. quæſtorem eum proximo anno adempto equo tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deſerendæ Italiæ ad Cannas factam. ſed novem tribunorum auxilio vetiti cauſſam in magiſtratu dicere, dimiſſique fuerant. Ne luſtrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magiſtratu ſe abdicavit. Conſularia comitia habita à Q. Fabio Maximo conſule. creati conſules ambo abſentes, Q. Fabius Maximus conſulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Luvulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin, niſi ea mora interveniſſet, caſtra eo die Punica capi potuerint. jam non milites ſolum, ſed elephanti etiam uſque ad vallum acti erant, ſuperque ipſo novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæſa, prope tria capta, cum ſignis militaribus ſeptem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni receſſere: & ut territis inſtaret, ſecutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit, nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hoſtium, quam antea, quia pauciores ſuperfuerant, qui pugnarent, occiſum. Sed gens nata inſtaurandis parandiſque bellis, Magone ad conquiſitionem militum fratre miſſo, brevi replevit exercitum, animoſque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, ſicut pro parte toties intra paucos dies

dos ſcenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hoſtes evaſit. Comitiis perfectis auctore Q. Fabio conſule deſignati conſules Romam arceſſiti magiſtratum inierunt: ſenatumque de bello ac provinciis ſuis prætorumque, & de exercitibus quibus quique præeſſent, conſuluerunt.

Cap. X L I V. Itaque provinciæ atque exercitus diviſi. Bellum cum Annibale conſulibus mandatum, & exercituum unus quem ipſe Sempronius habuerat, alter quem Fabius Conſul. eæ binæ erant legiones. M. Æmilius Prætor cujus peregrina ſors erat, juriſdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandata, Luceriam provinciam haberet, legioneſque duas, quibus Q. Fabius, qui tum conſul erat, prætor præfuerat. Prætori Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Sueſſula, cum binis item legionibus evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis fuiſſet. Lentulo Proprætori provincia vetus: T. Otacilio claſſis; exercitus nulli additi novi: M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & claſſe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) *Sardinia*: C. Terentio legio una cui jam præerat, & Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ juſſæ, & viginti millia ſociorum. His ducibus, his copiis, adverſus multa ſimul, aut mota aut ſuſpecta bella, munierunt Romanum imperium. Conſules duabus urbanis legionibus ſcriptis, ſupplementoque in alias lecto, priuſquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum ſpecies in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, viſæ; & in Jovis Vicilini templo, quod in Compſano agro eſt, arma concrepuiſſe: & flumen Amiterni cruentum fluxiſſe. His procuratis ex decreto pontificum, profecti conſules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius, Pater filio legatus ad Sueſſulam in caſtra venit. Quum obviam filius progrederetur, lictoreſque verecundia majeſtatis ejus taciti anteirent; præter undecim faſces equo prævectus ſenex, ut conſul animadvertere proximum lictorem juſſit, & is, ut deſcenderent ex equo, inclamavit; tum demum deſiliens, *Experiri*(inquit) *volui, fili, ſatin' ſci-*

agendum atque eis cogitandum ſit, ſi quo modo fieri poſſit, ne qui ſocii à populo Romano deſciſcant, & non vocitent. documentum autem ducant ſtatui oportere, ſiquis reſipiſcat, & antiquam ſocietatem reſpiciat. Quod ſi abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium eſſe, quin brevi deſerta ab ſociis Romana res fœderibus Punicis omnia in Italia juncta viſura ſit? Se tamen non eum eſſe, qui Altinio fidei quicquam cenſeat habendum, ſed mediam conſecuturum conſilii viam. neque eum pro hoſte, neque pro ſocio in præſentia habitum, libera cuſtodia haud procul à caſtris placere in aliqua fida civitate ſervari per belli tempus: perpetrato bello, tum conſultandum, utrum defectio prior plus merita ſit pœnæ, an hic reditus veniæ. Fabio aſſenſum eſt. cateniſque ligatus, traditur & ipſe & comites: & auri ſatis magnum pondus, quod ſecum tum attulerat, ei ſervari juſſum. Calibus eum interdiu ſolutum cuſtodes ſequebantur: nocte clauſum aſſervabant. Arpis domi primum deſiderari quærique eſt cœptus: dein fama per totam urbem vulgata, tumultum ut principe amiſſo fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Annibalem miſſi. Quibus nequaquam offenſus Pœnus, quia & ipſum, ut ambiguæ fidei virum ſuſpectum jam pridem habebat, & cauſſam nactus erat tam ditis hominis bona poſſidendi vendendique; cæterum ut iræ magis quam avaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in caſtra accitos, quæſtione prius habita, primum de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum eſſet, ſatis cognitis omnibus, vivos combuſſit.

res conſulem te eſſe.

Cap. XLV. In ea caſtra Daſius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus ſervis venit, promittens, ſi ſibi præmio foret, ſe Arpos proditurum eſſe. Quum eam tunc rem ad conſilium retuliſſet Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necanduſque videri, ancipitis animi communis hoſtis. qui poſt Cannenſem cladem, tamquam cum fortuna fidem ſtare oporteret, ad Annibalem diſceſſiſſet, traxiſſetque ad defectionem Arpos: tum poſteaquam res Romana contra ſpem votaque ejus velut reſurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim: qui aliunde ſtet ſemper, aliunde ſentiat, infidus ſocius, vanus hoſtis, ad Faleriorum, Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum eſſet.* Contra ea conſulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli tamquam in pace libera de quoque arbitria agere,* ajebat: *Quum illud potius*

Cap. XLVI. Fabius ab Sueſſula profectus, Arpos primum inſtitit oppugnare. ubi quum à quingentis fere paſſibus caſtra poſuiſſet, contemplatus ex propinquo ſitum urbis mœniaque; quæ pars tutiſſima mœnibus erat, qua maxime neglectam cuſtodia vidit, ea potiſſimum aggredi ſtatuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas uſui ſunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunoſque viros fortes eis præfecit: & milites ſexcentos, quantum ſatis viſum eſt, attribuit. eoſque, ubi quartæ vigiliæ ſignum ceciniſſet, ad eum locum ſcalas juſſit ferre. Porta ibi humilis & anguſta erat; via infrequenti per deſertam partem urbis: eam portam ſcalis prius tranſgreſſos, ad murum pergere, & ex interiore parte vi clauſtra refringere jubet, & tenentes partem urbis, cornu ſignum dare, ut cæteræ copiæ admoverentur. parata omnia atque inſtructa ſeſe habiturum. Ea impigre facta: &

quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. imber ab nocte media coortus, cuſtodes vigileſque, dilapſos è ſtationibus, ſuffugere in tecta coegit: ſonituque primo largioris procellæ ſtrepitum molientium portam, exaudiri prohibuit: lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem hominum ſopivit. Poſtquam portam tenuerunt. cornicines in via paribus intervallis diſpoſitos canere jubent, ut conſulem excirent. Id ubi factum ex compoſito eſt; ſigna efferri conſul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

Cap. XLVII. Tum demum hoſtes excitati ſunt; jam & imbre conquieſcente, & propinqua luce. Præſidium in urbe erat Annibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipſi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis eſſet, hoſti oppoſuerunt. Pugnatum primo in tenebris anguſtiſque viis eſt: quum Romani non vias tantum, ſed tecta etiam proxima portæ occupaſſent, ne peti ſuperne ac vulnerari poſſent. Cogniti inter ſe quidam Arpinique & Romani; atque inde colloquia cœpta fieri: percunctantibus Romanis, quid ſibi vellent Arpini, quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adverſus veteres ſocios Romanos bellum gererent, & vectigalem ac ſtipendiariam Italiam Africæ facerent; Arpinis purgantibus, ignaros omnium ſe venum à principibus datos Pœno, captos oppreſſoſque à paucis eſſe; initio orto, plures cum pluribus colloqui. poſtremo prætor Arpinus ab ſuis ad conſulem deductus? indeque data inter ſigna acieſque Arpini repente pro Romanis adverſus Carthaginienſes arma verterunt. Hiſpani quoque paulo minus mille homines nihil præterea cum conſule pacti, quam ut ſine fraude Punicum emitteretur præſidium; ad conſulem tranſtulerunt ſigna. Carthaginienſibus portæ patefactæ, emiſſique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi ſine clade ullius, præterquam unius veteris pro-

tum eſt, decem ex eo numero juſſis inermibus deduci ad ſe; ubi quæ poſtularent, audivit, (nihil autem aliud petebant. quam ut Capua recepta bona ſibi reſtituerentur)in fidem omnes accepit. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius ſeptem millia hominum capta, & æris argentique ſignati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: ſolo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimelio Jugarioque vico. in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, late vagatus ignis ſacra profanaque multa abſumpſit.

Cap. XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hiſpania res proſperæ eſſent, multoſque & veteres reciperent ſocios, & novos adjicerent, in Africam quoque ſpem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum; ſubito Carthaginienſibus hoſtis factus: ad eum centuriones tres legatos miſerunt, qui cum eo amicitiam ſocietatemque facerent: & pollicerentur, ſi perſeveraret urgere bello Carthaginienſes; gratam eam rem fore ſenatui populoque Romano, & adniſuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutuſque cum legatis de ratione belli gerundi; ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipſe ignarus eſſet, ex comparatione tam ordinatæ diſciplinæ, animum advertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus ſociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores ſuos: unus apud ſeſe magiſter rei militaris remaneret. rudem ad pedeſtria bella Numidarum gentem eſſe, equis tantum habilem Ita jam inde à principiis gentis majores ſuos bella geſſiſſe: ita ſe à pueris inſuetos: ſed habere hoſtem pedeſtri fidentem Marte. cui ſi æquari robore virium velit, & ſibi pedites comparandos eſſe, & ad id multitudine hominum regnum abundare: ſed armandi ornandique & inſtruendi eos, artem ignorare. omnia, velut forte congregata turba, vaſta ac temeraria eſſe.* Facturos ſe in præſentia quod vellet, legati reditoris, novi perfugæ, reſtituti ad Romanos. Hiſpanis duplicia cibaria dari juſſâ: operaque eorum forti ac fideli perſæpe reſpublica uſa eſt. Quum conſulum alter in Apulia, alter in Lucanis eſſet; equites centum ac duodecim nobiles Campani, per ſpeciem prædandi ex hoſtium agro; permiſſu magiſtratuum ab Capua profecti, ad caſtra Romana, quæ ſuper Sueſſulam erant, venerunt. ſtationi militum qui eſſent, dixerunt, colloqui ſe cum prætore velle. Cn. Fulvius caſtris præerat: cui ubi nuncia-

ſponderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, ſi imperatores ſui non comprobaſſent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remanſit. Cum duobus Romanis relata; Numidaſque legatos in Hiſpaniam miſit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis, iiſdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præſidia Carthaginienſium auxiliares eſſent, ad tranſitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conſcripſit: ordinatoſque proxime morem Romanum, inſtruendo & decurrendo ſigna ſequi, & ſervare ordines docuit: & operi, aliiſque juſtis militaribus ita aſſuefecit; ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti: collatiſque æquo campo ſignis, juſto prœlio Carthaginienſem hoſtem ſuperaret. Romanis quoque in Hiſpania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum tranſitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia eſt. Quod ubi Carthaginienſes acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ (Maſſyla ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

Cap. XLIX. Filium Gala Maſaniſſam habebat; ſeptem & decem annos natum. cæterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiuſque quam accepiſſet, facturum. Legati, quoniam Syphax ſe Romanis junxiſſet, ut potentior ſocietate eorum adverſus reges populoſque Africæ eſſet, docent: melius fore Galæ quoque Carthaginienſibus jungi quamprimum, antequam Syphax in Hiſpaniam, aut Romani in Africam tranſeant; opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, poſſe. Facile perſuaſum Galæ, filio depoſcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui Carthaginienſium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæſa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Mauruſios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adverſus Gadeis colunt) refugit: affluentibuſque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hiſpaniam anguſto diremptam freto trajiceret; Maſaniſſa cum victore exercitu advenit. iſque ibi cum Syphace ingenti gloria per ſe, ſine ullis Carthaginienſium opibus, geſſit bellum. In Hiſpania nihil memorabile geſtum, præterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginienſibus erat, Imperatores Romani ad ſe perduxerunt: & nobiliſſimos Hiſpanos ſupra trecentos in Italiam ad ſollicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miſerunt. Id modo ejus anni in Hiſpania ad memoriam inſigne eſt, quod mercenarium militem in caſtris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

P E P I^{a}

EPITOME

LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, poſtea Africanus, ante annos ædilis factus eſt. Annibal urbem Tarentum, præter arcem, per Tarentinos juvenes, qui ſe noctu venatum ire ſimulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannenſis clades prædicta fuerat, inſtituti ſunt.

A Q. Fulvio & Ap. Claudio conſulibus, adverſus Hannonem Pœnorum ducem proſpere pugnatum eſt. Ti. Sempronius Gracchus proconſul ab hoſpite ſuo Lucano in inſidias deductus, à Magone interemptus eſt. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petiſſet à ſenatu, ut ſibi exercitus daretur, pollicituſque eſſet, ſi hoc impetraſſet, de Annibale victoriam; octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Annibale. & cum exercitu cæſus eſt. Cn. Fulvius prætor male adverſus Annibalem pugnavit. in quo prælio hominum ſexdecim millia ceciderunt: ipſe cum equitibus ducentis effugit. Capua obſeſſa eſt à Q. Fulvio, & Ap. Claudio Conſulibus. Claudius Marcellus Syracuſas expugnavit anno tertio, & ingentem ſe virum geſſit. in eo tumultu urbis captæ, Archimedes intentus formis, quas in pulvere deſcripſerat, interfectus eſt. P. & Cn. Scipiones in Hiſpania tot tantarumque rerum feliciter geſtarum triſtem exitum tulerunt: prope cum totis exercitibus cæſi, anno octavo, quam in Hiſpaniam iverant. amiſſaque provinciæ poſſeſſio foret, niſi L. Marcii equitis Romani virtute, & induſtria, contractis exercituum reliquiis, ejuſdem hortatu, bina caſtra hoſtium expugnata eſſent. Ad triginta ſeptem millia cæſi, ad mille octingentos triginta capti. præda ingens parta. Dux Marcius appellatus eſt.

CAPUT I.

DUm hæc in Africa atque in Hiſpania geruntur, Annibal in agro Tarentino æſtatem conſumpſit; ſpe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. ipſorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos deſciverant, Conſentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. & plures rediiſſent, ni L. Pomponius Velentanus præfectus ſocium, proſperis aliquot populationibus in agro Bruttio juſti ducis ſpeciem nactus,

tur facti. nec jam in ſecreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus; ſed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec ſacrificantium nec precantium Deos patrio morte. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit ruſtica plebs, ex incultis diutino bello infectiſque agris egeſtate & metu in urbem compulſa: & quæſtus ex alieno errore facilis, quem velut ex conceſſæ artis uſu exercecebant. Primo ſecretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam, & ad publicam querimoniam, exceſſit res. Incuſati graviter ab ſenatu ædiles triumvirique capitales, quod non prohiberent, quum emovere eam multitudinem è tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixiſſet. Magna ibi vis hominum, ſed inconditæ turbæ agreſtium ſervorumque cæſa aut capta eſt: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter cæteros eſt captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus, omnibus malis artibus & reipubl. & ſocietatibus infidus, damnoſuſque. Sempronius Conſul in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant ſecundæ adverſæque res, non fortunam magis quam animos hominum; tanta religio, & ea magna ex parte externa, civitatem inceſſit, ut aut homines, aut Dii repente alii videren-

foro, ac disjicere apparatus ſacrorum conari eſſent, haud procul afuit quin violarentur. Ubi potentius jam eſſe id malum apparuit, quam ut minores per magiſtratus ſedaretur; M. Atilio Prætori urbis negotium ab ſenatu datum eſt, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione ſenatuſconſultum recitavit, & edixit, *Ut quicumque libros vaticinos precationeſve, aut artem ſacrificandi conſcriptam haberet, eos libros omnes literaſque ad ſe ante Kalendas Apriles deferret: neu quis in publico ſacrove loco, novo aut externo ritu ſacrificaret.*

Cap. II. Et aliquot publici ſacerdotes mortui eo anno ſunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, & C. Papirius C. F. Maſſo pontifex, &

& P. Furius Philus augur, & C. Papirius, L. F. Maſſo decemvir ſacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices ſuffecti ſunt. augur creatus L. Quintius Flamininus. decemvir ſacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum conſularium jam appetebat tempus, ſed quia conſules à bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius conſul comitiorum cauſſâ dictatorem dixit C. Claudium Centonem. ab eo magiſter equitum eſt dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit conſules, Q. Fulvium Flaccum magiſtrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magiſtratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego, P. Cornelius Scipio, cui poſt Africano fuit cognomen. huic petenti ædilitatem quum obſiſterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam eſſe, quod nondum ad petendum legitima ætas eſſet; *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt*, *ſatis annorum habeo.* Tanto inde favore ad ſuffragium ferendum in tribus diſcurſum eſt, ut tribuni repente incepto deſtiterint. Ædilicia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem unum inſtaurati, & congii olei in vicos ſingulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accuſârunt: quaſdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeii per biduum inſtaurati, & Jovis epulum fuit ludorum cello Syracuſæ, & qua Hieronis regnum fuiſſet: T. Otacilio claſſis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hiſpaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones à conſulibus ſcriptæ, ſummaque trium & viginti legionum, eo anno effecta eſt. Delectum conſulum M. Poſtumii Pyrgenſis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Poſtumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienſes. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempeſtatis in iis quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant falſa naufragia, & ea ipſa quæ vera renunciaverant, fraude ipſorum facta erant, non caſu; in veteres quaſſaſque naves paucis & parvi pretii rebus impoſitis, quum merſiſſent eas in alto, exceptis in præparatas ſcaphas nautis, multiplices fuiſſe merces, ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad ſenatum delata, nec tamen ullo ſenatuſconſulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offenſum nolebant. Populus ſeverior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, quum rem inviſam infamemque cernerent, ducentum millium æris multam M. Poſtumio dixerunt. cui certandæ quum dies adveniſſet, conciliumque tam frequens plebis adeſſet, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata cauſſa, ſpes una videbatur eſſe, ſi C. Servilius Caſca tribunus plebis, qui propinquus cognatuſque Poſtumio erat, prius quam ad ſuffracauſſa.

Cap. III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius conſulatum ineunt. Et prætores provincias ſortiti ſunt; P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum ante ſors fuerat: Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Sueſſulam, M. Junius Silanus Tuſcos. Conſulibus bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ: alter à Q. Fabio ſuperioris anni conſule, alter à Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ ſub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno ſub C. Terentio fuiſſent, legiones eſſent. ſupplementum in eas quiſque ſcriberet ſibi. M. Junio in Tuſcos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano Imperium provinciæque Lucani & Galliæ cum ſuis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia eſſet; M. Mar-

gium tribus vocarentur, interceſſiſſet. Teſtibus datis, tribuni populum ſummoverunt; ſitellaque allata eſt, ut ſortirentur, ubi Latini ſuffragium ferrent. Interim publicani Caſcæ inſtare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & forte in cornu primus ſedebat Caſca, cui ſimul metus pudorque animum verſabat. Quum in eo parum præſidii eſſet, turbandæ rei cauſſa publicani per vacuum, in ſummoto, locum cuneo irruperunt; jurgantes ſimul cum populo tribuniſque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius conſul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos eſſe, & rem ad ſeditionem ſpectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

Cap. IV. Plebe dimiſſa, ſenatus vocatur, & conſules referunt de concilio plebis turbato, vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exilium ruina urbis ſecuta fuerit, damnari ſe ab iratis* *civibus paſſum eſſe. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem vixerent, multos poſtea principes civitatis judicium de ſe populi paſſos. Poſtumium Pyrgenſem ſuffragium populo per vim extorſiſſe, concilium plebis ſuſtuliſſe, tribunos in ordinem coëgiſſe, contra populum Romanum aciem introduxiſſe, locum occupaſſe, ut tribunos à plebe intercluderet, tribus in ſuffragium vocari prohiberet. Nihil aliud à cæde ac dimicatione continuiſſe homines, niſi patientiam magiſtratuum, quod ceſſerint in præſentia furori atque audaciæ paucorum, vincique ſe ac populum Romanum paſſi ſint: & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne cauſſa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipſius ſuſtulerint.* Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei jacta eſſent, vimque eam contra rempublicam & pernicioſo exemplo factam, ſenatus decreſſet; confeſtim Carvilii tribuni plebis, omiſſa multæ certatione, rei capitalis diem Poſtumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi à viatore, atque in carcerem duci juſſerunt. Poſtumius vadibus datis non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebeſque ita ſcivit, *Si M. Poſtumius ante Kalendas Maias non prodiſſet, citatuſque eo die non reſpondiſſet, neque excuſatus eſſet; videri eum in exilio eſſe, bonaque ejus venire: ipſi aqua & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades poſcere cœperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos qui dare poſſent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes, plerique in exilium abierunt.

Cap. V. Hunc fraus publicano-

ultra quinquageſimum lapidem in pagis foriſque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent: & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur, etiamſi nondum militari ætate eſſent, milites facerent. Tribuni plebis, ſi iis videretur, ad populum ferrent: & qui minores ſeptem & decem annis ſacramento dixiſſent, iis perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & decem annorum, aut majores, milites facti eſſent. Ex hoc ſenatuſconſulto creati triumviri bini, conquiſitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de poſtulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in ſenatu recitatæ ſunt. Cannenſis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, ſicut ante dictum eſt, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

Cap. VI. Hi permiſſu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miſerunt, è quibus unus poteſtate dicendi facta; *Conſulem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adiſſemus, quum primum de nobis, etſi non iniquum, certe triſte ſenatuſconſultum factum eſt: niſi hoc ſperaſſemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adverſus Siculos ſimul Pœnoſque mitti: & ſanguine noſtro vulneribuſque nos patriæ ſatisfacturos eſſe: ſicut patrum memoria qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant, adverſus Pyrrhum ipſum pugnantes ſatisfecerunt. Quamquam quod ob meritum noſtrum ſuccenſuiſtis, Patres Conſcripti, nobis aut ſuccenſetis? Ambo mihi conſules, & univerſum ſenatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, in-*

rum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando ſunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus conſul, qui & ante bis conſul & cenſor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipſe duobus conſulatibus & cenſura inſignis: & P. Licinius Craſſus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. hic ſenes honoratoſque juvenis in eo certamine devicit. Ante hunc, intra centum annos viginti, nemo præter P. Cornelium Caluſſam pontifex maximus creatus fuerat, qui ſella curuli non ſediſſet. Conſules quum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & ſupplementum veteribus ſcriberetur, ſufficiebat; ſenatus abſiſtere eos incepto vetuit, *& triumviros binos creari juſſit: alteros, qui citra, alteros qui*

tueor: quem ſi ad Cannas conſulem habuiſſemus; melior & reipubl. & noſtra fortuna eſſet. Sine, quæſo, priuſquam de conditione noſtra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deum ira nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo ſeritur, ſed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui præſertim gratias ſciam ab ſenatu actas, quod non deſperaverit de republica; cui poſt fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Cæteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis veſtriſque liberis ignoſcitis facile, Patres Conſcripti, in hæc vilia capita ſævi? & conſuli primoribuſque aliis civitatis fugere, quum ſpes alia nulla eſſet, turpe non fuit; milites uti-

que morituros in aciem miſiſtis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hoſti, (ut alias pudendas clades exercituum taceam:) tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, reciperaretur, & Caudinæ legiones, quæ ſine armis redierant Romam, armatæ remiſſæ in Samnium, eumdem illum hoſtem ſub jugum miſerint, qui hac ſua ignominia lætatus fuerat. Cannenſem vero quiſquam exercitum fugæ aut pavoris inſimulare poteſt, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde conſul cum equitibus ſeptuaginta fugit? unde nemo ſupereſt, niſi quem hoſtis cædendo feſſus reliquit? Quum captivis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos reſervaſſemus: quod ad Conſulem Venuſiam rediſſemus, & ſpeciem juſti exercitus feciſſemus. Nunc deteriore conditione ſumus, quam apud patres noſtros fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locuſque in quo tenderent, in caſtris eſt mutatus: quæ tamen, ſemel navata reipublicæ opera, & uno felici prœlio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exilium eſt: nemini ſpes emerendi ſtipendia adempta: hoſtis denique eſt datus, cum quo dimicantes, aut vitam ſemel aut ignominiam finirent. Nos, quibus (niſi quod commiſimus, ut quiſquam ex Cannenſi acie miles Romanus ſupereſſet) nihil objici poteſt; non ſolum à patria procul Italiaque, ſed ab hoſte etiam relegati ſumus. ubi ſeneſcamus in exilio, ne qua ſpes, ne qua occaſio

quæque ad laborem periculumque depoſcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit, quam primum fiat. quoniam quicquid poſtea viximus, id omne deſtinatum ignominiæ eſt.

Cap. VII. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus, id nec juris, nec poteſtatis ſuæ eſſe dixit. ſenatui ſcripturum ſe, omniaque de ſententia Patrum facturum eſſe. Hæ literæ ad novos conſules allatæ, ac per eos in ſenatu recitatæ ſunt: conſultuſque de his literis ita decrevit ſenatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones ſuos pugnantes deſeruiſſent, ſenatum nihil videre, cur reſpubl. committenda ſit. Si M. Claudio proconſuli aliter videretur, faceret quod è republica fideque ſua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hoſtis in terra Italia eſſet.* Comitia deinde à prætore urbano de ſenatus ſententia plebiſque ſcitu ſunt habita: quibus creati ſunt quinqueviri muris turribuſque reficiendis: & triumviri bini; uni ſacris conquirendis, doniſque perſignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem. ſed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio conſumptæ fuerant. Tempeſtates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in caſtris multis locis ſupra Sueſſulam, & duo vigiles exanimati. murus turreſque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, ſed etiam decuſſæ. Reate ſaxum ingens viſum volitare: ſol rubere ſolito magis, ſanguineoque ſimilis. Horum prodigiorum cauſa diem unum ſupplicatio *abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi ſit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modo experiri animum, & virtutem exercere liceat, laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio ſungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum & equitum acies concurrunt: ad Syracuſas terra marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus reſides ipſi ac ſegnes; tanquam nec manus nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius Conſul toties jam cum hoſte ſignis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem, civitatemque. Pro ſervis ſaltem ad hoc bellum emptis vobis ſimus. congredi cum hoſte liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? aſperrima*

fuit, & per aliquot dies conſules rebus divinis operam dederunt: & per eoſdem dies ſacrum novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in ſpe Annibali & in ſuſpicione Romanis eſſet; cauſſa forte extrinſecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per ſpeciem legationis Romæ quum eſſet, vir inquieti animi & minime otium, quo tum diutino ſeneſcere videbatur, patientis, aditum ſibi ad obſides Tarentinos invenit. Cuſtodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipſis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis ſollicitatos, corruptis æditius duobus, quum primis tenebris cuſtodia eduxiſſet; ipſe comes occulti itineris factus profugit. Luci prima vulgata per urbem fuga eſt: miſſique, qui ſequerentur, ab Tarracina comprehenſos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgiſque approbante populo cæſi, de ſaxo dejiciuntur.

Cap. VIII. Hujus atrocitas pœnæ duarum nobiliſſimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit: tum publice, tum etiam ſingulos privatim; ut quiſque tam fœde interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philemenus erant. Hi prius quam aliquid moverent, colloquendum cum Annibale rati, nocte per ſpeciem venandi urbe egreſſi, ad eum proficiſcuntur. & quum haud procul caſtris abeſſent; cæteri ſilva prope viam ſeſe occuluerunt: Nico & Philemenus progreſſi ad ſtationes, comprehenſique, ultro id petentes, ad Annibalem deducti ſunt. Qui quum & cauſſas conſilii ſui, & quid pararent, expoſuiſſent; collaudati, oneratique promiſſis, jubentur, ut fidem popularibus facerent, prædandi cauſſa ſe urbe egreſſos: pecora Carthaginienſium, quæ paſtum propulſa eſſent, ad urbem agere. tuto ac ſine certamine id facturos, promiſſum eſt. Conſpecta ea præda juvenum eſt: minuſque iterum ac ſæpius id eos audere, miraculo fuit. Congreſſi cum Annibale, rurſus fide ſanxerunt, liberos Tarentinos leges ſuaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno penſuros, præſidium invitos recepturos: prodita præſidia Carthaginienſium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philemenus conſuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere (& erat venandi ſtudio inſignis) caneſque & alius apparatus ſequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoſte ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut cuſtodibus portarum. nocte maxime commeare, propter metum hoſtium credebant. Ubi jam eo conſuetudinis adducta res eſt, ut quocumque noctis tempore ſibilo dediſſet ſignum, porta aperiretur; tempus agendæ rei Annibali viſum eſt. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum eſſet uno eodemque loco ſtativa eum tamdiu habere, ægrum ſimulabat. Romanis quoque, qui in præſidio Tarenti erant, ſuſpecta eſſe jam ſegnis

raptim agmine acto quindecim ferme millium ſpatio caſtra ab Tarento poſuit, & ne ibi quidem nunciato quo pergerent; tantum convocatos milites monuit, via omnes irent: nec diverti quemquam aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda eſſent: neu quid niſi ducum juſſu facerent. ſe in tempore editurum, quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agreſtibus injeciſſe. Ad quem nuncium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum poſtero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hoſtem. in cætera adeo nihil ob id intenta cura eſt, ut contra pro argumento fuerit illa procurſatio Numidarum, Annibalem exercitumque caſtris non moviſſe. Annibal concubia nocte movit. dux Philemenus erat cum ſolito captæ venationis onere. cæteri proditores ea quæ compoſita erant, exſpectabant. Convenerat autem, ut Philemenus portula aſſueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Annibal. Ea mediterranea regione Orientem ſpectabat. aliquantum intra mœnia includitur. Quum portæ appropinquaret, editus ex compoſito ignis ab Annibale eſt, refulſitque. idem redditum ab Nicone ſignum: extinctæ deinde utrimque flammæ ſunt. Annibal ſilentio ducebat ad portam. Nico ex improviſo adortus ſopitos vigiles in cubilibus ſuis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites ſubſiſtere jubet: ut quo res poſtulet, occurrere libero campo poſſent. Et Philemenus portulæ parte alia qua commeare aſſuerat, appropinquabat. nota vox ejus, & familiare jam ſignum quum excitaſſet vigilem, dicentis, vix ſuſtinere grandis beſtiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes ſecutus ipſe cum expedito venatore, vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant verſum, venabulo trajicit. ingreſſi deinde triginta fere armati, cæteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: &

mora ejus deſierat.

Cap. IX. Cæterum poſtquam Tarentum ire conſtituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum, ac levitate armorum aptiſſimos eſſe ratus eſt, electis, quarta vigilia noctis ſigna movit. præmiſſiſque octoginta fere Numidis equitibus præcepit, ut diſcurrerent circa vias, perluſtrarentque omnia oculis, ne quis agreſtium procul ſpectator agminis falleret; prægreſſos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis quam exercitus accolis ſpecies eſſet. ipſe

agmen ſub ſignis confeſtim irrupit. inde cum ſilentio in forum ducti, Annibali ſeſe conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus in tres diviſis partes, per urbem dimittit Tarentinos, & itinera quam maxime frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos paſſim cædi, oppidanis parci. ſed ut fieri id poſſet, præcipit juvenibus Tarentinis, ut ubi quem ſuorum procul vidiſſent, quieſcere & ſilere, ac bono animo eſſe juberent.

Cap. X. Jam tumultus erat, clamorque, qualis eſſe in capta urbe ſolet: ſed quid rei eſſet, nemo ſatis pro certo ſcire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis ſeditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde acceptus ſcapha, in arcem circumvehitur. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat à proditoribus ad hoc ipſum præparata: & inſcienter à Græco inflata, quis aut quibus ſignum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; & Græci Romanos paſſim cæde ſtratos cernentes, ab Annibale captam urbem ſenſerunt. Poſtquam lux certior erat, & Romani qui cædibus ſuperfuerant, in arcem confugerant, conticeſcebatque paulatim tumultus; tum Annibal Tarentinos ſine armis convocare jubet. Convenere omnes, præterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem adeundam ſimul fortunam proſecuti fuerant. Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, teſtatuſque, quæ præſtitiſſet civibus eorum, quos ad Traſimenum aut ad Cannas cepiſſet: ſimul in dominationem ſuperbam Romanorum invectus, recipere ſe in domos ſuas quemque juſſit, & foribus nomen ſuum inſcribere: ſe domos eas quæ inſcriptæ non eſſent, ſigno extemplo dato, diripi juſſurum. Si quis in hoſpitio civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inſcripſiſſet, cum ſe pro hoſte habiturum. Concione dimiſſa, quum titulis notatæ fores diſcrimen pacatæ ab hoſtili domo feciſſent, ſigno dato, ad diripienda hoſpitia Romana paſſim diſcurſum eſt. & fuit

dato coorti undique Pœni ſunt, quos inſtructos ad hoc Annibal tenuerat; nec ſuſtinuere impetum Romani, ſed ab effuſa fuga loci anguſtiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in foſſam præcipitavere, occiſique ſunt plures in fuga quam in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. Foſſa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque poſt intervallo murum etiam eadem regione addere parat: ut vel ſine præſidio tueri ſe adverſus Romanos poſſent. Reliquit tamen modicum præſidium, ut ſimul in faciendo muro adjuvaret. ipſe profectus cum cæteris copiis ad Galeſum flumen(quinque millia ab urbe abeſt) poſuit caſtra. Ex iis ſtativis regreſſus ad inſpiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) ſpem cepit, etiam arcem expugnari poſſe. Et eſt non altitudine, ut cætera tuta, ſed loco plano poſita, & ab urbe muro tantum ac foſſa diviſa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, miſſum à Metaponto præſidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviſo opera hoſtium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. iſque finis Annibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obſidione ſpes: nec ea ſatis efficax; quia arcem tenentes, quæ in peninſula poſita imminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra excluſa maritimis commeatibus. propiuſque inopiam erant obſidentes, quam obſeſſi. Annibal convocatis principibus Tarentinorum, omnes præſentes difficultates expoſuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ vim cernere, neque in obſidione* prædæ aliquantum.

Cap. XI. Poſtero die ad oppugnandam arcem ducit: quam quum & mari, quo in peninſulæ modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, & ab ipſa urbe muro & foſſa ingenti ſeptam videret; eoque nec vi, nec operibus expugnabilem eſſe, ne aut ſeipſum cura tuendi Tarentinos à majoribus rebus moraretur; aut in relictos ſine valido præſidio Tarentinos impetum ex arce quum vellent, Romani facerent; vallo urbem ab arce interſepire ſtatuit. non ſine illa etiam ſpe, cum prohibentibus opus Romanis manum poſſe conſeri; & ſi ferocius procucurriſſent, magna cæde ita attenuari præſidii vires, ut facile per ſe ipſi Tarentini urbem ab iis tueri poſſent. Ubi cœptum opus eſt, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique ſe ſtatio paſſa eſt quæ pro opere erat; ut ſucceſſu creſceret audacia, pluresque & longius pulſos proſequerentur. Tum ſigno

quicquam habere ſpei, donec mari potiantur hoſtes. Quod ſi naves ſint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abſceſſuros, aut dedituros ſe hoſtes. Aſſentiebantur Tarentini; cæterum ei, qui conſilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam eſſe, cenſebant Punicas enim naves ex Sicilia accitas id poſſe facere: ſuas, quæ ſinu exiguo intus incluſæ eſſent, quum clauſtra portus hoſtis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evaſuras? *Evadent*, inquit Annibal. *Multa quæ impedita natura ſunt, conſilio expediuntur. Urbem in campo ſitam habetis. planæ & ſatis latæ viæ patent in omnes partes. Via, quæ in portum per mediam urbem ad mare tranſmiſſa eſt, plauſtris tranſvehiam naves haud magna mole. & mare noſtrum erit, quo nunc hoſtes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumſidebimus arcem. immo brevi, aut relictam ab hoſtibus, aut cum hoſtibus captemus.* Hæc oratio non ſpem modo ef-

fectus,

factus, ſed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plauſtra junctaque inter ſe: & machinæ, ad ſubducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plauſtra minorque moles in tranſitu eſſet. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucoſque poſt dies claſſis inſtructa ac parata circumvehitur arcem, & ante os ipſum portus anchoras jacit. Hunc ſtatum rerum Annibal Tarenti reliquit; regreſſus ipſe in hiberna. Cæterum defectio Tarentinorum, utrum priore anno an hoc facta ſit, in diverſum auctores trahunt. plures propioreſque ætate memoriæ rerum, hoc anno tradunt factum.

Cap. XII. Romæ conſules prætoreſque uſque ante diem quintum Kalendas Maias Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato ſacro in monte, in ſuas quiſque provincias proficiſcuntur. Religio deinde nova objecta eſt ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illuſtris fuerat, & quum conquiſitio priore anno ex ſenatuſconſulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerat. is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius poſt rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannenſis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conſerere manus. Sed neque credes tu mihi; donec compleris ſanguine campum: multaque millia occiſa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera. piſcibus atque avibus feriſque, quæ incolunt terras, iis fuat eſca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus eſt.* Et Diomedis Argivi campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipſam cladem agnoſcebant. Tum al-

poſtero die ſenatuſconſultum factum eſt, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inſpicerent. Ea quum inſpecta relataque ad ſenatum eſſent, cenſuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciundoſque: & quando ludi facti eſſent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam & duas hoſtias majores dandas.* Alterum ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut decemviri ſacra Græco ritu facerent, iiſque hoſtiis. Apollini bove aurato & capris duabus albis auratis, Latonæ bove fœmina aurata.* Ludos prætor in circo maximo quum facturus eſſet, edixit, ut populus per eos ludos ſtipem Apollini, quantam commodum eſſet, conferret. Hæc eſt origo ludorum Apollinarium: victoriæ, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum. factoſque populus coronatus ſpectavit: matronæ ſupplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati ſunt: celeberque dies omni cærimoniarum genere fuit.

Cap. XIII. Quum Annibal circa Tarentum, conſules ambo in Samnio eſſent, ſed circumſeſſuri Capuam viderentur (quod malum diuturnæ obſidionis eſſe ſolet) jam famem Campani ſentiebant; quia ſementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Annibalem miſerunt, orantes, ut prius quam conſules in agros ſuos educerent legiones, viæque omnes hoſtium præſidiis inſiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Annibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam tranſire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, juſſit. Hanno ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus caſtra hoſtium, conſuleſque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria paſſuum millia ab ipſa urbe loco edito caſtra poſuit. inde ex ſociis circa populis, quo æſtate comportatum erat, devehi frumentum in caſtra juſſit; præſidiis datis, quæ commeatus terum carmen recitatum, non eo tantum obſcurius, quia incertiora futura præteritis ſunt, ſed perplexius etiam ſcripturæ genere. *Hoſtem Romani ſi expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vorendos cenſeo ludos: qui quotannis comiter Apollini fiant, quum populus dederit ex publico partem: privati uti conferant pro ſe, ſuiſque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit ſummum. Decemviri Græco ritu hoſtiis ſacra faciant. Hæc ſi recte faxitis, gaudebitis ſemper, fietque res veſtra melior. nam is Divus extinguet perduelles veſtros, qui veſtros campos paſcunt placide.* Ad id carmen explanandum, diem unum ſumpſerunt.

eos proſequerentur. Capuam inde nuncium mittit, qua die in caſtris ad accipiendum frumentum præſto eſſent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cætera ſocordia negligentiaque à Campanis actum. paulo plus quadringenta vehicula miſſa, & pauca præterea jumenta: ob id caſtigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet beſtias, curam eorum ſtimulare poſſet, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia. ſicut acta erant, quum enunciata Beneventanis eſſent: legatos decem extemplo ad conſules (circa Bovianum caſtra Romanorum erant) miſerunt. Qui quum auditis quæ ad Capuam agerentur, inter ſe comparaſſent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus nocte Beneventum, mœnia eſt ingreſſus. Ex propinquo cognoſcit Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quæſtorem Campanis datum frumentum: duo millia plauſtrorum, inconditam inermemque aliam turbam, adveniſſe: per tumultum ac trepidationem omnia agi, caſtrorumque formam, & militarem ordinem, immixtis agreſtibus iis ex terris, ſublatum. His ſatis compertis, conſul militibus edicit, ſigna tantum armaque in proximam noctem expedirent: caſtra Punica oppugnanda eſſe. Quarta vigilia profecti, ſarcinis omnibus impedimentiſque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad caſtra perveniſſent, tantum pavoris iniecerunt, ut ſi in plano caſtra poſita eſſent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderunt: quæ nulla ex parte adiri, niſi arduo ac difficili aſcenſu, poterant. Luce prima prœlium ingens accenſum eſt: nec vallum modo tutantur Pœni; ſed ut quibus locus æquior eſſet, deturbant nitentes per ardua hoſtes.

Cap. XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot ſimul partibus ad vallum ac foſſas perventum eſt; ſed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum, conſul *abſiſtendum temerario incepto*, ait: *tutius ſibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein poſtero. caſtris ſe hoſtium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi poſſet. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum ejus ſe acciturum, totumque eo verſuros bellum.* hæc con-

vallum mutato conſilio, ab revocando ad incitandos hortandoſque verſus milites, oſtendere, in quanto diſcrimine ac periculo fortiſſima cohors ſociorum & civium legio eſſet. Itaque pro ſe quiſque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hoſtes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires ſanguiſque deſereret, ut intra vallum hoſtium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano ſita, nec permunita caſtra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. ſupra ſex millia hoſtium occiſa, ſupra ſeptem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis, omnique plauſtrorum & jumentorum apparatu capta. & alia ingens præda fuit, quam Hanno populabundus paſſim quum iſſet, ex ſociorum populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hoſtium caſtris, Beneventum reditum eſt, prædamque ibi ambo conſules (nam & Ap. Claudius eo poſt paucos dies venit) vendiderunt, diviſeruntque. & donati, quorum opera caſtra hoſtium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata caſtrorum clades eſt, cum paucis frumentatoribus, quos forte ſecum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Bruttios rediit.

Cap. XV. Et Campani audita ſua pariter ſociorumque clade, legatos ad Annibalem miſerunt, qui nunciarent, duos conſules ad Beneventum eſſe; diei iter à Capua: tantum non ad portas & muros bellum eſſe. ni propere ſubveniat, celerius Capuam quam Arpos, in poteſtatem hoſtium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere eſſe, filia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum aſpernantium tam ſegne imperium disjecit. Proxima portæ hoſtium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum vexillum trans vallum hoſtium trajecit. Execratus inde ſeque & cohortem, ſi ejus vexilli hoſtes potiti eſſent, princeps ipſe per foſſam vallumque in caſtra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui ſociis captorum caſtrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, quum ſignifero ſignum ademiſſet; *Jam hoc ſignum & hic centurio*, inquit, *intra vallum hoſtium erit. Sequantur, qui capi ſignum ab hoſte prohibituri ſunt.* Manipulares ſui primum tranſcendentem foſſam, dein legio tota ſecuta eſt. Jam & conſul ad conſpectum tranſgredientium

ut Capuam, quam Carthagini æquare ſit ſolitus, deſertam indefenſamque populo Romano tradat. Annibal, curæ ſibi fore rem Campanam pollicitus, in præſentia duo millia equitum cum legatis mittit; quo præſidio agros populationibus poſſent prohibere. Romanis interim, ſicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præſidiique quod ibi obſideretur, cura eſſe. C. Servilius legatus ex auctoritate Patrum, à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum miſſus, cum aliquot navibus onuſtis in portum Tarentinum inter hoſtium cuſtodias pervenit. Cujus adventu, qui ante in exigua ſpe, vocati ſæpe ad tranſitionem ab hoſtibus per colloquia erant; ultro ad tranſeundum hoſtes vocabant, ſollicitabantque. Et erat ſatis validum præſidium; traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati ad Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obſides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miſerunt, ſi exercitum ad mœnia admoviſſent, ſe in poteſtatem eorum urbem tradituros eſſe. M. Atinius Thuriis cum modico præſidio præerat. quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur poſſe; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ. eam ex induſtria centuriaverat, armaveratque ad tales caſus. Diviſis copiis inter ſe, duces Pœni quum agrum Thurinum ingreſſi eſſent, Hanno cum peditum agmine infeſtis ſignis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas inſidias oppoſitis, ſubſiſtit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis inteſtinæ, & hoſtium inſidiarum ignarus. Pedeſtre prœlium fuit perſegne; paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exſpectantibus magis quam adjuvantibus eventum: & Carthaginienſium acies de induſtria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite ſuo inſeſſi hoſtem incautum pertraheret. Quo ubi ventum eſt, coorti cum clamore equites, propere inconditam Thurinorum turbam, nec ſatis fido animo unde pugnabat ſtantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. poſtremo & ipſi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepiſſent: ubi Romanos fuſos ad ur- conſulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos: ſimul & ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio eſſet. Cæterum, ne Beneventum ſine præſidio eſſet, & ut ad ſubita belli, ſi Annibal, (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam ſociis Capuam veniſſet, equites vim ſuſtinere poſſent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus ſtativiſque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.

Cap. XVI. Graccho, priuſquam ex Lucanis moveret, ſacrificanti, triſte prodigium factum eſt. ad exta, ſacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapſi, edere jecur, conſpectique repente ex oculis abierunt: id quum aruſpicum monitu ſacrificium inſtauraretur, atque intentius extares ollæ ſervarentur; iterum ac tertium veniſſe tradunt, libatoque jocinore intactos angues abiiſſe. Quum aruſpices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuiſſent, & ab occultis cavendum hominibus conſultiſque; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Annibalem defeciſſet, quæ cum Romanis ſtabat. & jam annuo in magiſtratu erat; ab eiſdem illis creatus prætor. Is mutata repente voluntate locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque tranſire ipſe, neque trahere ad defectionem Lucanos ſatis habuit, niſi imperatoris & ejuſdem hoſpitis proditi capite ac ſanguine fœdus cum hoſtibus ſanxiſſet, ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo accepta, ſi Romanum imperatorem ſibi tradidiſſet, liberos cum ſuis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pebem ferri viderunt, conclamant, inſtare Pœnum: permixtoſque & hoſtes urbem invaſuros, ni propere portas claudant. ita excluſos Romanos præbuere hoſti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; quum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus cenſerent. cæterum, ut plerumque, fortuna & conſilia mala vicerunt: Atinio cum ſuis ad mare ac naves deducto, magis quia ipſi ob imperium in ſe mite ac juſtum conſultum volebant, quam reſpectu Romanorum, Carthaginienſes in urbem accipiunt. Conſules à Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, ſed ad Capuam oppugnandam; nobilem ſe

dites equiteſque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco ſatis inſpecto, atque undique explorato, dies compoſita gerendæ rei eſt. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem ſe*, ait, *magnam inchoaſſe. ad quam perficiendam ipſius Gracchi opera opus eſſe. omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu deſciſſent, perſuaſiſſe, ut redirent in amicitiam Romanorum. quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannenſi veniſſet, indies melior atque auctior fieret; Annibalis vis ſeneſceret, ac prope ad nihilum veniſſet. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem promptioremque veniæ dandæ fuiſſe, quoties rebellioni* *etiam majorum ſuorum ignotum? Hæc ab ſe*, ait, *dicta: cæterum ab ipſo Gracccho eadem hæc audire malle eos præſentiſque contingere dextram: id pignus fidei ſecum ferre. Locum ſe conſciis dixiſſe à conſpectu amotum, haud procul à caſtris Romanis. Ibi paucis verbis tranſigi rem poſſe, ut omne nomen Lucanum in fide ac ſocietate Romana ſit.* Gracchus fraudem & ſermoni & rei abeſſe ratus, ac ſimilitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è caſtris profectus, duce hoſpite in inſidias præcipitatur, Hoſtes ſubito exorti: & ne dubia proditio eſſet, Flavius his ſe adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo deſilit. Idem cæteros facere jubet: hortaturque, *Ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohoneſtent virtute. Reliquum autem quid eſſe, paucis à multitudine in valle ſilva ac montibus ſepta circumventis, præter mortem? id referre utrum præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an toto animo à patiendo exſpectandoque eventu in impetum atque iram verſo, agentes audenteſque, perfuſi hoſtium cruore inter exſpirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ ſe ad inferos miſiſſet; eum decus eximium egregiumque ſolatium ſuæ morti inventurum.* Inter hæc dicta paludamento circum lævum brachium intorto (nam ne ſcuta quidem ſecum extulerant) in hoſtes impetum fecit. Major quam pro numero hominum editur pugna. jaculis maxime aperta corpora Romanorum, & quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus eſſet, transfiguntur. Gracchum jam nudatum præſidio vivum capere Pœni nituntur. cæterum ille conſpicatus Lucanum hoſpitem inter hoſtes, adeo infeſtus confertos invaſit, ut parci ei ſine multorum pernicie non poſſet. Exanimem eum Mago extemplo ad Annibalem miſit, ponique cum captis ſimul faſcibus ante tribunal imperatoris juſſit. Hæc vera fama eſt. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Vecus nec vario mortis in viro tam claro & inſigni conſtat. Funeris quoque Gracchi varia eſt fama. Alii in caſtris Romanis ſepultum ab ſuis, alii ab Annibale (& ea vulgatior fama eſt) tradunt in veſtibulo Punicorum caſtrorum rogum exſtructum eſſe. armatum exercitum decurriſſe cum tripudiis Hiſpanorum, motibuſque armorum & corporum ſuæ cuique genti aſſuetis: ipſo Annibale omni rerum verborumque honore exſequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei geſtæ auctores ſunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hoſtes potiti ſunt. eo delato ad Annibalem, miſſus ab eo confeſtim Carthalo, qui in caſtra Romana ad Cn. Cornelium quæſtorem deferret. is funus imperatoris in caſtris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

Cap. XVIII. Conſules agrum Campanum ingreſſi, quum paſſim popularentur; eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad ſigna milites palatos paſſim revocarunt: & vix dum inſtructa acie fuſi, ſupra mille & quingentos milites amiſerunt. Inde ingens ferocia ſuperbæ ſuopte ingenio genti crevit: multiſque prœliis laceſſebant Romanos: ſed intentiores ad cavendum conſules una pugna fecerat, incaute atque inconſulte inita. Reſtituit tamen his animos, & illis minuit audaciam, parva una res. ſed in bello nihil tam leve eſt, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Criſpino Badius Campanus hoſpes erat, perfamiliari hoſpitio junctus. creverat conſuetudo, quod æger Romæ apud Criſpinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius progreſſus ante ſtationes, quæ pro porta ſtabant, vocari Criſpinum juſſit. quod ubi eſt Criſpino nunciatum; ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in diſcidio publicorum fœderum, privati juris; paullum à cæteris proceſſit. Poſtquam in conſpectum venere, *Provoco te*, interes vocantur, periit.

Cap. XVII. Sunt qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, oſtendant à caſtris cum lictoribus ac tribus ſervis lavandi cauſſa progreſſum, quum forte inter ſalicta innata ripis laterent hoſtes, nudum atque inermem, ſaxiſque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui aruſpicum monitu quingentos paſſus à caſtris progreſſum uti loco puro, ea quæ ante dicta prodigia ſunt, procuraret, ab inſidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum ſcribant. adeo nec lo-

quit, *ad pugnam, Criſpine*, Badius: *conſcendamus equos, ſummotiſque aliis, uter bello melior ſit, decernamus*. Ad ea Criſpinus, *nec ſibi, nec illi*, ait, *hoſtes deeſſe, in quibus virtutem oſtendant: Se ab eo, etiam ſi in acie occurrat, declinaturum, ne hoſpitali cæde dextram violet*. converſuſque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus, increpare mollitiem, ignaviamque, & ſe digna probra in inſontem jacere, hoſpitalem hoſtem appellans; *ſimulantemque parcere, cui ſciat parem ſe non eſſe. ſi parum publicis fœderibus ruptis dirempta ſimul & pri-*

vata jura eſſe putet, Badium Campanum, T. Quintio Criſpino Romano palam omnibus (duobus exercitibus audientibus) renunciare hoſpitium. Nihil ſibi cum eo conſociatum, nihil fœderatum hoſti cum hoſte, cujus patriam ac penates publicos privatoſque oppugnatum veniſſet. Si vir eſſet, congrederetur. Diu cunctantem Criſpinum perpulere turmales, ne impune inſultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum Imperatores conſuleret, permitterentne ſibi extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare; permiſſu eorum arma cepit, equumque conſcendit, & Badium nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano facta eſt. Infeſtis equis concurrere. Criſpinus ſupra ſcutum ſiniſtrum humerum Badio haſta transfixit: ſuperque delapſum cum vulnere ex equo deſiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priuſquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad ſuos aufugit. Criſpinus, equum, armaque capta, & cruentam cuſpidem inſignis ſpoliis oſtentans; cum magna laude & gratulatione militum ad conſules eſt deductus. laudatuſque ibi magnifice, & donis donatus.

Cap. XIX. Annibal ex agro Beneventano caſtra ad Capuam quum moviſſet; tertio poſt die quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis abſente ſe paucos ante dies ſecunda fuiſſet pugna; quin multo minus ſe ſuumque toties victorem exercitum ſuſtinere Romani poſſent. Cæterum, poſteaquam pugnari cœptum eſt, equitum maxime incurſu quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec ſignum equitibus datum eſt, ut in hoſtem admitterent equos. ita equeſtre prœlium erat, quum procul viſus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæſtor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hoſtes novi adventarent. Velut ex compoſito utrimque ſignum receptui datum: reductique in caſtra prope æquo Marte diſceſſerunt. plures tamen ab Romanis primo incurſu equitum cecide-

in ſenatum introductus, petit à Patribus, uti ſibi quinque millia militum darentur. Se peritum & hoſtis & regionum, brevi operæ pretium facturum. & quibus artibus ad id locorum noſtri & duces, & exercitus capti forent, iis adverſus inventorem uſurum. Id non promiſſum magis ſtolide quam ſtolide creditum: tanquam eædem militares & imperatoriæ artes eſſent. data pro quinque octo millia militum; pars dimidia cives, pars ſocii & ipſe aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit; ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit; ubi Annibal, nequicquam ſecutus Claudium, ſubſtiterat. Haud dubia res eſt: quippe inter Annibalem ducem & centurionem, exercituſque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac ſemiermem. Ut conſpecta inter ſe agmina ſunt, & neutra pars detrectavit pugnam; extemplo inſtructæ acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas; concitata, donec dux ſtetiſſet, Romana acie. Poſteaquam is non pro vetere fama ſolum, ſed etiam metu futuri dedecoris, ſi ſua temeritate contractæ cladi ſupereſſet, objectans ſe hoſtium telis cecidit; fuſa extemplo eſt Romana acies. ſed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite infeſtis, ut ex tanta multitudine vix mille evaſerint; cæteri paſſim, alii alia peſte abſumpti ſint.

Cap. XX. Capua à conſulibus iterum ſumma vi obſideri cœpta eſt: quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Caſilinum, frumentum convectum: ad Vulturni oſtium, ubi nunc urbs eſt, caſtellum communitum. (ante Fabius Maximus munierat) præſidium impoſitum, ut & mare proximum, & flumen in poteſtate eſſent. In ea duo maritima caſtella frumentum, quod ex Sardinia nuper miſſum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coëmerat, ab Oſtia convectum eſt, ut exercitui per hiemem copia eſſet. Cæterum ſuper eam cladem, quæ in Lurunt. Inde conſules, ut averterent Capua Annibalem, nocte quæ ſecuta eſt, diverſi, Fulvius in agrum Cumanum; Claudius in Lucanos, abierunt. Poſtero die, quum vacua caſtra eſſe Romanorum nunciatum Annibali eſſet, & duobus agminibus diverſos abiiſſe; incertus primo utrum ſequeretur, Appium inſtitit ſequi. Ille circumducto hoſte qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata eſt. M. Centenius fuit cognomine Pœnula; inſignis inter primipili centuriones, & magnitudine corporis & animo. is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem

canis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho ſumma fide ſtipendia fecerat (velut exauctoratus morte ducis) ab ſignis diſceſſit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto diſcrimine deſertos volebat ſocios: ſed proſpero ex temeritate unius Romani ducis ſucceſſu, in alterius ducis exercituſque opprimendi occaſionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primo dum urbes quaſdam Apulorum, quæ ad Annibalem deſciviſſent, oppugnaret, intentius rem egiſſe: poſtea nimio ſucceſſu & ipſum & milites præda impletos in tantam licentiam ſocordiamque effuſos, ut nulla diſciplina militiæ eſſet. Quum ſæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis ſub inſcio duce exercitus eſſet, in Apuliam caſtra movit.

Cap. XXI. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. quo ubi allatum eſt, hoſtes adventare, prope eſt factum, ut injuſſu prætoris ſignis convulſis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit, quam ſpes haud dubia, ſuo arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte inſequenti Annibal, quum tumultuatum in caſtris, & pleroſque ferociter ſignum ut daret inſtitiſſe duci ad arma vocantes ſciret; haud dubius proſperæ pugnæ occaſionem dari; tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribuſque & ſilvis diſponit; qui ſigno dato ſimul omnes è latebris exiſterent: & Magonem, ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera inſidere jubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius eſt cunctatus; non tam ſua ulla ſpe, quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua proceſſum in aciem eſt, inſtruitur ipſa acies ad libidinem militum forte procurrentium, conſiſtentiumque quo loco ipſorum tuliſſet animus: deinde per libidinem aut metum deſerentium locum. prima legio, & ſiniſtra ala in primo inſtructæ, & in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, nihil introrſus roboris ac virium eſſe, & quacumque impetum feciſſent, hoſtes perrupturos; nil, quod ſalutare eſſet, non modo ad animum, ſed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal haudquaquam ſimilis dux, neque ſimili exercitu, neque ita inſtructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani ſuſtinuere. Dux ſtultitia & temeritate

conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum. cui & delectus mandatus erat. iſque per fora conciliabulaque edixit, ut conquiſitio volonum fieret, iique ad ſigna reducerentur. Hæc omnia intentiſſima cura acta. Ap. Claudius conſul, D. Junio ad oſtium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præpoſito, qui ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia acceſſiſſent, extemplo in caſtra mitterent frumentum: ipſe ad Capuam regreſſus, Q. Fulvium collegam invenit, Caſilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo conſules circumſederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem, ab Sueſſula ex Claudianis caſtris exciverunt. Is quoque modico ibi præſidio ad tenendum locum relicto, cæteris omnibus copiis ad Capuam deſcendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres & exercitus diverſis partibus opus aggreſſi, foſſa, valloque circumdare urbem parant: & caſtella excitant modicis intervallis. multiſque ſimul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut poſtremo portis muroque ſe contineret Campanus. Prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem miſſi: qui quererentur, deſertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obteſtarenturque ut tunc ſaltem opem non circumſeſſis modo, ſed etiam circumvallatis, ferret. Conſulibus literæ à P. Cornelio prætore miſſæ, *Ut, priuſquam clauderent Capuam operibus, poteſtatem Campanis facerent, ut qui eorum vellent, exirent ab Capua, ſuaſque res ſecum auferrent. Liberos fore ſuaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exiſſent. poſt eam diem quique exiſſent, quique ibi manſiſſent, hoſtium futuros numero.* ea pronunciata Campanis, atque ita ſpreta, ut ultro dicerent con-

Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes ſuos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cætera à fronte pulſa, tergo atque alis circumventa acies, eo uſque eſt cæſa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaſerint. caſtris hoſtes potiri ſunt.

Cap. XXII. Hæ clades ſuper aliam alia Romam quum eſſent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. ſed tamen quia conſules, ubi ſumma rerum eſſet, ad id locorum proſpere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad conſules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac deſperationem hoſti ſe dederent, (id quod poſt Cannenſem accidiſſet cladem) & ut deſertores de exercitu volonum

tumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones; ipſo, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum proceſſit, ad Brunduſium flexit iter: prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum fruſtra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt; querentes ſimul, orantesque. quibus Annibal magnifice reſpondit, & antea ſolviſſe obſidionem, & nunc adventum ſuum conſules non laturos. Cum hac ſpe dimiſſi legati, vix regredi Capuam, jam duplici foſſa valloque cinctam potuerunt.

Cap. XXIII. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracuſarum oppugnatio ad finem venit: præterquam vi ac virtute ducis exercituſque, inteſtina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocraten verteret bellum, an obſidione Syracuſas premeret;

quamquam nec vi capi videbat poſſe inexpugnabilem terreſtri ac maritimo ſitu urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent; tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracuſanos (erant autem apud Romanos aliqui nobiliſſimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis conſiliis abhorrebant, pulſi) colloquiis ſuæ partis tentare hominum animos juſſit: & fidem dare, ſi traditæ forent Syracuſæ, liberos eos ac ſuis legibus victuros eſſe. Non erat colloquii copia: quia multorum animi ſuſpecti, omnium curam oculoſque converterant, ne quid falleret tale admiſſum. Servus unus exulum pro transfuga intromiſſus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piſcatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad caſtra Romana, collocutique cum transfugis: & idem ſæpius eodem modo alii atque alii. poſtremo ad octoginta facti: & quum jam compoſita omnia ad proditionem eſſent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem ſibi rem creditam non eſſe, necati omnes cum cruciatu ſunt. Alia ſubinde ſpes; poſtquam hæc vana evaſerat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius miſſus ab Syracuſis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi & Epicydæ cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis ſocii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus miſſis, medius maxime atque utriſque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, eſt viſus. quo quum ſæpius commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æſtimandoque ipſe ſecum qui in fronte paterent; ſimul altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permenſus, humilioremque aliquanto priſtina opinione ſua & cæterorum omnium ratus eſſe, & vel mediocribus ſcalis ſuperabilem; ad Marcellum rem defert. Haud ſpernenda viſa, ſed, quum adiri locus, ſignum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent. nocte in expeditionem eundum eſſe. Inde ubi id temporis viſum, quo de die epulatis jam vini ſatias principiumque ſomni eſſet; ſigni unius milites ferre ſcalas juſſit; & ad mille fere armati tenui agmine per ſilentium eo deducti. Ubi ſine ſtrepitu ac tumultu primi evaſerunt in murum, ſecuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

Cap. XXIV. Jam mille armatorum, ceperant partem, quum cæteræ admotæ, pluribuſque ſcalis in murum evadebant; ſigno ab Hexapylo dato: quo per ingentem ſolitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut ſopiti vino erant, aut ſemigraves potabant. paucos tamen eorum oppreſſos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon eſt portula magna vi refringi cœpta: & è muro ex compoſito tuba datum ſignum erat; & jam undique, non furtim, ſed vi aperta, gerebatur res; quippe ad Epipolas, frequentem cuſtodiis locum, perventum erat: terrendique magis hoſtes erant, quam fallendi; ſicut territi ſunt. nam ſimul ac turbarum eſt auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque urbis; omnia teneri cuſtodes rati, alii per murum fugere, alii ſalire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat; & gravatis omnibus vino ſomnoque, & in vaſtæ magnitudinis urbe, partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, ab Inſula, quam ipſi Naſon vocant, citato profectus agmine; haud dubius quin paucos per negligentiam cuſtodum tranſgreſſos murum expulſurus foret; occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre; poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantum hoſte paucis miſſilibus retro in Achradinam agmen convertit: non tam vim, multitudinemque hoſtium qui ob idipſum intentius cuſtodiebatur, non poſſet, occaſio quærebatur. quam obtulit transfuga, nuncians, diem feſtum Dianæ per triduum agi, & quia alia in obſidione deſint, vino largius epulas celebrari; & ab Epicyde præbito univerſæ plebei, & per tribus à principibus diviſo. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electiſque per eos, ad rem tantam agendam audendamque, idoneis centurionibus militibuſque, & ſcalis in occulto comparatis, cæteris

metuens, quam ne qua interna fraus per occaſionem oriretur, clauſaſque inter tumultum Achradinæ atque Inſulæ inveniret portas. Marcellus ut mœnia ingreſſus, ex ſuperioribus locis urbem, omnium fere illa tempeſtate pulcherrimam, ſubjectam oculis vidit, illacrymaſſe dicitur: partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetuſta gloria urbis. Athenienſium claſſes demerſæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clariſſimis ducibus deleti, occurrebant: & tot bella cum Carthaginienſibus tanto cum diſcrimine geſta, tot tam opulenti tyranni regeſque: præter cæteros Hiero, quum recentiſſimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque ſua dederat, beneficiis in populum Romanum inſignis. ea quum univerſa occurrerent animo, ſubiretque cogitatio, jam illa momento horæ arſura omnia, & ad cineres reditura: priuſquam ſigna Achradinæ admoveret, præmittit Syracuſanos, qui intra præſidia Romana, ut ante dictum eſt, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hoſtes ad dedendam urbem.

Cap. XXV. Tenebant Achradinæ portas muroſque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ ſpes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam paſſi. itaque Marcellus poſtquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum ſigna referri juſſit. tumulus eſt in extrema parte urbis verſus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneaque inſulæ, percommode ſitus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impoſitus, ad quem miſſus à Marcello Soſis, unus ex interfectoribus tyranni, quum longo ſermone habito dilatus per fruſtrationem eſſet, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum ſumpſiſſe. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent caſtra legioneſque, haud dubius, ſi in arcem accepiſſet eos, deleri Romanum exercitum incluſum muris poſſe; Marcellus ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit poſſe, inter Neapolim & Tycham (nomina partium urbis, & inſtar urbium ſunt) poſuit caſtra: timens ne, ſi frequentia intraſſet loca, contineri ab diſcurſu miles avidus prædæ non poſſet. Legati eo ab Tycha & Neapoli, cum infulis & velamentis venerunt; precantes ut à cædibus & ab in-tempeſtatis ſtare ad anchoram in ſalo Romana claſſis non poſſet, cum triginta quinque navibus ex portu Syracuſano profectus, libero mari vela in altum dedit; quinque & quinquaginta navibus Epicydæ & Syracuſanis relictis. edoctiſque Carthaginienſibus, in quanto res Syracuſana diſcrimine eſſet, cum centum navibus poſt paucos dies redit, multis (ut fama eſt) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

Cap. XXVI. Marcellus, Euryalo recepto, præſidioque addito; una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hoſtium in arcem accepta, incluſos impeditoſque mœnibus ſuos turbaret. Achradinam inde, trinis caſtris per idonea diſpoſitis loca, ſpe ad inopiam omnium rerum incluſos redacturum, circumſedit. Quum per aliquot dies quietæ ſtationes utrimque fuiſſent, repente adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates caſtris ad magnum portum communitis, ſignoque iis dato qui Achradinam tenebant, caſtra vetera Romanorum adortus eſt, quibus Criſpinus præerat; & Epicydes eruptionem in ſtationes Marcelli fecit. & claſſis Punica littori, quod inter urbem & caſtra Romana erat, appulſa eſt, ne quid præſidii Criſpino ſubmitti à Marcello poſſet. Tumultum tamen majorem hoſtes præbuerunt, quam certamen. nam & Criſpinus Hippocraten non repulit tantum munimentis, ſed inſecutus etiam eſt trepide fugientem: & Epicyden Marcellus in urbem compulit. ſatiſque jam etiam in poſterum videbatur proviſum, ne quid ab repentinis eorum excurſionibus periculi foret. Acceſſit & peſtilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret à belli conſiliis. nam tempore autumni, & locis natura gravibus, mulcendiis parceretur. De quorum precibus quam poſtulatis magis conſilio habito; Marcellus ex omnium ſententia edixit militibus, ne quis liberum corpus violaret. cætera prædæ futura. caſtraque tectis parietum pro muro ſepta, portis regione platearum parentibus ſtationes præſidiaque diſpoſuit, ne quis in diſcurſu militum impetus in caſtra fieri poſſet. Inde ſigno dato milites diſcurrerunt: refractiſque foribus quum omnia terrore ac tumultu ſtreperent, à cædibus tamen temperatum eſt. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egeſſere. Inter hæc & Philodemus, quum ſpes auxilii nulla eſſet, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præſidio tradidit tumulum Romanis. Averſis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua, propter vim

to tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis æſtus per utraque caſtra omnium ferme corpora movit. & primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur: poſtea curatio ipſa, & contactus ægrorum, vulgabat morbos: ut aut neglecti deſertique, qui incidiſſent, morerentur: aut aſſidentes curanteſque, eadem vi morbi repletos ſecum traherent: quotidianaque funera & mors ob oculos eſſet, & undique dies nocteſque, ploratus audirentur. poſtremo ita aſſuetudine mali efferaverant animos; ut non modo lacrymis juſtoque comploratu proſequerentur mortuos: ſed ne efferrent quidem, aut ſepelirent, jacerentque ſtrata exanima corpora in conſpectu ſimilem mortem exſpectantium: mortuique ægros, ægri validos, cum metu, tum tabe ac peſtifero odore corporum conficerent. &

ut ferro potius morerentur, quidam invadebant ſoli hoſtium ſtationes. Multo tamen major vis peſtis Pœnorum caſtra quam Romana, (diu circumſedendo Syracuſas, cœlo aquiſque adſuerant magis,) affecerat. Ex hoſtium exercitu Siculi ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos; in ſuas quiſque propinquas urbes dilapſi ſunt. at Carthaginienſes, quibus nuſquam receptus erat, cum ipſis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem ſuos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peſte abſumti ſunt.

Cap, XXVII. Deleto terreſtri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, cæterum & ſitu & munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracuſis, alterum quindecim abeſt) eo & commeatus è civitatibus ſuis comportabant, & auxilia arceſſebant. Interea Bomilcar iterum cum claſſe profectus Carthaginem, ita expoſita fortuna ſociorum, ut ſpem faceret, non ipſis modo ſalutarem opem ferri poſſe, ſed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi; perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onuſtas ſecum mitterent, claſſemque ſuam augerent. igitur centum triginta navibus longis & ſeptingentis onerariis profectus à Carthagine, proſperos ſatis ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. ſed iidem venti ſuperare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein præter ſpem mora, quum gaudium & metum invicem Romanis Syracuſaniſque præbuiſſet; Epicydes, metuens, ne, ſi pergerent iidem qui tum tenebant ab ortu ſolis flare per dies plures venti,

ro, qui per dies aliquot ſævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima claſſis petere altum viſa eſt, quo facilius ſuperaret promontorium. cæterum, poſtquam tendere ad ſe Romanas naves vidit; incertum qua ſubita territus re, Bomilcar vela in altum dedit. miſſiſque nunciis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipſe Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes à tanta repente deſtitutus ſpe, ne in obſidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat: exſpectaturus magis eventum quam inde quicquam moturus.

Cap. XXVIII. Quæ ubi in caſtra Siculorum ſunt nunciata, Epicydem Syracuſis exceſſiſſe, à Carthaginienſibus relictam inſulam, & prope iterum Romanis traditam, legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obſidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme diſcreparet, quin quæ ubique regum fuiſſent, Romanorum eſſent; Siculis cætera cum libertate ac legibus ſuis ſervarentur; evocatis ad colloquium his quibus ab Epicyde creditæ res erant, miſſos ſe ſimul ad Marcellum, ſimul ab eo ad exercitum Siculorum, ajunt, ut una omnium qui obſiderentur, quique extra obſidionem eſſent, fortuna eſſet; neve alteri proprie ſibi paciſcerentur quicquam. Recepti deinde ab iis, ut neceſſarios hoſpiteſque alloquerentur, expoſitis quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata ſpe ſalutis perpulere eos, ut ſecum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philiſtionem & Epicydem, cui Sidon cognomen erat, aggrederentur. interfectis iis, & multitudine ad concionem vocata, & inopiam, qua ipſi inter ſe fremere occulte ſoliti erant, conqueſti, quamquam tot mala urclaſſis Punica Africam repeteret; tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat; claſſem in ſtatione verſa in Africam habentem, atque timentem navale prœlium; non tam quod impar viribus aut numero navium eſſet, (quippe etiam plures habobat) quam quod venti aptiores Romanæ quam ſuæ claſſi flarent; perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum & Siculum exercitum ex tota inſula conciri videret, & cum ingenti commeatu claſſem Punicam adventare, ne ſimul terra marique incluſus urbe hoſtium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracuſarum Bomilcarem conſtituit. Duæ claſſes infeſtæ circa promontorium Pachynum ſtabant; ubi prima tranquillitas maris in altum evexiſſet, concurſuræ. itaque cadente jam Eu-

gerent, negarunt, *fortunam accuſandam eſſe, quod in ipſorum eſſet poteſtate, quamdiu ea paterentur. Romanis cauſſam oppugnandi Syracuſas fuiſſe caritatem Syracuſanorum, non odium: nam ut occupatas res ab ſatellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate, atque Epicyde audierint, tum bellum moviſſe, & obſidere urbem cœpiſſe: ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipſam urbem expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluſo ab Syracuſis, & præfectis ejus occiſis, Carthaginienſibus omni poſſeſſione Siciliæ terra marique pulſis, quam ſupereſſe cauſſam Romanis, cur non perinde ac ſi Hiero ipſe viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracuſas eſſe velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculi, quam ab ſemetipſis eſſe, ſi occaſionem reconciliandi ſe Romano prætermiſiſſent.*

ſent, eam autem, qualis illo momento horæ ſit, nullam deinde fore, ſimul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuiſſet.

Cap. XXIX. Omnium ingenti aſſenſu audita ea oratio eſt. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipſorum deinde prætorum numero miſſi oratores ad Marcellum. quorum princeps, *Neque primo*, inquit, *Syracuſani à vobis defecimus, ſed Hieronymus; nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec poſtea pacem tyranni cæde compoſitam Syracuſanus quiſquam, ſed ſatellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppreſſis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quiſquam dicere poteſt, aliquando nobis libertatis tempus fuiſſe, quod pacis vobiſcum non fuerit. Nunc certe cæde eorum qui oppreſſas tenebant Syracuſas, quum primum noſtri arbitrii eſſe cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma: dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recuſandam fortunam, quæ impoſita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobiliſſimæ pulcherrimæque urbis Græcarum Dei tibi dederunt, Marcelle. quicquid unquam terra marique memorandum geſſimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæ ne credi velis, quanta urbs à te capta ſit, quam poſteris quoque eam ſpectaculo eſſe. quo quiſquis terra, quiſquis mari venerit, nunc noſtra de Athenienſibus Carthagimienſibuſque tropæa, nunc tua de nobis oſtendat, incolumeſque Syracuſas familiæ veſtræ ſub clientela nominis Marcellorum, tutelaque habendas tradas. Ne plus apud vos Hieronymi quam Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hoſtis: & illius etiam benefacta perſenſiſtis: hujus amentia ad perniciem tantum ipſius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipſos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ tradi ſe Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptiſque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracuſanorum diſcurrunt: quoſque fors obtulit, irati interfecerunt, atque

cus nomine. ad eum inter comites legatorum de induſtria unus ex Hiſpanorum auxiliaribus eſt miſſus: qui ſine arbitris Mericum nanctus, primum quo in ſtatu reliquiſſet Hiſpaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. poſſe eum ſi operæ pretium faciat, principem popularium eſſe: ſeu militare cum Romanis, ſeu in patriam reverti libeat. Contra, ſi malle obſideri pergat, quam ſpem eſſe terra marique clauſo?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuiſſet, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hiſpanum ſecretus ab aliis ad Marcellum deductus quum fidem accepiſſet, compoſuiſſetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab ſuſpicione proditionis averteret omnium animos, negat, *ſibi placere legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum: & quo intentius cuſtodiæ ſerventur, opportuna loca dividenda præfectis eſſe, ut ſuæ quiſque partis tutandæ reus ſit.* Omnes aſſenſi ſunt partibus dividundis: ipſi regio evenit ab Arethuſa fonte uſque ad oſtium magni portus. Id ut ſcirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam juſſit: exponitque milites regione portæ, quæ prope fontem Arethuſam eſt. Hoc quum quarta vigilia factum eſſet, expoſitoſque milites porta ut convenerat, recepiſſet Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos ſolum, qui Achradinam tenebant, in ſe converteret, ſed ab Naſo etiam agmina armatorum concurrerent, relictis ſtationibus ſuis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, inſtructæ jam ante, circumvectæque, ad Naſum armatos exponunt, qui improviſo adorti ſemiplenas ſtationes, & adapertas fores portæ, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Naſum cepere, deſertam trepidatione & fuga cuſtodum. neque ullis minus præſidii aut pertinaciæ ad maomnia quæ in promptu erant, diripuere. tum ne ſine ducibus eſſent, ſex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naſo præeſſent. Sedato tandem tumultu exſequentibus ſciſcitando mercenariis, quæ acta cum Romanis eſſent; dilucere id quod erat, cœpit; aliam ſuam ac perfugarum cauſſam eſſe.

Cap. XXX. In tempore legati à Marcello redierunt, falſa eos ſuſpicione incitatos memorantes: nec cauſſam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis eſſe. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hiſpanus, Meri-nendum quam transfugis fuit: quia ne ſuis quidem ſatis credentes ſe, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam eſſe Naſum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præſidio ſuis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major quam res erat, diriperentur.

Cap. XXXI. Suppreſſo impetu militum, & iis qui in Achradina erant transfugis, ſpatium locuſque fugæ datus eſt: & Syracuſani tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittuntnihil petentes aliud, quam incolumitatem, ſibi, liberiſque ſuis. Marcellus conſilio advocato, & adhibitis etiam Syracuſanis, qui per ſeditiones pulſi ab domo inter præſidia Romana erant, reſpondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracuſas tenuerint, erga populum Romanum eſſe; ſed pleraque eorum, quo debuerint, recidiſſe: fœderumque ruptorum ipſos ab ſe graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegiſſe. Se quidem tertium annum circumſedere Syracuſas: non ut populus Romanus ſervam civitatem haberet, ſed ne transfugarum duces captam & oppreſſam tenerent. Quid potuerint Syracuſani facere, exemplo vel eos Syracuſanorum eſſe qui intra præſidia Romana fuerint: vel Hiſpanum ducem Mericum, qui præſidium tradiderit, vel ipſorum Syracuſanorum poſtremo, ſerum quidem, ſed forte conſilium. Omnium ſibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracuſana terra marique tam diu exhauſtorum, nequaquam tantum fructum eſſe, quam capere Syracuſas potuiſſe.* Inde quæſtor cum præſidio ad Naſum, ad accipiendam pecuniam regiam, cuſtodiamque miſſus: urbs diripienda militi data eſt; cuſtodibus diviſis per domos eorum, qui intra præſidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur; Archimeden, memoriæ proditum eſt, in tanto tumultu, quantum capta urbs in diſcurſu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere deſcripſerat, ab ignaro milite quis eſſet, interfectum. ægre id Marcellum tuliſſe, ſepulturæque curam habitam. & propinquis etiam inquiſitis, honori præſidioque nomen ac memoriam ejus fuiſſe. Hoc maxime conſiliiſque magis quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egreſſi hibernis copias conjunxerunt. ibi conſilium advocatum, omniumque in unum congruerunt ſententiæ: quando ad id locorum id modo actum eſſet, ut Aſdrubalem tendentem in Italiam retinerent; tempus eſſe id jam agi, ut bellum in Hiſpania finiretur; & ſatis ad id virium credebant acceſſiſſe, triginta millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Aſdrubal Giſgonis filius, & Mago conjunctis caſtris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Aſdrubal; vetus in Hiſpania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: & ſpes erat ſatis ſuperque ad id virium eſſe. illa reſtabat cura, ne fuſo eo perculſi, alter Aſdrubal & Mago, in avios ſaltus monteſque recipientes ſeſe, bellum extraherent. Optimum igitur rati, diviſis bifariam copiis totius ſimul Hiſpaniæ amplecti bellum; ita inter ſe diviſerunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum ſociorumque adverſus Magonem duceret atque Aſdrubalem: Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis cum Aſdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercituſque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conſpectu hoſtium, dirimente amne, ponunt caſtra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum eſt, copiis ſubſtitit, & P. Scipio profectus ad deſtinatam belli partem.

Cap. XXXIII. Aſdrubal poſtquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in caſtris, & ſpem omnem in Celtiberorum auxiliis eſſe; peritus omnis barbaricæ, & præcipue omnium earum gentium, in modo Syracuſæ captæ. in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuiſſet, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus quam Syracuſæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo tranſmiſit. & quum ante lucem portum intraſſet, onerarias frumento onuſtas cepit: egreſſuſque in terram, depopulatus eſt aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onuſtis rediit: idque frumentum extemplo Syracuſas miſit. quod ni tam in tempore ſubveniſſet, victoribus victiſque pariter pernicioſa fames inſtabat.

Cap. XXXII. Eadem æſtate in Hiſpania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum eſſet,

quibus per tot annos militabat, perfidiæ; facili linguæ commercio, quum utraque caſtra plena Hiſpanorum eſſent, per occulta colloquia paciſcitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox viſum facinus. non enim ut in Romanos verterent arma, agebatur. & merces, quanta vel pro bello ſatis eſſet, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipſa, tum reditus domum fructuſque videndi ſuos ſuaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius quam multitudini perſuaſum eſt: ſimul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, ſi vi retinerent. Id quidem cavendum ſemper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus ſui roboris, ſuarumque proprie virium in caſtris habeant. Signis repente ſublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud, quærentibus cauſſam obteſtantibuſque ut manerent, Romanis reſpondentes, quam domeſtico ſe avocari bello. Scipio poſtquam ſocii nec precibus nec vi retineri poterant, nec ſe aut parem ſine illis hoſti eſſe, aut fratri rurſus conjungi vidit poſſe, nec ullum aliud ſalutare conſilium in promptu eſſe; retro quantum poſſet, cædere ſtatuit; in id omni cura intentus, necubi hoſti æquo ſe committeret loco: qui tranſgreſſus flumen prope veſtigiis abeuntium inſiſtebat.

Cap. XXXIV. Per eoſdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoſte urgebat. Maſiniſſa erat juvenis, eo tempore ſocius Carthaginienſium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde aſſidue dies noctesque infeſtus aderat, ut non vagos tantum, procul à caſtris lignatum pabulatumque progreſſos, exciperet, ſed ipſis obequitaret caſtris, invectuſque in medias ſæpe ſtationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque ſæpe incurſu repentino in portis valloque trepidatum eſt: nec aut locus, aur tempus ullum vacuum à metu ac ſollicitudine erat Romanis: compulſiſque intra vallum, ademto rerum omnium uſu, quum prope juſta obſidio eſſet, futuramque arctiorem eam appareret, ſi ſe Indibilis, quem cum ſeptem millibus & quingentis Sueſſetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxiſſet; dux cautus & providens Scipio, victus neceſſitatibus temerarium capit conſilium, ut nocte Indibili obviam iret: & quocumque occurriſſet loco, prœlium confereret. Relicto igitur modico præſidio in caſtris, præpoſitoque T. Fontelo legato, media nocte profectus, cum obviis hoſtibus manus conſeruit. Agmina magis, quam acies pugnabant: ſuperior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum & equites Numidæ repente, quos fefelliſſe ſe dux ratus erat, ab lateribus circumfuſi, magnum terrorem intulere. Contracto adverſus imperatorem Romanum cecidiſſe. Hæc pervagata paſſim vox, ut & hoſtes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis eſſent, fecit. Fuga confeſtim ex acie duce amiſſo fieri cœpta eſt. cæterum ut ad erumpendum inter Numidas, leviumque armorum auxilia hand difficilis res erat: ita effugere tantum eqnitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæſique prope plures in fuga, quam in pugna ſunt, nec ſuperfuiſſet quiſquam, ni præcipiti jam ad veſperum die nox interveniſſet.

Cap. XXXV. Haud ſegniter inde duces Pœni fortuna uſi, confeſtim è prœlio, vix neceſſaria quiete data militibus, ad Aſdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt: non dubia ſpe, quum juncti eſſent, debellari poſſe. Quo ubi eſt ventum, inter exercitus duceſque victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubia parem victoriam exſpectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, ſed mœſtum quoddam ſilentium erat, & tacita divinatio: qualis jam præſagientibus animis imminentis mali eſſe ſolet. Imperator ipſe præterquam quod ab ſociis ſe deſertum, hoſtium tantum auctas copias ſentiebat, conjectura etiam & ratione ad ſuſpicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam ſpem pronior erat. *Quonam modo enim Aſdrubalem ac Magonem niſi defunctos ſuo bello, ſine certamine adducere exercitum potuiſſe? Quomodo autem non obſtitiſſe, aut ab tergo ſecutum fratrem? ut ſi prohibere, quo minus in unum coirent & duces, & exercitus hoſtium, non poſſet, ipſe certe cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis, id modo eſſe ſalutare in præſens credebat, cedere inde quantum poſſet: & inde una nocte, ignaris hoſtibus & ob id quietis, aliquantum emenſus eſt iter. Luce, ut ſenſerunt profectos hoſtes, præmiſſis Numidis, quam poterant maxime citato agmine ſequi cœperunt: ante noctem aſſecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incurſantes. Conſiſtere cœperunt, Numidas certamine novo, tertius inſuper advenit hoſtis. duces Pœni aſſecuti ab tergo jam pugnantes, ancepſque prœlium Romanos circumſteterat; incertos in quem potiſſimum hoſtem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori & offerenti ſe ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneuſque is hoſtium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes diſcurrunt, im-

ac tutari agmen quantum poſſent: tamen tuto ut ſimul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priuſquam pedeſtres copiæ aſſequerentur.

Cap. XXXVI. Cæterum nunc agendo, nunc ſuſtinendo agmen, quum aliquandiu haud multum procederetur, & nox jam inſtaret, revocat è prœlio ſuos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem ſatis tutum, (præſertim agmini perculſo) editiorem tamen, quam cætera circa erant, ſubducit. Ibi primo impedimentis, & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incurſantium Numidarum arcebant : dein poſtquam toto agmine tres imperatores cum tribus juſtis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum ſine munimento valituros eſſe ; circumſpectare atque agitare dux cœpit, ſi quo modo poſſet vallum circuminjicere. ſed erat adeo nudus tumulus & aſperi ſoli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra ceſpiti faciendo, aut ducendæ foſſæ aliive ulli operi apta inveniri poſſet ; nec natura quicquam ſatis arduum aut abſciſſum erat, quod hoſti aditum adſcenſumve difficilem præberet ; omnia faſtigio leni ſubvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut ſtruentes ad altitudinem ſolitam, circumdabant ; cumulo ſarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus poſtquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere, munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit : quum duces undique vociferarentur, *Quid ſtarent? & non ludibrium illud vix fœminis pueriſve morandis ſatis validum diſtraherent, diriperentque? Captum hoſtem teneri, latentem poſt ſarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. cæterum, neque tranſilire, neque moliri onera objecta, nec cædere ſtipatas clitellas, ipſiſque obrutas ſarcinis, facile erat. Tardatis diu quum amolita objecta onera, armatis dediſſent viam, pluribuſque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant : pauci ab multis, perculſique à victoribus paſſim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugiſſet ſilvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fon-

Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad ſummam indolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina : ſub qua per tot annos omnes militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibuſdam de præſidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque eum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præſtitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut caſtris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuiſſet, ſubeuntes alii aliis in cuſtodiam valli ſtationeſque, donec per omnes ſuffragium iret, ad L. Marcium cuncti ſummam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis caſtris, convehendiſque commeatibus conſumptum : & omnia imperia milites, quum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exſequebantur. Cæterum poſtquam Aſdrubalem Giſgonis venientem ad reliquias belli delendas tranſiſſe Iberum, & appropinquare allatum eſt, ſignumque pugnæ propoſitum ab novo duce milites viderunt ; recordati quos paulo ante imperatores habuiſſent, quibuſque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam ſoliti eſſent ; flere omnes repente, & offenſare capita : & alii manus ad cœlum tendere, Deos incuſantes : alii ſtrati humi ſuum quiſque nominatim ducem implorare. neque ſedari lamentatio poterat ; excitantibus centurionibus manipulares, & ipſo mulcente & increpante Marcio, quid in muliebres & inutiles ſe projeciſſent fletus potius, quam ad tutandos ſemetipſos & rempubl. ſecum acuerant animos, & ne multos impeteius legatus præerat, perfugerunt, Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hoſtium cæſum tradunt: alii cum paucis in propinquam caſtris turrim perfugiſſe. hanc igni circumdatum, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam: omneſque intus cum ipſo Imperatore occiſos. Anno ſeptimo poſtquam in Hiſpaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem eſt interfectus. Luctus ex morte eorum, non Romæ major quam per totam Hiſpaniam fuit. Quin apud cives partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hiſpaniæ ipſos lugebant deſiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, priorque & favorem occupaverat, & ſpecimen juſtitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

Cap. XXXVII. Quum deletus exercitus, amiſſæque Hiſpaniæ viderentur, vir unus res perditas reſtituit.

ratores ſuos jacere ſinerent. Quum ſubito clamor tubarumque ſonus (jam enim prope vallum hoſtes erant) exauditur. inde verſo repente in iram luctu, diſcurrere ad arma: ac velut accenſi rabie diſcurrunt ad portas, & in hoſtem negligenter atque incompoſite venientem incurrunt. Extemplo improviſa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique unde tot hoſtes tam ſubito exorti prope deleto exercitu forent: unde tanta audacia, tanta fiducia ſui victis ac fugatis: quis imperator duobus Scipionibus cæſis extitiſſet: quis caſtris præeſſet; quis ſignum dediſſet pugnæ. Ad hæc tot tam necopinata, primo omnium incerti, ſtupenteſque referunt pedem: dein valida impreſſione pulſi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuiſſet, aut temerarius periculoſuſque ſequentium impetus, ni Marcius propere receptui dediſſet ſignum, obſiſtenſque ad prima ſigna, quoſdam & ipſe retinens, concitatam repreſ-

ſiſſet

ſiſtet aciem. inde in caſtra avidos adhuc cædiſque & ſanguinis reduxit. Carthaginienſes trepide primo ab hoſtium vallo acti, poſtquam neminem inſequi viderunt, metu ſubſtitiſſe rati, contemptim rurſus & ſedato gradu in caſtra abeunt. Par negligentia in caſtris cuſtodiendis fuit. nam etſi propinquus hoſtis erat, tamen reliquias eum eſſe duorum exercituum ante paucos dies deletorum, ſuccurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hoſtes eſſet, exploratis iis, Marcius ad conſilium, prima ſpecie temerarium magis quam audax, animum adjecit, ut ultro caſtra hoſtium oppugnaret: ſimul facilius eſſe ratus, unius Aſdrubalis expugnari caſtra, quam ſi ſe rurſus tres exercitus ac tres duces junxiſſent, ſua defendi: ſimul aut ſi ſucceſſiſſet cœptis, recepturum ſe afflictas res: aut ſi pulſus eſſet, tamen ultro inferendo arma, contemptum ſui depturum.

Cap. XXXVIII. Ne tamen ſubita res, & nocturnus terror, etiam non ſuæ fortunæ conſilium perturbaret, alloquendos adhortandoſque ſibi milites ratus, concione advocata ita diſſeruit: *Vel mea erga imperatores noſtros vivos mortuoſque pietas, vel præſens omnium noſtrum, milites, fortuna fidem cuivis facere poteſt, mihi hoc imperium, ut amplum judicio veſtro, ita re ipſa grave ac ſollicitum eſſe. Quo enim tempore, niſi metus mærorem obſtupefaceret, vix ita compos mei eſſem, ut alia ſolatia invenire ægro animo poſſem; cogor veſtram omnium vicem (quod difficilimum in luctu eſt) unus conſulere. & ne tum quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conſervare poſſim, cogitandum eſt; avertere animum ab aſſiduo mærore libet. Præſto eſt enim acerba memoria, & Scipiones me ambo dies nocteſque curis inſomniiſque agitant: & excitant ſæpe ſomno neu ſe, neu invictos per octo annos in his terris milites ſuos, commilitones veſtros, neu rempublicam patiar inultam, & ſuam diſciplinam ſuaque inſtituta ſequi jubent. Et ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno* *cujus populi vis atque virtus non obruta ſit Cannenſi clade, ex omni profecto ſævitia fortunæ emerſuram eſſe. Nunc, qui tantum auſi eſtis ſponte veſtra, experiri libet, quantum audeatis duce veſtro auctore. non enim heſterno die quum ſignum receptui cedi, ſequentibus effuſe vobis turbatum hoſtem, frangere audaciam veſtram, ſed differre in majorem gloriam atque opportunitatem volui: ut poſtmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam ſopitos, per occaſionem aggredi poſſetis. Nec hujus occaſioni ſpem, milites, forte temere, ſed ex re ipſa conceptam habeo. A vobis quoque profecto ſi quis quærat, quonam modo pauci à multis, victi à victoribus caſtra tutati ſitis; nihil aliud reſpondeatis, quam idipſum timentes vos, omnia & operibus firmata habuiſſe, & ipſos paratos inſtructoſque fuiſſe. Et ita ſe res habet. ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime tuti ſunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hoſtes, quam ne obſeſſi modo ipſi atque oppugnati, caſtra ſua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non poteſt auſuros nos. eo ipſo, quod difficilimum videtur, facilimum erit. Tertia vigilia noctis ſilenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non ſtationes juſtas eſſe. Clamor in portis auditus, & primus impetus caſtra ceperit. tum inter torpidos ſomno, paventeiſque ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus ſuis oppreſſos, illa cædes edatur, à qua vos heſterno die revocatos ægre ferebatis. Scio audax videri conſilium: ſed in rebus aſperis & tenui ſpe, fortiſſima quæque conſilia tutiſſima ſunt. quia ſi in occaſionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequicquam mox amiſſam quæras. Unus exercitus in propinquo eſt: duo haud procul abſunt. nunc aggredientibus aliqua ſpes eſt: & jam tentaſtis veſtras atque illorum vires. Si diem proferimus, & heſternæ eruptionis fama contemni deſierimus; periculum eſt, ne omnes duces omneſque copiæ conveniant. Tres deinde* *fuerit, ita poſt mortem ſuam, quod quaque in re facturos illos fuiſſe maxime cenſeam; id optimum ducere vos quoque velim. non lamentis lacrimiſque tanquam extinctos proſequi, (vivunt vigentque fama rerum geſtarum) ſed quotieſcunque occurret memoria illorum, velut ſi adhortanteis ſignumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia profecto ſpecies heſterno die oculis animiſque veſtris oblata, memorabile illud edidit prælium: quo documentum dediſtis hoſtibus, non cum Scipionibus extinctum eſſe nomen Romanum: &*

duces, tres exercitus ſuſtinebimus hoſtium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non ſuſtinuit? Ut dividendo copias periere duces noſtri, ita ſeparati ac diviſi opprimi poſſunt hoſtes. alia belli gerendi via nulla eſt. proinde nihil præter noctis proximæ opportunitatem exſpectemus. Ite, Diis bene juvantibus: corpora curate, ut integri vigenteſque eodem animo in caſtra hoſtium irrumpatis, quo veſtra tutati eſtis. Læti & audiere ab novo duce novum conſilium, & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, &

curatione corporum conſumptum; & major pars noctis quieti data eſt. quarta vigilia movere.

Cap. XXXIX. Erant ultra proxima caſtra ſex millium intervallo diſtantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condenſa arboribus. in hujus ſilvæ medio ferme ſpatio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, cæteræ copiæ ſilenti agmine ad proximos hoſtes ductæ. & quum ſtatio nulla pro portis, neque in vallo cuſtodiæ eſſent; velut in ſua caſtra, nullo uſquam obſiſtente, penetravere. Inde ſigna canunt, & tollitur clamor. Pars ſemiſomnos hoſtes cædunt: pars ignes caſis ſtramento arido tectis injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hoſtes ſimul ignis, clamor, cædes, velut alienatos ſenſibus, nec audire, nec providere quicquam ſinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obſeptis itineribus ſuper vallum ſaliunt: & ut quiſque evaſerat, protinus ad caſtra altera fugiunt: ubi ab cohorte & equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, cæſique ad unum omnes ſunt. quamquam etiam, ſi quis ex ea cæde effugiſſet, adeo raptim captis propioribus caſtris in altera tranſcurſum caſtra ab Romanis eſt, ut prævenire nuncius cladis non poſſet. Ibi vero quo longius ab hoſte aberant, & quia ſub lucem pabulatum, lignatum & prædatum quidam dilapſi fuerant, neglecta magis omnia ac ſoluta invenere: arma tantum in ſtationibus poſita: milites inermes, aut humi ſedentes accubanteſque, aut obambulantes ante vallum portaſque. Cum his tam ſecuris ſolutiſque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, feroceſque victoria, prœlium ineunt. Itaque nequaquam reſiſti in portis potuit. intra portas concurſu trecentos triginta captos. Piſo quinque millia hominum, quum Mago cedentes noſtros effuſe ſequeretur, cæſa ex inſidiis ſcribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis eſt. & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fuſam è capite ſine ipſius ſenſu, cum magno pavore circumſtantium militum. monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, uſque ad incenſum Capitolium, fuiſſe in templo clypeum, Marcium appellatum; cum imagine Aſdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hiſpania res fuere, utriſque, poſt tantas acceptas invicem illataſque clades, cunctantibus periculum ſummæ rerum facere.

Cap. XL. Dum hæc in Hiſpania geruntur, Marcellus, captis Syracuſis, quum cætera in Sicilia tanta fide atque integritate compoſuiſſet, ut non modo ſuam gloriam, ſed etiam majeſtatem populi Romani augeret; ornamenta urbis, ſigna tabulaſque, quibus abundabant Syracuſæ, Romam devexit. Hoſtium quidem illa ſpolia, & parta belli jure: cæterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic ſacra profanaque omnia vulgo ſpoliandi factum eſt. quæ poſtremo in Romanos Deos, templum idipſum primum, quod à Marcello eximie ornatum eſt, vertit. Viſebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa· propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. Diſpar ut cauſſa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracuſas aut non defeciverant, aut redierant in amicitiam, ut ſocii fideles accepti, cultique: quos metus poſt captas Syracuſas dediderat, ut victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli ex totis caſtris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox prœlium oritur: diuque tenuiſſet, ni cruenta ſcuta Romanorum viſa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injeciſſent. Hinc terror in fugam avertit omnes: effuſique, qua iter eſt, niſi quos cædes oppreſſit, exuuntur caſtris. Ita nocte ac die bina caſtra hoſtium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta ſeptem millia hoſtium cæſa, auctor eſt Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum ſermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam. In ea fuiſſe clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Aſdrubalis. Valerius Antias una caſtra Magonis capta tradit, ſeptem millia cæſa hoſtium: altero prœlio, eruptione pugnatum cum Aſdrubale: decem millia occiſa, quatuor millia circa Agrigentum Romanis: Epicydes & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Annibale in locum Hippocratis miſſus, Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & ſub Annibale magiſtro omneis belli artes edoctus. Huic ab Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus eſt hoſtium agros, ita ſocios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempore cuique auxilium, adiit; ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis ſui; nec ſpes alia major apud faventes rebus Carthaginienſium eſſet. Itaque incluſi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracuſanuſque, non conſilio Mutinis, quam fiducia magis, auſi egredi extra muros, ad Himeram amnem poſuerunt caſtra. Quod ubi perlatum ad Marcellum eſt, extemplo copias movit;

movit : & ab hoſte quatuor ferme millium Intervallo conſedit ; quid agerent pararentve exſpectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi conſiliove dedit Mutines , tranſgreſſus amnem , ac ſtationibus hoſtium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Poſtero die prope juſto prœlio compulit hoſtem intra munimenta. inde revocatus , ſeditione Numidarum in caſtris facta , quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam conceſſiſſent , ad mitigandos revocandoſque eos profectus , magnopere monuiſſe duces dicitur , ne abſente ſe cum hoſte manus conſererent. Id ambo ægre paſſi duces , magis Hanno , jam ante anxius gloria ejus : Mutinem ſibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginienſi miſſo ab ſenatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicyden, ut tranſgreſſi flumen in aciem exirent. nam ſi Mutinem opperirentur, & ſecunda pugnæ fortuna eveniſſet , haud dubie Mutinis gloriam fore.

Cap. XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus ſe, qui Annibalem ſubnixum victoria Cannenſi ab Nola repuliſſet , his terra marique victis ab ſe hoſtibus cedere ; arma propere capere milites,& efferri ſigna jubet. Inſtruenti exercitum decem effuſis equis advolant ex hoſtium acie Numidæ, nunciantes, populares ſuos primum ea ſeditione motos : qua trecenti ex numero ſuo conceſſerint Heracleam. dein quod præfectum ſuum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus ſub ipſam certaminis diem ablegatum videant , quieturos in pugna. Gens fallax promiſſi fidem præſtitit. itaque & Romanis crevit animus , nuncio celeri per ordinem miſſo, deſtitutum ab equite hoſtem eſſe, quem maxime timuerant : & territi hoſtes, præterquam quod maxima parte virium ſuarum non juvabantur , timore etiam incuſſo, ne ab ſuo & Ipſi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ quum in concurſu quieti ſtetiſſent in cornibus , ut terga dantes ſuos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti , poſtquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt , ipſi metu obſidionis paſſim in civitates proximas dilapſi. Multa millia hominum cæſa captaque , & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracuſas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque ſenatus Romæ decrevit , ut P. Cornelius Prætor literas Capuam ad conſules mitteret ; dum Annibal procul abeſſet , nec ulla magni diſcriminis res ad Capuam gereretur : alter eorum , ſi ita videretur , ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret. Literis acceptis , inter ſe conſules compararunt , ut Claudius comitia perficeret , Fulvius ad Capuam maneret. Conſules Claudius creavit , Cn. Fulvium Centumalum , & P. Sulpicium Servii filium Galbam , qui nullum antea curulem magiſtratum geſſiſſet. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus , M. Cornelius Cethegus , C. Sulpicius , C. Calpurnius Piſo. Piſoni juriſdictio urbana , Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Conſulibus prorogatum in annum imperium eſt.

EPI-

EPITOME

LIBRI XXVI.

ANnibal ad tertium ab urbe Roma lapidem ſuper Anienem caſtra poſuit. ipſe vero cum duobus millibus equitum uſque ad ipſam Capenam portam, ut urbis ſitum exploraret, obequitavit. & quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis deſcendiſſet, certamen tempeſtas diremit: nam quum in caſtra rediiſſent, ſtatim ſerenitas erat. Capua capta eſt à Q. Fulvio, & Ap. Claudio Coſs. Principes Campanorum, veneno ſibi conſciverunt mortem. Quum ſenatus Campanorum deligatus eſſet ad palos, ut ſecuri feriretur; literas à ſenatu miſſas Q. Fulvius conſul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in ſinu poſuit, & lege agi juſſit, & ſupplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium; nullo id volente ſuſcipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hiſpania ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum & ſuffragio populi conſenſuque omnium miſſus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigeſimum quartum annum; videreturque divina ſtirpe creatus: quoniam & ipſe poſteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris ejus anguis ſæpenumero videbatur. Res præterea in Sicilia geſtas continet. & amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque geſtum adverſum Acarnanas, & Philippum Macedoniæ regem.

CAPUT I.

CN. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba conſules, quum idibus Martiis magiſtratum iniiſſent, ſenatu in Capitolium vocato, de republica, de adminiſtratione belli, de provinciis exercitibuſque Patres conſuluerunt. Q. Fulvio, Appio Claudio prioris anni conſulibus, prorogatum imperium eſt: atque exercitus, quos habebant, decreti. adjectumque, ne à Capua, quam obſidebant, abſcederent, priuſquam expugnaſſent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non ab ira tantum, quæ in nullam umquam

Huic generi militum ſenatus eundem, quem Cannenſibus, finem ſtatuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominia eſt, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus paſſuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. ſupplementum, ſi opus eſſet, conſules ſcribere juſſi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliæ Græciæque ora, cum legionibus claſſibuſque quibus præerant, decretæ. Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique eſt geſtum.

Cap. II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res geſtæ magnificæ ſenatui viſæ: titulus civitatem juſtior fuit ; quam quod urbs tam nobilis ac potens, ſicut defectione ſua traxerat aliquot populos , ita recepta inclinatura rurſus animos videbatur ad veteris imperii reſpectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia , cum binis legionibus, quas habuerant , prorogatum eſt imperium. prorogatum & M. Marcello , ut pro conſule in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu , quem haberet. ſi ſupplemento opus eſſet , ſuppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præeſſet. dum ne quem militem legeret ex eo numero , quibus ſenatus miſſionem reditumque in patriam negaſſet ante belli finem. C. Sulpicio , cui Sicilia evenerat , duæ legiones, quas P. Cornelius habuiſſet , decretæ : & ſupplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæſus fugatuſque erat.

honoris (quod imperio , non populi juſſu , non ex auctoritate Patrum dato , *Proprætor ſenatui* , ſcripſerat) magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli eſſe , imperatores legi ab exercitibus : & ſolenne auſpicatorum comitiorum in caſtra & provincias , procul ab legibus magiſtratibuſque ad militarem temeritatem transferri. & quum quidam referendum ad ſenatum cenſerent ; melius viſum differri eam conſultationem, donec proficiſcerentur equites , qui ab Marcio literas attulerant. Reſcribi de frumento & veſtimentis exercitus placuit: eam utramque rem curæ fore ſenatui. adſcribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit : ne idipſum , quod conſultationi reliquerant , pro præjudicato ferret. Dimiſſis equitibus , de nulla re prius conſules retulerunt , omniumque in unum ſententiæ congruebant ; agendum cum tribunis plebis eſſe : primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hiſpaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuiſſet. Ea res cum tribunis acta, promulgataque eſt. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæſus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amiſſum in concionibus vexabat : *multos imperatores temeritate atque inſcientia exercitum in locum præcipitem perduxiſſe* dictitans : *neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupiſſe omnibus vitiis legiones ſuas, quam proderet. itaque vere dici poſſe; prius eos periſſe, quam viderent hoſtem : nec ab Annibale, ſed ab imperatore ſuo victos eſſe. Neminem, quum ſuffragium ineat, ſatis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuiſſe inter Ti. Sempronium? Quum ei ſervorum exercitus datus eſſet, brevi effeciſſe diſciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac ſanguinis ſui memor in acie eſſet, præſidio ſociis, hoſtibus terrori eſſent : Cumas, Beneventum, aliaſque urbes eos velut è faucibus Annibalis ereptas populo Romano reſtituiſſe. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeſte genitos, liberaliter educatos, ſervilibus vitiis imbuiſſe. ergo effeciſſe, ut feroces & inquieti inter ſocios; ignavi, & imbelles inter hoſtes eſſent, nec impetum modo Pœnorum, ſed ne clamorem quidem ſuſtinere poſſent. Nec hercule mirum eſſe, milites in acie non ſtetiſſe, quum primus omnium imperator fugeret. magis mirari ſe, aliquos ſtantes cecidiſſe & non omnes comites Cn. Fulvii fuiſſe pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Poſtumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluiſſe, quam deſerere circumventos exercitus. Cn. Fulvius prope unum nuncium deleti exercitus nuiſſe. Quum effuſe omnes fugerent, ſe quoque turba ablatum; ut Varronem Cannenſi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem ſolum ſe reſtantem prodeſſe reipublicæ, niſi ſi mors ſua remedio publicis cladibus futura eſſet, potuiſſe? Non ſe inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem inſidiis circumventum. vi aperta, armis, acie victum : nec ſuorum animos, nec hoſtium, in poteſtate habuiſſe. ſuum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.* Bis eſt accuſatus; pecuniaque anquiſitum. tertio, teſtibus datis, quum præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavoriſque initium à prætore ortum : ab eo deſertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dediſſe; tanta ira accenſa eſt, ut capite anquirendum concio ſucclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam quum tribunus bis pecunia anquiſiſſet, tertio capitis ſe anquirere diceret; tribuni plebis appellati, collegæ, negarunt, ſe in mora eſſe, quo minus, quod ei more majorum permiſſum eſſet, ſeu legibus, ſeu moribus mallet, anquireret; quoad vel capitis vel pecuniæ judicaſſet privato. Tum Sempronius perduellionis ſe judicare Cn. Fulvio dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis petit. Inde alia ſpes ab reo tentata eſt: ſi adeſſe in judicio Q. Fulvius frater poſſet; florens tum & fama rerum geſtarum, & propinqua ſpe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miſerabiliter pro fratris capite ſcriptas petiſſet Fulvius, negaſſentque Patres, è republica eſſe, abſcedi à Capua; priuſquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. id ei juſtum exilium eſſe, ſcivit plebs.

Romam rediſſe. Facinus indignum eſſe, Cannenſem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hoſtis ex Italia deceſſerit; & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prœlio, ipſius temeritate commiſſo, impunitatem eſſe: & eum in ganea luſtriſque ubi juventam egerit, ſenectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris ſimiles fuerint, relegatos prope in exilium, ignominioſam pati militiam. adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato eſſe.

Cap. III. Reus ab ſe culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poſcenteis productos in aciem: non eo quo voluerint, (quia ſerum diei fuerit) ſed poſtero die & tempore & loco æquo inſtructos, ſeu famam, ſeu vim hoſtium non ſuſti-*

Cap. IV. Inter hæc vis omnis belli verſa in Capuam erat. obſidebatur tamen acrius quam oppugnabatur: nec aut famem tolerare ſervitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Annibalem per cuſtodias tam arctas. Inventus eſt Numida, qui, acceptis literis evaſurum ſe profeſſus, ut promiſſum præſtaret, per media Romana caſtra nocte egreſſus, ſpem accendit Campanis, dum aliquid virium ſupereſſet, ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equeſtria prœlia ferme proſpera faciebant: pedites ſuperabantur. ſed nequaquam tam lætum vincere, quam triſte vinci ulla parte erat, ab obſeſſo & prope expugnato hoſte. Inita tandem ratio eſt, ut quod viribus deerat, arte æquaretur. ex omnibus legionibus electi ſunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces, eis parmæ breviores, quam equeſtres, & ſeptena jacula quaternos longa pedes data; præfixa ferro, quale haſtis velitaribus ineſt. eos ſingulos in equos ſuos accipientes equites aſſuefecerunt, & vehi poſt ſeſe, & deſilire perniciter, ubi ſignum datum eſſet. Poſtquam aſſuetudine quotidiana ſatis intrepide viſum eſt fieri, in campum, qui medius inter caſtra murumque erat, adverſus inſtructos Campanorum equites proceſſerunt. ubi ad conjectum teli ventum eſt, ſigno dato velites deſiliunt. pedeſtris inde acies ex equitatu repente in hoſtium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia ſuper alia emittunt. Quibus plurimis in equos viroſque paſſim conjectis permultos vulneraverunt. pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum eſt: & in perculſum hoſtem equites invecti, fugam ſtragemque eorum uſque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque ſuperior Romana acies fuit. Inſtitutum, ut velites in legionibus eſſent. Auctorem peditum equiti immiſcendorum, centurionem Q. Navium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuiſſe.

Cap. V. Quum in hoc ſtatu ad Capuam res eſſent, Annibalem diverſum, Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen reſpectus Capuæ, in quam omnium ſociorum hoſtiumque converſos videbat animos: documento futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuiſſet. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis, & omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque quam poterat aptiſſimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. ſecuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. In valle occulta poſt Tifata montem imminentem Capuæ conſedit. Adve-

tumultu eſt cœptum, ſed ad alium virorum, equorum, armorumque ſonum, diſpoſita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ ſilenti nocte cieri ſolet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile à vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Annibal & Pœni, urgebant. legio ibi ſexta loco ceſſit, qua pulſà, cohors Hiſpanorum cum tribus elephantis uſque ad vallum pervaſit: ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti ſpe & periculo erat, utrum in caſtra perrumperet, an intercluderetur à ſuis. Quem pavorem legionis, periculumque caſtrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoreſque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hoſtium ſub vallo pugnantem invadant ac trucident. in ſummo diſcrimine rem verti: aut viam dandam iis eſſe, & minore conatu, quam condenſam aciem irrupiſſent, in caſtra irrupturos: aut conficiendos ſub vallo eſſe. Nec magni certaminis rem fore: paucos eſſe, & ab ſuis intercluſos: & quæ dum paveat, Romanis interrupta acies videatur, eam ſi ſe utrimque in hoſtem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, ſecundi haſtati ſignum ademptum ſignifero in hoſtes infert: jacturum in medios eos minitans, ni ſe propere ſequantur milites & partem capeſſant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honeſtabant: & ſublatum alte ſignum converterat ad ſpectaculum cives hoſteſque. cæterum poſtquam jam ad ſigna pervenerat Hiſpanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies verſa: ſed neque hoſtium multitudo, neque telorum vis arcere impetum niens quum caſtellum Galatiam, præſidio inde vi pulſo, cepiſſet; in circumſedentes Capuam ſe vertit: præmiſſis ante nunciis Capuam, quo tempore caſtra Romana aggreſſurus eſſet, ut eodem & illi ad eruptionem parati, portis omnibus ſeſe effunderent. Res nec explorata Romanis, ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipſe adortus eſt; alia Campani, omnes pedites equiteſque, & cum iis Punicum præſidium, cui Boſtar & Hanno præerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefenſi relinquerent, ita inter ſe copias partiti ſunt. Appius Claudius Campanis, Fulvius Annibali eſt oppoſitus. Claudius Nero proprætor cum equitibus ſextæ legionis, via, quæ Sueſſulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum ſociali equitatu conſtitit è regione Vulturni amnis. Prælium non ſolito modo clamore ac ejus viri potuerunt.

Cap. VI. M. Atilius legatus primi principis ex eadem legione ſignum inferri in cohortem Hiſpanorum coëgit. Et qui caſtris præerant, L. Porcius Licinus, & T. Popilius legati, pro vallo acriter propugnant: elephantoſque tranſgredientes in ipſo vallo conficiunt. quorum corporibus quum oppleta eſſet foſſa, velut aggere aut ponte injecto, tranſitum hoſtibus dedit. Ibi per ſtragem jacentium elephantorum, atrox edita cædes. Altera in parte caſtrorum jam impulſi erant Campani, Punicumque præſidium, & ſub ipſa porta Capuæ, quæ Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis reſiſtebant, quam quod porta baliſtis ſcorpionibuſque inſtructa, miſſilibus procul hoſtes arcebat. & ſuppreſſit impetum Romanorum vulnus imperatoris Appii Claudii: cui ſuos ante prima ſigna adhortanti, ſub lævo humero ſummum pectus gæſo ictum eſt. Magna tamen vis hoſtium ante portam eſt cæſa: cæteri trepidi in urbem compulſi. Et Annibal poſteaquam cohortis Hiſpanorum ſtragem vidit, ſummaque vi caſtra hoſtium defendi, omiſſa oppugnatione recipere ſigna, & convertere agmen peditum, objecto à tergo equitatu, ne hoſtis inſtaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hoſtem inſequendum fuit: ſed Flaccus receptui cani juſſit; ſatis ad utrumque profectum ratus, ut & Campani, quam haud multum in Annibale præſidii eſſet, & ipſe Annibal ſentiret. Cæſa eo die, qui hujus pugnæ auctores ſunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: ſignaque Carthaginienſibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantum molem pugnæ invenio: pluſque pavoris quam certaminis fuiſſe. quum inopinato in caſtra Romana Numidæ Hiſpanique cum elephantis irrupiſſent: elephanti per media caſtra vadentes, ſtragem tabernaculorum ingenti ſonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent. fraudem quoque ſuper tumultum adjectam, immiſſis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent conſulum verbis, quoniam amiſſa caſtra eſſent, pro ſe quemque militum in proximos montes fugere. ſed eam celeriter cognitam fraudem, oppreſſamque magna cæde hoſtium: elephantos igni è caſtris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque eſt) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Medixtuticus, qui ſummus magiſtratus apud Campanos eſt, eo anno Seppius Leſius erat; loco obſcuro tenuique fortuna ortus. Ma-

ſubiit animum impetus, caput ipſum belli Romam petendi: cujus rei ſemper cupitæ prætermiſſam occaſionem poſt Cannenſem pugnam, & alii vulgo fremebant, & ipſe non diſſimulabat, *necopinato pavore ac tumultu, non eſſe deſperandum aliquam partem urbis occupari poſſe. Eo ſi Roma in diſcrimine eſſet, Capuam extemplo omiſſuros, aut ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis. & ſi diviſiſſent copias, utrumque infirmiorem factum, aut ſibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos eſſe.* Una ea cura angebat, ne ubi abſceſſiſſet, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut literis acceptis, ſpecie transfugæ caſtra Romana ingreſſus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem ſuam, quæ ſalutaris illis foret, abſtracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne deſponderent animos: tolerando paucos dies, totam ſoluturos obſidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehenſas ſubigi ad id, quod jam ante præſidii cauſſa fecerat, caſtellum, juſſit. Quarum ubi tantam copiam eſſe, ut una nocte trajici poſſet exercitus, allatum eſt, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

Cap. VIII. Id priuſquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus ſenatui Romam quum ſcripſiſſet, varie hominum animi pro cujuſque ingenio affecti ſunt. Ut in re tam trepida, ſenatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Aſinæ cognomen erat, omnes duces exercituſque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad trem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare oſtentum, quum reſpondiſſet aruſpex, ſummum quod eſſet imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum; nihil ad eam ſpem agnoſcentem, dixiſſe ferunt, *Næ tu perditas res Campanorum narras, ubi ſummus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, & ipſa in verum vertit. nam quum fame ferroque urgerentur, nec ſpes ulla ſupereſſet, iis, qui nati in ſpem honorum erant, honores detractantibus; Leſius querendo, deſertam ac proditam à primoribus Capuam, ſummum magiſtratum ultimus omnium Campanorum cepit.

Cap. VII. Cæterum Annibal, ut nec hoſtes elici amplius ad pugnam vidit, nec per caſtra eorum perrumpi ad Capuam poſſe; ne ſuos commeatus intercluderent novi conſules; abſcedere irrito incepto, & movere à Capua ſtatuit caſtra. Multa ſecum quo jam inde ire pergeret volventi, urbis præſidium revocabat. Fabius Maximus abſcedi à Capua, terrerique & circumagi ad nutus comminationeſque Annibalis, flagitioſum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem auſus non eſſet, eum à Capua repulſum ſpem potiundæ urbis Romæ cepiſſe? Non ad Romam obſidendam, ſed ad Capuam liberandam obſidione, ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem eſſet, Jovem fœderum ruptorum ab Annibale teſtem, Deoſque alios, defenſuros eſſe.* Has diverſas ſententias media ſententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriuſque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam eſſent, ſcribendum cenſuit. *Quid ad urbem præſidii eſſet. quantas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obſidendam opus eſſet, ipſos ſcire. Si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti poſſet, ut ab reliquo & duce & exercitu Capua rectè obſideretur; inter ſe compara-*

rent Claudius Fulviuſque, utri obſidenda Capua, utri ad prohibendam obſidione patriam, Romam veniundum eſſet. Hoc ſenatuſconſulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconſul, cui, collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat; è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde quum Annibalem Latina via iturum ſatis comperiſſet, ipſe per Appiæ municipia, quæque propter eam viam ſunt, Setiam, Coram, Lanuvium præmiſit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent: præſidiaque in urbes contraherent, ut ſua cuique reſpublica in manu eſſet.

Cap. IX. Annibal quo die Vulturnum eſt tranſgreſſus, haud procul à flumine caſtra poſuit. Poſtero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per Sueſſulam Allifanumque & Caſinatem agrum via Latina ducit. ſub Caſinum biduo ſtativa habita & paſſim populationes factæ. Inde, præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. ubi interciſum pontem à Fregellanis morandi itineris cauſſa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Annibale incenſis, rates ad trajiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægre comparantem. trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, ſed circa viam expoſitis benigne commeatibus, erat: alacreſque milites alius alium, ut adderet gradum memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem, tumultuoſius, quam allatum erat, curſus hominum affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis ſolum domibus exaudiebatur: ſed undique matronæ in publicum effuſæ circa Deum delubra diſcurrunt, crinibus paſſis aras verrentes, nixæ genibus, ſupinas manus ad cœ-

veniſſet, decernit ſenatus, ut Q. Fulvio par cum conſulibus imperium eſſet. Annibal infeſtius perpopulato agro Fregellano propter interciſos pontes, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tuſculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. inde in Pupiniam exercitu demiſſo, octo millia paſſuum ab Roma poſuit caſtra. Quo propius hoſtis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium; præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

Cap. X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingreſſus, media urbe per Carinas *Æſquilias* contendit. inde egreſſus, inter *Æſquilinam* Collinamque portam poſuit caſtra. *Æ*diles plebis commeatum eo comportarunt. Conſules ſenatuſque in caſtra venerunt. ibi de ſumma republica conſultatum. Placuit conſulibus portas Collinam *Æ*ſquilinamque ponere caſtra. C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præeſſe: & ſenatum frequentem in foro contineri, ſi quid in tam ſubitis rebus conſulto opus eſſet. Inter hæc Annibal ad Anienem fluvium, tria millia paſſuum ab urbe caſtra admovit. ibi, ſtativis poſitis, ipſe cum duobus millibus equitum à porta Collina uſque ad Herculis templum eſt progreſſus: atque unde proxime poterat, mœnia ſitumque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otioſe facere, Flacco indignum viſum eſt. Itaque immiſit equites, ſubmoverique atque in caſtra redigi hoſtium equitatum juſſit. Quum commiſſum prœlium eſſet, conſules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & ducentos erant, media urbe tranſire *Æ*ſquilias juſſerunt: nullos aptiores. inter convalles tectaque hortorum & ſepulchra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos quum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidiſſent; captum Aventinum conclamaverunt.

lum ac Deos tendentes, oranteſque, ut urbem Romanam à manibus hoſtium eriperent: matreſque Romanas & liberos parvos inviolatos ſervarent. Senatus magiſtratibus in foro præſto eſt, ſi quid conſulere velint. Alii accipiunt imperia, diſceduntque ad ſuas quiſque officiorum partes: alii offerunt ſe ſi quo uſus operæ ſit. præſidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æſulana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium proconſulem profectum cum exercitu à Capua affertur cui ne minueretur imperium, ſi in urbem

Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut niſi caſtra Punica extra urbem fuiſſent, effuſura ſe omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagoſque in viis ſuos pro hoſtibus lapidibus teliſque inceſſebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agreſtium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equeſtre prœlium ſecundum fuit, ſummotique hoſtes ſunt: & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur; placuit, omnes qui dictatores, conſules, cenſoresve fuiſſent, cum imperio eſſe, donec receſſiſſet à muris hoſtis. Et dici quod reliquum fuit, & nocte inſequenti, multi temere excitati tumultus ſunt, compreſſique.

Cap. XI. Poſtero die tranſgreſſus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus conſulesque certamen detrectavere. Inſtructis utrimque exercitibus in ejus pugnæ caſum, in qua urbs Roma victori præmium eſſet; imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in caſtra ſeſe receperint: nullius rei minore quam hoſtium metu. Et poſtero die eodem loco acies inſtructas eadem tempeſtas diremit. ubi recepiſſent ſe in caſtra, mira ſerenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos verſa eſt · auditaque vox Annibalis fertur, *Potiundæ ſibi urbis Romæ, modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam ſpem ejus & aliæ parva magnaque res. magna illa, quod quum ipſe ad mœnia urbis Romæ armatus ſederet, milites ſub vexillis in ſupplementum Hiſpaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipſe caſtra haberet, veniſſe, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo eſt. Id vero adeo ſuperbum atque indignum viſum, ejus ſoli, quod ipſe bello captum poſſideret haberetque, inventum Romæ emptorem; ut extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc eſſent, juſſerit venire. His motus ad Tutiam fluvium caſtra retulit, ſex millia paſſuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire; templum ea tempeſtate inclitum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant; primitias frugum eo, donaque

dione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum; ad fretum vero ac Rhegium eo curſu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppreſſerit. Capua etſi nihil ſegnius obſeſſa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci ſenſit. & admiratio orta eſt, non ſimul regreſſum Annibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos ſe deſertoſque, & ſpem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos eſſe. Acceſſit edictum proconſulis ex ſenatuſconſulto propoſitum, vulgatumque apud hoſtes: ut qui civis Campanus ante certam diem tranſiſſet, ſine fraude eſſet. nec ulla facta eſt tranſitio; metu magis eos, quam fide continente: quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignoſci poſſet. Cæterum quemadmodum nemo privato conſilio ad hoſtem tranſibat, ita nihil ſalutare in medium conſulebatur. Nobilitas rempublicam deſeruerat, neque in ſenatum cogi poterat. in magiſtratu autem erat, qui non ſibi honorem adjeciſſet, ſed indignitate ſua vim ac jus magiſtratui, quem gerebat, dempſiſſet. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quiſquam apparebat: domibus incluſi patriæ occaſum cum ſuo exitio indies exſpectabant. ſumma curæ omnis in Boſtarem Hannonemque præfectos præſidii Punici verſa erat; ſuo, non ſociorum periculo ſollicitos. Hi conſcriptis ad Annibalem literis, non libere modo, ſed etiam aſpere, quibus, *non Capuam ſolum traditam in manum hoſtibus, ſed ſe quoque & præſidium in omnes cruciatus proditos*, incuſabant: *abiiſſe eum in Bruttios, velut avertentem ſeſe, ne Capua in oculis ejus caperetur. at* alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum ſpoliatum templum. æris acervi, quum rudera milites religione inducti jacerent, poſt profectionem Annibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter ſcriptores eſt. Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertiſſe eo Annibalem tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliiſque, & ab Amiterno orditur ex Campania in Samnium: inde in Pelignos perveniſſe. præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos tranſiſſe: inde Albenſi agro in Marſos, hinc Amiternum, Foruloſque vicum veniſſe. Neque ibi error eſt, quod tanti exercitus veſtigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. iſſe enim ea conſtat. Tantum id intereſt; veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

Cap. XII. Cæterum non quantum pertinaciæ ad premendam obſi-

hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abſtrahi ab Capua obſidenda potuiſſe. tanto conſtantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum eſſe. Si redeat Capuam, bellumque eo vertat; & ſe, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum geſturos tranſiſſe Alpes. ubi Romanæ legiones ſint, ibi & Carthaginienſium exercitus debere eſſe. Sic ad Cannas, ſic ad Traſimenum rem bene geſtam; coëundo, conferendo cum hoſte caſtra, fortunam tentando. In hanc ſententiam literæ conſcriptæ Numidis propoſita mercede jam profeſſis operam, dantur. Hi ſpecie tranſfugarum quum ad Flaccum in caſtra veniſſent, ut inde tempore capto abirent, fameſque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem cauſſam tranſitionis faceret, mulier repente Campana in caſtra venit, ſcortum tranſfugarum unius: indicatque imperatori

Romano, Numidas fraude compoſita tranſiſſe, literaſque ad Annibalem ferre. Id unum ex iis, qui ſibi rem aperuiſſet, arguere ſeſe paratam eſſe. Productus primo ſatis conſtanter ignorare ſe mulierem ſimulabat: paulatim dein convictus veris, quum tormenta poſci & parari videret; faſſus id ita eſſe. literæque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur; & alios ſpecie transfugarum Numidas vagari in caſtris Romanis. hi ſupra ſeptuaginta comprehenſi, & cum transfugis novis multati virgis, manibuſque præciſis, Capuam rediguntur. Conſpectum tam triſte ſupplicium fregit animos Campanorum.

Cap. XIII. Concurſus ad curiam populi factus, coëgit Leſium ſenatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis conſiliis aberant, propalam minabantur, niſi venirent in ſenatum, circa domos eorum ituros ſe, & in publicum omnes vi extracturos eſſe. Is timor frequentem ſenatum magiſtratui præbuit. Ibi quum cæteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent; Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus ſententiam, negat, *eos qui de legatis, & de pace ac deditione loquantur, meminiſſe, nec quid facturi fuerint, ſi Romanos in poteſtate habuiſſent: nec quid ipſis patiendum ſit. Quid vos,* inquit, *eam deditionem fore cenſetis, qua quondam, ut adverſus Samnites auxilium impetraremus, nos noſtraque omnia Romanis dedidimus? Jam è memoria exceſſit, quo tempore, & in qua fortuna à populo Romano defecerimus? jam quemadmodum in defectione præſidium, quod poterat emitti, per cruciatum & ad contumeliam, necarimus? quoties in obſidenteis, quam inimice eruperimus, tanto periculo nihil moti ſunt ab obſidione. Profectus trans Vulturnum, peruſſit Calenum agrum: nihil tanta ſociorum clade avocati ſunt. Ad ipſam urbem Romam infeſta ſigna ferri juſſit. eam quoque tempeſtatem imminentem ſpreverunt. Transgreſſus Anienem, tria millia paſſuum ab urbe caſtra poſuit: poſtremo ad mœnia ipſa & ad portas acceſſit. Romam ſe ademturum eis, niſi omitterent Capuam, oſtendit. non omiſerunt. Feras beſtias cæco impetu ac rabie concitatas, ſi ad cubilia & catulos earum ire pergas; ad opem ſuis ferendam avertas. Romanos Romæ circumſeſſa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc quoque prope exaudiebantur, aræ, foci, Deum delubra, ſepulchra majorum temerata ac violata, à Capua non averterunt. tanta aviditas ſupplicii expetendi, tanta ſanguinis noſtri hauriendi eſt ſitis, Nec injuria forſitan nos quoque idem feciſſemus, ſi data fortuna eſſet. Itaque quando aliter Diis immortalibus viſum eſt, quum mortem ne recuſare quidem debeam; cruciatus contumeliaſque quas ſperat hoſtis, dum liber, dum mei potens ſum, effugere morte præterquam honeſta, etiam leni poſſum. Non videbo Ap. Claudium & Q Fulvium, victoria inſolenti ſubnixos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi ſpectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem ſecuri Romanæ ſubjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad ſtuprum matres Campanas, virgineſque, & ingenuos pueros. Albam, unde ipſi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne ſtirpis, ne memoria originum ſuarum extaret: nedum eos Capuæ parſuros credam, cui infeſtiores quam Carthagini ſunt. Itaque quibus veſtrum ante fato ce-*

caſtra oppugnarimus? Annibalem vocaverimus ad opprimendos eos; hoc quod recentiſſimum eſt, ad oppugnandam Romam hinc eum miſerimus? Age contra, quæ illi infeſti in nos fecerint, repetite: ut ex eo quid ſperetis habeatis. Quum hoſtis alienigena in Italia eſſet, & Annibal hoſtis, & cuncta bello arderent, omiſſis omnibus, omiſſo ipſo Annibale, ambo conſules & duo conſulares exercitus ad Capuam oppugnandam miſerunt. Alterum annum circumvallatos incluſoſque nos fame macerant; & ipſi nobiſcum ultima pericula ac graviſſimos labores perpeſſi: circa vallum ac foſſas ſæpe trucidati, & prope ad extremum caſtris exuti, Sed omitto hæc. vetus atque uſitata res eſt, in oppugnanda hoſtium urbe labores ac pericula pati. illud iræ atque odii execrabilis indicium eſt. Annibal ingentibus copiis peditum equitumque, caſtra oppugnavit, & ex parte cepit:

dere, quam hæc tot tam acerba videant, in animo eſt; iis apud me hodie epulæ inſtructæ parataque ſunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum à contumeliis. oculos, aures, à videndis audiendiſque omnibus acerbis indigniſque, quæ manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenſo corpora exanima injiciant. Hæc una via & honeſta & libera ad mortem. & ipſi virtutem mirabuntur hoſtes, & Annibal fortes ſocios ſciet ab ſe deſertos ac proditos eſſe.

Cap. XIV. Hanc orationem Virii plures audierunt cum aſſenſu, quam forti animo id quod probabant exſequi potuerunt. Major pars ſenatus, multis ſæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes ſibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miſeruntque. Vibium Virium ſeptem & viginti ferme ſenatores domum ſecuti ſunt, epulatique cum eo. &, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis ſenſu mali, venenum omnes ſumpſerunt: inde miſſo convivio, dextris inter ſe datis, ultimoque complexu, collacrimantes ſuum patriæque caſum, alii ut eodem rogo cremarentur, manſerunt: alii domos digreſſi ſunt. Impletæ cibis vinoque venæ, minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei inſequentis partem quum animam egiſſent; omnes tamen, priuſquam aperirentur hoſtibus portæ, exſpirarunt. Poſtero die porta Jovis, quæ adverſus caſtra Romana erat, juſſu proconſulis aperta eſt. ea intromiſſa legio una & duæ alæ, cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum arma telaque quæ Capuæ erant, ad ſe conferenda curaſſet; cuſtodiis ad omnes portas diſpoſitis, ne quis exire aut emitti poſſet, præſidium Punicum comprehendit, Senatum Campanum ire in caſtra ad imperatores Romanos juſſit. quo quum veniſſent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, juſſique ad quæſtores deferre quod auri argentique haberent. auri pondo ſeptuaginta fuit; argenti tria millia pondo, & ducenta. ſenatores quinque & viginti Cales in cuſtodiam, duodetriginta Teanum miſſi: quorum de ſententia maxime deſcitum ab Romanis conſtabat.

Cap. XV. De ſupplicio Campani ſenatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior ſententia erat. Itaque Appius Romam ad ſenatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam æquum eſſe poteſtatem fieri Patribus, num communicaſſent conſilia cum aliquibus ſociorum Latini cinam præſto eſſent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit; atque in forum perrexit: concurſuque ad primum equitum ingreſſum facto, magiſtratum Sidicinum citari juſſit: imperavitque, ut produceret Campanos, quos in cuſtodia haberet. Producti omnes, virgiſque cæſi, ac ſecuri percuſſi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali conſediſſet, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literaſque à C. Calpurnio prætore Fulvio & ſenatuſconſultum tradidit. murmur ab tribunali totam concionem pervaſit, differri rem integram ad Patres de Campanis. & Fulvius id ita eſſe ratus, acceptas literas neque reſolutas quum in gremio repoſuiſſet, præconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quoque qui Calibus erant, ſumptum ſupplicium, Tum literæ lectæ ſenatuſque conſultum, ſerum ad impediendam rem actam: quæ ſumma ope approperata erat, ne impediri poſſet. Conſurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: & quum mirabundus, quidnam ſeſe vellet, reſediſſet Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari poſſis, multo fortiorem quam ipſe es, virum abs te occiſum eſſe.* Quum Flaccus negaret *profecto ſatis compotem mentis eſſe: modo prohiberi etiam ſe, ſi id vellet, Senatuſconſulto*, diceret; tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria propinquis amiciſque amiſſis, quum ipſe manu mea conjugem liberoſque interfecerim, ne quid indigni paterentur; mihi ne mortis quidem copia eadem eſt, quæ his civibus meis; petatur à virtute inviſæ hujus vitæ vindicta.* atque ita gladio, quem veſte texerat, per adverſum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

nominis municipiorum: & num ope eorum in bello forent, & municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum eſſe*, Fulvius dicere, *ut ſollicitarentur criminibus dubiis ſociorum fidelium animi: & ſubjicerentur indicibus, queis neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam umquam penſi fuiſſet. itaque ſe eam quæſtionem oppreſſurum extincturumque.* Ab hoc ſermone quum digreſſi eſſent, & Appius quamvis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen literas ſuper tanta re ab Roma exſpectaturum: Fulvius ne id ipſum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis ſocium imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarent, ut ad tertiam buc-

Cap. XVI. Quia & quod ad ſupplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius ſententia acta erant: mortuum Appium Claudium ſub deditionem Capuæ quidam tradunt. hunc quoque ipſum Tauream neque ſua ſponte veniſſe Cales, neque ſua manu interfectum: ſed dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter ſtrepitus exaudiri poſſent quæ vociferabatur, ſilentium fieri Flaccum juſſiſſe: tum Tauream illa quæ ante memorata ſunt, dixiſſe, virum ſe fortiſſimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi. Sub hæc dicta, juſſu proconſulis præconem ita pronunciaſſe: *Lictor, viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque ſenatuſconſultum, priuſquam ſecuri feriret, quidam auctores ſunt. ſed quia adſcriptum in ſenatuſconſulto fuerit, *ſi ei videretur, integram rem ad ſenatum rejiceret*, interpretatum eſſe, quid magis è republ. duceret, æſtimationem ſibi permiſſam. Capuam à Calibus reditum eſt, Atellaque & Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animadverſum. Ita ad octoginta principes ſenatus interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi; alii per ſociorum Latini nominis urbes in cuſtodias dati, variis caſibus interierunt: multitudo alia civium Capanorum venundata. De urbe agroque reliqua conſultatio fuit; quibuſdam delendam cenſentibus, urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Cæterum præſens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ ſatis conſtabat primum in Italia eſſe, urbs ſervata eſt, ut eſſet aliqua aratorum ſedes. urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & inſtitorum opificumque retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Cæterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec ſenatus, nec plebis concilium, nec magiſtratus eſſe. ſine conſilio publico, ſine imperio multitudinem, nullius rei inter ſe ſociam, ad conſenſum inhabilem fore. præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis miſſuros. Ita ad Capuam res compoſitæ conſilio ab omni parte laudabili. ſevere & celeriter in maxime noxios animadverſum: multitudo civium diſſipata in nullam ſpem reditus: non ſævitum incendiis ruiniſque in tecta innoxia, muroſque: & cum emolumento quæſita etiam apud ſocios lenitatis ſpecies incolumitate urbis nobiliſſimæ opulentiſſimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuiſſent: confeſſio expreſſa hoſti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus ſociis, & quam nihil in Annibale auxilii ad receptos in fidem tuendos eſſet.

teio & L. Marcio accepit. Inde pergit ad hoſtes ire. Aſdrubal Amilcaris ad Lapides atros caſtra habebat in Auſetanis. is locus eſt inter oppida Illiturgim & Mentiſſam. Hujus ſaltus fauces Nero occupavit. Aſdrubal ne in arcto res eſſet, caduceatorem miſit, qui promitteret, ſi inde miſſus foret, ſe omnem exercitum ex Hiſpania deportaturum. Quam rem quum læto animo Romanus accepiſſet, diem poſterum Aſdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conſcriberent de tradendis arcibus urbium, dieque ſtatuenda, ad quam præſidia deducerentur, ſuaque omnia ſine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod graviſſimum exercitus erat, Aſdrubal quacumque poſſet, evadere è ſaltu juſſit. data ſedulo opera eſt, ne multi ea nocte exirent, ut ipſa paucitas, cum ad hoſtem ſilentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas ſemitas ac difficiles eſſet. Ventum inſequenti die ad colloquium eſt: ſed loquendo plura ſcribendoque, dedita opera, quæ in rem non eſſent, die conſumpto, in poſterum dilatum eſt. Addita inſequens nox ſpatium dedit & alios emittendi: nec poſtero die res finem invenit. ita aliquot dies diſceptando palam de legibus, noctesque, emittendis clam è caſtris Carthaginienſibus, abſumptæ, & poſteaquam major pars emiſſa exercitus erat, jam ne iis quidem quæ ultra dicta erant, ſtabatur: minuſque ac minus (cum timore ſimul fide decreſcente) conveniebat. Jam ferme pedeſtres omnes copiæ evaſerant è ſaltu: quum prima luce denſa nebula ſaltum omnem campoſque circa intexit. quod ubi ſenſit Aſdrubal, mittit ad Neronem, qui in poſterum diem colloquium differret. illum diem religioſum Carthaginienſibus ad agendum quicquam rei feriæ eſſe. Ne tum quidem ſuſpecta fraus. quum data eſſet venia ejus diei, extemplo Aſdrubal cum equitatu elephantiſque caſtris egreſſus, ſine ullo tumultu in tutum evaſit. Hora ferme quarta diſpulſa ſole nebula aperuit diem, vacuaque hoſtium caenet.

Cap. X V I I. Romani Patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, Claudio Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, ſex millia peditum, & trecentos equites, quos ipſe legiſſet, & ſocium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves impoſitum Nero in Hiſpaniam tranſportavit. Quum Tarraconem navibus veniſſet, expoſitiſque ibi copiis, & navibus ſubductis, ſocios quoque navales multitudinis augendæ cauſſa armaſſet; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fon-

ſtra conſpexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoſcens, ut ſe dolo captum ſenſit, proficiſcentem inſtitit ſequi, paratus confligere acie: ſed hoſtis detrectabat pugnam, levia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen præcurſoriſque Romanorum fiebant.

Cap. X V I I I. Inter hæc Hiſpaniæ populi, nec qui poſt cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ ſenatui populoque, poſt receptam Capuam, non Italiæ jam major quam Hiſpaniæ cura erat: & exercitum

tum augeri & imperatorem mitti placebat. nec tamen quem mitterent, ſatis conſtabat: quam illud, ubi duo ſummi imperatores intra dies triginta cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinaria cura deligendum eſſe. Quum alii alium nominarent; poſtremum eo decurſum eſt, ut populus proconſuli creando in Hiſpaniam comitia haberet: diemque comitiis conſules edixerunt. Primo exſpectaverant, ut qui ſe tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quæ ut deſtituta reſpectatio eſt; redintegratus luctus acceptæ cladis, deſideriumque imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque civitas prope inops conſilii, comitiorum die tamen in campum deſcendit: atque in magiſtratus verſi circumſpectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res, deſperatumque de republica eſſe, ut nemo audeat in Hiſpaniam imperium accipere. Quum ſubito P. Cornelius, Publii qui in Hiſpania ceciderat filius, quatuor & viginti ferme annos natus, profeſſus ſe petere, in ſuperiore unde conſpici poſſet loco conſtitit. In quem poſtquam omnium ora converſa ſunt, clamore ac favore ominati extemplo ſunt felix fauſtumque imperium. juſſi deinde inire confuſum ſuffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, ſed etiam homines, P. Scipioni imperium eſſe in Hiſpania juſſerunt. Cæterum poſt rem actam, ut jam reſederat impetus animorum ardorque, ſilentium ſubito ortum & tacita cogitatio, quidnam egiſſent novi, quod favor plus valuiſſet, quam ratio; ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funeſtis duabus familiis in eas provincias, ubi inter ſepulchra patris patruique res gerendæ eſſent, profi-

virilem ſumpſit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingreſſuſque ædem conſideret: & plerumque tempus ſolus in ſecreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam ſervabatur, ſeu conſulto, ſeu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quoſdam fecit, ſtirpis eum divinæ virum eſſe, retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus perſæpe viſam prodigii ejus ſpeciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapſam. His miraculis numquam ab ipſo eluſa fides eſt: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejuſdem generis, alia vera, alia aſſimulata, admirationis humanæ in eo juvene exceſſerant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permiſit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hiſpania habebat, quæque à Puteolis cum Claudio Nerone trajectæ erant, decem millia militum, & mille equites adduntur. & M. Junius Silanus proprætor adjutor ad res gerendas datus eſt. Ita cum triginta navium claſſe (omnes autem quinqueremes erant) oſtiis Tiberinis profectus præter oram Tuſci maris, Alpes atque Gallicum ſinum, & deinde Pyrenes circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipſi à Phocæa ſunt) copias expoſuit: inde ſequi navibus juſſis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium ſociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni ſe provincia effuderant) habuit. naves ibi ſubduci juſſit: remiſſis quatuor triremibus Maſſiliendicentis.

Cap. XIX. Quam ubi ab re tanto impetu acta ſollicitudinem curamque hominum animadvertit; advocata concione, ita de ætate ſua imperioque mandato & bello quod gerundum eſſet, magno, elatoque animo diſſeruit; ut ardorem eum qui reſederat, excitaret rurſus, novaretque: & impleret homines certioris ſpei, quam quantam fides promiſſi humani, aut ratio ex fiducia rerum ſubjicere ſolet. Fuit enim Scipio, non veris tantum virtutibus mirabilis, ſed arte quoque quadam ab juventa in oſtentationem earum compoſitus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas viſa ſpecies, aut velut divinitus, mente monita, agens: ſive & ipſe capti quadam ſuperſtitione animi, ſive ut imperia conſiliaque velut ſorte oraculi miſſa, ſine cunctatione aſſequererur. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam

ſium, quæ officii cauſſa ab domo proſecutæ fuerant. Reſponſa inde legationibus ſuſpenſis varietate tot caſuum dare cœpit. Ita elato ab ingenti virtutum ſuarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret: ingenſque omnibus quæ diceret, quum majeſtas ineſſet, tum fides.

Cap. XX. Profectus ab Tarracone, & civitates ſociorum & hiberna exercitus adiit: collaudavitque milites, quod duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuiſſent: nec fructum ſecundarum rerum ſentire hoſtes paſſi, omni cis Iberum agro eos arcuiſſent, ſocioſque cum fide tutati eſſent. Marcium ſecum habebat cum tanto honore, ut facile appareret nihil minus, quam vereri, ne quis obſtaret gloriæ ſuæ. Succeſſit inde Neroni Silanus, & in hiberna novi milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractiſque, Tarraconem conceſſit. Nihilo minor fama apud hoſtes Scipionis erat, quam apud cives ſociosque: & divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diverſi conceſſerant: Aſdrubal Giſgonis, uſque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea maxime ſupra Caſtulonenſem ſaltum: Aſdrubal Amilcaris filius proximus Ibero, circa Saguntum hibernavit. Æſtatis ejus extremo, quo capta eſt Capua, & Scipio in Hiſpaniam venit, Punica claſſis ex Sicilia Tarentum accita, ad arcendos commeatus præſidii Romani, quod in arce Tarentinæ erat; clauſerat quidem omnes ad arcem à mari aditus; ſed aſſidendo diutius arctiorem annonam ſociis quam hoſti faciebat. non enim tantum ſubvehi oppidanis per pacata littora apertoſque portus præſidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti claſſis ipſa turba navali mixta ex omni genere hominum abſumebat: ut arcis præſidium etiam ſine invecto (quia pauci erant) ex ante præparato ſuſtentari poſſet: Tarentinis claſſique ne invectum quidem ſufficeret. Tandem majore gratia quam venerat, claſſis dimiſſa eſt. annona haud multum laxaverat: quia remoto maritimo præſidio, ſubvehi frumentum non poterat.

Cap. XXI. Ejuſdem æſtatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad urbem veniſſet, à C. Calpurnio Prætore ſenatus ei ad ædem Bellonæ datus eſt. ibi quum de rebus à ſe geſtis diſſeruiſſet, queſtus leniter, non ſuam magis quam militum vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuiſſet, poſtulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Quum multis verbis actum eſſet, *Utrum minus conveni-*

ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ ſignum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit ſpectaculum cum coronis aureis præcedentes Soſis Syracuſanus, & Mericus Hiſpanus. quorum altero duce nocturno Syracuſas introitum erat: alter Naſum, quodque ibi præſidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingena jugera agri. Soſidi in agro Syracuſano, qui aut regius, aut hoſtium populi Romani fuiſſet, & ædes Syracuſis cujus vellet, eorum, in quos belli jure animadverſum eſſet: Merico, Hiſpaniſque, qui cum eo tranſierant, urbs agerque in Sicilia, ex iis, qui à populo Romano defeciſſent, juſſa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut ubi ei videretur, urbem agrumque eis aſſignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad tranſitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Poſt profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica claſſis, octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinæ deſciverunt terræ. ſecutæ defectionem earum Hybla & Macella ſunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, ſociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia eſſet, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, ſegni fungebantur militia: magiſque eis auctor ad ſeditionem, quam animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor, & militum animos, nunc conſolando, nunc caſtigando, ſedavit, & civitates omnes quæ defecerant in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hiſpanis, quibus urbs agerque debebatur, ex Senatuſcon-

ret, cujus nomine abſentis ob res proſpere ductu ejus geſtas, ſupplicatio decreta ſoret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præſenti negare triumphum: an quem tradere exercitum ſucceſſori juſſiſſent, (quod niſi manente in provincia bello non decerneretur) eum quaſi debellato, triumphare: quum exercitus teſtis meriti atque immeriti triumphi abeſſet; medium viſum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium eſſet. Pridie quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam præ ſe prædam in urbem intulit. Cum ſimulacro captarum Syracuſarum, catapultæ baliſtæque, & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti æriſque fabrefacti vis, alia ſupellex, pretioſaque veſtis, & multa nobilia

ſulto attribuit.

Cap. XXII. Conſules quum ambo Apuliam provinciam haberent, minuique jam terroris à Pœnis & Annibale eſſet, ſortiri juſſi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, iſque Lævino ſucceſſit. Fulvius Romam comitiorum cauſa arceſſitus, quum comitia conſulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum: & T. Otacilium. Manlius qui præſens erat: gratulandi cauſſa quum turba coiret, nec dubius eſſet conſenſus populi, magna circumfuſus turba ad tribunal conſulis venit: petitque ut pauca ſua verba audiret, centuriamque, quæ tuliſſet ſuffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exſpectatione quidnam poſtulaturus eſſet, oculorum valetudinem excuſavit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorem eſſe, qui, quum alienis oculis et omnia* *agenda ſint, poſtulet ſibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde ſi videretur, & redire in ſuffragium Veturiam juniorum juberet, & meminiſſet in conſulibus creandis belli, quod in Italia ſit, temporumque reipublicæ. Vix dum requieſſe aures à ſtrepitu & tumultu hoſtili, quo paucos ante menſes aſſederint prope mœnia Romana.* Poſt hæc quum centuria frequens ſucclamaſſet, nihil ſe mutare ſententiæ; eoſdemque conſules dicturos eſſe; tum Torquatus *Neque ego veſtros*, inquit, *mores conſul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in ſuffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hoſtium ducem Annibalem eſſe.* Tum centuria & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit à conſule, ut Veturiam ſeniorum citaret. Velle ſeſe cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum conſules dicere. Citatis Veturiæ ſenioribus, datum ſecreto in Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus conſulendum dixerunt eſſe, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio, & M. Marcello, & ſi utique novum aliquem adverſus Pœnos conſulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adverſus Philippum regem terra marique res geſſiſſe. Ita de tribus conſultatione data, ſenioribus dimiſſis, juniores ſuffragium ineunt. M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium abſenteis conſules dixerunt. auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ ſecutæ ſunt. Eludant nunc, antiqua mirantes. non equidem ſi qua ſit ſapientium civitas: quam docti fingunt magis quam norunt, aut principes graviores temperantioreſque à cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam cenſeam fieri poſſe. Centuriam vero juniorum ſeniores conſulere voluiſſe, quibus imperium ſuffragio mandaret; vix ut veriſimile ſit, parentum quoque hoc ſeculo vilis leviſque apud liberos auctoritas fecit.

cidit. Et Anagnia & Fregellis nunciatum eſt, murum portaſque de cœlo tactas. & in foro Sudertano ſanguinis rivos per diem totum fluxiſſe, & Ereti lapidibus pluiſſe, & Reate mulam peperiſſe. Ea prodigia hoſtiis majoribus ſunt procurata, & obſecratio in unum diem populo indicta, & novendiale ſacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui ſunt, novique ſuffecti: in locum M. Æmilii Numidæ decemviri ſacrorum, M. Æmilius Lepidus: in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis, C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris, M. Servilius. T. Otacilius Craſſus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non eſt facta. C. Claudius flamen Dialis, quod extra perperam dederat, flaminio abiit.

Cap. XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per ſecreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad idipſum concilium Ætolorum claſſe expedita venit. Ubi quum Syracuſas Capuamque captas, in fidem in Sicilia Italiaque rerum ſecundarum, oſtentaſſet, adjeciſſetque, *jam inde à majoribus traditum morem Romanis colendi ſocios, ex quibus alios in civitatem atque æquum ſecum jus accepiſſent, alios in ea fortuna haberent, ut ſocii eſſe quam cives mallent; Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium tranſmarinarum in amicitiam primi veniſſent. Philippum eis & Macedonas graves accolas eſſe, quorum ſe vim ac ſpiritus & jam fregiſſe, & eo redacturum eſſe, ut non his modo urbibus quas per vim ademiſſent Ætolis, excedant: ſed ipſam Macedoniam infeſtam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli à corpore ſuo diremptos, reſtituturum ſe in antiquam formulam juriſque ac ditionis eorum.* Hæc dicta promiſſaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus fecit.

Cap. XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Volſo, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati ſunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, niſi interpellatus ordo comitiorum eſſet, collegam abſentem daturus fuiſſe videbatur populus: mortuum in Sicilia eſſe. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, & eo anno ut fierent, referente Calpurnio Prætore, ſenatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot viſa nunciataque ſunt. In æde Concordiæ Victoria quæ in culmine erat, fulmine icta decuſſaque ad Victorias quæ in antefixis erant, hæſit; neque inde pro-

princeps Ætolorum affirmaverunt auctoritate ſua; minore cum verecundia & majore cum fide vim majeſtatemque populi Romani extollentes. maxime tamen ſpes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conſcriptæ conditiones quibus in amicitiam ſocietatemque populi Romani venirent: additumque, *ut ſi placeret, vellentque, eodem jure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique & Attalus & Pleuratus & Scerdilædus eſſent.* (Aſiæ Attalus, hi Thracum & Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyræ tenus ab Ætolia incipienti ſolum tectaque, & muri cum agris Ætolorum: alia omnis præda populi Romani eſſe. Da-*

rentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adſcriberent. ita ratam eorum pacem, ſi Philippus arma ab Romanis ſociiſque, quique eorum ditionis eſſent, abſtinuiſſet. Item ſi populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis ſociiſque eorum eſſet. Hæc convenerunt, conſcriptaque biennio poſt, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut teſtata ſacratis monumentis eſſet, ſunt poſita. Moræ cauſſa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplo moverunt adverſus Philippum bellum, & Lævinus Zacynthum (parva inſula eſt propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem quo ipſa eſt nomine habet) eam præter arcem vi cepit, & OEniadas Naſumque Acarnanum, captas, Ætolis contribuit. Philippum quoque ſatis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnoſque & pacta cum Annibale poſſet reſpicere; Corcyram ipſe ſe recepit.

Cap. XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata eſt. itaque quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimaſque ei urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem ſubitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egreſſoſque Apolloniatas cum magno terrore atque pavore compulit intra muros. Vaſtatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem ſitam in Macedonia, tranſitum Dardanis facturum, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, & Lyncum, & Bottiæam, in Theſſa-

Conjugibus liberiſque & ſenioribus ſupra ſexaginta annos in propinquam Epirum miſſis, ab quindecim ad ſexaginta annos conjurant, niſi victores, ſe non redituros. Qui victus acie exceſſiſſet, eum ne quis urbe, tecto, menſa, lare reciperet; diram execrationem in populares, obteſtationem quam ſanctiſſimam potuerunt, adverſus hoſpites compoſuerunt. precatique ſimul Epirotas ſunt, ut qui ſuorum in acie cecidiſſent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM ÆTOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OCCUBUERUNT. Per hæc incitatis animis, caſtra in extremis finibus ſuis obviam hoſti poſuerunt. nunciis ad Philippum miſſis, quanto res in diſcrimine eſſet, omittere Philippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum; Jamphorina per deditionem recepta, & proſpero alio ſucceſſu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus quamquam ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat; ultra Diem eſt progreſſus. inde quum audiſſet reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipſe Pellam rediit.

Cap. XXVI. Lævinus veris principio à Corcyra profectus navibus; ſuperato Leucate promontorio, quum veniſſet Naupactum, Anticyram inde ſe petiturum edixit, ut præſto ibi Scopas Ætolique eſſent. Sita Anticyra eſt in Locride læva parte ſinum Corinthiacum intrantibus. breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto eſt. Tertio ſerme poſt die utrimliam deſcendit. Ad bellum ſecum adverſus Ætolos capeſſendum incitari poſſe homines credebat: & relicto ad fauces Theſſaliæ Perſeo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipſe priuſquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam ſolita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac ſine præſidio eſſe regnum ſenſiſſet. Ad Phragandas igitur vaſtare agros, & urbem Jamphorinam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adverſus quos Acarnanum gens & viribus impar, & jam OEniadas Naſumque amiſſas cernens, Romanaque inſuper arma ingruere, ire magis inſtruit quam conſilio bellum. que oppugnari cœpta eſt. Gravior a mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Ætolis traditur, præda ex pacto Romanis ceſſit. Literæ Lævino redditæ, conſulem eum abſentem declaratum, & ſucceſſorem venire P. Sulpicium. cæterum diuturno ibi morbo implicitus, ſerius ſpe omnium Romam venit. M. Marcellus quum Idibus Martiis conſulatum iniſſet, ſenatum eo die moris modo cauſſa, habuit: profeſſus, *nihil ſe, abſente collega, neque de republica, neque de provinciis acturum. Scire ſe, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum ſuorum eſſe. quibus tantum abeſſe, ut per ſe non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare; ut ni ſimularent aliquem ſibi timorem abſente collega dicendi de conſule eſſe,* *ipſe eis extemplo daturus ſenatum fuerit. Ubi quidem collega veniſſet, non paſſurum quicquam prius agi, quam ut Siculi in ſenatum introducantur. Delectum prope à M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi queſtum de ſe Romam venirent. eundem literis falſis urbem impleſſe, bellum in Sicilia eſſe, ut ſuam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus conſul ſenatum dimiſit, ac prope juſtitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter conſul ad urbem veniſſet. Otium, ut ſolet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate, & vaſtatos agros circa urbem, qua infeſto agmine eſſet Annibal, & exhauſtam delectibus Italiam, prope quotannis exercitus cæſos querebantur, & conſules bellicoſos ambo, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel in pace tranquilla bellum excitare poſſent, nedum in bello reſpirare civitatem forent paſſuri.*

Cap. XXVII. Interrupit hos ſermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus ſimul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore ſeptem tabernæ, quæ poſtea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arſere. Comprehenſa poſtea privata ædificia: neque enim tum baſilicæ erant: comprehenſæ lautumiæ, forumque piſcatorium, & atrium regium. Ædes Veſtæ vix defenſa eſt tredecim maxime ſervorum opera, qui in publicum redempti ac manumiſſi ſunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum eſſe, quod plurimis ſimul locis, & iis diverſis, ignes coorti eſſent. Itaque conſul ex auctoritate ſenatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, ſervo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calavius ultimum perditum irent, nomenque Campanorum à Q. Flacco deleri ſinerent. Flaccus, *ſibi privatam ſimultatem cum Campanis*, negare, *ullam eſſe: publicas inimicitias & hoſtiles eſſe, & futuras, quoad eo animo erga populum Romanum eſſe ſciret. nullam enim in terris gentem eſſe, nullum infeſtiorem populum nomini Romano. Ideo ſe mœnibus incluſos tenere eos: quia ſe qui evaſiſſent aliqua, velut feras beſtias per agros vagari, & laniare, & trucidare quodcumque obvium detur. Alios ad Annibalem transfugiſſe, alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in ſemiuſto foro conſulem veſtigia ſceleris Campanorum. Veſtæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime cenſere tutum eſſe, Campanis poteſtatem intrandi Romana mœnia fieri.* Lævinus, Campanos, jurejurando à Flacco adactos, quinto die quam ab ſenatu reſponſum accepiſſent, Capuam redituros, ſequi ſe Romam juſſit. Hac circumfuſus multitudine, ſimul Siculis obviam egreſſis Ætoliſque Romam præivit: clariſſimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accuſatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo conſules ad ſenatum retulere.

Cap. XXVIII. Ibi Lævinus, quo ſtatu Macedonia & Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique eſſent, quaſque ibi res ipſe egiſſet terra marique, expoſuit. Philippum inferentem bellum Ætolis in Macedoniam retro ab ſe compulſum, ad intima penitus regni abiiſſe, legionemque inde deduci poſſe. claſſem ſatis eſſe ad arcendum Italia regem. Hæc de ſe, deque provincia cui præfuerat. Conſulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere Patres, *Ut al-*

vlorum ſervus (Mannius ei nomen erat) indicavit, *dominos, & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fulvio ſecuri percuſſi erant, id incendium feciſſe; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehenſi ipſi, familiæque eorum. & primo elevabatur index, indiciumque: pridie eum verberibus caſtigatum ab dominis diſceſſiſſe, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum. cæterum ut coram coarguebantur, & quæſtio ex miniſtris facinoris foro medio haberi cœpta eſt, faſſi omnes, atque in dominos ſervoſque conſcios animadverſum eſt. Indici libertas data, & viginti millia æris. Conſuli Lævino Capuam prætereunti circumfuſa multitudo Campanorum eſt, obſecrantium cum lacrimis, ut ſibi Romam ad ſenatum ire liceret, oratum, ſi qua miſericordia tandem flecti poſſent, ne ſe ad

teri conſulum Italia bellumque cum Annibale, provincia eſſet: alter claſſem, cui T. Otacilius præfuiſſet, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, quæ in Etruria Galliaque eſſent (eæ quatuor erant) legiones. urbanæ duæ ſuperioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius conſul præfuiſſet, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præeſſet, quem conſul, cujus Italia provincia eſſet, præfeciſſet. In Etruriam C. Calpurnius poſt præturam, prorogato in annum imperio, miſſus; & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium ſociorumque minui juſſis, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum, & trecenti equites eſſent: dimiſſis qui plurima ſtipendia haberent: & ſociorum ſeptem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur : eadem ratione ſtipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio Conſuli ſuperioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum. tantum in annum prorogatum imperium eſt. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter ſocios navales,juſſus dimittere eſt. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præeſſet, ubi conſul in provinciam veniſſet, dimitti juſſus. L.Cincio Prætori ad obtinendam Siciliam, Cannenſes milites dati; duarum inſtar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volſoni Prætori decretæ : quibus L.Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita ſcribere conſules juſſi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Fulviique fuiſſent : neve eo anno plures quam una & viginti Romanæ legiones eſſent.

Cap. XXIX. His ſenatuſconſultis perfectis, ſortiti provincias conſules. Sicilia & claſſis Marcello, Italia cum bello adverſus Annibalem Lævino evenit. Quæ ſors velut iterum captis Syracuſis, ita exanimavit Siculos exſpectatione ſortis in conſulum conſpectu ſtantes,ut comploratio eorum flebileſque voces, & extemplo oculos hominum converterent, & poſtmodo ſermones præbuerint. Circumibant enim ſenatum cum veſte ſordida, affirmantes, *ſe non modo ſuam quiſque patriam, ſed totam Siciliam relicturos, ſi eo Marcellus iterum cum imperio rediſſet.: Nullo ſuo merito eum ante implacabilem in ſe fuiſſe.: quid iratum quod Romam de ſe queſtum veniſſe Siculos ſciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, ſatius illi inſulæ eſſe, quam velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque ſermonibus, quos partim miſericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in ſenatum etiam pervenerunt. Poſtulatum à conſulibus

vinclarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem, facta eſt : ut ex quo primus adverſæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem poſtremus Romanorum imperatorum, proſperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

Cap. XXX. Permutatis provinciis, Siculi in ſenatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt. in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac poſtea Hippocratem & Epicyden tyrannos,quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, inviſos fuiſſe ſibi. ob eam cauſam & Hieronymum à principibus juventutis prope publico conſilio interfectum : & in Epicydis Hippocratiſque cædem ſeptuaginta nobiliſſimorum juvenum conjurationem factam : quos Marcelli mora deſtitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracuſas non admoviſſet, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem, Marcellum excitaſſe; Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracuſanorum deſiſſe ad Marcellum tranſire : pollicerique, ſe urbem, quum vellet, ei tradituros; ſed eum primo vi capere maluiſſe. dein quum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuiſſet, auctores traditarum Syracuſarum fabrum ærarium Soſin, & Mericum Hiſpanum,quam principes Syracuſanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptaſſe : quo ſcilicet juſtiore de cauſſa vetuſtiſſimos ſocios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defeciſſet, ſed populus Syracuſanus & ſenatus, ſi portas Marcello Syracuſani publice, & non oppreſſis Syracuſanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicydes, clauſiſſent, ſi Carthaginienſium animis bellum cum populo Romano geſſiſſent; quid ultra quam quod fecerit, niſi ut deleret Syracuſas, facere hoſtiliter Marcellum potuiſſe? Certe præter mœnia* eſt, ut de permutandis provinciis ſenatum conſulerent. Marcellus, *ſi jam auditi ab ſenatu Siculi eſſent, aliam forſitan futuram fuiſſe ſententiam ſuam*, dicere. *nunc ne quis timore frænari eos dicere poſſet, quo minus de eo libere querantur, in cujus poteſtate mox futuri ſint; ſi collegæ nihil interſit, mutare ſe provinciam paratum eſſe. deprecari ſenatus præjudicium. nam quum extra ſortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quantum majorem injuriam, immo contumeliam eſſe, ſortem ſuam ad eum transferri?* Ita ſenatus, quum quid placeret, magis oſtendiſſet, quam decreſſet, dimittitur. inter ipſos conſules permutatio pro-

& tecta exhauſta urbis, & refracta ac ſpoliata Deum delubra, Diis ipſis ornamentiſque eorum ablatis, nihil relictum Syracuſis eſſe. Bona quoque multis adempta: ita ut ne nudo quidem ſolo reliquiis direptæ fortunæ, alere ſeſe ac ſuos poſſent. Orare ſe Patres Conſcriptos, ut, ſi nequeant omnia, ſaltem, quæ compareant cognoſcique poſſint, reſtitui dominis jubeant. Talia conqueſtos quum excedere templo, ut de poſtulatis eorum Patres conſuli poſſent, Lævinus juſſiſſet, *Maneant imo*, inquit Marcellus, *ut coram his reſpondeam: quando ea conditione pro vobis, Patres Conſcripti, bella gerimus, ut victos armis accuſatores habeamus. Duæ captæ*

hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracuſæ habeant.

Cap. XXXI. Reductis in curiam legatis, tum conſul, *Non adeo majeſtatis*, inquit, *populi Romani imperiique hujus oblitus ſum, Patres Conſcripti, ut ſi de meo crimine ambigeretur, conſul dicturus cauſam, accuſantibus Græcis, fuerim, ſed non quid ego fecerim, in diſquiſitionem venit, quam quid iſti pati debuerint. qui ſi non fuerunt hoſtes, nihil intereſt, nunc an vivo Hierone Syracuſas violaverim. Sin autem deſciverunt, legatos noſtros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauſerunt, exercituque Carthaginienſium adverſus nos tutati ſunt; quis paſſos eſſe hoſtilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracuſanorum, averſatus ſum: Soſin, & Mericum Hiſpanum, quibus tantum crederem, potiores habui. Non eſtis extremi Syracuſanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis eſt veſtrum, qui ſe mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiſerit? Odiſtis, & execramini eos qui fecerunt, & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abeſt, ut & ipſi tale quicquam facturi fueritis. Ipſa humilitas eorum, Patres Conſcripti, quam iſti objiciunt, maximo argumento eſt, me neminem, qui navatam operam reipublicæ noſtræ velit, averſatum eſſe. Et antequam obſiderem Syracuſas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: & poſteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipſi congreſſo ad portas cum principibus reſponſum dabatur, multis terra marique exhauſtis laboribus, tandem vi atque armis Syracuſas cepi. Quæ ca-*

Ibi quum diu de ſententiis certatum eſſet, & magna pars ſenatus, principe ejus ſententiæ T. Manlio Tarquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuiſſe*, cenſerent, *hoſtibus & Syracuſanorum & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate ſtabiliri, non feſſam miſeranda ſervitute bello affligi. Inter tyrannorum & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio poſitam urbem pulcherrimam ac nobiliſſimam periiſſe, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis multis tempeſtatibus, hoc denique ipſo Punico bello adjuta ornataque reſpublica eſſet. Si ab inferis exiſtat rex Hiero, fidiſſimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracuſas, aut Romam ei oſtendi poſſe? quum, ubi ſemirutam ac ſpoliatam patriam reſpexiſſet, ingrediens Romam in veſtibulo urbis, prope in porta, ſpolia patriæ ſuæ viſurus ſit?* Hæc taliaque quum ad invidiam conſulis miſerationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres cauſſa Marcelli. *Quæ is gerens bellum victorque egiſſet, rata habenda eſſe. in reliquum curæ ſenatui fore rem Syracuſanam, mandaturoſque conſuli Lævino, quod ſine jactura reipublicæ fieri poſſet, fortunis ejus civitatis conſuleret.* Miſſis duobus ſenatoribus in Capitolium ad conſulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, ſenatuſconſultum recitatum eſt. legatique benigne appellati, ac dimiſſi, ad genua ſe Marcelli conſulis projecerunt, obſecrantes, *ut quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis cauſſa dixiſſent, veniam eis daret, & in fidem, clientelamque ſe urbemque Syracuſas acciperet.* poſt hæc conſul clementer appellatos eos dimiſit.

ptis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienſes, victoſque juſtius, quam apud victoris populi ſenatum, quererentur. Ego, Patres Conſcripti, Syracuſas ſpoliatas ſi negaturus eſſem, numquam ſpoliis earum urbem Romam exornarem. quæ autem ſingulis victor aut ademi aut dedi; quum belli jure, tum ex cujuſque merito, ſatis ſcio me feciſſe. Ea vos rata habeatis, Patres Conſcripti, necne, magis reipublicæ intereſt, quam mea. Mea quippe fides exſoluta eſt: ad rempublicam pertinet, ne acta mea reſcindendo, alios in poſterum ſegniores duces faciatis. Et quoniam coram, & Siculorum, & mea verba audiſtis, Patres Conſcripti; ſimul templo excedemus, ut me abſente liberius conſuli ſenatus poſſit. Ita dimiſſis Siculis, & ipſe in Capitolium ad delectum diſceſſit.

Cap. XXXII. Conſul alter de poſtulatis Siculorum ad Patres retulit.

Cap. XXXIII. Campanis deinde ſenatus datus eſt, quorum oratio miſerabilior, cauſſa durior erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: ſed ſatis penſum pœnarum, tot veneno abſumptis, tot ſecuri percuſſis ſenatoribus, credebant. *Paucos nobilium ſuperſtites eſſe, quos nec ſua conſcientia, ut quicquam de ſe gravius conſulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit, eos libertatem ſibi ſuiſque, & bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus pleroſque & propinquis jam cognationibus ex connubio vetuſto junctos.* Summotis deinde è templo, pauliſper dubitatum, an arceſſendus à Capua Q. Fulvius eſſet. (mortuus enim poſt captam Claudius conſul erat) ut coram imperatore qui res geſſiſſet, ſicut inter Marcellum Siculoſque diſceptatum fuerat, diſceptaretur: dein, quum M. Atilium, C. Fulvium Fratrem Flacci, legatos ejus, ac

Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in ſenatu viderent, nec Fulvium avocari à Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus ſententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, *In conſilio*, inquit, *arbitror me fuiſſe conſulibus Capua capta, quum quæreretur, ecquis Campanorum de republica noſtra bene meritus eſſet; duas mulieres compertum eſt, Veſtiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluviam. quæ quondam quæſtum corpore feciſſet; illam quotidie ſacrificaſſe pro ſalute & victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam ſuppeditaſſe. Cæterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginienſium, fuiſſe: ſecurique percuſſos à Q. Fulvio eſſe magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per ſenatum agi de Campanis, qui cives Romani ſunt, injuſſu populi non video poſſe. idque & apud majores noſtros in Satricanis factum eſt, quum defeciſſent: ut M. Antiſtius tribunus plebis prius rogationem ferret, ſciretque plebs, uti ſenatui de Satricanis ſententiæ dicendæ jus eſſet. Itaque cenſeo cum tribunis plebis agendum eſſe. ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis ſtatuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis, ex auctoritate ſenatus plebem in hæc verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Catellini, Sabatini, qui ſe dediderunt in arbitrium ditionemque pop. Rom. Fulvio proconſule, quæque una ſecum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utenſiliaque, ſive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo: Quirites.* Plebes ſic juſſit, *Quod ſenatus juratus maxima pars cenſeat, qui aſſidetis, id volumus jubemuſque.*

Cap. XXXIV. Ex hoc plebeiſcito ſenatus conſultus, *Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem reſti-*

nos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum aut ipſi aut parentes eorum apud hoſtes eſſent, liberos eſſe, juſſerunt: *ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis eſſet: neve quis eorum, qui Capuæ fuiſſent, dum portæ clauſæ eſſent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ nec in urbe Campana, quæ à pop. Romano defeciſſet, per bellum fuiſſent, eos cis Lirim amnem Romam verſus: qui ad Romanos tranſiſſent prius, quam Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos,* cenſuerunt. *ne quis eorum propius mare quindecim millibus paſſuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim moti eſſent, ne ipſi poſterive eorum uſpiam pararent, haberentve, niſi in Veiente, aut Sutrino Nepeſinove agro: dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum agri modus eſſet. Senatorum omnium, quique magiſtratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ geſſiſſent, bona venire Capuæ,* juſſerunt. *libera corpora quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, ſtatuas æneas, quæ capta de hoſtibus dicerentur, quæ eorum ſacra ac profana eſſent, ad pontificum collegium* rejecerunt. Ob hæc decreta mœſtiores aliquanto quam Romam venerant, Campanos dimiſerunt. nec jam Q. Fulvii ſævitiam in ſeſe, ſed iniquitatem Deum, atque execrabilem fortunam ſuam incuſabant.

Cap. XXXV. Dimiſſis Siculis Campaniſque, delectus habitus. ſcripto deinde exercitu, de remigum ſupplemento agi cœptum. in quam rem quum neque hominum ſatis, nec, ex qua pararentur ſtipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempeſtate in publico eſſet; edixerunt conſules, ut privati ex cenſu ordinibuſque, ſicut antea, remiges darent cum ſtipendio cibariiſque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum tantaque indignatio fuit, *ſtituit. ſi qua alia præmia petere ab ſenatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias ſingulas decreta facta, quæ non operæ pretium eſt omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipſos liberoſque eorum & conjuges vendendas, extra filias quæ enupſiſſent prius quam in populi Romani poteſtatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his poſterius conſulendum.* Aliorum Campanorum ſummam etiam cenſus diſtinxerunt, publicanda necne bona eſſent; *pecua captiva, præter equos, & mancipia, præter puberes virilis ſexus, & omnia quæ ſolo non continerentur, reſtituenda*, cenſuerunt, *dominis. Campanos omnes, Atella-*

ut magis dux, quam materia ſeditioni deeſſet. *Secundum Siculos Campanoſque plebem Romanam perdendam, lacerandamque ſibi conſules ſumpſiſſe. per tot annos tributo exhauſtos, nil reliqui, præter terram nudam ac vaſtam, habere. Tecta hoſtes incendiſſe, ſervos agricultores rempublicam abduxiſſe: nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti æriſve fuerit, ſtipendio remigum, & tributis annuis ablatum. ſe ut dent quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi poſſe. Bona ſua venderent: In corpora quæ reliqua eſſent, ſævirent. Ne unde redimantur quidem, quicquam ſupereſſe.* Hæc non in occulto, ſed propalam in foro atque oculis ipſorum conſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules, nunc caſtigando, nunc conſolando poterant. Spatium deinde his tridui ſe dare ad cogitandum dixerunt: quo ipſi ad rem inſpiciendam expediendamque uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento: ubi quum multa diſſeruiſſent, cur æqua plebis recuſatio eſſet, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, ſeu æquum ſeu iniquum onus injungendum eſſe. Nam unde, quum pecunia in ærario non eſſet, paraturos navales ſocios? Quomodo autem ſine claſſibus, aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe, aut tuta Italiæ littora eſſe?*

Cap. XXXVI. Quum in hac difficultate rerum conſilium hæreret; ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Lævinus conſul, *Magiſtratus ſenatui: & ſenatum populo, ſicut honore præſtent, ita ad omnia quæ dura atque aſpera eſſent, ſubeunda ducem debere eſſe. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ſi ipſe juris ſtatueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impenſa gravis eſt, quum ex ea plus quam pro virili parte ſibi quemque capere principum vident. Itaque claſſes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos ſine recuſatione remiges dare? nobiſmet ipſis primum imperemus. Aurum, argentum, æs ſignatum omne ſenatores craſtina die in publicum conferamus: ita ut annulos ſibi quiſque, & conjugi, & liberis, & filio bullam, & quibus uxor filiæve ſunt, ſingulas uncias pondo auri relinquant; argenti: qui curuli ſella ſederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut ſalinum patellamque Deorum cauſſa habere poſſint. cæteri ſenatores libram argenti tantum, æris ſignati quina millia in ſingulos patres familiæ relinquamus. Cæterum omne aurum, argentum, æs ſignatum, ad triumvi-*

accipiundo, nec ſcribæ referundo ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatus equeſter ordo eſt ſecutus: equeſtris ordinis plebes. ita ſine edicto, ſine coërcitione magiſtratus, nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſpublica eguit: paratiſque omnibus ad bellum, conſules in provincias profecti ſunt.

Cap. XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienſes Romanique pariter variis caſibus immixtis, magis in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis & in provinciis, hinc in Hiſpania adverſæ res, hinc proſperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miſcuerant: & in Italia, quum Tarentum amiſſum damno & dolori, tum arx cum præſidio retenta præter ſpem gaudio fuit: & terrorem ſubitum pavoremque urbis Romæ obſeſſæ & oppugnatæ, Capua poſt dies paucos capta in lætitiam vertit. Tranſmarinæ quoque res quadam vice penſatæ. Philippus hoſtis tempore haud ſatis opportuno factus: Ætoli novi adſciti ſocii, Attaluſque Aſiæ rex, jam velut deſpondente fortuna Romanis imperium Orientis. Carthaginienſes quoque Capuam amiſſam, & Tarentum captum æquabant & ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente ſe perveniſſe in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti: pudebatque adeo ſe ſpretos, ut ſedentibus ipſis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hiſpaniam duceretur. Ipſæ quoque Hiſpaniæ quo propius ſpem venerant, tantis duobus ducibus exercitibuſque cæſis, debellatum ibi, ac pulſos inde Romanos eſſe; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam eſſe, indignationis præbebat. Ita æquante fortuna, ſuſpenſa omnia utrimque erant: integra ſpe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

Cap. XXXVIII. Annibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defenſa ab ſe, multorum Italiæ popu-

ros menſarios extemplo deferamus; nullo ante ſenatuſconſulto facto: ut voluntaria collatio, & certamen adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equeſtris ordinis, dein reliquæ plebis hanc unam viam, multa inter nos collocuti, conſules invenimus. Ingredimini Diis bene juvantibus. Reſpublica incolumis & privatas res facile ſalvas præſtat. publica prodendo, tua nequicquam ſerves. In hæc tanto animo conſenſum eſt, ut gratiæ ultro conſulibus agerentur. ſenatu inde miſſo, pro ſe quiſque aurum, argentum & æs in publicum conferunt: tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina ſua vellent in publicis tabulis eſſe; ut nec triumviri

lorum animos averterat: quos neque omnes tenere præſidiis, niſi vellet in multas parvaſque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec deductis præſidiis ſpem liberam vel obnoxiam timori ſociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus, ad ſpolianda, quæ tueri nequibat, ut vaſtata hoſti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum conſilium, quum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, ſed cæterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec conſul Romanus tentandis urbibus, ſicunde ſpes aliqua ſe oſtendiſſet, deerat. Salapiæ principes erant, Daſius & Blaſius: Daſius Annibali amicus, Blaſius quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat: & per occultos nuncios ſpem proditionis fecerat Marcello, ſed ſine adjutore Daſio res tranſigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia conſilii potioris, quam ſpe effectus, Daſium appellabat. at ille quum ab re averſus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Arceſſito utroque, Annibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blaſio cogniturus, ſtarentque ſummoto populo accuſator & reus: Blaſius de proditione Daſium appellabat. Enimvero ille, velut in manifeſta re, exclamat, ſub oculis Annibalis ſecum de proditione agi. Annibali atque eis qui aderant, quo audacior res erat, minus ſimilis veri viſa eſt. æmulationem profecto atque odium eſſe · & id crimen afferri, quod, quia teſtem habere non potuiſſet, liberius fingenti ſit. Ita inde dimiſſi ſunt. nec Blaſius ante abſtitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo, docendoque quam ea res ipſis patriæque ſalutaris eſſet, pervicit, ut præſidium Punicum, (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec ſine cæde multa tradi potuit. longe fortiſſimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque quamquam improviſa res fuit, nec uſus equorum in urbe erat; tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt; & quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in poteſtatem hoſtium vivi venerunt. pluſque aliquanto damni hæc ala equitum amiſſa Annibali, quam Salapia fuit: nec deinde umquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equitatu ſuperior fuit.

Cap. XXXIX. Per idem tempus quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis eſſet, ſpem omnem præſidium quod ibi erat Romanum, præfectuſque præſidii atque arcis M. Livius, in commeatibus ab Sicilia miſ-

Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte improvidus futuri certaminis Romanus veniebat. ſed circa Crotonem Sibarimque ſuppleverat remigio naves: inſtructamque & armatam egregie pro magnitudine navium claſſem habebat. & tum forte ſub idem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hoſtes in conſpectu fuere: ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen ſatis temporis eſſet. Raro alias tantis animis juſtæ concurrerunt claſſes: quippe quum in majoris diſcrimen rei, quam ipſæ erant, pugnarent. Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis poſt centeſimum prope annum, arcem etiam liberarent; ſpe commeatus quoque hoſtibus, ſi navali prœlio poſſeſſionem maris ademiſſent, interclуſuros: Romani, ut, retenta poſſeſſione arcis, oſtenderent, non vi aut virtute, ſed proditione ac furto, Tarentum amiſſum. Itaque ex utraque parte ſigno dato quum roſtris concurriſſent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab ſe hoſtem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conferebant ex propinquo pugnam, ut non miſſilibus tantum, ſed gladiis etiam prope collato pede gererentur res. Proræ inter ſe junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto ſtipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedeſtris acies urgebant: perviæque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter ſe. In Romana nave ipſe Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis. quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit. ille atque præceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus in turbatam ſis habebant. qui ut tuto prætervehherentur oram Italiæ, claſſis viginti ferme navium Rhegii ſtabat. Præerat claſſi commeatibuſque D. Quintius, obſcuro genere ortus; cæterum multis fortibus factis gloria militari illuſtris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: poſtea rem impigre ſæpe gerenti tres additæ quinqueremes: poſtremo ipſe à ſociis, Rheginiſque, & à Velia & à Pæſto, debitas ex fœdere exigendo, claſſem viginti navium, ſicut ante dictum eſt, effecit. Huic ab Rhegio profectæ claſſi, Democrates cum pari claſſe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad

duce amiſſo navem impigre tranſgreſſus, quum ſummoviſſet hoſtes, & prora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente & alia à puppi triremis hoſtium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc cæteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugienteſque paſſim, aliæ in alto merſæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontiniſque. ex onerariis, quæ cum commeatu ſequebantur, perpaucæ in poteſtatem hoſtium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ ſunt. Nequaquam pari fortuna na per eos dies Tarenti res geſta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egreſſa, quum in agris paſſim vagarentur; Livius, qui arci præſidioque Romano præerat, intentus in omnes occaſiones gerendæ rei, C. Perſium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emiſit. qui vage effuſos per agros palatoſque adortus, quum diu paſſim cecidiſſet, paucos ex multis trepida fuga incidentes ſemiapertis portarum foribus, in urbem compulit: ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti ſpes, quæ in oculis fuerat, utroſque fruſtrata pariter.

Cap. XL. Per idem tempus Lævinus Conſul jam magna parte anni circumacta, in Sicilia veteribus noviſque. ſociis exſpectatus, quum veniſſet, primum ac potiſſimum omnium ratus, Syracuſis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, (quod belli reliquum erat, tenebaturque à Carthaginienſium valido præſidio) duxit legiones. & affuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginienſium, ſed omnem in Mutine Numidiſque ſpem repoſitam habebat. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex ſociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec quin erumperet ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, poſtremo in invidiam vertit; ut ne bene geſtæ quidem res jam Hannoni propter auctorem ſatis lætæ eſſent. propter quæ poſtremo præfecturam ejus filio ſuo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus ſua inſuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriæ tulit: confeſtimque ad Lævinum occultos nuncios miſit de tradendo Agrigento. Per quos ut eſt facta fides, compoſituſque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupaſſent, pulſis inde cuſtodibus, aut cæſis, Romanos ad idipſum miſſos in urbem acceperunt. & quum agmine jam in media urbis ac forum magno per tot annos certatum erat) in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum, Siculorumque ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent, clauſique exitus eſſent, circa portas cæſa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæſos ſecuri percuſſit: cæteros prædamque vendidit. omnem pecuniam Romam miſit. Fama Agrigentinorum cladis, Siciliam quum pervaſiſſet, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi ſunt viginti oppida: ſex vi capta: voluntaria deditione in fidèm venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus quum pro cujuſque merito conſul pretia pœnaſque exſolviſſet, coëgiſſetque Siculos poſitis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut eſſet non incolarum modo alimentis frugifera inſula, ſed urbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis ſæpe tempeſtatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem ſecum in Italiam tranſvexit. quatuor millia hominum erant mixti ex omni colluvione exules, obærati, capitalia auſi plerique; & quum in civitatibus ſuis ac ſub legibus vixerant, & poſtquam eos ex variis cauſſis fortuna ſimilis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Lævinus in inſula, tum primum nova pace coaleſcente, velut materiam novandis rebus, ſatis tutum ratus eſt; & Rheginis uſui futuri erant ad populandum Bruttium agrum; aſſuetam latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum eſt.

Cap. XLI. In Hiſpania principio veris P. Scipio navibus deductis, evocatiſque edicto Tarraconem ſociorum auxiliis, claſſem onerariaſque oſtium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum juſſiſſet: ipſe cum quinque millibus ſociorum ab Tarracone profectus ad exercitum eſt. quo quum veniſſet, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis ſuperfuerant cladibus, ratus, concione advocata ita diſſeruit: *Nemo ante me novus imperator militibus ſuis, prius* tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac ſeceſſionem (id quod & ante acciderat) Numidarum eſſe, ad comprimendam ſeditionem proceſſit. atque ille, quum ei multitudo major, quam Numidarum procul viſa.& clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidiſſet; prius quam ad ictum teli veniret, capeſſit fugam. per averſam portam emiſſus, aſſumpto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hoſtibus Sicilia (de qua

quam opera eorum uſus eſſet, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis, priuſquam provinciam aut caſtra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuoſque fuiſtis: deinde, quod amiſſam tanta clade provinciæ poſſeſſionem, integram, & populo Romano, & ſucceſſori mihi, virtute veſtra obtinuiſtis. Sed quum jam benignitate Deum id paremus atque agamus, non ut ipſi maneamus in Hiſpania, ſed ne Pœni maneant, nec ut pro ripa Iberi ſtantes arceamus tranſ-

tranſitum hoſtis, ſed ut ultro tranſeamus, transferamuſque bellum; vereor ne cui veſtrum majus id, audaciuſque conſilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum aut pro ætate mea videatur. Adverſæ pugnæ in Hiſpania, nullius in animo, quam meo, minus obliterari poſſunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum ſpatium, ut aliud ſuper aliud cumularetur familiæ noſtræ funus, interfecti ſunt. Sed ut familiaris penè orbitas ac ſolitudo frangit animum; ita publica quum fortuna tum virtus, deſperare de ſumma rerum prohibet; ea fato quodam data nobis ſors eſt, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porſennam, Gallos, Samnites: à Punicis bellis incipiam. Quot claſſes, quot duces, quot exercitus priore bello amiſſi ſunt? Jam quid hoc de bello memorem? Omnibus aut ipſe affui cladibus: aut quibus afui, maxime unus omnium eas ſenſi. Trebia, Traſimenus, Cannæ, quid aliud ſunt, quam monumenta occiſorum exercituum, conſulumque Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ, majoris partis Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, caſtra Punica inter Anienem & mœnia Romana poſita: & viſum prope in portis victorem Annibalem. In hac ruina rerum ſtetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. Hæc, omnia ſtrata humi erexit ac ſuſtulit. Vos omnium primi, milites, poſt Cannenſem cladem vadenti Aſdrubali ad Alpes Italiamque, qui ſi ſe cum fratre conjunxiſſet, nullum jam nomen eſſet populi Romani, ductu auſpicioque patris mei obſtitiſtis. & hæ ſecundæ res illas adverſas ſuſtinuerunt. Nunc, benignitate Deum, omnia ſecunda, proſpera, in dies lætiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia, Syracuſæ Agrigentumque captum. pulſi tota inſula hoſtes; item auguriis auſpiciiſque & per nocturnos etiam viſus omnia læta ac proſpera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præſagit, noſtram Hiſpaniam eſſe: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terraſque fœda fuga impleturum. Quod mens ſua ſponte divinat, idem ſubjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis ſocii, noſtram fidem per legatos implorant. tres duces diſcrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diverſiſſimas regiones diſtraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nam & deſeruntur ab ſociis, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxerunt exercitus; quæ patri, patruoque meo cauſſa exitii fuit. Nec diſcordia inteſtina coire eos in unum ſinet, neque ſinguli nobis reſiſtere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, ſoboli imperatorum veſtrorum, velut acciſis recreſcenti ſtirpibus. Agite milites veteres, novum exercitum, novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis ſæpe à vobis peragratas. Brevi faciam, ut quemadmodum nunc noſcitatis in me patris patruique ſimilitudinem oris vultuſque, & lineamenta corporis; ita ingenii, fidei virtutiſque exemplum, expreſſam ad effigiem vobis reddam, ut revixiſſe aut renatum ſibi quiſque Scipionem imperatorem dicat.

Cap. X L I I. Hac oratione accenſis militum animis, relicto ad præſidium regionis ejus M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibuſdam ſuadentibus, ut quoniam in tres tam diverſas regiones diſceſſiſſent Punici exercitus, proximum aggrederetur; periculum eſſe ratus, ne eo facto in u-

ſtes, receptaque provincia in ditione populi Romani eſt. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emenſus Annibal, in extremum angulum agri Bruttii compulſus; nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hoſtium terra liceat. Quid igitur minus conveniat milites, quam quum aliæ ſuper alias clades cumularentur, ac Dii prope ipſi cum Annibale ſtarent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) ſuſtinuiſſe labantem fortunam populi Romani: nunc eoſdem, quia illic omnia ſecunda lætaque ſunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam ſine meo luctu, quam veſtro, tranſiſſent! Nunc Dii immortales imperii Romani præſides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere aucto-

num omnes contraheret, nec par eſſet unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare ſtatuit: urbem quum ipſam opulentam ſuis opibus, tum hoſtium omni bellico apparatu plenam. ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hiſpaniæ obſides erant. Sitam præterea quum opportune ad trajiciendum in Africam, tum ſuper portum ſatis amplum quantævis claſſi, & neſcio an unum in Hiſpaniæ ora, qua noſtro adjacet mari. Nemo omnium quo iretur ſciebat, præter C. Lælium. Is claſſe circummiſſus, ita moderari curſum navium juſſus erat, ut eodem tempore exercitus oſtenderetur, & claſſis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum eſt. ſimul terra marique caſtra ab regione urbis, qua in Septentrionem verſa eſt, poſita: bis ab tergo (nam frons natura tuta erat.) vallum objectum. Cæterum ſita Carthago ſic eſt : Sinus eſt maris media fere Hiſpaniæ ora, maxime Africo vento oppoſitus, & quingentos paſſus introrſus retractus, paululo plus paſſuum in latitudinem patens. hujus in oſtio ſinus parva inſula objecta ab alto, portum ab omnibus ventis præterquam Africo, tutum facit. ab intimo ſinu peninſula excurrit, tumulus is ipſe, in quo condita urbs eſt ; ab ortu ſolis & à meridie cincta mari : ab occaſu ſtagnum claudit, paulum & ad ſeptentrionem fuſum ; incertæ altitudinis utcumque exæſtuet aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta paſſus patens conjungit. unde quum tam parvi operis munitio eſſet, non objecit vallum imperator Romanus : ſeu fiduciam hoſti ſuperbe oſtentans, ſive ut ſubeunti ſæpe ad mœnia urbis recurſus pateret.

Cap. XLIII. Cætera, quæ munienda erant, quum perfeciſſet, naves etiam in portu, velut maritimam quoque oſtentans obſidionem, inſtruxit : circumvectuſque claſſem, cum monuiſſet præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti ſervarent : omnia ubique primo obſeſſum hoſtem conari ; regreſſus in caſtra, ut conſilii ſui rationem, quod ab urbe potiſſimum oppugnanda bellum orſus eſſet, militibus oſtenderet, & ſpem potiundæ cohortando faceret ; concione advocata ita diſſeruit: *Ad urbem unam oppugnandum, ſi quis vos adductos credit; is magis operis veſtri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, ſed in una urbe univerſam ceperitis Hiſpaniam. Hic ſunt obſides omnium nobilium regum populorumque: qui ſimul in poteſtate veſtra erunt, extemplo omnia, quæ nunc ſub Carthaginienſibus ſunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hoſtium. ſine qua neque illi gerere bellum poſſunt : quippe qui mercenarios exercitus alunt : & quæ nobis maximo uſui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli eſt; qui ſimul & vos inſtruet, & hoſtes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentiſſimaque urbe, tum opportuniſſima portu egregio: un-*

mus. Quumque omnes una voce, *hoc faciendum*, ſucclamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari jubet.

Cap. XLIV. Contra Mago Pœnorum dux, quum terra marique inſtrui oppugnationem videret, & ipſe copias ita diſponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua caſtra Romana erant, opponit : quingentis militibus arcem inſedit : quingentos tumulo urbis in orientem verſo imponit : multitudinem aliam, quo clamor, quo ſubita vocaſſet res, intentam ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos quos in via ferente ad caſtra hoſtium inſtruxerat, mittit. Romani, duce ipſo præcipiente, parumper ceſſere, ut propiores ſubſidiis in certamine ipſo ſubmittendis eſſent. Et primo haud impares ſtetere acie : ſubſidia deinde identidem ſummiſſa, è caſtris non averterunt ſolum in fugam hoſtes, ſed adeo effuſis inſtiterunt, ut niſi receptui ceciniſſet, permixti fugientibus irrupturi fuiſſe in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prœlio major, quam tota urbe fuit. multæ ſtationes pavore atque fuga deſertæ ſunt : relictique muri, quum, qua cuique erat proximum, deſiluiſſent. Quod ubi egreſſus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defenſoribus mœnia eſſe ; omnes è caſtris excitos ire ad oppugnandam urbem, & ferre ſcalas, jubet. ipſe trium præ ſe juvenum validorum ſcutis oppoſitis (ingens enim jam vis omnis generis telorum è muris volabat) ad urbem ſuccedit, hortatur, imperat quæ in rem ſunt : quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, teſtis ſpectatorque virtutis atque ignaviæ cujuſque adeſt. Itaque in vulnera ac tela ruunt, neque illos muri, neque ſuperſtantes armati arcere queunt, quin certatim aſcendant. Et ab navibus eodem tempore ea quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta eſt. Cæterum tumultus inde major quam vis, adhiberi poterat. dum applicant, dum partim exponunt ſcalas militeſque, dum qua cuique proximum eſt, in terram evadere properant ; ipſa feſtinatione & certamine alii alios impediunt.

de terra marique, quæ belli uſus poſcunt, ſuppeditentur. quæ cum magna ipſi habebimus, tum dempſerimus hoſtibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum eſt. Hinc rectus in Africam curſus eſt: hæc una inter Pyrenæum & Gades ſtatio: hinc omni Hiſpaniæ imminet Africa. Sed quoniam vos inſtructos & ordinatos cognoſco; ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus & bono animo tranſea-

Cap. XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna ex ingenti copia congeſta telorum ſuppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque quam mœnia ipſa ſeſe defenſabant. raræ enim ſcalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque quum ſummus quiſque evadere non poſſet, ſubirent tamen alii, onere ipſo frangebantur. quidem ſtantibus ſcalis, quum altitudo caliginem oculis offudiſſet, ad terram delati ſunt. Et quum paſſim homines, ſcalæque ruerent, & ipſo ſucceſſu audacia atque alacritas hoſtium creſceret, ſignum receptui datum eſt; quod ſpem non præſentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obſeſſis, ſed etiam in poſterum dedit; ſcalis & corona capi urbem non poſſe. opera & difficilia eſſe, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus ſuis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defeſſis jam vulneratiſque recentes integroſque alios accipere ſcalas jubet; & vi majore aggredi urbem. Ipſe, ut ei nunciatum eſt, æſtum decedere; quod per piſcatores Tarraconenſes, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ ſiderent, vadis pervagatos ſtagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum tranſitum dari; eo ſecum armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id quod ſua ſponte cedente in mare æſtu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum ſtagnum eodem quo æſtus ferebat: & adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua eſſet, alibi genua vix ſuperaret. Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad tranſitum Romanis mare verterent, & ſtagno auferrent, viaſque ante numquam initas humano veſtigio aperirent; Neptunum jubebat ducem itineris ſequi, ac medio ſtagno evadere ad mœnia.

Cap. XLVI. Ab terra ingens labor ſuccedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur, ſed quod euntes ad ancipites utrimque ictus, ſubjectos habebant Romanos; ut latera infeſtiora ſubeuntibus, quam adverſa corpora, eſſent. At parte in alia quingentis & per ſtagnum facilis tranſitus, & in murum aſcenſus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipſius loci ac ſtagni præſidio ſatis creditum foret; nec ulla armatorum ſtatio, aut cuſtodia oppoſita; intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum oſtendebatur. Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde norum verſi. illa, quæ portam ingreſſa erat, juſta acies, cum ducibus cum ordinibus, media urbe in forum proceſſit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hoſtes, alios ad tumulum in orientem verſum, qui tenebatur quingentorum militum præſidio, alios in arcem, in quam & ipſe Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulſi fuerant, refugerant; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit: partim ipſe ad arcem ducit. & tumulus primo impetu eſt captus, & Mago arcem conatus defendere, quum omnia hoſtium plena videret, neque ſpem ullam eſſe; ſe arcemque & præſidium dedidit. Quod dedita arx eſt, & cædes tota urbe paſſim factæ: nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum ſigno dato cædibus finis factus. ad prædam victores verſi, quæ ingens omnis generis fuit.

Cap. XLVII. Liberorum capitum virile ſecus ad decem millia capta. Inde qui cives Novæ Carthaginis erant, dimiſit: urbemque, & ſua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, reſtituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore populi Romani edixit; cum ſpe propinqua libertatis, ſi ad miniſteria belli enixe operam navaſſent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum ſervorum, in claſſem ad ſupplementum remigum dedit. & auxerat navibus octo captivis claſſem. Extra hanc multitudinem Hiſpanorum obſides erant: quorum perinde, ac ſi ſociorum liberi eſſent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli; catapultæ maximæ formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta & una: baliſtæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: ſcorpionum majorum minorumque, & armorum telorumque, ingens numerus: ſigna militaria ſeptuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI, libras ferme omnes pondo: argenti facti, ſignatique decem & octo millia & CCC pondo: vaſorum argenquanto maximo curſu poterant, ad eam portam, circa quam omnes contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi ſolum fuere, ſed etiam oculi aureſque pugnantium ſpectantiumque, & adhortantium pugnantes; ut nemo ante ab tergo ſenſerit captam urbem, quam tela in averſos inciderunt, & utrimque ancipitem hoſtem habebant. tunc turbatis defenſoribus metu, & mœnia capta, & porta intus foriſque pariter refringi cœpta: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros tranſcendebat, ſed hi paſſim ad cædem oppidateorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæſtori appenſa adnumerataque ſunt. tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta ſeptuaginta. Naves onerariæ CXIII in portu expugnatæ, captæque: quædam cum ſuis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis, & ſparto, & navali alia materia ad claſſem ædificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipſa fuerit.

Cap. XLVIII. Eo die Scipio C. Lælio cum ſociis navalibus urbem cuſtodire juſſo, ipſe in caſtra legiones reduxit: feſſoſque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie dimicaſſent, & capienda urbe tantum laboris periculique adiſſent, & capta, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnaſſent) curare corpora juſſit. Poſtero die militibus navalibuſque ſociis convocatis, primum Diis immortalibus laudeſque & grates egit, qui ſe non urbis ſolum opulentiſſimæ omnium in Hiſpania uno die compotem feciſſent, ſed ante eo congeſſiſſent omnis penè Africæ atque Hiſpaniæ opes: ut neque hoſtibus quicquam relinqueretur, & ſibi ac ſuis omnia ſupereſſent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hoſtium, non altitudo mœnium, non inexplorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minus tranſcenderent omnia, perrumperentque. Itaque quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum tamen muralis coronæ decus ejus eſſe, qui primus murum aſcendiſſet. profiteretur, qui ſe dignum eo duceret dono. Duo profeſſi ſunt. Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius ſocius navalis. nec ipſi tam inter ſe acriter contendebant, quam ſtudia excitaverant uterque ſui corporis hominum. Sociis, C. Lælius præfectus claſſis; legionariis, M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope ſeditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum ſe daturum pronunciaſſet, qui cognita cauſſa teſtibuſque auditis judicarent, uter prior in oppidum tranſcendiſſet; C. Lælio, & M. Sempronio advocatis partis utriuſque, P. Cornelium Caudinum de medio adjecit: eoſque tres recuperatores conſidere, & cauſſam cognoſcere juſſit. Quum res eo majore ageretur certa-

reliquos, prout cuique meritum virtuſque erat, donavit. ante omnes C. Lælium præfectum claſſis, & omni genere laudis ſibimetipſi æquavit, & corona aurea ac triginta bubus donavit.

Cap. XLIX. Tum obſides civitatum Hiſpaniæ vocari juſſit: quorum quantus numerus fuerit, piget ſcribere. quippe quum alibi trecentos ferme, alibi ſeptingentos viginti quinque fuiſſe inveniam. Æque & alia inter auctores diſcrepant. Præſidium Punicum, alius decem, alius ſeptem, alius haud plus quam duum millium fuiſſe ſcribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi ſupra quinque & viginti invenias. Scorpiones majores minoreſque ad ſexaginta captos ſcripſerim, ſi auctorem Græcum ſequar Silenum: ſi Valerium Antiatem, majorum ſcorpionum ſex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus eſt. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Lælium præfuiſſe claſſi, ſunt qui M. Junium Silanum dicant. Armen præfuiſſe Punico præſidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii ſcriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus aſſentiri neceſſe eſt; media ſimillima veris ſunt. Cæterum Scipio, vocatis obſidibus, primum univerſos bonum animum habere juſſit. *Veniſſe eos in populi Romani poteſtatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit: exteraſque gentes fide ac ſocietate junctas habere, quam triſti ſubjectas ſervitio.* Deinde acceptis nominibus civitatum, recenſuit captivos; quot cujuſque populi eſſent: & nuncios domum miſit, ut ad ſuos quiſque recipiendos veniret. Si quarum forte cimine, quod amori tantæ dignitatis non tam advocati quam moderatores ſtudiorum fuerant ; C. Lælius, relicto conſilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem ſine modo ac modeſtia agi : ac prope eſſe, ut manus inter ſe conſerant. Cæterum etiamſi vis abſit, nihilominus deteſtabili exemplo rem agi : quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc claſſicos, per omnes Deos paratos jurare magis quæ velint, quam quæ ſciant vera eſſe : & obſtringere perjurio non ſe ſolum.ſuumque caput, ſed ſigna militaria & aquilas, ſacramentique religionem. Hæc ſe ad eum de ſententia P. Cornelii, & M. Sempronii deferre.* Scipio collaudato Lælio ; ad concionem advocavit, pronunciavitque, *Se ſatis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum eſcendiſſe : ſeque eos ambos virtutis cauſſa coronis muralibus donare.* tum

viratum legati aderant, eis præſentibus ſuos reſtituit : cæterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæſtori attribuit. Inter hæc è media turba obſidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obteſtarique cœpit : ut curam cultumque fœminarum impenſius cuſtodibus commendaret. quum Scipio, nihil profecto defuturum, diceret; tum rurſus mulier, *Haud magni iſta facimus,* Inquit. *quid enim huic fortunæ non ſatis eſt? Alia me cura, ætatem harum intuentem (nam ipſa jam extra periculum injuriæ muliebris ſum) ſimulat.* Ætate & forma florentes circa erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meæ, populique Romani diſciplinæ cauſſa facerem.* Inquit, *ne quid, quod ſanctum uſquam eſſet, apud nos violaretur. nunc ut id curem impenſius,*

veſtræ

veſtra quoque virtus dignitaſque facit: quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis eſtis. Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud ſecus verecunde ac modeſte, quam hoſpitum conjuges ac matres juſſit.

Cap. L. Captiva deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo; adeo eximia forma, ut quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam parenteſque; inter cætera accepit, deſponſam eam principi Celtiberorum adoleſcenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus ſponſoque ab domo accitis, quum interim audiret deperire cum ſponſe amore; ubi primum venit, accuratiore eum ſermone quam parentes alloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem appello: quo minor ſit inter nos hujus ſermonis verecundia: Ego, quum ſponſa tua capta a militibus noſtris ad me ducta eſſet. audiremque eam tibi cordi eſſe, & forma faceret fidem; quia ipſe, ſi frui liceret ludo ætatis, (præſertim recto & legitimo amore) & non reſpublica animum noſtrum occupaſſet, veniam mihi dari ſponſam impenſius amanti vellem: tuo, cujus poſſum, amori faveo. Fuit ſponſa tua apud me eadem, qua apud ſoceros tuos parenteſque ſuos verecundia: ſervata tibi eſt, ut inviolatum & dignum me teque dari tibi donum poſſet. Hanc mercedem unam pro eo munere paciſcor; amicus populo Romano ſis: & ſi me virum bonum credis eſſe, quales patrem patruumque meum jam ante hæ gentes norant, ſcias multos noſtri ſimiles in civitate Romana eſſe: nec ullum in terris populum hodie dici poſſe, quem minus tibi hoſtem tuiſque eſſe velis, aut amicum malis.* Adoleſcens, ſimul pudo-

tem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis. Itaque delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

Cap. LI. Scipio retentum ſecum Lælium, dum captivos obſideſque & prædam ex conſilio ejus diſponeret; ſatis omnibus compoſitis, data quinquereme, captiviſque Magone & quindecim fere ſenatoribus, qui ſimul cum eo capti erant, in navem impoſitis, nuncium victoriæ Romam mittit. ipſe paucos dies, quibus morari Carthagine ſtatuerat, exercendis navalibus pedeſtribuſque copiis abſumpſit. Primo die legiones in armis quatuor millium ſpatio decurrerunt: ſecundo die arma curare & tergere ante tentoria juſſit: tertio die rudibus inter ſe in modum juſtæ pugnæ concurrerunt: præpilatiſque miſſilibus jaculati ſunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decurſum eſt. Hunc ordinem laboris, quietiſque, quoad Carthagine morati ſunt, ſervarunt. Remigium claſſicique milites tranquillo in altum evecti, agilitatem navium ſimulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique, corpora ſimul, animoſque ad bellum acuebant. urbs ipſa ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina incluſis: dux cuncta pari cura obibat. nunc in claſſe ac navali erat, nunc cum legionibus decurrebat: nunc operibus aſpiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectiſque qua quaſſi erant muris, diſpoſitiſque præſidiis ad cuſtodiam urbis; Tarraconem eſt profectus. à multis legare & gaudio perfuſus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro ſe referendam; quoniam ſibi nequaquam ſatis facultatis pro ſuo animo atque illius erga ſe merito, eſſet. Parentes inde cognatique virginis appellati. qui quoniam gratis ſibi redderetur virgo; ad quam redimendam ſatis magnum attuliſſent auri pondus; orare Scipionem, ut id ab ſe donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud ſe gratiam futuram eſſe, affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum ſe pollicitus, poni ante pedes juſſit: vocatoque ad ſe Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam accepturus à ſocero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent*, aurumque tollere, ac ſibi habere juſſit. His lætus donis honoribuſque dimiſſus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: Veniſſe Diis ſimillimum juvenem; vincea-

tionibus protinus in via aditus. quas partim dato reſponſo ex itinere dimiſit, partim diſtulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribuſque ſociis, edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt populi, multi etiam ulterioris provinciæ convenerunt. Carthaginienſium duces, primo ex induſtria famam captæ Carthaginis compreſſerunt: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac diſſimulari poſſet, elevabant verbis. *Necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hiſpaniæ interceptam. cujus rei tam parvæ præmio, elatum inſolentem juvenem, immodico gaudio ſpeciem magnæ victoriæ impoſuiſſe. At ubi appropinquare tres duces, tres victores hoſtium exercitus audiſſet, occurſuram ei extemplo domeſticorum funerum memoriam.* Hæc in vulgus jactabant; haudquaquam ipſi ignari, quantum ſibi ad omnia virium Carthagine amiſſa deceſſiſſet.

EPITOME
LIBRI XXVII.

CN. Fulvius Proconſul cum exercitu ab Annibale ad Herdoneam cæſus eſt. Meliore eventu à Claudio Marcello conſule adverſus eundem ad Numiſtronem pugnatum eſt. inde Annibal noctu receſſit. Marcellus inſecutus eſt, & ſubinde cedentem preſſit, donec confligeret. priore pugna Annibal ſuperior fuit, Marcellus inſequenti. Fabius Maximus pater conſul Tarentinos per proditionem recepit. In Hiſpania ad Bæculam Scipio cum Aſdrubale Amilcaris conflixit & vicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Maſaniſſam cum donis dimiſit. Claudius Marcellus, T. Quintius Criſpinus conſules ſpeculandi cauſſa egreſſi è caſtris, inſidiis ab Annibale circumventi ſunt. Marcellus occiſus fuit, Criſpinus fugit. Res præterea à P. Sulpicio Prætore adverſus Philippum & Achæos geſtas continet. Luſtrum à cenſoribus conſtitutum eſt: cenſa ſunt civium capita centum triginta ſeptem millia centum & octo: ex quo numero apparuit quantum hominum tot præliorum adverſa fortuna populo Romano abſtuliſſet. Aſdrubal, qui cum exercitu novo tranſcenderat Alpes, ut ſe Annibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta ſex cæſus eſt, M. Livii conſulis ductu; ſed non minore opera Claudii Neronis conſulis. qui quum Annibali oppoſitus eſſet, relictis caſtris, ita ut hoſtem falleret, electa manu profectus, Aſdrubalem circumvenit.

CAPUT I.

HIc ſtatus rerum Hiſpaniæ erat. In Italia conſul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præſidii cauſſa relicta erant, oppreſſa. Præda (& aliquantum ejus fuit) militi conceſſa. tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, & centum decem millia hordei inventa. Cæterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt haud procul ab Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn.

oculos animoſque, circumvecti, pars caſtra hoſtium, pars terga trepidantium invaderent; ipſe in Fulvii ſimilitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iiſdem devicerat locis, increpans, ſimilem eventum pugnæ fore, affirmabat. Neque ea ſpes vana fuit, nam quum cominus acie & peditum certamine multi cecidiſſent Romanorum, ſtarent tamen ordines ſignaque; equeſtris à tergo tumultus, ſimul à caſtris clamor hoſtilis auditus, ſextam ante legionem, quæ in ſecunda acie poſita, prior ab Numidis turbata eſt; quintam deinde, atque eos qui ad prima ſigna erant, avertit. Pars in fugam effuſi, pars in medio cæſi: ubi & ipſe Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum

Fulvius proconſul habebat, ſpe recipiundæ Herdoneæ, quæ poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec loco ſatis tuto poſita, nec præſidiis firmata. Negligentiam inſitam ingenio ducis augebat ſpes ea, quod labare iis adverſus Pœnum fidem ſenſerat, poſtquam Salapia amiſſa exceſſiſſe his locis Annibalem in Bruttios auditum eſt. Ab Herdonea ea omnia per occultos nuncios delata Annibali, ſimul curam ſociæ retinendæ urbis, & ſpem fecere incautum hoſtem aggrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, & quo plus terroris hoſti objiceret, acie inſtructa acceſſit. Par audacia Romanus, conſilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit. quinta legio & ſiniſtra ala acriter pugnam inierunt. Cæterum Annibal ſigno equitibus dato, ut, quum pedeſtres acies occupaſſent præſenti certamine ſociorumque quot cæſa in eo prœlio millia ſint, quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus quam ſeptem inveniam. Caſtris prædaque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuiſſe ad Romanos comperit, nec manſuram in fide, ſi inde abſceſſiſſet; multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit, occiditque principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuiſſe comperti ſunt. Romani, qui ex tanta clade evaſerant, diverſis itineribus ſemermes ad Marcellum conſulem in Samnium perfugerunt.

Cap. II. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad Senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. cæterum, *eundem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam ferocem victoria Annibalem contudiſſet; ire adverſus eum, brevem illi lætitiam qua exſultet facturum.*

rum. Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Conſul ex Samnio in Lucanos tranſgreſſus, ad Numiſtronem in conſpectu Annibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, poſuit caſtra. Addidit & aliam fidentis ſpeciem, quod prior in aciem eduxit. nec detrectavit Annibal, ut ſigna portis efferri vidit. Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendiſſent, feſſæque pugnando primæ acies eſſent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Annibale Hiſpani milites & funditor Balearis, elephanti quoque, commiſſo jam certamine, in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ ſiniſtra ſubiit, & apud hoſtes integri à feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox prœlium ex tam ſegni repente exarſit: recentibus animis corporibuſque: ſed nox incerta victoria diremit pugnantes. Poſtero die Romani ab ſole orto, in multum diei ſtetere in acie: ubi nemo hoſtium adverſus prodiit; ſpolia per otium legere, & congeſtos in unum locum cremavere ſuos. Nocte inſequenti Annibal ſilentio movit caſtra, & in Apuliam abiit: Marcellus ubi lux fugam hoſtium aperuit, ſauciis cum præſidio modico Numiſtrone relictis, præpoſitoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, veſtigiis inſtitit ſequi. Ad Venuſiam adeptus eum eſt. Ibi per dies aliquot quum ab ſtationibus procurſaretur; miſta equitum peditumque tumultuoſa magis prœlia quam magna, & ferme omnia Romanis ſecunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exerra Campani, principibus fratribus Bloſiis, conjuraverant. indicio ejus rei ex familia Bloſiorum facto, portis regente juſſu proconſulis clauſis, quum ad arma ſigno dato milites concurriſſent; comprehenſi omnes qui in noxa erant, & quæſtione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos, & Acerranos querentes, ubi habitarent non eſſe, Acerris ex parte incenſis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad ſenatum miſit. Acerranis permiſſum, ut ædificarent quæ incenſa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant (Atellanis Calatiam migrare juſſis) traducti. Inter multas magnaſque res, quæ nunc ſecundæ, nunc adverſæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius, in Etruriam legati ad frumentum coëmendum quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum ſociorumque, eodem in præſidium cum frumento miſſi ſunt.

Cap. IV. Jam æſtas in exitu erat, comitiorumque conſularium inſtabat tempus. ſed litteræ Marcelli negantis è republica eſſe, veſtigium abſcedi ab Annibale, cui cedenti, certamenque abnuenti gravius ipſe inſtaret; curam injecerant, ne aut conſulem tum maxime res agentem à bello avocarent, aut in annum conſules deeſſent. Optimum viſum eſt, quamquam extra Italiam eſſet, Valerium potius conſulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ juſſu ſenatus ab L. Manlio prætore urbis miſſæ, cum literis conſulis M. Marcelli: ut ex iis noſceret, quæ cauſſa Patribus eum potius quam collegam revocandi ex provincia eſſet. Eo fere tempore lecitus, ſine ullo memorando certamine; quum Annibal nocte ſigna moveret, locum inſidiis quærens: Marcellus, niſi certa luce, & explorato ante, non ſequeretur.

Cap. III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deeſſet materia in Campanos ſæviendi, novem in occulto gliſcens per indicium protractum eſt facinus. milites ædificiis emotos, ſimul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, ſimul metuens, ne ſuum quoque exercitum, ſicut Annibalis, nimia urbis amœnitas emolliret; in portis muriſque ſibimet ipſos tecta militariter coëgerat ædificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta; ſtramento intecta omnia, velut de induſtria; alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent centum ſeptuagin-

gati ab rege Syphace Romam venerunt; quæ is proſpera prœlia cum Carthaginienſibus feciſſet, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo quam Carthaginienſi, nec amiciorem quam Romano,* affirmabant *eſſe. miſiſſe eum antea legatos in Hiſpaniam ad Cn. & P. Cornelios, imperatores Romanos. nunc ab ipſo velut fonte petere Romanorum amicitiam voluiſſe.* Senatus non legatis modo benigne reſpondit, ſed & ipſe legatos cum donis ad regem miſit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popilium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, ſellam eburneam, pateram ex quinque-pondo auri factam. Protenus & alios Africæ regulos juſſi adire, iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternum pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius & Manius Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam miſſi, dona tulere: Regi togam, & tunicam purpuream cum ſella eburnea: Reginæ, pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea æſtate, qua hæc facta ſunt, ex propinquis urbibus agriſque nunciata ſunt prodigia; Tuſculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iiſdem ferme diebus, Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem ſine ullo ignis alimento arſiſſe. & aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquiſſe. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, laſcivientium piſcium modo exultaſſe. Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor ſigna ſanguine multo diem ac noctem ſudaſſe. Hæc prodigia hoſtiis majoribus procurata decreto pontificum: & ſupplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro ad Feroniæ lucum, indicta.

Cap. V. M. Valerius conſul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Meſſala præfecto claſſis, cum parte navium in Africam, prædatum ſimul ſpeculatumque, quæ populus Carthaginienſis ageret parareque, miſſo; ipſe decem navibus Romam profectus quum proſpere perveniſſet, ſenatum extemplo habuit. ibi de ſuis rebus geſtis commemoravit. *Quum annos prope ſexaginta in Sicilia terra marique ſæpe magnis cladibus bellatum eſſet, ſe eam provinciam confeciſſe. neminem Carthaginienſem in Sicilia eſſe: neminem Siculum, qui metu inde fugati afuerint, non eſſe: omnes in urbes, in agros ſuos reductos, arare, ſerere: deſertam recoli tandem terram, frugiferam ipſis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidiſſimum annonæ ſubſidium.* Exin Mutine, & ſi quorum aliorum merita erga populum Romaſcripta, ut ſciret quo in ſtatu res Africæ eſſent. *Quinque millia Numidarum cum Maſiniſſa Galæ filio acerrimo juvene Carthagine eſſe: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hiſpaniam ad Aſdrubalem trajicerentur; ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgreſſus, jungeret ſe Annibali. in eo poſitam victoriam credere Carthaginienſes. Claſſem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque ſe credere brevi trajecturam.* Hæc recitata à conſule, ita movere ſenatum, ut non exſpectanda comitia conſuli cenſerent, ſed dictatorem comitiorum habendorum cauſa dici, & extemplo in provinciam redeundum. Illa diſceptatio tenebat, quod conſul in Sicilia ſe M. Valerium Meſſalam, qui tum claſſi præeſſet, dictatorem dicturum eſſe ajebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici poſſe. M. Lucretius tribunus plebis, quum de ea re conſuleret, ita decrevit ſenatus, *Ut conſul prius quam ab urbe diſcederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumque quem populus juſſiſſet, diceret dictatorem. Si conſul noluiſſet, prætor urbanus populum rogaret: ſi ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum conſul ſe populum rogaturum negaſſet, quod ſuæ poteſtatis eſſet, prætoremque vetuiſſet rogare; tribuni plebis rogarunt, plebeſque ſcivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. ſed quo die id plebis concilium futurum erat, conſul clam nocte in Siciliam abiit. deſtitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas cenſuerunt, ut deſertæ ab collega reipublicæ ſubveniret, diceretque, quem populus juſſiſſet, dictatorem. Ita à Claudio conſule Q. Fulvius dictator dictus, & ex eodem plebiſcito & ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Craſſus Pontifex maximus magiſter num erant, in ſenatum introductis; honores omnibus, ad exſolvendam fidem conſulis habiti. Mutines etiam civis Romanus factus; rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate Patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Meſſala quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam acceſſiſſet, improviſo in agrum Uticenſem exſcenſionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam tranſmiſit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæſtione habita, hæc comperta: conſulique Lævino omnia ordine per-

equitum dictus.

Cap. VI. Dictator poſteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæſum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum miſit; in locum C. Calpurnii prætoris: quem, ut Capuæ exercituique ſuo præeſſet, literis excivit. Ipſe comitia in quem diem primum potuit, edixit: quæ certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerant. Galeria juniorum, quæ ſorte prærogativa erat, Q. Fulvium & Q. Fabium conſules dixerat eodemque jure vocatæ inclinaſſent, ni tribuni plebis C. & L. Arennii ſe interpoſuiſſent: qui neque magiſtratum continuari ſatis civile eſſe ajebant: &

multo fœdioris exempli, eum ipſum creari qui comitia haberet. Itaque ſi ſuum nomen dictator acciperet, ſe comitiis interceſſuros: ſi aliorum præterquam ipſius, ratio haberetur, comitiis ſe moram non facere. Dictator cauſſam comitiorum auctoritate ſenatus, plebiſcito, exemplis tutabatur. namque Cneo Servilio conſule, quum Cajus Flaminius alter conſul ad Traſimenum cecidiſſet; ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque ſciviſſe, ut quoad bellum in Italia eſſet, ex iis qui conſules fuiſſent, quos & quoties vellet, reficiendi conſules populo jus eſſet. exemplumque eam in rem ſe habere vetus Lucii Poſtumii Megelli, qui interrex iis comitiis quæ ipſe habuiſſet, conſul cum Cajo Junio Bubulco creatus eſſet; recens Quinti Fabii, qui ſibi continuari conſulatum, niſi id bono publico fieret, profecto numquam ſiſſet. His orationibus quum diu certatum eſſet, poſtremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo quod cenſuiſſet ſenatus, ſtaretur. Patribus id tempus reipublicæ viſum eſt, ut per veteres, & expertos, bellique peritos imperatores reſpublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati conſules Quintus Fabius Maximus quintum, Quintus Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati, Lucius Veturius Philo, Titus Quintius Criſpinus, C. Hoſtilius Tubulus, Cajus Aurunculeius. Magiſtratibus in annum creatis, Quintus Fulvius dictatura ſe abdicavit. Extremo æſtatis hujus, claſſis Punica navium quadraginta cum præfecto Amilcare in Sardiniam trajecta; Olbienſem primo, dein poſtquam ibi Publius Manlius

te fuerat, quam cenſor eſt factus. ex ædilitate gradum ad cenſuram fecit. Sed hi cenſores neque ſenatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii. inde & Licinius cenſura ſe abdicavit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus, ludos Romanos diem unum inſtaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinus ex multaticio argento ſigna ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis ejus copia magnifici apparatus fecerunt.

Cap. VII. Exitu anni hujus, die quarta & trigeſima quam ab Tarracone profectus erat, Cajus Lælius legatus Scipionis Romam venit. iſque cum agmine captivorum ingreſſus urbem, magnum concurſum hominum fecit. Poſtero die in ſenatum introductus, captam Carthaginem, caput Hiſpaniæ, uno die, receptaſque aliquot urbes, quæ defeciſſent, novaſque in ſocietatem aſcitas, expoſuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Meſſalæ. Maxime movit Patres Aſdrubalis tranſitus in Italiam; vix Annibali atque ejus armis ſubſiſtentem. Productus & in concionem Lælius eadem ediſſeruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione geſtas, ſupplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus, redire in Hiſpaniam juſſit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus: haud neſcius, quoſdam eſſe, qui anno inſequenti captam tradiderit. Quod mihi minus ſimile veri viſum eſt, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hiſpania conſumpſiſſe. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco

Vulſo prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum inſulæ latus, Caralitanum agrum vaſtavit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot ſuffectique. Cajus Servilius Pontifex factus in locum Titi Otacilii Craſſi. Tiberius Sempronius Tiberii F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Craſſi. Decemvir item ſacris faciundis in̄ locum Tiberii Sempronii C. F. Longi Tiberius Sempronius Tiberii F. Longus ſuffectus. Marcus Marcius rex ſacrorum mortuus eſt: & Marcus Æmilius Papus maximus curio. neque in eorum locum ſacerdotes eo anno ſuffecti. Et cenſores hic annus habuit Lucium Veturium Philonem, & Publium Licinium Craſſum, maximum pontificem. Craſſus Licinius nec conſul, nec prætor an-

quartum conſulatus, Idibus Martiis, quo die magiſtratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores ſortiti provincias: C. Hoſtilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quintius Criſpinus Capuam, Cajus Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias diviſi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Quinto Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius profuiſſet, decretæ. Exercitus urbanus ut in Etruriam ſuccederet: Cajus Calpurnius eidem præeſſet provinciæ exercituique: Capuam, exercitumque, quem Q. Fulvius habuiſſet, Titus Quintius obtineret. Cajus Hoſtilius ab Cajo Lætorio proprætore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus conſul bene rem geſſerat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque eſt enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannenſis exercitus datus: eumque ſupplere ex militibus qui ex legionibus Cnei Fulvii ſupereſſent, juſſi. Conquiſitos eos, conſules in Siciliam miſerunt: additaque eadem militiæ ignominia, ſub qua Cannenſes militabant: quique ex prætoris Cnei Fulvii exercitu ob ſimilis iram fugæ miſſi eo ab ſenatu fuerant. Cajo Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus Publius Manlius Vulſo eam provinciam obtinuerat, decretæ. Publio Sulpicio eadem legione, eademque claſſe Macedoniam obtinere juſſo, prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium conſulem mitti juſſæ: cætera claſſe prædatum in Africam, aut ipſum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, ſeu Lucium Cincium, ſeu Marcum Valerium Meſſalam. Nec de Hiſpania quicquam mutatum, niſi quod non in annum Scipioni Silanoque, ſed donec revocati ab ſenatu forent, prorogatum imperium eſt. Ita provinciæ exercituumque in eum locum partita imperia.

Cap. VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilii ſacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam ratio-

moribus Patrum, ſuis pariter alieniſque, eſſet. Hujus famæ conſenſu elatus ad juſtam fiduciam ſui, rem intermiſſam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in ſenatum introiret. Ingreſſum eum curiam quum Lucius Licinius prætor inde eduxiſſet, tribunos plebis appellavit flamen. Vetuſtum jus ſacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, & ſella curuli & flaminio eſſe. Prætor, non exoletis vetuſtate annalium exemplis ſtare jus, ſed recentiſſimæ cujuſque conſuetudinis uſu volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quemquam id jus uſurpaſſe. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam, ipſis, non ſacerdotio damno fuiſſe, quum æquum cenſuiſſent, ne ipſo quidem contra tendente prætore, magno aſſenſu Patrum plebiſque, flaminem in ſenatum introduxerunt; omnibus ita exiſtimantibus, magis ſanctitate vitæ, quam ſacerdotii jure, rem flaminem obtinuiſſe. Conſules prius quam in provincias irent, duas urbanas legiones in ſupplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus, militum ſcripſerunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius conſul Cajo Fulvio Flacco legato (frater hic conſulis erat) in Etruriam dedit ducendum: & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius conſul reliquias exercitus Fulviani conquiſitas (fuere autem ad tria milla trecenti triginta ſex) Quintum Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconſulem juſſit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Ninem eſſe: quia nemo ante eum, niſi ex patribus, id ſacerdotium habuiſſet. Tribuni appellari, ad ſenatum rejecerunt. Senatus populi poteſtatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem invitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus Cajum Valerium Flaccum. Decemvir ſacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui, C. Lætorius. Cauſſam inaugurari coacti flaminis libens reticuiſſem, ni ex mala fama in bonam vertiſſet. Ob adoleſcentiam negligentem luxurioſamque Cajus Flaccus flamen captus à Publio Licinio pontifice maximo erat; L. Flacco fratri germano, cognatiſque aliis ob eadem vitia inviſus. Is, ut animum ejus cura ſacrorum & cærimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo in tota juventute haberetur prior, nec probatior pri-

hil hæ eductæ ex inſula legiones minuerunt nec viribus nec ſpecie ejus provinciæ præſidium. nam quum præter egregie ſuppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites ſcripſit. Ea externa auxilia quum ſingulis Romanis legionibus adjunxiſſet, duorum ſpeciem exercituum ſervavit: altero L. Cincium partem inſulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri juſſit: altero ipſe ceteram inſulam tuebatur; diviſam quondam Romani Punicique imperii finibus: claſſe quoque navium ſeptuaginta partita, ut omni ambitu littorum præſidia oræ maritimæ eſſent. Ipſe cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat: ut viſeret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret caſtigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æſtiva acturus eſſet, poſſet præberi.

Cap. IX. Cæterum tranſportati milites in Siciliam (& erant major pars Latini nominis, ſociorumque) prope magni motus cauſſa fuere: adeo ex parvis ſæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos, ſociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus: ſtipendiis exhauſtos eſſe. quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo abſumi: magis perire ſibi civem, qui ab Romano miles lectus ſit, quam qui à Pœno captus. quippe ab hoſte gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quam in militiam ablegari. Octavum jam ibi annum ſeneſcere Cannenſem militem, moriturum antequam Italia hoſtis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem ſuperfuturum. Itaque quod propediem res ipſa negatura ſit, prius quam ad ultimam ſolitudinem atque egeſtatem perveniant, negandum populo Romano eſſe. Si conſentientes in hoc ſocios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginienſibus jungenda cogitaturos. aliter numquam, vivo Annibale, ſine bello Italiam fore.* Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ pop. Rom. erant. ex iis duodecim, quum omnium legationes Romæ eſſent, negaverunt conſulibus eſſe, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carſeoli, Cora, Sueſſa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re conſules icti, quum abſterrere eos à tam deteſtabili conſilio vellent, caſtigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, *eos auſos eſſe conſulibus dicere*, ajebant, *quod conſules in ſenatu ut pronunciarent, in animum inducere non poſſent. non enim detrectationem eam munerum militiæ, ſed apertam defectionem à populo Romano eſſe. Redi-*

neque ſe quod domum renunciarent, habere dixerunt, neque ſenatum ſuum quid novi conſuleret, ubi nec miles qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in ſtipendium, eſſet. Quum obſtinatos eos viderent conſules, rem ad ſenatum detulerunt. ubi tantus pavor animis omnium eſt injectus, ut magna pars, actum de imperio diceret. idem alias colonias facturas; idem ſocios conſenſiſſe omnes, ad prodendam Annibali urbem Romanam.

Cap. X. Conſules hortari & conſolari ſenatum, & dicere, *Alias colonias in fide atque officio priſtino fore, eas quoque ipſas quæ officio deceſſiſſent, ſi legati circa eas colonias mittantur, qui caſtigent, qui non precentur, verecundiam imperii habituras eſſe.* Permiſſum ab ſenatu iis quum eſſet, agerent, facerentque, ut è republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos: quæſiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos haberent? Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus reſpondit: *& milites ex formula paratos eſſe: & ſi pluribus opus eſſet, plures daturos: & quicquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enixe facturos. ad id ſibi neque opes deeſſe; animum etiam ſupereſſe.* Conſules, ſibi parum videri, præfati, pro merito eorum, ſua voce collaudari eos, niſi univerſi Patres iis in curia gratias egiſſent, ſequi in ſenatum juſſerunt. Senatus quam poterat honoratiſſimo decreto allocutus eos, mandat conſulibus, ut ad populum quoque eos producerent. & inter multa alia præclara, quæ ipſis majoribuſque ſuis præſtitiſſent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem poſt tot ſecula ſileantur, fraudenturve laude ſua, Signini fuere, & Norbani, Saticulanique, & Brundiſini, & Fregellani, & Lucerini, & Venuſini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenſes: & ab altero mari, Pontiani, & Pæſtani, & Coſani: & mediterranei; Beneventani, & Æſernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenſes. Harum coloniarum ſubſi-

rent itaque propere in colonias, & tamquam integra re locuti magis quam auſi tantum nefas, cum ſuis conſulerent, admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos eſſe, ſed Romanos: inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum ſtirpis augendæ cauſſa miſſos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere ſi ulla pietas, ſi memoria antiquæ patriæ eſſet. Conſulerent igitur de integro. nam tum quidem quæ temere agitaſſent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Annibali victoriæ eſſe. Quum alternis hæc conſules diu jactaſſent, nihil moti legati,

dio tum imperium populi Romani ſtetit: iiſque gratiæ, & in ſenatu, & ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari à conſulibus. ea tacita caſtigatio maxime ex dignitate populi Romani viſa eſt. Cætera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, conſulibus; aurum viceſimarium, quod in ſanctiore ærario ad ultimos caſus ſervabatur, promi placuit. Prompta ad quatuor millia pondo auri. inde quingena pondo data conſulibus, & M. Marcello, & P. Sulpiclo proconſulibus, & L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam ſortitus erat; additumque Fabio Conſuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cætero uſi ſunt ad veſtimenta præſenti pecunia locanda exercitui, qui in Hiſpania bellum ſecunda ſua fama duciſque gerebat.

Cap. XI. Prodigia quoque, prius quam ab urbe Conſules proficiſcerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant, ſignum Jovis, arborque templo propinqua, & Oſtiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinueſſæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxiſſe aquam Albanam, quidam auctores erant; & Romæ intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite ſignum, quod in corona erat, in manus ſponte ſua prolapſum. Et Priverni ſatis conſtabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolaſſe, & Sinueſſæ natum ambiguo inter marem ac fœminam ſexu infantem: quos androgynos vulgus (ut pleraque faciliore ad duplicanda verba Græco ſermone) appellat. & lacte pluiſſe, & cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hoſtiis majoribus procurata, & ſupplicatio circa omnia pulvinaria, & obſecratio in unum diem indicta: & decretum, ut C. Hoſtilius prætor ludos Apollinis, ſicut his annis voti factique erant, voveret, faceretque. Per eos dies & cenſoribus creandis Q. Fulvius conſul comitia habuit. Creati cenſores, ambo, qui nondum conſules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi cenſores. ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem eſt, plebeſque ſcivit. Senatus lectionem contentio inter cenſores cilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita ſtipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, ſed dena ſtipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquiſiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli ſeptemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda quæ circa forum incendio conſumpta erant, ſeptem tabernas, macellum, atrium regium.

Cap. XII. Tranſactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, conſules ad bellum profecti: prior Fulvius prægreſſus Capuam. poſt paucos dies conſecutus Fabius, qui & collegam coram obteſtatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipſe Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hoſti jam undique pulſo, nec ubi conſiſteret, nec quid fidum reſpiceret habenti, ne remorandi quidem cauſſam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præſidii, quod ab Lævino Conſule adverſus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (ſicut antea dictum eſt) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum aſſuetorum. additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, & audacia & audendi omnia neceſſitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci juſſit, inde ad Cauloniam urbem oppugnándam. Imperata non impigre ſolum, ſed etiam avide exſecuti, direptis fugatiſque cultoribus agri, ſumma vi urbem oppugnabant. Marcellus & conſulis literis excitus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam ſe eſſe: ubi de principe legendo, tenuit. Sempronii lectio erat, cæterum Cornelius morem traditum à patribus ſequendum ajebat. ut qui primus cenſor ex iis qui viverent, fuiſſet, eum principem legerent: is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, cui Dii ſortem legendi dediſſent, ei jus liberum eoſdem dediſſe Deos. Se id ſuo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis eſſe vel Annibale judice victurus eſſet. Quum diu certatum eſſet verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in ſenatu Q. Fabius Maximus Conſul: inde alius lectus ſenatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat; infamis auctor deſerendæ Italiæ poſt Cannenſem cladem. In equeſtribus quoque notis eadem ſervata cauſſa. ſed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannenſium legionum equites in Si-

primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canuſium Annibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canuſinos Pœnus. cæterum ut appropinquare Marcellum audivit; caſtra inde movit. Aperta erat regio ſine ullis ad inſidias latebris; itaque in loca ſaltuoſa cedere inde cœpit. Marcellus veſtigiis inſtabat, caſtraque caſtris conferebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina ferens, caſum univerſæ pugnæ non neceſſarium ducebat. tractus eſt tamen ad id quod vitabat certamen. Nocte prægreſſum eum aſſequitur locis planis ac patentibus Marcellus. caſtra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita ſigna collata, pugnatumque totis copiis: & quum jam nox inſtaret, Marte æquo diſceſſum eſt. caſtra exiguo diſtantia ſpatio, raptim ante noctem permunita. Poſtero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. nec Annibal detrectavit certamen; multis verbis adhortatus milites, *ut memores Traſimeni Cannarumque: contunderent ferociam hoſtis. urgere atque inſtare cum. non iter quietos facere, non caſtra ponere pati, non reſpirare aut circumſpicere. quotidie ſimul orientem ſolem & Romanam aciem in campis videndam eſſe. Si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliuſque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, ſimulque tædio ferociæ hoſtium quotidie inſtantium laceſſentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis eſt. cedere inde ab Romanis dextra ala, & extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodeviceſimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii ſegniter ſubeunt, turbata tota acies eſt: dein prorſus fuſa; & vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia & ſeptingenti civium, ſociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fulvius. Signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit: duo de legione quæ cedentibus ſociis ſucceſſerat, amiſſa.

Cap. XIII. Marcellus, poſtquam in caſtra reditum eſt: concionem adeo ſævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio per diem totam infeliciter tolerato, triſtior iis irati ducis oratio eſſet. *Diis immortalibus ut in tali re laudes grateſque*, inquit, *ago: quod victor hoſtis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portaſque, non ipſa caſtra eſt aggreſſus. deſeruiſſetis profecto eodem terrore caſtra, quo omiſiſtis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente qui, & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem ſunt hi hoſtes, quos vincendo & victos ſequendo priorem æſtatem abſumpſiſtis: quibus dies nocteſque fugientibus per hos dies inſtitiſtis: quos levibus prœliis fatigaſtis, quos heſterno die nec iter facere, nec caſtra ponere paſſi eſtis. Omitto ea quibus gloriari poteſtis: cujus & ipſius pudere ac pœnitere vos* ſuorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites: & vos craſtina die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quæ ſigna amiſerant, hordeum dari juſſit: centurioneſque manipulorum, quorum ſigna amiſſa fuerant, diſtrictis gladiis diſcinctos deſtituit: & ut poſtero die omnes pedites equiteſque armati adeſſent, edixit. Ita concio dimiſſa, fatentium, jure ac merito ſeſe increpitos. neque illo die virum quemquam in acie Romana fuiſſe, præter unum ducem, cui aut morte ſatisfaciendum, aut egregia victoria eſſet. Poſtero die armati ornatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronunciatque, *a quibus orta pridie fuga eſſet, cohorteſque, quæ ſigna amiſiſſent, ſe in primam aciem inducturum. edicere jam ſeſe, omnibus pugnandum ac vincendum eſſe: & adnitendum ſingulis univerſiſque, ne prius heſternæ fugæ quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare juſſi, ut ſi longior eſſet pugna, viribus ſufficerent. Ubi omnia dicta factaque ſunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

Cap. XIV. Quod ubi Annibali nunciatum eſt: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoſte res eſt, qui nec bonam nec malam ferre fortunam poteſt. Seu vicit, ferociter inſtat victis: ſeu victus eſt, inſtaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere juſſit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto quam pridie acrius eſt: Pœnis ad obtinendum heſternum decus adnitentibus; Romanis ad demendam ignominiam. Siniſtra ala ab Romanis, & cohortes, quæ amiſerant ſigna, in prima acie pugnabant, & legio viceſima ab dextro cornu, inſtructa. L. Cornelius Lentulus, & C. Claudius Nero legati, cornibus præerant: Marcellus mediam aciem, hortator teſtiſque præſens, firmabat. Ab Annibale Hiſpani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna eſſet; Annibal elephantos in primam aciem induci juſſit: ſi quem injicere ea res *oportet, referam. nempe æquis manibus heſterna die diremiſtis pugnam. Quid hæc nox, quid hæc dies attulit? veſtræ his copiæ imminutæ ſunt an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem ſunt. An ſi eoſdem animos habuiſſetis, terga veſtra vidiſſet hoſtis? ſigna alicui manipulo, aut cohorti abſtuliſſet? Adhuc cæſis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primum fugati exercitus dediſtis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet deinde experiretur militum

tumultum ac pavorem poſſet. Et primo turbarunt ſigna, ordineſque, & partim occulcatis, partim diſſipatis terrore qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiuſque fuga manaſſet, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, ſigno arrepto primi haſtati manipulum ejus ſigni ſe ſequi juſſiſſet. duxit ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant: pilaque in eas conjici juſſit. Hæſere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. ſed ut non omnes vulnerati ſunt; ita in quorum tergis infixa ſtetere pila, (ut eſt genus anceps) in fugam verſi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, ſed pro ſe quiſque miles, qui modo aſſequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in ſuos belluæ: tantoque majorem ſtragem edere, quam inter hoſtes ediderant, quanto acrius pavor conſternatam agit, quam inſidentis magiſtri imperio regitur. In perturbatam tranſcurſu belluarum aciem ſigna inferunt Romani pedites: & haud magno certamine diſſipatos, trepidanteſque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis ſequendi eſt factus, quam in caſtra paventes compulſi ſunt. Nam ſuper alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipſa porta corruerant, coactique erant milites per foſſam vallumque ruere in caſtra. ibi maxima hoſtium cædes facta: cæſa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme, & ſeptingenti de duabus legionibus, & ſociorum ſupra mille & trecentos occiſi: vulnerati permulti civium, ſociorumque. Annibal nocte proxima caſtra movit. Cupientem inſequi Marcellum prohibuit multitudo ſauciorum.

Cap. XV. Speculatores, qui proſequerentur agmen miſſi, poſtero die retulerunt, Bruttios Annibalem petere. Iiſdem fere diebus & ad Q. Fulvium conſulem Hirpini & Lucani, & Volſcentes, traditis præſidiis Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt ſeſe, clementerque à conſule cum verborum tantum caſtigatione, ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis ſimilis ſpes veniæ facta eſt: quum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobiliſſimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes veniſſent. Q. Fabius conſul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta; & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipſis faucibus portus poſuit caſtra. naves, quas Livius tutan-

tum, ad cætera inopem, ſe recepere. Fabium Tarentum obſidentem leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præſidium Bruttiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. ejus præſidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii conſulis erat. Is certior literis ſororis factus de nova conſuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, ſpem nactus per ſororem quolibet impelli amantem poſſe; quid ſperaret, ad conſulem detulit. quæ quum haud vana cogitatio viſa eſſet, pro perfuga juſſus Tarentum tranſire, ac per ſororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein ſatis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem cuſtodiæ loci, cui præpoſitus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles nocte per intervalla ſtationum clam ex urbe emiſſus, ea quæ acta erant, quæque, ut agerentur, convenerat, ad conſulem refert. Fabius vigilia prima, dato ſigno iis qui in arce erant, quique cuſtodiam portus habebant, ipſe circuito portu ab regione urbis in orientem verſa occultus conſedit. Canere inde tubæ ſimul ab arce, ſimul à portu & ab navibus, quæ ab aperto mari appulſæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de induſtria ortus. Conſul interim ſilentio continebat ſuos. Igitur Democrates, qui præfectus antea claſſis fuerat, forte illo loco præpoſitus, poſtquam quieta omnia circa ſe vidit, alias partes eo tumultu perſonare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor; veritus ne inter cunctationem ſuam conſul aliquam vim faceret, ſignaque inferret; præſidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat ſonus, traducit. Fabius, quum ex temporis ſpatio & ex ſilentio ipſo (quod ubi paulo ante ſtrepebant excitantes vocanteſque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas cuſtodias ſenſiſſet; ferri ſcalas ad eam partem muri, qua dis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum; partim tormentis & ſaxis, omnique miſſilium telorum genere inſtruit: onerarias quoque, non eas ſolum, quæ remis agerentur; ut alii machinas ſcalaſque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves ab aperto mari, ut urbem aggrederentur, inſtructæ paratæque ſunt. Et erat liberum mare, claſſe Punica, quam Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram tranſmiſſa. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores, ſub adventum Annibalis, ne opprimerentur, in tumulum à præſenti impetu tu-

Bruttiorum cohortem præſidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Ea primum eſt captus murus; adjuvantibus recipientibuſque Bruttiis: & tranſcenſum in urbem eſt. inde & proxima refracta porta, ut frequenti agmine ſigna inferrentur. Tum clamore ſublato, ſub ortum ferme lucis, nullo obvio armato in forum perveniunt: omneſque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in ſe converterunt.

Cap. XVI. Prœlium in aditu fori majore impetu, quam perſeverantia commiſſum eſt. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum conjectis, prius penè quam conſererent manus, terga dederunt, dilapſique per nota urbis itinera in ſuas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenus qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio avectus eſſet; vagus paulo poſt equus errans per urbem cognitus: corpus nuſquam inventum eſt. creditum vulgo eſt, in puteum apertum ex equo præcipitaſſe. Carralonem autem præfectum præſidii Punici, cum commemoratione paterni hoſpitii poſitis armis venientem ad conſulem, miles obvius obtruncat. Alii alios paſſim ſine diſcrimine armatos, inermes, cædunt; Carthaginienſes Tarentinoſque pariter. Bruttii quoque multi paſſim interfecti, ſeu per errorem, ſeu vetere in eos inſito odio: ſeu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) extinguendam. Tum ab cæde ad diripiendam urbem diſcurſum. millia triginta ſervilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti ſignatique: auri octoginta ſeptem millia pondo: ſigna tabulæque prope ut Syracuſarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus præda abſtinuit Fabius quam Marcellus: qui interroganti ſcribæ, quid fieri ſignis vellet (ingentis magnitudinis Dii ſunt, ſuo quiſque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* juſſit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus eſt ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis, qui Cauloniam obſidebant, in deditionem acceptis; audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque curſim agmine acto quum feſtinans ad opem ferendam, captam urbem audiſſet; *Et Romani*, inquit, *ſuum Annibalem ha*dum à fraude hoſtili, & ab inſidiis, prædixit. Metapontini, poſtquam ad conſtitutam non venerat diem, remiſſi ut cunctantem hortarentur, repente comprehenſi, metu gravioris quæſtionis detegunt inſidias.

Cap. XVII. *Æſtatis* ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hiſpania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remiſſione obſidum captivorumque abſumpſiſſet; Edeſco ad eum, clarus inter duces Hiſpanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. ſed præter eam cauſſam etiam, velut fortuita inclinatio animorum: quæ Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſſa Indibili Mandonique fuit, haud dubie omnis Hiſpaniæ principibus, cum omni popularium manu relicto Aſdrubale, ſecedendi in imminentes caſtris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Aſdrubal quum hoſtium res tacitis augeſcere incrementis cerneret, ſuas imminui, ac fore, ut, niſi audendo aliquid moveret, qua cœpiſſent, fluerent; dimicare quam primum ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat; cum à ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat; tum quod prius, quam jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam ſimul cum univerſis, malebat. Cæterum, etiam ſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam quum videret nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hiſpaniæ ora claſſibus Punicis erat, ſubductis navibus Tarracone, navales ſocios terreſtribus copiis addidit. & armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ poſt captam eam *bent. eadem, qua ceperamus, arte, Tarentum amiſimus.* Ne tamen fugientis modo convertiſſe agmen videretur; quo conſtituerat loco, quinque millia ferme ab urbe poſuit caſtra. ibi paucos moratus dies, Metapontum ſeſe recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit: fidem ab conſule accepturos, impunita iis priora fore, ſi Metapontum ei cum præſidio Punico prodidiſſent. Fabius vera, quæ afferrent, eſſe ratus, diem qua acceſſurus eſſet Metapontum, conſtituit · literaſque ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ ſunt. Enimvero lætus ſucceſſu fraudis, ſi ne Fabius quidem dolo invictus fuiſſet, haud procul Metaponto inſidias ponit. Fabio auſpicanti, prius quam egrederetur ab Tarento, aves ſemel atque iterum non addixerunt. hoſtia quoque cæſa conſulenti Deos, aruſpex, caven-

fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis copiis Scipio veris principio ab Tarracone egreſſus (jam enim & Lælius redierat ab Roma, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujuſque populi fines tranſiret, proſequentibus excipientibuſque ſociis, Indibilis & Mandonius cum ſuis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus ſtolide incauteque, ſed potius cum verecunda gravitate: propiorque *excuſanti tranſitionem ut neceſſariam, quam glorianti ea velut ad primam occaſionem rapta. Scire enim ſe, transfugæ nomen execrabile veteribus ſociis, novis ſuſpectum eſſe. neque eum ſe reprehendere morem hominum, ſi tamen anceps odium cauſſa, non nomen, faciat. Merita inde ſua in duces Carthaginienſes* commemoravit, *avaritiam* *contra eorum, ſuperbiamque, & omnis generis injurias in ſe atque populares. Itaque corpus duntaxat ſuum ad id tempus apud eos fuiſſe: animum jam pridem ibi eſſe, ubi jus ac fas crederent coli. ad Deos quoque confugere ſupplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut tranſitio ſibi nec fraudi apud eum, nec honori ſit. quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operæ eorum pretium faceret.* Ita prorſus reſpondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint ſocietatem ratam, ubi nec divini quicquam nec humani ſanctum eſſet. Productæ deinde in conſpectum iis conjuges liberique, lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hoſpitium abducti. Poſtero die fœdere accepta fides dimiſſique ad copias adducendas. Iiſdem deinde in caſtris tendebant, donec ducibus iis ad hoſtem perventum eſt.

Cap. XVIII. Proximus Carthaginienſium exercitus Aſdrubalis prope urbem Bæculam erat. pro caſtris equitum ſtationes habebat. In eas velites anteſignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priuſquam caſtris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum eſſet. In caſtra trepida fuga compulſi equites ſunt: ſignaque Romana portis prope ipſis illata. Atque illo quidem die irritatis tantum ad certamen animis caſtra Romani poſuerunt. Nocte Aſdrubal in tumulum copias recipit: plano campo in ſummo patentem: fluvius ab tergo, ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. Suberat & altera inferior ſummiſſa faſtigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in aſcenſum ambibat. In hunc inferiorem campum poſtero die Aſdrubal, poſtquam ſtantem pro caſtris hoſtium aciem vidit; equites Numidas, leviumque armorum Baleares, & Afros demiſit. Scipio circumvectus ordines ſignaque, oſtendebat, hoſtem *prædamnata*

rant, ad levem armaturam in imo ſtantem ſupercilio ducit. Per aſpreta primo, nihil aliud quam via impediti iere. deinde ut ſub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effuſa eſt in eos: ipſi contra, ſaxa, quæ locus ſtrata paſſim, omnia ferme miſſilia, præbet: ingerere, non milites ſolum, ſed etiam turba calonum immixta armatis. Cæterum quamquam aſcenſus difficilis erat, & prope obruebantur telis ſaxiſque, aſſuetudine tamen ſuccedendi muros, & pertinacia animi, ſubierunt primi. Qui, ſimul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo conſiſterent gradu, levem & concurſatorem hoſtem, atque intervallo tantum, quum procul miſſilibus pugna eluditur, inſtabilem eundem ad cominus conferendas manus, expulerunt loco: & cum cæde magna in aciem altiori ſuperſtantem tumulo impegere. Inde Scipio juſſit adverſus mediam evadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris aſcenſus viam inveniret, jubet. ipſe ab læva, circuitu haud magno, in tranſverſos hoſtes incurrit. Inde primo turbata acies eſt, dum ad circumſonantem undique clamorem flectere cornua & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius ſubiit, & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locuſque ad evadendum & mediis datus eſt: qui per tam iniquum locum, ſtantibus integris ordinibus, elephantiſque ante ſigna locatis, nunquam evaſiſſent. Quum ab omni parte cædes fierent, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hoſtium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam & ſtationes utrimque Romanæ dextra lævaque inſederant vias: & portam caſtrorum ducis principumque fuga clauſerat; addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hoſtes timebant. Cæſa igitur ad octo millia hominum.

ſpe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, ſtare in conſpectu. ſed altiora mœnia habuiſſe Carthaginem, quæ tranſcendiſſet miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, nec mare quidem armis obſtitiſſe ſuis. ad id fore altitudines, quas cepiſſent hoſtes, ut per præcipitia & prærupta ſalientes fugerent. eam quoque ſe illis fugam clauſurum. Cohorteſque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet: alteram viam inſidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. Ipſe expeditos, qui pridie ſtationes hoſtium pepule-

Cap. XIX. Aſdrubal jam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantiſque præmiſſis, quam plurimos poterat de fuga excipiens; præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio caſtris hoſtium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus conceſſiſſet; in recenſendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hiſpanos ſine pretio omnes domum dimiſit. Afros vendere quæſtorem juſſit. Circumfuſa inde multitudo Hiſpanorum & ante deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti conſenſu appellavit. Tum Scipio, ſilentio per præconem facto, *ſibi maximum nomen imperatoris eſſe* dixit, *quo ſe milites ſui appellaſſent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile eſſe. Regalem animum in ſe eſſe; ſi id in hominis ingenio ampliſſimum ducerent, tacite judicarent; vocis uſurpatione abſtinerent.* Senſere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales ſtuperent, id ex tam alto faſtigio aſpernantis. Dona inde regulis principibuſque Hiſpanorum diviſa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem juſſit. Quum Afros venderet juſſu imperatoris quæſtor, puerum adultum inter eos forma inſigni, quum audiſſet regii generis eſſe, ad Scipionem miſit. quem quum percunctaretur Scipio, *quis, & cujas, & cur id ætatis in caſtris fuiſſet; Numidam eſſe*, ait, *Maſſivam populares vocare. orbum à patre factum apud maternum avum Galam regem Numidarum educatum: cum avunculo Maſiniſſa, qui nuper cum equitatu ſubſidio Carthaginienſibus veniſſet, in Hiſpaniam trajeciſſe. Prohibitum propter ætatem à Maſiniſſa, numquam ante prælium iniiſſe. Eo die, quo pugnatum cum Romanis eſſet, inſcio avunculo clam armis equoque ſumpto in aciem exiſſe: ibi prolapſo equo effuſum in præceps, captum ab Romanis eſſe.* Scipio quum aſſervari Numidam juſſiſſet, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. inde quum ſe in prætorium recepiſſet, vocatum eum interrogat, *velletne ad Maſiniſſam reverti?* quum effuſis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret, tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo cum Hiſpano ſagulo, & aurea fibula equumque ornatum donat, juſſiſque proſequi quoad vellet equitibus dimiſit.

nem conſtabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque eſſe: nec tranſitionibus finem ante fore, quam omnes Hiſpani milites aut in ultima Hiſpaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiamſi ſenatus Carthaginienſium non cenſuiſſet, eundum tamen Aſdrubali fuiſſe in Italiam, ubi belli caput rerumque ſumma eſſet: ſimul ut Hiſpanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hiſpania abduceret. exercitum ejus cum tranſitionibus, tum adverſo prælio imminutum, Hiſpanis repleri militibus. Et Magonem, Aſdrubali Giſgonis filio tradito exercitu, ipſum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares trajicere. Aſdrubalem Giſgonis cum exercitu penitus in Luſitaniam abire: nec cum Romanis manus conſerere. Maſiniſſæ ex omni equitatu quod roboris eſſet, tria millia equitum expleri: eumque vagum per citeriorem Hiſpaniam ſociis opem ferre, hoſtium oppida atque agros populari.* his decretis, ad exſequenda quæ ſtatuerant, duces digreſſi. Hæc eo anno in Hiſpania acta. Romæ fama Scipionis indies creſcere. Fabio Tarentum captum aſtu magis quam virtute, gloriæ tamen eſſe. Fulvii ſeneſcere fama. Marcellus etiam adverſo rumore eſſe, ſuper quam quod primo male pugnaverat, quia vagante per Italiam Annibale, media æſtate Venuſiam in tecta milites abduxiſſet. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam à prima pugna, quæ adverſa fuerat, aſſiduis concionibus infamem inviſumque plebei Claudium fecerat, & jam de imperio abrogando ejus agebat: quum tamen neceſſarii Claudii obtinuerunt, ut relicto Venuſiæ legato, Marcellus Romam rediret ad pur-

Cap. X X. De bello inde conſilium habitum. & auctoribus quibuſdam, ut confeſtim Aſdrubalem perſequeretur; anceps id ratus, ne Mago atque Aſdrubal cum eo jungerent copias, præſidio tantum ad inſidendum Pyrenæum miſſo, ipſe reliquum æſtatis recipiendis in fidem Hiſpaniæ populis abſumpſit. Paucis poſt prœlium factum ad Bæculam diebus, quum Scipio rediens jam Tarraconem ſaltu Caſtulonenſi exceſſiſſet; Aſdrubal Giſgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hiſpania ad Aſdrubalem venere; ſerum poſt male geſtam rem auxilium; conſilio in cætera exſequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujuſque provinciæ regione animorum Hiſpanis eſſet, unus Aſdrubal Giſgonis, ultimam Hiſpaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum eſſe, eoque Carthaginienſibus ſatis fidam cenſebat. Inter Aſdrubalem alterum & Mago-

ganda ea, quæ inimici decernerent: nec de imperio ejus abrogando abſente ipſo ageretur. Forte ſub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius conſul comitiorum cauſa Romam venit.

Cap. X X I. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio eſt, ingenti concurſu plebiſque & omnium ordinum. Accuſavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, ſed omnem nobilitatem. *Fraude eorum & cunctatione fieri, ut Annibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi quam Carthagine vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum. bis cæſum exercitum ejus, æſtiva Venuſiæ ſub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum ſuarum, ut non rogatio ſolum de imperio ejus abrogando antiquaretur, ſed poſtero die conſulem eum ingenti conſenſu centuriæ omnes crearent.

Additur collega T. Quintius Criſpinus, qui tum prætor erat. Poſtero die prætores creati P. Licinius Craſſus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæſar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipſorum diebus ſollicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius ſcripſerat, qui eam provinciam proprætor obtinebat. Itaque confeſtim eo miſſus Marcellus conſul deſignatus, qui rem inſpiceret; ac, ſi digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compreſſi Etruſci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus ſuis, reſponſum ab ſenatu eſt, ut redirent quum Fabius conſul Romam veniſſet. Ludi & Romani & plebeii eo anno in ſingulos dies inſtaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Servius Sulpicius Galba: plebeii, C. Servilius, & Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuiſſe, aut ædilem eſſe; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occiſum à Boiis circa Mutinam eſſe, opinio per decem annos fuerat, vivere, atque in hoſtium poteſtate eſſe ſatis conſtabat.

Cap. XXII. Undecimo anno Punici belli conſulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur conſulatus, quem vitio creatus non geſſit) & T. Quintius Criſpinus. Utrique conſulum Italia decreta provincia eſt, & duo conſulum prioris anni exercitus: tertius tum erat Venuſiæ, cui M. Marcellus præfuerat. ita ut ex tribus eligerent duos quos vellent: tertius ei traderetur: cui Tarentum & Salentini provincia eveniſſet. Cæteræ provinciæ ita diviſæ prætoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Craſſo pontifici maximo peregrina, & quo ſenatus cenſuiſſet: Sex. Julio Cæſari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium ſuique exercitus in annum decreti. Scipio, ex octoginta navibus, quas aut ſecum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam tranſmittere juſſus. quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine eſſe: ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita diviſa res eſt. Sex. Cæſari exercitus Cannenſis eſt datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium eſt) claſſem quæ ad Siciliam erat navium ſeptuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. cum ea centum navium claſſe, ſi videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem claſſe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium eſt. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus, nihil mutatum. Supplementum, quo opus eſſet. ſcriberent conſules, permiſſum. Una & viginti legionibus eo anno defenſum imperium Romanum eſt. Et P. Licinio Varo prætori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Oſtiæ erant, & viginti novas naves ſociis navalibus impleret: ut quinquaginta navium claſſe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri poſſet.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum niſi cum ſucceſſor veniſſet. Idem & Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret, ne qua nova conſilia caperentur.

Cap. XXIII. Prætores in provincias profecti. Conſules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Et ex Campania nunciata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ & Martis, & ſepulchra aliquot de cœlo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inſerit Deos) mures in æde Jovis aurum roſiſſe. Caſini examen apum ingens in foro conſediſſe. Et Oſtiæ murum portamque perium in annum eſt Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum & C. Hoſtilio Tubulo eſt, ut proprætor in Etruriam ad duas legiones ſuccederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni eſt, ut proprætor Galliam eandem provinciam cum iiſdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuiſſet. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab ſenatu, latumque de prorogando imperio ad populum eſt, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præſidium provinciæ, quinquaginta longæ naves, quas P. Scipio ex Hiſpania miſiſſet. Et P. Scipioni, & M. Silano ſuæ Hiſpaniæ,

de cœlo tactam. Cære vulturium volaſſe in ædem Jovis. Vulſiniis ſanguine lacum manaſſe. Horum prodigiorum cauſſa diem unum ſupplicatio fuit. Per dies aliquot hoſtiæ majores ſine litatione cæſæ, diuque non impetrata pax Deum, in capita conſulum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares Q. Fulvio. Ap. Claudio conſulibus à P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: ſed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno peſtilentia gravis incidit in urbem agroſque: quæ tamen magis in longos morbos quam in perniciales evaſit. Ejus peſtilentiæ cauſſa, & ſupplicatum per compita tota urbe eſt, & P. Licinius Varus prætor urbis legem ferre ad populum juſſus, ut hi ludi in perpetuum in ſtatam diem voverentur. Itaque ipſe primus ita vovit, fecitque ante diem III Non. Quintil. is dies deinde ſolennis ſervatus.

Cap. XXIV. De Arretinis, & fama indies gravior, & cura creſcere Patribus. Itaque C. Hoſtilio ſcriptum eſt, ne differret obſides ab Arretinis accipere: & cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio miſſus. qui ut advenit, extemplo Hoſtilius legionem unam, quæ ante urbem caſtra habebat, ſigna in urbem ferre juſſit, præſidiaque locis idoneis diſpoſuit, tum in foro citatis ſenatoribus obſides imperavit. Quum ſenatus biduum ad conſiderandum peteret tempus, aut ipſos extemplo dare, aut ſe poſtero die ſenatorum omnes liberos ſumpturum, edixit. inde portas cuſtodire juſſi tribuni militum, præfectique ſocium & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id ſegnius, negligentiusque factum. ſeptem principes ſenatus, prius quam cuſtodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaſerunt. Poſtero die luce prima quum ſenatus in forum citari cœptus eſſet, deſiderati, bonaque eorum venierunt. à cæteris ſenatoribus centum viginti obſides, liberi ipſorum accepti; traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia ſuſpectiora, quam ante fuerant, in ſenatu fecit. Itaque tamquam imminente Etruſco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere juſſus ipſe C. Terentius, eamque habere in præſidio urbis. C. Hoſtilium cum cætero exercitu placet totam provinciam peragrare, & cavere, ne qua occaſio novare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magiſtratus popoſciſſet, negantibus iis comparere; fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidiſſe; ipſe alias claves omnibus portis impoſuit: cavitque cum cura, ut omnia in poteſtate ſua eſſent. Hoſtilium mine actum eſt; aliis ſenatuſconſulto notantibus præfectum, quod ejus ſocordia Tarentum proditum hoſti eſſet: aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus eſſet, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret: mediis ad cenſores, non ad ſenatum notionem de eo pertinere dicentibus. cujus ſententiæ & Fabius fuit. adjecit tamen, fateri ſe, opera Livii Tarentum receptum, (quod amici vulgo in ſenatu jactaſſent) neque enim recipiendum fuiſſe, niſi amiſſum foret. Conſulum alter T. Quintius Criſpinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum ſupplemento in Lucanos eſt profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. In quibus quod quum bello Gallico ad Claſtidium ædem Honori & Virtuti voviſſet, dedicatio ejus à pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius quam uni Deo rite dedicari. quia ſi de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum eſſet, difficilis procuratio foret: quod utri Deo res divina fieret, ſciri non poſſet. neque enim duobus, niſi certis Deis, rite una hoſtia fieri. ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipſo ædes eæ dedicatæ ſunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venuſiæ reliquerat, cum ſupplemento proficiſcitur. Locros in Bruttiis Criſpinus oppugnare conatus, quia magnam famam attuliſſe Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia arceſſierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omiſſa oppugnatio eſt, quia Lacinium Annibal admoverat copias: & collegam eduxiſſe jam à Venuſia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venuſiam Bantiamque, minus trium millium paſſuum intervallo, conſules binis caſtris conſederant. In eandem regionem & Annibal rediit; averſo ab Locris bello. Ibi ambo conſules ingenio intentius monuit, ut in eo ſpem non moturos quicquam Etruſcos poneret, ſi, ne quid moveri poſſit, caviſſet.

Cap. XXV. De Tarentinis inde magna contentione in ſenatu actum coram Fabio; defendente ipſo quos ceperat armis, aliis infenſis, & pleriſque æquantibus eos Campanorum noxæ, pœnæque. Senatuſconſultum in ſententiam Manii Acili factum eſt, ut oppidum præſidio cuſtodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur. res integra poſtea referretur, quum tranquillior ſtatus Italiæ eſſet. Et de M. Livio præfecto arcis Tarentinæ haud minore certa-

feroces prope quotidie milites in aciem excire: haud dubia ſpe, ſi duobus exercitibus conſularibus junctis commiſiſſet ſeſe hoſtis, debellari poſſe.

Cap. XXVI. Annibal quia cum Marcello bis priore anno congreſſus vicerat, victuſque erat, ut cum eodem ſi dimicandum foret, nec ſpem nec metum ex vano haberet; ita duobus conſulibus haudquaquam ſeſe parem futurum credebat. itaque totus in ſuas artes verſus, inſidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina caſtra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æſtatem poſſe conſules crederent, nihilominus oppugnari

gnari Locros poſſe rati, L. Cinclo, ut ex Sicilia Locros cum claſſe trajiceret, ſcribunt. Et ut ab terra quoque oppugnari mœnia poſſent, ab Tarento partem exercitus, qui in præſidio erat, duci eo juſſerunt. Ea ita futura per quoſdam Thurinos compertum Annibali quum eſſet, mittit ad inſidendam ab Tarento viam. ibi ſub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani quum incidiſſent, ad duo millia armatorum cæſa, & mille ducenti ferme vivi capti. alii diſſipati fuga per agros ſaltuſque Tarentum rediere. Tumulus erat ſilveſtris inter Punica & Romana caſtra, ab neutris primo occupatus: quia Romani qualis pars ejus, quæ vergeret ad hoſtium caſtra, eſſet, ignorabant, Annibal inſidiis, quam caſtris aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id miſſas aliquot Numidarum turmas medio in ſaltu condiderat, quorum interdiu nemo ab ſtatione movebatur, ne aut arma, aut ipſi procul conſpicerentur. Fremebant vulgo in caſtris Romanis, occupandum eum tumulum eſſe, & caſtello firmandum: ne, ſi occupatus ab Annibale foret, velut in cervicibus haberent hoſtem. Movit ea res Marcellum, & collegæ, *quin imus,* inquit, *ipſi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis noſtris certius dabit conſilium.* Adſentiente Criſpino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, cæteri Etruſci erant, proficiſcuntur. Secuti M. Marcellus conſulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: ſimul & duo præfecti ſocium, L. Arennius, & M. Aulius. Immolaſſe eo die quidam memoriæ prodidere conſulem Marcellum, & prima hoſtia cæſa, jecur ſine capite inventum, in ſecunda omnia comparuiſſe, quæ aſſolent. Auctum etiam viſum in capite: nec id ſane aruſpici placuiſſe; quod ſecundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuiſſent.

Cap. XXVII. Cæterum conſulem Marcellum tanta cupiditas tene-

cumiere qui à tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore ſublato impetum fecere. Quum in ea valle conſules eſſent, ut neque evadere poſſent in jugum occupatum ab hoſte, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuiſſet, ni cœpta ab Etruſcis fuga pavorem cæteris injeciſſet. Non tamen omiſere pugnam deſerti ab Etruſcis Fregellani, donec integri conſules hortando, ipſique ex parte pugnando rem ſuſtinebant. Sed poſtquam vulneratos ambo conſules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipſi (perpauci autem ſupererant) cum Criſpino conſule duobus jaculis icto, & Marcello adoleſcente, ſaucio & ipſo, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis ſocium M. Aulius occiſus, L. Arennius captus. & lictores conſulum quinque vivi in hoſtium poteſtatem venerunt: cæteri aut interfecti, aut cum conſule effugerunt. equites tres & quadraginta, aut in prœlio aut in fuga ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in caſtris fuerat, ut conſulibus irent ſubſidio; quum conſulem, & filium alterius conſulis ſaucios, exiguaſque infelicis expeditionis reliquias, ad caſtra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miſerabilis fuit; tum quod nec pro ætate, (major jam enim ſexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide ſe collegamque, & prope totam rempublicam in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, ſi quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exſequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius tripliplicem rei geſtæ ordinem edit: unam traditam fama: alteram ſcriptam laudatione filii, qui rei geſtæ interfuerit: tertiam, quam ipſe pro inquiſita ac ſibi comperta affert. Cæterum ita fama variat, ut tamen plerique, loci ſpeculandi cauſſa caſtris egreſſum; omnes, inſidiis circumventum, tradant.

bat dimicandi cum Annibale, ut numquam ſatis caſtra caſtris collata duceret. tum quoque vallo egrediens ſignum dedit, ut ad locum miles eſſet paratus: ſi collis, in quem ſpeculatum irent, placuiſſet, vaſa colligerent, ac ſequerentur. Exiguum campi ante caſtra erat: inde in collem aperta undique & conſpecta ferebat via. Numidis ſpeculator nequaquam in ſpem tantæ rei poſitus; ſed ſi quos vagos pabuli aut lignorum cauſſa longius à caſtris progreſſos poſſent excipere, ſignum dat ut pariter ab ſuis quiſque latebris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipſo conſurgendum erat, quam cir-

Cap. XXVIII. Annibal magnum terrorem hoſtibus morte conſulis unius, vulnere alterius, injectum eſſe ratus, ne cui deeſſet occaſioni, caſtra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus ſepelit. Criſpinus & morte collegæ, & ſuo vulnere territus, ſilentio inſequentis noctis profectus, quos proximos nanctus eſt montes, in iis loco alto & tuto undique caſtra poſuit. Ibi duo duces ſagaciter moti ſunt; alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli ſimul cum corpore Annibal potitus erat. ejus ſigni errore ne qui dolus necteretur à

Pœno, metuens Criſpinus, circa civitates proximas miſerat nuncios: occiſum collegam eſſe, annuloque ejus hoſtem potitum. ne quibus literis crederent nomine Marcelli compoſitis. Paulo ante hic nuncius conſulis Salapiam venerat, quum literæ ab Annibale allatæ ſunt; Marcelli nomine compoſitæ: ſe nocte, quæ diem illum ſecutura eſſet, Salapiam venturum. parati milites eſſent, qui in præſidio erant, ſi quo opera eorum opus eſſet. Senſere Salapitani fraudem: & ab ira, non defectionis modo, ſed etiam equitum interfectorum, rati occaſionem ſupplicii peti, remiſſo retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut ſine arbitro milites quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbiſque opportuna loca in ſtationibus diſponunt: cuſtodias, vigiliaſque in eam noctem intentius inſtruunt. circa portam, qua venturum hoſtem rebantur, quod roboris in præſidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia ferme ad urbem acceſſit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii, ubi ad portam eſt ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles: aperirique portam jubent. conſulem adeſſe. Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. cataracta dejecta clauſa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus ſubducunt, in tantum altitudinis, ut ſubire recti poſſent. Vixdum ſatis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam: & quum ſexcenti ferme intraſſent, remiſſo fune, quo ſuſpenſa erat, cataracta magno ſonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere ſuſpenſa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii è turri ejus portæ muriſque ſaxis, ſudibus, pilis, abſterrent hoſtem. Ita inde Annibal ſuamet ipſe fraude captus abiit: profectuſque ad Locrorum ſolvendam obſidionem, quam Cincius ſumma vi, adventu Annibalis ſoluta Locrorum obſidio eſt.

Cap. XXIX. Criſpinus poſtquam in Bruttios profectum Annibalem ſenſit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venuſiam abducere juſſit. ipſe cum legionibus ſuis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens; Romam literas de morte collegæ ſcripſit, quantoque ipſe in diſcrimine eſſet. *Se comitiorum cauſſa non poſſe Romam venire: quia nec viæ laborem paſſurus videretur, & de Tarento ſollicitus eſſet, ne ex Bruttiis Annibal eo converteret agmen. Legatos opus eſſe ad ſe mitti, viros prudentes: cum quibus, quæ vellet, de republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ, magnum & luctum morte alterius, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venuſiam miſerunt: & ad conſulem tres legati miſſi, Sext. Julius Cæſar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia rediſſet. Hi nunciare conſuli juſſi, uti ſi ad comitia ipſe Romam venire non poſſet; dictatorem in agro Romano diceret comitiorum cauſa. Si conſul Tarentum profectus eſſet, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas ſociorum urbes tueri poſſet. Eadem æſtate M. Valerius cum claſſe centum navium ex Sicilia in Africam tranſmiſit: & ad Clupeam urbem exſcenſione facta, agrum late nullo ferme obvio armato vaſtabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, claſſem Punicam adventare. octoginta erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea proſpere pugnat Romanus. decem & octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terreſtri navalique præda, Lilybæum rediit. Eadem æſtate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit. quos & Machanidas tyrannus Lacedæmooperibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni jam haud ferme fidenti, retenturum defenſurumque ſe urbem, prima ſpes morte nunciata Marcelli affulſit. Secutus inde nuncius, Annibalem Numidarum equitatu præmiſſo, ipſum quantum accelerare poſſet, cum peditum agmine ſequi. Itaque ubi primum Numidas edito è ſpeculis ſigno adventare ſenſit, & ipſe patefacta repente porta ferox in hoſtes erumpit. Et primo, magis quia improviſo id fecerat, quam quod par viribus eſſet, anceps certamen erat. deinde ut ſupervenere Numidæ, tantus pavor Romanis eſt injectus, ut paſſim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machiniſque, quibus muros quatiebant. Ita

niorum finitimo bello urebat: & Ætoli navibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Aſiæ, quia Ætoli ſummum gentis ſuæ magiſtratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

Cap. XXX. Ob hæc Philippo in Græciam deſcendenti ad Lamiam urbem, Ætoli duce Pyrrhia, quia prætor in eum annum cum abſente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia ſecum: & mille ferme ex Romana claſſe à P. Sulpicio miſſos. Adverſus hunc ducem atque has copias Philippus bis proſpero eventu pugnavit: mille admodum hoſtium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulſi Lamiæ urbis mœnibus tenerent ſeſe, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco ſinu is locus eſt; quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutaſque circa ſtationes, & aliam opportunitatem maritimam, terreſtremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiiſque, & Athenienſibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis & ex finitimis pacificator Amynander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat; ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis: quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immiſceretur. De pace dilata conſultatio eſt in concilium Achæorum; concilioque ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Theſſaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem claſſe Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulſu arceret. Inde præſidio relicto adverſus Attalum, ſi forte interim trajeciſſet, profectus ipſe cum paucis equitum leviſque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Heræorum Nemeorumque ſuffragiis populi ad eum delata, quia ſe Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt: Heræis peractis, ab ipſo ludicro extemplo Rhium profectus eſt, ad indictum multo ante ſociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne cauſſa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam eſſet. Sed ea omnia vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere: poſtquam & Attalum Æginam veniſſe, & Romanam claſſem ſtare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum in quo eædem legationes erant, rege Pruſia venientibus navibus, ſtatuerat navali prœlio laceſſere Romanos; jam diu in ea regione potentes maris. ipſe ab eo concilio Argos regreſſus: jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præſentia ſua.

Cap. XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies feſtos licentius quam inter belli tempora remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus, claſſem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobiliſſimæ fertilitatis effuſe vaſtavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, juſſis ſubſequi peditibus, palatos paſſim per agros, graveſque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Claſſis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem, quantæcumque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat: lætitiaque ingenti celebrati feſti dies. eo magis etiam, quod populariter dempto capitis inſigni, purpura atque alio regio habitu, æquaverat cæteris ſe in ſpeciem: quo nihil gratius eſt civitatibus liberis. Præbuiſſetque haud dubiam eo facto ſpem libertatis, niſi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effeciſſet. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritimas domos dies nocteſque: & ſubmittendo ſe in privatum faſtigium, quo minus conſpectus, eo ſolutior erat: & libertatem quum aliis vanam oſtendiſſet, totam in ſuam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, ſed vim etiam flagitiis adhibebat: periculoſumque & viris & parentibus erat, moram incommoda ſeveritate libidini regiæ feciſſe. uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac ſpe regiarum nuptiarum in Macedoniam aſportata fuerat. Per hæc flaquæ ad Phalara egerant de pace; primum queſti ſunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: poſtremo negarunt dirimi bellum poſſe, niſi Meſſeniis Achæi Pylum redderent, Romanis reſtitueretur Atintania, Scerdilædo & Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori ſibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem ſe aut de pace audiſſe, aut inducias pepigiſſe*, dixit, *ſpem ullam habentem quieturos Ætolos; ſed ut omnes ſocios teſtes haberet, ſe pacis, illos belli cauſſam quæſiſſe.* ita infecta pace conſilium dimiſit; quatuor millibus armatorum relictis ad præſidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis. quas ſi adjeciſſet miſſæ nuper ad ſe claſſi Carthaginienſium, & ex Bithynia ab

giria ſolenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas eſt profectus ad præſidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum ſumma imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere: & Eleorum accenſi odio, quod à ceteris Achæis diſſentirent: & infenſi Ætolis, quos Romanum quoque adverſus ſe moviſſe bellum credebant. Profecti ab Dymis conjuncto exercitu tranſeunt Lariſſum amnem, qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit.

Cap. XXXII. Primum diem, quo fines hoſtium ingreſſi ſunt, populando abſumpſerunt. Poſtero die acie inſtructa ad urbem acceſſerunt: præmiſſis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excurſiones genus laceſſerent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajeciſſe: & expoſitis in terram quatuor millibus armatorum, ſilentio noctis, ne conſpici agmen poſſet, intraſſe Elim. Itaque improviſa res ingentem injecit terrorem, poſtquam inter Ætolos Eleoſque Romana ſigna atque arma cognovere. Et primo recipere ſuos voluerat rex: dein, contracto jam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id eſt genus) certamine, quum urgeri videret ſuos, & ipſe rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus, quum prolapſum per caput regem effudiſſet, atrox pugna utrimque accenſa eſt: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. inſignis & ipſius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus eſſet prœlium inire. deinde quum jam impar certamen eſſet, caderentque circa eum multi & vulnerarentur, raptus ab ſuis atque alteri equo injectus, fugit. Eo die caſtra quinque millia paſſuum ab urbe Eleorum poſuit. poſtero ad caſtellum (Pyrgam vocant) copias omnes eduxit: quo agreſtium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulſam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo ſtatim terrore adveniens cepit: compenſaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivoſque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuncius ex Macedonia venit: Eropum quendam, corrupto arcis præſidiique præfecto, Lychnidum cepiſſe. tenere & Daſſaretiorum quoſdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omiſſo igitur Achaico atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphanta ducibus ad præſidium ſociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamque & Bœbeidem, decimis caſtris Demetriadem in Theſſaliam per-

ctus, cum Attalo ſeſe conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleiſque, haud procul Meſſene proſperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Criſpinus conſul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum cauſſa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat; duo conſules ſine memorando prœlio interfecti, velut orbam rempubl. reliquerant. Dictator Manlius magiſtrum equitum Cn. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum eſt habitus, ludos magnos facere dictatorem juſſit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio, conſulibus, faceret: & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & in inſequens luſtrum vovit. Cæterum, quum duo conſulares exercitus tam prope hoſtem ſine ducibus eſſent, omnibus aliis omiſſis, una præcipua cura Patres populumque inceſſit, conſules primo quoque tempore creandi: & ut eos potiſſimum crearent, quorum virtus ſatis tuta à fraude Punica eſſet; *cum toto eo bello damnoſa, præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuiſſent: tum eo ipſo anno conſules nimia cupiditate conſerendi cum hoſte manum, in necopinatam fraudem lapſos eſſe. cæterum Deos immortales miſeritos nominis Romani, peperciſſe innoxiis exercitibus: temeritatem conſulum ipſorum capitibus damnaſſe.*

Cap. XXXIV. Quum circumſpicerent Patres, quoſnam conſules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur. & virum quidem eum egregium ducebant: ſed promptiorem acrioremque, quam tempora belli poſtularent, aut hoſtis Annibal: temperandum acre ejus ingenium moderato & prudenti viro adjuncto collega cenſebant. M. Livius erat multis ante annis ex conſulatu populi judivenit.

Cap. XXXIII. Ibi alii majorem afferentes tumultum nuncii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effuſos, Oreſtidem jam tenere, ac deſcendiſſe in Ægeſtæum campum: famamque inter barbaros celebrem eſſe, Philippum occiſum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit; in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramum, cornu alterum galeæ præfregit. id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat inſigne galeæ; famam interfecti regis vulgavit. Poſt profectionem ex Achaia regis, Sulpicius Æginam claſſe profe-

cio damnatus. quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migraret: & per multos annos & urbe, & omni cœtu careret hominum. octavo ferme poſt damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Lævinus conſules reduxerant eum in urbem: ſed erat veſte obſoleta, capilloque & barba promiſſa: præferens in vultu habituque inſignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius & P. Licinius cenſores, eum tonderi, & ſqualorem deponere, & in ſenatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. ſed tum quoque aut verbo aſſentiebatur, aut pedibus in ſententiam ibat, donec cognati hominis eum cauſſa M. Livii

Macati, quum fama ejus ageretur, ſtantem coëgit in ſenatu ſententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in ſe, cauſſamque ſermonibus præbuit, *indigno injuriam à populo factam, magnoque id damno fuiſſe, quod tam gravi bello nec opera, nec conſilio talis viri uſa reſpublica eſſet. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas poſſe, quia duos patricios creari non liceret. eandem cauſſam in T. Manlio eſſe, præterquam quod recuſaſſet delatum conſulatum, recuſaturuſque eſſet. Egregium par conſulum fore, ſi M. Livium C. Claudio collegam adjunxiſſent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam à Patribus eſt aſpernatus. Unus eam rem in civitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: levitatem civitatis accuſans. *Sordidati rei non miſeritos, candidam togam invito offerre: eodem honores pænaſque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnaſſent? ſi noxium comperiſſent, quid ita male credito priore conſulatu, alterum crederent?* Hæc taliaque arguentem & querentem, caſtigabant Patres; *&* *M. Furium* memorantes *revocatum de exilio, patriam pulſam ſede ſua reſtituiſſe. Ut parentum ſævitiam, ſic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam eſſe.* adnixi omnes, cum C. Claudio M. Livium conſulem fecerunt.

Cap. XXXV. Poſt diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. & C. Hoſtilii Catones. Comitiis perfectis, ludiſque factis, dictator & magiſter equitum magiſtratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor miſſus, ut ex ea provincia C. Hoſtilius Taren-

calamitas fecerat, quod ſpretum ſe in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: &, nihil opus eſſe reconciliatione, ajebat. acrius & intentius omnia geſturos; timentes ne creſcendi ex ſe inimico collegæ poteſtas fieret. Vicit tamen auctoritas ſenatus, ut poſitis ſimultatibus, communi animo conſilioque adminiſtrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, ſicut ſuperioribus annis, ſed diverſæ extremis Italiæ finibus; alteri adverſus Annibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adverſus Aſdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria eſſent, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam eſſet ſortitus. Cui Bruttii provincia eveniſſet, novis legionibus urbanis ſcriptis, utrius mallet conſulum prioris anni exercitum ſumeret. Relictum à conſule exercitum, Q. Fulvius proconſul acciperet: eique in annum imperium eſſet. & C. Hoſtilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat. De Aſdrubalis adventu in Italiam cura indies creſcebat.

Cap. XXXVI. Maſſilienſium primum legati nunciaverant, eum in Galliam tranſgreſſum: erectoſque adventu ejus, quia magnum pondus auri attuliſſe diceretur, ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. miſſi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antiſtius & M. Retius ad rem inſpiciendam, retulerant, miſiſſe ſe cum Maſſilienſibus ducibus, qui per hoſpites eorum principes Gallorum omnia explorata inferrent. Pro comperto habere, Aſdrubalem ingenti tum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius conſul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret, viſeretque quæ res ibi gererentur: ſimul, quod Olympiæ ludicrum ea æſtate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur: ut ſi tuto per hoſtem poſſet, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Annibale eſſent, domos redirent: ſcirentque, ſua omnia, quæ ante bellum habuiſſent, reddere populum Romanum. Quia periculoſiſſimus annus imminere videbatur, neque conſules in republica erant; in conſules deſignatos omnes verſi; quam primum eos ſortiri provincias, & præſciſcere quam quiſque eorum provinciam, quem hoſtem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in ſenatu actum eſt; principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ autem nobiles inter eos erant, & acerbiores eas, indignioreſque Livio ſua

jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, niſi quod clauſæ hieme Alpes eſſent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus, inauguratuſque. & Cn. Cornelius Dolabella rex ſacrorum inauguratus eſt in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & luſtrum conditum eſt à cenſoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego. Cenſa civium capita centum triginta ſeptem millia, centum & octo. minor aliquanto numerus quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Annibal in Italiam veniſſet, comitium tectum eſſe, memoriæ proditum eſt, & ludos Romanos ſemel inſtauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello, & C. Servilio. & plebeis ludis biduum inſtauratum ab Q. Mamilio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria ſigna ad Cereris eidem dederunt: & Jovis epulum fuit ludorum cauſſa. Conſulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Livius iterum. qui, quia jam deſignati provincias ſortiti erant, prætores ſortiri juſſerunt. C. Hoſtilio urbana evenit: addita & peregrina, ut tres in provincias exire poſſent. A. Hoſtilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & viginti; ita per provincias diviſa, ut binæ conſulum eſſent, quatuor Hiſpania haberet: tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia & Gallia; duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos; unam C. Hoſtilius Tubulus Capuæ. Duæ urbanæ ut ſcriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creavit. in cæteras conſules miſerunt.

Cap. XXXVII. Priuſquam conſules proficiſcerentur, novendiale ſacrum fuit: quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem, alia quoque nunciata, Minturnis ædem Jovis, & lucum Maricæ; item Atellæ murum, & portam de cœlo tacta. Minturnenſes, terribilius quod eſſet, adjiciebant, ſanguinis rivum in porta fluxiſſe. & Capuæ lupus nocte portam ingreſſus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hoſtiis majoribus prodigia, & ſupplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novendiale inſtauratum, quod in Armiluſtro lapidibus viſum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rurſus nunciatum, Fruſinone infantem natum eſſe quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinueſſæ biennio ante, incertus mas an fœmina eſſet, natus erat. Id vero aruſpices ex Etruria acciti fœdum ac turpe Carmentali in urbem ductæ. poſt eas duo ſigna cupreſſea Junonis Reginæ portabantur: tum ſeptem & viginti virgines longam indutæ veſtem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant: illa tempeſtate forſitan laudabile rudibus ingeniis; nunc abhorrens & inconditum, ſi referatur. Virginum ordinem ſequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique. A porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa conſtitit; & per manus reſte data, virgines ſonum vocis pulſu pedum modulantes inceſſerunt. inde vico Tuſco, Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicum, atque ædem Junonis Reginæ perrectum. ibi duæ hoſtiæ ab decemviris immolatæ, & ſimulacra cupreſſea in ædem illata.

Cap. XXXVIII. Diis rite placatis, delectum conſules habebant acrius intentiuſque, quam prioribus annis quiſquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus novi hoſtis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde ſcriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui ſacroſanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recuſantibus, edixere in diem certam, ut quo quiſque jure vacationem haberet, ad ſenatum deferret. Ea die hi populi ad ſenatum venerunt: Oſtienſis, Alſienſis, Antias, Anxuras, Minturnenſis, Sinueſſanus, & ab ſupero mari Senenſis. Quum vacationes ſuas quiſque populus recitaret; nullius, quum in Italia hoſtis eſſet, præter Antiatem Oſtienſemque, vacatio obſervata eſt, & earum coloniarum juniores jurejurando adacti, ſupra dies triginta non pernoctaturos ſe eſſe extra mœnia coloniæ ſuæ, donec hoſtis in Italia eſſet. Quum omnes cenſerent, prodigium dicere. extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices,ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris æde diſcerent conditum ab Livio poëta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ. prodigiumque id ad matronas pertinere aruſpices quum reſpondiſſent, donoque Divam placandam eſſe; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia eſſent,ipſæ inter ſe quinque & viginti delegerunt,ad quas ex dotibus ſtipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta,lataque in Aventinum, pureque & caſte à matronis ſacrificatum. Confeſtim ad aliud ſacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies: cujus ordo talis fuit : ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta primo quoque tempore conſulibus eundum ad bellum (nam & Aſdrubali occurrendum eſſe deſcendenti ab Alpibus, ne Gallos Ciſalpinos, neve Etruriam erectam in ſpem rerum novarum ſollicitaret : & Annibalem ſuo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire poſſet) Livius cunctabatur , parum fidens ſuarum provinciarum exercitibus : collegam ex duobus conſularibus egregiis exercitibus , & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præeſſet , electionem habere. intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad ſigna. Senatus liberam poteſtatem conſulibus fecit, & ſupplendi unde vellent , & eligendi de omnibus exercitibus quos vellent , permutandique : & ex provinciis , quos è republica cenſerent eſſe, traducendi. Ea omnia cum ſumma concordia conſulum acta. Volones in undeviceſimam & viceſimam legiones ſcripti. Magni roboris auxilia

lia ex Hiſpania quoque à P. Scipione M. Livio miſſa, quidam ad id bellum auctores ſunt: octo millia Hiſpanorum Gallorumque, & duo millia de legione militum: equitum ad mille octingentos, mixtos Numidas Hiſpanoſque. M. Lucretium has copias navibus adduxiſſe: & ſagittariorum, funditorumque ad quatuor millia, ex Sicilia C. Mamilium miſiſſe.

Cap. XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia allatæ ab L. Porcio prætore: *Aſdrubalem moviſſe ex hibernis, & jam Alpes tranſire: octo millia Ligurum conſcripta, armataque, conjunctura ſe tranſgreſſo in Italiam eſſe, niſi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet. ſe cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progreſſurum.* Hæ literæ conſules, raptim confecto delectu, maturius quam conſtituerant, exire in provincias coëgerunt: ea mente, ut uterque hoſtem in ſua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Annibalis: quod etſi ea æſtate tranſiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipſe in tranſitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus lociſque pugnando per quinque menſes exhauſiſſet, haudquaquam tam facilem maturumque tranſitum exſpectabat. ea tardius movendi ex hibernis cauſſa fuit. Cæterum Aſdrubali, & ſua & aliorum ſpe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepſque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; ſed etiam ſecutæ ſunt ad bellum. & quum per munita pleraque tranſitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam duodecim annorum aſſuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum tranſibat ingenia. Inviſitati namque antea alienigenis, nec videre ipſi advenam in ſua terra aſſueti, omni generi humano inſociabiles erant. & primo ignari quo Pœnus pergeret, ſuas rupes ſuaque caſtella, & pecorum ea oppugnatio impediit: ſed Annibalem poſt famam tranſitus ejus tanto ſpe ſua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat. quippe reputantem non ſolum quam lenta urbium oppugnatio eſſet: ſed etiam quam ipſe fruſtra eandem illam coloniam ab Trebia victor regreſſus tentaſſet.

Cap. XL. Conſules diverſis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella, diſtenderant curas hominum: ſimul recordantium, quas primus adventus Annibalis intuliſſet Italiæ clades: ſimul quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique reſpublica proſpere gereretur. adhuc adverſa ſecundis penſando, rem ad id tempus extractam eſſe. quum in Italia ad Traſimenum & Cannas præcipitaſſet Romana res, proſpera bella in Hiſpania prolapſam eam erexiſſe. poſtea quum in Hiſpania alia ſuper aliam clades, duobus egregiis ducibus amiſſis, duos exercitus ex parte deleſſet, multa ſecunda in Italia Siciliaque geſta quaſſatam rempublicam excepiſſe: & ipſum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, ſpatium dediſſe ad reſpirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumſtare urbem Romanam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuiſſe. qui eorum prior viciſſet, intra paucos dies caſtra cum altero juncturum.* terrebat & proximus annus lugubris duorum conſulum funeribus. His anxii curis homines, digredientes in provincias conſules proſecuti ſunt. Memoriæ proditum eſt, plenum adhuc iræ in cives M. Livium ad bellum proficiſcentem, monenti Q. Fabio, *ne priuſquam genus hoſtium cognoſſet, temere manum confereret*, reſpondiſſe, *Ubi primum hoſtium agmen conſpexiſſet, pugnaturum.* Quum quæreretur, quæ cauſſa feſtinandi eſſet; *Aut ex hoſte egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etſi non* hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, ſatis edocuerat, viam tantum Alpes eſſe: duas prævalidas urbes, magno inter ſe maris terrarumque ſpatio diſcretas, de imperio & opibus, certare. hæ cauſſæ aperuerant Alpes Aſdrubali. Cæterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum fruſtra obſidet magis, quam oppugnat, corrupit, Crediderat campeſtris oppidi facilem expugnationem eſſe: & nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum ſe excidio ejus urbis terrorem cæteris ratum injecturum. Non ipſum ſolum

honeſtum, capiam. Priuſquam Claudius conſul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Salentinos exercitum, Annibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hoſtilius Tubulus, incompoſito agmini terribilem tumultum intulit. ad quatuor millia hominum occidit, novem ſigna militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hoſtis Q. Claudius, qui per urbes agri Salentini caſtra diſpoſita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus ſimul confligeret Annibal, nocte caſtra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios conceſſit. Claudius in Salentinos agmen convertit.

Hoſtilius Capuam petens, obvius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus conſul adverſus Annibalem res gereret: reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere juſſus, ut Q. Fulvio proconſuli traderet.

Cap. XLI. Annibal undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præſidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit; ſpe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defeciſſent. eodem à Venuſia conſul Romanus exploratis itineribus contendit, & millia fere & quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti mœnibus prope injunctum videbatur Pœnorum vallum. quingenti paſſus erant inter caſtra Punica ac Romana. Interjacebat campus, colles imminebant nudi, ſiniſtro lateri Carthaginienſium, dextro Romanorum; neutris ſuſpecti: quod nihil ſilvæ neque ad inſidias latebrarum habebant. In medio campo ab ſtationibus procurſantes, certamina, haud ſatis digna dictu, ſerebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hoſtem pateretur. Annibal inde evadere cupiens, totis viribus in aciem deſcendebat. Tum conſul ingenio hoſtis uſus, quo minus in tam apertis collibus timeri inſidiæ poterant; quinque cohortes additis quinque manipulis, nocte jugum ſuperare & in averſis vallibus conſidere jubet. tempus exſurgendi ex inſidiis, & aggrediendi hoſtem, Ti. Claudium Aſellum tribunum militum, & P. Claudium præfectum ſocium edocet, quos cum iis mittebat. Ipſe luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo poſt & ab Annibale ſignum pugnæ propoſitum eſt: clamorque in caſtris ad arma diſcurrentium eſt ſublatus. inde eques, pedeſque certa- niſi in vetere exercitu, & duci veteri haud facile eſt) inter tumultum ac terrorem inſtruxiſſet Annibal; ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur à caſtris, injeciſſet. Inde pavor incuſſus: & fuga paſſim fieri cœpta eſt. minorque cædes fuit, quia propinquitas caſtrorum breviorem fugam perculſis fecit. Equites enim in tergo hærebant: in tranſverſa latera invaſerant cohortes, ſecundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen ſupra octo millia hominum occiſa: ſupra ſeptingentos capti: ſigna militaria novem adempta: elephanti etiam, quorum nullus uſus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occiſi, duo capti. Circa quingentos Romanorum ſociorumque victores ceciderunt. poſtero die Pœnus quievit. Romanus in aciem copiis eductis, poſteaquam neminem ſigna contra efferre vidit; ſpolia legi cæſorum hoſtium, & ſuorum corpora collata in unum ſepeliri juſſit. inde inſequentibus continuis diebus aliquot ita inſtitit portis, ut prope inferre ſigna videretur: donec Annibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculiſque, quæ pars caſtrorum ad hoſtes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portiſque ſe oſtenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, ſucceſſit vallo Romana acies. & Numidæ ex compoſito pauliſper in portis ſe valloque oſtentavere: fruſtratique aliquandiu hoſtes, citatis equis agmen ſuorum aſſequuntur. Conſul ubi ſilentium in caſtris, & ne paucos quidem qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat; duobus equitibus ſpeculatum in caſtra præmiſſis poſtquam ſatis tuta omnia eſſe exploratum eſt, inferri ſigna juſſit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam diſcurrunt, receptui deinde tim portis ruere, ac palati per campum properare ad hoſtes. Quos ubi effuſos conſul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis quanto maximo impetu poſſit, in hoſtem emittat. ita pecorum modo, incompoſitos toto paſſim campo ſe fudiſſe, ut ſterni obterique, priuſquam inſtruantur, poſſint.

Cap. XLII. Nondum Annibal è caſtris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. itaque excitus tumultu raptim ad hoſtem copias agit. Jam primos occupaverat equeſtris terror. peditum etiam prima legio; & dextra ala prœlium inibant. Incompoſiti hoſtes ut quemque aut pediti, aut equiti caſus obtulit, ita conſerunt manus. creſcit pugna ſubſidiis, & procurrentium ad certamen numero augetur: pugnanteſque (quod cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Poſtero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & veſtigia agminis ſequens, haud procul Venuſia hoſtem aſſequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. ſupra duo millia Pœnorum cæſa. Inde nocturnis, montaniſque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præſidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum miſſus. Annibal copiis ejus ad ſuas additis, Venuſiam retro, quibus venerat itineribus repetit: atque inde Canuſium procedit. Nunquam Nero veſtigiis hoſtis abſtiterat: & Q. Fulvium, quum Metapontum ipſe proficiſceretur, in Lucanos, ne regio ea ſine præſidio eſſet, arceſſierat.

Cap. XLIII. Inter hæc ab Aſdrubale, poſtquam à Placentiæ obſidione abſceſſit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalem miſſi, quum per medios hoſtes totam ferme longitudinem Italiæ emenſi eſſent, dum Metapontum cedentem Annibalem ſequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes reſponſis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt; literas ſe ab Aſdrubale ad Annibalem ferre. Cum iis literis, ſicut erant, ſignatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium conſulem traduntur. duæ ſimul turmæ Samnitium præſidii cauſſa miſſæ. qui ubi ad conſulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem ſunt, & ex captivis percunctatio facta; tum Claudius non id tempus eſſe reipublicæ ratus, quo conſiliis ordinariis provinciæ ſuæ quiſque finibus per exercitus ſuos cum hoſte deſtinato ab ſenatu, bellum gereret: Audendum ac novandum aliquid improviſum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hoſteis, terrorem faceret; perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Aſdrubalis Romam ad ſenatum miſſis, ſimul & ipſe Patres conſcriptos quid pararet, edocet, ut quum in Umbria ſe occurſurum Aſdrubal fratri ſcribat; legionem à Capua Romam arceſſant: delectum Romæ habeant: exercitum urbanum ad Narniam hoſti opponant. Hæc ſenatui ſcripta. Præmiſſa autem per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibuſque commeatus paratos militi ad veſcendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum feſſis copia eſſet. Ipſe de

ris, quod floris fuerit; & conſulem in Lucanos oſtendiſſe iter, quum Picenum & Galliam peteret: caſtra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hoſtis, qui ducem inde atque exercitus partem abiſſe ignoraret. Quid futurum, ſi id palam fiat? & aut inſequi Neronem cum ſex millibus armatorum profectum, Annibal toto exercitu velit, aut caſtra invadere, prædæ relicta, ſine viribus, ſine imperio, ſine auſpicio? Veteres ejus belli clades, duo conſules proximo anno interfecti terrebant. & ea omnia accidiſſe, quum unus imperator, unus exercitus hoſtium in Italia eſſet: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Annibales in Italia eſſe. quippe & Aſdrubalem, patre eodem Amilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hiſpania annos Romano exercitum bello, gemina victoria inſignem, duobus exercitibus cum clariſſimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hiſpania & concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis quam Annibalem ipſum gloriari poſſe. quippe in iis locis hunc coëgiſſe exercitum, quibus ille majorem partem militum fame, ac frigore, quæ miſerrima mortis genera ſunt, amiſiſſet. Adjiciebant etiam periti rerum Hiſpaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congreſſurum: ſed quem in ſaltu impedito deprehenſus forte, haud ſecus quam puerum, conſcribendis fallacibus conditionibus pacis fruſtratus eluſiſſet.* Omnia majora etiam vero præſidia hoſtium, minora ſua, metu interprete ſemper in deteriora inclinato, ducebant.

Cap. XLV. Nero poſtquam jam tantum intervalli ab hoſte fecerat, ut detegi conſilium ſatis tutum eſſet, paucis milites alloquitur. *Negat ullius conſilium imperatoris in ſpeciem audacius, reipſa tutius fuiſſe, quam ſuum. Ad certam eos ſe victoriam* toto exercitu civium ſociorumque quod roboris erat, deligit, ſex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare ſe in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præſidium velle, ut ad iter parari omnes eſſent. Profectus nocte, flexit in Picenum. Et conſul quidem quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat; relicto Q. Catio legato, qui caſtris præeſſet.

Cap. XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum caſtra Punica objecta Romanis mœnibus portiſque fuerant. neque ſatis conſtabat animis, tam audax iter conſulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius eſt) ex eventu famam habiturum. *Caſtra prope Annibalem hoſtem relicta ſine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod robo-*

ducere. quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad ſatietatem ipſius peditum atque equitum datæ ab ſenatu copiæ fuiſſent, majores, instructioreſque quam ſi adverſus ipſum Annibalem iret, profectus ſit; eo ipſos quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie (nam ne ante audiretur, daturum operam) alterum conſulem, & alterum exercitum adveniſſe, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, & parva momenta in ſpem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene geſta partæ fructum prope omnem ipſos laturos. Semper quod poſtremum adjectum ſit, id rem totam videre traxiſſe. Cernere ipſos, quo concurſu, qua admiratione, quo favore hominum iter ſuum celebretur. Et, hercule, per inſtructa omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effuſorum, inter vota ac preces & laudes ibant: illos præſidia Reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant: In illorum armis dextriſque ſuam liberorumque ſuorum ſalutem ac libertatem repoſitam eſſe. Deos omnes Deaſque precabantur, ut illis fauſtum iter felixque pugna, matura ex hoſtibus victoria eſſet: damnarenturque ipſi votorum, quæ pro iis ſuſcepiſſent. Ut quemadmodum nunc ſolliciti proſequerentur eos, ita paucos poſt dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro ſe quiſque, & offerre & fatigare precibus, ut quæ ipſis jumentiſque uſui eſſent, ab ſe potiſſimum ſumerent. benigne omnia cumulata dare. Modeſtia certare milites, ne quid ultra uſum neceſſarium ſumerent: nihil morari, nec ab ſignis abſiſtere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix quod ſatis ad naturale deſiderium corporum eſſet, quieti dare. Et ad collegam præmiſſi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire ſeſe vellet, iiſdem an aliis conſidere caſtris. Nocte clam ingredi melius viſum eſt.

Cap. XLVI. Teſſera per caſtra ab Livio conſule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari caſtra opus eſſe, ne hoſtis adventum alterius conſulis ſentiret & coartatio plurium in anguſto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, ſecum in expeditionem tulerat. Cæterum in ipſo itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus ſeſe ultro; & veteribus militibus perfunctis jam militia; & juvenibus, quos certatim nomina dantes, ſi quorum corporis ſpecies, roburque virium aptum militiæ videbatur, conſcripſerat. Ad Senam caſtra alterius conſulis erant: & quingentos inde ferme paſſus Aſdrubal aberat. ac vigiliis reficeret militem Nero; ſimul & ad noſcendum hoſtem paucos ſibi ſumeret dies, tempus pugnæ differretur. Nero non ſuadere modo, ſed ſumma ope orare inſtitit, *ne conſilium ſuum, quod tutum celeritas feciſſet, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus eſſet) velut torpentem Annibalem, nec caſtra ſua ſine duce relicta aggredi, nec ad ſequendum ſe iter intendiſſe. antequam ſe moveat, deleri exercitum Aſdrubalis poſſe, redireque in Apuliam. Qui prolatando ſpatium hoſti det, eum & illa caſtra prodere Annibali, & aperire in Galliam iter; ut per otium ubi velit, Aſdrubali conjungatur. Extemplo ſignum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hoſtium abſentium, præſentiumque. dum neque illi ſciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem eſſe.* Conſilio dimiſſo, ſignum pugnæ proponitur, confeſtimque in aciem procedunt.

Cap. XLVII. Jam hoſtes ante caſtra inſtructi ſtabant. moram pugnæ attulit, quod Aſdrubal provectus ante ſigna cum paucis equitibus, ſcuta vetera hoſtium notavit, quæ ante non viderat, & ſtrigoſiores equos. multitudo quoque major ſolito viſa eſt. Suſpicatus enim, id quod erat, receptui propere cecinit, ac miſit ad flumen, unde aquabantur: ubi & excipi aliqui poſſent, & notari oculis, ſi qui forte aduſtioris coloris, ut ex recenti via, eſſent; ſimul circumvehi procul caſtra jubet, ſpecularique, num auctum aliqua parte ſit vallum: & ut attendant, ſemel biſne ſignum canat in caſtris. Ea quum ordine omnia relata eſſent; caſtra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, ſicut ante adventum conſulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quicquam quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem aſſuetumque Romano hoſti movit; quod ſemel in prætoriis caſtris ſignum, bis in conſularibus referebant ceciniſſe.

Itaque quum jam appropinquaret, tectus montibus ſubſtitit Nero: ne ante noctem, caſtra ingrederetur. Silentio ingreſſi, ab ſui quiſque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum ſumma omnium lætitia hoſpitaliter excipiuntur. Poſtero die conſilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Caſtra juncta conſulum caſtris habebat: & ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo inſideret anguſtos ſaltus, ut tranſitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hoſtem omnibus artibus belli fuerat. Is tum in conſilio aderat. Multorum eo inclinant ſententiæ, ut, dum feſſum via

duos profecto conſules eſſe, & quonam modo alter ab Annibale abſceſſiſſet, cura angebat. Minime id quod erat, ſuſpicari poterat, tantæ rei fruſtratione Annibalem eluſum: ut ubi dux, ubi exercitus eſſet, cum quo caſtra collata haberet, ignoraret. Profecto haud mediocri clade abſterritum inſequi non auſum. magnopere vereri; ne perditis rebus ſerum ipſe auxilium veniſſet: Romaniſque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hiſpania eſſet. Interdum, literas ſuas ad eum non perveniſſe, credere: interceptiſque iis, conſulem ad ſeſe opprimendum acceleraſſe. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato ſigno, ut taciti vaſa colligerent, ſigna ferri juſſit. In trepidatione & nocturno tumultu duces, parum intente aſſervati, alter in deſtinatis iam inde ante animo latebris ſubſedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit: ita deſertum à ducibus agmen, primo per agros palatur; feſſique aliquot ſomno ac vigiliis ſternunt corpora paſſim, atque infrequentia relinquunt ſigna. Aſdrubal, dum lux viam oſtenderet, ripa fluminis ſigna ferri jubet. & per tortuoſi amnis ſinus flexuſque errorem volvens haud multum proceſſit; ubi prima lux tranſitum opportunum oſtendiſſet, tranſiturus. ſed quum, quantum mare abſcedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada; diem terendo, ſpatium dedit ad inſequendum ſeſe hoſti.

Cap. XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde aſſecutus cum levi armatura. Qui quum feſſum agmen carperent ab omni parte incurſarentque, & jam omiſſo itinere, quod fugæ ſimile erat, caſtra metari Pœnus in tumulo ſuper fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, ſed ad conſerendum extemplo prœlium inſtructis, armatiſque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies eſt; Claudius dextro in cornu, Livius ab ſiniſtro pugnam inſtruit: media acies prætori tuenda datur. Aſdrubal omiſſa munitione caſtrorum poſtquam pugnandum vidit, in prima acie ante ſigna elephantos conlocat. circa eos lævo in cornu adverſus Claudium Gallos opponit; haud tantum eis fidens, quantum ab hoſte timeri eos credebat. Ipſe dextrum cornu adverſus M. Livium ſibi, atque Hiſpanis (& ibi maxime in vetere milite ſpem habebat) ſumpſit. Ligures in medio poſt elephantos poſiti; ſed longior quam latior acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hiſpani tenebant, cum ſiniſtro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prœlium eminens ceſſabat. collis oppoſitus arcebat, ne

longum iter emenſi ſumus? clamitans militibus, quum in adverſum collem fruſtra ſigna erigere conatus eſſet; poſtquam ea regione penetrari ad hoſtem non videbat poſſe; cohortes aliquot ſubductas è dextro cornu, ubi ſtationem magis ſegnem quam pugnam futuram cernebat, poſt aciem circumducit. & non hoſtibus modo, ſed etiam ſuis inopinantibus in ſiniſtrum hoſtium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut quum oſtendiſſent ſe ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hiſpani Ligureſque: & ad Gállos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab ſignis aberant, nocte dilapſi, ſtratique ſomno paſſim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis feſſi, intolerantiſſima laboris corpora, vix arma humeris geſtabant. Et jam diei medium erat, ſitiſque & calor hiantes, cædendos capiendoſque affàtim præbebat.

Cap. XLIX. Elephanti plures ab ipſis rectoribus quam ab hoſte interfecti. fabrile ſcalprum cum malleo habebant, id, ubi ſævire belluæ ac ruere in ſuos cœperant, magiſter inter aures poſitum, ipſo in articulo quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat, ictu adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi ſpem viciſſent. primuſque id Aſdrubal inſtituerat, dux quum ſæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, ſuſtinuit: ille feſſos, abnuenteſque tædio & labore, nunc precando, nunc caſtigando, accendit: ille fugientes revocavit, omiſſamque pugnam aliquot locis reſtituit. poſtremo, quum haud dubie fortuna hoſtium eſſet, ne ſupereſſet tanto exercitui ſuum nomen ſecuto, concitato equo ſe in cohortem Romanam immiſit. Ibi ut patre Amilcare & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello, una acie tantum hoſtium interfectum eſt, redaut a fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium, Aſdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hiſpani, vetus miles perituſque Romanæ pugnæ, & Ligures; durum in armis genus. eodem verſi elephanti, qui primo impetu turbaverant anteſignanos, & jam ſigna moverant loco: deinde, creſcente certamine & clamore, impotentius jam regi, & inter duas acies verſari, velut incerti quorum eſſent; haud diſſimiliter navibus ſine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti curſu tam*

ditaque æqua Cannenſi clades, vel ducis vel exercitus interitu videbatur. Quinquaginta ſex millia hoſtium occiſa: capta quinque millia & quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hoſtes erant, ſupra quatuor millia capitum recepta. Id ſolatii fuit pro amiſſis eo prœlio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum, ſociorumque occiſa. Adeoque etiam victores ſanguinis cædiſque ceperat ſatias, ut poſtero die, quum eſſet nuntiatum Livio conſuli, Gallos Ciſalpinos, Ligureſque, qui aut prœlio non affuiſſent, aut inter cædem effugiſſent, uno agmine abire ſine certo duce, ſine ſignis, ſine ordine ullo aut imperio: poſſe, ſi una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Superſint*, inquit, *aliqui nuncii, & hoſtium cladis, & noſtræ virtutis*. Nero ea nocte, quæ ſecuta eſt pugnam, citatiore quam inde venerat agmine, die ſexto ad ſtativa ſua atque ad hoſtem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo præceſſerat nuncius, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio eſſent, celebratum eſt. Nam Romæ neuter animi habitus ſatis dici enarrarique poteſt: nec quo incerta exſpectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium conſulem profectum fama attulit, ab orto ſole ad occidentem, aut ſenator quiſquam à curia atque ab magiſtratibus abſceſſit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipſis opis erat, in preces obteſtationeſque verſæ; per omnia delubra vagæ ſuppliciis votiſque fatigare Deos. tam ſollicitæ ac ſuſpenſæ civitati, fama incerta primo accidit: duos Narnienſes equites in caſtra, quæ in faucibus Umbriæ oppoſita erant, veniſſe ex prœlio nunciantes, cæſos hoſtes. Et primo magis auribus quam animis id acceptum erat, ut majus lætiuſque, quam quod mente capere, aut ſatis credere poſſent: & ipſa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino miſſæ ex caſtris afferuntur de Narnienſium equitum adventu. Et literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, ſenatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concurſum eſt, ut adire nuncius non poſſet, traheretur que à percunctantibus, vociferantibuſque, ut in Roſtris, priuſquam in ſenatu, literæ recitarentur. tandem ſummoti, & coërciti à magiſtratibus: diſpenſarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In ſenatu primum, deinde in concione literæ recitatæ ſunt: & pro cujuſque ingenio aliis jam certum gaudium, aliis nulla

rire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium uſque pontem continens agmen pervenit. Legati erant, L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus. circumfuſi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; quum alii ipſos, alii comites eorum, quæ acta eſſent, percunctarentur, & ut quiſque audierat, exercitum hoſtium imperatoremque occiſum, legiones Romanas incolumes, ſalvos conſules eſſe; extemplo aliis porro impertiebant gaudium ſuum. Quum ægre in curiam perventum eſſet; multo ægrius ſummota turba ne Patribus miſceretur, literæ in ſenatu recitatæ ſunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius literis recitatis, ipſe planius omnia, quæ acta erant, expoſuit; cum ingenti aſſenſu, poſtremo etiam clamore univerſæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Diſcurſum inde, ab aliis circa templa Deum, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberiſque tam lætum nuncium impertirent. Senatus, quod M. Livius, & C. Claudius conſules, incolumi exercitu, ducem hoſtium legioneſque occidiſſent, ſupplicationem in triduum decrevit. eam ſupplicationem C. Hoſtilius prætor pro concione edixit; celebrataque à viris fœminiſque eſt. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere: quum matronæ ampliſſima veſte cum liberis, perinde ac ſi debellatum foret, omni ſolutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde haud ſecus quam in pace, res inter ſe contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum ſolvendo, auderent. C. Claudius conſul quum in caſtra rediſſet, caput Aſdrubalis, quod ſervatum cum cura attulerat, projici ante hoſtium ſtationes, captivoſque Afros vinctos, ut erant, oſtendi, duos etiam ex his ſolutos ire ad Annibalem, & expromere quæ acta eſſent, juſſit. Annibal tanto ſimul publico familiarique ictus luctu; *agnoſcere ſe fortunam Carthaginis*, fertur dixiſſe: caſtriſque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffuſa latius tueri non ante futura fides erat, quam legatos, conſulumve literas audiſſent.

Cap. LI. Ipſos deinde appropinquare legatos allatum eſt. tum enimvero omnis ætas currere obvii; primus quiſque oculis auribuſque hau-

poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios, contraheret; & Metapontinos, civitatem univerſam, excitos ſedibus ſuis, & Lucanorum, qui ſuæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

EPI-

EPITOME

LIBRI XXVIII.

REs in Hiſpania proſpere geſtæ à Silano Scipionis legato & ab L. Scipione fratre adverſus Pœnos, Sulpicio Proconſule & ab Attalo Rege Aſiæ adverſus Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. Quum M. Livio, & Claudio Neroni conſulibus triumphus decretus eſſet: Livius, qui in provincia ſua rem geſſerat, quadrigis invectus eſt: Nero qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo eſt ſecutus. & in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit. nam & plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in æde Veſtæ negligentia virginis, quæ non cuſtodierat, extinctus eſt: virgo cæſa eſt flagro. P. Scipio in Hiſpania cum Pœnis debellavit, decimoquinto anno ejus belli, anno quinto poſtquam ierat: exclusiſque in totum poſſeſſione ejus hoſtibus, Hiſpaniam recepit. & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum, duobus navigiis tranſvectus, fœdus junxit. Aſdrubal Giſgonis, ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagine Nova dedit: non ex gladiatoribus, ſed ex iis qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen deſcendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Aſtapa urbs abs Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo extructo occiderunt, & ſe inſuper præcipitaverunt. Ipſe Scipio, dum gravi morbo implicitus eſſet, ſeditionem in parte exercitus motam, confirmatus diſcuſſit: rebellanteſque Hiſpaniæ populos coëgit in deditionem venire. Et amicitia facta eſt cum Maſiniſſa rege Numidarum, qui illi auxilium, ſi in Africam trajeciſſet, pollicebatur: cum Gaditanis quoque poſt diſceſſum inde Magonis, cui ex Carthagine ſcriptum erat, ut in Italiam trajiceret. Romam reverſus, conſulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data eſt: permiſſumque in Africam trajiceret, ſi ex republ. eſſe cenſeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari inſula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

CAPUT I.

QUum tranſitu Aſdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hiſpaniæ viderentur; renatum ibi ſubito par priori bellum eſt. Hiſpanias ea tempeſtate ſic habebant Romani, Pœnique. Aſdrubal Giſgonis filius ad Oceanum penitus, Gadeſque conceſſerat. Noſtri maris ora, omniſque ferme Hiſpania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno in locum Barcini Aſdru-

fugis ad hoſtem pervenit. Eiſdem auctoribus compertum eſt, quum decem circiter millia ab hoſte abeſſent, bina caſtra circa viam, qua irent, eſſe: læva Celtiberos, novum exercitum ſupra novem millia hominum, dextra Punica tenere caſtra. hæc ſtationibus, vigililis, omni juſta militari cuſtodia tuta & firma eſſe: illa altera ſoluta neglectaque, ut barbarorum & tironum, & minus timentium quod in ſua terra eſſent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, ſigna quam maxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab ſtationibus Punicis conſpiceretur. ipſe præmiſſis ſpeculatoribus, citato agmine ad hoſtem pergit.

balis novo cum exercitu ex Africa tranſgreſſus, Magonique junctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria eſt, brevi magnum hominum numerum armaſſet; Scipio adverſus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, miſit. Silanus quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & aſperitates viarum, & anguſtiæ ſaltibus crebris, ut pleraque Hiſpaniæ ſunt, incluſæ) tamen non ſolum nuncios, ſed etiam famam adventus ſui prægreſſus, ducibus indidem ex Celtiberia trans-

Cap. II. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quiſquam hoſtium ſenſerat. confragoſa loca, & obſita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, conſidere militem, & cibum capere jubet. iterum ſpeculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum ſarcinis in medium conjectis arma Romani capiunt: acieque juſta in pugnam vadunt. Mille paſſuum aberant, quum ab hoſte conſpecti ſunt, trepidarique repente cœptum. & Mago ex caſtris, citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur.

Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia ſcutatorum & ducenti equites; hanc juſtam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat : cæteram levem armaturam, in ſubſidiis poſuit. Quum ita inſtructos educeret caſtris, vixdum in egreſſos vallo Romani pila conjecerunt. Subſidunt Hiſpani adverſus emiſſa tela ab hoſte, inde ad mittenda ipſi conſurgunt; quæ quum Romani conferti, ut ſolent, denſatis excepiſſent ſcutis; tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta eſt. Cæterum aſperitas locorum, & Celtiberis, quibus in prœlio concurſare mos eſt, velocitatem inutilem faciebat : & haud iniqua eadem erat Romanis ſtabili pugnæ aſſuetis; niſi quod anguſtiæ & internata virgulta ordines dirimebant : & ſinguli binique, velut cum paribus, conſerere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hoſtibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam ferme omnibus ſcutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura, & Carthaginienſes, qui ex alteris caſtris ſubſidio venerant, perculſi cædebantur. duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis, qui poſtremi jam profligato prœlio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat ſecuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Aſdrubalem pervenerunt. Celtiberi novus miles, in proximas dilapſi ſilvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria, nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (ſi licuiſſet eis, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma ſolli-

libus peditum, & mille equitum, ad oppugnandam opulentiſſimam in iis locis urbem, Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Meleſſum finibus eſt Hiſpanæ gentis. ager frugifer. argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Aſdrubali ad excurſiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio caſtris prope urbem poſitis, prius quam circumvallaret urbem, miſit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, ſuaderentque, ut amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati reſpondebatur, foſſa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit ut una ſemper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare eſt, atrox ſane & anceps prœlium fuit : non ſubire, non ſcalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam qui erexerant ad murum ſcalas, alii furcis ad idipſum factis detrudebantur, in alios lupi ſuperne ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate ſuorum exæquatum certamen eſſe, & jam eo ſuperare hoſtem, quod ex muro pugnaret; duabus ſimul partibus, prima recepta, urbem eſt aggreſſus. Quæ res tantum pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga deſererent : & Punicum præſidium metu, ne prodita urbs eſſet, relictis ſtationibus in unum ſe colligeret. Timor inde oppidanos inceſſit, ne, ſi hoſtis urbem intraſſet, ſine diſcrimine, Pœnus an Hiſpanus eſſet, obvii paſſim cæderentur. Itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido ſeſe ejecerunt; ſcuta præ ſe tenentes ne tela procul conjicerencitare populos) oppreſſa erat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio ſpem debellandi, ſi nihil eam ipſe cunctando moratus eſſet, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hiſpaniam adverſus Aſdrubalem pergit. Pœnus quum caſtra tum forte ad ſociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, ſignis repente ſublatis, fugæ magis, quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Cæterum quoad continuiſſet exercitum, propoſitum bello ſe fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem paſſim in civitates dimiſit, ut & muris ſe ipſi & armis muros tutarentur.

Cap. III. Scipio ubi animadvertit, diſſipatum paſſim bellum, & circumferre ad ſingulas urbes arma, diutini magis quam magni eſſe operis, retro vertit iter; ne tamen hoſtibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem mil-

rur; dextras nudas oſtentantes, ut gladios abjeciſſe appareret. id utrum parum ex intervallo ſit conſpectum, an dolus aliquis ſuſpectus fuerit, incompertum eſt. Impetus hoſtilis in transfugas factus: nec ſecus, quam adverſa acies, cæſi. Eademque porta ſigna infeſta in urbem illata: & aliis partibus ſecuribus, dolabriſque cædebantur & refringebantur portæ, & ut quiſque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Aditum erat & triariorum equiti præſidium. legionarii cæteras partes pervadunt: direptione & cæde obviorum, niſi qui armis ſe tuebantur, abſtinuerunt. Carthaginienſes omnes in cuſtodiam dati ſunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauſerant portas. cæteris traditum oppidum, ſuæ redditæ res. Cecidere in urbis eius oppugnatione hoſtium duo millia ferme, Romanorum hand plus nonaginta.

Cap. IV. Læta & ipſis, qui rem geſſere, urbis ejus expugnatio fuit & imperatori cæteroque exercitui, & ſpecioſum adventum ſuum, ingentem turbam captivorum præ ſe agentes, fecerunt. Scipio collaudato fratre, quum quanto poterat verborum honore, Carthagini ab ſe captæ, captam ab eo Oringin æquaſſet, quia & hiems inſtabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum paſſim per provinciam exercitum Aſdrubalis conſectari poſſet; in citeriorem Hiſpaniam omnes ſuas copias reduxit: dimiſſiſque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam miſſo, & Hannone hoſtium imperatore, cæteriſque nobilibus captivis, ipſe Tarraconem conceſſit. Eodem anno claſſis Romana cum M. Valerio Lævino proconſule ex Sicilia in Africam tranſmiſſa in Uticenſi Carthaginienſique agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginienſium circa ipſa mœnia Uticæ, prædæ actæ ſunt. Repetentibus Siciliam claſſis Punica (ſeptuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & ſeptem naves ex iis captæ ſunt, quatuor in alto merſæ. cætera fuſa ac fugata claſſis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulſis hoſtium navibus, magni commeatus frumenti Romam ſubvecti.

Cap. V. Principio æſtatis ejus, qua hæc ſunt geſta, P. Sulpicius proconſul, & Attalus rex quum Æginæ (ſicut ante dictum eſt) hibernaſſent, Lemnum inde claſſe juncta, Romanæ quinque & viginti quinqueremes, regiæ quinque & triginta, tranſmiſerunt. Et Philippus, ut, ſeu terra ſeu mari obviam eundum hoſti foret, paratus ad omnes conatus eſſet, ipſe Demetriadem ad mare deſcendit: Lariſſam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab ſociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Suſtulerant enim animos Ætoli, quum ab Romana ſocietate, tum poſt Attali adventum: finitimoſque depopulabantur. nec Acarnanes ſolum Bœotique, & qui Eupylarum ſaltum, ubi anguſtæ fauces coartant iter, foſſa valloque intercludi ab Ætolis nunciabant, ne tranſitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnem ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout tempus ac res ſe daret, omnibus laturum ſe auxilium. in præſentia, quæ maxime urgebat res, Peparethum præſidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno claſſe tranſmiſſa omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltaſtis (pelta cetræ haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum; ut omnes inſulæ partes tueri poſſent. ipſe Scotuſſam eſt profectus: eodemque ab Lariſſa Macedonum copias traduci juſſit. Eo nunciatum eſt, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad conſultandum de ſumma belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret ſubito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. & concilio quidem dimiſſo jam venit: ſegetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maxime in ſinu Æniano vaſtatis, Scotuſſam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recipit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere, in Phocidem, atque Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipſe in Tiſæo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Nicæam trajecerunt. inde claſſem in Eubœam ad urbem Oreum tranſmittunt: quæ ab Demetriaco ſinu Chalcidem & Euripum petenti, ad lævam prima urbium Eubœæ poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani à mari, regii à terra oppugnarent.

bœam incolunt, in magno metu erant: ſed Achæi quoque; quos ſuper Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argivorum fine poſitis caſtris terrebat. hi omnes ſuis quiſque urbibus, quæ pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipſius tranquillæ nunciabantur res. & Scerdilædum, Pleuratumque motos eſſe, & Thracum maxime Mædos, ſi quod longinquum bellum regem occupaſſet, proxima Macedoniæ incurſuros. Bœoti quidem & interiores Græciæ populi, Thermo-

Cap. VI. Quatriduo poſtquam appulſa claſſis eſt, urbem aggreſſi ſunt. id tempus occultis cum Platore, qui à Philippo præpoſitus urbi erat, colloquiis abſumptum eſt. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media eſt. cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrociſſimum contractum eſt certamen, & turre inſtructa omni genere telorum, & tormentis machiniſque ad oppugnandam eam ex navibus expoſitis. Quum omnium animos oculoſque id certamen avertiſſet, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata eſt. Oppidani pulſi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi poſiti erant, qui fores portæ objicerent. ita excluſi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præſidium conglobatum ſub arcis muro ſtetit; nec fuga effuſe petita, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator venia à Sulpicio impetrata in naves impoſitos ad Demetrium Phthiotidis expoſuit: ipſe ad Attalum ſe recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum ſucceſſu elatus, Chalcidem inde protinus victrici claſſe petit. ubi haudquaquam ad ſpem eventus reſpondit. Ex patenti utrimque coactum in anguſtias mare, ſpeciem intuenti primo gemini portus in ora duo verſi præbuerit: ſed haud facile alia infeſtior claſſi ſtatio eſt. nam & venti ab utriuſque terræ præaltis montibus, ſubiti ac procelloſi ſe dejiciunt, & fretum ipſum Euripi non ſepties die, ſicut fama fert, temporibus ſtatis reciprocat: ſed temere in modum venti, nunc huc nunc illuc verſo mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navibus datur. Quum claſſem tam infeſta ſtatio accepit, tum & oppidum alia parte clauſum mari, alia ab terra egregie munitum, præſidioque valido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, ſtabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere ſuſcepta re, Romanus fecit, quod circumſpectis difficultatibus, ne fruſtra tempus tereret, celeriter abſtitit incepto, claſſemque inde ad Cynum Locridis (emporium id eſt Opuntiorum urbis mille paſſuum à mari ſitæ) trajecit.

expertibus regiis, direptum fuerat. Cum Romana claſſis Oreum ſe recepiſſet, Attalus ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus. adeoque improviſa res fuit, ut niſi Cretenſium quidam forte pabulatum ab urbe longius progreſſi, agmen hoſtium procul conſpexiſſent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompoſitus, curſu effuſo mare ac naves petit. & molientibus ab terra naves Philippus ſupervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accuſans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amiſiſſet. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod quum trahere obſidionem in adventum ſuum potuiſſent, viſo ſtatim hoſte prope in voluntariam deditionem conceſſiſſent. Compoſitis circa Opuntem rebus, Toronem eſt profectus. Et Attalus primo Oreum ſe recepit. inde quum fama accidiſſet, Pruſiam Bithyniæ regem in fines regni ſui tranſgreſſum, omiſſis Romanis rebus, atque Ætolico bello, in Aſiam trajecit. Et Sulpicius Æginam claſſem recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine quam Opuntem Attalus cœperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthiotidis. urbe ſua capta à Philippo, quum in fidem Ætolorum perfugiſſent, ſedem eis Ætoli eam dederant, urbis vaſtatæ ac deſertæ priore ejuſdem Philippi bello. Tum ab Torone, ſicut paulo ante dictum eſt, recepta profectus, Tritonon, & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida cepit. inde Elatiam, juſſis ibi ſe opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum trajecit.

Cap. VII. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, ſed ſerius Platoris fraude è ſpecula elati: & impari maritimis viribus, haud facilis erat in inſulam claſſi acceſſus. ita res per cunctationem omiſſa. Ad Chalcidis auxilium ubi ſignum accepit, impigre eſt motus. nam & ipſa Chalcis, quanquam ejuſdem inſulæ urbs eſt, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem quam mari habeat. Igitur Philippus dejecto præſidio, fuſiſque Ætolis, qui ſaltum Thermopylarum inſidebant, quum ab Demetriade Scotuſſam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hoſtes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam millia amplius ſexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. conceſſerat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite,

Ætolorumque) nuncius aſſertur, Machanidam, Olympiorum ſolenne ludicrum parantes Eleos, aggredi ſtatuiſſe. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno reſponſo dimiſſis; ſe neque cauſſam ejus belli fuiſſe; nec moram (ſi modo æqua & honeſta conditione liceat) paci facturum; cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum deſcendit. unde commeatibus ſumptis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam cum Heræam veniſſet, audito, Machanidam fama adventus ſui territum refugiſſe Lacedæmonem, Ægium ſe ad conſilium Achæorum recepit: ſimul claſſem Punicam, ut mari quoque aliquid poſſet, accitam, ibi ratus ſe inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanoſque audiſſent; veriti ne ad ſe iretur, & intra Rhium

(fauces eæ ſunt Corinthii ſinus) opprimerentur.

Cap. VIII. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipſe raptim eſſet, nulli tamen ſe rei in tempore occurriſſe, & rapientem omnia ex oculis eluſiſſe celeritatem ſuam fortunam. In concilio autem diſſimulans ægritudinem, elato animo diſſeruit: *teſtatus Deos hominesque, ſe nullo loco, nec tempore defuiſſe, quin ubi hoſtium arma concrepuiſſent, eo quanta maxima poſſet celeritate tenderet: ſed vix rationem inire poſſe, utrum ab ſe audacius, an fugacius ab hoſtibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, ſic Sulpicium à Chalcide, ſic eis ipſis diebus Machanidam è manibus ſuis elapſum. Sed non ſemper felicem eſſe fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, ſi modo congreſſus cum hoſtibus ſis, viceris. Quod primum eſſet, confeſſionem ſe hoſtium habere, nequaquam pares eſſe ſibi: brevi & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos ſecum quam ſpe pugnaturos.* Læti regem ſocii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod ſuorum fuiſſe finium ſatis probabant, reſtituit. inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus ſeptem, & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginienſium claſſi, miſerat in Corinthium ſinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupallum ſunt, exſcenſionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis caſtellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in ſilvas monteſque refugit. Pecora, quæ inter feſtinationem abigi neſitis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus ſociis latum ab ſe auxilium, retro in regnum conceſſit, ut Dardanis bellum inferret.

Cap. IX. Extremo æſtatis ejus, qua hæc in Græcia geſta ſunt, quum Q. Fabius Maximus pater legatus ab M. Livio conſule Romam ad ſenatum nunciaſſet, conſulem ſatis præſidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum ſuis legionibus eſſe: decedere ſe inde, ac deduci exercitum conſularem poſſe; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, ſed collegam quoque ejus C. Claudium juſſerunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppoſitas manere in provincia juſſerunt. Inter conſules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam geſſiſſent; ita, quamquam ex diverſis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneſte qui prior veniſſet, collegam ibi opperiri juſſus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneſte venirent. inde præmiſſo edicto, ut triduo poſt frequens ſenatus ad ædem Bellonæ adeſſet, omni multitudine obviam effuſa, ad urbem acceſſere. Non ſalutabant modo univerſi circumfuſi, ſed contingere pro ſe quiſque victrices dextras conſulum cupientes; alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis reſpublica eſſet. In ſenatu quum more omnium imperatorum, expoſitis rebus ab ſe geſtis, poſtulaſſent, ut pro republica fortiter feliciterque adminiſtrata, & Diis immortalibus haberetur honos, & ipſis triumphantibus urbem inire liceret: Se vero ex quierant, ſunt direpta & in naves compulſa. Cum his cæteraque præda, Nicia prætore Achæorum Ægium miſſo, quum Corinthum petiſſet, pedeſtres inde copias per Bœotiam terra duci juſſit. ipſe ab Cenchreis præter terram Atticam ſuper Sunium navigans, inter medias prope hoſtium claſſes, Chalcidem pervenit. inde, collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque ſpes flexiſſent eorum animos; hortatuſque in poſterum, ut eadem conſtantia permanerent in ſocietate, ſi ſuam quam Oritanorum atque Opuntiorum fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam ſe Romanis tradere, maluerant, ſumma rerum & cuſtodia urbis permiſſa: ipſe Demetriadem ab Eubœa, unde primo ad opem ferendam ſociis profectus erat, trajecit. Caſſandreæ deinde centum navium longarum carinis po-

quæ poſtularent, decernere Patres, merito Deorum primum, dein ſecundum Deos, conſulum, reſponderunt; & ſupplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto, inter ipſos, ne quum bellum communi animo geſſiſſent, triumphum ſepararent, ita convenit: *ut quoniam & in provincia M. Livii res geſta eſſet, & eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auſpicium fuiſſet; & exercitus Livianus deductus Romam veniſſet, Neronis deduci non potuiſſet de provincia; ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites ſequerentur: C. Claudius equo ſine militibus inveheretur* Ita conſociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui quantum merito anteibat, tantum honore collegæ ceſſerat, gloriam auxit: *illum equitem ajebant ſex dierum ſpatio tranſcurriſſe longitudinem Italiæ: & eo die cum Aſdrubale in Gallia ſignis col-*

latis pugnaſſe, quo eum caſtra adverſus ſeſe in Apulia poſita habere Annibal credidiſſet. Ita unum conſulem pro utraque parte Italiæ adverſus duos duces, duos imperatores, hinc conſilium ſuum, hinc corpus oppoſuiſſe. Nomen Neronis ſatis fuiſſe ad continendum caſtris Annibalem: Aſdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus obrutum atque exſtinctum eſſe? Itaque iret alter conſul ſublimis curru multijugis, ſi vellet, equis. Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam ſi pedes incedat; vel parta eo bello, vel ſpreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi ſermones ſpectantium Neronem uſque in Capitolium proſecuti ſunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt ſeſtertium tricies octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos ſenos aſſes diviſit. tantundem C. Claudius abſentibus militibus ſuis eſt pollicitus, quum ad exercitum rediſſet. Notatum eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in conſulem ſuum jactata. Equites L. Veturium, & Q. Cæcilium legatos magnis tuliſſe laudibus: hortatoſque eſſe plebem, ut eos conſules in proximum annum crearent. adjeciſſe equitum prærogativæ auctoritatem conſules; poſtero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera uſi eſſent, commemorantes.

Cap. X. Quum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuiſſet, C. Claudius conſul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Cæcilium magiſtrum equitum. à M. Livio dictatore creati conſules L. Veturius, Q. Cæcilius. is ipſe, qui tum erat magiſter equitum. Inde prætorum comitia habita, creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Aſellus, Q. Mamilius Thurinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator magiſtratu abdicato, dimiſſoque exercitu, in Etruriam provinciam ex ſenatusconſulto eſt profectus, ad quæſtiones habendas, qui Etruſcorum Umbrorumque populi defectionis ab Romanis ad Aſdrubabanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diviſi: conſulum alteri, quem C. Claudius prioris anni conſul; alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuiſſet exercitum: in Etruria duas volonum legiones à C. Terentio proprætore M. Livius proconſul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. & Q. Mamilio, ut collegæ juriſdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum eſt: juſſuſque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos ſub adventum Aſdrubalis defeciſſent. C. Servilio cum Cannenſibus duabus legionibus, ſicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hoſtilius præfuerat, deportatus. novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret ſecum, conſules conſcripſerunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hoſtilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium eſt. M. Valerius proconſul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cætera omni claſſe redire ad urbem juſſus.

Cap. XI. In civitate tanto diſcrimine belli ſollicita, quum omnium ſecundorum adverſorumque cauſas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipſis duo prolapſi angues. Ab Antio nunciatum eſt, cruentas ſpicas metentibus viſas eſſe. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque fœmina natus erat. Et Albæ duo ſoles viſos referebant: & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo ſudore manaſſe in circo Flaminio dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini, de Cœlo tactæ. Prodigia conſules hoſtiis majoribus procurare juſſi, & ſupplicationem unum diem habere. Ea ex ſenatusconſulto facta. Plus omnilem ſub adventum ejus conſilia agitaſſent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juviſſent. Hæc eo anno domi militiæque geſta. Ludi Romani ter toti inſtaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii ſemel toti inſtaurati ab ædilibus plebis Manio Pomponio Mathone, & Q. Mamilio Thurino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone, & Q. Cæcilio Metello conſulibus, Bruttii ambobus, ut cum Annibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde ſortiti ſunt: M. Cæcilius Metellus urbus aut nunciatis peregre, aut viſis domi prodigiis, terruit animos hominum, ignis in æde Veſtæ exſtinctus. cæſaque flagro eſt Veſtalis, cujus cuſtodia noctis ejus fuerat, juſſu L. Licinii pontificis. Id quamquam nihil portendentibus Deis, cæterum negligentia humana acciderat, tamen & hoſtiis majoribus procurari, & ſupplicationem ad Veſtæ haberi placuit. Priuſquam proficiſcerentur conſules ad bellum, moniti ab ſenatu ſunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deum benignitate ſummotum bellum ab urbe Romana & Latio eſſe, & poſſe ſine* *metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliæ, quam Italiæ colendæ majorem curam eſſe.* Sed res haudquaquam erat populo facilis; & liberis cultoribus bello adſumptis, & inopia ſervitiorum, & pecore direpto, villiſque dirutis aut incenſis. magna tamen pars auctoritate conſulum compulſa in agros remigravit. Moverant autem hujuſce rei mentionem Placentinorum & Cremonenſium legati, querentes, agrum ſuum ab accolis Gallis incurſari, ac vaſtari: magnamque partem colonorum ſuorum dilapſam eſſe: & infrequentes ſe urbes, agrum vaſtum ac deſertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoſte tueretur. Conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt, ut qui cives Cremonenſes atque Placentini eſſent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipſi ad bellum profecti ſunt. Q. Cæcilius conſul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, noviſque militibus, quos ipſe conſcripſerat, ſupplevit. In Conſentinum agrum conſules exercitum duxerunt, paſſimque depopulati, quum agmen jam gravi præda eſſet, in ſaltu anguſto, à Bruttiis jaculatoribuſque Numidis turbati ſunt, ita ut non præda, ſed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quam pugna fuit: & præmiſſa præda, incolumes & legiones in loca tuta evaſere. Inde in Lucanos profecti. ea ſine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

Cap. XII. Cum Annibale nihil eo anno rei geſtum eſt. nam neque ipſe ſe obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque laceſſierunt quietem Romani. tantam ineſſe vim, etſi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce cenſebant. Ac neſcio an mirabilior adverſis quam ſecundis rebus fuerit. quippe qui, quum & in hoſtium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non ſuo civili, ſed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non tum in caſtris factum? nam ad cætera id quoque acceſſerat, ut ne alendi quidem exercitus, niſi ex Bruttio agro ſpes eſſet; qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abſtractam à cultu agrorum bellum occupaverat, & mos vitio etiam inſitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quicquam mittebatur, de Hiſpania retinenda ſollicitis, tamquam omnia proſpera in Italia eſſent. In Hiſpania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe diſparem habebant: eandem, quod prœlio victi Carthaginienſes duce amiſſo in ultimam Hiſpaniæ oram uſque ad Oceanum compulſi erant: diſparem autem, quod Hiſpania, non quam Italia modo, ſed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis ſint, poſtrema omnium, noſtra demum ætate, ductu auſpicioque Auguſti Cæſaris, perdomita eſt. Ibi tum Aſdrubal Giſgonis, maximus clariſſimuſque eo bello ſecundum Barcinos dux, regreſſus ab Gadibus, rebellandi ſpem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hiſpaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equeſtribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum ſeptuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem ſcribunt. Ibi ſuper campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, conſederunt.

Cap. XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata eſſet, neque Romanis legionibus tantæ ſe parem fore multitudini ratus, ut non in ſpeciem ſaltem opponerentur barbarorum auxilia; neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis cauſa fuiſſet patri patruoque, magnum momentum facerent; præmiſſo Silano ad Colcam duodetriginta lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia veſtis, alia arma, alii ritus, alia ſacra, alii prope dei eſſent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipſos, nec adverſus ducem ſeditio extiterit; quum & pecunia ſæpe in ſtipendium, & commeatus in hoſtium agro deeſſent: quorum inopia, priore Punico bello multa infanda inter duces militeſque commiſſa fuerant. Poſt Aſdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus ſpes omnis repoſita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cætera Italia conceſſum; cui non videatur mirabile, nullum mo-

oppidis regnantem, ut equites pediteſque ab eo, quos ſe per hiemem conſcripturum pollicitus erat, acciperet: ipſe ab Tarracone profectus, protinus ab ſociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Caſtulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum & quingenti equites. inde ad Bæculam urbem progreſſus omni exercitu civium, ſociorum; peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Caſtra ponentes eos Mago & Maſiniſſa cum omni equitatu aggreſſi ſunt. turbaſſentque munientes, ni abditi poſt tumulum, opportune ad id poſitum, ab Scipione equites, improviſo in effuſos incurriſſent. Hi promptiſſimum quemque, & proxime vallum, atque in ipſos munitores primum invectum, vixdum prœlio inito fuderunt: cum cæteris, qui ſub ſignis atque ordine agminis inceſſerant, longior & diu ambigua pugna fuit. ſed quum ab ſtationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere juſſi plures & integri feſſis, magnumque jam agmen armatorum à caſtris in prœlium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant; nihil propter pavorem feſtinationemve confuſis ordinibus: dein, poſtquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque ſuſtineri impetus poterat; nihil jam ordinum memores, paſſim qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prœlio, aliquantum & Romanis aucti & diminuti hoſtibus animi erant, tamen numquam per aliquot inſequentes dies ab excurſionibus equitum leviſque armaturæ ceſſatum eſt.

Cap. XIV. Ubi ſatis tentatæ per hæc levia certamina vires ſunt; prior Aſdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani proceſſere. ſed utraque acies pro vallo ſtetit inſtructa: & quum ab neutris pugna cœpta eſſet, jam die ad occaſum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in caſtra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior ſemper Pœnus copias caſtris educebat. prior feſſis ſtando ſignum receptui dabat. ab neutra parte procurſum, telumve miſſum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienſes mixti Afris: cornua ſocii tenebant: erant autem utrimque Hiſpani pro cornibus. ante Punicam noſque hoſtium campos vidit; equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipſe cum peditum agmine caſtris egreditur. nec ex ordine ſolito quicquam acie inſtruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipſa per ſe decerni poterat, quia pulſis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. ſed ubi jam haud plus quingentos paſſus acies inter ſeſe aberant, ſigno receptui dato, Scipio, patefactiſque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam in medium acceptam diviſamque in partes duas, in ſubſidiis poſt cornua locat. Inde ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hiſpanos (ea media acies fuit) preſſo gradu incedere jubet. ipſe è dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent in ſiniſtra parte, quemadmodum ſe tendentem à dextra vidiſſent: & cum expeditis peditum equitumque prius pugnam conſererent cum hoſte, quam coire inter ſe mediæ acies poſſent. Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, terniſque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hoſtem ducebant: ſequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia ſegnius Hiſpanorum ſigna incedebant, & jam conflixerant cornua: quum, quod roboris in acie hoſtium erat, Pœni veterani, Afrique nondum ad teli conjectum veniſſent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, diſcurrere auderent; ne aperirent mediam aciem venienti ex adverſo hoſti. Cornua ancipiti prœlio urgebantur: eques, leviſque armatura, & velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cæaciem elephanti caſtellorum procul ſpeciem præbebant. Jam hoc in utriſque caſtris ſermonis erat, ita, ut inſtructi ſtetiſſent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli cauſa eſſet, pari robore animorum armorumque concurſuros. Scipio ubi hæc obſtinate credita animadvertit, omnia de induſtria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Teſſeram veſperi per caſtra dedit, ut ante lucem viri equique curati & pranſi eſſent: armatus eques frenatos, inſtratoſque teneret equos. Vixdum ſatis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in ſtationes Punicas immiſit: inde confeſtim ipſe cum gravi agmine legionum procedit: præter opinionem deſtinatam ſuorum hoſtiumque, Romano milite cornibus firmatis, ſociis in mediam aciem acceptis. Aſdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo proſiluit, tumultumque ante vallum, & trepidationem ſuorum, & procul ſigna legionum fulgentia, ple-

tera acie.

Cap. X V. Et tum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Balearium tironumque Hiſpanorum, Romano Latinoque militi objecta erat, & procedente jam die vires etiam deficere Aſdrubalis exercitum cœperant, oppreſſos matutino tumultu, coactoſque priuſquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id ſedulo diem extraxerat Scipio, ut ſera pugna eſſet. nam ab ſeptima demum hora peditum ſigna cornibus incucurrerunt. ad medias acies aliquanto ſerius pervenit pugna: Ita ut prius æſtus à meridiano ſole, laborque ſtandi ſub armis, & ſimul fames ſitiſque corpora afficeret, quam manus cum hoſte confererent. Itaque ſteterunt ſcutis innixi. nam ſuper cætera elephanti etiam, tumultuoſo genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ conſternati, è cornibus in mediam aciem ſeſe intulerant. Feſſi igitur corporibus animiſque retulere pedem:

dem; ordines tamen ſervantes, haud ſecus, quam ſi imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipſo acrius, ubi inclinatam ſenſere rem, victores ſe undique inveherent: nec facile impetus ſuſtineri poſſet: quamquam retinebat, obſiſtebatque cedentibus Aſdrubal, *ab tergo eſſe colleis tutumque receptum, ſi modice ſe reciperent*, clamitans; tamen vincente verecundiam metu (quum proximus quiſque hoſtem cederet) terga extemplo data, atque in fugam ſeſe omnes effuderunt. Ac primo conſiſtere ſigna in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant; cunctantibus in adverſum collem erigere aciem Romanis. deinde ut inferri impigre ſigna viderunt integrata fuga, in caſtra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepiſſetque tanto impetu caſtra; ni ſe ex vehementi ſole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejeciſſet, ut vix in caſtra ſua receperint ſe victores: quoſdam etiam religio ceperit, ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienſes, quamquam feſſos labore ac vulneribus, nox imberque ad neceſſariam quietem vocabat; tamen quia metus & periculum ceſſandi non dabat tempus prima luce oppugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circa ex propinquis vallibus congeſtis augent vallum; munimento ſeſe, quando in armis parum præſidii foret, defenſuri. Sed tranſitio ſociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum eſt. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præſidiis tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis ſemel ad defectionem animis ſerperet res, ſilentio proximæ noctis Aſdrubal caſtra movet; proximos colles cum ſex millibus ferme ſemiermium evaſit. cæteri cæſi captique: caſtra tumultuaria raptim Pœni tumulo editiſſimo communierunt: atque inde, cum hoſtis nequicquam ſubire iniquo aſcenſu conatus eſſet, haud difficulter ſeſe tutati ſunt. Sed obſidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque tranſitiones ad hoſtes fiebant. Poſtremo dux ipſe navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gadeis perfugit. Scipio fuga ducis hoſtium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad caſtrorum obſidionem. ipſe cum cæteris copiis, ſeptuageſimis caſtris, protinus cauſſis regulorum civitatumque cognoſcendis, ut præmia ad veram meritorum æſtimationem tribui poſſent, Tarraconem rediit. Poſt profectionem ejus Maſiniſſa cum Silano clam congreſſus, ut ad nova conſilia gentem quoque ſuam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore ſubitæ mutationis cauſſa, quam documento poſt id tempus conſtantiſſimæ ad ultimam ſenectam fidei, ne tum quidem eum ſine probabili cauſſa feciſſe. Mago inde remiſſis ab Aſdrubale navibus Gades petit. Cæteri deſerti ab ducibus pars tranſitione, pars fuga diſſipati per proximas civitates ſunt. nulla manus numero aut viribus inſignis. Hoc maxime modo ductu atque auſpicio P. Scipionis pulſi Hiſpania Carthaginienſes ſunt; tertiodecimo anno poſt bellum initum, quinto poſtquam P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud multo poſt Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

Cap. XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius recevet.

Cap. X V I. Scipio, ut prima luce qui in ſtationibus erant, retulerunt, profectos hoſtes; præmiſſo equitatu ſigna ferri jubet. adeoque citato agmine ducti ſunt, ut ſi via recta veſtigia ſequentes iſſent, haud dubie aſſecuturi fuerint. ducibus eſt creditum, brevius aliud eſſe iter ad Bætim fluvium, ut tranſeuntes aggrederentur. Aſdrubal, clauſo tranſitu fluminis ad Oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effuſi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques, leviſque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: ſed quum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent, & nunc equeſtria, nunc cum velitibus auxiliiſque peditum prœlia confererent, ſupervenerunt legiones. Inde non jam pugna, ſed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipſe dux fugæ auctor, in

ptæ Hiſpaniæ Romam eſt miſſus. & quum cæteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus qui geſſerat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum inſtar eorum, quæ ſpe ac magnitudine animi concepiſſet, receptas Hiſpanias ducebat. jam Africam, magnamque Carthaginem, & in ſuum decus nomenque velut conſummatam ejus belli gloriam ſpectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus jam res, conciliandoſque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem ſtatuit tentare. Maſæſylorum is rex erat. Maſæſyli gens affinis Mauris, in regionem Hiſpaniæ, maxime qua ſita Nova Carthago eſt, ſpectant. Fœdus ea tempeſtate regi cum Carthaginienſibus erat, quod haud gravius ei ſanctiuſque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore; oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum proſperæ ubique Romanis, Pœnis in Italiæ adverſæ, in Hiſpania nullæ jam erant; amicitiam ſe Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, niſi cum ipſo coram duce Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta; tutum adventum fore, ad Scipionem redit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat; opulentiſſimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipſos Carthaginienſes; finibus etiam regni apte ad Hiſpaniam, quod freto exiguo dirimuntur, poſitis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter poſſet, magno periculo peteretur; L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præſidium Hiſpaniæ relictis; ipſe cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipſo tempore Aſdrubal pulſus Hiſpania ſeptem triremibus portum invectus, anchoris poſitis terræ applicaret naves; quum conſpectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hoſtium eſſent, opprimique à pluribus priuſquam portum intrarent, poſſent, nihil aliud quam tumultum ac trepidationem ſimul militum ac nautarum nequicquam armaque & naves expedientium, fecerunt. percuſſa enim ex alto vela paulo acriori vento, prius in portum intulerant quinqueremes, quam Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum ciere quiſquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Aſdrubal, mox Scipio & Lælius egreſſi, ad regem pergunt.

Cap. X V I I I. Magnificumque erat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum inſuetumque moribus Romanis, ſed hoſtem etiam infeſtiſſimum, facunde alloquendo ſibi conciliarit, *mirabilioremque ſibi cum congreſſo coram viſum præ ſe ferebat, quam bello rebus geſtis. Nec dubitare, quin Syphax, regnumque ejus jam in Romanorum eſſet poteſtate. eam artem illi viro ad conciliandos animos eſſe. Itaque non quomodo Hiſpaniæ amiſſæ ſint, quærendum magis Carthaginienſibus eſſe, quam quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajeciſſe, & commiſiſſe ſeſe in hoſtilem terram, in poteſtatem regiam, in fidem inexpertam: ſed potiundæ Africæ ſpem affectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere quod non quemadmodum Annibal in Italia, ſic Scipio in Africa bellum gereret.* Scipio fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiiſque & plerumque ſævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

Cap. X I X. Hiſpaniæ ſicut à bello Punico quietæ erant, ita quaſdam civitates, propter conſcientiam culpæ, metu magis quam fide quietas eſſe apparebat: quarum maxime inſignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Caſtulo erant. Caſtulo cum proſperis rebus ſocii fuiſſent, poſt cæſos cum exercitibus Scipiones, defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendiſque, ſcelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo id Syphaci (nec erat aliter) viſum, duorum opulentiſſimorum ea tempeſtate duces populorum, uno die ſuam pacem amicitiamque petentes veniſſe. Utrumque in hoſpitium invitat; & quoniam fors eos ſub uno tecto eſſe, atque ad eoſdem penates voluiſſet: contrahere ad colloquium dirimendarum ſimultatum cauſſa eſt conatus; Scipione abnuente, aut privatim ſibi ullum cum Pœno odium eſſe, quod colloquendo finiret: aut de republica ſe cum hoſte agere quicquam injuſſu ſenatus poſſe. Illud magno opere tendente rege, ne alter hoſpitum excluſus menſa videretur, ut in animum induceret ad eaſdem venire epulas; haud abnuit. Cœnatumque ſimul apud regem eſt: & eodem etiam lecto Scipio atque Aſdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem in-

adventu, quum dubiæ Hiſpaniæ eſſent, merito magis quam utiliter ſævitum foret; tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur veniſſe, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Caſtulonem oppugnandum mittit: ipſe cum cætero exercitu quintis ferme ad Illiturgin caſtris pervenit. Clauſæ erant portæ, omniaque inſtructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeo conſcientia, quid ſe meritos ſcirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orſus eſt. *Ipſos claudendo portas indicaſſe Hiſpanos, quid ut timerent, meriti eſſent. itaque multo infeſtioribus animis cum iis, quam cum Carthaginienſibus, bellum gerendum eſſe. Quippe cum illis prope ſine ira de imperio & gloria certari; ab iis perfidiæ & crudelitatis*

tis & ſceleris pœnas expetendas eſſe. Veniſſe tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in ſemetipſos, ſi eodem fuga delati forent, inſtructam fraudem ulciſcerentur: & in omne tempus gravi documento ſancirent, ne quis unquam Romanum civem, militem-ve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret. Ab hac cohortatione ducis incitati, ſcalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præeſſet legatus, duobus ſimul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, ſed ſuus ipſorum ex conſcentia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alii alios *ſupplicium ex ſe, non victoriam peti. Ubi quiſque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna & in acie, ubi Mars communis & victum ſæpe erigeret, & affligeret victorem; an poſtmodo cremata & diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna paſſi exſpirarent.* Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, ſed fœminæ puerique ſupra animi corporiſque vires adſunt: propugnantibus tela miniſtrant, ſaxa in muros munientibus gerunt. Non libertas ſolum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; ſed ultima omnium ſupplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipſo inter ſe conſpectu. Itaque tanto ardore certamen initum eſt, ut domitor ille totius Hiſpaniæ exercitus ab unius oppidi juventute ſæpe repulſus à muris, haud ſatis decoro prœlio trepidarit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis conatibus ſuorum, hoſtibus creſceret a-

bis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam; & ab defenſoribus vacuam. levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos ſecum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, ſcandunt. ſicubi nimis arduum & leve ſaxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus feciſſent; primi inſequentes extrahentes manu, poſtremi ſublevantes eos, qui præirent; in ſummum evadunt. Inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam eſſe. nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor eſt. Trucidant inermes juxta atque armatos, fœminas pariter ac viros: uſque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt quæ incendio abſumi nequeunt: adeo veſtigia quoque urbis exſtinguere, ac delere memoriam hoſtium ſedis cordi eſt. Caſtulonem inde Scipio exercitum ducit. quam urbem non Hiſpani modo convenæ, ſed Punici etiam exercitus è diſſipata paſſi fuga reliquiæ tutabantur. ſed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum terrorque inde ac deſperatio invaſerat; & in diverſis cauſſis, quum ſibi quiſque conſultum ſine alterius reſpectu vellet, primo tacita ſuſpicio, deinde aperta diſcordia ſeceſſionem inter Carthaginienſes atque Hiſpanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque clam fide accepta Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxæ admiſſum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

nimus, & ſegnior miles fieret; ſibimet conandum ac partem periculi capeſſendam eſſe ratus; increpita ignavia militum, ferri ſcalas jubet: ſeipſum, ſi cæteri cunctentur, eſcenſurum minatur. Jam ſublerat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab ſollicitis vicem imperatoris militibus ſublatus: ſcalæque multis ſimul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius inſtat. Tum victa oppidanorum vis, dejectiſque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta eſt.

Cap. X X. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant; & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, verſis, & Romanis ſubeuntibus qua adire poterant; conſpexerunt editiſſimam ur-

Cap. X X I. Marcius inde in barbaros, ſi qui nondum perdomiti erant, ſub jus, ditionemque redigendos: Scipio Carthaginem, ad vota ſolvenda Diis, munuſque gladiatorium, quod mortis cauſa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorium ſpectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſervorum delectu ac liberorum, qui venalem ſanguinem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii miſſi ab regulis ſunt ad ſpecimen inſitæ genti virtutis oſtendendum: alii ipſi profeſſi, ſe pugnaturos in gratiam ducis: alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam quas diſceptando controverſias finire nequierant, aut noluerant.

pacto inter ſe, ut victorem res ſequeretur, ferro decreverunt. Neque obſcuri generis homines, ſed clari illuſtreſque, Corbis & Orſua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro ſe certaturos profeſſi ſunt. Corbis major erat ætate. Orſuæ pater princeps proxime fuerat; à fratre majore poſt mortem ejus principatu accepto. Quum verbis diſceptare Scipio vellet, ac ſedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorum hominumve, quam Martem ſe judicem habituros eſſe. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio ſubjiceretur, præoptantes, quod ab tanta rabie dirimi nequirent, inſigne ſpectaculum exercitui præbuere, documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales eſſet. Major uſu armorum & aſtu facile ſtolidas vires minoris ſuperavit. Huic gladiatorum ſpectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & caſtrenſi apparatu.

Cap. XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius ſuperato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas opulentas civitates ſine certamine in deditionem accipit. Aſtapa urbs erat, Carthaginienſium ſemper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra neceſſitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem, aut ſitu aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: ſed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excurſiones in finitimum agrum ſociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos, lixaſque & mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, tranſgredientem fines poſitis inſidiis circumventum iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus eſſet, oppidani conſcientia ſcelerum, quia nec deditio tuta ad tam infeſtos videbatur, nec ſpes mœnibus aut armis tuendæ ſalutis erat; facinus in ſe ac ſuos fœdum ac ferum conſciſcunt. Locum in foro deſti-

pugna obituros. Illos ſe per Deos ſuperos inferoſque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honeſta, aut ſervitute infami finienda eſſet, nihil relinquerent, in quod ſævire iratus hoſtis poſſet. Ferrum ignemque in manibus eſſe. Amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura eſſent, abſumerent manus, quam inſultarent ſuperbo ludibrio hoſtes. His adhortationibus execratio dira adjecta, ſi quem à propoſito ſpes mollitiave animi flexiſſet. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla ſatis firma ſtatio oppoſita; quia nil minus quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, leviſque armatura repente è caſtris ad idipſum emiſſa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compoſitior ordine ullo pugna fuit. Itaque pulſus eques, qui primus hoſti ſe obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. pugnatumque ſub ipſo vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad inſtruendum dato tempore, aciem direxiſſet. Ibi quoque trepidatum parumper circa ſigna eſt, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein vetus miles adverſus temerarios impetus pertinax, cæde primorum inſequentes ſuppreſſit. conatus paulo poſt ultra inferre pedem, ut neminem cedere, atque obſtinatos mori in veſtigio quemque ſuo vidit; patefacta acie (quod ut facere poſſet, multitudo armatorum facile ſuppeditabat) cornua hoſtium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

Cap. XXIII. Atque hæc tamen hoſtium iratorum, ac tum maxime dimicantium Jure belli in armatos repugnanteſque edebantur. fœdior alia in urbe trucidatio erat; quum turbam fœminarum puerorumque imbellem inermemque cives ſui cæderent, & in ſuccenſum rogum ſemianima pleraque injicerent corpora, rivique ſanguinis flammam orientem reſtinguerent: poſtremo ipſi cæde miſeranda ſuorum fatigati, cum armis medio ſe incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani ſupervenerunt. ac primo conſpectu tam fœdæ rei mirabundi, parumnant, quo pretioſiſſima rerum ſuarum congererent. ſuper eum cumulum conjuges ac liberos conſidere quum juſſiſſent, ligna circa extruunt, faſceſque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut donec incertus eventus pugnæ eſſet, præſidium eo loco fortunarum ſuarum, corporumque, quæ cariora fortunis eſſent, ſervarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam eſſe ut urbs caperetur; ſcirent, omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipſa*

per obſtupuerunt. dein quum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flamma ſunt, alii ambuſti afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ingenti turba, non eſſet. Ita Aſtapa, ſine præda militum, ferro ignique abſumpta eſt. Marcius cæteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipſos dies perfugæ à Gadibus venerunt, pollicentes, urbem, Punicumque præſidium, quod in ea urbe eſſet, & imperatorem præſidii cum claſſe prodituros eſſe. Mago ibi ex fuga ſubſtiterat, navibuſque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africa ora; & ex proximis Hiſpaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis, & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Lælius cum ſeptem triremibus, quinqueremi una eſt miſſus, ut terra marique communi conſilio rem gererent.

Cap. XXIV. Scipio ipſe gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, quum ad id quiſque quod audierat (inſita hominum libidine alendi de induſtria rumores) adjiceret aliquid; provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuiſſet clades, quum vanus rumor tantas procellas exciviſſet. non ſocii in fide, non exercitus in officio manſit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum ſibi Hiſpaniæ, pulſis inde Carthaginienſibus, deſtinarant animis) nihil pro ſpe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excita, agrum Sueſſetanum Sedetanumque ſociorum populi Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Civilis alius furor in caſtris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præſidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impoſitum. Motæ autem eorum mentes ſunt; non tum primum quum de vita imperatoris dubii rumores allati ſunt; ſed jam ante, licentia ex diuturno, ut fit, otio collecta, & nonnihil, quod in hoſtico laxius rapto ſueti vivere, arctiores in pace res erant. Ac primo ſermones tantum occulti ſerebantur, ſi bellum in provincia eſſet, quid ſeſe inter pacatos facere: ſi debellatum jam & confecta provincia eſſet, cur in Italiam non revehi? Flagitatum quoque ſtipendium procacius, quam ex more & modeſtia militari, erat: & ab cuſtodibus probra in circumeun-

ſeditio, poſtquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam abnuere, furoris eorum ſe futuros ſocios, ſenſerunt. Fugatis itaque ex principiis, ac paulo poſt è caſtris tribunis, ad principes ſeditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum, & C. Atrium Umbrum, delatum omnium conſenſu imperium eſt. qui nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, inſignia etiam ſummi imperii, faſces ſecureſque attrectare auſi: neque venit in mentem, ſuis tergis, ſuiſque cervicibus virgas illas ſecureſque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falſo credita occæcabat animos: ſub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hiſpaniam arſuram bello. in eo tumultu & ſociis pecunias imperari, & diripi propinquas urbes poſſe. & turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus inſignia fore quæ ipſi feciſſent.

Cap. XXV. Quum alios ſubinde recentes nuncios, non mortis modo, ſed etiam funeris exſpectarent, neque ſuperveniret quiſquam, evaneſceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cœpti. & ſubtrahente ſe quoque, ut credidiſſe potius temere, quam finxiſſe rem talem videri poſſet; deſtituti duces jam ſua ipſi inſignia, & pro vana imagine imperii quod gererent, veram juſtamque mox in ſe verſuram poteſtatem horrebant. Stupenti ita ſeditioni, quum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum ſeptem, ab ipſo Scipione miſſi ſupervenerunt. Ad quorum primum adventum exaſperati animi; mox, ipſis placido ſermone permulcentibus notos, cum quibus congreſſi erant, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi ſermones inter ſe ſerentium circulos vidiſſent, alloquebantur: percunctantes magis, quæ cauſſa iræ conſternationiſque ſubitæ forent, tes vigilias tribunos jacta: & noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: poſtremo interdiu, ac propalam ſine commeatu ab ſignis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil inſtituto ac diſciplinæ militiæ, aut imperio eorum qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum caſtrorum conſtabat una ea ſpe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes ſeditionis defectioniſque rati fore, & jura reddere in principiis ſinebant, & ſignum ab eis petebant, & in ſtationes ac vigilias in ordinem ibant: & ut vim imperii abſtulerant, ita ſpeciem dicto parentium ultro ſibi imperantes ſervabant. Erupit deinde

quam factum accuſantes. Vulgo ſtipendium non datum ad diem jactabatur: & quum eodem tempore, quo ſcelus Illiturgitanorum extitiſſet, poſt duorum imperatorum duorumque exercituum ſtragem, ſua virtute defenſum nomen Romanum, ac retenta provincia eſſet; Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere; ſuis recte factis gratiam qui exſolvat non eſſe. Talia querentes æqua orare, ſeque ea relaturos ad imperatorem, reſpondebant. lætari quod nihil triſtius, nec inſanabilius eſſet: & P. Scipionem Deum benignitate, & Rempublicam, eſſe gratiæ referendæ. Scipionem bellis aſſuetum, ad ſeditionum procellas rudem, ſollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipſe puniendo, modum excederet. In præſentia ut cœpiſſet, leniter agi placuit, & miſſi circa ſtipendiarias civitates exactores, ſtipendii ſpem propinquam fecere. Edictum ſubinde propoſitum, ut ad ſtipendium petendum convenirent Carthaginem: ſeu carptim partes, ſeu univerſi mallent. Tranquillam ſeditionem jam per ſe langueſcentem, repentina quies rebellantium Hiſpanorum fecit. redierant enim in fines omiſſo incepto Mandonius & Indibilis; poſtquam vivere Scipionem allatum eſt. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem ſuum conſociarent. Omnia circumſpectantes conſilia, nihil reliqui habebant, præter non tutiſſimum à malis conſiliis receptum, ut imperatoris vel juſtæ iræ, vel non deſperandæ clementiæ ſeſe committerent. etiam hoſtibus eum ignoviſſe, cum quibus ferro dimicaſſet. Suam ſeditionem ſine vulnere, ſine ſanguine fuiſſe: nec ipſam atrocem, nec atroci pœna dignam: ut ingenia humana ſunt ad ſuam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, ſingulæne cohortes, an univerſi ad ſtipendium petendum irent. Inclinavit ſententia, quod tutius cenſebant, univerſos ire.

Cap. XXVI. Per eoſdem dies, quibus hæc illi conſultabant, conſilium de iis Carthagini erat: certabantque ſententiis, utrum in auctores tantum ſeditionis (erant autem hi numero haud pluſquam quinque & triginta) animadverteretur, an plurium ſupplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis quam ſeditio eſſet. Vicit ſententia lenior, ut unde orta culpa eſſet, ibi pœna conſiſteret. ad multitudinem caſtigationem ſatis eſſe. Conſilio dimiſſo, ut id actum videretur, expeditio adverſus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui; qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis ſeptem, qui & antea Sucronem ad leniendam ſeditionem ierant, obviam exercitui miſſis, quina nomina principum ſeditionis edita ſunt. ut eos per idoneos homines, benigno

tunumque adventum eorum imperatori eſſe, quod ſub ipſam profectionem alterius exercitus veniſſent; corpora curant. A tribunis ſine ullo tumultu auctores ſeditionis per idoneos homines perducti in hoſpitia, comprehenſi ac vincti ſunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cujus ſimulabatur iter, proficiſci cœpere. ſub lucem ſigna mota, & ad portam retentum agmen: cuſtodeſque circa omnes portas miſſi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri ſucclamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal eſcendit: & reducti armati à portis inermi ſe concioni ab tergo cumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, &, ut poſtea fatebantur, nihil æque eos terruit, quam præter ſpem robur & color imperatoris; quem affectum viſuros crediderant: vultuſque, qualem ne in acie quidem ajebant meminiſſe. Sedit tacitus pauliſper, donec nunciatum eſt, deductos in forum auctores ſeditionis, & parata jam omnia eſſe.

Cap. XXVII. Tum ſilentio per præconem facto, ita cœpit: *Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi. non quo verba unquam potius quam res exercuerim; ſed quia prope à pueritia in caſtris habitus, aſſueveram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec conſilium, nec oratio ſuppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, ſcio. Cives? qui à patria veſtra deſciſtis: an milites? qui imperium auſpiciumque abnuiſtis, ſacramenti religionem rupiſtis. Hoſtes? corpora, ora, veſtitum, habitum civium agnoſco: facta, dicta, conſilia, animos hoſtium video. Quid enim vos, niſi quod Illergetes & Lacetani, aut optaſtis aliud, aut ſperaſtis? Et illi tamen Mandonium, atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris ſecuti ſunt: vos auſpicium & imperium ad Umbrum Atrium, & Calenum Albium, detuliſtis. Negate vos id omnes feciſſe, aut factum voluiſſe, milites: paucorum cum furorem* vultu ac ſermone in hoſpitium invitatos, ſopitoſque vino vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, quum ex obviis auditum, poſtero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficiſci; non metu modo omni, qui tacitus inſidebat animis, liberavit eos, ſed lætitiam ingentem fecit: quod magis habituri ſolum imperatorem, quam ipſi futuri in poteſtate ejus eſſent. Sub occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt, excepti ſermonibus de induſtria compoſitis: lætum oppor-

atque amentiam eſſe. Libenter credam negantibus. nec enim ea ſunt commiſſa, quæ vulgata in omnem exercitum ſine piaculis ingentibus expiari poſſint. Invitus ea, tanquam vulnera attingo. ſed niſi tacta tractataque ſanari non poſſunt. Equidem pulſis Hiſpania Carthaginienſibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam eſſe, ubi vita inviſa eſſet mea. ſic me non ſolum adverſus ſocios geſſeram, ſed etiam adverſus hoſtes. In caſtris en meis (quantum me opinio fefellit!) fama mortis meæ non accepta ſolum, ſed etiam exſpectata eſt. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim (equidem ſi totum exercitum meum mortem mihi optaſſe crederem; hic ſtatim ante oculos veſtros morerer: nec me vita juvaret, inviſa civibus & militibus meis) ſed multitudo omnis, ſicut natura maris, per ſe immobilis eſt, venti & auræ cient, ita aut tranquillum, aut procellæ in vobis ſunt: & cauſſa atque origo omnis furoris penes auctores eſt; vos contagione inſaniſtis. Qui mihi ne hodie quidem ſcire videmini, quo amentiæ progreſſi ſitis: quid facinoris in me, quid in patriam, parenteſque ac liberos veſtros, quid in Deos, ſacramenti teſtes, quid adverſus auſpicia, ſub quibus militatis, quid adverſus morem militiæ diſciplinamque majorum, quid adverſus ſummi imperii majeſtatem auſi ſitis. De me ipſo taceo. temere potius, quam avide credideritis. denique ego ſim, cujus imperii tædere exercitum, minime mirandum ſit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili conſociando conſilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium ablatum ab tribunis ſuffragio populi creatis, ad homines privatos detuliſtis? quum, eo ipſo non contenti: ſi pro tribunis illos haberetis, faſces imperatoris veſtri ad eos, quibus ſervus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detuliſtis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: claſſicum apud eos cecinit: ſignum ab iis petitum eſt: ſederunt in tribunali P. Scipionis: lictor apparuit: ſubmoto inceſſerunt: faſces cum ſecuribus prælati ſunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cælo, & inſuetos fœtus animalia edere, vos portenta eſſe putatis: hoc eſt portentum, quod nullis hoſtiis, nullis ſupplicationibus ſine ſanguine eorum, qui tantum facinus auſi ſunt, expiari veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Meſſanen, ſic Rhegium habituri perpetuam ſedem erant: nec populum Romanum, nec ſocios populi Romani ultro laceſſituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi ſi vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deum hominumque fidem implorare debebatis; quod non rediretis ad conjuges liberoſque veſtros. Sed horum quoque memoriam, ſicut patriæ meique ejeceritis ex animis veſtris. Viam conſilii ſcelerati, ſed non ad ultimum dementis, exequi volo. Mene vivo, & cætero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginienſium fudi, fugavi, Hiſpania expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius & Atrius ſunt, quibus vos ſubjeciſtis, Hiſpaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum. nihil ultra facile creditam mortem meam à vobis violatus ſim. Quid? ſi ego morerer, mecum exſpiratura reſpublica, mecum caſurum imperium populi Romani erat? ne iſtuc Jupiter Optimus Maximus ſirit; urbem auſpicato Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqualem eſſe. Flaminio, Paullo, Graccho, Poſtumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Criſpino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus uno bello abſumptis, ſuperſtes eſt populus Romanus, eritque mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus. meo unius funere elata populi Romani eſſet Reſpublica? Vos ipſi hic in Hiſpania, patre & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adverſus exultantes recenti victoria Pœnos delegiſtis. & ſic loquor, tanquam ſine duce Hiſpania poſſit.

Cap. XXVIII. *Atque ego (quanquam nullum ſcelus rationem habet) tamen ut in re nefaria, quæ mens, quod conſilium veſtrum fuerit, ſcire velim. Rhegium quondam in præſidium miſſa legio, interfectis per ſcelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ ſecuri percuſſi ſunt. Sed illi primum, non Atrium Umbrum ſemilixam, nominis etiam abominandi ducem, ſed Decium Jubellium tribunum militum ſecuti ſunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hoſtibus populi Romani, ſe conjunxerunt. vos cum Mandonio & Indibili conſilia communicaſtis, & arma conſociaturi fuiſtis. Illi, ſicut Campani Capuam, Tuſcis*

futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam miſſus, L. Scipio frater meus, C. Lælius, legati, vindices majeſtatis imperii deeſſent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an cauſſa comparari poterat? quibus ſi omnibus ſuperiores eſſetis, arma cum Pœnis contra patriam, contra cives veſtros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romæ imperare velletis? Quam ob noxam patriæ?

Cap. XXIX. *Coriolanum quondam damnatio injuſta, miſerum & indignum exilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro ſerius numeratum, ſatis digna cauſa fuit,* *cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Ilergetes deſciſceretis à populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis eſſet? Inſaniſtis profecto milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in veſtras mentes invaſit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid ſperaverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, ſi poteſt: ſi non, utcumque ſilentium tegat. Non negaverim triſtem atrocemque vobis viſam orationem; quanto creditis facta veſtra atrociora eſſe, quam dicta mea? & me ea quæ feciſtis, pati æquum cenſetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipſa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviſcamini eorum, quam ego obliviſcar. Itaque quod ad vos univerſos attinet, ſi erroris pœnitet, ſatis ſuperque pœnarum habeo. Albius Galenus, & Atrius Umber, & cæteri nefariæ ſeditionis auctores, ſanguine luent quod admiſerunt. Vobis ſupplicii eorum ſpectaculum non modo non acerbum, ſed lætum etiam, ſi ſana mens rediit, debet eſſe. de nullis enim quam de vobis infeſtius, aut inimicius conſuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato ſimul omnium rerum terror oculis auribuſque eſt offenſus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad ſcuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in conſilio. Nudi in medium protrahebantur. & ſimul omnis apparatus ſupplicii expromebatur. deligati ad palum, virgiſque cæſi, & ſecuri percuſſi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adverſus atrocitatem pœnæ, ſed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum, in verba P. Scipionis jurarunt, ſtipendiumque ad nomen ſingulis perſolutum.

Cap. XXX. Hunc finem exitum-

tur, in caſtra Romana venientibus, ſpes, ſicut ante dictum eſt, fuerat, ſed patefacta immatura proditio eſt, comprehenſoſque omnes, Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal conjuratis in quinqueremem impoſitis, præmiſſaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipſe cum octo triremibus modico intervallo ſequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius & ipſe in quinquereme è portu Carteiæ ſequentibus ſeptem triremibus evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem ſatis credens deprenſam rapido in freto in adverſum æſtum reciprocari non poſſe. Pœnus in re ſubita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem ſequeretur, an in hoſtes roſtra converteret. Ipſa cunctatio facultatem detrectandæ pugna ademit. jam enim ſub ictu teli erant, & undique inſtabant hoſtes. æſtus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna ſimilis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet. Una natura freti, æſtuſque totius certaminis potens, ſuis alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem videres retro vortice intortam victricibus illatam: & ſequentem, ſi in contrarium tractum incidiſſet maris, fugientis modo ſeſe avertentem. Jam in ipſa pugna hæc quum infeſto roſtro peteret hoſtium navem, obliqua ipſa ictum alterius roſtri accipiebat: illa quum tranſverſa objiceretur hoſti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes fortuna regente anceps prœlium miſceretur, quinqueremis Romana, ſeu pondere tenacior ſeu pluribus remorum ordinibus ſcindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes ſuppreſſit, unius prælata impetu lateris alterius remos deterſit. cæteraſque, quas indepta eſſet, mulcaſſet, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam que ſeditio militum cœpta apud Sucronem habuit. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno præfectus Magonis, miſſus à Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hiſpanos ſollicitando, ad quatuor millia juvenum armavit. caſtris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum caſtrorum, quibuſdam etiam in fuga amiſſis, palatos, perſequente equite, cum paucis ipſe effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus, ad Carteiam claſſe acceſſit. Urbs ea in ora Oceani ſità eſt, ubi primum è faucibus anguſtis panditur mare. Gades ſine certamine proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerēn-

tranſmiſiſſet.

Cap. XXXI. Lælius victor Carteiam revectus, auditis quæ acta Gadibus erant; parefactam proditionem, conjuratoſque miſſos Carthaginem; ſpem ad irritum redactam, qua veniſſent; nunciis ad L. Marcium miſſis, niſi terere fruſtra tempus ſedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem eſſe; aſſentiente Marcio, paucos poſt dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum diſceſſum non reſpiravit modo Mago; quum terra marique ancipiti metu urgeretur; ſed etiam audita rebellione Illergetum, ſpem recuperandæ Hiſpaniæ nanctus, nuncios Carthaginem mittit ad ſenatum: qui ſimul ſeditionem civilem in caſtris Ro-

Romanis, ſimul defectionem ſociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hiſpaniæ repeti poſſet. Mandonius & Indibilis in fines regreſſi, pauliſper, dum, quidnam de ſeditione ſtatueretur, ſcirent, ſuſpenſi quieverunt; ſi civium errori ignoſceretur, non diffidentes ſibi quoque ignoſci poſſe; poſtquam vulgata eſt atrocitas ſupplicii, ſuam quoque noxam pari pœna æſtimatam rati, vocatis rurſus ad arma popularibus, contractiſque, quæ ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis ſtativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum quingentis, tranſcenderunt.

Cap. XXXII. Scipio cum fide ſolvendi pariter omnibus noxiis innoxiiſque ſtipendii, tum vultu ac ſermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priuſquam caſtra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo ſe ire* profeſſus eſt *ad vindicandum id ſcelus, quo civilem errorem nuper ſanaverit. Tum ſe haud ſecus quam viſcera ſecantem ſua, cum gemitu & lacrimis triginta hominum capitibus expiaſſe octo millium ſeu imprudentiam, ſeu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla ſecum ſocietate junctos eſſe. eam, quæ ſola fuerit, fidei, atque amicitiæ ipſos per ſcelus rupiſſe. In exercitu ſuo ſe, præterquam quod omnes cives, aut ſocios, Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere ſit miles, qui non aut à patruo ſuo Cn. Scipione, qui primus* *ullum inde periculum, aut ſemen majoris belli videat, ideo ſe priuſquam provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxiſſe: ſed primum, ne impunita tam ſcelerata defectio eſſet: deinde, ne quis in provincia ſimul virtute tanta & felicitate perdomita relictus hoſtis dici poſſet. Proinde Deis bene juvantibus ſequerentur, non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoſte certamen eſſe) quam ad expetendas ab hominibus ſceleſtis pœnas.*

Cap. XXXIII. Ab hac oratione dimiſſos, ad iter ſe comparare in diem poſterum jubet, profectuſque decimis caſtris pervenit ad Iberum flumen. Inde ſuperato amni, die quarto in conſpectu hoſtium poſuit caſtra. Campus ante montibus circa ſeptus erat. in eam vallem Scipio quum pecora rapta pleraque ex hoſtium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum juſſiſſet, velites ſubſidio miſit. à quibus ubi per procurſationem commiſſa pugna eſſet, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum inſidias texit: nec ulla mora pugnæ facta eſt. Hiſpani in conſpecta procul pecora, velites in Hiſpanos præda occupatos incurrere. Primo miſſilibus territavere: deinde emiſſis levibus telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant & collato pede res cœpta geri eſt: ancepſque pedeſtre certamen erat, niſi equites ſuperveniſſent. neque ex adverſo tantum illati obvios obtrivere, ſed circumvecti etiam quidam per infima clivi, ab tergo ſe, ut pleroſque intercluderent, objecere: majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excurſiones prœlia ſolent. Ira magis accenſa adverſo prœlio

Romani nominis in eam provinciam venerit, aut à patre conſule, aut à ſe ſit ex Italia advectus. Scipionum nomini auſpiciiſque omnes aſſuetos, quos ſecum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos conſulatum petenti, velut ſi omnium communis agatur honos, affuturos ſperet. Quod ad expeditionem attineat, quæ inſtet, immemorem eſſe rerum ſuarum geſtarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule ſibi, qui extra orbem terrarum in circumfuſam Oceano inſulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam eſſe, quam Illergetum. quippe illic & ducem Carthaginienſem, & quantumcunque Punicum præſidium eſſe: hic latrones, latronumque duces. quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis ſit; ita in acie ac ſignis collatis nullam eſſe. magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos eſſe. Itaque non quod

barbaris eſt, quam imminuti animi. itaque ne perculſi viderentur, prima luce poſtero die in aciem proceſſere. Non capiebat omnes copias anguſta, ſicut ante dictum eſt, vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem deſcendit. quod reliquum peditum erat, obliquo conſtituerunt colle. Scipio pro ſe eſſe loci anguſtias ratus; & quod in arcto pugna Romano aptior quam Hiſpano militi futura videbatur; & quod in eum locum detracta hoſtium acies eſſet, qui non omnem multitudinem eorum caperet: novo etiam conſilio adjecit animum: equitem nec ſe poſſe circumdare cornibus in tam anguſto ſpatio: & hoſti, quem cum pedite eduxiſſet, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultiſſimo itinere circumducat equites, ſegregetque, quantum poſſit, equeſtrem à pedeſtri pugna. Ipſe omnia ſigna peditum in hoſtes vertit: quatuor cohortes in fronte ſtatuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipſo certamine averteret ab conſpectu tranſeuntium per colles equitum. neque ante circumductos ſenſere, quam tumultum equeſtris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo diverſa prœlia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miſceri ex genere utroque prœlium anguſtiæ non patiebantur) pugnabant. Hiſpanorum, quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio eſſet; pedes fiducia equitis temere commiſſus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem à fronte (jam enim ſtratæ pedeſtres copiæ erant) nec ab tergo equitem ſuſtineret; & ipſi quum diu in orbem ſeſe ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes cæſi ſunt: nec quiſquam peditum equitumque ſuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad ſpectaculum magis tutum quam ad partem pugnæ capeſſendam ſteterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipſi fugerunt, priuſquam tota circumveniretur acies; inter tumultum elapſi.

Cap. XXXIV. Caſtra eodem die Hiſpanorum præter reliquam prædam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani ſociique ad mille ducentos eo prœlio ceciderunt; vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuiſſet, ſi patentiore campo, & ad fugam capeſſendam facili foret pugnatum. Indibilis abjectis belli conſiliis, nihil tutius in afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui advolutus genibus *fatalem rabiem temporis ejus* accuſat, *quum velut contagione quadam peſtifera, non Illergetes modo & Lacetani, ſed caſtra quoque Romana inſanierint. Suam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem eſſe; ut aut, ſi ita videatur, reddant ſpiritum P. Scipioni,* *rum, ſe neque arma iis adempturum (quippe ea pignora timentium rebellionem eſſe) ſed libera arma relinquere, ſolutoſque metu animos. Neque ſe in obſides innoxios, ſed in ipſos, ſi defecerint, ſæviturum: nec ab inermi, ſed ab armato hoſte pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere ſeſe, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent.* Ita dimiſſus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua ſtipendium militi præſtari poſſet. ipſe Marcio in ulteriorem Hiſpaniam præmiſſo, Silano Tarraconem remiſſo, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem Oceano aſſequitur.

Cap XXXV. Inchoata res jam ante de Maſiniſſa aliis atque aliis de cauſſis dilata erat, quod Numida cum ipſo utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem ſancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii cauſſa Scipioni fuit. Maſiniſſa quum Gadibus eſſet certior adventare eum à Marcio factus, cauſſando corrumpi equos incluſos in inſula, penuriamque omnium rerum & facere ceteris, & ipſos ſentire, ad hoc equitem marceſcere deſidia; Magonem perpulit, ut ſe trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hiſpanos agros pateretur. Tranſgreſſus, tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio ſtatuendum: duos pro obſidibus retineri à Scipione jubet. remiſſo tertio, qui, quo juſſus erat, adduceret Maſiniſſam; cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum geſtarum admiratio viri: ſubſtitueratque animo ſpeciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum major præſentis veneratio cepit; & præterquam quod ſuapte natura multa majeſtas inerat, adornabat promiſſa cæſaries habituſque corporis, non cultus munditiis, ſed virilis vere ac militaris, & ætas in medio virium robore, quod plenius nitidiuſ-

ab eodem illo acceptum: aut ſervati bis uni debitum vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in cauſſa ſua fiduciam ſibi fuiſſe, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in cauſſa, omnem in miſericordia victoris ſpem repoſitam habere. Mos vetuſtus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus jungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidiſſet: obſides accepti, arma adempta, præſidia urbibus impoſita forent. Scipio multis invectus in præſentem Mandonium, abſentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito periſſe ipſorum maleficio*, ait: *victuros ſuo atque populi Romani beneficio. Cæte-*

que ex morbo velut renovatus nos juventæ faciebat. Prope attonitus ipſo congreſſu Numida, *gratias de fratris filio remiſſo agit. Ex eo tempore* affirmat, *eam ſe quæſiſſe occaſionem, quam tandem oblatam Deum immortalium beneficio non omiſerit. Cupere ſe illi populoque Romano operam navare. ita, ut nemo unus externus magis enixe adjuverit rem Romanam. Id ſe, etiamſi jampridem vellet, minus præſtare in Hiſpania, terra aliena atque ignota potuiſſe: in qua autem genitus educatusque in ſpem paterni regni eſſet, facile præſtaturum. Siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, ſatis ſperare perbrevis ævi Carthaginem eſſe.* Lætus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hoſtium equitatu Maſiniſſam fuiſſe ſciret, & ipſe Juvenis ſpecimen animi præ ſe ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem eſt. Maſiniſſa permiſſu Romanorum ne ſine cauſſa trajeciſſe in continentem videretur; populatus proximos agros, Gades redit.

Cap. XXXVI. Magoni deſperatis in Hiſpania rebus, in quarum ſpem ſeditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus ſuſtulerant, paranti trajicere in Africam, nunciatum ab Carthagine eſt, jubere ſenatum, ut claſſem quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima poſſet, juventute, conjungeret ſe Annibali: neu ſeneſcere bellum maximo impetu, majore fortuna cœptum ſineret. Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni advecta eſt: & ipſe quantam potuit, à Gaditanis exegit: non ærario modo eorum, ſed etiam templis ſpoliatis & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum prætervaheretur Hiſpaniæ oram, haud procul Carthagine Nova expoſitis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem claſſem appulit. ibi quum interdiu milites in navibus tenuiſſet, nocte in littus expoſitos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec præſidio ſatis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad ſpem novandi res aliquid moturos. Cæterum nuncii ex agris trepidi, ſimul populationem agreſtiumque fugam & hoſtium adventum attulerant: & viſa interdiu claſſis erat, nec ſine cauſſa electam ante urbem ſtationem apparebat. itaque inſtructi armatique, intra portam, ad ſtagnum ac mare verſam, continebantur. Ubi effuſi hoſtes, mixta inter

deis repetiſſet, excluſus inde ad Cimbim (haud procul à Gadibus is locus abeſt) claſſe appulſa, mittendis legatis, querendoque quod portæ ſibi ſocio atque amico clauſæ forent, purgantibus iis, multitudinis concurſu factum, infeſtæ ob direpta quædam abs conſcendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eorum, qui ſummus Pœnis eſt magiſtratus, cum quæſtore elicuit, laceratoſque verberibus cruci affigi juſſit: inde navibus ad Pityuſam inſulam, centum millia ferme à continenti (Pœni tum eam incolebant) trajecit. itaque claſſis bona cum pace accepta eſt, nec commeatus modo benigne præbiti, ſed in ſupplementum claſſis juventus armaque data. quorum fiducia Pœnus in Baleares inſulas (quinquaginta inde millia abſunt) tranſmiſit. Duæ ſunt Baleares, major altera atque opulentior armis viriſque: & portum habet, ut commode hibernaturum ſe (& jam extremum autumni erat) credebat. cæterum haud ſecus quam ſi Romani eam inſulam incolerent, hoſtiliter claſſi occurſum eſt. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc ſolo eo telo utebantur. nec quiſquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ claſſem effuſa eſt, ut intrare portum non auſi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium inſulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armiſque haud æque validam. Itaque egreſſi navibus, ſupra portum loco munito caſtra locant: ac ſine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conſcriptis, miſſiſque Carthaginem ad hibernandum, naves ſubduxerunt. Poſt Magonis ab Oceani ora diſceſſum, Gaditani Romanis milites navalis turba, ad muros tumultu majore quam vi ſubierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatoſque hoſtes, & ad primum incurſum conjectumque telorum averſos, uſque ad littus cum multa cæde perſequuntur. nec niſi naves littori appulſæ trepidos accepiſſent, ſupereſſet pugnæ aut fugæ quiſquam. In ipſis quoque trepidatum navibus eſt, dum ne hoſtes cum ſuis ſimul irrumperent, trahunt ſcalas oraſque, & anchoras, ne in moliendo mora eſſet, præcidunt. multique adnantes navibus, incerto præ tenebris quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Poſtero die quum claſſis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugiſſet, ad octingenti homines cæſi inter murum littuſque, & ad duo millia armorum inventa.

Cap. XXXVII. Mago quum Ga-

deduntur.

Cap. XXXVIII. Hæc in Hiſpania P. Scipionis ductu auſpicioque geſta. Ipſe L. Lentulo & L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. & ſenatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hiſpania geſſiſſet, diſſeruit: quoties ſignis collatis dimicaſſet, quot oppida ex hoſtibus vi cepiſſet, quas gentes in ditionem populi Romani redegiſſet. adverſus quatuor ſe imperatores, quatuor victores exercitus in Hiſpaniam iſſe: neminem Carthaginienſem in iis terris reliquiſſe. Ob has res geſtas magis tentata eſt triumphi ſpes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphaſſe, qui ſine magiſtratu res geſſiſſet, conſtabat. Senatu miſſo, urbem eſt ingreſſus argentique præ ſe in ærarium tulit quatuordecim millia pondo CCCXLII, & ſignati argenti magnum numerum.

rum. Comitia inde creandis conſulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem conſulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Craſſus pontifex maximus. Cæterum comitia majore, quam ulla per id bellum celebrata frequentia, proditum memoriæ eſt. Convenerant undique non ſuffragandi modo, ſed etiam ſpectandi cauſſa P. Scipionis. concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bobus votis in Hiſpania Jovi ſacrificaret: ſpondebantque animis, ſicut C. Lutatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id quod inſtaret, P. Cornelium finiturum. atque ut Hiſpania omni Pœnos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam deſtinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis, Cn. Servilius Cæpio, & L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Craſſus ut conſulatum inierunt, nominatæ conſulibus provinciæ ſunt. Sicilia Scipioni extra ſortem, concedente collega, quia cura ſacrorum pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Craſſo. Tum prætoriæ provinciæ in ſortem conjectæ. urbana Cn. Servilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio: Sicilia L. Æmilio: Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Scipione, ſenatuſconſultum factum eſt, ut quos ludos inter ſeditionem militarem in Hiſpania voviſſet, ex ea pecunia, quam ipſe in ærarium detuliſſet, faceret.

dimiſſis qui conquirerent, ex ſervitute in libertatem reſtituerunt. Quum jam prope eſſet, ut optabilem ex miſerrima fortunam haberemus; P. & Cn. Cornelii imperatores veſtri luctuoſius nobis prope quam vobis perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex diſtantibus locis in ſedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus. nec ad perniciem noſtram Carthaginienſi utique aut duce aut exercitu opus eſſe: ab Turdulis nos veterrimis hoſtibus, qui prioris quoque excidii cauſſa nobis fuerant, exſtingui poſſe. quum ex inſperato repente miſiſtis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatiſſimi omnium Saguntinorum videmur, quia conſulem declaratum videmus, ac vidiſſe nos civibus noſtris renunciaturi ſumus, ſpem omnem ſalutemque noſtram. qui quum plurimas hoſtium veſtrorum cepiſſet in Hiſpania urbes, ubique ex captivorum numero excretos Saguntinos in patriam remiſit. poſtremo Turdetaniam, adeo infeſtam nobis, ut illa gente incolumi ſtare Saguntum non poſſet, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (abſit verbo invidia) ne poſteris quidem timenda noſtris eſſet. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Annibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius eſt, quam ultione. Ob hæc, quibus majora neque ſperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus. gratias actum nos decem legatos Saguntinus ſenatus populuſque ad vos miſit: ſimul gratulatum, quod ita res hos annos in Hiſpania atque Italia geſſiſtis, ut Hiſpaniam non Ibero amne tenus, ſed qua terrarum ultimas finit Oceanus, domitam ceret.

Cap. XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in ſenatum introduxit. Ex eis maximus natu : *Etſi nihil ultra malorum eſt, Patres conſcripti, quam quod paſſi ſumus, ut ad ultimum fidem vobis præſtaremus; tamen ea veſtra merita, imperatorumque veſtrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium noſtrarum non pœniteat. Bellum propter nos ſuſcepiſtis: ſuſceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis, ut ſæpe ad ultimum diſcrimen & ipſi veneritis, & populum Carthaginienſem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hoſtem haberetis, conſules cum exercitu in Hiſpaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii noſtri miſiſtis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore deſtiterunt, quæ nobis ſecunda, quæque adverſa hoſtibus noſtris eſſent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis reſtituerunt: per omnem Hiſpaniam cives noſtros venundatos,*

armis habeatis: Italiæ, niſi quatenus vallum caſtrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi Optimo Maximo, præſidi Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere juſſi ſumus, ſed donum hoc etiam, ſi vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæſumus. utique, ſi vobis ita videtur, quæ nobis imperatores veſtri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate veſtra faciatis. Senatus legatis Saguntinis reſpondit, *Et dirutum & reſtitutum Saguntum fidei Socialis utrimque ſervatæ documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores, recte & ordine, & ex voluntate ſenatus feciſſe, quod Saguntum reſtituerint, civeſque Saguntinos ſervitio exemerint: quæque alia eis benigne fecerint, ea ſenatum ita voluiſſe fieri. donum permittere ut in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis præberi juſſa, & muneris ergo in ſingulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde cæteræ in ſenatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut quatenus tuto poſſent, Italiam ſpectatum irent: duces dati, literæque per oppida miſſæ, ut Hiſpanos comiter acciperent. Tum de republica, de exercitibus ſcribendis, de provinciis, relatum.

Cap. X L. Quum Africam novam provinciam extra ſortem P. Scipioni deſtinari, homines fama ferrent, & ipſe nulla jam modica gloria contentus; non ad gerendum modo bellum, ſed ad finiendum diceret ſe conſulem declaratum eſſe, *neque aliter id fieri quam ſi ipſe in Africam exercitum tranſportaſſet, & acturum ſe id per populum aperte ferret, ſi ſenatus adverſaretur*, id conſilium haudquaquam primoribus Patrum cum placeret, cæterique per metum aut ambitionem muſſarent; Q. Fabius Maximus rogatus ſententiam; *Scio*, inquit, *multis veſtrum videri, Patres conſcripti, rem actam hodierno die agi, & fruſtra habiturum orationem, qui tamquam de integra re, de Africa provincia, ſententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa conſulis viri fortis ac ſtrenui ſit, quam nec ſenatus cenſuit in hunc annum provinciam eſſe, nec populus juſſit. deinde, ſi eſt, conſulem peccare arbitror, qui de re tranſacta ſimulando ſe referre, ſenatum ludibrio habet: non ſenatorem modo, qui de quo conſulitur, ſuo loco dicit ſententiam. Atque ego certum habeo, diſſentienti mihi ab iſta feſtinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum ſubeundam opinionem eſſe; unius, inſitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adoleſcentes ſane appellent: dum ne pœniteat, adhuc aliorum ſpecioſiora primo adſpectu conſilia ſemper viſa, mea uſu meliora. alterius, obtrectationis atque invidia adverſus creſcentem indies gloriam fortiſſimi conſulis. A qua ſuſpicione, ſi me neque vita acta æmulationes, cum adoleſcente florentiſſimo proponam. videlicet ut mihi jam vivendo, non ſolum rebus gerendis feſſo, ſi huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quæ parta eſt, vivendum atque moriendum eſt. Vincere ego prohibui Annibalem, ut à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci poſſet.*

Cap. X L I. *Illud te mihi ignoſcere, P. Corneli, æquum erat, ſi quum in me ipſo nunquam pluris famam hominum, quam rempublicam fecerim; ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quamquam ſi aut bellum nullum in Italia, aut is hoſtis eſſet, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur; qui te in Italia retineret, etſi id bono publico faceret, ſimul cum bello materiam gloriæ tuæ iſſe ereptum videri poſſet. Quum vero Annibal hoſtis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obſideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, ſi hoſtem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis cauſa fuit, tu conſul Italia expuleris, & ſicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Niſi aut Amilcar Annibali dux eſt præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc (modo contingat ut te conſule vincamus) futura eſt. Ab Drepanis atque Eryce detraxiſſe Amilcarem, quam Italia expuliſſe Pœnos atque Annibalem, malis? Ne tu quidem, etſi magis partam, quam ſperatam gloriam amplecteris, Hiſpania potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is eſt Annibal, quem non magis timuiſſe videatur, quam contempſiſſe, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec per iſtos circuitus, ut quum in Africam trajeceris; ſecuturum te illuc Annibalem ſperes, potius quam recto hinc itinere, ubi Annibal eſt, eo bellum intendis? Egregiam iſtam palmam belli Punici patrati petis? Hoc & natura*

& mores mei, neque dictatura cum quinque conſulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius faſtidium ejus ſim, quam deſiderium; ætas ſaltem liberet. quæ enim mihi æmulatio cum eo eſſe poteſt, qui ne filio quidem meo æqualis ſit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus & in curſu maximarum rerum eſſem, recuſantem nemo aut in ſenatu, aut ad populum audivit, quo minus inſectanti me magiſtro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus quam verbis aſſequi malui, ut qui aliorum judicio mihi comparatus erat, ſua mox confeſſione me ſibi præferret: nedum ego perſunctus honoribus certamina mihi atque

prius eſt, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia quam bellum in Africa ſit: & nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auſpicioque fieri poteſt; Annibale hic victo, illic Carthaginem expugna. ſi alterutra victoria novis conſulibus relinquenda eſt; prior quum major clariorque, tum cauſa etiam inſequentis fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod & in Italia & in Africa duos diverſos exercitus alere ærarium non poteſt; præterquam quod unde claſſes tueamur, unde commeatibus præbendis ſufficiamus, nihil reliqui eſt; periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum

lum in Africa geret. Quid, ſi (quod omnes Dii omen avertant, & dicere etiam reformidat animus, ſed quæ acciderunt, accidere poſſunt) & victor Annibal ire ad urbem pergat; tum demum te conſulem ex Africa, ſicut Q. Fulvium à Capua, arceſſemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit. Domus tibi tua, pater patruuſque, intra triginta dies cum exercitibus cæſi, documento ſint; ubi per aliquot annos maximis rebus terra marique gerendis ampliſſimum nomen apud exteras gentes populi Romani veſtræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, ſi reges, imperatoreſque, temere in hoſtium terras tranſgreſſos cum maximis cladibus ſuis exercituumque ſuorum, numerare velim. Athenienſes, prudentiſſima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro ac nobili juvene, magna claſſe in Siciliam tranſmiſſa, una navali pugna florentem rempublicam ſuam in perpetuum afflixerunt.

Cap. XLII. *Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem iſta, & M. Atilius inſigne utriuſque fortunæ exemplum, nobis documento ſint. Ne tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conſpexeris, ludus & jocus fuiſſe Hiſpaniæ tuæ videbuntur. Quid enim ſimile? pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus, Emporias in urbem ſociorum claſſem appuliſti: expoſitos milites, per tutiſſima omnia, ad ſocios & amicos populi Romani, Tarraconem duxiſti: ab Tarracone deinde iter per præſidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, poſt amiſſos imperatores ferociores & calamitate ipſa, dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari ſuffragio ad tempus lectus, cæterum ſi nobilitas ac juſti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per ſummum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum ſocios defendente. Cætera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda: ubi non portus ullus? Et Syphax & Maſiniſſa ſe, quam Carthaginienſes, malunt potentiſſimos in Africa eſſe: Carthaginienſes, quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter ſeſe, & omnes cauſſæ certaminum acuunt, quia procul externus metus eſt. Oſtende illis Romana arma, & exercitum alienigenam; velut ad commune reſtinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienſes Hiſpaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deum, aras & focos, defendent; quum euntes in prœlium pavida proſequetur conjunx, & parvi liberi occurſabunt. Quid porro? Si ſatis confiſi Carthaginienſes conſenſu Africæ, fide ſociorum regum, mœnibus ſuis, quum tuo exercituſque tui præſidio nudatam Italiam viderint, ipſi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miſerint, aut Magonem, quem a Balearibus claſſe tranſmiſſa jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari conſtat, Annibali ſe conjungere juſſerint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Aſdrubal in Italiam tranſcendit: quem tu, qui non ſolum Carthaginem, ſed omnem Africam exercitu tuo es clauſurus, è manibus tuis in Italiam emiſiſti. Victum à te dices: eo quidem minus vellem & id tuá, non reipublicæ ſolum cauſſa, iter datum victo in Italiam eſſe. Patere nos omnia quæ proſpera tibi ac reipublicæ in imperio evenere, tuo conſilio aſſignare; adverſa caſibus incertis belli & fortunæ delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præſidem ſibi patria atque univerſa Italia retinet. Non potes ne ipſe quidem diſſimulare, ubi Annibal ſit, ibi caput atque arcem hujus belli eſſe. quippe qui præ te feras, eam tibi cauſſam trajiciendi in Africam eſſe, ut Annibalem eo trahas. Sive igitur hic, ſive illic, cum Annibale eſt tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa ſolus, an hic tuo collegæque tui exercitu conjuncto? ne Claudius quidem & Livius Conſu-*

lus claſſi noſtræ apertus, non ager pacatus, non civitas ſocia, non rex amicus, non conſiſtendi uſquam locus, non procedendi. Quacumque circumſpexeris, hoſtilia omnia atque infeſta. An Syphaci Numidiſque credis? ſatis ſit ſemel creditum. Non ſemper temeritas eſt felix: & fraus fidem in parvis ſibi præſtruit, ut quum operæ pretium ſit, cum mercede magna fallat. Non hoſtes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi ſocii fraude circumvenerunt: nec tibi ipſi à Magone & Aſdrubale hoſtium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum exper-

les tam recenti exemplo, quantum id interſit, documento ſunt? Quid? Annibalem, utrum tandem extremus angulus agri Bruttii fruſtra jam diu poſcentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago & tota ſocia Africa potentiorem armis viriſque faciet? Quod iſtud conſilium eſt, ibi malle decernere, ubi tua dimidio minores copiæ ſint, hoſtium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adverſus unum tot præliis & tam diuturna & gravi militia feſſum, pugnandum ſit? Quam compar conſilium tuum parentis tui conſilio ſit, reputa. Ille conſul profectus in Hiſpaniam, ut Annibali ab Alpibus deſcendenti occurreret, in Italiam ex pro-

provincia reddit : tu, quum Annibal in Italia ſit, relinquere Italiam paras ; non quia reipublicæ id utile, ſed quia tibi amplum & glorioſum cenſes eſſe : ſicut quum provincia & exercitu relicto, ſine lege, ſine ſenatuſconſulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam & majeſtatem imperii. quæ tum in tuo capite periclitabantur, commiſiſti. Ego P. Cornelium, Patres conſcripti, reipublicæ nobiſque, non ſibi ipſi privatim creatum conſulem exiſtimo : exercituſque ad cuſtodiam urbis atque Italiæ ſcriptos eſſe, non quos regio more per ſuperbiam conſules, quo terrarum velint, trajiciant.

Cap. XLIII. Cum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate & inveterata prudentiæ fama magnam partem ſenatus, & ſeniores maxime moviſſet, plureſque conſilium ſenis quam animum adoleſcentis ferocem laudarent ; Scipio ita locutus fertur : *Et ipſe Q. Fabius principio orationis, P. C. commemoravit, in ſententia ſua poſſe obtrectationem ſuſpectam eſſe. Cujus ego rei non tam ipſe auſim tantum virum inſimulare, quam ea ſuſpicio, vitio orationis an rei, haud ſane purgata eſt. Sic enim honores ſuos & famam rerum geſtarum extulit verbis, ad extinguendum invidiæ crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum ſit, ne mecum æmuletur : & non ab eo, qui, quia ſuper cæteros excellat, quo me quoque niti non diſſimulo, me ſibi æquari nolit. ſic ſenem ſe perfunctum honoribus, & me infra ætatem filii etiam ſui poſuit ; tanquam non longius quam quantum vitæ humanæ ſpatium eſt, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac poſteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut ſe non cum præſentibus modo, ſed cum omnis ævi claris viris comparent. Equidem haud diſſimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non aſſequi ſolum velle, ſed (bona venia tua dixerim) ſi poſſim, etiam exſuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minores natu animi ſit, ut nolimus quemquam noſtri ſimilem evadere civem. Id enim non eorum modo, quibus*

armiſque tenerent, quum quæſitus ad id bellum imperator nemo ſe oſtenderet, præter me, nemo profiteri nomen auſus eſſet, quum mihi quatuor & viginti annos nato detuliſſet imperium populus Romanus ; quid ita tum nemo ætatem meam, vim hoſtium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat ? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta eſt, quam tunc in Hiſpania erat ? An majores nunc ſunt exercitus in Africa, duces plures melioreſque, quam tunc in Hiſpania fuerunt ? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc eſt ? An cum Carthaginienſi hoſte in Hiſpania, quam in Africa bellum geri aptius eſt ? Facile eſt poſt fuſos fugatoſque quatuor exercitus Punicos, poſt tot urbes vi captas, aut metu ſubactas in ditionem, poſt perdomita omnia uſque ad Oceanum, tot regulos, tot ſævas gentes, poſt receptam totam Hiſpaniam, ita ut veſtigium nullum belli reliquum ſit, elevare meas res geſtas : tam, Hercule, quam ſi victor ex Africa redierim, ea ipſa elevare, quæ nunc retinendi mei cauſſa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum eſſe in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat ; tanquam M. Atilius primo acceſſu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipſi tam infelici imperatori patuiſſe tamen portus Africæ, & res egregias primo anno geſſiſſe : & quantum ad Carthaginienſes duces attinet, invictum ad ultimum permanſiſſe. Nihil igitur me iſto tu exemplo terrueris : ſi hoc bello, non priore, ſi nuper, & non annis ante quadraginta, iſta clades accepta foret ; qui ego minus in Africam Regulo capto, quam Scipionibus occiſis in Hiſpaniam, trajicerem ? Nec felicius Xanthippum Lacedæmonium Carthagini, quam me patriæ meæ ſinerem natum eſſe. creſceretque mihi ex eo ipſo fiducia, quod poſſit in hominis unius virtute, tantum momenti eſſe. At etiam Athenienſes audiendi ſunt, temere in Siciliam, omiſſo domi bello, tranſgreſſi. Cur ego, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non inviderimus, ſed reipublicæ, & penè omnis generis humani detrimentum ſit. Commemoravit, quantum eſſem periculi aditurus, ſi in Africam trajicerem: ut meam quoque, non ſolum reipublicæ & exercitus vicem, videretur ſollicitus. Unde hæc repente cura de me exorta? quum pater patruuſque meus interfecti, quum duo exercitus eorum prope occidione occiſi eſſent, quum amiſſæ Hiſpaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuor duces omnia metu

non Agathoclem potius Syracuſanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, tranſgreſſum in hanc eandem Africam, avertiſſe eo bellum unde venerat, refert?

Cap. X L I V. *Sed quid, ultro metum inferre hoſti, & ab ſe remoto periculo alium in diſcrimen adducere, quale ſit, veteribus externiſque exemplis admonere opus eſt? Majus præſentiuſve ullum exemplum eſſe quam Annibal poteſt? multum intereſt, alienos populere fines,* *an tuos uri, exſcindi, videas. plus animi eſt inferenti periculum, quam propulſanti. Ad hoc major ignotarum rerum eſt terror: bona malaque hoſtium ex propinquo ingreſſus fines aſpicias. Non ſperaverat Annibal fore, ut tot in Italia populi ad ſe deficerent, quot defecerunt poſt Cannenſem cladem; quanto minus quicquam in Africa Carthaginienſibus firmum ac ſtabile eſt, infidis ſociis, gravibus ac ſuperbis dominis. Ad hoc nos etiam deſerti ab ſociis, viribus noſtris, milite Romano, ſtetimus. Carthaginienſi nihil civilis roboris eſt. mercede paratos milites habent, Afros, Numidaſque; leviſſima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ ſit. una & trajeciſſe me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Annibalem, & obſideri Carthaginem. lætiores, & frequentiores ex Africa exſpectate nuncios, quam ex Hiſpania accipiebatis. Has mihi ſpes ſubjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoſte violati teſtes, Syphax & Maſiniſſa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus à perfidia ſim. Multa quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. & id eſt viri & ducis, non deeſſe fortunæ præbenti ſe, & oblata caſu flectere ad conſilium. Habeo, Q. Fabi, parem, quem das, Annibalem; ſed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In ſua terra cogam pugnare eum, & Carthago potius præmium victoriæ erit, quam ſemiruta Bruttiorum caſtella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum caſtra ad Carthaginem promoveo, reſpublica hic detrimenti capiat; quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Annibal, potuiſti præſtare; hoc vide ne contumelioſum ſit, concuſſo jam & penè fracto Annibale, negare, poſſe P. Licinium conſulem virum fortiſſimum præſtare, qui ne à ſacris abſit pontifex maximus, ideo in ſortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si, Hercule, nihilo maturius des: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio ſociorum, cæteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum quod inſtat, & provincias de quibus agitur, dixiſſe ſatis eſt. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens ſit, ſi quemadmodum Q. Fabius meas res geſtas in Hiſpania elevavit, ſic & ego contra gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conſcripti. & ſi ulla alia re, modeſtia certe & temperando linguæ adoleſcens ſenem vicero. Ita & vixi & res geſſi, ut tacitus ea opinione, quam veſtra ſponte conceptam animis haberetis, facile contentus eſſem.*

Cap. XLV. Minus æquis animis auditus eſt Scipio, quia vulgatum erat, ſi apud Senatum non obtinuiſſet, ut provincia Africa ſibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui conſul quater & cenſor fuerat, poſtulavit à conſule, ut palam in ſenatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? ſtaturuſque eo eſſet quod cenſuiſſent, an ad populum laturus?* Quum Scipio reſpondiſſet, ſe quod è republica eſſet, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus quid reſponſurus facturuſve eſſes, quæſivi, quippe quum præ te feras tentare magis, quam conſulere ſenatum, & ni provinciam tibi quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque à vobis, Tribuni plebis, poſtulo,* inquit, *ut ſententiam mihi ideo non dicenti quod etſi in meam ſententiam diſcedatur, non ſit ratum habiturus conſul, auxilio ſitis.* Inde altercatio orta, quum conſul negaret, æquum eſſe tribunos intercedere, quo minus ſuo quiſque loco ſenator rogatus ſententiam diceret; Tribuni ita decreverunt, *Si conſul ſenatui de provinciis permittit, ſtari eo quod ſenatus cenſuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: ſi* *hoc, quo ego cenſeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat; non ad defendendam modo Italiam, ſed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum eſſe: nec hoc credi vulgarique, quod Annibal auſus ſit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab noſtris exercitibus & claſſibus oppugnatam, nunc quum de Italia certetur, Africam pacatam eſſe. Requieſcat aliquando vexata tam diu Italia: uratur, evaſteturque invicem Africa. Caſtra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hoſtium ex mœnibus noſtris videamus. Africa ſit reliqui belli ſe-*

non permittit, qui de ea re ſententiam recuſabit dicere, auxilio erimus. Conſul diem ad colloquendum cum collega petiit. Poſtero die permiſſum ſenatui eſt. Provinciæ ita decretæ: alteri conſuli Sicilia, & triginta roſtratæ naves, quas C. Servilius ſuperiore anno habuiſſet: permiſſumque ut in Africam, ſi id è republica eſſe cenſeret, trajiceret. alteri Bruttii, & bellum cum Annibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius: hi & ſortirentur inter ſe, compararentve uter in Bruttiis duabus legionibus, quas conſul reliquiſſet, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia eveniſſet. & cæteris præter conſules prætoreſque, qui exercitibus provinciiſque præfuturi erant, prorogata imperia.

paria. Q. Cæcilio ſorte evenit, ut cum conſule in Bruttiis adverſus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis, magna frequentia & favore ſpectantium, celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Aſdrubalis portandum miſſi, M. Pomponius Matho, & Q. Catius; tulerunt coronam auream cc pondo, & ſimulacra ſpoliorum, ex mille pondo argenti facta. Scipio, quum ut delectum haberet, neque impetraſſet, neque magnopere tetendiſſet; ut voluntarios ducere ſibi milites liceret, tenuit: & quia impenſæ negaverat reipublicæ futuram claſſem, ut quæ ab ſociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi pro ſuis quiſque facultatibus conſulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum ſociis navalibus commeatumque omnis generis, Populonienſes ferrum, Tarquinienſes lintea in vela, Volaterrani interamenta navium & frumentum, Arretini triginta millia ſcutorum, galeas totidem, pila, gæſa, haſtas longas, millium quinquaginta ſummam pari cujuſque generis numero expleturos, ſecures, rutra, falces, alveolos, molas quantum in quadraginta longas naves opus eſſet, tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum decurionibus remigibuſque collaturos. Peruſini, Cluſini, Ruſellani abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis ſilvis eſt uſus. Umbriæ populi & præter hos Nurſini, & Reatini, & Amiternini, Sabinuſque ager omnis, milites polliciti. Marſi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii, nomina in claſſem dederunt. Camertes quum æquo fœdere cum Romanis eſſent, cohortem armatam ſexcentorum hominum miſerunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes quum eſſent poſitæ; ipſe ita inſtitit operi, ut die quadrageſimo quinto, quam ex ſilvis detracta materia erat, naves inſtructæ armatæque in aquam deductæ ſint.

miſſo, qui ager civis Campani fuiſſet, ut is publicus populi Romani eſſet. indici præmium conſtitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus eſſet, pars decima. Et Cn. Servilio Prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex ſenatuſconſulto liceret habitare, ibi habitarent: animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem æſtate Mago Amilcaris filius, ex minore Balearium inſula, ubi hibernarat, juventute lecta in claſſem impoſita, in Italiam triginta ferme roſtratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præſidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, ſi quos ibi motus facere poſſet, claſſem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens eſt) bellum ea tempeſtate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino præda depoſita, & decem longis navibus in ſtatione ad præſidium relictis, cæteris Carthaginem miſſis ad tuendam maritimam oram; quia fama erat, Scipionem trajecturum eſſe; ipſe ſocietate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, compoſita, montanos inſtituit oppugnare. Et creſcebat exercitus in dies; ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita S. Lucretii, ne fruſtra Aſdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent lætati, ſi par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium Proconſulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum juſſerunt, & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut ſi è republica cenſeret eſſe, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eiſdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta, circa Sardiniam, ab Cn. Octavio, qui provinciæ

Cap. XLVI. Profectus in Siciliam eſt triginta navibus longis; voluntariorum ſeptem ferme millibus in naves impoſitis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus conſulares venit. ex eis eum ſibi ſumpſit, quem L. Veturius conſul habuerat. Metello, ut quibus præfuiſſet legionibus, iis præeſſet (facilius cum aſſuetis imperio rem geſturum ratus) permiſit. Et prætores diverſi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, à foſſa Græca ad mare verſam, vendere quæſtores juſſi; indicio quoque per-

præerat, captas, Cœlius frumento miſſo ad Annibalem commeatuque onuſtas, Valerius prædam Etruſcam Ligurumque montanorum captivos, Carthaginem perportantes, tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile geſtum eſt. Peſtilentia inceſſerat pari clade in Romanos Pœnoſque: niſi quod Punicum exercitum ſuper morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æſtatem Annibal egit. ibique aram condidit, dedicavitque, cum ingenti rerum ab ſe geſtarum titulo; Punicis Græciſque literis inſculpto.

EPITOME

LIBRI XXIX.

EX Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione miſſus, ingentem prædam reportavit: & mandata Maſiniſſæ Scipioni exponit, conquerentis quod nondum exercitum in Africam trajeciſſet. Bellum in Hiſpania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipſe in acie occiſus.

Mandonius expoſcentibus Romanis à ſuis deditus eſt. Magoni, qui in Gallia & in Liguribus erat, ex Africa & militum ampla manus miſſa, & pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut ſe Annibali jungeret. Scipio à Syracuſis in Bruttios trajecit, & Locros, pulſo Punico præſidio, fugatoque Annibale, recepit. Pax cum Philippo facta eſt. Idæa mater deportata eſt Romam à Peſſinunte oppido Phrygiæ; carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hoſtem poſſe, ſi mater Idæa deportata Romana eſſet, *tradita autem eſt Romanis per Attalum regem Aſiæ. Lapis erat, quem matrem Deum incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Naſica Cn. filius, ejus, qui in Hiſpania perierat, vir optimus à ſenatu judicatus, adoleſcens nondum quæſtorius: quoniam ita reſponſum habebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur, conſecrareturque. *Locrenſes legatos Romam miſerunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proſerpinæ abſtulerat, & liberos eorum ac conjuges ſtupraverat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus eſt. Quum falſus rumor de P. Scipione proconſule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus eſſet, tamquam is luxuriaretur; miſſis ob hoc legatis à ſenatu, qui explorarent an ea vera eſſent; purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, ſenatus permiſſu. Syphax accepta in matrimonium filia Aſdrubalis Giſgonis, amicitiam, quam cum Scipione ipſe junxerat, renunciavit. Maſiniſſa, rex Maſſyliorum, dum pro Carthaginienſibus in Hiſpania militat, amiſſo patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum ſæpe repetito, aliquot prœliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus eſt: & cum ducentis equitibus exul Scipioni ſe junxit: & cum eo primo ſtatim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Aſdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obſidione Uticæ depulſus, hiberna communivit. Sempronius conſul in agro Crotonienſi proſpere adverſus Annibalem pugnavit. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta quindecim millia. Inter cenſores, M. Livium, & Claudium Neronem, notabilis diſcordia fuit. nam & Claudius Livio collegæ equum ademit, quod à populo damnatus actuſque in exilium fuerat, & Livius Claudio, quod falſum in ſe teſtimonium dixiſſet, & quod minime bona fide ſecum in gratiam rediſſet. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod & innocentem ſe damnaſſent, & poſtea conſulem cenſoremque feciſſent.*

CAPUT I.

SCipio poſteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit, centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate & virium robore, inermes circa ſe habebat; ignorantes quem ad uſum neque centuriati, neque armati ſervarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero, principes genere & fortuna trecentos equites, qui ſecum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, qua equis armiſque inſtructi atque ornati adeſſent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores magna pericula allatura videbatur; neque ipſos modo, ſed parentes cognatoſque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equoſque oſtenderunt. tum Scipio, renunciari ſibi dixit, quoſdam equites Siculorum tamquam gravem & duram horrere eam militiam. Si qui ita animati eſſent, malle eos ſibi jam tum fateri, quam poſtmodo querentes ſegnes atque inutiles milites reipublicæ eſſe. Expromerent quid ſentirent, cum bona venia ſe auditurum. Ubi ex his unus auſus eſt dicere, ſe prorſus, ſi ſibi utrum velit, liberum eſſet, nolle militare, tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adoleſcens, quid ſentires, non diſſimulaſti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cætera inſtrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas: docendum cures equo armiſque.* Læto conditionem accipienti, unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit: ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia Imperatoris cæteri viderunt; ſe quiſque excuſare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites ſubſtituti, ſine publica impenſa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt : quia edictum imperatoris erat, ipſum militaturum, qui ita non feciſſet. Egregiam hanc alam equitum evaſiſſe ferunt : multiſque prœliis rempublicam adjuviſſe. Legiones inde quum inſpiceret, plurimorum ſtipendiorum ex iis milites delegit ; maxime qui ſub duce Marcello militaverant : quos quum optima diſciplina inſtitutos credebat, tum etiam ab longa Syracuſarum obſidione peritiſſimos eſſe urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, ſed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida diſpertit ; frumentum Siculorum civitatibus imperat : ex Italia advecto parcit : veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit. novas Panormi ſubducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in ſicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracuſas nondum ex magnis belli motibus ſatis tranquillas, venit. Græci res, à quibuſdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, conceſſas ſibi ab ſenatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, ſuas res Syracuſanis reſtituit. Non ipſis tantum ea res, ſed omnibus Siciliæ populis grata fuit : eoque enixius bellum adjuverunt. Eadem æſtate in Hiſpania coortum ingens bellum conciente Illergete Indibili : nulla alia de cauſſa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum ſupereſſe unum ducem Romanis, cæteris ab Annibale interfectis, rebatur. eo nec in Hiſpania cæſis Scipionibus alium, quem mitterent, habuiſſe :*

Cap. II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne gliſceret, prima negligendo, bellum ; junctis & ipſi exercitibus per agrum Auſetanum, hoſtico, tamquam pacato, clementer ductis militibus, ad ſedem hoſtium pervenere. trium millium ſpatio procul à caſtris eorum poſuerunt caſtra. Primo per legatos nequicquam tentatum, ut diſcederetur ab armis, dein quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hiſpanis factus eſſet, ſummiſſo ab ſtatione Romana equitatu, prœlium equeſtre fuit : haud ſane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente poſtero die armati inſtructique omnes mille ferme paſſus procul à caſtris Romanis aciem oſtendere. Medii Auſetani erant : cornua dextrum Illergetes, lævum ignobiles tenebant Hiſpani populi. Inter cornua & mediam aciem intervalla patentia ſatis late fecerant ; qua equitatum, ubi tempus eſſet, emitterent. Et Romani more ſuo exercitum quum inſtruxiſſent, id modo hoſtium imitati ſunt, ut inter legiones & ipſi patentes equiti relinquerent vias. Cæterum Lentulus ei parti uſum equitis fore ratus, quæ prior in dehiſcentem intervallis hoſtium aciem equites emiſiſſet ; Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hoſtium acie vias permittere equos jubeat : ipſe cœpta parum proſpere pedeſtri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adverſus Illergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex ſubſidiis in primam aciem firmamentum ducit. Poſtquam æquata ibi pugna eſt, ad L. Manlium inter prima ſigna hortantem, ac ſubſidia quibus res poſtu-

poſteaquam in Italia gravius bellum urgeret, adverſus Annibalem eum arceſſitum. præterquam quod nomina tantum ducum in Hiſpania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, eſſe. numquam talem occaſionem liberandæ Hiſpaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginienſibus aut Romanis: nec invicem his aut illis, ſed interdum utriſque ſimul. Pulſos ab Romanis Carthaginienſes; ab Hiſpanis, ſi conſentirent, pelli Romanos poſſe. ut ab omni externo imperio ſoluta in perpetuum Hiſpania in patrios rediret mores rituſque. Hæc aliaque dicendo, non populares modo, ſed Auſetanos quoque vicinam gentem concitat, & alios finitimos ſibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

locis indicentem, venit. indicat tuta ab lævo cornu eſſe: jam miſſum ab ſe Cornelium Servium procella equeſtri hoſtes circumfuſurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani equites in medios invecti hoſtes, ſimul pedeſtres acies turbarunt, ſimul equitibus Hiſpanorum viam immittendi equos clauſerunt. Itaque omiſſa pugna equeſtri, ad pedeſtrem Hiſpani deſcenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hoſtium ordines & trepidationem pavoremque, & fluctuantia viderunt ſigna hortantur, orant, milites, *ut perculſos invadant, neu reſtitui aciem patiantur.* non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus ipſe Indibilis, cum equitibus ad pedes degreſſus, ante prima ſigna peditum ſe objeciſſet. Ibi aliquandiu atrox pugna ſtetit. tandem poſtquam ii, qui circa regem, ſeminecem reſtantem, deinde pilo terræ affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga paſſim cœpta, pluresque cæſi, quia equos conſcendendi equitibus ſpatium non fuerat, & quia perculſis acriter inſtiterunt Romani. nec ante abſceſſum eſt, quam caſtris quoque exuerunt hoſtem. Tredecim millia Hiſpanorum cæſa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum ſociorumque paulo amplius ducenti, maxime in lævo cornu ceciderunt. Pulſi caſtris Hiſpani aut qui ex prœlio effugerant, ſparſi primo per agros, deinde in ſuas quiſque civitates redierunt.

Cap. III. Tum à Mandonio evocati in concilium, conqueſtique ibi clades ſuas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemque faciendam cenſuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli, Indibilem cæteroſque principes, quorum plerique in acie cecidiſſent, conferentibus, tradentibuſque arma & dedentibus ſeſe, reſponſum eſt: *In deditionem ita accipi eos, ſi Mandonium cæteroſque belli concitores tradidiſſent vivos: ſin minus: exercitus ſe in agrum Ilergetum Auſetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius, cæterique principes comprehenſi & traditi ad ſupplicium. Hiſpaniæ populis reddita pax: ſtipendium ejus anni duplex, & frumentum ſex menſium imperatum, ſagaque & togæ exercitui, & obſides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hiſpaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito & compreſſo, in Africam omnis terror verſus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium cum acceſſiſſet, luce prima ad populandum agrum, ſub ſignis milites ſocioſque navales duxit. Omnibus, pacis modo incurioſe agentibus, magna clades illata: nunciique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, claſſem Romanam, Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam tranſgreſſum) adveniſſe. Nec quot naves vidiſſent, nec quanta manus agros popularetur, ſatis gnari, omnia in majus metu augente, accipiebant. itaque primo terror pavorque, deinde

parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram ſpei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem poſt colloquium cum Scipione alienatum: Maſiniſſam aperta defectione, infeſtiſſimum hoſtem. nihil uſquam ſpei, nihil auxilii eſſe. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec conjungere ſeſe Annibali: & Annibalem ipſum jam & fama ſeneſcere, & viribus.

Cap. IV. In hæc deflenda prolapſos ab recenti nuncio animos, rurſus terror inſtans revocavit ad conſultandum, quonam modo obviam præſentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agriſque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, inſtruere naves, ac mittere ad Hipponem adverſus Romanam claſſem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiaſque, quantæ ad incurſiones agrorum ſatis ſint, tranſvectas, ſummæ belli molem adhuc in Sicilia eſſe. Ita reſpiratum, mittique ad Syphacem legationes, alioſque regulos, firmandæ ſocietatis cauſſa, cœptæ. Ad Philippum quoque miſſi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam trajiceret. Miſſi ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, ſed vigintiquinque naves longæ, ſex millia peditum, octingenti equites, ſeptem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque ſe Annibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque; ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præſidiis agentem, Maſiniſſa fama Romanæ claſſis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is ſegniter rem agi ab Scipione queſtus, quod tum non jam exercitum in Africam trajeciſſet, perculſis Carthaginienſibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incertum hærere; ſi ſpatium ad ſua ut velit componenda detur, nihil ſincera fi-*

mœſtitia animos inceſſit : *tantum fortunam mutaſſe, ut qui modo ipſi exercitum ante mœnia Romana habuiſſent victores, ſtratiſque tot hoſtium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepiſſent; ii verſo Marte, Africæ populationes & obſidionem Carthaginis viſuri forent: nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuiſſent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuiſſe; majorem ſemper frequentioremque pro tot cæſis exercitibus ſuboleſcentem. Suam plebem, imbellem in urbe, imbellem in agris eſſe. mercede*

de cum Romanis acturum. Hortaretur, ac ſtimularet Scipionem ne ceſſaret, ſe, quamquam regno pulſus eſſet, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. nec ipſi Lælio morandum in Africa eſſe. claſſem credere profectam à Carthagine, cum qua abſente Scipione non ſatis tutum eſſe contrahi certamen.

Cap. V. Ab hoc ſermone dimiſſo Maſiniſſa, Lælius poſtero die naves præda onuſtas ab Hippone ſolvit, revectuſque in Siciliam, mandata Maſiniſſæ Scipioni expoſuit. Eiſdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem miſſæ erant; inter Albingaunos, Ligures Genuamque acceſſerunt. In iis locis tum forte Mago tenebat claſſem: qui legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare; extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriuſque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit, &, *miſſum ſe ad eos vindicandos in libertatem*, ait: *&, ut ipſi cernant, mitti ſibi ab domo præſidia: ſed quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum poteſtate eſſe. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria eſſe. ſatis ſcire, Sp. Lucretium ſe cum M. Livio juncturum. multa millia ipſis etiam armanda eſſe, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis reſiſtatur.* Galli, *ſummam ad id ſuam voluntatem eſſe*, dicere: *ſed quum una caſtra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conſpectu habeant, ſi palam fiat auxiliis adjutum ab ſeſe Pœnum, extemplo infeſtos utrimque exercitus in agrum ſuum incurſuros. ea ab Gallis deſideraret, quibus occulte adjuvari poſſet. Liguribus, quod procul agro urbibuſque eorum caſtra Romana ſint, libera conſilia eſſe. Illos armare juventutem, & capeſſere pro parte bellum, æquum eſſe.* Ligures haud abnuere: tempus modo duorum menſium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimiſſis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctuſque Lucretio, ſi ſe Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: ſi Pœnus ſub angulo Alpium quietus ſe contineat, & ipſe

in eo captivorum numero fabri quidam fuere, aſſueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii cogniti ab Locrenſium principibus, qui pulſi ab adverſa factione, quæ Annibali Locros tradiderat, Rhegium ſe contulerant: quum cætera percunctantibus (ut mos eſt qui diu abſunt) quæ domi agerentur, expoſuiſſent; ſpem fecerunt, ſi redempti ac remiſſi forent, arcem ſe iis tradituros. ibi ſe habitare, fidemque ſibi rerum omnium inter Carthaginienſes eſſe. Itaque ut qui ſimul deſiderio patriæ angerentur, ſimul cupiditate inimicos ulciſcendi arderent, redemtis extemplo iis remiſſiſque, quum ordinem agendæ rei compoſuiſſent, ſignaque quæ procul edita obſervarent; ipſi ad Scipionem Syracuſas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promiſſa captivorum, quum ſpem ab effectu haud abhorrentem conſuli feciſſent; tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus miſſi, juſſique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere. & Q. Pleminio proprætori ſcriptum, ut rei agendæ adeſſet. Profecti ab Rhegio, ſcalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, ſignum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipſi ſcalas ad idipſum factas cum demiſiſſent, pluribuſque ſimul locis ſcandentes accepiſſent, priuſquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu ſopitos, impetus eſt factus. quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde ſubita conſternatio ex ſomno, & tumultus, quum cauſſa ignoraretur, poſtremo certior res, aliis excitantibus alios. jamque ad arma pro ſe quiſque vocabat: hoſtes in arce eſſe, & cædi vigiles. oppreſſique forent Roin eadem regione circa Ariminum Italiæ præſidio futurus.

Cap. VI. Poſt reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione ſtimulato Maſiniſſæ adhortationibus, & militibus prædam ex hoſtium terra cernentibus tota claſſe efferri, accenſis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ ſub defectionem Italiæ deſciverat & ipſa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulſit: latrociniis magis quam juſto bello in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Bruttiis, non ſocietate magis Punica, quam ſuopte ingenio congruentibus in eum morem. Poſtremo Romani quoque jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excurſiones in hoſtium agros facere. Ab iis egreſſi quidam urbem Locrenſes circumventi, Rhegiumque abſtracti fuerant.

mani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, ſublatus, incertum unde accidiſſet (omnia vana augente nocturno tumultu) feciſſet. Itaque velut plena jam hoſtium arce territi Pœni, omiſſo certamine, in alteram arcem (duæ ſunt haud multum inter ſe diſtantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant; victoribus præmium in medio poſitam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præſidio præerat: & arceſſentes ex propinquis locis ſubſidia, copias augebant. Ipſe poſtremo veniebat Annibal. nec ſuſtinuiſſent Romani, niſi Locrenſium multitudo exacerbata ſuperbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinaſſet.

Cap. VII. Scipioni ut nunciatum eſt, in majore diſcrimine Locris rem verti, ipſumque Annibalem adventare; ne præſidium etiam perielitaretur haud facili inde receptu; & ipſe à Meſſana, L. Scipione fratre in præſidio ibi relicto, quum primum æſtu fretum inclinatum eſt, naves mari ſecundo miſit; Et Annibal à Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeſt) nuncio præmiſſo, ut ſui luce prima ſumma vi prœlium cum Romanis ac Locrenſibus conſèrerent, dum ipſe, averſis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur; ubi luce cœptam invenit pugnam, ipſe nec in arcem ſe includere, turba locum arctum impediturus, voluit: neque ſcalas, quibus ſcanderent muros, attulerat. ſarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris ad terrorem hoſtium aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur; ad viſendum qua maxime parte aggrederetur. progreſſus ad murum, ſcorpione icto qui proximus eum forte ſteterat, territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere quum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana à Meſſana Locros aliquot horis die ſuperante acceſſit: expoſiti omnes è navibus, & ante occaſum ſolis, urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cœpta ex arce à Pœnis pugna: & Annibal jam ſcalis, aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis, ſubibat muros. quum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos cum invaſiſſent, occidunt. cæteros Annibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuncioque miſſo ad eos, qui in arce erant, ut ſibimetipſi conſulerent, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut

nem ab Romanis fuerant, ut medicas injurias non æquo modo animo pati, ſed prope lubenti poſſent. verum enimvero tantum Pleminius Amilcarem præſidii præfectum, tantum præſidiarii milites Romani Pœnos ſcelere atque avaritia ſuperaverunt, ut non armis, ſed vitiis videretur certari. nihil omnium, quæ inopi inviſas opes potentioris faciunt, prætermiſſum in oppidanos eſt ab duce aut à militibus: in corpora ipſorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ Nam avaritia ne ſacrorum quidem ſpoliatione abſtinuit: nec alia modo templa violata, ſed Proſerpinæ etiam, intacti omni ætate, theſauri; præterquam quod à Pyrrho, qui cum magno piaculo ſacrilegii ſui manubias retulit, ſpoliati dicebantur. Ergo ſicut ante regiæ naves laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter ſacram pecuniam Deæ, quam aſportabant, extulerant: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter ſe ducem in ducem, militem in militem rabie hoſtili vertit.

Cap. IX. *Summæ* rei Pleminius præerat: militum pars ſub eo, quam ipſe ab Rhegio abduxerat, pars ſub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, ſequentibus quorum erat, obvius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui quum juſſu tribunorum ademptum poculum eſſet; jurgium inde & clamor, pugna poſtremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut ſuis quiſque opportunus advenerat, multitudine ſimul ac tumultu creſcente. Victi Pleminii milites, quum ad Pleminium cruorem ac vulnera oſtentantes non ſine vois tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum, fugæ ſimili curſu, ante noctem aſſecuti ſunt.

Cap. VIII. Scipio ut & arcem relictam ab hoſtibus & vacua vidit caſtra, vocatos ad concionem Locrenſes, graviter ob defectionem incuſavit: de auctoribus ſupplicium ſumſit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adverſus Romanos, conceſſit. publice nec dare, nec eripere ſe quicquam Locrenſibus, dixit, *Romam mitterent legatos: quam ſenatus æquum cenſuiſſet, eam fortunam habituros. Illud ſatis ſcire, etſi male de populo Romano meriti eſſent, in meliore ſtatu ſub iratis Romanis futuros, quam ſub amicis Carthaginienſibus fuerint.* Ipſe Q Pleminio legato præſidioque quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Meſſanam trajecit. Ita ſuperbe & crudeliter habiti Locrenſes ab Carthaginienſibus poſt defectio-

ciferatione atque indignatione concurriſſent, probra in eum ipſum jactata in jurgiis referentes; accenſus ira, domo ſeſe proripuit, vocatoſque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum ſpoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adverſus hoſtes ad arma conclamatum eſſet, concurrerunt. & quum violata jam virgis corpora tribunorum vidiſſent, tum vero in multo impotentiorem ſubito rabiem accenſi, ſine reſpectu, non majeſtatis modo, ſed etiam humanitatis, in legatum, impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt. tum ipſum, ab ſuis interceptum & ſecluſum, hoſtiliter lacerant, & prope exſanguem, naſo auribuſque mutilatis, relinquunt. His Meſſanam nunciatis, Scipio poſt paucos dies Locros hexeri advectus, quum cauſſam Pleminii & tribunorum audiſſet, Pleminio

nio noxa liberato, relictoque in ejuſdem loci præſidio, tribunis ſontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad ſenatum mitterentur, Meſſanam atque inde Syracuſas redit. Pleminius impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis leviter latam ſuam injuriam, ratus; nec quemquam æſtimare alium eam litem poſſe, niſi qui atrocitatem ejus patiendo ſenſiſſet; tribunos attrahi ad ſe juſſit; laceratoſque omnibus, quæ pati corpus ullum poteſt, ſuppliciis interfecit: nec ſatiatus vivorum pœna, inſepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrenſium principes eſt uſus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. & quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in ſocios ediderat; tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non ſibi modo, ſed etiam imperatori eſſe.

Cap. X. Jam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii conſulis literæ Romam allatæ, *ſe, exercitumque ſuum gravi morbo adflictari: nec ſiſti potuiſſe, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hoſtes ingruiſſet. Itaque quoniam ipſe venire ad comitia non poſſet, ſi ita Patribus videretur, ſe Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum cauſſa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, è republica eſſe. Nam neque uſum ejus ullum in præſentia eſſe, quum Annibal jam in hiberna ſuos receperit: & tanta inceſſerit in ea caſtra vis morbi, ut niſi mature dimittantur, nemo omnium ſuperfuturus videatur.* ea conſuli à Patribus facienda, ut è republica fideque ſua duceret, permiſſa. Civitatem eo tempore repens religio invaſerat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum, inſpectis. *Quandoque hoſtis alienigena terræ Italiæ bellum intuliſſet, eum pelli Italiæ vincique poſſe, ſi mater Idæa à Peſſinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant: & ſacrificantes ipſos Pythio Apollini litaviſſe, & reſponſum oraculo editum, majorem multo nis. populi cauſſa arceſſitum, & jam cum Attalo rege propter commune adverſus Philippum bellum cœptam amicitiam eſſe; facturum eum quæ poſſit, populi Romani cauſſa; legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis conſul fuerat, ac res in Græcia geſſerat M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæſtorios, C. Tremellium Flaccum, & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majeſtas nomini Romano eſſet, decernunt. Legati Aſiam petentes protinus Delphos quum eſcendiſſent, oraculum adierunt, conſulentes, ad quod negotium domo miſſi eſſent, perficiendi ejus, quam ſibi ſpem populoque Romano portenderet. Reſponſum eſſe ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore quod peterent. quum Romam Deam devexiſſent, tum curarent, ut eam qui vir optimus Romæ eſſet, hoſpitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſinuntem in Phrygiam deduxit: ſacrumque iis lapidem, quem matrem Deum incolæ eſſe dicebant, tradidit, ac deportare Romam juſſit. Præmiſſus ab legatis M. Valerius Falto, nunciavit, Deam apportari. quærendum virum optimum in civitate eſſe, qui eam rite hoſpitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab conſule in Bruttiis comitiorum cauſſa dictus, exercituſque ejus dimiſſus: magiſter equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Conſules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus abſens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator ſeſe magiſtratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeii ſepties inſtaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hiſpaniam provinciam habebat: abſens creatus, abſens eum honorem geſſit. Ti. Claudius Aſellus, & M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ævictoriam, quam cujus ex ſpoliis dona portarent, adeſſe populo Romano. In ejuſdem ſpei ſummam conferebant P. Scipionis velut præſagientem animum de fine belli, quod depopoſciſſet provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus oraculiſque portendentis ſeſe victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio tranſportandæ Romam Deæ eſſet.

Cap. XI. Nullas dum in Aſia civitates ſocias habebat populus Romanus: tamen memores, Æſculapium quoque ex Græcia quondam, haud dum ullo fœdere ſociata, valetudi-

dem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, ſeptimodecimo anno poſtquam à patre ejus primo conſulatu vota in Gallia ad Claſtidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno eſt mortuus M. Æmilius Regillus.

Cap. XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos, deſertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciſcendam ſubegit pacem. quod niſi omni vi perficere maturaſſet, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconſul, ſucceſſor imperii miſſus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & triginta quinque roſtratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam ſociis) oppreſſiſſet. Vix dum pace facta nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium veniſſe: Parthinoſque & propinquas alias gentes motas eſſe ad ſpem novandi res: Dimallumque oppugnari. Eo ſe verterant Romani ab Ætolorum, quo miſſi erant, auxilio: irati, quod ſine auctoritate ſua adverſus fœdus cum rege pacem feciſſent. Ea quum audiſſet Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populiſque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit: quo Sempronius ſe receperat, miſſo Lætorio legato cum parte copiarum, & quindecim navibus in Ætoliam, & ad viſendas res, pacemque ſi poſſet, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vaſtavit, & ad urbem admotis copiis, poteſtatem pugnæ Romano fecit. quem poſteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec ſatis fidens viribus ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, ſicut cum Ætolis, cupiens pacem, ſi poſſet, ſin minus, inducias facere; nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum ſe recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum miſere; ſatis confidere conventuram eam affirmantes, ſi ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano veniſſet. Facile impetratum (neque enim ne ipſius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum tranſiret. Phœnice urbs eſt Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, poſtea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Amynander Athamanum rex, & magiſtratus alii Epirotarum, & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit ſimul ab rege, & ab imperatore Romano, ut finem belli face-ſeruntque omnes tribus: quia verſo in Africam bello, omnibus aliis in præſentia levari bellis volebant. P. Sempronius pace facta, ad conſulatum Romam deceſſit.

Cap. XIII. M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus (quintuſdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas ſcriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea claſſe, quam habebat, prorogatum in annum imperium eſt. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret; quoad eum in provincia cum imperio morari conſuli è republica viſum eſſet. Et M. Livio, & Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adverſus Magonem Galliæ præſidio fuiſſent, prorogatum imperium eſt. Et Cn. Octavio, ut cum Sardiniam, legionemque Ti. Claudio tradidiſſet, ipſe navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus ſenatus cenſuiſſet, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannenſis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quintius Tarentum, C. Hoſtilius Tubulus Capuam, proprætores, ſicut priore anno, cum vetere uterque præſidio obtinerent. De Hiſpaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconſules mitti placeret, latum ad populum eſt. Omnes tribus eoſdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum proconſules, ſicut priore anno tenuiſſent, obtinere eas provincias juſſerunt. Conſules delectum habere inſtituerunt, & ad novas ſcribendas in Bruttios legiones, & cæterorum (ita enim juſſi ab ſenatu erant) exercituum ſupplementum.

Cap. XIV. Quamquam nondum aparte Africa provincia decreta erat (occultantibus id, credo, Patribus, ne reſcirent Carthaginienſes) tamen in eam ſpem erecta civitas erat, in Afrirent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium, Romanorum eſſent. Atintania, ſi miſſis Romam legatis ab ſenatu impetraſſet, Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege fœderi adſcripti, Pruſia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Theſſali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienſes, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Meſſenii, Athenienſes. Hæc conſcripta conſignataque ſunt, & in duos menſes induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. juſſa eo anno debellatum iri; finemque bello Punico adeſſe. Impleverat ea res ſuperſtitionum animos: pronique & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant; eo plura vulgabantur. *Duos ſoles viſos: & nocte interluxiſſe: & facem Setiæ ab ortu Solis ad occidentem porrigi viſam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam & multis locis murum, de cælo tactum. In æde Junonis Soſpitæ Lanuvii cum horrendo fragore ſtrepitum editum.* Eorum procurandorum cauſſa diem unum ſupplicatio fuit: & novendiale ſacrum, quod de cœlo lapidatum eſſet, factum. Eo acceſſit conſultatio de matre Idæa accipienda. quam præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis, prægreſſus, actutum in Italia fore nunciaverat; recens nuncius aderat, Tarracinæ jam eſſe. Haud parvæ rei judicium ſenatum tenebat, qui vir optimus in civitate eſſet. Veram certe victoriam ejus rei ſibi quiſque mallet, quam ulla imperia, honoreſve ſuffragio ſeu Patrum, ſeu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hiſpania ceciderat, adoleſcentem nondum quæſtorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum eſſe. id quibus virtutibus inducti ita judicarint, ſicut proditum à proximis memoriæ temporum illorum ſcriptoribus, libens poſteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetuſtate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Oſtiam ire juſſus obviam Deæ. iſque eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis. Poſtquam navis ad oſtium amnis Tiberini acceſſiſſet, ſicut erat juſſus, in ſalum nave evectus, ab ſacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ inſigne eſt nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama, clariorem ad poſteros tam religioſo miniſterio pudicitiam fecit. Eæ per manus ſuccedentes deinceps aliæ aliis, omni effuſa civitate obviam, thuribulis ante januas poſitis, qua præferebatur, atque incenſo thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victoriæ, quæ eſt in palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis. iſque dies feſtus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectiſterniumque & ludi fuere, Megaleſia appellata.

Cap. XV. Quum de ſupplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; tempus eſſe, à quibuſdam ſenatoribus ſubjectum eſt, quæ dubiis in rebus utcumque tolerata eſſent, ea dempto jam tandem Deum *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dediſſet populo Romano, ex quo hoſtes in Italia eſſent, duplicatum ejus ſummæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. ſi qua eum numerum equitum explere non poſſet, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites, equiteſque quam locupletiſſimi legerentur, mitterenturque, ubicunque, extra Italiam ſupplemento opus eſſet. Si qui ex iis recuſarent, retineri ejus coloniæ magiſtratus, legatoſque placere: neque, ſi poſtularent, ſenatum dari, priuſquam imperata feciſſent. ſtipendium præterea iis coloniis in millia æris, aſſes ſingulos, imperari, exigique quotannis: cenſumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis cenſoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis cenſoribus coloniarum, priuſquam magiſtratu abirent.* Ex hoc ſenatuſconſulto accitis Romam magiſtratibus, primoribuſque earum coloniarum, conſules quum militem ſtipendiumque imperaſſent, alii aliis magis recuſare ac reclamare. *negare tantum militum effici poſſe: vix, ſi ſimplum ex formula imperetur, enixuros. Orare, atque obſecrare, ut ſibi ſenatum adire ac deprecari liceret. nihil ſe, quare perire merito deberent, admiſiſſe: ſed ſi pereundum etiam foret, neque ſuum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, poſſe efficere.* Conſules obſtinati manere legatos Romæ jubent; magiſtratus ire domos ad delectus habendos. niſi ſumma militum, quæ imperata eſſet, Romam adducta, neminem iis ſenatum daturum. Ita præciſa ſpe ſenatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter eſt perfectus.

Cap. XVI. Altera itidem res,

benignitate metu, non ultra pati. Erectis exſpectatione Patribus, ſubjecerunt: colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio conſulibus abnuiſſent milites dare, eas annum jam ferme ſextum vacationem militiæ, quaſi honoris & beneficii cauſſa habere: quum interim boni, obedienteſque ſocii pro fide atque obſequio imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhauſti eſſent. Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata eſt. itaque nihil prius referre conſules paſſi, decreverunt, *ut conſules magiſtratus, denoſque principes, Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carſeolis, Sora, Sueſſa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna,* (ex namque coloniæ in ea cauſſa erant)

prope æque longo neglecta ſilentio, relata à M. Valerio Lævino eſt. qui privatis collatas pecunias, ſe ac M. Claudio conſulibus, reddi tandem æquum eſſe dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide ſuam præcipuam curam eſſe. Nam præterquam quod aliquid proprie ad conſulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ eſſent, pertineret: etiam ſe auctorem ita conferendi fuiſſe; inopi ærario, nec plebe ad tributum ſufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: juſſiſque referre conſulibus, decreverunt, *ut tribus penſionibus ea pecunia ſolveretur: primam præſentem ii qui tum eſſent, duas tertii & quinti conſules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, poſtquam Locrenſium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ ſunt. nec tam Q. Pleminii ſcelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrenſium, obſiti ſquallore & ſordibus, in comitio ſedentibus conſulibus, velamenta ſupplicum, ramos oleæ (ut Græcis mos eſt) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus conſulibus Locrenſes ſe dixerunt eſſe, *ea paſſos à Q. Pleminio legato, Romaniſque militibus, quæ pati ne Carthaginienſes quidem velit populus Romanus. Rogare, ut ſibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas ſuas poteſtatem facerent.*

Cap. XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio*, inquit, *quanti æſtimentur noſtræ apud vos querelæ, Patres Conſcripti, plurimum in eo momenti eſſe, ſi probe ſciatis, & quomodo proditi Locri Annibali ſint, & quomodo pulſo Annibalis præſidio reſtituti in ditionem veſtram. quippe ſi & culpa defectionis procul à publico conſilio abſit, & reditum in veſtram ditionem appareat, non voluntate ſolum, ſed ope etiam ac virtute noſtra; magis indignemini, bonis ac fidelibus ſociis tam atroces atque indignas injurias ab legato veſtro militibuſque fieri. Sed ego cauſſam utriuſque defectionis noſtræ in aliud tempus differendam arbitror eſſe, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum teſtis, agatur: alterius, quod qualeſcumque ſumus, tamen hæc quæ paſſi ſumus, pati non debuimus. Non poſſumus diſſimulare, Patres Conſcripti, nos, quum præſidium Punicum in arce noſtra haberemus, multa fœda, indigna, & à præfecto præſidii Amilcare, & ab Numidis Afriſque paſſos eſſe. Sed quid illa ſunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæſo, audiatis, Patres Conſcripti, id quod invitus dicam. In diſ- Carthaginienſibus Locros, & cum eodem ibi relictus eſt præſidio. In hoc legato veſtro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miſeriæ) nec hominis quicquam eſt, Patres Conſcripti, præter figuram & ſpeciem, neque Romani civis, præter habitum veſtitumque & ſonum Latinæ linguæ. Peſtis, ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumſediſſe fabulæ ferunt. At ſi ſcelus, libidinemque, & avaritiam ſolus ipſe exercere in ſocios veſtros ſatis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia noſtra expleremus. nunc omnes centuriones militeſque veſtros (adeo in promiſcuo licentiam atque improbitatem eſſe voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, ſpoliant, verberant, vulnerant, occidunt: conſtuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs noſtra, quotidie diripitur; dies nocteſque omnia paſſim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque aſportantur, ploratibus ſonant. Miretur qui ſciat, quomodo aut nos ad patiendum ſufficiamus, aut illos qui faciunt, nondum tantarum injuriarum ſatietas ceperit. Neque ego exſequi poſſum, nec vobis operæ eſt audire ſingula. quæ paſſi ſumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem injuriæ eſſe: nego ullum genus ſceleris, libidinis, avaritiæ ſupereſſe, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermiſſum ſit. Vix ratio iniri poteſt; uter caſus civitatis ſit deteſtabilior, quum hoſtes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppreſſit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, paſſi ſumus, & cum maxime patimur, Patres Conſcripti: omnia quæ crudeliſſimi atque importuniſſimi tyranni ſcelera in oppreſſos cives edunt, Pleminius in nos, liberoſque* crimine eſt nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienſes principes orbis terrarum videat. ſi ex iis, quæ Locrenſes aut ab illis paſſi ſumus, aut à veſtro præſidio nunc quum maxime patimur, æſtimandum Romanum ac Punicum imperium ſit; nemo non illos ſibi quam vos dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenſes in vos animati ſint. Quum à Carthaginienſibus injurias tanto minores acciperemus, ad veſtrum imperatorem confugimus: quum à veſtro præſidio pluſquam hoſtilia patiamur, nuſquam alio quam ad vos querelas detulimus. Aut vos reſpicietis perditas res noſtras, Patres Conſcripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam ſupereſt. Q. Pleminius legatus miſſus eſt cum præſidio ad recipiendos à noſtros, & conjuges, edidit.

Cap. XVIII. Unum eſt, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat, & vos audire & exſolvere rempublicam veſtram religione. ſi ita vobis videbitur, velimus, Patres Conſcripti. Vidimus enim cum quanta cærimonia non veſtros ſolum colatis Deos, ſed etiam externos accipiatis. Fanum eſt apud nos Proſerpinæ, de cujus ſanctitate templi credo aliquam famam ad vos perveniſſe Pyrrhi bello: qui cum ex Sicilia rediens Locros claſſe prætervehéretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem noſtram facinora edidit. theſauros quoque Proſerpinæ intactos ad eam diem, ſpoliavit: atque ita pecunia in naves impoſita, ipſe terra eſt profectus. Quid ergo evenit, Patres Conſcripti? Claſſis poſte-

ro die fœdiſſima tempeſtate lacerata, omneſque naves, quæ ſacram pecuniam habuerunt, in littora noſtra ejectæ ſunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos eſſe ſuperbiſſimus rex, pecuniam omnem conquiſitam in theſauros Proſerpinæ referri juſſit. nec tamen illi unquam poſtea proſperi quicquam evenit: pulſuſque Italia, ignobili atque inhoneſta morte, temere nocte ingreſſus Argos, occubuit. Hæc quum audiſſet legatus veſter, tribunique militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis cauſſa, ſed præſentis Deæ numine ſæpe comperta nobis majoribuſque noſtris, referebantur; auſi ſunt nihilominus ſacrilegas admovere manus intactis illis theſauris: & nefanda præda ſeipſos, ac domos contaminare ſuas, & milites veſtros. quibus per vos fidem veſtram P. C priuſquam eorum ſcelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei geſſeritis; ne quod piaculum commiſerunt, non ſuo ſolum ſanguine, ſed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem P. C. aut in ducibus aut in militibus veſtris ceſſat ira Deæ. Aliquoties jam inter ſe ſignis collatis concurrunt. dux alterius partis Pleminius. alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginienſibus, quam inter ſe ipſi ferro dimicaverunt. præbuiſſentque occaſionem furore ſuo Locros recipiendi Annibali, ni accitus ab nobis Scipio interveniſſet. At, Hercule, milites contactos ſacrilegio furor agitat: in ducibus ipſis puniendis nullum Deæ numen apparuit? Immo ibi præſens maxime fuit. Virgis cæſi tribuni ab legato ſunt. Legatus deinde inſidiis tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naſo quoque auribuſque deciſis exſanguis eſt relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, ſervilibuſque omnibus ſuppliciis cruciatos trucidando occidit: mortuos deinde prohibuit

rius, nec poteſt, nec poſſit alius ulciſci, quam vos, Patres Conſcripti. Ad vos, veſtramque fidem ſupplices confugimus. nihil noſtra intereſt, utrum ſub illo præſidio Locros eſſe ſinatis, an irato Annibali & Pœnis ad ſupplicium dedatis. Non poſtulamus, ut extemplo nobis, ut de abſente, ut indicta cauſſa credatis. Veniat, coram ipſe audiat, ipſe diluat. Si quicquam ſceleris, quod homo in homines edere poteſt, in nos prætermiſit; non recuſamus, quin & nos, omnia eadem iterum, ſi pati poſſumus, patiamur, & ille omni divino humanoque liberetur ſcelere.

Cap. XIX. Hæc quum ab legatis dicta eſſent, quæſiſſetque ab iis Q. Fabius, detuliſſentne eas querelas ad P. Scipionem; reſponderunt: *miſſos legatos eſſe, ſed eum belli apparatu occupatum eſſe: & in Africam aut jam trajeciſſe, aut intra paucos dies trajecturum. Et legati gratia quanta eſſet apud imperatorem, expertos eſſe: quum inter eum & tribunos cognita cauſſa, tribunos in vincula conjecerit: legatum æque ſontem, aut magis etiam, in ea poteſtate reliquerit.* Juſſis excedere è templo legatis, non Pleminius modo, ſed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam diſciplinam militarem, arguere. *Sic & in Hiſpania plus prope per ſeditionem militum, quam bello amiſſum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & ſævire in eos.* Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis cauſſam dicere: ac ſi vera forent, quæ Locrenſes quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia deceſſiſſet injuſſu ſenatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrenſibus co-*

ſepeliri. Has Dea pœnas a templi ſui ſpoliatoribus habet: nec ante deſinet omnibus eos agitare furiis, quam repoſita ſacra pecunia in theſauris fuerit. Majores quondam noſtri, gravi Crotonienſium bello, quia extra urbem templum eſt, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox eſt, abſtinerent manus: Deam ſua templa defenſuram. Quia movendi inde theſauros incuſſa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, quum ſubito collapſa ruina ſunt. Sed & nunc, & ſæpe alias Dea ſuam ſedem, ſuumque templum aut tutata eſt, aut à violatoribus gravia piacula exegit. noſtras inju-

ram ſenatum reſpondere, Quas injurias ſibi factas quererentur, eas neque ſenatum neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, ſociosque & amicos eos appellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta eſſent, reſtitui: pecuniam, quanta ex theſauris Proſerpinæ ſublata eſſet, conquiri, duplamque pecuniam in theſauros reponi: & ſacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur; quod ſacri theſauri moti, violati eſſent; quæ piacula quibus Diis, quibus hoſtiis, fieri placeret. Milites qui Locris eſſent omnes in Siciliam tranſportari: quatuor cohortes ſociorum Latini nominis in præſidium Locros adduci. Perrogari eo die ſententiæ accenſis ſtudiis pro Scipione & adverſus Scipionem non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrenſiumque cladem, ipſius etiam imperatoris non Romanus modo, ſed ne militaris quidem cultus jactabatur, *cum pallio crepidiſque inambulare in gymnaſio, libellis etiam palæſtræque operam dare: æque ſegniter molliterque cohortem totam Syracuſarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem excidiſſe de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hiſpania fuerit, qualis nunc Locris, ſociis magis quam hoſti metuendum.*

Cap. XX. Hæc quanquam partim vera, partim mixta, eoque ſimilia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli ſententia: qui de cæteris Maximo aſſenſus, de Scipionis cauſſa diſſenſit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum, unum recuperandæ Hiſpaniæ delegerit ducem, quem recepta ab hoſtibus Hiſpania ad imponendum Punico bello finem creaverit conſulem, ſpe deſtinaverit Annibalem ex Italia detracturum, Africam ſubacturum; cum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta cauſſa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quæ in ſe nefarie facta Locrenſes quererentur, ne præſente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, inſimulari poſſit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia ſorte eveniſſet, triduo proximo in provinciam proficiſci: conſules, decem legatos, quos iis videretur, ex ſenatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebei, atque ædilem. cum eo conſilio prætorem cognoſcere, ſi ea quæ Locrenſes facta quererentur, juſſu aut voluntate P. Scipionis facta eſſent, ut cum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajeciſſet, tribuni plebis, atque ædilis, cum duobus legatis, quos maxime* Marcellus, & M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem ſi aut in Sicilia prætori dicto audiens non eſſet Scipio, aut jam in Africam trajeciſſet, comprehendere tribuni juberent, ac jure ſacroſanctæ poteſtatis reducerent. Prius Locros ire, quam Meſſanam conſilium erat.

Cap. XXI. Cæterum duplex fama eſt, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis quæ Romæ acta eſſent, in exilium Neapolim euntem, fore in Q. Metellum unum ex legatis incidiſſe, & ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipſo Scipione legatum cum triginta nobiliſſimis equitum miſſum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo ſeditionis principes, conjicerent. Ii omnes, ſeu ante Scipionis, ſeu tum prætoris juſſu traditi in cuſtodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti, primam, ſicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim ſacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquiſitam, cum ea, quam ipſi ſecum attulerant, in theſauris repoſuerunt, ac piaculare ſacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites, prætor ſigna extra urbem efferre jubet, caſtraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe reſtitiſſet, aut ſecum extuliſſet quod ſuum non eſſet; Locrenſibus ſe permittere, ut quod ſui quiſque cognoſceret, prehenderet. ſi quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere ſine mora Locrenſibus reſtitui, non levi defuncturum pœna. qui non reſtituiſſet.* Locrenſium deinde concionem habuit, atque *iis libertatem legeſque ſuas populum Romanum ſenatumque reſtituere* dixit. *Si qui Pleminium, aliumve quem accuſare vellet, Rhegium ſe ſequeretur. Si de Scipione publice queri vellent, ea quæ Locris nefarie in Deos hominesque facta eſſent, juſſu aut voluntate P. Scipionis facta eſſe, legatos mitterent Meſſanam; ibi ſe cum conſilio cogniturum.* Locrenſes prætori legatiſque, *prætor idoneos cenſuiſſet, in Africam proficiſcerentur : tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem : legati, qui exercitui præeſſent, donec novus imperator ad eum exercitum veniſſet. Sin M. Pomponius & decem legati comperiſſent, neque juſſu, neque voluntate P. Scipionis ea facta eſſe ; ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque ut propoſuiſſet, gereret.* Hoc facto ſenatusconſulto cum tribunis plebis actum eſt, aut compararent inter ſe, aut ſorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proſerpinæ tacta, violata, elataque inde eſſent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius & ſenatui ac populo Romano, gratias egere : *ſe ad Pleminium accuſandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis ſuæ doluerit, eum eſſe virum, quem amicum ſibi quam inimicum malint eſſe. pro certos ſe habere neque juſſu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commiſſa : aut Pleminio nimium, aut ſibi parum creditum. Natura inſitum quibuſdam eſſe, ut magis peccari nolint, quam ſatis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & conſilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoſcendi. Pleminium, & ad duo & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miſerunt : ipſi ad Scipionem profecti ſunt, ut ea quoque, quæ vulgata ſermonibus erant, de cultu ac deſidia imperatoris, ſolutaque militiæ diſciplina, comperta oculis perferrent Romam.

Cap. XXII. Venientibus eis Syracuſas, Scipio res, non verba ad purgandum ſeſe paravit. exercitum omnem eo convenire, claſſem expediri juſſit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginienſibus eſſet. Quo die venerunt, hoſpitio comiter acceptis, poſtero die terreſtrem navalemque exercitus non inſtructos modo, ſed hos decurrentes, claſſem in portu, ſimulacrum & ipſam edentem navalis pugnæ, oſtendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum viſendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio ſingularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginienſem populum, aut nullo alio poſſe: juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, & ſpei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem conſulem dixiſſent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis profecti ſunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nunciaturi Romam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemplo in carcerem conditi, ac primo producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiæ locum habuerunt. poſtea, quum ſæpius producerentur, jam ſeneſcente invidia, molliebantur iræ: & ipſa deformitas Pleminii, memoriaque abſentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis eſt, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quoſdam quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet

paventeſque ad ſingulos nuncios ſollicitam hiemem egiſſent, haud parvum & ipſi tuendæ Africæ momentum adjecerunt ſocietatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Aſdrubali Giſgonis filio, non hoſpitium modo cum rege, de quo ante dictum eſt, quum ex Hiſpania forte in idem tempus Scipio atque Aſdrubal convenerunt: ſed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Aſdrubalis. Ad eam rem conſummandam, tempuſque nuptiis ſtatuendum (jam enim & nubilis erat virgo) profectus Aſdrubal, ut accenſum cupidirate (& ſunt ante omnes Numidæ barbaros effuſi in Venerem) ſenſit, virginem ab Carthagine arceſſit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, ſocietas inter populum Carthaginienſem regemque, data ultro citroque fide, eoſdem amicos inimicoſque habituros, jurejurando affirmatur. Cæterum Aſdrubal, memor & cum Scipione initæ regi ſocietatis, & quam vana & mutabilia barbarorum ingenia eſſent; veritus, ne, ſi trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ eſſent; dum accenſum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus ſuis promiſſis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis, civis Carthaginienſis filia Aſdrubalis, quem viderit apud ſe in hoſpitio, & publico etiam fædere cum populo Carthaginienſi junctum. Hortari primum, ut procul ab Africa, ſicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginienſibus gerant, ne ſibi intereſſe certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa, abnuentem alteram ſocietatem, ſequi neceſſe ſit. Si non abſtineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat, ſibi neceſſarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipſe ſit genitus, & pro patria conjugis ſuæ, proque parente, ac penatibus, dimicare.*

occaſionem. patefacto dein ſcelere, delegatum in Tullianum ex ſenatuſconſulto. De Scipione nuſquam, niſi in ſenatu actum. ubi omnes legatique & tribuni, claſſem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut ſenatus cenſeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia eſſent, ipſe legeret, quos in Africam ſecum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præſidio.

Cap. XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienſes quoque quum ſpeculis per promontoria omnia poſitis, percunctantes

Cap. XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem miſſi, Syracuſis eum convenerunt. Scipio quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque ſpe deſtitutus erat, legatis propere, priuſquam res vulgaretur, remiſſis in Africam, literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, Ne jura hoſpitii ſecum, nec cum populo Romano initæ ſocietatis, neu fas, fidem, dextras, Deos teſtes atque arbitros conventorum, fallat. Cæterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat (vagati enim in urbe, obverſatique prætorio erant) &, ſi ſileretur quid petentes veniſſent, periculum erat, ne vera eo ipſo quod celarentur, ſua ſponte magis emanarent, timorque in exercitu incederet, ne ſimul cum rege & Carthaginienſibus foret bellandum, avertit à vero falſis præoccupando mentes hominum. Et vocatis ad concionem militibus, *Non ultra eſſe cunctandum* ait. *Inſtare, ut in Africam quam primum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Lælium veniſſe, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ ſit cauſſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus. aut ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut & ipſe ſibi ac regno ſuo poſſit conſulere. Itaque jam ſatis omnibus inſtructis apparatiſque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe. Lilybæum claſſe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies curſum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, ſi ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter conſulerent, quas legiones potiſſimum, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam miſit, ut naves onerariæ comprehenſæ Lilybæum omnes traherentur. Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum conveniſſent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, ſed ad certa victoriæ præmia. præcipue qui ſuperabant ex Cannenſi exercitu milites, illo, non alio duce credebant navata reipublicæ opera finire ſe militiam ignominioſam poſſe. Et Scipio minime id genus militum aſpernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam ſciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano eſſe, expertoſque non variis præliis modo, ſed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & ſexta Cannen-

tos equites, alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque & triginta millia peditum equitumque in naves impoſita invenio. quidam non adjecere numerum; inter quos me ipſe in re dubia poni malim. Cœlius ut abſtinet numero, ita ad immenſum multitudinis ſpeciem auget. Volucres ad terram delapſas clamore militum ait, tantamque multitudinem conſcendiſſe naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac ſine tumultu conſcenderent, ipſe eam ſibi curam ſumpſit. nauticos C. Lælius, qui claſſis præfectus erat, in navibus, ante conſcendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data, quinque & quadraginta dierum cibaria, è quibus quindecim dierum cocta, impoſita. Ut omnes jam in navibus erant, ſcaphas circummiſit, ut ex navibus, gubernatoreſque & magiſtri navium, & bini milites, in forum convenirent ad imperia accipienda. Poſteaquam convenerunt, primum ab iis quæſivit, ſi aquam hominibus, jumentiſque in totidem dies, quot frumentum, impoſuiſſent. Ubi reſponderunt, aquam dierum quinque & quadraginta in navibus eſſe; tum edixit militibus, ut ſilentium quieti nautis ſine certamine ad miniſteria exſequenda bene obedientes præſtarent. cum viginti roſtratis ſe ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum totidem roſtratas, & C. Lælium præfectum claſſis cum M. Porcio Catone (quæſtor tum is erat) onerariis futurum præſidio. Lumina in navibus ſingula roſtratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave inſigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertiliſſimus ager, eoque abundans omnium copia rerum eſt regio, & imbelles (quod plerumque in ubere agro evenit) barbari ſunt: priuſque, quam Carthagine ſubveniretur, opprimi videbantur poſſe. Iis editis imperiis, redire ad naves juſſi: & poſtero die Deis bene juvantibus ſigno daſes erant legiones. eas ſe trajecturum in Africam quum dixiſſet, ſingulos milites inſpexit: relictoſque, quos non idoneos credebat, in locum eorum ſubjecit, quos ſecum ex Italia adduxerat; ſupplevitque ita eas legiones, ut ſingulæ ſena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites: ſociorum item Latini nominis peditis equiteſque de exercitu Cannenſi legit.

Cap. XXV. Quantum militum in Africam tranſportatum ſit, non parvo numero inter auctores diſcrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites; alibi ſedecim millia peditum, mille & ſexcento ſolvere naves.

Cap. XXVI. Multæ claſſes Romanæ è Sicilia, atque ipſo illo portu profectæ erant. Cæterum non eo bello ſolum (nec id mirum; prædatum enim tantummodo pleræque claſſes ierant) ſed ne priore quidem ulla profectio tanti ſpectaculi fuit. quanquam ſi magnitudine claſſis æſtimaretur, & bini conſules cum binis exercitibus ante trajecerant: & prope totidem roſtratæ in illis claſſibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam præter quinquaginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum tranſvexit. Sed & bellum bello, ſecundum priore

in

ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes ſtrages tot exercituum ſimul cæſis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim ſuapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos: ſimul & mens ipſa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata quod ad Annibalem detrahendum ex Italia, tranſferendumque & finiendum in Africa bellum, ſe tranſire vulgaverat. Concurrerat ad ſpectaculum in portum omnis turba; non habitantium modo Lilybæi, ſed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad proſequendum Scipionem officii cauſſa convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium ſecutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad proſequendos commilitones proceſſerant: nec claſſis modo proſpectantibus è terra, ſed terra etiam omnis circa referta turba ſpectaculo navigantibus erat.

Cap. XXVII. Ubi illuxit, Scipio e prætoria nave, ſilentio per præconem facto, *Divi Divæque*, inquit, *qui maria terraſque colitis, vos precor quæſoque; uti quæ in meo imperio geſta ſunt, geruntur, poſtque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, ſociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam ſectam, imperium auſpiciumque terra, mari, amnibuſque ſequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: ſalvos incolumeſque victis perduellibus victores, ſpoliis decoratos, præda onuſtos triumphanteſque, mecum domos reduces ſiſtatis: inimicorum hoſtiumque ulciſcendorum copiam faxitis. quæque populus Carthaginienſis in civitatem noſtram facere molitus eſt, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginienſium exempla edendi facultatem detis.* Secundum eas preces, cruda extra, cæſa vi-

tere jubet. Vento eodem ferebantur. cæterum nebula ſub idem ferme tempus, quo pridie, exorta, conſpectum terræ ademit, & ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter ſe concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ littora. Scipio quod eſſet proximum promontorium percunctatus, quum pulchri promontorium id vocari audiſſet; *Placet omen*, inquit, *huc dirigite naves*. Eo claſſis decurrit: copiæ omnes in terram expoſitæ ſunt. Proſperam navigationem ſine terrore ac tumultu, fuiſſe permultis Græcis Latiniſque auctoribus credidi: Cœlius unus, præterquam quod non merſas fluctibus naves, cæteros omnes cœleſtes maritimoſque terrores, poſtremo abreptam tempeſtate ab Africa claſſem ad inſulam Ægimurum, inde ægrè correctum curſum exponit. & prope obrutis navibus, injuſſu imperatoris ſcaphis haud ſecus quam naufragos milites ſine armis cum ingenti tumultu in terram evaſiſſe.

Cap. XXVIII. Expoſitis copiis Romani caſtra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros conſpectu primum claſſis, dein tumultu egredientium in terram pavor terrorque pervenerat, ſed in ipſas urbes. neque enim hominum modo turba mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes paſſim compleverat vias, ſed pecora quoque præ ſe agreſtes agebant; relinqui ſubito Africam diceres. Urbibus vero ipſis majorem quam quem ſecum attulerant, terrorem inferebant. præcipue Carthaginis prope ut captæ tumultus fuit. Nam poſt M. Atilium Regulum & L. Manlium conſules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum videant, præter prædatorias claſſes, quibus exſcenſiones ctima, uti mos, in mare porricit, tubaque ſignum dedit proficiſcendi. Vento ſecundo vehementi ſatis profecti, celeriter è conſpectu terræ ablati ſunt: & à meridie nebula occepit, ita ut vix concurſus navium inter ſe vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem inſequentem eadem caligo obtinuit: ſole orto eſt diſcuſſa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo poſt gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia paſſuum Africam abeſſe, Mercurii promontorium ſe cernere. ſi jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem claſſem. Scipio ut in conſpectu terra fuit, precatus Deos, uti bono reipublicæ ſuoque, Africam viderit; dare vela, & alium infra navibus acceſſum pe-

in agros maritimos factæ erant: raptiſque quæ obvia fors fecerat, prius recurſum ſemper ad naves, quam clamor agreſtes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exercitus domi validus, neque dux quem opponerent, erat. Aſdrubal, Giſgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: ſed eum ab illo ipſo Scipione aliquot præliis fuſum, pulſumque in Hiſpania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum ſuum Romano exercitui eſſe. Itaque velut ſi urbem extemplo aggreſſurus Scipio foret, ita ad arma eſt conclamatum: portæque raptim clauſæ, & armati in muris, vigiliæque & ſtationes diſpoſitæ, ac nocte inſequenti vigilatum eſt. Poſtero die quingenti equites ſpeculatum ad mare turbandoſque egredientes ex navibus miſſi; in ſtationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio claſſe Uticam miſſa, ipſe haud ita multum progreſſus à mari, tumulos proximos ceperat, equites & in ſtationibus locis idoneis poſuerat, & per agros miſerat prædatum.

Cap. XXIX. Ii cum Carthaginienſi equitatu prælium quum commiſiſſent, paucos in ipſo certamine, pleroſque fugientes perſecuti: in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vaſtavit, ſed urbem etiam proximam Afrorum ſatis opulentam cepit. ubi præter cætera quæ extemplo in naves onerarias impoſita, miſſaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum ſervorumque ſunt capta. Lætiſſimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus Maſaniſſæ fuit. quem quidam ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duûm millium equitatu tradunt veniſſe. Cæterum quum longe maximus omnium ætatis ſuæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit: operæ pretium videtur excedere paululum ad enarrandum, quam varia fortuna uſus ſit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginienſibus in Hiſpania, pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oeſalcem, pergrandem natu (mos ita apud Numidas eſt) pervenit. haud multo poſt, Oeſalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capuſa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Cæterum quum magis jure gentis quam auctoritate inter ſuos aut viribus obtineret re-

Cap. XXX. Et Maſaniſſa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hiſpania in Mauritaniam (Bocchar ea tempeſtate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo ſupplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmiſſo nuncio ad paternos ſuoſque amicos, quum ad fines regni perveniſſet, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, ſicut convenerat, retro ad regem remiſſis, quamquam aliquanto minor ſpe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi ſatis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo, vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiſcenti ad Syphacem, Lacumaci regulo ad Thapſum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugiſſet, urbem Maſaniſſa primo impetu capit, ex regiis alios tradentes ſe recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipſo puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei in principio rerum proſpere actæ, convertit ad Maſaniſſam Numidas. affluebantque undique ex agris viciſque veteres milites Galæ, & invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus ſuperabat. nam & ipſe eum exercitum, quo Capuſam vicerat, & ex receptis poſt cædem regis, aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. Quibuſcum Maſaniſſa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum gnum; extitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus ſanguine regibus, familiæ ſemper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, caſtris palam poſitis, deſcendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo prœlio Capuſa cum multis principum cecidit, gens Maſſyliorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli conceſſit. regio tamen nomine abſtinuit: contentuſque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui ſtirpis regiæ ſupererat, regem appellat. Carthaginienſem nobilem fœminam, ſororis filiam Annibalis, quæ proxime Oeſalci regi nupta fuerat, matrimonio ſibi jungit; ſpe Carthaginienſium ſocietatis: & cum Syphace hoſpitium vetuſtum legatis miſſis renovat; omnia ea auxilia præparans adverſus Maſaniſſam.

tutore & exigua Maſæſylorum manu in Carthaginienſem agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno Maſaniſſa, quia ſibi adverſus Syphacem haud paulo majorem reſtare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, miſſis qui & puero ſpem facerent, ſi in fidem Maſaniſſæ ſeſe permiſiſſet, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oeſalces quondam fuiſſet: & qui Mezetulo, præter impunitatem, ſua omnia cum fide reſtitui ſponderent; ambo præoptantes exilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginienſibus de induſtria agentibus) ad ſeſe perduxit.

Cap. XXXI. Aſdrubal tum forte quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ haud ſane multum ad ſe pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Maſaniſſam regnum Maſſyliorum eſſet; *falli eum magnopere* ait, *ſi Maſaniſ-*

ſam eiſdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Oeſalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique eſſe, quam in ullo gentis ejus umquam fuiſſet. Sæpe eum in Hiſpania raræ inter homines virtutis ſpecimen dediſſe ſociis pariter hoſtibuſque: & Syphacem & Carthaginienſes, niſi orientem illum ignem oppreſſiſſent, ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre poſſent, arſuros. Adhuc teneras & fragiles ejus vires eſſe, vixdum coaleſcens foventis regnum. Inſtando ſtimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Maſſyliorum admoveat: atque in agro, de quo ſæpe cum Gala non verbis modo diſceptatum, ſed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie juris ſui, caſtra locet: ſi quis arceat, quod maxime opus ſit, acie dimicaturus: ſin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. aut ſine certamine conceſſuros in ditionem ejus Maſſylios, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax, Maſaniſſæ bellum infert: & primo certamine Maſſylios fundit fugatque. Maſaniſſa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot cum mapalibus pecoribuſque ſuis (ea pecunia illis eſt) perſecuti ſunt regem: cætera Maſſyliorum multitudo in ditionem Syphacis conceſſit. Quem ceperant exules montem, herbidus aquoſuſque eſt: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte veſcentium, abunde ſufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incurſionibus, deinde aperto latrocinio, infeſta omnia circa eſſe: maxime uri Carthaginienſis ager, quia & plus prædæ quam inter Numidas, &

pe ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum miſſa ad regem, ſed copiis etiam, ut aliquanto majoribus quam pro reliquiis belli, remiſſis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentiſque equitibus, degreſſum jugis Maſaniſſam perſecutus in valle arcta, faucibus utrimque oppoſitus, incluſit. ibi ingens cædes Maſſyliorum facta. Maſaniſſa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos ſequentibus ſe eripuit. Tenuit tamen veſtigia Bocchar: adeptuſque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerit. cum iis ipſum quoque Maſaniſſam ſaucium prope è manibus inter tumultum amiſit. In conſpectu erant fugientes; ala equitum diſperſa toto campo, quibuſdam ut occurrerent per obliqua tendentibus, quinque hoſtes ſequebatur. amnis ingens fugientes accepit (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiſerant equos) raptique gurgite, & in obliquum prælati. duobus in conſpectu hoſtium in prærapidum gurgitem hauſtis, ipſe periiſſe creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerſerunt. Is finis Bocchari ſequendi fuit; nec ingredi flumen auſo, nec habere credenti ſe jam quem ſequeretur. Inde vanus auctor abſumpti Maſaniſſæ ad regem redit; miſſique qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Maſaniſſæ repleta, varie animos affecit. Maſaniſſa in ſpelunca occulta quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, parique poſſe viſa jactationem, audacia inlatrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad idipſum; plureſque, quam juſto ſæpe in bello, Carthaginienſium caderent, caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienſes, infenſumque & ipſum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. ſed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari.

Cap. XXXII. Bocchar ex præfectis regiis, vir acer & impiger ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium ſpe oneratus, ſi caput Maſaniſſæ retuliſſet, aut vivum (id vero inæſtimabile gaudium fore) cepiſſet, palatos incurioſeque agentes improviſo adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præſidio armatorum excluſa, Maſaniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, pro-

genti pergit ire ad regnum repetendum, atque in ipſo itinere, haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Maſſylios palam jam quis eſſet ferens veniſſet, tantum motum quum favore priſtino, tum gaudio inſperato, quod quem periſſe crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies ſex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: jamque non in poſſeſſione modo paterni regni eſſet, ſed etiam ſocios Carthaginienſium populos, Maſæſylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vaſtaret. inde irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium conſedit.

Cap. XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus miſſa, imperat, ut circumducto agmine, in ſe intentum hoſtem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggreſſurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui ſignis collatis acie dimicaturus, movit caſtra. Ubi tempus viſum eſt, quo perveniſſe jam circummiſſi videri poterant, & ipſe leni clivo ferente ad hoſtem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo inſidiis, per adverſum montem erectam aciem ducit. Maſaniſſa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipſe dirigit ſuos. Atrox prælium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Maſaniſſam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo diviſa, quum pars à fronte urgeret, pars à tergo ſe circumfudiſſet, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: & ne effugium quidem patebat; hinc à fronte, hinc ab tergo incluſis. Itaque cæteri pedites equiteſque, cæſi aut capti. ducentos ferme equites Maſaniſſa circa ſe conglobatos, diviſoſque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex diſſipata convenirent fuga. Ipſe qua intenderat, inter media tela hoſtium evaſit. duæ turmæ hæſere: altera metu dedita hoſti; pertinacior in repugnando telis obruta & confixa eſt. Verminam prope veſtigiis inſtantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & deſperatione tandem feſſum, abſiſtere ſequendo coegit. ipſe cum ſexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conſcientia egregia ſæpe repetiti regni paterni, inter Punica emporia, gentemque Garamantum, omne tempus, uſque ad C. Lælii, claſſiſque Romanæ adventum in Africam conſumpſit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præſidio equitum ad Scipionem quoque poſtea veniſſe Maſaniſſam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conveniens eſt.

quiſitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aſpernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa eſt genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis caſtris. Quod ubi Scipioni relatum eſt, æſtiva ſub tectis agere equitatus; *Sint*, inquit, *vel plures, dum talem ducem habeant.* eoque minus ceſſandum ratus, quo illi ſegnius rem agerent: Maſaniſſam cum equitatu præmiſſum portis obequitare, atque hoſtem ad pugnam elicere, jubet. ubi omnis multitudo ſe effudiſſet. graviorque jam in certamine eſſet, quam ut facile ſuſtineri poſſet; cedere paulatim: ſe in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus, quantum ſatis temporis prægreſſo viſum ad eliciendos hoſtes, cum Romano equitatu ſecutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viæ flexus oppoſiti erant, occultus proceſſit. Maſaniſſa, ex compoſito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipſis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris ſimulatio audaciam hoſti faceret, inſequentem temere eliciebat. Nondum omnes egreſſi erant, varieque dux fatigabatur: alios vino & ſomno graves arma capere, & frenare equos cogendo, aliis, ne ſparſi & inconditi ſine ordine, ſine ſignis omnibus portis excurrerent, obſiſtendo. Primo incaute ſe evehentes Maſaniſſa excipiebat: mox plures ſimul conferti porta effuſi, æquaverant certamen: poſtremo jam omnis equitatus prælio quum adeſſet, ſuſtineri ultra nequivêre. Non tamen effuſa fuga Maſaniſſa, ſed cedendo ſenſim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipſi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afriſque pugnando ac ſequendo feſſis ſe circumfudere: &

Cap. XXXIV. Carthaginienſes ala equitum cum præfecto amiſſa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Aſdrubalem ſubinde ac Syphacem per literas nuncioſque, poſtremo etiam per legatos, arceſſunt: Aſdrubalem opem ferre prope circumſeſſæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut univerſæ Africæ ſubveniat. Ad Uticam tum caſtra Scipio, ferme mille paſſus ab urbe, habebat: tranſlata à mari, ubi paucos dies ſtativa conjuncta claſſi fuerant. Hanno nequaquam ſatis valido, non modo ad laceſſendum hoſtem, ſed ne ad tuendos quidem à populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per con- Maſaniſſa flexis ſubito equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipſo duce Hannone intercluſi atque interfecti ſunt. cæteros ducis præcipue territos cæde, effuſe fugientes per tria millia paſſuum victores ſecuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos ſatis conſtabat, non minus ducentos Carthaginienſium equites fuiſſe; & divitiis quoſdam & genere illuſtres.

Cap. XXXV. Eodem forte quo hæc geſta ſunt die, naves quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu redière: velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam ſeſe veniſſe. Duos eodem nomine Carthaginienſium duces duobus equeſtribus

bus prælijs interfectos, non omnes auctores ſunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius, captum etiam Hannonem tradunt. Scipio, præfectos equiteſque prout cujuſque opera fuerat, ante omnes Maſaniſſam, inſignibus donis donat. & firmo præſidio Saleræ impoſito, ipſe cum cætero exercitu profectus, non agris modo quacumque incedebat populatis, ſed urbibus etiam quibuſdam viciſque expugnatis, late fuſo terrore belli, ſeptimo die quam profectus erat, magnam vim hominum, & pecoris, & omnis generis prædæ trahens, in caſtra redit: graveſque iterum hoſtium ſpoliis naves dimittit. Inde, omiſſis expeditionibus parvis populationibuſque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde ſi cepiſſet, ſedem ad cætera exſequenda habiturus. Simul & à claſſe navales ſocii, qua ex parte urbs mari alluitur, ſimul & terreſtris exercitus, ab imminente prope ipſis mœnibus tumulo, eſt admotus. Tormenta machinaſque & advexerat ſecum, & ex Sicilia miſſa cum commeatibus erant: & nova in armamentario multis talium operum artificibus de induſtria incluſis, fiebant. Uticenſibus tanta undique mole circumſeſſis in Carthaginienſi populo; Carthaginienſibus in Aſdrubale ita, ſi is moviſſet Syphacem, ſpes omnis erat. ſed, deſiderio indigentium, auxilia tardius cuncta movebantur. Aſdrubal intentiſſima conquiſitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confeciſſet; non tamen ante adventum Syphacis caſtra propius hoſtem movere eſt auſus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum, advenit: confeſtimque motis ab Carthagine caſtris, haud procul Utica, munitionibuſque Romanis, con-

Sardinia ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit. horreaque non ſolum, quæ jam facta erant, repleta, ſed nova ædificata. Veſtimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, ſi quid ex ea provincia comparari ac mitti poſſet. ea quoque haud ſegniter curata res. Mille ducentæ togæ brevi ſpatio, duodecim millia tunicarum miſſa. Æſtate ea, qua hæc in Africa geſta ſunt, P. Sempronius conſul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotonienſi cum Annibale in ipſo itinere tumultuario prælio conflixit. agminibus magis quam acie pugnatum eſt. Romani pulſi, & tumultu verius quam pugna mille & ducenti de exercitu conſulis interfecti: in caſtra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hoſtes auſi. cæterum ſilentio proximæ noctis profectus inde conſul, præmiſſo nuncio ad P. Licinium proconſulem, ut ſuas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec mora dimicandi facta eſt: quum conſuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animo eſſet. In primam ſuas legiones Sempronius induxit: in ſubſidiis locatæ P. Licinii legiones. Conſul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet: compoſque ejus voti fuit. Fuſi ac fugati Pœni: ſupra quatuor millia armatorum cæſa: paulo minus trecenti vivi capti. & equi quadraginta, & undecim militaria ſigna. Perculſus adverſo prælio Annibal, Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius conſul, altera parte Italiæ, non tam armis quam judiciorum terrore Etruriam continet; totam ferme ad Magonem, ac per eum ad ſpem novandi res verſam. Eas quæſtiones ex ſenatus conſulto minime ambitioſe habuit. multique nobiles Etruſedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obſediſſet Uticam, abſcederet inde irrito incepto. jam enim hiems inſtabat. Caſtra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris ſpatium extenditur, communit: uno vallo & navalium caſtra amplectitur. jugo medio legionum caſtris impoſitis, lætus ad ſeptentrionem verſum ſubductæ naves navaleſque ſocii tenebant: meridianam vallem ad alterum littus devexam equitatus.

Cap. XXXVI. Hæc in Africa uſque ad extremum autumni geſta. Præter convectum undique ex populatis agris circa frumentum, commeatuſque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius proprætor ex ſci, qui aut ipſi ierant, aut miſerant ad Magonem de populorum ſuorum defectione, primo præſentes condemnati, poſtea, conſcientia ſibimetipſi exilium conſcientes, quum abſentes damnati eſſent, corporibus ſubtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

Cap. XXXVII. Dum hæc conſules diverſis regionibus agunt, cenſores interim Romæ M. Livius & C. Claudius ſenatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati ſeptem: nemo tamen, qui ſella curuli ſediſſet. Sarta tecta acriter, & cum ſumma fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris magnæ in Palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex ſalaria annona ſtatuerunt. ſextante ſal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex cenſoribus ſatis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus eſſet: & in pretio ſalis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Livio inditum cognomen. Luſtrum conditum ſerius, quia per provincias dimiſerunt cenſores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique eſſet, referretur numerus. Cenſa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum, condidit luſtrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum (quod numquam antea factum erat) deferentibus ipſum coloniarum cenſoribus, cenſum acceperunt: ut quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde cenſus agi cœptus eſt: & ambo forte cenſores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum eſt, in qua M. Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipſum cenſorem; Cita, inquit Nero, M. Livium. & ſive ex reſidua & vetere ſimultate, ſive intempeſtiva jactatione ſeveritatis inflatus; Livium, quia populi judicio eſſet damnatus, equum vendere juſſit. item M. Livius quum ad tribum Narnienſem & nomen collegæ ventum eſt, vendere equum C. Claudium juſſit; duarum rerum cauſſa: unius, quod falſum adverſus ſe teſtimonium dixiſſet: alterius, quod non ſincera fide ſecum in gratiam rediſſet. Itaque ibi fœdum certamen, inquinandi famam alterius cum ſuæ famæ damno, factum eſt. Exitu cenſuræ quum in leges juraſſet C. Claudius, & in ærarium eſcendiſſet, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Mæciam tribum, quæ ſe nec condemnaſſet, neque condemnatum aut conſulem aut cenſorem feciſſet; populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus ærarios reliquit. quod & innocentem ſe condemnaſſent, & condemnatum conſulem & cenſorem feciſſent, neque infitiari poſſent, aut judicio ſemel, aut comitiis bis ab ſe peccatum eſſe. Inter quatuor & triginta tribus, & C. Claudium ærarium fore. quod ſi exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim ſe inter ærarios fuiſſe relicturum. Pravum certamen notarum inter cenſores: caſtigatio inconſtantiæ populi cenſoria & gravitate temporum illorum digna. In invidia cenſores quum eſſent, creſcendi ex his ratus eſſe occaſionem, Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res conſenſu Patrum diſcuſſa eſt, ne poſtea obnoxia populari auræ cenſura eſſet.

Cap. XXXVIII. Eadem æſtate in Bruttiis Clampetia à conſule vi capta, Conſentia & Pandoſia, & ignobiles aliæ civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et quum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is conſules Cn. Servilium Cæpionem, & C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo quum ædiles plebis eſſent, prætores creati ſunt. Conſul comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdote eo anno mortui, atque in locum eorum ſufecti, Ti. Veturius Philo flamen Martialis; in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratuſque: & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adoleſcens; quod tunc perrarum in mandandis ſacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio poſitæ ab ædilibus curulibus, C. Livio, & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum inſtaurati. Item per biduum plebei, ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: & Jovis epulum fuit, ludorum cauſſa.

Erl-

EPITOME

LIBRI XXX.

IN Africa Scipio Carthaginienſes, & eundem Syphacem Numidarum regem, Aſdrubalemque pluribus prælis vicit, adjuvante Maſaniſſa, binaque hoſtium caſtra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique conſumpta ſunt. Syphacem per C. Lælium & Maſaniſſam cepit. Maſaniſſa Sophonisbam uxorem Syphacis, filiam Aſdrubalis captam, ſtatim adamat, & nuptiis factis uxorem habuit: caſtigatuſque à Scipione, venenum ei miſit. quo hauſto illa deceſſit. Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienſes in deſperationem acti, in auxilium publicæ ſalutis Annibalem ex Italia revocarent. iſque anno decimoſexto Italia diſcedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: & quum de conditionibus pacis non conveniſſet, acie victus eſt. Pax Carthaginienſibus data eſt petentibus. Annibal Giſgonem, pacem diſſuadentem, manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit. Mago, qui bello in agro Inſubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus eſt. Maſaniſſæ regnum reſtitutum eſt. Reverſus in urbem Scipio, ampliſſimum nobiliſſimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victæ à ſe nomine gentis nobilitatus eſt.

CAPUT I.

CN. Servilius Cæpio, & C. Servilius Geminus Conſules (ſextusdecimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque & provinciis ad ſenatum retuliſſent, cenſuerunt Patres, ut conſules inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Bruttios adverſus Annibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii eveniſſent, exercitum à P. Sempronio Conſule acciperet. P. Sempro-

evenit. Tum prætorum provinciæ in ſortem conjectæ. Juriſdictionem urbanam P. Ælius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam P. Vilius, Ariminum cum duabus legionibus (ſub Spurio Lucretio eæ fuerant) Quintilius Varus eſt ſortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, ſed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium eſt: decretumque, ut ſupplicatio fieret: quod is in Africam provinciam trajeciſſet, ut ea res ſalutaris populo Romano ipſique duci atque exercitui eſſet.

mus (ei quoque enim proconſuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio ſuccederet : is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cætera, quibus nemo ea tempeſtate inſtructior civis habebatur, congeſtis omnibus humanis à natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat : forma viribuſque corporis excellebat. Facundiſſimus habebatur ; ſeu cauſſa oranda, ſeu in ſenatu & ad populum ſuadendi ac diſſuadendi locus eſſet : juris pontificii peritiſſimus. Super hæc, bellicæ quoque laudes conſulatus compotem fecerant. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo conſuli tradere exercitum juſſus : ipſe prorogato imperio Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuiſſet. Sortiti deinde provincias : Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria

Cap. II. In Siciliam tria millia militum ſunt ſcripta. &, quia quod roboris ea provincia habuerat, in Africam tranſvectum fuerat, ne qua claſſis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus cuſtodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius ſecum in Siciliam duxit : cæteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic claſſi M. Pomponius prioris anni Prætor prorogato imperio præpoſitus, novos milites ex Italia advectos in naves impoſuit. Parem navium numerum Cn. Octavio Prætori item prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus Prætor duo millia militum dare in naves juſſus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo miſſuri claſſem Carthaginienſes forent (videbantur autem quicquid nudatum præſidiis eſſet petituri) M. Marcio Prætori prioris anni cum totidem navibus tuenda data eſt. tria millia militum in eam claſſem ex decreto Patrum conſules ſcripſerunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hiſpaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo & L. Manlio Acidino decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum ſexaginta navibus longis res Romana eo anno geſta. Prætores in provincias ire juſſi. Conſulibus imperatum, ut priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum voviſſet, ſi eodem ſtatu reſpublica ſtaret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non laceraſſe tantum roſtris creditur, ſed etiam ediſſe. Mures Antii coronam auream arroſere. Circa Capuam omnem agrum locuſtarum vis ingens, ita ut unde adveniſſent, parum conſtaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ ſparſi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arſit. Fruſinone arcus ſolem tenui linea amplexus eſt; circulum deinde ipſum major ſolis orbis extrinſecus incluſit. Arpini terra campeſtri agro in ingentem ſinum conſedit. Conſulum alteri primam hoſtiam immolanti, caput jecinoris defuit. Et prodigia majoribus hoſtiis procurata. editi à collegio pontificum Dii quibus ſacrificaretur.

Cap. III. Iis tranſactis, conſules prætoreſque in provincias profecti. omnibus tamen (velut eam ſortitis) Africæ cura erat. ſeu quia ibi ſummam rerum bellique verti cernebant: ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verſa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum (ſicut ante dictum) ſed ex Sicilia quoeas conditiones imperator Romanus vix auribus admiſit. poſtea ut cauſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, mollius eadem illa abnuere, ac ſpem facere, ſæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis ſtoreaque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine, quidam, ut ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Hæc celata Scipioni ſpem fecerant, caſtra hoſtium per occaſionem incendendi.

Cap IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines ſpectatæ virtutis atque prudentiæ ſervili habitu mittebat; qui dum in colloquio legati eſſent, vagi per caſtra alius alia, aditus exituſque omnes, ſitum formamque & univerſorum caſtrorum, & partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Aſdrubalis ac regia caſtra eſſet, ſpecularentur: moremque ſimul noſcerent ſtationum, vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidianti eſſent. & inter crebra colloquia alii atque alii de induſtria, quo pluribus omnia nota eſſent, mittebantur. Quum ſæpius agitata res certiorem ſpem pacis indies & Syphaci & Carthaginienſibus per eum faceret; legati Romani veritos ſe reverti ad imperatorem ajunt, niſi certum reſponſum detur. Proinde ſeu ipſi ſtaret jam ſententia, ſeu conſulendus Aſdrubal & Carthaginienſes eſſent, conſuleret. Tempus eſſe, aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum conſulitur Aſdrubal ab Syphace, ab Aſdrubale Carthaginienſes; & ſpeculatores omnia viſendi, & Scipio ad que & Hiſpania veſtimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia, & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiſerat, quæ multa ſimul undique eum circumſtabant. Uticam obſidebat. caſtra in conſpectu Aſdrubalis erant. Carthaginienſes deduxerant naves. claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc, ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiſerat: ſi forte jam ſatias amoris in uxorem ex multa copia eum cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim (& ita pars major auctores ſunt) quam ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primo

comparanda ea, quæ in rem opus erant, tempus habuit. & ex mentione ac ſpe pacis negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hoſtile interim paterentur. Tandem relatum reſponſum, quibuſdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occaſionem adjectis: quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni cauſſam præbuere ac nuncio regis, quum relaturum ſe ad conſilium dixiſſet, poſtero die reſpondit, *Se uno fruſtra tendente, nulli alii pacem placuiſſe. Renunciaret igitur, nullam aliam ſpem pacis, quam relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Romanis eſſe.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exſequeretur: deductiſque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut à mari aggreſſurus Uticam, imponit. Duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum ſuper Uticam miſit: ſimul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam converteret hoſtium animos: ſimul ne qua, quum ipſe ad Syphacem Aſdrubalemque profectus eſſet, eruptio ex urbe & impetus in caſtra ſua relicta cum levi præſidio fieret.

Cap. V. His præparatis, advocatoque conſilio, edicere exploratoribus juſſis, quæ comperta afferrent, Maſaniſſaque, cui omnia hoſtium nota erant; poſtremo quid ipſe pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut ubi prætorio dimiſſo ſigna concinuiſſent, extemplo educerent caſtris legiones. Ita, ut imperaverat, ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (ſeptem enim millia itineris erant) modico gradu ad caſtra hoſtium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Maſaniſſamque ac Numidas attribuit: & caſtra Syphacis invadere, igneſque conjicere jubet. Singulos deinde ſeparatim; Lælium ac Maſaniſſam ſeductos obteſtatur, *ut quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant, curaque. Se Aſdrubalem Punicaque caſtra aggreſſurum. Cæterum non ante capturum, quam ignem in regis caſtris conſpexiſſet.* Neque ea res morata diu eſt. nam ut proximis caſis injectus ignis hæſit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis ſe paſſim diſſipavit caſtris Et trepidatio quidem, quanta neceſſe erat, in nocturno effuſo tam late incendio, orta eſt: cæterum fortuitum, non hoſtilem ac bellicum ignem rati eſſe, ſine armis ad reſtinguendum incendium effuſi, in armatos incidere hoſtes; maxime Numidas, ab Maſaniſſa notitia regiorum caſtrorum ad exitus itinerum idoneis locis diſpoſitos. Multos in ipſis cubilibus ſemiſomnos hauſit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes ſuper alios alii, in anguſtiis fuſa flamma primo veluti ſparſa pluribus locis reluxit: dein per continua ſerpens, uno repente omnia incendio hauſit. Ambuſti homines jumentaque; fœda primum fuga, dein ſtrage obruerant itinera portarum. Quos non oppreſſerat ignis, ferro abſumpti: binaque caſtra clade una deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum, & quingenti equites ſemiermes, magna pars ſaucii, afflatique incendio, effugerunt. Cæſa aut hauſta flammis ad quadraginta millia hominum ſunt, capta ſupra quinque millia. multi Carthaginienſium nobiles, undecim ſenatores, ſigna militaria centum ſeptuaginta octo equi Numidici, ſupra duo millia ſeptingenti, elephanti ſex capti: octo flamma ferroque abſumpti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano ſacrata incendit.

Cap. VII. Aſdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes qui ſupererant, veſtigia ducis ſequentes, ſe contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe exceſſit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quicquam hoſtile, quia voluntate conceſſerant in ditionem, factum. duæ ſubinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ caſtris ex incenſis & igne rapta erat, militi conceſſa eſt. Syphax octo millium ferme inde ſpatio loco communito conſedit. Aſdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius conſuleretur. quo tantus primo terror eſt allatus, ut omiſſa Utica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obſeſſurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut conſulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi tribus dictis ſententiis, una, de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera, Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia, Romanæ in adverſis rebus conſtantiæ erat; reparandum exercitum, portarum obruti ſunt.

Cap. VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginienſium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conſpexiſſent, ab eodem errore credere & ipſi ſua ſponte incendium ortum. & clamor inter cædem ac vulnera ſublatus, an ex trepidatione nocturna eſſet, confuſus, ſenſum veri adimebat. Igitur pro ſe quiſque inermes, ut quibus nihil hoſtile ſuſpectum eſſet, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quæ reſtinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæſis omnibus, præterquam hoſtili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibuſque in proxima tecta conjectis, ef-

Syphacemque orandum, ne bello abſiſteret, cenſebat. Hæc ſententia, quia Aſdrubal præſens, Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agriſque haberi cœptus, & ad Syphacem legati miſſi; ſumma ope & ipſum reparantem bellum: quum uxor non jam ut ante blanditiis ſatis potentibus ad animum amantis, ſed precibus & miſericordia valuiſſet; plena lacrimarum obteſtans, ne patrem ſuum patriamque proderet: iiſdemque flammis Carthaginem, quibus caſtra conflagraſſent, abſumi ſineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem, nomine Abbam, ab conquiſitoribus ſuis conducta in Hiſpania, egregiæ juventutis, ſibi occurriſſe: & Aſdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis reſpondit, ſed oſtendit etiam multitudinem Numidarum agreſtium, quibus per eoſdem dies arma equoſque dediſſet, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. Scire incendio, non prælio cladem acceptam. eum bello inferiorem eſſe, qui armis vincatur. Hæc legatis reſponſa. Et poſt dies paucos rurſus Aſdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

Cap. VIII. Scipionem, velut debellato jam, quod ad Syphacem Carthaginienſeſque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque præſidiis ad ſpeciem modo obſidionis terra marique relictis, ipſe cum robore exercitus ire ad hoſtes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia diſtante ab caſtris regiis, conſedit: poſtero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, ſubjectos ei tumulo, degreſſus, ſuccedendo ad ſtationes hoſtium, laceſſendoque levibus præliis, diem abſumpſit: & per inſequens biduum tumultuoſis hinc atque illinc excurſionibus invicem, nihil dictu ſatis dignum fecerunt. quarto die utrimque in aciem deſcenſum eſt. Romanus principes poſt haſtatorum prima ſigna, in ſubſidiis triarios conſtituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Maſaniſſamque oppoſuit. Syphax Aſdrubalque Numidicis adverſus Italicum equitatum, Carthaginienſibus contra Maſaniſſam locatis; Celtiberos in mediam aciem in adverſa ſigna legionum accepere. ita inſtructi concurrunt. Primo impetu ſimul utraque cornua, & Numidæ & Cartha-

ditiſque militum, ad perſequendos Syphacem atque Aſdrubalem mittit. ipſe cum robore exercitus, urbes circa omnes, quæ Carthaginienſium ditionis erant, partim ſpe, partim metu, partim vi ſubegit. Carthagini quidem erat ingens terror, & circumferentem arma Scipionem omnibus finitimis raptim perdomitis, ipſam Carthaginem repente aggreſſurum credebant. Itaque & muri reficiebantur propugnaculiſque armabantur: & pro ſe quiſque, quæ diutinæ obſidioni tolerandæ ſunt, ex agris convehebat. Rara mentio eſt pacis, frequentior legatorum ad Annibalem arceſſendum mittendorum. pars maxima claſſem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam ſtationem navium, ad Uticam incaute agentem: forſitan etiam navalia caſtra relicta cum levi præſidio oppreſſuros. In hoc conſilium maxime inclinant: legatos tamen ad Annibalem mittendos cenſent. quippe claſſi ut feliciſſime gerantur res, parte aliqua levari Uticæ obſidionem: Carthaginem ipſam qui tueantur, neque imperatorem alium quam Annibalem, neque exercitum alium quam Annibalis ſupereſſe. Deductæ ergo poſtero die naves, ſimul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia ſtimulante fortuna agebantur: & in quo quiſque ceſſaſſet, prodi ab ſe ſalutem omnium rebatur. Scipio gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera caſtra ad Uticam miſſis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga cuſtodum Tuneta: abeſt ab Carthagine quindecim millia ferme paſſuum, locus quum operibus, tum ſuapte natura tutus, & qui & ab Carthagine conſpici, & præbere ipſe proſpectum quum ad urbem, tum ad circumfuſum mare ginienſes pulſi. nam neque Numidæ, maxima pars agreſtes, Romanum equitatum, neque Carthaginienſes, & ipſe novus miles, Maſaniſſam recenti ſuper cætera victoria terribilem, ſuſtinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberum acies ſtabat: quod nec in fuga ſalus ulla oſtendebatur locis ignotis, neque ſpes veniæ ab Scipione erat; quem bene meritum de ſe & gente ſua, mercenariis armis in Africam oppugnatum veniſſent. Igitur circumfuſis undique hoſtibus, alii ſuper alios cadentes obſtinati moriebantur: omnibuſque in eos verſis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Aſdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quam pugna, victores nox oppreſſit.

Cap. IX. Poſtero die Scipio Lælium Maſaniſſamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expe-

urbi poſſet.

Cap. X. Inde quum maxime vallum Romani jacerent, conſpecta claſſis hoſtium eſt; Uticam Carthagine petens. Igitur, omiſſo opere, pronunciatum iter, ſignaque raptim ferri ſunt cœpta: ne naves in terram & obſidionem verſæ, ac minime navali prælio aptæ opprimerentur. Qui enim reſtitiſſent agili & nautico inſtrumento aptæ & armatæ claſſi, naves tormenta machinaſque portantes; & aut in onerariarum uſum verſæ: aut ita pulſæ ad muros, ut, pro aggere ac pontibus, præbere aſcenſus poſſent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine ſolet, roſtratis, quæ præſidio aliis eſſe poterant, in poſtremam aciem receptis prope terram; onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adverſus hoſtem oppoſuit: eaſque ipſe, ne in tumultu pugnæ turbari ordines poſſent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter ſe vinculo illigatis, comprendit: tabulaſque ſuperinſtravit, ut pervius in totum navium ordo eſſet: & ſub ipſis pontibus intervalla fecit, qua procurrere ſpeculatoriæ naves in hoſtem, ac tuto recipi poſſent. His raptim pro tempore inſtructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime miſſilium, ut, quamvis longo certamine, ſufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hoſtium adventum opperiebantur. Carthaginienſes, qui, ſi maturaſſent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppreſſiſſent; perculſi terreſtribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipſi plus poterant, ſatis fidentes, die ſegni navigatione abſumpto, ſub occaſum ſolis in portum (Ruſcinona Afri vocant) claſſe appulere. poſtero die ſub ortum ſolis inſtruxere ab alto naves, veluti ad juſtum prælium navale, & tamquam exituris contra Romanis. Quum diu ſteriſſent, poſtquam nihil moveri ab hoſtibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali ſimilis, proxime ſpeciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ ſuperabant: ex roſtratis Pœni vana pleraque (utpote ſupino jactu) tela in ſuperiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipſo libratior ſuperne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipſa navigia, quæ ſub conſtratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipſo tantum impetu ac magnitudine roſtratarum obruebantur: deinde & rum navium foret, & Scipio in tempore ſubveniſſet.

Cap XI. Per eoſdem forte dies quum Lælius & Maſaniſſa quintodecimo ferme die in Numidiam perveniſſent; Maſſylii regnum paternum Maſaniſſæ læti, ut ad regem diu deſideratum, conceſſere. Syphax, pulſis inde præfectis præſidiiſque ſuis, vetere ſe continebat regno; neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore, uxor ſocerque: & ita viris equiſque abundabat, ut ſubjectæ oculis regni per multos florentis annos vires, etiam minus barbaro atque impotenti animo ſpiritus poſſent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in cohortes, ſicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, diſtribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, cæterum omni prope novo atque incondito, ire ad hoſtes pergit. Et caſtris in propinquo poſitis, primo pauci equites ex tuto ſpeculantes ab ſtationibus progredi: inde jaculis ſummoti recurrere ad ſuos: inde excurſiones invicem fieri, & quum pulſos indignatio accenderet, plures ſubire. quod irritamentum certaminum equeſtrium eſt, quum aut vincentibus ſpes, aut pulſis ira aggregat ſuos. Ita tum à paucis prælio accenſo, omnem utrimque poſtremo equitatum certaminis ſtudium effudit. ac dum ſincerum equeſtre prælium erat, multitudo Maſæſylorum, ingentia agmina Syphace emittente, ſuſtineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam dantes intercurſu ſtabilem aciem fecit, abſterruitque effuſe inpropugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permixtæ cum hoſtium navibus inhibere ſæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu ſuis inciderent: poſtremo aſſeres ferreo unco præfixi (harpagonas vocat miles) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipſos, neque catenas, quibus ſuſpenſi injiciebantur, incidere poſſent; ut quæque retro inhibita roſtrata onerariam hærentem unco traheret, ſcindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, ſeriem aliam ſimul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, & vix tranſiliendi in ſecundum ordinem navium ſpatium propugnatoribus datum eſt. Sex ferme onerariæ puppibus abſtractæ Carthaginem ſunt. major quam pro re lætitia, ſed eo gratior, quod inter aſſiduas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex inſperato gaudium affulſerat; cum eo, ut appareret haud procul exitio fuiſſe Romanam claſſem, ni ceſſatum à præfectis ſua-

vehentem ſeſe hoſtem; primo barbari ſegnius permittere equos, deinde ſtare ac prope turbari novo genere pugnæ: poſtremo, non pediti ſolum cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere, peditis præſidio audentem. Jam ſigna quoque legionum appropinquabant. tum vero Maſæſyli non modo primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum tulerunt: tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu præſens terror valuit.

Cap. XII. Ibi Syphax, dum obequitat hoſtium turmis; ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet; equo graviter icto effuſus opprimitur, capiturque: & vivus (lætum ante omnes Maſaniſſæ præbiturus ſpectaculum) ad Lælium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat: eo ſe ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prælio minor quam victoria fuit, quia equeſtri tantummodo prælio certatum fuerat. non plus quinque millia occiſa, minus dimidium ejus hominum captum eſt; impetu in caſtra facto, quo perculſa rege amiſſo multitudo ſe contulerat. Maſaniſſa *ſibi quidem*, dicere, *nihil eſſe in præſentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto poſt intervallo patrium inviſere regnum: ſed tam ſecundis, quam adverſis rebus non dari ſpacium ad ceſſandum. Si ſe Lælius cum equitatu victoque Syphace Cirtham præcedere ſinat; trepida omnia metu ſe oppreſſurum: Lælium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe.* Aſſentiente Lælio progreſſus Cirtham, evocari ad colloquium principes Cirthenſium jubet. ſed apud ignaros regis caſus, neque quæ acta eſſent promendo, nec minis, nec ſuadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia ſunt deſerta, partim repentino conſenſu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Maſaniſſa præſidio circa portas opportunaque mœnium dimiſſo, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti veſtibulum in ipſo limine Sophonisba uxor Syphacis, filia Aſdrubalis Pœni occurrit: & quum in medio agmine armatorum Maſaniſſam inſignem, quum armis tum cætero habitu, conſpexiſſet; regem eſſe (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem*, inquit, *ut poſſes in nos, Dii tibi dederunt, virtuſque & felicitas tua. Sed ſi captivæ apud dominum vitæ neciſque ſuæ vocem ſupplicem mittere licet, ſi genua, ſi victricem attingere dextram, precor quæſoque per majeſtatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujuſce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miſerunt; hanc veniam ſupplici des, ut ipſe quodcumque fert animus, de captiva ſtatuas, neque me in cujuſquam Romani ſuperbum ac crudele arbitrium venire ſinas. Si nihil aliud quam Syphacis uxor fuiſſem, tamen Numidæ* genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextera in id quod petebatur obligandæ fidei, in regiam concedit. Inſtitit deinde reputare ſecum ipſe, quemadmodum promiſſi fidem præſtaret. quod quum expedire non poſſet; ab amore temerarium atque impudens mutuatur conſilium. Nuptias in eum ipſum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipſi Scipioni conſulendi velut in captivam, quæ Maſaniſſæ jam nupta foret. Factis nuptiis, ſupervenit Lælius: & adeo non diſſimulavit improbare ſe factum, ut primo etiam cum Syphace & cæteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Sciphionem conatus ſit. victus deinde precibus Maſaniſſæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ acceſſio Sophonisba eſſet, ad Scipionem rejiceret; miſſo Syphace & captivis, cæteras urbes Numidiæ, quæ præſidiis regiis tenebantur, adjuvante Maſaniſſa recepit.

Cap. XIII. Syphacem in caſtra adduci, quum eſſet nunciatum, omnis velut ad ſpectaculum triumphi multitudo effuſa eſt. Præcedebat ipſe vinctus, ſequebatur grex nobilium Numidarum. Tum quantum quiſque plurimum poſſet, magnitudini Syphacis, famæ gentis victoriam ſuam augendo, addebat: *illum eſſe regem, cujus tantum majeſtati duo potentiſſimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginienſiſque, ut Scipio imperator ſuus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hiſpania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Aſdrubal, Pœnorum imperator, non ipſe modo ad eum in regnum venerit, ſed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuiſſe eum tempore uno in poteſtate duos imperatores; Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hoſtiis mactandis pacem petiſſet, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuiſſe opes, ut Maſaniſſam regno pulſum eo redegerit; ut vita ejus, fama mortis, & latebris, ferarum modo in* *atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ & externi fidem experiri mallem. Quid Carthaginienſi ab Romano, quid filiæ Aſdrubalis timendum ſit: vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obteſtorque.* Forma erat inſignis & florentiſſima ætas. itaque quum modo dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem expoſceret, propiuſque blandicias oratio eſſet, quam preces; non in miſericordiam modo prolapſus eſt animus victoris, ſed (ut eſt

ſilvis rapto viventis, tegeretur. His ſermonibus circumſtantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem eſt perductus. Movit & Scipionem quum fortuna priſtina viri præſenti fortunæ collata, tum recordatio hoſpitii dextræque datæ, & fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam quum Scipio, quid ſibi voluiſſet, quæreret, qui non ſocietatem ſolum abnuiſſet Romanam, ſed ultro bellum intuliſſet; tum ille, *peccaſſe quidem ſeſe, atque inſaniſſe* fatebatur. *ſed non* *tum demum, quum arma adverſus populum Romanum cepiſſet; exitum ſui furoris fuiſſe, non principium. Tunc ſe inſaniſſe, tum hoſpitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejeciſſe, quum Carthaginienſem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagraſſe ſuam: illam furiam peſtemque omnibus delinimentis animum ſuum avertiſſe atque alienaſſe: nec conquieſſe, donec ipſa manibus ſuis nefaria ſibi arma adverſus hoſpitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto ſibi hoc in miſeriis ſolatii eſſe, quod in omnium hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eandem peſtem ac furiam tranſiiſſe videat. neque prudentiorem, neque conſtantiorem Maſaniſſam, quam Syphacem eſſe, etiam juventa incautiorem. certe ſtultius illum atque intemperantius eam quam ſe duxiſſe.*

Cap. XIV. Hæc non hoſtili modo odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixiſſet; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus, raptæ prope inter arma nuptiæ neque conſulto neque exſpectato Lælio, faciebant: tamque præceps feſtinatio, ut quo die captam hoſtem vidiſſet, eodem matrimonio junctam acciperet, & ad penates hoſtis ſui nuptiale ſacrum conficeret. eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipſum in Hiſpania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc ſecum volutanti Lælius ac Maſaniſſa ſupervenerunt; quos quum pariter ambo & benigno vultu excepiſſet, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebraſſet; abductum in ſecretum Maſaniſſam ſic alloquitur: *Aliqua te exiſtimo, Maſaniſſa, intuentem in me bona, & principio in Hiſpania ad jungendam mecum amicitiam veniſſe, & poſtea in Africa teipſum, ſpeſque omnes tuas in fidem meam commiſiſſe. Atqui nulla earum vir-*

ptuſque eſt. Itaque ipſe, conjunx, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani eſt: & regem, conjugemque ejus, etiamſi non civis Carthaginienſis eſſet, etiam ſi non patrem ejus imperatorem hoſtium videremus, Romam oporteret mitti, ac ſenatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium eſſe: quæ regem nobis ſocium alienaſſe, atque in arma egiſſe præcipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa bona uno vitio, & tot meritorum gratiam majore culpa, quam cauſſa culpæ eſt, corrumpas.

Cap. XV. Maſaniſſæ hæc audienti, non rubor ſolum ſuffuſus, ſed lacrymæ etiam obortæ: & quum, ſe quidem in poteſtate futurum imperatoris dixiſſet, oraſſetque eum, ut quantum res ſineret, fidei ſuæ temere obſtrictæ conſuleret, promiſiſſe enim, ſeſe in nullius poteſtatem eam traditurum, ex prætorio in tabernaculum ſuum confuſus conceſſit. Ibi arbitris remotis, quum crebro ſuſpiritu, & gemitu, quod facile ab circumſtantibus tabernaculum exaudiri poſſet, aliquantum temporis conſumpſiſſet; ingenti ad poſtremum edito gemitu, fidum è ſervis vocat, ſub cujus cuſtodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, & mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac ſimul nunciare: *Maſaniſſam libenter primam ei fidem præſtaturum fuiſſe, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui poſſint, adimant, ſecundam fidem præſtare, ne viva in poteſtatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque & duorum regum, quibus nupta fuiſſet: ſibi ipſa conſuleret.* Hunc nuncium ac ſimul venenum ferens, miniſter, quum ad Sophonisbam veniſſet, *Accipio*, inquit. *nuptiale munus; nec ingratum, ſi nihil majus vir uxori præſtare potuit. Hoc tamen nuncia; melius me mori-*

tus eſt propter quas appetendus tibi viſus ſim, qua ego æque atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad cæteras tuas eximias virtutes, Maſaniſſa, adjeciſſe velim, non eſt, non, (mihi crede) tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtræ periculum, quantum ab circumfuſis undique voluptatibus. qui eas ſua temperantia frenavit ac domuit, næ multo majus decus, majoremque victoriam ſibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ me abſente ſtrenue ac fortiter feciſti, libenter & commemoravi, & memini. cætera teipſum reputare tecum, quam, me dicente, erubeſcere malo. Syphax populi Romani auſpicio victus ca-

turam fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem. non locuta eſt ferocius, quam acceptum poculum nullo trepidationis ſigno dato impavide hauſit. Quod ubi nunciatum eſt Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius conſuleret, accitum eum extemplo nunc ſolatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, triſtioremque rem quam neceſſe fuerit, fecerit, leniter caſtigat. Poſtero die, ut à præſenti motu averteret animum ejus, in tribunal eſcendit. & concionem advocari juſſit. Ibi Maſaniſſam primum regem appellatum, eximiiſque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu eſſe. quo unum omnium externorum dignum Maſaniſſam populus Romanus ducat.* Lælium deinde, & ipſum collaudatum, aurea corona donat. & alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. Iis honoribus mollitur regis animus, erectuſque in ſpem propinquam, ſublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

Cap. XVI. Scipio C. Lælio cum Syphace aliiſque captivis Romam miſſo, cum quibus & Maſaniſſæ legati profecti ſunt, ipſe ad Tunetam rurſum caſtra refert: & quæ munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienſes, non brevi ſolum, ſed prope vano gaudio, ab ſatis proſpera in præſens oppugnatione claſſis perfuſi, poſt famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Aſdrubale atque exercitu ſuo ſpei repoſuerant, perculſi, jam nullo auctore belli ultra audito oratores ad pacem petendam mittunt triginta ſeniorum principes. id erat ſanctius apud illos conſilium, maximaque ad ipſum ſenatum regendum vis. Qui ubi in caſtra Romana & prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, ſed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante everſæ, incolumi futuræ iterum hoſtium beneficio. *Imperium ex victis hoſtibus populum Romanum, non perniciem petere. Paratis obedienter ſervire, quæ vellet, imperaret.* Scipio, *& veniſſe ea ſpe in Africam ſe* ait, *& ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam, victoriam ſe, non pacem domum reportaturum eſſe. Tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſte bella & finire. Leges pacis ſe has dicere:* [sic — see below]

dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis quum cenſuiſſent (quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt; ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugaſque & fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

Cap. XVII. Multis ante diebus Lælius, cum Syphace primoribuſque Numidarum captivis, Romam venit: quæque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus; ingenti omnium & in præſens lætitia, & in futurum ſpe. Conſulti inde Patres, Regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent. Supplicatio in quatriduum decreta eſt. P. Ælius prætor ſenatu miſſo, & concione inde advocata, cum C. Lælio in Roſtra eſcendit. Ibi vero audientes, fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam; tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibuſque aliis multitudo ſolet, lætitiam immodicam ſignificarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Uti æditui ædes ſacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, ſalutandique Deos agendique grates per totum diem populo poteſtas fieret.* Poſtero die legatos Maſaniſſæ in ſenatum introduxit. *Gratulati primum ſenatui ſunt, quod P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet: deinde gratias egerunt, quod Maſaniſſam non appellaſſet modo regem, ſed feciſſet; reſtituendo in paternum regnum: in quo poſt Syphacem ſublatum, ſi ita Patribus viſum eſſet, ſine metu & certami-*

riam ſe, non pacem, domum reportaturum eſſe: tamen quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſte bella, & finire. Leges pacis ſe has dicere. Captivos & perfugas, & fugitivos reſtituant: exercitus ex Italia & Gallia deducant: Hiſpania abſtineant: inſulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam ſunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modium. Pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum*

ne eſſet regnaturus. Dein, quod collaudatum pro concione, ampliſſimis decoraſſet donis: quibus ne indignus eſſet, & dediſſe operam Maſaniſſam, & porro daturum eſſe. Petere, ut regium nomen, cæteraque Scipionis beneficia & munera, ſenatus decreto confirmaret: & niſi moleſtum eſſet, illud quoque petere Maſaniſſam, ut Numidas captivos, qui Romæ in cuſtodia eſſent, remitterent. Id ſibi amplum apud populares futurum eſſe. Ad ea reſponſum legatis: *Rerum geſtarum in Africa proſpere, communem ſibi cum rege gratulationem eſſe. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe, quod eum regem appellaverit: & quicquid aliud fecerit, quod cordi foret Maſaniſſæ, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: ſagula purpurea duo cum fibulis aureis ſingulis, & lato clavo tunicis: & equos duo phaleratos: bina equeſtria arma cum loricis: & tabernacula, militaremque ſupellectilem, qualem præberi conſuli mos eſſet. Hæc regi prætor mittere juſſus. legatis in ſingulos dona ne minus quinum millium. comitibus eorum millium æris: & veſtimenta bina legatis, ſingula comitibus, Numidiſque; qui ex cuſtodia emiſſi redderentur regi. ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.

Cap. XVIII. Eadem æſtate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa geſta ſunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius proconſul, in agro Inſubrium Gallorum cum Magone Pœno ſignis collatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius ſuas in ſubſidiis tenuit; ipſe ad prima ſigna equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconſul milites ad inferenda in hoſtes ſigna ſumma vi hortabantur. Poſteaquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius: *Lentior, ut vides, fit pugna*, inquit, *& induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac ne vertat in audaciam, periculum eſt. Equeſtrem procellam excitemus oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus. Itaque vel tu, ad prima ſigna prælium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emitte.* Utram vellet prætor muneris partem proconſule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit: juſſoſque eſcendere in equos, repente in hoſtem emittit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Mago

ſtra emiſſo, omnes retro in aciem ſuorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hoſtium acies; ſimul omnibus peditibus, ut averſos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effuſus. ſed donec ſtetit ante ſigna Mago, gradum ſenſim referentes ordines, tenorem pugnæ ſervabant; poſteaquam femine transfixo cadentem, auferrique ex prælio prope exſanguem videre; extemplo in fugam omnes verſi. ad quinque millia hoſtium eo die cæſa, & ſigna militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima amiſſi. inde & tribuni militum duo, M. Coſconius, & M. Mænius: tertiædecimæ quoque legionis, quæ poſtremo prælio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in reſtituenda pugna cecidit, & duo & viginti ferme equites illuſtres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt: & longius certamen fuiſſet, ni vulnere ducis conceſſa victoria eſſet.

Cap. XIX. Mago proximæ noctis ſilentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi cum legati ab Carthagine paucis ante diebus in ſinum Gallicum appulſis navibus adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. Idem & fratrem ejus Annibalem (nam ad eum quoque iſſe legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo eſſe Carthaginienſium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago, non imperio modo ſenatus periculoque patriæ motus, ſed metuens etiam, ne victor hoſtis moranti inſtaret, Ligureſque ipſi relinqui Italiam à Pœnis ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prælium induxiſſet. Ad quorum ſtridorem odoremque & adſpectum territi equi, vanum equeſtre auxilium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuſpide uti & cominus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima, magna ex parte cæſa, pudore magis quam viribus tenebat locum: nec diutius tenuiſſet, niſi ex ſubſidiis tertiadecima legio in primam aciem inducta, prælium dubium expetiſſet, Magoque ex ſubſidiis Gallos integræ legioni oppoſuiſſet. Quibus haud magno certamine fuſis, haſtati legionis undecimæ conglobant ſeſe, atque elephantos jam etiam peditum aciem turbantes invadunt. In quos cum pila confertos conjeciſſent, nullo ferme fru-

cernentes, ad eos quorum mox in poteſtate futuri eſſent, deficerent, ſimul ſperans leniorem in navigatione, quam in via jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impoſitis copiis in naves profectus, vixdum ſuperata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto à claſſe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, geſta. Conſul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria, & Gallia (quoniam eo quoque proceſſerat) geſta, patre C. Servilio, & C. Lutatio patruo ex ſervitute poſt ſextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boiis capti fuerant; hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis quam publico decore inſignis Romam rediit. Latum ad populum eſt, *ne C. Servilio frau-*

di eſſet, *quod patre, qui ſella curuli ſediſſet, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuiſſet, contra quam ſanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium conſulem, qui in Bruttiis erat, Conſentia, Uffugum, Vergæ, Beſidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, ſeneſcere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem conſul cum Annibale in agro Crotonienſi acie conflixit. Obſcura eius pugnæ fama eſt. Valerius Antias, quinque millia hoſtium cæſa ait. quæ tanta res eſt, ut aut impudenter ficta ſit, aut negligenter prætermiſſa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Annibale geſtum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

Cap. XX. Frendens gemenſque ac vix lacrymis temperans, dicitur legatorum verba audiſſe. poſteaquam edita ſunt mandata: *Jam non perplexe,* inquit, *ſed palam revocant, qui, vetando ſupplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæſus fugatuſque, ſed ſenatus Carthaginienſis obtrectatione atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exſultabit atque efferet ſeſe, quam Hanno, qui domum noſtram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppreſſit.* Jam hoc ipſum præſagiens animo, præparaverat ante naves. itaque inutili militum turba præſidii ſpecie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quam fide continebantur, dimiſſa, quod roboris in exercitu erat, in Africam tranſvexit: multis Italici generis (quia in Africam ſecuturos abnuentes conceſſerant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipſo fœde interfectis. Raro quemquam alium patriam exilii cauſſa relinquentem, magis mœſtum abiſſe ferunt, quam Annibalem hoſtium terram excedentem. Respexiſſe ſæpe Italiæ littora, & deos hominesque accuſantem, in ſe quoque ac ſuum ipſius caput execratum, quod non cruentum ab Cannenſi victoria militem Romam duxiſſet. Scipionem iſſe ad urbem, qui conſul hoſtem Pœnum in Italia non vidiſſet: ſe, centum millibus armatorum ad Traſimenum, ad Cannas cæſis, circa Caſilinum, Cumasque & Nolam conſeneſcere. Hæc accuſans querenſque ex diutina poſſeſſione Italiæ eſt detractus.

quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab ſenatu eſſet) aut animi, aut virium habuiſſe videbantur: & quod ſolliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evaſura eſſet res. Per eoſdem dies legati Saguntini venerunt, comprehenſos cum pecunia adducentes Carthaginienſes, qui ad conducenda auxilia in Hiſpaniam trajeciſſent. ducentum & quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in veſtibulo curiæ poſuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque inſuper munera data ac naves, quibus in Hiſpaniam reverterentur. Mentio deinde ab ſenioribus facta eſt; *Segnius homines bona quam mala ſentire. Tranſitu in Italiam Annibalis, quantum terroris pavoriſque, ſeſe meminiſſe, quas deinde clades, quos luctus incidiſſe? Viſa caſtra hoſtium è muris urbis: quæ vota ſingulorum, univerſorumque fuiſſe? quoties in conciliis voces, manus ad cælum porrigentium, auditas: En unquam ille dies futurus eſſet, quo vacuam hoſtibus Italiam bona pace florentem viſuri eſſent? Dediſſe tandem id Deos ſextodecimo demum anno: nec eſſe qui Diis grates agendas cenſeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere; nedum ut præteritæ ſatis memores ſint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ eſt, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria ſupplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti. Jam dimiſſo Lælio, legatiſque Maſaniſſæ, quum Carthaginienſium legatos de pace ad ſenatum venientes Puteolis viſos, inde terra venturos allatum eſſet; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienſes Romam adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hoſpitium in villa publica, ſenatus ad ædem belſtium terra excedentem. Reſpexiſſe ſæpe Italiæ littora, & Deos homineſque accuſantem, in ſe quoque ac ſuum ipſius caput execratum, *Quod non cruentum ab Cannenſi victoria militem Romam duxiſſet Scipionem ire ad Carthaginem auſum, qui conſul hoſtem in Italia Pœnum non vidiſſet. ſe centum millibus armatorum ad Traſimenum & Cannas cæſis, circa Caſilinum, Cumaſque & Nolam conſenuiſſe.* Hæc accuſans, querenſque, ex diutina poſſeſſione Italiæ eſt detractus.

Cap. XXI. Romam per eoſdem dies, & Magonem & Annibalem profectos allatum eſt. cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, &

ionæ datus eſt.

Cap. XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli à publico conſilio in Annibalem vertentes. *Eum injuſſu ſenatus non Alpes modo, ſed Iberum quoque tranſgreſſum: nec Romanis ſolum, ſed ante etiam Saguntinis, privato conſilio bellum intuliſſe. Senatui ac populo Carthaginienſi, ſi quis vere æſtimet, fœdus ad eum diem inviolatum eſſe cum Romanis. Itaque nihil aliud ſibi mandatum eſſe uti peterent, quam ut in ea pace, quæ poſtremo cum conſule Lutatio facta eſſet, manere liceret.* Quum, more tradito, Patribus poteſtatem interrogangandi, ſi quis quid vellet, legatos prætor feciſſet: ſenioreſque qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminiſſe per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ eſt, Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipſi non meminiſſent.

Cap. XXIII. Emotis deinde curia legatis, ſententiæ interrogari cœptæ. M. Livius C. Servilium conſulem, qui propior eſſet, arceſſendum, ut coram eo de pace ageretur, cenſebat. quum de re majore quam quanta ea eſſet, conſultatio incidere non poſſet; non videri ſibi abſente conſulum altero, ambobuſve, eam rem agi, ſatis ex dignitate populi Romani eſſe. Q. Metellus, qui triennio ante conſul, dictatorque fuerat, *Quum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam neceſſitatem compuliſſet hoſtes, ut ſupplices pacem peterent; & nemo omnium verius exiſtimare poſſet, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius conſilio, quam Scipionis accipiendam, abnuendamve pacem eſſe.* M. Valerius Lævinus, qui bis conſul fuerat, *Speculatores, non legatos veniſſe* arguebat: *jubendoſque eos Italia excedere, & cuſtodes cum iis uſque ad naves mittendos: Scipionique ſcribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviuſque adjecerunt: *Et Scipionem in eo poſitam habuiſſe ſpem pacis, ſi Annibal & Mago Italia non revocarentur. Omnia ſimulaturos Carthaginienſes, duces eos exercituſque exſpectantes. deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum geſturos.* Eo magis in Lævini ſententiam diſceſſum. Legati pace infecta, ac prope ſine reſponſo, dimiſſi.

Cap. XXIV. Per eos dies Cn. Servilius conſul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes ſe gloria eſſet, velut pulſum ab ſe Annibalem perſequens, in Siciliam, inde in Africam tranſiturus, trajecit. Quod ubi præſidio, & ab hoſte & ab tempeſtatibus mari tuto, in Africam tranſmiſerunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conſpectum ferme Africæ proſpero curſu vectum, primo deſtituit ventus, deinde verſus in Africum turbavit, ac paſſim naves disjecit. ipſe cum roſtratis, per adverſos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum (inſula ea ſinum ab alto claudit, in quo ſita Carthago eſt, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adverſus urbem ipſam ad Calidas Aquas delatæ ſunt. Omnia in conſpectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concurſum eſt. Magiſtratus Senatum vocare, populus in curiæ veſtibulo fremere, ne tanta ex oculis manibuſque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent; permixto penè ſenatus populique concilio, conſenſum eſt, ut claſſe quinquaginta navium Aſdrubal Ægimurum trajiceret: inde per littora portuſque diſpertas Romanas naves colligeret. Deſertæ fuga nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ, Carthaginem puppibus tractæ ſunt.

Cap. XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque ſciebatur quæ ſenatus Romani de bello, aut pace ſententia eſſet, necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis qui petiiſſent pacem & inducias, & ſpem pacis & fidem induciarum violatam eſſe; legatos Carthaginem, M. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium, extemplo miſit. qui quum multitudinis concurſu prope violati eſſent, nec reditum tutiorem futurum cernerent; petierunt à magiſtratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ ſe proſequerentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen perveniſſent, unde caſtra Romana conſpiciebantur, Carthaginem rediere. Claſſis Punica ad Uticam ſtationem habe-

Romæ vulgatum eſt, primo cenſuerunt Patres, ut prætor ſcriberet conſuli, Senatum æquum cenſere in Italiam reverti eum: deinde quum prætor, ſpreturum eum literas ſuas, diceret; dictator ad idipſum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii conſulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magiſtro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noſcendiſque ſingularum cauſſis, conſumpſit. Per induciarum tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti roſtratarum bat. ex ea tres quadriremes, ſeu clam miſſo à Carthagine nuncio uti fieret, ſeu Aſdrubale, qui claſſi præerat, ſine publica fraude auſo facinus, quinqueremem Romanam ſuperantem promontorium ex alto repente aggreſſæ ſunt, ſed neque roſtro ferire celeritate ſubterlabentem poterant, neque tranſilire armati ex humilioribus in altiorem navem: & defendebatur egregie, quoad tela ſuppeditarent. quis deficientibus, quum jam nulla alia res eam quam propinquitas terræ, multitudoque à caſtris in littus effuſa, tueri potuiſſet; concitatam remis quanto maximo impetu poterant, in terram quum immiſiſſent, navis tantum jactura facta, incolumes ipſi evaſerunt. Ita alio ſuper aliud ſcelere quum haud dubie induciæ ruptæ eſſent, Lælius Fulviuſque ab Roma cum legatis Carthaginienſibus supervenerunt. quibus Scipio, *Etſi non induciarum modo fides à Carthaginienſibus, ſed etiam jus gentium in legatis violatum eſſet: tamen ſe nihil nec inſtitutis populi Romani nec ſuis moribus indignum in iis facturum eſſe*, quum dixiſſet, legatis dimiſſis bellum parabat. Annibali jam terræ appropinquanti, juſſus è nauticis eſcendere in malum, ut ſpecularetur quam tenerent regionem, quum dixiſſet, ſepulchrum dirutum proram ſpectare, abominatus, prætervehi juſſo gubernatore, ad Leptim appulit claſſem, atque ibi copias expoſuit.

Cap. XXVI. Hæc eo anno in Africa geſta. Inſequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magiſter equitum erat, & Ti. Claudius Nero, conſules facti ſunt. Cæterum exitu ſuperioris anni quum legati ſociarum urbium ex Græcia queſti eſſent, vaſtatos agros ab regiis præſidiis profectoſque in Macedoniam legatos ad res repetendas, non admiſſos ad Philippum regem: ſimul nunciaſſent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut eſſent Carthaginienſibus præſidio, & pecuniæ aliquantum una miſſum; legatos ad regem, qui hæc adverſus fœdus facta videri Patribus nunciarent; mittendos cenſuit ſenatus. Miſſi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus inſignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad ſolum exuſtus eſt, & aquarum magnitudine, ſed annonæ vilitas fuit: præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hiſpania miſſam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo deſcripſerunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus ſicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus. filius: in ejuſdem locum pontifex (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti inſtaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino, & C. Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni, utrum C. Servilius conſul habuerit, an quia eum res in Etruria tenuerint, quæſtiones ex ſenatus conſulto de conjurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut ſit, diverſi auctores faciunt.

Cap. XXVII. Principio inſequentis anni, M. Servilius, Ti. Claudius, ſenatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt, Italiam atque Africam in ſortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. cæterum Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata eſt Africa. Conſules juſſi cum tribunis plebis agere, ut ſi iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem juſſerunt. nihilominus conſules provinciam Africam (ita enim ſenatus decreverat) in ſortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium claſſem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator eſſet. M. Servilius Etruriam ſortitus. in eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, ſi conſulem manere ad urbem ſenatui placuiſſet. Prætores, M. Sextius Galliam eſt ſortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus: C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconſul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo Prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius, viginti navibus reliquis, mille & quingentos milites Romam demoritur, exactæ ætatis; ſiquidem verum eſt, augurem duos & ſexaginta annos fuiſſe, quod quidam auctores ſunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel ſi novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, & majoribus prœliis avus inſignis Rullus; ſed omnia æquare unus hoſtis Annibal poteſt. Cautior tamen quam promptior hic habitus fuit: & ſicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat; ſic nihil certius eſt, quam unum hominem nobis cunctando rem reſtituiſſe,

portaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. cæteris ita, uti quiſque obtinebant provincias exercituſque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defenſum imperium eſt. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos quos M. Claudio Marcello, T. Quintio Conſulibus, T. Manlius dictator, quaſque hoſtias majores voverat, ſi per quinquennium illud reſpublica eodem ſtatu fuiſſet, ut eos ludos conſules, priuſquam ad bellum proficiſcerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hoſtiæque, quibus votæ erant Diis, cæſæ.

Cap. XXVIII. Inter hæc ſimul ſpes, ſimul cura indies creſcebat: nec ſatis certum conſtare apud animum poterat, utrum gaudio dignum eſſet, Annibalem, poſt ſextum decimum annum, ex Italia decedentem, vacuam poſſeſſionem ejus reliquiſſe populo Romano; an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam tranſiſſet. *Locum nimirum, non periculum mutatum, cujus tantæ dimicationis vatem qui nuper diſceſſiſſet, Q. Fabium haud fruſtra canere ſolitum; graviorem in ſua terra futurum hoſtem Annibalem, quam in aliena fuiſſet. nec Scipioni aut cum Syphace incondita barbariæ rege, cui Statorius ſemilixa ducere exercitus ſolitus ſit, aut cum ſocero ejus Aſdrubale, fugaciſſimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agreſtium ſemiermi turba ſubito collectis: ſed cum Annibale, prope nato in prætorio patris fortiſſimi ducis, alito atque educato inter arma; puero quondam milite, vix dum juvene imperatore: qui ſenex vincendo factus, Hiſpanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum compleſſet, ducere exercitum æqualem ſtipendiis ſuis; duraturum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines paſſòs: perfuſum millies cruore Romano: exuvias non militum tantum, ſed etiam imperatorum portantem. Multos occurſuros Scipioni in acie, qui prætores, aut imperatores qui conſules Romanos ſua manu occidiſſent, muralibus vallaribuſque inſignes coronis, pervagatos capta caſtra, captas urbes Romanas. Non eſſe hodie tot faſces magiſtratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre poſſet Annibal.* Has formidines agitando animis, ipſi curas & metus augebant etiam, quod quum aſſueſſent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta ſpe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Annibal, velut ad ſupremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ ſpes, quo pervenerat Annibal. unde ad reficiendum ex jactatione maritima militem, paucis diebus ſumptis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abeſt. inde præmiſſi ſpeculatores, quum excepti à cuſtodibus Romanis deducti ad Scipionem eſſent; traditos eos tribunis militum, juſſoſque omiſſo metu viſere omnia, per caſtra, qua vellent circumduci juſſit: percunctatuſque, ſatin' per commodum omnia exploraſſent, datis qui proſequerentur, retro ad Annibalem dimiſit. Annibal nihil quidem eorum quæ nunciabantur (nam Maſaniſſam cum ſex millibus peditum, quatuor equitum veniſſe, eo ipſo forte die, afferebant) læto animo audivit; maxime hoſtis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta eſt, perculſus. Itaque, quamquam & ipſe cauſſa belli erat, & adventu ſuo turbaverat & pactas inducias, & ſpem fœderum; tamen, ſi integer, quam ſi victus peteret pacem, æquiora impetrari poſſe ratus, nuncium ad Scipionem miſit, ut colloquendi ſecum poteſtatem faceret. Id utrum ſua ſponte fecerit, an publico conſilio; neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias, primo prælio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie ſunt cæſa, mille & ſeptingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in caſtra ad Scipionem veniſſe. Cæterum Scipio quum colloquium haud abnuiſſet, ambo ex compoſito duces caſtra protulerunt, ut coire ex propinquo poſſent. Scipio haud procul Nadagara urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, conſedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alloqui, niſi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conſpectus undique, ne quid inſidiarum eſſet, delectus.

Cap. XXX. Summotis pari ſpatio armatis, cum ſingulis interpretibus congreſſi ſunt, non ſuæ modo ætatis maximi duces, ſed omnis magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud diſpar habitus animorum Carthaginienſibus erat. quos, modo, petiſſe pacem, intuentes Annibalem ac rerum geſtarum ejus magnitudinem, pœnitebat; modo, quum reſpicerent, bis ſeſe acie victos, Syphacem captum, pulſos ſe Hiſpania, pulſos Italia, atque ea omnia unius virtute & conſilio Scipionis fama, velut fatalem eum ducem in exitium ſuum natum, horrebant.

Cap. XXIX. Jam Adrumetum

ante ſe memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Pauliſper alter alterius conſpectu, admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Annibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor te mihi ſorte potiſſimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui tot de*

Romanis ducibus victoriam Dii dediſſent, tibi ceſſiſſe: teque huic bello, veſtris prius quam noſtris cladibus inſigni, finem impoſuiſſe. Hoc quoque ludibrium caſus ediderit fortuna, ut cum patre tuo conſule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore ſigna contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus noſtris mentem datam ab Diis eſſe, ut & vos Italiæ & nos Africæ imperio contenti eſſemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia ſatis digna pretia ſunt pro tot claſſibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amiſſis ducibus. Sed, præterita magis reprehendi poſſunt quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de noſtris dimicaremus, nec in Italia ſolum vobis bellum, nobis in Africa eſſet: ſed & vos in portis veſtris prope ac mœnibus ſigna armaque hoſtium vidiſtis; & nos ab Carthagine fremitum caſtrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis: in meliore veſtra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum & maxime intereſt pacem eſſe, & qui quodcumque egerimus, ratum civitates noſtræ habituræ ſint. animo tantum nobis opus eſt non abhorrente à quietis conſiliis. Quod ad me attinet; jam ætas, ſenem in patriam revertentem unde puer profectus ſum, jam ſecundæ, jam adverſæ res, ita erudierunt, ut rationem ſequi quam fortunam malim. Tuam & adoleſcentiam, & perpetuam felicitatem ferociora utraque, quam quietis opus eſt conſiliis, metuo. Non temere incerta caſuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Thraſymenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vix dum militari ætate imperio accepto omnia audaciſſime incipientem nuſquam fefellit fortuna. Patris & patrui perſecutus mortem, ab calamitate veſtræ domus decus inſigne virtutis pietatiſque eximiæ cepiſti: amiſſas Hiſpanias recuperaſti, quatuor inde Punicis exercitibus pulſis: conſul creatus, quum cæteris ad tuendam mentem darent Dii; non ea ſolum quæ eveniſſent, ſed etiam ea, quæ evenire poſſent, reputaremus. Ut omnium obliviſcaris aliorum, ſatis ego documenti in omnes caſus ſum. Quem modo caſtris inter Anienem atque urbem veſtram poſitis, ac jam prope ſcandentem mœnia Romæ videras; hic cernis, duobus fortiſſimis viris fratribus clariſſimis imperatoribus orbatum, ante mœnia prope obſeſſæ patriæ, quibus terrui veſtram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum eſt. In bonis tuis rebus, noſtris dubiis, tibi ampla ac ſpecioſa danti eſt pax: nobis petentibus magis neceſſaria, quam honeſta. Melior tutiorque eſt certa pax, quam ſperata victoria. hæc in tua, illa in Deorum manu eſt. Ne tot annorum felicitatem, in unius horæ dederis diſcrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunæ, Martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt. nuſquam minus quam in bello eventus reſpondent. Non tantum ad id quod data pace jam habere potes, ſi prælio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, ſi quid adverſi eveniat. Simul parta ac ſperata decora unius horæ fortuna evertere poteſt. Omnia in pace jungenda tuæ poteſtatis ſunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutiſque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuiſſet, ſi victor pacem petentibus dediſſet patribus noſtris: ſed non ſtatuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem ſe fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Eſt quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: ſed forſitan non indigni ſimus, qui nobiſmetipſis mulctam irrogemus. Non recuſamus, quin omnia, propter quæ bellum initum eſt, veſtra ſint; Sicilia, Sardinia, Hiſpania; quicquid inſularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienſes, incluſi Africæ littoribus, vos (quando ita Dii placuit) externa *tandam Italiam parum animi eſſet, tranſgreſſus in Africam, duobus hic exercitibus caſis, binis eadem hora captis ſimul incenſisque caſtris, Syphace potentiſſimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot noſtri imperii ereptis, me ſextumdecimum jam annum herentem in poſſeſſione Italiæ detraxiſti. Poteſt victoriam malle quam pacem, animus. Novi vobis ſpiritus magnos magis quam utiles, & mihi talis aliquando fortuna affulſit. Quod ſi in ſecundis rebus, bonam quoque etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis ſincere petitam aut expectatam nuper pacem, ſuſpectam eſſe vobis Punicam fidem. multum per quos petita ſit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Veſtri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Annibal peto pacem: qui neque peterem niſi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii.*

petii. & quemadmodum, quia à me bellum cœptum eſt, ne quem ejus pœniteret, quoad ipſi invidere Dei, præſtiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.

Cap. XXXI. Adverſus hæc imperator Romanus in hanc fere ſententiam reſpondit. *Non me fallebat, Annibal, adventus tui ſpe Carthaginienſes & præſentem induciarum fidem, & ſpem pacis turbaſſe. neque tu id ſine diſſimulas, qui de conditionibus ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas, præter ea, quæ jampridem in noſtra poteſtate ſunt. Cæterum ſicut tibi curæ eſt, ſentire cives tuos, quanto per te onere leventur: ſic mihi laborandum eſt, ne quæ tunc pepigerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit vobis fraus, petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum ſociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac juſta induerunt arma. Vos laceſſiſſe, & tu ipſe fateris & Dii teſtes ſunt: qui & illius belli exitum ſecundum jus faſque dederunt: & hujus dant & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia quæcumque agimus, ſubjecta eſſe mille caſibus ſcio. Cæterum quemadmodum ſuperbe, & violenter me faterer facere, ſi priuſquam in Africam trajeciſſem, te tua voluntate cedentem Italia & impoſito in naves exercitu ipſum venientem ad pacem petendam aſpernarer: ſic nunc, quum prope manu conſerta reſtitantem ac tergiverſantem in Africam attraxerim, nulla ſum tibi verecundia obſtrictus. Proinde ſi quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur (quæ ſint, noſti) mulcta navium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum adjicitur; eſt quod referam ad conſilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis.* Ita infecta pace, ex colloquio ad ſuos *par periculum præmio, quibus adverſa pugnæ fortuna fuiſſet.* nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: & Carthagini ſupremo auxilio effuſo adeſſe videbatur præſens excidium. Ad hoc diſcrimen procedunt poſtero die duorum opulentiſſimorum populorum duo longe clariſſimi duces, duo fortiſſimi exercitus; multa ante parta decora, aut cumulaturi eo die aut everſuri. Anceps igitur ſpes & metus miſcebant animos: contemplantibuſque, modo ſuam, modo hoſtium aciem, quum oculis magis quam ratione penſarent vires, ſimul læta, ſimul triſtia obverſabantur. quæ ipſis ſua ſponte non ſuccurrebant, ea duces admonendo atque hortando ſubjiciunt. Pœnus, ſedecim annorum in terra Italia res geſtas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occiſos; & ſua cuique decora, ubi ad inſignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio, Hiſpanias, & recentia in Africa prælia, & confeſſionem hoſtium: quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ inſita animis perfidia potuiſſent. ad hoc, colloquium Annibalis in ſecreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit flectit. *Ominatur, quibus quondam auſpiciis patres eorum pugnaverint ad Ægateis inſulas, ea illis exeuntibus in aciem portendiſſe Deos. adeſſe finem belli, ac laboris. In manibus eſſe prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, penateſque Deos.* celſus hæc corpore, vultuque ita læto, ut viciſſe jam crederes, dicebat. Inſtruit deinde primos haſtatos; poſt eos principes: triariis poſtremam aciem clauſit.

Cap. XXXIII. Non confertas autem cohortes ante ſua quamque ſigna inſtruebat, ſed manipulos aliquantum inter ſe diſtantes, ut eſſet ſpatium, quo elephanti hoſtium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus ante legati, eo anno quæſtoris extra ſortem ex ſenatuſconſulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab ſiniſtro cornu, Maſiniſſam Numidaſque ab dextro oppoſuit. vias quum ſe recepiſſent; fruſtra verba jactata renunciant. armis decernendum eſſe, habendamque eam fortunam, quam Dii dediſſent.

Cap. XXXII. In caſtra ut ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites, animoſque ad ſupremum certamen, non in unum diem, ſed in perpetuum, ſi felicitas adeſſet, victores. Roma an Carthago jura gentibus darent, ante craſtinam noctem ſcituros neque enim Africam, aut Italiam, ſed orbem terrarum victoriæ præmium fore;*

patentes inter manipulos anteſignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit. dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut poſt rectos refugerent ordines, aut in dextram lævamque diſcurſu applicantes ſe anteſignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Annibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat) inſtruxit: deinde auxilia Ligurum, Gallorumque, Balearibus, Mauriſque admixtis; in ſe-

ſecunda acie Carthaginienſes Afroſque, & Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto ſubſidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neceſſitate plures quam ſua voluntate diſcedentem ex Italia ſecuti) inſtruxit. Equitatum etiam ipſum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienſes, ſiniſtrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines; quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non veſtitus habituſque, non cauſſa militandi eadem eſſet. Auxiliaribus, & præſens, & multiplicata merces ex præda oſtentatur. *Galli proprio atque inſito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex aſperrimis montibus, in ſpem victoriæ oſtentantur. Mauros Numidaſque impotenti Maſaniſſæ futuro dominatu terret. Aliis aliæ ſpes ac metus jactantur. Carthaginienſibus mœnia patrii, Dii penates, ſepulchra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ, aut excidium ſervitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in ſpem medium oſtentatur.* Quum maxime hæc imperator apud Carthaginienſes, duces ſuarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantuſque clamor ortus, ut elephanti in ſuos, ſiniſtro maxime cornu, verterentur; Mauros ac Numidas. Addidit facile Maſaniſſa perculſis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equeſtri auxilio. Paucæ tamen beſtiarum intrepidæ in hoſtem actæ, inter velitum ordines cum multis ſuis vulneribus ingentem ſtragem edebant. reſilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis ne obtererentur, feciſſent; in eos ancipites ad ictum utrimque conjiciebant haſtas: nec pila ab anteſignanis ceſſabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in ſuo dex-

pulſantes, in ſummotos gradu illato, aliquantum ſpatii, velut nullo reſiſtente, inceſſere, urgentibus & noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere; quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſteis, auxiliareis cedenteis ſecunda acies Afri & Carthaginienſes adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in ſuos verſi, partim refugere in ſecundam aciem, partim non recipientes cædere: uti paulo ante non adjuti, & tunc excluſi. Et prope duo jam permixta prælia erant, quum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus. non tamen ita perculſos iratoſque in aciem accepere; ſed denſatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prælium ejecere, ne pavidos fuga, vulneribuſque milites, in certam & integram aciem miſcerent. Cæterum tanta ſtrages hominum armorumque, locum, in quo ſteterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior tranſitus eſſet, quam per confertos hoſtes fuerat. itaque qui primi erant haſtati, per cumulos corporum armorumque, & tabem ſanguinis, qua quiſque poterat, ſequentes hoſtem, & ſigna & ordines confuderunt. principum quoque ſigna fluctuari cœperant, vagam ante ſe cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere haſtatis juſſit: & ſauciis in poſtremam aciem ſubductis, principes triarioſque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media haſtatorum acies eſſet. Ita novum de integro prælium ortum eſt: quippe ad veros hoſtes perventum erat, & armorum genere, & uſu militiæ, & fama rerum geſtarum, & magnitudine vel ſpei vel periculi pares. Sed & numero Romanus ſuperior erat, & animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat · jam prima acie pulſa, in tro cornu ipſos Carthaginienſium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

Cap. XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica acies; quum pedes concurrit, nec ſpe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, ſed magni eadem in re gerenda momenti res; congruens clamor à Romanis eoque major & terribilior; diſſonæ illis, ut gentium multarum diſcrepantibus linguis, voces. pugna Romana ſtabilis, & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani. ala deinde & umbonibus

ſecundam pugnabat.

Cap. XXXV. In tempore Lælius ac Maſaniſſa pulſos per aliquantum ſpacii ſecuti equites, revertentes in averſam hoſtium aciem incurrêre. Is demum equitum impetus fudit hoſtem. multi circumventi in acie cæſi: multi per patentem circa campum fuga ſparſi, tenente omnia equitatu, paſſim interierunt. Carthaginienſium ſociorumque cæſa eo die ſupra mille viginti: par ferme numerus captus eſt, cum ſignis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidêre. Annibal cum paucis equitibus inter tumultum elapſus, Adrumetum perfugit: omnia & in prælio, & ante aciem, priuſquam excederet pugna, expertus. & confeſſione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, ſingulari arte aciem eo die inſtruxiſſe. *Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, ſigna ſequi, & ſervare ordines (in quo plurimum ſpei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginienſium aciem, ne homines mixti colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, ſed merces, liberum receptum fugæ haberent: ſimul primum ardorem atque impetum hoſtium excipientes fatigarent; ac ſi nihil aliud, vulneribus ſuis ferrum hoſtile hebetarent. Tum, ubi omnis ſpes eſſet, milites Carthagenienſes Afroſque: ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum feſſis ac ſauciis pugnarent, ſuperiores eſſent: Italicos intervallo quoque diremptos, incertos ſocii an hoſtes eſſent, in poſtremam aciem ſummotos.* Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Annibal quum Adrumetum refugiſſet, accituſque inde Carthaginem ſexto ac trigeſimo poſt anno, quam puer inde profectus erat, rediſſet; faſſus in curia eſt, non prælio modo ſe, ſed bello victum, nec ſpem ſalutis alibi quam in pace impetranda eſſe.

Cap. XXXVI. Scipio confeſtim à prælio expugnatis hoſtium caſtris direptiſque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuncio allato, P. Lentulum cum quinquaginta roſtratis, centum onerariis, omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe. Admovendum igitur undique terrorem perculſæ Carthagini ratus, miſſo Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem jubet: ipſe ad ſuam veterem nova Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramiſque oleæ Carthaginienſium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Annibale miſſi ad petendam pacem. qui cum intercluſo, à parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæſa, mille & ducenti vivi capti ſunt, & equi Numidici mille & quingenti: ſigna militaria ſeptuaginta duo. Regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco, caſtra poſita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidem multo miſerabilius quam ante (quo magis cogebat fortuna) egerunt: ſed aliquanto minore cum miſericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi ſunt. In conſilia, quamquam juſta ira omneis ad delendam ſtimulabat Carthaginem; tamen quum & quanta res eſſet, & quam longi temporis obſidio tam munitæ & validæ urbis, reputarent, & ipſum Scipionem exſpectatio ſucceſſoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, ſollicitaret; ad pacem omnium animi verſi ſunt.

Cap. XXXVII. Poſtero die, revocatis legatis, & cum multa caſtigatione perfidiæ monitis, ut tot cladibus edocti, tandem Deos & jusjurandum eſſe crederent; conditiones pacis dictæ: *ut liberi legibus ſuis viverent. quas urbes, quoſque agros, quibuſque finibus ante bellum tenuiſſent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivoſque, & captivos omneis redderent Romanis, & naves roſtratas, præter decem triremes, traderent: elephantoſque, quos haberent domitos. neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injuſſu populi Romani gererent. Maſaniſſæ res redderent, fœduſque cum eo facerent. Frumentum, ſtipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati rediiſſent, præſtarent. Decem millia talentum argenti deſcripta, penſionibus æquis, in annos quinquaginta ſolverent. Obſides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita ſe daturum, ſi per priores inducias naves onerariæ ca-*

ad puppim prætoriæ navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, imploranteſque fidem & miſericordiam Scipionis; nullum iis aliud reſponſum datum, quam ut Tunetem venirent: eo ſe moturum caſtra. Ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis, non tam noſcendi in præſentia, quam deprimendi hoſtis cauſſa, Uticam, eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus, Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginienſibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen aggreſſa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ

ptæ, quæque fuiſſent in navibus, reſtituerentur. Aliter nec inducias, nec ſpem pacis ullam eſſe. Has conditiones legati cum domum ferre juſſi in concione ederent, & Giſgo ad diſſuadendam pacem proceſſiſſet, audireturque à multitudine, inquieta eadem & imbelli: indignatus Annibal, dici ea in tali tempore audirique; arreptum Giſgonem manu ſua ex ſuperiore loco detraxit. Quæ inſueta liberæ civitati ſpecies, quum fremitum populi moviſſet, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem*, inquit, *annorum à vobis profectus, poſt trigeſimum ſextum annum redii. Militares artes (quas me à puero fortuna nunc privatæ* *nunc publica docuit) probe videor ſcire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excuſata imprudentia, de pace multis verbis diſſeruit, quam nec iniqua, & neceſſaria eſſet. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis, nihil, præter ipſas comparebat naves: neque inquiſitio erat facilis, adverſantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, & homines utique inquiri. *Cætera, quæ abeſſent, æſtimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienſes.* Sunt qui Annibalem ex acie ad mare perveniſſe, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: poſtulantique ante omnia Scipioni, ut Annibal ſibi traderetur; reſponſum eſſe, Annibalem in Africa non eſſe.

Cap. XXXVIII. Poſteaquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis deſcripta rationibus quæſtores, quæ privata profiteri domini juſſi; pro ea ſumma pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præſentia exacta: induciæque Carthaginienſibus datæ in tres menſes. Additum, ne per induciarum tempus alio uſquam quam Romam mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem veniſſent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes veniſſent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginienſibus Romam miſſi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla & L. Scipio imperatoris frater. Poſt eos dies, commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginienſium trepidatum fuerat; juſſuſque erat Ti. Claudius mature in Siciliam claſſem ducere, atque inde in Africam trajicere, & alter con-vit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati ſint. Cæterum ludorum ipſo die, ſerenitate ſubita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum eſt; quum diſceſſiſſe inde aquam, nunciatum eſſet: lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſolenni ſpectaculo reddita.

Cap. XXXIX. Claudium Conſulem profectum tandem ab urbe inter portus Coſanum Lauretanumque atrox vis tempeſtatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum perveniſſet, ſtetiſſetque ibi dum reliquum tempeſtatis exſæviret; Ilvam inſulam, & ab Ilva Corſicam, à Corſica in Sardiniam trajecit. ibi ſuperantem Inſanos montes, multo & ſævior & infeſtioribus locis tempeſtas adorta, diſjecit claſſem. Multæ quaſſatæ armamentiſque ſpoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata claſſis Carales tenuit. ubi dum ſubductæ reficiuntur naves, hyems oppreſſit: circumactumque anni tempus; & nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius claſſem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum cauſſa ad urbem revocaretur; dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam eſt profectus. Dictator magiſtrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerunt. Itaque quum pridie Idus Martias veteres magiſtratus abiiſſent, novi ſuffecti non eſſent; reſpublica ſine curulibus magiſtratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex, eo anno mortuus. In locum ejus ſuffectus C. Sulpicius Galba Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fulvio ædilibus curulibus, ludi Romani ter toti inſtaurati. Pecuniam ex ærario ſcribæ viatoreſque ædilitii clam eſul M. Servilius ad urbem morari; donec quo ſtatu res in Africa eſſent, ſciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque claſſe Ti. Claudio conſule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium eſſe, quibus legibus daretur, quam conſulis cenſuerant. Prodigia quoque nunciata ſub ipſam famam rebellionis. terrorem attulerant. Cumis Solis orbis minui viſus, & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis conſedit, arboreſque in profundum hauſtæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ, Fruſinone murus aliquot locis, & porta, de cœlo tacta; & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali ſacro, cætera hoſtiis majoribus expiata. inter quæ etiam aquarum inſolita magnitudo in religionem verſa. nam ita abunda-

geſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt; non ſine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero, & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicarunt, quum ludos ludorumque cauſſa epulum Jovi feciſſent, & ſigna tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cerealia ludos dictator & magiſter equitum ex ſenatuſconſulto fecerunt.

Cap. XL. Legati ex Africa Romani ſimul Carthaginienſeſque quum veniſſent Romam, ſenatus ad ædem Bellonæ habitus eſt. ubi quum L. Veturius Philo, pugnarum cum Annibale eſſe ſuprema Carthaginienſibus pugna, finemque tandem lugubri bello impoſitum, ingenti lætitia Patrum expoſuiſſet; adjecit, Verminam etiam Syphacis filium, quæ parva bene geſtæ rei acceſſio erat, devictum.

victum. in concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo impertire. Tum patuere facta gratulatione, omnia in urbe templa, ſupplicationeſque in triduum decretæ. Legatis Carthaginienſium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut ſenatus ſibi daretur, reſponſum juſſu Patrum ab dictatore eſt, conſules novos eis ſenatum daturos eſſe. Comitia inde habita. creati conſules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: Prætores, M. Junius Pennus, cui ſors urbana evenit. M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam eſt ſortitus. De provinciis conſulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi reges & Carthaginienſium auditi eſſent. belli finem alterius, principium alterius proſpiciebant animis. Cn. Lentulus conſul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; ſeu bellum foret, facilem victoriam, ſeu jam finiretur, finiti tanti belli ſe conſule gloriam petens. Negare itaque prius quicquam agi paſſurum, quam ſibi Africa decreta eſſet; concedente collega, moderato viro & prudenti, qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum eſſet, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & Manius Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequicquam tentatam ab Tib. Claudio conſule, Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum eſſe, cujus vellent imperium in Africa eſſe. Omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium decreſſe.* Multis contentionibus, & in ſenatu & ad populum acta res, poſtremo eo deducta eſt, ut Senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) cenſuerunt, Uti conſules provincias inter ſe compa- vius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætor habuiſſet, decernitur. M. Servilio prioris anni conſuli, cum ſuis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium eſt. Quod ad Hiſpanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum eſſe. ut conſules cum tribunis agerent, ſi eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hiſpania imperium eſſe. is ex duobus exercitibus in unam legionem conſcriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes ſocios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius, & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio conſuli quinquaginta navium claſſis ex duabus claſſibus, Cn. Octavii, quæ in Africa eſſet, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuiſſet. quibus ſi Cn. Octavium, ſicut præfuiſſet, præeſſe vellet, Octavio proprætori in eum annum imperium eſſet: ſi Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconſuli uſus non eſſet. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et conſules duas legiones urbanas ſcribere juſſi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis reſpubl. adminiſtraret.

Cap. XLII. Tum de legatis Philippi, & Carthaginienſium actum. Priores Macedonas introduci placuit. quorum varia oratio fuit: partim purgantium, quæ queſti erant miſſi ad regem à Roma legati de populatione ſociorum: partim, ultro rarent, ſortirenturve, uter Italiam, uter claſſem navium quinquaginta haberet. Cui claſſis obveniſſet, in Siciliam navigaret: ſi pax cum Carthaginienſibus componi nequiſſet, in Africam trajiceret. Conſul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii, terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum conſulem, an P.Scipionem juberent pacem dare: & quem, ſi deportandus exercitus victor ex Africa eſſet, deportare. Si pacem per P.Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari juſſiſſent, ne conſul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter conſul, cui Italia eveniſſet, duas legiones à M.Sextio Prætore acciperet.

Cap. XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Falconi duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Li-

accuſantium quidem & ſocios populi Romani, ſed multo infeſtius M. Aurelium, quem ex tribus ad ſe miſſis legatis delectu habito ſubſtitiſſe, & ſe bello laceſſiſſe contra fœdus, & ſæpe cum præfectis ſuis collatis pugnaſſe: partim, poſtulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militaſſent, captique in vinculis eſſent, ſibi reſtituerentur. Adverſus ea M. Furius, miſſus ad id ipſum ab Aurelio ex Macedonia, diſſeruit *Aurelium relictum, ne ſocii populi Romani feſſi populationibus atque injuria ad regem deficerent; finibus ſociorum non exceſſiſſe: dediſſe operam, ne impune in agros eorum tranſcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis eſſe: eum cum quatuor millibus Macedonum, & pecunia miſſum nuper in Africam eſſe, Annibali Carthaginienſibuſque auxilio.* De his rebus interrogati

Macedones, quum perplexe reſponderent, ipſi ante reſponſum tulerunt, *Bellum quærere regem, & ſi pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod ſociis populi Romani injurias fecerit, bello armiſque laceſſiverit: & quod hoſtes auxiliis & pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe & facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti ſunt, hoſtium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium è republica facere, gratumque id ſenatui eſſe, quod ſocios populi Romani quando jure fœderis non poſſet, armis tueatur.* Cum hoc tam triſti reſponſo dimiſſis Macedonibus, legati Carthaginienſes vocati. quorum ætatibus dignitatibuſque conſpectis (nam longe primi civitatis erant) tum pro ſe quiſque dicere, vere de pace agi. Inſignis tamen inter cæteros Aſdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabant) pacis ſemper auctor, adverſuſque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. qui quum varia oratione uſus eſſet, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia eſſet, nunc monendo etiam Patres conſcriptos, ut rebus ſecundis modeſte ac moderate uterentur; *Si ſe atque Hannonem audiſſent Carthaginienſes, & tempore uti voluiſſent, daturos fuiſſe pacis conditiones quas tunc peterent. Raro ſimul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum eſſe, quod in ſecundis rebus ſapere & conſulere meminerit. &, hercule, mirandum fuiſſe, ſi aliter facerent. Ex inſolentia, quibus nova fortuna ſit, impotentes lætitiæ inſanire: Populo Romano uſitata ac prope jam obſoleta ex victoria gaudia eſſe, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo imperium auxiſſe.* Cæterorum miſerabilior oratio fuit, ſul, cui claſſis provincia erat, Senatuſconſulto interceſſit. Tum M. Acilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, Vellent, juberentne ſenatum decernere, ut cum Carthaginienſibus pax fieret. & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace uti rogaſſent, omnes tribus juſſerunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione ſenatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum ſententia pacem cum populo Carthaginienſi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienſes, petieruntque, ut ſibi in urbem introire, & colloqui cum civibus ſuis liceret, qui capti in publica cuſtodia eſſent. eſſe in iis partim propinquos, amicoſque ſuos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propinquis haberent. Quibus conventis quum rurſus peterent, ut ſibi quos vellent, ex iis redimendi poteſtas fieret; juſſi nomina edere. & quum ducentos ferme ederent, Senatuſconſultum factum eſt, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienſes vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, ſi pax conveniſſet, ſine pretio eos Carthaginienſibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipſis poſtulantibus, Senatuſconſultum in hæc verba factum eſt: *Ut privos lapides ſilices, privaſque verbenas ſecum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem ſagmina poſcerent.* Herbæ id genus ex arce ſumptum dari fecialibus ſolet. Ita dimiſſi ab Roma Carthaginienſes, quum in Africam veniſſent ad Scipionem, quibus ante dictum eſt legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. Naves provectas in altum incendi juſcommemorantium, *Ex quantis opibus quo recidiſſent Carthaginienſium res. nihil eis qui modo orbem prope terrarum obtinuiſſent armis, ſupereſſe, præter Carthaginis mœnia. Iis incluſos, non terra, non mari quicquam ſui juris cernere. Urbem quoque ipſam, ac penates ita habituros, ſi non in ea quoque, quo nihil ulterius ſit, ſævire populus Romanus velit.* Quum flecti miſericordia Patres appareret, ſenatorum unum infeſtum perfidiæ Carthaginienſium ſucclamaſſe ferunt, *Per quos Deos fœdus icturi eſſent, quum eos, per quos ante ictum eſſet, feſelliſſent? Per eoſdem,* inquit Aſdrubal, *qui tam infeſti ſunt fœdera violantibus.*

Cap. XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus con-

ſit. quingentas fuiſſe omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conſpectum repente incendium tam lugubre fuiſſe Pœnis, quam ſi ipſa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis conſultum. nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi. Romani in crucem ſublati.

Cap. XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginienſibus poſtremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio conſulibus. bellum initum annis poſt tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio conſulibus. Finitum eſt, octavodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto conſulibus. Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuiſſe in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginienſibus quum prima collatio pecuniæ diutino bello exhauſtis difficilis videretur, mœſtitiaque & fletus in curia eſſet, ridentem Annibalem ferunt conſpectum. cujus quum Aſdrubal Hædus riſum increparet in publico fletu, quum ipſe lacrymarum cauſſa eſſet; *Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *ſic & animus intus cerni poſſet, facile vobis appareret, non læti, ſed prope, amentis malis cordis hunc quem increpatis, riſum eſſe. qui tamen nequaquam adeo eſt intempeſtivus, quam veſtræ iſtæ abſurdæ atque abhorrentes lacrimæ ſunt. Tunc fleſſe decuit, quum adempta nobis arma, incenſæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec eſſe in vos odio veſtro conſultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quieſcere poteſt. ſi foris hoſtem non habet, domi invenit. Ut prævalida corpora ab externis cauſſis tuta videntur, ſed ſuis ipſa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis ſentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quam pecuniæ damnum ſtimulat. Itaque quum ſpolia victæ Carthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam deſtitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc quia tributum ex privato conferendum eſt, tanquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem ſentiatis leviſſimo in malo vos hodie lacrymaſſe.* Hæc Annibal apud Carthaginienſes. Scipio concione advocata, Maſaoiſſam, ad regnum paternum Cirtha oppido, & cæteris urbibus agriſque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani poteſtatem veniſſent, adjectis donavit. Cn. Octavium claſſem in Siciliam ductam Cn. Cornelio conſuli tradere juſſit. legatos Carthaginienſium Romam proficiſci, ut quæ ab ſe ex decem legatorum ſententia acta eſſent, ea Patrum auctoritate populique juſſu confirmarentur.

Cap. XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves impoſito, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magna parte militum in navibus miſſa, ipſe per lætam pace non minus quam victoria Italiam, effuſis non urbibus modo ad habendos honores, ſed agreſtium etiam turba obſidente vias, Romam pervenit: triumphoque omnium clariſſimo urbem eſt invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia triginta tria. militibus ex præda quadragenos æris diviſit. Morte ſubtractus ſpectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ, Syphax eſt; Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conſpecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere eſt elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam ſpernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem eſt pileo capiti impoſito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit, an ſicuti Felicis Sullæ, Magnique Pompeii patrum memoria, cœptum ab aſſentatione familiari ſit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab ſe gentis eſt nobilitatus. exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, inſignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.

E p I=

EPITOME

LIBRI XXXI.

Belli adverſus Philippum Macedoniæ regem quod intermiſſum erat, repetiti cauſſæ feruntur hæ. Tempore initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in ſacrarium Cereris cum aliis popularibus ſuis intraverunt. ob hoc, tamquam nefas ſummum commiſiſſent, ab Athenienſibus cæſi ſunt. Acarnanes mortibus ſuorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam, quingenteſimo quinquageſimo anno ab urbe condita, cum Athenienſium, qui obſidebantur à Philippo, legati auxilium a ſenatu petiſſent, & ſenatus id cenſuiſſet ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, diſſentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut ſociæ civitati ferri opem populus juberet. Bellum id P. Sulpicio conſuli mandatum eſt: qui exercitu in Macedoniam ducto, equeſtribus præliis cum Philippo proſpere pugnavit. Abydeni à Philippo obſeſſi, ad exemplum Saguntinorum, ſuos ſeque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Inſubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Amilcar eo bello occiſus eſt, & millia hominum triginta quinque. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicii conſulis, expugnationeſque urbium, ab utroque factas, continet. Sulpicius conſul, adjuvantibus rege Attalo, & Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

CAPUT I.

ME quoque juvat, velut ipſe in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici perveniſſe. nam etſi profiteri auſum, perſcripturum res omneis Romanas, in partibus ſingulis tanti operis fatigari minime convenit; tamen quum in mentem venit, tres & ſexaginta annos (tot enim ſunt à primo Punico ad ſecundum bellum finitum) æque multa volumina occupaſſe mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni à condita urbe ad Appium Claudium conſulem, qui primus bellum Carthaginienſibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vaſtiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi: & creſcere pœne

ob infidam adverſus Ætolos, alioſque regionis ejuſdem ſocios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam miſſa Annibali, Pœniſque, preces Athenienſium, quos agro pervaſtato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

Cap. II. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodiis legati venerunt, nunciantes, Aſiæ quoque civitates ſollicitari. His legationibus reſponſum eſt; curæ Aſianam rem ſenatui fore. Conſultatio de Macedonico bello integra ad conſules, qui tunc in prælio cum Boiis erant, rejecta eſt. Interim ad Ptolomæum Ægypti regem legati tres miſſi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annunciarent victum Annibalem, Pœnoſque. & gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam ſocii Romanos deſererent, in fide manſiſſet: & peterent, ut ſi coacti injuriis bellum adverſus Philippum ſuſcepiſſent, priſtinum animum erga opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetuſtæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multa quondam Europæ, majorem partem Aſiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Cæterum cœptum bellum adverſus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depoſitum erat, quum Ætoli & belli & pacis fuiſſent cauſſa. vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infenſos Philippo, quum populum Romanum conſervaret. Eodem fere tempore P. Ælius conſul in Gallia, quum audiſſet à Boiis ante ſuum adventum incurſiones in agros ſociorum factas, duabus legionibus ſubitariis tumultus ejus cauſſa ſcriptis, additiſque ad eas quatuor cohortibus de exercitu ſuo, C. Oppium præfectum ſocium hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum invadere juſſit. Ipſe eodem aperto itinere per medios montes duxit. Oppius ingreſſus hoſtium fines, primo populationes ſatis proſpere, ac tuto fecit, delecto deinde ad caſtrum Mutilum illum ſatis idoneo loco ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant ſegetes) profectus, neque explorato circa, nec ſtationibus ſatis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, poſitis, improviſo impetu Gallorum cum frumentatoribus eſt circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad ſeptem millia hominum palata per ſegetes ſunt cæſa: inter quos ipſe C. Oppius præfectus. cæteri in caſtra metu compulſi, inde ſine certo duce conſenſu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum ſuarum, ad conſulem per ſaltus prope invios pervenere. qui, niſi quod populatus eſt Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod eſſet memorabile, aliud in provincia quum geſſiſſet, Romam rediit.

Cap. III. Quum primum ſenatum habuit, univerſis poſtulantibus, ne quam prius rem quam de Philippo ſociorumque querelis ageret; relatum extemplo eſt: decrevitque frequens ſenatus, ut P. Ælius conſul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui claſſe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus proprætor miſſus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam tranſmiſit. ad quem quum M. Aurelius legatus veniſſet, edocuiſſetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparaſſet rex, & quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, ſed etiam inſulas, partim ipſe adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capeſſendum bellum eſſe, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius auſus ex aliquanto minore regno eſſet; hæc eadem ſcribere Aurelium conſulibus & ſe-

gius Plancus. Ludi Romani ſcenici eo anno magnifice apparateque facti ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco & L. Quintio Flaminino. Biduum inſtauratum eſt: frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miſerat, quaternis æris populo cum ſumma fide & gratia diviſerunt. Et plebeii ludi ter toti inſtaurati ab ædilibus plebis, L. Apuſtio Fullone, & Q. Minucio Rufo: qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Jovis epulum fuit ludorum cauſſa.

Cap. V. Anno quingenteſimo quinquageſimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio conſulibus, bellum cum rege Philippo initum eſt; paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum conſulatus inibatur, P. Sulpicius conſul retulit: ſenatuſque decrevit, uti conſules majoribus hoſtiis rem divinam facerent, quibus Diis ipſis videretur, cum precatione ea: *Quam rem ſenatus populuſque Romanus de republica, deque ineundo novo bello in animo haberet; ea res uti populo Romano, ſociiſque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret.* Secundum rem divinam, precationemque, ut de republica, deque provinciis ſenatum conſulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Athenienſium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus ſuis nunciaret: brevique, non agros modo, ſed urbem etiam in ditione ejus futuram, niſi quid in Romanis auxilii foret. Quum pronunciaſſent conſules; rem divinam rite perfectam eſſe, & precationem admiſiſſe Deos, aruſpices reſpondere, lætaque exta fuiſſe, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi; tum literæ Valerii Aureliique lectæ, & legati Athenienſium batur placuit.

Cap. IV. Exitu hujus anni quum de agris veterum militum relatum eſſet, qui ductu atque auſpicio P. Scipionis in Africa bellum perfeciſſent; decreverunt Patres, ut M. Junius prætor urbis, ſi ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani eſſet, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hoſtilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio conſulum comitia habente, creati conſules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Ser-

auditi. Senatus inde conſultum factum eſt, ut ſociis gratiæ agerentur, quod diu ſollicitati, ne obſidionis quidem metu fide deceſſiſſent. de auxilio mittendo tum reſpondere placere, quum conſules provincias ſortiti eſſent: atque is conſul, cui Macedonia provincia eveniſſet, ad populum tuliſſet, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

Cap. VI. P. Sulpicio provincia Macedonia ſorte evenit, iſque rogationem promulgavit, *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibuſque, qui ſub regno ejus eſſent, ob injurias, armaque illata ſociis populi Romani bellum indici.* alteri conſuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde ſortiti ſunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus

Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata eſt. id quum feſſi diuturnitate & gravitate belli ſua ſponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius tribunus plebis viam antiquam criminandi Patres ingreſſus, incuſaverat bella ex bellis ſeri, ne pace unquam frui plebs poſſet. Ægre eam rem paſſi Patres, laceratuſque probris in ſenatu tribunus plebis, & conſulem pro ſe quiſque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, caſtigaretque ſegnitiem populi: atque doceret quanto damno, dedecorique dilatio ea belli futura eſſet.

Cap. VII. Conſul in Campo Martio comitiis habitis, priuſquam centurias in ſuffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare*, inquit, *videmini mihi, Quirites, non utrum bellum an pacem habeatis, vos conſule: (neque enim liberum id vobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur:) ſed utrum in Macedoniam legiones tranſportetis, an hoſtem in Italiam accipiatis. Hoc quantum interſit, ſi unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti eſtis. Quis enim dubitat, quin, ſi Saguntinis obſeſſis fidemque noſtram implorantibus impigre tuliſſemus opem, ſicut patres noſtri Mamertinis tulerant; totum in Hiſpaniam averſuri bellum fuerimus, quod cunctando cum ſumma clade noſtra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium eſt, quin hunc ipſum Philippum pactum jam per legatos, literaſque cum Annibale in Italiam trajicere, miſſo cum claſſe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, quum hoſtem Annibalem in Italia haberemus. id nunc pulſo Italia Annibale, devictis Carthaginienſibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis*

ſus Pyrrhus, tamen concuſſit, & victor prope ad ipſam urbem Romam venit! Nec Tarentini modo, oraque illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen ſecutos crederes, ſed Lucanus, & Bruttius, & Samnis, à nobis defecerunt. Hæc vos, ſi Philippus in Italiam tranſmiſerit, quietura aut manſura in fide creditis? Manſerunt enim Punico poſtea bello. nunquam iſti populi, niſi quum deerit ad quem deſciſcant, a nobis non deficient. Si piguiſſet vos in Africam trajicere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienſes hoſtes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat. hoſtium urbes agrique ferro atque igni vaſtentur. Experti jam ſumus foris nobis quam domi feliciora, potentioraque arma eſſe. Ite in ſuffragium bene juvantibus Diis: & quæ Patres cenſuerunt, vos jubete. Hujus vobis ſententiæ non conſul modo auctor eſt, ſed etiam Dii immortales, qui mihi ſacrificanti precantique ut hoc bellum mihi, ſenatui, vobiſque & ſociis ac nomini Latino, claſſibus exercitibuſque noſtris bene ac feliciter eveniret; læta omnia proſperaque portendere.

Cap. VIII. Ab hac oratione in ſuffragium miſſi, uti rogarat, bellum juſſerunt. Supplicatio inde à conſulibus in triduum ex Senatuſconſulto indicta eſt, obſecratique circa omnia pulvinaria Dii, quod bellum cum Philippo populus juſſiſſet, id bene ac feliciter eveniret. conſultique feciales ab conſule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipſi utique nuntiari juberent: an ſatis eſſet, in finibus regni quod proximum præſidium eſſet, eo nunciari; feciales decreverunt, utrum eorum feciſſet, recte facturum. Conſuli à Patribus permiſſum, ut quem videretur ex iis, qui extra ſenatum eſſent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exerciti-

Athenis, ſicut Sagunto expugnando Annibalem paſſi ſumus, ſegnitiem noſtram experiri regem. Non quinto inde menſe, quemadmodum ab Sagunto Annibal, ſed quinto inde die, quam ab Corintho ſolverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Annibali Philippum, ne Carthaginienſibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis. dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præſtat. Minima acceſſio ſemper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie eſt. Peloponneſum totam in ditione Philippus habet, Argoſque ipſos; non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Noſtra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, ſalvis ducibus, ſalvis tot exercitibus, quos Punicum poſtea bellum abſumpſit, aggreſ-

bus conſulum prætorumque actum. conſules binas legiones ſcribere juſſi: veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permiſſum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportaſſet, voluntarios, quos poſſet, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus eſſet. Prætoribus L. Furio Purpureoni, & Q. Minucio Rufo quina millia ſocium Latini nominis conſul daret: quibus præſidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo & ipſe juſſus, ex eo exercitu, quem P. Ælius conſul habuiſſet, ut quiſque minime multa ſtipendia haberet, legere, donec & ipſe quinque millia ſocium ac nominis Latini effeciſſet: id præſidio Siciliæ provinciæ eſſet. M. Valerio Faltoni,

toni, qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium eſt, uti proprætor in Sardiniam trajiceret. atque de exercitu, qui ibi eſſet, quinque millia ſocium nominis Latini, qui eorum minime multa ſtipendia haberet, legeret. Et conſules duas urbanas legiones ſcribere juſſi: quæ, ſi quo res poſceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli ſocietate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno uſura reſpublica erat.

Cap. IX. In ipſo apparatu belli legati ab rege Ptolomæo venerunt, qui nunciarunt, *Athenienſes adverſus Philippum petiſſe ab rege auxilium. cæterum etſi communes ſocii ſint, tamen niſi ex auctoritate populi Romani, neque claſſem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujuſquam cauſſa regem in Græciam miſſurum eſſe. Vel quieturum eum in regno, ſi populo Romano ſocios defendere liceat; vel Romanos quieſcere; ſi malint, paſſurum: atque ipſum auxilia, quæ facile adverſus Philippum tueri Athenas poſſent, miſſurum.* Gratiæ regi ab ſenatu actæ, reſponſumque; *Tutari ſocios populo Romano in animo eſſe: ſi qua re ad id bellum opus ſit, indicaturos regi. regnique ejus opes ſcire ſubſidia firma ac fidelia ſuæ reipublicæ eſſe.* Munera deinde legatis in ſingulos quinum millium æris ex Senatuſconſulto miſſa. Quum delectum conſules haberent pararentque quæ ad bellum opus eſſent; civitas religioſa, in principiis maxime novorum bellorum, ſupplicationibus habitis jam, & obſecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum eſſet; ludos Jovi donumque vovere conſulem, cui provincia Macedonia eveniſſet, juſſit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit ex incerta pecunia vovere debere. *Si ea pecunia non poſſet in bellum uſui eſſe; reponi ſtatim debere, nec cum alia pecunia miſceri. quod niſi factum eſſet, votum rite ſolvi non poſſe.* Quamquam & res, & auctor

nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta eſt. Inſubres, Cœnomanique, & Boii, excitis Salyis, Ilvatibuſque, & cæteris Liguſtinis populis; Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Aſdrubalis exercitu ſubſtiterat, Placentiam invaſerant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incenſa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinaſque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades, ſpacium colonis dedit ad claudendas portas, præſidiaque per muros diſponenda. ut obſiderentur tamen prius quam expugnarentur: nuncioſque mitterent ad Prætorem Romanum. L. Furius Purpureo qui tum provinciæ præerat, cætero ex Senatuſconſulto exercitu dimiſſo, præter quinque millia ſocium ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum ſubſtiterat. is tum ſenatui ſcripſit, quo in tumultu provincia eſſet. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempeſtatem Punici belli ſubterfugiſſent, alteram captam ac direptam ab hoſtibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu ſuo ſatis præſidii colonis laborantibus fore, niſi quinque millia ſocium quadraginta millibus hoſtium (tot enim in armis eſſe) trucidanda objicere velit, & tanta ſua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hoſtium animos.*

Cap. XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius conſul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adeſſe juberet, & aut ipſe, ſi per commodum reipublicæ poſſet, ad opprimendum Gallicum tumultum proficiſceretur: aut L. Furio prætori ſcriberet, ut quum ad eum legiones ex Etruria veniſſent, miſſis in vicem earum quinque millibus ſociorum, qui interim Etruriæ præſidio eſſent, proficiſceretur ipſe ad coloniam liberandam obſidione. Legatos item mittendos in Africam cenſuerunt, eoſdem Carthaginem, eoſdem in Numidiam ad Maſaniſſam. Carthaginem, ut nunciarent, *civem* movebat, tamen ad collegium pontificum referre conſul juſſus, ſi poſſet recte votum incertæ pecuniæ ſuſcipi poſſe, rectiuſque etiam eſſe, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba conſul præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota ſuſcipi ſolita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum ſolveretur, ſenatus cenſuiſſet, ludos, donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: hi primi de incerta.

Cap. X. Omnium animis in bellum Macedonicum verſis, repente

eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud ſatis ſcire ex Aſdrubalis prius, an ex Magonis poſtea exercitu, bellum contra fœdus facere. Exercitus Gallorum, Ligurumque exciviſſe ad arma contra populum Romanum. eum ſi pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano eſſe: ſimul nunciare juſſi, *perfugas ſibi non omnes redditos eſſe. magnam partem eorum palam Carthagini obverſari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut ſibi ex fœdere reſtituantur.* Hæc ad Carthaginienſes mandata. Maſaniſſæ *gratulari juſſi, quod non patrium modo re-*

ſuperaſſet regnum, ſed parte florentiſſima Syphacis finium adjecta etiam auxiſſet. nunciare præterea juſſi, *bellum cum rege Philippo ſuſceptum, quod Carthaginienſes auxiliis juviſſet, injuriaſque inferendo ſociis populi Romani, flagrante bello Italiæ coëgiſſet claſſes exercituſque in Græciam mitti; & diſtinendo copias, cauſſa imprimis fuiſſet ſerius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quæ ferrent regi, vaſa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo ſcipione, & toga prætexta cum curuli ſella: juſſique polliceri, ſi quid ei ad firmandum augendumque regnum opus eſſe judicaſſet, enixe id populum merito ejus præſtaturum. Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies ſenatum adierunt; excuſantes *errorem adoleſcentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginienſium avertentes. Et Maſiniſſam Romanis ex hoſte amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officiis in populum Romanum aut a Maſiniſſa, aut ab ullo alio vincatur. Petere ut Rex, ſociuſque, & amicus ab ſenatu appellaretur.* Reſponſum legatis eſt: *& patrem ejus Syphacem ſine cauſſa ex ſocio & amico hoſtem repente populi Romani factum: & eum ipſum rudimentum adoleſcentiæ bello laceſſentem Romanos poſuiſſe. Itaque pacem illi prius petendam a populo Romano eſſe, quam ut rex ſociuſque & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga ſe regum meritis dare populum Romanum conſueſſe. Legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum ſenatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rurſus ab ſenatu ei poſtulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam miſſi, C. Terentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes ſingulis datæ.

foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut ante pontifices cenſuiſſent, fieri cauſſa expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arſiſſe afferebant. Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe. Lanuvii templo Soſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcœni fœtus pluribus locis nunciabantur. in Sabinis incertus infans natus, maſculus an fœmina eſſet. alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite, Sinueſſæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia; errantiſque in alienos fœtus naturæ viſa. Ante omnia abominati ſemimares, juſſique in mare extemplo deportari: ſicut proxime C. Claudio, M. Livio conſulibus deportatus ſimilis prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas eaſdem, quæ proxime ſecundum id prodigium factæ eſſent, imperarunt. carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni Reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius conſul ex decemvirorum reſponſo curavit. Carmen ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

Cap. XIII. Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauros repoſita) quum conſules in provincias proficiſci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio M. Claudio conſulibus mutuam dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum: quia conſules, quum ad novum bellum, quod magna claſſe magniſque exercitibus gerendum eſſet, vix ærarium ſufficeret; negaverant eſſe, unde iis in præſentia ſolveretur.

is data.

Cap. XII. Literæ deinde in ſenatu recitatæ ſunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat; Pecuniam Locris ex Proſerpinæ theſauris nocte clam ſublatam: nec ad quos pertineat facinus, veſtigia ulla extare. Indigne paſſus Senatus, non ceſſari ab ſacrilegiis: & ne Pleminium quidem tam clarum recenſque noxæ ſimul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. Cn. Aurelio conſuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios ſcriberet: ſenatui placere, quæſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuiſſet. Quæ inventa pecunia eſſet, reponi. ſi quo minus inventum

Senatus querentes eos non ſuſtinuit. *Si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti reſpublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam pro beneficio tanquam ob noxam ſuam pecuniam fore?* Quum & privati æquum poſtularent, nec tamen ſolvendo ære alieno reſpublica eſſet, quod medium inter æquum & utile erat, decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales eſſe diceret, & ſibimet emptis opus eſſe; agri publici, qui intra quinquageſimum lapidem eſſet, copia iis fieret. Conſules agrum æſtimaturos, & in iugera aſſes vectigales teſtandi cauſſa publicum agrum eſſe* *impoſituros, ut ſi quis, quum ſolvere poſſet populus: pecuniam habere, quam agrum mallet, reſtitueret agrum populo.* Læti eam conditionem privati accepere. Trientius, Tabuliuſque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

Cap. XIV. Tum P. Sulpicius, ſecundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brunduſium venit, & veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis, navibuſque ex claſſe conſulis Cornelii lectis; altera die, quam à Brunduſio ſolvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præſto fuere Athenienſium legati, orantes, ut ſe obſidione eximeret. Miſſus extemplo Athenas eſt C. Claudius Cento cum viginti longis navibus, & militum copiis. neque enim ipſe rex Athenas obſidebat, eo maxime tempore Abydum oppugnabat; jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires expertus. Sed animos ei faciebat præter ferociam inſitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege: diviſæque jam cum eo *Æ*gypti opes: cui, morte audita Ptolomæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem ſibi cum Philippo bellum Athenienſes haudquaquam digna cauſſa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos ſervant. Acarnanes duo juvenes per Initiorum dies non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cætera turba ingreſſi ſunt. Facile eos ſermo prodidit, abſurde quædam percunctantes: deductique ad antiſtites templi, quum palam eſſet per errorem ingreſſos; tanquam ob infandum ſcelus interfecti ſunt. Id tam fœde atque hoſtiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut datis Macedonum auxiliis, bellum ſe inferre Athenienſibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro erubeſcere, aut ſignificationibus acclamationibuſque multitudinis, aſſentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem, quæ miſſæ in concionem, recitatæ ſunt, commemoratio erat beneficiorum, primum in civitatem ſociam: deinde rerum, quas adverſus Philippum geſſiſſet: ad poſtremum adhortatio; Capeſſendum bellum, dum ſe, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. Nequicquam poſtea, ſi tum ceſſaſſent, prætermiſſam occaſionem quæſituros. Rhodii deinde legati auditi ſunt: quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Athenienſium captas nuper à Macedonibus, recuperataſque remiſerant. itaque ingenti conſenſu bellum adverſus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda · & Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitaſque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Athenienſibus dederant. Secundum hæc rex Attalus *Æ*ginam ad claſſem ſe recepit. Rhodii Ciam ab *Æ*gina, inde per Inſulas Rhodum navigarunt: omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præſidiis Macedonum tenebantur, in ſocietatem acceptis. Attalum *Æ*ginæ miſſi in *Æ*toliam nuncii, exſpectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere: & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque compoſita cum Philippo pace. & ipſe, Rhodiique, ſi inſtitiſſent tunc Philippo, egregium liberatæ per ſe Græciæ titulum habere potuiſſent; patiendo rurſus eum in Helleſpontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere; gloriamque ejus geſti perfectique, Romanis conceſſerunt.

ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit: & irritatio animorum ea prima fuit. poſtea juſtum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex, Rhodiique ſecuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Æginam veniſſent; rex Piræeum, renovandæ firmandæque cum Athenienſibus ſocietatis cauſſa trajecit. Civitas omnis obviam effuſa cum conjugibus ac liberis, ſacerdotes cum inſignibus ſuis, intrantem urbem, ac Dii prope ipſi exciti ſedibus ſuis, exceperunt.

Cap. X V. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ veller, coram ageret: deinde ex dignitate magis viſum, ſcribere eum, de quibus videretur, quam præſentem aut referendis ſuis in civitatem beneficiis

Cap. X V I. Philippus magis regio animo eſt uſus: qui quum Attalum Rhodioſque hoſtes non ſuſtinuiſſet, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis ſuis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Athenienſium agros miſſo, claſſe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret; ipſe terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, poſtremo proditione Ganymedis præfecti Ptolomæi cepit. deinceps alia caſtella, Cypſela, & Doriſcon, & Serrheum, occupat. inde progreſſus ad Cherſoneſum, Elæunta & Alopeconneſum, tradentibus ipſis, recepit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & caſtella quædam ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admiſſis, regi portas clauſerunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, quum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. eodem poſtea quum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus quum trajeciſſet, ſpem tantum auxilii ex propinquo oſtendit; neque terra neque mari adjutis ſociis.

Cap. XVII. Abydeni primo tormentis per muros diſpoſitis, non terra modo adeuntes aditu arcebant: ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. poſtea quum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet; legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, ut Rhodiam quadriremem, cum ſociis navalibus, Attalique præſidium emitti liceret: atque ipſis urbe excedere, cum ſingulis veſtimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati, niſi omnia permittentibus, reſpondiſſet; adeo renunciata hæc legatio ab indignatione ſimul ac deſperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virgineſque, infantes etiam cum ſuis nutricibus, in gymnaſium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri, veſtem pretioſam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici: ſacerdotes victimaſque adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui ubi cæſam aciem ſuorum pro diruto muro pugnantem vidiſſent, extemplo

driam miſſi erant, M. Æmilius trium conſenſu minimus natu, audita obſidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui queſtus Attalo Rhodiiſque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret; quum rex, ab Attalo & Rhodiis ultro ſe bello laceſſitum diceret; *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Inſueto vera audire, ferocior oratio viſa eſt, quam quæ habenda apud regem eſſet. *Ætas*, inquit, *& forma, & ſuper omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim vos fœderum memores ſervare mecum pacem. Si bello laceſſeritis, mihi quoque in animo eſt facere, ut regnum Macedonum, nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello ſentiatis.* Ita dimiſſo legato, Philippus auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto; hominum prædam omnem amiſit. tanta enim rabies multitudinem invaſit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuiſſent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, & ſacerdotibus maxime, qui quos ad mortem devoviſſent, eorum deditionem vivorum hoſti feciſſent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque diſcurrerent, ſeque ipſi per omnes vias lethi interficerent. Obſtupefactus eo furore rex, ſuppreſſit impetum militum: &, *triduum ſe ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo ſpatio plura facinora in ſe victi ediderunt, quam infeſti edidiſſent victores: nec niſi quem vincula, aut alia neceſſitas mori prohibuit, quiſquam vivus in poteſtatem venit. Philippus impoſito Abydi præſidio, in regnum rediit. Quum velut Sagunti excidium Annibali, ſic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos feciſſet, nuncii occurrunt, conſulem jam in Epiro eſſe, & Apolloniam terreſtres copias, navales Corcyram in conjuges liberoſque interficerent; aurum, argentum, veſtemque, quæ in navibus eſſet, in mare dejicerent: tectis publicis, privatiſque, quamplurimis locis poſſent, ignes ſubjicerent: & ſic facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen ſacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, niſi victorem, acie exceſſurum. Hi memores Deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut quum nox prœlium diremptura eſſet, rex prior, territus rabie eorum, pugna abſtiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat; quum paucos & confectos vulneribus ac laſſitudine ſupereſſe prœlio cernerent; luce prima ſacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

Cap. XVIII. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexan-

hiberna deduxit.

Cap. XIX. Inter hæc legatis, qui in Africam miſſi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, reſponſum à Carthaginienſibus eſt, nihil ultra ſe facere poſſe, quam ut exilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo veſtigare potuerint, reddidiſſe: & de ea re miſſuros legatos Romam, qui ſenatui ſatisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miſerunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Maſiniſſæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti. ipſe in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam miſit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obviam progreſgreſſus, ut ſcriberent ipſi quas vellent pacis conditiones permiſit. Omnem pacem bonam juſtamque fore ſibi cum populo Romano. Datæ leges pacis, juſſuſque ad eam confirmandam, mittere legatos Romam.

Cap. XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconſule ex Hiſpania rediit. qui quum in ſenatu res ab ſe per multos annos fortiter feliciterque geſtas expoſuiſſet, poſtulaſſetque ut triumphanti ſibi invehi liceret in urbem; res triumpho dignas eſſe cenſebat ſenatus: ſed exemplum à majoribus non accepiſſe: ut qui neque dictator, neque conſul, neque prætor res geſſiſſet, triumpharet. Proconſule illum Hiſpaniam provinciam, non conſulem, aut prætorem, obtinuiſſe. Decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret; intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo, futurum diceret. Poſtremo victus conſenſu Patrum tribunus ceſſit: & ex Senatuſconſulto L. Lentulus ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo: auri duo millia quadringenta. militibus ex præda centum viginti aſſes diviſit.

Cap. XXI. Jam exercitus conſularis ab Arretio Ariminum traductus erat, & quinque millia ſocium Latini nominis ex Gallia in Etruriam tranſierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino adverſus Gallos Cremonam tum obſidentes profectus, caſtra mille quingentorum paſſuum intervallo ab hoſte poſuit. Occaſio egregie rei gerendæ fuit, ſi protinus de via ad caſtra oppugnanda duxiſſet. Palati paſſim vagabantur per agros, nullo ſatis firmo relicto præſidio. laſſitudini militum

multitudine adverſus paucos facile videbatur) conati ſunt. Id ubi vidit prætor, ut & ipſe dilataret aciem, duas legiones ex ſubſidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat, ædemque Deo Jovi vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera ſociorum equitatum in cornua hoſtium emittat, nec circumvenire eos aciem patiatur. ſimul & ipſe, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, ſigna inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii à pedite pulſi. ac repente, quum omni parte cæde ingenti ſternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effuſa repetunt caſtra. fugientes perſecutus eques, mox & legiones inſecutæ in caſtra impetum fecerunt. Minus ſex millia hominum inde effugerunt. cæſa & capta ſupra quinque & triginta millia cum ſignis militaribus octoginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis, plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

Cap. XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit. literis allatis, ſupplicatio in triduum decreta eſt. Romanorum ſociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hoſtium illata eſt. Quamquam per prætorem prope debellatum erat, conſul quoque C. Aurelius perfectis, quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Conſul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam veniſtimuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore ſuorum ex agris revocati, omiſſa præda, quæ in manibus erat, caſtra repetivere, & poſtero die in aciem progreſſi. nec Romanus moram pugnandi fecit. ſed vix ſpatium inſtruendi fuit: eo curſu hoſtes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas diviſum ſocialem exercitum habebat) in prima acie locata eſt: in ſubſidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpoſiti. Prætor ſecum duos legatos, Cn. Lætorium, & P. Titinium habebat; cum quibus circumſpicere, & obire ad omnes hoſtium ſubitos conatus poſſet. Primo Galli omni multitudine in unum locum adnixi, obruere atque obterere ſeſe dextram alam, quæ prima erat, ſperarunt poſſe. ubi id parum procedebat, circumvenire à cornibus & amplecti hoſtium aciem (quod in

ſet, circa Apolloniam hibernabat. ab claſſe, quæ Corcyræ ſubducta erat, C. Claudius, triremeſque Romanæ (ſicut ante dictum eſt) Athenas miſſæ, quum Piræeum perveniſſent, deſpondentibus jam animos ſociis, ſpem ingentem attulerant. nam & terreſtres ab Corintho, quæ per Megaram incurſiones in agros fieri ſolitæ erant, non fiebant, & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare ſolum infeſtum, ſed etiam omnes maritimos agros Athenienſibus fecerant, non modo Sunium ſuperare, ſed nec extra fretum Euripi committere aperto mari ſe audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, & erant Atticæ tres apertæ naves ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac claſſe ſi urbs agrique Athenienſium defenderentur, ſatis in præſentia exiſtimanti Claudio eſſe, majoris etiam rei fortuna oblata eſt.

Cap. XXIII. Exules ab Chalcide regiorum injuriis pulſi, attulerunt, occupari Chalcidem ſine certamine ullo poſſe. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo ſit hoſtium metus, vagari paſſim, & oppidanos præſidio Macedonum fretos, cuſtodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas anguſtias Eubœæ poſſet, ne ſuperato promontorio conſpiceretur, claſſem in ſtatione uſque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit. & tranquillo pervectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua infrequentiſſima urbis ſunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa ſcalis cepit: alibi ſopitis cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente, progreſſi inde ad frequentia ædificiis loca, cuſtodibus interfectis. refractaque porta, cæteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem diſcurſum eſt: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum, tormentorumque. cædes inde paſſim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta eſt. nec ullo jam, qui militaris ætatis eſſet, non aut cæſo, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane præfecto præſidii interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naves impoſita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emiſſique captivi, quos Philippus tamquam in tutiſſimam cuſtodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatiſque, ſigno receptui dato, conſcenderunt naves; & Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quod ſi tantum militum Romanorum fuiſſet, ut & Chalcis teneri, & non deſeri præſidium Athenarum potuiſſet; magna res principio ſtatim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam ut terra Thermopylarum anguſtiæ Græciam, ita mari fretum Euripi reſpondiſſet, ni ſpeculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno curſu emetientes ſpatium) contemplatus regium agmen è ſpecula quadam, progreſſus nocte media Athenas perveniſſet. Idem ibi ſomnus, eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Athenienſium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba ſignum ex arce dari jubent, ut hoſtes adeſſe omnes ſcirent. ita undique ad portas, poſt ad muros diſcurrunt. Paucas poſt horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conſpectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, ſuſtinuit ſigna: & conſidere ac conquieſcere agmen juſſit; vi aperta propalam uſurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo acceſſit. porta ea, velut in ore urbis poſita major aliquanto patentiorque, quam cæteræ, eſt: & intra eam extraque latæ ſunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam poſſent: & extra limes mille ferme paſſus in Academiæ gymnaſium ferens, pediti equitique hoſtium liberum ſpatium præberet. Eo limite Athenienſes cum Attali præſidio, & cohorte Dioxippi, acie intra portam inſtructa ſigna extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere ſe hoſtes in poteſtate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infeſtior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, ſe intuentes, pugnarent, ſcirentque ibi ſigna, ibi aciem eſſe debere, ubi rex eſſet;* concitat in hoſtes equum, non ira tantum, ſed etiam gloria elatus: quod ingenti turba completis etiam ad ſpectaculum muris, conſpici ſe pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hoſtes, ingentem quum ſuis ardorem, tum pavorem hoſtibus injeclaudit.

Cap. XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quo quum eſſet nunciata clades ſociæ urbis, quanquam ſerum auxilium perditis erat, tamen quæ proxima auxilio eſt, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & trecentis equitibus extemplo profectus, curſu prope Chalcidem contendit; haudquaquam dubius opprimi Romanos poſſe. à qua deſtitutus ſpe, nec quicquam aliud, quam ad deforme ſpectaculum ſemirutæ ac fumantis ſociæ urbis quum veniſſet, paucis vix qui ſepelirent bello abſumptos relictis, æque raptim ac venerat, tranſgreſſus ponte Euripum, per Bœotiam, Athenas ducit; pari incepto haud diſparem eventum ratus reſponſurum. &

cit. plurimos manu ſua cominus eminuſque vulneratos compuliſſetque in portam, conſecutus & ipſe, quum majorem in anguſtiis trepidantium edidiſſet cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit: quia qui in turribus portæ erant, ſuſtinebant tela, ne in permixtos hoſtibus ſuos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philippus ſigno receptui dato, caſtra ad Cynoſarges (templum Herculis, gymnaſiumque & lucus erat circumjectus) poſuit. ſed Cynoſarges, & Lyceum, & quicquid ſancti amœnive circa urbem erat, incenſum eſt, dirutaque non tecta ſolum, ſed etiam ſepulchra: nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira eſt ſervatum.

Cap. XXV. Poſtero die quum primo clauſæ fuiſſent portæ, deinde ſubito apertæ, quia præſidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo, intraverant urbem, caſtra ab urbe retulit rex tria ferme millia paſſuum. Inde Eleuſinem profectus, ſpe improviſo templi caſtellique, quod & imminet & circumdatum eſt templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas cuſtodias animadvertiſſet, & claſſem à Piræeo ſubſidio venire; omiſſo incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & quum Argis Achæorum concilium eſſe audiſſet, inopinantibus Achæis, concioni ipſi ſupervenit. Conſultabant de bello adverſus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum: qui tranſlato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapſa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agroſque finitimorum vaſtabat; & jam urbibus quoque erat terribilis. Adverſus hunc hoſtem, quum, quantum ex quaque civitatum militum conſcriberetur, conſultarent; Philippus dempturum ſe eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret, pollicitus: nec tantum agros ſociorum populationibus prohibiturum, ſed terrorem omnem belli in ipſam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, tranſlaturum. Hæc oratio quum ingenti hominum aſſenſu acciperetur: *Ita tamen æquum eſt*, inquit, *me veſtra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præſidiis. Itaque ſi vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda ſatis ſint: ut meis ab tergo tutis, ſecurus bellum Nabidi inferam & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quo ſpectaſſet tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adverſus Lacedæmonios: id quæri, ut obſidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneſo, ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades præter Achæorum nihil attinere ratus, id mo-

ad prædandum paſſim per agros dimiſſa, cum parte ipſe occultus loco ad inſidias opportuno conſedit, ut ſi ex caſtello ab Eleuſine in prædantes ſuos impetus fieret, repente hoſtes effuſos ex improviſo adoriretur. Non fefellere inſidiæ. itaque revocatis, qui diſcurrerant ad prædandum, militibus, inſtructiſque ad oppugnandum caſtellum Eleuſinem profectus, cum multis inde vulneribus receſſit, Philippoque ſe venienti ex Achaia conjunxit. Tentata & ab ipſo rege oppugnatio ejus caſtelli eſt. ſed naves Romanæ Piræeo venientes, intromiſſumque præſidium, abſiſtere incepto coëgerunt. Diviſo deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipſe Piræeum pergit: ut dum Philocles ſubeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienſes, ipſi Piræeum levi cum præſidio relictum expugnandi facultas eſſet. Cæterum nihilo ei Piræei, quam Eleuſinis facilior, iiſdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit. inde eruptione ſubita peditum equitumque inter anguſtias ſemiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulſus; omiſſa oppugnatione urbis, diviſo cum Philocle rurſus exercitu, ad vaſtandos agros profectus; quum priorem populationem ſepulchris circa urbem diruendis exercuiſſet; ne quid inviolatum relinqueret, templa Deum, quæ pagatim ſacrata habebant, dirui atque incendi juſſit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia domeſtici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipſa templa, ac ſimulacra evertere ſatis habuit: ſed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi juſſit, & poſteaquam non tam ira ſatiata, quam iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hoſtium in Bœotiam exceſſit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

do quum dixiſſet, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati eſſent, decreto de exercitu parando adverſus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimiſit; inter aſſentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magna ſpe depulſus, voluntariis paucis militibus conſcriptis, Corinthum, atque in Atticam terram rediit.

Cap. XXVI. Per eos ipſos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Athenienſium fines, è regione Eleuſinis ſaltum Citheronis tranſcendit. inde dimidia parte militum

Cap. XXVII. Conſul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apſum flumen habebat caſtra: quo arceſſitum L. Apuſtium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hoſtium fines mittit. Apuſtius extrema Macedoniæ populatus Corrago, & Gerrunio, & Orgeſſo, caſtellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus anguſtis ſitam urbem venit: ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum ſe committerent, perlicere eſt conatus: deinde, ubi magnitudine ac mœnibus ſituque urbis freti, dicta aſpernabantur; vi atque armis adortus, expugnavit, puberibuſque interfectis, præda omni militibus conceſſa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, ſatis validum & munitum oppidum, ſine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præſidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Aſia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad conſulem cum ſatis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus in tranſitu fluminis à noviſſimo agmine adortus, poſtremos turbavit. ad quorum clamorem, & trepidationem quum revectus equo propere legatus ſigna convertiſſet, conjectiſque in medium ſarcinis aciem direxiſſet; non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occiſi, plures capti. Legatos incolumi exercitu reducto ad conſulem, remittitur inde extemplo ad claſſem.

Cap. XXVIII. Hac ſatis felici expeditione bello commiſſo, reguli ac principes accolæ Macedonum in caſtra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilædi filius, & Amynander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum ſuo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre geſſerat. pollicentibus auxilia, reſpondit conſul, Dardanorum & Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, ſe uſurum. Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, claſſem Romanam opperiretur. qua adjuncta, bello maritimo, ſicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque miſſi legati, ut capeſſerent partem belli. Nec Philippus ſegnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Perſea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obſidendas anguſtias, quæ ad Pelagoniam ſunt, mittit. Sciathum & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne claſſi hoſtium prædæ ac præmio eſſent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

Cap. XXIX. Concilium Ætolo-

Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui quum legatis veſtris Romæ reſponderi ita juſſiſſent, Quid ad nos venitis Ætoli, ſine quorum auctoritate pacem cum Philippo feciſtis? Iidem nunc, ut bellum ſecum adverſus Philippum geratis, poſtulant. & antea propter vos, & pro vobis arma ſumpta adverſus eum ſimulabant: nunc vos in pace eſſe cum Philippo prohibent. Meſſanæ ut auxilio eſſent, primo in Siciliam conſcenderunt: iterum, ut Syracuſas oppreſſas ab Carthaginienſibus in libertatem eximerent. Et Meſſanam & Syracuſas, & totam Siciliam ipſi habent, vectigalemque provinciam ſecuribus & faſcibus ſubjecerunt. Scilicet, ſicut vos Naupacti legibus veſtris per magiſtratus à vobis creatos concilium habetis, ſocium hoſtemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri veſtro; ſic Siculorum civitatibus, Syracuſas, aut Meſſanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelſo in ſuggeſtu ſuperba jura reddentem, ſtipatum lictoribus vident: virgæ tergo, ſecures cervicibus imminent: & quotannis alium atque alium dominum ſortiuntur. Nec id mirari debent, aut poſſunt, quum Italiæ urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejuſdem ſubjectas videant imperio. Capua quidem ſepulchrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri ejecto ipſo populo, ſupereſt; urbs trunca, ſine ſenatu, ſine plebe, ſine magiſtratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam ſi deleta foret. Furor eſt, ſi alienigenæ homines plus lingua & moribus & legibus, quam maris terrarumque ſpatio diſcreti, hæc tenuerint, ſperare quicquam eodem ſtatu manſurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati veſtræ: qui, quum merito veſtro, vobis infeſtus eſſet, & nihil à vobis ultra quam pacem petiit, fidemque hodie pacis pactæ deſiderat? Aſſuefacite his terris legiones externas, & jugum accipite. Sero rum ſtatuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab conſule miſſus L. Furius Purpureo legatus venit. Athenienſium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primo Macedones, cum quibus recentiſſimum fœdus erat, auditi ſunt. qui, *nulla nova re, nihil ſe novi habere quod afferrent*, dixerunt: *quibus enim de cauſſis, experta inutili ſocietate Romana, pacem cum Philippo feciſſent, compoſitam ſemel ſervare eos debere.* *An imitari*, inquit unus ex legatis, *ac nequicquam, quum dominium Romanum habebitis, ſocium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejuſdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ cauſæ diſjungunt conjunguntque: cum alienis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum eſt, eritque. natura enim, quæ perpetua eſt, non mutabilibus in diem cauſſis, hoſtes ſunt. Sed unde cœpit oratio mea, ibi deſinet. Hoc loco iidem homines de ejuſdem Philippi pace triennio ante decreviſtis, iiſdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc* *pactam & compoſitam turbare volunt. in qua conſultatione nihil fortuna mutavit: cur vos mutetis, non video.*

Cap. XXX. Secundum Macedonas, ipſis Romanis ita concedentibus jubentibuſque, Athenienſes, qui fœda paſſi, juſtius in crudelitatem ſævitiamque regis invehi poterant, introducti ſunt. Deploraverunt vaſtationem populationemque miſerabilem agrorum. *Neque id ſe queri, quod hoſtilia ab hoſte paſſi forent (eſſe enim quædam belli jura: quæ ut facere, ita pati ſit fas) ſata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi; miſera magis, quam indigna patienti eſſe. Verum enim vero id ſe queri, quod is, qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia ſimul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis Diis, ſecunda cum ſuperis bellum nefarium geſſerit: omnia ſepulchra monumentaque diruta eſſe in finibus ſuis, omnium nudatos manes, nullius oſſa terra tegi: delubra ſibi fuiſſe, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis caſtellis vicisque conſecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores ſui deſerta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infeſtos circumtuliſſe ignes: ſemiuſta & truncata ſimulacra Deum inter proſtratos jacere poſtes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque; talem eum, ſi liceat, Ætoliam, Græciamque omnem facturum. Urbis quoque ſuæ ſimilem deformitatem futuram fuiſſe, niſi Romani veniſſent. eodem enim ſcelere urbem colentes Deos, præſidemque arcis Minervam, petitam: eodem Eleuſinæ Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque; ſed ab eorum non templis modo, ſed etiam mœnibus vi atque armis repulſum, in ea delubra, quæ ſola religione tuta fuerint, ſæviſſe. Itaque ſe orare atque obſecrare Ætolos, ut miſerti Athenienſium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui ſecundum Deos plurimum poſſint, bel-*

Meſſenios hinc ex Achaia, exiſtimate queri: graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis objecit; niſi gloria digna ſunt, fateor ea defendi non poſſe. Rhegium, & Capuam, & Syracuſas nobis objecit. Rhegium, Pyrrhi bello, legio à nobis, Rheginis ipſis ut mitteremus orantibus, in præſidium miſſa, urbem ad quam defendendam miſſa erat, per ſcelus poſſedit. Comprobavimus ergo id facinus, an bello perſecuti ſceleratam legionem, in poteſtatem noſtram redactam, tergo & cervicibus pœnas ſociis pendere quum coëgiſſemus, urbem, agros, ſuaque omnia cum libertate legibuſque Rheginis reddidimus? Syracuſanis oppreſſis ab externis tyrannis, quo indignius eſſet, quum tuliſſemus opem, & fatigati prope per triennium terra marique urbe munitiſſima oppugnanda eſſemus, quum jam ipſi Syracuſani ſervire tyrannis, quam capi à nobis mallent; captam iiſdem armis, & liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam noſtram eſſe, & civitates, quæ in parte Carthaginienſium fuerunt, & uno animo cum illis adverſus nos bellum geſſerunt, ſtipendiarias nobis ac vectigales eſſe. quin contra, hoc & vos & omnes gentes ſcire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam eſſe. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipſi quidem queri poſſunt, nos pœniteat? Hi homines quum pro iis bellum adverſus Samnites per annos prope ſeptuaginta, cum magnis noſtris cladibus geſſiſſemus; ipſos fœdere primum, deinde connubio atque inde cognationibus, poſtremo civitate nobis conjunxiſſemus; tempore noſtro adverſo primi omnium Italiæ populorum, præſidio noſtro fœde interfecto, ad Annibalem defecerunt: deinde indignati ſe obſideri à nobis, Annibalem ad oppugnandum Romam miſerunt. Horum ſi neque urbs ipſa, neque homo quiſquam ſupereſſet, quis durius quam pro merito *lum ſuſciperent.*

Cap. XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meæ formam, Macedones primum, deinde Athenienſes mutarunt. Nam & Macedones, quum ad conquerendas Philippo injurias in tot ſocias nobis urbes veniſſem, ultro accuſando Romanos, defenſionem ut accuſatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienſes in Deos ſuperos inferoſque nefanda atque inhumana ſcelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra poſſim? Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thaſios, Parios, Samios, Lariſſenſes,*

ipſorum ſtatutum indignari poſſet; Plures ſibimet ipſi conſcientia ſcelerum mortem conſciverunt, quam a nobis ſupplicio affecti ſunt. Cæteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam ſtare incolumem pateremur, ut qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi veſtigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? quum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederimus. Magis illud eſt periculum, ne nimis fecile victis ignoſcendo, plures ob idipſum ad experiendam adverſus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta *ſunt, hæc adverſus Philippum: cujus domeſtica parricidia, & cognatorum amicorumque cædes, & libidinem inhumaniorem prope quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ eſtis, melius noſtis. Quod ad vos attinet Ætoli; nos pro vobis bellum ſuſcepimus adverſus Philippum. vos ſine nobis cum eo pacem feciſtis. Et forſitan dicatis; bello Punico occupatis nobis coactos metu vos, leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepiſſe: & nos quum alia majora urgerent, depoſitum a vobis bellum & ipſi omiſimus. Nunc & nos Deum benignitate Punico perfecto bello, totis viribus noſtris in Macedoniam incubuimus: & vobis reſtituendi vos in amicitiam ſocietatemque noſtram fortuna oblata eſt: niſi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis mavultis.*

Cap. XXXII. Hæc dicta ab Romano quum eſſent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama eſt, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti aſſenſus, *Rem magni diſcriminis conſiliis nullam eſſe tam inimicam, quam celeritatem*, dixit. *Celerem enim pœnitentiam, ſed eandem ſeram atque inutilem ſequi; quum præcipitata raptim conſilia neque revocari, neque in integrum reſtitui poſſint. Deliberationis autem ejus, cujus ipſe maturitatem exſpectandam putaret, tempus ita jam nunc ſtatui poſſe. quum legibus cautum eſſet, ne de pace bellove, niſi in Panætolico & Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor ſine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: & quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque ſit, ac ſi in Panætolico, aut Pylaico concilio actum eſſet.* Dimiſſis ita ſuſpenſa re legatis, egregie conſultum genti ajebat. nam utrius partis melior fortuna belli eſſet, ad ejus ſocietatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

Oppida vicique, partim voluntate, partim metu ſe tradebant. quædam vi expugnata, quædam deſerta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lycum ſtativa poſuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Daſſaretiorum mittebat. Philippus conſternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat; ſed parum gnarus quam partem petiſſet conſul, alam equitum ad explorandum, quonam hoſtes iter intendiſſent, mittit. Idem error apud conſulem erat. Moviſſe ex hibernis regem ſciebat, quam regionem petiſſet ignorans. is quoque ſpeculatum miſerat equites. Hæ duæ alæ ex diverſo, quum diu incertis itineribus vagatæ per Daſſaretios eſſent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros ſefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus eſt, hoſtes appropinquare. Itaque prius quam in conſpectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hoſtem videre, concurrendi facta eſt. Forte & numero & virtute, utpote lecti utrinque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipſorum equorumque, incerta victoria diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione caſtra hoſtium eſſent, aut illi ad regem, aut hi ad conſulem retulerunt. per transfugas cognitum eſt, quos levitas ingeniorum ad cognoſcendas hoſtium res in omnibus bellis præbet.

Cap. XXXIV. Philippus aliquid & ad caritatem ſuorum, & ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum ſe, ſi equitum, qui ceciderant in expeditione, ſepeliendorum curam habuiſſet; afferri eos in caſtra juſſit, ut conſpiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inæſtimabile eſt, quam animi multitudinis. quod rum acta.

Cap. XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Theſſalia contrahebat. Attalum, Romanamque claſſem principio veris ab Ægina ratus moturos. navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. ipſe terreſtres copias comparabat: magna ſe duo auxilia detraxiſſe Romanis credens; ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos; faucibus ad Pelagoniam à filio Perſeo intercluſis. Ab conſule non parabatur, ſed gerebatur jam bellum: per Daſſaretiorum ſines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in uſum militi ſatis eſſet, præbentibus agris.

promptiores ad ſubeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incuſſit: nam qui haſtis ſagittiſque, & rara lanceis vulnera facta vidiſſent, cum Græcis Illyriiſque pugnare aſſueti, poſteaquam gladio Hiſpanienſi detruncata corpora brachiis abſciſſis, aut tota cervice deſecta, diviſa à corpore capita, patentiaque viſcera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt; adverſus quæ tela, quoſque viros pugnandum eſſet, pavidi vulgo cernebant. Ipſum quoque regem terror cepit, nondum juſto prœlio cum Romanis congreſſum. itaque revocato filio, præſidioque, quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis ſuas augeret, Pleurato Dardaniſque iter in Macedoniam patefecit. Ipſe cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hoſtem profectus, paulo plus ducentos paſſus à caſtris Romanis tumulum propinquum Athaco, foſſa ac vallo communivit: ac ſubjecta cernens Romana caſtra, admiratus eſſe dicitur, & univerſam ſpeciem caſtrorum, & deſcripta ſuis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & negaſſe barbarorum ea caſtra ulli videri poſſe. Biduum conſul & rex, alter alterius conatus exſpectantes, continuere ſuos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

Cap. XXXV. Rex vero tam celerem aleam univerſi certaminis timens, quadringentos Tralleis (Illyriorum id, ſicut alio diximus loco, eſt genus) & Cretenſes trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad laceſſendos hoſtium equites miſit. Ab Romanis, quum aberat acies eorum paulo plus quingentos paſſus, velites & equitum duæ ferme alæ emiſſæ: ut numero quoque eques pedeſque hoſtem æquarent. Credidere regii, genus pugnæ quo aſſueverant, fore; ut equites invicem inſequentes refugienteſque, nunc telis uterentur, nunc terga darent, Illyriorum velocitas ad excurſiones, & impetus ſubitos uſui eſſet, Cretenſes in invehentem ſe effuſe hoſtem ſagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior quam pertinacior impetus Romanorum. nam haud ſecus, quam ſi tota acie dimicarent, & velites emiſſis haſtis cominus gladiis rem gerebant, & equites ut ſemel in hoſtem evecti ſunt, ſtantibus equis, partim ex ipſis equis, partim deſilientes immiſcenteſque ſe peditibus, pugnabant. ita tæ cohortis, non ſatis exſpectato ſigno ante tempus excitatis ſuis, occaſionem bene gerendæ rei amiſere. Romanus & aperto prœlio victor, & tutus à fraude inſidiarum, in caſtra ſeſe recepit. Poſtero die omnibus copiis conſul in aciem deſcendit; ante prima ſigna locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, uſi ſunt. Ubi latentem intra vallum ſenſit, exprobrans metum receſſit. Poſteaquam ne tum quidem poteſtas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis ſtativis parum tuta frumentatio erat; diſperſos milites per agros equitibus extemplo invaſuris; octo ferme inde millium intervallo tutiorem frumentationem habiturus, caſtra ad Octolophum (id eſt loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum ſuos tenuit, ut creſceret ſimul & negligentia cum audacia hoſti. Ubi effuſos vidit, cum omni equitatu, & Cretenſium auxiliaribus, quantum equitem velociſſimi pedites curſu æquare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana & frumentatores conſtituit ſigna. Inde copiis diviſis, partim ad conſectandos vagos frumentatores emiſit, dato ſigno, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipſe ſubſtitit, itineraque, quibus ad caſtra recurſuri videbantur hoſtes, obſedit. Jam paſſim cædes ac fuga erat, necdum quiſquam in caſtra Romana nuncius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam ſtationem incidebant: & plures ab obſidentibus vias, quam ab emiſſis ad cædem, interficiebantur. tandem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidam trepidi, tumultum magis quam certum nuncium intulerunt caſtris.

nec eques regius equiti par erat, inſuetus ad ſtabilem pugnam; nec pedes concurſator, & vagus, & prope ſeminudus genere armorum veliti Romano, parmam gladiumque habenti; pariterque & ad ſe tuendum, & ad hoſtem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes ſe, in caſtra refugerunt.

Cap. XXXVI. Uno deinde intermiſſo die, quum omnibus copiis equitum leviſque armaturæ pugnaturus rex eſſet, nocte cetratos, quos peltaſtas vocant, loco opportuno inter bina caſtra in inſidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut ſi aperto prœlio procederet res, uterentur fortuna: ſi minus, cedendo ſenſim, ad inſidiarum locum hoſtem pertraherent. Et equitatus quidem ceſſit· duces cetra-

Cap. XXXVII. Conſul equitibus juſſis qua quiſque poſſet, opem ferre laborantibus; ipſe legiones è caſtris educit, & agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidem aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exiſtentibus loco. Pars obvios habuerunt hoſtes. pluribus locis ſimul pugna cœpit. Regia ſtatio atrociſſimum prœlium edebat. nam & ipſa multitudine equitum peditumque prope juſta acies erat: & Romanorum, quia mediam obſederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque ſuperiores Macedones erant, quod & rex ipſe hortator aderat, & Cretenſium auxiliares multos ex improviſo vulnerabant, conferti præparatique in diſperſos & effuſos pugnantes. Quod ſi modum in inſequendo habuiſſent, non in præſentis modo certaminis gloriam, ſed in ſummam etiam belli profectum foret: nunc aviditate cædis intemperantius inſecuti, in progreſſas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere: & fugiens eques, ut primo ſigna ſuorum vidit, convertit in effuſum hoſtem equos: verſaque momento temporis fortuna pugnæ eſt; terga dantibus qui modo ſecuti erant. Multi cominus congreſſi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, ſed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipſis equis hauſti ſunt. Rex quoque in periculo fuit; nam ruente ſaucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipſe deſiluit, pavidumque regem in equum ſubjecit. Ipſe quum pedes æquare curſu fugientes non poſſet equites, ab hoſtibus ad caſum regis concitatis confoſſus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviaſque trepida fuga, in caſtra tandem, jam deſperantibus pleriſque incolumem evaſurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere, centum ferme capti, octoginta admodum ornati equi, ſpoliis ſimul armorum relatis, abducti.

Cap. XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, conſulem ſegnitiæ accuſarent. nam & Philippo quieſcendum fuiſſe, quum paucis diebus hoſtes exhauſto circa omni agro ad ultimum inopiæ venturos ſciret: & conſulem quum equitatum hoſtium levemque armaturam fudiſſet, ac prope regem ipſum cepiſſet, protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe. nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe; debellarique momento temporis potuiſſe. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. nam ſi omnibus peditum quoque copiis rex congreſſus fuiſſet, forſitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculſi ex prœlio intra vallum, protinus inde ſupervadentem munimenta victorem hoſtem fugerent, exui caſtris potuerit rex. quum vero integræ copiæ peditum in caſtris man-

dum duas adverſas equeſtres pugnas, multo minus tutam moram in iiſdem ſtativis fore Philippus ratus, quum abire inde & fallere abiens hoſtem vellet, caduceatore ſub occaſum ſolis ad conſulem miſſo, qui inducias ad ſepeliendos equites peteret; fruſtratus hoſtem ſecunda vigilia, multis ignibus per tota caſtra relictis, ſilenti agmine abiit.

Cap. XXXIX. Corpus jam curabat conſul, quum veniſſe caduceatorem, & quid veniſſet, nunciatum eſt. reſponſo tantum dato, mane poſtero die fore copiam conveniendi, id quod quæſitum erat, nox, dieique inſequentis pars, ad præcipiendum iter Philippo data eſt. montes, quam viam non ingreſſurum gravi agmine Romanum ſciebat, petit. Conſul prima luce caduceatore datis induciis dimiſſo, haud ita multo poſt abiiſſe hoſtem quum ſenſiſſet, ignarus qua ſequeretur, iiſdem ſtativis frumentando dies aliquot conſumpſit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pellinam eſt progreſſus; nondum comperto, quam regionem hoſtes petiſſent. Philippus quum primo ad Bryanium ſtativa habuiſſet; profectus inde tranſverſis limitibus, terrorem præbuit ſubitum hoſti. Movere itaque ex Pellina Romani, & ad Oſphagum flumen poſuerunt caſtra. Rex haud procul inde & ipſe, vallo ſuper ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) conſedit. inde ſatis comperto Eordæam petituros Romanos, ad occupandas anguſtias, ne ſuperare hoſtes arctis faucibus incluſum aditum poſſent, præceſſit. ibi alia vallo, alia foſſa, alia lapidum congerie, ut pro muro eſſent, alia arboribus objectis, ita ut locus poſtulabat, aut materia ſuppeditabat, opere permunit, atque (ut ipſe rebatur) viam ſuapte natura difficilem, objectis per omnes tranſitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque ſilveſtria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quæ, niſi ubi prælongis haſiſſent, ſtationes ante portas, præſidiaque diſpoſita eſſent, quid, niſi ut temeritatem regis effuſe paulo ante ſecuti perculſos equites imitaretur, profeciſſet? neque enim ne regis quidem primum conſilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, ſi modum proſperæ pugnæ impoſuiſſet. Eo quoque minus eſt mirum, tentaſſe eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum, Dardanoſque ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam tranſcendiſſe. Quibus ſi undique circumventus copiis foret, ſedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque ſecun-

ſtis velut vallum ante clypeos objecit (quod ut fiat, libero campo opus eſt) nullius admodum uſus eſt. Thraces quoque rompbææ, ingentis & ipſæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant. Cretenſium una cohors non inutilis erat: ſed quæ quoque ipſa, ut ſi quis impetum faceret, in parentem vulneri equum, equitemque ſagittas conjicere poterat; ita adverſus ſcuta Romana, nec ad trajiciendum ſatis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus ſenſerunt eſſe, ſaxis paſſim tota valle jacentibus inceſſebant hoſtem. ea majore cum ſonitu, quam vulnere ullo, pulſatio ſcutorum, parumper ſuccedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque ſpretis, partim teſtudine facta per adverſos vadunt hoſtes: partim brevi circuitu quum in jugum collis evaſiſſent, trepidos ex præſidiis ſtationibuſque Macedonas deturbant. &, ut in locis impeditis difficili fuga, pleroſque etiam obtruncant.

Cap. XL. Ita anguſtiæ minore certamine, quam quod animis propoſuerant, ſuperatæ: & in Eordæam perventum; ubi pervaſtatis paſſim agris, in Elimeam ſe recepit. inde impetum in Oreſtidem fecit: & oppidum Celetrum eſt aggreſſus, in peninſula ſitum. Lacus mœnia cingit: anguſtis faucibus unum ex continenti iter eſt. Primo ſitu ipſo freti, clauſis portis imperium abnuere: deinde poſtquam ſigna ferri, ac teſtudine ſuccedi ad portam, obſeſſaſque fauces agmine hoſtium viderunt, priuſquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Daſſaretios proceſſit: urbemque Pelium vi cepit. ſervitia inde cum cætera præda abduxit. & libera capita ſine pretio dimiſit: oppidumque iis reddidit; præſidio valido impoſito. nam & ſita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hoſtium agris, conſul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orſus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adverſus Dardanos jam recipientes ex Macedonia ſeſe, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus miſit, juſſum inſtare ab tergo abeuntibus, & carpendo poſtremum agmen, ſegniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Ætoli inopia prædæ inde averſi, in Perrœbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt: qui Mallœam incolunt, voluntate in deditionem ſocietatemque accepti. Ex Perrœbia Gomphos petendi Amynander auctor erat: & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari ſine magno certamine poſſe. Ætoli campos Theſſaliæ opimos ad prædam petiere; ſequente, quanquam non probante, Amynandro, nec effuſas populationes Ætolorum, nec caſtra, quo fors tuliſſet loco, ſine ullo diſcrimine ac cura muniendi poſita. itaque ne temeritas eorum, negligentiaque, ſibi ac ſuis etiam cladis alicujus cauſſa eſſet: quum campeſtribus locis ſubjicientes eos caſtra Phecado urbi videret, ipſe paulo plus quingentorum paſſuum inde tumulum ſuis, quamvis levi munimento tutum, cepit. quum Ætoli, niſi quod populabantur, vix meminiſſe viderentur ſe in hoſtium agro eſſe: alii palati ſemiermes vagarentur, alii in caſtris ſine ſtationibus per ſomnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. quem quum adeſſe refugientes ex agris quidam pavidi nunciaſſent, trepidare Damocritus, cæterique duces: & erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo ſopiti jacebant. Excitare igitur alii alias, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut ſine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum univerſi ſexcentorum ægre ſimul equites pediteſque numerum expleſſent, incidunt in regium equitatum, numero, animis armiſque præſtantem. Itaque primo impetu fuſi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt caſtra. cæſi, captique quidam, quos equites ab agmine fugientium intercluſere.

poſt famam equeſtris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis tranſitum in Macedoniam, ad hæc claſſis Romanæ adventum in Oreum, & ſuper circumfuſas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque inſtantem obſidionem.

Cap. XLI. Hæ cauſſæ Damocritum Ætoloſque reſtituerant Romanis: & Amynandro rege Athamanum adjuncto profecti, Cercinium obſedere. Clauſerant portas; incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præſidium. Cæterum intra paucos dies captum eſt Cercinium, atque incenſum. qui ſuperfuerant è magna clade, liberi ſervique inter cæteram prædam abducti.

Cap. XLII. Philippus ſuis jam vallo appropinquantibus receptui cani juſſit. fatigatos enim equos viroſque non tam prœlio quam itineris ſimul longitudine, ſimul præpropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ aquatum ire & prandere jubet: alios in ſtatione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipſis imperatum, ut ſtatutis ſignis armiſque ante ſe poſitis, raptim cibum caperent, binis, terniſve ſummum ex manipulis aquandi cauſſa miſſis; interim eques cum levi armatura paratus inſtructuſque ſtetit, ſi quid hoſtis moveret. Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo ſparſa fuerat, receperat ſe in caſtra) ut defenſuri munimenta, circa portas vallumque armatos diſponunt, dum quietos hoſtes ipſi feroces ex tuto ſpectabant. poſteaquam mota ſigna Macedonum ſunt, & ſuccedere ad vallum parati atque inſtructi cœpere, omnes repente relictis ſtationibus, per averſam partem caſtrorum ad tumulum, ad caſtra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæſique ſunt Ætolorum. Philippus, ſi ſatis diei ſupereſſet, non dubius quin Athamanes quoque exui caſtris potuiſſent, die per prœlium, deinde per direptionem caſtrorum abſumpto, ſub tumulo in proxima planitie conſedit; prima luce inſequentis diei hoſtem aggreſſurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo ſua caſtra reliquerant, nocte proxima diſperſi fugerunt. Maxime uſui fuit Amynander, quo duce Athamanes itinerum periti, ſummis montibus, per calles ignotos ſequentibus eos hoſtibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in diſperſa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut deſertum tumulum vidit, ad carpendum hoſtium agmen miſit.

Cap. XLIII. Per eos dies & Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes ſe in fines adeptus, poſtremum agmen primo turbavit, dein poſteaquam Dardani converſis ſignis direxere aciem, æqua pugna juſto prœlio erat. ubi rurſus procedere Dardani cœpiſſent, equite & levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis vexabant, & loca ipſa adiuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed confertim & pugnant & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus reſtituerat Philippus; incepto forti, non proſpero ſolum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hoſtium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis ab Alexandria

ci Attalo regi conjuncta eſt. Tum vero Athenienſium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, Id omne in auxilii præſentis ſpem effudit. nec unquam ibi deſunt linguæ promptæ ad plebem concitandam. quod genus, quum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebſque ſcivit, *ut Philippi ſtatuæ, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quæ ipſius majorumve ejus honoris cauſſa inſtituta eſſent, omnia profanarentur. Loca quoque in quibus poſitum aliquid inſcriptumve honoris ejus cauſſa fuiſſet, deteſtabilia eſſe, neque in iis quicquam poſtea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas eſſet. Sacerdotes publicos, quotieſcumque pro populo Athenienſi, ſociiſque & exercitibus & claſſibus eorum precarentur: toties deteſtari atque execrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terreſtres navaleſque copias, Macedonum genus omne, nomenque.* additumque decreto, *Si quis quid poſtea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Athenienſem juſſurum: ſi quis contra ignominiam, prove honore ejus dixiſſet, feciſſetve, qui occidiſſet eum, jure cæſurum.* poſtremo incluſum, *Ut omnia quæ adverſus Piſiſtratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo ſervarentur.* Athenienſes quidem literis verbiſque, quibus ſolis valent, bellum adverſus Philippum gerebant.

Cap. XLV. Attalus, Romanique, quum Piræeum primo ab Hermione petiſſent, paucos ibi morati dies, oneratique æque immodicis ad honores ſociorum, ac quæ in iram adverſus hoſtem fuerant, Athenienſium decretis, navigant à Piræeo Andrum. & quum in portu, quem Gaureleon vocant, conſtitiſſent, miſſis qui tentarent oppidanorum animos, ſi voluntate tradere urbem, magno cum pondere auri ab rege Ptolomæo miſſus, ſex millia peditum, & equites mercede conductos Ægyptorum avexit. nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquiſſet, ni Damocritus, nunc belli quod inſtaret, nunc futuræ ſolitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut adverſaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorem caſtigando domi continuiſſet. Hæc ea æſtate ab Romanis, Philippoque geſta erant.

Cap. XLIV. Claſſis à Corcyra ejuſdem principio æſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, Malea ſuperata, circa Scyllæum agri Hermioni-

quam vim experiri mallent; poſtquam præſidio regio arcem teneri, nec ſe poteſtatis ſuæ eſſe reſpondebant; expoſitis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diverſis partibus rex & legatus Romanus ad urbem ſubeunt. Plus aliquanto Græcos Romana ſigna armaque non ante viſa, animique militum, tam prompte ſuccedentium muro, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta eſt: urbe hoſtes potiti. & in arce quum biduum loci ſe magis quam armorum fiducia tenuiſſent; tertio die, pacti ipſi præſidiumque, ut cum ſingulis veſtimentis

tis Delium Bœotiæ tranſveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo conceſſa: prædam, ornamentaque urbis ipſi avexerunt. Attalus ne deſertam haberet inſulam, & Macedonum fere omnibus, & quibuſdam Andriorum, ut manerent, perſuaſit. poſtea & ab Delio, qui ex pacto tranſvecti eo fuerant, promiſſis regis, quum deſiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam abſumpti: &, quia vix operæ pretium erat, abſceſſere. Ad Praſias (continentis Atticæ is locus eſt) Iſſæorum viginti lembi claſſi Romanorum adjuncti ſunt. ii miſſi ad populandos Caryſtiorum agros. cætera claſſis Geræſtum, nobilem Eubœæ portum, dum à Caryſto Iſſæi redirent, tenuit. Inde omnes velis in altum datis, maris medio præter Scyrum inſulam Icum pervenere. ibi paucos dies, ſæviente Borea, retenti; ubi prima tranquillitas data eſt, Sciathum trajecere, vaſtatam urbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum, & ſi qua alia uſui eſſe ad veſcendum poterant, ad naves retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Caſſandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde quum ſuperato promontorio ad ipſa mœnia urbis circumagere claſſem vellent, ſæva coorta tempeſtate prope obruti fluctibus; diſperſi magna ex parte amiſſis armamentis in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempeſtas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis prius eſſent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum urente ſacra profanaque, abſtrahere eum inde reſpectu rerum ſuarum potuiſſent. Ita Ætoli cum ſpe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimiſſi. Apuſtius cum Attalo ad claſſem rediit. inde conſultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, & quia ante fuerat tentata, firmo erat præſidio. Conjunxerant ſe iis poſt expugnationem Andri cum præfecto Ageſimbroto, viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes. eam claſſem in ſtationem ad Zelaſium miſerunt (Iſthmiæ id ſuper Demetriadem promontorium eſt peropportune objectum) ut ſi quid inde moverent Macedonum naves, in præſidio eſſent. Heraclides præfectus regius claſſem ibi tenebat: magis per occaſionem, ſi quam negligentia hoſtium dediſſet, quam aperta vi quicquam auſurus. Oreum diverſi Romani, & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adverſus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro interſepta urbs eſt. & ut loca diverſa, ſic diſpari modo etiam oppugnabant: Romani teſtudinibus & vineis, & ariete admovendo muris: regii balliſtis, catapultiſque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes. & pondere ingenti ſaxa jaciebant, & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Cæterum non plures tantum Macedones, quam ante tuebantur urbem arceſque, ſed etiam præſentioribus animis, & caſtigationibus regis in admiſſa culpa. & ſimul minarum, ſimul promiſſionum in futurum memores, ita ut in unum navibus, expoſitiſque copiis aggreſſi urbem, cum multis vulneribus repulſi (& erat validum ibi regium præſidium) irrito incepto regreſſi Canaſtrum Pallenes trajecere. inde ſuperato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vaſtatus, deinde ipſa urbs vi capta, ac direpta. nec ultra progreſſi (jam enim & graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

Cap. XLVI. Ibi relicta claſſe, decem navibus expeditis ſinum Maliacum intravere; ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda conſilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo eſt, ut mille milites præſtaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adverſus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quod illi quoque gravati parum in expugnatione celeri ſpei eſſet. Interim & aliud agi poſſe ratus legatus, relictis quot ſatis videbantur ad opera perficienda militibus, trajicit in proxima continentis: Lariſſamque (non illam in Theſſalia nobilem urbem, ſed alteram, quam Cremaſten vocant) ſubito adventu, præter arcem, cepit. Attalus quoque, Ægeleon, nihil minus quam tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppreſſit. Et jam quum opera in effectu erant circa Oreum: tum præſidium quod intus erat, labore aſſiduo, vigiliis diurnis pariter nocturniſque, & vulneribus confectum. Muri quoque pars ariete incuſſo ſubruta, multis jam locis prociderat: perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque ſuper portum eſt, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, ſigno ex arce dato ab Romanis, & ipſe urbem invaſit; ſtratis magna ex parte muris: præſidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo poſt deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis ceſſere.

Cap. XLVII. Jam autumnale æquinoctium inſtabat; & eſt ſinus Euboicus, quam Cœla vocant, ſuſpectus nautis. itaque ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apuſtius triginta navibus ibi relictis, ſuper Maleam navigat Corcyram. Regem ſpatium Initiorum Cereris, ut ſacris intereſſet, tenuit. ſecundum Initia & ipſe in Aſiam ſe recepit; Ageſimbroto & Rhodiis domum remiſſis. Hæc ea æſtate terra marique adverſus Philippum ſocioſque ejus, à conſule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis geſta. Conſul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam veniſſet, haud clam tulit iram adverſus prætorem, quod abſente ſe rem geſſiſſet. miſſo igitur eo in Etruriam, ipſe in agrum hoſtium legiones induxit: populandoque, cum præda majore quam gloria bellum geſſit. L Furius, ſimul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, ſimul Gallico triumpho imminens, quem abſente conſule irato atque invidente facilius impetrari poſſe ratus, Romam inopinato quum veniſſet, ſenatum in æde Bellonæ habuit: expoſitiſque rebus geſtis, ut triumphanti ſibi in urbem invehi liceret, petit.

Cap. XLVIII. Apud magnam partem ſenatus, & magnitudine rerum geſtarum valebat, & gratia. majores natu negabant triumphum: & quod alieno exercitu rem geſſiſſet, & quod provinciam reliquiſſet aviditate rapiendi occaſionem triumphi; id vero eum nullo exemplo feciſſe. conſulares præcipue, exſpectandum fuiſſe conſulem dicebant. potuiſſe enim caſtris prope urbem poſitis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. & quod prætor non feciſſet, ſenatui faciendum eſſe. Conſulem exſpectarent: ubi coram diſceptantes conſulem & prætorem audiſſent, verius de cauſſa exiſtimaturos eſſe. Ma-

torem, ſed per conſulem gereretur:) aut conſulem, qui non, quum exercitum ex Etruria tranſire in Galliam juſſiſſet, ipſe Arimini occurrerit, ut bello intereſſet, quod ſine eo geri fas non eſſet. Non exſpectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum eſſe interdum, non quia velis, ſed quia hoſtis cogat. Pugnam ipſam, eventumque pugnæ ſpectari oportere. fuſos cæſoſque hoſteis: caſtra capta ac direpta: coloniam liberatam obſidione: alterius coloniæ captivos recuperatos, reſtitutoſque ſuis: debellatum uno prælio eſſe. Non homines tantum ea victoria lætatos, ſed Diis quoque immortalibus per triduum ſupplicationes habitas: quod bene ac feliciter, non quod male ac temere reſpublica à L. Furio prætore geſta eſſet. Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.

Cap. XLIX. Hujus generis orationibus ipſius amicorumque, victa eſt, præſentis gratia prætoris, abſentis conſulis majeſtas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magiſtratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum ſeptuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque ſpolia prælata, neque milites ſecuti; omnia, præter victoriam, penes conſulem eſſe apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione quos conſul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut quot quiſque eorum annos in Hiſpania aut in Africa militaſſet, in ſingulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri aſſignarent. Triumviri inde creati ad ſupplendum Venuſinis colonorum numerum, quod bello Annibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, T. Quintius Flamininus, P.Cornelius, Cn.F.Scipio. hi colonos Venuſiam adſcripſerunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconſul Hiſpaniam obtinebat, magnum hoſtium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hiſpanorum eo prælio digna pars ſenatus nihil præter res geſtas, & an in magiſtratu ſuiſque auſpiciis geſſiſſet, cenſebant ſpectare ſenatum debere. *Ex duabus coloniis, quæ velut clauſtra ad cohibendos Gallicos tumultus oppoſitæ fuiſſent, quum una direpta & incenſa eſſet, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam eſſet, quid tandem prætori faciendum fuiſſe? Nam ſi ſine conſule geri nihil oportuerit, aut ſenatum peccaſſe, qui exercitum prætori dederit: (potuiſſe enim, ſi non cum prætoris, ſed conſulis exercitu rem geri voluerit, ita finire Senatuſconſultum, ne per præ-*

cuntur cæſa, ſigna militaria capta octo & ſeptuaginta. C. Aurelius conſul, quum ex provincia Romam comitiorum cauſa veniſſet, non id, quod animis præceperant, queſtus eſt, *Non exſpectatum ſe ab ſenatu, neque diſceptandi cum prætore conſuli poteſtatem factam: ſed ita triumphum decreviſſe ſenatum, ut nullius, niſi ejus, qui triumphaturus eſſet, haud eorum, qui bello interfuiſſent, verba audiret. Majores ideo inſtituiſſe, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adeſſent; ut veritas rerum geſtarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex* *eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, ſi non militem, lixam ſaltem fuiſſe, quem percunctari poſſet ſenatus, quid veri prætor vanive referret?* Comitiis deinde diem indixit: quibus creati ſunt conſules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviſerunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum inſtaurarunt: ſigna ænea quinque ex mulctaticio argento in ærario poſuerunt. Plebeii ludi ab ædilibus L. Terentio Maſſa & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem deſignaverant, ter toti inſtaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini cauſſa à P. & M. filiis ejus facti: & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir ſacrorum, mortuus. in ejus locum Manius Acilius Glabrio ſuffectus. Comitiis ædiles curules creati ſunt forte ambo, qui ſtatim occipere magiſtratum non poſſent. nam C. Cornelius Cethegus abſens creatus erat, quum Hiſpaniam obtineret provinciam: C. Valerius Flaccus, quem præſentem crearant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magiſtratum autem plus quinque dies, niſi qui juraſſet in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus ſolverentur; ſenatus decrevit, ut ſi ædilis qui pro ſe juraret, arbitratu conſulum daret; conſules, ſi eis videretur, cum tribunis plebis agerent, ut ad plebem ferrent. Datus qui juraret pro fratre L. Valerius Flaccus, prætor deſignatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebeſque ſcivit, ut perinde eſſet, ac ſi ipſe ædilis juraſſet. Et de altero ædile ſcitum plebis eſt factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hiſpaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magiſtratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos poſt annos. Plebs Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconſulibus imperium eſſe in Hiſpania juſſit.

Epi-

EPITOME

LIBRI XXXII.

Complura prodigia ex diverſis regionibus nunciata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longæ navis lauream eſſe natam. T. Quintius Flamininus conſul adverſus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipſe Theſſaliam, quæ eſt vicina Macedoniæ, ſocis Ætolis & Athamanibus, vexavit. L. Quintius Flamininus conſulis frater navali prælio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Eubœam & maritimam oram cepit. Achæi in amicitiam recepti ſunt. Conjuratio ſervorum facta de ſolvendis Carthaginienſibus obſidionibus oppreſſa eſt. Prætorum numerus ampliatus eſt, ut ſeni crearentur. Cornelius Cethegus conſul Gallos Inſubres prælio fudit. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide amicitia juncta eſt. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

CAPUT I.

Conſules, prætoreſque quum Idibus Martiis magiſtratum iniſſent, provincias ſortiti ſunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; prætoribus, L. Quintio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus conſul novas legiones ſcribere juſſus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere. in ſupplementum ejus quantum militum videretur, ut ſcriberet, ipſi permiſſum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius conſul habuiſſet, ita decretæ, ut retineret eas, donec conſul novo cum exercitu ſuccederet. in Galliam ubi is veniſſet, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia ſocium. his obtineri circa Ariminum provinciam ſatis eſſe. Prorogato imperio prætoribus prioris anni; Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hiſpania, Sicilia, Sardinia ſtipendia per multos annos feciſſent, agrum aſſignandum curaret; Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de

cio proprætore ſcriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos eſſe. Inde à P. Sulpicio proconſule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cætera ſcriptum erat; lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum cauſſa ſenatus cenſuerat, ut conſules majoribus hoſtiis quibus Diis videretur, ſacrificarent, ob hoc unum prodigium aruſpices in ſenatum vocati, atque ex reſponſo eorum ſupplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

Cap. II. Carthaginienſes eo anno argentum in ſtipendium impoſitum primum Romam advexerunt. id quia probum non eſſe quæſtores renunciaverant, experientibuſque pars quarta decocta erat, pecuniâ Romæ mutua ſumpta, intertrimentum argenti ſuppleverunt. Petentibus deinde, ut, ſi jam videretur ſenatui, obſides ſibi redderentur; centum redditi obſides. de cæteris, ſi in fide permanerent, ſpes facta. Petentibus iiſdem, qui non reddebantur obſides, ut ab Norba, ubi parum commode eſſent, alio traducerentur; conceſſum, ut Signiam & Ferentinum tranſirent. Gaditanis item petentibus remiſſum, conjurationibus quæſtiones, quas prætor cum fide curaque exercuiſſet, perficeret; & eos, quos ſacrilegii compertos in vinculis Romam miſiſſet, Locros mitteret ad ſupplicium: quæque ſublata ex delubro Proſerpinæ eſſent; reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ Pontificum decreto inſtauratæ ſunt: quod legati ab Ardea queſti in ſenatu erant, ſibi in monte Albano Latinis carnem, ut aſſolet, datam non eſſe. Abs Sueſſa nunciatum eſt, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum, & Formiani legati, ædem Jovis, item Oſtienſes, ædem Jovis, & Veliterni, Apollinis & Sangi ædes: & in Herculis æde capillum enatum: & ex Bruttiis ab Q. Minu-

ne præfectus Gadeis mitteretur, adverſus quod iis in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo conveniſſet. Et Narnienſium legatis, querentibus ad numerum ſibi colonos non eſſe, & immixtos quoſdam non ſui generis pro colonis ſe gerere, earum rerum cauſſa triumviros creare L. Cornelius conſul juſſus. creati Pub. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. quod Narnienſibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Coſani petentes non impetraverunt.

Cap. III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, conſules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum veniſſet, atrox ſeditio militum jam ante irritata, nec ſatis in principio compreſſa excepit. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa poſt devictum Annibalem in Siciliam, inde anno fere in Macedoniam pro voluntariis tranſportati erant. id voluntate factum negabant: *Ab tribunis recuſantes in naves impoſitos. ſed utcumque, ſeu injuncta ſeu ſuſcepta foret militia; & eam exhauſtam, & finem aliquem militandi fieri æquum eſſe. Multis annis ſeſe Italiam non vidiſſe. conſenuiſſe ſub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam ſe labore & opere, exſangues tot acceptis vulneribus eſſe.* Conſul, *cauſam poſtulandæ miſſionis probabilem. ſi modeſte peteretur, videri* dixit. *ſeditionis nec eam, nec ullam aliam ſatis juſtam cauſſam eſſe. Itaque ſi manere ad ſigna, & dicto parere velint, ſe de miſſione eorum ad ſenatum ſcripturum. Modeſtia facilius quam pertinacia quod velint impetraturos.*

Cap. IV. Thaumacos eo tempore Philippus ſumma vi oppugnabat aggeribus vineiſque: & jam arietem muris admoturus erat. cæterum incepto abſiſtere cum coëgit ſubitus Ætolorum adventus, qui Archidamo duce inter cuſtodias Macedonum mœnia ingreſſi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in ſtationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adjuvabat eos natura ipſa loci. namque Thaumaci à Pylis ſinuque Maliaco per Lamiam eunti, loco alto ſiti ſunt; ipſis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant: Theſſaliæque tranſeunti confragoſa loca, implicataſque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem eſt, repente velut maris vaſti, ſic immenſa panditur planities, ut ſubjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine ſolum tuta urbs, ſed quod ſaxo undique abſciſſo rupibus impoſita eſt. Hæ difficultates, & quod haud ſatis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut abſiſteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam inſtabat, quum inde abſceſſit, & in Macedoniam in hiberna copias re-

tos miſit, ſimul qui jusjurandum (ita enim pepigerant quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: ſimul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam: Eleis Alipheram, contendentibus, numquam eam urbem fuiſſe ex Triphylia, ſed ſibi debere reſtitui: quia una eſſet ex iis quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc ſocietatem firmabat. Macedonum animos ſibi conciliavit cum Heraclide. nam quum eum maximæ invidiæ ſibi eſſe cerneret multis criminibus oneratum, in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, ſi quando umquam ante alias, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora, omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces ſunt (Stena vocant Græci) miſit. Ipſe poſt paucis diebus graviore ſecutus agmine, quum ſitum omnem regionis adſpexiſſet, maxime idoneum ad muniendum locum credidit eſſe, præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Aſnaum incolæ vocant, anguſta valle fluit; iter exiguum ſuper ripam præbens: Aſnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipſe in Æropo poſuit caſtra. Qua abſciſſæ rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat; quæ minus tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis (ut miſſilibus procul arcerent hoſtem) idoneis locis diſpoſita eſt. tabernaculum regium pro vallo in conſpecto maxime tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuiſque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

Cap. VI. Conſul per Charopum Epirotem certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, & ipſe quum Corcyræ hibernaſſet, vere primo in continentem trajectus, ad hoſtem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis caſtris quum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe duxit.

Cap. V. Ibi cæteri quidem, data quantacunque quiete temporis, ſimul animos corporaque remiſerant. Philippum, quantum ab aſſiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in univerſum eventum belli curæ angunt: non hoſtes modo timentem, qui terra marique urgebant, ſed nunc ſociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad ſpem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipſos cupido novandi res caperet. itaque & in Achaiam lega-

cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die concilium habuit, utrum per infeſſum ab hoſte ſaltum, quamquam labor ingens, periculumque proponeretur, tranſitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc conſilium per multos dies agitanti nuncius venit, T. Quintium conſulem factum, ſortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajeciſſe. Valerius Antias, intraſſe ſaltum Villium tradit, & quia recto itinere nequierit, omnibus à rege Inſeſtis, ſecutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis, ponte raptim facto in ripam, in qua erant caſtra regia tranſgreſſum, acie conflixiſſe: fuſum, fugatumque regem, caſtris exutum: duodecim millia hoſtium eo prælio cæſa, capta duo millia & ducentos: & ſigna militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. ædem etiam Jovi in prælio votam, ſi res proſpere geſta eſſet. Cæteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum inſequentem conſulem, T. Quintium accepiſſe tradunt.

Cap. VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, conſul alter L. Lentulus, qui Romæ ſubſtiterat, comitia cenſoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris creati cenſores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Ælius Pætus. hi magna inter ſe concordia, & ſenatum ſine ullius nota legerunt: & portoria venalium Capuæ Puteoliſque item Caſtrorum portorium, quo in loco nunc oppidum eſt, fruendum locarunt: coloniſque eo trecentos (is enim numerus finitus ab ſenatu erat) adſcripſerunt, & ſub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hiſpania decedens, prohibitus à M. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab ſenatu impetraſſet, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio conſule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingreſſus Gallorum Inſubrium fines prope cum toto exercitu eſt circumventus: ſupra ſex millia & ſexcen-

creandi quem velit, poteſtatem fieri æquum eſſe. In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati conſules Sex. Ælius Pætus, & T. Quintius Flamininus. Inde Prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. ab iis ludi plebeji inſtaurati: & epulum Jovis fuit ludorum cauſſa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. Sulpicius, & L. Galba pontifices eo anno mortui ſunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices ſuffecti ſunt.

Cap. VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus conſules magiſtratu inito ſenatum in Capitolio quum habuiſſent, decreverunt. Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam conſules compararent inter ſe, ſortirenturve. Uti eorum Macedonia eveniſſet, in ſupplementum legionum tria millia militum Romanorum ſcriberet, & trecentos equites. item ſociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri conſuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni conſuli prorogatum imperium eſt: vetituſque aut ipſe provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis conſul veniſſet. Sortiti conſules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula, urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam eſt ſortitus. Delectus inde haberi eſt cœptus. nam præter conſulares exercitus prætores quoque juſſi ſcribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum ſocium Latitos milites amiſit. tanta ex eo bello, quod jam timeri deſierat, clades accepta eſt. Ea res L. Lentulum conſulem ab urbe excivit. qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam juſſit. Neque ipſe conſul memorabile quicquam geſſit: comitiorum cauſſa Romam revocatus, quæ ipſa per M. Fulvium, & Manium Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quintium Flamininum conſulatum ex quæſtura petere non patiebantur. *Jam ædilitatem, præturamque faſtidiri: nec, per honorum gradus documentum ſui dantes, nobiles homines tendere ad conſulatum, ſed tranſcendendo media, ſumma imis continuare.* Res ex campeſtri certamine in ſenatum venit. Patres cenſuerunt, *Qui honorem, quem ſibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo*

ni nominis, & trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo quum in provincias veniſſent, veteres dimitterent pedites equiteſque. Attali deinde regis legatos in ſenatum conſules introduxerunt. Hi, regem claſſe ſua, copiiſque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani conſules, impigre atque obedienter ad eam diem feciſſe, quum expoſuiſſent, *Vereri dixerunt, ne id præſtari ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque præſidiis navalibus, terreſtribuſque regnum Attali Antiochum invaſiſſe. Itaque Attalum orare Patres conſcriptos, ſi ſua claſſe, ſuaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent; mitterent ipſi præſidium ad regnum ejus tutandum: ſi id nollent, ipſum ad ſua defendenda cum claſſe ac reliquis copiis*

piis redire paterentur. Senatus legatis ita reſponderi juſſit, *Quod rex Attalus claſſe, copiiſque aliis duces Romanos juviſſet, id gratum ſenatui fore. Auxilia nec ipſos miſſuros Attalo adverſus Antiochum, ſocium & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum eſſet. Semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno uſum. & principium & finem in poteſtate ipſorum, qui ope ſua velint adjutos Romanos, eſſe. Legatos ad Antiochum miſſuros, qui nuncient, Attali, naviumque ejus & militum opera adverſus Philippum communem hoſtem uti populum Romanum. Gratum eum facturum & ſenatui, ſi regno Attali abſtineat, belloque abſiſtat. Æquum eſſe, ſocios & amicos populi Romani reges, inter ſe quoque ipſos pacem ſervare.*

Cap. IX. Conſulem T. Quintium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hiſpania aut Africa meruiſſent ſpectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata, atque eorum procuratio, Romæ tenuerunt. De cœlo tacta erant, via publica Veiis, forum & ædes Jovis Lanuvii: Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres, & ædes, quæ Alba dicitur. Cœlum ardere viſum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum ſpatio caverna ingenti deſederat. Sueſſæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum: & Sinueſſæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum cauſſa ſupplicatio unum diem habita. & conſules rebus divinis operam dederunt; placatiſque Diis profecti in provincias ſunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam, exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipſe novis legionibus, quas ſecum adduxerat, bellum geſturus. neque memorabilis rei quicquam geſſit. Et T. Quintius alter conſul maturius, igitur, illo ipſo tam iniquo loco aggredi hoſtem placuit. ſed magis fieri id placebat, quam quomodo fieret, ſatis expediebat. Dies quadraginta ſine ullo conatu ſedentes in conſpectu hoſtium abſumpſerant.

Cap. X. Inde ſpes data Philippo eſt, per Epirotarum gentem tentandæ pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam, Pauſanias prætor, & Alexander magiſter equitum, Conſulem & regem, ubi in arctiſſimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa poſtulatorum conſulis erat, præſidia ex civitatibus rex deduceret. iis, quorum agros, urbeſque populatus eſſet, redderet res, quæ comparerent. cæterorum æquo arbitrio æſtimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem eſſe* reſpondit. *quas ipſe cepiſſet, eas liberaturum. Quæ ſibi tradita à majoribus eſſent, earum hereditaria ac juſta poſſeſſione non exceſſurum. ſi quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax utriſque fuiſſet, ſe uſurum.* Conſul, *Nihil ad id quidem arbitrio aut judice opus eſſe*, dicere. *Cui enim non apparere, ab eo qui prior arma intuliſſet, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello laceſſitum, ipſum priorem vim omnibus feciſſe.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ eſſent, Theſſalos primos omnium nominavit conſul. ad id vero adeo accenſus indignatione eſt rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares T. Quinti?* atque ita ſe ex colloquio proripuit. Et temperatum ægre eſt, quin miſſilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter ſe conſererent. Poſtero die per excurſiones ab ſtationibus primo in planitie ſatis ad id patenti multa levia commiſſa prælia ſunt: deinde recipientibus ſe regiis in arcta & confragoſa loca, aviditate accenſi quam priores ſoliti erant conſules, à Brunduſio quum tranſmiſiſſet, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit: & in caſtra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimiſſo, paucos moratus dies, dum ſe copiæ ab Corcyra aſſequerentur, conſilium habuit, utrum recto itinere per caſtra hoſtium viam facere conaretur: an ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Daſſaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Viciſſetque ea ſententia, ni timuiſſet, ne, quum à mari longius receſſiſſet, miſſo è manibus hoſte, ſi (quod antea fecerat) ſolitudinibus ſilviſque ſe tutari rex voluiſſet, ſine ullo effectu æſtas extraheretur. Utcunque eſſet

certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo, & militaris diſciplina, & genus armorum erat, aptum urgendis regiis: pro hoſte loca, & catapultæ baliſtæque, in omnibus prope rupibus, quaſi in muris diſpoſitæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis: quum etiam, ut in prælio juſto, aliquot cecidiſſent, nox pugnæ finem fecit.

Cap. XI. Quum in hoc ſtatu res eſſet, paſtor quidam à Charopo principe Epirotarum miſſus deducitur ad conſulem. Is ſe in eo ſaltu, qui regiis tunc oneratus caſtris erat, armentum paſcere ait: omnes montium eorum anfractus calleſque noſſe. Si ſecum aliquos mittere velit, non iniquo, nec perdifficili aditu ſupra caput hoſtium deducturum. Hæc, Charopus renunciari jubet, ita crederet, ut ſuæ potius omnia, quam illius poteſtatis eſſent. Quum magis vellet credere quam auderet conſul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri ſpem oblatam ſtatuit: & ut averteret rem à ſuſpicione, biduo inſequenti laceſſere hoſtem, diſpoſitis ab omni parte copiis, ſuccedentibuſque integris in locum defeſſorum, non deſtitit. Quatuor millia inde lecta peditum & trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum ſit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites qua dux monſtraret viam, ire: ubi, ut polliceatur, ſuper caput hoſtium perventum ſit, fumo dare ſignum: nec ante clamorem tollere, quam ab ſe ſigno accepto pugnam cœptam arbitrari poſſet. Nocte itinera fieri jubet: & pernox forte luna erat: interdiu cibi quietiſque ſumeret tempus. ducem promiſſis ingentibus oneratum, ſi fides exſtet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimiſſis, eo intentius Romanus undique inſtat capi ſtationes.

Cap. XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepiſſe, ac tenere ſe fumo ſignificarent; tum vero trifariam diviſis copiis conſul valle media cum militum robore ſuccedit: cornua dextra lævaque admovet caſtris. nec ſegnius hoſtes obviam eunt: & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paullo ſuperior eſt Romanus miles, & virtute & ſcientia, & armorum genere. Poſteaquam multis vulneratis interfectiſque recepere ſe regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos; temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum anguſtias frequenti agmine petunt Theſſaliam. Romani quoad tutum fuit inſecuti, cædentes ſpoliantesque cæſos, caſtra regia, etiam ſine defenſoribus, difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in ſuis caſtris manſerunt.

Cap. XIII. Poſtero die conſul per ipſas anguſtias, qua ſe inter valles flumen inſinuat, hoſtem ſequitur. Rex primo die ad caſtra Pyrrhi pervenit. locus quem ita vocant, eſt in Triphylia terra Melotidis. inde poſtero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. ipſi montes Epiri ſunt, interjecti Macedoniæ, Theſſaliæque. Latus, quod vergit in Theſſaliam, oriens ſpectat: ſeptentrio à Macedonia objicitur. Veſtiti frequentibus ſilvis ſunt. juga ſumma, campos patentes, aquaſque perennes habent. Ibi ſtativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo eſt, utrum protinus in regnum ſe reciperet, an reverti in Theſſaliam poſſet. Inclinavit ſententia, ſuum in Theſſaliam agmen dimitteret, Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui ſequi poſſent, ſedibus excibat: oppida incendebat: rerum ſuarum, quas poſſent, ferendarum ſecum dominis jus fiebat: cætera militis præda erat. nec quod ab hoſte crudelius pati poſſent, reliqui quicquam fuit, quam quæ ab ſociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, ſed è terra mox futura hoſtium, corpora ſaltem eripere ſociorum volebat. ita evaſtata ſunt oppida, Phacium, Ireſiæ, Euhydrium, Eretria, Palæphatus. Pheras quum peteret, excluſus, quia res egebat mora ſi expugnare vellet, nec tempus erat; omiſſo incepto, in Macedoniam tranſcendit. Nam, etiam Ætolos appropinquare fama erat.

progreſſos. neque impunita temeritate inde recepiſſent ſeſe, ni clamor primum à tergo auditus, dein pugna etiam cœpta, amentes repentino terrore regios feciſſet. Pars in fugam effuſi ſunt: pars, quia magis locus fugæ deerat, quam quod animi ſatis eſſet ad pugnam, quum ſubſtitiſſent; ab hoſte, & à fronte & ab tergo urgente, circumventi ſunt. Deleri totus exercitus potuit, ſi fugientes perſecuti victores eſſent: ſed equitem anguſtiæ locorumque aſperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuſe ac ſine reſpectu fugit: dein quinque millium ſpatium progreſſus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, ſuſpicatus eſſet, ſequi non poſſe hoſtem, ſubſtitit in tumulo quodam, dimiſitque ſuos per omnia juga valleſque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amiſſis, cætera omnis multitudo, velut ſignum aliquod ſecuta, in unum quum conveniſſet, qui audito prælio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evaſtatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, tranſgreſſi inde in Theſſaliam Cymines & Angeas primo impetu potiti ſunt. à Metropoli dum vaſtant agros, concurſu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulſi ſunt. Callithera inde aggreſſi, ſimilem impetum oppidanorum pertinacius ſuſtinuerunt: compulſiſque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia ſpes nulla admodum expugnandi erat, abſceſſerunt. Theuma inde, & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ ſimili metu à cultoribus deſertæ ſunt. Hoc ſedibus ſuis extorre agmen in præſidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio eſſet, ducebatur: incondita inermiſque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis cæſa eſt. Xyniæ deſertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens caſtellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis geſta. Nec Amynander atque Athamanes poſt famam proſperæ pugnæ Romanorum quieverunt.

Cap. XIV. Cæterum Amynander, quia ſuo militi parum fidebat, petito ab conſule modico præſidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, ſitum inter Gomphos fauceſque anguſtas, quæ ab Athamania Theſſaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies ſumma vi urbem tuentes, quum ſcalas ad mœnia erexiſſet, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum, ingentem terrorem Theſſalis intulit. dedidere deinceps ſeſe, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Liſinas, & Stimonem, & Lampſum habent, aliaque caſtella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique ſummoto Macedonum metu, in aliena victoria ſuam prædam faciunt, Theſſaliaque à tribus ſimul exercitibus, incerta quem hoſtem, quemve ſocium crederet, vaſtatur; conſul faucibus, quas fuga hoſtium aperuerat, in regionem Epiri tranſgreſſus, etſi probe ſcit cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ faviſſent; tamen quia ab ſatisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt, ex præſenti eos potius, quam ex præterito æſtimat habitu, & ipſa facilitate veniæ animos eorum in poſterum conciliat. Miſſis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in ſinum venirent Ambracium; ipſe progreſſus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio poſuit caſtra: eodem Amynandro cum ſuis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quam ut duces in Theſſaliam haberet. ab eodem conſilio, & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

Cap. X V.

in campos Theſſaliæ, quum jam omnia exercitui deeſſent, quia Epirotarum pepercerat agris; explorato ante, utrum Leucadem ac ſinum Ambracium onerariæ tenuiſſent; frumentatum Ambraciam invicem cohortes miſit. & eſt iter à Gomphis Ambraciam, ſicut impeditum ac difficile, ita ſpatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, tranſvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia ſunt caſtra. Inde Atracem eſt profectus. decem ferme millia ab Lariſſa abeſt: ex Perræbia oriundi ſunt: ſita eſt urbs ſuper Peneum amnem. Nihil trepidavere Theſſali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus ſicut in Theſſaliam ipſe progredi non audebat, ita intra Tempe ſtativis poſitis, ut quiſque locus ab hoſte tentabatur, præſidia per occaſiones ſubmittebat.

Cap. X V I. Sub idem fere tempus, quo conſul adverſus Philippum primum in Epiri faucibus caſtra poſuit, & L. Quintius frater conſulis, cui claſſis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab ſenatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram tranſvectus, poſtquam profectam inde claſſem audivit, nihil morandum ratus, quam ad Zamam inſulam aſſecutus eſſet, dimiſſo L. Apuſtio, cui ſucceſſerat; tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu ſequebantur, pervenit. A Malea, juſſis cæteris quantum maxime poſſent maturate ſequi, ipſe tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apuſtio legato ad præſidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Aſia claſſes profectæ, una cum Attalo rege: (eæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera, viginti navium tectarum. Ageſimbrotus præerat. hæ circa Andrum inſulam claſſes conjunctæ, Eubœam inde exiguo diſtantem freto trajecerunt. Caryſtio-

Cap. XV. Primam urbium Theſſaliæ Phaleriam eſt aggreſſus. duo millia Macedonum in præſidio habebat, qui primo ſumma vi reſtiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant: ſed oppugnatio continua, non die non nocte remiſſa; quum conſul in eo verti crederet cæterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſuſtinuiſſent; vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & à Piera dedentes urbes venerunt. venia eiſdem petentibus datur. Phaleria incenſa ac direpta eſt. Inde Æginium petit. quem locum quum vel modico præſidio tutum ac prope inexpugnabilem vidiſſet, paucis in ſtationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. digreſſuſque

rum primum agros vaſtarunt: deinde ubi Caryſtus præſidio à Chalcide raptim miſſo, firma viſa eſt, ad Eretriam acceſſerunt. Eodem & L. Quintius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito venit. juſſitque, ut quæ ex ſua claſſe veniſſent naves, Eubœam peterent. Eretria ſumma vi oppugnabatur: nam & trium junctarum claſſium naves omnis generis tormenta machinaſque ad urbium excidia ſecum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia: deinde feſſi vulneratique aliquot, quum & muri partem everſam operibus hoſtium cernerent, ad deditionem inclinarunt. ſed præſidium erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant: & Philocles regius præfectus à Chalcide nuncios mittebat, ſe in tempore aſſuturum, ſi ſuſtinerent obſidionem. Hæc mixta metu ſpes ultra quam vellent aut quam poſſent, trahere eos tempus cogebat. deinde, poſteaquam Philoclem repulſum, trepidantemque refugiſſe Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum veniam fidemque ejus petentes miſerunt. Dum in ſpem pacis intenti, ſegnius munera belli obeunt, & ea modo parte, qua murus dirutus erat, cæteris neglectis ſtationes armatas opponunt; Quintius noctu ab ea parte, quæ minime ſuſpecta erat, impetu facto, ſcalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique & argenti, haud ſane multum fuit: ſigna, tabulæ priſcæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine, aut opibus cæteris inventa.

Cap. XVII. Caryſtus inde repetita, unde priuſquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo urbe deſerta in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas conceſſa eſt: Macedonibus treceni nummi in capita ſtatutum eſt pretium: & ut armis traditis abirent. Hac ſumma redempti, in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Conſul interim omnium ſpe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & ea, qua minimum crediddiſſet, reſiſtebant hoſtes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: ſi aditum armatis in urbem patefeciſſet, fugam inde cædemque hoſtium fore, qualis captis urbibus fieri ſolet. cæterum, poſteaquam parte muri arietibus decuſſa, per ipſas ruinas tranſcenderunt in urbem armati; illud principium velut novi atque integri laboris fuit.

matorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem ſub ſignis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipſi vocant) ſi poſſent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca anguſta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hoſti aptius erat. ubi conferti haſtas ingentis longitudinis præ ſe Macedones objeciſſent, velut in conſtructam denſitate clypeorum teſtudinem, Romani pilis nequicquam emiſſis quum ſtrinxiſſent gladios; neque congredi propius, neque præcidere haſtas poterant: & ſi quam inciſiſſent aut præfregiſſent, haſtile fragmento ipſo acuto inter ſpicula integrarum haſtarum velut vallum explebat. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præſtabat latera: nec ex longo ſpatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat. quæ res turbare ordines ſolet. Acceſſit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam quum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota una in altiorem orbitam depreſſa ita turrim inclinavit, ut ſpeciem ruentis hoſtibus, trepidationemque inſanam ſuperſtantibus armatis præbuerit.

Cap. XVIII. Quum parum quicquam ſuccederet, conſul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: ſimul nec maturam expugnandi ſpem, nec rationem procul à mari, & in evaſtatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obſidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui ſimul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet; & tecta ad hibernandum legionibus præberet; Anticyra in Phocide in Corinthium verſa ſinum, ad id opportuniſſime ſita viſa; quia nec procul Theſſalia, hoſtiumque locis abibant: & ex adverſo Peloponneſum exiguo maris ſpatio diviſam: ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem & Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam ſine certamine nam Macedones, qui in præſidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, ſi armis potius & virtute, quam mœnibus urbem tuerentur; conferti, pluribus introrſus ordinibus acie firmata, quum tranſcendere ruinas ſenſiſſent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id conſul ægre paſſus, nec eam ignominiam, ad unius modo expugnandæ moram urbis, ſed ad ſummam univerſi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui ſtrage ſemiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim ar-

cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambryſus inde, Hyampoliſque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelſo ſita eſt, nec ſcalis nec operibus capi poterat. Laceſſendo miſſilibus eos, qui in præſidio erant, quum ad excurſiones elicuiſſent, refugiendo invicem inſequendoque, & levibus ſine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia caſtella Phocidis terrore magis, quam armis in poteſtatem venerunt. Elatia clauſit portas: nec niſi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur

bantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

Cap. XIX. Elatiam obſidenti conſuli rei majoris ſpes affulſit; Achæorum gentem ab ſocietate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Ariſtænus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Claſſis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis ſtabat, parabantque communi omnes conſilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus eſt, priuſquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti; pollicentes, ſi ab rege ad Romanos defeciſſent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore conſule legati à fratre ejus L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Athenienſibus, ad Achæos miſſi. Sicyone datum iis eſt concilium. Erat autem non admodum ſimplex habitus animorum inter Achæos terrebat eos Lacedæmonius, gravis & aſſiduus hoſtis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipſum ſuſpectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æſtimantes, graviorem poſt bellum dominum futurum cernebant. neque ſolum quid in ſenatu quiſque civitatis ſuæ, aut in communibus conciliis gentis pro ſententia dicerent, ignorabant: ſed ne ipſis quidem ſecum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, ſatis conſtabat. Ad homines ita incertos introductis legatis poteſtas dicendi facta eſt. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, poſt eos Rhodii diſſeruerunt. Philippi deinde legatis dicendi poteſtas facta eſt. poſtremi Athenienſes, ut refellerent Macedonum dicta, auditi ſunt. Ii ferè atrociſſime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba paſſi erant, invecti ſunt. Et illa quidem concio ſub occaſum ſolis, tot legatorum perpetuis orationibus die abſumpto, dimiſſa eſt.

& circulis, quum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio ad eam rem unam indicto quum legatorum utrimque verba audieritis, quum referant magiſtratus, quum præco ad ſuadendum vocet, obmutuiſtis. Si non cura communis ſalutis, ne ſtudia quidem. quæ in hanc aut illam partem animos veſtros inclinarunt, vocem cuiquam poſſunt exprimere? quum præſertim nemo tam hebes ſit, qui ignorare poſſit, dicendi ac ſuadendi quod quiſque aut velit, aut optimum putet, nunc occaſionem eſſe priuſquam quicquam decernamus. Ubi ſemel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante diſplicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum. Hæc adhortatio prætoris, non modo quemquam unum elicuit ad ſuadendum; ſed ne fremitum quidem, aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

Cap. XXI. Tum Ariſtænus prætor rurſus: *Non magis conſilium vobis, principes Achæorum, deeſt, quam lingua: ſed ſuo quiſque in periculo in commune conſultum non vult. forſitan ego quoque tacerem, ſi privatus eſſem. nunc prætor, video, aut non dandum concilium legatis fuiſſe, aut inde ſine reſponſo eos dimittendos non eſſe. Reſpondere autem niſi ex veſtro decreto qui poſſum? Et quando nemo veſtrum, qui in hoc concilium advocati eſtis, pro ſententia quicquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum heſterno die dictas pro ſententiis percenſeamus: perinde ac ſi non poſtulaverint quæ è re ſua eſſent, ſed ſuaſerint quæ nobis cenſerent utilia eſſe. Romani Rhodiique, & Attalus ſocietatem amicitiamque noſtram petunt: & in bello, quod adverſus Philippum gerunt, ſe à nobis adjuvari æquum cenſent. Philippus ſocietatis ſecum admonet & jurisjurandi: modo poſtulat ut ſecum ſtemus, modo ne interſimus armis, contentum ait ſe eſſe. Nulline venit in mentem, cur qui nondum ſocii ſunt, plus petant, quam* mina eſt.

Cap. XX. Poſtero die advocatur concilium, ubi quum per præconem, ſicut Græcis mos eſt, ſuadendi, ſi quis vellet, poteſtas à magiſtratibus facta eſſet, nec quiſquam prodiret; diu ſilentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, ſi quibus ſua ſponte volutantibus res inter ſe pugnantes obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque inſuper turbaverant; utrimque quæ difficilia eſſent promendo, admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem Ariſtænus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret. *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achæi, ſunt, quibus in conviviis,*

ſocius? Non fit hoc neque modeſtia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam poſtulantibus, & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana claſſis ad Cenchreas ſtat, urbium Eubœæ ſpolia præ ſe ferens: conſulem, legioneſque ejus exiguo maris ſpatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini. cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adverſus Romanos, modo egerit. qui ſi ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis, & ab Romanis defendat; non modo præſidium, quo nos tueatur, ſed ne quid reſpondeat quidem nobis, ſit inventurus. non, Hercle magis, quam ipſe Philippus priore anno, qui pollicendo ſe adverſus Nabidem bellum geſturum, quum tentaſſet noſtram juventutem hinc in Eubœam extrahere, poſteaquam nos neque decernere id ſibi præſidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus ſocietatis ejus, quam nunc jactat, vaſtandos depopulandoſque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter ſe oratio Cleomedontis viſa eſt. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eumdem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo geſſerint, dicebat. Cur igitur noſtrum ille auxilium abſens petit potius, quam præſens nos veteres ſocios ſimul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos dico? Quid ita paſſus eſt Eretriam Caryſtumque capi? quid ita tot Theſſaliæ urbes? quid ita Locridem, Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur exceſſit faucibus Epiri, clauſtriſque illis inexpugnabilibus ſuper Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem inſidebat, ſaltu, penitus in regnum abiit? Si ſua voluntate tot ſocios reliquit hoſtibus diripiendos, quid recuſare poteſt, quin & ſocii ſibi conſulant? ſi metu; nobis quoque ignoſcat timentibus. Si victus armis ceſſit, Achæi arma Romana ſuſtinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non ſuſtinuiſtis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis, nec viribus, nunc bellum gerere, quam antea geſſerint, potius quam res ipſas intueamur? Ætolos tum claſſe adjuverunt: nec duce conſulari, nec exercitu bellum geſſerunt. Sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant. mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequicquam opem Romanorum implorantes depopularetur. nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per ſexdecim annos velut intra viſcera Italiæ toleraverunt, non præſidium Ætolis bellantibus miſerunt, ſed ipſi duces pertineant, quæ in terra Attica ſcelera in ſuperos inferoſque Deos ſunt admiſſa: multo minus, quam quæ Ciani, Abydenique qui procul à nobis abſunt, paſſi ſunt: noſtrorum ipſi vulnerum, ſi vultis, obliviſcamur: cædes direptioneſque bonorum Meſſenæ in media Peloponneſo factas, & hoſpitem Cypariſſiæ Garitenem, contra jus omne ac fas, inter epulas prope ipſas occiſum: & Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum ſenem infelicem parentem etiam appellare ſolitus eſſet, interfectos: filii etiam uxorem libidinis cauſſa in Macedoniam aſportatam: cætera ſtupra virginum, matronarumque oblivioni dentur. Ne ſint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuiſtis omnes: nam quæ alia tacendi advocatis in concilium cauſſa eſt? Cum Antigono mitiſſimo ac juſtiſſimo rege, & de nobis omnibus optimè merito exiſtimemus diſceptationem eſſe. num id poſtularet facere nos, quod tum fieri non poſſet? Peninſula eſt Peloponneſus, anguſtis Iſthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior atque opportunior, quam navali bello. ſi centum tectæ naves, & quinquaginta leviores apertæ, & triginta Iſſaici lembi maritimam oram vaſtare, & expoſitas prope in ipſis littoribus urbes cœperint oppugnare, in mediterraneas ſcilicet nos urbes recipiemus? tamquam non inteſtino, & hærente in ipſis viſceribus uramur bello? Quum terra Nabis, & Lacedæmonii, mari Romana claſſis urgebunt; unde regiam ſocietatem, & præſidia Macedonum implorem? an ipſi noſtris armis ab hoſte Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello ſumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent: ne quæramus quemadmodum cæteris exemplo ſimus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac ſumma ope petendum erat, faſtidire. metu enim videlicet compulſi in aliena terra, quia ſub umbra auxilii veſtri latere volunt, in ſocietatem veſtram confugiunt, ut portubus veſtris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in poteſtate *belli arma terra marique ſimul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam conſul ſumma vi gerit bellum. Sulpicius in ipſa Macedonia congreſſus, fudit fugavitque regem; partem opulentiſſimam regni ejus depopulatus. nunc Quintius tenentem clauſtra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, caſtris exuit: fugientem in Theſſaliam perſecutus, præſidia regia, ſociaſque ejus urbes prope in conſpectu regis ipſius expugnavit. Ne ſint vera quæ Athenienſes modo legati de crudelitate, avaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos habent, terras quaſcumque adeunt, extemplo ditionis ſuæ faciunt. Quod rogant, cogere poſſunt: quia pepercisſe volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tamquam mediam & tutiſſimam vobis viam conſilii, ut quieſceretis, abſtineretiſque armis, oſtendebat; ea non media, ſed nulla via eſt. Etenim præterquam quod aut accipienda, aut aſpernanda vobis Romana ſocietas eſt; quid aliud quam nuſquam gratia ſtabili, velut qui eventum exſpectaverimus, ut fortunæ applicaremus noſtra conſilia,* *præda victoris erimus! Nolite, ſi, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, faſtidire. Non quemadmodum hodie utrumque vobis licet, ſic ſemper liciturum eſt. nec ſæpe, nec diu eadem occaſio erit. Liberare vos à Philippo jamdiu magis vultis, quam audetis. Sine veſtro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis claſſibus exercitibuſque mare trajecerunt. Hos ſi ſocios aſpernamini, vix ſanæ mentis eſtis: ſed aut ſocios, aut hoſtes habeatis, oportet.*

Cap. XXII. Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum aſſenſu, aliorum inclementer aſſentientes increpantium. & jam non ſinguli tantum, ſed populi univerſi inter ſe altercabantur: tum inter magiſtratus gentis (Demiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo ſegnius, quam inter multitudinem eſſe. quinque relaturos ſe de ſocietate Romana ajebant, ſuffragiumque daturos: quinque lege cautum teſtabantur, ne quod adverſus Philippi ſocietatem eſſet, aut referre magiſtratibus, aut decernere concilio jus eſſet. Hic quoque dies jurgiis eſt conſumptus. Supererat unus juſti concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri in quem adeo exarſere ſtudia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhiſiaſus Pellenenſis erat, filium Demiurgum, nomine Memnonem habebat; partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique ſententias prohibebat. Is diu obteſtatus filium, ut conſulere Achæos communi ſaluti pateretur, neu pertinacia ſua gentem univerſam perditum iret; poſteaquam parum proficiebant preces juratus ſe eum ſua manu interem-

ceſſerunt: veniaque iis hujus ſeceſſionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

Cap. XXIII. Cæteri populi Achæorum, quum ſententiæ perrogarentur, ſocietatem cum Attalo ac Rhodiis præſenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injuſſu populi non poterat rata eſſe, in id tempus, quo Romam mitti legati poſſent, dilata eſt. in præſentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, jam urbem ipſam Quintio oppugnante. Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sicyonem, poſuerunt caſtra. Romani ad Cenchreas verſam partem urbis. Attalus traducto per Iſthmum exercitu, ab Lechæo alterius maris portu, oppugnabant primo ſegnius, ſperantes ſeditionem intus fore inter oppidanos ac regium præſidium. poſteaquam uno animo omnes, & Macedones tamquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præſidii Androſthenem haud ſecus quam civem & ſuffragio creatum ſuo imperio juſto patiebantur; omnis inde ſpes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis, quum Macedones concurriſſent, atrox prælium inter eos ac Romanos ortum eſt. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: aſſumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcoſque facile prurum, nec pro filio, ſed pro hoſte habiturum; minis pervicit, ut poſtero die conjungeret iis ſe, qui referebant. qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac præ ſe ferentibus, quid decreturi eſſent; Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argivorum priuſquam decretum fieret, conſurrexerunt, ac reliquerunt concilium: neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos avorum memoria pulſos ab Lacedæmoniis reſtituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper direptiſque ab exercitu Romano, quum redimi eos ubicunque ſervirent, Philippus juſſiſſet, non libertatem modo, ſed etiam patriam reddiderat. Jam Argivi, præterquam quod Macedonum reges ab ſe oriundos credunt, privatis etiam hoſpitiis, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam ſocietatem jubendam, ex-

loco pulſuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum ſecuti, pars navales ſocii relictis nuper claſſibus, ad ſpem honoratioris militiæ tranſgreſſi. hos deſperata ſalus, ſi Romani viciſſent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promontorium eſt adverſus Sicyonem, Junoniis quam vocant Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, ſeptem millia ferme paſſuum. eo Philocles regius & ipſe præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præſto fuere ab Corintho lembi, qui præſidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus, incenſis operibus omittendæ extemplo oppugnationis. Pertinacius Quintius in incepto perſtabat. is quoque ut pro omnibus portis diſpoſita vidit præſidia regia, nec facile erumpentium impetus ſuſtineri poſſe, in Attali ſententiam conceſſit. ita irrito incepto, dimiſſis Achæis, reditum ad naves eſt. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

Cap. XXIV. Dum hæc ab navali exercitu geruntur, Conſul in Phocide ad Elatiam caſtris poſitis, primo colloquiis rem per principes Elatienſium tentavit: poſteaquam nihil eſſe in manu ſua, & plures validioreſque eſſe regios quam oppidanos, reſpondebatur; tum ſimul ab omni parte operibus armiſque urbem eſt aggreſſus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac ſtrepitu nudaſſet urbem, ſimul & cohors Romana per apertum recenti ſtrage iter invaſit: & ex omnibus oppidi partibus, relictis ſuis quiſque ſtationibus, in eum, qui premebatur impetu hoſtium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani, & ruinas muri ſupervadebant, & ſcalas ad ſtantia mœnia inferebant. & dum in unam partem oculos animoſque hoſtium certamen averterat, pluribus locis ſcalis capitur murus, armatique in urbem tranſcenderunt. quo tumultu audito, territi hoſtes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque inſequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur conſul. qua direpta, miſſis in arcem, qui vitam regiis, ſi abire vellent inermes, libertatem Elatienſibus pollicerentur, fideque in hæc data, poſt paucos dies arcem recepit.

Cap. XXV. Cæterum adventu in Achaiam Philoclis regii præfecti, non Corinthus tantum liberata obſidione, ſed Argivorum quoque civitas per quoſdam principes Philocli prodita eſt; tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut ominis cauſſa prætores pronunciare Jovem, Apollinemque, & Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjicere-

ſolis, qui idem quod Macedones ſentirent, nedum adjunctis Macedonibus eſſe, quos ne Romani quidem ad Corinthum ſuſtinuiſſent) primo nihil, nec ducem nec ipſos movit: poſt paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen caſum, ſi pertinacior dux fuiſſet, videbantur ſubituri. Æneſidemus, ne flos Achæorum juventutis ſimul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle ut abire illis liceret, ipſe quo loco ſteterat armatus cum paucis clientibus, non exceſſit. Miſſus à Philocle qui quæreret, quid ſibi vellet; nihil fatus, tantummodo cum projecto præ ſe clypeo ſtaret; in præſidio creditæ urbis moriturum ſe armatum reſpondit. tum juſſu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et poſt pactam inter Achæos & Romanos ſocietatem, duæ nobiliſſimæ civitates, Argi & Corinthus, in poteſtate regis erant.

Cap. XXVI. Hæc ab Romanis ea æſtate in Græcia terra marique geſta. In Gallia nihil ſane memorabile ab Sext. Ælio conſule geſtum. quum duo exercitus in provincia habuiſſet; unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius Proconſul præfuerat (ipſe ei C. Ælium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit. totum prope annum Cremonenſibus Placentiniſque cogendis redire in colonias, unde belli caſibus diſſipati erant, conſumpſit. Quemadmodum Gallia præter ſpem quieta eo anno fuit, ita circa urbem ſervilis prope tumultus excitatus eſt. Obſides Carthaginienſium Setiæ cuſtodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis ſervorum erat: augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipſis Setinis captiva aliquot nationis ejus tur, cujus nomen poſt pactam cum Romanis ſocietatem quia præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus. deinde clamor ſubiicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem uſurpare · donec cum ingenti aſſenſu nomen recitatum eſt. Hujus fiducia favoris Philocles arceſſitus, nocte occupat collem imminentem urbi (Lariſſam eam arcem vocant) poſitoque ibi præſidio, quum lucis principio ſignis infeſtis ad ſubjectum arci forum vaderet, inſtructa acies ex adverſo occurrit. Præſidium erat Achæorum nuper impoſitum; quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Æneſidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio miſſus, qui excedere urbe juberet (neque enim pares eos oppidanis

ex præda empta mancipia. Quum conjurationem feciſſent, miſſis ex eo numero qui in Setino agro, deinde circa Morbam & Circeios ſervitia ſollicitarent; ſatis jam omnibus præparatis; ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant: Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum eſt. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraque erant, expoſuerunt. quibus domi cuſtodiri juſſis, prætor, ſenatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent, proficiſci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam juſſus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris ſacramento rogatos arma capere & ſequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehenſis, fuga ſervorum ex oppido facta eſt. dimiſſi deinde per agros, qui veſtigarent. Egregia duorum opera ſervorum indicum, & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres juſſerunt: ſervis vicena quina millia æris, & libertatem. pretium eorum ex ærario ſolutum eſt dominis. Haud ita multo poſt, ex ejuſdem conjurationis reliquiis, nunciatum eſt, ſervitia Præneſte occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, ſupplicium ſumpſit. In timore civitas fuit, obſides captivoſque Pœnorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos ſervatæ. Juſſique circumire eas minores magiſtratus: & triumviri carceris lautumiarum intentiorem cuſtodiam habere juſſi: & circa nomen Latinum à prætore literæ miſſæ; ut & obſides in privato ſervarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quam in carceris publici cuſtodia eſſent.

Cap. XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CCXLVI pondo in Capitolio poſuerunt: gratiaſque ſenatui egerunt, quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxiſſet. Eadem æſtate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modium ducenta millia, ab rege Maſaniſſa ad exercitum, qui in

Q. Minucius Thermus, & Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater inſtaurati.

Cap. XXVIII. Cn. Cornelio, & Q. Minucio Conſulibus, omnium primum de provinciis conſulum prætorumque actum. Prius de prætoribus tranſacta res, quæ tranſigi ſorte poterat. urbana Sergio, peregrina juriſdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hiſpaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem eſt ſortitus. Conſulibus Italiam Macedoniamque ſortiri parantibus, L. Oppius, & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia eſſet: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuiſſet, quam quod vixdum inchoatis rebus in ipſo conatu gerendi belli prior Conſul revocaretur. Quartum jam annum eſſe ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem, & exercitum ejus, Sulpicium majorem partem anni abſumpſiſſe. Villium congredientem cum hoſte, re infecta revocatum. Quintium rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum: ita geſſiſſe tamen res, ut ſi aut maturius in provinciam veniſſet, aut hiems magis ſera fuiſſet, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut niſi ſucceſſor impediat, perfecturus æſtate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt, ut conſules in ſenatus auctoritate fore dicerent ſe, ſi idem tribuni facerent. Permittentibus utriſque liberam conſultationem, Patres conſulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogarunt imperium, donec ſucceſſor ei veniſſet. Conſulibus binæ legiones decretæ: & ut bellum

Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & veſtimenta exercitui miſſa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; ſanctus & innocens, aſperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fugatique ex inſula fœneratores, & ſumptus, quos in cultum prætorum ſocii facere ſoliti erant, circumciſi, aut ſublati. Sext. Ælius Conſul ex Gallia comitiorum cauſſa Romam quum rediſſet, creavit Conſules C. Cornelium Cethegum, & Q. Minucium Rufum. Biduo poſt, prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati; creſcentibus jam provinciis, & latius pateſcente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulſo, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Sillus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. ædiles curules,

cum Gallis Ciſalpinis, qui defeciſſent à populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam ſupplementum decretum; peditum quinque millia, & trecenti equites, & ſociorum navalium tria millia. Præeſſe idem qui præerat claſſi, L. Quintius Flamininus juſſus. Prætoribus in Hiſpanias octona millia peditum ſocium ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hiſpaniis militem. & terminare juſſi, qua ulterior citeriorve provincia ſervaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui Conſules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

Cap. XXIX. Prius quam Conſules prætoreſque in provincias proficiſcerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romæ, quod & Fregellis murus & porta de cœlo tacta erant: & Fruſinone inter noctem lux orta:

& Ariculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingreſſi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem ſolum, ſed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius Tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ, in oram maritimam deducerentur: duæ ad oſtia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad caſtrum Salerni. His Buxentum adjectum. tricenæ familiæ in ſingulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magiſtratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebuſque aliis divinis humaniſque, quæ per ipſos agenda erant, perfectis, Conſules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Inſubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis aſſumptis, Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orſus eſt bellum. Oppida Claſtidium & Litutium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejuſdem civitates, Celelates, Cerdiciateſque ſeſe dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Bojos, Ilvates Ligurum, ſub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia eſſe dicebantur, quæ ſe dediderant.

Cap. XXX. Inde in agrum Bojorum legiones duxit. Bojorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque ſe Inſubribus & Cenomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus Conſules rem geſturos, ut & ipſi collatas in unum vires firmarent. Poſteaquam fama accidit, alterum Conſulem Bojorum urere agros; ſeditio extemplo orta eſt. Poſtulare Boji, ut laborantibus opem univerſi ferrent. Inſubres negare ſe ſua deſerturos. Ita diviſæ copiæ, Bojiſque in agrum ſuum tutandum profectis, Inſubres cum Cenomanis ſuper amnis Mincii ripas conſederunt. Infra eum locum quinque millia paſſuum, & conſul Cornelius eidem flumini ca-

erat tamen quædam ſuſpicio animis, labare fidem ſociorum. Itaque quum in aciem eduxiſſent, neutrum iis cornu committere auſi, ne ſi dolo ceſſiſſent, rem totam inclinarent, poſt ſigna in ſubſidiis eos locaverunt. Conſul principio pugnæ vovit ædem Soſpitæ Junoni, ſi eo die hoſtes fuſi fugatique eſſent. A militibus clamor ſublatus, compotem voti Conſulem ſe facturos, & impetus in hoſtes eſt factus. Non tulerunt Inſubres primum concurſum. quidam & à Cenomanis terga repente in ipſo certamine aggreſſis, tumultum ancipitem injectum auctores ſunt, cæſaque in medio quinque & triginta millia hoſtium, quinque millia & ſeptingentos vivos captos: in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli cauſſa fuiſſet: ſigna militaria centum triginta, & carpenta ſupra ducenta. Oppida, quæ defectionem ſecuta erant, dediderunt ſe Romanis.

Cap. XXXI. Minucius conſul primo effuſis populationibus peragraverat fines Bojorum: deinde, ut relictis Inſubribus ad ſua tuenda receperant ſeſe, caſtris ſe tenuit, acie dimicandum cum hoſte ratus. Nec Boji detrectaſſent pugnam, niſi fama victos Inſubres allata animos fregiſſet. Itaque relicto duce caſtriſque, diſſipati per vicos, ſua ut quiſque defenderent, rationem gerendi belli hoſti mutarunt. omiſſa enim ſpe per unam dimicationem rei decernendæ, rurſus populari agros & urere tecta, vicoſque expugnare cœpit. Per eoſdem dies Claſtidium incenſum. inde in Liguſtinos Ilvates, qui ſoli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Inſubres acie victos, Bojos, ita ut tentata ſpem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ conſulum è Gallia de geſtis proſpere ſub idem tempus Romam allatæ. M'. Sergius prætor urbanus in ſenatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. ſupplicatio in quatriſtra applicuit. inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat; ut ſatis comperit, non ex auctoritate ſeniorum juventutem in armis eſſe, nec publico conſilio Inſubrium defectioni Cenomanos ſe adjunxiſſe; excitis ad ſe principibus, ibi agere ac moliri cœpit, ut deſciſcerent ab Inſubribus Cenomani, & ſignis ſublatis aut domos redirent, aut ad Romanos tranſirent. Et id quidem impetrari nequiit. in id data fides Conſuli eſt, ut in acie aut quieſcerent, aut ſi qua etiam occaſio fuiſſet, adjuvarent Romanos. Hæc ita conveniſſe Inſubres ignorabant: ſub-

duum decreta.

Cap. XXXII. Hiems jam eo tempore erat, quam T. Quintius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna diſpoſita haberet. Opunte ſeditio orta eſt. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arceſſebat. Ætoli, priores venerunt: ſed opulentior factio, excluſis Ætolis, miſſoque ad imperatorem Romanum nuncio, uſque ad adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præſidium: neque ut diſcederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate impetrantis conſulis Romani, perpelli potuerunt. Mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate conceſſum regi eſt. non quin cuperet Quintius per ſe partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum (necdum enim ſciebat, utrum ſucceſſor ſibi alter ex novis conſulibus mitteretur, an, quod ſumma vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur) aptum autem fore colloquium credebat, ut ſibi liberum eſſet, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In ſinu Maliaco prope Nicæam littus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis & una nave roſtrata venit. Erant cum eo principes Macedonum & Achæorum exul vir inſignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, & Dionyſodorus Attali legatus, & Ageſimbrotus præfectus Rhodiæ claſſis, & Phæneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Ariſtænus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus progreſſus, quum rex in proram navis in anchoris ſtantis proceſſiſſet; *Commodius*, inquit, *ſi in terram egrediaris, & ex propinquo dicamus invicem, audiamuſque.* Quum rex facturum ſe id negaret; *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille ſuperbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos immortales. non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Ætolis. Iſtud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum eſt, qui cum hoſte ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides ſit. Non tamen*, inquit rex, *T. Quinti, par perfidiæ præmium eſt, ſi fraude agatur, Philippus & Phæneas. neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum ſubſtituant.*

voſque, quæ ad Cium navali prælio capta eſſent, & Nicephorium, Veneriſque templum, quæ ſpoliaſſet evaſtaſſetque, pro incorruptis reſtitui; Rhodii, Peræam (regio eſt continentis adverſus inſulam, vetuſtæ eorum ditionis) repetebant, poſtulabantque, *præſidia deduci ab Jaſſo, & Bargyliis, & Euromenſium urbe, & in Helleſponto Seſto atque Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris reſtitui, & liberari omnia Aſiæ emporia portuſque.* Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, poſtulaſſet, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris aut ditionis eorum fuiſſent; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir (ut inter Ætolos) facundus. *Jamdudum ſe reticere*, ait, *non quo quicquam agi putet eo colloquio, ſed ne quem ſociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam geſſiſſe. In colloquiis inſidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis ſignis dimicare, ſed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non ſic antiquos Macedonum reges, ſed acie bellare ſolitos, urbibus parcere quantum poſſent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum poſſeſſione dimicetur tollentem, nihil ſibi præter bellum relinquere, quod conſilium eſſe? Plures priore anno ſociorum urbes in Theſſalia evaſtaſſe Philippum, quam omnes qui unquam hoſtes Theſſaliæ fuerint. ipſis quoque Ætolis eum plura ſociorum, quam hoſtem ademiſſe. Lyſimachiam pulſo prætore & præſidio Ætolorum occupaſſe eum. Cium item ſuæ ditionis urbem funditus evertiſſe ac deleſſe. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias,* Cap. XXXIII. Secundum hæc ſilentium fuit. Quum Romanus eum æquum cenſeret priorem dicere, qui periſſet colloquium; Rex, ejus eſſe priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, *Simplicem ſuam orationem eſſe. ea enim ſe dicturum, quæ ni fiant, nulla ſit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præſidia eſſe. captivos & transfugas ſociis populi Romani reddendos. reſtituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ poſt pacem in Epiro factam occupaſſet. Ptolomæo regi Ægypti reddendas urbes, quas poſt Philopatoris Ptolomæi mortem occupaſſet. Suas populique Romani conditiones has eſſe: cæterum & ſociorum audiri poſtulata verum eſſe.* Attali regis legatus, *Naves capti-*

Echinum, Lariſſam, & Pharſalum.

Cap. XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus, navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit, Orſum eum dicere in Ætolos maxime violenter, Phæneas interfatus, *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum eſſe. Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam cæco;* jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ. & erat dicacior natura, quam regem decet & ne inter ſeria quidem riſu ſatis temperans. Indignari inde cœpit, *Ætolos, tanquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia ſit, dicere non poſſint. Ipſius enim Ætoliæ, Agræos Apodeotaſque & Amphilochos, quæ permagna eorum pars ſit, Græciam non eſſe. An quod a ſociis eorum non abſtinuerim,* ju-

juſtam querelam habent, quum ipſi pro lege hunc morem antiquitus ſervent, ut adverſus ſocios ipſi ſuos, publica tantum auctoritate dempta, juventutem ſuam militare ſinant, & contrariæ perſæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnavi, ſed Pruſiam ſocium & amicum oppugnantem adjuvi: & Liſimachiam ab Thracibus vindicavi. ſed quia me neceſſitas ad hoc bellum à cuſtodia ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiiſque nihil jure debeo. non enim à me, ſed ab illis principium belli ortum eſt. Romanorum autem honoris cauſſa Peræam Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, reſtituam. Nam quod ad Nicephorium Veneriſque templi reſtitutionem attinet; quid ea reſtitui poſtulantibus reſpondeam, niſi quo uno modo luci ſilvæque cæſæ reſtitui poſſunt, curam impenſamque ſationis me præſtaturum: quoniam hæc inter ſe reges poſtulare & reſpondere placet. Extrema ejus oratio adverſus Achæos fuit: *in qua orſus ab Antigoni primum, ſuis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum juſſit; omnes divinos humanoſque honores complexa: atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab ſe deſciviſſent. invectuſque graviter in perfidiam eorum: Argos tamen ſe redditurum eis dixit. De Corintho, cum imperatore Romano deliberaturum eſſe, quæſiturumque ſimul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere ſe æquum cenſeat, quas à ſeipſo captas jure belli habeat, an iis etiam, quas à majoribus ſuis accepiſſet.*

Cap. X X X V. Parantibus Achæis derentur ſocii: deinde quum haud abſiſteret petere, ex omnium conſilio Romanus imperator cum Appio Claudio Tribuno militum cæteris ſummotis, ad extremum littus proceſſit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram eſt egreſſus. Ibi quum aliquamdiu ſecreto locuti eſſent, quæ acta ad ſuos Philippus retulerit, minus compertum eſt. Quintius hæc retulit ad ſocios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac ſi qui eſſent captivi. Attalo naves, & cum iis captos navales ſocios: Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere: Jaſſo & Bargyliis non ceſſurum. Ætolis Pharſalum Lariſſamque reddere. Thebas non reddere. Achæis non Argis modo, ſed etiam Corintho ceſſurum.* Nulli omnium placere partium, quibus ceſſurus, aut non ceſſurus eſſet, deſtinatio. *plus enim amitti in iis, quam acquiri. nec unquam, niſi tota deduxiſſet Græcia præſidia, cauſſas certaminum deponere.*

Cap. X X X V I. Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul ſtantem vox eſt perlata. itaque à Quintio petit, ut rem totam in poſterum diem differret, profecto aut perſuaſurum ſe, aut perſuaderi ſibi paſſurum. Littus ad Thronium colloquio deſtinatur. eo mature conventum eſt. Ibi Philippus primo & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, ne ſpem pacis turbare vellent. Poſtremo petere tempus, quo legatos Romam ad ſenatum mittere poſſet. *Aut his conditionibus ſe pacem impetraturum, aut quaſcunque ſenatus dediſſet, leges pacis accepturum.* Id

Ætoliſque ad ea reſpondere, quum prope occaſum ſol eſſet, dilato in poſterum diem colloquio, Philippus in ſtationem, ex qua profectus erat, Romani ſociique in caſtra redierunt. Quintius poſtero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad conſtitutum tempus venit. Philippi nullus uſquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: & jam deſperantibus venturum, repente apparuerunt naves. Atque ipſe quidem, *quum tam gravia & indigna imperarentur, inopem conſilii diem ſe conſumpſiſſe deliberando,* ajebat. Vulgo credebatur, de induſtria rem in ſerum tractam, ne tempus dari poſſet Achæis Ætoliſque ad reſpondendum. & eam opinionem ipſe affirmavit, petendo, ut ſummotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi poſſet, cum Imperatore Romano liceret ſibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur; cæteris haudquaquam placebat. nec enim aliud, quam moram & dilationem ad colligendas vires quæri. Quintius, *verum id futurum fuiſſe*, dicere: *ſi æſtas, & tempus rerum gerendarum eſſet. nunc hieme inſtante nihil amitti, dato ſpatio ad legatos mittendos. Nam neque ſine auctoritate ſenatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipſi pepigiſſent: & explorari (dum bello neceſſariam quietem ipſa hiems daret) ſenatus auctoritatem poſſe.* In hanc ſententiam & cæteri ſociorum principes conceſſerunt: induciiſque datis in duos menſes, & ipſos mittere ſingulos legatos ad edocendum ſenatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia præſidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipſe Quintius cum ſociorum legatis Amynandrum Athamanum regem; utque ſpeciem legationis adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quintii ſororis filius erat) & Q. Fulvium, & Appium Claudium miſit.

Cap. XXXVII. Ut ventum Romam eſt, prius ſociorum legati, quam regis auditi ſunt. cætera eorum oratio conviciis regis conſumpta eſt. Moverunt eo maxime ſenatum, demonſtrando maris terrarumque regionis ejus ſitum: ut omnibus appareret, ſi Demetriadem in Theſſalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret; non poſſe liberam Græciam eſſe: & ipſum Philippum non contumelioſius, quam verius, compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde Regis intromiſſi, quibus longiorem exorſis orationem, brevis interrogatio, ceſſuruſne iis tribus urbibus eſſet, ſermonem incidit. quum mandati ſibi de his nominatim negarent quicquam, ſic infecta pace regii dimiſſi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permiſſum. Quo ut ſatis apparuit, non tædere belli ſenatum, & ipſe victoriæ quam pacis avidior, neque colloquium poſtea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nunciaret, admiſſurum dixit.

Cap. XXXVIII. Philippus quum acie decernendum videret, & undique ad ſe contrahendas vires, maxime de Achaiæ urbibus regionis ab ſe diverſæ, & magis tamen de Argis, quam de Corintho ſollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno, velut fiduciariam dare. ut victori ſibi reſtitueret: ſi quid adverſi accidiſſet, ipſe haberet. Philocli, qui Corintho Argiſque præerat, ſcribit, ut tyrannum ipſe conveniret. Philocles,

vilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo. duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

Cap. XXXIX. Poſteaquam in poteſtate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem, & quam in conditionem accepiſſet, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum *Æginæ* hibernantem mittit, qui nunciarent, Argos in poteſtate ſua eſſe. eo ſi veniret Quintius ad colloquium, non diffidere ſibi omnia cum eo conventura. Quintius, ut eo quoque præſidio Philippum nudaret, quum annuiſſet ſe venturum, mittit ad Attalum, ut ab *Ægina* Sicyonem ſibi occurreret, ipſe ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipſis diebus L. Quintius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, *Sicyonem* tranſmiſit. Jam ibi Attalus erat, qui quum, tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret; in ſententiam ſuam Quintium traduxit, ne in urbem ipſam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicoſtratus Achæorum prætor cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progreſſus armatus cum ſatellitibus eſt in medium fere interjacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus tribunis militum: inermes item Regi prætor Achæopræterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias ſuas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam ſe accepturum, niſi Argivorum ipſorum decreto arceſſitus ad auxilium urbis eſſet. deinde, ut frequenti concione non aſpernatos modo, ſed abominatos etiam nomen tyranni audivit; cauſſam ſe ſpoliandi eos nactum ratus, tradere ubi vellet urbem, Philoclem juſſit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem eſt tyrannus. prima luce occupat ſuperiora omnia loca, portæque clauſæ. Paucis principum tumultum inter primum elapſis, eorum abſentium direptæ fortunæ: præſentibus aurum atque argentum ablatum; pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, ſine contumella & laceratione corporum ſunt dimiſſi: quos occulere aut retrahere aliquid ſuſpicio fuit, in ſer-

rum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium ſermonis ab excuſatione tyranni ortum: *quod armatus ipſe armatiſque ſeptus, quum inermes Romanum imperatorem, regemque cerneret, in colloquium veniſſet. neque enim ſe illos timere, ſed exules Argivorum.* Inde ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi eſt, Romanus duas poſtulare res: unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram, ut adverſus Philippum mitteret ſecum auxilia. Auxilia ſe miſſurum dixit. pro pace cum Achæis, induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

Cap. XL. De Argis quoque diſceptatio ab Attalo Rege eſt nata: quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipſis Argivis, ut ſe defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex poſtulabat, ut id ſciri poſſet. Nec tyrannus abnuere: ſed deductis ex urbe præſidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedæmoniis declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc diſceptatio ſine exitu fuit. de colloquio diſceſſum: ſexcentis Cretenſibus ab tyranno datis Romano; induciiſque inter Nicoſtratum Prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menſes factis. Inde Quintius Corinthum eſt profectus: & ad portam cum Cretenſium cohorte acceſſit, ut Philocli præfecto urbis appareret tyrannum à Philippo deſciſſe. Philocles & ipſe ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique ut extemplo tranſiret, urbemque traderet, ita reſpondit; ut diſtuliſſe rem magis, quam negaſſe, videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem miſit. Attalus ab Argis Sicyonem eſt profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: rex & ad id, quod ſacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque ne ſine aliqua munificentia præteriret civitatem ſociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit: & decem millia medimnum frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis firmato præſidio Argis Lacedæmonem regreſſus, quum ipſe viros ſpoliaſſet; ad fœminas ſpoliandas uxorem Argos remiſit. Ea nunc ſingulas illuſtres, nunc ſimul plures genere inter ſe junctas domum arceſſendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, ſed & poſtremo veſtem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

EPI-

EPITOME

LIBRI XXXIII.

Titus Quintius Flamininus proconſul cum Philippo ad Cynoſcephalas in Theſſalia acie victo debellavit. L. Quintius Flamininus frater proconſulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæſus eſt. Attalus à Thebis ob ſubitam valetudinem Pergamum tranſlatus deceſſit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data eſt. L. Furius Purpureo & Claudius Marcellus conſules, Boios, & Inſubres Gallos ſubegerunt. Marcellus triumphavit. Annibal fruſtra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epiſtolas adverſæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginienſium ſenatum de eo miſerant, profugus ad Antiochum regem Syriæ ſe contulit; bellum contra Romanos parantem.

CAPUT I.

HÆc per hiemem geſta. Initio autem veris Quinctius Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis ſuæ facere cupiens, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput eſt Bœotiæ, poſuit caſtra. Inde poſtero die cum unius ſigni militibus, & Attalo, legationibuſque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, juſſis legionis haſtatis (ea duo millia militum erant) ſequi ſe, mille paſſuum intervallo diſtantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cætera mul-

& infirmior, quam ut contentionem dicendi ſuſtineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem auferunt perferuntque, parte membrorum captum, pauliſper concio intermiſſa eſt. Ariſtænus inde Achæorum prætor, eo cum majori auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis ſuaſerat, Bœotis ſuadebat. Pauca ab ipſo Quinctio adjecta; fidem magis Romanam, quam arma, aut opes extollente verbis. Rogatio inde à Platæenſi Dicæarcho lata, recitataque de ſocietate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum ſuffragiis accipitur, juberturque. Concilio dimiſſo Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens caſus coëgit, poſtquam non vitæ præſens periculum vis morbi attuliſſe, ſed membrorum debilitatem viſa eſt, retitudo e muris adventum imperatoris Romani regiſque proſpeculabatur. rara arma, paucique milites circa eos apparebant: haſtatos, ſequentes procul, anfractus viarum valleſque interjectæ occulebant. Quum jam adpropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam ſalutaret, tardius incedebat. Cauſſa erat moræ, ut haſtati conſequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, inſecutum confeſtim agmen armatorum, non ante, quam ad hoſpitium Imperatoris ventum eſt, conſpexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili Prætoris urbe captaque, obſtupuerunt omnes. Et apparebat nihil liberæ conſultationis concilio, quod in diem poſterum indictum erat, Bœotis relictum. Texerunt dolorem, quem & nequicquam & non ſine periculo oſtendiſſent. In concilio Attalus primus verba fecit.

Cap. II. Orſus à majorum ſuorum, ſuiſque, & communibus in omnem Græciam & propriis in Bœotorum gentem meritis; ſegnior jam

licto eo ad curationem neceſſariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit: Bœotis quoque, ſicut prius Achæis, ad ſocietatem adſcitis, & quoniam rura ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, converſis.

Cap. III. Philippus quoque primo vere, poſtquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere inſtituit, in magna inopia juniorum: abſumpſerant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas, ipſo quoque regnante: & navalibus bellis adverſus Rhodios, Attalumque, & terreſtribus adverſus Romanos ceciderat magnus numerus. ita & tirones ab decem & ſex annis milites ſcribebat, & emeritis quidam ſtipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad ſigna revocabantur. Ita ſuppleto exercitu, ſecundum vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit, ibique ſtativis poſitis, exercendo quotidie milite.

hoſtem opperiebatur. Et Quinctius per eoſdem ferme dies ab Elatia profectus, præter Thronium & Scarpheam, ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, conſultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum ſequerentur. Cognitis ſociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progreſſus, in confinio Ænianum Theſſalorumque poſitis caſtris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli ſunt. Phænea duce duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium eſſet quid exſpectaſſet, confeſtim Quinctius movit caſtra. Tranſgreſſo in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretenſium, duce Cydate, & trecenti Apolloniatæ, haud diſpari armatu ſe conjunxere: nec ita multo poſt Amynander cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de ſumma rerum adeſſet certamen, adhortandos milites ratus, multa jam ſæpe memorata de majorum virtutibus, ſimul de militari laude Macedonum quum diſſeruiſſet, ad ea quæ tum maxime animos terrebant, quibuſque erigi ad aliquam ſpem poterant, venit.

Cap. IV. Acceptæ ad Aoum flumen in anguſtiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulſos Romanos opponebat: & illic tamen ubi inſeſſas fauces Epiri non tenuiſſent, primam culpam fuiſſe eorum, qui negligenter cuſtodias ſervaſſent: ſecundam, in ipſo certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem, & tunc ſtetiſſe, & loco æquo juſtaque pugna ſemper manſuram invictam. Decem & ſex millia militum hæc fuere, robur omne virium, & gnarus jam in Theſſalia regem eſſe, nondum comperto quam in regionem veniſſet, milites per agros dimiſſos, vallum cædere & parare jubet. Vallo, & Macedones, & Græci uſi ſunt, ſed uſum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipſius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramoſas arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles poſſet, & quum caſtra his ante objectis ſepſiſſent, facilis molitio eorum valli erat. nam & quia rari ſtipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant quod recte manu caperetur, duo aut ſummum tres juvenes connixi arborem unam evellebant. qua vulſa, portæ inſtar, extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmolirentur. Romanus leves, & bifurcos pleroſque, & trium, aut cum plurimum, quatuor ramorum vallos cædit, ut & ſuſpenſis ab tergo armis ferat plures ſimul apte miles; & ita denſos offigunt implicantque ramos, ut neque quæ cujuſque ſtipitis palma ſit, pervideri poſſit; & adeo acuti aliuſque per alium immiſſi radii locum ad inſerendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, cum inter ſe innexi rami vinculum invicem præbeant, poſſit, & ſi evulſus forte eſt unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile eſt.

Cap. VI. Quinctius poſtero die, vallum ſecum ferente milite, ut paratus omni loco caſtris ponendis eſſet, progreſſus modicum iter, ſex ferme millia a Pheris quum conſediſſet, ſpeculatum in qua parte Theſſaliæ hoſtis eſſet, quidve pararet, mittit. Circa Lariſſam erat rex, qui certior jam factus Romanum ab Thebis Pheras moviſſe, defungi quamregni. Ad hoc duo millia cetrarorum, quos peltaſtas appellant, Thracumque & Illyriorum, (Triballis nomen eſt genti) par numerus bina millia erant, & miſſi ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum. Cum iis copiis Rex hoſtem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Ætoli acceſſerant, ſuperabant.

Cap. V. Quinctius ad Thebas Phthioticas caſtra quum moviſſet, ſpem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum leviſque armaturæ ad muros ſucceſſit. Ibi adeo fruſtrata ſpes eſt, ut non certamen modo cum erumpentibus, ſed periculum quoque atrox ſubiret: ni caſtris exciti repente pedites equiteſque in tempore ſubveniſſent. Et poſtquam nihil conceptæ temere ſpei ſuccedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præſentia conatu abſtitit; ceterum ſatis primum & ipſe certamine cupiens, ducere ad hoſtem pergit, & quatuor millia fere à Pheris poſuit caſtra. Inde poſtero die quum expediti utrinque ad occupandos ſuper urbem tumulos proceſſiſſent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, quum inter ſe conſpecti eſſent, conſtiterunt, nuncios in caſtra remiſſos, qui quid ſibi, cum præter ſpem hoſtis occurriſſet, faciendum eſſet, conſulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die nullo inito certamine in caſtra revocati ſunt. poſtero die circa eoſdem tumulos equeſtre prælium fuit: in quo non minima Ætolorum opera regii fugati, atque in caſtra compulſi ſunt. Magnum utriſque impedimentum ad rem gerendam fuit ager conſitus crebris arboribus, hortique, ut in ſuburbanis locis, & coarctata itinera maceriis, & quibuſdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus conſilium fuit excedendi ea regione, &

rebus

velut ex prædicto, ambo Scotuſſam petierunt: Philippus ſpe frumentandi inde: Romanus ut prægreſſus corrumperet hoſti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conſpecta inter ſe loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus ſuper amnem Oncheſtum poſuit caſtra. Ne poſtero quidem die, cum Philippus ad Melambium, quod vocant Scotuſſæi agri, Quinctius circa Thetidium Pharſaliæ terræ poſuiſſet caſtra, aut hi, aut illi, ubi hoſtis eſſet, ſatis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effuſus, dein caligo noctis ſimillima Romanos metu inſidiarum tenuit.

Cap. VII. Philippus maturandi itineris cauſſa, poſt imbrem nubibus in terram demiſſis, nihil deterritus, ſigna ferri juſſit. ſed tam denſa caligo obcæcaverat diem, ut neque ſigniferi viam, nec ſigna milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergreſſi tumulos, qui Cynoſcephalæ vocantur, relicta ibi ſtatione firma peditum, equitumque, poſuerunt caſtra. Romanus eiſdem ad Thetidium caſtris quum ſe tenuiſſet, exploratum tamen ubi hoſtis eſſet, decem turmas equitum, & mille pedites miſit monitos ut ab inſidiis, quas dies obſcurus apertis quoque locis tecturus eſſet, præcaverent. Ubi ventum ad inſeſſos tumulos eſt, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. dein nunciis retro in caſtra ad duces miſſis, ubi primus terror ab necopinato viſu conſedit; non diutius certamine abſtinuere. Principio à paucis procurrentibus laceſſita pugna eſt, deinde ſubſidiis tuentium pulſos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani, alios ſuper alios nuncios ad ducem mitterent, premi ſeſe; quingenti equites, & duo millia peditum, maxime Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere miſſa, rem inclinatam reſtituerunt: verſaque fortuna Macedones laborantes, opem regis per nuncios implorabant. Sed ut qui nihil minus illo die propter effuſam caliginem quam prælium exſpectaſſet, adventu, depulſi ab jugo Romani, non ante reſtiterunt, quam in planiorem vallem perventum eſt. Ne effuſa detruderentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus præſidii fuit. is longe tum optimus eques in Græcia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

Cap. VIII. Lætior res quam pro ſucceſſu pugnæ nunciata, quum alii ſuper alios recurrentes ex prælio clamarent fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum ſibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis neceſſitate quam occaſione pugnæ inductus fecit. dextrum cornu, elephantis ante ſigna inſtructis, in ſubſidiis reliquit: lævo cum omni levi armatura in hoſtem vadit. ſimul admonens, *cum iiſdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibuſque ſeptos, victa naturali difficultate locorum, expuliſſent, acieque expugnaſſent: cum iis quos P. Sulpicii prius ductu obſidentes Eordææ aditum viciſſent. Fama ſtetiſſe, non viribus, Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanuiſſe.* Jam perventum ad ſuos in ima valle ſtantes erat, qui adventu exercitus imperatoriſque, pugnam renovant, impetuque facto rurſus avertunt hoſtem. Philippus cum cetratis, & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero curſu ad hoſtem vadit. Nicanori ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confeſtim ſequatur, imperat. Primo ut in jugum evaſit, & iacentibus ibi paucis armis corporibuſque hoſtium, prælium eo loco fuiſſe, pulſoſque inde Romanos, & pugnari prope caſtra hoſtium vidit, ingenti gaudio eſt elatus: mox refugientibus ſuis & terrore verſo, pauliſper, incertus an in caſtra reciperet copias, trepidavit: deinde ut adpropinquabat hoſtis, & præterquam quod cædebantur averſi, nec niſi defenderentur, ſervari poterant, ac ne ipſi quidem in tuto jam receptus erat; coactus nondum adſecuta parte ſuomagna parte hominum omnis generis pabulatum miſſa, aliquandiu inops conſilii trepidavit: deinde poſtquam nuncii inſtabant, & jam juga montium detexerat nebula, & in conſpectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulſi, loco ſe magis, quam armis tutantes; committendam rerum ſummam in diſcrimen utcunque ratus, ne partis indefenſæ jactura fieret; Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum, ac Theſſalorum mittit. eorum

rum periculum ſummæ rerum facere, equites, levemque armaturam, qui in prælio fuerant, dextro in cornu locat. cetratos & Macedonum phalangem, haſtis poſitis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. ſimul ne facile perrumperetur acies dimidium de fronte demptum introrſus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata acies eſſet. ſimul & denſari ordines juſſit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

Cap. IX. Quinctius his, qui in prælio fuerant, inter ſigna & ordines acceptis, tuba dat ſignum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. nam forte utraque acies ſimul conclamavere. nec ſolum qui pugnabant, ſed ſubſidia etiam, quique tum maxime in prælium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat: ſiniſtro tum cum maxime adpropinquante phalangis parte, quæ noviſſimi agminis fuerat, ſine ullo ordine trepidabatur. Media acies quæ propior dextrum cornu erat, ſtabat ſpectaculo velut nihil ad ſe pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis quam acies, aptiorque itineri quam pugnæ, vix dum in iugum evaſerat. In hos incompoſitos Quinctius, quamquam pedem referentes in dextro cornu ſuos cernebat, elephantis prius in hoſtem actis, impetum facit ratus partem profligatam cætera tracturam. Non dubia res fuit. extemplo terga vertere Macedones, terrore primo beſtiarum averſi. & cæteri quidem hos pulſos ſequebantur: unus è tribunis militum extemplo capto conſilio cum viginti ſignorum militibus relicta ea parte ſuorum, quæ haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hoſtium averſum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbaſſet; cæterum ad communem omnium in tali re trepidationem acceſſit, quod phalanx Macedonum gravis atque immobilis, nec circumagere ſe poterat, nec hoc qui à fronte paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis inſtabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum ex quo pugnaverant, dum per proclive pulſos inſequuntur, tradiderant hoſti ad terga ſua circumducto. Pauliſper in medio cæſi, deinde omiſſis plerique armis capeſſunt fugam.

Cap. X. Philippus cum paucis peditum equitumque, primo tumulum altiorem inter cæteros cepit, ut ſpecularetur, quæ in læva parte ſuorum fortuna eſſet: deinde, poſtquam fugam effuſam animadvertit, & omnia circa juga ſignis atque armis fulgere, tum, & ipſe acie exceſſit. Quinctius, quum cedentibus inſtitiſſet, repente quia erigentes haſtas Macedonas conhoſtium millia, quinque capta. Ex victoribus ſeptingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hoſtium eo die ſunt cæſa; capta, ubi modeſtius mendacium eſt, quinque millia ſeptingenti, ſigna militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hoſtium cæſa ſcribit, capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potiſſimum numero credidimus, ſed Polybium ſecuti ſumus, non incertum auctorem, cum omnium Romanarum rerum, tum præcipue in Græcia geſtarum.

Cap. XI. Philippus collectis ex fuga, qui variis caſibus pugnæ diſſipati veſtigia ejus ſecuti fuerant, miſſiſque Lariſſam ad commentarios regios comburendos, ne in hoſtium venirent poteſtatem, in Macedoniam ceſſit. Quinctius, captivis prædaque venundatis, partim militi conceſſis, Lariſſam eſt profectus; haud dum ſatis gnarus quam regionem petiſſet rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit; ſpecie ut induciæ eſſent, donec tollerentur ad ſepulturam, qui in acie cecidiſſent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. adjecta & illa vox, *bono animo eſſe regem ut juberet:* quæ maxime Ætolos offendit, timentes jam querenteſque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum ſociis ſolitum, nunc omnium expertes conſiliorum eſſe: ſuo ipſum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere, ut dura atque aſpera belli Ætoli exhauſerint, pacis gratiam, & fructum Romanus in ſe vertat.* Et haud dubie deceſſerat iis aliquantum honoris. ſed cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: ſed & ſuccenſebat non immerito Ætolis ob inſatiabilem aviditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in ſe rapientium, quæ vanitate ſua omnium aures offendebat: & Philippo ſublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas cauſſas multa ſefoecerat, quidnam pararent incertus, pauliſper novitate rei conſtituit ſigna: deinde, ut accepit hunc morem eſſe Macedonum tradentium ſeſe, parcere victis in animum habebat. Cæterum ab ignaris militibus omiſſam ab hoſte pugnam & quid imperator vellet, impetus in eos factus, & primis cæſis, cæteri in fugam diſſipati ſunt. Rex effuſo curſu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum ſubſtitit, ad excipiendos ſi qui prælio ſuperfuiſſent. Romani victores in caſtra hoſtium ſpe prædæ irruunt: verum ea magna jam ex parte, direpta ab Ætolis inveniunt. Cæſa eo die octo

dulo, ut viliores levioreſque apud omnes eſſent & viderentur, faciebat.

Cap. XII. Induciæ quindecim dierum datæ hoſti erant, & cum ipſo rege conſtitutum colloquium: cujus priuſquam tempus veniret, in conſilium advocavit ſocios. Retulit quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis ſententiam abſolvit: *ita componendam pacem eſſe, ut Græcia etiam abſentibus Romanis ſatis potens tuendæ ſimul pacis libertatiſque eſſet.* Ætolorum aſperior oratio fuit, qui pauca præfati *recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod quos belli ſocios habui-*

ſent,

ſet : cum iis communicaret pacis conſilia. falli autem eum tota re, ſi aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem ſatis firmam ſe credat relicturum, niſi Philippo aut occiſo, aut regno pulſo : quæ utraque proclivia eſſe, ſi fortuna uti vellet. Ad hæc Quinctius, *negare Ætolos, aut moris Romanorum memores, aut ſibi ipſis convenientem ſententiam dixiſſe ; & illos prioribus omnibus conciliis conloquiiſque, de conditionibus pacis ſemper, non ut ad internecionem bellaretur, diſſeruiſſe, & Romanos, præter vetuſtiſſimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dediſſe, pace Hannibali & Carthaginienſibus data. Omittere ſe Carthaginienſes. Cum Philippo ipſo quoties ventum in colloquium, nec unquam ut cederet regno actum eſſe : an quia victus prælio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoſte infeſtis animis concurri debere : adverſus victos, mitiſſimum quemque, animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges. ſi regnum, genſque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam ſe, & in Græciam effuſuras. Ne proxima quæque amoliendo, majoribus gravioribuſque aditum ad ſe facerent.* Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum teſtificantique, ſi elapſus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Deſiſtite tumultuari*, inquit, *ubi conſultandum eſt. Non iis conditionibus inligabitur pax, ut movere bellum poſſit.*

Cap. XIII. Hoc dimiſſo concilio, poſtero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit : tertio die datur ei Ro-ſtitui Ætolis æquum cenſebat, & ita in fœdere primo cautum eſſe, ut belli præda, rerumque quæ ferri agique poſſent, Romanos; ager, urbeſque captæ Ætolos ſequerentur. *Vos*, inquit, *ipſi*, Quinctius, *ſocietatis iſtius leges rupiſtis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem feciſtis: quæ ſi maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Theſſaliæ civitates ſua voluntate in ditionem noſtram venerunt.* Hæc cum omnium ſociorum adſenſu dicta, Ætolis non in præſentia modo gravia auditu, ſed mox belli etiam cauſſæ, magnarumque ex eo cladium iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium, & quoſdam ex amicorum numero obſides & ducenta talenta daret : de cæteris Romam mitteret legatos. ad eam rem quatuor menſium induciæ eſſent. Si pax non impetrata ab ſenatu foret obſides pecuniamque reddi Philippo receptum eſt. Cauſſa Romano imperatori non alia major fuiſſe dicitur pacis maturandæ, quam quod Antiochum bellum tranſitumque in Europam moliri conſtabat.

Cap. XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androſthenem juſto prælio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adverſus Græciæ civitates, & principes inde evocatos per ſpeciem conloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum poſſent, retinuerat pro obſidibus, & præter quingentos Macedonas, miſtoſque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miſerat, & mille ac ducentos Illyrios, Thracaſque, & Cretenſes, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœomanorum ac ſociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter iis, ſine quibus pax impetrari non poterat, ſua potius voluntate omiſſis, quam ut altercando extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata à Romanis, aut poſtulata ab ſociis eſſent, omnia ſe concedere, de cæteris ſenatui permiſſurum dixit. Quamquam vel inimiciſſimis omnibus præcluſiſſe vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus cunctis tacentibus, *Quid nobis*, (inquit) *Philippe, reddiſne tandem Pharſalum, & Lariſſam Cremaſten, & Echinum, & Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret quo minus reciperent; diſceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta eſt de Thebis: nam eas populi Romani jure belli factas eſſe. Quinctius dicebat, quod integris rebus exercitu ab ſe admoto vocati in amicitiam, quum poteſtas libera deſciſcendi ab rege eſſet, regiam ſocietatem Romanæ prærpoſuiſſent. Phæneas, & pro ſocietate belli, quæ ante bellum habuiſſent, re-

ti, Theſſalique, & Acarnanes mille, ſcutati omnes, & ex ipſorum Corinthiorum juventute, impleta ut eſſent ſex millia armatorum, fiduciam Androſtheni fecerunt aciе decernendi. Nicoſtratus prætor Achæorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus, ſed imparem ſe & numero & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ, Pellenenſem, & Phliaſium, & Cleonæum agrum, depopulabantur. Poſtremo exprobrantes metum hoſti, in fines Sicyoniorum transſcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achaiæ vaſtabant. Quum id effuſius hoſtes, &, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicoſtratus ſpem nactus necopinantes eos adgrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armari, ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus eſt) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliaſiorum fines, nocte Cleonas, inſciis omnibus quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, & trecenti equites, cum iis copiis dimiſſi, qui ſpecularentur, quam in partem hoſtes effunderent ſeſe, opperiebantur.

Cap. XV. Androſthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis eſt Corinthium & Sicyonium interfluens agrum) caſtra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimiſſa, dimidiam trifariam diviſit, & omnes equites diſcurrere ad depopulandos ſimul Pellenenſium Sicyoniumque agros, & Phliaſium, jubet. Hæc tria diverſa agmina diſceſſere. quod ubi Cleonas ad Niceratum perlatum eſt, extemplo validam mercenariorum manum præmiſſam ad occupandum ſaltum, per quem tranſitus in Corinthium eſt agrum, ante ſigna equitibus ut prægrederentur locatis, ipſe confeſtim agmine duplici ſequitur Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul caſtris aberant pedites equiteſque, & Thracum quidam in vagos palatoſque per agros hoſteis impetum fecerunt, quum repens terror caſtris infertur. Trepidare dux, ut qui hoſtes nuſquam, niſi raro, in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidiſſet; ad Cleonas quidem acceſſuros nunquam credidiſſet, revocari tuba jubet vagos à caſtris dilapſos. Ipſe raptim capere arma juſſis militibus infrequenti agmine porta egreſſus, ſuper flumen inſtruit aciem. Cæteræ copiæ vix colligi atque inſtrui cum potuiſſent, primum hoſtium impetum non tulerunt. Macedones, & maxime omnium frequentes ad ſigna fuerant, & diu ancipitem victoriæ ſpem fecerunt: poſtremo fuga cæterorum nudati, quum duæ jam acies hoſtium ex diverſo, levis armatura ab latere, clypeati cetratique à fronte urgerent; & ipſi re centi. Achaia omnis magno liberata metu.

Cap. XVI. Priuſquam dimicaretur ad Cynoſcephalas, L. Quinctius Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ ſola Græciæ gentium in ſocietate Macedonum manſerat, initium quoddam ibi motus fecit Duæ autem maxime cauſſæ eos tenuerant in amicitia regis, una fides inſita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum eſt. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipſis qui convenerant, idem placuit. ſed & principes & magiſtratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ ſocietatis fieret. Id omnes qui abſuerant, ægre paſſi, & in hoc fremitu gentis à Philippo miſſi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanæ ſocietatis valuerunt, ſed etiam ut Archelaus & Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus ſententiæ fuiſſent, proditionis in concilio damnarentur, & Zeuxidæ prætori, quod de ea re retuliſſet, imperium abrogaretur. Rem temerariam, ſed eventu proſperam damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent; ſtatuerunt, offerre ſe multitudini, & aut eo ipſo lenire iras, aut pati quod caſus tuliſſet. Quum ſe frequenti concilio intuliſſent, primo murmur ac fremitus admirantium, ſilentium mox à verecundia ſimul priſtinæ dignitatis ac miſericordia præſentis fortunæ ortum eſt. poteſtate quoque dicendi facta, principio ſuppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum eſt, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, diſſeruerunt: poſtremo ultro aliquid etiam queri, & caſtigare iniquitatem ſimul in ſe crudelitatemque auſi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent. neque eo minus redeundum in ſocietatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, ceninclinata primo retulere pedem: deinde impulſi terga vertunt, & plerique abjectis armis, nulla ſpe caſtrorum tuendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicoſtratus mercenariis militibus ad hos perſequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii miſſis, magnam ubique cædem edidit; majorem prope quam in prælio ipſo. Ex iis quoque qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompoſiti partim omniumque ignari, ad caſtra revertentes, in hoſtium ſtationes tanquam in ſuas inlati ſunt: partim ex diſcurſu id quod erat, ſuſpicati, ita ſe in fugam paſſim ſparſerant, ut ab ipſis agreſtibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille & quingenti, capti tre-

ferent.

Cap. X V I I. Leucade hæc ſunt decreta: id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata eſſet, extemplo cum claſſe profectus Leucadem, ad Heræum quod vocant, naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros acceſſit; ad primum terrorem ratus inclinari animos poſſe. Poſtquam pacati nihil oſtendebatur; tum vineas, turreſque erigere, & arietem admovere muris cœpit. Acarnania univerſa, inter Ætoliam atque Epirum poſita, ſolem occidentem & mare Siculum ſpectat. Leucadia nunc Inſula, & vadoſo freto, quod perfoſſum manu eſt, ab Acarnania diviſa, tum peninſula erat, occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme paſſus longæ fauces erant: latæ haud amplius centum & viginti. in his anguſtiis Leucas poſita eſt, colli applicata verſo in orientem, & Acarnaniam. Ima urbis plana ſunt, jacentia ad mare: quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis eſt. nam & vada ſunt ſtagno ſimiliora, quam mari: & campus terrenus omnis, operique facilis. Itaque multis ſimul locis aut ſubruti, aut ariete decuſſi ruebant muri. Sed quam urbs ipſa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hoſtium animi. die ac nocte intenti reficere quaſſata muri, obſtruere quæ patefacta ruinis erant; prælia impigre inire, & armis magis muros quam ſeipſos mœnibus tutari. diutiuſque ſpe Romanorum obſidionem eam extraxiſſent, ni exſules quidam Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepiſſent. eos tamen ex ſuperiore loco magno cùm tumultu decurrentes, acie in foro inſtructa juſto prælio aliquamdiu Leucadii ſuſtinuerunt. Interim & ſcalis capta multis locis mœnia, & per ſtragem lapidum ac ruinas tranſcenſum in urbem. jamque ipſe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio cæſi, pars armis abjectis dediderunt ſe victori. Et poſt dies paucos audito prælio, quod ad Cynoſcephalas pugnatum erat. omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

Cap. XVIII. Iiſdem diebus, omnia ſimul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam à Philippo continentem regionem (Peræam vocant) poſſeſſam à majoribus ſuis, Pauſiſtratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & nongentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miſerunt: Galli, & Niſuetæ, & Piſuetæ, Tamiani, & Arei, ex Africa, & Laodiceni ex Aſia erant. cum his copiis Pauſiſtratus Tendeba in Stratonicenſi agro, locum nocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex caſtellorum (Cares maxime erant) præſidiis: equites cornibus circumdat. Cretenſium auxiliares Thracumque Rhodia cohors dextro cornu, ſiniſtro mercenarios milites. lectam peditum manum, habuere: medios miſta ex pluribus gentibus auxilia: equites leviſque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die ſteterunt tantum acies utræque ſuper ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: pauciſque telis emiſſis, in caſtra receperunt ſeſe. Poſtero die eodem ordine inſtructi, majus aliquanto prælium quam pro numero edidere pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites, cæterum non numero tantum, nec armorum genere, ſed animis quoque paribus, & æqua ſpe pugnaverunt. Achæi primi, torrente ſuperato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota prope curſu tranſgreſſa amnem acies eſt. Diu anceps pugna ſtetit. numero Achæi mille & ipſi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, uſque dum ordine & velut ſtipata phalanx conſiſtebat, moveri nequiverunt. poſtquam lævo latere nudato circumjacere haſtas in venientem ex tranſverſo hoſtem conati ſunt: turbati extemplo, tumultum primo inter ſe fecerunt: terga deinde vertunt: poſtremo abjectis armis, in præcipitem fugam effuſi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem & Dinocratos perfugit. Rhodii quantum diei ſuperfuit, ſecuti, receperunt ſeſe ad caſtra. Satis conſtat, ſi confeſtim victores Stratoniceam petiſſent, recipi eam urbem ſine certamine potuiſſe. Prætermiſſa ejus rei occaſio eſt, dum in caſtellis viciſque Perææ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præſidio obtinebant, confirmati ſunt. mox & Dinocrates cum iis, quæ prælio ſupererant, copiis intravit muros. Nequicquam inde obſeſſa oppugnataque urbs eſt. recipi niſi aliquanperopportunum, ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad id ipſum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus ſupervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi caſtelli cauſſa primo caſtra ad ipſa Tendeba movit, inde ad alterum caſtellum, item Stratonicenſis agri: Aſtragon vocant. omnibuſque ex præſidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipſa Stratonicea Theſſalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hoſtes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque caſtris, in propinquum collatis extemplo in aciem deſcenſum eſt. Di-

to poſt per Antiochum non potuit. hæc in Aſia per eoſdem dies ferme Hæc in Theſſalia, hæc in Achaia, geſta.

Cap.XIX. Philippus quum audiſſet Dardanos tranſgreſſos fines ab contemtu conceſſi tum regni, ſuperiora Macedoniæ evaſtare, quamvis toto prope orbe terrarum undique ſe ſuoſque profligante fortuna, urgebatur; tamen morte triſtius ratus Macedoniæ etiam poſſeſſione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum ſex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pelagoniæ improviſo hoſtes oppreſſit. Magna multitudo hominum in prælio, major prædandi cupidine palata per agros cæſa eſt. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem caſu pugnæ in fines ſuos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo ſtatu fortunæ facta; refectis ſuorum animis, Theſſalonicam ſeſe recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne ſimul & cum Philippo foret bellandum, quam opportune jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus eſt ſuperatus. nam præterquam quod facilius cum ſingulis, quam ſi in unum ambo ſimul contuliſſent vires, bellatum eſt; Hiſpania quoque ſub idem tempus magno tumultu ad bellum conſurrexit. Antiochus quum priore æſtate omnibus quæ in Cœle Syria ſunt, civitatibus Ptolomæi in ſuam poteſtatem redactis, in hiberna Antiochiam conceſſiſſet; nihilo quietiores poſtea res habuit. omnibus enim regni viribus connixus, quum ingentes copias terreſtres maritimaſque comparaſſet, principio veris præmiſſis terra cum exercitu filiis duobus Ardue ac Mithridate, juſſiſque Sardibus ſe opperiri, ipſe cum claſſe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis, cercuriſque ac lembis ducentis, proficiſcitur; ſimul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolomæi eſſent: ſimul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibuſque adjuturus.

Cap. XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum proque univerſo nomine Græcorum, terra marique auſi ſunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempeſtate non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miſerunt Nephelida, (promontorium Ciliciæ eſt, inclytum fœdere antiquo Athenienſium) ſi eo non contineret copias ſuas, ſe obviam ituros; non ab odio ullo, ſed ne conjungi eum Philippo paterentur, & impedimento eſſe Romanis liberantibus Græciam. Coraceſium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodiſiade, & Coryco, & ſuperato Anemurio (promontorium id quoque Ciliciæ eſt) Selinunte rece-

ſuam recentem ad eos legationem eſſe, & ſenatus honorifica in ſe decreta, reſponſaque. Tum forte legati redierunt ab Roma, comiter auditi, dimiſſique, ut tempus poſtulabat, incerto adhuc adverſus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoſcephalas eſſe. Hoc nuntio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philippo omni, erat conſilium obviam eundi claſſe Antiocho. Illam alteram curam non omiſerunt, tuendæ libertatis civitatum ſociarum Ptolomæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hoſtis: cauſſaque libertatis fuerunt Cauneis, Mindiis, Halicarnaſſenſibus Samiiſque. Non operæ eſt perſequi, ut quæque acta in his locis ſint, quum ad ea, quæ proprie Romani belli ſunt, vix ſufficiam.

Cap. XXI. Eodem tempore & Attalus rex æger Thebis Pergamum advectus moritur; altero & ſeptuageſimo anno: quum quatuor & quadraginta annos regnaſſet. Huic viro, præter divitias, nihil ad ſpem regni fortuna dederat. his ſimul prudenter, ſimul magnificè utendo, effecit, primum ut ſibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prælio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Aſiæ erat, regium aſcivit nomen, cujus magnitudini ſemper animum æquavit. Summa juſtitia ſuos rexit: unicam fidem ſociis præſtitit: uxorem ac liberos quatuor ſuperſtites habuit. mitis ac munificus amicis fuit. regnum adeo ſtabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam ſtirpem poſſeſſio ejus deſcenderit. Quum is ſtatus rerum in Aſia Græciaque & Macedonia eſſet, vix dum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hiſpania ulteriore coortum eſt bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis ſenatum certiorem fecit, *Colcam & Luſcinum regulos in armis eſſe. Cum Colca decem & ſeptem oppida, cum Luſcino validas urbes, Cardonem & Bardo-*

pro, omnibus his aliiſque ejus oræ caſtellis, aut metu aut voluntate ſine certamine in deditionem acceptis, Coraceſium præter ſpem clauſis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. & quamquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum poſſet, temperavit iræ: &, legatos ſe Rhodum miſſurum, reſpondit: *Iiſque mandaturum, ut renovarent vetuſta jura cum ea civitate, ſua majorumque ſuorum: & vetarent eos adventum pertimeſcere regis. Nihil his aut ſociis eorum noxæ futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam ſe non violaturum. Argumento &* *nem, & maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus conſurrecturam.* His literis à M. Sergio Prætore, cujus juriſdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres. ut comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hiſpania obveniſſet, is primo quoque tempore de bello Hiſpaniæ ad ſenatum referret.

Cap. XXII. Sub idem tempus Conſules Romam venerunt, quibus in æde Bellonæ ſenatum habentibus, poſtulantibuſque triumphum ob res proſpere bello geſtas, C. Atinius Labeo, & C. Urſanius Trib. plebis, ut ſeparatim de triumpho agerent Conſules, poſtularunt. communem ſe relationem de ea re fieri non paſſuros, ne par honos in diſpari merito eſſet. Cumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigiſſe diceret; communi animo conſilioque ſe & collegam res geſſiſſe. Cornelius adjiceret; Boios adverſus ſe tranſgredientes Padum, ut Inſubribus Cænomaniſque auxilio eſſent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad ſua tuenda avertos eſſe; Tribuni *res tantas bello geſſiſſe Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis immortalibus habendo dubitari poſſit. Non tamen nec illum, nec quenquam alium civem tantum gratia atque opibus valuiſſe, ut quum ſibimet triumphum impetraſſet, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu feciſſe: in Gallia magnum numerum militum amiſiſſe.* Nominabant etiam *tribunos militum T. Juventium, & Cneum Labeonis fratrem, qui adverſa pugna cum multis aliis viris fortibus civibus ac ſociis cecidiſſent. Oppidorum paucorum ac vicorum falſas, & in tempus ſimulatas, ſine ullo pignore deditiones factas eſſe.* Hæc inter conſules tribunoſque altercationes biduum tenuerunt, victique perſeverantia tribunorum conſules, ſeparatim retulerunt.

Cap. XXIII. Cn. Cornelio omnium conſenſu decretus triumphus. & Placentini Cremonenſeſque addiderunt favorem conſuli, gratias agentes, commemorranteſque, obſidione ſe eſſe ab eo liberatos. Pleroſque etiam, quum apud hoſtes eſſent, ſervitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adverſum o-

gnis, carpentiſque, & ſpoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam prope par ſumma fuit: æris tranſlata ducenta & quinquaginta quatuor millia: argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti. militibus centurionibuſque & equitibus item in ſingulos datum, quod dederat collega.

Cap. XXIV. Secundum triumphum conſularia comitia habita. creati Conſules L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. Prætores poſtero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Manius Acilius Glabrio, L. Apuſtius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni litteræ à T. Quintio venerunt, ſe ſignis collatis cum rege Philippo in Theſſalia pugnaſſe: hoſtium exercitum fuſum, fugatumque. Hæ literæ prius in ſenatu à Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione ſunt recitatæ. Ob res proſpere geſtas in dies quinque ſupplicationes decretæ. Brevi poſt legati & à T. Quintio & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam: ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ ſenatus eſt habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quæcumque ſenatus cenſuiſſet, id regem facturum eſſe dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex conſilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti, adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius, & P. Villius eſſent: qui conſules provinciam Macedoniam obtinuiſſent. Coſanis eo die poſtulantibus ut ſibi colonorum numerus augeretur, mille aſſcribi juſſi: dum ne quis in eorum numero eſſet, qui poſt P. Cornelium & T. Sempronium conſulem hoſtis fuiſſet.

mnem ſenatum videret, in monte Albano ſe triumphaturum, & jure imperii conſularis & multorum clarorum virorum exemplo, dixit. Cn. Cornelius de Inſubribus Cenomanisque in magiſtratu triumphavit. multa ſigna militaria tulit, multa Gallica ſpolia captivis carpentis tranſvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos quidam Amilcarem ducem Pœnorum fuiſſe, auctores ſunt. Cæterum magis in ſe convertit oculos Cremonenſium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum ſequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta ſeptem millia quingentos æris; argenti bigati ſeptuaginta novem millia. ſeptuagenos æris militibus diviſit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius Conſul de Liguribus Bojiſque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, & fama rerum geſtarum, & quod ſumptum non erogatum ex ærario omnes ſciebant, inhonoratior fuit: ita ſi-

Cap. XXV. Ludi Romani eo anno in circo ſcenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione, & Cn. Manlio Vulſone, & magnificentius quam alias facti, & lætius, propter res bello bene geſtas ſpectati: totique ter inſtaurati, plebeii ſepties inſtaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento multaticio tria ſigna ænea, Cereri Liberoque & Liberæ, poſuerunt. L. Furius, & M. Claudius Marcellus conſulatu inito, quum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam ſenatus decerneret; ut Macedoniam cum Italia ſortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, pacem ſimulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, ſi exercitus inde deportatus eſſet, regem, dubios ſententiæ Patres fecerat. Et forſitan obtinuiſſent conſules, ni Q. Marcius Rex, & C. Atinius Labeo, tribuni plebis, ſe interceſſuros dixiſſent: ni prius ipſi ad plebem tuliſſent, vellent, juberentne cum rege Philippo pacem eſſe. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata eſt. omnes quinque & triginta tribus, uti rogatæ, juſſerunt. Et quo magis pacem ratam eſſe in Macedonia vulgo lætarentur, triſtis ex Hiſpania nuncius allatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum proconſulem, in citeriore Hiſpania prælio victum: exercitum ejus fuſum fugatumque, & illuſtres viros in acie cecidiſſe. Tuditanum cum gravi vulnere latum ex prælio, haud ita multo poſt expiraſſe.* Conſulibus ambobus Italia provincia, cum his legionibus, quas ſuperiores conſules habuiſſent decreta, & ut quatuor legiones novas ſcriberent; duas, quæ quo ſenatus cenſuiſſet, mitterentur, & T. Quintius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere juſſus: imperium ei prorogatum ſatis jam ante videri.

Cap. XXVI. Prætores deinde provincias ſortiti, L. Apuſtius Fullo urbanam juriſdictionem, Manius Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hiſpaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Ti. Semprònius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni, & Q. Minucio, quibus Hiſpaniæ provinciæ evenerant, Conſules legiones ſingulas ex quatuor ab ſe ſcriptis quas videretur, uti darent, decretum eſt. ſocium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. hique primo quoque tempore in provincias ire juſſi. Bellum in Hiſpania quinto poſt anno exortum eſt, quam ſimul cum Punico bello fuerat finitum. Priuſquam hi prætores ad bellum prope novum, quia tum primum ſuo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiſcerentur, aut ipſi triumphi ſpe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem, & matris Matutæ, unum in Maximo Circo fecit: & his fornicibus ſigna aurata impoſuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius, à quo quum multa ſocii peterent, Bœoti petierunt, impetraveruntque, ut hi, qui ſuæ gentis militaſſent apud Philippum, ſibi reſtituerentur. id à Quintio facile impetratum; non quia ſatis dignos eos credebat, ſed quia, Antiocho rege jam ſuſpecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Reſtitutis, confeſtim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia eſſet. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipſi id à Quintio & Romanis datum eſſet, miſerunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob cauſſam Brachyllam quendam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuiſſet, fecerunt: præteritis Zeuxippo, & Piſiſtrato, aliiſque qui Romanæ ſocietatis auctores fuerant. Id ægre & in præſentia hi paſſi, & in futurum etiam metum ceperunt. quum ad portas prope ſedente exercitu Romano ea fierent; quidnam ſe futurum eſſet profectis in Italiam Romanis Philippo ex propinquo ſocios adjuvante, & infeſto his, qui partis adverſæ fuiſſent.

Cap. XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam principem fautorum regis ſtatuerunt. & tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, proſequentibus mollibus viris, qui joci cauſa convivio celebri interfuerant; ab ſex armatis, quorum tres Italici, conſules ab urbe moverent; procurare, ut aſſolet, prodigia, quæ nunciabantur, juſſi. L. Julius Sequeſtris in Sabinos proficiſcens, fulmine ipſe equuſque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum haſtarum ſpicula arſerant: lupus Æſquilina porta ingreſſus, frequentiſſima parte urbis, quum in forum decurriſſet, Tuſco vico atque inde Melio, per portam Capenam prope intactus evaſerat. Hæc prodigia majoribus hoſtiis ſunt procurata.

Cap. XXVII. Iiſdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hiſpaniam obtinuerat, quum ex ſenatusconſulto ovans urbem eſſet ingreſſus, tulit præ ſe auri mille & quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, ſignati denarium triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hiſpania, ne tentata quidem

tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum, & quiritatio facta, & tumultus tota urbe diſcurrentium cum luminibus. percuſſores proxima porta evaſerunt. Luce prima concio frequens, velut extante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab ſuo comitatu, & obſcœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem deſtinabant cædis. In præſentia placuit comprehendi eos, qui ſimul fuiſſent, quæſtionemque ex his haberi, qui dum quæruntur, Zeuxippus, conſimili animo avertendi ab ſe criminis cauſſa in concionem progreſſus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos ſemiviros crederent. multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quoſdam fecit, numquam ſi conſcius eſſet, oblaturum ſe multitudini, mentionemve cædis nullo laceſſente facturum fuiſſe. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis ſuſpicionem averti. Torti poſt paulo inſontes, quum ſcirent ipſi opinionem omnium, ea pro indicio uſi, Zeuxippum & Piſiſtratum nominaverunt: nullo adjecto, cur ſcire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram; ſuam magis conſcientiam quam indicium hominum nullius rei conſciorum metuens. Piſiſtratus ſpretis indicibus Thebis manſit. Servus erat Zeuxippo, totius internuncius & miniſter rei: quem indicem Piſiſtratus timens, eo ipſo timore ad indicium protraxit. literas ad Zeuxippum mittit, ſervum conſcium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri ſibi, quam ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, juſſit Zeuxippo dare quamprimum. is, quia non ſibi conveniendi ejus copia fuit, ipſi illi ſervo, quem ex omnibus domino fidiſſimum credebat, tradidit: & adjecit, à Piſiſtrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum eſſe. Conſcientia ictus, quum extemplo traditurum eas affirmaſſet, aperit. Perlectis literis pavidus Thebas refugit. & Zeuxippus quidem fuga ſervi motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, conceſſit. De Piſiſtrato aliquæ quæſtiones tormentis habitæ: & ſumptum ſupplicium eſt.

Cap. XXIX. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotoſque omnes ad execrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conſciſſe. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium verſi, alios hoſpites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes uſus excipiebant. quidam in ipſis itineribus ad notas latebras inſidiantibus, pars in deſerta per fraudem diverſoria devecti deductique opprime-

ctum eſſe; miſſis Athenas & in Achaiam legatis, qui teſtarentur ſociis, juſto pioque bello ſe perſecuturum Bœotos, & cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire juſſo, cum parte Coronæam circumſedit: evaſtatis prius agris, qua ab Elatia duo diverſa agmina iere. Hac perculſi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fuga compleſſent, legatos mittunt. qui quum in caſtra non admitterentur, Achæi Athenienſeſque ſupervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac ni impetraſſent pacem Bœotis, bellum ſimul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia abeundi alloquendique Romanum facta eſt, juſſiſque tradere noxios, & mulctæ nomine triginta talenta conferre, pax data: & ab oppugnatione receſſum.

Cap. XXX. Poſt paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex conſilio pax data Philippo in has leges eſt. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Aſia eſſent, libertatem ac ſuas leges haberent. quæ earum ſub ditione Philippi fuiſſent, præſidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Aſia eſſent, Euromo Padaſiſque & Bargyliis, & Jaſſo, & Myrina, & Abydo & Thaſſo, & Perintho: eas quoque enim placere liberas eſſe. De Cianorum libertate, Quintius Pruſiæ Bithyniorum regi ſcriberet, quid ſenatui & decem legatis placuiſſet. Captivos, transfugaſque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere; quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injuſſu ſenatus gereret. Mille talentum daret populo Romano: dimidium præſens, dimidium penſionibus decem anno-*

bantur. poſtremo non tantum odio, ſed etiam aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme cauſſa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Quum primo pauci, dein indies plures deſiderarentur, infamis eſſe Bœotia omnis cœpit: & timidius quam in hoſtico egredi caſtris miles. Tum Quintius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex ſtagno cadavera, ſaxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. multa facinora Acræphiæ, & Coroneæ facta inveniebantur. Quintius primo noxios tradi ſibi juſſit. & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta, Bœotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excuſarent, nihil publico conſilio fa-

rum. Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta, præſens viginti millia pondo. idem nominatim adjectum ſcribit, ne cum Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obſides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo abſenti Æginam inſulam elephantoſque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuiſſet: Athenienſibus Inſulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

Cap. XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, ſoli Ætoli id decretum decem legatorum clam muſſantes carpebant. *literas inanes vana ſpecie libertatis adumbratas eſſe. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas,*

alias

aliàs nominari, & ſine traditione juberi liberas eſſe; niſi ut quæ in Aſia ſint, liberentur, longinquitate ipſa tutiores: quæ in Græcia ſint, ne nominatæ intercipiantur; Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in ſenatuſconſulto, quo miſſi decem legati ab urbe erant, cæteræ Græciæ atque Aſiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicæ poſtulaſſent, id è republica fideque ſua facere ſtatuere juſſi erant. Antiochus rex erat, quem tranſgreſſurum in Europam, quum primum ei res ſuæ placuiſſent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi conſilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, liberandam omnem Græciam, ſi *Æ*tolorum linguas retundere, ſi veram caritatem, majeſtatem, apud omnes nominis Romani vellent eſſe: ſi fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad ſe imperium, ſe mare trajeciſſe. Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. cæterum ipſis tutius eſſe, manere pauliſper ſub tutela præſidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi. Poſtremo ita decretum eſt: *Corinthus redditur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præſidium eſſet: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho deceſſiſſet.*

Cap. XXXII. Iſthmiorum ſtatum ludicrum aderat; ſemper quidem & alias frequens; quum propter ſpectaculi ſtudium inſitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumque ac pernicitatis viſuntur; tum quia propter opportunitatem loci per duo diverſa maria omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exſpectatione erecti, qui deinde ſtatus futurus Græciæ, quæ ſua fortu-

SALOS, PERRŒBOS, ACHÆOS, PHTHIOTAS. Percenſuerat omnes gentes, quæ ſub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod univerſum homines caperent. Vix ſatis credere ſe quiſque audiſſe: alii alios intueri mirabundi velut ſomnii vanam ſpeciem. quod ad quemque pertineret, ſuarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unuſquiſque non audire, ſed videre libertatis ſuæ nuncium averet: iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plauſus eſt ortus, totieſque repetitus, ut facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius, quam libertatem eſſe. Ludicrum deinde ita raptim peractum eſt, ut nullius nec animi nec oculi ſpectaculo intenti eſſent. adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum ſenſum voluptatum.

Cap. XXXIII. Ludis vero dimiſſis, curſu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniſcoſque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum, & quum robur juventæ, tum gaudium ex tam inſigni gloriæ fructu, vires ſuppeditabant. nec præſens omnium modo effuſa lætitia eſt; ſed per multos dies gratis & cogitationibus & ſermonibus revocata: *Eſſe aliquam in terris gentem, quæ ſua impenſa, ſuo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præſtet: maria trajiciat; ne quod toto orbe terrarum injuſtum imperium ſit, & ubique jus, fas, lex potentiſſima ſint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Aſiæ urbes. Hoc ſpe concipere audacis animi fuiſſe: ad effectum adducere, virtutis & fortunæ ingentis.*

nia eſſet: alii non taciti ſolum opinabantur, ſed ſermonibus etiam ferebant. Romani ad ſpectaculum conſederunt, & præco cum tubicine, ut mos eſt, in mediam arenam, unde ſolenni carmine ludicrum indici ſolet, proceſſit: & tuba ſilentio facto ita pronunciat: SENATUS POPULUSQUE ROMANUS, ET T. QUINTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE, MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM: ET MAGNETAS, THES-

Cap. XXXIV. Secundum iſta jam Quintius, & decem legati, legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati ſunt. his eadem, quæ fere Romæ erant, verba ſine fide rerum jactata. Nihil jam perplexe, ut ante, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, ſed aperte pronunciatum, ut excederet Aſiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolomæi regum fuiſſent. abſtineret liberas, omneſque Græcas. Ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut ipſe tranſiret, aut copias trajiceret. Dimiſſis regis legatis, conventus gentium civitatumque eſt haberi cœptus. eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Oreſtis, (Macedonum ea gens eſt) quod primi ab rege defeciſſent, ſuæ leges redditæ. Magnetes & Perrœbi, & Dolopes, liberi quoque pronunciati. Theſſalorum genti, præter libertatem conceſſam, Achæi Phthiotæ dati; Thebis Phthioticis & Pharſalo excepto. Ætolos de Pharſalo & Leucade poſtulantes, ut ex fœdere ſibi reſtituerentur; ad ſenatum rejecerunt. Phocenſes, Locrenſes, & quæ ſicut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus, & Triphylia, & Heræa (Peloponneſi & ipſa urbs eſt) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. diſſentiente Quinto; venit res in arbitrium ſenatus: ſenatus libertatem his civitatibus dedit, Caryſto adjecto. Pleuratho, Lycus & Parthini dati: Illyriorum utraque gens ſub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere juſſerunt caſtella, quæ per belli tempus Philippo capta ademiſſet.

Cap. XXXV. Dimiſſo conventu, decem legati partiti munia inter ſe, ad liberandas ſuæ quiſque regionis civitates diſceſſerunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephæſtiam & Thaſium & Thraciæ urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui de minoribus rebus editis mandatis percunctatus, ſi conſilium non utile ſolum, ſed etiam ſalutare admittere auribus poſſet, quum rex, gratias quoque ſe acturum, diceret, ſi quid, quod in rem ſuam eſſet, expromeret: magnopere ei ſuaſit, quoniam pacem impetraſſet, ad ſocietatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos. ne ſi quid Antiochus moveret, exſpectaſſe, & temporum opportunitates captaſſe ad bel-

Græcia Macedoniaque & Aſia geretur, Etruriam infeſtam prope contenjuratio ſervorum fecit. ad quærendam opprimendamque eam Manius Acilius prætor, cui inter cives peregrinoſque juriſdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana miſſus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occiſi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis reſtituit. Conſules in provincias profecti ſunt. Marcellum Bojorum ingreſſum fines, fatigato per diem totum milite via facienda; caſtra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Bojorum cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit, & illuſtres viri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt: inter quos præfecti ſocium, T. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus: & tribuni militum de legione ſecunda, A. Ogulnius & P. Claudius. caſtra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hoſtes à proſpera pugna nequicquam oppugnaſſent. Stativis deinde eiſdem per dies aliquot ſeſe tenuit; dum & ſaucios curaret, & à tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut eſt gens minime ob moræ tædium patiens, in caſtella ſua vicoſque dilapſi ſunt. Marcellus Pado confeſtim trajecto in agrum Comenſem, ubi Inſubres Comenſibus ad arma excitis caſtra habebant, ducit legiones. in ipſo itinere prælium committunt: & primo adeo acriter invaſerunt, ut anteſignanos impulerint. quod ubi animadvertit, veritus ne moti ſemel pellerentur, cohortem Marſorum oppoſuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hoſtem emiſit. Quorum quum primus ſecunduſque impetus retudiſſet inferentem ſe ferociter landum videri poſſet. Ad Tempe Theſſalica Philippus eſt conventus. qui quum ſe miſſurum extemplo legatos reſpondiſſet; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ ſtatis diebus eſſe ſolet conventus (Pylaicum appellant) venit: Ætolos præcipue monuit, ut conſtanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum principes alii queſti ſunt, quod non idem erga ſuam gentem Romanorum animus eſſet poſt victoriam, qui in bello fuiſſet: alii ferocius incuſarunt, exprobraruntque, Non modo vinci ſine Ætolis Philippum, ſed ne tranſire quidem in Græciam Romanos potuiſſe. Adverſus ea reſpondere (ne in altercationem excederet res) quum ſuperſediſſet Romanus; omnia eos æqua impetraturos, ſi Romam miſiſſent, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati ſunt.

Cap. XXXVI. Hunc finem bellum cum Philippo habuit. Quum hæc in

hoſtem, confirmata & reliqua acies Romana reſtitit primo, deinde ſigna acriter intulit. nec ultra ſuſtinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuſe fugerent. In eo prœlio ſupra quadraginta millia hominum cæſa. Valerius Antias ſcribit: & quingenta ſeptem ſigna militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos ex quibus unum magni ponderis Claudius, in Capitolio Jovi donum in æde poſitum, ſcribit. Caſtra eo die Gallorum expugnata direptaque. & Comum oppidum intra dies paucos captum. Caſtella inde duodetriginta ad conſulem defecerunt. Id quoque inter ſcriptores ambigitur, utrum in Bojos prius, an Inſubres conſul exercitum induxerit, adverſamque proſpera pugna obliteraverit: an victoria ad Comum parta, deformata clade in Bojis accepta ſit.

Cap. XXXVII. Sub hæc tam varia fortuna geſta, L. Furius Purpureo alter conſul per tribum Sappiniam in Bolos venit. Jam caſtro Mutilo appropinquabat, quum veritus ne intercluderetur ſimul à Boiis Liguribuſque; eadem via, qua adduxerat, reduxit, & magno circuitu per aperta, eoque tuta loca, ad collegam pervenit. dein junctis exercitibus primum Boiorum agrum uſque ad Felſinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs cæteraque caſtella, & Boii fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi cauſſa in armis erat, (tunc in devias ſilvas receſſerat) in ditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipſi procul abeſſe viderentur, improviſo aggreſſuros ſe rati, per occultos ſaltus ſecuti ſunt. quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuoſque quum pervaſtaſſent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agreſti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prælium acriuſque commiſſum, quam ſi tempore locoque ad certamen deſtinatis, præparatis animis concurriſſent. Ibi quantam vim ad ſtimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis quam victoriæ avidi pugnarunt Romani, ut vix nuncium cladis hoſti relinquerent. Ob eas res geſtas, conſulum literis Romam allatis, ſupplicatio in triduum decreta eſt. Brevi poſt Marcellus Romam venit: triumphuſque ei magno conſenſu Patrum eſt decretus. Triumphavit in magiſtratu de Inſubribus, Comenſibuſque. Bojorum triumphi ſpem collegæ reliquit: quia ipſi proprie adverſa pugna in ea gente evenerat, collegæ ſecunda. Multa ſpolia hoſtium captivis carpentis traducta: multa militaria ſigna lata, æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites ſingulos dati octingenti æris: triplex equiti, centurionique.

Cap. XXXVIII. Eodem anno

habituros. & tum ſatis & ipſis & omnibus aliis apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occaſionem raptam habere. Adverſus quæ reſpondebant, *Nihil neque mirari, neque ſuccenſere Antiochum debere, ſi ſpem libertatis differri non ſatis æquo animo paterentur.* Ipſe initio veris, navibus ab Epheſo profectus, Helleſpontum petit: terreſtres copias Madytum trajicit, Cherſoneſi urbem: terreſtri navalem exercitum junxit. & quia clauſerant portas, circumdedit mœnia armatis, & jam opera admoventi, deditio eſt facta. idem metus tum incolentes alias Cherſoneſi urbes in deditionem dedit. Lyſimachiam inde omnibus ſimul navalibus terreſtribuſque copiis venit. quam quum deſertam ac ſtratam prope ruinis inveniſſet, (ceperant autem direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum reſtituendi nobilem urbem, & loco ſitam opportuno, cepit. Itaque omni cura ſimul eſt aggreſſus, & tecta muroſque reſtituere, & partim redimere ſervientes Lyſimachienſes, partim fuga ſparſos per Helleſpontum Cherſoneſumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, ſpe commodorum propoſita, aſcribere, & omni modo frequentare. ſimul ut Thracum ſummoveretur metus, ipſe parte dimidia terreſtrium copiarum ad depopulandum proxima Traciæ eſt profectus: partem, navaleſque ſocios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

Cap. XXXIX. Sub hoc tempus & C. Cornelius, miſſus ab ſenatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolomæumque reges certamina, Selymbriæ ſubſtitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyliis, P. Villius & L. Terentius à Thaſſo, Lyſimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia poſt paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congreſſus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hoſpi-

Antiochus rex, quum hibernaſſet Epheſi, omnes Aſiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere eſt conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis poſitæ erant, aut quia parum mœnibus armiſque ac Juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampſacus libertatem uſurpabant, periculumque erat, ne ſi conceſſum his foret, quos metuebat; Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampſacum in Helleſponto, aliæ urbes ſequerentur. Igitur & ipſe ab Epheſo ad Smyrnam obſidendam miſit: & quæ Abydi copiæ erant, præſidio tantum modico relicto, duci ad Lampſacum oppugnandum juſſit. Nec vi tantum terrebat: ſed per legatos leniter alloquendo caſtigandoque temeritatem & pertinaciam. ſpem conabatur facere, brevi quæ peterent talis fuit. ut de mandatis ſtatuque præſenti Aſiæ agi cœptum eſt, animi exaſperati ſunt. Romani, omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria claſſe ſolviſſet, diſplicere ſenatui non diſſimulabant, reſtituique Ptolomæo civitates, quæ ditionis ejus fuiſſent, æquum cenſebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo poſſeſſas Antiochus per occaſionem, averſo Philippo in Romanum bellum, intercepiſſet, id vero ferendum non eſſe; Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhauſiſſe, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Aſiam adventus ejus diſſimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens potuerit; quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terreſtribuſque copiis tranſierit, quantum à bello aperto*

Romanis abeſſe? Illum quidem, etiam ſi in Italiam trajiciat, negaturum.

Cap. XL. Ad ea rex, *Satis jam ante videre ſe, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quouſque terra marique progrediendum fuerit ipſis, non cogitare. Aſiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum eſſe, quid Antiochus in Aſia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolomæum attineat, cui ademptas civitates querantur; ſibi cum Ptolomæo & amicitiam eſſe; & id agere ſe, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adverſa fortuna ſpolia ulla ſe petiſſe: aut adverſus Romanos in Europam trajeciſſe* · · · · · · · *fuerit. quo victo omnia, quæ illius fuiſſent, jure belli Seleuci facta ſint, exiſtimare ſuæ ditionis eſſe. Occupatis majoribus ſuis rerum aliarum alia cura, primo quædam ex his Ptolomæum, deinde & Philippum uſurpando aliena poſſediſſe: ſicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitate Lyſimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum veniſſe: & Lyſimachiam deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam ſedem regni habeat.*

Cap. XLI. His diſceptationibus per dies aliquot habitis, rumor ſine ullo ſatis certo auctore allatus de morte Ptolomæi regis, ut nullus exitus imponeretur ſermonibus nam diſſimulabat pars utraque ſe audiſſe; & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolomæumque mandata erat, ſpacium modici temporis ad conveniendum Ptolomæum petebat; ut prius quam moveretur aliquid in nova poſſeſſione regni, perveniret in Ægyptum, & Antiochus ſuam fore Ægyptum, ſi tum occaſio eſſet, cenſebat. Itaque dimiſſis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terreſtribus copiis ad reſtituendam, ut inſtituerat, Lyſimachiam; ipſe omni claſſe navigans Epheſum, legatis ad Quintium miſſis, qui ad fidem de ſocietate agerent, oram Aſiæ legens … reliquiis naufragii, quum res non in eo eſſet, ut Cyprum tentaret; minus opulento agmine quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi ſubduci navibus juſſis (jam enim hiems inſtabat) ipſe in hiberna Antiochiam proceſſit.

Cap. XLII. In hoc ſtatu regum erant res. Romæ eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus, P. Manlius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Læca. his triumviris item, ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus ſacerdotibus eo anno fuit quæſtoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam penſionem pecuniæ in bellum collatæ perſolvere placuerat privatis. Quæſtores ab auguribus, pontificibus, quod ſtipendium per bellum non contuliſſent, petebant. ab ſacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum eſt. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum ſuffecti, M. Marcellus conſul in locum T. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hiſpania deceſſerat: & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus eſt admodum adoleſcens; priuſquam ullum magiſtratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum eſt ſuffectus. Comitia inde conſularia habita à M. Marcello conſule. creati Conſules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luſcinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulſo, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior, & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviſerunt: id C. Flaminii honoris cauſſa ipſius, patriſque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani & apparati magnifice ſunt, & ter toti inſtaurati. Ædiles plebis Cn. Domitius Ænobarbus, & C. Scribogens, pervenit in Lyciam: Parariſque cognito vivere Ptolomæum, navigandi quidem in Ægyptum omiſſum conſilium eſt. Cyprum nihilominus tendens, quum Chelidonium promontorium ſupereſſet, pauliſper ſeditione remigum eſt retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis, fœda tempeſtas oborta prope cum omni claſſe demerſit. multæ naves ejectæ: multæ ita hauſtæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, ſed etiam inſignium amicorum. Collectis

nius curio maximus, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati ſunt; ex eorum mulctaricia pecunia ædem in Inſula Fauni fecerunt. Ludi plebis per biduum inſtaurati, & epulum fuit ludorum cauſa.

Cap. XLIII. L. Valerius Flaccus, & M. Porcius, quo die magiſtratum inierunt, de provinciis quum ad ſenatum retuliſſent, Patres cenſuerunt, *Quum in Hiſpania tantum gliſceret bellum ut jam conſulari & duce & exercitu opus eſſet, placere, conſules Hiſpaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter ſe, aut ſortiri. Utri Hiſpania* *provincia eveniſſet, eum duas legiones & quinque millia ſocium Latini nominis & quingentos equites ſecum portare, & naves longas viginti ducere. Alter Conſul duas legiones ſcriberet. His Galliam provinciam obtineri ſatis eſſe; fractis proximo anno Inſubrium & Bojorum animis.* Cato Hiſpaniam, Valerius Italiam eſt ſortitus. Prætores deinde provincias ſortiti, C. Fabricius Luſcinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulſo Siciliam, Ap. Claudius Nero Hiſpaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Piſas, ut ab tergo Liguribus eſſet, P. Manlius in Hiſpaniam citeriorem adjutor conſuli datur. T. Quintio, ſuſpectis non ſolum Antiocho & Ætolis, ſed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium eſt, duas legiones ut haberet. in eas ſi quid ſupplementi opus eſſet, conſules ſcribere & mittere in Macedoniam juſſi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conſcribere permiſſum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hiſpaniam decretus: & legio eadem quæ fuerat ſub Minucio prætore data. Et P. Porcio Læcæ ad Etruriam circa Piſas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

Cap. XLIV. Provinciis ita diſtributis, conſules priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ver ſacrum ex pontificum juſſu fecere; quod A. Cornelius Mammula Prætor voverat, de ſenatus ſententia, populique juſſu, Cn. Servilio P. Flaminio conſulibus; annis poſt uno ac viginti factum eſt, quam votum. Per eoſdem dies C. Claudius Ap. filius, Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratuſque eſt. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hiſpania moviſſet bellum, negligi: *vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arſuram fuiſſe. neque enim ne Ætolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere & aliud in viſceribus Græciæ ingens malum; Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox ſi liceat, univerſæ Græciæ futurum tyrannum; avaritia & crudelitate omneis fama celebratos tyrannos æquantem. Cui ſi Agros velut arcem Peloponenſo impoſitam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam à Philippo Græciam fore. pro rege, ſi nihil aliud, longinque, vicinum tyrannum dominum habituram.*

Cap. XLV. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per ſeipſos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum attineret, maturanda his, quum rex quacumque de cauſſa in Syriam conceſſiſſet, de tyranno conſultatio viſa eſt. Quum diu diſceptatum eſſet, utrum jam cauſſæ ſatis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quintio: quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret quæ è republica cenſeret eſſe, permiſerunt. eam rem eſſe rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad ſummam rem populi Romani eſſet. Magis id animadvertendum eſſe, quid Annibal & Carthaginienſes, ſi cum Antiocho ortum foret bellum, acturi eſſent. Adverſæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quiſque ſuis, identidem ſcribebant, *Nuncios literaſque ab Annibale ad Antiochum miſſas, & ab rege ad eum clam legatos veniſſe. Ut feras quaſdam nunquam miteſcere; ſic immitem, implacabilem ejus viri animum eſſe. marceſcere otio ſituque civitatem, queri eum, & inertia operis; nec ſine armorum ſonitu, excitari poſſe.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis geſti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

literæ à Q. Minucio allatæ ſunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare & Beläſide imperatoribus Hiſpanis, ſignis collatis proſpere pugnaſſe. duodecim millia hoſtium cæſa. Budarem imperatorem captum: cæteros fuſos fugatoſque.* His literis lectis, minus terroris ab Hiſpanis erat, unde ingens bellum exſpectatum fuerat. Omnes curæ poſt adventum utique decem legatorum in Antiochum regem converſæ. Hi expoſitis prius quæ cum Philippo acta eſſent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem reſtare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti claſſe, egregio terreſtri exercitu in Europam eum trajeciſſe. niſi avertiſſet vana ſpes, ex*

Cap. XLVI. Judicum ordo Carthagine ea tempeſtate dominabatur; eo maxime, quod iidem perpetui Judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum poteſtate erat. qui unum ejus ordinis, idem omneis adverſos habebat; nec accuſator apud judices infenſos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) Prætor factus Annibal, vocare ad ſe quæſtorem. Idem pro nihilo habuit. nam & adverſæ factionis erat: & quia ex quæſtura in judices, potentiſſimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Annibal, viatorem ad prehendendum quæſtorem miſit: ſubductumque in concionem, non ipſum magis quam ordinem judicum, præ quorum ſuperbia atque opibus nec leges quicquam eſſent, nec magiſtratus, accuſavit. & ut ſecundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem eſſe ſuperbiam eorum; legem extemplo promulgavit; pertulitque, Ut in ſingulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex eſſet. Cæterum, quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quo, bono publico, ſibi proprias ſimultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac diviſui principum quibuſdam & magiſtratibus erant: quin & pecunia, quæ in ſtipendium Romanis ſuo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

Cap. XLVII. Annibal poſtquam vectigalia quanta terreſtria maritimaque eſſent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reipublicæ uſus conſumerent, quantum peculatus averteret; omnibus reſiduis pecuniis exactis tributo privatis remiſſo, ſatis locupletem rempub. fore ad vectigal præſtandum Romanis, pronunciavit in concione, & præſtitit promiſſum. Tum vero iſti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infenſi & irati, Romanos in Annibalem, & ipſos cauſſam odii quærentes, inſtigabant. Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate eſſe ducebat, ſubſcribere odiis accuſationibuſque Annibalis, & factionibus Carthagirienſium inferere publicam auctoritatem; nec ſatis habere bello viciſſe Annibalem, niſi velut accuſatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent; tandem pervicerunt, ut legati Car-

nebris veſtitu forenſi ad portam cum duobus comitibus ignaris conſilii eſt egreſſus.

Cap. XLVIII. Quum equi quo in loco juſſi erant præſto fuiſſent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani tranſgreſſus, poſtero die mane inter Achollam & Thapſum ad ſuam turrim pervenit. Ibi eum parata inſtructaque remigio excepit navis. ita Africa Annibal exceſſit, ſæpius patriæ quam ſuorum eventus miſeratus. Eo die in Cercinam inſulam trajecit. ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus inveniſſet, & ad egreſſum eum è nave concurſus ſalutantium eſſet factus; percontantibus, legatum ſe Tyrum dici juſſit. veritus tamen ne qua earum navis nocte profecta Thapſum aut Achollam nunciaret, ſe Cercinæ viſum; ſacrificio apparari juſſo, magiſtros navium mercatoreſque invitari juſſit: & vela cum antennis & navibus corrogari, ut umbra (etenim media æſtas forte erat) cœnantibus in littore fieret. Quantum res & tempus patiebatur apparatæ celebratæque ejus diei epulæ ſunt: multoque vino in ſerum noctis convivium productum. Annibal, quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem ſolvit. cæteri ſopiti quum poſtero die tandem ex ſomno pleni crapulæ ſurrexiſſent, id quod ſerum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis, abſumpſerunt. Carthagine & multitudinis aſſuetæ domum Annibalis frequentare, concurſus ad veſtibulum ædium eſt factus: & ut non comparere eum vulgatum eſt, in forum turba convenit, principem civitatis quærentium, & alii fugam conſciſſe (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: varioſque vultus cerneres ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Viſum deinde Cercinæ eum, tandem allatum eſt.

thaginem mitterentur, qui apud ſenatum eorum arguerent, Annibalem cum Antiocho rege conſilia belli faciendi inire. Legati tres miſſi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo, qui quum veniſſent, ex conſilio inimicorum Annibalis, quærentibus cauſſam adventus, dici juſſerunt; veniſſe ad controverſias, quæ cum Maſaniſſa rege Numidarum Carthaginienſibus eſſent, dirimendas. id creditum vulgo. Annibalem unum ſe peti ab Romanis non fallebat; & ita pacem Carthaginienſibus datam eſſe, ut inexpiabile bellum adverſus ſe unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunæ ſtatuit; & præparatis jam omnibus ante ad fugam, obverſatus eo die in foro, avertendæ ſuſpicionis cauſſa, primis te-

Cap. XLIX. Romani legati quum in ſenatu expoſuiſſent, *Compertum Patribus Romanis eſſe, & Philippum regem ante ab Annibale maxime accenſum, bellum populo Romano feciſſe, & nunc literas nuncioſque ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum conſciſſet. Ne his debere impune eſſe, ſi ſatisfacere Carthaginienſes populo Romano vellent, nihil eorum ſua voluntate, nec publico conſilio factum eſſe.* Carthaginienſes reſponderunt, quicquid æquum cenſuiſſent Romani, facturos eſſe. Annibal proſpero curſu Tyrum pervenit: exceptuſque à conditoribus Carthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. Ibi profectum jam regem quum audiſſet, filium ejus ſolenne ludorum ad Daphnen celebrantem conveniſſet: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Epheſi regem eſt conſecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello. ſed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum, adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab ſocietate Romana animi ſunt: quoniam legatos Pharſalum & Leucadem, & quaſdam alias civitates ex primo fœdere petentes, ſenatus ad Quintium rejecit.

EPITOME

LIBRI XXXIV.

LEx Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata eſt: quum Porcius Cato auctor fuiſſet, ne ea lex aboleretur. Is in Hiſpaniam profectus bello, quod Emporiis orſus eſt, citeriorem Hiſpaniam pacavit. T. Quintius Flamininus bellum adverſus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabidem proſpere geſtum, data iis pace, qualem ipſe voluit, liberatiſque Argis, qui ſub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum ſecretus à populo ludos ſpectavit: ut id fieret, Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, cenſores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniæ pleræque deductæ ſunt. M. Porcius Cato de Hiſpania triumphavit. Res præterea in Hiſpania, & adverſus Bojos, & Inſubres Gallos feliciter geſtæ referuntur. T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum, vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum geſtarum multitudinem, triduo triumphavit. Legati Carthaginienſium nunciaverunt, Annibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Annibal per Ariſtonem Tyrium, ſine literis Carthaginem miſſum ad rebellandum Pœnos concitare.

CAPUT I.

INter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium curas, interceſſit res parva dictu, ſed quæ ſtudiis in magnum certamen exceſſerit. M.

ut florente republica, creſcente indies privata omnium fortuna, matronis quoque priſtinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum indies. nam etiam ex oppidis conciliabuliſque conveniebant. Jam & conſules prætoreſque, & alios magiſtratus adire & rogare audebant. cæterum minime exorabilem alterum utique conſulem M. Porcium Catonem habe-

Fundanius, & L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio conſulibus in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus ſemuncia auri haberet: neu veſtimento verſicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille paſſus, niſi ſacrorum publicorum cauſſa, veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. nec eam ſe abrogari paſſuros ajebant. Ad ſuadendum diſſuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adverſantiumque legi complebatur. Matronæ, nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant: omnes vias urbis, adituſque in forum obſidebant: viros deſcendentes ad forum orantes; bant; qui pro lege, quæ abrogabatur, ita diſſeruit:

Cap. II. *Si in ſua quiſque noſtrum matrefamiliæ, Quirites, jus & majeſtatem viri retinere inſtituiſſet, minus cum univerſis fœminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas noſtra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia ſingulas ſuſtinere non potuimus, univerſas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam eſſe, virorum omne genus in aliqua inſula conjuratione muliebri ab ſtirpe ſublatum eſſe. Ab nullo genere non æque ſummum periculum eſt; ſi cœtus & concilia, & ſecretas conſultationes eſſe ſinas. Atque ego vix ſtatuere apud animum meum poſſum, utrum prior ipſa res, an priore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos conſules, reliquoſque magiſtratus; alterum ad vos, Quirites, magis pertinet.*

nam utrum e republica ſit, necne, id quod ad vos fertur, veſtra exiſtimatio eſt, qui in ſuffragium ituri eſtis. Hæc conſternatio muliebris, ſive ſua ſponte, ſive auctoribus vobis, M. Fundani, & L. Valeri, facta eſt, haud dubio ad culpam magiſtratuum pertinens, neſcio vobis, Tribuni, an conſulibus magis ſit deformis. vobis, ſi fœminas ad concitandas tribunicias ſeditiones jam adduxiſtis: nobis, ſi ut plebis quondam, ſic nunc mulierum ſeceſſione leges accipiendæ ſunt. Equidem non ſine rubore quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. quod niſi me verecundia ſingularum magis majeſtatis & pudoris, quam univerſarum tenuiſſet, ne compellatæ à conſule viderentur, dixiſſem: Qui hic mos eſt in publicum procurrendi & obſidendi vias, & viros alienos appellandi? Iſtud ipſum ſuos quæque domi rogare non potuiſtis? An blandiores in publico quam in privato, & alienis quam veſtris eſtis? quamquam ne domi quidem vos, ſi ſui juris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarenturve, curare decuit. Majores noſtri, nullam ne privatam quidem rem agere fœminas ſine auctore voluerunt: in manu eſſe parentum, fratrum, virorum. nos (ſi Diis placet) jam etiam rempublicam capeſſere eas patimur, & foro quoque, & concionibus, & comitiis immiſceri. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quam quod aliæ rogationes tribunorum plebis ſuadent, aliæ legem abrogandam cenſent? Date frenos impotenti naturæ, & indomito animali, & ſperate ipſas modum licentiæ facturas, niſi vos faciatis. Minimum hoc eorum eſt, quæ iniquo animo fœminæ ſibi, aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, imo licentiam (ſi vera dicere volumus) deſiderant. quid enim ſi hoc expugnaverint, non officiet jus, id deſtruet ac demolietur, quid attinebit univerſos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ ſunt, poſſint? Volo tamen audire quid ſit, propter quod matronæ conſternatæ procurrant in publicum, ac vix foro ſe & concione abſtineant. Ut captivi ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abeſt, abſitque ſemper talis fortuna reipublicæ. ſed tamen quum fuit, negaſtis hoc piis precibus earum. At non pietas, nec ſollicitudo pro ſuis, ſed religio congregavit eas. Matrem Idæam à Peſſinunte ex Phrygia venientem accepturæ ſunt. Quid honeſtum dictu ſaltem ſeditioni prætenditur muliebri? Ut auro & purpura fulgeamus, inquit: ut carpentis feſtis profeſtiſque diebus, velut triumphantes de lege victa & abrogata, & captis & ereptis ſuffragiis veſtris, per urbem vectemur: ne ullus modus ſumptibus, nec luxuriæ ſit.

Cap. IV. *Sæpe me querentem de fœminarum, ſæpe de virorum, nec de privatorum modo ſed etiam magiſtratuum ſumptibus audiſtis, diverſiſque duobus vitiis, avaritia & luxuria civitatem laborare: quæ peſtes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego quo melior lætiorque indies fortuna reipublicæ eſt, imperiumque creſcit: & jam in Græciam Aſiamque tranſcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. Infeſta, mihi credite, ſigna ab Syracuſis illata ſunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudanteis miranteiſque, & antefixa fictilia Deorum Romanorum ridenteis. Ego hos malo propitios Deos: & ita ſpero futuros, ſi in ſuis manere ſedibus patiemur. Patrum noſtrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus,* *tentabunt?*

Cap. III. *Recenſete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores noſtri, per quæque ſubjecerint viris: quibus omnibus conſtrictas vix tamen continere poteſtis. Quid ſi carpere ſingula & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini; tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, ſimul pares eſſe cœperint, ſuperiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recuſant. non jus, ſed injuriam deprecantur. Imo ut quam accepiſtis, juſſiſtis ſuffragiis veſtris legem; quam uſu tot annorum & experiendo comprobaſtis, hanc ut abrogetis: id eſt, ut unam tollendo legem cæteras infirmetis. Nulla lex ſatis commoda omnibus eſt: id modo quæritur, ſi majori parti, & in ſummam prodeſt. Si quod cuiquam privatim*

non virorum modo, ſed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam cauſſam fuiſſe cenſetis? Eadem fuit, quæ majoribus noſtris, nihil de hac re lege ſanciendi. nulla erat luxuria, quæ coërceretur. Sicut ante morbos neceſſe eſt cognitos eſſe, quam remedia eorum; ſic cupiditates prius natæ ſunt quam leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, niſi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis & muneribus, niſi quia vectigalis jam & ſtipendiaria plebes eſſe ſenatui cœperat? Itaque minimè mirum eſt, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem deſideratam eſſe, quæ modum ſumptibus mulierum faceret; quum aurum & pur-

puram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; ſtantes in publico inveniſſet quæ acciperent. Atque ego nullarum cupiditatum ne cauſſam quidem aut rationem inire poſſum. nam ut quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortaſſe naturalis aut pudoris, aut indignationis habeat: ſic æquato omnium cultu, quid unaquæque veſtrum veretur, ne in ſe conſpiciatur? Peſſimus quidem pudor eſt vel parſimoniæ, vel paupertatis: ſed utrumque lex vobis demit, quum id quod habere non licet non habetis. Hanc, inquit, ipſam exæquationem non fero, illa locuples. cur non inſignis auro & purpura conſpicior? cur paupertas aliarum ſub hac legis ſpecie latet, ut quod habere non poſſunt, habituræ, ſi liceret, fuiſſe videantur? Vultis hoc certamen uxoribus veſtris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia poſſit; pauperes, ne ob hoc ipſum contemnantur, ſupra vires ſe extendant? Næ, ſimul pudere, quod non oportet, cœperit; quod oportet, non pudebit. quæ de ſuo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miſerum illum virum, & qui exoratus & qui non exoratus erit? quum quod ipſe non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, & quod majus eſt, legem & ſuffragia rogant; & à quibuſdam impetrant, adverſus te & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. ſimul lex modum ſumptibus uxoris tuæ facere deſierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco exiſtimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et hominem improbum non accuſari tutius eſt, quam abſolvi: & luxuria non mota tolerabilior eſſet, quam erit nunc; ipſis vinculis, ſicut fera beſtia, irritata, deinde emiſſa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam cenſeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

diſſuadenda conſumpſit: & quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matronæ ſua ſponte, an nobis auctoribus feciſſent. Rem defendam, non nos: in quos jecit magis hæc conſul verbotenus, quam ut re inſimularet. Cœtum & ſeditiones, interdum ſeceſſionem muliebrem appellavit, quod matronæ in publico vos rogaſſent, ut legem in ſe latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ cauſſa conquirantur, & hæc & alia eſſe ſcio: & M. Catonem oratorem non ſolum gravem, ſed interdum etiam trucem eſſe ſcimus omnes, quum ingenio ſit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in cauſſa ad ſe pertinente in publicum proceſſerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adverſus te Origines revolvam. Accipe quoties id fecerint, & quidem ſemper bono publico. Jam à principio, regnante Romulo, quum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro ſignis collatis dimicaretur; nonne intercurſu matronarum inter acies duas prælium ſedatum eſt? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volſcorum caſtra ad quintum lapidem poſuiſſent; nonne id agmen, quo obruta hac urbs eſſet, matronæ averterunt? Jam urbe capta à Gallis aurum, quo redempta urbs eſt, nempe matronæ conſenſu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium, & quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arceſſerentur, matronæ univerſæ ad mare profectæ ſunt, ad matrem Idæam accipiendam? Diſſimiles, inquit, cauſſæ ſunt. nec mihi cauſſas æquare propoſitum eſt. nihil novi factum, purgare ſatis eſt. Cæterum, quod in rebus ad omnes pariter viros fæmi-

Cap. V. Poſt hæc tribuni quoque plebei, qui ſe interceſſuros profeſſi erant, quum pauca in eandem ſententiam adjeciſſent; tum L. Valerius pro rogatione ab ſe promulgata ita diſſeruit: *Si privati tantummodo ad ſuadendum diſſuadendumque id quod à nobis rogatur, proceſſiſſent, ego quoque quum ſatis dictum pro utraque parte exiſtimarem, tacitus ſuffragia veſtra exſpectaſſem. nunc quum vir graviſſimus conſul M. Porcius, non auctoritate ſolum, quæ tacita ſatis momenti habuiſſet, ſed oratione etiam longa & accurata inſectatus ſit rogationem noſtram; neceſſum eſt paucis reſpondere. qui tamen plura verba in caſtigandis matronis, quam in rogatione noſtra naſque pertinentibus feciſſe eas nemo miratus eſt, in cauſſa proprie ad ipſas pertinente miramur feciſſe? Quid autem fecerunt? ſuperbas mediusfidius aures habemus, ſi quum domini ſervorum non faſtidiant preces, nos rogari ab honeſtis fæminis indignamur.*

Cap. VI. *Venio nunc ad id de quo agitur, in quo duplex conſulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari eſt indignatus: & eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coërcendæ cauſſa lata eſſet. Et illa communis pro legibus, viſa conſularis oratio eſt: & hæc adverſus luxuriam, ſeveriſſimis moribus conveniebat. Itaque periculum eſt, niſi quid in utraque re* *vani ſit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, ſed perpetuæ utilitatis cauſſa in æternum latæ ſunt, nullam abrogari debere fateor, niſi quam aut uſus coarguit, aut ſtatus aliquis reipublicæ inutilem fecit; ſic quas tempora aliqua deſiderarunt leges, mortales (ut ita dicam) & temporibus ipſis mutabiles eſſe video. Quæ pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat. quæ in bello, pax: ut in navis adminiſtratione alia in ſecundam, alia in adverſam tempeſtatem uſui ſunt. Hæc quum ita natura diſtincta ſint, ex utro tandem genere ea lex eſſe videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, ſimul cum ipſa urbe nata? An (quod ſecundum eſt) ab decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis ſcripta? Sine qua quum majores noſtri non exiſtimarint matronale decus ſervare poſſe, nobis quoque verendum ſit, ne cum ea pudorem ſanctitatemque fœminarum abrogemus? Quis igitur neſcit, novam iſtam legem eſſe, Q. Fabio, Ti. Sempronio conſulibus viginti annis ante latam? ſine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum eſt? Nam ſi iſta lex ideo lata eſſet, ut finiret libidinem muliebrem; verendum foret, ne abrogata incitaret: cur ſit autem lata, ipſum indicavit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur. defecerant ſocii. non milites in ſupplementum, non ſocios navales ad claſſem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: ſervi, quibus armarum pecuniæ in uſum publicum vertendæ erant, iſtam legem ſcripſiſſe, tamdiu manſuram, quamdiu cauſſa ſcribendæ legis manſiſſet? Nam ſi quæ tunc temporis cauſſa aut decrevit ſenatus, aut populus juſſit, in perpetuum ſervari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præſenti pecunia locamus? cur ſervi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, ſicut dedimus?*

Cap. VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem ſtatum reipublicæ ſentient: ad conjuges tantum noſtras, pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magiſtratibus, in ſacerdotiis: liberi noſtri prætextis purpura togis utentur, magiſtratibus in coloniis municipiiſque, hic Romæ infimo generi magiſtris vicorum togæ prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi ſolum habeant tantum inſigne, ſed etiam ut cum eo crementur mortui; fœminis duntaxat purpuræ uſum interdicemus, & quum tibi viro liceat purpura in veſte ſtragula uti, matrem familiæ tuam purpureum amiculum habere non ſines? & equus tuus ſpecioſius inſtratus erit, quam uxor veſtita? Sed in purpura, quæ teritur, abſumitur, injuſtam quidem, ſed aliquam tamen cauſſam tenacitatis video: in auro vero, in quo præter manus precium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas eſt? præſidium potius in eo eſt & ad publicos & ad privatos uſus, ſicuti experti eſtis. Nullam æmulationem inter ſe ſingularum, quando nulla haberet, eſſe ajebat. At, Hercule, univerſis dolor & indignatio eſt, quum ſociorum Latini nominis uxoribus vident ea con-*

darentur, ita ut precium pro iis bello perfecto dominis ſolveretur, emebantur: in eandem diem pecuniæ, frumentum & catera quæ belli uſus poſtulabant, præbenda publicani ſe conducturos profeſſi erant: ſervos ad remum, numero ex cenſu conſtituto, cum ſtipendio noſtro dabamus: aurum & argentum omne, ab ſenatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ & pupilli pecunias ſuas in ærarium deferebant. cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus ſignati argenti, & æris domi haberemus Tali tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia deſiderata ſit: quum, quia Cereris ſacrificium lugentibus omnibus matronis intermiſſum erat, ſenatu finiri luctum triginta diebus juſſit. Cui non apparet, inopiam & miſeriam civitatis, quia omnium privato-

ceſſa ornamenta, quæ ſibi ademptæ ſint: quum inſignes eas eſſe auro & purpura, quum illas vehi per urbem, ſe pedibus ſequi; tamquam in illarum civitatibus, non in ſua, imperium ſit. Virorum hoc animos vulnerare poſſet: quid muliercularum cenſetis, quas etiam parva movent? Non magiſtratus, nec ſacerdotia, nec triumphi, nec inſignia, nec dona aut ſpolia bellica his contingere poſſunt. Mundiciæ & ornatus, & cultus, hæc fœminarum inſignia ſunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt majores noſtri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid quum eluxerunt, ſumunt? quid in gratulationibus ſupplicationibuſque, niſi excellentiorem ornatum adjiciunt? Scilicet ſi legem Oppiam abrogaveritis non veſtri arbitrii erit, ſi quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat, *minus filiæ, uxores, ſorores etiam quibuſdam in manu erunt. Numquam ſalvis ſuis exuitur ſervitus muliebris. & ipſæ libertatem, quam viduitas & orbitas facit, deteſtantur. In veſtro arbitrio ſuum ornatum, quam in legis, malunt eſſe. & vos in manu & tutela, non in ſervitio, debetis habere eas: & malle patres vos aut viros, quam dominos dici. Invidioſis nominibus utebatur modo conſul; ſeditionem muliebrem & ſeceſſionem appellando. Id enim periculum eſt, ne Sacrum montem; ſicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati eſt, quodcunque vos cenſueritis. quo plus poteſtis, eo moderatius imperio uti debetis.*

Cap. VIII. Hæc quum contra legem proque lege dicta eſſent, aliquanto major frequentia mulierum poſtero die ſeſe in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obſederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abſtiterunt, quam remiſſa interceſſio ab tribunis eſſet. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vigeſimo poſt abrogata eſt, quam lata. M. Porcius conſul poſteaquam abrogata eſt Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque ſociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire juſſo, & edicto per oram maritimam miſſo, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiſcens edixit, ut ad portum Pyrenæi ſequerentur. inde ſe frequenti claſſe ad hoſtes iturum. Prætervecti Liguſtinos montes, ſinumque Gallicum, ad diem quam inter validiores optime timor continet. Partem muri verſam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta impoſita: cujus aſſiduus cuſtos ſemper aliquis ex magiſtratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis cauſſa, ſed quanta, ſi hoſtis ad portas eſſet, & ſervabant vigilias & circumibant cura. Hiſpanum neminem in urbem recipiebant, ne ipſi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hiſpanorum oppidum verſa nunquam niſi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Cauſſa exeundi hæc erat: commercio eorum Hiſpani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipſi ea, quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui uſus deſiderium, ut Hiſpana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod ſub umbra Romanæ amicitiæ latebant. quam ſicut minoribus viribus, quam Maſſilienſes, pari colebant fide. tunc quoque conſulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato dum exploraret, ubi & quantæ hoſtium copiæ eſſent; ut ne mora quidem ſegnis eſſet, omne id tempus exercendis militibus conſumſit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis haberent. Itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimiſſis, *Bellum*, inquit, *ſeipſum alet*. Profectus ab Emporiis agros hoſtium urit, vaſtatque: omnia fuga & terrore complet.

Cap. X. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hiſpania cum præſidio ſex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmiedixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum: & præſidium Hiſpanorum, quod in caſtello erat, vi dejectum. Ab Rhoda ſecundo vento Emporias perventum. ibi copiæ omnes præter ſocios navales, in terram expoſitæ.

Cap. IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro diviſa. Unum Græci habebant à Phocæa, unde & Maſſilienſes oriundi: alterum Hiſpani. ſed Græcum oppidum in mare expoſitum, totum orbem muri minus quadringentos paſſus patentem habebat: Hiſpanis retractior à mari trium millium paſſuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab Divo Cæſare poſt devictos Pompeii liberos adjecti. nunc in corpus unum conſuſi omnes; Hiſpanis prius, poſtremo & Græcis in civitatem Romanam aſcitis. Miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hiſpanis, tam feræ & bellicoſæ genti objectos, quæ res eos tutaretur. diſciplina erat cuſtos infirmitatis, quam ne ingenti ad oppidum Illiturgi occurrunt. Viginti millia armatorum fuiſſe, Valerius ſcribit; duodecim millia ex iis cæſa; oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad caſtra Catonis Helvius pervenit. & quia tuta jam ab hoſtibus regio erat, præſidio in ulteriorem Hiſpaniam remiſſo, Romam eſt profectus, & ob rem feliciter geſtam ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo ſeptingenta triginta duo: & ſignati bigatorum ſeptendecim millia viginti tria; & Oſcenſis argenti viginti millia quadringenta octo. Cauſſa triumphi negandi ſenatui fuit, quod alieno auſpicio, & in aliena provincia, pugnaſſet. Cæterum biennio poſt redierat, quum provincia ſucceſſori Q. Minucio tradita, annum inſequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuiſſet. itaque duobus modo menſibus ante Helvius ovans urbem eſt ingreſſus, quam ſucceſſor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta: bigatorum ſeptuaginta octo millia, & Oſcenſis argenti ducenta ſeptuaginta octo millia.

Cap. XI. In Hiſpania interim conſul haud procul Emporiis caſtra habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Biliſtage, in quibus unus filius erat, venerunt: querentes, caſtella ſua oppugnari; nec ſpem ullam eſſe reſiſtendi, niſi præſidium Romani miſiſſent. Quina millia militum ſatis eſſe: nec hoſtes ſi tanta manus veniſſet, manſuros. Ad ea conſul, *Moveri quidem vel periculo eorum vel metu* dicere. *Sed ſibi nequaquam tantum copiarum eſſe, ut quum magna vis hoſtium haud procul abſit, cum qua mox ſignis collatis dimicandum ſibi indies exſpectet, dividendo exercitum, minuere tuto vires poſſet.* Legati ubi hæc audierunt, flentes ad genua conſulis provolvuntur. Orant, *Ne ſe in rebus tam trepidis deſerat. Quo enim ſe, repulſos ab Romanis, ituros? nullos ſe ſocios, nihil uſquam in terris aliud ſpei habere. Potuiſſe ſe extra id periculum eſſe, ſi decedere fide, ſi conjurare cum cæteris voluiſſent. nullis minis, nullis terriculis ſe motos, ſperantes ſatis opis & auxilii ſibi in Romanis eſſe. Id ſi nullum ſit, ſi ſibi à conſule negetur, Deos homineſque ſe teſtes facere, invitos & coactos ſe, ne eadem quæ Saguntini paſſi ſunt patiantur, defecturos: & cum cæteris potius Hiſpanis, quam ſolos perituros eſſe.*

Cap. III. Et illo quidem die ſic ſine reſponſo dimiſſi. Conſulem nocte, quæ inſecuta eſt, anceps cura agitare: nolle deſerere ſocios: nolle minuere exercitum; quod aut moram ſibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre poſſet. Stat ſententia, non minuere copias, ne quid interim hoſtes inferant ignominiæ: ſociis ſpem pro in ſpeciem fuit, oſtentatum eſt, revocari ex navibus milites jubet. ipſe quum jam id tempus anni appeteret, quo geri res poſſent, caſtra hiberna mille paſſuum ab Emporiis poſuit. inde per occaſiones nunc hac parte, nunc illa, modico præſidio caſtris relicto, prædatum milites in hoſtium agros educebat. Nocte ferme proficiſcebantur, ut & quam longiſſime à caſtris procederent, & inopinantes opprimerent, & exercebat ea res novos milites, & hoſtium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta caſtellorum audebant. Ubi ſatis admodum & ſuorum & hoſtium animos eſt expertus, convocari tribunos præfectoſque & equites omnes & centuriones juſſit. *Tempus*, inquit, *quod ſæpe optaſtis, venit: quo vobis poteſtas fieret virtutem veſtram oſtendendi. Adhuc prædonum magis quam bellantium militaſtis more: nunc juſta pugna hoſtes cum hoſtibus conſeretis manus. non agros inde populari, ſed urbium opes haurire licebit. Patres noſtri, quum Hiſpania Carthaginienſium, & imperatores ibi & exercitus eſſent, ipſi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperii ſui Iberus fluvius eſſet finis. Nunc, quum duo prætores, quum conſul, quum tres exercitus Romani Hiſpaniam obtineant, Carthaginienſium jam prope decem annis nemo in his provinciis ſit; imperium nobis citra Iberum amiſſum eſt. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem rebellantem magis temere, quam conſtanter bellantem, jugum quo ſe exuit, accipere rurſus cogatis.* In hunc modum maxime adhortatus, pronunciat, ſe nocte ad caſtra hoſtium ducturum. ita ad corpora curanda dimiſſi.

re oſtentandam cenſet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello valuiſſe: & credentem ſe aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipſa fiducia & ſperando atque audendo ſervatum. Poſtero die legatis reſpondit, *Quanquam vereatur ne ſuas vires, aliis eas commodando minuat; tamen illorum ſe temporis ac periculi magis quam ſui rationem habere. Denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant.* Naveſque in diem tertium expediri juſſit. Duos ex legatis Biliſtagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet; filium reguli comiter habendo & muneribus, apud ſe retinet. Legati non ante profecti, quam impoſitos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non ſuos modo, ſed etiam hoſtes fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

Cap. XIII. Conſul ubi ſatis quod

Cap. XIV. Media nocte quum auſpicio operam dediſſet, profectus, ut locum quem vellet, priuſquam hoſtes ſentirent, caperet; præter caſtra hoſtium circumducit, & prima luce acie inſtructa ſub ipſum vallum tres cohortes mittit Mirantes barbari ab tergo apparuiſſe Romanum, diſcurrere ipſi ad arma. interim conſul apud ſuos, *Nuſquam, niſi in virtute ſpes eſt, milites,* inquit, *& ego ſedulo ne eſſet, feci. Inter caſtra noſtra & nos medii hoſtes. ab tergo hoſtium ager eſt. quod pulcherrimum, idem tutiſſimum eſt; in virtute ſpem poſitam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione fugæ eliceret Id quod crediderat, evenit. pertimuiſſe & cedere rati Romanos, porta erumpunt · & quantum inter caſtra ſua & hoſtium aciem relictum erat loci armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, conſul jam paratis ordinatiſque omnibus, incompoſitos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam educit. ſed in dextro extemplo pulſi, cedenteſque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit conſul, duas cohortes delectas ab dextro latere hoſtium circumduci jubet: & ab tergo ſe oſtendere, prius quam concurrerent peditum acies. is terror objectus hoſti, rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites pediteſque, ut quoſdam conſul manu ipſe reprehenderit, & adverſos in hoſtem verterit. ita & quamdiu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat: & jam à dextra parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus reſtabat. A ſiniſtro cornu, & ab fronte urgebantur barbari & cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. Ut emiſſis ſoliferreis falariciſque gladios ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna. non cæcis ictibus procul ex improviſo vulnerabantur: ſed pede collato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

Cap. XV. Feſſos jam ſuos conſul ex ſecunda acie ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri recentibus telis fatigatos adorti hoſtes primum acri impetu velut cuneo perculerunt: deinde diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu, caſtra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato; ipſe ad ſecundam legionem quæ in ſubſidio poſita erat, equo revehitur: & ſigna præ ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium oppugnanda ſuccedere jubet. ſi quis extra ordinem avidius procurrit, & ipſe interequitans ſparo percutit, & tribunos centurioneſque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium oppugnabantur: ſaxiſque & ſudibus & omni genere telorum ſummovebantur à vallo Romani. ubi recens admota legio eſt; tum & oppugnantibus animus crevit, & infenſius hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perluſtrat, ut qua minima vi reſiſtitur, ea parte irrumpat. ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eo ſecundæ legionis principes haſtatoſque inducit. Non ſufducto exercitu, procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſteis prælium committit: alterum, quod cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quod ſecundam legionem, cæteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſteis pleno gradu ſub ſignis compoſitam, inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde à victoria ceſſatum: quum receptui ſigno dato ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effuſius, ut ſparſis hoſtibus fuga, prædati ſunt. quæ res non minus, quam pugna pridie adverſa Emporitanos Hiſpanos, accolaſque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum civitatum qui Emporias perfugerant, dediderunt ſe. quos omnes, appellatos benigne, vinoque & cibo curatos, domos dimiſit. Confeſtim inde caſtra movit: & quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates ſuas occurrebant. & quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hiſpania perdomita erat, captivique & Romani, & ſocium ac Latini nominis variis caſibus in Hiſpania oppreſſi, donum conſuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, conſulem in Turdetaniam exercitum ducturum, & ad devios montanos profecturum, etiam falſo perlatum eſt. Ad hunc vanum, & ſine auctore ullo rumorem, Bergiſtanorum civitatis ſeptem caſtella defecerunt. eos deducto exercitu conſul ſine memorando prælio in poteſtatem redegit. Haud ita multo poſt iidem, regreſſo Tarraconem conſule, priuſquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum ſubacti: ſed non eadem venia victis fuit. ſub corona veniere omnes, ne ſæpius pacem ſollicitarent.

Cap. XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui ſucceſſerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hiſpania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiſcitur. Omnium Hiſpanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tatinuit impetum eorum ſtatio, quæ portæ oppoſita erat. & cæteri, poſteaquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt. cæduntur in portis ſuometipſi agmine in arcto hærentes: ſecundani terga hoſtium cædunt, cæteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium cæſa eo die ſcribit. Cato ipſe haud ſane detrectator laudum ſuarum, multos cæſos ait; numerum non ſcribit.

Cap. XVI. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. unum, quod circum-

men multitudine ſua obviam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum. pedeſtre prælium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum eſt. decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alieniſque armis parabant bellum. Conſul interim rebellione Bergiſtanorum ictus, cæteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hiſpanis ademit. quam rem adeo ægre paſſi, ut multi mortem ſibimetipſis conſciſcerent: ferox genus nullam vitam rati ſine armis eſſe. Quod ubi conſuli renunciatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit, atque iis, *Non noſtro*, inquit, *magis, quam veſtra refert, vos non rebellare. ſiquidem id majore Hiſpanorum malo, quam exercitus Romani labore, ſemper adhuc factum eſt. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri poſſe, ſi effectum erit ne poſſitis rebellare. Volo id quam molliſſima via conſequi. vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. Nullum libentius ſequar, quam quod voſmetipſi attuleritis.* Tacentibus, ſpacium ſe ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. quum revocati ſecundo quoque concilio tacuiſſent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segeſticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

Cap. XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in ſubigendis hoſtibus, quam qui primi venerant in Hiſpaniam; quod ad illos tædio imperii Carthaginienſium Hiſpani deficiebant; huic ex uſurpata libertate in ſervitutem velut aſſerendi erant: & ita mota omnia accepit, ut alii in armis eſſent, alii obſidione ad defectionem cogerentur: nec, niſi in tempore ſubventum foret, ultra ſuſtentaturi fuerint. Sed in conſule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per ſe adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque quæ in rem eſſent, ſed pleraque ipſe per ſe tranſigeret; nec in quemquam omnium gravius ſeveriusque, quam in ſemetipſum imperium exerceret; parſimonia & vigiliis & labore cum ultimis militum certaret; nec quicquam in exercitu ſuo præcipui, præter honorem atque

quod hoſtibus ſe Romanorum junxiſſent: tertiam, ſi utique bellum placeat, diem locumque conſtituant, ubi ſecum armis decernant. A Celtiberis dies ad conſultandum petita. concilium immiſtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quicquam potuit. Quum incertum bellum an pax cum Celtiberis eſſet; commeatus tamen haud ſecus quam in pace, ex agris caſtelliſque hoſtium Romani portabant: perinde ſæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis ingredientes. Conſul ubi hoſtes ad pugnam elicere nequit: primum prædatum ſub ſignis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde, audito, Seguntiæ Celtiberum omnes ſarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Poſteaquam nulla moventur re, perſoluto ſtipendio, non ſuis modo, ſed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in caſtris prætoris, ipſe cum ſeptem cohortibus ad Iberum eſt regreſſus.

Cap. XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deviam & ſilveſtrem gentem, quum inſita feritas continebat in armis: tum conſcientia; dum conſul exercituſque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionibus ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum conſul ducit, non Romanas modo cohortes, ſed juventutem etiam merito infenſorum iis ſociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ferme paſſus conſtituit ſigna. ibi delectarum cohortium ſtationem relinquens, præcepit eis, ne ſe ex eo loco ante moverent, quam ipſe ad eos veniſſet. cæteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maxiimperium haberet.

Cap. XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hoſtibus, ſicut ante dictum eſt, faciebant. itaque eo conſul, arceſſitus litteris prætoris legiones duxit. Ubi eo venit (caſtra ſeparatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prælia, incurſantes in ſtationes eorum Romani facere: ſemperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire conſul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet. Primam, ſi tranſire ad Romanos velint, & duplex ſtipendium accipere, quam quantum à Turdetanis pepigiſſent: alteram, ſi domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram,

mum ex omnibus auxiliis numerum Sueſſetanæ juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum ſubire jubet. Quorum ubi arma ſignaque Lacetani cognovere; memores, quam ſæpe in agro eorum impune perſultaſſent, quoties ipſos ſignis collatis fudiſſent, fugaſſentque: patefacta repente porta, univerſi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Sueſſetani tulere: quod poſteaquam, ſicut futurum ratus erat, conſul fieri etiam vidit; equo citato ſubter murum hoſtium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effuſis omnibus ad ſequendos Sueſſetanos, qua ſilentium ac ſolitudo erat, in urbem inducit: priuſque omnia cepit, quam ſe reciperent Lacetani. mox ipſos nihil præter arma habentes in deditionem accepit.

Cap. XXI. Confeſtim inde victor ad Vergium caſtrum ducit. receptaculum id maxime prædonum erat: & inde incurſiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad conſulem princeps Vergeſtanus: & purgare ſe ac populares cœpit; non eſſe in manu ipſis rempublicam. prædones receptos totum ſuæ poteſtatis id caſtrum feciſſe. Conſul eum domum redire, conficta aliqua probabili cur abfuiſſet cauſſa, juſſit. Quum ſe muros ſubiſſe cerneret, intentoſque prædones ad tuenda mœnia eſſe; tum uti cum ſuæ factionis hominibus meminiſſet arcem occupare. Id uti præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros aſcendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvaſit. Hujus potitus loci conſul, eos qui arcem tenuerant, liberos eſſe cum cognatis ſuaque habere juſſit: Vergeſtanos cæteros quæſtori ut venderet, imperavit: de prædonibus ſupplicium ſumpſit. Pacata provincia, vectigalia magna inſtituit ex ferrariis argentariiſque, quibus tum inſtitutis locupletior indies provincia fuit. Ob has res geſtas in Hiſpania, ſupplicationem in triduum Patres decreverunt.

Cap. XXII. Eadem æſtate alter conſul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Litanam ſilvam ſignis collatis ſecundo prælio conflixit. Octo millia Gallorum cæſa traduntur: cæteri omiſſo bello in vicos ſuos atque agros dilapſi. Conſul reliquum æſtatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, reſtituitque quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque eſſet, T. Quintio in Græcia ita hibernis actis, ut exceptis Ætolis, quibus nec pro ſpe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, univerſa Græcia ſimul pacis libertatiſque perfruens bonis, egregie ſtatu ſuo gauderet; nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam juſtitiam-

etiamſi noſtrarum obliviſceremur injuriarum, veſtræ injuriæ ſatis digna cauſſa belli fuerint. Hodierna conſultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide occupatos pati velitis ſub ditione ejus eſſe: an æquum cenſeatis nobiliſſimam vetuſtiſſimamque civitatem, in media Græcia ſitam, repeti in libertatem, & eodem ſtatu, quo cæteras urbes Peloponneſi & Græciæ eſſe. Hæc conſultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos eſt; Romanos nihil contingit, niſi quatenus liberatæ Græciæ unius civitatis ſervitus, non plenam nec integram gloriam eſſe ſinit. Cæterum ſi vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne ſerpat latius contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos conſulo, ſtaturus eo, quod plures cenſueritis.

Cap. XXIII. Poſt orationem Romani imperatoris, percenſeri aliorum ſententiæ cœptæ ſunt. Quum legatus Athenienſium quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Græciam merita extuliſſet, imploratos auxilium, adverſus Philippum tuliſſe opem: non rogatos, ultro adverſus tyrannum Nabin offerre auxilium, indignatuſque eſſet, hæc tanta merita ſermonibus tamen aliquorum carpi; futura calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent; apparebat inceſſi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis invectus primum in Athenienſes, qui libertatis quondam duces & auctores, aſſentationis propriæ gratia communem cauſſam proderent. queſtus deinde, *Achæos Philippi quondam milites, poſtremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepiſſe, & id agere, ut Argos habeant: Ætolos, primos hoſtes Philippi, ſemper ſocios Romanorum, pacto in fœdere ſuas urbes agroſque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharſalo;* inſimulavit fraudis Romanos, *Quod vano titulo libertatis oſtentato, Chalcidem* que & moderationem miraretur, ſenatusconſultum, quo bellum adverſus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto Quintius, conventu Corinthum omnium ſociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abeſſent; tali oratione eſt uſus: *Bellum adverſus Philippum non magis communi animo conſilioque Romani & Græci geſſerunt, quam utrique ſuas cauſſas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienſes hoſtes eorum juvando, nunc hic ſociis noſtris oppugnandis, violaverat; & in vos talis fuit, ut nobis,*

& Demetriadem præſidiis tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde præſidia, objicere ſemper ſoliti ſunt: nunquam, donec Demetrias, Chalciſque, & Corinthus, tenerentur, liberam Græciam fore. Poſtremo, qui remanendi in Græcia retinendique exercitus, Argos & Nabin cauſſam facerent, deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate ſua Nabin præſidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in poteſtate conſentientis Græciæ eſſe.

Cap. XXIV. Hæc vaniloquentia primum Ariſtænum prætorem Achæorum excitavit. *Ne iſtuc*, inquit, *Jupiter Optimus Maximus ſirit, Juno-*

que regina, cujus in tutela Argi ſunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos præmium ſit poſita in eo diſcrimine, ut miſerius à nobis recipiatur, quam ab illo capta eſt. Mare interjectum ab iſtis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, ſi in media Peloponneſo arcem ſibi fecerint, futurum nobis eſt? Linguam tantum Græcorum habent, ſicut ſpeciem hominum. Moribus ritibuſque efferatioribus quam ulli barbari, immanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis; & ita res Græciæ conſtituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum ſatis pacata hæc relinquatis. Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, *reſponſurum ſe fuiſſe iis* dixit, *niſi ita infenſos omneis in eos videret, ut ſedandi potius, quam irritandi eſſent. Contentum itaque opinione ea, quæ de Romanis Ætoliſque eſſet, referre ſe* dixit, *quid de Nabidis bello placeret, niſi redderet Achæis Argos?* Quum omnes bellum decreſſent; auxilia ut pro viribus ſuis quæque civitates mitterent, eſt hortatus. Ad Ætolos legatum etiam miſit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam ſpe impetrari poſſe.

Cap. XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arceſſerent, imperavit. Per eoſdem dies & Antiochi legatis de ſocietate agentibus reſpondit, *Nihil ſe abſentibus decem legatis ſententiæ habere. Romam eundum ad ſenatum iis eſſe.* ipſe copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Ariſtænus prætor cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit: & haud procul inde junctis exercitibus poſuerunt caſtra. Poſtero die in campum Argivorum deſcenderunt: & quatuor fere millia ab Argis locum caſtris capiunt. Præfectus præſidio Laconum erat Pythagoras; gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui ſub adventum Romanorum & utraſque arces (nam duas habent Ar-

rentur, arma ſecum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit. clamitans, ut qui ſalvam rempublicam vellent, auctorem & ducem ſe libertatis ſequerentur. Haud ſane movit quemquam, quia nihil uſquam ſpei propinquæ, nedum ſatis firmi præſidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum ſuis interfecerunt. comprehenſi deinde quidam & alii: ex iis occiſi plures, pauci in cuſtodiam conjecti. multi proxima nocte funibus per murum demiſſi ad Romanos transfugerunt.

Cap. XXVI. Quintius affirmantibus iis, ſi ad portas Romanus exercitus fuiſſet, non ſine effectu futurum eum motum fuiſſe; & ſi propius caſtra admoverentur, non quieturos Argivos; miſit expeditos pedites equiteſque, qui circa Cylarabin (gymnaſium, id eſt, minus trecentos paſſus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prælium commiſerunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & caſtra eo ipſo loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus poſuit. Diem inde unum in ſpeculis fuit, ſi quid novi motus oriretur. poſteaquam oppreſſam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Ariſtænum, eadem ſententia erat; quum cauſſa belli non alia eſſet, inde potiſſimum ordiendum bellum. Quintio id nequaquam placebat, ſed Ariſtænum contra omnium conſenſum diſſerentem, cum haud dubia approbatione audivit. & ipſe adjecit, *quum pro Argivis adverſus tyrannum bellum ſuſceptum ſit, quid minus conveniens eſſe, quam omiſſo hoſte Argos oppugnari? Se vero caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimiſſo concilio, frumentatum expeditas cohortes miſit. Quod maturi erat circa, demeſſum & convectum eſt. viride, ne hoſtes mox haberent, protritum & corruptum. Caſtra deinde movit, & Parthenio monte ſupegi) & loca alia quæ aut opportuna, aut ſuſpecta erant, validis præſidiis firmavit. ſed inter agenda hæc, pavorem injectum adventu Romanorum diſſimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem, inteſtina etiam ſeditio acceſſit. Damocles erat Argivus, adoleſcens majoris animi quam conſilii: qui primo, jurejurando interpoſito, de præſidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi ſtudet, incautior fidei æſtimator fuit. Colloquentem eum cum ſuis ſatelles à præfecto miſſus quum accerſeret, ſenſit proditum conſilium eſſe: hortatuſque conjuratos qui aderant, ut potius quam extorti more-

rato, præter Tegeam tertio die ad Caryas poſuit caſtra. ibi priuſquam hoſtium intraret agrum, ſociorum auxilia exſpectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Theſſalorum equites quadringenti. nec jam auxilia, quorum affatim erat, ſed commeatus finitimis urbibus imperari morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius cum quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo rectæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas inſulas erat cum decem rectis navibus, triginta lembis, miſſiſque aliis minoris formæ navigiis. ipſorum quoque Lacedæmoniorum exules permulti tyrannorum injuria pulſi, ſpe recuperandæ patriæ in caſtra Romana convenerant. Multi autem erant jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulſi. Princeps erat exulum Ageſipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat: pulſus infans ab Lycurgo tyranno poſt mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

Cap. XXVII. Quum terra marique tantum belli circumſtaret tyrannum, & prope nulla ſpes eſſet vires ſuas hoſtiumque æſtimanti, non tamen omiſit bellum; ſed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum caſtellanis agreſtibus in armis habuit: & foſſa valloque urbem communivit. & ne quid inteſtini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam ut ſalvum vellent tyrannum, ſperare non poterat, quum ſuſpectos quoſdam civium haberet; eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipſi vocant) poſitis armis ad concionem vocari juſſit Lacedæmonios, atque eorum concioni ſatellites armatos circumdedit. & pauca præfatus, *Cur ſibi omnia timenti caventique ignoſcendum in tali tempore foret: & ipſorum referre, ſi quos ſuſpectos ſtatus præſens rerum faceret, prohiberi potius ne quid moliri poſſint, quam puniri molientes. Itaque quoſdam ſe in cuſtodia habiturum: donec ea quæ inſtet tempeſtas prætereat. Hoſtibus repulſis (à quibus, ſi modo proditio inteſtina ſatis caveatur, minus periculi eſſe) extemplo eos emiſſurum.* Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis juſſit. atque eos, ut quiſque ad nomen reſponderat, in cuſtodiam tradidit: nocte inſequenti omnes interfecti. Ilotaram deinde quidam (hi ſunt jam inde antiquitus caſtellani, agreſte genus) transfugere voluiſſe inſimulati, per omnes vicos ſub verberibus acti necantur. hoc terrore obſtupuerant multitudinis animi ab o-

nirent viam, lato ſatis & patenti limite ad Eurotam amnem ſub ipſis prope fluentem mœnibus, pervenit. ubi caſtra metantes Romanos, Quintiumque ipſum cum equitibus atque expeditis prægreſſum auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt; nihil tale exſpectantes: quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro tranſierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in ſe cuique minimum fiduciæ eſſet, trepidatum eſt. tandem ſigna legionum ſupervenerunt: & quum primi agminis cohortes inductæ in prœlium eſſent; qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulſi ſunt. Romani quum tantum à muro receſſiſſent ut extra ictum teli eſſent, acie directa pauliſper ſteterunt. Poſteaquam nemo hoſtium contra exibat; redierunt in caſtra. Poſtero die Quintius prope flumen præter urbem ſub ipſas Menelai montis radices ducere copias inſtructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum inſtructos paratoſque ſub ſignis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat; ut ab tergo hoſtem aggrederetur. poſteaquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus ſimul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis ſuorum animis; ſigna extemplo convertit, totumque in hoſtem agmen circumegit. Itaque velut rectæ acies concurriſſent, juſtum aliquamdiu prælium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quæ minus infida ac trepida fuiſſet; ni Achæi locorum prudentes inſtitiſſent. hi & cædem ingentem ediderunt, & diſperſos paſſim fuga pleroſque armis exuerunt. Quintius prope Amyclas poſuit caſtra. Inde, quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca eſſet, nullo jam hoſtium porta excedente, movit caſtra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygero ſubjectam, agroſque ad maomni conatu novorum conſiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem ſe ratus, ſi dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam ſuſpenſis & incertis omnium animis metuens.

Cap. XXVIII. Quintius ſatis jam omnibus paratis profectus ab ſtativis, die altero ad Sellaſiam ſuper Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene Lacedæmoniorum tyranno, ſignis collatis dimicaſſe dicebatur. inde; quum audiſſet eſcenſum difficilis & arctæ viæ eſſe, brevi per monteis circuitu præmiſſis qui mure pertinentes evaſtat.

Cap. XXIX. Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida, partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum, omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum eſſe; nec procul à mari caſtra Romana abeſſe; omnibus id copiis aggredi conſtituit. Erat eo tempore valida urbs, & multitudine civium incolarumque, & omni bellico apparatu inſtructa. In tempore Quintio rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & claſſis Rhodiorum ſupervenerunt. ingens multitudo navalium ſociorum è tribus contracta claſſibus intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Jam teſtudinibus admotis murus ſubruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus everſa eſt turris; quodque circa muri erat, caſu ejus proſtratum: & Romani ſimul à porta, unde aditus planior erat, ut diſtenderent ab apertiore loco hoſtes; ſimul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin, qua intenderant, penetrarent. ſed tardavit impetum eorum ſpes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miſerat ad legatum Romanum, traditurus urbem. & quum ad eam rem tempus & ratio conveniſſet, à Gorgopa proditor interficitur. intentiuſque ab uno urbs defendebatur: & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum ſuperveniſſet. Is quum ſupercilio haud procul diſtantis tumuli ab urbe inſtructam aciem oſtendiſſet, & ex altera parte L. Quintius ab operibus ſuis terra marique inſtaret; tum vero deſperatio Gorgopam quoque coëgit id conſilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. & pactus ut abducere inde milites, quos præſidii cauſſa habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priuſquam Gythium traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictis, tradita cuſtodia urbis Timocrati Pellenenſi, cum mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argivorum, Lacedæmonem ad Nabin venit.

Cap. XXX. Nabis ſicut primo adventu Romanæ claſſis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterri-

cœpit tyrannus. *Si ipſe per me, T. Quinti, voſque qui adeſtis, cauſam excogitare, cur mihi aut indixiſſetis bellum, aut inferretis, poſſem; tacitus eventum fortunæ meæ exſpectaſſem. nunc imperare animo nequivi, quin priuſquam perirem, cur periturus eſſem ſcirem. Et, hercule, ſi tales eſſetis, quales eſſe Carthaginienſes fama eſt, apud quos nihil ſocietatis fides ſancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus penſi eſſe, non mirarer. Nunc, cum vos intueor, Romanos eſſe video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem ſocialem ſanctiſſimam habeatis. Quum ipſe reſpexi, eum eſſe ſpero, cui & publice ſicut cæteris Lacedæmoniis, vobiſcum vetuſtiſſimum fœdus ſit: & meo nomine privatim amicitia ac ſocietas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi & everti quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? Re, an tempore? Res mihi duplicem defenſionem præbet. nam & ipſis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi. & accepi, quum Philippi partium, non in veſtra ſocietate eſſet. Tempus autem eo me liberat, quod quum jam Argos haberem, ſocietas mihi vobiſcum convenit: & ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præſidium deducerem, pepigiſtis. At, hercle, in ea controverſia, quæ de Argis eſt, ſuperior ſum; & æquitate rei, quod non veſtram urbem, ſed hoſtium: quod volentem, non vi coactam accepi: & veſtra confeſſione, quod in conditionibus ſocietatis mihi Argos reliquiſtis. Cæterum nomen tyranni & facta premunt, quod ſervos ad libertatem voco, quod in A-*

tus erat, ſic parva ſpe quum acquieviſſet, Gythio ab ſuis retento; poſteaquam id quoque traditum Romanis audivit eſſe; quum ab terra, omnibus circa hoſtium, nihil ſpei eſſet; à mari quoque toto ſe interclusum; cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in caſtra miſit ad explorandum, ſi paterentur legatos ad ſe mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad Imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceat. Concilio advocato, quum omnes dandum colloquium cenſuiſſent; dies locuſque conſtituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis ſequentibus quum veniſſent, relictis ibi in ſtatione conſpecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis cuſtodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Soſilao Rhodio, & Ariſtæno Achæorum prætore, tribuniſque militum paucis deſcendit.

Cap. XXXI. Ibi permiſſo, ut, ſeu dicere prius, ſeu audire mallet, ita

gros inopem plebem deduco. De nomine hoc reſpondere poſſum: me qualiſcumque ſum, eundem eſſe, qui fui, quum tu ipſe mecum, T. Quinti, ſocietatem pepigiſti. Tum me regem appellari à vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque ſi ego nomen imperii mutaſſem, mihi meæ inconſtantiæ; quum vos mutetis, vobis veſtræ reddenda ratio eſt. Quod ad multitudinem ſervis liberandis auctam, & egentibus diviſum agrum attinet; poſſum quidem & in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacumque ſunt, quum ſocietatem mecum pepigiſtis, & auxilia in bello adverſum Philippum accepiſtis. Sed ſi nunc ea feciſſem, non dico, quid in eo vos læſiſſem, aut veſtram amicitiam violaſſem? ſed illud, me more atque inſtituto majorum feciſſe. Nolite ad veſtras leges atque inſtituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare ſinguli neceſſe. vos à cenſu equitem, à cenſu peditem legitis:

& paucos excellere opibus, plebem ſubjectam eſſe illis vultis. Noſter legumlator non in paucorum manu rempublicam eſſe voluit, quem vos ſenatum appellatis: nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: ſed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi eſſent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregiſſe, quam pro patriæ ſermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum eſſe potuit; Nihil me, poſteaquam vobiſcum amicitiam inſtitui, cur ejus vos pœniteret, commiſiſſe.

Cap. XXXII. Ad hæc imperator Romanus: *Amicitia & ſocietas nobis nulla tecum, ſed cum Pelope rege Lacedæmoniorum juſto ac legitimo facta eſt. Cujus jus tyranni quoque, qui poſtea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) uſurparunt; ſicut tu quoque hoc Macedonico bello feciſti. Nam quid minus conveniret, quam nos, qui pro libertate Græciæ adverſus Philippum gereremus bellum, cum tyranno inſtituere amicitiam? & tyranno quam, qui umquam, ſæviſſimo & violentiſſimo in ſuos? Nobis vero, etiam ſi Argos nec cepiſſes per fraudem nec teneres; liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges ſuas: quarum modo, tamquam æmulus Lycurgi, mentionem feciſti. An, ut ab Iaſſo & Bargiliis præſidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clariſſimas urbes, lumina quondam Græciæ, ſub pedibus tuis relinquemus: quæ titulum nobis liberatæ Græciæ ſervientes deforment? At enim cum Philippo Argivi ſenſerunt. Remittimus hoc tibi, ne noſtram vicem iraſcaris. Satis com- quam tu ipſe, quum jam prope in finibus Lacedæmoniorum eſſem? Agedum, quos in concione comprehenſos, omnibus audientibus civibus tuis, in cuſtodia te habiturum eſſe pronunciaſti; jube vinctos produci, ut miſeri parentes, quos falſo lugent, vivere ſciant. Enim ut jam ita ſint hæc, quid ad vos Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui ut liberare poſſent, mare trajecerunt, terra marique geſſerunt bellum? Vos tamen, inquis, veſtramque amicitiam ac ſocietatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam feciſſe? Sed nolo pluribus: ſummam rem complectar. Quibus igitur amicitia violatur? Nempe his duabus rebus maxime, ſi ſocios meos pro hoſtibus habeas: ſi cum hoſtibus te conjungas. Utrum non à te factum eſt? nam & Meſſenen uno atque eodem jure fœderis, quo & Lacedæmonem in amicitiam noſtram acceptam, ſocius ipſe ſociam nobis urbem vi atque armis cepiſti: & cum Philippo hoſte noſtro, non ſocietatem ſolum, ſed, ſi Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigiſti: & bellum adverſum nos gerens, mare circa Maleam infeſtam navibus piraticis feciſti: & plures prope cives Romanos, quam Philippus, cepiſti atque occidiſti: tutiorque Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus noſtros portantibus navibus fuit. Proinde parceſis fidem ac jura ſocietatis jactare: & omiſſa populari oratione, tamquam tyrannus & hoſtis loquere.*

Cap. XXXIII. Sub hæc Ariſtænus, nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut dum liceret, dum occaſio eſſet, ſibi, ac fortunis ſuis conſuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cœpit: qui depoſito imperio, reſti-

pertum habemus, duorum, aut ſummum trium in eare, non civitatis culpam eſſe: tam hercle, quam in te tuoque præſidio arceſſendo accipiendoque in arcem, nihil ſit publico conſilio actum. Theſſalos, & Phocenſes, & Locrenſes, conſenſu omnium ſcimus partium Philippi fuiſſe. tamen quum cæteram liberaverimus Græciam, quid tandem cenſes in Argivis, qui inſontes publici conſilii ſint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri diviſi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipſa mediocria: ſed quid iſta ſunt præ iis, quæ à te tuiſque quotidie alia ſuper alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, ſi audire juvat vera dominationis impotentiſſimæ crimina. Ut omnia alia vetuſtiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iſte gener tuus pene in oculis meis edidit?

tutaque libertate ſuis, non tutam modo, ſed etiam honoratam inter cives ſenectutem egiſſent. His dictis invicem, auditiſque, nox prope diremit colloquium. Poſtero die Nabis Argis ſe cedere ac deducere præſidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum dixit. Aliud ſi quid poſtularent, ſcriptum ut ederent petiit, ut deliberare cum amicis poſſet. Ita & tyranno ad conſultandum tempus datum eſt: & Quintius ſociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximæ partis ſententia erat, *'Perſeverandum in bello eſſe, & tollendum tyrannum. numquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satius multo fuiſſe, non moveri bellum adverſus eum, quam omitti motum. & ipſum velut comprobata dominatione firmiorem futurum; auctore injuſti imperii aſſumpto populo Romano.*

no. & exemplo multos in aliis civitatibus ad inſidiandum libertati civium ſuorum incitaturum. Ipſius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim, compulſo intra mœnia hoſte, nihil præter obſidionem reſtare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipſum tamen traditum, non expugnatum eſſet, ſed Lacedæmonem validiſſimam urbem viris armiſque oppugnaturos. Unam ſpem fuiſſe. ſi qua admoventibus exercitum diſſenſio inter ipſos ac ſeditio excitari poſſet. quum ſigna portis prope inferri cernerent, neminem ſe moviſſe. Adjiciebat &, cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nunciare: multo majoribus quam ante, terreſtribus navalibuſque copiis in Europam eum tranſiſſe. Si occupaſſet obſidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adverſus regem tam validum ac potentem bellum geſturos?* Hæc propalam dicebat: illa tacita ſuberat cura, ne novus conſul Græciam provinciam ſortiretur, & inchoati belli victoria ſucceſſori tradenda eſſet.

Cap. XXXIV. Quum adverſus tendendo nihil moveret ſocios; ſimulando ſe tranſire in eorum ſententiam, omnes in aſſenſum conſilii ſui traduxit. *Bene vertat!* inquit, *obſideamus Lacedæmonem, quando ita placet. Cæterum quum res tam lenta, quam ipſi ſcitis, oppugnatio urbium ſit, & obſidentibus prius ſæpe quam obſeſſis tædium afferat: jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet; hibernandum circa Lacedæmonis mœnia eſſe. Quæ mora ſi laborem tantum ac periculum haberet, ut & animis & corporibus ad ſuſtinenda ea parati eſſetis, hortarer vos. Nunc impenſa quoque magna eget in opera, in machinationes, & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda eſt; in commeatus nobis vobiſque in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter deſtituatis, ſcribendum ante veſtris civitatibus cenſeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum ſatis ſuperque habeo: ſed quo* crederet, imperatori permiſerunt.

Cap. XXXV. Inde Quintius adhibitis legatis tantum tribuniſque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conſcripſit. *Sex menſium induciæ ut eſſent Nabidi Romaniſque, & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam, T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate ſenatus confirmaretur. Ex qua die ſcriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent: ea dies ut induciarum principium eſſet: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis cæteriſque oppidis, quæ in Argivorum agris eſſent, præſidia omnia deducerentur: vacuaque & libera traderentur Romanis. ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; & ſi qua ante educta forent, dominis recte reſtituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademiſſet, redderet: neve ipſe navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam ſexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas, captivos omnibus ſociis populi Romani civitatibus redderet, & Meſſeniis omnia quæ comparerent, quæque domini cognoſcerent. Exulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges reſtitueret, quæ earum viros ſequi voluiſſent: invita ne qua exulis comes eſſet. Mercenariorum militum Nabidis qui aut in civitates ſuas, aut ad Romanos tranſiiſſent, iis res ſuæ omnes recte redderentur. In Creta inſula ne quam urbem haberet: quas habuiſſet, redderet Romanis. Ne quam ſocietatem cum ulla Cretenſium, aut quoquam alio inſtitueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus quas ipſe reſtituiſſet, quæque ſe ſuaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidiſſent, omnia præſidia deduceret: ſeque ipſe ſuoſque ab his abſtineret. Ne quod oppidum, ne quod caſtellum in ſuo alienove agro conderet. Obſides ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuiſſet. filium in his ſuum, & talenta centum argenti in præſenti, & quinquaginta talenta in ſingulos annos per annos octo.*

Cap. XXXVI. Hæc conſcripta, caſtris propius urbem motis, Lace-

plures ſumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum ſolum ager hoſtium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Hæc oratio primum animos omnium ad reſpicienda cuique domeſtica mala convertit; ſegnitiem, invidiam & obtrectationem domi manentium adverſus militantes: libertatem difficilem ad conſenſum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Verſis itaque ſubito voluntatibus, facere, quod è republica populi Romani ſociorumque eſſe

dæmonem mittuntur. nec ſane quicquam eorum ſatis placebat tyranno: niſi quod præter ſpem, reducendorum exulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis navibus infeſtam habenti. juventutem præterea civitatum earum ad ſupplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipſe in ſecreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ma ferebant: vanis, ut ad cæteram fidem, ſic ad ſecreta tegenda, ſatellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia univerſi, quam ea quæ ad quemque pertinerent, ſinguli carpebant. qui exulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid poſſederant; tamquam amiſſuri, non reddituri, indignabantur. ſervis liberatis à tyranno non irrita modo futura libertas, ſed multo fœdior, quam fuiſſet ante, ſervitus, redeuntibus in iratorum dominorum poteſtatem, ante oculos obverſabatur. mercenarii milites & precia militiæ caſura in pace ægre ferebant, & reditum ſibi nullum eſſe in civitates videbant; infenſas non tyrannis magis, quam ſatellitibus eorum.

Cap. XXVII. Hæc inter ſe primo in circulis ſerentes fremere. deinde ad arma ſubito diſcurrerunt. Quo tumultu quum per ſe ſatis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari juſſit. ibi quum ea quæ imperarentur ab Romanis, expoſuiſſet, & graviora atque indigniora quædam falſo affinxiſſet, & ad ſingula nunc ab univerſis, nunc à partibus concionis acclamaretur; interrogavit, *Quid ſe reſpondere ad ea, aut quid facere vellent!* Prope una voce omnes, *Nihil reſpondere, bellum geri* juſſerunt. & pro ſe quiſque, qualia multitudo ſolet, bonum animum habere, & bene ſperare jubentes, fortes fortunam adjuvare, ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Ætoloſque adjuturos pronunciat: & ſibi ad obſidionem ſuſtinendum copiarum affatim eſſe. Exciderat pacis mentio ex omnium animis; & in ſtationes non ultra quieturi diſcurrunt. Paucorum laceſſentium excurſio, & emiſſa jacula extemplo Romanis dubitationem, quin bellandum eſſet, exemerunt. Levia inde prælia per quatriduum primum ſine ullo ſatis certo eventu commiſſa. quinto die prope juſta pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulſi ſunt, ut quidam milites Romani ter-

inſpexit; corona oppugnandam ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum ſociorumque, ſimul peditum equitumque, ſimul terreſtriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii ſcalas, alii ignem, alii alia quibus non oppugnarent modo, ſed etiam terrerent, portabant. juſſi clamore ſublato ſubire undique omnes, ut qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia ſimul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diviſum. parte una à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta ſine muro loca ſunt) aggredi jubet. Quum tantus undique terror circumvaſiſſet; primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quiſque maxime laboraret locus, aut ipſe occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuſo undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem eſſet, nec audire poſſet: nec inops modo conſilii, ſed vix mentis compos eſſet.

Cap. XXXIX. Romanos primo ſuſtinebant in anguſtiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diverſis pugnabant. deinde creſcente certamine, nequaquam erat prælium par. miſſilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus ſe & magnitudine ſcuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter anguſtias loci, confertamque turbam non modo ad emittenda cum procurſu, quo plurimum concitantur tela, ſpacium habebant: ſed ne ut de gradu quidem libero ac ſtabili conarentur. Itaque ex adverſo miſſa tela, nulla in corporibus, rara in ſcutis hærebant. à circumſtantibus ex ſuperioribus locis quidam vulnerati ſunt: mox progreſſos jam etiam ex tectis non tela modo, ſed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. Sublatis deinde ſupra capita ſcutis continuatiſque ita inter ſe, ut non modo ad cæcos ictus, ſed ne ad inga fugientium cædentes per intermiſſa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint.

Cap. XXXVIII. Et tunc quidem Quintius ſatis eo terrore coërcitis excurſionibus hoſtium nihil præter ipſius oppugnationem urbis ſupereſſe ratus; miſſis qui omnes navales ſocios à Gythio arceſſerent, ipſe interim cum tribunis militum ad viſendum urbis ſitum mœnia circumvehitur. Fuerat quondam ſine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planiſque obiecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, ſtationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi ſatis omnia ferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam eſſet, teſtudine facta ſubibant. & primo anguſtiæ pauliſper ſua hoſtiumque refertæ turba tenuerunt: poſteaquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hoſtem proceſſere; non ultra vis eorum atque impetus ſuſtineri poterant. Quum terga vertiſſent Lacedæmonii & effuſa fuga ſuperiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipſe evaderet, circumſpectabat. Pythagoras quum ad cætera animo officioque ducis fungebatur; tum vero unus, ne caperetur urbs, cauſſa fuit. ſuccendi enim ædificia proxima muro juſſit.

quæ quum momento temporis arſiſſent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre ſolent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, ſed etiam ambuſta tigna ad armatos pervenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem quam periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes receſſere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur ab ſuis, receperunt ſeſe. & Quintius poſtea quam quid rei eſſet, vidit; receptui canere juſſit. Ita jam à capta prope urbe revocati, redierunt in caſtra.

Cap. XL. Quintius plus ex timore hoſtium quam ex re ipſa ſpei nactus, per triduum inſequens territavit eos; nunc præliis laceſſendo, nunc operibus interſepiendo quædam; ne exitus ad fugam eſſet. His comminationibus compulſus tyrannus, Pythagoram rurſus oratorem miſit, quem Quintius primo aſpernatus, excedere caſtris juſſit. deinde ſuppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit, omnia permittentis arbitrio Romanorum: deinde, quum ea velut vana & ſine effectu nihil proficerent, eo deducta res eſt, ut his conditionibus, quæ ex ſcripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniaque & obſides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi nunciis aliis prope ſuper alios aſſerentibus, tantum non jam captam Lacedæmonem eſſe; erecti & ipſi, ſimul eo quod Pythagoras cum parte validiſſima præſidii exceſſerat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant; duce Archippo quodam præſidium expulerunt. Timocratem Pellenenſem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiſerunt. Huic lætitiæ Quintius ſupervenit; pace data tyranno, dimiſſiſque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis, & L. Quintio fratre ad claſſem.

Cap. XLI. Læta civitas celeberrimum feſtorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die ſtata propter belli mala prætermiſſum, in adventum Romani exercitus duciſque indixerunt: præfeceruntque ludis ipſum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent: reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerat: redierant, qui post compertam a Pythagora conjurationem, & cæde jam cœpta, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatis auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. Testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi in commune Achaiæ concilium lætitiæ afferebant, tantum

serva

ſerva Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non ſincerum gaudium præbebant. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante deſitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat caſtris, ceteroſque nobiliſſimos cives in exilio victuros. Nabidis dominantis ſatellitem factum populum Romanum.* Quintius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiſcentem bellum geſſiſſe tyrannum tradant, ſed caſtris adverſus Romana caſtra poſitis. diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exſpectaſſet, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores ſuos ab Romanis facto; eo prælio victum, caſtriſque exutum pacem petiſſe: quum cecidiſſent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia eſſent.

Cap. XLII. Eodem fere tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem geſtis, & ab M. Porcio conſule, ex Hiſpania literæ allatæ. utriuſque nomine ternos in dies ſupplicatio à ſenatu decreta eſt. L. Valerius conſul quum poſt fuſos circa Litanam ſilvam Bojos, quietam provinciam habuiſſet, comitiorum cauſſa Romam rediit: & creavit conſules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno ſecundi Punici belli conſules fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blaſio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex. Digitius, & T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis conſul in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dediſſent, cives Romani eſſent. Puteolos, Salernumque & Buxentum aſſcripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id ſe pro civibus Romanis ferrent. ſenatus judicavit, non eſſe eos cives Romanos.

Cap. XLIII. Principio anni quo P. Scipio Africanus iterum, & Ti.

quæ gaudium cumularent. reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quoſque ante Nabis abduxerant: redierant, qui poſt compertam à Pythagora conjurationem, & cæde jam cœpta effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatiſque auctores Romanos, quibus cauſſa bellandi cum tyranno ipſi fuiſſent, cernebant. teſtata quoque ipſo Nemeorum die voce præconis libertas eſt Argivorum. Achæis quantum reſtitui Argi in commune Achaiæ concilium lætitiæ afferebant; tantum

Sempronius Longus conſules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. His extra urbem in æde Apollinis ſenatus datus eſt. pax, quæ cum T. Quintio conveniſſet, ut rata eſſet petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum eſſet, ſenatus frequens in eam ſententiam ibat: ut quoniam in Hiſpania & Macedonia debellatum foret, conſulibus ambobus Italia provincia eſſet. Scipio, ſatis eſſe Italiæ unum conſulem cenſebat: alteri decernendam Macedoniam eſſe. *Bellum grave ab*

Antiocho imminere. jam ipſum ſua ſponte in Europam tranſgreſſum. Quid deinde facturum cenſerent: quum hinc Ætoli haud dubie hoſtes vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus inſignis imperator ſtimularet? Dum de provinciis conſulum diſceptatur, prætores ſortiti ſunt. Cn. Domitio urbana juriſdictio, T. Juvencio peregrina evenit. P. Cornelio Hiſpania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blaſioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum tranſportari non placuit. eum qui eſſet ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hiſpania eſſet. Conſulibus ambobus Italiam provinciam eſſe, & duas urbanas eo legiones ſcribere: ut dimiſſis, quos ſenatus cenſuiſſet, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones eſſent.

Cap. XLIV. Ver ſacrum factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio conſulibus. id quum P. Licinius pontifex, non eſſe recte factum, collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus renunciaſſet, de integro faciendum arbitratu pontificum cenſuerunt; ludoſque magnos, qui una voti eſſent, tanta pecunia, quanta aſſoleret, faciendos. Ver ſacrum videri pecus, quod natum eſſet inter Cal. Martias, & pridie Calendas Majas, P. Cornelio Scipione & Ti. Sempronio Longo conſulibus. Cenſorum inde comitia habita ſunt. creati cenſores Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem ſenatus P. Scipionem conſulem, quem & priores cenſores legerant, legerunt. treis omnino ſenatores, neminem curuli honore uſum, præterierunt. Gratiam quoque ingentem apud cum teolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in ſingulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ ſunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum conſul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempſam item, & Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempſanus ager de Bruttiis captus erat. Bruttii Græcos expulerant: Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C. Pletorius Crotonem; Tempſam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia viſa eo anno Romæ ſunt, alia nunciata. In foro & comitio & Capitolio ſanguinis guttæ viſæ ſunt: & terra aliquoties pluit: & caput Vulcani arſit. Nunciatum eſt, Interamnæ lac fluxiſſe: pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo; & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & ſacrificium novendiale factum; quod Adriani nunciaverant, in agro ſuo lapidibus pluiſſe.

Cap. XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconſul circa Mediolanum cum Gallis Inſubribus, & Bojis, qui Dorulaco duce ad concitandos Inſubres Padum tranſgreſſi erant, ſignis collatis depugnavit. decem millia hoſtium ſunt cæſa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo. bigati centum viginti tria millia, Oſcenſis quingenta quadraginta: auri pondo milordinem pepererunt, quod ludis Romanis, ædilibus curulibus imperarunt, ut loca ſenatoria ſecernerent à populo. nam antea in promiſcuo ſpectabant. Equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem ſævitum. Atrium Libertatis & Villa publica ab eiſdem refecta amplificataque. Ver ſacrum, ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba conſul, facti. Quum ſpectaculo eorum occupati animi omnium eſſent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque ſcelera Locris admiſſa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus ſimul locis urbis nocte incendia facerent, ut in conſternata nocturno tumultu civitate refringi carcer poſſet: ea res indicio conſciorum palam facta, delataque ad ſenatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatuſque.

Cap. XLV. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ ſunt Pu-

le quadringenta. Militibus ex præda diviſit, in ſingulos ducenos ſeptuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius conſul in provinciam profectus in Bojorum primum agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, caſtra locis idoneis poſuit: ut appareret dimicaturos, ſi hoſtis fines intraſſet. Conſul ubi quantæ copiæ, quanta fiducia eſſet hoſti, ſenſit; nuncium ad collegam mittit, ut, ſi videretur ei, maturaret venire. ſe tergiverſando in adventum ejus rem extracturum. Quæ cauſſa conſuli cunctandi, eadem Gallis, (præterquam quod cunctatio hoſtium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut priuſquam conjungerentur conſulum copiæ, rem tranſigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam ſteterunt parati ad pugnandum ſi qui contra egrederetur: tertio vi ſubiere ad vallum, caſtraque ab omni ſimul parte aggreſſi ſunt. Conſul extemplo arma capere milites juſſit. armatos inde pauliſper continuit: ut & ſtolidam fiduciam hoſti augeret, & diſponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis ſigna efferre juſſæ. ſed in ipſo exitu ita conferti obſtitere Galli, ut clauderent viam. Diu in anguſtiis pugnatum eſt. nec dextris magis gladiiſque gerebatur res, quam ſcutis corporibuſque ipſis obnixi urgebant: Romani, ut ſigna foras efferrent; Galli, ut aut ipſi in caſtra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, & C. Atinius Tribunus militum quartæ hic, ille ſecundæ legionis (rem in aſperis præliis ſæpe tentatam) ſigna adempta ſigniferis in hoſtes jecerunt. dum repetunt enixe ſignum, priores ſecundani ſe porta ejecere.

Cap. XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ex averſa parte caſtrorum eſt exortus. in portam quæſtoriam irruperant Galli: reſiſtenteſque pertinacius occiderant L. Poſtumium quæſtorem, cui Tympano fuit cognomen, & M. Atinium, & P. Sempronium, præfectos ſocium, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte caſtra erant, donec cohors extraordinaria miſſa à conſule ad tuendam quæſtoriam portam, & eos qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit caſtris, & irrumpentibus obſtitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita ſimul tria prælia circa caſtra locis diſtantibus erant: clamoreſque diſſoni ad incertos ſuorum eventus per Bojorum Ligurumque agros populantem iſſe, quoad progredi ſilvæ paludeſque paſſæ ſint, ſcribunt: alii, nulla memorabili re geſta, comitiorum cauſſa rediiſſe Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo conſumpſit: mutandiſque iis quæ aut ipſius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum ſuæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfuſas eſt allocutus: orſus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum, qui ante ſe in Macedonia fuiſſent, ſuiſque rebus geſtis. Omnia cum approbatione ingenti ſunt audita; præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum eſſet: *Id minime conveniens liberanti Græciam videbatur; tyrannum reliquiſſe, non ſuæ ſolum patriæ gravem, ſed omnibus circa civitatibus metuendum; hærentem viſceribus nobiliſſimæ civitatis.*

Cap. XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius, ſi ſine excidio Lacedæmonis fieri potuiſſet, fatebatur, ‘*Pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuiſſe. nunc quum aliter quam ruina graviſſima civitatis opprimi non poſſet, ſatius viſum eſſe, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quam intermori vehementioribus, quam quæ pati poſſet, remediis civitatem ſinere; in ipſa vindicta libertatis perituram.* Præteritorum commemorationi ſubjecit, ‘*Proficiſci ſibi in Italiam, atque omnem exerci-*

a præſenti certamine animos pugnantium avertebant. Uſque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari ſpe, pugnatum eſt. labor & æſtus mollia & fluida corpora Gallorum, & minime patientia ſitis, quum decedere pugna coëgiſſet, in paucos reſtantes impetum Romani fecerunt, fuſoſque compulerunt in caſtra. Signum inde receptui à conſule datum eſt. ad quod pars major receperunt ſeſe; pars certaminis ſtudio, & ſpe potiundi caſtris hoſtium perſtitit ad vallum. Eorum paucitate contempta, Galli univerſi ex caſtris erumpunt: fuſi inde Romani; quæ imperio conſulis noluerant, ſuo pavore ac terrore caſtra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, ſunt occiſa.

Cap. XLVIII. Galli recepere in intima finium ſeſe. Conſul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii conjuncto exercitu cum collega,

tum deportare, in animo eſſe. Demetriadis Chalcidiſque præſidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipſis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes ſcirent, utrum Romanis an Ætolis mentiri mos eſſet; qui male commiſſam libertatem populo Romano ſermonibus diſtulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam umquam penſi fuiſſe. Reliquas civitates monere, ut ex factis non ex dictis, amicos penſent: intelligantque, quibus credendum, & à quibus cavendum ſit. Libertate modice utantur. temperatam eam ſalubrem & ſingulis & civitatibus, eſſe: nimiam & aliis gravem, & ipſis qui habeant effrenatam & præcipitem eſſe. Concordiæ in civitatibus principes, & ordines inter ſe, & in commune omnes civitates conſulerent. adverſus conſentientes nec regem quemquam ſatis validum, nec tyrannum fore. Diſcordiam

diam & ſeditionem omnia opportuna inſidiantibus facere; quum pars quæ domeſtico certamine inferior ſit, externo potius ſe applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem ſua cura cuſtodirent, ſervarentque. ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus ſuum bene poſitum ſciret.

Cap. L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeo ut ipſum quoque confunderent dicentem. Pauliſper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo miſſas in pectora animoſque demitterent. Silentio deinde facto petiit ab iis, ut cives Romanos, ſi qui apud eos in ſervitute eſſent, conquiſitos intra duos menſes mitterent ad ſe in Theſſaliam. *Ne ipſis quidem honeſtum eſſe, in liberata terra liberatores ejus ſervire.* Omnes acclamarunt; gratias ſe inter cætera etiam ob hoc agere, quod admoniti eſſent, ut tam pio, tam neceſſario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Annibal, quum à ſuis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum eſt, quod Polybius ſcribit centum talentis eam rem Achæis ſtetiſſe: quum quingenos denarios precium in capita, quod redderetur dominis, ſtatuiſſent. Mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adjice nunc pro portione quot veriſimile ſit totam Græciam habuiſſe. Nondum conventus dimiſſus erat, quum reſpiciunt præſidium ab Acrocorintho deſcendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator ſecutus, proſequentibus cunctis, ſervatorem liberatoremque acclamanti- fuſione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitijs, ac violentia & licentia regia turbati erant: ſed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per ſeditionem ac tumultum, jam inde à principio ad noſtram uſque ætatem traducentes. A cenſu maxime & ſenatum & judices legit: potentioremque eam partem civitatum fecit, cui ſalva tranquillaque omnia magis eſſe expediebat.

Cap. LII. Ita quum percenſuiſſet Theſſaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brunduſium tranſportatæ. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes non minore agmine rerum captarum, quam ſuo, præ ſe acto, venerunt. Poſteaquam Romam ventum eſt; ſenatus extra urbem Quintio ad res geſtas ediſſerendas datus eſt: triumphuſque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. die primo arma, tela, ſignaque ærea, & marmorea tranſtulit, plura Philippo adempta, quam quæ ex civitatibus ceperat: ſecundo die aurum argentumque, factum infectumque & ſignatum. Infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta ſeptuaginta facti. vaſa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta. ad hoc clypea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmum vocant. trium fere denariorum in ſingulis argenti eſt pondus. Auri pondo fuit tria millia ſeptingenta decem quatuor, & clypeum unum ex auro totum: & Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, transbus. Salutatis, dimiſſiſque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. Inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Theſſaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi ſe opperiri. inde namque in animo eſſe, exercitum in Italiam trajicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto claſſis ſcribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.

Cap. L I. Ipſe Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide ſolum, ſed etiam ab Oreo atque Eretria præſidiis, conventum ibi Euboicarum civitatum habuit: commonitoſque, in quo ſtatu rerum accepiſſet eos, & in quo relinqueret, dimiſit. Demetriadem inde proficiſcitur: deductoque præſidio, proſequentibus cunctis, ſicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Theſſaliam: ubi non liberandæ modo civitates erant, ſed ex omni colluvione & con-

latæ, centum quatuordecim. & hoſtiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi, obſideſque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in urbem eſt invectus. milites ſecuti currum frequentes; ut omni ex provincia exercitu deportato. His ducenti quinquageni æris in pedites diviſi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti, qui ſervitute exempti fuerant.

Cap. L I I I. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex ſenatuſconſulto tulit ad plebem, plebeſque ſcivit, Ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur. His deducendis triumviri, creati, quibus in triennium imperium eſſet, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Craſſipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, P. Ælius, L. Apuſtius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ ſunt: una Junonis Soſpitæ in foro olitorio; vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio conſule Gallico bello; cenſor idem dedicavit: altera Fauni. ædiles eam biennio ante ex mulctaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius; qui prætor urbanus, eam dedicavit. & ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla; duumvir ad idipſum creatus. voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus: locaverat idem cenſor. Et in inſula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat ſex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore; ab eodem poſtea conſule locata.

Cap. L I V. Hæc eo anno acta. P. Scipio ex provincia Gallia ad conſules ſubrogandos rediit. Comitia conſulum fuere, quibus creati ſunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Poſtero die creati ſunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Meſſala, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megaleſia, ludos ſcenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum ſenatus à populo ſecretus ſpectavit, præbuitque ſermones (ſicut omnis novitas ſolet) aliis *tandem, quod multo ante debuerit, tributum* cenſentibus *ampliſſimo ordini;* aliis, *demptum ex dignitate populi, quicquid majeſtati Patrum adjectum eſſet*, interpretantibus. *& omnia diſcrimina talia, quibus ordines diſcernerentur, & concordiæ & libertatis æque minuendæ eſſe. Ad quingenteſimum quinquageſimum octavum annum in promiſcuo ſpectatum eſſe. Quid repente factum, cur immiſceri ſibi in cavea Patres plebem nollent? Cur dives pauperem conſeſſorem faſtidiret? novam & ſuperbam libidinem; ab nullius ante gentis ſenatu neque deſideratam neque inſtitutam.* Poſtre-

ſulibus. Poſtremo decemviris adire libros juſſis, ex reſponſo eorum ſupplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria ſupplicaverunt. edictumque eſt, ut omnes qui ex una familia eſſent, pariter ſupplicarent. item ex auctoritate ſenatus conſules edixerunt, ne quis, quo die terræmotu nunciato feriæ indictæ eſſent, eo die alium terræmotum nunciaret. Provincias deinde conſules prius, tum prætores ſortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures ſortiti ſunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hiſpaniam citeriorem, M. Fulvius Hiſpaniam ulteriorem.

Cap. L V I. Nihil bello eo anno exſpectantibus conſulibus, literæ M. Cincii (præfectus Piſis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula univerſæ gentis facta, Lunenſem primum agrum depopulatos, Piſanum deinde finem tranſgreſſos, omnem oram maris peragraſſe.* Itaque Minucius conſul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Roſtra aſcendit: & edixit, Ut legiones duæ urbanæ, quæ ſuperiore anno conſcriptæ eſſent, poſt diem decimum Arretii adeſſent. in earum locum ſe duas legiones urbanas ſcripturum. item ſociis & Latini nominis magiſtratibus, legatiſque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio ſe adirent. Ex iis quindecim millia peditum & quingentos equites pro numero cujuſque juniorum deſcripſit: & inde e Capitolio protinus ire ad portam; & ut maturaretur res, proficiſci ad delectum juſſit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in ſupplementum, & quina millia ſocium Latini nominis & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam veniſſent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebeios adiſſent, uti cauſſas cognoſcerent eorum, quibus mo ipſum quoque Africanum, quod conſul auctor ejus rei fuiſſet, pœnituiſſe ferunt. adeo nihil motum ex antiquo, probabile eſt. veteribus, niſi quæ uſus evidenter arguit, ſtari malunt.

Cap. LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius conſules fuerunt, terræmotus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipſius, ſed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet. nam neque ſenatus haberi, neque reſpublica adminiſtrari poterat; ſacrificando expiandoque occupatis con-

aut emerita ſtipendia, aut morbus cauſſæ eſſent, quo minus militarent; eam rem literæ Ti. Sempronii diſcuſſerunt, in quibus ſcriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum veniſſe: & eum uſque ad ipſa coloniæ mœnia & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos eſſe. Bojorum quoque gentem ad rebellionem ſpectare.* Ob eas res tumultum eſſe decrevit ſenatus, tribunos plebei non placere cauſſas militares cognoſcere, quo minus ad edictum convenirent. Adjecerunt etiam, ut ſocii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuiſſent, & dimiſſi ab iis conſulibus eſſent; ut ad quam diem L. Cornelius conſul edixiſſet, & in quem locum edixiſſet Etruriæ, convenirent: & ut L. Cornelius conſul in provinciam proficiſcens in oppidis agriſque, qua iturus eſſet, ſi quos ei videretur, milites ſcriberet, armaretque, & duceret ſecum. dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus eſſet.

Cap. LVII. Poſteaquam conſules delectu habito profecti ſunt in provincias, tum T. Quintius poſtulavit, ut de his, quæ cum decem legatis ipſe ſtatuiſſet, ſenatus audiret: eaque, ſi videretur, auctoritate ſua confirmaret. Id eos facilius facturos, ſi legatorum verba, qui ex univerſa Græcia, & magna parte Aſiæ, quique ab regibus veniſſent, audiſſent. Hæ legationes à C. Scribonio prætore urbano in ſenatum introductæ ſunt; benigneque omnibus reſponſum. Cum Antiocho, quia longior diſceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Aſia aut Lyſimachiæ apud regem fuerant, delegata eſt. T. Quintio mandatum, ut adhibitis iis legatorum regis verba audiret: reſponderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani reſponderi poſſent. Menippus & Hegeſianax principes regiæ legationis erant. ex iis Menippus, *Ignorare ſe* dixit, *quidnam perplexi ſua legatio haberet, quum ſimpliciter ad amicitiam petendam jungendamque ſocietatem veniſſent. Eſſe autem tria genera fœderum, quibus inter ſe paciſcerentur amicitias civitates regeſque. Unum, quum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus poſſet, dedita eſſent, quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipſius jus atque arbitrium eſſe. Alterum, quum pares bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res, & ſi quarum turbata bello poſſeſſio ſit, eas aut ex for-*

nes ponam, extra quas nullam eſſe regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. Unam, ſi nos nihil, quod ad urbes Aſiæ attinet, curare velit, ut & ipſe omni Europa abſtineat. Alteram, ſi ſe ille Aſiæ finibus non contineat & in Europam tranſcendat, ut & Romanis jus ſit, Aſiæ civitatum amicitias & tueri quas habeant, & novas complecti. Enimvero id auditu etiam dicere *indignum eſſe* Hegeſianax, *Thraciæ & Cherſoneſi urbibus arceri Antiochum. quæ Seleucus proavus ejus, Lyſimacho rege bello victo, & in acie cæſo, per ſummum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus poſſeſſa, armis receperit Antiochus, partim deſerta, ſicut ipſam Lyſimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit, & quæ ſtrata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impenſis ædificaverit. Quid igitur ſimile eſſe, ex ea poſſeſſione ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, & Romanos abſtinere Aſia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: ſed quæ impetrata gloriæ ſibi, non pudori ſit.* Ad hæc Quintius: *Quandoquidem*, inquit, *honeſta penſamus; ſic, ut aut ſola aut prima certe penſari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi; utrum tandem videtur honeſtius, liberas velle omnes quæ ubique ſunt Græciæ urbes, an ſervas & vectigales facere? Si ſibi Antiochus pulchrum eſſe cenſet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque nunquam uſurpaverint pro ſuis, eas repetere in ſervitutem; & populus Romanus ſuſceptum patrocinium libertatis Græcorum non deſerere, fidei conſtantiæque ſuæ ducit eſſe. Sicut à Philippo Græciam liberavit, ita & ab Antiocho Aſiæ urbes, quæ Graji nominis ſint, liberare in animo habet. neque enim in Æolidem Ioniamque coloniæ in ſervitutem regiam miſſæ ſunt: ſed ſtirpis augendæ cauſſa, gentiſque vetuſtiſſimæ per orbem terrarum propa-*

mula juris antiqui, aut ex partis utriuſque commodo componi. Tertium eſſe genus, quum, qui hoſtes nunquam fuerint, ad amicitiam ſociali fœdere inter ſe jungendam coëant. eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris & victi eſſe. Ex eo genere quum Antiochus eſſet, mirari ſe quod Romani æquum cenſeant, ei leges dicere; quas Aſiæ urbium liberas & immunes, quas ſtipendiarias eſſe velint; quas intrare præſidia regia regemque vetent. cum Philippo enim hoſti pacem, non cum Antiocho amico ſocietatis fœdus ita ſanciendum eſſe.

Cap. LVIII. Ad ea Quintius; *Quoniam vobis diſtincte agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditio-*

gandæ.

Cap. LIX. Quum hæſitaret Hegeſianax, nec inficiari poſſet, honeſtiorem cauſſam libertatis quam ſervitutis prætexi titulo; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diſerte à Quintio datæ ſunt, legite: aut ſuperſedete de amicitia agere. Nos vero*, inquit Menippus, *nec volumus, nec poſſumus paciſci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur*. Poſtero die Quintius legationes univerſas Græciæ Aſiæque quum in ſenatum introduxiſſet, ut ſcirent quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ eſſent; poſtulata & ſua &

regis expoſuit. *Renunciarent civitatibus ſuis, populum Romanum qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, niſi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres inſtitit, *Ne feſtinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum eſſent. Tempus & ſibi ſumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, quum renunciatæ conditiones eſſent: & impetraturum aliquid, aut pacis cauſſa conſenſurum.* Ita integra dilata res eſt. legatos mitti ad regem eoſdem, qui Lyſimachiæ apud eum fuerant, placuit: P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

Cap. LX. Vixdum ii profecti erant, quum à Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum Annibale miniſtro attulerunt. injeceruntque curam, ne ſimul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, ſicut ante dictum eſt: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, niſi quod volutanti diu conſilia de Romano bello, nemo aptior ſuper tali re particeps ſermonis eſſe poterat. Sententia ejus una atque eadem ſemper erat, ut in Italia bellum gereretur. *Italiam & commeatus & militem præbituram externo hoſti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem neque gentem ullam parem Romanis eſſe. Sibi centum tectas naves, decem millia peditum, mille equites depoſcebat. Ea ſe claſſe primum Africam petiturum magnopere confidere, & Carthaginienſes ad rebellandum ab ſe compelli poſſe. Si illi cunctentur, ſe aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum cæteris omnibus tranſire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neque trajicientem, & (quod in ſpeciem famamque belli ſatis ſit) paratum trajicere*

lebrata ſermonibus res eſt. deinde in ſenatu quidam; *Nihil actum eſſe* dicere *exilio Annibalis, ſi abſens quoque novas moliri res, ſollicitandoque animos hominum turbare ſtatum civitatis poſſet. Ariſtonem quendam Tyrium advenam, inſtructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, veniſſe: certos homines quotidie cum eo ſecreta colloquia ſerere, & in occulto colloqui; quod mox in omnium perniciem erupturum eſſet.* Conclamare omnes, *Vocari Ariſtonem debere, & quæri quid veniſſet: & niſi exprimeret, cum legatis Romam mitti ſatis pro temeritate unius hominis ſuppliciorum penſum eſſe. Privatos ſuo periculo peccaturos. rempublicam non extra noxam modo, ſed etiam extra famam noxæ conſervandam eſſe.* Vocatus Ariſto, purgare ſeſe, & firmiſſimo propugnaculo uti, quod nihil literarum ad quemquam attuliſſet. cæterum nec cauſſam adventus ſatis expediebat: & in eo maxime hæſitabat, quod cum Barcinæ ſolum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio eſt, aliis, pro ſpeculatore comprehendi jam & cuſtodiri, jubentibus; aliis negantibus, tumultuandi cauſſam eſſe. mali rem exempli eſſe, de nihilo hoſpites corripi. Idem Carthaginienſibus, & Tyri, & in aliis emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res eſt. Ariſto Punico ingenio inter Pœnos uſus, tabellas conſcriptas celeberrimo loco ſupra ſedem quotidianam magiſtratus prima veſpera ſuſpendit. ipſe de tertia vigilia navem conſcendit & profugit. Poſtero die quum Sufetes ad jus dicendum conſediſſent, conſpectæ tabellæ, demptæque & lectæ. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita ſenatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis *nium trajicere.*

Cap. L X I. In hunc ſententiam quum adduxiſſet regem, præparandos ſibi ad id popularium animos ratus; literas, ne quo caſu interceptæ palam facerent conata, ſcribere non eſt auſus. Ariſtonem quendam Tyrium nactus Epheſi, expertuſque ſolertiam levioribus miniſteriis; partim donis, partim ſpe præmiorum oneratum, quibus etiam ipſe rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit: edit nomina eorum, quibus conventis opus eſſet: inſtruit etiam ſecretis notis, per quas haud dubie agnoſcerent ſua mandata eſſe. Hunc Ariſtonem Carthagine obverſantem, non prius amici quam inimici Annibalis, qua de cauſſa veniſſet, cognoverunt. Et primo in circulis conviviiſque ce- quæſtio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad conſules & ſenatum deferrent, placuit: ſimul qui de injuriis Maſaniſſæ quererentur.

Cap. L X I I. Maſaniſſa poſteaquam & infames Carthaginienſes, & inter ſe ipſos diſcordes ſenſit, principes propter colloquia Ariſtonis ſenatui; ſenatum propter indicium ejuſdem Ariſtonis populo ſuſpectum: locum injuriæ eſſe ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus eſt, & quaſdam urbes vectigales Carthaginienſium ſibi coëgit ſtipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora eſt minoris Syrtis, & agri uberis. Una civitas ejus Leptis, ea ſingula in dies talenta vectigal Carthaginienſibus dedit. Hanc tum regionem & totam infeſtam Maſaniſſa, & ex quadam parte dubiæ poſſeſſionis, ſui regni an Carthaginienſium eſſet, effecerat. & quia ſimul ad purganda crimina, & queſtum de ſe Romam eos ituros comperit; qui & illa onerarent ſuſpicionibus, & de jure vectigalium diſceptarent, legatos & ipſe Romam miſit. Auditi de Tyrio advena primum Carthaginienſes, curam injecere Patribus, ne cum Antiocho ſimul & Pœnis bellandum eſſet. maxime ea ſuſpicio crimen urgebat, quod quem comprehenſum Romam mitti placuiſſet, nec ipſum nec navem ejus cuſtodiſſent. De agro deinde cum regis legatis diſceptari cœptum. Carthaginienſes jure finium cauſſam tutabantur. *Quod intra eos terminos eſſet, quibus P. Scipio victor, agrum, qui juris eſſet Carthaginienſium, finiſſet; & confeſſione regis, qui quum Aphirem profugum ex regno ſuo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas perſequeretur: precario ab ſe iter per eum ipſum agrum, tanquam haud dubie Carthaginienſium juris, petiſſet.* Numidæ *& de terminatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *& ſi quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginienſium in Africa eſſe? Advenis, quantum ſecto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quicquid Byrſam ſedem ſuam exceſſerint, vi atque injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos poſſe: non modo ſemper, ex quo cœperint, ſed ne diu quidem eos poſſediſſe. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, uſurpaſſe jus: ſemperque penes eum poſſeſſionem fuiſſe, qui plus armis potuiſſet. Cujus conditionis res fuerit, priuſquam hoſtes Romanis Carthaginienſes, ſocius atque amicus, rex Numidarum eſſet, ejus ſinerent eſſe: nec ſe interponerent, quo minus qui poſſent, tenerent.* Reſponderi legatis utriuſque partis placuit, miſſuros ſe in Africam, qui inter populum Carthaginienſem, & Regem, in re præſenti diſceptarent. Miſſi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus; audita inſpectaque re, ſuſpenſa omnia, neutro inclinatis ſententiis, reliquere. Id utrum ſua ſponte fecerint an quia mandatum ita fuerit, non tam certum eſt, quam videtur tempori aptum fuiſſe, integro certamine eos relinqui. Nam ni ita eſſet, unus Scipio vel notitia rei vel auctoritate, ita de utriſque meritus, finire nutu diſceptationem potuiſſet.

Erk

EPITOME

LIBRI XXXV.

PUb. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Epheſi cum Annibale, qui ſe Antiocho junxerat, collocutus eſt: ut, ſi fieri poſſet, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreret, quem fuiſſe maximum imperatorem Annibal crederet, reſpondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudiſſet: quodque ultimas oras, quas viſere ſupra ſpem humanam eſſet, peragraſſet. Quærenti deinde quem ſecundum poneret; Pyrrhum, inquit, caſtra metari primum docuiſſe. ad hæc neminem elegantius loca cepiſſe, præſidia diſpoſuiſſe. Exequenti: quem tertium diceret; ſemetipſum dixit. Ridens Scipio, Quidnam tu diceres, ſi me, *inquit,* viciſſes? Tunc vero, *inquit,* me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios poſuiſſem. *Inter cætera prodigia, quæ plurima fuiſſe traduntur, bovem, Cn. Domitii conſulis, locutum,* Roma cave tibi, *refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis; qui & Philippum, & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano ſollicitabant, a populo Romano deſcivit & bello adverſus Philopœmenem Achæorum prætorem geſto, ab Ætolis interfectus eſt. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus ſocietate juncta Antiochus Syriæ rex quum bellum Græciæ intuliſſet, complures urbes occupavit. inter quas Chalcidem, & totam Eubœam. Res præterea in Liguribus geſtas, & apparatum belli ab Antiocho continet.*

CAPUT I.

PRincipio anni, quo hæc geſta ſunt, Sex. Digitius prætor in Hiſpania citeriore cum civitatibus iis, quæ poſt profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna dictu prælia fecit: & adeo pleraque adverſa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, ſucceſſori tradiderit. Nec dubium eſt, quin omnis Hiſpania ſublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn.

ſtes, proprætor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, ceſſitque Luſitanus. deinde prorſus terga dedit, & quum inſtitiſſent fugientibus victores, ad duodecim millia hoſtium ſunt cæſa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites: & ſigna militaria capta centum triginta quatuor. de exercitu Romano ſeptuaginta & tres amiſſi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe eſt. Eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem expoſita eſt: poteſtaſque dominis ſuas res cognoſcendi facta. cætera vendenda quæſtori data quod inde refectum eſt, militi diviſum.

F. Scipio, trans Iberum multa ſecunda prælia feciſſet: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc geſſerat Scipio. Idem pro prætore Luſitanos pervaſtata ulteriori provincia cum ingenti præda domum redeuntes, in ipſo itinere aggreſſus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit; numero militum impar, ſuperior aliis: nam & acie frequenti armatis adverſus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite adverſus feſſos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hoſtes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ acceſſerant: nec ulla quiete data, laborem viæ prælium exceperat. Itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animiſque fuit & turbaverant primo Romanos: deinde æquata pauliſper pugna eſt. in hoc diſcrimine ludos Jovi, ſi vi fudiſſet cecidiſſetque ho-

Cap. II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, quum hæc in Hiſpania gerebantur. Itaque tam adverſæ quam ſecundæ res per ipſum amicoſque ejus magnis ſermonibus celebrabantur: & tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarſiſſet, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipſas plenas pavoris ac fugæ accepturus eſſet, ut unam ſibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab ſe ipſo ſcriptum ex Senatus conſulto adjeciſſet, eligeret ex omni numero tria millia & quingentos pedites, & equites trecentos. Ea ſe legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum ſpei eſſe) rem geſturum. Seniores negare, *ad rumores à privatis temere in gratiam magiſtratuum conflatos, ſenatusconſulta facienda eſſe, niſi quod aut prætores ex provinciis ſcriberent, aut legati renunciarent,* *nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hiſpania eſſet, placere, tumultuarios milites extra Italiam ſcribi à prætore.* Mens ea ſenatus fuit, ut in Hiſpania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam navigaſſe delectus cauſſa C. Flaminium ſcribit: & ex Sicilia Hiſpaniam petentem, tempeſtate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani ſacramento rogaſſe: his duarum provinciarum delectibus, tertium in Hiſpania adjeciſſe.

Cap. III. Nec in Italia ſegnius Ligurum bellum creſcebat. Piſas jam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli ſpemque prædæ, circumſedebant. Minucius Conſul, Arretium die, quem edixerat ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Piſas duxit, & quum hoſtes non plus paſſuum tribus millibus ab oppido trans fluvium moviſſent caſtra, conſul urbem, haud dubie ſervatam adventu ſuo, eſt ingreſſus. Poſtero die & ipſe trans fluvium ferme mille paſſus ab hoſte poſuit caſtra. inde levibus præliis à populationibus agrum ſociorum tutabatur. in aciem exire non audebat; novo milite & ex multis generibus hominum collecto, nec dum noto ſatis inter ſe, ut fidere alii aliis poſſent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de ſumma rerum decernere: & abundantes militum numero paſſim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & quum coacta vis magna pecorum prædæque eſſet, paratum erat præſidium, per quod in caſtella eorum vicoſque ageretur.

Cap. IV. Quum bellum Liguſti-

miſit. Poſteaquam relatum eſt, quantæ copiæ & in quo loco eſſent, totius agminis ſarcinas in medium conjici juſſit, & triarios vallum circumjicere: cætero exercitu inſtructo ad hoſtem acceſſit. Idem & Galli fecerunt, poſteaquam apertas eſſe inſidias, & recto ac juſto prælio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

Cap. V. Hora ſecunda ferme concurſum eſt. ſiniſtra ſociorum equitum ala, & extraordinarii prima in acie pugnabant. præerant duo conſulares legati, M. Marcellus, & Ti. Sempronius, prioris anni conſul. Novus conſul nunc ad prima ſigna erat, nunc legiones continebat in ſubſidiis; ne certaminis ſtudio prius concurrerent, quam datum ſignum eſſet. equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere juſſit. inde, quum ſignum dediſſet, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit à Tib. Sempronio Longo, non ſuſtinere extraordinarios impetum Gallorum. & cæſos permultos eſſe, *& qui ſuperſint, partim labore, partim metu remiſiſſe ardorem pugnæ. legionem alteram ex duabus, ſi videretur, ſummitteret, priuſquam ignominia acciperetur.* Secunda legio miſſa eſt, & extraordinarii recepti. Tum redintegrata eſt pugna; quum & recens miles & frequens ordinibus legio ſucceſſit. ſiniſtra ala ex prælio ſubducta eſt: dextra in primam aciem ſubiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æſtus corpora Gallorum: denſis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in ſcuta incumbentes, ſuſtinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit conſul, ad perturbandos num ad Piſas conſtitiſſet, conſul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus erat. Conſul in aciem exibat, hoſtes pugnam detrectabant, prædatumque ubi nemo obviam exiret, diſcurrebant Romani: Boji diripi ſua impune, quam tuendo ea conſerere certamen malebant. Poſteaquam omnia ferro ignique ſatis evaſtata erant, conſul agro hoſtium exceſſit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos ducebat. Boji ubi egreſſum e finibus ſuis hoſtem ſenſere, ſequebantur ſilenti agmine; locum inſidiis quærentes. nocte prætergreſſi caſtra Romana ſaltum, qua tranſeundum erat Romanis, inſederunt. Id quum parum occulte feciſſent, conſul, qui multa nocte ſolitus erat movere caſtra, ne nox terrorem in tumultuario prælio augeret, lucem exſpectavit. & quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum

ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatiſſimos equos immittere jubet: & legionarios equites in ſubſidiis eſſe. Hæc procella equeſtris, primo confudit & turbavit, deinde diſſipavit aciem Gallorum; non tamen ut terga darent. Obſtabant duces, haſtilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: ſed interequitantes alarii non patiebantur. Conſul obteſtabatur milites, *Ut paullulum adniterentur: victoriam in manibus eſſe. dum turbatos & trepidantes viderent, inſtarent. ſi reſtitui ordines ſiviſſent, integro rurſus eos prælio & dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios juſſit ſigna. omnes connixi tandem averterunt hoſtem. Poſtquam terga dabant, & in fugam paſſim effundebantur; tum ad perſequendos eos legionarii equites immiſſi. Quatuordecim millia Bojorum eo die cæſa ſunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites ſeptingenti viginti unus, tres duces

ces eorum, ſigna militaria ducenta duodecim, carpenta ſexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. ſupra quinque millia militum ipſorum aut ſociorum ſunt amiſſa: centuriones tres & viginti, præfecti ſocium quatuor, & M. Genucius, & M. Marcius, tribuni militum ſecundæ legionis.

Cap. VI. Eodem fere tempore duorum conſulum literæ allatæ ſunt; L. Cornelii de prælio ad Mutinam cum Bojis facto, & Q. Minucii à Piſis. *Comitia ſuæ ſortis eſſe. cæterum adeo ſuſpenſa omnia in Liguribus ſe habere, ut abſcedi inde ſine pernicie ſociorum & damno Reipublicæ non poſſit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam; ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret. ſi id facere gravaretur, quod non ſuæ ſortis id negotium eſſet: ſe quidem facturum quodcunque ſenatus cenſuiſſet: ſed etiam atque etiam viderent, ne magis è republica eſſet interregnum iniri, quam ab ſe in eo ſtatu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine ſenatorio mitteret ad L. Cornelium conſulem, qui literas collegæ ad ſenatum miſſas deferrent ad eum; & nunciarent, ſenatum, ni is ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret, potius quam Q. Minucius à bello integro avocaretur, interregnum iniri paſſurum. Miſſi legati renunciarunt, L. Cornelium ad magiſtratus ſubrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelii, quas ſcripſerat ſecundum prælium cum Bojis factum, diſceptatio in ſenatu fuit: quia privatim pleriſque ſenatoribus legatus M. Claudius ſcripſerat, *Fortunæ populi Romani & militum virtuti gratiam habendam quod res bene geſta eſſet. Conſulis opera & militum aliquantum amiſſum: & hoſtium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapſum. Milites eo plures periſſe, quod tardius ex ſubſidiis, qui laborantibus opem ferrent, ſucceſſiſſent. Hoſtes è manibus emiſſos, quod equitibus legionariis & tardius datum ſignum eſſet, & perſequi fugientes non licuiſſet.*

cuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde poſteaquam profeſſionibus detecta eſt magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti; M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit: plebeſque ſcivit, ut cum ſociis ac nomine Latino, pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis, eſſet. Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hiſpania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hiſpania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. & per hiemem prælia aliquot, nulla memoria digna, adverſus latronum magis quam hoſtium excurſiones, vario tamen eventu, nec ſine militum jactura, ſunt facta. Majores res geſtæ à M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccæis Vectonibuſque & Celtiberis ſignis collatis dimicavit. exercitum earum gentium fudit, fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

Cap. VIII. Dum hæc in Hiſpania agerentur, comitiorum jam appetebat dies. itaque L. Cornelius conſul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in ſenatu quum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, quoque in ſtatu provincia eſſet; queſtus eſt cum Patribus conſcriptis, Quod tanto bello una ſecunda pugna tam feliciter perfecto, non eſſet habitus Diis immortalibus honos. poſtulavit deinde, ut ſupplicationem ſimul triumphumque decernerent. Prius tamen quam relatio fieret, Q. Metellus, qui conſul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *& conſulis L. Cornelii ad ſenatum, & M. Marcelli ad magnam partem ſenatorum, allatas eſſe, inter ſe pugnantes: eoque dilatam eſſe conſultationem, ut præſentibus auctoribus earum literarum diſceptaretur. Itaque expectaſſe ſeſe, ut conſul, qui ſciret ab legato ſuo adverſus ſe ſcriptum aliquid, quum ipſi veniendum eſſet, deduceret eum ſecum Romam: quum etiam verius eſſet, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri eſſe amotum de induſtria, qui*

Cap. VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores conſultatio dilata eſt. Inſtabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: & quum multis fœnebribus legibus conſtricta avaritia eſſet, via fraudis inita erat, ut in ſocios, qui non tenerentur iis legibus, nomina tranſcriberent; ita libero fœnore obruebant debitores. Cujus cernendi quum ratio quæreretur, diem finiri placuit, Feralia quæ proxime fuiſſent: ut qui poſt eam diem ſocii civibus Romanis credidiſſent pecunias, profiterentur: & ex ea die pe-

ea quæ ſcripſiſſet, præſens diceret, aut argueret coram: & ſi quid vani afferret, argui poſſet, donec ad liquidum veritas explorata eſſet. Itaque nihil eorum, quæ poſtularet conſul, decernendum in præſentia cenſere. Quum pergeret nihilo ſegnius referre, ut ſupplicatio decerneretur, triumphantique ſibi in urbem invehi liceret; M. & C. Titinii tribuni plebis, ſe interceſſuros, ſi de ea re fieret Senatuſconſultum, dixerunt. Cenſores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus.

Cap. IX. Cornelius luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita centum quadraginta tria millia ſeptingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapſa quædam ruinis ſunt. & porta Cœlimontana fulmine icta eſt; muruſque circa multis locis de cœlo tactus. Et Ariciæ, Lanuvii, & in Aventino, lapidibus pluit. & à Capua nunciatum eſt, examen veſparum ingens in forum advolaſſe, & in Martis æde conſediſſe. eas collectas cum cura, & igni crematas eſſe. Horum prodigiorum cauſſa decemviri libros adire juſſi, & novendiale ſacrum factum, & ſupplicatio indicta eſt, atque urbs luſtrata. Iiſdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis, prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit; biennio poſt, quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt, Cn. Manlius Vulſo, L. Apuſtius Fullo, Q. Ælius Tubero; cujus lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, ſexagena in equites. Apuſtio auctore tertia pars agri dempta eſt: quo poſtea ſi vellent, novos colonos aſſcribere poſſent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

Cap. X. In exitu jam annus erat, & ambitio magis quam unquam alias exarſerat conſularibus comitiis. multi & potentes petebant patricii, plebejique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hiſpania provincia nuper deceſſerat magnis rebus geſtis: & L. Quintius Flamininus, qui claſſi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Vulſo. Hi patricii. plebei autem, C. Lælius; Cn. Domitius, C. Livius Salinator, Manius Acilius. fratrem mari, rem geſſiſſe. His obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus frater deducebat: quem Cornelia gens, Cornelio conſule comitia habente, quem tantum præjudicium ſenatus; virum è civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Peſſinunte venientem in urbem acciperet. L. Quintius & Cn. Domitius Ænobarbus conſules facti. adeo ne in plebejo quidem conſule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Poſtero die prætores creati, L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Ædilitas inſignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi, & L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Jovis ædis poſuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram à porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter eſſet, perduxerunt.

Cap. XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria geſtum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta eſt. nam & caſtra conſulis oppugnata, ægre ſunt defenſa; & non ita multo poſt per ſaltum anguſtum quum duceretur agmen Romanum, ipſas fauces exercitus Ligurum inſedit. qua quum exitus non pateret, converſo agmine redire inſtitit conſul: & à tergo fauces ſaltus occupatæ à parte hoſtium erant: Caudinæque cladis memoria non animis modo, ſed prope oculis, obverſabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum præfectus conſuli pollicetur. *Se parte, utra vellet, cum ſuis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis eſſet. in eos ſe impetum facturum: & nihil prius quam flammam tectis injecturum.* ut lius. ſed omnium oculi in Quintium Corneliumque conjecti. nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Cæterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clariſſimi ætatis ſuæ imperatores. major gloria Scipionis: & quo major, eo propior invidiæ. Quintii recentior, ut qui eo anno triumphaſſet. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum aſſiduus in oculis hominum fuerat; quæ res minus verendos magnos homines ipſa ſatietate facit: conſul iterum poſt devictum Annibalem, cenſorque fuerat. In Quintio nova & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat à populo poſt triumphum, nec adeptus erat: Pro fratre germano, non patruele, ſe petere ajebat: pro legato & participe adminiſtrati belli, ſe terra,

is pavor cogeret Ligures excedere ſaltu, quem obſiderent, & diſcurrere ad opem ferendam ſuis. Collaudatum cum conſul ſpe præmiorum onerat. Numidæ equos conſcendunt, & obequitare ſtationibus hoſtium neminem laceſſentes cœperunt. Nihil primo adſpectu contemptius.equi hominesque paululi & graciles: diſcinctus & inermis eques, præterquam quod jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus; rigida cervice & extento capite currentium. Hunc contemptum de induſtria augentes, labi ex equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaque qui primo intenti paratique, ſi laceſſerentur, in ſtationibus fuerant, jam inermes ſedenteſque pars maxima ſpectabant. Numidæ adequitare, dein refugere. ſed propius ſaltum paulatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. poſtremo ſubditis calcaribus per medias ſtationes hoſtium erupere: & in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervaſtant. Fumus primo conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremo ſeniores puerique refugientes, tumultum in caſtris fecerunt. itaque ſine conſilio, ſine imperio, pro ſe quiſque currere ad ſua tuenda: momentoque temporis caſtra relicta erant, & obſidione liberatus conſul, quo intenderat, pervenit.

Cap. XII. Sed neque Boji, neque Hiſpani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimice infeſti erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii poſt deportatos ex Græcia exercitus, primo in ſpe fuerant, *& Antiochum in vacuam Europæ poſſeſſionem venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos.* Ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia; concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conqueſtus injurias Romanorum, ſtatumque Ætoliæ, Quod omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſſa ipſi fuiſſent; legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolum tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem dicere: inde militem, inde naves, navaleſque ſocios habuiſſe. Incluſum ſuis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneſo. nunquam habiturum recuperandi ſua occaſionem, ſi eam quæ tum eſſet, prætermiſiſſet. Nullum exercitum Romanum in Græcia eſſe: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam cauſſam exiſtimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rurſum tranſmittant.* Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur; ut quum in Græciam Antiochus trajeciſſet, conſcientia violatæ per ſociorum injurias Romanæ *tranſierit in Græciam, ſuadere; & qui ſine Antiocho adverſus Romanos Ætoloſque tamdiu ſuſtinuerit bellum, ei adjuncto Antiocho, ſociis Ætolis, qui tum graviores hoſtes quam Romani fuerint, quibus tandem viribus reſiſtere Romanos poſſe?* Adjiciebat *de duce Annibale, nato adverſus Romanos hoſte, qui plures & duces & milites eorum occidiſſet, quam quot ſupereſſent.* Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho: *& omnium primum, prædam de Philippo Romanorum eſſe dicere, victoriam Ætolorum, & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quam Ætolos dediſſe; & ad vincendum vires eoſdem præbuiſſe. deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum eſſent: quæ loca terreſtribus copiis, quos portus maritimis.* Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: paratum utrumque ad rebellandum eſſe: & primam quamque occaſionem recuperandi ea quæ bello amiſiſſent, arrepturos. Ita per totum ſimul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti ſunt.

Cap. XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimiſit ad ſeditiones in iis miſcendas: & alios principum donis ad ſuam cauſſam perduxit: alios pertinaciter in ſocietate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum ab T. Quintio cura mandata erat. itaque extemplo & ad tyrannum legatos miſerunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denunciarentque ne pacem, quam tantopere petiſſet, turbaret: & auxilia ad Gythium, quod jam oppugnabatur à tyranno, & Romam qui ea nunciarent, legatos miſerunt. Antiochus rex ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo in Ægypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam ſe recepiſſet, per Ciliciam Tauro monte ſuperato, extremo jam hiemis Epheſum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio miſſo in Syriam ad cuſtodiam ultimarum partium regni, ne quid abſente ſe à tergo moveretur;

næ amicitiæ, conjungeret ſe cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud diſſimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore faſtigio rex, quam tyrannus, detractus erat; quoque plures ademptæ res. *Ad hoc vetuſta regum Macedoniæ fama, peragratuſque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. Et tutum vel incepto vel eventu ſe conſilium afferre. nam neque ut ante ſe moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu*

ipſe cum omnibus terreſtribus copiis ad Piſidas, qui circa Sidam incolunt, oppugnandos eſt profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius, P. Villius, qui ad Antiochum (ſicut ante dictum eſt) miſſi erant, juſſi prius Eumenem adire, Elæam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) aſcenderunt. Cupidus belli adverſus Antiochum Eumenes erat: *gravem, ſi pax eſſet, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem ſi motum bellum* *eſſet, non magis parem Romanis fore quam Philippus fuiſſet: & aut funditus ſublatum iri: aut ſi pax victo daretur, multa illi detracta ſibi acceſſura: ut facile deinde ſe ab eo ſine ullo Romano auxilio tueri poſſit. Etiam ſi quid adverſi caſurum foret, ſatius eſſe Romanis ſociis quamcumque fortunam ſubire, quam ſolum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi.* Ob hæc quantum auctoritate, quantum conſilio valebat, incitabat Romanos ad bellum. Sulpicius æger Pergami ſubſtitit.

Cap. XIV. Villius quum Piſidiæ bello occupatum eſſe regem audiſſet, Epheſum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Annibale, qui tum ibi forte erat, ſæpe congrederetur: ut animum ejus & tentaret, ſi qua poſſet, & metum demeret periculi ei quicquam ab Romanis eſſe. His colloquiis aliud quidem actum nihil eſt: ſecutum tamen ſua ſponte eſt, velut conſilio petitum eſſet, ut vilior ob ea regi Annibal & ſuſpectior ad omnia fieret. Claudius ſecutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuiſſe legatione tradit: eumque Epheſi collocutum cum Annibale. Et ſermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, *quem fuiſſe maximum imperatorem Annibal crederet*, reſpondiſſe, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudiſſet, quodque ultimas oras, quas viſere ſupra ſpem humanam eſſet, peragraſſet.* Quærenti deinde, *quem ſecundum poneret; Pyrrhum*, dixiſſe, *caſtrametari primum docuiſſe. ad hoc neminem elegantius loca cepiſſe, præſidia diſpoſuiſſe artem etiam conciliandi ſibi homines eam habuiſſe, ut Italicæ gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis ea terra, imperium eſſe mallent.* Exſequenti, *quem tertium duceret; haud dubie ſemetipſum* dixiſſe. Tum riſum obortum Scipioni, & ſubjeciſſe: *Quidnam tu diceres, ſi me viciſſes? Tum me vero*, inquit, *& ante Ale-*

id enim jam ſpecimen ſui dederat, ut ſi vita longior contigiſſet, magni juſtique regis in eo indolem fuiſſe appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus ſuſpectior fuit; gravem ſucceſſorem eum inſtare ſenectuti ſuæ patrem credentem, per ſpadones quoſdam, talium miniſteriis facinorum acceptos regibus, veneno ſuſtuliſſe. Eam quoque cauſſam clandeſtino facinori adjiciebant, quod quum Seleuco filio Lyſimachiam dediſſet: Antiocho quam ſimilem daret ſedem, ut procul ab ſe honore eum quoque ablegaret, non habuiſſet. Magni tamen luctus ſpecies per aliquot dies regiam tenuit: legatuſque Romanus, ne alieno tempore incommodus obverſaretur, Pergamum conceſſit. Rex Epheſum, omiſſo quod inchoaverat bello, rediit. ibi per luctum regia clauſa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, ſecreta conſilia agitavit. Minio ignarus omnium externorum, vireſque æſtimans regis ex rebus in Syria aut Aſia geſtis, non cauſſa modo ſuperiorem eſſe Antiochum, quod nihil æqui poſtularent Romani, ſed bello quoque ſuperaturum credebat. Fugienti regi diſceptationem cum legatis, ſeu jam experto eam minus, proſperam, ſeu mœrore recenti confuſo, profeſſus Minio, ſe quæ pro cauſſa eſſent dicturum, perſuaſit ut à Pergamo arceſſerentur legati.

Cap. XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Epheſum venerunt. Rex à Minione excuſatus, & abſente eo res agi cœpta eſt. Ibi præparata oratione Minio: *Specioſo titulo*, inquit, *uti vos Romani, Græcarum civitatum liberandarum video: ſed facta veſtra orationi non conveniunt. & aliud Antiocho juris ſtatuiſtis, alio ipſi utimini. Qui enim magis Smyrnæi Lampſacenique Græci ſunt, quam Neopolitani & Rhegini, & Tarentini, à quibus ſtipendium, à quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracuſas atque in alias Siciliæ Græcas urbes prætorem* *xandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores eſſe.* Et perplexum Punico aſtu reſponſum, & improviſum aſſentationis genus Scipionem moviſſe: quod è grege ſe Imperatorum velut inæſtimabilem ſecreviſſet.

Cap. XV. Villius ab Epheſo Apameam proceſſit. eo & Antiochus audito Romanorum legatorum adventu occurrit: Apameæ congreſſis diſceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quintium & legatos regis fuerat. mors nunc ita Antiochi filii regis, quem miſſum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia: Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis deſiderium.

quotannis cum imperio & virgis & ſecuribus mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis ſuperatis vos iis has leges impoſuiſſe. Eandem de Smyrna & Lampſaco, civitatibuſque, quæ Ioniæ aut Æolidis ſunt, cauſſam ab Antiocho accipite. Bello ſuperatas à majoribus, & ſtipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad hæc ei reſponderi velim, ſi ex æquo diſceptatur, & non belli cauſſa quæritur. Ad ea Sulpicius: *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui, ſi alia pro cauſſa ejus non erant quæ dicerentur, quemlibet iſta quam ſe dicere maluit. Quid enim ſimile habet civitatum earum quas comparaſti cauſſa? Ab*

Rheginis, & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in noſtram venerunt poteſtatem, uno & perpetuo tenore juris ſemper uſurpato, numquam intermiſſo, quæ ex fœdere debent, exigimus. Poteſne tandem dicere. ut ii populi non per ſe, non per alium quemquam fœdus mutaverint; ſic & Aſiæ civitates, ut ſemel venerunt in majorum Antiochi poteſtatem, in perpetua poſſeſſione regni veſtri permanſiſſe, & non alias earum in Philippi, alias in Ptolomæi fuiſſe poteſtate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem uſurpaſſe? Nam ſi, quod aliquando ſervierunt temporum iniquitate preſſi, jus poſt tot ſecula aſſerendi eos in ſervitutem facit: quid abeſt quin actum nobis nihil ſit. quod à Philippe liberavimus Græciam, & repetant poſteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem & Theſſalorum totam gentem? Sed quid ego cauſſam civitatum ago, quam ipſis agentibus & nos, & regem ipſum cognoſcere æquius eſt?

Cap. XVII. Vocari deinde civitatum legationes juſſit; præparatas jam ante & inſtructas ab Eumene, qui quantumcunque virium Antiocho deceſſiſſet, ſuo id acceſſurum regno ducebat. Admiſſi plures, dum ſuas quiſque nunc querelas nunc poſtulationes inſerit, æqua iniquis miſcentes, è diſceptatione altercationem fecerunt. Itaque neque remiſſa ulla re, neque impetrata, æque ac venerant omnium incerti legati Romani redierunt. Rex, dimiſſis iis, conſilium de bello Romano habuit Ibi alius alio ferocius: quia quo quiſque aſperius adverſus Romanos locutus eſſet, eo ſpes gratiæ major erat. Alius ſuperbiam poſtulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, ſic Antiocho, maximo Aſiæ regum, imponentium leges. quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam ſuam, & patriam Lacedæmonem remiſſam. Antiocho, ſi Smyrna & Lampſacus imperata faciant, indignum videri. alii, parvas & vix dictu dignas belli cauſſas tanto regi eas civitates eſſe. ſed initium ſemper parvis injuſta impetrandi fieri. niſi crederent tiæ regis, ut conſiliis quoque arcanis intereſſet, acceptus erat. Is tamquam non utrum bellandum eſſet, nec ne, conſuleretur; ſed ubi & qua ratione bellum gereretur, *Victoriam ſe haud dubiam proponere animo* affirmabat; *ſi in Europam tranſiſſet rex, & in aliqua Græciæ parte ſedem bello cepiſſet. Jam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum; anteſignanos ad aſperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ Nabin à Peloponneſo concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem. repetentem maritimas civitates: quibus eum depulſum Romani Lacedæmonis muris incluſiſſent. à Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audiſſet, arma capturum. Noſſe ſe ſpiritus ejus, noſſe animum: ſcire ferarum modo, quæ clauſtris aut vinculis teneantur, ingentes jamdiu iras eum in pectore volvere. meminiſſe etiam ſe, quoties in bello precari omnes Deos ſolitus ſit, ut Antiochum ſibi darent adjutorem. cujus voti ſi compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque ceſſandum eſſe. in eo enim victoriam verti, ſi & loca opportuna, & ſocii præoccuparentur. Annibalem quoque ſine mora mittendum in Africam eſſe ad diſtringendos Romanos.*

Cap. XIX. Annibal non adhibitus in concilium, propter colloquia cum Villio ſuſpectus regi, & in nullo poſtea honore habitus; primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius eſſe ratus, & percunctari cauſſam repentinæ alienationis, & purgare ſe tempore apto, quæſita ſimpliciter iracundiæ cauſſa, auditaque, *Pater Amilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum ſacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, numquam amicum fore populi Romani. Sub hoc ſacramento ſex & triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, ſi tu ſpem meam deſtitueris, ubicunque vires, ubi arma eſſe ſciam, huc veniam toto orbe*

Perſas, quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & hauſtu aquæ eguiſſe. *Per ſimilem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. & alias civitates, ſimul duas jugum exuiſſe vidiſſent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas ſervitute potior ſit, tamen omni præſenti ſtatu ſpem cuiqui novandi res ſuas blandiorem eſſe.*

Cap. XVIII. Alexander Acarnan in concilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo ſecutus opulentiorem regiam Antiochi: & tamquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amici-

terrarum quærens aliquos Romanis hoſtes. Itaque ſi quibus tuorum meis criminibus apud te creſcere libet, aliam materiam creſcendi quam ex me quærant. Odi odioque ſum Romanis. id me verum dicere pater Amilcar, & Dii teſtes ſunt. Proinde quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Annibalem habeto. ſi qua res te ad pacem compellet, in id conſilium alium, cum quo deliberes, quærito. Non movit modo talis oratio regem, ſed etiam reconciliavit Annibali. Ex conſilio ita diſceſſum eſt, ut bellum gereretur.

Cap. X X. Romæ deſtinabant quidem ſermonibus hoſtem Antiochum, ſed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. Conſulibus ambobus Italia provincia decreta eſt: ita ut inter ſe compararent, ſortirenturve, uter comitiis ejus anni præeſſet. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus eſſet, ſi quo eum extra Italiam opus eſſet ducere legiones. Huic conſuli permiſſum, ut duas legiones ſcriberet novas, & ſocium ac Latini nominis viginti millia, & equites nongentos. Alteri conſuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius conſul ſuperioris anni habuiſſet: & ſocium ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites quindecim millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum in ſupplementum, ut quatuor millia peditum Romanorum ſcriberentur, & centum quinquaginta equites; & ſociis eodem quinque millia peditum imperarentur, CCL equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo ſenatus cenſuiſſet, provincia evenit, L. Quintio Gallia & comitia habenda. Prætores deinde provincias ſortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hiſpaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum Senatuſconſulto, deinde plebis etiam ſcito permutatæ provinciæ ſunt. Atilio claſſis & Macedonia, Bæbio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hiſpaniis prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuiſſent: ut & ſociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere juſſus, & ex navalibus veteres deducere, ſi quæ utiles eſſent, & ſcribere navales ſocios. Et conſuli imperatum, ut ei duo millia ſocium ac Latini nominis, & mille pedites daret Romanos. Hi duo præ-

miterni terra pluiſſe: Formiis portam murumque de cœlo tacta: & (quod maxime terrebat) Conſulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Cæterorum prodigiorum cauſſa ſupplicatum eſt: bovem cum cura ſervari alique aruſpices juſſerunt. Tiberis infeſtiore, quam priore impetu illatus urbi, duo pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, ſive imbribus, ſive motu terræ leviore, quam ut alioqui ſentiretur labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppreſſit. In agris paſſim inundatis pecua ablata: villarum ſtrages facta eſt.

Cap. X X I. Priuſquam L. Quintius conſul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Piſano cum Liguribus ſignis collatis pugnavit: novem millia hoſtium occidit. cæteros fuſos fugatoſque in caſtra compulit. Ea uſque in noctem magno certamine oppugnata, defenſaque ſunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua caſtra invaſit. prædæ minus inventum eſt, quod ſubinde ſpolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hoſtibus dedit. ex agro Piſano in Ligures profectus, caſtella vicoſque eorum igni ferroque pervaſtavit: ibi præda Etruſca, quæ miſſa à populatoribus fuerat, repictus eſt miles Romanus.

Cap. X X I I. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui quum nihil, quod ſatis maturam cauſſam belli haberet, niſi adverſus Lacedæmonium tyrannum attuliſſent, quem & Achæi legati annunciabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius prætor cum claſſe miſſus eſt in Græciam ad ſocios tuendos. Conſules quando nihil ab Antiocho inſtaret, proficiſci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quintius per Ligures in Bojos venit. Duo conſulum agmina diverſa late agrum hoſtium pervaſtatores & duo exercitus, terreſtris navaliſque adverſus Nabin aperte jam oppugnantem ſocios populi Romani dicebantur parari. Cæterum legati ad Antiochum miſſi exſpectabantur: priuſquam ii rediſſent, vetuerat Cn. Domitium conſulem ſenatus ab urbe diſcedere. Prætoribus Fulvio & Scribonio, quibus ut jus dicerent Romæ provincia erat, negotium datum, ut præter eam claſſem, cui Atilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priuſquam conſul prætoreſque in provincias proficiſcerentur, ſupplicatio fuit prodigiorum cauſſa. Capram ſex hœdos uno fœtu edidiſſe, ex Piceno nunciatum eſt: & Arretii puerum natum unimanum: A-

runt. primo equites eorum pauci cum præfectis, deinde univerſus ſenatus, poſtremo in quibus aut fortuna aliqua aut dignitas erat, ad mille quingenti ad conſules transfugerunt. Et in utraque Hiſpania eo anno res proſpere geſtæ. nam & C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque vineis expugnavit, & nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius proconſul cum duobus exercitibus hoſtium duo ſecunda prælia fecit: oppida Hiſpanorum, Veſcelium, Holonemque; & caſtella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progreſſus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cuſibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, ſed loco munita. eam quum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis ſubſidio venit. Cum his ſignis collatis proſpere pugnavit: & fuſis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

Cap. XXIII. Cæterum eo tempore minus ea bella, quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quam exſpectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. nam etſi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere ſine ullis auctoribus orti multa falſa veris miſcebant. Inter quæ allatum erat, quum in Ætoliam veniſſet Antiochus, extemplo claſſem eum in Siciliam miſſurum. Itaque ſenatus, etſi prætorem Atilium cum claſſe miſerat in Græciam; tamen quia non copiis modo, ſed etiam auctoritate opus erat ad tuendos ſociorum animos, T. Quintium & C. Octavium, & Cn. Servilium, & P. Villium legatos in Græciam miſit: & ut M. Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum & Brunduſium promoveret legiones, decrevit: ut inde, ſi res poſceret, in Macedoniam trajiceret: & ut M. Fulvius prætor claſſem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram: & cum imperio eſſet, qui claſſem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat:) & ut idem prætor L. Valerio collegæ ſcriberet, *Periculum eſſe, ne claſſis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret: itaque placere ſenatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia pedites, & quadringentos equites ſcribere eum: quibus oram maritimam provinciæ, qua vergeret in Græciam, tueri poſſet.* Eum delectum prætor non ex Sicilia ipſa tantum, ſed etiam ex circumjacentibus inſulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam verſa erant, præſidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali Eumenis fratris,

re edictum, quo comitia conſulibus creandis ediceret. Paruit his literis conſul, & præmiſſo edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt: P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulſam tulerat: & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Vulſo. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum honorem appareret, conſulatus datus eſt. additus ei de plebe collega, Manius Acilius Glabrio. Poſtero die prætores creati, L. Æmilius Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, & L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui claſſem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magiſtratus ſortirentur provincias, M. Bæbius à Brunduſio cum omnibus copiis tranſire in Epirum eſt juſſus, & circa Apolloniam copias continere: & M. Fulvio prætori urbano negotium datum eſt, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

Cap. XXV. Et populus quidem Romanus ita ſe ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, ſed ſumma vi Gythium oppugnabat: & infenſus Achæis, quod miſerant obſeſſis præſidium, agros eorum vaſtabat. Achæi non antea auſi capeſſere bellum, quam ab Roma revertiſſent legati; ut quid ſenatui placeret, ſcirent; poſt reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T.Quintium miſerunt, qui conſilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capeſſendum inclinatæ ſententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat, Prætorem claſſemque Romanam exſpectandi. Quum principum alii in ſententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipſi conſuluiſſent, conſilio cenſerent; multitudo Philopœmenis ſententiam qui nunciavit, Antiochum regem Helleſpontum cum exercitu tranſiſſe. Ætolos ita ſe parare, ut ſub adventum ejus in armis eſſent. Et Eumeni abſenti, & præſenti Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equeſtria arma, & vaſa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo.

Cap. XXIV. Quum alii atque alii nuncii bellum inſtare afferrent, ad rem pertinere viſum eſt, conſules primo quoque tempore creari. Itaque Senatuſconſultum factum eſt, ut M. Fulvius prætor literas extemplo ad conſulem mitteret, quibus certior fieret ſenatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum: & ex itinere præmitte-

exſpectabat. Prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, *Bene comparatum apud Ætolos eſſe, ne prætor, quum de bello conſuluiſſet, ipſe ſententiam diceret; ſtatuere quamprimum ipſos quid vellent, juſſit. Prætorem decreta eorum cum fide & cura exſecuturum: annixurumque ut, quantum in conſilio humano poſitum eſſet, nec pacis eos pœniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam ſi aperte ſuadendi cupiditatem res gerendi oſtendiſſet. Itaque ingenti conſenſu bellum decretum eſt: tempus & ratio adminiſtrandi ejus libera prætori permiſſa ſunt. Philopœmen præterquam quod ita Quintio placeret, & ipſe exiſtimabat claſſem Romanam exſpectandam, quæ à mari Gythium tueri poſſet; ſed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gythium ſolum, ſed præſidium quoque miſſum ad tuendam urbem amitteretur; naves Achæorum deduxit.

Cap. XXVI. Comparaverat & tyrannus modicam claſſem, ad prohibenda, ſi qua obſeſſis mari ſummitterentur, præſidia, tres tectas naves, & lembos priſtesque; tradita vetere claſſe ex fœdere Romanis. Harum ut novarum tum navium agilitatem experiretur, ſimul omnia ſatis apta ad certamen eſſent, provectos in altum, quotidie remigem militemque ſimulacris navalis pugnæ exercebat; in eo ratus verti ſpem obſidionis, ſi præſidia maritima intercluſiſſet. Prætor Achæorum, ſicut terreſtrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel uſu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat: Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, niſi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante: quum Crateri uxorem Nicæam ab Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in claſſe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum & vetuſtate dilabentem juſſit. Hac tum prætoria nave præcedente claſſem, quum in ea Patrenſis Tiſo præfectus claſſis veheretur, occurrerunt à Gythio Laconum naves: & primo ſtatim incurſu ad novam & firmam navem, vetus, quæ per ſe ipſa omnibus compagibus aquam acciperet, divulſa eſt: captique omnes, qui in nave erant. cætera claſſis, prætoria nave amiſſa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. Ipſe Philopœmen in levi ſpeculatoria nave fugit: nec ante fugæ finem, quam Patras ventum ſit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti caſus, imminuit: quin contra, ſi in re navali, cujus eſſet ignarus, offendiſſet: eo plus is ea, quorum uſu calleret, ſpei nactus, breve id tyranno gaudium ſe effecturum affirmabat.

lopœmen, nec opinantem eum improviſo genere belli aggredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cetratos plerosque, cum fundis & jaculis, & alio levi genere armaturæ impoſuit. inde littora legens, quum ad propinquum caſtris hoſtium promontorium veniſſet, egreſſus callibus notis, nocte Pleias pervenit: & ſopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem caſis ab omni parte caſtrorum injecit. Multi prius incendio abſumpti ſunt, quam hoſtium adventum ſentirent: & qui ſenſerant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia abſumpta: perpauci tamen ex tam ancipiti peſte ad Gythium in majora caſtra perfugerunt. Ita perculſis hoſtibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum eſt, duxit: & magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priuſquam à Gythio tyrannus præſidium agris mitteret, diſceſſit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & ſociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, ſtatuit; quoniam ſatis & ſuorum à pudore maritimæ ignominiæ reſtituti animi, & hoſtium conterriti eſſent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obſidione Gythii hoſtem abduci poſſe. Ad Carias primum in hoſtium terra poſuit caſtra. Eo ipſo die Gythium expugnatum eſt. cujus rei ignarus Philopœmen, caſtra ad Barboſthenem (mons eſt decem millia paſſuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxiſſet, Pyrrhi (quæ vocant) caſtra occupavit: quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. inde hoſtibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter anguſtias viæ prope quinque millia paſſuum. cogebatur agmen ab equitibus, & maxime à parte auxiliorum: quod exiſtimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à

Cap. XXVII. Nabis quum proſpera elatus re, tum ſpem etiam haud dubiam nactus, nihil jam à mari periculi fore, & terreſtres aditus claudere opportune poſitis præſidiis voluit. tertia parte copiarum ab obſidione Gythii abducta, ad Pleias poſuit caſtra. Imminet in locus & Leucis & Acris; qua videbantur hoſtes exercitum admoturi. Quum ibi ſtativa eſſent, & pauci tabernacula haberent; multitudo alia caſas ex arundinibus textas fronde, quæ umbram modo præberet, texiſſent; priuſquam in conſpectum hoſtium veniret Phi-

tergo ſuos aggreſſurum. Duæ res ſimul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmine occurriſſe hoſtem cernebat. ubi quum per loca confragoſa iter eſſet, ſine levis armaturæ præſidio ſigna ferri non videbat poſſe.

Cap. XXVIII. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine lociſque capiendis ſolertiæ atque uſus: nec belli tantum temporibus, ſed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, & ad difficilem tranſitu ſaltum veniſſet, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum ſolus erat, ſecum ipſe agitabat animo: quum comites haberet, ab iis quærebat, *Si hoſtis eo loco apparuiſſet, quid ſi à fronte, quid ſi ab latere hoc, aut illo, quid ſi à tergo adoriretur, capiendum conſilii foret? Poſſe inſtructos recta acie, poſſe inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ, occurrere. Quem locum ipſe capturus eſſet, cogitando aut quærendo exſequebatur; aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim intereſſe) uſurus, quo impedimenta, quo ſarcinas, quo turbam inermem rejiceret. quanto ea, aut quali præſidio cuſtodiret: & utrum pergere qua cœpiſſet ire via, an ea qua veniſſet repetere melius eſſet. caſtris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia eſſet. qua poſtero die caſtra moventi tutum maxime iter; quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibuſque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio eſſet. Et tum omnium primum agmen conſtituit: dein Cretenſes auxiliares, & quos Tarentinos vocabant, equites, binos ſecum trahentes equos, ad prima ſigna miſit: & juſſis equitibus ſubſequi, ſuper torrentem, unde aquari poſſent, rupem occupavit. Eo impedimenta omnia, & calonum turbam conjectam armatis circumdedit: & pro natura loci caſtra communivit. tabernacula ſtatuere in aſpretis, & inæquabili ſolo difficile erat. Hoſtes quingentos paſſus aberant. ex eodem rivo utrimque cum præſidio levis armaturæ æquati ſunt: & priuſquam, (qualia in propinquis caſtris ſolent) contraheretur certamen, nox intervenit. Poſtero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum eſſe. nocte in valle à conſpectu hoſtium averſa, quantam multitudinem locus occulere poterat, vulnerati, & interfecti ſunt, priuſquam occultum hoſtem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, inſtructi ſederant: ut facile per intervalla ordinum fugientes ſuos acciperent. Conſurgunt deinde ipſi integri, recentes, inſtructi: & in hoſtes inordinatos, effuſos, labore etiam & vulneribus feſſos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles: & haud paulo concitatiore curſu, quam ſecutus erat, fugiens, ad caſtra eſt compulſus. multi cæſi captique in ea fuga ſunt. & in caſtris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani juſſiſſet; loca magis confragoſa, & quacumque temere proceſſiſſet, iniqua, quam hoſtem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore eſſet, unum de auxiliaribus ſpecie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret: Achæos ſtatuiſſe poſtero die ad Eurotam amnem, qui prope ipſis affluit mœnibus, procedere, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus quum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in caſtra portarentur. ſimul etiam tentaturus, ſi quorum animi ſollicitari ad defectionem à tyranno poſſent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculſo metu relinquendi caſtra cauſſam probabilem præbuit. Poſtero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu ſtationem agere pro vallo juſſit. ipſe tanquam in aciem cum robore exercitus egreſſus, ſigna ocius ferri ad urbem juſſit.

Cap. XXX. Philopœmen poſteaquam citatum agmen per anguſtam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretenſium auxiliares in ſtationem hoſtium, quæ pro caſtris erat, emittit. Illi ubi hoſtes adeſſe, & à ſuis ſe deſertos viderunt; primo in caſtra recipere ſe conati ſunt: deinde, poſteaquam incondidit cetratorum.

Cap. XXIX. Luce orta Cretenſium levis armatura & Tarentini equites ſuper torrentem prælium commiſerunt. Laremnaſtus Cretenſis popularibus ſuis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenſes & hoſtium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, præſidio aquatoribus erant. Aliquandiu dubium prælium fuit; ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. Procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, ut modico edito prœlio in fugam inclinarent, hoſtemque ad inſidiarum locum pertraherent; effuſe ſecuti fugientes per convallem, plerique &

ſtructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipſis caſtris caperentur, ſequi ſuorum agmen aliquantum prægreſſum inſiſtunt. Extemplo cetrati Achæorum in caſtra impetum faciunt, & diripiunt: cæteri ad perſequendos hoſtes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hoſtili metu agmen expediri poſſet. Ut vero ad poſtremos prælium ortum eſt, clamorque terribilis à tergo paventium ad prima ſigna eſt perlatus; pro ſe quiſque armis abjectis in circumjectas itineri ſilvas diffugiunt, momentoque temporis ſtrage armorum ſepta via eſt, maxime haſtis; quæ pleraque adverſæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen, utcunque poſſent, inſtare & perſequi auxiliaxiliaribus juſſis (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipſe gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi caſtris ſub occaſum ſolis poſitis, levem armaturam, quam ad perſequendum reliquerat hoſtem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetraſſe, cæteram multitudinem inermem toto ſparſam vagari ſaltu, corpora curare eos jubet. ipſe ex cætera copia militum (qui, quia priores in caſtra venerant, refecti & cibo ſumpto & modica quiete erant) delectos, nihil præter gladios ſecum ferentes, extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quæ Pluras quæque Barboſthenem ferunt, eos inſtruxit; qua ex fuga recepturos ſeſe hoſtes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedæmonii, quoad lucis ſuperfuit quicquam, deviis callibus medio ſaltu ſe recipiebant. Primo veſpere ut lumina in caſtris hoſtium conſpexere, è regione eorum occultis ſemitis ſe tenuerunt: ubi prætergreſſi ea ſunt, jam tutum rati, in patentes vias deſcenderunt. ibi excepti ab inſidente hoſte paſſim ita multi cæſi captique ſunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaſerit. Philopœmen incluſo tyranno in urbem, inſequentes dies prope triginta vaſtandis agris Laconum abſumpſit, debilitatiſque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano; & quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

Cap. XXXI. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat; legati Romanorum circumire ſociorum urbes; ſolliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertiſſent. minimum operæ in Achæis ad- *tam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis eſſe, tum eam civitatem præcipue. Ibi enim non præſidium modo Macedonum fuiſſe; ſed regiam exædificatam; ut præſens ſemper in oculis habendus eſſet dominus. Cæterum nequicquam ea facta, ſi Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex eſſet.* Magnetarchen ſummum magiſtratum vocant. is tum Eurylochus erat. ac poteſtate ea fretus, negavit diſſimulandum ſibi & Magnetibus eſſe, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus eſſe. Et inter dicendi contentionem inconſultius evectus projecit, *Tum quoque ſpecie liberam Demetriadem eſſe. re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim aſſenſum, partim indignationem, dicere id auſum eum. Quintius quidem adeo exarſit ira, ut manus ad cœlum tendens, Deos teſtes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod ſemper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab T. Quintio legatiſque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati aſſignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas, non libertatem modo, ſed omnia, quæ hominibus ſancta caraque ſint, T. Quintio & populo Romano debere. Nihil quemquam ab Diis immortalibus precari poſſe, quod non Magnetes ab illis haberent, & in corpora ſua citius per furorem ſævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.* Hujus orationem ſubſecutæ eundis conſumpſerunt; quos, quia Nabidi infeſti erant, ad cætera quoque ſatis fidos cenſebant eſſe. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Theſſaliam iere: allocutique concilio frequenti Theſſalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum eſt. Accuratior ibi habenda oratio fuit: quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia, quum reddi filium obſidem Philippo allatum eſſet, ſtipendiumque impoſitum remitti; inter cætera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei redditurós Romanos eſſe. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factioniſque ejus quidam, omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adverſus eos ita diſſerendum erat, ne timorem vanum iis demendo, ſpes inciſa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus eſſet. Illa tantum commemorata, *quum te-*

multitudinis preces ſunt.

Cap. XXXII. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Jam enim, & id magis in dies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipſo forte tempore Thoas princeps gentis, quem miſerant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum ſecum adduxerat, regis legatum. Qui priuſquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terreſtres navaleſque copias commemorando; ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ad omnia (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) tantum advehi auri, ut ipſos emere Romanos poſſit. Apparebat, quid ea oratio in concilio motura eſſet. nam & veniſſe eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: & quanquam prope abſciſſa res erat, tamen non ab re eſſe Quintio viſum eſt, ſociorum aliquos legatos intereſſe ei concilio, qui admonerent Romanæ ſocietatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adverſus regis legatum auderent. Athenienſes maxime in eam rem idonei viſi ſunt, & propter civitatis dignitatem, & vetuſtam ſocietatem cum Ætolis. ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus poſt eum intromiſſus, *Optimum fuiſſe omnibus, qui Græciam Aſiamque incolerent*, ait, *integris rebus Philippi potuiſſe intervenire Antiochum: ſua quemque habiturum fuiſſe, neque omnia ſub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque*, inquit, *ſi modo vos quæ inchoaſtis conſilia conſtanter perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus, & Ætolis ſociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res reſtituere in priſtinam dignitatem. Ea autem in libertate poſita eſt; quæ ſuis ſtat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienſes, quibus primis poſt regiam legationem, dicendi quæ vellent, poteſtas facta eſt; mentione omni regis prætermiſſa, Romanæ ſocietatis Ætolos, meritorumque in univerſam Græciam T. Quintii, admonuerunt, *Ne temere cum celeritate nimia conſiliorum everterent. Conſilia calida & audacia prima ſpecie læta, tractatu dura, eventu triſtia eſſe. legatos Romanos, & in iis T. Quintium, haud procul inde abeſſe. Dum integra omnia eſſent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, diſceptarent, quam Aſiam Europamque ad funeſtum armarent bellum.*

Cap. XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos cenſebant. principum maxime ſeniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienſes quum retuliſſent, eundum in Ætoliam Quintio viſum est. Thoas deinde cæterique factionis ejuſdem cum aſſenſu omnium audi-ti, pervicerunt, Ut ne dilato quidem concilio, & abſentibus Romanis, decretum fieret, quo arceſſeretur Antiochus ad liberandam Græciam, diſceptatumque inter Ætolos & Romanos. Huic tam ſuperbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum. nam quum id ipſum decretum poſceret eum Quintius, non veritus majeſtatem viri; *aliud in præſentia, quod magis inſtaret, prævertendum ſibi eſſe*, dixit: *decretum reſponſumque brevi in Italia, caſtris ſuper ripam Tiberis poſitis, daturum.* tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantuſque magiſtratus eorum cepit.

Cap. XXXIV. Quintius legatique Corinthum redierunt. inde, ut quæque de Antiocho, nihil per ſe ipſi moti, & ſedentes exſpectare adventum viderentur regis. concilium quidem univerſæ gentis poſt dimiſſos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant ſanctius concilium: ex delectis conſtat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarentur. Inter omnes conſtabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanæ ſocietatis eſſe, & præſenti ſtatu gaudere. multitudinem, & quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia novari velle. Ætoli conſilium uno die ſpei quoque non audacis modo, ſed etiam impudentis, ceperunt; Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in ſingulas miſſi ſunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cujus fuga cauſſaque fugæ ante dictum eſt, quia reditus in patriam nulla ſpes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejuſdem factionis erant, liberos &

tio viſum eſt. Aut enim moturum aliquid, aut omneis homines teſtes fore, penes Ætolos belli culpam eſſe: Romanos juſta ac prope neceſſaria ſumpturos arma. Poſteaquam ventum eſt eo, Quintius in concilio orſus à principio ſocietatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis eſſet; pauca de jure civitatum, de quibus ambigeretur, diſſeruit. *Si quid tamen æqui ſe habere arbitrarentur, quanto eſſe ſatius Romam mittere legatos; ſeu diſceptare, ſeu rogare ſenatum mallent; quam populum Romanum cum Antiocho, laniſtis Ætolis, non ſine motu magno generis humani & pernicie Græciæ dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli ſenſuros, quam qui moviſſent.* Hæc nequicquam, velut vaticinatus Romanus;

conjugem ejus cum ſordida veſte, tenentes velamenta ſupplicum, concionem frequentem adire jubent; ſingulos univerſoſque obteſtantes, ne inſontem, indemnatum conſeneſcere in exilio ſinerent. Et ſimplices homines miſericordia, & improbos ſeditioſoſque immiſcendi res tumultu Ætolico ſpes movit: pro ſe quiſque revocare jubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) ſpecie reducentis exulem hoſpitem profectus, die ac nocte ingens iter emenſus, quum millia ſex ab urbe abeſſet; luce prima tribus electis turmis, cætera multitudine equitum ſubſequi juſſa, præceſſit. poſteaquam portæ appropinquabat, deſilire omnes ex equis juſſit, & loris ducere equos; itineris maxime modo, ſolutis ordinibus: ut comitatus magis præfecti videretur, quam præſidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi ſubſequens equitatus poſſet, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibuſque, donum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur, tum in domos miſſi, qui principes adverſæ factionis interficerent.

Cap. XXXV. Ita Demetrias Ætolorum facta eſt. Lacedæmone non urbi vis afferenda, ſed tyrannus dolo capiendus erat: quem ſpoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulſum, qui occupaſſet occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Cauſſam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, & auxilia ſibi, quum illis auctoribus rebellaſſet, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati ſunt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis à prætore Damocrito in conſilio arcano gentis, de quo ante dictum eſt, denunciatum, *Ne ſe ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam ſua quiſque opinione præcipere poſſet, crederent miſſos eſſe. quicquid Alexamenum res monuiſſet ſubiti conſilii capere; ad id quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exſequendum parati eſſent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum miſſos ab domo ſe ſcirent.* Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo ſpei implevit. *Antiochum jam in Europam tranſiſſe, mox in Græcia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem eſſe credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque, ac navium non poſſe: elephantorum aciem conſpectu ipſo debellaturam. Ætolos toto ſuo exercitu*

cornu Ætoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat ſibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quæ in rem eſſe videbantur; nunc in dextrum cornu ad ſuos adequitandi; mox inde, velut imperato quod res popoſciſſet, recipiendi ſe ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo pauliſper cum tyranno vectatus, quum ad ſuos conceſſiſſet, cum equitibus ab domo ſecum miſſis, *Agenda*, inquit, *res eſt, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exſequi juſſi eſtis. Parate animos dextraſque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, ceſſet. Qui cunctatus fuerit, & ſuum conſilium meo interponet, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe.* Horror cunctos cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exiſſent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus jubet, & ſe intueri. colligit & ipſe animum confuſum tantæ cogitatione rei. Poſteaquam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: & priuſquam à media acie ſuccurreretur, exſpiravit.

Cap. XXXVI. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, poſteaquam abire Ætolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & ſpectatorum turba ex cuſtodibus vitæ mortiſque ultoribus facta. Nec moviſſet ſe quiſquam, ſi extemplo poſitis armis vocata in concionem multitudo fuiſſet, & oratio habita tempori conveniens, frequentibus inde retentis in armis Ætolis, ſine injuria *paratos eſſe venire Lacedamonem, quum res poſcat: ſed frequentes armatos oſtendere advenienti regi voluiſſe. Nabidi quoque & ipſi faciendum eſſe, ut quas haberet copias, non ſineret ſub tectis marceſcere ocio: ſed educeret, & in armis decurrere cogeret, ſimul animos acueret, & corpora exerceret. Conſuetudine leviorem laborem fore: & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri poſſe.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media fere in acie conſiſtebant. tyrannus cum tribus ſummum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante ſigna vectabatur, cornua extrema inviſens, in dextro

cujuſquam: ſed, ut oportuit in conſilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus, diem ac noctem in ſcrutandis theſauris tyranni conſumpſit: Ætoli velut capta urbe, quam liberaſſe videri volebant, in prædam verſi. Simul indignitas rei, ſimul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. alii dicere, exturbandos Ætolos, & libertatem, quum reſtitui videretur, interceptam repetendam. alii, ut caput agendæ rei eſſet, regii generis aliquem in ſpeciem aſſumendum. Laconicus ejus ſtirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, & armis arreptis Ætolos vagos per urbem cædunt. Tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem obtruncant. Ætoli circa Chalciœcon (Minervæ eſt templum æreum) congregati cæduntur. Pauci armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi comprehenſi à magiſtratibus, ſub corona venierunt.

Cap. XXXVII. Philopœmen, audita cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata metu inveniſſet; evocatis principibus,& oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, ſocietati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus A. Atilius cum quatuor & viginti quinqueremibus ad Gythium acceſſit. Iiſdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem pulſum, opibus eorum qui Romanæ ſocietatis erant, poſt T. Quintii legatorumque adventum, & Herodorum Cianum mercatorem, ſed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis, qui Euthymidæ factionis erant; nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea proceſſit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco ſinu duo millia peditum,& Thoas ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat, eas cum ſexcentis peditibus Herodorus trajicere in Inſulam Atalantam juſſus: ut inde,quum pedeſtres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem trajiceret. ipſe cæteras copias nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

Cap. XXXVIII. Mictio & Xe-

venture erat, utraque civitas armavit miſitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum tradidiſſent, ipſi omnibus copiis tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos miſſi percunctatum, quo ſuo dicto factove ſocii atque amici ad ſe oppugnandos venirent? Reſpondit Thoas dux Ætolorum, *Non ad oppugnandos, ſed ad liberandos ab Romanis venire ſeſe. Splendidiore nunc eos catena, & multo graviore vinctos eſſe, quam quum præſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se vero* negare Chalcidenſes *aut ſervire ulli, aut præſidio cujuſquam egere.* Ita digreſſi ex colloquio legati ad ſuos. Thoas & Ætoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improviſo opprimerent, habuiſſent; ad juſtum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares; domum rediere. Euthymidas, poſteaquam caſtra popularium ad Salganea eſſe, profectoſque Ætolos audivit; & ipſe à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus quum per aliquot dies intentus ab Atalanta ſignum nequicquam exſpectaſſet, miſſa ſpeculatoria nave. ut quid moræ eſſet ſciret; poſteaquam rem omiſſam à ſociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

Cap. XXXIX. Quintius quoque his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites præſidii cauſſa relinqui Chalcide, ab Eumene rege: ipſum Athenas ire. Quintius quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam, momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam ſocietatem Romanam facturam. & ut præſidii aliquid eſſet ſuæ partis homininoclides, penes quos tum ſumma rerum, pulſo Euthymida, Chalcide erat; ſeu ipſi per ſe ſuſpicati, ſeu indicata re; primo pavidi, nihil uſquam ſpei, niſi in fuga ponebant. deinde poſteaquam reſedit terror, & prodi & deſeri non patriam modo, ſed etiam Romanorum ſocietatem cernebant, conſilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniverſarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, ſed Caryſtiorum etiam cœtu celebratur. Eo miſerunt qui orarent Eretrienſes Caryſtioſque, *Ut & ſuarum fortunarum in eadem inſula geniti miſererentur, & Romanam ſocietatem reſpicerent. ne ſinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, ſi Chalcidem habuiſſent. Graves fuiſſe Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maxime reſpectus civitates movit; & virtutem nuper in bello, & in victoria juſtitiam benignitatemque expertas. itaque quod roboris in ju-

bus, Eunomo prætori Theſſalorum ſcripſit, ut armaret juventutem, & Villium ad Demetriadem præmiſit ad tentandos animos: non aliter, niſi pars aliqua inclinaret ad reſpectum priſtinæ ſocietatis, rem aggreſſurus. Villius quinqueremi nave ad oſtium portus eſt invectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum ſe effudiſſet, quæſivit Villius, utrum ad amicos, an ad hoſtes ſeſe veniſſe mallent? Reſpondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos veniſſe eum: ſed abſtineret portu, & ſineret Magnetas in concordia & libertate eſſe, nec per colloquii ſpeciem multitudinem ſollicitaret.* Altercatio inde, non ſermo fuit: quum Romanus, ut ingratos, increparet Magnetas, imminenteſque prædiceret clades: multitudo obſtreperet, nunc ſenatum, nunc Quintium accuſando. ita irrito incepto Villius ad Quintium ſeſe recepit. At Quintius, nuncio ad Prætorem miſſo, ut reduceret domum copias, ipſe navibus Corinthum rediit.

Cap. XL. Abſtulerunt me velut de ſpacio, Græciæ res immiſtæ Romanis: non quia ipſas operæprecium eſſet perſcribere, ſed quia cauſſæ fuerunt cum Antiocho belli. Conſulibus deſignatis (inde namque diverteram) L. Quintius, & Cn. Domitius conſules, in provincias profecti ſunt: Quintius in Ligures, Domitius adverſus Bojos. Boji quieverunt: atque etiam ſenatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille & quingenti) conſuli dediderunt ſeſe. Ab altero conſule ager Ligurum late eſt vaſtatus; caſtellaque aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, ſed recepti quoque aliquot cives ſociique, qui in hoſtium poteſtate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta eſt Senatuſconſulto plebeique ſcito. tria millia & ſeptingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minutius. M. Furius Craſſipes. quinadena jugera agri data in ſingulos pedites ſunt: duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, ſed ſegnior. Terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriæ in ſollicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei cauſſa ſupplicatio habita eſt. Ille non pavor vanus, ſed vera multorum clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere, tabernæque omnes cum magni precii mercibus conflagraverunt.

Cap. XLI. Jam fere in exitu annus erat: & indies magis fama de Antiochi bello, & cura Patribus creſce-

nis viginti millia peditum, & Octingentos equites. eum exercitum prætorii, cui Bruttii provincia eveniſſet, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ ſunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram conſul. dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in fœneratores eo anno multa ſevere ſunt facta; accuſantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Junio Bruto. de mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio poſitæ in cella Jovis ſupra faſtigium ædiculæ. & duodecim clypea inaurata, & iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

Cap. XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem ceſſabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, & Alexandria Troas, & Lampſacus. quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque à tergo relinquere trajiciens ipſe in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio. & primo naves apertæ, quas cum eo miſſurus in Africam fuerat, moratæ ſunt; deinde an omnino mittendus eſſet, conſultatio mota eſt; maxime à Thoante Ætolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in poteſtate eſſe: & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos, iiſdem & regis ſpem inflabat: omnium votis eum accerſi. concurſum ad littora futurum, unde claſſem regiam proſpexiſſent. Hic idem auſus de Annibale eſt movere ſententiam prope jam certam regis. nam *neque dimittendam partem navium à claſſe regia* bat. itaque de provinciis magiſtratuum deſignatorum, quo intentiores eſſent omnes, agitari cœptum eſt. Decrevere, ut conſulibus Italia, & quo ſenatus cenſuiſſet, (jam eſſe bellum adverſus Antiochum regem omnes ſciebant) provinciæ eſſent. cujus ea ſors eſſet, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, ſex millia ſocium Latini nominis, cum quadringentis equitibus ſunt decreta. Eorum delectum habere L. Quintius conſul juſſus: ne quid moraretur, quo minus conſul novus, quo ſenatus cenſuiſſet, extemplo proficiſci poſſet. Item de provinciis prætorum decretum eſt: prima ut ſors duæ, urbanaque, & inter cives ac peregrinos juriſdictio eſſet: ſecunda Bruttii: tertia claſſis, ut navigaret, quo ſenatus cenſuiſſet: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: ſexta, Hiſpania ulterior. imperatum præterea L. Quintio conſuli eſt, ut duas legiones civium Romanorum novas conſcriberet: & ſocium ac Latini nomi-

cenſebat: *neque ſi mittendæ naves forent, minus quempiam ei claſſi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum & Pœnum eſſe, cui mille indies nova conſilia vel fortuna ſua vel ingenium poſſit facere. Et ipſam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio eſſe. Regem conſpici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si claſſem, ſi exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac ſi per alium ducem amittantur. ſi quid proſpere eveniat, Annibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero univerſo bello vincendi Romanos fortuna detur; quam ſpem eſſe, ſub rege victurum Annibalem uni ſubjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita ſe a juventa eum geſſiſſe, ſpe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in ſenectute dominum laturus videatur. Nihil opus eſſe regi Annibale duce: comite & conſiliario eodem ad bellum uti poſſe. Modicum fructum ex*

Ingenio tali, neque gravem neque inutilem fore. ſi ſumma petantur, & dantem & accipientem prægravatura.

Cap. XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam ſunt, quam eorum, qui genus ac fortunam ſuam animis non æquant. quia virtutem & bonum alienum oderunt. Extemplo conſilium mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, adjectum eſt. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam conſtituit. Priuſquam ſolveret naves, Ilium à mari aſcendit, ut Minervæ ſacrificaret. Inde ad claſſem regreſſus, proficiſcitur quadraginta tectis navibus, apertis ſexaginta: & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque alio apparatu ſequebantur. Imbrium primo Inſulam tenuit: inde Scyathum trajecit. ibi collectis in alto quæ diſſipatæ erant navibus, ad Preleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principeſque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia lætus, die poſtero in urbis portum navibus eſt invectus. Copias haud procul inde expoſuit. decem millia peditum fuere, & quingenti equites, ſex elephanti: vix ad Græciam nudam occupandam ſatis copiarum, nedum ad ſuſtinendum Romanum bellum. Ætoli poſteaquam Demetriadem veniſſe Antiochum allatum eſt, concilio indicto, decretum, quo arceſſerent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos ſciebat, Phaleram in ſinum Mallacum proceſſerat. inde decreto accepto Lamiam venit; exceptus ingenti favore multitudinis, cum plauſibus clamoribuſque, & quibus aliis lætitia effuſa vulgi ſignificatur.

Cap. XLIV. In concilium ut

vicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam atque in ea principes Ætolos feciſſet. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Aſia venturos. In præſentia curæ eſſe Ætolis debere, ut copia frumenti ſuis & annona tolerabilis rerum aliarum ſuppeditetur.

Cap. XLV. In hanc ſententiam rex, cum magno omnium aſſenſu locutus, diſceſſit. Poſt diſcuſſum regis inter duos principes Ætolorum, Phæneam & Thoantem, contentio fuit. Phæneas, reconciliatore pacis, & diſceptatore de iis, quæ in controverſia cum populo Romano eſſent, utendum potius Antiocho cenſebat, quam duce belli. *Adventum ejus & majeſtatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellarent, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non poſſint.* Thoas negare, *Paci ſtudere Phæneam: ſed diſcutere apparatum belli velle, ut tædio & impetus relangueſcat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari poſſe, toties legationibus miſſis Romam, toties cum ipſo Quintio diſceptando, ſatis expertum eſſe: nec niſi abſciſſa omni ſpe, auxilium Antiochi imploraturos fuiſſe. Quo celerius ſpe omnium oblato, non eſſe elangueſcendum, ſed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipſe vindex Græciæ venerit, copias quoque terreſtres navaleſque arceſſat. Armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Ætolis modo, ſed ne pro ſe quidem ipſo, momenti ullius futurum apud Romanos.* Hæc vicit ſententia, imperatoremque regem appellandum cenſuerunt: & triginta principes, cum quibus ſi qua vellet, conſularet, delegerunt. Ita dimiſſo concilio multitudo omnis in ſuas civitaventum eſt, ægre à Phænea prætore principibuſque introductus, inde facto ſilentio rex dicere orſus. Prima ejus oratio fuit excuſantis, *Quod tanto minoribus ſpe atque opinione omnium copiis veniſſet. Id ſuæ impenſæ erga eos voluntatis maximum debere indicium eſſe, quod nec paratus ſatis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obſecutus eſſet, crediditſetque, quum ſe vidiſſent Ætoli, omnia vel in ſe uno poſita præſidia exiſtimaturos eſſe. Cæterum eorum quoque ſe, quorum exſpectatio deſtituta in præſentia videatur, ſpem abunde expleturum. Nam ſimul primum anni tempus navigabile præbuiſſet mare, omnem ſe Græciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam claſſibus completurum. Nec impenſæ, nec labori nec periculo parſurum; donec depulſo cer-*

tes dilapſa eſt.

Cap. XLVI. Rex poſtera die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, conſultabat. Optimum viſum eſt, Chalcidem fruſtra nuper ab Ætolis tentatam, primum aggredi: & celeritate in eam rem magis quam magno conatu & apparatu opus eſſe. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade ſecuti erant, profectus per Phocidem eſt. & alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis, ad Chæroniam occurrerunt: & decem conſtratis navibus ſecuti ſunt. Rex ad Salganea caſtris poſitis, navibus ipſe cum principibus Ætolorum Euripum trajecit, & quum haud procul portu egreſſus eſſet, magiſtratus quoque Chalcidenſium & principes ante portam proceſſerunt. Pauci utrimque ad colloquium congreſſi ſunt. Ætoli magnopere ſuadere, *ut ſalva Romanorum amicitia, regem* *quoque aſſumerent ſocium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, ſed liberandæ Græciæ cauſſa in Europam trajeciſſe; liberandæ vero re, non verbis & ſimulatione, quod feciſſent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus eſſe, quam utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriuſque injuria tutam alterius ſemper præſidio & fiducia fore. Nam ſi non recepiſſent regem, viderent quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hoſtis Antiochus, cui reſiſtere viribus ſuis non poſſent, ante portas eſſet.* Ad hæc Mictio, unus ex principibus, *Mirari ſe* dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno ſuo, in Europam trajeciſſet. Nullam enim civitatem ſe in Græcia noſſe, quæ aut præſidium habeat, aut ſtipendium Romanis pendat: aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenſes neque vindice libertatis ullo indigere, quum liberi ſint, neque præſidio, quum pacem ejuſdem populi Romani beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aſpernari, neque ipſorum Ætolorum. id primum eos pro amicis facturos, ſi inſula excedant, atque abeant. nam ipſis certum eſſe, non modo non recipere mœnibus, ſed ne ſocietatem quidem ullam paciſci, niſi ex auctoritate Romanorum.*

Cap. XLVII. Hæc renunciata regi ad naves, ubi reſtiterat, quum eſſent; in præſentia, (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam poſſet) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum inane cœptum evaſiſſet, conſultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achæos & Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Bœotorum gentem averſam ab Romanis jam inde à Brachyllæ morte, & quæ ſecuta eam fuerant, cenſebant. Achæorum Philopœmenem principem, æmulatione

eſt auditus. Is, ut plerique quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria terraſque inani ſonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Helleſponto in Europam: partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim ſagittis ex equo utentes, & à quo nihil ſatis tecti ſit, averſos refugiente equo certius figentes. His equeſtribus copiis (quamquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui poſſent) adjiciebat multiplices copias peditum. & nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elimæoſque & Cadduſios appellans. Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia poſſent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, ſiniſtrum Aradios, & ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullæ unquam nec arte, nec virtute navali æquaſſent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre ſupervacaneum eſſe. ſcire ipſos, abundaſſe ſemper auro regna Aſiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis; principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluſo; ſed cum magno Aſiæ totius partiſque Europæ rege. Eum tamen, quamquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil poſtulare ab Achæis, in quo fides eorum adverſus Romanos priores ſocios atque amicos lædatur. Non enim, ut ſecum adverſus eos arma capiant, ſed ut neutri parti ſeſe conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello ſe non interponant.* Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut quæ facillima & tutiſſima eſſet, quietem præſtarent, ſpectatoreſque belli, fortunarum alienarum eventum ſine ullo diſcrimine rerum ſuarum opperirentur. Provectus deinde eſt intemperantia linguæ in maledicta, gloriæ in bello Laconum, infeſtum invictumque eſſe Quintio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujuſdam Megalopolitani habebat: qui ſe oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina impoſuerat: quam regiis inclitam nuptiis, major ex fratribus Philippus ſecutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio vanum, Ætoli & Antiochus impulerant in ſpem, quod is vere regum ſtirpis eſſet, regni Macedoniæ, ſi Amynandrum Athamaneſque Antiocho conjunxiſſet. & ea vanitas promiſſorum, non apud Philippum modo, ſed etiam apud Amynandrum, valuit.

Cap. XLVII. In Achaja legatis Antiochi Ætolorumque coram T. Quintio Aegii datum eſt concilium. Antiochi legatus, prior, quam Ætoli, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipſius Quintii: *ingratos* appellans, *& exprobrans non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, ſed etiam ſalutem: ipſumque, & exercitum ſua opera ſervatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio eſſe? Auſpicantem immolantemque, & vota nuncupantem ſacrificuli vatis modo in acie vidiſſe, quum ipſe corpus ſuum pro eo telis hoſtium objiceret.*

Cap. XLIX. Ad ea Quintius: *Coram quibus magis, quam apud quos verba faceret,* dicere *Archidamum rationem habuiſſe. Achæos enim probe ſcire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis eſſe: & in conciliis magis concionibuſque, quam in acie apparere. itaque parvi Achæorum exiſtimatio-*

nem, quibus notos eſſe ſe ſcirent, feciſſe: legatis regis, & per eos abſenti regi eum ſe jactaſſe. Quod ſi quis antea ignoraſſet, quæ res Antiochum & Ætolos conjunxiſſet; ex legatorum ſermone potuiſſe apparere: mentiendo invicem jactandoque vires, quas non haberent, inflaſſe vana ſpe, atque inflatos eſſe: dum ii ab ſe Philippum victum, ſua virtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant; vos cæteraſque civitates & gentes, ſuam ſectam eſſe ſecuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, & conſternit maria ſuis claſſibus. Eſt autem res ſimillima cœnæ Chalcidenſis hoſpitis mei. hominis & boni, & ſciti convivatoris. apud quem ſolſtitiali tempore comiter accepti, quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio; homo non quam iſti ſunt glorioſius, renidens, condimentis ait varietatem illam, & ſpeciem ferinæ carnis ex manſueto ſue factam. Hoc dici apte in copias regis, quæ paulo ante jactatæ ſint, poſſe. Varia enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Cadduſios, Elimæos; Syros omnes eſſe: haud paulo mancipiorum melius, propter ſervilia ingenia, quam militum genus. Et utinam ſubjicere oculis veſtris, Achæi, poſſem concurſationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem. Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum inſtar in caſtris regis, videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in ſtipendium quærentem: nunc

hentibus ad Antiochum quibuſdam ſpe largitionum venalem precio multitudinem, donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quintius eſt accitus, & accuſante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium eſt ejectus. Et ab Achæis quidem cum triſti reſponſo legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi reſponderunt. quum Antiochus in Bœotiam veniſſet, tum quid ſibi faciundum eſſet, ſe deliberaturos eſſe. Antiochus quum ad Chalcidis præſidium & Achæos & Eumenem regem miſiſſe audiſſet; maturandum ratus, ut & prævenirent ſui, & venientes ſi poſſent, exciperent; Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni claſſe Polyxenidam mittit. ipſe paucos poſt dies ſex millia ſuorum militum, & ex ea copia, quæ Lamiæ repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti ab Eumene rege modicum auxilium miſſum, duce Xenoclide Chalcidenſi, nondum obſeſſis itineribus, tuto tranſgreſſi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites quingenti ferme & ipſi quum jam Menippus caſtra ante Salganea ad Hermeum, qua tranſitus ex Bœotia in Eubœam inſulam eſt, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis legatus à Chalcide ad Quintium, ad id ipſum præſidium petendum miſſus. qui poſteaquam obſeſſas ab hoſtibus fauces vidit, omiſſo ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam tranſmiſſurus.

Cap. LI. Templum eſt Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia paſſuum à Tanagra abeſt. minus quatuor millium inde in proxi-

ad portas Chalcidis ſtantem: & mox inde excluſum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo ſpectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis, & Ætoli regiæ vanitati. Quo minus vos decipi debetis, ſed expertæ toties ſpectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum eſſe dicant, non interponi vos bello: nihil immo tam alienum rebus veſtris eſt. Quippe ſine gratia, ſine dignitate, præmium victoris eritis.

Cap. L. Nec abſurde adverſus utroſque reſpondiſſe viſus eſt. & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. nulla enim nec diſceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eoſdem genti Achæorum hoſtes & amicos, quos populus Romanus cenſuiſſet, judicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiam quo cenſuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miſerunt. Erat enim haud procul ſeditione Athenis res: tra-

ma Eubœæ eſt mari trajectus. Ubi & in fano lucoque, ea religione & eo jure ſancto, quo ſunt templa, (aſyla Græci appellant) & nondum aut indicto bello, aut ita commiſſo, ut ſtrictos gladios, aut ſanguinem uſquam factum audiſſent, quum per magnum ocium milites, alii ad ſpectaculum templi lucique verſi, alii in littore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapſa eſſet; repente Menippus palatos paſſim aggreſſus eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt: in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quintio Romaniſque, ſicut jactura militum moleſta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjeciſſe aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, quum rurſus oratores partim ex ſuis, partim Ætolos Chalcidem miſiſſet, qui eadem illa quæ nuper cum minis gravioribus agerent, nequicquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile renuit, ut portæ ſibi aperirentur. Qui

Romanæ partis erant, ſub adventum regis urbe exceſſerunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo caſtellum Romani milites pauci cuſtodiæ cauſſa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipſe caſtellum Euripi oppugnare eſt adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, ut ſine fraude liceret abire, præſidio exceſſerunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen quum terra marique obſiderentur, & jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obſidionem. Quum id quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne cæteræ quidem ejus inſulæ urbes imperium abnuerunt. magnoque principio ſibi orſus bellum videbatur; quod tanta inſula & tot opportunæ urbes in ſuam ditionem veniſſent.

EPITOME

LIBRI XXXVI.

Manius Acilius Glabrio conſul Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græcia expulit, idemque Ætolos ſubegit. P. Cornelius Scipio Naſica conſul ædem matris Deum, quam ipſe in Palatium intulerat, vir optimus a ſenatu judicatus, dedicavit. Idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit. Præterea navalia certamina proſpera adverſus præfectos Antiochi regis referuntur.

CAPUT I.

Publium Cornelium Cn. filium Scipionem, & Manium Acilium Glabrionem conſules inito magiſtratu, Patres priuſquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hoſtiis juſſerunt in omnibus fanis, in quibus lectiſternium majorem partem anni fieri ſolet: precarique, quod ſenatus de novo bello in animo haberet, ut ea res ſenatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia ſacrificia læta fuerunt: primiſque hoſtiis perlitatum eſt: & ita aruſpices reſponderunt, eo bello terminos populi Romani propagari· victoriam ac triumphum oſtendi. Hæc quum renunciata eſſent, ſolutis religione quinque millium numerum acciperet. L. Quintium ſuperioris anni conſulem legari ad id bellum placuit. Alter conſul, cui Italia provincia eveniſſet, cum Bojis juſſus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos ſuperiores conſules habuiſſent; alterum ut mitteret Romam, eæque urbanæ legiones eſſent paratæ, quo ſenatus cenſuiſſet.

Cap. II. His ita in ſenatu, ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum ſortiri conſules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde ſorte Senatusconſultum factum eſt: *quod populus Romanus eo tempore duellum juſſiſſet cum rege Antiocho eſſe. quique ſub imperio ejus eſſent; ut ejus rei cauſſa ſupplicationem imperarent conſules: utique Manius Acilius conſul ludos magnos Jovi voveret, & dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in animis, Patres rogationem ad populum ferri juſſerunt: *Vellent juberentne cum Antiocho rege, quique ſectam ejus ſecuti eſſent, bellum iniri: ſi ea rogatio perlata eſſet, tum, ſi ita videretur conſulibus, rem integram ad ſenatum referrent.* P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum ſenatus decrevit, ut conſules Italiam & Græciam provincias ſortirentur: cui Græcia eveniſſet, ut præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate ſenatus ſcripſiſſet imperaſſetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex ſenatusconſulto in Macedoniam trajeciſſet. Et extra Italiam permiſſum, ut ſi res poſtulaſſet, auxilia ab ſociis ne ſupra hæc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo conſul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege ſumi populus juſſit, id ex ſententia ſenatus populique Romani confectum erit; tum tibi Jupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet: donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam ſenatus decreverit. Quiſquis magiſtratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte ſunto.* Supplicatio inde ab duobus conſulibus edicta per biduum fuit. Conſulibus ſortitis provincias, extemplo & prætores ſortiti ſunt. M. Junio Bruto juriſdictio utraque evenit: A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori claſſis, L. Æmilio Paullo Hiſpania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conſcripti priore anno ex Senatuſconſulto a L. Quintio conſule, dari ſunt: Juſſuſque tueri omnem oram circa Tarentum Brunduſiumque. L. Æmilio Paullo in ulteriorem Hiſpaniam præter eum exercitum, quem à M. Fulvio proprætore accepturus eſſet, decretum, ut novorum militum tria millia duceret, & trecentos equites, ita ut in iis duæ partes ſocium Latini nominis, tertia civium Romanorum eſſet. Idem ſupplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hiſpaniam citeriorem eſt miſſum. M. Æmilius Lepidus à L. Valerio, cui ſucceſſurus eſſet, *ſimul provinciam exercitumque accipere juſſus: L. Valerium, ſi ita videretur, pro prætore in provincia retinere; & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum eſſet: altera à Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis cuſtodiret.* Eidem prætori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Cæterum, non in Græciam, ſed Romam id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui claſſis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore juſſus, & ab Atilio naves accipere. veteres naves quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Junio prætori negotium datum eſt, & in eam claſſem ſocios navales libertinos legeret.

Cap. III. Legati terni in Africam ad Carthaginienſes, & in Nu-

Sinueſſa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Conſul deinde Manius Acilius ex Senatuſconſulto ad collegium fecialium retulit: *Ipſine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ſatis eſſet ad præſidium aliquod ejus nunciare? & num Ætolis quoque ſeparatim indici juberent bellum. & num prius ſocietas eis & amicitia renuncianda eſſet, quam bellum indicendum?* Feciales reſponderunt: *Jam ante ſeſe, quum de Philippo conſulerentur, decreſſe; nihil referre, ipſi coram, an ad præſidium nunciaretur. Amicitiam renunciatam videri, quum legatis toties repetentibus res, nec reddi, nec ſatisfieri æquum cenſuiſſent. Ætolos ultro ſibi bellum indixiſſe, quum Demetriadem ſociorum urbem per vim occupaſſent: Chalcidem terra marique oppugnatum iſſent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxiſſent.* Omnibus jam ſatis comparatis, Manius Acilius Conſul edixit: *Ut quos L. Quintius milites conſcripſiſſet, & quos ſociis nominique Latino imperaſſet, quos ſecum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, uti omnes Brunduſium Idibus Majis convenirent.* Ipſe ante diem quintum nonas Majas paludatus urbe egreſſus eſt. Per eoſdem dies & prætores in provincias profecti ſunt.

Cap. IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolomæo Ægypti rege, Romam venerunt; pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum. ab Ptolomæo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil ejus acceptum. Gratiæ regibus actæ. & quum uterque ſecum omnibus copiis in Ætoliam venturum, midiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, miſſi: pro quo precium ſolveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius conſul ediceret, *Qui ſenatores eſſent, quibuſque in ſenatu ſententiam dicere liceret, quique minores magiſtratus eſſent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire poſſet: neve uno tempore quinque ſenatores ab urbe Roma abeſſent.* In comparando impigre claſſem, C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis, pauliſper tenuit. Nam quum cogerentur in claſſem, tribunos plebis appellarunt: ab iis ad ſenatum rejecti ſunt. Senatus ita, ut ad unum omnes conſentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non eſſe. Oſtia, & Fregena, & Caſtrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & belloque interfuturum polliceretur; Ptolomæo id remiſſum: Philippi legatis reſponſum; gratum eum ſenatui populoque Romano facturum, ſi Manio Acilio conſuli non defuiſſet. Item ab Carthaginienſibus & Maſaniſſa rege legati venerunt. Carthaginienſes tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti ſunt: id ut ab ſe munus Romani acciperent, petere ſe. & claſſem ſuorum ſuo ſumptu comparaturos: & ſtipendium quod pluribus penſionibus in multos annos deberent, præſens omne daturos. Maſaniſſæ legati, quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos viginti regem ad Manium Acilium conſulem miſſurum. De frumento utriſque reſponſum;

ita uſurum eo populum Romanum, ſi precium acciperent. De claſſe Carthaginienſibus remiſſum: præterquam ſi quid navium ex fœdere deberent. de pecunia item reſponſum; nullam ante diem accepturos.

Cap. VI. Quum hæc Romæ agebantur; Chalcide Antiochus ne ceſſaret per hibernorum tempus, partim ipſe ſollicitabat civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: ſicuti Epirotæ communi gentis conſenſu, & Elei è Peloponneſo venerunt. Elei auxilium adverſus Achæos petebant, quos poſt bellum non ex ſua ſententia indictum Antiocho, primum civitati ſuæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretenſi Euphane ſunt miſſi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut ſimplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo ut caverent ne quid offenderent Romanos. petebant enim, *ne ſe temere in cauſſam deduceret, expoſitos adverſus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos. Sed ſi ipſe poſſet terreſtribus navalibuſque copiis præſidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus ſuis accepturos. ſi id non poſſet; deprecari, ne ſe nudos atque inermes Romano bello objiceret.* Hac legatione id agi apparebat, ut ſive (quod magis credebant) abſtinuiſſet Epiro, integra ſibi omnia apud exercitus Romanos eſſent; conciliata ſatis apud regem gratia, quod accepturi fuiſſent venientem: ſive veniſſet, ſic quoque ſpes veniæ ab Romanis foret; quod non expectato longinquo auxilio ab ſe, præſentis viribus ſuccubuiſſent. Huic tam perplexæ legationi, quia non ſatis in promptu erat quid reſponderet, legatos ſe miſſurum ad eos dixit, qui de iis, quæ ad illos ſeque communiter pertinerent, loquerentur.

nis poſtularet; neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen ſub levi verborum prætextu pro rege adverſus Romanos factum eſt. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regreſſus, præmiſſis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de ſumma rerum deliberaret; navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad conſultandum ex Athamania: & Annibal jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Conſultatum de Theſſalorum gente eſt, quorum omnibus qui aderant voluntas tentanda videbatur. in eo modo diverſæ ſententiæ erant: quod alii, extemplo agendum; alii ex hieme, quæ tunc ferme media erat, differendum in veris principium; & alii, legatos tantummodo mittendos: alii cum omnibus copiis eundum cenſebant, terrendoſque metu, ſi cunctarentur.

Cap. VII. Quum circa hanc fere conſultationem diſceptatio omnis verteretur, Annibal nominatim interrogatus ſententiam, in univerſi belli cogitationem regem atque eos qui aderant, tali oratione avertit: *Si ex quo trajecimus in Græciam, adhibitus eſſem in conſilium, quum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur; eam ſententiam dixiſſem, quam hodie, quum de Theſſalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in ſocietatem belli quacunque ratione cenſeo deducendos eſſe. nam quod ad Eubœam Bœotoſque & Theſſalos attinet, cui dubium eſt, quin ut quibus nullæ ſuæ vires ſint, præſentibus adulando ſemper, quem metum in conſilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur ſimul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad conſuetum imperium ſe avertant: nec iis noxæ futurum ſit, quod quum Romani procul abeſſent, vim tuam præſentis exercituſque tui*

Cap. VI. In Bœotiam ipſe profectus eſt; cauſſas in ſpeciem iræ adverſus Romanos eas, quas ante dixi, habentem: Brachyllæ necem, & bellum à Quintio Coroneæ, propter Romanorum militum cædes, illatum: revera per multa jam ſecula publice privatimque labante egregia quondam diſciplina gentis, & multorum eo ſtatu, qui diuturnus eſſe ſine mutatione rerum non poſſet. Obviam effuſis undique Bœotiæ principibus, Thebas venit. ibi in concilio gentis; quamquam & ad Delium impetu in præſidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiſerat nec à parvis nec dubiis principiis bellum; tamen eandem orationem exorſus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum uſus erat, ut amicitiam ſecum inſtitui, non bellum indici Roma-

experiri noluerint? Quanto igitur prius potiuſque eſt, Philippum nobis conjungere, quam hos: cui ſi ſemel in cauſſam deſcenderit, nihil integri futurum ſit; quique eas vires afferat, quæ non acceſſio tantum ad Romanum eſſe bellum, ſed per ſe ipſæ nuper ſuſtinere potuerint Romanos? Hoc ego adjuncto (abſit verbo invidia) qui dubitare de eventu poſſim? quum, quibus adverſus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipſi oppugnentur. Ætoli, qui Philippum (quod inter omnes conſtat) vicerunt, cum Philippo adverſus Romanos pugnabunt, Amynander atque Athamanum gens, quorum ſecundum Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiſcum ſtabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem ſuſtinebat belli: nunc duo maximi reges, Aſiæ Europæque viribus ad-

adverſus unum populum (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit vobiſcum comparatus, geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet conjungi nobis Philippum poſſe? Una, communis utilitas, quæ ſocietatis maximum vinculum eſt: altera, auctores vos Ætoli. Veſter enim legatus hic Thoas inter cætera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere eſt ſolitus, ante omnia hoc ſemper affirmavit; fremere Philippum, & ægre pati, ſub ſpecie pacis leges ſervitutis ſibi impoſitas. Ille quidem feræ beſtiæ vinctæ aut clauſæ, & refringere clauſtra cupiente, regis iram verbis æquabat. cujus ſi talis animus eſt, ſolvamus nos ejus vincula, & clauſtra refringamus! ut erumpere diu coërcitam iram in hoſtes communes poſſit. Quod ſi nihil eum legatio noſtra moverit: at nos, quoniam nobis eum adjungere non poſſumus, ne hoſtibus noſtris ille adjungi poſſit, caveamus. Seleucus filius tuus Lyſimachiæ eſt: qui ſi eo exercitu, quem ſecum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad ſua potiſſimum tuenda avertet. De Philippo meam ſententiam habes. De ratione univerſi belli quid ſentirem, jam ab initio non ignoraſti. quod ſi tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam, & caſtellum Euripi expugnatum Romani, ſed Etruriam Ligurumque & Galliæ Ciſalpinæ oram bello ardere, & qui maximus iis terror eſt, Annibalem in Italia eſſe audirent. Nunc quoque arceſſas cenſeo omnes navales terreſtreſque copias. Sequantur claſſem onerariæ cum commeatibus. nam hic ſicut ad belli munera pauci ſumus, ſic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum

ſem copiaſque arceſſendas ex Aſia Polyxenidam mitit. Legati Lariſſam ad concilium Theſſalorum ſunt miſſi, & Ætolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras eſt indictus. eodem & rex cum ſuis copiis confeſtim venit. Ibi dum opperiretur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda oſſa Macedonum circa Cynoſcephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, miſit; ſive ab ipſo quærente ſibi commendationem ad Macedonum gentem & invidiam regi, quod inſepultos milites reliquiſſet, monitus; ſive ab inſita regibus vanitate, ad conſilium ſpecie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus eſt in unum oſſibus, quæ paſſim ſtrata erant, coacervatis factus: qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque qui ad id tempus fortunam eſſet in conſilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem miſit, Antiochum in Theſſaliam impetum feciſſe. ſi videretur ei, moveret ex hibernis: ſe obviam proceſſurum, ut quid agendum eſſet conſultarent.

Cap. IX. Antiocho ad Pheras jam caſtra habenti, ubi conjunxerant ei ſe Ætoli & Amynander; legati ab Lariſſa venerunt, quærentes, quod ob factum dictumve Theſſalorum bello laceſſeret eos: ſimul orantes, ut remoto exercitu, per legatos, ſi quid ei videretur, ſecum diſceptaret. Eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præſidium miſerunt: hi excluſi aditu, jam omnia itinera obſidentibus regiis, Scotuſſam ſe receperunt. Legatis Lariſſæorum rex clementer reſpondit, Non belli faciendi, ſed tuendæ & ſtabiliendæ libertatis Theſſalorum cauſſa, ſe Theſſaliam intraſſe. Similia his qui cum Pharæis ageret miſ-

omnes tuas contraxeris vires; diviſam claſſem partim Corcyræ in ſtatione habebis, ne tranſitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad littus Italiæ, quod Sardiniam Africamque ſpectat, trajicies: ipſe cum omnibus terreſtribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Græciæ præſidebis, & ſpeciem Romanis trajecturum te præbens, & ſi res popoſcerit, trajecturus. Hæc ſuadeo. qui, ut non omnis peritiſſimus ſim belli; cum Romanis certe bellare bonis maliſque meis didici. In quæ conſilium dedi, in eadem nec infidelem, nec ſegnem operam polliceor. Dii approbent eam ſententiam, quæ tibi optima viſa fuerit.

Cap. VIII. Hæc ferme Annibalis oratio fuit. quam laudarunt magis in præſentia, qui aderant, quam rebus ipſis exſecuti ſunt. nihil enim eorum eſt factum, niſi quod ad claſ-

ſus. cui nullo dato reſponſo, Pheræi ipſi ſuum legatum ad regem, principem civitatis Pauſaniam miſerunt. Qui quum haud diſſimilia his, ut in cauſſa pari, quæ pro Chalcidenſibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egiſſet; rex etiam atque etiam deliberare eos juſſos, ne id conſilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti & providi eſſent, extemplo pœniteret, dimiſit. Hæc renunciata Pheras legatio quum eſſet, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tuliſſet, paterentur. Itaque & hi ſumma ope parabant ſe ad urbem defendendam: & rex ab omni parte ſimul oppugnare mœnia eſt aggreſſus. ut qui ſatis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis poſitum eſſe, quam primam aggreſſus eſſet, aut ſperni deinde ab univerſa gente

Theſſalorum, aut timeri ſe; omnem undique terrorem obſeſſis injecit. Primum impetum oppugnationis ſatis conſtanter ſuſtinuerunt: deinde quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpere. Revocati deinde caſtigationibus principum ad perſeverandum in propoſito, relicto exteriore circulo muri deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis conceſſerunt; cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. poſtremo victi malis quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia eſſet, dediderunt ſeſe. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror eſſet, Scotuſſam miſit. nec ibi mora deditionis eſt facta: cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem feciſſent. cum ipſa urbe Hippolochus Lariſſæorumque deditum eſt præſidium. Dimiſſi ab rege inviolati omnes: quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Lariſſæorum animos credebat.

Cap. X. Intra decimum diem quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. inde Cypæram & Metropolim, & iis circumjecta caſtella recepit: omniaque jam regionis ejus, præter Atracem & Gyrtonem, in poteſtate erant. Tum aggredi Lariſſam conſtituit: ratus vel terrore cæterarum expugnatarum, vel beneficio præſidii dimiſſi, vel exemplo tot civitatum dedentium ſeſe, non ultra in pertinacia manſuros. Elephantis agi ante ſigna terroris cauſſa juſſis, quadrato agmine ad urbem inceſſit: ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Lariſſæorum inter metum præſentem hoſtium, & verecundiam abſentium ſociorum.

animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo in Daſſaritiis congreſſus, Ap. Claudium ex communi conſilio ad præſidium Lariſſæ miſit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod ſuper Gonnos eſt, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Lariſſà abeſt; in ipſis faucibus ſaltus, quæ Tempe appellantur, ſitum. Ibi caſtrametatus latius quam pro copiis, & plures, quam quot ſatis in uſum erant, ignes quum accendiſſet, ſpeciem quam quæſierat, hoſti fecit: omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo eſſe. Itaque hiemem inſtare apud ſuos cauſſatus rex, unum tantum moratus diem, ab Lariſſa receſſit, & Demetriadem rediit. Ætolique & Athamanes in ſuos receperunt ſe fines. Appius etſi, cujus rei cauſa miſſus erat, ſolutam cernebat obſidionem; tamen Lariſſam ad confirmandos in reliquum ſociorum animos deſcendit: duplexque lætitia erat, quod & hoſtes exceſſerant finibus & intra mœnia præſidium Romanum cernebant.

Cap. XI. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidenſis Cleoptolemi filiæ; quum patrem, primo allegando, deinde coram ipſe rogando fatigaſſet, invitum ſe gravioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetrata re, tamquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hiemis, oblitus quantas ſimul duas res ſuſcepiſſet, bellum Romanum & Græciam liberandam, omiſſà omnium rerum cura, in conviviis & vinum ſequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis quam ſatietate earum in ſomno traduxit. Eadem omnes præfectos regios (qui ubique ad Bœotiam maxime præpoſiti hibernis erant) cepit luxuria: in eandem & milites effuſi ſunt. nec quiſquam eorum aut

Per eoſdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pelinæum: & Menippus cum tribus millibus peditum Ætolorum, & ducentis equitibus in Perræbiam profectus, Malloeam & Cyretias vi cepit, depopulatuſque eſt agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Lariſſam ad regem redeunt: conſultanti, quidnam agendum eſſet de Lariſſa, ſupervenerunt. Ibi in diverſum ſententiæ tendebant: aliis, vim adhibendum, & non differendum cenſentibus, quin operibus ac machinis ſimul undique mœnia aggrederentur urbis ſitæ in plano; à parte campeſtri undique facilis aditu: aliis, nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendæ, memorantibus; nunc hiemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minime obſidioni atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter ſpem metumque legati à Pharſalo, qui ad dedendam urbem ſuam forte venerant, arma induit, aut ſtationem aut vigilias ſervavit: aut quicquam, quod militaris operis aut muneris eſſet, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem in Acarnaniam, quo convenire omnem undique exercitum juſſerat, veniſſet; facile animadvertit; nihilo ſeveriore diſciplina milites quam ducem hibernaſſe. Alexandrum inde Acarnanem & Menippum Macedonem, Stratum Ætoliæ copias ducere juſſit. ipſe Delphis ſacrificio Apollini facto, Naupactum proceſſit. concilio principum Ætoliæ habito, via, quæ præter Chalcidem & Lyſimachiam fert ad Stratum, ſuis, qui per Maliacum ſinum veniebant, occurrit. Ibi Mneſilochus princeps Acarnanum multis emptus donis, non ipſe ſolum gentem regi conciliabat, ſed Clytum etiam prætorem, penes quem tum ſumma poteſtas erat, in ſuam ſententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ caput eſt, non facile ad defectionem poſſe cerneret impelli, propter metum Romanæ claſſis, quæ cum Atilio, quæve circa Cephaleniam erat, arte eos eſt aggreſſus. nam quum in concilio dixiſſet, tuenda mediterranea Acarnaniæ eſſe, & omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem & Thyrium ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur; fuere qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuoſe concitari: ſatis eſſe quingentorum hominum præſidium. eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in præſidio poſitis, id agebat, ut pro obſidibus futuri venirent in poteſtatem regis.

Cap. XII. Per eoſdem dies legati regis Medionem venerunt. quibus auditis, quum in concione, quidnam reſpondendum regi eſſet, conſultaretur; & alii manendum in Romana ſocietate, alii non aſpernandam amicitiam regis cenſerent; media viſa eſt Clyti ſententia, eoque accepta eſt, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios ſuper tanta re conſultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mneſilochus, & qui ejus factionis erant, de induſtria conjecti; clam miſſis, qui regem admovere copias juberent, ipſi terebant tempus. itaque vix dum iis egreſſis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat, & trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoſeque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto & Mneſilocho in urbem eſt inductus: & aliis ſua voluntate affluentibus, metu coacti etiam qui diſſentiebant, ad regem convenerunt. quos placida oratione territos quum permulſiſſet; ad ſpem

Cap. XIII. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex jam ante per hiemem in Daſſaretiis congreſſi, quum Ap. Claudium, ut obſidione Lariſſam eximeret, in Theſſaliam miſiſſent; quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regreſſi, principio veris conjunctis copiis in Theſſaliam deſcenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Mallœam Perræbiæ, Bæbius Phacium eſt aggreſſus. quo primo prope impetu capto, Phæſtum eadem celeritate capit. inde Atracem cum ſe recepiſſet, Cyretias hinc & Phricium occupat: præſidiiſque per recepta oppida diſpoſitis, Philippo rurſus obſidenti Mallœam ſe conjungit. Sub adventum Romani exercitus, ſeu ad metum virium, ſeu ad ſpem veniæ quum dedidiſſent ſeſe; ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinum, Gomphi, Silana, Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus quadraginta in præſidio erat, & circumſidunt, & priuſquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille ſatis ferociter reſpondit, vel Romanis vel Theſſalis ſe crediturum fuiſſe. in Philippi ſe poteſtatem commiſſurum non eſſe. Poſteaquam apparuit vi agendum; quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari poſſe, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius reſtitit ad Pellinæum oppidum.

Cap. XIV. Per eos forte dies Manius Acilius conſul cum decem milvulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium à Medione profectus eſt, Mneſilocho eodem & legatis præmiſſis. Cæterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores Thyrienſes fecit: dato ei haud perplexo reſponſo, nullam ſe novam ſocietatem, niſi ex auctoritate Romanorum Imperatorum, accepturos: portiſque clauſis, armatos in muris diſpoſuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius miſſus à Quintio, quum præſidium & paucas naves ab A. Poſtumio, qui ab Atilio legato Cephaleniæ præpoſitus fuerat, accepiſſet; Leucadem venit, implevitque ſpei ſocios: Manium Acilium Conſulem jam cum legionibus mare trajeciſſe, & in Theſſalia caſtra Romana eſſe. Hunc rumorem quia ſimilem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex præſidio Medione impoſito, & in quibuſdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abſceſſit: & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

libus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedeſtres copias Lariſſam ducere delectos militum tribunos juſſit. Ipſe cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu conſulis deditio ſine cunctatione eſt facta: traditumque præſidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum conſul proficiſcitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt ſeſe. deinde & Philippus Megalopolitanus: cui decedenti de præſidio, quum obvius forte fuiſſet Philippus rex, ad ludibrium Regem eum conſalutari juſſit; Ipſe congreſſus, fratrem, haud ſane decoro majeſtati ſuæ joco, appellavit. Deductus inde ad conſulem cuſtodiri juſſus: & haud ita multo poſt in vinculis Romam miſſus. cætera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præſidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi eſt. fuere autem ad tria millia hominum. Conſul Lariſſam eſt profectus; ibi de ſumma belli conſultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes urbes ſuas occurrerunt. Philippus Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus ſpem Athamaniæ potiundæ, exercitum eo duxit: præmiſſis in civitates captivis. & illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga ſe regis munificentiamque commemorantes. & Amynander, cujus præſentis majeſtas aliquos in fide continuiſſet, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hoſti, & Romanis merito tum propter defectionem infenſis; cum conjuge ac liberis regno exceſſit, Ambraciamque ſe contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi conceſſit. Conſul ad reficienda maxime jumenta, quæ & navigatione & poſtea itineribus fatigata erant, paucos Lariſſæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu, Cranonem eſt profectus. Venienti Pharſalus, Scotuſſa, & Pheræ, quæque in eis præſidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, qui manere ſecum vellent, mille volentes Philippo tradit: cæteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, & quæ circa eam caſtella erant. Ducere tum porro in ſinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, ſuper quas ſiti Thaumaci ſunt, deſerta urbe juventus omnis armata, ſilvas & itinera inſedit: & in agmen Romanum ex ſuperioribus locis incurſavit. Conſul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore: poſteaquam perſeverare in incepto vidit, tribuno cum duorum ſignorum militibus circummiſſo, intercluſit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex ſilvis inſidiatorum cædes facta eſt. A Thaumacis altero die conſul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypatæorum

ſent, atque iis dicerent omnia ſedulo ab ſe facta, ut quam plurimos ex civitatibus ſuis evocarent; nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adverſus detrectantes militiam valuiſſe; deſtitutus undique & ab ſuis, qui morabantur in Aſia, & ab ſociis, qui ea, in quorum ſpem vocaverant, non præſtabant; intra ſaltum Thermopylarum ſeſe recepit. Id jugum, ſicut Apennini dorſo Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. ante ſaltum Thermopylarum in ſeptentrionem verſa Epirus, & Perrhæbia, & Magneſia & Theſſalia eſt, Phthiotæ Achæi, & ſinus Maliacus. Intra fauces ad meridiem vergunt, Ætoliæ pars major, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adjunctaque inſula Eubœa, & excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra ſita ab tergo & Peloponneſus. Hoc jugum ab Leucate & mari ad occidentem verſo per Ætoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aſpreta rupeſque interjectas habet, ut non modo exercitus, ſed ne expediti quidem facile ullos ad tranſitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant. quorum quod altiſſimum eſt, Callidromon appellatur: in cujus valle ad Maliacum ſinum vergente iter eſt non latius quam ſexaginta paſſus. Hæc una militaris via eſt, qua traduci exercitus, ſi non prohibeantur, poſſint. ideo Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipſis faucibus ſunt, Thermopylæ locus appellatur; nobilis Lacedæmoniorum adverſus Perſas morte magis memorabili, quam pugna.

Cap. XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci ejus caſtris poſitis, munitionibus inſuper ſaltum impediebat. & quum duplici vallo foſſaque, & muro etiam qua res poſtulabat, ex multa copia paſſim jacentium lapidum permuniſſet omnia; ſatis fidens nunquam ea vim Romanum exercitum agros vaſtavit.

Cap. X V. Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus. qui jam tum cernens, nihil ſe ex Græcia, præter amœna Chalcide hiberna & infames nuptias petiſſe, Ætolorum vana promiſſa incuſare, & Thoantem: Annibalem vero, non ut prudentem tantum virum, ſed prope vatem omnium, quæ tum evenirent, admirari. ne tamen temere cœpta, ſegnitia inſuper everteret, nuncios in Ætoliam mittit, ut omni contracta juventute convenirent. Jam & ipſe eo decem millia fere peditum ex iis, qui poſtea venerant ex Aſia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo quum aliquanto pauciores quam umquam antea conveniſſent, & principes tantummodo cum paucis clientibus eſ-

facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præſidio obtinendam quæ ante ipſas fauces poſita eſt, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius conſulem oppugnaturum, & jam multis nunciantibu circa Hypatam omnia evaſtari. Conſul depopulatus Hypatenſem primo deinde Heracleenſem agrum, Inutil utrobique auxilio Ætolorum, In ipſis faucibus prope fontes calidarum aquarum adverſus regem caſtra poſuit. Ætolorum utræque manus Heracleam ſeſe incluſerunt. Antiochum, cui priuſquam hoſtem cerneret, ſatis omnia permunita & præſidiis obſepta videbantur, timor deinde inceſſit, ne quos per imminenti juga calles inveniret ad tranſitum

Roma·

Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Perſis circumitos fama erat; & nuper Philippum ab iiſdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc ſaltem ſibi operam eo bello præſtarent, ut vertices circa montium occuparent obſiderentque, ne qua tranſire Romanus poſſet. Hoc nuncio audito, diſſenſio inter Ætolos orta eſt. pars imperio parendum regis atque eundum cenſebant; pars ſubſiſtendum Heracleæ ad utramque fortunam; ut ſive victus à conſule rex eſſet, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus ſuis: ſive vinceret, ut diſſipatos in fugam Romanos perſequerentur. Utraque pars non manſit modo in ſententia ſua, ſed etiam exſecuta eſt conſilium. duo millia Heracleæ ſubſtiterunt: duo trifariam diviſa, Callidromum & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus ſunt) occupavere.

Cap. XVII. Conſul poſteaquam inſeſſa ſuperiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum conſulares legatos cum binis millibus delectorum militum ad caſtella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipſe priuſquam ad hoſtem copias admoveret, vocatos in concionem milites, paucis eſt allocutus: *Pleroſque omnium ordinum milites inter vos eſſe video, qui in hac eadem provincia T. Quintii ductu auſpicioque militaveritis. Macedonico bello inexſuperabilis magis ſaltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portæ ſunt hæ. & unus inter duo maria clauſis omnibus, velut naturalis tranſitus eſt. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & validiores impoſitæ: exercitus hoſtium ille & numero major, & militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thraceſque & Illyrii e-*

runt frequentes, nec contineri in caſtris potuerunt, & in ſeditione ipſi inter ſe ſunt: & quum Hypatam tuendam Heracleamque depopoſciſſent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleæ incluſerunt ſeſe. Rex ipſe confeſſus, nuſquam æquo campo non modo congredi ſe ad pugnam audere, ſed ne caſtra quidam in aperto ponere, relicta omni ante ſe regione ea, quam ſe nobis ac Philippo ademiſſe gloriabatur, condidit ſe intra rupes: ne ante fauces quidem ſaltus, ut quondam Lacedæmonios fama eſt, ſed intra penitus retractis caſtris. quod quantum intereſt ad timorem oſtendendum, an muris alicujus urbis obſidendum ſeſe incluſerit? Sed neque Antiochum tuebuntur anguſtiæ, nec Ætolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique proviſum anteque præcautum eſt, ne quid adverſus vos in pugna præter hoſtes eſſet. Illud proponere animo veſtro debetis; non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare (quamquam is quoque egregius titulus eſſet, liberatam à Philippo ante, nunc ab Ætolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantum in præmium veſtrum ceſſura, quæ nunc in regiis caſtris ſunt: ſed illum quoque omnem apparatum, qui indies ab Epheſo exſpectatur, prædæ futurum: Aſiam deinde Syriamque, & omnia uſque ad ortus ſolis ditiſſima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit: & omne humanum genus ſecundum Deos nomen Romanum veneretur? In hæc tanta præmia dignos parate animos: ut craſtino die bene juvantibus Diis acie decernamus.

Cap. XVIII. Ab hac concione dimiſſi milites, priuſquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, ſigno pugnæ propoſito, inſtruit aciem conſul, arcta fronte, ad *runt, ferociſſimæ omnes gentes? hic Syri & Aſiatici Græci ſunt; leviſſima genera hominum, & ſervituti nata. Rex ille bellicoſiſſimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum, & circa omnium accolarum bellis: hic ut aliam omnem vitam ſileam, is eſt, qui quum ad inferendum populo Romano bellum ex Aſia in Europam tranſiſſet, nihil memorabilius toto tempore hibernorum geſſerit, quam quod amoris cauſſa ex domo privata & obſcuri etiam inter populares generis uxorem duxit. & novus maritus velut ſaginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam proceſſit. Summa virium ſpeique ejus in Ætolis fuit; gente vaniſſima, & ingratiſſima; ut vos prius experti eſtis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convene-*

naturam & anguſtias loci. Rex poſteaquam ſigna hoſtium conſpexit, & ipſe copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sariſſophoros appellabant, velut firmamentum circa ipſas munitiones conſtituit his. ab ſiniſtro cornu jaculatorum ſagittariorumque & funditorum manum ſub ipſis radicibus montis poſuit, ut ex altiore loco nuda latera hoſtium inceſſerent. ab dextro Macedonibus ad ipſum munimentorum finem, qua loca uſque ad mare invia paluſtri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum aſſueto præſidio poſuit: poſt eos equites. tum modico intervallo relicto, cæteras copias in ſecunda acie. Macedones pro vallo locati, primo facile ſuſtinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus qui ex loco ſuperiore fundis, velut nimbum, glandes & ſagittas ſimul & jacula ingerebant. deinde, ut major nec jam toleranda vis hoſtium inferebat ſe; pulſi loco, intra munimenta ſubductis ordinibus conceſſerunt: inde ex vallo prope alterum vallum, haſtis præ ſe objectis, fecerunt. & ita modica altitudo valli erat, ut & locum ſuperiorem ad pugnandum ſuis præberet: & propter longitudinem haſtarum ſubjectum haberet hoſtem. Multi temere ſubeuntes vallum transfixi ſunt: & aut incepto irrito receſſiſſent, aut plures cecidiſſent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, & magna ex parte cæſis, (incautos enim & pleroſque ſopitos oppreſſerat) ſuper imminentem caſtris collem apparuiſſet.

Cap. XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequicquam ſubire ad ea caſtella conato, fuerat. Macedones, quique alii in caſtris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud quam turba & agmen apparebat, Ætolos credere viſa procul pugna ſubſidio venire cæterum ut primum ſignaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut abjectis armis fugerent. Et munimenta ſequentes impedierunt, & anguſtiæ vallis, per quam ſequendi erant: & maxime omnium, quod elephanti noviſſimi agminis erant, quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo; timentibus equis, tumultumque inter ſe majorem quam in prælio edentibus. Aliquantum temporis & direptio caſtrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die perſecuti ſunt hoſtem. Multis in ipſo itinere cæſis captiſque, non æquis viriſque tantum, ſed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in caſtra reverterunt: quæ decem millibus militum, quos Polybio auctore trajeciſſe ſecum regem in Græciam ſcripſimus, exiguus numerus. quid ſi Antiati Valerio credamus ſexaginta millia militum fuiſſe in regio exercitu ſcribenti, quadraginta inde millia cecidiſſe, ſupra quinque millia capta cum ſignis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipſo certamine pugnæ, ab incurſu Ætolorum ſe tuentes non plus quinquaginta interfecti ſunt.

Cap. XX. Conſule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, conſciæ defectionis civitates, cum velamentis ante portas ſtabant; metu ne hoſtiliter diriperentur. cæterum per omnes dies haud ſecus quam in pacato agro ſine violatione ullius rei agmine proceſſit; donec in agrum Coroneum ventum eſt. Ibi ſtatua regis Antiochi poſita in templo Minervæ Itoniæ iram accendit: permiſſumque militi eſt, ut circumjectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum ſubiit; quum communi decreto Bœotorum poſita eſſet ſtatua, indignum eſſe in unum Coronenſem agrum ſævire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: caſtigati tantum verbis Bœoti, ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipſum pugnæ tempus decem naves regiæ cum præfecto Iſidoro ad Thronium in ſinu Maliaco ſtabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan nuncius adverſæ pugnæ quum perfugiſſet, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubœæ petierunt. ibi mortuus ſepultuſque Alexander. Tres, quæ ex Aſia profectæ eundem portum tenuerant naves, audita exercitus clade, Epheſum redierunt. Iſidorus ab Cenæo Demetriadem, ſi forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eoſdem dies A. Atilius præfectus Romanæ claſſis, magnos tentata eo die inter ipſum pugnæ tempus ab Ætolis Heracleam obtinentibus præſidio, ſine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant. Conſul noctis inſequentis tertia vigilia, præmiſſo equitatu ad perſequendum hoſtem, ſigna legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex; ut qui non ante quam Elatiæ ab effuſo conſtiterit curſu: ubi primum reliquiis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu ſemiermium militum Chalcidem ſe recepit. Romanus equitatus ipſum quidem regem Elatiæ aſſecutus non eſt, ſed magnam partem agminis, aut laſſitudine ſubſiſtentis, aut errore, ut qui ſine ducibus per ignota itinera fugerent, diſſipatos oppreſſerunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quiſquam effugit: etiam ex regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum inſulam eſt, prætervectos, excepit: alias merſit, alias cepit naves. quæ noviſſimæ agminis erant, curſum in Aſiam verterunt. Atilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti & Athenienſibus, & aliis ejuſdem regionis ſociis diviſit.

Cap. XXI. Antiochus ſub adventum conſulis à Chalcide profectus, Tenum primo tenuit. inde Epheſum tranſmiſit. Conſuli Chalcidem venienti portæ patuerunt; quum appropinquante eo Ariſtoteles, præfectus regis, urbe exceſſiſſet. & ceteræ urbes in Eubœa ſine certamine traditæ, paucoſque per dies omnibus perpacatis, ſine ullius noxa urbis, exercitus Thermopylas reductus. multo modeſtia poſt victoriam, quam ipſa victoria laudabilior. Inde conſul M. Catonem, per quem quæ geſta eſſent ſenatus populuſque Romanus haud dubio auctore ſciret, Romam miſit. Is à Creuſa (Theſpienſium emporium eſt, in intimo ſinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit: à Patris Corcyram uſque Ætoliæ atque Acarnaniæ littora legit: atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit. quinto die inde pedeſtri itinere Romam ingenti curſu pervenit. ante lucem ingreſſus urbem, à porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is prima luce ſenatum vocavit. quo L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante à conſule dimiſſus, quum adveniens audiſſet prægreſſum Catonem in ſenatu eſſe; ſupervenit exponenti quæ geſta eſſent. Duo inde legati juſſu ſenatus in concionem ſunt producti: atque ibi eadem, quæ in ſenatu, de rebus in Ætolia geſtis, expoſuerunt. Supplicatio in triduum decreta eſt; & ut quadraginta hoſtiis majoribus prætor, quibus Diis ei videretur, ſacrificaret. Per eoſdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in ulteriorem Hiſpaniam erat profectus, ovans urbem eſt ingreſſus: argenti bigati præ ſe tulit centum & triginta millia: & extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti ſeptem.

Cap. XXII. Acilius conſul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmiſit. *ut tunc ſaltem experti regiam vanitatem reſipiſcerent: traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab ſenatu ſeu furoris ſui, ſeu erroris venia. & cæteras Græciæ civitates defeciſſe eo bello ab optime de ſe meritis Romanis: ſed quia poſt fugam regis, cujus fiducia ab officio deceſſiſſent, non addidiſſent pertinaciam culpæ, in fidem receptas eſſe. Ætolos quoque, quamquam non ſecuti ſint regem, ſed arceſſierint, & duces belli, non ſocii fuerint; ſi pœnitere poſſint, poſſe & incolumes eſſe.* Ad ea quum pacati nihil reſponderetur, appareretque armis rem gerendam, & rege ſuperato bellum Ætolicum integrum reſtare; caſtra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipſo die, ut ſitum noſceret urbis, ab circulo, quem Melana vocant, adverſus Dianæ templum, Appium Claudium oppoſuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arieteſque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. & quum ager Heracleenſis paluſter omnis frequenſque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam ſuppeditabat: tum quia refugerant intra mœnia Ætoli, deſertaque in veſtibulo urbis erant tecta, in varios uſus non tigna modo & tabulas, ſed laterem quoque, & cæmenta, & ſaxa, variæ magnitudinis, præbebant.

Cap. XXIII. Et Romani quidem operibus magis quam armis urbem oppugnabant: Ætoli contra armis ſe tuebantur. nam quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut ſolet, exceptos declinabant ictus: ſed armati, frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipſi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hoſtem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigre fecerunt: indies deinde pauciores, & ſegnius. Etenim quum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque ac vigiliæ conficiebant; Romanis in magna copia militum ſuccedentibus aliis in ſtationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eoſdem dies noctesque aſſiduo labore urente. Per quatuor & viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione eſſet, adverſus quatuor e partibus ſimul oppugnantem hoſtem nocturnus diurno continuatus labor eſt. Quum fatigatos jam Ætolos ſciret conſul & ex ratione temporis; & quod ita transfugæ affirmabant, tale conſilium iniit. media nocte receptui ſignum dedit, & ab oppugnatione ſimul omnes milites deductos uſque ad tertiam diei horam quietos in caſtris tenuit. inde cœpta oppugnatio ad mediam rurſus noctem perducta eſt: intermiſſa deinde uſque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati cauſſam eſſe Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipſos affecerat, ubi Roma omni parte equo mœnia eſt circumvectus. Sita eſt Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipſa in campo, arcem imminentem loco alto, & undique præcipiti habet. Contemplatus omnia, quæ noſcenda erant, quatuor ſimul locis aggredi urbem conſtituit. à flumine Aſopo, qua & gymnaſium eſt, L. Valerium operibus atque oppugnationi præpoſuit: arcem extra muros, quæ frequentius prope quam urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: ſinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium; ab altero amni-

ubi Romanis datum receptui ſignum eſſet, velut ipſi quoque hoc revocati, pro ſe quiſque ex ſtationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

Cap. XXIV. Conſul quum nocte media intermiſiſſet oppugnationem, quarta vigilia rurſus ab tribus partibus ſumma vi aggreſſus; ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites ſignumque exſpectantes juſſit: ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hoſtes concurſuros. Ætoli pars ſopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex ſomno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad ſtrepitum pugnantium in tenebris currunt. Hoſtes partim per ruinas jacentis muri tranſcendere conantur: partim ſcalis aſcenſus tentant. adverſus quos undique ad opem ferendam occurrunt Ætoli. Pars una, in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: ſed qui oppugnarent, intenti ſignum exſpectabant, defenſor nemo aderat. Jam diluceſcebat, quum ſignum conſul dedit: & ſine ullo certamine partim per ſemiruta, partim ſcalis integros muros tranſcendere. Simul clamor index capti oppidi eſt exauditus, undique Ætoli deſertis ſtationibus in arcem fugiunt. Oppidum victores permiſſu conſulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles coërcitus in tot receptis ex poteſtate hoſtium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ ſentiret. Revocatos inde à medio ferme die milites quum in duas diviſiſſet partes; unam radicibus montium circumduci ad rupem juſſit: quæ faſtigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat: ſed adeo prope geminata cacumina eorum montium ſunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem poſſint: cum dimidia militum parte conſul ab urbe eſcenſurus in arcem, ſignum ab iis, qui ab tergo in rupem evaſuri erant, exſpectabat. Non tulere qui in arce erant Ætoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum; & fractis jam animis, & nulla ibi præparata re ad obſidionem diutius tolerandam: utpote congregatis fœminis, puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam poſſet. itaque ad primum impetum abjectis armis dediderunt ſeſe. Traditus inter cæteros princeps Ætolorum Damocritus eſt: qui princi-

& omnia in conſpectu ſunt; quum enixe velut propoſito certamine Romani Macedoneſque diem ac noctem, aut in operibus aut in præliis eſſent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis & omnibus ſupra terram operibus, ſubtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in aſperis locis ſilex ſæpe impenetrabilis ferro occurrebat. & quum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent: haud dubius, quin ſi prius Heraclea capta foret, Romanis ſe potius quam ſibi dedituri eſſent; ſuamque gratiam conſul in obſidione liberanda facturus eſſet. nec eum opinio eſt fruſtrata: confeſtim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut oppugnatione abſiſteret. æquius eſſe, Romanos milites, qui acie dimicaſſent cum Ætolis, præmia victoriæ habere. Ita receſſum ab Lamia eſt, & propinquæ clade urbis ipſi, ne quid ſimile paterentur, effugerunt.

Cap. XXVI. Paucis priuſquam Heraclea caperetur diebus, Ætoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miſerunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea, miſſus eſt. mandata erant, ut ab rege peterent primum, ut ipſe coactis rurſus terreſtribus navalibuſque copiis, in Græciam trajiceret: deinde, ſi qua ipſum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. id quum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi ſocios, tum etiam ad incolumitatem regni, non ſinere Romanos omni cura vacuos, quum Ætolorum gentem ſuſtuliſſent, omnibus copiis in Aſiam trajicere. Vera erant quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præſentia pecuniam, quæ ad uſus belli neceſſaria erat, legatis dedit: auxilia terreſtria navaliaque affirmavit miſſurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipſum haud invitum morantem, ut exactor præſens propio belli decretum Ætolorum, quo arceſſendum Antiochum cenſuerant, T. Quintio poſcenti reſponderat: *In Italia daturum, quum caſtra ibi Ætoli poſuiſſent.* ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

Cap. XXV. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex compoſito oppugnabat; circa Thermopylas cum conſule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipſi populoque Romano gratularetur, excuſaretque quod morbo impeditus bello non interfuiſſet, congreſſus. inde diverſi ad duas ſimul oppugnandas urbes profecti. Interſunt ſeptem millia ferme paſſuum. & quia Lamia quum poſita eſt in tumulo, tum regionem ea maxime deſpectat oppidum, qua breve intervallum videtur,

miſſorum adeſſet.

Cap. XXVII. Cæterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: & poſt paucos dies quam ad bellum renovandum, acciendumque regem in Aſiam miſerant legatos; abjectis belli conſiliis, pacis petendæ oratores, ad conſulem miſerunt. Quos dicere exorſos conſul interfatus, quum alia ſibi prævertenda eſſe dixiſſet; redire Hypatam eos datis dierum decem induciis, & L. Valerio Flacco cum iis miſſo, juſſit. ei quæ ſecum acturi fuiſſent, exponere; & ſi qua vellent alia. Hypatam ut eſt ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt; conſultantes, quonam agendum modo apud conſulem foret. Parantibus iis antiqua fœderum ordiri; meritaque in populum Romanum, *Abſiſtere iis Flac-*

Flaccus juſſit, *quæ ipſi violaſſent ac rupiſſent. confeſſionem iis culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem verſam. nec enim in cauſſa ipſorum, ſed in populi Romani clementia ſpem ſalutis poſitam eſſe. & ſuppliciter agentibus iis ſe adfuturum, & apud conſulem & Romæ in ſenatu: eo quoque enim mittendos fore legatos.* Hæc una via omnibus ad ſalutem viſa eſt, *ut in fidem ſe permitterent Romanorum. Ita enim & illis violandi ſupplices verecundiam ſe impoſituros: & ipſos nihilominus ſuæ poteſtatis fore, ſi quid melius fortuna oſtendiſſet.*

Cap. XXVIII. Poſteaquam ad conſulem ventum eſt, Phæneas legationis princeps longam orationem, & varie ad mitigandam iram victoris compoſitam, ita ad extremum finivit, ut diceret, Ætolos ſe ſuaque omnia fidei populi Romani permittere. Id conſul ubi audivit; *Etiam atque etiam videte*, inquit, *Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phæneas, in quo id diſerte ſcriptum erat, oſtendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, poſtulo ut mihi Dicæarchum civem veſtrum, & Menetam Epirotam*, (Naupactum is cum præſidio ingreſſus ad defectionem compulerat) *& Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum conſilio ab nobis defeciſtis, ſine mora dedatis.* prope dicentem interfatur Romanum Phæneas, *Non in ſervitutem*, inquit, *ſed in fidem tuam nos tradidimus: & certum habeo te imprudentia labi: qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non ſint.* Ad hæc conſul, *Nec hercle*, inquit, *magnopere nunc curo, quid Ætoli ſatis ex more Græcorum factum eſſe cenſeant: dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto ſuo, ante armis victos. Itaque ni propere fit quod impero, vinciri vos jam jubeo:* afferrique catenas, & circumſiſtere lictores juſſit. Tum fracta Phæneæ ferocia, Ætoliſque aliis eſt: & tandem cujus conditionis eſſent, ſenſere. *& ſe quidem Phæneas, & qui adſint Ætolorum, ſcire facienda eſſe quæ imperentur*, *dixit: ſed ad decernenda ea concilio Æto-*

dignitate exaſperati animi ſunt, ut ſi in pace fuiſſent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: quonam modo enim utique regem Amynandrum ſe tradere poſſe? Et ſpes forte oblata, quod Nicander eo ipſo tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exſpectatione vana multitudinem; terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die quam conſcenderat navem, in Ætoliam perfecta legatione rediens Phaleram in ſinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam quum devexiſſet, ipſe cum expeditis veſpera prima inter Macedonum Romanaque caſtra medio agro, dum Hyparam notis callibus petit, in ſtationem incidit Macedonum: deductuſque ad regem eſt, nondum convivio dimiſſo. Quod ubi nunciatum eſt, velut hoſpitis, non hoſtis, adventu motus Philippus, accumbere eum epularique juſſit: atque inde dimiſſis aliis ſolum retentum, *ipſum quidem de ſe timere quicquam vetuit. Ætolorum prava conſilia, atque in ipſorum caput ſemper recidentia, accuſavit. qui primum Romanos deinde Antiochum in Græciam adduxiſſent. Sed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi poſſint, oblitum ſe, non facturum, ut inſultet adverſis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adverſus ſe odia debere; & Nicandrum privatim ejus diei, quo ſervatus à ſe foret, meminiſſe.* Ita datis qui in tutum eum proſequerentur. Hyparam Nicander conſultantibus de pace Romana ſupervenit.

Cap. XXX. Manius Acilius vendita aut conceſſa militi circa Heracleam præda, poſteaquam nec Hypatæ pacata eſſe conſilia, & Naupactum concurriſſe Ætolos, ut inde totum impetum belli ſuſtinerent, audivit; præmiſſo Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles tranſitus montium erant ipſe Oetam aſcendit: Herculique ſacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei ſit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquum iter ſatis expedito agmine fecit. Ut *lorum opus eſſe. ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Ætolis, induciæ datæ: & Hypatam reditum eſt. Ubi quum in concilio delectorum, quos Apocleros vocant, Phæneas & quæ imperarentur, & quæ ipſis prope accidiſſent, expoſuiſſet; ingemuerunt quidem principes conditioni ſuæ, parendum tamen victori cenſebant, & ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

Cap. XXIX. Poſteaquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo ſævitia imperii atque in-

ad Coracem eſt ventum (mons eſt altiſſimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipſis oneribus ſunt, & homines vexati. Id facile apparebat, quam cum inerti hoſte res eſſet, qui tam impeditum ſaltum nullo præſidio, ut clauderet tranſitum, inſediſſet. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum deſcendit: & uno caſtello adverſus arcem poſito, cæteras partes urbis, diviſis copiis pro ſitu mœnium, circumſedit. nec minus operis laboriſque ea oppugnatio, quam Heracleæ habuit.

Cap. XXXI. Eodem tempore & Meſſene in Peloponneſo ab Achæis, quod concilii eorum recuſaret eſſe, oppugnari cœpta eſt. Etenim duæ civitates Meſſene & Elis extra concilium Achaicum erant: cum Ætolis ſentiebant. Elei tamen poſt fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius reſponderant; *dimiſſo præſidio regio cogitaturos ſe quid ſibi faciendum eſſet.* Meſſenii ſine reſponſo dimiſſis legatis moverant bellum trepidique rerum ſuarum, quum jam ager effuſo exercitu paſſim ureretur, caſtraque prope urbem poni viderent: legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miſerunt, qui nunciarent, Meſſenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos eſſe. Auditis legatis, extemplo profectus Quintius Megalopolim, ad Diophanem Prætorem Achæorum miſit, qui extemplo reducere eum à Meſſene exercitum, & venire ad ſe juberet. Dicto paruit Diophanes: & ſoluta obſidione expeditus ipſe prægreſſus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum inter Megalopolim Meſſenemque poſitum, Quintio occurrit & quum cauſſas oppugnationis exponeret, caſtigatum leniter, quod tantam rem ſine auctoritate ſua conatus eſſet; dimittere exercitum juſſit: nec pacem omnium bono partam turbare: Meſſeniis imperavit, ut exules reducerent, & Achæorum concilii eſſent. ſi qua haberent, de quibus aut recuſare, aut in poſterum cavere ſibi vellent, Corinthum ad ſe venirent. Diophanem concilium Achæorum extemplo ſibi præbere juſſit. Ibi de Zazyntho intercepta per fraudem inſula queſtus; poſtulavit, ut reſtitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Achæorum de jure facti diſſerere. Quidam Achæorum & initio eam ſe rem aſpernatos teſtabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribuſque iis decretum eſt, ut T. Quintio ea res permitteretur. Erat Quintius ſicut adverſantibus aſper; ita, ſi cederes, idem placabilis. Omiſſa igitur contentione vocis vultuſque, *Si utilem*, inquit, *poſſeſſionem ejus inſulæ cenſerem Achæis eſſe, auctor eſſem ſenatui populoque Romano, ut eam vos habere ſinerent. cæterum ſicut teſtudinem, ubi collecta in ſuum tegumen eſt, tutam ad omnes ictus video eſſe; ubi exerit partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud diſſimiliter vos Achai clauſos undique mari, quæ intra Peloponneſi ſint terminos, ea & jungere vobis, & juncta tueri facile. ſimul aviditate plura amplectendi hinc excedatis; nuda vobis omnia, quæ extra ſint, & expoſita ad omnes ictus eſſe.* Aſſentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auſo, Zacynthus Romanis traditur.

Cap. XXXIII. Per idem tempus Philippus rex proficiſcentem conſulem ad Naupactum percunctatus, ſi ſe interim quæ defeciſſent ab ſocietate Romana urbes, recipere vellet; permittente eo, ad Demetriadem copias admovit; haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio eſſet. Deſtituti enim ab omni ſpe, quum deſertos ſe ab Antiocho, ſpem nullam in Ætolis eſſe cernerent; dies nocteſque aut Philippi hoſtis adventum, aut infeſtiorem etiam, quo juſtius irati erant, Romanorum exſpectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primo pauci in præſidio relicti, poſtea plures, plerique inermes ex prælio adverſo fuga delati, nec virium, nec animi ſatis ad obſidionem mynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in ſuperiorem partem Ætoliæ liceret. qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum inſulæ præfecit: poſtea per bellum, quo ſe Antiocho adverſus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum ſucceſſorem miſit.

Cap. XXXII. Is poſt fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque à Philippo Athamania pulſum, miſſis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nunciis, pecuniam pactus, inſulam Achæis tradidit. Id præmium belli ſuum eſſe, æquum cenſebant Romani. non enim Manium Acilium conſulem legioneſque Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnaſſe. Diophanes adverſus hæc purgare interdum ſeſe, gentemque: interdum tolerandam habebant. itaque præmiſſis à Philippo, qui ſpem impetrabilis veniæ oſtendebant; reſponderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingreſſum principum quidam urbe exceſſerunt: Eurylochus mortem ſibi conſcivit. Antiochi milites (ſic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, proſequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lyſimachiam deducti ſunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Iſidorus: eæ quoque cum præfecto ſuo dimiſſæ ſunt.

Cap. XXXIV. Inde Dolopiam & Aperantiam & Perræbiæ quaſdam civitates recepit. Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintius recepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum trajecit: quæ jam per duos menſes (ſed prope excidium erat) oppugnabatur, & ſi capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Cæterum quamquam merito Iratus erat Ætolis, quod ſolos obtrectaſſe gloriæ ſuæ, quum liberaret Græciam, meminerat, & nihil auctoritate ſua motos eſſe, quum, quæ tum maxime acciderant, caſura præmonens, à furioſo incepto eos deterreret; tamen, ſui maxime operis eſſe credens, nullam gentem liberatæ à ſe Græciæ funditus everti. obambulare muris, ut facile noſceretur ab Ætolis, cœpit. Confeſtim à primis ſtationibus cognitus eſt, vulgatumque per omnes ordines, Quintium eſſe. itaque concurſu facto undique in muros, manus pro ſe quiſque tendentes, conſonante clamore nominatim Quintium orare, ut opem ferret ac ſervaret. Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit quiddam opis in ſe eſſe. Cæterum poſteaquam ad conſulem venit: *Utrum fallit*, inquit, *te Mani Acili, quid agatur? an quum ſatis provideas, nihil id magnopere ad ſummam rempublicam pertinere cenſes?* Erexerat exſpectatione conſulem; & *Quin expromis*, inquit, *quid rei ſit?* Tum Quintius: *Ecquid vides te devicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere: quum jam prope annus circumactus ſit imperii tui. Philippum autem, qui non aciem, non ſigna hoſtium vidit, non ſolum urbes, ſed tot jam gentes, Athamaniam, Perræbiam, Aperantiam, Dolopiam ſibi adjunxiſſe? Atqui non tantum intereſt noſtra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum, non ſupra modum Philippum creſcere: & victoriæ tuæ præmium te militeſque tuos nondum tot urbes, quot Philippum gentes Græciæ habere.*

Cap. XXXV. Aſſentiebatur his conſul, ſed pudor, ſi irrito incepto abſcederet obſidione, occurrebat. tota inde Quintio res permiſſa eſt. Is rurſus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, re-

exercitus in Phocidem miſſus. Conſul cum T. Quintio ad Achaicum concilium Ægium trajecit. ibi de Eleis & exulibus Lacedæmoniorum reſtituendis actum. & neutra perfecta res: quia ſuæ gratiæ reſervari eam Achæi, Elei per ſe ipſi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad conſulem venerunt; quos non ſincera fide in amicitia fuiſſe ſatis conſtabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecunia juviſſe eum inſimulabantur; legatos ad regem ne ipſi quidem miſiſſe inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia priſtina eſſe liceret; reſpondit conſul, *Se, utrum hoſtium, an pacatorum eos numero haberet, nondum ſcire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram ſe cauſſam eorum Romam rejicere. inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam miſſi ſenatum adierunt. iis magis quæ non feciſſent hoſtilia referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, reſponſum datum eſt, quo veniam impetraſſe, non cauſſam probaſſe videri poſſent. Et Philippi regis legati ſub idem tempus in ſenatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, ut ſibi ſacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maximi; permiſſum ab ſenatu. centum pondo coronam auream poſuerunt. Non reſponſum ſolum benigne legatis eſt: ſed Philippi quoque filius Demetrius, qui obſes Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus eſt. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia geſtum eſt à Manio Acilio conſule, hunc finem habuit.

Cap. XXXVI. Alter conſul P. Cornelius Scipio Galliam provinciam ſortitus, priuſquam ad bellum, quod cum Bojis gerendum erat, proficiſceretur, poſtulavit ab ſenatu, ut pecudiit. ibi quum impenſius orarent, ut miſereretur gentis Ætolorum; exire aliquos ad ſe juſſit. Phæneas ipſe principeſque alii extemplo egreſſi ſunt. quibus provolutis ad pedes: *Fortuna*, inquit, *veſtra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. Evenerunt quæ prædixi eventura. & ne hoc quidem reliqui vobis eſt, ut indignis accidiſſe ea videantur. Ego tamen ſorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere abſiſtam. Mittite oratores ad conſulem qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam poſſitis. per quos ſenatui de vobis permittatis. Ego apud conſulem deprecator, defenſorque vobis adero.* Ita ut cenſuerat Quintius, fecerunt: nec aſpernatus eſt legationem conſul. induciiſque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma poſſet, ſoluta obſidio eſt, &

nia ſibi decerneretur ad ludos, quos proprætor in Hiſpania inter ipſum diſcrimen pugnæ voviſſet. Novum atque iniquum poſtulare eſt viſus. cenſuerunt ergo, *quos ludos inconſulto ſenatu ex ſua unius ſententia voviſſet, eos uti de manubiis. ſi quam pecuniam ad id reſervaſſet, vel ſua ipſe impenſa faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes Matris Magnæ Idææ dedicata eſt: quam Deam is P. Cornelius advectam ex Aſia, P. Cornelio Scipione, cui poſt Africano fuit cognomen, P. Licinio conſulibus in Palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex ſenatusconſulto M. Livius, C. Claudius cenſores, M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus, tredecim annis poſtquam locata erat. dedicavit eam M. Junius Brutus: ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos ſcenicos fuiſſe, Valerius Antias eſt auctor; Megaleſia appellatos. Item Juventatis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam ſexdecim annis ante M. Livius conſul, quo die Aſdrubalem exercitumque ejus cecidit. Idem cenſor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus. Hujus quoque dedicandæ cauſſa ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho inſtabat bellum.

Cap. XXXVII. Principio ejus anni, quo hæc jam profecto ad bellum Manio Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio conſule agebantur; boves duos domitos in Carinis per ſcalas perveniſſe in tegulas ædificii, proditum memoriæ eſt. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruſpices juſſerunt. Tarracinæ & Amiterni nunciatum eſt, aliquoties lapidibus pluiſſe. Minturnis ædem Jovis & tabernas circa forum de cœlo tactas eſſe: Vulturni in oſtio fluminis duas naves fulmine ictas conflagraſſe. Eorum prodigiorum cauſſa libros Sibyllinos ex Senatuſconſulto decemviri quum adiſſent, renunciarunt, *Jejunium inſtituendum Cereri eſſe, & id quinto quoque anno ſervandum: & ut novendiale ſacrum fieret, & unum diem ſupplicatio eſſet. coronati ſupplicarent: & conſul P. Cornelius, quibus Diis quibuſque hoſtiis edidiſſent decemviri, ſacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite ſolvendis nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiſcitur conſul, atque inde Cn. Domitium proconſulem dimiſſo exercitu, Romam decedere juſſit: ipſe in agrum Bojorum legiones induxit.

Cap. XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures lege ſacrata coacto exercitu, nocte improviſo caſtra Q. Minucii proconſulis aggreſſi ſunt. Minucius uſque ad lucem intra vallum militem inſtructum tenuit; intentus ne qua tranſcenderet hoſtis munimenta. Prima luce duabus ſimul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod ſperaverat, Ligures pulſi ſunt: duas amplius horas dubium certamen ſuſtinuere. Poſtremo quum ginta ſeptem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidiſſe. Ut in numero ſcriptori parum fidei ſit (quia in augendo eo non alius intemperantior eſt) magnam victoriam fuiſſe apparet, quod & caſtra capta ſunt, & Boji poſt eam pugnam extemplo dediderunt ſeſe, & quod ſupplicatio ejus victoriæ cauſa decreta ab ſenatu, victimæque majore cæſæ.

Cap. XXXIX. Per eoſdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hiſpania ovans urbem eſt ingreſſus. argenti tranſtulit decem millia pondo: bigati argenti centum & triginta: auri centum viginti quinque. P. Cornelius conſul primo obſidibus à Bojorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos mulctavit: quo ſi vellet, populus Romanus colonias mittere poſſet. Inde Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimiſit, & adeſſe Romæ ad diem triumphi juſſit. ipſe poſtero die quam venit, ſenatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, poſtulavit, ut ſibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæſus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, ſed differendum honorem triumphi* cenſebat. *Bella Ligurum Gallicis ſemper juncta fuiſſe: eas inter ſe gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Bojis, aut ipſe cum victore exercitu in agrum Ligurum tranſiſſet, aut partem copiarum Q. Minucio miſiſſet; qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello; debellari cum Liguribus potuiſſe. Nunc ad triumphum frequentandum deductos eſſe milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuiſſent: poſſent etiam, ſi ſenatus, quod feſtinatione triumphi prætermiſſum eſſet, id reſtituere differendo triumpho vellet. Juberent conſulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam ut Ligures ſubigantur. Niſi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Bojos quidem quieturos; aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus paucos poſt menſes proconſulem P. Cornelium, multorum exemplo qui in magiſtra-*

alia atque alia agmina erumperent; & integri feſſis ſuccederent ad pugnam, tandem Ligures inter cætera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. cæſa ſuper quatuor millia hoſtium: ex Romanis, ſociiſque minus trecenti perierunt. Duobus fere poſt menſibus, P. Cornelius conſul cum Bojorum exercitu ſignis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hoſtium cæſa, Antias Valerius ſcribit: capta tria millia & quadringentos: ſigna militaria centum viginti quatuor: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadra-

tu non triumphaverunt, triumphaturum eſſe.

Cap. X L. Ad ea conſul, *Neque ſe Ligures provinciam ſortitum eſſe,* ait, *neque cum Liguribus bellum geſſiſſe, neque triumphum de iis poſtulare.* Q. *Minucium confidere brevi ſubactis iis meritum triumphum poſtulaturum atque impetraturum eſſe, ſe de Gallis Bojis poſtulare triumphum, quos acie vicerit, caſtris exuerit: quorum gentem biduo poſt pugnam totam acceperit in deditionem: a quibus obſides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enim vero illud* *multo majus eſſe, quod tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quod cum tot millibus certe Bojorum nemo ante ſe imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæſam, multa millia capta: ſenes pueroſque Bojis ſupereſſe. Itaque id quemquam mirari poſſe, cur victor exercitus, quum hoſtem in provincia neminem reliquiſſet, Romam venerit ad celebrandum conſulis triumphum? Quorum militum ſi & in alia provincia opera uti ſenatus velit: utro tandem modo promptiores ad aliud periculum, novumque laborem ituros credat, ſi perſoluta iis ſine detrectatione prioris periculi laboriſque merces ſit, an ſi ſpem pro re ferentes dimittant; jam ſemel in prima ſpe deceptos? Nam quod ad ſe attineat, ſibi gloriæ in omnem vitam illo die ſatis quæſitum eſſe: quo ſe virum optimum judicatum ad accipiendam Matrem Idæam miſiſſet ſenatus. Hoc titulo, etſi nec conſulatus nec triumphus addatur, ſatis honeſtam honoratamque P. Scipionis Naſicæ imaginem fore.* Univerſus ſenatus non ipſe modo ad decernendum triumphum conſenſit, ſed etiam tribunum plebis auctoritate ſua compulit ad remittendam interceſſionem. P. Cornelius conſul triumphavit de Bojis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma ſignaque & ſpolia omnis generis tranſvexit, & vaſa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques tranſtulit mille quadringentos ſeptuaginta. ad hæc auri pondo ducenta quadraginta quinque, argenti infecti factique in Gallicis vaſis non infabre ſuo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta tria. militibus, qui currum ſecuti

eſſe. neque enim mari minus, quam terra pollere Romana arma. jampridem claſſem circa Maleam eſſe. Audire ſeſe, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendæ cauſſa ex Italia veniſſe. Itaque deſineret Antiochus pacem ſibi ipſe ſpe vana facere. In Aſia, & de ipſa Aſia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis eſſe: & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipſi regnum amittendum. Unus vera & providere & fideliter prædicere viſus. itaque ipſe rex navibus, quæ paratæ inſtructæque erant, Cherſoneſum petit: ut ea loca, ſi forte terra venirent Romani, præſidiis firmaret. cæteram claſſem Polyxenidam parare, & deducere juſſit; ſpeculatorias naves ad omnia exploranda circa inſulas dimiſit.

Cap. XLII. C. Livius præfectus Romanæ claſſis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab ſociis ejus oræ convenire juſſerat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Meſſanam prætervectus, quum ſex Punicas naves ad auxilium miſſas accepiſſet, ab Rheginis Locriſque, & ejuſdem juris ſociis debitas exegiſſet naves; luſtrata claſſe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatum adiit, quum veniſſet, percunctatus de ſtatu belli (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & ubi claſſis Romana eſſet; poſteaquam audivit circa Thermopylarum ſaltum in ſtatione conſulem ac regem eſſe, claſſem Piræei ſtare; maturandum ratus omnium rerum cauſſa, pergit protinus navigare Peloponneſum. Samen Zazynthumque, quia partis Ætolorum maluerant eſſe, protinus depopulatus, Maleam petit: & proſpera navigatione uſus, paucis diebus Piræeum ſunt, trecentos vicenos quinos aſſes diviſit: duplex centurioni, triplex equiti. Poſtero die, concione advocata, de rebus ab ſe geſtis, & de injuria tribuni bello alieno ſe illigantis, ut ſuæ victoriæ fructu ſe defraudaret, quum diſſeruiſſet; milites exauctoratos dimiſit.

Cap. XLI. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Epheſi ſecurus admodum de bello Romano erat; tamquam non tranſituris in Aſiam Romanis. quam ſecuritatem ei magna pars amicorum aut per errorem aut aſſentando faciebat. Annibal unus, cujus eo tempore ut maxima apud regem auctoritas erat, *Magis mirari ſe*, ajebat, *quod non jam in Aſia eſſent Romani, quam venturos dubitare. Propius eſſe in Aſiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem cauſam Antiochum, quam Ætolos*

ad veterem claſſem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; quum Æginæ diu incertus conſilii fuiſſet, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Epheſi navales terreſtreſque parare copias) an nuſquam abſcederet ab Romanis, ex quorum fortuna ſua penderet. A Piræeo A. Atilius traditis ſucceſſori quinque & viginti navibus tectis, Romam eſt profectus. Livius una & octoginta roſtratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ roſtratæ aut ſine roſtris ſpeculatoriæ erant, Delum trajecit.

Cap. XLIII. Eo fere tempore conſul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& eſt ventoſiſſima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus diviſas) adverſi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per diſpoſitas ſpeculatorias naves factus, Deli ſtare Romanam claſſem, nuncios ad regem miſit. qui omiſſis, quæ in Helleſponto agebat, cum roſtratis navibus, quantum accelerare potuit, Epheſum rediit: & conſilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas, *Negabat ceſſandum, & utique prius confligendum, quam claſſis Eumenis, & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros; ipſum cæteris omnibus ſuperiorem, &, celeritate navium, & varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, quum ipſas inſcite factas immobiles eſſe, tum etiam, ut quæ in terram hoſtium veniant, oneratas commeatu venire: ſuas autem, ut pacata omnia circa ſe relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras. multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque & ventorum: quæ omnia ignaros turbatura hoſtes eſſent.* Movit omnes auctor conſilii, qui & re conſilium exſecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum ſeptuaginta tectæ, cæteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt. inde quum audiſſet, appropinquare jam Romanam claſſem rex, quia non interfuturus navali certamini erat; Magneſiam, quæ ad Sipylum eſt, conceſſit, ad terreſtres copias comparandas. claſſis ad Cyſſuntem portum Erythræorum (tamquam ibi aptius exſpectatura hoſtem) contendit. Romani, ubi primum aquilones, (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum mare verſum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque ſumpto, Phocæam trajiciunt. Eumenes Elæam ad ſuam claſſem profectus, paucis poſt inde diebus cum quatuor & viginti navibus tectis, apertis pluribus paulo, à Phocæa ad Romanos componens, opperitur inſequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant; quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: juſſis, qui ſequebantur, adverſus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. cæterum ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum eſt, & ipſe quanta maxima celeritate poteſt, concitat naves. Jam omnibus in conſpectu erant; duæ Punicæ naves antecedebant Romanam claſſem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves. & ut in numero impari, duæ regiæ unam circumſiſtunt. & primum ab utroque latere remos detergunt: deinde tranſcendunt armati, & dejectis cæſiſque propugnatoribus, navem capiunt. Una quæ compari Marte concurrerat, poſtquam captam alteram navem vidit, priuſquam à tribus ſimul circumveniretur, retro ad claſſem refugit. Livius indignatione accenſus, prætoria nave in hoſtes tendit. adverſus quam eadem ſpe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges ſtabiliendæ navis cauſſa juſſit, & in advenientes hoſtium naves ferreas manus injicere: & ubi pugnam pedeſtri ſimilem feciſſet, meminiſſe Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam claſſes quoque undique concurrerant, & paſſim permiſtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commiſſo certamine advenerat ut animadvertit lævum cornu hoſtium ab Livio turbatum; dextrum ipſe, ubi æqua pugna erat, invadit. Nec ita multo poſt, primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim ut virtute militum haud dubie ſuperari ſe vidit, ſublatis dolonibus effuſe fugere intendit: mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxeparantes inſtruenteſque ſe ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta profecti, primo aquilonibus tranſverſis quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem ſingulæ naves ire.: deinde ut lenita paulum vis venti eſt, ad Corycum portum, qui ſuper Cyſſuntem eſt, conati ſunt trajicere.

Cap. X L I V. Polyxenidas, ut appropinquare hoſtes allatum eſt, occaſione pugnandi lætus, ſiniſtrum ipſe cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet, & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, maloſque inclinat, & ſimul armamenta

rant certamen, fecerunt.

Cap. X L V. Romani & Eumenes, quoad ſufficere remiges potuerunt, & in ſpe erant extremi agminis vexandi, ſatis pertinaciter ſecuti ſunt. poſteaquam celeritate navium, utpote levium, ſuas commeatu onuſtas eludi fruſtra tendentes viderunt, tandem abſtiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demerſis. Romanæ claſſis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Epheſi, fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egreſſa regia claſſis erat, manſerunt: poſtero die hoſtem perſequi intenderunt. medio fere in curſu obviæ fuere iis quinque & viginti tectæ Rhodiæ naves, cum

Pauſiſtrato præfecto claſſis. Iis adjunctis Epheſum hoſtem perſecuti, ante oſtium portus acie inſtructa ſteterunt. Poſteaquam confeſſionem victis ſatis expreſſerunt, Rhodii & Eumenes domos dimiſſi: Romani Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, poſtero die in inſulam ad ipſam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocæam tranſmittunt. Ibi, relictis ad præſidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas claſſis venit: & quum jam hiems appeteret, foſſa valloque circumdatis naves ſubductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati ſunt conſules L. Cornelius Scipio, & C. Lælius: intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Poſtero die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

EPITOME

LIBRI XXXVII.

LUcius Cornelius Scipio conſul legato P. Scipione Africano, qui ſe legatum fratris futurum dixerat, ſi ei Græcia & Aſia provincia decerneretur, quum C. Lælio, qui multum in ſenatu poterat, ea provincia dari videretur; profectus ad bellum adverſus Antiochum gerendum, in Aſiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Æmilius Regillus adverſus regiam claſſem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonneſum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remiſſus eſt. Manius Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de Ætolis triumphavit. Victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Attali Pergameni filio, pax data: ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui & ipſi juverant, quædam civitates conceſſæ. Colonia deducta eſt Bononia. Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri coæquatus, Aſiaticus appellatus eſt.

CAPUT I.

LUcio Cornelio Scipione, C. Lælio conſulibus, nulla prius ſecundum religiones acta in ſenatu res eſt, quam de Ætolis. & legati eorum inſtitere, quia

rent; vel mille talentum darent, eoſdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in ſe arbitrium ſenatui permitterent; nihil certi reſponſum eſt. ita infecta pace dimiſſi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere juſſi. Tum de conſulum provinciis cœptum eſt agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius brevem induciarum diem habebant: & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adjuti ſunt. Ætoli, ut quibus plus in miſericordia ſenatus, quam in cauſſa ſpei eſſet, ſuppliciter egerunt; veteribus benefactis nova penſantes maleficia. Ceterum & præſentes interrogationibus undique ſenatorum, confeſſionem magis noxæ, quam reſponſa exprimentium, fatigati ſunt: & excedere curia juſſi, magnum certamen præbuere. Plus ira, quam miſericordia in cauſſa eorum valebat. quia non ut hoſtibus modo, ſed tanquam indomitæ & inſociabili genti, ſuccenſebant. Per aliquot dies quum certatum eſſet, poſtremo neque dari, neque negari pacem placuit. duæ conditiones eis latæ ſunt: vel ſenatui liberum arbitrium de ſe permitte-

in ſenatu poterat. is quum ſenatus aut ſortiri aut comparare inter ſe provincias conſules juſſiſſet; elegantius facturos dixit, ſi judicio Patrum, quam ſi ſorti eam rem permiſiſſent. Scipio reſponſo ad hoc dato, cogitaturum quid ſibi faciendum eſſet, cum fratre uno locutus; juſſuſque ab eo permittere audacter ſenatui; renunciat collegæ, facturum ſe quod is cenſeret. Quum res aut nova, aut vetuſtate exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata exſpectatione certaminis ſenatum erexiſſet, P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri ſuo provinciam Græciam decreviſſent, ſe legatum iturum.* Hæc vox magno aſſenſu audita, ſuſtulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiochi in Annibale victo, an in victore Africano conſuli legionibuſque Romanis auxilio foret : ac prope omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreverunt.

Cap. II. Prætores inde provincias ſortiti ; L. Aurunculejus urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus claſſem , P. Junius Brutus Tuſcos, M. Tuccius Apuliam & Bruttios, C. Atinius Siciliam. Conſuli deinde , cui Græcia provincia decreta erat , ad eum exercitum quem à Manio Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus eſſet , in ſupplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, & ſocium Latini nominis quinque millia, equites ducenti : & adjectum, ut quum in provinciam veniſſet , ſi è republica videretur eſſe , exercitum in Aſiam trajiceret. Alteri conſuli totus novus exercitus decretus . duæ legiones Romanæ , & ſocium Latini nominis, quindecim millia peditum, equites ſexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam ſcripſerat , & Ligurum omne nomen in deditionem veniſſe) traducere in Bojos , & P. Cornelio proconſuli tradere , juſſus. Ex agro , quo victos bello multaverat Bojos , deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno conſcriptæ erant, M. Tuccio prætori datæ , & ſocium Latini nominis peditum quindecim millia, equites ſexcenti , ad Apuliam Bruttioſque obtinendos. A. Cornelio ſuperioris anni prætori,qui Bruttios cum exercitu obtinuerat , imperatum, ſi ita conſuli videretur, ut legiones in Ætoliam trajectas Manio Acilio traderet ; ſi is manere ibi vellet. ſi Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque à M. Æmilio accipere placuit , & in ſupplementum ſcribere ex ipſa provincia, ſi vellet, peditum duo millia , & centum equites. P. Junius Brutus in Tuſcos exercitum novum, legionem unam Romanam , & decem millia ſocium Latini nominis ſcribere , & quadringentos equites; L. Æmilius , cui provincia maritima erat, provincias proficiſcerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Junonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat : ita ut faſtigium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus , & porta fulmine icta,& duo homines exanimati. Nurſiæ ſereno , ſatis conſtabat nimbum ortum. ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud ſe pluiſſe Tuſculani nunciabant : & Reatini mulam in agro ſuo peperiſſe. Ea procurata : Latinæque inſtauratæ ; quod Laurentibus carnis, quæ dari debet , data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum cauſſa fuit. quibus Diis Decemviri ex libris fieret , ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id ſacrificium adhibiti : & decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priuſquam proficiſceretur, fornicem in Capitolio adverſus viam, qua in Capitolium aſcenditur cum ſignis ſeptem auratis, duobus equis , & marmorea duo labra ante fornicem poſuit. Per eoſdem dies principes Ætolorum tres & quadraginta , inter quos Damocritus & frater ejus erant, ab duabus cohortibus miſſis à Manio Acilio , Romam deducti , & in Lautumias conjecti ſunt. cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius conſul juſſit. Legati ab Ptolomæo & Cleopatra , regibus Ægypti , gratulantes quod Manius Acilius conſul Antiochum regem Græcia expuliſſet, venerunt : adhortanteſque , ut in Aſiam exercitum traducerent , omnia perculſa metu non in Aſia modo , ſed etiam in Syria eſſe ; reges Ægypti ad ea quæ cenſuiſſet ſenatus, paratos fore. Gratiæ regibus actæ : legatis munera dari juſſa,in ſingulos quaternum millium æris.

Cap. IV. L.Cornelius conſul peractis quæ Romæ agenda erant , pro concione edixit, ut milites, quos ipſe in ſupplementum ſcripſiſſet , quique in Bruttiis cum A. Cornelio proprætore eſſent , ut hi omnes Idibus Quintilibus Brundiſium convenirent.

viginti naves longas, & ſocios navales à M. Junio prætore ſuperioris anni accipere juſſus, & ſcribere ipſe mille navales ſocios, duo millia peditum: cum iis navibus militibuſque in Aſiam proficiſci, & claſſem à C. Livio accipere. Duas Hiſpanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium eſt, & iidem exercitus decreti. Siciliæ Sardiniæque binæ eo anno decumæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari juſſum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum.

Cap. III. Priuſquam conſules in

Item treis legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apuſtium, C. Fabricium Luſcinum, qui ex ora maritima undique naves Brunduſium contraherent: & omnibus jam paratis, paludatus ab urbe eſt profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis ſociiſque, qui emerita ſtipendia ſub imperatore P. Africano habebant, præſto fuere exeunti conſuli, & nomina dederunt. Per eos dies, quibus eſt profectus ad bellum conſul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus Quintiles cœlo ſereno interdiu obſcurata lux eſt, quum luna ſub orbem ſolis ſubiiſſet. Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus eſt. L. Auruncul ei negotium ab ſenatu datum eſt, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret: quia fama erat, Antiochum poſt prælium navale majorem claſſem aliquanto reparare. Ætoli priuſquam legati ab Roma retulerunt, nullam ſpem pacis eſſe, quamquam omnis ora maritima eorum quæ in Peloponneſum verſa eſt, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros eſſe. Acilio, qui id exſpectari ſciebat, ſatius viſum eſt inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. Nam & à Philippo prope ad excidium adductos eſſe; & tunc eo ipſo, quod nihil tale timerent, opprimi incautos poſſe. Profectus ab Elatia primum in hoſtium terra circa Sperchium amnem poſuit caſtra: inde nocte motis ſignis, prima luce corona mœnia eſt aggreſſus.

Cap. V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improviſa fuit. conſtantius tamen, quam quis facturos crederet in tam ſubito periculo, quum viri propugnarent, fœminæ tela omnis generis ſaxaque in muros gererent, multifariam ſcalis oppoſitis, urbem eo die defenderunt. Acilius, ſigno receptui dato, ſuos in caſtra medio ferme die reduxit: & tunc cibo & quiete refectis corporibus, priuſquam prætorium dimitteret, denunciavit, ut ante lucem armati paratique eſſent. niſi expugnata urbe ſe eos in caſtra non reducturum. Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggreſſus, quum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas ur-

ſucceſſorem Apolloniæ expoſito exercitu, per Epirum ac Theſſaliam venire. Cum tredecim millibus peditum & quingentis equitibus conſul veniebat. Jam in ſinum Maliacum venerat. & præmiſſis Hypatam, qui tradere urbem juberent, poſteaquam reſponſum eſt, nihil niſi ex communi Ætolorum decreto facturos; ne teneret ſe oppugnatio Hypatæ nondum Amphiſſa recepta, præmiſſo fratre Africano, Amphiſſam ducit. Sub adventum eorum oppidani relicta urbe (jam enim magna ex parte nudata mœnibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes conceſſere. Conſul ſex millia ferme paſſuum inde poſuit caſtra. eo legati Athenienſes primum ad P. Scipionem, prægreſſum agmen (ſicut ante dictum eſt) deinde ad conſulem venerunt; deprecantes pro Ætolis. Clementius reſponſum ab Africano tulerunt. qui cauſſam relinquendi honeſte Ætolici belli quærens, Aſiam & regem Antiochum ſpectabat: juſſeratque Athenienſes, non Romanis ſolum, ut pacem bello præferrent, ſed etiam Ætolis perſuadere. Celeriter auctoribus Athenienſibus frequens ab Hypata legatio Ætolorum venit. & ſpem pacis eis ſermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit; commemorantis, multas gentes populoſque in Hiſpania prius, deinde in Africa in fidem ſuam veniſſe. in omnibus ſe majora clementiæ benignitatiſque, quam virtutis bellicæ monumenta reliquiſſe. Perfecta videbatur res, quum aditis conſul idem illud reſponſum retulit, quo fugati ab ſenatu fuerant. Eo tamquam novo quam icti Ætoli eſſent (nihil enim nec legatione Athenienſium, nec placido Africani reſponſo profectum videbant) referre ad ſuos dixerunt bem cepit. Ibi partim divendita, partim diviſa præda, conſilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit; occupato ad Coracem ab Ætolis ſaltu. ne tamen ſegnia æſtiva eſſent, & Ætoli non impetratam pacem ab ſenatu, nihilominus per ſuam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphiſſam ſtatuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad mœnia caſtra poſuiſſet, non corona, ſicut Lamiam, ſed operibus oppugnare urbem eſt adortus. Pluribus ſimul locis aries admovebatur: & quum quaterentur muri, nihil adverſus tale machinationis genus parare, aut comminiſci oppidani conabantur. omnis ſpes in armis & audacia erat, eruptionibuſque crebris & ſtationes hoſtium, & eos ipſos, qui circa opera & machinas erant, turbabant.

Cap. VI. Multis tamen locis murus decuſſus erat, quum allatum eſt,

velle.

Cap. VII. Reditum inde Hypatam eſt, nec conſilium expediebatur: nam neque unde mille talentum daretur erat; & permiſſo libero arbitrio, ne in corpora ſua ſæviretur, metuebant. Redire itaque eoſdem legatos ad conſulem & Africanum juſſerunt, & petere, ut ſi dare vere pacem, non tantum oſtendere, fruſtrantes ſpem miſerorum, vellent; aut ex ſumma pecuniæ demerent, aut permiſſionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum, ut mutaret conſul: & ea quoque irrita legatio dimiſſa eſt. Secuti & Athenienſes ſunt, & principes legationis eorum Echedemus, fatigatos tot repulſis Ætolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad ſpem revocavit; auctor inducias ſex menſium petendi, ut legatos Romam mittere poſſent. Dilationem nihil ad præſentia mala, quippe quæ ultima eſſent, adjecturam. levari per multos caſus tempore interpoſito præſentes clades poſſe. Auctore Echedemo iidem miſſi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant, à conſule impetraverunt: & ſoluta obſidione Amphiſſæ, M'. Acilius tradito conſuli exercitu, provincia deceſſit. & conſul ab Amphiſſa Theſſaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Aſiam. Tum Africanus fratri, *Iter, quod inſiſtis, L. Scipio, ego quoque approbo. ſed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui ſi imperio noſtro fidus eſt, & iter, & commeatus, & omnia quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis ſuppeditabit. ſi is deſtituat, nihil per Thraciam ſatis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. optime explorabitur, ſi nihil ex præparato agentem opprimet qui mittetur.* Ti. Sempronius Gracchus longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per diſpoſitos equos prope incredibili celeritate ab Amphiſſa (inde enim eſt dimiſſus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, & in multum vini proceſſerat: ea ipſa remiſſio animi, ſuſpicionem dempſit, novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hoſpes. poſtero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi tranſitu difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat, celeritate Thaumacis occurrit conſuli. Inde certiore & majore ſpe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu accepit, & proſecutus eſt rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas viſa, quæ commendabilia apud Africanum erant; vi- juſſit. Ipſe in Phrygia hibernavit, undique auxilia accerſens; etiam in Gallogræciam miſerat. Bellicoſiores ea tempeſtate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta ſtirpe gentis, ſervantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes. quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythriſque, Romani ſollicitabant. Claſſis Romana, ſicut ante dictum eſt, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is quum magnam prædam agi poſſe dixiſſet ex hoſtium agro, qui circa Thyatira eſſet, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum ſecum mitteret. miſſi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

Cap. IX. Inter hæc Phocææ ſeditio orta, quibuſdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant, grave tributum; quod togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis: gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque & præſidium Romanum exceſſit. tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus & optimates in Romana ſocietate perſtandum cenſebant. defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis ceſſatum priore æſtate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pauſiſtratum claſſis præfectum cum ſex & triginta navibus miſerunt. Jam Livius à Canis cum triginta navibus, & ſeptem quadriremibus, quas ſecum Eumenes rex adduxerat, Helleſpontum petebat. ut ad tranſitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, præpararet quæ rum ſicut ad cætera egregium, ita à comitate, quæ ſine luxuria eſſet, non averſum. Inde non per Macedoniam modo, ſed etiam Thraciam, proſequente & præparante omnia Philippo, ad Helleſpontum perventum eſt.

Cap. VIII. Antiochus poſt navalem ad Corycum pugnam, quum totam hiemem liberam in apparatus terreſtres maritimoſque habuiſſet; claſſi maxime reparandæ, ne tota maris poſſeſſione pelleretur, intentus fuerat, Succurrebat, *Superatum ſe quum claſſis abfuiſſet Rhodiorum. quod ſi ea quoque (nec commiſſuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adeſſet, magno ſibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine claſſem hoſtium æquaret.* Itaque & Annibalem in Syriam miſerat ad Phœnicum arceſſendas naves, & Polyxenidam, quo minus proſpere geſta res erat, eo enixius & ea quæ erant reficere, & alias parare naves opus eſſent. In portum, quem vocant Achæorum, claſſem primum advertit. inde Ilium aſcendit, ſacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Elæunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem civitates ſuas, benigne audivit. Inde ad Helleſponti fauces navigat; & decem navibus in ſtatione contra Abydum relictis, cætera claſſe in Europam ad Seſton oppugnandam trajecit. Jam ſubeuntibus armatis muros, fanatici Galli primum cum ſolenni habitu ante portam occurrunt. Juſſu ſe matris Deum famulos Deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus ubique. Nemo eorum violatus eſt: mox univerſus ſenatus cum magiſtratibus ad dedendam urbem proceſſit. Inde Abydum trajecta claſſis. ubi quum tentatis per colloquia animis, nihil pacati reſponderetur, ad oppugnationem ſeſe expediebant.

Cap. X. Dum hæc in Helleſponto geruntur , Polyxenidas regius præfectus (erat autem exul Rhodius) quum audiſſet , profectam ab domo popularium ſuorum claſſem , & Pauſiſtratum præfectum ſuperbe quædam & contemptim in ſe concionatum dixiſſe, præcipuo certamine animi adverſus eum ſumpto , nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum qui diceret, *Et ſe Pauſiſtrato patriæque ſuæ magno uſui , ſi liceat, fore. & à Pauſiſtrato ſe reſtitui in patriam poſſe.* Quum, quonam modo ea fieri poſſent , mirabundus Pauſiſtratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei , aut ſilentio tegendæ. Tum internuncius, regiam claſſem aut totam , aut majorem ejus partem , Polyxenidam traditurum ei. precium tanti meriti nullum aliud paciſci , quam reditum in patriam. Magnitudo rei , nec ut crederet , nec ut aſpernaretur dicta , effecit. Panormum Samiæ terræ petit : ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, ſubſiſtit. Ultro citroque nuncii curſare : nec fides ante Pauſiſtrato facta eſt, quam coram nuncio ejus Polyxenidas ſua manu ſcripſit, ſe ea, quæ pollicitus eſſet, facturum : ſignoque ſuo impreſſas tabellas miſit. Eo vero pignore velut auctoratum ſibi proditorem ratus eſt. Neque enim eum , qui ſub rege viveret, commiſſurum fuiſſe , ut adverſus ſemetipſum indicia manu ſua teſtata daret. Inde ratio ſimulatæ proditionis compoſita , *Omnem ſe rerum apparatum omiſſurum*, Polyxenidas dicere ; *non remigem , non ſocios navales ad claſſem frequentes habiturum : ſubducturum per ſimulationem reficiendi quaſdam naves , alias in propinquos portus dimiſſurum : paucas ante portum Epheſi in ſolo habiturum. quas , ſi exire res cogeret , objecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in claſſe ſua habiturum Pauſiſtratus audivit , eam ipſe extemplo habuit. partem navium ad Magneſiam ad Sipylum miſſum : perpaucas naves ſubductas eſſe , & navalia tegi : numquam intentius rem navalem adminiſtratam eſſe. Hæc ne pro veris audirentur , animus errore & ſpe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas ſatis omnibus comparatis , nocte remige à Magneſia arceſſito , deductiſque raptim quæ ſubductæ erant navibus , quum diem non tam in apparatu abſumſiſſet , quam quod conſpici proficiſcentem claſſem nolebat ; poſt ſolis occaſum profectus ſeptuaginta navibus tectis, vento adverſo ante lucem Pygela portum tenuit. ubi quum interdiu ob eandem cauſam quieſſet ; nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum juſſo petere , atque inde armatos , qua proximum per agros iter eſſet , Panormum ad tergum hoſtium ducere ; ipſe interim claſſe diviſa , ut ex utraque parte fauces portus teneret , Panormum petit. Pauſiſtratus primo , ut in re necopinata , turbatus parumper , deinde vetus miles celeriter collecto animo , terra melius arceri , quam mari hoſtes poſſe ratus ; armatos duobus agminibus ad promontoria quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt , ducit : inde facile telis ancipitibus hoſtem ſummoturus. id incœptum ejus Nicander à terra miſſus quum turbaſſet, repente mutato conſilio naves conſcendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta , & veluti fuga in naves fieri , quum ſe mari terraque ſimul cernerent circumventos. Pauſiſtratus unam viam ſalutis eſſe ratus , ſi vim facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum poſſet ; poſteaquam conſcendiſſe ſuos vidit , ſequi cæteris juſſis , ipſe princeps concitata nave remis ad oſtium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas , tribus quinqueremibus circumſiſtit. Navis roſtris icta ſupprimitur : telis obcommeatus arceſſendos Halicarnaſſum, partem Samum ad urbem miſit: ut paratus eſſet, quum ſignum aggrediendi à proditore accepiſſet. Polyxenidas augere ſimulando errorem, ſubducit quaſdam naves, alias velut ſubducturus eſſet, navalia reficit: remiges ex hibernis non Epheſum arceſſit, ſed Magneſiam occulte cogit.

Cap. XI. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatæ cauſſa veniſſet, pro ſpeculatore comprehenſus deducitur Panormum ad præfectum. is percunctanti, quid Epheſi ageretur, incertum metu, an erga ſuos haud ſincera fide, omnia aperit: claſſem inſtructam paratamque in portu ſtare: remigium omne

ruuntur propugnatores: inter quos & Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehenſæ; quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. quinque tantum Rhodiæ naves, cum duabus Cois effugerunt; terrore flammæ micantis via ſibi inter confertas naves facta. contis enim binis à prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ ſe portabant. Erythrææ triremes, quum haud procul à Samo Rhodiis navibus, quibus ut eſſent præſidio veniebant, obviæ fugientibus fuiſſent, in Helleſpontum ad Romanos curſum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam porta una per cuſtodes aperta, recepit: & Cyme, aliæque ejuſdem oræ urbes, ad eum metu defecerunt,

Cap. XII. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obſidionem toleraſſet, præſidio regio tutante mœnia, jam omnibus feſſis, Philota quoque præfecto præſidii permittente, magiſtratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. rem diſtinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus quum interveniſſet nuncius Rhodiorum cladis, emiſſa de manibus res eſt. metuens enim Livius, ne ſucceſſu tantæ rei inflatus Polyxenidas, claſſem quæ ad Canas erat opprimeret; Abydi obſidione, cuſtodiaque Helleſponti extemplo relicta, naves, quæ ſubductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam venit. Livius omni claſſe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. quam quum teneri valido regio præſidio audiſſet, nec procul Seleuci caſtra eſſe; depopulatus maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naves impoſita, tantum moratus, dum Eumenes cum claſſe aſſequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades ſimul pavorem, ſimul luctum ingentem fecit. nam præter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiſerant: multis nobilibus ſecutis inter cætera auctoritatem Pauſiſtrati, quæ inter ſuos merito maxima erat. deinde quod fraude, quod à cive potiſſimum ſuo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, & diebus poſt paucis, decem alias præfecto omnium Eudamo miſerunt: quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pauſiſtrato parem; cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythræam primum claſſem applicaverunt. ibi noctem unam morati, poſtero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. Inde quum in proxima Samiæ vellent trajicere, non exſpectato ſolis ortu, paulo poſt increbreſcente vento, & majores jam volvente fluctus, quia pervenire ſe ad eos videbat non poſſe, ad Æthaliam Inſulam trajecit: ut inde poſtero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ deſertum tenuerunt: claſſis cætera noctem totam in alto jactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agreſtibus cognito, hoſtium naves ad Æthaliam ſtare; conſilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exſpectarent claſſem. dilata re (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque quum fruſtra ſtetiſſet, Epheſum rediit. Tum Romanæ naves vacuo ab hoſtibus mari Samum trajecerunt. Eodem & Rhodia claſſis poſt dies paucos venit. quam ut exſpectatam eſſe appareret, profecti extemplo ſunt Epheſum, ut aut decernerent navali certamine, aut ſi detrectaret hoſtis pugnam (quod plurimum intererat ad animos civitatum) timoris confeſſionem exprimerent. Contra fauces portus inſtructa in frontem navium acie ſtetere, poſteaquam nemo adverſus ibat claſſe diviſa, pars in ſalo ad oſtium portus in anchoris ſtetit: pars in terram milites expoſuit. In eos jam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præſidio Epheſi erat, jam mœnibus appropinquantes eruptionem fecit, exutoſque magna parte prædæ, ad mare ac naves redegit. Poſtero die inſidiis medio ferme viæ poſitis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere, inde, quum ea ipſa ſuſpicio, ne quis exiret, deterruiſſet, redierunt ad naves: & terra marique fugientibus certamen hoſtibus, Samum, unde venerat, claſſis repetit. Inde duas ſociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniæ tuendum prætor mittit. Infeſtum id latrocinio Lacedæmonius Hybriſtas cum Juventute Cephallenum faciebat: clauſum jam mare commeatibus Italicis ex quo ſtatum cœli notare gubernatores poſſent, in incertam tempeſtatem miſerunt. Medio in curſu aquilone in ſeptentrionem verſo, exaſperato fluctibus mari jactari cœperunt.

Cap. XIII. Polyxenidas Samum petituros ratus hoſtes, ut ſe Rhodiæ claſſi conjungerent; ab Epheſo profectus, primo ad Myonneſum ſtetit: inde ad Macrin (quam vocant) inſulam trajecit: ut prætervehentis claſſis, ſi quas aberrantes ex agmine naves poſſet, aut poſtremum agmen opportune adoriretur. Poſteaquam ſparſam tempeſtate claſſem vidit, occaſionem primo aggrediendi ratus,

erat.

Cap. XIV. Piræei L. Æmilio Regillo ſuccedenti ad navale imperium Epicrates occurrit. qui audita clade Rhodiorum, quum ipſe duas tantum quinqueremes haberet; Epicratem cum quatuor navibus in Aſiam ſecum reduxit. proſecutæ etiam apertæ Athenienſium naves ſunt. Ægeo mari trajecit. Eodem Timaſicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempeſta venit: deductuſque ad Æmilium, præſidii cauſſa ſe miſſum ait: quod eam oram maris infeſtam onerariis regiæ naves excurſionibus crebris ab Helleſponto atque Abydo facerent.

Trajicienti Æmilio à Chio Samum, duæ Rhodiæ quadriremes miſſæ obviam ab Livio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum poſteaquam ventum eſt, accepta à Livio claſſe, & ſacrificio, ut aſſolet, rite facto, Æmilius concilium advocavit. Ibi C. Livius (is enim eſt primus rogatus ſententiam) *Neminem fidelius dare poſſe conſilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri ſuaderet, quod ipſe ſi in eodem loco eſſet, facturus fuerit. Se in animo habuiſſe tota claſſe Epheſum petere, & onerarias ducere multa ſaburra gravatas, atque eas in faucibus portus ſupprimere. & eo minoris molimenti ea clauſtra eſſe, quod in fluminis modum, longum & anguſtum & vadoſum oſtium portus ſit. Ita ademturum ſe maris uſum hoſtibus fuiſſe, inutilemque claſſem facturum.*

Cap. XV. Nulli ea placere ſententia. Eumenes rex quæſivit, *Quid tandem ubi demerſis navibus frænaſſent clauſtra maris, utrum libera ſua claſſe abſceſſuri inde forent ad opem ferendam ſociis terroremque hoſtibus præbendum? an nihilo minus tota claſſe portum obſeſſuri? Sive enim abſcedant, cui dubium eſſe quin hoſtes extracturi demerſas moles ſint, & minore molimento aperturi portum quam obſtruatur? Sin autem manendum ibi nihilominus ſit, quid attinere claudi portum? Quin contra, illos tutiſſimo portu, opulentiſſima urbe fruentes, omnia Aſia præbente, quieta æſtiva acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempeſtatibuſque objectos, omnium inopes in aſſidua ſtatione futuros: ipſos magis alligatos impeditoſque, ne quid eorum quæ agenda ſint, poſſint agere, quam ut hoſtes clauſos habeant.* Eudamus præfectus Rhodiæ claſſis, magis eam ſibi diſplicere ſententiam oſtendit, quam ipſe quid cenſeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omiſſa in præſentia Epheſo, *Mittendam navium partem in Lyciam* cenſuit: *& Patara, caput gentis, in ſocietatem adjungendam. in duas res magnas id uſui fore & Rhodios pacatis contra inſulam ſuam terris, to-* Miletus, Myndus, Halicarnaſſus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut eſt ventum; ſimul & ad quam rem miſſus eſſet, iis expoſuit, & conſuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam quam habebat claſſem, aſſumptis tribus quadriremibus navigat Patara. Primo ſecundus ventus ad ipſam urbem ferebat eos: ſperabantque ſubito terrore aliquid moturos. poſteaquam circumagente ſe vento fluctibus dubiis volvi cœptum eſt mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: ſed neque circa urbem tuta ſtatio erat, nec ante hoſtium portus in ſalo ſtare poterant; aſpero mari & nocte imminente. Prætervecti mœnia, portum Phœnicunta, minus duum millium ſpacio inde diſtantem, petiere, navibus à maritima vi tutum: ſed altæ rupes inſuper imminebant, quas celeriter oppidani aſſumptis regiis militibus quos in præſidio habebant, ceperunt. adverſus quos Livius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca; Iſſæos auxiliares, & Smyrnæorum expeditos juvenes miſit. Ii, dum miſſilibus primo, & adverſus paucos levibus excurſionibus laceſſebatur magis quam conſerebatur pugna, ſuſtinuerunt certamen. poſteaquam plures ab urbe affluebant, & jam omnis multitudo effundebatur, timor inceſſit Livium, ne & auxiliares circumvenirentur, & navibus etiam ab terra periculum eſſet: ita non milites ſolum, ſed etiam navales ſocios, remigum turbam, quibus quiſque poterat telis, armatos in prælium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites ſolum aliquot, ſed L. Apuſtius tumultuario prælio cecidit. poſtremo tamen fuſi fugatique ſunt Lycii, atque in urbem compulſi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Thelmeſſicum profecti ſinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omiſſa Patara amplius tentandi ſpe, Rhodii domum dimiſſi ſunt. Livius prætervectus Aſiam, in Græciam tranſmiſit, ut conventis Scipionibus (qui tum circa Theſſaliam erant) in Ita-

tis viribus incumbere in unius belli, quod adverſus Antiochum ſit, curam poſſe: & eam claſſem, quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur. Hæc maxime movit ſententia. placuit tamen Regillum tota claſſe evehi ad portum Epheſi, ad inferendum hoſtibus terrorem.

Cap. X V I. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis, & duabus apertis Smyrnæis, in Lyciam eſt miſſus; Rhodum prius juſſus adire, & omnia cum iis communicare conſilia. Civitates quas prætervectus eſt,

liam trajiceret.

Cap. X V I I. Æmilius poſteaquam omiſſas in Lycia res, & Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipſe ab Epheſo repulſus tempeſtate irrito incepto Samum reverriſſet, turpe ratus, tentata fruſtra Patara eſſe, proficiſci eo tota claſſe, & ſumma vi aggredi urbem ſtatuit. Miletum & cæteram oram ſociorum prætervecti, in Bargylietico ſinu exſcenſionem ad Jaſſum fecerunt. Urbem regium tenebat præſidium: agrum circa Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Miſſis deinde qui per colloquia principum & magiſtratuum tentarent animos,

mos, poſteaquam nihil in poteſtate ſua reſponderunt eſſe, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Jaſſenſium exules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare inſtiterunt, *Ne urbem & vicinam ſibi & cognatam innoxiam perire ſinerent. Sibi exilii nullam aliam cauſſam eſſe, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipſi pulſi ſint, teneri eos qui in urbe maneant. omnium Jaſſenſium unam mentem eſſe, ut ſervitutem regiam effugerent.* Rhodii moti precibus, Eumene etiam rege aſſumpto, ſimul ſuas neceſſitudines commemorando, ſimul obſeſſæ regio præſidio urbis cauſſam miſerando, pervicerunt, ut oppugnatione abſiſteretur. profecti inde pacatis cæteris, quum oram Aſiæ legerent, Loryma (portus adverſus Rhodum eſt) pervenerunt. Ibi in principiis ſermo primo inter tribunos militum ſecretus oritur, deinde ad aures ipſius Æmilii pervenit, abduci claſſem ab Epheſo, ab ſuo bello: ut ab tergo liber relictus hoſtis, in tot propinquas ſociorum urbes omnia impune conari poſſet. Movere ea Æmilium: vocatoſque Rhodios quum percunctatus eſſet, utrumnam Pataris univerſa claſſis in portu ſtare poſſet, quum reſpondiſſent, non poſſe; cauſſam nactus omittendæ rei, Samum reducit naves.

Cap. XVIII. Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Ætolide continuiſſet, partim ſociis ferendo opem, partim quos in ſocietatem pellicere non poterat depopulandis; tranſire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, ſtatuit. Ad Elæam primo infeſtis ſignis acceſſit: deinde omiſſa oppugnatione urbis, agros hoſtiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandam. Attalus primo ſtationibus ante urbem poſitis, & excurſionibus equitum leviſque armaturæ, magis laceſſebat, quam ſuſtinebat hoſtem. poſtremo quum per claſſe Elæam petit: Inde quum præſto fuiſſent equites peditumque expediti: præſidio eorum tutus, priuſquam hoſtes ſentirent aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rurſus levia per excurſiones prælia fieri cœpta; Eumene ſummæ rei diſcrimen haud dubie detrectante. Paucos poſt dies Romana Rhodiaque claſſis, ut regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi expoſuiſſe copias Elææ, & tot claſſes in unum conveniſſe portum, Antiocho allatum eſt; & ſub idem tempus audivit, conſulem cum exercitu jam in Macedonia eſſe, pararique quæ ad tranſitum Helleſponti opus eſſent; tempus veniſſe ratus, prius quam terra marique ſimul urgeretur, agendi de pace; tumulum quendam adverſus Elæam caſtris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem ſex millia equitum) in campos ſub ipſa Elææ mœnia deſcendit: miſſo caduceatore ad Æmilium, velle ſe de pace agere.

Cap. XIX. Æmilius Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, concilium habuit. Rhodii haud aſpernari pacem: Eumenes *Nec honeſtum eſſe* dicere, *eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi poſſe. Qui enim*, inquit, *aut honeſte incluſi mœnibus & obſeſſi leges pacis accipiemus? aut cui rata iſta pax erit, quam ſine conſule, non ex auctoritate ſenatus, injuſſu populi Romani peregerimus? Quæro enim, pace per te facta, rediturusne extemplo in Italiam ſis, claſſem exercitumque deducturus? aut exſpectaturus, quid de ea re conſuli placeat, quid ſenatus cenſeat, aut populus jubeat? Reſtat ergo, ut maneas in Aſia, & rurſus in hiberna copiæ reductæ, omiſſo bello, exhauriant commeatibus præbendis ſocios: deinde (ſi ita viſum ſit iis penes quos poteſtas fuerit) inſtauremus novum de integro bellum. quod poſſumus, ſi ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem Diis volentibus perfeciſſe.* Hæc ſententia vicit, reſponſumque Antiocho eſt, ante conſulis adventum levia certamina expertus, nulla parte virium ſe parem eſſe, intra mœnia ſe recepiſſet, obſideri urbs cœpta eſt. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde, haud procul Seleuci caſtris, ad caput Cayci amnis ſtativa habuit, cum magno exercitu miſto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admiſtis, ad pervaſtandum paſſim Pergamenum agrum miſit. Quæ poſteaquam Samum ſunt nunciata, primo Eumenes advocatos domeſtico bello cum de pace agi non poſſe. Antiochus pace nequicquam tentata, vaſtatis Elæenſium primum; deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum, hoſtiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Aſiæ major regiis militibus parta eſt præda. Eodem Adramytteum, ut urbi præſidio eſſent, navibus circumvecti, Æmilius & Eumenes venerunt.

Cap. X X. Per eoſdem forte dies Elæam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus

bus his copiis præpoſito, acceſſerunt. quos egreſſos navibus obviam miſſi ab Attalo, nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes & periti belli erant, & ipſe dux Philopœmenis, ſummi tum omnium Græcorum imperatoris diſcipulus. qui biduum ſimul ad quietem hominum equorumque, & ad viſendas hoſtium ſtationes, quibus locis temporibuſque accederent, reciperentque ſeſe, ſumpſerunt. Ad radices fere collis, in quo poſita eſt urbs, regii ſuccedebant. ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in ſtationes quidem qui procul jacularetur, excurrente. Poſtquam ſemel compulſi metu ſe mœnibus incluſerunt, contemptus eorum, & inde negligentia apud regios oritur; non ſtratos, non infrænatos magna pars habebant equos. paucis ad arma & ordines relictis, dilapſi cæteri ſparſerant ſe toto paſſim campo: pars in juveniles luſus laſciviamque verſi, pars veſcentes ſub umbra, quidam ſomno etiam ſtrati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma ſuos capere, & ad portam præſto eſſe jubet: ipſe Attalum adiit, & in animo ſibi eſſe dixit, hoſtium ſtationem tentare. Ægre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adverſus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret; porta egreſſus, haud procul ſtatione hoſtium occaſionem opperiens conſedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam audaciam credere eſſe: & hoſtes pauliſper in eos verſi, ut nihil moveri viderunt, nec ipſi quicquam ex ſolita negligentia, inſuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu ſuos, velut ad ſpectaculum modo eductos, continuit: poſteaquam dilapſos ab ordinibus hoſtes vidit, peditibus quantum accelerare poſſent, ſequi juſſis, ipſe princeps inter equites cum turma ſua quam poſſet effuſiſſimis habenis, clamore ab omni ſimul pedite atque equite ſublato, ſtationem ho-

Cap. XXI. Poſtero die regiæ magis compoſitæ & ordinatæ ſtationes, quingentis paſſibus longius ab urbe poſuerunt caſtra: & Achæi eodem ferme tempore atque in eundem locum proceſſerunt. Per multas horas intenti utrimque, velut jam futurum impetum exſpectavere: poſteaquam haud procul occaſu ſolis redeundi in caſtra tempus erat, regii ſignis collatis abire agmine ad iter magis quam ad pugnam compoſito cœpere. Quievit Diophanes, dum in conſpectu erant. deinde eodem, quo pridie, impetu in poſtremum agmen incurrit: tantumque rurſus pavoris ac tumultus incuſſit, ut quum terga cæderentur, nemo pugnandi cauſſa reſtiterit: trepidanteſque, & vix ordinem agminis ſervantes, in caſtra compulſi ſunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere caſtra coëgit. Antiochus poſteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum veniſſe audivit; ea quidem urbe abſtinuit; depopulatus agros. Peræam inde, coloniam Mitylenæorum expugnavit. Cotton, & Corylenus, & Aphrodiſias, & Crene, primo impetu captæ ſunt. inde per Thyatira Sardeis rediit. Seleucus in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præſidio erat. Claſſis Romana cum Eumene Rhodiiſque, Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes, ad inſulam quam Bachium vocant, (imminet urbi Phocenſium) appulerunt, & quibus ante abſtinuerant templis, ſigniſque (egregie autem exornata inſula erat) quum hoſtiliter diripuiſſent, ad ipſam urbem tranſmiſerunt. eam diviſis inter ſe partibus quum oppugnarent, & viderent, ſine operibus, armis, ſcaliſque, capi non poſſe; miſſum ab Antiocho præſidium trium millium armatorum quum intraſſet urbem; extemplo oppugnatione omiſſa, claſſis ad inſulam ſe recepit; nihil aliud quam depopulato circa urbem hoſtium improviſo invadit. Non homines ſolum, ſed equi etiam territi, quum vincula abrupiſſent, trepidationem & tumultum inter ſuos fecerunt, pauci ſtabant impavidi equi: eos ipſos non ſternere, non infrænare, aut aſcendere facile poterant; multo majorem quam pro numero equitum, terrorem Achæis inferentibus. Pedites vero ordinati & præparati ſparſos per negligentiam, & ſemiſomnes prope adorti ſunt: cædes paſſim fugaque per campos facta eſt. Diophanes ſecutus effuſos quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto (ſpectaverant enim è mœnibus Pergami non viri modo, ſed fœminæ etiam) in præſidium urbis rediit.

ſtium agro.

Cap. XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & præparare conſuli atque exercitui, quæ ad tranſitum Helleſponti opus eſſent: Romanam Rhodiamque claſſem redire Samum, atque ibi in ſtatione eſſe, ne Polyxenidas ab Epheſo moveret. Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius frater prætoris deceſſit. Rhodii, celebratis exſequiis, adverſus claſſem quam fama erat, ex Syria venire, tredecim ſuis navibus & una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum ut ibi in ſtatione eſſent, profecti ſunt. Biduo ante quam Eudamus cum claſſe à Samo veniret, tredecim à Rhodo naves cum Pamphiliade præfecto adverſus eandem Syriacam claſſem miſſæ, aſſumptis navibus quatuor, quæ Cariæ præſidio erant, oppugnantibus regiis, Dædala & quædam alia parva caſtella obſidione exemerunt. Eudamum confeſtim exire placuit. additæ huic quoque ſunt ad eam claſſem, quam habebat, ſex apertæ naves. Profectus quum quantum accelerare poterat, maturaſſet; ad portum, quem Megiſten vocant, prægreſſos conſequitur. inde uno agmine Phaſelidem quum veniſſent; optimum viſum eſt ibi hoſtem opperiri.

Cap. XXIII. In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaſelis eſt: prominet penitus in altum, conſpiciturque prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul navium præbet proſpectum. eo maxime, ut in obvio claſſi hoſtium eſſent, electus locus eſt. Cæterum quod non providerunt, & loco gravi & tempore anni (medium enim æſtatis erat) ad hoc inſolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges cœperunt. cujus peſtilentiæ metu profecti, quum præterveherentur Pamphylium ſinum, ad Eurymedontem amnem appulſa claſſe, audiunt ab Aſpendiis ad Sidam jam hoſtes eſſe. Tardius navigaverant regii, adverſo tempore Eteſiarum, quod velut ſtatum Favoniis ventis eſſet. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, quatuor triremes fuere. Regia claſſis ſeptem & triginta majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat. præter has decem triremes erant. & alii adeſſe hoſtes ex ſpecula quadam cognovere. Utraque claſſis poſtero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, è portu movit: & poſteaquam ſuperavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum; extemplo & conſpecti ab hoſtibus ſunt, & ipſi eos viderunt. Ab regio ſiniſtro cornu, quod ab alto objectum erat, Annibal, dextro Apollonius purpuratorum unus præerat. & jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. prima prætoria navis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphilidas mediæ claſ-

ter ſe, jam in dextro cornu adverſus Annibalem pugnabatur.

Cap. XXIV. Sed momento temporis, & navium virtus & uſus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempſit. nam & in altum celeriter evectæ naves, locum poſt ſe quæque venienti ad terram dedere: & ſi qua concurrerat roſtro cum hoſtium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines diſcurſu prætervecta, in puppim impetum dabat. maxime exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia nave uno ictu demerſa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hoſtium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maxime Annibal, cæteris omnibus longe præſtantem, urgebat: & circumveniſſet, ni ſigno ſublato ex prætoria nave, (quo diſperſam claſſem in unum colligi mos erat) omnes quæ in dextro cornu vicerant naves, ad opem ferendam ſuis concurriſſent. tum & Annibal, quæque circa eum erant naves, capeſſunt fugam: nec inſequi Rhodii, ex magna parte ægris, & ob id celerius feſſis remigibus, potuerunt. Quum in alto ubi ſubſtiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hoſtes claudas mutilaſque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abſcedentes; è turri prætoriæ navis ſilentio facto, *Exſurgite*, inquit, *& egregium ſpectaculum capeſſite oculis!* Conſurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hoſtium; prope una voce exclamavere omnes, ut ſequerentur. Ipſius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam & Chariclitum inſequi, quoad putarent tutum, juſſit. Aliquamdiu ſecuti ſunt: poſteaquam terræ appropinquabat Annibal, veriti ne includerentur vento in hoſtium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quæ primo concurſu icta erat, ægre Phaſelidem pertraxerunt. Inde Rhodum, non tam victoria læti, quam alius alium accuſantes, quod quum potuiſſet, non omnis ſummerſa aut capta claſſis hoſtium foret, redierunt. Annibal ictus uno prælio ſi præerat. Eudamus poſteaquam hoſtium aciem inſtructam & paratam ad concurrendum vidit; & ipſe in altum evehitur, & deinceps, quæ ſequebantur, ſervantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum præbuit. nam nec ſic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari poſſet: & feſtinans ipſe præpropere cum quinque ſolis navibus Annibali occurrit. cæteri quia in frontem dirigere juſſi erant, non ſequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat: trepidantibuſque iis in-

adverſo, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, quum conjungi veteri regiæ claſſi quam primum cuperet. Et id ne ei facere liberum eſſet, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus roſtratis ad Patara & Megeſten portum miſerunt. Eudamum cum ſeptem navibus maximis ex ea claſſe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos juſſerunt: ut quantum conſilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

Cap. XXV. Magnam lætitiam Romanis jam prius nuncius victoriæ, deinde adventus attulit Rhodiorum. & apparebat, ſi ea cura Rhodiis dempta eſſet, vacuos eos tuta ejus regionis maria præſtituros. ſed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abſcedere cuſtodia Ioniæ atque Æolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam claſſem quæ circa Patara erat, miſerunt. Antiochus non civitatum modo, quæ circa ſe erant, contrahebat præſidia, ſed ad Pruſiam Bithyniæ regem miſerat legatos literaſque, quibus tranſitum in Aſiam Romanorum increpabat: *Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum uſquam orbis terrarum, niſi Romanum imperium eſſet. Philippum & Nabin expugnatos, ſe tertium peti. ut quiſque proximus ab oppreſſo ſit, per omneis, velut continens incendium, pervaſurum. Ab ſe, gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam ſervitutem conceſſiſſet.* His motum Pruſiam literæ Scipionis conſulis, ſed magis ejus fratris Africani, ab ſuſpicione tali averterunt. qui præter conſuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum ſociorum majeſtatem, domeſticis ipſe exemplis Pruſiam ad promerendam amicitiam ſuam compulit. *Regulos ſe acceptos in fidem in Hiſpania reges reliquiſſe. Maſaniſſam non in patrio modo locaſſe regno, ſed in Syphacis, à quo ante expulſus fuiſſet, regnum impoſuiſſe. & eſſe eum non Africæ modo regum longe opulentiſſimum, ſed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majeſtate vel viribus parem. Philippum & Nabin hoſtes & bello ſuperatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam ſtipendium remiſſum, & filium obſidem redditum: & quaſdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepiſſe eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuiſſe; niſi eum ſuus primo furor, deinde fraus Ætolorum abſumpſiſſet.* Maxime confirmatus eſt animus regis, poſteaquam ad eum C. Livius, qui prætor ante claſſi præfuerat, legatus ab Roma venit; & edocuit, quanto & ſpes victoriæ cer- ſet. Erat tamen momentum in præſentia ſpei: quod & magnam partem Rhodiæ claſſis circa Patara eſſe, & Eumenem regem cum omnibus navibus ſuis conſuli obviam in Helleſpontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos claſſis Rhodia, ad Samum per occaſionem fraude præparatam abſumpta. His fretus, Polyxenida cum claſſe ad tentandam omni modo certaminis fortunam miſſo, ipſe copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium mari imminens, abeſt à vetere Colophone duo ferme millia paſſuum) & ipſam urbem ſuæ eſſe poteſtatis volebat; adeo propinquam Epheſo, ut nihil terra marive ageret, quod non ſubjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis eſſet: quos audita obſidione non dubitabat ad opem ferendam ſociæ urbi claſſem à Samo moturos. eam occaſionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggreſſus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas & aggerem muro injunxit, & teſtudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium, fidem prætoris populique Romani implorantes, miſerunt. Æmilium & Sami ſegnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem quam Polyxenidam bis nequicquam ab ſe provocatum, poteſtatem pugnæ facturum eſſe: & turpe exiſtimabat, Eumenis claſſem adjuvare conſulem ad trajiciendas in Aſiam legiones: ſe Colophonis obſeſſæ auxilio incertam finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eum Sami, cupientem proficiſci in Helleſpontum, cunctique inſtare & dicere, *Quanto ſatius eſſe vel ſocios obſidione eximere, vel victam jam ſemel claſſem vincere iterum, totamque maris poſſeſſionem hoſti eripere, quam deſertis ſociis, tradita Antiocho Aſia terra marique, in Helleſpontum, ubi ſatis eſſet Eumenis claſſis, ab ſua parte belli diſcedere.*

Cap. XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, conſumptis jam omnibus, Chium parabant trajicere. id erat horreum Romanis:

tior Romanis quam Antiocho, & amicitia ſanctior firmiorque apud Romanos futura eſſet.

Cap. XXVI. Antiochus poſteaquam à ſpe ſocietatis Pruſiæ decidit, Epheſum ab Sardibus eſt profectus ad claſſem, quæ per aliquot menſes inſtructa ac parata fuerat, viſendam: magis quia terreſtribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat ſuſtineri non poſſe, quam quod res navalis ipſa per ſe aut tentata ſibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ eſ-

eoque omnes ex Italia miſſæ onerariæ dirigebant curſum. Circumvecti ab urbe ad averſa inſulæ, (objecta aquiloni, ad Chium & Erythras ſunt) quum pararent trajicere, literis certior fit prætor, frumenti vim magnam Chium ex Italia veniſſe; vinum portantes naves tempeſtatibus retentas eſſe. Simul allatum eſt, Teios regiæ claſſi benigne commeatus præbuiſſe: quinque millia vaſorum vini eſſe pollicitos. Teum ex medio curſu claſſem repente avertit: aut volentibus iis uſurus commeatu parato hoſtibus, aut ipſos pro hoſtibus habiturus. Quum direxiſſent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonneſum apparuerunt. quas primo ex claſſe regia prætor eſſe ratus, inſtitit ſequi. apparuit inde, piraticas celoces & lembos eſſe. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda revertentes, poſteaquam videre ex alto claſſem, in fugam verterunt. & celeritate ſuperabant, levioribus & ad id fabrefactis navigiis, & propiores terræ erant. Itaque priuſquam appropinquaret claſſis, Myonneſum perfugerunt. unde ſe à portu ratus abſtracturum naves, ignarus loci ſequebatur prætor. Myonneſus promontorium inter Teum Samumque eſt. ipſe collis eſt in modum metæ, in acutum cacumen à fundo ſatis lato faſtigiatus: à continenti arctæ ſemitæ aditum habet: à mari exeſæ fluctibus rupes claudunt; ita ut quibuſdam locis ſuperpendentia ſaxa plus in altum quam quæ in ſtatione ſunt naves, promineant. Circa ea appropinquare non auſæ naves, ne ſub ictu ſuperſtantium in rupibus piratarum eſſent, diem trivere. tandem ſub noctem vano incepto quum abſtitiſſent, Teum poſtero die acceſſere: & in portu qui ab tergo urbis eſt (Geræſticum ipſi appellant) navibus conſtitutis prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emiſit.

Cap. XXVIII. Teji quum in oculis populatio eſſet, oratores cum infulis & velamentis ad Romanum miſerunt. quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hoſtilis adverſus Romanos, *& juviſſe eos commeatu claſſem hoſtium* arguit, *& quantum vini Polyxenidæ promiſiſſent. quæ ſi eadem claſſi Romanæ darent, revocaturum ſe à populatione militem: ſin minus, pro hoſtibus eos habiturum.* Hoc tam triſte reſponſum quum retuliſſent legati, vocatur in concionem à magiſtratibus populus, ut quid agerent, conſultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia claſſe à Colophone profectus poſteaquam moviſſe à Samo Romanos audivit, & ad Myon-

quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent: ex cætera claſſe, ſicut ad Panormum fecerat, armatis in littora expoſitis, terra, marique ſimul hoſtes opprimere. quod non vanum ei conſilium fuiſſet, ni quum Teji facturos ſe imperata promiſiſſent, ad accipiendos commeatus aptius viſum eſſet Romanis in eum portum, qui ante urbem eſt, claſſem tranſire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus oſtendiſſe, quum forte duæ naves in arcto oſtio implicitos remos fregiſſent. & inter alia id quoque movit prætorem, ut traduceret claſſem, quod ab terra periculum erat; haud procul inde Antiocho ſtativa habente.

Cap. XXIX. Traducta claſſe ad urbem, ignaris omnibus egreſſi milites nautæque ſunt, ad commeatus & vinum maxime dividendum in naves; quum medio forte diei agreſtis quidam ad prætorem adductus nunciat; alteram jam diem claſſem ſtare ad inſulam Macrin, & paulo ante viſas quaſdam moveri tamquam ad profectionem naves. Re ſubita perculſus prætor, tubicines canere jubet, ut ſi qui per agros palati eſſent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites, nautaſque in naves. Haud ſecus quam in repentino incendio aut capta urbe trepidatur: aliis in urbem currentibus ad ſuos revocandos, aliis ex urbe naves curſu repetentibus: incertiſque clamoribus (quibus ipſis tubæ obſtreperent) turbatis imperiis, tandem concurſum ad naves eſt. Vix ſuam quiſque noſcere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret, ni partibus diviſis Æmilius cum prætoria nave primus è portu in altum evectus, excipiens inſequenteis ſuo quamque ordine in frontem inſtruxiſſet: Eudamus Rhodiaque claſſis ſubſtitiſſent ad terram, ut & ſine trepidatione conſcenderent, & ut quæque parata eſſet, exiret navis. Ita & explicuere ordinem primæ in conſpectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis eſt: inſtructaque acies velut cerneneſum piratas perſecutos, Teorum agrum depopulari, naves in Geræſtico portu ſtare; ipſe adverſus Myonneſum in inſula (Macrin nautici vocant) anchoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans quid hoſtes agerent; primo in magna ſpe fuit, quemadmodum Rhodiam claſſem ad Samum circumſeſſis ad exitum faucibus portus expugnaſſet, ſic & Romanam expugnaturum. nec eſt diſſimilis natura loci. Promontoriis coëuntibus inter ſe ita clauditur portus, ut vix duæ ſimul inde naves poſſint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, & denis navibus ad promontoria ſtantibus,

ret regios, in altum proceſſit. inter Myonneſum & Corycum promontorium erant, quum hoſtem conſpexere. Et regia claſſis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, & ipſa aciem adverſam explicuit; tantum lævo evecta cornu, ut amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum poſſet. quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non poſſe exæquare ordinem Romanos, & tantum non jam circumiri à dextro cornu; concitat naves, (& erant Rhodiæ naves longe omnium celerrimæ tota claſſe) æquatoque cornu, prætoriæ navi, in qua Polyxenidas erat, ſuam objecit.

Cap. XXX. Jam totis claſſibus ſimul ab omni parte pugna conſerta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & viginti erant. Hoſtium claſſis undenonaginta navium fuit; & maximæ formæ naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium & virtute militum Romani longe Rhodios præſtabant: Rhodiæ naves agilitate & arte gubernatorum & ſcientia remigum. Maximo tamen hoſtibus terrori fuere, quæ ignes præ ſe portabant: & quod unum iis ad Panormum circumventis ſaluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adverſi regiæ naves, ne prora concurrerent, quum declinaſſent, neque ipſæ ferire roſtro hoſtem poterant, & obliquas ſe ipſæ ad ictus præbebant. & ſi qua concurrerat, obruebatur infuſo igni; magiſque ad incendium, quam ad prælium, trepidabant. Plurimum tamen, quæ ſolet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hoſtium Romani quum rupiſſent, circumvecti ab tergo, pugnantibus adverſus Rhodios regiis ſeſe objecere: momentoque temporis & media acies Antiochi, & lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars integra, ſociorum magis clade quam ſuo periculo terrebatur. cæterum poſteaquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ relictis ſociis vela dantem videre; ſublatis raptim dolonibus (& erat ſecundus petentibus Epheſum ventus) capeſſunt fugam: quadraginta duabus navibus in ea pugna amiſſis, quarum decem & tres captæ in poteſtatem hoſtium venerunt, cæteræ incenſæ aut demerſæ. Romanorum duæ naves fractæ ſunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta, memorabili caſu. nam quum roſtro percuſſiſſet Sidoniam navem, anchora ictu ipſo excuſſa è nave ſua

tentare. Nec Lyſimachiam tantum hoſtibus tradidit poſt adverſam navalem pugnam, ſed etiam Colophonis obſidione abſceſſit, & Sardeis recepit ſe: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arceſſerent, & quocumque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam conſilium, ut acie dimicaret Intentus, miſit. Regillus Æmilius poſt victoriam navalem profectus Epheſum, directis ante portum navibus, quum confeſſionem conceſſi maris ultimam hoſti expreſſiſſet, Chium, quo, ante navale prælium, curſum à Samo intenderat, navigat. ibi naves in prælio quaſſatas quum refeciſſet, L. Æmilium Scaurum cum triginta navibus Helleſpontum ad exercitum trajiciendum miſit: Rhodias parte prædæ & ſpoliis navalibus decoratas domum redire jubet. Rhodii impigre prævertere, ad trajiciendaſque copias conſulis iere: atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Claſſis Romana ab Chio Phocæam trajecit. in ſinu maris intimo poſita hæc urbs eſt, oblonga forma. duum millium & quingentorum paſſuum ſpacium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipſi appellant. mille & ducentos paſſus ibi latitudo patet. inde in altum lingua mille paſſuum excurrens medium fere ſinum velut nota diſtinguit, ubi cohæret faucibus anguſtis, duos in utramque regionem verſos portus tutiſſimos habet. qui in meridiem vergit, Nauſtathmos ab re appellatur, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipſum Lamptera eſt.

Cap. XXXII. Hos portus tutiſſimos quum occupaſſet Romana claſſis; priuſquam aut ſcalis, aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos cenſuit prætor qui principum magiipſa catena e nave illa, unco dente velut manu ferrea injecta alligavit alterius proram: inde tumultu injecto quum divellere ſe ab hoſte cupientes inhiberent Rhodii, tractum anchorale & implicitum remis, latus alterum deterſit, & debilitatam ea ipſa quæ icta cohæſerat, navim cepit. hoc maxime modo ad Myonneſum navali prælio pugnatum eſt.

Cap. XXXI. Quo territus Antiochus, quia poſſeſſione maris pulſus, longinqua tueri diffidebat ſe poſſe, præſidium ab Lyſimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipſa poſtea docuit, conſilio juſſit. non enim tueri ſolum Lyſimachiam à primo impetu Romanorum facile erat: ſed obſidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obſidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim ſpem pacis per occaſiones

ſtratuumque animos tentarent. poſteaquam obſtinatos vidit, duobus ſimul locis oppugnare eſt adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa Deum aliquantum tenebant loci. ea prius ariete admoto, quatere muros turreſque cœpit. deinde quum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries, & jam utrimque ſternebantur muri. ad quorum caſum quum impetum Romani milites per ipſam ſtragem ruinarum facerent; alii ſcalis etiam aſcenſum in muros tentarent; adeo obſtinate reſtiterunt oppidani, ut facile appareret plus in armis & virtute, quam in mœnibus auxilii eſſe. coactus ergo periculo militum prætor, receptui cani juſſit, ne objiceret incautos furentibus deſperatione ac rabie. Diremto prælio, ne tum quidem ad quietem verſi. ſed undique omnes ad munienda & obmolienda, quæ ruinis ſtrata erant, concurrerunt. Huic operi intentis ſupervenit Q. Antonius, à prætore miſſus: qui caſtigata pertinacia eorum, *Majorem curam Romanis quum illis* oſtenderet *eſſe; ne in perniciem urbis pugnaretur. ſi abſiſtere furore vellent, poteſtatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem veniſſent, ſe tradendi.* Hæc quum audiſſent, quinque dierum ſpacio ad deliberandum ſumpto, tentata interim ſpe auxilii ab Antiocho, poſteaquam legati miſſi ad regem, nihil in eo eſſe præſidii, retulerunt; tum portas aperuerunt, pacti ne quid hoſtile paterentur. Quum ſigna in urbem inferrentur, & pronunciaſſet prætor, parci ſe deditis velle; clamor undique eſt ſublatus, *indignum facinus eſſe, Phocæenſes nunquam fidos ſocios, ſemper infeſtos hoſtes, impune eludere.* ab hac voce (velut ſigno à prætore dato) ad diripiendam urbem paſſim diſcurrerunt. Æmilius primo reſiſtere & revocare, dicendo, captas, non deditas, diripi urbes: & in his tamen arbitrium eſſe imperatoris, non militum. Poſteaquam ira & avaritia imperio potentiora erant; præconibus per urbem miſſis, liberos omnes in forum ad ſe convenire jubet, ne violarentur: & in omnibus quæ ipſius poteſtatis fuerunt, fides conſtitit prætoris. Urbem agroſque & ſuas leges iis reſtituit: & quia jam hiems appetebat, Phocææ portus ad hibernandum claſſi delegit.

Cap. XXXIII. Per idem fere tempus conſuli tranſgreſſo Æniorum Maronitarumque fines nunciatur, victam regiam claſſem ad Myonneſum, relictamque à præſidio Lyſimachiam eſſe. Id multo quam de navali victoria lætius fuit; utique poſteaquam eo venerunt; refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit. ubi inopiam ultimam, laboremque in obſidenda urbe ſibi propoſuerant. Ibi paucos dies ſtativa habuere, ut impedimenta ægrique conſequerentur, qui paſſim per omnia Thraciæ caſtella feſſi morbis ac lon-
rant ab exercitu: cauſſaque & is ipſe moræ erat, dum conſequeretur.

Cap. XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in caſtra venerat, Byzantius Heraclides; de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore magnam ei ſpem attulit mora & cunctatio Romanorum: quos ſimul Aſiam attigiſſent, effuſo agmine ad caſtra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire conſulem, quam P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat. In eo maximam ſpem habebat, præterquam quod & magnitudo animi & ſatietas gloriæ, placabilem eum maxime faciebat. notumque erat gentibus, qui victor ille in Hiſpania, qui deinde in Africa fuiſſet: etiam quod filius ejus captus in poteſtate regis erat. Is ubi & quando, & quo caſu captus ſit, ſicut pleraque alia, parum inter auctores conſtat. alii principio belli à Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, poſteaquam tranſitum in Aſiam eſt, cum turma Fregellana miſſum exploratum ad regia caſtra, effuſo obviam equitatu quum reciperet ſeſe, in eo tumultu delapſum equo cum duobus equitibus oppreſſum, ita ad regem deductum eſſe. Illud ſatis conſtat, ſi pax cum populo Romano maneret, hoſpitiumque privatim regi cum Scipionibus eſſet, neque liberalius neque benignius haberi, colique adoleſcentem, quam cultus eſt, potuiſſe. Ob hæc quum adventum P. Scipionis legatus exſpectaſſet, ubi is venit, conſulem adit, petitque ut mandata audiret.

Cap. XXXV. Advocato frequenti conſilio legati verba ſunt audita. Is multis ante legationibus nequicquam ultro citroque de pace miſſis, *Eam ipſam fiduciam impetrandi ſibi eſſe* dixit, *quod priores legati nihil impetraſſent. Smyrnam enim & Lampſacum, & Alexandriam Troadem, & Lyſimachiam in Europa, jactatas in illis diſceptationibus eſſe. quarum Lyſimachia jam ceſſiſſe regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas quæ in Aſia ſint, civitates, tra-*

gitudine viæ relicti erant. Receptis omnibus, ingreſſi rurſus iter per Cherſoneſum, Helleſpontum perveniunt. ubi omnibus cura regis Eumenis ad traiiciendum præparatis, velut in pacata littora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, ſine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos; conceſſum ſibi tranſire cernentibus in Aſiam: quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Helleſpontum aliquamdiu habuerunt: quia dies forte, quibus ancilia moventur, religioſi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxe-

dere paratum eſſe: & ſi quas alias Romani quod ſuarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. impenſæ quoque in bellum factæ partem dimidiam regem præſtiturum populo Romano. Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *Ut memores rerum humanarum, & ſuæ fortunæ moderarentur, & aliam ne urgerent. Finirent Europa imperium. id quoque immenſum eſſe. Parari ſingula acquirendo facilius potuiſſe, quam univerſa teneri poſſe. quod ſi Aſiæ quoque partem aliquam abſtrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant; vinci ſuam temperantiam Romana cupiditate, pacis*

&

& concordiæ cauſſa regem paſſurum. Ea quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis viſa. *Nam & impenſam quæ in bellum facta eſſet, omnem præſtare regem æquum cenſebant; cujus culpâ bellum excitatum eſſet. &, non Ionia modo atque Æolide deduci debere præſidia regia: ſed, ſicut Græcia omnis liberata eſſet, ita quæ in Aſia ſint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non poſſe, quam ut cis Taurum montem poſſeſſione Aſiæ Antiochus cedat.*

Cap. XXXVI. Legatus poſteaquam nihil æqui in conſilio impetrare ſe cenſebat; privatim (ſic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum conatus, Omnium primum filium ei ſine pretio redditurum regem dixit: deinde ignarus & animi Scipionis & moris Romani, auri pondus ingens eſt pollicitus, & nomine tantum regio excepto, ſocietatem omnis regni; ſi per eum pacem impetraſſet. Ad ea Scipio: *Quod Romanos omneis, quod me ad quem miſſus es, ignoras, minus miror: quum te fortunam ejus à quo venis, ignorare cernam. Lyſimachia tenenda erat, ne Cherſoneſum intraremus: aut ad Helleſpontum obſiſtendum, ne in Aſiam trajiceremus; ſi pacem tamquam ab ſollicitis de belli eventu petituri eratis. Conceſſo vero in Aſiam tranſitu, & non ſolum frænis, ſed etiam jugo accepto, quæ diſceptatio ex æquo, quum imperium patiendum ſit, relicta eſt? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne umquam fortuna egeat mea: animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me eſſe in ſe ſentiet, ſi privatam gratiam pro privato beneficio deſiderabit. publice nec habebo quicquam ab illo, nec dabo. Quod in præſentia dare poſſim, fidele conſilium eſt. Abi, nuncia meis verbis, bello abſiſtat: pacis conditionem nullam recuſet.* Nihil ea moverunt rex, conatus primo ab Helleſponto reducere claſſem in hiberna Elæam, adverſis deinde ventis quum aliquot diebus ſuperare Lecton promontorium non potuiſſet, in terram egreſſus, ne deeſſet principiis rerum, qua proximum fuit, in caſtra Romana cum parva manu contendit. Ex caſtris Pergamum remiſſus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus juſſerat conſul, in eadem ſtativa rediit. Inde plurium dierum præparatis cibariis, conſilium erat ire ad hoſtem priuſquam hiems opprimeret. Regia caſtra circa Thyatira erant: ibi quum audiſſet Antiochus P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, miſit. Non ſolum animo patrio gratum munus, ſed corpori quoque ſalubre gaudium fuit: ſatiatuſque tandem complexu filii, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non poſſe, quam ut ſuadeam, ne ante in aciem deſcendat, quam ut in caſtra me rediſſe audierit.* Quamquam ſeptuaginta millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad ſpem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ poſuerat ſubſidia, recepit ſe tranſgreſſus Phrygium amnem: circaque Magneſiam, quæ ad Sipulum eſt, poſuit caſtra. & ne, dum extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent; foſſam ſex cubitis altam, duodecim latam quum duxiſſet, extra duplex vallum foſſæ circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit. unde facile arceri tranſitu foſſæ hoſtis poſſet.

Cap. XXXVIII. Conſul circa Thyatira regem eſſe ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum deſcendit. inde quum profectum audiſſet, ſecutus veſtigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoſte poſuit caſtra. Eo mille gem: tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam ſibi leges dicerentur. omiſſa igitur in præſentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

Cap. XXXVII. Conſul omnibus præparatis ad propoſita exſequenda, quum ex ſtativis moviſſet, Dardanum primum, deinde Rhœteum, utraque civitate obviam effuſa, venit. Inde Ilium proceſſit, caſtriſque in campo, qui eſt ſubjectus mœnibus, poſitis, in urbem arcemque quum aſcendiſſet, ſacrificavit Minervæ præſidi arcis, & Ilienſibus in omni rerum verborumque honore ab ſe oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine ſua. inde profecti ſextis caſtris ad caput Cayci amnis pervenerunt. Eo & Eumenes ferme equites (maxima pars Gallogræci erant, & Dahæ quidam, aliarumque gentium ſagittarii equites intermiſti,) tumultuoſe amne trajecto, in ſtationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompoſitos. deinde quum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis caſtris facili ſubſidio, creſceret numerus, regii feſſi jam & plures non ſuſtinentes, recipere ſe conati, circa ripam amnis priuſquam flumen ingrederentur, ab inſtantibus tergo aliquot interfecti ſunt. Biduum deinde ſilentium fuit; neutris tranſgredientibus amnem. tertio poſt die Romani ſimul omnes tranſgreſſi ſunt: & duo millia ferme & quingentos paſſus ab hoſte poſuerunt caſtra. Metantibus & muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum, magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores in ſtatione erant, & tamen per ſe nullo à munimento caſtrorum milite avocato, & primo æquum prælium ſuſtinuere, & creſcente certamine pepulerunt hoſtes; centum ex his occiſis, centum ferme captis. Per quatriduum inſequens, inſtructæ utrimque acies pro vallo ſtetere. quinto die Romani proceſſere in medium campi. Antiochus nihil promovit ſigna; ita ut extremi minus mille pedes à vallo abeſſent.

Cap. XXXIX. Conſul, poſteaquam detrectari certamen vidit, poſtero die in conſilium advocavit, *Quid ſibi faciendum eſſet, ſi Antiochus pugnandi copiam non faceret? Inſtare hiemem, aut ſub pellibus habendos milites fore, aut ſi concedere in hiberna vellent, differendum eſſe in æſtatem bellum.* Nullum unquam hoſtem Romani æque contempſerunt. conclamatum undique eſt, duceret extemplo, & uteretur ardore militum: qui tamquam non pugnandum cum tot millibus hoſtium, ſed par numerus pecorum trucidandus eſſet, per foſſas, per vallum caſtra invadere parati erant, ſi in prælium hoſtis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hoſtium poſſet, miſſus, poſteaquam omnia certa retulit, poſtero die propius caſtra admoveri placuit. tertio ſigna in medium campi prolata, & inſtrui acies cœpta eſt. Nec Antiochus ultra tergiverſandum ratus, ne & ſuorum animos minueret detrectando certamen, & hoſtium ſpem augeret, & ipſe copias eduxit: tantum progreſſus à caſtris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ fuit, & ho-

præſidio relicti ſunt caſtris. Sexdecim elephantos poſt triarios in ſubſidio locaverunt. nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & quinquaginta) ſuſtinere non videbantur poſſe, ne pari quidem numero Indicis Africi reſiſtunt; ſive quia magnitudine (longe enim illi præſtant) ſive robore animorum vincuntur.

Cap. XL. Regia acies varia magis multis gentibus, diſſimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem & ſex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur. hæc media acies fuit in fronte in decem partes diviſa. Partes eas interpoſitis binis elephantis diſtinguebat: à fronte introrſus in duos & triginta ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regiis copiis erat, & perinde quum alia ſpecie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. Ingentes ipſi erant. addebant ſpeciem frontalia, & criſtæ, & tergo impoſitæ turres, turribuſque ſuperſtantes, præter rectorem, quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallogræcorum oppoſuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipſi appellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, & ejuſdem regionis miſti multarum gentium equites. continens his grex ſedecim elephantorum eſt oppoſitus in ſubſidiis, ab eadem parte paululum producto cornu regia cohors erat: Argyraſpides à genere armorum appellabantur. Dahæ deinde equites ſagittarii mille & ducenti. tum levis arminum & armorum genere. duæ legiones Romanæ, duæ ſocium ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos ſingulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: haſtatorum prima ſigna, deinde principum erant: triarii poſtremos claudebant. Extra hanc, veluti juſtam aciem, à parte dextera conſul Achæorum cetratis immiſtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, æquata fronte inſtruxit: ultra eos equitum minus tria millia oppoſuit. ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat: extremos Tralleis & Cretenſes (quingentorum utrique numerum explebant) ſtatuit. Lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripæque deruptæ claudebant. quatuor tamen inde turmæ equitum oppoſitæ. Hæc ſumma copiarum erat Romanis: & duo millia miſtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate ſecuti erant, matura trium millium, pari ferme numero, pars Cretenſes, pars Tralles. duo millia & quingenti Myſi ſagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia miſti Cyrtæi funditores, & Elymæi ſagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti. & ſimiliter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe miſſi rege. Inde auxiliares miſti omnium generum duo millia & ſeptingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis ſuis equorumque, alio haud diſſimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immiſſi. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli, quos appellant dromadas. his inſidebant Arabes ſagittarii; gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hoſtem poſſent. Inde alia multitudo par ei quæ in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde

Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille, & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Piſidæ erant, & Pamphylii & Lycii. tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia, & ſexdecim elephanti modico intervallo diſtantes.

Cap. XLI. Rex ipſe in dextero cornu erat. Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in lævo præpoſuit: media acies tribus permiſſa, Minioni, & Zeuxidi, & Philippo magiſtro elephantorum. Nebula matutina, creſcente die levata in nubes, caliginem dedit. humor inde ab auſtro velut perfudit omnia. Quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. nam & obſcuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conſpectum, & humor toto fere gravi armatu nihil gladios aut pila hebetabat. Regii tam lata acie, ne ex medio quidem cornua ſua circumſpicere poterant; nedum extremi inter ſe conſpicerentur: & humor, arcus fundaſque, & jaculorum amenta, emollierat. Falcatæ quoque quadrigæ, quibus ſe perturbaturum hoſtium aciem Antiochus crediderat, in ſuos terrorem verterunt. armatæ autem in hunc maxime modum erant: cuſpides circa temonem ab jugo decem cubita extantes, velut cornua habebant: quibus, quicquid obvium daretur, transfigerent. & in extremis jugis binæ circa eminebant falces; altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut quicquid ab latere objiceretur, abſcinderet: hæc, ut prolapſos ſubeunteſque contingeret. item ab axibus rotarum utrimque binæ eodem modo diverſæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia ſi in extremo aut in medio locatæ forent, per ſuos agendæ erant, in prima acie, ut ante dictum eſt, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignamore & ab alia circumſtantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad juſtum prælium, ſigno utrimque dato, concurſum eſt.

Cap. XLII. Cæterum vana illa res veræ mox cladis cauſſa fuit. auxilia enim ſubſidiaria, quæ proxima locata erant, pavore & conſternatione quadrigarum territa, & ipſa in fugam verſa, nudarunt omnia uſque ad cataphractos equites. ad quos quum diſſipatis ſubſidiis perveniſſet equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum ſuſtinuerunt. alii fuſi ſunt, alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppreſſi ſunt. Totum deinde lævum cornu inclinavit; & turbatis auxiliaribus, qui inter equitem & quos appellant phalangitas, erant; uſque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi ſimul perturbati ordines, & impeditus intercurſu ſuorum uſus prælongarum haſtarum, (*ſariſſas* Macedones vocant) intulere ſigna Romanæ legiones, & pila in perturbatos conjecere. ne interpoſiti quidem elephanti militem Romanum deterrebant, aſſuetum jam ab Africis bellis, & vitare impetum belluæ, & ex tranſverſo aut pilis inceſſere, aut ſi propius ſubire poſſet, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis à fronte proſtrata erat, & ſubſidia circumita à tergo cædebantur: quum in parte alia fugam ſuorum, & prope jam ad ipſa caſtra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus à dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla ſubſidia cerneret, præter quatuor turmas equitum, & eas dum applicant ſe ſuis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis & cataphracto equitatu facit. nec à fronte tantum inſtabat, ſed circumito à flumine cornu, jam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuſo curſu ad caſtra compulſi ſunt.

rus pugnæ, & quam anceps eſſet auxilii genus, ſi quis pavorem magis equis injiceret, quam juſta adoriretur pugna, Cretenſes ſagittarios funditoreſque & jaculatores equitum, non conferros, ſed quam maxime poſſent diſperſos, excurrere jubet; ſimul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella, partim vulneribus miſſilium undique conjectorum, partim clamoribus diſſonis, ita conſternavit equos, ut repente velut effrænati paſſim incerto curſu ferrentur: quorum impetus & levis armatura, & expediti funditores, & velox Cretenſis momento declinabant: & eques inſequendo, tumultum ac pavorem equis cameliſque & ipſis ſimul conſternatis augebat, cla-

Cap. XLIII. Præerat caſtris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius qui poſt annos paucos pontifex maximus factus eſt. Is qua fugam cernebat ſuorum, cum præſidio omni occurrit: & ſtare primo, deinde redire in pugnam jubebat; pavorem & turpem fugam increpans. Minæ exinde erant, in perniciem ſuam cæcos ruere, ni dicto parerent. poſtremo dat ſignum ſuis, ut primos fugientium cædant: turbam inſequentium ferro & vulneribus in hoſtes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primo conſtiterunt, deinde & ipſi redierunt in pugnam, & Æmilius cum ſuo præſidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuſe ſequenti regi acriter reſtitit: &

Attalus Eumenis frater à dextro cornu à quo lævum hoſtium primo impetu fugatum fuerat, ut ab ſiniſtro fugam ſuorum & tumultum circa caſtra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus poſteaquam & eos quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, & aliam & à caſtris & ex acie affluentem turbam conſpexit: in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi & robur fortiſſimorum virorum & arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad caſtra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto paſſim campo ſequuntur hoſtem, & poſtremos, ut quoſque adepti ſunt, cædunt. Cæterum fugientibus major peſtis intermiſtis quadrigis elephantiſque & camelis erat & ſua ipſorum turba: quum ſolutis ordinibus velut cæci ſuper alios alii ruentes, incurſu belluarum obtererentur. In caſtris quoque ingens & major prope quam in acie cædes eſt edita. nam & primorum fuga in caſtra maxime inclinavit, & hujus fiducia multitudinis, qui in præſidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quæ ſe impetu ipſo capturos crediderant Romani, poſteaquam tandem perruperunt, ab irâ graviorem ediderunt cædem.

Cap. XLIV. Ad quinquaginta millia peditum cæſa ea die dicuntur: equitum quatuor millia. mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati ſunt. ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor & viginti equites. & de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores direptis hoſtium caſtris cum magna præda in ſua reverterunt; poſtero die ſpolia-

tionis Rhodiarum navium, quæ ad Megiſten erat, in terram egreſſus, cum paucis itinere pedeſtri Syriam petiit. Aliæ civitates in fidem conſulis ditionemque populi Romani ſeſe tradebant, Sardibus jam conſul erat. eo & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem à conſule petiit impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos poſt dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ fuerat, & Antipater fratris filius, venerunt. hi prius Eumene convento, quem propter vetera certamina averſum maxime à pace credebant eſſe, & placatiore eo & ſua & regis ſpe invento, rum P. Scipionem, & per eum conſulem adierunt: præbitoque iis petentibus frequenti concilio ad mandata edenda, *Non tam quid ipſi dicamus habemus*, inquit Zeuxis, *quam ut à vobis quæramus Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare à victoribus poſſimus. Maximo ſemper animo victis regibus populiſque ignoviſtis. quanto id majore & placatiore animo decet vos facere in hac victoria quæ vos dominos orbis terrarum fecit? Poſitis jam adverſus omnes mortales certaminibus, haud ſecus quam Deos conſulere & parcere vos generi humano oportet.* Jam antequam legati venirent, decretum erat, quid reſponderetur. reſpondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis quæ in Deum immortalium poteſtate erant, ea habemus, quæ Dii dederunt. Animos qui noſtræ mentis ſunt, eoſdem in omni fortuna geſſimus, gerimuſque: neque eos ſecundæ res extulerunt, nec adverſæ minuerunt. ejus rei, ut alios omittam, Annibalem veſtrum vobis darem teſtem, niſi vos ipſos dare poſſem. Poſteaquam Helleſpontum tra-*

bant cæſorum corpora, & captivos contrahebant. Legati ab Thyatira & à Magneſia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus cum paucis fugiens, in ipſo itinere pluribus congregantibus ſe, modica manu armatorum media ferme nocte Sardeis conceſſit. inde quum audiſſet Seleucum filium & quoſdam amicorum Apameam prægreſſos, & ipſe quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam; Zenoni tradita cuſtodia urbis, Timone Lydiæ præpoſito. quibus ſpretis conſenſu oppidanorum & militum qui in arce erant, legati ad conſulem miſſi ſunt.

Cap. X L V. Sub idem fere tempus, & ab Trallibus & à Magneſia, quæ ſuper Mæandrum eſt, & ab Epheſo, legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Epheſum Polyxenidas audita pugna, & claſſe uſque ad Patara Lyciæ pervectus, metu ſta-

jecimus; priuſquam caſtra regia, priuſquam aciem videremus, quum communis Mars & incertus belli eventus eſſet, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, eaſdem nunc victores victis ferimus. Europa abſtinete, Aſiaque omni, quæ cis Taurum montem eſt, decedite. Pro impenſis deinde in bellum factis quindecim millia talentum Euboicorum dabitis; quingenta præſentia, duo millia & quingenta, quum Senatus populuſque Romanus pacem comprobaverint. millia deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta, & quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum eſt, placet. Hæc quum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, ſi obſides viginti noſtro arbitratu dabitis: ſed nuſquam ſatis liquebit nobis, ibi pacem eſſe *populo Romano, ubi Annibal erit. eum ante omnia depoſcimus. Thoantem quoque Ætolum, concitorem Ætolici belli, qui & illorum fiducia vos, & veſtra illos in nos armavit, dedetis, & cum eo Mnaſimachum Acarnana, & Chalcidenſes Philonem & Eubulidam. In deteriore ſua fortuna pacem faciet rex, quia ſerius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, ſciat, regum majeſtatem difficilius ab ſummo faſtigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima præcipitari.* Cum his mandatis ab rege miſſi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Conſul in hiberna exercitum Magneſiam ad Mæandrum & Tralleis Epheſumque diviſit. Epheſum ad conſulem paucos poſt dies obſides ab rege adducti ſunt : & legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus eſt Romam quo legati regis. ſecutæ eos ſunt legationes omnium Aſiæ populorum.

Cap. XLVI. Dum hæc in Aſia geruntur, duo fere ſub idem tempus cum triumphi ſpe proconſules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Liguribus, Manius Acilius ex Ætolia. Auditis utriuſque rebus geſtis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno conſenſu decretus: iſque triumphans de rege Antiocho & Ætolis urbem eſt invectus. Prælata ſunt in triumpho ſigna militaria ducenta triginta. & argenti infecti tria millia pondo; ſignati tetradrachmum Atticum centum tredecim millia: ciſtophorum ducenta quadraginta octo: vaſa argentea cælata multa, magnique ponderis. Tulit & ſupellectilem regiam argenteam, ac veſtem magnificam: coronas aureas, dona ſociarum civitatum quadraginta quinque: ſpolia omnis generis: captivos nobiles, Ætolos, & regios duces ſex & triginta duxit. Damocritus Ætolorum dux paucos ante dies quum è carcere nocte effugiſſet, in ripa Tiberis conſecutis cuſtodibus, priuſquam comprehenderetur, gladio ſe tranſfixit. Milites tantum. qui ſeque-

inopiam colonorum, aliis belli caſibus, aliis morbo abſumptis, quoſdam tædio accolarum Gallorum reliquiſſe colonias; decrevit ſenatus, *Uti C. Lælius conſul, ſi ei videretur, ſex millia familiarum conſcriberet, qua in eas colonias dividerentur. & ut L. Aurunculeius prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos*

Cap. XLVII. Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multo poſt quum jam conſularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius conſul ex Gallia Romam rediit. is non ſolum ex facto abſente ſe Senatuſconſulto in ſupplementum Cremonæ & Placentiæ colonos ſcripſit, ſed, ut novæ coloniæ duæ in agrum, qui Bojorum fuiſſet, deducerentur, & retulit, & auctore eo Patres cenſuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris literæ allatæ de navali pugna ad Myonneſum facta, & L. Scipionem conſulem exercitum in Aſiam trajeciſſe. Victoriæ navalis ergo in unum diem ſupplicatio decreta eſt: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Aſia poſuiſſet caſtra, ut ea res proſpera & læta eveniret. vicenis majoribus hoſtiis in ſingulas ſupplicationes ſacrificare conſul eſt juſſus. Inde conſularia comitia magna contentione habita. M. Æmilius Lepidus petebat, adverſa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi cauſſa, non conſulto ſenatu ut ſibi id facere liceret, reliquiſſet. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulſo, M. Valerius Meſſala. Fulvius conſul unus creatur, quum cæteri centurias non expleſſent: isque poſtero die Cn. Manlium, Lepido dejecto (nam Meſſala tacuit) collegam dixit. Prætores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo & Pictor, (Flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Poſtumius Albinus, L. Plautius Hypſeus, L. Bæbius Dives.

Cap. XLVIII. M. Fulvio Nobiliore, & Cn. Manlio Vulſone conſulibus, Valerius Antias auctor eſt, rumorem celebrem Romæ fuiſſe, &

rentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & ſpectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiam nuncius ex Hiſpania triſtis, adverſa pugna in Vaſtetanis, ductu L. Æmilii proconſulis apud oppidum Lyconem cum Luſitanis, ſex millia de exercitu Romano cecidiſſe. Cæteros paventes intra vallum compulſos, ægre caſtra defendiſſe, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hiſpania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum, & Cremonenſium L. Aurunculeius prætor in ſenatum introduxit. iis querentibus pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adoleſcentis cauſſa, Conſulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium evocatos regis, & ipſos comprehenſos eſſe, & ducibus captis confeſtim ad caſtra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorum eſſe. Ob hæc Ætolos ſuſtuliſſe animos, & abnuiſſe imperata facere, principeſque eorum, in Macedoniam, & in Dardanos, & in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia, profectos. Hæc qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab

A. Cornelio proprætore ex Ætolia miſſos eſſe. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in Senatu inter cætera hoc quoque interrogatos eſſe: unde audiſſent imperatores Romanos in Aſia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum eſſe? Ætolos reſpondiſſe, ab ſuis legatis ſe, qui cum conſule fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo: neque affirmata res mea opinione ſit, nec pro vana prætermiſſa.

Cap. XLIX. Ætoli legati in ſenatum introducti, quum & cauſſa eos ſua & fortuna hortaretur, ut confitendo ſeu ſuæ culpæ, ſeu errori veniam peterent ſupplices; orſi à beneficiis in populum Romanum, & prope exprobrantes virtutem ſuam in Philippi bello, & offenderunt aures inſolentia ſermonis: & eo, vetera & obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum memoria ſubiret animos Patrum, & quibus miſericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno ſenatore, permitterentne arbitrium de ſe populo Romano; deinde ab altero: habiturine eoſdem, quos populus Romanus, ſocios & hoſtes eſſent; nihil ad ea reſpondentes, egredi templo juſſi ſunt. Conclamatum deinde prope ab univerſo ſenatu eſt. *Totos adhuc Antiochi Ætolos eſſe, & ex unica ea ſpe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hoſtibus gerendum, perdomandoſque feroces animos eſſe.* Etiam illa res accendit, quod eo ipſo tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatuſconſultum in Manii Acilii ſententiam, qui Antiochum Ætoloſque devicerat, factum eſt, *Ut Ætoli eo die juberentur proficiſci ab urbe, & intra quintum decimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad rumque eundem numerum quem collega. naves quoque idem conſul quæ priore anno paratæ erant, ornare juſſus, ac ducere ſecum: nec cum Ætolis ſolum bellum gerere, ſed etiam in Cephalleniam inſulam trajicere. Mandatum eidem, ſi per commodum reipublicæ facere poſſet, ut ad comitia Romam rediret. nam præterquam quod magiſtratus annui ſubrogandi eſſent, cenſores quoque placere creari. ſi qua res eum teneret, ſenatum certiorem faceret, ſe ad comitiorum tempus occurrere non poſſe. Ætolia M. Fulvio, Aſia Cn. Manlio ſorte evenit. Prætores deinde ſortiti ſunt, Sp. Poſtumius Albinus urbanam & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor Flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo claſſem, L. Plautius Hypſeus Hiſpaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hiſpaniam ulteriorem. Siciliæ legio una, & claſſis, quæ in ea provincia erat, decreta. & ut duas decumas frumenti novus Prætor imperaret Siculis; earum alteram in Aſiam, alteram in Ætoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eoſdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari juſſum. L. Bæbio ſupplementum in Hiſpaniam datum, mille Romani pedites, equites quinquaginta, & ſex millia peditum Latini nominis, & ducenti equites. Plautio Hypſeo in Hiſpaniam citeriorem mille Romani dari ſunt pedites, duo millia ſocium Latini nominis, & ducenti equites. cum his ſupplementis, ut ſingulas legiones duæ Hiſpaniæ haberent. Prioris anni magiſtratibus, C. Lælio cum ſuo exercitu prorogatum in annum imperium eſt. prorogatum & P. Junio proprætori in Etruria, cum eo exercitu qui in provincia eſſet; & M. Tuccio prætori in Bruttiis & Apulia.

Cap. LI. Prinſquam in provincuſtodiendum iter eorum miſſus; denuntiatumque, *Si qua deinde legatio ex Ætolis, niſi permiſſu imperatoris, qui eam provinciam obtinuerit, & cum legato Romano veniſſet Romam, pro hoſtibus omnes futuros.* Ita dimiſſi Ætoli.

Cap. L. De provinciis deinde conſules retulerunt: ſortiri eos Ætoliam & Aſiam placuit. qui Aſiam ſortitus eſſet exercitus ei quem L. Scipio haberet, eſt decretus, & in ejus ſupplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & ſociorum ac Latini nominis octo millia peditum & quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri conſuli exercitus, qui erat in Ætolia, eſt decretus; & ut in ſupplementum ſcriberet permiſſum, civium ſocio-cias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum & Poſtumium Albinum fuerat. Conſulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus pontifex maximus; prætorem hunc, ne in Sardiniam proficiſceretur, P. Licinius tenuit, & in ſenatu & ad populum magnis contentionibus certatum eſt: & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & provocatum ad populum eſt. Religio ad poſtremum vicit, ut dicto audiens eſſet flamen pontifici; & mulctæ ex juſſu populi remiſſæ. Ita provincia erepta, prætorem magiſtratu abdicare ſe conantem, Patres auctoritate ſua deterruerunt: & ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, conſules prætoreſque in provincias proficiſcuntur. Fama deinde de rebus in Aſia geſtis temere vulgata ſine auctore; & poſt dies paucos nuncii certi, literæque imperatoris Romam allatæ; quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt (deſierant enim victum in Ætolia metuere) quam averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hoſtis & ſuis viribus, & quod Annibalem rectorem militiæ haberet, viſus fuerat. nihil tamen aut de Conſule mittendo in Aſiam mutandum, aut minuendas eas copias cenſuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

Cap. LII. Haud multo poſt M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in ſenatu primum, deinde in concione juſſu Patrum, quæ acta in Aſia eſſent, expoſuit. ſupplicatio inde in triduum decreta eſt, & quadraginta majores hoſtiæ immolari juſſæ. Tum omnium primum Eumeni ſenatus datus eſt. Is quum breviter & egiſſet gratias Patribus, quod obſidione ſe ac fratrem exemiſſent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicaſſent, & gratulatus eſſet, quod mari terraque proſpere res geſſiſſent: quodque regem Antiochum fuſum fugatumque & exutum caſtris, prius Europa, poſt & Aſia, quæ cis Taurum montem eſt, expuliſſent; ſua deinde merita malle eos ex imperatoribus ſuis legatiſque quam ſe commemorante, cognoſcere, dixit. Hæc approbantibus cunctis, jubentibuſque dicere ipſum omiſſa in id verecundia, quid ſibi à Senatu populoque Romano tribui

dum eſſe diceret, *ignorare regem quid ſperans aut petens venerit. quæ accommodata regno ſuo ſint, ipſum optime ſcire: Aſiam longe melius, quam ſenatum noſſe. revocandum igitur & cogendum quæ vellet, quæque ſentiret, expromere.*

Cap. LIII. Reductus à prætore in templum rex, & dicere juſſus: *Perſeveraſſem*, inquir, *tacere, P. C. niſi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos ſcirem: & illis auditis, mihi neceſſitatem fore dicendi. Quæ quidem eo difficilior oratio erit, quod ea poſtulata eorum futura ſunt, ut non ſolum nihil quod contra me ſit, ſed ne quod ad ipſos quidem proprie pertineat petere videantur. Agent enim cauſſam civitatum Græcarum, & liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium eſt, quin & à nobis averſuri ſint, non eas modo civitates, quæ liberabuntur, ſed etiam veteres ſtipendiarias noſtras; ipſi autem tanto obligatos beneficio, verbo ſocios, re vera ſubjectos imperio & obnoxios habituri ſint; Et (ſi Diis placet) quum has tantas opes affectabunt, diſſimulabunt ulla parte id ad ſe pertinere: vos modo id decere, & conveniens eſſe antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit; neve non ſolum inæqualiter alios nimium deprimatis ex ſociis veſtris, alios præter modum extollatis; ſed etiam, ne qui adverſus vos arma tulerint, meliore ſtatu ſint, quam ſocii & amici veſtri. Quod ad me attinet, in aliis rebus ceſſiſſe intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendiſſe: in certamine autem amicitiæ veſtræ, benevolentiæ erga vos: honoris qui à vobis habebitur, minime æquo animo vinci poſſum. Hanc ego maximam hæreditatem à patre accepi, qui primus omnium Aſiam Græciamque incolentium in amicitiam ve-*

æquum cenſeret: propenſius cumulatiuſque, ſi quo poſſit, prout ejus merita ſint, ſenatum facturum; Ad ea rex: *Si ab aliis ſibi præmiorum optio deferretur, libenter data modo facultate conſulendi ſenatum Romanum, conſilio ampliſſimi ordinis uſurum fuiſſe, ne quid aut immoderate cupiſſe, aut petiſſe parum modeſte videri poſſet: verum enimvero, quum ipſi daturi ſint, multo magis munificentiam eorum in ſe fratreſque ſuos, ipſorum arbitrii debere eſſe.* Nihil hac oratione ejus Patres conſcripti deterriti ſunt, quo minus dicere ipſum juberent. & quum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modeſtia, inter permittentes invicem non magis mutua, quam inexplicabili facilitate certatum eſſet, Eumenes templo exceſſit. Senatus in eadem perſtare ſententia, ut *abſur-*

ſtram venit, eamque perpetua & conſtanti fide ad extremum finem vitæ perduxit: nec animum duntaxat vobis bonum ac fidelem præſtitit, ſed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia geſſiſtis; terreſtribus navalibuſque: omni genere commeatuum ita, ut nemo ſociorum veſtrorum æquari ulla parte poſſet, vos adjuvit. Poſtremo quum Bœotos ad ſocietatem veſtram hortaretur, in ipſa concione intermortuus, haud multo poſt exſpiravit. Hujus ego veſtigia ingreſſus, voluntati quidem & ſtudio in colendis vobis adjicere (etenim inexſuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipſis meritiſque & impenſis officiorum ut ſuperare poſſem, fortuna, tempora, Antiochus, & bellum in Aſia geſtum præbuerunt materiam. Rex Aſiæ & partis Europæ Antiochus, filiam ſuam in matrimonium *mihi dabat : reſtituebat extemplo civitates quæ defecerant à nobis : ſpem magnam in poſterum amplificandi regni faciebat : ſi ſecum adverſus vos bellum geſſiſſem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. illa potius, quæ vetuſtiſſima domus noſtræ vobiſcum amicitia digna ſunt, referam. Pedeſtribus navalibuſque copiis, ut nemo veſtrorum ſociorum me æquiparare poſſet, imperatores veſtros adjuvi, commeatus terra marique ſuppeditavi : navalibus præliis, quæ multis locis facta ſunt, omnibus aſſui : nec labori meo, nec periculo uſquam peperci. Quod miſerrimum eſt in bello, obſidionem paſſus ſum ; Pergami incluſus cum diſcrimine ultimo ſimul vitæ regnique. Liberatus deinde obſidione; cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei caſtra haberent, relictis rebus meis tota claſſe ad Helleſpontum L. Scipioni conſuli veſtro occurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. Poſtquam in Aſiam exercitus veſter eſt tranſgreſſus, nunquam à conſule abſceſſi : nemo miles Romanus magis aſſiduus in caſtris veſtris fuit, quam ego fratreſque mei. nulla expeditio, nullum equeſtre prælium ſine me factum eſt. In acie ibi ſteti : eam partem ſum tutatus, in qua me conſul eſſe voluit. Non ſum hoc dicturus, Patres Conſcripti, Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari poteſt ? Ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non auſim me comparare. Maſaniſſa hoſtis vobis ante quam ſocius fuit : nec incolumi regno cum auxiliis ſuis, ſed extorris, expulſus, amiſſis omnibus copiis, cum turma equitum in caſtra confugit veſtra. tamen eum, quia in Africa ad-*

lo à vobis parta poſſideat, quam me, dicere auſim. At enim magnificum eſt liberare civitates ſervas ! Ita opinor, ſi nihil hoſtile adverſus vos fecerunt : ſin autem Antiochi partis fuerint ; quanto eſt veſtra prudentia & æquitate dignius, ſociis benemeritis, quam hoſtibus vos conſulere ?

Cap. LIV. Grata oratio regis Patribus fuit. & facile apparebat munifice omnia & propenſo animo facturos. Interpoſita Smyrnæorum brevis legatio eſt. quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis, quod omnia ultima pati, quam ſe regi tradere maluiſſent ; introducti Rhodii ſunt. quorum princeps legationis expoſitis initiis amicitiæ cum populo Romano meritiſque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello : *Nihil*, inquit, *nobis tota noſtra actione, Patres Conſcripti, neque difficilius, neque moleſtius eſt, quam quod cum Eumene nobis diſceptatio eſt : cum quo uno maxime regum, & privatum ſingulis, & quod magis nos movet, publicum civitati noſtræ hoſpitium eſt. Cæterum non animi noſtri, Patres Conſcripti nos, ſed rerum natura, quæ potentiſſima eſt, disjungit ; ut nos liberi etiam aliorum libertatis cauſſam agamus ; reges ſerva omnia, & ſubjecta imperio ſuo eſſe velint. Utcumque tamen res ſe habet, magis verecundia noſtra adverſus regem nobis obſtat, quam ipſa diſceptatio aut nobis impedita eſt, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam ſi aliter ſocio atque amico regi, & benemerito, hoc ipſo in bello, de cujus præmiis agitur, honos haberi nullus poſſet, niſi liberas civitates ei in ſervitutem traderetis ; eſſet deliberatio anceps :*

verſus Syphacem & Carthaginienſes fideliter atque impigre vobiſcum ſtetit, non in patrium ſolum regnum reſtituiſtis, ſed adjecta opulentiſſima parte Syphacis regni, præpotentem inter Africæ reges feciſtis. Quo tandem igitur nos præmio atque honore digni apud vos ſumus, qui numquam hoſtes, ſemper ſocii fuimus? Pater, ego, fratreſque mei non in Aſia tantum, ſed etiam procul ab domo in Peloponneſo, in Bœotia, in Ætolia, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo poſtulas? dicat aliquis. Ego, Patres Conſcripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum eſt; ſi vos ea mente ultra Tauri juga Antiochum emoviſtis, ut ipſi teneretis eas terras; nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos malo; nec ulla alia re tutius ſtabiliuſque regnum meum futurum ſpero. Sed ſi vobis decedere inde atque exercitus deducere in animo eſt; neminem digniorem eſſe ex ſociis veſtris, qui bel-

ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis inſtituto veſtro, & gloriam Philippi bello partam nunc ſervitute tot civitatum deformaretis. Sed ab hac neceſſitate aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ veſtræ, egregie vos fortuna vindicat. Eſt enim Deum benignitate non glorioſa magis quam dives victoria veſtra: quæ vos facile iſto velut ære alieno exſolvat. nam & Lycaonia & Phrygia utraque, & Piſidia omnis, & Cherſoneſus, quæque circumjacent Europæ, in veſtra ſunt poteſtate. quarum una quælibet regi adjecta, multiplicare regnum Eumenis poteſt: omnes vero datæ, maximis eum regibus æquare. Licet ergo vobis & præmiis belli ditare ſocios, & non decedere inſtituto veſtro: & meminiſſe, quem titulum prætenderitis prius adverſus Philippum, nunc adverſus Antiochum belli: quid feceritis Philippo victo, quid nunc a vobis, non magis quia feciſtis, quam quia id vos *facere decet, deſideretur atque exſpectetur. alia enim aliis & honeſta & probabilis eſt cauſſa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut poſſideant. Vos nec cupiſtis hæc, antequam haberetis: nec nunc, quum orbis terrarum in ditione veſtra ſit, cupere poteſtis. Pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quod veſtrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jampridem intuetur, pugnaſtis. quæ parare & quærere arduum fuit, neſcio an tueri difficilius ſit. Gentis vetuſtiſſimæ nobiliſſimæque, vel fama rerum geſtarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque tuendam ab ſervitio regio libertatem ſuſcepiſtis. hoc patrocinium receptæ in fidem & clientelam veſtram univerſæ perpetuum vos præſtare decet. Non quæ in ſolo modo antiquo ſunt, Græcæ magis urbes ſunt, quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Aſiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cujuſlibet bonæ artis ac virtutis auſi ſumus cum parentibus quæque civitas, & conditoribus ſuis. Adiſtis Græciæ, adiſtis Aſiæ urbes plerique. niſi quod longius à vobis abſumus, nulla vincimur alia re. Maſſilienſes, quos, ſi natura inſita velut ingenio terræ vinci poſſet, jampridem efferaſſent tot indomitæ circumfuſæ gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos eſſe, ac ſi medium umbilicum Græciæ incolerent. non enim ſonum modo linguæ, veſtitumque & habitum, ſed ante omnia mores, & leges, & ingenium, ſincerum integrumque à contagione accolarum, ſervarunt. Terminus eſt nunc imperii veſtri mons Taurus. quicquid intra eum cardinem eſt; nihil longinquum vobis videri debet. quo arpace id conſilium afferimus, quod ſi comprobaritis, magnificentius vos victoria uſos eſſe, quam viciſſe, omnes exiſtimaturi ſint.*

Cap. LV. Apta magnitudini Romanæ oratio viſa eſt. Poſt Rhodios Antiochi legati vocati ſunt. ii vulgato petentium veniam more, errorem faſſi regis, obteſtati ſunt Patres Conſcriptos, *Ut ſuæ potius clementiæ, quam regis culpæ, qui ſatis ſuperque pœnarum dediſſet, memores conſulerent. poſtremo pacem datam à L. Scipione imperatore, quibus legibus dediſſet, confirmarent auctoritate ſua.* Et ſenatus eam pacem ſervandam cenſuit, & paucos poſt dies populus juſſit. Fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi, eſt ictum. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Aſia ſunt. quibus omnibus datum eſt reſponſum, *Decem legatos more majorum ſenatum miſſurum ad res Aſiæ diſceptandas, componendaſque. Summam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem quæ intra regni Antiochi fines fuiſſent, Eumeni attribuerentur; præter Lyciam Cariamque uſque ad Mæandrum amnem, ea civitatis Rhodiorum eſſent Cæteræ civitates Aſiæ, quæ Attali ſtipendiariæ fuiſſent, eædem Eumeni vectigal penderent? quæ vectigales Antiochi fuiſſent, eæ liberæ atque immunes eſſent.* Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Aurunculeium, L. Æmilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Ælium Tuberonem.

Cap. LVI. His, quæ præſentis diſceptationis eſſent, libera mandata. de ſumma rerum ſenatus conſtituit: *Lycaoniam omnem & Phry-*

ma veſtra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus ſemper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci, ſuam fortunam, veſtros animos gerunt. Domeſticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc imperium ubi eſt, ibi ut ſit perpetuum, optant. libertatem veſtris tueri armis ſatis habent, quoniam ſuis non poſſunt. At enim quædam civitates cum Antiocho ſenſerunt. & aliæ prius cum Philippo & cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Carthago libera cum ſuis legibus eſt. Huic veſtro exemplo quantum debeatis, videte, Patres Conſcripti. inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod juſtiſſimæ iræ veſtræ negaſtis. Rhodii & in hoc & in omnibus bellis, quæ in illa ora geſſiſtis, quam forti fidelique opera vos adjuverimus, veſtro judicio relinquimus. nunc in

giam utramque & Myſiam, regias ſylvas, & Lydiæ Joniæque, extra ea oppida quæ libera fuiſſent, quo die cum rege Antiocho pugnatum eſt, & nominatim Magneſiam ad Sypilum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum; ad Phrygiam vergentem, & caſtella vicoſque ad Mæandrum amnem, & oppida; niſi quæ libera ante bellum fuiſſent; Telmiſſum item nominatim, & caſtra Telmiſſium, præter agrum qui Ptolomæi Telmiſſii fuiſſet: hæc omnia, quæ ſupra ſcripta ſunt, regi Eumeni juſſa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmiſſum, & caſtra Telmiſſium, & agrum qui Ptolomæi Telmiſſii fuiſſent: hæc & ab Eumene & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum inſulam trans Mæandrum amnem eſt, oppida, vici, caſtella, agri, qui ad Piſidiam vergunt: niſi quæ eorum oppida in libertate fuiſſent.

pridie quam cum Antiocho rege in Aſia pugnatum eſt. Pro his quum gratias egiſſent Rhodii, de Solis urbe, quæ in Cilicia eſt, egerunt. *Argis & illos, ſicut ſeſe, oriundos eſſe. ab ea germanitate fraternam ſibi cum iis caritatem eſſe. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex ſervitute regia eximerent.* Vocati ſunt regis Antiochi legati, actumque cum iis eſt: nec quicquam impetratum, teſtante fœdera Antipatro: adverſus quæ ab Rhodiis non Solos, ſed Ciliciam peti, & juga Tauri transſcendi. Revocatis in ſenatum Rhodiis, quum quantopere tenderet legatus regius, expoſuiſſent Patres; adjecerunt; *Si utique eam rem ad civitatis ſuæ dignitatem pertinere cenſerent Rhodii, ſenatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero impenſius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, ceſſuroſque ſe potius arrogantiæ Antipatri, quam cauſſam turbandæ pacis præbituros, dixerunt. ita nihil de Solis mutatum eſt.

Cap. LVII. Per eos dies, quibus hæc geſta ſunt, legati Maſſilienſium nunciaverunt, L. Bæbium prætorem, in provinciam Hiſpaniam proficiſcentem, ab Liguribus circumventum, magna parte comitum cæſa, vulneratum ipſum, cum paucis ſine lictoribus Maſſiliam perfugiſſe, & intra triduum exſpiraſſe. Senatus, ea re audita, decrevit, uti P. Junius Brutus, qui proprætor in Etruria eſſet, provincia exercituque traditis uni cui videretur ex legatis, ipſe in ulteriorem Hiſpaniam proficiſceretur, eaque ei provincia eſſet. Hoc Senatuſconſultum, literæque à Sp. Poſtumio prætore in Etruriam miſſæ ſunt. profectuſque in Hiſpaniam eſt P. Junius proprætor. In qua provincia prius aliquanto, quam ſucceſſor veniſſet, L. Æmilius Paullus, qui poſtea regem Perſea magna gloria vicit, quum priore anno haud proſpere rem geſſiſſet; tumultuario exercitu collecto, ſignis collatis cum Luſitationem multo majorem excitavit. Petebant T. Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, Manius Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætoloſque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor populi ſe inclinabat. Id quum ægre paterentur tot nobiles; novum ſibi hominem tantum præferri; P. Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniæ regiæ, prædæque aliquantum captæ in Antiochi caſtris, neque in triumpho tuliſſet, neque in ærarium detuliſſet. Varia teſtimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios teſtes conſpiciebatur: cujus auctoritatem perpetuo tenore vitæ partam, toga candida elevabat. Is teſtis, quæ vaſa aurea atque argentea captis caſtris inter aliam prædam regiam vidiſſet, ea ſe in triumpho negabat vidiſſe. Poſtremo in hujus maxime invidiam deſiſtere ſe petitione Glabrio dixit; quando quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus competitor inæſtimabili perjurio inceſſeret.

Cap. LVIII. Centum millium mulcta irrogata erat. bis de ea certatum eſt. tertio, quum de petitione deſtitiſſet reus; nec populus de mulcta ſuffragium ferre voluit, & tribuni eo negotio deſtiterunt. Cenſores T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eoſdem dies L. Æmilio Regillo, qui claſſe præfectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis quum ſenatus datus eſſet, auditis rebus geſtis ejus, quantis cum claſſibus hoſtium dimicaſſet, quot inde naves demerſiſſet aut cepiſſet, magno conſenſu Patrum triumphus navalis eſt decretus. Triumphavit Calendis Februariis. In eo triumpho undequinquaginta coronæ aureæ tranſlatæ nis pugnavit. Fuſi fugatique ſunt hoſtes. cæſa decem & octo millia armatorum, tria millia trecenti capti, & caſtra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hiſpania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Januarias, Bononiam Latinam coloniam, ex Senatuſconſulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum ſunt deducta, equitibus ſeptuagena jugera, cæteris colonis quinquagena ſunt data. Ager captus de Gallis Boiis fuerat: Galli Tuſcos expulerant. Eodem anno cenſuram multi & clari viri petierunt. quæ res tanquam in ſe parum magni certaminis cauſam haberet, aliam conten-

ſunt: pecunia nequaquam tanta pro ſpecie regii triumphi: tetradrachma Attica triginta quatuor millia ſeptingenta: ciſtophorum centum triginta unum millia trecenta. Supplicationes deinde fuerunt ex Senatusconſulto, quod L. Æmilius Paullus in Hiſpania proſpere rem geſſiſſet. Haud ita multo poſt L. Scipio ad urbem venit. qui, ne cognomine fratri cederet, Aſiaticum ſe appellari voluit. & in ſenatu, & in concione de rebus ab ſe geſtis diſſeruit. Erant qui fama id majus bellum, quam difficultate rei fuiſſe interpretarentur; uno memorabili prælio debellatum, gloriamque ejus victoriæ præfloratam ad Thermopylas eſſe. Cæterum vere æſtimanti, Ætolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. *Quota enim parte virium ſuarum ibi dimicavit Antiochus? in Aſia totius Aſiæ ſteterunt vires; ab ultimis Orientis omnium gentium contractis auxiliis.*

Cap. LIX. Merito ergo & Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus eſt honos, quod ingentem victoriam facilem etiam feciſſent, & imperatori triumphus eſt decretus. Triumphavit menſe intercalario pridie Calendas Martias. qui triumphus ſpectaculo oculorum major, quam Africani fratris ejus fuit; recordatione rerum, & æſtimatione periculi certaminiſque, non magis comparandus, quam ſi imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho ſigna militaria ducenta triginta quatuor: oppidorum ſimulacra centum triginta quatuor: eburneos dentes mille ducentos viginti: aureas coronas ducentas viginti quatuor: argenti pondo centum triginta ſeptem millia & CCCCXX: tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia: ciſtophorum trecenta triginta unum millia, & LXX: nummos aureos Philippeos CXL millia: vaſorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo, & CCCC XXIV: aureorum mille pondo XXIV. & duces regii, præfecti, & purpurati duo & triginta ante currum ducti. Militibus quiniviceni denarii dati; duplex centurioni; triplex equiti. & ſtipendium militare, & frumentum duplex poſt triumphum datum. prælio in Aſia facto duplex dederat. Triumphavit anno fere, poſteaquam conſulatu abiit.

Cap. LX. Eodem fere tempore, & Cn. Manlius conſul in Aſiam, & Q. Fabius Labeo prætor ad claſſem venit. Cæterum conſuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti itaque Fabio, cui rei potiſſimum inſiſteret, ne otioſam provinciam habuiſſe videri poſſet; optimum viſum eſt, in Cretam inſulam trajicere. Cydoniatæ bellum adverſus Gortynios Gnoſſioſque gerebant, & captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in ſervitute eſſe per totam inſulam dicebatur. Claſſe ab Epheſo profectus, quum primum Cretæ littus attigit, nuncios circa civitates miſit, ut armis abſiſterent, captivoſque in ſuis quæque urbibus agriſque conquiſitos reducerent. & legatos mitterent ad ſe, cum quibus de rebus ad Cretenſes pariter Romanoſque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenſes moverunt. captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota inſula reddita ſcripſit: eamque cauſſam Fabio, quum rem nullam aliam geſſiſſet, navalis triumphi impetrandi ab ſenatu fuiſſe. A Creta Epheſum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciæ oram miſſis, ab Æno & Maronia præſidia Antiochi deduci juſſit; ut in libertate eæ civitates eſſent.

EPITOME

LIBRI XXXVIII.

MArcus Fulvius conſul in Epiro Ambracienſes obſeſſos, per deditionem accepit: Cephaleniam ſubegit, Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius conſul collega ejus Gallogræcos, Tholiſtobogios, Tectoſagos, & Trocmos, qui Brenno duce in Aſiam tranſierant, quum ſoli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, & quemadmodum ea loca quæ tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis & pudicitiæ in fœmina traditur. nam cum Orgiagontis regis Gallogræcorum uxor captiva eſſet, centurionem cuſtodem, qui ei vim intulerat, occidit. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita CCLVIII *millia &* CCCXXVIII. *Cum Ariarathe rege Cappadociæ amicitia juncta eſt. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum conſilio fœdus cum Antiocho conſcripſerat, de Gallegræcis, acta pro ſe cauſſa in ſenatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, à Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam à Nævio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudaſſet; poſteaquam is dies venit, evocatus in Roſtra:* Hac die, *inquit*, Quirites Carthaginem vici: *& proſequente populo Capitolium aſcendit. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exilium Liternum conceſſit: incertum ibi an Romæ defunctus. nam ejus monumentum utrobique fuit. Scipio Aſiaticus frater Africani, eodem peculatus crimine accuſatus, damnatuſque, quum in vincula & carcerem duceretur; Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus erat, interceſſit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum prætor quæſtores in bona ejus publice poſſidenda miſiſſet; non modo in iis ullum veſtigium pecuniæ regiæ apparuit, ſed nequaquam tantum redactum: quantæ ſummæ erat damnatus. Collatam à cognatis & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ neceſſaria ei erant ad cultum, redempta.*

CAPUT I.

DUm in Aſia bellum geritur, ne in Ætolis quidem quietæ res fuerant; principio à gente Athamanum orto. Athamania ea tempeſtate, pulſo Amynandro,

rum adjecerunt. Ita duo & quinquaginta facti, quadrifariam ſe diviſerunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi cuſtodia regiæ pecuniæ eſſe ſolita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam veniſſent, in foro obverſarentur: die certa multitudinem omnem convoſub præfectis Philippi regio tenebatur præſidio : qui ſuperbo atque immodico imperio deſiderium Amynandri fecerant. Exulanti tum Amynandro in Ætolia literis ſuorum, indicantium ſtatum Athamaniæ, ſpes recuperandi regni facta eſt. remiſſique ab eo nunciant principibus Argitheam, (id enim caput Athamaniæ erat) ſi popularium animos ſatis perſpectos haberent, impetrato ab Ætolis auxilio in Athamaniam ſe venturum cum delectis Ætolorum, quod concilium eſſet gentis, & Nicandro prætore. quos ubi ad omnia paratos eſſe vidit, certiores ſubinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingreſſurus eſſet. Quatuor primo fuere conjurati adverſus Macedonum præſidium. hi ſenos ſibi adjutores ad rem gerendam aſſumſerunt: deinde paucitate parum freti, quæ celandæ rei quam agendæ aptior erat, parem priori nume-

carent ad præſidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, & Amynander cum mille Ætolis in finibus erat : ex compoſito quatuor ſimul locis præſidia Macedonum expulſa. literæque in alias urbes paſſim dimiſſæ, ut vindicarent ſeſe ab impotenti dominatione Philippi, & reſtituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis à Zenone præfecto præſidii interceptis, & arce ab regiis occupata, paucos dies obſidentibus reſtitit : deinde id quoque traditum Amynandro eſt, & omnis Athamania in poteſtate erat, præter Athenæum caſtellum, finibus Macedoniæ ſubjectum.

Cap. II. Philippus audita defectione Athamaniæ, cum ſex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. Ibi relicta majore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera ſuffeciſſent) cum duobus millibus Athenæum, quod unum à præſidio ſuo retentum fuerat, pervenit. inde proximis tentatis, quum facile animadvertiſſet cætera hoſtilia eſſe, Gomphos regreſſus, omnibus copiis ſimul in Athamaniam rediit. Zenonem inde cum mille peditibus præmiſſum Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheæ imminentem, quem ubi teneri à ſuis locum vidit, ipſe circa templum Jovis Acræi poſuit caſtra. ibi unum diem fœda tempeſtate retentus, poſtero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ diſcurrentes. ad quorum conſpectum conſtitere prima ſigna, totoque agmine pavor & trepidatio erat: & pro ſe quiſque, quidnam futurum eſſet, cogitare, ſi in valles ſubjectas rupibus agmen foret demiſſum. Hæc tumultuatio regem cupientem, ſi ſe ſequerentur, raptim evadere anguſtias, revocare primos, & eadem qua venerat via referre coëgit ſigna. Athamanes primo ex intervallo quieti ſequebantur: poſteaquam Ætoli ſe conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini inſtarent, reliquerunt; ipſi à lateribus ſe circumfuderunt. quidam per notos calles breviore via prægreſſi, tranſitus inſedere: tantumque tumultus Macedonibus eſt injectum, ut fugæ magis effuſæ, quam itineris ordinati modo, multis armis viriſque relictis, flumen trajecerint. hic finis ſequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, & à Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Ætolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptione in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: cæterum poſteaquam Amphilochos cum Ætolis eſſe, fugamque ex Athamania Philippi, & cædem præſidii ejus accepere, & ipſi à Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus, jam undique ſe à Macedonibus tutos credentibus eſſe Ætolis, fama affertur, Antiochum in Aſia victum ab Romanis. nec ita multo poſt legati ab Roma rediere, ſine ſpe pacis: Fulviumque conſulem nunciantes jam cum exercitu trajeciſſe. His territi, prius ab Rhodo & Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatum earum ſuæ preces nuper repudiatæ faciliorem aditum ad ſenatum haberent; principes gentis ad tentandum ultimam ſpem Romam miſerunt: nihil ne bellum haberent, priuſquam pæne in conſpectu hoſtis erat, præmeditati. Jam M. Fulvius Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus conſultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi: quæ tum contribuerat ſe Ætolis. *ſive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos ad dimicandum eſſe: ſive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos, & cætera opera eſſe: & Arethontem navigabilem amnem opportunum ad comportanda quæ uſui ſint, præter ipſa mœnia fluere: & æſtatem aptam rei gerendæ adeſſe.* his perſuaſerunt, ut per Epirum duceret.

Cap. IV. Conſuli ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio viſa eſt. Ambracia tumulo aſpero ſubjecta, Perranthem incolæ vocant.

remque undique tumulum conceſſere. quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: diſperſoſque & per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaſerunt. poſtero die per inducias ſepeliendi cæſos poteſtas facta eſt.

Cab. III. Amynander recuperato regno legatos Romam ad ſenatum, & ad Scipiones in Aſiam, Epheſi poſt magnum cum Antiocho prælium morantes, miſit. Pacem petebat, excuſabatque ſeſe, quod per Ætolos recuperaſſet paternum regnum. Philippum incuſabat. Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti ſunt, & majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Ætolorum) eadem ſpe in Aperantiam tranſcenderunt. ea quoque magna ex parte ſine certamiurbs, qua murus vergit in campos & flumen, occidentem; arx, quæ poſita in tumulo eſt, orientem ſpectat. amnis Aretho ex Acarnania fluens cadit in ſinum maris; ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum. præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo ſepta erat; patente in circuitu paulo amplius tria millia paſſuum. Fulvius bina à campo caſtra modico inter ſe diſtantia intervallo, unum caſtellum loco edito contra arcem objecit. ea omnia vallo ac foſſa ita jungere parat, ne exitus incluſis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda eſſet. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum jam edicto Nicandri prætoris convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obſidionem venire in animo fuerat. deinde, poſteaquam urbem jam magna ex parte operibus ſeptam viderunt, Epitorarum trans flumen loco plano caſtra poſita eſſe; dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commiſſa inter ſe munimenta urbem intravit. Nicandro cum cætera manu primo Epirotarum caſtra nocte aggredi conſilium fuerat; haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde periculoſum inceptum ratus, ne qua ſentirent Romani, & regreſſus inde in tutum non eſſet; deterritus ab hoc conſilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

Cap. V. Conſul jam munimentis, quibus ſepienda urbs erat, jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque ſimul locis mœnia eſt aggreſſus. tria paribus intervallis faciliore aditu à campo adverſus Pyrrheum, quod vocant, admovit: unum è regione Æſculapii, unum adverſus arcem. Arietibus muros quatiebat; aſſeribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo, & ad ſpeciem, & ad ictus mœnium cum terribili ſonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. deinde ut præter ſpem ſtare muros viderunt; collectis rurſus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut ſaxorum, ſtipiteſve robuſtos incutiebant, falces anchoris ferreis injectis, in interiorem partem muri trahentes aſſerem, perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in cuſtodias operum, & diurnis in ſtationes ultro terrorem inferebant. In hoc ſtatu res ad Ambraciam quum eſſent, jam Ætoli à populatione Acarnaniæ Stratum redierant. Inde Nicander Prætor ſpem nactus ſolvendæ incepto forti obſidionis, Nicodamum quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam, tempuſque etiam noctis conſtituit, quo & illi ab urbe opera hoſtium, quæ adverſus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipſe ad caſtra Romana erant: quæ omnia ſimul, ſed nec apparatu, nec vi ſimili, Ætoli aggreſſi ſunt. alii cum ardentibus facibus, alii ſtuppam picemque & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere: multos primo impetu cuſtodes oppreſſerunt. deinde poſteaquam clamor tumultuſque in caſtra eſt perlatus, datumque à conſule ſignum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique geſta res eſt. à duobus irrito incepto, quum tentaſſent magis quam iniſſent certamen, Ætoli abſceſſerunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diverſis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fovebant ſpe, jam Nicandrum ex compoſito affore, & terga hoſtium invaſurum. Hæc res aliquamdiu animos pugnantium ſuſtinuit. cæterum poſteaquam nullum ex compoſito ſignum à ſuis accipiebant, & creſcere numerum hoſtium cernebant; deſtituti ſegnius inſtare: poſtremo re omiſſa, jam vix tuto receptu fugientes in urbem compelluntur parte operum incenſa, & pluribus aliquanto, quam ipſi ceciderant, interfectis. quod ſi ex compoſito acta res fuiſſet, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna cæde hoſtium potuiſſe. Ambracienſes, quique intus erant Ætoli, non ab ejus ſolum noctis incepto receſſere, ſed in reliquum quoque tempus, velut proditi à ſuis, ſegniores ad pericula erant. Jam nemo eruptionibus, ut ante, in ſtationes hoſtium, ſed diſpoſiti per muros & turres ex tuto pugnabant.

Cap. VII. Perſeus ubi adeſſe Ætolos audivit; omiſſa obſidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia exceſſit, atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde avocavit populatio marimana terrorem faceret; poſſe ratus ancipiti tumultu, nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempeſta nocte, quum alias cuſtodias fefelliſſet, per alias impetu conſtanti erupiſſet, ſuperato brachio in urbem penetrat: animique aliquantum ad omnia audenda & ſpei obſeſſis adjecit. & ſimul conſtituta nox venit, ex compoſito repente opera eſt aggreſſus. Id inceptum conatu, quam effectu gravius fuit. quia nulla ab exteriore parte vis admota eſt: ſeu metu deterrito prætore Ætolorum, ſeu quia potius viſum eſt Amphilochis opem ferre nuper receptis: quos Perſeus Philippi filius miſſus ad Dolopiam Amphilochoſque recipiendos, ſumma vi oppugnabat.

Cap. VI. Tribus locis, ſicut ante dictum eſt, ad Pyrrheum opera Romana... timæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex cum ſexaginta lembis Corinthium ſinum invectus, adjunctis Achæorum, quæ Patris erant, navibus, maritima Ætoliæ vaſtabat. adverſus quos mille Ætoli miſſi, quacumque ſe claſſis circumegerat, per littorum anfractus brevioribus ſemitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant. nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam & pari celeritate novus pro diruto murus objicebatur, & armati ruinis ſuperſtantes, inſtar munimenti erant. Itaque quum aperta vi parum procederet conſuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere inſtituit. & aliquamdiu, quam dies noctesque in opere eſſent. non ſolum ſub terra fodientes, ſed egerentes etiam humum, fefellere hoſtem. Cumulus repente terræ eminens, index operis oppidanis fuit. pavidique ne jam ſubrutis muris facta in urbem via eſſet; foſſam intra murum è regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere inſtituunt. cujus ubi ad tantam altitudinem, quantæ eſſe ſolum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, ſilentio facto, pluribus locis aure admota, ſonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperant, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, ſuſpenſo furculis ab hoſtibus muro, pervenerunt. ibi commiſſis operibus, quum è foſſa in cuniculum pateret iter, primo ipſis ferramentis, quibus in opere uſi erant; dein celeriter armati etiam ſubeuntes, occultam ſub terram ediderunt pugnam. ſegnior deinde ea facta eſt; interſepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adverſus eos qui in cuniculo erant, excogitata res eſt. dolium à fundo pertuſum, qua fiſtula modica inſeri poſſet, & fiſtulam ferream operculumque dolii ferreum, & ipſum pluribus locis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verſo poſuerunt. Per operculi foramina, prælongæ haſtæ, quas ſariſſas vocant, ad ſummovendos hoſtes eminebant. ſcintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fiſtulæ impoſito, flando accenderunt. inde non ſolum magna vis fumi, ſed acrior etiam fœdo quodam nidore ex adulta pluma quum totum cuniculum compleſſet, vix durare quiſquam intus poterat.

Cap. VIII. Quum in hoc ſtatu res ad Ambraciam eſſet; legati ab Ætolis Phaneas & Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad conſulem venerunt. nam præ*dicere injuriis, miſeriis certe coacta inſanire. Non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam boni ante, quum adverſus Philippum bellatum ſit, feciſſe. nec tum large gratiam relatam ſibi, nec nunc immodice pœnam injungi debere.* Ad ea conſul reſpondit: *Magis ſæpe, quam vere umquam, Ætolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxiſſent. Non paucis urbibus cum, de quarum libertate certatum ſit, ſed omni Aſia cis Taurum montem, opimo regno exceſſiſſe. Ætolos, niſi inermes, de pace agentes non auditurum ſe. arma illis prius, equoſque omnes tradendos eſſe, deinde mille talentum argenti populo Romano dandum: cujus ſummæ dimidium præſens numeraretur, ſi pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in fœdus eſſe, ut eoſdem, quos populus Romanus, amicos atque hoſtes habeant.*

Cap. IX. Adverſus quæ legati, & quia gravia erant, & quia ſuorum animos indomitos ac immutabiles noverant; nullo reddito reſponſo, domum regreſſi ſunt, ut etiam atque etiam, quid agendum eſſet, re integra prætorem & principes conſulerent. Clamore & jurgio excepti, quod rem traherent, qualemcunque pacem referre juſſi, quum redirent Ambraciam, Acarnanum inſidiis prope viam poſitis, quibuſcum bellum erat, circumventi Tyrrheum cuſtodiendi deducuntur. Hæc mora injecta eſt paci. Quum jam Athenienſium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud conſulem eſſent, Amynander quoque Athamanum rex fide accepta venerat in caſtra Romana; magis pro Ambracia, ubi majorem partem temporis exſulaverat, quam pro Ætolis ſollicitus. per hos certior factus conſul de caſu legatorum. adduci eos à Tyrrheo juſtor eorum quum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infeſtam oram navibus hoſtium eſſe, alia Amphilochos Dolopiamque à Macedonibus vaſtari: nec Ætolos ſimul ad tria diverſa bella occurſantes ſufficere; convocato concilio, Ætolos principes, quid agendum eſſet, conſuluit. Omnium eo ſententiæ decurrerunt, *Ut pax, ſi poſſet, æquis; ſi minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum ſuſceptum. Antiocho terra marique ſuperato, & prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto quam ſpem eſſe ſuſtinendi belli? Phaneas & Damoteles, quod è re Ætolorum, ut in tali caſu fideque ſua eſſe cenſerent, agerent. Quid enim ſibi conſilium, aut cujus rei electionem à fortuna relictam?* Cum his mandatis legati miſſi, *orare conſulem, ut parceret urbi, miſereretur gentis quondam ſociæ; nolle*

ſit, quorum poſt adventum agi cœptum eſt de pace. Amynander, quod ſui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienſes compelleret ad deditionem. id quum per colloquia principum ſuccedens muris parum proficeret; poſtremo conſulis permiſſu ingreſſus urbem, partim conſilio, partim precibus evicit, ut permitterent ſe Romanis. Et Ætolos C. Valerius Lævini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, conſulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienſes prius pacti, ut Ætolorum auxiliares ſine fraude emitterent; aperuerunt portas. dein *ut quingenta Euboica darent talenta: ex quibus ducenta præſentia, trecenta per annos ſex penſionibus æquis: captivos perfugaſque redderent Romanis. urbem ne quam formulæ ſui juris facerent, quæ poſt id tempus, quo T. Quintius* *trajeciſſet in Græciam, aut vi capta ab Romanis eſſet, aut voluntate in amicitiam veniſſet. Cephallenia inſula ut extra jus fœderis eſſet.* Hæc quamquam ſpe ipſorum aliquanto leviora erant: petentibus Ætolis, ut ad concilium referrent, permiſſum eſt. Parva diſceptatio de urbibus tenuit. quæ quum ſui juris aliquando fuiſſent, avelli velut à corpore ſuo ægre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem juſſerunt. Ambracienſes coronam auream conſuli centum & quinquaginta pondo dederunt: ſigna ænea marmoreaque, & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam cæteræ regionis ejus urbes erant, ſublata omnia, avectaque. nihil præterea tactum, violatumve.

Cap. X. Profectus ab Ambracia conſul in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochicum (viginti duo millia ab Ambracia abeſt) caſtra poſuit. eo tandem legati Ætoli mirante conſule quod morarentur, venerunt. Inde, poſteaquam approbaſſe pacem concilium Ætolorum accepit, juſſis proficiſci Romam ad ſenatum, permiſſoque, ut Athenienſes & Rhodii deprecatores irent, dato qui ſimul cum iis proficiſceretur, C. Valerio fratre, ipſe in Cephalleniam trajecit. Præoccupatas aures animoſque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt: qui per legatos, per literas, Dolopas, Amphilochoſque & Athamaniam ereptas ſibi querens, præſidiaque ſua, poſtremo etiam filium Perſea ex Amphilochis pulſum, averterat ſenatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen & Athenienſes cum ſilentio auditi ſunt. Athenienſis legatus Leon, Iceſiæ filius, eloquentia etiam dicitur moviſſe: qui vulgata ſimilitudine, *mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum*, uſus, *quamdiu in fide Romanæ ſocietatis manſiſſent, inſita gentis tranquillitate quieſſe eos* ajebat: *poſteaquam flare ab Aſia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cœpiſſent;* *terquam ſi qui capti, quum domos rediſſent, iterum capti ſunt: aut ſi qui eo tempore ex iis capti ſunt, qui tum hoſtes erant Romanis, quum inter præſidia Romana Ætoli eſſent. Aliorum qui comparebunt intra dies centum Corcyræorum magiſtratibus ſine dolo malo tradantur. qui non comparebunt, quando quiſque eorum primum inventus fuerit, reddatur. Obſides quadraginta arbitratu conſulis Romani dato: ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obſes ne eſto prætor, præfectus equitum, ſcriba publicus: neu quis, qui ante obſes fuerit apud Romanos. Cephalenia extra pacis leges eſto.* De pecuniæ ſumma, quam penderent, penſionibuſque ejus, nihil ex eo quod cum conſule convenerat, mutatum. Pro argento ſi aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt; qui eorum L. Quintio, Cn. Domitio conſulibus, poſtve eos conſules armis ſubacti, aut voluntate in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepiſſe velint. Oeniadæ cum urbe agriſque Acarnanum ſunto.* His legibus fœdus ictum cum Ætolis eſt.

Cap. XII. Eadem non æſtate ſolum, ſed etiam iiſdem prope diebus, quibus hæc à M. Fulvio conſule in Ætolia geſta ſunt; conſul alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum geſſit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Epheſum conſul venit, acceptiſque copiis à L. Scipione, & exercitu luſtrato, concionem apud milites habuit. qua, *Collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prælio debellaſſent; adhortatus eos ad novum cum Gallis ſuſcipiendum bellum, qui & auxiliis Antiochum juviſſent; & adeo indomita haberent ingenia, ut nequicquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis eſſet, niſi frangerentur opes Gallorum:* de ſe quoque pauca, nec falſa, nec immodica, adjecit. Læti cum frequenti aſſenſu conſulem audiverunt; partem virium Antiochi fuiſſe Gal-

tum illam tempeſtatem coortam, quæ ad Antiochum eos, ſicuti in ſcopulum, intuliſſet.

Cap. XI. Diu jactati Ætoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hæ: *Imperium majeſtatemque populi Romani gens Ætolorum conſervato ſine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adverſus ſocios amicoſque eorum ducetur, per fines ſuos tranſire ſinito: neve ulla ope juvato. Hoſtes eoſdem habeto, quos populus Romanus, armaque in eos ferto, bellum pariter gerito: perfugas, fugitivos captivoſque reddito Romanis ſociiſque; præ-*

los credentes: rege ſuperato, nullum momentum in ſolis per ſe Gallorum copiis fore. Eumenem haud tempore abeſſe (Romæ tunc erat) credere conſul, gnarum locorum hominumque, & cujus intereſſet frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus arceſſit à Pergamo, hortatuſque ad capeſſendum ſecum bellum, pollicentem ſuam ſuorumque operam, domum ad comparandum dimittit. Paucos poſt dies profecto ab Epheſo conſule ad Magneſiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis; Athenæo fratre juſſo cum cæteris copiis ſubſequi:

com•

commendata iis cuſtodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Conſul collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progreſſus, caſtra poſuit, quia vado ſuperari amnis non poterat; & contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendum. Tranſgreſſi Mæandrum, ad Hieran comen pervenerunt.

Cap. XIII. Fanum ibi auguſtum Apollinis & oraculum: ſortes verſibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris caſtris ad Harpaſum flumen ventum eſt: quo legati ab Alabandis venerunt, ut caſtellum quod ab ipſis nuper deſciſſet, aut auctoritate aut armis cogeret jura antiqua pati. Eodem & Athenæus Eumenis & Attali frater cum Cretenſi Leuſo, & Corrago Macedone venit. mille pedites mixtarum gentium, & trecentos equites ſecum adduxerunt. Conſul tribuno militum miſſo cum modica manu, caſtellum vi receptum Alabandenſibus reddit. ipſe nihil via digreſſus, ad Antiochiam ſuper Mæandrum amnem poſuit caſtra. Hujus amnis fontes Celænis oriuntur. Celenæ urbs, caput quondam Phrygiæ fuit. migratum inde haud procul veteribus Celænis: novæque urbi Apameæ nomen inditum; ab Apamea ſorore Seleuci regis. Et Marſyas amnis haud procul à Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. Famaque ita tenet, Celænis Marſyam cum Apolline tibiarum cantu certaſſe. Mæander ex arce ſumma Celænarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Jonas, in ſinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum eſt. Ad Antiochiam in caſtra conſulis Seleucus Antiochi filius ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. Parva diſceptatio de Attali auxiliaribus orta eſt: quod Romano tantum militi pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Diſcuſſa ea quoque eſt conſtantia conſulis, qui dimiſſo tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priuſquam Attali auxilia accepiſſent. Inde ad Gordiutichos, quod vocant, Chaum amnem perventum: inde profecti, Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabuſion caſtellum imminens flumini Indo ventum eſt. cui fecerat nomen Indus, ab elephante dejectus. Haud procul à Cibyra aberant: nec legatio ulla à Moagete, tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium cum quatuor millibus peditum & quingentis equitibus conſul præmittit. huic agmine jam fines ingredienti legati occurrerunt; nunciantes, paratum eſſe tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque à populatione agri militem. & in coronam auream quindecim talenta afferebant. Helvius integros à populatione agros ſervaturum pollicitus, ire ad conſulem legatos juſſit; quibus eadem referentibus, conſul: *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis ullum ſignum erga nos tyranni habemus: & ipſum talem eſſe inter omnes conſtat; ut de pœna ejus magis quam de amicitia nobis cogitandum ſit.* Perturbati hac voce legati, nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet: veniendique ad eum poteſtatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi ſe faceret. Permiſſu conſulis poſtero die in caſtra tyrannus venit; veſtitus comitatuſque vix ad privati modice locupletis habitum. & oratio fuit ſummiſſa & infracta; extenuantis opes ſuas, urbiumque ſuæ ditionis egeſtatem querentis. Erant autem ſub eo, præter Cibyram, Syleum, & quæ Alimne appellatur. ex his, ut ſe ſuoſque ſpoliaret, quinque & viginti talenta ſe confecturum, prope ut diſſidens pollicebatur. *Enimvero*, inquit conſul, *ferri jam ludificatio iſta non poteſt. Parum eſt, non erubuiſſe abſentem, cum per legatos fruſtrareris nos, niſi præſens quoque in eadem impudentia perſiſtas. Quinque & viginti talenta tyrannidem tum exhaurirent? Quingenta ergo talenta niſi triduo numeras; populationem in agris, obſidionem in urbe exſpecta.* Hac denunciatione conterritus;

proceſſum eſt. ex eo loco ad Tabas tertiis caſtris perventum. in finibus Piſidarum poſita eſt urbs, in ea parte quæ vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere: deinde ut apparuit, nec numero ſe nec virtute pares eſſe, in urbem compulſi, veniam erroris petebant; dedere urbem parati. quinque & viginti talenta argenti, & decem millia medimnum tritici imperata. ita in deditionem accepti.

Cap. XIV. Tertio inde die ad

perſtare tamen in pertinaci ſimulatione inopiæ. & paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus & ſimulatis lachrymis, ad centum talenta eſt perductus. adjecta decem millia medimnum frumenti.

Cap. XV. Hæc omnia intra ſex dies acta. A Cibyra per agros Sindenſium exercitus ductus, tranſgreſſuſque Caularem amnem, poſuit caſtra. Poſtero die eſt præter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropolim manſerunt. inde progredientibus ad Lagon proximam urbem, metu incolæ fugerunt. Vacuum hominibus, & refertum rerum

rum omnium copia oppidum diripuerunt. inde ab Lyſis fluminis fonte, poſtero die ad Cobulatum amnem progreſſi. Termeſſenſes eo tempore Hyrienſium arcem urbe capta oppugnabant: incluſi quum alia ſpes auxilii nulla eſſet, legatos ad conſulem orantes opem miſerunt. cum conjugibus ac liberis in arce incluſos ſe mortem inedia aut ferro aut fame patiendam exſpectare. Volenti conſuli cauſſa in Pamphyliam divertendi oblata eſt. adveniens obſidione Hyrienſis exemit. Termeſſo pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis. item Aſpendiis, cæteriſque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad flumen Taurum primo die, poſtero ad Xylinen (quam vocant) comen poſuit caſtra. Profectus inde continentibus itineribus, ad Cormaſam urbem pervenit. Darſa proxima urbs erat. eam metu incolarum deſertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti præter paludes, legati ab Lyſinoe dedentes civitatem venerunt. Inde in agrum Sagalaſſenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum eſt. Colunt Piſidæ, longe optimi bello regionis ejus. quum ea res animos facit, tum agri fœcunditas & multitudo hominum, & ſitus inter paucas munitæ urbis. Conſul, quia nulla legatio ad finem præſto fuerat, prædatum in agros miſit. tum demum fracta pertinacia eſt, ut ferri agique res ſuas viderunt. Legatis miſſis pacti quinquaginta talentis, & viginti millibus medimnum tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progreſſus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum, quem Aporidos comen vocant, poſuit caſtra. Eo Seleucus ab Apamea poſtero die venit. Ægros inde & inutilia impedimenta quum Apameam dimiſiſſet, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, poſtero die Dinias Phrygiæ proceſſit. Inde Synnada venit; metu omnibus circa oppidis deſertis. quoreſiſtentibus pugnando, pacem petentibus ſtipendium imponendo Byzantium quum perveniſſent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Aſiam tranſeundi, audientes ex propinquo quanta ubertas terræ ejus eſſet, cepit. & Lyſimachia fraude capta, Cheroneſoque omni armis poſſeſſa, ad Helleſpontum deſcenderunt. Ibi vero exiguo diviſis freto cernentibus Aſiam, multo magis animi ad tranſeundum accenſi; nunciosque ad Antipatrum præfectum ejus oræ de tranſitu mittebant. quæ res quum lentius ſpe ipſorum traheretur, alia rurſus nova inter regulos orta ſeditio eſt. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius, Macedonibus per ſpeciem legationis ab Antipatro ad ſpeculandum miſſis, duas tectas naves, & tres lembos adimit. his alios atque alios dies nocteſque tranſvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo poſt Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio tranſmiſit. Coeunt deinde in unum rurſus Galli, & auxilia Nicomedi dant, adverſus Zybœam, partem tenentem Bithyniæ, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Zybœa eſt, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis conceſſit. Profecti ex Bithynia in Aſiam proceſſerunt. non plus ex viginti millibus hominum quam decem armata erant: tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt; ut quas adiſſent, quaſque non adiſſent, pariter ultimæ propinquis imperio parerent. Poſtremo quum tres eſſent gentes, Toliſtobogii, Trocmi, Tectoſagi; in tres partes, quia cuique populorum ſuorum vectigalis Aſia eſſet, diviſerunt. Trocmis Helleſponti ora data: Toloſtobogii Æolida atque Ioniam, Tectoſagi mediterranea Aſiæ ſortiti ſunt. & ſtipendium tota cis Taurum Aſia exigebant. Sedem aurum jam præda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus appellant, pervenit. ad Anabura inde, & altero die ad Alandi fontes: tertio ad Abbaſſum poſuit caſtra. ibi plures dies ſtativa habuit: quia perventum erat ad Toliſtobojorum fines.

Cap. XVI. Hi Galli, magna hominum vis, ſeu inopia agri, ſeu prædæ ſpe, nullam gentem per quam ituri eſſent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. ibi ſeditio orta, & ad viginti millia hominum cum Leonorio ac Lutario regulis, ſeceſſione facta à Brenno, in Thraciam iter averterunt. ubi cum

tem ipſi circa Halyn flumen ceperunt. tantuſque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna ſobole aucta, ut Syriæ quoque ad poſtremum reges ſtipendium dare non abnuerent. Primus Aſiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis. audacique incepto præter omnium opinionem affuit fortuna: & ſignis collatis ſuperior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut abſiſterent imperio. Eædem opes uſque ad bellum Antiochi cum Romanis manſerunt. tum quoque pulſo Antiocho, magnam ſpem habuerunt; quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad ſe non perventurum.

Cap. X V I I. Cum hoc hoſte tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus eſt conſul: *Non me præterit, milites, omnium, quæ Aſiam colunt, gentium Gallos fama belli præſtare. Inter mitiſſimum genus hominum, ferox natio pervagata bello prope orbem terrarum, ſedem cepit. procera corpora, promiſſæ & rutilatæ comæ, vaſta ſcuta, prælongi gladii: ad hoc cantus inchoantium prælium, & ululatus & tripudia, & quatientium ſcuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus: omnia de induſtria compoſita ad terrorem. Sed hæc, quibus inſolita atque inſueta ſunt, Græci & Phryges & Cares timeant: Romanis Gallici tumultus aſſuetis, etiam vanitates notæ ſunt. Semel primo congreſſu ad Alliam olim fuderunt majores noſtros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum conſternatos cædunt, fugantque. & plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum acti ſunt. Jam uſu hoc cognitum eſt; ſi primum impetum, quem fervido ingenio & cæca ira effundunt, ſuſtinueris; fluunt ſudore & laſſitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles ubi ira conſedit animos, ſol, pulvis, ſitis, ut ferrum non admoveas, proſternunt. Non legionibus legiones eorum ſolum experti ſumus, ſed vir unus cum viro congrediendo. T. Manlius, M Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine ſcandentes in Capitolium Gallos detruſit. & illis majoribus noſtris cum haud dubiis Gallis in terra ſua genitis res erat. Hi jam degeneres ſunt; miſti, & Gallogræci vere, quod appellantur. Sicut in frugibus pecudibuſque, non tantum ſemina ad ſervandam ſilveſtrem primo ſervare, deinde, quum diu manibus humanis alantur, miteſcere: in hominum feritate mulcenda non eandem naturam eſſe. Eoſdemne hos creditis eſſe, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per aſperrimam Illyrici oram: Pæoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferociſſimis gentibus, emenſi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exaſperatoſque accepit terra, quæ copia rerum omnium ſaginaret. uberrimo agro, mitiſſimo cælo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, manſuefacta eſt feritas. Vobis, me hercule, Martiis viris cavenda ac fugienda quamprimum amœnitas eſt Aſiæ. tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum poſſunt: tantum contagio diſciplinæ moriſque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod ſicut vim adverſus vos nequaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua venerunt. bellique gloriam victores eandem inter ſocios habebitis, quam ſi ſervantes antiquum ſpecimen animorum Gallos viciſſetis.*

Cap. X V I I I. Concione dimiſſa, miſſiſque ad Epoſſognatum legatis, qui unus ex regulis & in Eumenis amicitia manſerat, & negaverat Antiocho adverſus Romanos auxilia, caſtra movit. primo die ad Alandrum flumen, poſtero ad vicum, quem vocant Tyſcon, ventum. Eo legati Oroandenſium quum veniſſent amicitiam petentes, ducenta talenta iis ſunt imperata: precantibuſque ut domum renunciarent, poteſtas facta. Ducere inde exercitum conſul ad Plitendum: deinde ad Alyattos caſtra poſita. Eo miſſi ad Epoſſognatum redierunt, & legati cum illis reguli orantes, ne Tectoſagis bellum inferrent. ipſum in eam *indolem valent, quantum terræ proprietas cœlique, ſub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias ſparſas per orbem terrarum colonias habent; in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Maſſilia, inter Gallos ſita, traxit aliquantum ab accolis animorum: Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida diſciplina manſit? Generoſius in ſua quicquid ſede gignitur, inſitum alienæ terræ, in id quo aliter, natura vertente ſe, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, ſicut in acie Antiochi cecidiſtis, victos victores cædetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ quam ne nimium belli ſit. Attalus eos rex ſæpe fudit, fugavitque. Nolite exiſtimare, belluas tantum recens captas feritatem illam*

gentem lurum Epoſſognatum: perſuaſurumque ut imperata faciant. Data venia regulo. duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram cœptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quicquam, ſed ne ſpinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum Gallogræciæ caſtellum caſtra habentibus Romanis, apparuere cum magno tumultu hoſtium equites. nec turbarunt tantum ſtationes Romanas repente invecti, ſed quoſdam etiam occiderunt. qui tumultus quum in caſtra perlatus eſſet, effuſus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit, fugavitque Gallos, & aliquot fugientes occidit. Inde conſul, ut qui jam ad hoſtes perventum cerneret, explorato deinde & cum cura coacto agmine procedebat, continentibus itineribus quum ad Sangarium flumen perveniſſet, pontem, quia vado nuſquam tranſitus erat, facere inſtituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miſcetur ad Bithyniam Thymbri fluvio. inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem ſeſe effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piſcium accolis ingentem vim præbet. Tranſgreſſis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli Matris Magnæ à Peſſinunte occurrere cum inſignibus ſuis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere ſe omen quum dixiſſet conſul; caſtra eo ipſo loco poſuit. poſtero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum eſt, ſed pluſquam mediterraneum celebre & frequens emporium. tria maria pari ferme diſtantia intervallo habet. Helleſpontum, ad Sinopen, & alterius oræ littora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui uſus contraxere. id tum deſertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi ſtativa habentibus legati ab Epoſognato venerunt, nunciantes, *Profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetraſſe. ex campeſtribus vicis agriſque frequentes demigrare, & cum conjugibus ac liberis quæ ferre atque agere poſſent, præ ſe agentes portanteſque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque ſitu ſeſe tueantur.*

Cap. XIX. Certiora poſtea Oenoandenſium legati attulerunt. *Toliſtobogiorum civitatem Olympum montem cepiſſe: diverſos Tectoſagos alium montem, qui Magaba dicatur, petiſſe. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectoſagos depoſitis, armatorum agmine Toliſtobojis ſtatuiſſe auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon & Combolamarus, & Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio ſumendi fuerat, quod montes regionis ejus tenentes, comportatis omnibus, quæ ad quamvis diuturni temporis uſum ſufficerent, tædio ſe hoſtem fatigaturos credebant: nec auſuros per tam ardua atque iniqua loca ſubire; & ſi conarentur, vel paucos prohibere vel deturbare poſſe: nec quieſcentes in radicibus montium gelidis, fame aut inopia tolerare poſſe. & quum altitudo ipſa loci tutaretur, foſſam quoque & alia munimenta verticibus iis quos inſederant, circumjecerunt. minime miſſilium telorum apparatus curæ fuit, quod ſaxa affatim præbituram aſperitatem ipſam locorum credebant.

Cap. XX. Conſul, quia non cominus pugnam, ſed procul, locis oppugnandis futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium haſtarum, ſagittarum, glandiſque & modicorum, qui funda mitti poſſent, lapidum paraverat. Inſtructuſque miſſilium apparatu, ad Olympum montem ducit: & à quinque ferme millibus locat caſtra. Poſtero die cum quadringentis equitibus, & Attalo progreſſum eum ad naturam montis, ſitumque Gallicorum caſtrorum viſendum, equites hoſtium, duplex numerus, effuſi caſtris in fugam averterunt. occiſi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus; qui nemo hoſtium extra munimenta proceſſit; tuto circumvectus montem, animadvertit meridiana regione terrenos, & placide acclivos ad quendam finem colles eſſe; ad ſeptentrionem arduas & rectas prope rupes. atque omnibus ferme aliis inviis, itinera tria eſſe: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno ſolis ortu, & ab æſtivo occaſu. Hæc contemplatus eo die, ſub ipſis radicibus poſuit caſtra. poſtero die ſacrificio facto, quum primis hoſtiis litaſſet, trifariam exercitum diviſum ducere ad hoſtem pergit. ipſe cum maxima parte copiarum, qua æquiſſimum aditum præbebat mons, aſcendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto poſſit, ſubire jubet. ſi qua periculoſa & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexſuperabilibus vim afferre: ſed obliquo monte ad ſe declinare, & ſuo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire ſenſim per infima montis, deinde ab æſtivo occaſu erigere agmen. & Attali auxilia trifariam æquo numero diviſit: ſecum eſſe ipſum juvenem juſſit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planicie reliquit. Edictum præfectis, ut intenti quid ubique geratur, animadvertant: opemque ferre, quo porat, quod quum montes editiſſimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quæ ad uſum quamvis longi temporis ſufficerent, tædio ſe fatigaturos hoſtes cenſebant. *Nam neque auſuros per tam ardua atque iniqua loca ſubire eos: & ſi conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari poſſe. nec quietos in radicibus gelidorum montium ſedentes, frigus, aut inopiam laturos.* Et quum ipſa altitudo locorum eos tutaretur, foſſam quoque & alia munimenta verticibus iis, quos inſederant, circumjecere. Minima apparatus miſſilium telorum cura fuit: quod ſaxa

ſtulent res, properent.

Cap. XXI. Galli duobus lateribus ſatis fidentes invia eſſe, ab ea parte, quæ in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum imminentem viæ, minus mille paſſuum à caſtris occupandum mittunt: eo ſe rati velut caſtello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt ſeſe ad pugnam. ante ſigna modico intervallo velites eunt, & ab Attalo Cretenſes ſagittarii, & funditores, & Tralli Thraces: ſigna peditum ut per arduum leni gradu ducuntur, ita præ ſe habentium ſcuta, ut miſſilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Miſſilibus ex intervallo loci prælium commiſſum eſt; primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate & copia telorum. Procedente certamine nihil jam æqui erat. ſcuta longa, cæterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipſa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela habebant, præter gladios: quorum, quum manum hoſtis non conſereret, nullus uſus erat. Saxis, nec modicis, ut quæ non præparaſſent, ſed quod cuique temere trepidanti ad manum veniſſet, ut inſueti, nec arte, nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. ſagittis, glande, jaculis incauti, ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pavore obcæcatis animis, cernebant: & erant deprehenſi genere pugnæ, in quod minime apti ſunt. Nam quemadmodum cominus, ubi invicem pati ac inferri vulnera licet, accendit ira animos eorum; Ita ubi ex occulto & procul levibus telis vulnerantur, nec quo ruant cæco impetu, habent; velut feræ transfixæ in ſuos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & ſunt fuſa & candida corpora, ut quæ numquam niſi in pugna nudentur: Ita & plus ſanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum magis ſanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. interdum inſecta cute, ubi latior, quam altior plaga eſt, etiam glorioſius ſe pugnare putant. Iidem, quum aculeus ſagittæ aut glandis abditæ introrſus tenui vulnere in ſpeciem urit, & ſcrutantes quæ vellant, telum non ſequitur; tum in rabiem & pudorem tam parvæ perimentis peſtis verſi, proſternunt corpora humi, ſic ut paſſim procumberent. Alii ruentes in hoſtem, undique configebantur; qui conſulis agmen modico uterque intervallo, velut ex compoſito, cœperunt; quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. Subſidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo ſæpe uſui fuerunt: ut primis forte deturbatis, ſecundi & tegant pulſos, & integri pugnam excipiant. Conſul, poſteaquam ad tumulos ab levi armatura captos prima ſigna legionum pervenerunt; reſpirare, & conquieſcere paulisper militem jubet: ſimul ſtrata per tumulos corpora Gallorum oſtentat: *Et quum levis armatura tale prælium ediderit, quid ab legionibus, quid ab juſtis armis, quid ab animis fortiſſimorum militum exſpectari? Caſtra illis capienda eſſe, in quæ compulſus ab levi armatura hoſtis trepidet.* præcedere tamen jubet levem armaturam: quæ, quum ſtaret agmen, colligendis per tumulos telis, ut miſſilia ſufficerent, haud ſegne idipſum tempus conſumpſerat. Jam caſtris appropinquabant: & Galli, ne parum ſe munimenta ſua tegerent, armati pro vallo conſtiterant. obruti deinde omni genere telorum, quum quo plures ac denſiores erant, eo minus vani quicquam intercideret teli: intra vallum momento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum relictis. In multitudinem compulſam in caſtra vis ingens miſſilium telorum conjiciebatur: & vulnerari multos, clamor permiſtus mulierum atque puerorum ploratibus ſignificabat. In eos qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila conjecerunt. hi vero non vulnerabantur: ſed tranſverberatis ſcutis plerique inter ſe conſerti hærebant: nec diutius impetum Romanorum ſuſtinuerunt.

Cap. XXIII. Patentibus jam portis, priuſquam irrumperent victores, fuga è caſtris Gallorum in omnes bantur: & quum cominus venerant, gladiis à velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet: & in dextera haſtas, quibus eminus utitur. gladio Hiſpanienſi eſt cinctus. quod ſi pede collato pugnandum eſt, tranſlatis in lævam haſtis, ſtringit gladium. Pauci ſupererant jam Gallorum. qui poſteaquam ab levi armatura ſuperatos ſe viderunt, & inſtare legionum ſigna, effuſa fuga caſtra repetunt; pavoris & tumultus jam plena: ut ubi fœminæ, puerique, & alia imbellis turba permiſta eſſet. Romanos victores deſerti fuga hoſtium acceperunt tumuli.

Cap. XXII. Sub idem tempus L. Manlius, & C. Helvius, quum, quoad viam colles obliqui dederunt, aſcendiſſent; poſteaquam ad invia ventum eſt, flexere iter in partem montis, quæ una habebat iter: & ſe-

partes facta eſt. ruunt cæci per vias, per invia: nulla præcipitia ſaxa, nullæ rupes, obſtant: nihil præter hoſtem metuunt. Itaque plerique præcipites per vaſtam altitudinem prolapſi aut debilitati exanimantur. conſul caſtris captis, direptione prædaque abſtinet. militem ſequi pro ſe quemque & ſtare, & perculſis pavorem addere, jubet. Supervenit & alterum cum L. Manlio agmen, nec eos caſtra intrare ſinit. protinus ad perſequendos hoſtes mittit. & ipſe paulo poſt, tradita captivorum cuſtodia tribunis militum, ſequitur: debellatum ratus, ſi in illo pavore quam plurimi cæſi forent aut capti. Egreſſo conſule, C. Helvius cum tertio agmine advenit. nec continere ſuos à direptione caſtrorum valuit: prædaque eorum, iniquiſſima ſorte, qui pugnæ non interfuerant, facta eſt. Equites diu ignari, & pugnæ & victoriæ ſuorum, ſteterunt. deinde & ipſi, quantum equi in colles ſubire poterant: ſparſos fuga Gallos circa radices montis conſectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit: & magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapſa eſt: pars in ſilvis vepribuſque occiſa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte ſcribit, ad quadraginta millia hominum cæſa, auctor eſt. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. Numerus captivorum, haud dubie millia quadraginta explevit: quia omnis generis ætatiſque turbam ſecum traxerant; demigrantium magis quam in bellum euntium modo. Conſul armis hoſtium in uno concrematis cumulo, cæteram prædam conferre omnes juſſit: & aut vendidit quod ejus in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quam æquiſſima eſſet, per milites diviſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatique pro merito quiſque. ante omnes Attalus, ſummo cæterorum aſſenſu: nam ſingularis ejus juvenis quum virtus & induſtria in omnibus laboribus, periculiſque, tum modeſtia etiam fuerat.

Cap. XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectoſagis. Ad eos profectus conſul, tertiis caſtris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit: unde hoſtes paulo plus decem millia aberant. Ubi quum ſtativa eſſent, facinus memorabile à captiva factum eſt. Orrigontis reguli uxor forma eximia cuſtodiebatur inter plures captivos, cui cuſtodiæ centurio præerat, & libidinis & avaritiæ militaris. Is primo ejus animum rent ferrum, & centurionem penſantem aurum occiderent, imperavit. Jugulati præciſum caput, ipſa involutum veſte ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. quem priuſquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique cujuſnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre eſſet, & injuriam corporis, & ultionem violatæ per vim pudicitiæ confeſſa viro eſt: aliaque (ut traditur) ſanctitate & gravitate vitæ, hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conſervavit.

Cap. XXV. Ad Ancyram in ſtativa Tectoſagum oratores ad conſulem venerunt; petentes, ne ante ab Ancyra caſtra moveret, quam collocutus cum ſuis regibus eſſet. nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in poſterum diem conſtituitur: locuſque qui maxime medius inter caſtra Gallorum & Ancyram eſt viſus. Quo quum conſul ad tempus cum præſidio quingentorum equitum veniſſet, nec ullo Gallorum ibi viſo, regreſſus in caſtra eſſet; oratores iidem redeunt, excuſantes religione objecta venire reges non poſſe. principes gentis, per quos æque res tranſigi poſſet, venturos. Conſul ſe quoque Attalum miſſurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque ventum eſt. trecentos equites Attalus præſidii cauſſa quum adduxiſſet, jactæ ſunt pacis conditiones. Finis rei quia abſentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti conſul regeſque eo loco poſtero die congrederentur. Fruſtratio Gallorum eo ſpectabat: primum, ut tererent tempus, donec res ſuas, cum quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipſi conſuli patentavit. quem quum abhorrentem à voluntario videret ſtupro; corpori, quod ſervum fortuna erat, vim fecit. Deinde ad leniendam indignitatem injuriæ, ſpem reditus ad ſuos mulieri facit. & ne eam quidem, ut amans, gratuitam; certo auri pondere pactus. ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, ut quem vellet, unum ex captivis nuncium ad ſuos mitteret. Locum prope flumen conſtituit: quo, duo, ne plus, neceſſarii captivæ cum auro venirent nocte inſequenti, ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſervus inter captivos ejuſdem cuſtodiæ erat. hunc nuncium primis tenebris extra ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarii mulieris ad conſtitutum locum, & centurio cum captiva venit. ubi quum aurum oſtenderent, quod ſummam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier lingua ſua, ſtringe-

rum cauto adverſus colloquii fraudem inſidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites. & ſucceſſiſſet fraudi, ni pro jure gentium. cujus violandi conſilium initum erat, ſtetiſſet fortuna. Pabulatores lignatoreſque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti ſunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia conſulis præſidium & ipſum pro ſtatione habituri erant, hoſti oppoſitum. ſuam tamen alteram ſtationem propius caſtra ſexcentorum equitum poſuerunt. Conſul affirmante Attalo, venturos reges & tranſigi rem poſſe, profectus è caſtris, quum eodem quo antea præſidio equitum, quinque millia fere proceſſiſſet, nec multum à conſtituto loco abeſſet; repente concitatis equis cum impetu hoſtili videt Gallos venientes. conſtituit agmen, & expedire tela animoſque equitibus juſſis, primo conſtanter initium pugnæ accepit, nec ceſſit: dein, quum prægravaret multitudo, cedere ſenſim, nihil confuſis turmarum ordinibus, cœpit. poſtremo quum jam plus in mora periculi quam in ordinibus conſervandis præſidii eſſet, omnes paſſim in fugam effuſi ſunt. tum vero inſtare diſſipatis Galli, & cædere: magnaque pars oppreſſa foret, ni ſtatio pabulatorum ſexcenti equites occurriſſent. Ii procul clamore pavido ſuorum exaudito, quum tela equoſque expediſſent: integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque verſa extemplo fortuna eſt, verſus in victores à victis terror. & primo impetu fuſi Galli ſunt, & ex agris concurrebant pabulatores, & undique obvius hoſtis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent; quia recentibus equis Romani feſſos ſequebantur. Pauci ergo effugerunt: captus eſt nemo: major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis, poſtero die omnibus copiis ad hoſtem perveniunt.

Cap. XXVI. Biduum natura montis per ſeipſum exploranda, ne quid ignoti eſſet, abſumpſit conſul. tertio die quum auſpicio operam dediſſet, deinde immolaſſet, in quatuor partes diviſas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adverſus cornua Gallorum erigeret. Hoſtium quod roboris erat, Tectoſagi & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum (quia equorum nullus inter inæquales,rupes uſus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzi auxiliares in

Cap. XXVII. Galli, & memoriæ Tholiſtobojorum cladis territi,& inhærentia corporibus gerentes tela, feſſique & ſtando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad caſtra inclinavit: ſed pauci intra munimenta ſe recepere: pars major dextra lævaque prælati,qua quemque impetus tulit, fugerunt. victores uſque ad caſtra ſecuti, ceciderunt terga: deinde in caſtris cupiditate prædæ hæſerunt, nec ſequebatur quiſquam. In cornibus Galli diutius ſteterunt, quia ſerius ad eos perventum eſt. cæterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Conſul,qui ingreſſos in caſtra ab direptione abſtrahere non poterat; eos qui in cornibus fuerant, protinus ad ſequendos hoſtes miſit. per aliquantum ſpacium ſecuti,non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hoſtium caſtris manſit. cæteros in ſua caſtra conſul reduxit. Poſtero die captivos prædamque recenſuit: quæ tanta fuit, quantam avidiſſima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuiſſet annos,coacervare potuit. Galli ex diſſipata paſſim fuga, in unum locum congregati, magna pars ſaucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad conſulem miſerunt. Eos Manlius Epheſum venire juſſit. Ipſe (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.

Cap. XXVIII. Dum hæc in Aſia geruntur, in ceteris provinciis tranlævo quatuor ferme millium numerum explebant. Conſul, ſicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut æque magna vis ad manum eſſet, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia eadem utrimque quæ fuerant in priore prælio, erant: præter animos & victoribus ab re ſecunda auctos, & hoſtibus fractos: quia etſi non ipſi victi erant, ſuæ gentis hominum cladem pro ſua ducebant. itaque à paribus initiis cœpta res, eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum. nec aut procurrere quiſquam ab ordinibus ſuis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant: & ſtantes quo denſiores erant, hoc plura, velut deſtinatum petentibus, vulnera accipiebant. Conſul jam per ſe turbatis ſi legionum ſigna oſtendiſſet, verſuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus & alia turba auxiliorum, aciem promovit.

quillæ res fuerunt. Cenſores Romæ T. Quintius Flamininus, & M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt, princeps in ſenatu tertium lectus P. Scipio Africanus, quatuor ſoli præteriti ſunt, nemo curuli uſus honore. & in equitatu recenſendo mitis admodum cenſura fuit. Subſtructionem ſuper Æquimelium in Capitolio, & viam ſilice ſternendam à porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi cenſerentur, ſenatum conſuluerunt. decretum, uti Romæ cenſerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio conſule bello in Aſia cum Gallis perfecto, alter Conſul M. Fulvius perdomitis Ætolis, quum trajeciſſet in Cephalleniam, circa civitates inſulæ miſit percunctatum, utrum ſe dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recuſarent. obſides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Neſiotæ, Crannii, Palienſes, & Samæi dederunt. Inſperata pax Cephalleniæ affulſerat: quum repente una civitas, incertum quam ob cauſſam, Samæi deſciverunt. Quia opportuno loco urbs poſita eſſet, timuiſſe ſe ajebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. cæterum ipſine ſibi eum finxerint metum, & timore vano quietem exuerint, an jactata ſermonibus res apud Romanos perlata ad eos ſit, nihil comperti eſt. niſi quod, datis jam obſidibus, repente portas clauſerunt: & ne ſuorum quidem precibus (miſerat enim ſub muros conſul ad tentandam miſericordiam parentum populariumque) deſiſtere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, poſteaquam nihil pacati reſpondebatur, capta urbs eſt. apparatum omnem tormentorum machinarumque tranſvectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat: & opera quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

Cap. X X I X. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera aut hoſtis arceri poſſet, prætermiſſum eſt. duabus tamen maxime reſiſtebant rebus: una, interiorem ſemper juxta validum pro diruto novum obſtruentes murum: altera, eruptionibus ſubitis, nunc in opera hoſtium, nunc in ſtationes: & plerumque iis præliis ſuperiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res eſt. centum funditores ab *Ægio* & Patris & Dymis acciti. A pueris ii more quodam gentis, ſaxis globoſis, quibus ferme arenæ immiſtis ſtrata litora ſunt, funda mare apertum inceſſentes, exercebantur. itaque longius certiuſque & validiore ictu quam Balearis funditor, eo telo uſi ſunt. & eſt non ſimplicis

urbis partem ab hoſtibus ſenſerunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem. inde poſtero die dediti, direpta urbe, ſub corona omnes venierunt.

Cap. X X X. Conſul compoſitis rebus Cephalleniæ, præſidio Samæ impoſito, in Peloponneſum, jamdiu arceſſentibus *Ægienſibus* maxime ac Lacedæmoniis, trajecit. *Ægium* à principio Achaici concilii ſemper conventus gentis indicti ſunt; ſeu dignitati urbis id, ſeu loci opportunitati datum eſt. hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus quæ Achaici concilii eſſent, invicem conventus agerentur. & ſub adventum conſulis Damiurgis civitatum, qui ſummus eſt magiſtratus, *Ægium* evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit. quo cum appareret omnes fere conventuros; conſul quoque quamquam *Ægienſium* favebat cauſſæ, Argos venit: ubi quum diſceptatio fuiſſet; & rem inclinatam cerneret, incepto deſtitit. Lacedæmonii deinde eum in ſua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exules maxime habebant. quorum magna pars in maritimis Laconiæ oræ caſtellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliquem liberum ad mare haberent aditum, ſi quando Romam, aliove quo mitterent legatos, ſimulque ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad neceſſarios uſus eſſet; nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviſo occupavere. Vicani, quique ibi exules habitabant, primo inopinata re territi ſunt: deinde ſub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedæmonios. terror tahabenæ, ut Balearica aliarumque gentium funda: ſed triplex ſcutale crebris ſuturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans, ſed librata quum ſederit, velut nervo miſſa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci aſſueti trajicere, non capita ſolum hoſtium vulnerabant, ſed quem locum deſtinaſſent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper abſcederent: & ſe cum Romanis ſtationibus pugnantes quiete ſpectarent. Quatuor menſes obſidionem Samæi ſuſtinuerunt. quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur, & qui ſuperarent, feſſi & corporibus & animis eſſent; Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant (nam urbs in mare devexa, in occidentem vergit) muro ſuperato in forum pervenerunt. Samæi poſteaquam captam

men omnem maritimam oram pervaſit: legatoſque communiter, & caſtella omnia vicique, & exules quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miſerunt.

Cap. XXXI. Philopœmen prætor, jam inde ab initio exulum cauſæ & amicus, & auctor ſemper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium quærentibus dedit. decretumque eo referente factum eſt, *Quum in fidem Achæorum tutelamque T. Quintius & Romani Laconicæ oræ caſtella & vicos tradidiſſent, & quum abſtinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus eſſet, cædeſque ibi facta; qui ejus rei auctores affineſque eſſent, niſi dederentur Achæis, violatum videri fœdus.* Ad expoſcendos eos legati extemplo Lacedæmonem miſſi ſunt. Id imperium adeo ſuperbum & indignum Lacedæmoniis viſum eſt; ut ſi antiqua civitatis fortuna eſſet, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem conſternavit eos metus, ſi ſemel primis imperiis obediendo jugum accepiſſent, ne id quod jamdiu moliretur, Philopœmen exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua conſiliorum aliqua ſocietas Philopœmeni atque exulibus erat, interfectis, decreverunt renunciandam ſocietatem Achæis: legatoſque extemplo Cephaleniam mittendos, qui conſuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedæmonem dederent: orarentque eum, ut veniret in Peloponneſum ad urbem Lacedæmonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

Cap. XXXII. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatum quæ ejus concilii erant, conſenſu, bellum Lacedæmoniis indictum eſt. ne extemplo gereretur, hiems impediit. Incurſionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, ſed etiam navibus à mari fines eorum vaſtati. Hic tumultus conſulem in Peloponneſum adduxit; juſſuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad diſceptandum acciti. Magna ibi non diſceptatio modo, ſed etiam altercatio fuit. cui conſul, quum alia, ſatis ambitioſe partem utramque fovendo, incerta reſpondiſſet; una denunciatione, ut bello abſtinerent, donec Romam legatos ad ſenatum miſiſſent, finem impoſuit. Utrimque legatio miſſa Romam eſt. exules quoque Lacedæmoniorum ſuam cauſſam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes & Lycortas Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. qui diſſidentes in republica, tum quoque minime inter ſe convenientes orationes habuerunt. Diophanes ſenatui diſceptationem omnium rerum permittebat; eos optime controverſias inter lentium præ metu cæterorum fuit. quos nominatim depopoſcerat, ipſi ſe ituros profeſſi ſunt; fide accepta ab legatis, vim abſuturam, donec cauſſam dixiſſent. ierunt alii etiam illuſtres viri, & advocati privatis, & quia pertinere cauſſam eorum ad rempublicam cenſebant. Numquam alias exules Lacedæmoniorum Achæi ſecum adduxerant in fines: quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur. tunc exercitus totius prope anteſignani exules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis ad portam caſtrorum agmine facto occurrerunt. & primo laceſſere jurgiis: deinde altercatione orta, quum accenderentur iræ, ferociſſimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. quum illi Deos & fidem legatorum teſtarentur, & legati & prætor ſummoveret turbas, & protegeret Lacedæmonios, vinculaque jam quoſdam injicientes arceret: creſcebat tumultu concito turba. Et Achæi ad ſpectaculum primo concurrerunt. deinde vociferantibus exulibus quæ paſſi forent, & orantibus opem, affirmantibuſque ſimul, *Numquam talem occaſionem habituros, ſi eam prætermiſiſſent: fœdus, quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis ſacratum fuiſſet, irritum per illos eſſe: priuſquam alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos eſſe;* accenſa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui ut ferirent, inclamavit, ſaxa conjecit: atque ita ſeptemdecim, quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti ſunt: ſexaginta tres poſtero die comprehenſi, à quibus prætor vim arcuerat, non quia ſalvos vellet, ſed quia perire cauſſa indicta nolebat, objecti multitudini iratæ, quum averſis auribus pauca locuti eſſent: damnati omnes: & traditi ſunt ad ſupplicium.

Achæos ac Lacedæmonios finituros eſſe: Lycortas ex præceptis Philopœmenis poſtulabat, ut Achæis ex fœdere ac legibus ſuis quæ decreſſent, agere liceret: libertatemque ſibi illibatam, cujus ipſi auctores eſſent, præſtarent. Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. cæterum reſponſum ita perplexum fuit, ut & Achæi ſibi de Lacedæmone permiſſum acciperent: & Lacedæmonii non omnia conceſſa iis interpretarentur. hac poteſtate immodice Achæi ac ſuperbe uſi ſunt.

Cap. XXXIII. Philopœmeni continuatur magiſtratus, qui veris initio exercitu indicto caſtra in finibus Lacedæmoniorum poſuit, legatos deinde miſit ad depoſcendos auctores defectionis; & civitatem in pace futuram, ſi id feciſſent, pollicens: & illos nihil indicta cauſſa paſſuros. Si-

Cap. XXXIV. Hoc metu injecto Lacedæmoniis, imperatum primum, ut muros diruerent: deinde ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militaſſent, terra Laconica excederent. tum, uti quæ ſervitia tyranni liberaſſent (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent. qui ibi manſiſſent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus eſſet. Lycurgi leges, moreſque abrogarent. Achæorum aſſueſcerent legibus, inſtitutiſque. ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius conſenſuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec ægrius paſſi ſunt quam exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de reſtituendis iis factum eſt. & mentione illata, externos auxiliares dimiſſos, & Lacedæmoniis aſſcriptos (ita enim vocabant, qui à tyrannis liberati erant) urbe exceſſiſſe, in agros dilapſos, priuſquam dimitteretur exercitus: ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & vendere jure prædæ placuit. Multi comprehenſi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permiſſu Achæorum refecta eſt: quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinites, quem injuria tyranni Lacedæmoniorum poſſederant, reſtitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achæorum: quod factum erat Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc, velut enervata civitas Lacedæmoniorum, diu Achæis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam diſciplina Lycurgi, cui per ſeptingentos annos aſſueverant, ſublata.

Cap. XXXV. A concilio, ubi à conſule inter Achæos Lacedæmonioſque diſceptatum eſt, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum cauſſa profectus Romam, creavit conſules M. Valerium Meſſalam, & C. Livium Salinatorem; quum M. Æmilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem dejeciſſet. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, conſulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit. eique & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum eſt. Eo anno in ædem Herculis ſignum Dei ipſius, ex decemvirorum reſponſo, & ſejuges in Capitolio aurati à P. Cornelio poſiti. conſulem dediſſe, inſcriptum eſt. Et duodecim clypea ærata ab ædilibus curulibus, P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba, ſunt poſita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compreſſam damnarunt. & ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo ſigna aurata, uno reo damnato (nam ſeparatim accuſaverant) poſuit. collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, Plebeii quinquies toti inſtaurati. M. Valerius Meſſala inde, & C. Livius Salinator C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hiſpaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem eſt ſortitus.

Cap. XXXVI. De exercitibus ita placuit: è Gallia legiones, quæ ſub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Bruttios traduci. &, qui in Sicilia eſſet, dimitti exercitum: & claſſem, quæ ibi eſſet, Romam reducere M. Sempronium proprætorem. Hiſpaniis legiones ſingulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ: & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in ſupplementum ſociis imperarent, ſecumque tranſportarent. Priuſquam in provincias novi magiſtratus proficiſcerentur, ſupplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuerant. & novendiale ſacrificium indictum eſt, quod in Aventino lapidibus pluiſſet. Campani, quum eos ex ſenatuſconſulto, quod priore anno factum erat, cenſores Romæ cenſeri coëgiſſent (nam antea incertum fuerat, ubi cenſerentur) petierunt, ut ſibi cives Romanas ducere uxores liceret; & ſi qui prius duxiſſent, ut habere eas; & ante eam diem nati, uti juſti ſibi liberi hæredeſque eſſent: utraque res impetrata. De Formianis Fundaniſque municipibus, & Arpinatibus, C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit: uti iis ſuffragii latio (nam ante ſine ſuffragio habuerant civitatem) eſſet. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate ſenatus ferretur, quum intercederent, edocti, populi eſſe, non ſenatus jus, ſuffragium, quibus velit, impartiri; deſtiterunt incœpto. Rogatio perlata eſt, ut in Æmilia tribu Formiani & Fundani; in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiſcito cenſi ſunt. M. Claudius Marcellus cenſor, ſorte ſuperato T. Quintio, luſtrum condidit. cenſa civium capita ducenta quinquaginta octo millia, trecenta octo. Luſtro perfecto, conſules in provincias proconſulatum idibus Martiis quum iniiſſent, de republica, deque provinciis & exercitibus ſenatum conſuluerunt. De Ætolia & Aſia nihil mutatum eſt. Conſulibus, alteri Piſæ cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta eſt. comparare inter ſe, aut ſortiri juſſi, & novos exercitus, binas legiones ſcribere, & ut ſociis Latini nominis quina dena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Meſſalæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde ſortiti ſunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina juriſdictio evenit. Q. Marcius Siciliam,

fecti ſunt.

Cap. XXXVII. Hieme ea qua hæc Romæ geſta ſunt, ad Cn. Manlium conſulem primum, deinde pro conſule, hibernantem in Aſia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibuſque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant: & ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita lætior ſociis erat de Gallis quam de Antiocho. Tolerabilior regia ſervitus fuerat; quam feritas immanium barbarorum, incertuſque in dies terror; quo velut tempeſtas eos populantes inferret. itaque, ut quibus libertas Antiocho pulſo, pax Gallis domitis, data eſſet; non gratulatum modo venerant, ſed coronas etiam aureas pro ſuis quæque facultatibus attulerant. & ab Antiocho legati, & ab ipſis Gallis, ut pacis leges dicerentur, & ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juviſſet. Ei ducenta talenta argenti ſunt imperata. Gallis reſponſum, quum Eumenes rex veniſſet, tum daturum iis leges. civitatum legationes cum benignis reſponſis, lætiores etiam quam venerant, dimiſſæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere juſſi advehere, eo ſe cum exercitu venturum. Principio deinde veris luſtrato exercitu profectus, die octavo Apameam venit. ibi triduum ſtativis habitis, tertiis rurſus ab Apamea caſtris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere juſſerat, pervenit. mille & quinquaginta talenta argenti accepta Apameam deportantur. frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quæ una in iis locis regio tenebatur præſidio. Appropinquanti præfectus præſidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda conſuleret. dato tempore, ad eam diem præſidio deceſſum eſt. à Perga L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oenoanda ad reliquum pecuniæ ex eo quod pepigerant exigendum miſſo, ipſe quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Epheſum veniſſe audierat, juſſis ſequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

Cap. XXXVIII. Ibi ex decem legatorum ſententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conſcriptum eſt. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & conditionibus eſto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano ſociiſque bellum geſturus erit, rex per fines regni ſui, eorumve qui ſub ditione ejus erunt, tranſire ſinito: neu com-*

fines ejus regni ſunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos ſocioſque ſunt, iis jus abeundi manendique eſto. Servos, ſeu fugitivos, ſeu bello captos, ſeu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis ſociiſque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naves longas armamentaque earum: neve plures quam decem naves actuarias (nulla pluſquam triginta remis agatur) habeto: neve monerem ex belli cauſſa, quod ipſe illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam ſi qua navis pecuniam, ſtipendium, aut legatos, aut obſides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ ſub ditione populi Romani ſunt, Antiocho regi jus ne eſto. ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum ſociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi ſunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum ſociorumve ſunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio eſto. Si quid ablatum eſt, id conquirendi, cognoſcendi, repetendique jus item eſto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, ex iis præſidia deducito: utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta dato intra duodecim annos penſionibus æquis. Talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat, & tritici quingenta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: & pro frumento quod æſtimatione fiat, talenta centum viginti ſeptem. Obſides Romanis viginti dato: & triennio mutato, ne minores octonum denum annorum, neu majores quinum quadragenum. Si qui ſociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus eſto: dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controverſias inter ſe jure ac judicio diſceptanto; aut ſi utriſque placebit, bello. De Annibale Poe-

meatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani ſociique Antiocho, & iis qui ſub imperio ejus erunt præſtent. Belli gerendi jus Antiocho ne eſto cum iis qui inſulas colunt, neve in Europam tranſeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, caſtellis cis Taurum montem uſque ad Halyn amnem, & a valle Tauri uſque ad juga qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, caſtelliſque, quibus excedat. ſi qua extulit, quæ quoque oportebit, recte reſtituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives quæ regno abſcedunt, cum rege Antiocho, intraque

no, & Ætolo Thoante, & Mnaſimacho Acarnane, & Chalſidenſibus, Eubulida & Philone, dedendis, in hoc quoque fœdere aſcriptum eſt. & ſi quid poſtea addi, demi, mutarive placuiſſet, ut id ſalvo fœdere fieret.

Cap. XXXIX. Conſul juravit in hoc fœdus; ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti, Q. Minucius Thermus, & L. Manlius qui tum forte ab Oenoandis rediit: & Q. Fabio Labeoni, qui claſſi præerat, ſcripſit, ut Patara extemplo proficiſceretur: quæque ibi naves regiæ eſſent, concideret, cremaretque. Profectus ab Epheſo quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmeſſum eadem expeditione (territis ſubito adventu claſſis oppidanis) recepit. Ex Lycia protinus, juſſis ab Epheſo ſequi, qui ibi relicti erant, per inſulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Pyræeum ab Epheſo naves venirent, totam inde claſſem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, quum inter cætera, quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepiſſet, donoque Eumeni omnes dediſſet: deinde cauſſas civitatum, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui deſponderat per eos dies filiam, remiſſa, in amicitiam eſt acceptus. Civitatum autem cognitis cauſſis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ ſtipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano ſenſerant, iis immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant, aut ſtipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni juſſerunt. nominatim præterea Colophoniis qui in Notio habitant, & Cymeis & Mileſiis immunitatem conceſſerunt. Clazomeniis ſuper immunitatem & Drymuſam inſulam dono dederunt: & Mileſiis, quem ſacrum appellant, agrum reſtituerunt: & Ilienſibus Rhœteum & Gergithum addiderunt; non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. eadem & Dardanum liberandi cauſſa fuit. Chios quoque, & Smyrnæos, & Erythræos, pro ſingulari fide quam eo bello præſtiterunt, & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæenſibus & ager, quem ante bellum habuerant, redditus; & ut legibus antiquis uterentur, permiſſum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant. Lycia & Caria datæ uſque ad Mæandrum amnem; præter Telmiſſum. Regi Eumeni Cherſoneſum in Europa, & Lyſimachiam, caſtella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjec-

armis finirent, agrorumque ſuorum terminis ſe continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, & Eumenis etiam claſſe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta, copias omnes in Europam trajecit. Inde per Cherſoneſum modicis itineribus, grave præda omnis generis agmen trahens, Lyſimachiæ ſtativa habuit: ut quam maxime recentibus & integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus eſt ab Lyſimachia die, ad amnem Melana, quem vocant; inde poſtero die Cypſela pervenit. à Cypſelis via decem millium fere ſilveſtris, anguſta, confragoſa excipiebat. propter cujus difficultatem itineris in duas partes diviſus exercitus, & præcedere una juſſa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interpoſuit: plauſtra cum pecunia publica erant, precioſaque alia præda. Itaque quum per ſaltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Aſtii, & Cæni, & Maduateni, & Cœletæ, ad ipſas anguſtias viam circumſederunt. Opinio erat, non ſine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum ſciſſe non alia quam per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam ſecum portarent. In primo agmine imperator erat; ſollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil ſe moverunt, donec armati tranſirent. poſteaquam primos ſuperaſſe anguſtias viderunt, poſtremos nondum appropinquantes, impedimenta & ſarcinas invadunt. cæſiſque cuſtodibus, partim ea quæ in plauſtris erant, diripere, partim ſub oneribus jumenta abſtrahere. Unde poſteaquam clamor primum ad eos qui jam ingreſſi ſaltum ſequebantur, deinde etiam ad primum agmen eſt perlatus, utrimque in medium concurritur, & inordinatum ſimul pluribus locis prælium conſeritur. Thracas præda ipſa impeditos oneribus, & pleroſque (ut ad rapienrunt: in Aſia Phrygiam utramque: alteram ad Helleſpontum, majorem alteram vocant: & Myſiam, quam Pruſias rex ademerat, ei reſtituerunt: & Lycaoniam, & Milyada, & Lydiam, & nominatim urbes, Tralles, atque Epheſum & Telmiſſum. De Pamphylia diſceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos quum eſſet, quia pars ejus citra, pars ultra Taurum eſt; integra res ad ſenatum rejicitur.

Cap. XL. His fœderibus decretiſque datis, Manlius cum decem legatis omnique exercitu ad Helleſpontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene ſervarent, dixit, denunciavitque, ut morem vagandi cum

dum manus vacuas haberent) inermes, ad cædem præbet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos incurſantibus, & latentibus interdum per cavas valles, prodebat. ipſa etiam onera plauſtraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta pugnantibus impedimento ſunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. Prout locus iniquus æquuſve his aut illis, prout animus pugnantium eſt, prout numerus (alii enim pluribus quam ipſi erant, alii paucioribus occurrerant) varia pugnæ fortuna eſt. multi utrimque cadunt. Jam nox appetebat, quum prælio excedunt Thraces; non vulga vulnerum, aut mortis, ſed quia ſatis prædæ habebant.

Cap. XLI. Romanorum primum agmen extra ſaltum circa templum Bendidium caſtra loco aperto poſuit: pars altera ad cuſtodiam impedimentorum medio in ſaltu duplici circumdata vallo manſit. Poſtero die, prius explorato ſaltu quam moverent, primis ſe conjungunt. In eo prælio, quum impedimentorum pars & calonum, & milites aliquot, quum paſſim toto prope ſaltu pugnaretur, cecidiſſent; plurimum Q. Minucii Thermi morte damni eſt acceptum, fortis ac ſtrenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum eſt. inde Æniorum fines præter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolæ, templum ſuperant. Aliæ anguſtiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen eſt) nec minus confragoſæ, quam priores; ſed quia nihil ſilveſtre circa eſt, ne latebras quidem ad inſidiandum præbent. Huc ad eandem ſpem prædæ Thrauſi (gens & ipſa Thracum) convenere: ſed quia nudæ valles procul ut conſpicerentur anguſtias obſidentes, efficiebant; minus terroris tumultuſque fuit apud Romanos. quippe etſi iniquo loco, prælio tamen juſto, acie aperta, collatis ſignis dimicandum erat. Conferti ſubeuntes cum clamore, impetu facto primum expulere loco hoſtes; deinde avertere. fuga inde cædeſque ſuis ipſos impedientibus anguſtiis, fieri cœpta eſt. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) poſuerunt caſtra. poſtero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manſerunt; partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipſis, partim ex navibus ſuis, quæ cum omnis generis commeatu ſequebantur. Ab ſtativis, diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum eſt. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde per medios Thracas dies noctesque, & ſi non infeſtum ſuſpectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum à Scipione eadem via duceretur, habuerat: nullam ob aliam

agmen non acceſſiſſe. Cn. Manlius per Macedoniam in Theſſaliam exercitum traduxit. Inde per Epirum Apolloniam quum perveniſſet; nondum adeo hiberno contempto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hibernavit.

Cap. XLII. Exitu prope anni M. Valerius conſul ex Liguribus ad magiſtratus ſubrogandos Romam venit: nulla memorabili in provincia re geſta, ut ea probabilis moræ cauſa eſſet, quod ſolito ſerius ad comitia veniſſet. Comitia conſulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Calendas Martias. creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Poſtero die prætores facti, App. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Maſſaliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Craſſipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus eſſe placeret, retulit ad ſenatum conſul. decreverunt duas Romæ juris dicendi cauſſa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia, Tarentum & Galliam. & extemplo, priuſquam inirent magiſtratum, ſortiri juſſi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam eſt ſortitus, L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, quod legatos Carthaginienſes pulſaſſe dicebantur, juſſu M. Claudii prætoris urbis per feciales traditi ſunt legatis & Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli, & gliſcentis indies magis, fama erat. itaque conſulibus novis, quo die de provinciis & de republica retulerunt, ſenatus utrique Ligures provinciam decrevit. Huic ſenatuſconſulto Lepidus conſul intercedebat, *Indignum eſſe* prædicans, *conſules ambo in valles Ligurum includi. M. Fulvium & Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alterum in Aſia, velut pro Philippo atque Antiocho ſubſtitutos regnare. ſi exercitus in his terris eſſe placeat, conſules iis potius quam privatos præeſſe oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum* cauſſam, quam quod prædæ minus, quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor eſt, ad quindecim millia Thracum, præcedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidæ occurriſſe. quadringentos equites fuiſſe Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hoſtes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupiſſe. eundem mox, quum jam Mutines in medio elephantis collocatis in cornua equitibus diſpoſitis, manum cum hoſte conſeruiſſet, terrorem ab tergo præbuiſſe. atque inde turbatos equeſtri velut procella hoſtes, ad peditum

indictum non ſit; pacem precio venditantes. ſi eas provincias exercitibus obtinere opus eſſet; ſicut Man. Acilio L. Scipioni conſulibus M. Fulvius & Cn. Manlius ſucceſſiſſent conſules; ita Fulvio Manlioque C. Livium, & M. Valerium conſules, debuiſſe ſuccedere. nunc certe perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Aſia, devictis Gallis, aut Conſules ad exercitus conſulares mitti, aut reportari legiones inde reddique tandem reipublicæ debere. Senatus, his auditis, in ſententia perſeveravit, ut conſulibus ambobus Ligures provincia eſſet: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, & exercitus inde deducere, ac redire Romam, placuit.

Cap. XLIII. Inimicitiæ inter M. Fulvium & M. Æmilium conſulem erant: & ſuper cætera Æmilius, ſerius biennio ſe conſulem factum M. Fulvii opera ducebat. itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienſes, in ſenatum, ſubornatos criminibus, introduxit. *Qui ſibi, quum in pace eſſent, imperataque à prioribus conſulibus feciſſent, & eadem præſtare obedienter M. Fulvio parati eſſent, bellum illatum queſti; agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. Obſèſſos deinde, & oppugnatos ſe, & omnia exempla belli edita in ſe, cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in ſervitium abſtractos: bona adempta: &, quod ſe ante omnia moveat, templa tota urbe ſpoliata ornamentis. ſimulacra Deum, Deos imo ipſos, convulſos ex ſedibus ſuis, ablatos eſſe: parietes poſteſque nudatos. Quos adorent, ad quos precentur & ſupplicent, Ambracienſibus non ſupereſſe.* Hæc querentes, interrogando criminoſe ex compoſito conſul ad plura, velut non ſua ſponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter conſul C. Flaminius M. Fulvii cauſſam excepit: qui *veterem & obſoletam viam ingreſſos Ambracienſes* dixit. *Sic M. Marcellum à Syracuſanis, ſic Q. Fulvium à Campanis accuſatos. quin eadem opera T. Quintium à Philippo rege, Man. Acilium & L. Scipionem ab Antiocho, C. Manlium à Gallis, ipſum Fulvium ab Ætolis & Cephalleniæ populis accuſari paterentur. Ambraciam oppugnatam & captam, & ſigna inde ornamentaque ablata, & cætera facta, quæ captis urbibus ſoleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipſum M. Fulvium cenſetis, Patres Conſcripti; qui ob has res geſtas triumphum à vobis poſtulaturus ſit; Am-*

tam eſt. nec præſente Flaminio decerni quicquam videbatur poſſe. Captata occaſio eſt, quum æger forte Flaminius abeſſet. & referente Æmilio ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut Ambracienſibus omnes ſuæ res redderentur: in libertate eſſent, ac legibus ſuis uterentur: portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac ſocii Latini nominis eſſent. Signa aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus ſacris ſublata eſſe; de iis quum M. Fulvius Romam revertiſſet, placere ad collegium pontificum referri. & quod ii cenſuiſſent, fieri.* Neque his contentus conſul fuit, ſed poſtea per infrequentiam adjecit ſenatuſconſulto, Ambraciam non videri vi captam eſſe. Supplicatio inde ex decemvirorum decreto pro valetudine populi fuit per triduum: quia gravis peſtilentia urbem atque agros vaſtabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati conſules, & delectu perfecto (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti ſunt: vetereſque omnes dimiſerunt. Poſt conſulum profectionem Cn. Manlius proconſul Romam venit, cui quum ab Ser. Sulpicio prætore ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſſet, & ipſe commemoratis rebus ab ſe geſtis poſtulaſſet, ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, ſibique triumphanti urbem invehi liceret; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Æmilius Paullus,

Cap. XLV. *Legatos ſeſe Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ cauſſa, fœderiſque & legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuiſſent, perficiendarum. Cn. Manlium ſumma ope tetendiſſe, ut eam pacem turbaret, & Antiochum, ſi ſui poteſtatem feciſſet, inſidiis exciperet. ſed illum cognita fraude conſulis, quum ſæpe colloquiis petitis captatus eſſet, non congreſſum modo, ſed conſpectum etiam ejus vitaſſe. Cu-*

braciam captam, ſignaque, quæ ablata criminantur, & cætera ſpolia ejus urbis ante currum laturus, & fixurus in poſtibus ſuis? Nihil eſt, quod ſe ab Ætolis ſeparent. eadem Ambracienſium & Ætolorum cauſſa eſt. Itaque collega meus, vel in alia cauſſa inimicitias exerceat; vel ſi in hac utique mavult, retineat Ambracienſes ſuos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambracienſibus, nec de Ætolis decerni quicquam abſente M. Fulvio patiar.

Cap. XLIV. Quum Æmilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam inſimularet, & tempus eum morando extracturum diceret, ne conſule inimico Romam rediret; certamine conſulum biduum abſum-

pientem tranſire Taurum, ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam ſuperantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admoviſſe tamen exercitum, & prope ipſis jugis ad divortia aquarum caſtra poſuiſſe. Quum nullam ibi cauſſam belli inveniret, quieſcentibus regiis, circumegiſſe exercitum ad Gallogræcos: cui nationi non ex ſenatus auctoritate, non populi juſſu bellum illatum. quod quem unquam de ſua ſententia facere auſum? Antiochi, Philippi, Annibalis & Pœnorum recentiſſima bella eſſe. de omnibus his conſultum ſenatum, popurum juſſiſſe. ſæpe legatos ante miſſos, res repetitas: poſtremo qui bellum indicerent miſſos!

miſſos. Quid eorum, Cn. Manli, factum eſt, ut iſtud publicum populi Romani bellum, & non tuum privatum latrocinium dicamus? At eo ipſo contentus fuiſti. recto itinere duxiſti exercitum ad eos, quos tibi hoſtes deſumpſeras: an & per omnes anfractus viarum, quum ad bivia conſiſteres, ut quo flexiſſet agmen Attalus Eumenis frater, eo conſul mercenarius, cum exercitu Romano ſequereris, Piſidiæ Lycaoniaque & Phrygiæ receſſus omnes atque angulos peragraſti, ſtipem à tyrannis caſtellaniſque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oenoandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipſum, cujus nomine triumphum petis, quo modo geſſiſti? Loco æquo, tempore tuo pugnaſti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus honos habeatur, poſtulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hoſtes nobis objecerunt.

Cap. XLVI. *Nolito nomen tantum exiſtimare miſtum eſſe Gallogræcorum. multo ante & corpora & animi miſti ac vitiati ſunt. An ſi illi Galli eſſent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum eſt, quantum in imperatore noſtro fuit, nuncius illinc rediſſet? Bis cum iis pugnatum eſt, bis loco iniquo ſubiit, in valle inferiore pedibus pæne hoſtium aciem ſubjecit; ut ſi non tela ex ſuperiore loco mitterent, ſed corpora ſua nuda injicerent, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna populi Romani eſt, magnum & terribile nomen. Recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, prope attoniti erant, tantæ corporum moles. Fundis ſagittiſque in fugam conſternati ſunt: cladius in acie cruentatus non eſt Gallico bello. ni, ſic illi Manio Acilio de rege Antiocho, ſic paulo ante T. Quintio de rege Philippo, ſic P. Africano de Annibale, & Pœnis, & Syphace, triumphus datus. & minima illa, quum jam ſenatus cenſuiſſet bellum, quæſita tamen ſunt, quibus nunciandum eſſet; ipſis utique regibus nunciaretur, an ſatis eſſet ad præſidium aliquod nunciari? Vultis ergo hæc omnia pollui & confundi? tolli fecialia jura? nullos eſſe feciales? fiat (pace Deum dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora veſtra. Num ſenatum quoque de bello conſuli non placet? non ad populum ferri, velint, jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe conſules Græciam atque Aſiam volebant. tamen perſeverantibus vobis Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo à vobis proſpere bello geſto triumphum petent, quibus auctoribus geſſerunt.*

Cap. XLVII. Talis oratio Furii & Æmilii fuit. Manlium in hunc maxime modum reſpondiſſe accipimus: *Tribuni plebis antea ſolebant triumphum poſtulantibus adverſari, Patres Conſcripti. Quibus ego gratiam habeo, quod ſeu mihi, ſeu magnitudini rerum geſtarum hoc dederunt, ut non ſolum ſilentio comprobarent honorem meum, ſed referre etiam, ſi opus eſſet, viderentur parati eſſe. Ex decem legatis, ſi Diis placet, quod concilium diſpenſandæ cohoneſtandæque victoriæ imperatoribus majores dederunt noſtri, adverſarios habeo. L. Furius, L. Æmilius currum triumphalem me conſcendere prohibent, coronam inſignem capiti detrahunt. quos ego, ſi tribuni me triumphare prohiberent, teſtes citaturus fui rerum à me geſtarum. Nullius equidem invideo honori, Patres Conſcripti.*

velut avium examina, ad crepitum primum miſſilium avolavere. At hercule, nos iidem (admonente fortuna, quid ſi hoſtem habuiſſemus, caſurum fuiſſet) quum redeuntes in latrunculos Thracas incidiſſemus, cæſi, fugati, exuti impedimentis ſumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum eſt, quam ſi Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, periſſet, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus ſpolia regis Antiochi referens, trifariam diſſipatus: alibi primum, alibi poſtremum agmen, alibi impedimenta. inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæque foret acceptum, de quibus hoſtibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hoſtes ſenatus, aut populus Romanus dediſſet. Sic him L. Scipio-

Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac ſtrenuos, impedientes. Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate veſtra deterruiſtis. triumphavit, quem non bellum injuſtum geſſiſſe, ſed hoſtem omnino non vidiſſe, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferociſſimorum hoſtium ſignis collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina caſtra eorum expugnavi, qui circa juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia eſt, reliqui; non triumpho modo fraudor, ſed cauſſam apud vos, Patres Conſcripti, accuſantibus me his ipſe legatis dico. Duplex eorum, ut animadvertiſtis, Patres Conſcripti, accuſatio fuit: nam nec gerendum mihi fuiſſe bellum cum Gallis, & geſtum temere atque imprudenter, dixerunt, non erant Galli hoſtes, ſed tu eos pacatos imperata *facientes violaſti. Non ſum poſtulaturus à vobis, Patres Conſcripti, ut quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infeſtiſſimo odio in nomen Romanum ſcitis; ea de illis quoque, qui has terras incolunt, exiſtimetis. Gallos, remota univerſæ gentis infamia atque invidia, per ſe ipſos æſtimate. Utinam rex Eumenes, utinam Aſiæ civitates omnes adeſſent, & illos potius querentes, quam me accuſantem audiretis: Mittite agedum legatos circa omnes Aſiæ urbes, & quærite, utrum à graviori ſervitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis ſubactis, liberati ſint? quoties agri eorum vaſtati ſint, quoties prædæ abactæ, referant: quum vix redimendi captivos copia eſſet, & mactatas humanas hoſtias immolatoſque liberos ſuos audirent. Stipendium ſcitote pependiſſe ſocios veſtros Gallis: & nunc liberatos per vos regio imperio fuiſſe penſuros, ſi à me foret ceſſatum.*

Cap. XLVIII. *Quo longius Antiochus emotus eſſet, hoc impotentius in Aſia Galli dominarentur: & quicquid eſt terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non veſtro adjeciſſetis. At enim ſunt quidem iſta vera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli ſpoliaverunt: nec ideo populus Romanus hic bellum indixit aut intulit. Equidem aliquid intereſſe rebar inter id tempus quo nondum in jure ac ditione veſtra Græcia atque Aſia erat, ad curandum animadvertendumque quid in his terris fieret: & hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem ſtatuiſtis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis: alias agro mulctatis, aliis vectigal imponitis: ritis? ſpolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum his ſenatus decreverat, & populus juſſerat. ſed ſimul, ut opinor, cum his decreverant juſſerantque, qui intra ejus præſidia fuiſſent. ex quibus, præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus ut fieret, mandaveratis omnes hoſtes erant, qui pro Antiocho arma adverſus nos tulerunt. In qua cauſſa quum Galli ante omnes fuiſſent, & reguli quidam & tyranni; ego tamen & cum aliis pro dignitate imperii veſtri coactis luere peccata ſua, pacem pepigi: & Gallorum animos, ſi poſſent mitigari à feritate inſita, tentavi: & poſteaquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coërcendos ratus ſum. Nunc quoniam ſuſcepti belli purgatum eſt crimen; geſti reddenda eſt ratio. In quo confiderem equidem cauſſæ meæ, etiamſi non apud Romanum, ſed apud Carthaginienſem ſenatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, ſi proſpero eventu, pravo conſilio rem geſſerunt. Sed ego in ea civitate, quæ ideo omnibus rebus recipiendis gerendiſque Deos adhibet, quia nullius calumniæ ſubjecit ea quæ Dii comprobaverunt, & in ſolennibus verbis habet, quum ſupplicationem aut triumphum decernit; Quod bene ac feliciter rempublicam adminiſtrarit; ſi nollem, ſi grave, ac ſuperbum exiſtimarem virtute gloriari: pro felicitate mea exercituſque mei, quod tantam nationem ſine ulla militum jactura devicimus, poſtularem, ut Diis immortalibus honos haberetur, & ipſe triumphans in Capitolium aſcenderem, unde votis rite nuncupatis profectus ſum; negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus? Iniquo enim loco* *regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curæ veſtræ cenſetis eſſe, ut pacem terra marique habeant. An niſi præſidia deduxiſſet Antiochus, quæ quieta in ſuis arcibus erant, non putaretis liberatam Aſiam? Si Gallorum exercitus effuſi vagarentur, rata dona veſtra, quæ dediſtis regi Eumeni, rata libertas civitatibus eſſet? Sed quid ego hæc ita argumentor; tanquam non acceperim, ſed fecerim hoſtes Gallos? Te L. Scipio appello, cujus ego mihi, ſuccedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non fruſtra ab Diis immortalibus precatus ſum, te P. Scipio, qui legati jus, collegæ majeſtatem, & apud fratrem conſulem & apud exercitum habuiſti; ſciatiſne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuiſſe? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris eſſe videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hoſtibus juſtis? cecide-*

dimicavi.

Cap. XLIX. *Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare? Quum montem hoſtes cepiſſent? loco munito ſe tenerent? nempe eundum ad hoſtes erat, ſi vincere vellem. Quid ſi urbem eo loco haberent, & mœnibus ſe tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco Man. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo ſuper Aoum amnem juga tenentem montium T. Quintius dejecit? Equidem adhuc qualem aut ſibi fingant, aut vobis videri velint hoſtem fuiſſe, non invenio. Si degenerem & emollitum amœnitate Aſiæ, quid periculi vel iniquo loco ſubeuntibus fuit; ſi timendum & feritate animorum & robore corporum, huicne tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca invidia eſt, Patres Conſcripti, nec quidquam aliud ſcit, quam detrectare virtutes,* *corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæſo, ita ignoſcatis, Patres Conſcripti, ſi longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, ſed neceſſaria criminum defenſio fecit. An etiam per Thraciam ſaltus patentes, qui anguſti erant, & plana ex arduis, & culta ex ſilveſtribus facere potui, & præſtare, necubi notis ſibi latebris deliteſcerent latrones Thraces, ne quid ſarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abſtraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac ſtrenuus Q. Minucius moreretur? In hoc caſu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, hærent. Quod ſaltu iniquo, loco alieno, quum adortus hoſtis nos eſſet, duæ ſimul acies primi & noviſſimi agminis hærentem ad impedimenta noſtra exercitum barbarorum circumvenerunt, quod multa millia ipſo die, plura multo poſt dies paucos ceciderunt & ceperunt; hoc ſi ipſi tacuerint, vos ſcituros, quum teſtis orationis meæ totus exercitus ſit, non credunt. Si gladium in Aſia non ſtrinxiſſem, ſi hoſtem non vidiſſem; tamen triumphum in Thracia duobus præliis merueram. Sed jam dictum ſatis eſt. quin, pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam à vobis petitam impetratamque velim, Patres Conſcripti.*

Cap. L. Plus crimina eo die, quam defenſio, valuiſſent, ni altercationem in ſerum perduxiſſent. dimittitur ſenatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuiſſe videretur. Poſtero die & cognati amicique Cn. Manlii ſummis opibus annixi ſunt, & auctoritas ſeniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriæ eſſe, ut imperator, qui perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportaſſet, ſine curru & laurea, privatus inhonoratuſque, urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverant. Oppreſſit *æquandæ libertatis eſſe, quam potentiſſimum quemque poſſe dicere cauſſam. Quid autem tuto cuiquam nedum ſummam rempubl. permitti, ſi ratio non ſit reddenda? qui jus æquum pati non poſſit, in eum vim haud injuſtam eſſe.* Hæc agitata ſermonibus, donec dies dicendæ cauſſæ venit. nec alius antea quiſquam, nec ille ipſe Scipio conſul cenſorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum eſt deductus. Juſſus dicere cauſſam, ſine ulla criminum mentione, orationem adeo magnificam de rebus ab ſe geſtis eſt exorſus, ut ſatis conſtaret, neminem umquam neque melius, neque verius laudatum eſſe. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo geſta erant. & aurium faſtidium aberat; quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

Cap. LI. Tribuni plebis vetera luxuriæ crimina Syracuſanorum hibernorum, & Locris Pleminianum tumultum, quum ad fidem præſentium criminum retuliſſent; ſuſpicionibus magis, quam argumentis pecuniæ captæ reum accuſarunt. *Filium captum ſine pretio redditum, omnibuſque aliis rebus Scipionem, tamquam in ejus unius manu pax Romana bellumque eſſet, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum conſuli, non legatum in provincia fuiſſe: nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id quod Hiſpaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ jampridem perſuaſum eſſet. hoc Græciæ Aſiæque & omnibus ad Orientem verſus regibus gentibuſque appareret; unum hominum caput columenque imperii Romani eſſe: ſub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutus ejus pro decretis Patrum, pro populi juſſis eſſe.* infamia intactum, invidia qua poſſunt urgent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies eſt. ubi ea venit, tribuni in Roſtris prima luce conſederunt. Citatus reus, magno agmine amicorum clientiumque per deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus, majus & cum majore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor eſt) duo Q. Petillii diem dixerunt. id, prout cujuſque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, ſed univerſam civitatem, quæ id pati poſſet, incuſabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas, Romam ingratiorem: ſi quidem victa Carthago vitium Annibalem in exilium expuliſſet; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non poſſit: nihil tam*

mediam concionem ad Roſtra ſubiit. ſilentioque facto, *Hoc*, inquit, *die, tribuni plebis, voſque Quirites, cum Annibale & Carthaginienſibus ſignis collatis in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque quum hodie litibus & jurgiis ſuperſedere æquum ſit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem optimum maximum, Junonemque & Minervam, cæteroſque Deos, qui Capitolio atque arci præſident, ſalutandos ibo: hiſque gratias agam, quod mihi & hoc ipſo die, & ſæpe alias egregie reipubl. gerendæ mentem facultatemque dederunt! Veſtrum quoque quibus commodum eſt, ite mecum Quirites; & orate Deos, ut mei ſimiles principes habeatis. ita, ſi ab annis ſeptendecim ad ſenectutem* *ſemper vos ætatem meam honoribus veſtris anteiſtis, ego veſtros honores rebus gerendis præceſſi.* Ab Roſtris in Capitolium aſcendit: ſimul ſe univerſa concio avertit, & ſecuta Scipionem eſt. adeo, ut poſtremo ſcribæ viatoreſque tribunos relinquerent, nec cum iis ſervilem comitatum, & præconem, qui rem ex Roſtris citabat, quiſquam eſſet. Scipio non in Capitolio modo, ſed per totam urbem omnia templa Deum cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum & æſtimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginienſibus urbem eſt invectus.

Cap. **LII.** Hic ſpecioſus ultimus dies P. Scipioni illuxit. poſt quem, quum invidiam & certamina cum tribunis proſpiceret, die longiore prodicta, in Liternum conceſſit; certo conſilio ne ad cauſſam dicendam adeſſet. Major animus & natura erat, ac majori fortunæ aſſuetus, quam ut reus eſſe ſciret, & ſummittere ſe in humilitatem cauſſam dicentium. Ubi dies venit, citarique abſens eſt cœptus, L. Scipio morbum cauſſam eſſe cur abeſſet, excuſabat. quam excuſationem quum tribuni qui diem dixerant, non acciperent, & ab eadem ſuperbia non venire ad cauſſam dicendam arguerent, qua judicium & tribunos plebis & concionem reliquiſſet; & quibus jus de ſe dicendæ ſententiæ & libertatem ademiſſet, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egiſſet, ſeceſſionemque eo die in Capitolium à tribunis plebis feciſſet: *Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce & auctore nos reliquiſtis, ab eo ipſi relicti eſtis. & tantum animorum indies nobis decreſcit, ut ad quem ante annis ſeptemdecim, exercitum & claſſem habentem tribunos plebis ædilemque in Siciliam mittere auſi ſumus, qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum privatum ex villa ſua extrahendum ad cauſſam dicendam mittere non audeamus!* Tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt. *Si morbi cauſſa excuſare-*

ſam dicat. Ad id faſtigium rebus geſtis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque conſenſu perveniſſe, ut ſub Roſtris reum ſtare & præbere aures adoleſcentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipſi ſit.

Cap. **LIII.** Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus veſtris ſtabit, tribuni, domitor ille Africæ Scipio? Ideo quatuor nobiliſſimos duces Pœnorum in Hiſpania, quatuor exercitus fudit, fugavitque: ideo Syphacem cepit, Annibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem conſortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petiliis ſuccumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nulliſne meritis ſuis, nullis veſtris honoribus unquam in arcem tutam, & velut ſanctam clari viri pervenient: ubi ſi non venerabilis, inviolata ſaltem ſenectus eorum conſidat?* Movit & decretum, & adjecta oratio non cæteros modo, ſed ipſos etiam accuſatores: &, deliberaturos ſe quid ſui juris & officii eſſet, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimiſſo, haberi eſt cœptus. ibi gratiæ ingentes ab univerſo ordine, præcipue à conſularibus ſenioribuſque Ti. Graccho actæ ſunt; quod rempublicam privatis ſimultatibus potiorem habuiſſet. & Petilli vexati ſunt probris, quod ſplendere aliena invidia voluiſſent; & ſpolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit, ſine deſiderio urbis. Morientem rure eo ipſo loco ſepeliri ſe juſſiſſe ferunt, monumentumque ibi ædificari, ne funus ſibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis, bellicis tamen magis quam pacis artibus. Memorabilior prima pars vitæ, quam poſtrema fuit: quia in juventa bella aſſidue geſta; cum ſenecta res quoque defloruere; nec præbita eſt materia ingenio. Quid ad primum conſulatum ſecundus, etiam ſi cenſuram adjicias? quid Aſiatica legatio; & valetudine adverſa inutilis, & filii caſu deformata, & poſt reditum neceſſitate aut ſubeundi judicii, aut ſimul cum patria deferendi? Punici *tur, ſibi placere accipi eam cauſſam, diemque à collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui Inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. is, quum vetuiſſet nomen ſuum decreto collegarum aſſcribi, triſtioremque omnes ſententiam exſpectarent, ita decrevit: *Quum L. Scipio excuſet morbum eſſe cauſſam fratri, ſatis id ſibi videri, Se P. Scipionem, priuſquam Romam rediſſet, accuſari non paſſurum. tum quoque, ſi ſe appellet, auxilio ei futurum, ne cauſ-*

tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculoſius Romani geſſere, unus præcipuam gloriam tulit.

Cap. LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi. quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem ſolitus erat. hoc auctore exiſtimantur Petillii & vivo Africano rem ingreſſi, & mortuo rogationem promulgaſſe. Fuit autem rogatio talis: *Velitis jubeatis, quæratur, quæ pecunia capta, ablata* *coacta ab rege Antiocho eſt, quique ſub ejus imperio fuerunt: quod ejus in publicum relatum non eſt, uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad ſenatum referat? quem eam rem velit ſenatus quærere de iis, qui prætores nunc ſunt?* Huic rogationi primo Q. & L. Mummii intercedebant: Senatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea ſemper factum eſſet, æquum ceſebant. Petillii, nobilitatem & regnum in ſenatu Scipionum accuſabant. L. Furius Purpureo conſularis, qui in decem legatis in Aſia fuerat, latius rogandum cenſebat. non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, ſed quæ ab aliis regibus gentibuſque; Cn. Manlium inimicum inceſſens. Et L. Scipio, quem magis pro ſe, quam adverſus legem dicturum apparebat, diſſuaſor proceſſit. is poſt mortem P. Africani fratris, viri omnium fortiſſimi clariſſimique, eam exortam rogationem eſt conqueſtus. *Parum enim fuiſſe, non laudari pro Roſtris P. Africanum poſt mortem, niſi etiam accuſaretur. Et Carthaginienſes exilio Annibalis contentos eſſe: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exſatiari; niſi & ipſius fama ſepulti laceretur, & frater inſuper, acceſſio invidiæ, mactetur.* M. Cato ſuaſit rogationem, (extat oratio ejus de pecunia regis Antiochi) & Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adverſarentur rogationi. Remittentibus ergo his interceſſionem, omnes tribus uti rogaſſet, juſſerunt.

Cap. LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quærere vellent; Q. Terentium Culleonem Patres juſſerunt. Ad hunc prætorem, adeo amicum Corneliæ familiæ, ut qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (eſt enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, ſicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum iſſe, memoriæ prodiderint, & ad portam Capenam mulſum proſecutis funus dediſſe, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hoſtibus receptus eſſet;

commodior pax Antiocho daretur, Scipionem ſex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepiſſe, quam in ærarium retulerit: A. Hoſtilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria. Furium quæſtorem auri centum triginta, argenti ducenta pondo. Has ego ſummas auri & argenti relatas apud Antiatem inveni. in L. Scipione malim equidem liberari mendum quam mendacium ſcriptoris eſſe, in ſumma auri atque argenti. Similius enim veri eſt, argenti quam auri majus pondus fuiſſe: & potius quadragies quam ducenties quadragies litem æſtimatam: eo magis, quod tantæ ſummæ rationem etiam ab ipſo P. Scipione requiſitam eſſe in ſenatu tradunt: librumque rationis ejus quum Lucium fratrem afferre juſſiſſet, inſpectante ſenatu ſuis ipſum manibus concerpſiſſe: indignantem quod, quum bis millies in ærarium intuliſſet, quadragies ratio ab ſe poſceretur. ab eadem fiducia animi, quum quæſtores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent; popoſciſſe claves, & ſe aperturum ærarium dixiſſe; qui, ut clauderetur, effeciſſet.

Cap. LVI. Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ, dieque dicta, morte, funere, ſepulchro, in diverſum trahunt: ut cui famæ, quibus ſcriptis aſſentiar, non habeam. Non de accuſatore convenit; alii M. Nævium, alii Petillios diem dixiſſe ſcribunt: non de tempore, quo dicta dies ſit: non de anno, quo mortuus ſit: non ubi mortuus, aut elatus ſit. Alii Romæ, alii Literni & mortuum & ſepultum: utrobique monumenta oſtenduntur, & ſtatuæ. Nam & Literni monumentum, monumentoque ſtatua ſuperimpoſita fuit; quam tempeſtate disjectam nuper vidimus ipſi. Et Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres ſtatuæ ſunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur eſſe: tertia poëtæ Q. Ennii. Nec inter ſcriptores rerum diſcrepat ſolum, ſed orationes quoque ſi modo ipſorum ſunt quæ feruntur, P. Scipionis & Ti.

aut adeo inimicum eundem, ut propter inſignem ſimultatem ab ea factione, quæ adverſa Scipionibus erat, delectus ſit potiſſimum ad quæſtionem exercendam: cæterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem, reus extemplo factus L. Scipio: ſimul & delata & recepta nomina legatorum ejus, A. & L. Hoſtiliorum Catonum, & C. Furii Aculeonis quæſtoris. &, ut omnia contacta ſocietate peculatus viderentur, ſcribæ quoque duo & accenſus, L. Hoſtilius & ſcribæ, & accenſus, priuſquam de Scipione judicium fieret, abſoluti ſunt: Scipio & A. Hoſtilius legatus, & C. Furius damnati: *quo*

Gracchi, abhorrent inter ſe. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Nævii tribuni plebis habet: ipſa oratio ſine nomine eſt accuſatoris. nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accuſatorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. Alia tota ferenda fabula eſt Gracchi orationi conveniens: & illi auctores ſequendi ſunt, qui, quum L. Scipio & accuſatus & damnatus ſit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuiſſe Africanum tradunt. quo poſt famam de fratris caſu allatam, relicta legatione cucurriſſe eum Romam; & quum à porta recta ad forum ſe contuliſſet, quod in vincula duci fratrem dictum erat; repuliſſe à corpore ejus viatorem: & tribunis retinentibus magis pie quam civiliter vim feciſſe. Hæc enim ipſe Gracchus queritur, diſſolutam eſſe à privato tribuniciam poteſtatem. & ad poſtremum, quum auxilium L. Scipioni polliceretur, adjicit, tolerabilioris exempli eſſe, à tribuno plebis potius, quam à privato, victam videri & tribuniciam poteſtatem & rempublicam eſſe. Sed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidia onerat, ut increpando quod degenerarit tantum à ſe ipſe, cumulatas ei veteres laudes moderationis & temperantiæ pro reprehenſione præſenti reddat. caſtigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum conſulem & dictatorem vellet facere. Prohibuiſſe ſtatuas ſibi in comitio, in roſtris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. prohibuiſſe ne decerneretur, ut imago ſua triumphali ornatu è templo Jovis optimi maximi exiret.

Cap. L V I I. Hæc vel in laudatione poſita ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus ſignificarent: quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Naſicæ haud dubie à patre collocata erat) nuptam fuiſſe convenit. Illud parum conſtat, utrum poſt mortem patris & deſponſa ſit, & nupſerit: an veræ illæ opiniones ſint, Gracchum, quum L. Scipio in vincula duceretur, nec quiſquam collegarum auxilio eſſet, juraſſe, *Sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuiſſent, manere, nec ſe gratiæ quærendæ cauſſa quicquam facere. ſed in quem carcerem reges & imperatores hoſtium ducentem vidiſſet P. Africanum, in eum ſe fratrem ejus duci, non paſſurum.* Senatum, eo die forte cœnantem in Capitolio, conſurrexiſſe, & petiſſe, ut inter epulas Graccho filiam Africanus deſpon-

nec ſe quicquam publici habere in vincula duci eſt cœptus. P. Scipio Naſica tribunos appellavit: orationemque habuit plenam veris decoribus; non communiter modo Corneliæ gentis, ſed proprie familiæ ſuæ. *Parentes ſuos & P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuiſſe Cn. & P. Scipionis; clariſſimos viros. Eos, quum per aliquot annos in terra Hiſpania adverſus multos Pœnorum Hiſpanorumque & duces & exercitus nominis Romani famam auxiſſent, non bello ſolum, ſed quod Romanæ temperantiæ fideique ſpecimen illis gentibus dediſſent, ad extremum ambo pro populo Romano morte occubuiſſe. quum illorum tueri gloriam poſteris ſatis eſſet, P. Africanum tantum paternas ſuperaviſſe laudes, ut fidem fecerit, non ſanguine humano, ſed ſtirpe divina ſatum ſe eſſe. L. Scipionem, de quo agatur (ut quæ in Hiſpania, quæ in Africa, quum legatus fratris eſſet, geſſiſſet, prætereantur) conſulem, & ab ſenatu dignum viſum, cui extra ſortem Aſia provincia, & bellum cum Antiocho rege decerneretur: & à fratre, cui poſt duos conſulatus cenſuramque & triumphum legatus in Aſiam iret. Ibi ne magnitudo & ſplendor legati laudibus conſulis officeret, forte ita incidiſſe, ut quo die ad Magneſiam ſignis collatis L. Scipio Antiochum deviciſſet, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abeſſet. Non fuiſſe minorem eum exercitum, quam Annibalis, cum quo in Africa eſſet pugnatum. Annibalem eundem fuiſſe inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit: & bellum quidem ita geſtum eſſe, ut ne fortunam quidem quiſquam criminari poſſit. In pace crimen quæri. eam dici væniſſe. Hic decem legatos ſimul argui, quorum ex conſilio data pax eſſet. quin extitiſſe ex decem legatis, qui Cn. Manlium accuſarent: tamen non modo ad criminis fidem, ſed ne ad* deret. quibus ita inter publicum ſolenne ſponſalibus rite factis, quum ſe domum recepiſſet, Scipionem Æmiliæ uxori dixiſſe, filiam ſe minorem deſpondiſſe. quum illa muliebriter indignabunda, nihil de communi filia ſecum conſultatum, adjeciſſet, non, ſi Ti. Graccho daret, expertem conſilii debuiſſe matrem eſſe; lætum Scipionem tam concordi judicio, ipſi deſponſam reſpondiſſe. hæc de tanto viro, quamquam & opinionibus & monumentis literarum variarent, proponenda erant.

Cap. L V I I I. Judiciis à Q. Terentio prætore perfectis, Hoſtilius & Furius damnati, prædes eodem die quæſtoribus urbanis dederunt. Scipio quum contenderet, omnem quam accepiſſet pecuniam, in ærario eſſe,

moram quidem triumphi etiam accuſationem valuiſſe.

Cap. L I X. *At, hercule, in Scipione ipſas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, ſuſpectas eſſe. integrum enim ei regnum relictum, omnia poſſidere cum victum, quæ ante bellum ejus fuerint! auri & argenti quum vim magnam habuiſſet, nihil in publicum relatum, omne in privatum verſum. An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, ſi omne in unum conferatur, ſit latum? Nam quid de finibus regni dicam! Aſiam omnem, & proxima Europæ tenuiſſe Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum ſit, à Tauro monte in Ægæum uſque prominens mare,* *quot non urbes modo ſed gentes amplectatur, omnes ſcire. hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, uſque ad Tauri montis juga Antiocho ademptam; expulſo in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, ſi gratuita pax eſſet, plus adimi ei potuiſſe? Philippo victo, Macedoniam; Nabidi Lacedæmonem relictam. nec Quintio crimen quæſitum: non enim habuiſſe eum Africanum fratrem. cujus quum gloria prodeſſe L. Scipioni debuiſſet, invidiam nocuiſſe. Tantum auri argentique judicatum eſſe, in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omnibus bonis redigi non poſſet. id urbi ergo eſſe regium aurum? ubi tot hæreditates acceptas? In domo, quam ſumptus non exhauſerint, extare debuiſſe novæ fortunæ cumulum. At enim quod ex bonis redigi non poſſit, ex corpore & tergo per vexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos & latrones vir clariſſimus includatur, & in robore & tenebris exſpiret: deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliæ magis familiæ, quam urbi Romanæ fore erubeſcendum.*

Cap. L X. Adverſus ea Terentius prætor rogationem Petilliam, & Senatuſconſultum, & judicium de L. Scipione factum recitavit: ſe, ni referatur pecunia in publicum, quæ judicata ſit, nihil habere quod faciat, niſi ut prehendi damnatum, & in vincula duci jubeat. Tribuni quum in conſilium ſeceſſiſſent, paulo poſt C. Fannius ex ſua collegarumque aliorum, præter Gracchum, ſententia pronunciavit; prætori non intercedere tribunos, quo minus ſua poteſtate utatur. Ti. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis quod judicatum ſit, redigatur, ſe non intercedere prætori. L. Scipionem (qui regem opulentiſſimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines; regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Aſiæ devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hoſtium in triumpho ductos carcere incluſerit;) non paſſurum inter hoſtes populi Romani L. Scipionem in carcere & in vinculis eſſe, mittique eum ſe jubere.* Tanto aſſenſu auditum eſt decretum, adeo dimiſſum L. Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis poſſeſſum publice quæſtores prætor miſit. neque in iis non modo veſtigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, ſed nequaquam tantum redactum eſt, quantæ ſummæ damnatus fuerat. Collata pecunia à cognatis amiciſque & clientibus eſt L. Scipioni; ut ſi acciperet eam, locupletior aliquanto eſſet, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit. quæ neceſſaria ad cultum erant, redempta ei à proximis cognatis ſunt. Verteratque Scipionum invidia in prætorem, & conſilium ejus, & accuſatores.

EPI-

EPITOME

LIBRI XXXIX.

ÆMilius Conſul Liguribus ſubactis, viam à Placentia uſque Ariminum perductam Flaminiæ junxit. Initia luxuriæ introducta ab exercitu Aſiatico referuntur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, ſubacti ſunt. Bacchanalia, ſacrum Græcum, & quidem nocturnum, ſcelerum omnium ſeminarium, quum ad ingentis turbæ conjurationem perveniſſet; à conſule inveſtigatum, & multorum pœna ſublatum eſt. A Cenſoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, viro & belli & pacis artibus maximo, motus eſt ſenatu L. Quintius Flamininus, T. Quintii frater, eo quod cum Galliam provinciam Conſul obtinuerat, rogatus à Philippo Pœno, quem amabat, ſcorto nobili, Gallum quendam ſua manu occiderat: ſive, ut quidam tradiderunt, unum damnatorum ſecuri percuſſerat; rogatus à meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Extat in eum M. Catonis oratio., Scipio Literni deceſſit. Et, tamquam jungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Annibal à Pruſia Bithyniæ rege, ad quem victo Antiocho confugerat, quum dederetur Romanis, qui ad expoſcendum illum, T. Quinctium Flamininum miſerant, veneno ſibi mortem conſcivit. Philopœmen quoque, dux Achæorum, vir maximus, à Meſſeniis interemptus veneno, cum ab iis bello captus eſſet. Coloniæ, Potentia, & Piſaurum, & Mutina, & Parma deductæ ſunt. Præterea res adverſum Celtiberos proſpere geſtas, & initia cauſſaſque belli Macedonici continet, cujus origo inde fluxit, quod Philippus ægre ferebat regnum ſuum imminui à Romanis, & quod cogeretur à Thracibus aliiſque locis præſidia deducere.

CAPUT I.

DUm hæc (ſi modo hoc anno acta ſunt) Romæ aguntur; Conſules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hoſtis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem diſciplinam erat; nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Aſia, & amœnitate urbium, & copia terreſtrium mariti-

habentes, erat. Nec deerat umquam cum iis vel materia belli, vel cauſſa: quia propter domeſticam inopiam vicinos agros incurſabant. nec tamen in diſcrimen ſummæ rerum pugnabatur.

Cap. II. C. Flaminius Conſul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus prœliis ſecundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma ademit: ea quia non ſincera fide tradebant, quum caſtigarentur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confeſtim ſecutus eſt conſul. Cæteri effuſi rurſus, & pars marumque rerum, & mollitia hoſtium, regiiſque opibus, ditiores quam fortiores exercitus faciebat. præcipue ſub imperio Cn. Manlii ſolute ac negligenter habiti ſunt. itaque aſperius paulo iter in Thracia, & exercitatior hoſtis magna clade eos caſtigavit. In Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent, loca montana & aſpera, quæ & ipſis capere labor eſt, & ex præoccupatis dejicere hoſtem: itinera ardua, anguſta, infeſta inſidiis: hoſtis levis, & velox, & repentinus: qui nullum uſquam tempus, nullum locum quietum aut ſecurum eſſe ſineret: oppugnatio neceſſaria munitorum caſtellorum, laborioſa ſimul, periculoſaque: inops regio, quæ parſimonia aſtringeret milites, prædæ haud multum præberet. Itaque non lixa ſequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, præter arma & viros omnem ſpem in armis maxima inermes, per invia & rupes deruptas præcipitantes fugerunt, qua ſequi hoſtis non poſſet: ita trans Apenninum abierunt. qui caſtris ſe tenuerant, circumſeſſi expugnati ſunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper ſe tutati, mox in deditionem conceſſerunt. tum conquiſita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Tranſlatum deinde ad Apuanos Ligures bellum; qui in agrum Piſanum Bononienſemque ita incurſaverant, ut coli non poſſet. His quoque perdomitis, conſul pacem dedit finitimis. & quia à bello quieta ut eſſet provincia effecerat; ne in ocio militem haberet, viam à Bononia perduxit Arretium. M. Æmilius alter Conſul agros Ligurum, vicoſque, qui in campis aut vallibus erant, ipſis montes duos Balliſtam Suiſmontiumque tenentibus, deuſſit, depopulatuſque eſt:

eſt : deinde eos qui in montibus erant adortus, primo levibus præliis fatigavit : poſtremo coactos in aciem deſcendere, juſto prælio devicit : in quo ædem Dianæ vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum tranſmontanos adortus : in his & Briniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius. Omnes Æmilius ſubegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit : viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. Prælio ultimo, quo cum Liguribus ſignis collatis conflixit, ædem Junoni Reginæ vovit. hæc in Liguribus eo anno geſta.

Cap. III. In Gallia M. Furius Prætor, inſontibus Cenomanis in pace ſpeciem belli quærens, ademerat arma. id Cenomani conqueſti Romæ apud ſenatum, rejectique ad conſulem *Æmilium*, cui ut cognoſceret ſtatueretque ſenatus permiſerat. Magno certamine cum Prætore habito, tenuerunt cauſſam. arma reddita Cenomanis : decedere provincia Prætor juſſus. Legatis deinde ſociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, ſenatus datus eſt. his querentibus, magnam multitudinem civium ſuorum Romam commigraſſe, & ibi cenſos eſſe ; Q. Terentio Culleoni prætori negotium datum eſt, ut eos conquireret, & quem C. Claudio, M. Livio cenſoribus, poſtve eos cenſores, ipſum, parentemve ejus apud ſe cenſum eſſe probaſſent ſocii, ut redire eo cogeret, ubi cenſi eſſent. Hac conquiſitione duodecim millia Latinorum domos redierunt : jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

Cap. IV. Priuſque Conſules redirent Romam, M. Fulvius proconſul, ex *Æ*tolia rediit. itaque ad ædem Apollinis in ſenatu quum de rebus in *Æ*tolia Cephalleniaque ab ſe geſtis diſſeruiſſet, petiit à Patribus, *Deorum immortalium honori obſtare, & meritum debitumque triumphum morari : imperatorem rebus egregie geſtis, victoremque exercitum cum præda ac captivis ante portas ſtare, donec conſuli, ob hoc ipſum moranti, redire Romam libitum eſſet. Verum enimvero, quum ſint nobiliſſimæ ſibi cum conſule inimicitiæ, quid ab eo quemquam poſſe æqui exſpectare, qui per infrequentiam furtim Senatuſconſultum factum ad ærarium detulerit. Ambraciam non videri vi captam : quæ aggere ac vineis oppugnata ſit. ubi incenſis operibus alia de integro facta ſint : ubi circa muros ſupra ſubterque terram per dies quindecim pugnatum : ubi à prima luce, quum jam tranſcendiſſet muros miles, uſque ad noctem diu anceps prælium tenuerit : ubi plus tria millia hoſtium ſint cæſa. Jam de Deorum immortalium templis ſpoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit ? Niſi Syracuſarum cæterarumque captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se & Patres Conſcriptos orare, & ab tribunis petere, ne ſe ſuperbiſſimo inimico ludibrio eſſe ſinant.*

Cap. V. Undique omnes alii deprecari tribunum, alii caſtigare. Ti. Gracchi collegæ plurimum oratio movit : *Ne ſuas quidem ſimultates pro magiſtratu exercere boni exempli eſſe : alienarum vero ſimultatum tribunum plebis cognitorem fieri, turpe & indignum collegii ejus poteſtate & ſacratis legibus eſſe. Suo quemque judicio & homines odiſſe, aut diligere, & res probare aut improbare debere. Non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, aſtipularique irato conſuli tribunum plebei. & quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminiſſe : tribunatum ſibi à populo Romano mandatum oblivifci ; & mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non* ut æquum cenſerent, ob rempublicam bene ac feliciter geſtam, & Diis immortalibus honorem haberi jubere, & ſibi triumphum decernere. M. Abutius tribunus plebis, ſi quid de ea re ante M. Æmilii conſulis adventum decerneretur, interceſſurum ſe oſtendit: *eum contradicere velle, proficiſcentemque in provinciam ita ſibi mandaſſe, ut ea diſceptatio integra in adventum ſuum ſervaretur. Fulvium temporis jacturam facere. ſenatum etiam præſente conſule quod vellet decreturum.* M. Fulvius: *Si aut ſimultas M. Æmilii ſecum, ignota hominibus eſſet, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuiſſe ferendum, abſentem conſulem, & pro conſulari regno. Ne hoc quidem cernere eum: fore ut memoriæ, ac poſteritati mandetur, ejuſdem collegii alterum è duobus tribunis plebis ſuas inimicitias remiſiſſe reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuiſſe.* His victus caſtigationibus tribunus, quum templo exceſſiſſet, referente Ser. Sulpicio prætore, triumphus M. Fulvio eſt decretus. Is quum gratias Patribus Conſcriptis egiſſet, adjecit *Ludos magnos ſe Jovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepiſſet, voviſſe. in eam rem ſibi centum decem pondo auri à civitatibus collatum. Petere ut ex ea pecunia quam in triumpho latam in ærario poſiturus eſſet, id aurum ſecerni juberent.* Senatus pontificum collegium conſuli juſſit, num omne id aurum in ludos conſumi neceſſum eſſet? Quum pontifices negaſſent ad religionem pertinere, quanta impenſa in ludos fieret; ſenatus Fulvio, quantum vellet impenderet, permiſit, dum ne ſummam octoginta millium excederet. Triumphare menſe Januario ſtatuerat, ſed quum audiſſet conſulem Æmilium literis Aburii tribuni plebis acceptis de remiſſa interceſſione, ipſum ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in via ſubſtitiſſe, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet, prætulit triumphi diem. triumphavit ante diem decimum Calendas Januarias de Ætolis, & de Cephallenia. Aureæ coronæ centum duodecim pondo ante currum latæ ſunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo CCXLIII, tetradrachmum Atticum centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: ſigna ænea ducenta octoginta quinque: ſigna marmorea ducenta triginta: arma, tela, cætera ſpolia hoſtium, magnus numerus. ad hæc catapultæ, balliſtæ, tormenta omnis generis: duces aut Ætoli & Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti ad ſeptem & viginti. Multos eo die, priuſquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos ſocioſque donis militaribus donavit: militibus ex præda vicenos quinos denarios diviſit: duplex centurioni, triplex equiti.

Cap. VI. Jam conſularium comitiorum appetebat tempus, quibus quia M. Æmilius, cujus ſortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati Conſules Sp. Poſtumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde facti T. Mænius, P. Corne-

ii primum lectos æratos, veſtem ſtragulam precioſam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ ſupellectilis habebantur, monopodia & abacos, Romam advexerunt. tum pſaltriæ ſambuciſtriæque, & convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipſæ, & cura & ſumptu majore apparari cœptæ: tum coquus, viliſſimum antiquis mancipium, & æſtimatione & uſu, in precio eſſe; & quod miniſterium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa, quæ tum conſpiciebantur, ſemina erant futuræ luxuriæ.

Cap. VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas CC duodecim pondo: argenti pondo CCXX millia: auri pondo MMCCIII. tetradrachmum Atticum CXXVII. millia: ciſtophorum CCL Philippeorum aureorum nummorum ſedecim millia CCCXX: & arma ſpoliaque multa Gallica, carpentis tranſvecta. duces hoſtium duo & quinquaginta ducti ante currum. militibus quadragenos binos denarios diviſit, duplex centurioni; & ſtipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum ſecuti ſunt. carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret in ducem indulgentem ambitioſumque ea dici. triumphum eſſe militari magis favore, quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. quibus annitentibus Senatuſconſultum factum eſt, *Ut ex pecunia, quæ in triumpho tranſlata eſſet, ſtipendium collatum à populo in publicum, quod ejus ſolutum antea non eſſet, ſolveretur.* Vicenoſquinos & ſemiſſes in millia æris quæſtores urbani cum fide & cura ſolverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hiſpaniis cum literis C. Atinii & L. Manlii, qui eas provincias oblius Sulla, C. Calpurnius Piſo, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quintius Criſpinus. Extremo anni magiſtratibus jam creatis, ante diem tertium nonas Martias Cn. Manlius Vulſo de Gallis, qui Aſiam incolunt, triumphavit. ſerius ei triumphandi cauſa fuit, ne Q. Terentio Culleone prætore cauſam lege Petillia diceret, & incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infenſioribus in ſe, quam in illum judicibus, quod diſciplinam militarem ſevere ab eo conſervatam, ſucceſſor ipſe omni genere licentiæ corruperat. Neque ea ſola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur: ſed etiam magis, quæ in militibus ejus quotidie conſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico invecta in urbem eſt.

tinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum eſt, Celtiberos Luſitanoſque in armis eſſe, & ſociorum agros populari. de ea re conſultationem integram ſenatus ad novos magiſtratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Poſtumius Albinus faciebant, malus in circo inſtabilis in ſignum Pollentiæ procidit, atque id dejecit. ea religione moti Patres, & diem unum adjiciendum ludorum celebritati cenſuerunt; & ſigna duo pro uno reponenda; & novum auratum faciendum. Et plebeji ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæſo, & M. Furio Luſco diem unum inſtaurati ſunt.

Cap. VIII. Inſequens annus Sp. Poſtumium Albinum, & Q. Marcium Philippum Conſules ab exercitu bellorumque & provinciarum cura ad inteſtinæ conjurationis vindictam avertit. Prætores provincias ſortiti ſunt, T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Criſpinus Hiſpaniam citeriorem, C. Calpurnius Piſo Hiſpaniam ulteriorem. Conſulibus ambobus quæſtio de clandeſtinis conjurationibus decreta eſt. Græcus ignobilis in Etruriam primum venit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditiſſima omnium gens invexit; ſacrificulus & vates: nec is qui aperta religione propalam & quæſtum & diſciplinam profitendo, animos horrore imbueret, ſed occultorum antiſtes ſacrorum. Initia erant, quæ primo paucis tradita ſunt: deinde vulgari cœpta per viros, mulieresque. additæ voluptates religioni vini & epularum, quo plurium animi illicerentur. Quum vinum animos & nox, & mixti feminis mares, ætatis teneræ majoribus, diſcrimen omne pudoris exſtinxiſſent; corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ: quum ad id quiſque, quo natura pronioris libidinis eſſet, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ, ſtupra promiſcua ingenuorum fœminarumque, erant; ſed falſi teſtes, falſa ſigna teſtimoniaque & indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem inteſtinæque cædes; ita ut ne corpora quidem interdum ad ſepulturam extarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod præ ululatibus tympanorumque & cymbalorum ſtrepitu, nulla vox queritantium inter ſtupra & cædes, exaudiri poterat.

Cap. IX. Hujus mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. primo urbis magni- cui ancillula aſſueverat; etiam poſtquam manumiſſa erat, eodem ſe genere tuebatur. Huic conſuetudo juxta vicinitatem cum Æbutio fuit; minime adoleſcentis aut rei aut famæ damnoſa: ultro enim amatus appetituſque erat. & maligne omnia præbentibus ſuis, meretriculæ munificentia ſuſtinebatur. Quin eo proceſſerat conſuetudine capta, ut poſt patroni mortem, quia in nullius manu erat, ſutore à tribunis & prætore petito, quum teſtamentum faceret, unum Æbutium inſtitueret hæredem.

Cap. X. Hæc amoris pignora quum eſſent, nec quicquam ſecretum alter ab altero haberent, per jocum adoleſcens vetat eam mirari, ſi per aliquot noctes ſecubuiſſet. Religionis ſe cauſſa, ut voto pro valetudine ſua facto liberetur, Bacchis initiari velle. Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori & ſibi & illi ſatius eſſe, quam id faceret. & in caput eorum deteſtari minas periculaque qui id ſuaſiſſent.* Admiratus quum verba, tum perturbationem tantam adoleſcens, Parcere execrationibus jubet. matrem id ſibi, aſſentiente vitrico, imperaſſe; *Vitricus ergo*, inquit, *tuus (matrem enim inſimulare forſitan fas non ſit) pudicitiam, famam, ſpem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quærentique quid rei eſſet, *pacem veniamque precata Deorum Dearumque ſi coacta caritate ejus, ſilenda enunciaſſet; ancillam ſe ait dominæ comitem id ſacrarium intraſſe, liberam numquam eo acceſſiſſe. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam eſſe: & jam biennio conſtare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quiſque introductus ſit, velut victimam tradi ſacerdotibus. eos de-*

tudo capacior, patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Poſtumium conſulem pervenit. P. Æbutius, cujus pater publico equo ſtipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, ſub tutela Duroniæ matris & vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat: & vitricus, quia tutelam ita geſſerat, ut rationem reddere non poſſet; aut tolli pupillum, aut obnoxium ſibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelæ Bacchanalium erant. Mater adoleſcentulum appellat, *Se pro ægro eo voviſſe, ubi primum convaluiſſet, Bacchis eum ſe initiaturam. damnatam voti, Deum benignitate, exſolvere id velle. Decem dierum caſtimonia opus eſſe. decimo die cœnatum, deinde pure lautum in ſacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hiſpala Fecenia, non digna quæſtu

ducere in locum, qui circumſonet ululatibus, cantuque ſymphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulſu, ne vox quiritantis, quum per vim ſtuprum inferatur, exaudiri poſſit. Orare deinde atque obſecrare, ut eam rem quocunque diſcuteret modo: nec ſe eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda eſſent. neque ante dimiſit eum, quam fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe temperaturum

Cap. XI. Poſteaquam domum venit, & mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps cæteris quæ ad ſacra pertinerent, faciendum eſſet; negat eorum ſe quicquam facturum, nec initiari ſibi in animo eſſe. Aderat ſermoni vitricus. confeſtim mulier exclamat, *Hiſpalæ concubitu carere eum decem noctes non poſſe. illius excetræ delinimentis & venenis imbutum, nec vitrici, nec parentis, nec Deorum verecundiam habe-*

habere, jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum ſervis domo exegerunt. Adoleſcens inde ad Æbutiam ſe amitam contulit: cauſſamque ei, cur eſſet à matre ejectus, narravit. deinde ex auctoritate ejus poſtero die ad conſulem Poſtumium, arbitris remotis, rem detulit. Conſul poſt diem tertium ad ſe juſſum redire dimiſit: ipſe Sulpiciam, gravem fœminam, ſocrum ſuam, percunctatus eſt, ecquam anum Æbutiam ex Aventino noſſet? quum eam noſſe, probam, & antiqui moris fœminam, reſpondiſſet; opus eſſe ſibi ea conventa dixit, mitteret nuncium, ad eam, ut veniret. Æbutia accita ad Sulpiciam venit. & conſul paulo poſt, velut forte interveniſſet, ſermonem de Æbutio fratris ejus filio infert. Lacrymæ mulieri obortæ, & miſerari caſum adoleſcentis cœpit: qui ſpoliatus fortunis, à quibus minime oporteret, apud ſe tunc eſſet, ejectus à matre: quod probus adoleſcens (Dii propitii eſſent) obſcœnis, ut fama eſſet, ſacris initiari nollet.

Cap. XII. Satis de Æbutio exploratum ratus conſul, non vanum auctorem eſſe; dimiſſa Æbutia, ſocrum rogat, ut Hiſpalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniæ, accerſeret ad ſeſe. eam quoque eſſe quæ percunctari vellet. Ad cujus nuncium perturbata Hiſpala, quod ad tam nobilem & gravem fœminam ignara cauſſæ arceſſeretur: poſteaquam lictores in veſtibulo turbamque conſularem & conſulem ipſum conſpexit; prope exanimata eſt. In interiorem partem ædium abductam ſocru adhibita conſul, *Si vera dicere inducere in animum poſſet, negat perturbari debere. fidem vel à Sulpicia tali fœmina, vel ab ſe acciperet. expromeret ſibi quæ in luco Similæ Bacchanalibus in ſacro nocturno ſolerent fieri.* Hoc ubi audivit,

mius accenſus ira, *Tum quoque* ait *eam cum Æbutio ſe amatore cavillari credere, non in domo graviſſimæ fœminæ & cum conſule loqui.* & Sulpicia attollere paventem, ſimul illam adhortari: ſimul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incuſata perfidia Æbutii, qui optimi in eo ipſo meriti talem gratiam retuliſſet; *Magnum ſibi metum Deorum, quorum occulta initia enunciaret, majorem multo dixit hominum eſſe, qui ſe indicem manibus ſuis diſcerpturi eſſent. itaque hoc ſe Sulpiciam, hoc conſulem orare, ut ſe extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitæ degere tuto poſſet.* Bono animo eſſe jubere eam conſul, & ſibi curæ fore dicere, ut Romæ tuto habitaret. Tum Hiſpala originem ſacrorum expromit. *Primo ſacrarium id fœminarum fuiſſe, nec quemquam virum eo admitti ſolitum. Tres in anno ſtatos dies habuiſſe, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes invicem matronas creari ſolitas. Paculam Miniam Campanam ſacerdotem omnia, tamquam Deum monitu immutaſſe. nam & viros eam primam ſuos filios initiaſſe, Minium, & Herennium Cerrinios. & nocturnum ſacrum ex diurno, & pro tribus in anno diebus quinos ſingulis menſibus dies initiorum feciſſe. Ex quo in promiſcuo ſacra ſint, & permiſti viri fœminis, & noctis licentia acceſſerit; nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermiſſum. plura virorum inter ſeſe, quam fœminarum eſſe ſtupra. Si qui minus patientes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus; pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc ſummam inter eos religionem eſſe: Viros velut mente capta cum jactatione fanatica corporis vaticinari, matronas Baccharum habitu crinibus paſſis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim*, detantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiſcere non poſſet: tandem confirmata, puellam admodum ſe ancillam initiatam cum domina, ait. aliquot annis, ex quo manumiſſa ſit, nihil, quid ibi fiat, ſcire. Jam idipſum conſul laudare, cum initiatam ſe non infitiaretur, ſed & cætera eadem fide exprometet. neganti ultra quicquam ſcire; non eandem dicere, ſi coarguatur ab alio ac per ſe fatenti, veniam aut gratiam fore. cum ſibi omnia expoſuiſſe, qui ab illa audiſſet.

Cap. XIII. Mulier haud dubie, id quod erat, Æbutium indicem arcani rata eſſe, ad pedes Sulpiciæ procidit: & eam primo orare cœpit, *Ne mulieris libertinæ cum amatore ſermonem, in rem non ſeriam modo, ſed capitalem etiam, verti vellet: ſe terrendi ejus cauſſa, non quo ſciret quicquam, ea locutam eſſe.* Hic Poſtu-*miſſaſque in aquam faces (quia vivum ſulphur cum calce inſit) integra flamma efferre. Raptos à Diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conſpectu in abditos ſpecus abripiant. eos eſſe, qui aut conjurare, aut ſociari facinoroſis, aut ſtuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum eſſe: in his nobiles quoſdam viros, fœminaſque. Biennio proximo inſtitutum eſſe, ne quis major viginti annis initiaretur. captari ætates & erroris & ſtupri patientes.*

Cap. XIV. Peracto indicio, advoluta rurſus genibus, preces eaſdem, ut ſe ablegaret, repetivit. Conſul rogat ſocrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hiſpala immigraret. cœnaculum ſuper ædes datum eſt, ſcalis ferentibus in publicum obſeratis, aditu in ædes verſo. Res omnes Feceniæ extemplo tranſlatæ, & familia accerſita: & Æbutius migrare ad conſulis clientem juſſus. Ita quum indices ambo in poteſtate eſſent, rem ad ſenatum Poſtumius defert. Omnibus ordine expoſitis, quæ delata primo, quæ deinde ab ſe inquiſita forent, Patres pavor ingens cepit: quum publico nomine, ne quid eæ conjurationes, cœtuſque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent: tum privatim ſuorum quiſque vicem, ne quis affinis ei noxæ eſſet. Cenſuit autem ſenatus, gratias conſuli agendas, quod eam rem & cum ſingulari cura, & ſine ullo tumultu inveſtigaſſet. Quæſtionem deinde de Bacchanalibus ſacriſque nocturnis extra ordinem conſulibus mandant: indicibus Æbutio ac Feceniæ ne fraudi ea res ſit, curare, & alios indices præmiis invitare jubent. ſacerdotes eorum ſacrorum, ſeu viri ſeu fœminæ eſſent, non Romæ modo, ſed per omnia fora & conciliabula conquiri, ut in conſulum poteſtate eſſent. edici præterea in urbe Roma, & per totam Italiam edicta mitti, *Ne quis qui Bacchis initiatus eſſet, coiſſe aut conveniſſe cauſſa ſacrorum velit, neu quid talis rei divinæ feciſſe. ante omnia. ut quæſtio de his habeatur qui coiſſent, conjuraſſentve, quo ſtuprum flagitiumve inferretur.* Hæc ſenatus decrevit. Conſules ædilibus curulibus imperarunt, ut ſacerdotes ejus ſacri omnes conquirerent, comprehenſoſque libero conclavi ad quæſtionem ſervarent. Ædiles plebis videre, ne qua ſacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum eſt, ut vigilias diſponerent per urbem ſervarentque ne qui nocturni cœtus fierent. utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinque viri, uti cis Tiberim ſuæ quiſque regionis ædificiis præeſſent.

Cap. XV. Ad hæc officia dimiſſis magiſtratibus, conſules in Roſtra eſcenderunt, & concione advocata,

cavendum ſatis ſit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota jam pridem Italia, & nunc per urbem etiam multis locis eſſe, non fama modo accepiſſe vos, ſed crepitibus etiam ululatibuſque nocturnis, qui perſonant tota urbe, certum habeo; cæterum quæ ea res ſit, ignorare. alios Deorum aliquem cultum, alios conceſſum ludum & laſciviam eſſe credere: & qualecumque ſit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, ſi dixero multa millia hominum eſſe, illico neceſſe eſt exterreamini, niſi adjunxero, qui qualeſque ſint. Primum igitur mulierum magna pars eſt, & is fons mali hujuſce fuit: deinde ſimillimi fœminis mares, ſtuprati & conſtupratores, fanatici vigiles; vino, ſtrepitibus, clamoribuſque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, cæterum incrementum ingens virium habet, quod indies plures fiunt. Majores veſtri, ne vos quidem, niſi quum aut vexillo in arce poſito comitiorum cauſſa exercitus eductus eſſet, aut plebi concilium tribuni edixiſſent, aut aliquis ex magiſtratibus ad concionem vocaſſet, forte temere coire voluerunt & ubicumque multitudo eſſet, ibi & legitimum rectorem multitudinis cenſebant debere eſſe. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiſcuos mulierum ac virorum eſſe creditis? Si quibus ætatibus initientur mares ſciatis; non miſereat vos eorum ſolum, ſed etiam pudeat. Hoc ſacramento initiatos juvenes milites faciendos cenſetis Quirites? iis ex obſcœno ſacrario eductis arma committenda? hi cooperti ſtupris ſuis, alieniſque, pro pudicitia conjugum ac liberorum veſtrorum ferro decernent?

Cap. XVI. *Minus tamen eſſet, ſi flagitiis tantum effœminati forent (ipſorum id magna ex parte dedecus erat) à facinoribus manus, mentem à fraudibus abſtinuiſſent. Numquam tantum malum in republica fuit,* quum ſolenne carmen precationis, quod præfari, priuſquam populum alloquantur, magiſtratus ſolent, peregiſſet conſul, ita cœpit: *Nulli unquam concioni, Quirites, tam non ſolum apta, ſed etiam neceſſaria hæc ſolennis Deorum comprecatio fuit, quæ vos admoneret; hoc eſſe Deos, quos colere, venerari, precarique majores veſtri inſtituiſſent: non illos, qui pravis & externis religionibus captas mentes vel ut furialibus ſtimulis ad omne ſcelus & ad omnem libidinem agerent. Equidem nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio: ſi aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem; ſi omnia nudavero, ne nimium terrores offundam vobis, vereor. quicquid dixero, minus quam pro atrocitate & magnitudine rei dictum ſcitote eſſe. ut ad*

nec ad plures, nec ad plura pertinens. quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid ſcelere peccatum eſt, ex illo uno ſacrario ſcitote ortum eſſe. Nec dum omnia in quæ conjuraverunt, edita facinora habent. adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempubl. opprimendam ſatis virium eſt, conjuratio ſeſe impia tenet: creſcit & ſerpit quotidie malum. jam majus eſt, quam ut capere id privata fortuna poſſit: ad ſummam rempub. ſpectat. Niſi præcavetis, Quirites, jam huic diurnæ, legitime ab conſule vocatæ, par nocturna concio eſſe poterit. nunc illi vos ſinguli univerſos concionantes timent: jam ubi vos dilapſi domos & in rura veſtra eritis, illi coierint, conſultabunt de ſua ſalute ſimul ac veſtra pernicie. tum ſingulis vobis univerſi timendi erunt.

erunt. Optare igitur unuſquiſque veſtrum debet, ut bona mens ſuis omnibus fuerit. Si quem libido, ſi furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium & facinus conjuravit, non ſuum judicet eſſe. Ne quis etiam errore labatur veſtrum quoque, non ſum ſecurus. nihil enim in ſpeciem fallacius eſt, quam prava religio. Ubi Deorum numen prætenditur ſceleribus, ſubit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immiſtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, Senatuſconſulta, aruſpicum denique reſponſa liberant. Quoties hoc patrum avorumque ætate negotium eſt magiſtratibus datum, ut ſacra externa fieri vetarent, ſacrificulos vateſque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent, comburerentque, omnem diſciplinam ſacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentiſſimi viri omnis divini humanique juris, nihil æque diſſolvendæ religionis eſſe, quam ubi non patrio, ſed externo ritu ſacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus ſum, ne qua ſuperſtitio agitaret animos veſtros, quum demolientes nos Bacchanalia diſcutienteſque nefarios cœtus cerneretis. Omnia Diis propitiis, volentibuſque ea faciemus: qui, quia ſuum numen ſceleribus libidinibuſque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt. nec patefieri ut impunita eſſent, ſed ut vindicarentur & opprimerentur, voluerunt. Senatus quæſtionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandavit: nos, quæ ipſis nobis agenda ſunt, impigre exſequemur. Vigiliarum nocturnarum curam, per urbem minoribus magiſtratibus mandavimus. Vos quoque æquum eſt, quæ veſtra munia ſunt, quo quiſque loco poſitus erit, quod imperabitur, impigre præſtare, & dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut

paſſim per totam Italiam, literis hoſpitum de Senatuſconſulto, & concione, & edicto conſulum acceptis, trepidari cœptum eſt. Multi ea nocte quæ diem inſecuta eſt, quo in concione res palam facta eſt, cuſtodiis circa portas poſitis, fugientes à triumviris comprehenſi & reducti ſunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri fœminæque mortem ſibi conſciverunt. Conjuraſſe ſupra ſeptem millia virorum ac mulierum dicebantur. capita autem conjurationis conſtabat eſſe, M. & L. Catinios de plebe Romana, & Faliſcum, L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia facinora & flagitia orta: eos maximos ſacerdotes conditoreſque ejus ſacri eſſe. data opera eſt, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad conſules faſſique, de ſe nullam moram indicio fecerunt.

Cap. XVIII. Cæterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius, per ſenatum res in diem trigeſimum differre, donec quæſtiones à conſulibus perficerentur. Eadem ſolitudo, quia Romæ non reſpondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coëgit conſules circa fora proficiſci, ibique quærere & judicia exercere. Qui tantum initiati erant, & ex carmine ſacro, præeunte verba ſacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas jurejurando obligati erant, in ſe aut alios admiſerant; eos in vinculis relinquebant: qui ſtupris aut cædibus violati erant, qui falſis teſtimoniis, ſignis adulterinis, ſubjectione teſtamentorum, fraudibus aliis contaminati; eos capitali pœna afficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti ſunt. magna vis in utraque cauſſa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu eſſent, tradebant: ut ipſi *tumultus oriatur.*

Cap. XVII. Recitari deinde Senatuſconſulta juſſerunt, indicique præmium propoſuerunt, *Si quis quem ad ſe deduxiſſet, nomenve abſentis detuliſſet. qui nominatus profugiſſet, diem certam ſe finituros: ad quam niſi citatus reſpondiſſet, abſens damnaretur. ſi quis eorum, qui tum extra terram Italiam eſſent, nominaretur; ei laxiorem diem daturos, ſi venire ad cauſſam dicendam vellet.* Edixerunt deinde *ne quis quid fugæ cauſſa vendidiſſe, neve emiſſe vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.* Concione dimiſſa, terror magnus urbe tota fuit. nec mœnibus ſe tantum urbis, aut finibus Romanis continuit: ſed

in privato animadverterent in eas. ſi nemo erat idoneus ſupplicii exactor in publico animadvertebatur. Datum deinde conſulibus negotium eſt, ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerent: extra quam ſi qua ibi vetuſta ara aut ſignum conſecratum eſſet. in reliquum deinde Senatuſconſulto cautum eſt, *Ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia eſſent. ſi quis tale ſacrum ſolenne & neceſſarium duceret, nec ſine religione & placulo ſe id omittere poſſe apud prætorem urbanum profiteretur; prætor ſenatum conſuleret, ſi ei permiſſum eſſet, quum in ſenatu centum non minus eſſent, ita id ſacrum faceret, dum ne plus quinque ſacrificio inter-*

eſſent ; neu qua pecunia communis, neu quis magiſter ſacrorum, aut ſacerdos eſſet.

Cap. XIX. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Marcio conſule, Senatuſconſultum factum eſt, *Ut de iis quos pro indicibus conſules habuiſſent, integra res ad ſenatum referretur, quum Sp. Poſtumius quæſtionibus perfectis Romam rediſſet.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum cenſuerunt : magiſtratibuſque Ardeatium prædicendum, ut in intentiore eum cuſtodia aſſervarent ; non ſolum ne effugeret, ſed ne mortis conſciſcendæ locum haberet. Sp. Poſtumius aliquanto poſt Romam venit. eo referente de P. Æbutii & Hiſpalæ Feceniæ præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia eſſent, S. C. factum eſt, *Ut ſingulis his centena millia æris quæſtores urbani ex ærario darent ; utique conſul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Æbutio emerita ſtipendia eſſent, ne invitus militaret, neve cenſor ei equum publicum aſſignaret. Utique Feceniæ Hiſpalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item eſſet, quaſi ei vir teſtamento dediſſet. Utique ei ingenuo nubere liceret. neu quid ei, qui eam duxiſſet, ob id fraudi ignominiæve eſſet. Utique conſules prætoreſque qui nunc eſſent, quive poſtea futuri eſſent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret, utique tuto eſſet. id ſenatum velle, & æquum cenſere, ut ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque ſunt ex Senatuſconſulto, & de cæterorum indicum impunitate præmiiſque conſulibus permiſſum eſt.

Cap. XX. Et jam Q. Marcius quæſtionibus ſuæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficiſci parabat ; tribus millibus peditum Romanorum centum quinquaginta equitibus, & quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in ſupplementum acceptis. Ea-

abdito ſaltus (quæ latebræ receptaculaque ſemper illis fuerant) perſequitur ; in præoccupatis anguſtiis, loco iniquo eſt circumventus. quatuor millia militum amiſſa, & legionis ſecundæ ſigna tria, undecim vexilla ſocium Latini nominis in poteſtatem hoſtium venerunt : & arma multa, quæ, quia impedimento fugientibus per ſilveſtres ſemitas erant, paſſim jactabantur. prius ſequendi Ligures finem quam fugæ Romani fecerunt. Conſul ubi primum ex hoſtium agro evaſit, ne quantum diminutæ copiæ forent appareret, in locis pacatis exercitum dimiſit. Non tamen obliterare famam rei male geſtæ potuit. nam ſaltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius eſt appellatus.

Cap. XXI. Sub hunc nuncium ex Liguſtinis vulgatum, literæ ex Hiſpania miſtam gaudio triſtitiam afferentes recitatæ ſunt. C. Atinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Luſitanis in agro Aſtenſi ſignis collatis pugnavit. ad ſex millia hoſtium ſunt cæſa : cæteri fuſi, fugati caſtriſque exuti. Ad oppidum deinde Aſtam oppugnandam legiones ducit. id quoque haud multo majore certamine cepit, quam caſtra ; ſed dum incautius ſubit muros, ictus ex vulnere poſt dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, ſenatus cenſuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem conſequeretur: nunciaretque, ſenatum æquum cenſere, ne ſine imperio provincia eſſet, maturare eum proficiſci. Quarto die, qui miſſus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hiſpania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria diſceſſum eſt, niſi quod Celtiberi caſtra inde nocte proxima moverunt : Romanis & ſuos ſepeliendi, & ſpolia legendi ex hoſtibus poteſtas facta eſt.

dem provincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius conſules habuerunt. duas præterea legiones novas ex Senatuſconſulto ſcribere juſſi ſunt: & viginti millia peditum ſociis & nomini Latino imperarunt, & equites mille trecentos, & tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. totum hunc exercitum præter legiones in ſupplementum Hiſpanienſis exercitus duci placebat. itaque conſules, dum ipſi quæſtionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. perfectis quæſtionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos eſt profectus. Dum penitus in

Paucos poſt dies coacto majore exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro laceſſiverunt prælio Romanos. Nihil traditur, quæ cauſſa numero aucto infirmiores eos fecerit: ſuperati prælio ſunt. ad duodecim millia hominum cæſa, plus duo capta: & caſtris Romanus potitus. & niſi ſucceſſor adventu ſuo inhibuiſſet impetum victoris, ſubacti Celtiberi forent. Novi prætores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

Cap. XXII. Per eos dies quibus hæc ex Hiſpania nunciata ſunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis cauſſa. per dies decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello fecit. Multi artifices ex Græcia venerant honoris ejus cauſſa. athletarum quoque certamen tum primo Romanis ſpectaculo fuit: & venatio data leonum & pantherarum: & prope hujus ſeculi copia ac varietate ludicrum celebratum eſt. Novendiale deinde ſacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, igneſque cœleſtes multifariam orti aduſtiſſe complurium levi afflatu veſtimenta maxime dicebantur. Addita & unum diem ſupplicatio eſt ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. hoſtiis majoribus conſules procurarunt urbemque luſtraverunt. Sub idem tempus & ex Umbria nunciatum eſt, ſemimarem duodecim ferme annos natum inventum. Id prodigium abominantes, arceri Romano agro necarique quamprimum juſſerunt. Eodem anno Galli tranſalpini tranſgreſſi in Venetiam ſine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileja eſt, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis, de ea re trans Alpes miſſis, reſponſum eſt, Neque profectos ex auctoritate gentis eos: nec quid in Italia facerent, ſe ſcire. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi voviſſe ſeſe dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibuſque, per dies decem fecit. Legatum cum poſt damnationem & bona vendita, miſſum in Aſiam, ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias eſt auctor. tum collatas ei pecunias, congregatoſque per Aſiam artifices: & quorum ludorum poſt bellum, in quo votos diceret, mentionem non feciſſet, de iis poſt legationem demum in ſenatu actum.

Cap, XXIII. Quum jam in exitu annus eſſet, Q. Marcius abſens magiſtratu abiturus erat. Sp. Poſtumius quæſtionibus cum ſumma fide curaque perfectis, comitia habuit. creati ſunt conſules Ap. Claudius Pulcher. M. Sempronius Tuditanus. Poſtero die prætores facti P. Corne-

leges imponerentur, maxime angebat; quod qui Macedonum ab ſe defecerant in bello, in eos jus ſæviendi ademptum ei ab ſenatu erat: quum, quia rem integram Quintius in conditionibus pacis diſtulerat, non deſperaſſet impetrari poſſe. Antiocho rege deinde bello ſuperato ad Thermopylas, diviſis partibus, quum per eoſdem dies conſul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnaſſet; capta Heraclea, quia juſſus abſcedere à mœnibus Lamiæ erat, Romaniſque oppidum deditum eſt, ægre eam rem tulerat. permulſit iram ejus conſul quod ad Naupactum ipſe feſtinans, quo ſe ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permiſit, ut Athamaniæ & Amynandro bellum inferret. & urbes, quas Theſſalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine & Amynandrum Athamania expulerat, & urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque urbem validam, & ad omnia opportunam, & Magnetum gentem ſuæ ditionis fecit. inde & in Thracia quaſdam urbes novæ atque inſuetæ libertatis vitio, ſeditionibus principum turbatas, partibus quæ domeſtico certamine vincerentur, adjungendo ſe, cepit.

Cap. XXIV. His ſedata in præſentia regis ira in Romanos eſt. numquam tamen remiſit animum à colligendis in pace viribus, quibus, quandocumque data fortuna eſſet, ad bellum uteretur. Vectigalia regni, non fructibus tantum agrorum portoriiſque maritimis auxit: ſed metalla etiam & vetera intermiſſa recoluit, & nova multis locis inſtituit. ut vero antiquam multitudinem hominum, quæ belli cladibus amiſſa erat, reſtitueret; non ſobolem tantum ſtirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos: ſed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat: quietuſque aliquamdiu à bellis omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde cauſſæ, quæ lius Cethegus, A. Poſtumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Poſtumius Tempſanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp. Poſtumius conſul renunciaverat, peragrantem ſe propter quæſtiones utrumque littus Italiæ, deſertas colonias, Sipontum ſupero, Buxentum infero mari, inveniſſe. triumviri ad colonos eo ſcribendos ex Senatuſconſulto ab T. Mænio prætore urbano creati ſunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Cum Perſeo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipſo Perſeo cauſſas cepit. inchoata initia à Philippo ſunt: & is ipſe, ſi diutius vixiſſet, id bellum geſſiſſet. Una eum res, quum victo

de integro iram moverent in Romanos. Theſſalorum & Perræborum querelæ de urbibus ſuis ab eo poſſeſſis, & legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi ſatis appareret. Maxime moverat ſenatum, quod jam Æni & Maroneæ affectari poſſeſſionem audierant. minus Theſſalos curabant. Athamanes quoque legati venerunt; non partis amiſſæ, non finium jacturam querentes, ſed totam Athamaniam ſub jus judiciumque regis veniſſe. Et Maronitarum exules erant pulſi, quia libertatis cauſſam defendiſſent, ab regio præſidio. ii non Maroneam modo, ſed etiam Ænum in poteſtate nunciabant Philippi eſſe.

ſe. Venerant & à Philippo legati ad purganda ea: qui, nihil niſi permiſſu Romanorum imperatorum factum, affirmabant. *Civitates Theſſalorum, Perræborum, & Magnetum, & cum Amynandro Athamanum gentem, in eadem cauſſa, qua Ætolos fuiſſe. Antiocho rege pulſo, occupatum oppugnandis Ætolicis urbibus conſulem, ad recipiendas eas civitates Philippum miſiſſe. armis ſubactos parere.* Senatus ne quid abſente rege ſtatueret, legatos ad eas controverſias diſceptandas miſit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, T. Sempronium. quorum ſub adventum, ad Theſſalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege diſceptatio erat, concilium indictum eſt.

Cap. XXV. Ibi quum Romani legati diſceptatorum loco, Theſſali Perræbique, & Athamanes, haud dubii accuſatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, conſediſſent; pro ingenio quiſque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniuſve egerunt. In controverſiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymenæ, & cætera circa eas oppida; utrum Theſſalorum juris, quum vi ademptæ poſſeſſæque ab Ætolis forent (nam Philippum Ætolis ademiſſe eas conſtabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuiſſent. ita enim Acilium regi conceſſiſſe, ſi Ætolorum fuiſſent: & ſi voluntate, non vi atque armis coacti, cum Ætolis eſſent. Ejuſdem formulæ diſceptatio de Perræborum Magnetumque oppidis fuit. omnium enim jura poſſidendo per occaſiones Ætoli miſcue-

bentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, ſi vox libera non ſit, liberum eſſe? Nunc ſe fiducia & præſidio legatorum ingemiſcere magis quam loqui. niſi provideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus, & audacia Philippi minuatur: nequicquam & illum victum, & ſe liberatos eſſe. Ut equum tenacem non parentem, frenis aſperioribus caſtigandum eſſe. Hæc acerbe poſtremi: quum priores leniter permulſiſſent iram ejus, petentes, *Ut ignoſceret pro libertate loquentibus: & ut depoſita domini acerbitate aſſueſceret ſocium atque amicum ſeſe præſtare. & imitaretur populum Romanum; qui caritate quam metu adjungere ſibi ſocios mallet.* Theſſalis auditis, Perræbi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrabiæ fuiſſe, & ut ſibi reſtitueretur, agebant. & de Mallœa & Ericinio eadem poſtulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & caſtella Athenæum & Pœtneum.

Cap. XXVI. Philippus, ut accuſatoris potius quam rei ſpeciem haberet, & ipſe à querelis orſus, *Menelaidem in Dolopia, quæ regni ſui fuiſſet, Theſſalos vi atque armis expugnaſſe queſtus eſt. item Petram in Pieria ab iiſdem Theſſalis Perræbiſque captam. Xynias quidem haud dubie Ætolicum oppidum ſibi eos contribuiſſe; & Paracheloida, quæ ſub Athamania eſſet, nullo jure Theſſalorum formulæ factam. Nam quæ ſibi crimina objiciantur, de inſidiis legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut deſertis; alterum deridiculum eſſe, ſe reddere rationem, quos portus mercatores aut nau-*

rant. Ad hæc, quæ diſceptationis erant, querelæ Theſſalorum adjectæ, *quod ea oppida, ſi jam redderentur ſibi, ſpoliata ac deſerta redditurus eſſet. nam præter belli caſibus amiſſos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxiſſe, & opera eorum in ſervilibus abuti miniſteriis: & quæ reddiderit coactus Theſſalis, inutilia ut redderet, curaſſe. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuiſſe; quondam Theſſalis quæſtuoſum & frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis regem, quæ præter Thebas Demetriadem curſum dirigerent; negotiationem maritimam omnem eo avertiſſe. Jam ne à legatis quidem, qui jure gentium ſancti ſint, violandis abſtinere. Inſidias poſitas euntibus ad T. Quintium. Itaque ergo in tantum metum omnes Theſſalos conjectos, ut non in civitatibus ſuis, non in communibus gentis conciliis, quiſquam hiſcere audeat. procul enim abeſſe libertatis auctores Romanos: lateri adhærere gravem dominum; prohi-*

tici petant; alterum mores ſuos reſpuere. tot annos eſſe, per quos numquam ceſſaverint legari, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad ſenatum crimina de ſe deferre. quem unquam verbo violatum eſſe? Semel ad Quintium euntibus inſidias dici factas. ſed, quid iis acciderit, non adjici. Quærentium quid falſo objiciant, quum veri nihil habeant, ea crimina eſſe. Inſolenter & immodice abuti Theſſalos indulgentia populi Romani; velut ex diutina ſiti nimis avide meram haurientes libertatem. Ita ſervorum modo præter ſpem repente manumiſſorum, licentiam vocis & linguæ experiri. & jactare ſeſe inſectatione & convitiis dominorum. Elatus deinde ira adjecit, *Nondum omnium dierum ſolem occidiſſe.* Id minaciter dictum, non Theſſali modo in ſeſe, ſed etiam Romani acceperunt. & quum fremitus poſt eam vocem ortus, & tandem ſedatus eſſet; Perræborum inde Athamanumque legatis reſpondit, *Eandem de quibus illi agant, civitatum cauſ-*

ſam eſſe. conſulem Acilium & Romanos ſibi dediſſe eas, quum hoſtium eſſent. Si ſuum munus qui dediſſent, adimere velint, ſcire ſe cedendum eſſe: ſed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium & inutilium ſociorum injuriam eos eſſe facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam eſſe gratiam, quam libertatis: præſertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi ſint. Cauſſa cognita, pronunciaverunt legati, *Placere deduci præſidia Macedonum ex iis urbibus: & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque illatas querantur; quo modo inter eas gentes & Macedonas diſceptetur; formulam juris exſequendi conſtituendam eſſe.*

Cap. XXVII. Inde graviter offenſo rege, Theſſalonicen ad cognoſcendum de Thraciæ urbibus proficiſcuntur. ibi legati Eumenis: *Si liberas eſſe Ænum & Maroneam velint Romani, nihil ſui pudoris eſſe ultra dicere, quam ut admoneant; re, non verbo eos liberos relinquant, nec ſuum munus intercipi ab illo patiantur. Sin autem minor cura ſit civitatum in Thracia poſitarum; multo verius eſſe, quæ ſub Antiocho fuerint: præmia belli, Eumenem quam Philippum habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adverſus Philippum ipſum geſſerit populus Romanus: vel ſuis, quod Antiochi bello terra marique laboribuſque periculiſque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præjudicium. qui quum Cherſonneſum Lyſimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum profecto dediſſe, quæ ipſa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris eſſent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, quum tam procul à finibus Macedoniæ abſint, civitatibus his præſidia impoſuiſſet? Vocari Maronitas juberent. ab iis certiora omnia de ſtatu civitatum earum ſcituros.* Legati Maronitarum vocati, *Non uno loco tantum urbis præſidium regium eſſe, ſicut in aliis civitatibus, dixerunt, ſed pluribus ſimul: & plenam Ma-*

deflexiſſe viam, qua Maronitarum urbes ægroſque amplectatur.

Cap. XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adverſus Theſſalos Perræboſque nuper, ingreſſus diſſerendi viam. *Non cum Maronitis,* inquit, *mihi aut cum Eumene diſceptatio eſt; ſed etiam vobiſcum Romani. à quibus nihil æqui me impetrare jam diu animadverto. Civitates Macedonum quæ à me inter inducias defecerant, reddi mihi æquum cenſebam; non quia magna acceſſio ea regni futura eſſet (ſunt enim & parva oppida, & in finibus extremis poſita) ſed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. negatum eſt mihi. Bello Ætolico Lamiam oppugnare juſſus a conſule Manio Acilio, quum diu fatigatus ibi præliis operibuſque eſſem; tranſcendentem me jam muros, à capta prope urbe revocavit conſul, & abducere copias inde coëgit. Ad hujus ſolatium injuriæ permiſſum eſt, ut Theſſaliæ Perræbiaque & Athamanum, reciperem quædam caſtella magis quam urbes. ea quoque ipſa vos mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademiſtis. Pro non dubio paulo ante, ſi Diis placet, legati Eumenis ſumebant, quæ Antiochi fuerunt, Eumenem æquius eſſe quam me habere. id ego aliter longe judico eſſe. Eumenes enim non niſi viciſſent Romani, ſed niſi bellum geſſiſſent, manere in regno ſuo non potuit. Itaque ille veſtrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni tantum aberat ut ulla pars in diſcrimine fuerit, ut tria millia talentum, & quinquaginta tectas naves, & omnes Græciæ civitates, quas antea tenuiſſem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem ſocietatis, ſim aſpernatus. hoſtemque ei me eſſe prius etiam, quam Manius Acilius exercitum in Græciam trajiceret, præ me tuli: & cum eo conſule belli partem, quamcunque mihi delegavit, geſſi. & inſequenti conſuli L. Scipioni, quum terra ſtatuiſſet ducere exercitum ad Helleſpontum, non iter tantum per regnum noſtrum dedi, ſed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præ-*

cedonum Maroneam eſſe. Itaque dominari aſſentatores regios. his ſolis loqui & in ſenatu & in concionibus icere. eos omnes honores & capere ipſos, & dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura ſit, aut exulare pulſos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios ſilere. De jure etiam finium pauca adjecerunt : Q. *Fabium Labeonem, quum in regione ea fuiſſet, direxiſſe finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam ſubeat; nuſquam ad mare declinantem. Philippum novam poſtea*

bui : nec per Macedoniam tantum, ſed per Thraciam, ubi etiam inter cætera pax quoque præſtanda à barbaris erat. Pro hoc ſtudio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos Romani *aliquid, & amplificare & augere regnum meum munificentia veſtra oportebat, an quæ haberem aut meo jure, aut beneficio veſtro, cripere ? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuiſſe fatemini, non reſtituuntur. Eumenes, tanquam ad Antiochum, ſpoliandum me venit. &, ſi Diis placet, decem legatorum decretum calu-*

mnia

mniæ impudentiſſimæ prætendit quo maxime & refelli & coargui poteſt. Diſertiſſime enim planiſſimeque in eo ſcriptum eſt; Cherſonneſum & Lyſimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Ænus, & Maronea, & Thraciæ civitates aſſcriptæ ſunt? quod ab illis ne poſtulare quidem eſt auſus. id apud vos, tamquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos eſſe velitis, refert. Si tanquam inimicum & hoſtem inſectari propoſitum eſt; pergite, ut cœpiſtis, facere. Sin aliquis reſpectus eſt mei, ut ſocii atque amici regis; deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.

Cap. XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio reſponſo rem ſuſpenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates eæ eſſent, nihil ſe mutare. ſi Philippus bello cepiſſet eas, præmium victoriæ jure belli habiturum. ſi neutrum eorum foret, placere cognitionem ſenatui reſervari: & ut omnia in integro manerent, præſidia, quæ in iis urbibus ſint, deduci.* Hæ cauſſæ maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis. ut non à Perſeo filio ejus novis cauſſis motum, ſed ob has à patre bellum relictum filio videri poſſit. Romæ nulla belli Macedonici ſuſpicio erat. L. Manlius proconſul ex Hiſpania redierat. cui poſtulanti ab ſenatu in æde Bellonæ triumphum rerum geſtarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplum obſtabat; quod ita comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportaſſet, triumpharet, niſi perdomitam pacatamque provinciam tradidiſſet ſucceſſori. medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri præterea pondo centum viginti duo: argenti ſedecim millia trecenta: & pronunciavit in ſenatu, decem millia pondo argenti, & octoginta auri Q. Fabium quæſtorem advehere, id quoque ſe in ærarium illaturum. Magnus motus ſervilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum pro-

Toleto urbibus, inter pabulatores pugna orta eſt. quibus dum utrimque ſubvenitur à caſtris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ ſunt. In eo tumultuario certamine, & loca ſua & genus pugnæ pro hoſte fuere. duo exercitus Romani fuſi, atque in caſtra compulſi ſunt. non inſiſtere perculſis hoſtes. Prætores Romani, ne poſtero die caſtra oppugnarentur, ſilentio proximæ noctis tacito ſigno exercitum abduxerunt. Luce prima Hiſpani acie inſtructa ad vallum acceſſerunt, vacuaque præter ſpem caſtra ingreſſi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regreſſique in ſua caſtra, paucos dies quietis ſtativis manſerunt. Romanorum ſociorumque, in prælio fugaque, ad quinque millia occiſa: quorum ſe ſpoliis hoſtes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Prætores interim Romani, omne id tempus contrahendis ex civitatibus ſociis Hiſpanorum auxiliis, reficiendiſque ab terrore adverſæ pugnæ militum animis, conſumpſerunt ubi ſatis placuere vires, & jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hoſtem poſcebat; duodecim millia paſſuum ab Tago flumine poſuerunt caſtra. inde tertia vigilia ſublatis ſignis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hoſtium caſtra erant. extemplo qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læva Quintius exercitum traduxerunt: quieto hoſte, dum miratur ſubitum adventum, conſultatque; qui tumultum injicere trepidantibus in ipſo tranſitu amnis potuiſſet. Interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractiſque in unum locum, quia jam moveri videbant hoſtem, nec ſpacium erat caſtra communiendi, aciem inſtruxerunt. in medio locatæ quinta Calpurnii legio, & octava Quintii. id robur toto exercitu erat. Campum apertum uſque ad hoſtium caſtra habebant liberum à metu inſidiarum.

vinciam L. Poſtumius prætor habebat. Is de paſtorum conjuratione, qui vias latrociniis paſcuaque publica infeſta habuerant, quæſtionem ſevere exercuit, ad ſeptem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt: de multis ſumptum eſt ſupplicium. Conſules diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti ſunt,

Cap. XXX. Eodem anno in Hiſpania prætores C. Calpurnius & L. Quintius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Beturia junxiſſent, in Carpetaniam, ubi hoſtium caſtra erant, progreſſi ſunt; communi animo conſilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone &

Cap. XXXI. Hiſpani poſteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conſpexerunt, ut, priuſquam ſe jungere atque inſtruere poſſent, occuparent eos, caſtris repente effuſi curſu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prælium fuit; & Hiſpanis recenti victoria ferocibus, & inſueta ignominia milite Romano accenſo. acerrime media acies, duæ fortiſſimæ legiones, dimicabant; quos quum aliter moveri loco non poſſe hoſtis cerneret, cuneo inſtitit pugnare: & uſque plures confertioreſque, medios urgebant. Ibi poſteaquam laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quintilium Varum, L. Juventium Thalnam legatos, ad ſingulas

las legiones adhortandas propere mittit. Docere & monere jubet, *in illis ſpem omnem vincendi & retinendæ Hiſpaniæ eſſe. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, ſed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, umquam viſurum.* ipſe cum equitibus duarum legionum paululum circumvectus, in cuneum hoſtium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum ſuis equitibus alterum hoſtium latus invadit: ſed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, & prætor ipſe ante alios. nam & primus hoſtem percuſſit, & ita ſe immiſcuit mediis, ut vix, utrius partis eſſet, noſci poſſet. & equites prætoris eximia virtute, & equitum pedites accenſi ſunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hoſtium prætorem conſpexerunt. Itaque urgere ſigniferos pro ſe quiſque, jubere inferre ſigna, & confeſtim militem ſequi. Renovatur ab omnibus clamor. impetus fit velut ex ſuperiore loco. Haud ſecus ergo quam torrentis modo fundunt ſternuntque perculſos, nec ſuſtinere alii ſuper alios inferentes ſeſe poſſunt. Fugientes in caſtra equites perſecuti ſunt, & permiſti turbæ hoſtium intra vallum penetraverunt. ubi ab relictis in præſidio caſtrorum prælium inſtauratum: coactique ſunt Romani equites deſcendere ex equis. Dimicantibus iis legio quinta ſupervenit: deinde, ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur paſſim Hiſpani per tota caſtra: nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille ſemiermes maxime per agros palati ſunt. Supra triginta quinque millia hoſtium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ ſuperfuit. ſigna capta centum triginta tria. Romani ſociique paulo plus ſexcenti, & provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. tribuni militum

tendoque vicos & caſtella eorum, aperuit ſaltum uſque ad fluvium Macram & Lunæ portum. Hoſtes montem, antiquam ſedem majorum ſuorum, ceperunt. & inde, ſuperata locorum iniquitate, prælio dejecti ſunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit ſecundis aliquot præliis. ſex præterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit: belli auctores tres & quadraginta ſecuri percuſſit. Jam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quam Sempronius, cui ſors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus conſulatum petebat, competitoreſque habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos. & ab repulſis eæ magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes, etiam quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeji quoque gratioſi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Tamphilus. & ii repulſi, in ſpem impetrandi tandem aliquando honoris, dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie deſtinabantur Q. Fabius Labeo, & L. Porcius Licinus. ſed Claudius conſul ſine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamantibus adverſariis, & majore parte ſenatus, *meminiſſe eum debere prius, ſe conſulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii eſſe: quin ille ſedens pro tribunali aut arbitrum, aut comitiorum tacitum ſpectatorem ſe præberet;* coërceri tamen ab effuſo ſtudio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra conſulem, aut pro ſtudio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut dejecto Fabio fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulquinque amiſſi, & pauci equites Romani, cruentæ maxime victoriæ ſpeciem fecerunt. in caſtris hoſtium, quia ipſis ſpacium ſua communiendi non fuerat, manſerunt. Pro concione poſtero die laudati, donatique à C. Calpurnio equites phaleris. pronunciavitque, eorum maxime opera hoſtes fuſos, caſtra capta & expugnata eſſe. Quintius alter prætor ſuos equites cateliis ac fibulis donavit. donati & centuriones ex utriuſque exercitu permulti; maxime qui mediam aciem tenuerunt.

Cap. XXXII. Conſules delectibus aliiſque, quæ Romæ agendæ erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius à Piſis profectus in Apuanos Ligures, vaſtando agros, u-

cher, præter ſpem ſuam & cæterorum. locum ſuum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis ſtudiis, non vi Claudiana, inter plebejos certatum eſt. Prætorum inde comitia ſunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæſus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius, M. Sempronius conſules fuerunt, domi militiæque geſta.

Cap. XXXIII. Principio inſequentis anni, P. Claudio, L. Porcio conſulibus, Q. Cæcilius, M. Bæbius, & Ti. Sempronius, qui ad diſceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Theſſalorumque civitates, miſſi erant, legationem renuntiarunt; regum quoque eorum civitatumque legatos in ſenatum introduxerunt. Eadem utrimque iterata quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreverunt: ad viſendum, redditæne civitates Rhodiis & Theſſalis & Perræbis eſſent. Iiſdem mandatum, ut ab Æno & Maronea præſidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur. Peloponneſum quoque adire juſſi; unde prior legatio diſceſſerat incertiore ſtatu rerum, quam ſi non veniſſent. nam ſuper cætera etiam ſine reſponſo dimiſſi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. De qua re querente graviter Q. Cæcilio, ſimul Lacedæmoniis deplorantibus mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam & venundatam: ademptas, quibus ad eam diem civitas ſtetiſſet, Lycurgi leges: Achæi maxime concilii negati crimen excuſabant, recitando legem: quæ, niſi belli paciſve cauſſa, & quum legati ab ſenatu cum literis, aut ſcriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium. Ea ne poſtea excuſatio eſſet, oſtendit ſenatus, curæ iis eſſe debere, ut Romanis legatis ſemper adeundi concilium gentis poteſtas fieret: quemadmodum & illis, quoties vellent, ſenatus daretur.

Cap. XXXIV. Dimiſſis iis legationibus, Philippus à ſuis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque præſidia eſſe; inſenſus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomaſto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, ut partis adverſæ principes interficeret. Ille per Caſandrum quendam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromiſſis, velut in bello capta

Ad Onomaſtum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, ſed ne in regione quidem propinqua fuiſſet? Et parcebat magis Onomaſto honoratiori amico, & eundem indicem haud paulo plus timebat: quia & ipſe ſermonem cum eo contulerat, & multorum talium miniſtrum & conſcium habebat. Caſander quoque, miſſis qui per Epirum ad mare proſequerentur eum ne qua indicium emanaret, veneno creditur ſublatus.

Cap. XXXV. Et legati à Philippi colloquio ita digreſſi ſunt, ut præ ſe ferrent, nihil eorum ſibi placere: & Philippus minime quin rebellandum eſſet dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, ſimul ad purganda crimina, ſimul ad deprecandam iram ſenatus, ſtatuit: ſatis credens ipſum etiam juvenem, quod Romæ obſes ſpecimen regiæ indolis dediſſet, aliquid momenti facturum. interim per ſpecimen auxilii Byzantiis ferendi, re ipſa ad terrorem regulis Thracum injiciendum profectus, perculſis iis uno prælio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, miſſis ad accolas Iſtri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, ſollicitandos. Et in Peloponneſo adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire juſſi erant, exſpectabatur: adverſus quos ut præparata conſilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. *Ex hoſtibus eos accuſatores factos. & periculum eſſe, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuiſſent. quippe in bello ſociis Romanis Achæos uſos: nunc eoſdem Romanos æquiores Lacedæmoniis quam Achæis eſſe: ubi* urbe, cædem fecit. id apud Romanos legatos querentes, *tam crudeliter adverſus innoxios Maronitas, tam ſuperbe adverſus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem reſtituendam ſenatus cenſuiſſet, ii pro hoſtibus trucidarentur;* abnuebat *quicquam eorum ad ſe, aut quemquam ſuorum pertinere. Seditione inter ipſos dimicatum, quum alii ad ſe, alii ad Eumenem civitatem traherent. id facile ſcituros eſſe, ſi percunctarentur ipſos Maronitas:* haud dubius, perculſis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiſcere adverſus ſe auſurum. Negare Appius, *Rem evidentem pro dubia quærendam. ſi ab ſe culpam removere vellet, Onomaſtum & Caſandrum per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos ſenatus percunctari poſſet.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei conſtaret. deinde collecto tandem animo, *Caſandrum, qui Maroneæ fuiſſet, ſi utique vellent, ſe miſſurum* dixit. *Areus etiam & Alcibiades, ambo exules ſuo beneficio reſtituti, legationem Romam adverſus gentem Achæorum ita de ipſis meritam ſuſcepiſſent, adeoque infeſta oratione uſi eſſent, ut patria pulſi, non reſtituti in eam, viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis. & quum omnia ita, non conſilio gererentur, capitis damnati ſunt. Paucos poſt dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum eſt concilium.

Cap. XXXVI. Priuſquam agerent quicquam, terror Achæis injectus erat & cogitatio, quam non ex æquo diſceptatio futura eſſet; quod Areum & Alcibiadem, capitis ab ſe in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant: nec hiſcere quiſquam audebat. Appius ea, quæ apud ſenatum queſti erant Lacedæmonii, diſplicere ſenatui oſtendit. *Cædem primum ad conſilicium factam eorum, qui à Philopœmene ad cauſam dicendam evocati veniſſent: deinde quum in homines ita ſævitum eſſet, ne* *in ulla parte crudelitas eorum ceſſaret, muros dirutos urbis nobiliſſimæ eſſe, leges vetuſtiſſimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi diſciplinam ſublatam.* Hæc quum Appius dixiſſet, Lycortas, & quia prætor, & quia Philopœmenis, auctoris omnium quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita reſpondit: *Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio eſt, quam Romæ nuper apud ſenatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accuſantibus reſpondendum erat: nunc à vobis ipſis accuſati ſumus, apud quos cauſſa dicenda eſt, quam iniquitatem conditionis ſubimus illa ſpe, judicis animo te auditurum eſſe, poſita contentione, qua paulo ante egiſti. Ego certe, quum ea, quæ & hic antea apud Q. Cæcilium, & poſtea Romæ queſti ſunt Lacedæmonii, à te paulo ante relata ſint, non tibi ſed illis me apud te reſpondere credam. Cædem objicitis eorum, qui à Philopœmene prætore evocati ad cauſſam dicendam interfecti ſunt. Hoc ego crimen non modo à vobis Romani, ſed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuiſſe arbitror. Quid ita? quia in veſtro fœdere erat, ut maritimis urbibus abſtinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis urbes, à quibus abſtinere juſſi erant, nocturno impetu occupaverunt: ſi T. Quintius, ſi exercitus Romanus, ſicut antea in Peloponneſo fuiſſet, eo nimirum capti & oppreſſi confugiſſent. quum vos procul eſſetis, quo alio, niſi ad nos ſocios veſtros, quos antea Gythio opem ferenteis, quos Lacedæmonem vobiſcum ſimili de cauſſa oppugnanteis viderant, confugerent? Pro vobis igitur juſtum piumque bellum ſuſcepimus. quod quum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii quidem poſſint, Dii*

Cap. XXXVII. *At enim illa certe veſtra ſunt, Achæi, quod leges diſciplinamque vetuſtiſſimam Lycurgi ſuſtuliſtis, quod muros diruiſtis. Quæ utraque ab iiſdem objici qui poſſunt; quum muri Lacedæmoniis non ab Lycurgo, ſed paucos ante annos ad diſſolvendam Lycurgi diſciplinam exſtructi ſint? Tyranni enim nuper eos, arcem & munimentum ſibi, non civitati, paraverunt. Et ſi exiſtat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum; & nunc ſe patriam & Spartam antiquam agnoſcere dicat. Non Philopœmenem exſpectare, nec Achæos, ſed vos ipſi Lacedæmonii veſtris manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis veſtigia debuiſtis. Veſtra enim illæ deformes veluti cicatrices ſervitutis erant: & quum ſine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuiſſetis, muris velut compedibus circumdatis vincti per centum annos ſerviſtis. Quod ad leges ademptas attinet: ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademiſſe arbitror. nos non ſuas ademiſſe, quas non habebant, ſed noſtras leges dediſſe: nec male conſuluiſſe civitati, quum concilii noſtri eam fecerimus, & nobis miſcuerimus, ut corpus unum & concilium totius Peloponneſi eſſet. Tunc, opinor, ſi aliis ipſi legibus viveremus, alias iſtis injunxiſſemus, queri, ſe iniquo jure eſſe, & indignari poſſent. Scio ego, Appi Claudi, hanc orationem, qua ſum adhuc uſus, neque ſociorum apud ſocios neque liberæ gentis eſſe: ſed ſervorum verius diſceptantium apud dominos. Nam ſi non vana illa vox præconis fuit, qua liberos eſſe omnium primos Achæos juſſiſtis, ſi fœdus ratum eſt, ſi ſocietas & amicitia ex æquo obſervatur; cur ego, quid Capua capta feceritis Ro-*

quoque ipſi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt; quonam modo ea, quæ belli jure acta ſunt, in diſceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Noſtrum eſt, quod evocavimus eos ad cauſam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant? Quod vero illi venientes in caſtra interfecti ſunt; veſtrum eſt, Areu & Alcibiade, qui nunc nos, ſi Diis placet, accuſatis, non noſtrum. Exules Lacedæmoniorum, quo in numero hi quoque duo fuerunt & tunc vobiſcum erant, quod domicilio ſibi delegerant maritima oppida, ſe petitos credentes; in eos quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exilio poſſe conſeneſcere ſe indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi, interfecerunt. nec, jure an injuria cæſi ſint, argumentari refert.

mani, non quæro, vos rationem repoſcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui ſunt, finge à nobis. Quid? vos ſenatores Campanos ſecuri non percuſſiſtis? Muros diruimus. vos non muros tantum, ſed urbem & agros ademiſtis. Specie, inquit, æquum eſt fœdus apud Achæos, re precaria libertas? apud Romanos etiam imperium eſt. Sentio Appi: & ſi non oportet, non indignor, ſed oro vos, quantumlibet interſit inter Romanos & Achæos, modo ne in æquo hoſtes veſtri noſtrique apud vos ſint, ac nos ſocii: imo ne meliore jure ſint. Nam ut in æquo eſſent, nos fecimus, quum leges iis noſtras dedimus, quum, ut Achæi concilii eſſent, effecimus. Parum eſt victis, quod victoribus ſatis eſt. plus poſtulant hoſtes, quam ſocii habent. Quæ jurejurando, quæ monumentis literarum in lapide inſculptis in æternam memoriam ſancta atque ſacrata ſunt, ea cum perjurio *noſtro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, & ſi ita vultis, etiam timemus: ſed plus & veremur & timemus Deos immortales.* Cum aſſenſu maximæ partis eſt auditus, & locutum omnes pro majeſtate magiſtratus, cenſebant: ut facile appareret, molliter agendo dignitatem ſuam tenere Romanos non poſſe. Tum Appius ſuadere ſe magnopere Achæis dixit, ut, dum liceret voluntate ſua facere, gratiam inirent, ne mox inviti & coacti facerent. Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu eſt, ſed metum injecit imperata recuſandi. id modo petierunt, ut Romani, quæ viderentur, de Lacedæmoniis mutarent, nec Achæos religione obſtringerent, irrita ea, quæ jurejurando ſanxiſſent, faciendi. damnatio tantum Arei & Alcibiadis, quæ nuper facta erat, ſublata eſt.

Cap. XXXVIII. Romæ principio ejus anni quum de provinciis conſulum & prætorum actum eſſet, conſulibus Ligures, quia bellum nuſquam alibi erat, decreti. Prætores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives & peregrinos, ſortiti ſunt. C. Sempronius Blæſus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, & ut idem de veneficiis quæreret, A. Terentius Varro Hiſpaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hiſpaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna, & T. Quintilius Varus, venerunt. qui, quantum bellum jam profligatum in Hiſpania eſſet, ſenatu edocto, poſtularunt ſimul, ut pro rebus tam proſpere geſtis Diis immortalibus haberetur honos, & ut prætoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta eſt. de legionibus deportandis, quum de conſulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri juſſerunt. Paucos poſt dies conſuli in Ligures binæ legiones, quas Appius Claudius & M. Sempronius habuerant, decretæ ſunt. De exercitibus Hiſpanienſibus magna contentio fuit inter novos prætores & amicos abſentium, Calpurnii Quintiique. Utraque cauſſa tribunos plebis, utraque conſules habebat. ii ſe interceſſuros Senatuſcon- gionibus eſſet, dimitterent: *eos primum, qui emerita ſtipendia haberent, deinde, ut cujuſque fortiſſima opera Calpurnius & Quintius in prælio uſi eſſent.*

Cap. XXXIX. Hac ſedata contentione, alia ſubinde C. Decimii Prætoris morte exorta eſt. Cn. Sicinius, & L. Pupius, qui ædiles proximo anno fuerant, & C. Valerius Flamen Dialis, & Q. Fulvius Flaccus (is quia ædilis curulis deſignatus erat, ſine toga candida, ſed maxima ex omnibus contentione) petebant. certamenque ei cum flamine erat. & poſteaquam primo æquare, mox ſuperare etiam eſt viſus, pars tribunorum plebis negare, rationem ejus habendam eſſe, quod duos ſimul unus magiſtratus præſertim curules, neque capere poſſet, nec gerere: pars legibus eum ſolvi æquum cenſere, ut, quem vellet, prætorem creandi, populo poteſtas fieret. L. Portius conſul primo in ea ſententia eſſe, ne nomen ejus acciperet. deinde ut ex auctoritate ſenatus idem faceret, convocatis Patribus, *referre ſe ad eos* dixit, *quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis deſignatus præturam peteret: ſibi, niſi quid aliud iis videretur, in animo eſſe è lege comitia habere.* Patres cenſuerunt, uti L. Portius conſul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento eſſet, quo minus comitia Prætoris in locum C. Decimii ſubrogandi è lege haberentur. Agenti conſuli ex Senatuſconſulto, reſpondit Flaccus, *nihil, quod ſe indignum eſſet, facturum.* Medio reſponſo ſpem ad voluntatem interpretantibus fecerat, ceſſurum Patrum auctoritati eſſe. Comitiis acrius etiam quam ante petebat, criminando, extorqueri ſibi à conſule & ſenatu, populi Romani beneficium, & invidiam geminati honoris fieri: tanquam non appareret, ubi deſignatus Prætor eſſet extemplo ædilitate ſe abdicaturum. Conſul cum & pertinaciam petentis creſcere, & favorem populi magis magiſque in eum inclinari cerneret, dimiſſis comitiis ſenatum vocavit. cenſuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil moviſſet, ad populum cum Flacco fulto, ſi deportandos cenſerent exercitus, denuntiabant; illi, ſi hæc interceſſio fieret, nullam rem aliam ſe decerni paſſuros. Victa poſtremo abſentium gratia eſt, & Senatuſconſultum factum, *Ut prætores quatuor millia peditum Romanorum ſcriberent, quadringentos equites, & quinque millia ſociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos ſecum in Hiſpaniam portarent. quum eas legiones quatuor deſcripſiſſent, quod plus quam quina millia peditum, treceni equites, in ſingulis le-*

agendum. Concione advocata quum egiſſet conſul; ne tum quidem de ſententia motus, gratias populo Romano egit, quod tanto ſtudio, quotieſcunque declarandæ voluntatis poteſtas facta eſſet, Prætorem ſe voluiſſet facere. Ea ſibi ſtudia civium ſuorum deſtituere non in animo eſſe. Hæc vero tam obſtinata vox, tantum ei favorem accendit, ut haud dubius Prætor eſſet; ſi conſul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis & inter ſe ipſos, & cum conſule fuit: donec ſenatus à conſule eſt babitus, decretumque: quoniam prætoris ſubrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & prava ſtudia hominum impedirent, ſenatum cenſere ſatis præterum eſſe: P. Cornelius utramque in urbe juriſdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.

Cap. XL. His comitiis prudentia & virtute ſenatus ſublaris, alia majoris certaminis, quo & majore de re, & inter plures potentioreſque viros, ſunt exorta. Cenſuram ſumma contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulſo, L. Furius Purpureo, patricii: plebeii autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. & M. Sempronii, Longus & Tuditanus. ſed omneis patricios plebejoſque nobiliſſimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. in hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus eſſet, fortunam ſibi ipſe facturus fuiſſe videretur. Nulla ars, neque privatæ, neque publicæ rei gerendæ, ei defuit. Urbanas ruſticaſque res pariter callebat. Ad ſummos honores alios ſcientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. huic verſatile ingenium ſic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortiſſimus, multiſque inſignibus clarus pugnis. idem poſteaquam ad magnos honores pervenit, ſummus imperator: idem in pace, ſi jus conſuleres, peritiſſimus; ſi cauſſa oranda eſſet, eloquentiſſimus. nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum exter: vivit imo, vigetque eloquentia ejus, ſacrata ſcriptis omnis generis. Orationes & pro ſe multæ, & pro aliis, & in alios. nam non ſolum accuſando, ſed etiam cauſſam dicendo fatigavit inimicos. Simultates ni-

potius adipiſcerentur, nec quia indignabantur novum hominem cenſorem videre, ſed etiam quod triſtem cenſuram, periculoſamque multorum famæ, & ab læſo à pleriſque, & lædendi cupido, exſpectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat; refragari ſibi, qui liberam & fortem cenſuram timerent, criminando. & ſimul L. Valerio ſuffragabatur. Illo uno collega caſtigare ſe nova flagitia, & priſcos mores revocare poſſe. His accenſi homines, adverſa nobilitate non M. Porcium modo cenſorem fecerunt, ſed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia cenſorum conſules prætoreſque in provincias profecti ſunt, præter Q. Nævium, quem quatuor non minus menſes, priuſquam in Sardiniam iret, quæſtiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius viſum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Poſtumius prætor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas paſtorum conjurationes vindicavit, & reliquias Bacchanalium quæſtionis cum omni executus eſt cura. multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deſeruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios judicavit, partim comprehenſos Romam ad ſenatum miſit. in carcerem omnes à P. Cornelio conjecti ſunt.

Cap. XLII. In Hiſpania ulteriore, fractis proximo bello Luſitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius, in Sueſſetanis, oppidum Corbionem vineis & operibus expugnavit, captivos vendidit. quieta deinde hiberna & citerior provincia habuit. Veteres prætores, C. Calpurnius Piſo, & L. Quintius, Romam redierunt. utrique magno pumio plures & exercuerunt eum, & ipſe exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis preſſerit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Aſperi proculdubio animi, & linguæ acerbæ & immodice liberæ fuit: ſed invicti à cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ; contemptor gratiæ, divitiarum. In parſimonia, in patientia laboris periculique, ferrei prope corporis animique; quem ne ſenectus quidem, quæ ſolvit omnia, fregerit. Qui ſextum & octogeſimum annum agens cauſſam dixerit, ipſe pro ſe oraverit, ſcripſeritque: nonageſimo anno Sergium Galbam ad populi adduxerit judicium.

Cap. XLI. Hunc, ſicut omni vita, tum prenſantem premebat nobilitas: coierantque (præter L. Flaccum, qui collega in conſulatu fuerat) candidati omnes, ad dejiciendum honore eum; non ſolum ut ipſi

trum conſenſu triumphus eſt decretus. Prior C. Calpurnius de Luſitanis & Celtiberis triumphavit. coronas aureas tulit octoginta tres, & duodecim millia pondo argenti. Paucos poſt dies L. Quintius Criſpinus ex iiſdem Luſitanis Celtiberiſque triumphavit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho tranſlatum. Cenſores, M. Porcius & L. Valerius, metu miſta exſpectatione ſenatum legerunt: ſeptem moverunt ſenatu. ex quibus unum inſignem & nobilitate & honoribus, L. Quintium Flamininum conſularem. Patrum memoria inſtitutum fertur, ut cenſores motis ſenatu aſſcriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut ſenatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe graviſſima in L. Quintium oratio eſt, quaſi accuſator ante notam, non cenſor poſt notam uſus eſſet, retinere Quintium in ſenatu ne frater quidem T. Quintius, ſi tum cenſor eſſet, potuiſſet. Inter cætera objecit ei: Philippum Pœnum, carum ac nobile ſcortum, ab Roma in Galliam provinciam ſpe ingentium donorum perductum. eum puerum, per laſciviam quum cavillaretur, exprobrare conſuli perſæpe ſolitum, quod ſub ipſum ſpectaculum gladiatorium abductus ab Roma eſſet, ut obſequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, quum jam vino incaluiſſent, nunciatum in convivio eſſe, nobilem Bojum cum liberis transfugam veniſſe: convenire conſulem velle, ut ab eo fidem præſens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem, alloqui conſulem cœpiſſe. inter cujus ſermonem Quintius ſcorto, *Vis tu*, inquit, *quoniam gladiatorium ſpectaculum reliquiſti, jam hunc Gallum morientem aſpicere?* Et quum is vixdum ſerio annuiſſet, ad nutum ſcorti conſulem ſtricto gladio, qui ſuper caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percuſſiſſe, deinde fugienti, fidemque populi Romani atque eorum qui aderant imploranti, latus transfodiſſe.

Cap. XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legiſſet, & fabulæ tantum ſine auctore editæ credidiſſet; aliud argumentum, ſimile tamen & libidine & crudelitate, peragit. Placentiæ famoſam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium accerſitam ſcribit. ibi jactantem ſeſe ſcorto inter cætera retuliſſe, quam acriter quæſtiones exercuiſſet, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos ſecuri percuſſurus eſſet. Tum illam infra eum accubantem negaſſe, umquam vidiſſe quemquam ſecuri ferientem & pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miſeris attrahi juſſum, ſecuri percuſſiſſe. Facinus ſive eo modo quo cenſor objecit, ſive ut Valerius tradit, commiſſum eſt, ſævum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos eſſet, ad ſpectaculum ſcorti procacis, in ſinu conſulis pluris quam quindecim millium æris eſſent, in cenſum referre viatores juſſit. item mancipia minora annis viginti, quæ poſt proximum luſtrum decem millibus æris, aut eo pluris, veniſſent, uti ea quoque decem, tanto pluris quam quanti eſſent, æſtimarentur. & his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. aquam publicam omnem in privatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt. & quæ in loca publica inædificata, immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti ſunt. Opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus ſternendos lapide, detergendaſque, qua opus eſſet, cloacas; in Aventino & in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt. & ſeparatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo eſſet, & viam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium & Titium in lautumiis, & quatuor tabernas in publicum emit: baſilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata eſt. & vectigalia ſummis preciis, ultro tributa infimis locaverunt. Quas locationes quum ſenatus precibus & lacrimis publicanorum victus induci, & de integro locari juſſiſſet; cenſores edicto ſummotis ab haſta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis preciis locaverunt. Nobilis cenſura fuit, ſimultatumque plena: quæ M. Porcium (cui acerbitas ea aſſignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Piſaurum in Gallicum agrum, deductæ ſunt. Sena jugera in ſingulos data. diviſerunt agrum, coloniaſque deduxerunt iidem tres viri, Q Fabius Labeo, & M. & Q. Fulvii, Flaccus & Nobilior. Conſules ejus anni nec domi, nec militiæ memorabile quicquam egerunt.

Cap. XLV. In inſequentem annum crearunt conſules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die conſulatum inierunt, de provinciis ſuis prætorumque retulerunt. Prætores creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui & priore recubantis, mactatam humanam victimam eſſe, & cruore menſam reſperſam. In extrema oratione Catonis conditio Quintio fertur, ut ſi id factum negaret, cæteraque, quæ objeciſſet, ſponſione defenderet ſeſe: ſin fateretur, ignominiane ſua quemquam doliturum cenſeret, quum ipſe vino, & Venere amens, ſanguine hominis in convivio luſiſſet?

Cap. XLIV. In equitatu recognoſcendo L. Scipioni Aſiageni ademptus equus. In cenſibus quoque accipiendis triſtis & aſpera in omnes ordines cenſura fuit. Ornamenta & veſtem muliebrem & vehicula, quæ

anno petierat. & Sp. Poſtumius Albinus, & P, Cornelius Siſenna, L. Pupius, L. Julius, Cn. Sicinius Conſulibus Ligures cum iiſdem exercitibus, quos P. Claudius, & L. Porcius habuerant, provincia decreta eſt. Hiſpaniæ extra ſortem prioris anni prætoribus cum ſuis exercitibus ſervatæ. Prætores ita ſortiti juſſi, uti flamini Diali. utique altera jurisdicendi Romæ provincia eſſet. peregrinam eſt ſortitus. Siſennæ Cornelio urbana, Sp. Poſtumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare eſt juſſus. Galli tranſalpini per ſaltus ignotæ antea viæ (ut ante dictum eſt) in Italiam tranſgreſſi, oppidum in agro, qui nunc Aquileienſis eſt, ædificabant. Id eos ut prohiberet, quoad ejus ſine bello poſſet, prætori mandatum eſt. ſi armis prohibendi eſſent, conſules certiores faceret. ex his placere alterum adverſus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris ſufficiendi. Creatus Sp. Poſtumius Albinus.

Cap. XLVI. Hujus principio anni P. Licinius Craſſus Pontifex maximus mortuus eſt: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex eſt cooptatus. Pontifex maximus eſt creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris cauſſa viſceratio data, & gladiatores centum viginti pugnaverunt: & ludi funebres per triduum facti; poſt ludos epulum. in quo, quum toto foro ſtrata triclinia eſſent, tempeſtas cum magnis procellis coorta coëgit pleroſque tabernacula ſtatuere in foro. Eadem paulo poſt, quum undique diſſerenaſſet, ſublata. defunctoſque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates ceciniſſet, neceſſe eſſe tabernacula in foro ſtatui. Hac religione levatis, altera injecta, quod ſanguine per biduum pluiſſet in area Vulcani: & per decemviros ſupplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi cauſſa. Priuſquam conſules in provincias proficiſcerentur, legationes tranſmarinas in ſenatum introduxerunt. nec umquam ante tantum regionis ejus hominum Romæ fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata eſt, crimina querimoniaſque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ precium fuiſſe queri; pro ſe quæque civitates genteſque, ſinguli etiam privatim (gravis enim accola omnibus erat) Romam aut ad ſpem levandæ injuriæ, aut ad deflendæ ſolatium venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit, ad querendum; ſimul quod non deduce-

eo ſenatus quum cerneret poſſe; ſimul & tirocinio & perturbatione juvenis moveretur; quæri juſſit ab eo, ecquem de his rebus commentarium à patre accepiſſet? Quum reſpondiſſet, *accepiſſe ſe*; nihil pejus nec potius viſum eſt, quam regis ipſius de ſingulis reſponſa accipere. Librum extemplo popoſcerunt; deinde, ut ipſe recitaret, permiſerunt. Erant autem de rebus ſingulis in breve coactæ cauſſæ: ut alia feciſſe ſe ſecundum decreta legatorum doceret: alia non per ſe ſtetiſſe, quo minus faceret, ſed per eos ipſos qui accuſarent. Interpoſuerat & querelas de iniquitate decretorum, & quam non ex æquo diſceptatum apud Cæcilium foret, indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito, inſultatum ab omnibus eſſet. Has notas irritati ejus animi collegit ſenatus; cæterum alia excuſanti juveni, alia recipienti, futura ita, ut maxime vellet ſenatus, reſponderi placuit: *Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis, quod ex voluntate ſenatus eſſet, feciſſe; quam quod, utcumque ea geſta eſſent, per Demetrium filium ſatisfieri voluiſſet Romanis. Multa & diſſimulare & obliviſci & pati præterita ſenatum poſſe, & credere etiam Demetrio credendum eſſe. Obſidem enim ſe animum ejus habere, etſi patri corpus reddiderit: & ſcire, quantum ſalva in patrem pietate poſſit, amicum eum populo Romano eſſe. Honoriſque ejus cauſſa miſſuros in Macedoniam legatos: ut, ſi quid minus factum ſit quam debuerit, tum quoque ſine piaculo rerum prætermiſſarum fiat Velle etiam ſentire Philippum, integra omnia ſibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio eſſe.*

Cap. XLVIII. Hæc quæ augendæ amplitudinis ejus cauſa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adoleſcenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti ſunt. multæ & parvæ diſceptationes jactabantur; ſed, quæ maxime rem continerent, erant: utrum reſtituerentur quos Achæi damnaverentur ex Thracia præſidia; ſimul quod in Bithyniam Pruſiæ bellum adverſus Eumenem gerenti auxilia miſſa forent.

Cap. XLVII. Reſpondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat: quum haud facile eſſet, aut ea quæ objicerentur, aut quæ adverſus ea dicenda erant, memoria complecti. nec enim multa ſolum, ſed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controverſia finium, de hominibus raptis, pecoribuſque abactis, de jure aut dicto per libidinem, aut non dicto: de rebus per vim aut per gratiam judicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec ſe ſatis liquido diſcere ab

rant, nec ne. inique, an jure occidiſſent, quos occiderant, vertebatur, &, utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii: an, ut ante fuerat, ſecretum ejus unius Peloponneſo civitatis jus eſſet. Reſtitui, judiciaque facta tolli placuit. Lacedæmonem manere in Achaico concilio: ſcribique id decretum, & conſignari à Lacedæmoniis & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius eſt miſſus: juſſus idem in Peloponneſo ſociorum res adſpicere. nam ibi quoque & ex veteribus diſcordiis reſidui motus erant, & Meſſene deſciverat à concilio Achaico. cujus belli & cauſſam & ordinem ſi expromere velim, immemor ſim propoſiti, quo ſtatui non ultra attingere externa, niſi qua Romanis cohærent rebus.

Cap. XLIX. Eventus memorabilis eſt, quod quum bello ſuperiores eſſent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur ad præoccupandam Coronen profectus, quam hoſtes petebant: in valle iniqua cum equitibus paucis oppreſſus. Ipſum potuiſſe effugere Thracum Cretenſiumque auxilio tradunt. ſed pudor relinquendi equites, nobiliſſimos gentis, ab ipſo nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas anguſtias cogendo ipſe agmen præbet, ſuſtinens impetus hoſtium; prolapſo equo, & ſuo ipſe caſu, & onere equi ſuper eum ruentis, haud multum abfuit quin exanimaretur; ſeptuaginta annos jam natus, & diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. jacentem hoſtes ſuperfuſi oppreſſerunt: cognitumque primum à verecundia memoriaque meritorum haud ſecus quam ducem ſuum attollunt, reficiuntque, & ex valle devia in viam portant; vix ſibimetipſi præ necopinato gaudio credentes: pars nuncios Meſſenem præmittunt debellatum eſſe. Philopœmenem captum adduci. Primum adeo incredibilis viſa res, ut non pro vano modo, ſed vix pro ſano nuncius audiretur. deinde ut ſuper alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides; & priuſquam appropinquare urbi ſatis ſcirent, ad ſpectaculum omnes ſimul liberi ac ſervi, pueri quoque cum fœminis effunduntur. itaque clauſerant portam turbæ, dum pro ſe quiſque, niſi ipſe oculis ſuis credidiſſet, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. Ægre ſummoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauſerat. & cum pars maxima excluſa à

ejus fortunæ virtutiſque: & neque ipſi domum recipere cuſtodiendum audebant, nec cuiquam uni cuſtodiam ejus ſatis credebant. Admonent deinde quidam, eſſe theſaurum publicum ſub terra, ſaxo quadrato ſeptum. eo vinctus demittitur, & ſaxum ingens, quo operitur, machina ſuperimpoſitum eſt. ita loco potius quam homini cuiquam credendam cuſtodiam rati, lucem inſequentem exſpectaverunt. Poſtero die multitudo quidem integra, memor priſtinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda eſſe præſentium malorum, cenſebat: defectionis auctores, quorum in manu reſpublica erat, in ſecreto conſultantes omnes ad necem ejus conſentiebant: ſed utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ; miſſuſque qui venenum ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt, quam quæſiſſe ſi incolumis Lycortas (is alter imperator Achæorum erat) equiteſque evaſiſſent? Poſteaquam dictum eſt, incolumes eſſe; Bene habet, inquit, & poculo impavide exhauſto, haud ita multo poſt exſpiravit. Nec diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Meſſene bello expoſcentibus Achæis noxios dedidit, oſſaque reddita Philopœmenis ſunt: & ſepultus ab univerſo Achaico concilio. adeo omnibus humanis congeſtis honoribus, ut ne divinis quidem abſtineretur. Ab ſcriptoribus rerum Græcis Latiniſque tantum huic viro tribuitur, ut à quibuſdam eorum velut ad inſignem notam hujus anni memoriæ mandatum ſit, tres claros imperatores eo anno deceſſiſſe, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem. adeo in æquo cum duarum potentiſſimarum gentium ſummis imperatoribus poſuerunt.

ſpectaculo eſſet, theatrum repente, quod viæ propinquum erat, compleverunt, & ut eo in conſpectum populi adduceretur, una voce omnes expoſcebant. Magiſtratus & principes, veriti ne quem metum miſericordia præſentis tanti viri faceret, quum alios verecundia priſtinæ majeſtatis collata præſenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura eſſet, procul in conſpectu eum ſtatuerunt. deinde raptim ex oculis hominum abſtraxerunt, Prætore Dinocrate dicente, eſſe quæ pertinentia ad ſummam belli percunctari cum magiſtratus vellent. Inde abducto eo in curiam, & ſenatu vocato, conſultari cœptum.

Cap. L. Jam inveſperaſcebat, & non modo cætera, ſed ne in proximam quidem noctem ubi ſatis tuto cuſtodiretur, expediebant. Obſtupuerant ad magnitudinem priſtinæ

Cap. LI. Ad Pruſiam regem legatus, T. Quintius Flamininus venit, quem ſuſpectum Romanis, & receptus poſt fugam Antiochi Annibal, & bellum adverſus Eumenem motum, faciebat. ibi, ſeu quia à Flaminino inter cætera objectum Pruſiæ erat; hominem omnium qui viverent infeſtiſſimum populo Romano apud eum eſſe, qui patriæ ſuæ primum, deinde fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adverſus populum Romanum fuiſſet; ſeu quia ipſe Pruſias, ut gratificaretur præſenti Flaminino Romaniſque, per ſe necandi aut tradendi ejus in poteſtatem conſilium cepit; à primo colloquio Flaminini, milites extemplo ad domum Annibalis cuſtodiendam miſſi ſunt. Semper talem exitum vitæ ſuæ Annibal proſpexerat animo; & Romanorum inexpiabile odium in ſe cernens, & fidei regum nihil ſane confiius. Pruſiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem ſibi horruerat. Ad omnia undique infeſta, ut iter ſemper aliquod præparatum fugæ haberet, ſeptem exitus è domo fecerat; & ex iis quoſdam occultos, ne cuſtodia ſepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod inveſtigari volunt, efficit. totius circuitum domus ita cuſtodiis complexi ſunt, ut nemo inde elabi poſſet. Annibal, poſteaquam eſt nunciatum milites regios in veſtibulo eſſe; poſtico, quod devium maxime atque occultiſſimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occurſu militum obſeptum ſenſit, & omnia circa clauſa cuſtodiis diſpoſitis eſſe, venenum (quod multo ante præparatum ad tales habebat caſus) popoſcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum: quando mortem ſenis expectare longum cenſent. Nec magnam nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi hoſti armato exercitum in Italia habenti, ut à veneno caveret, prædixerunt. hi legatum conſularem, qui auctor eſſet Pruſiæ per ſcelus occidendi hoſpitis, miſerunt.* Execratus deinde in caput regnumque Pruſiæ, & hoſpitales Deos violatæ ab eo fidei teſtes invocans, poculum exhauſit.

Cap. LII. Hic vitæ exitus fuit Annibalis. Scipionem & Polybius & Rutilius hoc anno mortuum ſcribunt. Ego neque his, neque Valerio aſſentior: his, quod, cenſoribus M. Porcio, L. Valerio, principem ſenatus ipſum L. Valerium cenſorem lectum invenio: quum ſuperioribus tribus luſtris Africanus fuiſſet: quo vivo, niſi ut ille ſenatu moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum ejus lectus non eſſet. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius,

trio ſolo mortui, nec ſepulti ſunt. veno abſumpti Annibal & Philopœmen, exul Annibal proditus ab hoſpite: captus Philopœmen, in carcere & in vinculis exſpiravit. Scipio, etſi non exul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat, reus abſens, citatus, voluntarium non ſibimetipſe ſolum, ſed etiam funeri ſuo exilium indixit.

Cap. LIII. Dum ea in Peloponneſo (à quibus divertit oratio) geruntur; reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque, aliter aliorum affecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum ingenti favore conſpiciebant: ſimul & ſpe haud dubia regnum ei poſt mortem patris deſtinabant. Nam etſi minore ætate, quam Perſeus eſſet, hunc tamen juſta matrefamilias: illum pellice ortum eſſe: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere: hunc inſignem Philippi ſimilitudinem præ ſe ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno ſolio locaturos: Perſei nullam apud eos gratiam eſſe. Hæc vulgo loquebantur. itaque & Perſea cura angebat, ne parum pro ſe una ætas valeret, quum omnibus aliis rebus frater ſuperior eſſet: & Philippus ipſe, vix ſui arbitrii fore quem hæredem regni relinqueret credens, ſibi quoque graviorem eſſe quam vellet, minorem filium cenſebat. Offendebatur interdum concurſu Macedonum ad eum: & alteram jam ſe vivo regiam eſſe indignabatur. Et ipſe juvenis haud dubie inflatior redierat; ſubnixus erga ſe judiciis ſenatus, conceſſiſque ſibi, quæ patri negata eſſent: & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud cæteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem modo, ſed etiam apud patrem conciliabat: utique poſteaquam alii legati Romani venerunt, & cogebatur decedere Thracia, præſidiaque deducere, & alia aut ex decreto prioadverſus quem oratio Inſcripta P. Africani eſt. Hic Nævius in magiſtratuum libris eſt tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio conſulibus: ſed iniit tribunatum: Appio Claudio, M. Sempronio conſulibus, ante diem quartum idus Decembres. inde tres menſes ad idus Martias ſunt; quibus P. Claudius, L. Porcius conſulatum inierunt. Ita & vixiſſe in tribunatu Nævii videtur: dieſque ei dici ab eo potuiſſe; deceſſiſſe autem ante L. Valerii & M. Porcii cenſuram. Trium clariſſimorum ſuæ cujuſque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur eſſe, quam quod nemo eorum ſatis dignum ſplendore vitæ exitum habuit. Jam primum omnes non in pa-

rum legatorum, aut ex nova conſtitutione Senatus, facere: ſed omnia mœrens quidem & gemens; eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam ſecum cernebat. Obedienter tamen adverſus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli cauſſam præberet: avertendos etiam animos à ſuſpicione talium conſiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odryſas, & Dantheletas, & Beſſos duxit. Philippopolin urbem fuga deſertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant ſeſe, cepit: campeſtreſque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin præſidio, quod haud multo poſt ab Odryſis expulſum eſt, oppidum in Deuriopo condere inſtituit.

Cap. LIV. Pæoniæ ea regio eſt prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico per Pæoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perſeida, ut is filio majori haberetur honos, appellari juſſit. Dum hæc in Macedonia geruntur, conſules in provincias profecti. Marcellus nuncium præmiſit ad L. Porcium proconſulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti conſuli Galli ſeſe dediderunt: duodecim millia armatorum erant. plerique arma ex agris rapta habebant. ea ægre patientibus iis adempta, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut ſecum attulerant. de his rebus qui quererentur, legatos Romam miſerunt. Introducti in ſenatum à C. Valerio prætore expoſuerunt; *Se, ſuperante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egeſtate, ad quærendam ſedem Alpes tranſgreſſos. quæ inculta per ſolitudines viderent, ibi ſine ullius injuria conſediſſe. Oppidum quoque ædificare cœpiſſe: quod indicium eſſet, nec agro, nec urbi ulli vim allaturos veniſſe. Nuper M. Claudium ad ſe nuncium miſiſſe, bellum ſe cum iis, ni dederentur, geſturum. Se certam, etſi non ſpecioſam pacem, quam incerta belli præoptantes, dedidiſſe ſe prius in fidem, quam in poteſtatem populi Romani. Poſt paucos dies, juſſos & agro & urbe decedere, ſeſe tacitos abire quo terrarum poſſent, in animo habuiſſe. arma deinde ſibi & poſtremo omnia alia quæ ferrent agerentve adempta. Orare ſe Senatum populumque Romanum, ne in ſe innoxios deditos acerbius quam in hoſtes ſævirent.* Huic orationi ſenatus ita reſponderi juſſit: *Neque illos recte geſſiſſe, quum in Italiam venirent, oppidumque in ni, & in alieno ſolo ædificare oppidum conati ſunt, impunitos dimiſerint. Debuiſſe gravem temeritatis mercedem ſtatui. quod vero etiam ſua reddiderint, vereri ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt & proſecuti cum donis legatos ſunt. M. Claudius conſul, Gallis ex provincia exactis, Iſtricum bellum moliri cœpit: literis ad ſenatum miſſis, ut ſibi in Iſtriam traducere legiones liceret. Id ſenatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileia deduceretur. nec ſatis conſtabat, utrum Latinam, an civium Romanorum deduci placeret. poſtremo Latinam potius coloniam deducendam patres cenſuerunt. Triumviri creati ſunt, P. Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum civium ſunt deductæ. bina millia hominum in agro, qui proxime Bojorum, ante Tuſcorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri, M. Æmilius Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quintius Criſpinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum eſt deducta. deduxerunt triumviri, Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Tib. Sempronius Gracchus. jugera in ſingulos data decem.

Cap. LVI. Eodem anno A. Terentius proprætor haud procul flumine Ibero in agro Auſetano, & prælia ſecunda cum Celtiberis fecit, & oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hiſpania eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius, proprætor diutino morbo eſt implicitus, & nullo laceſſente, peropportune quieverunt Luſitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam à Q. Fabio conſule geſtum. M. Marcellus ex Iſtria revocatus, exercitu dimiſſo Romam comitiorum cauſſa *alieno agro nullius Romani magiſtratus, qui ei provinciæ præeſſet, permiſſu ædificare conati ſint: neque ſenatui placere, deditos ſpoliari. Itaque ſe cum iis legatos ad conſules miſſuros: qui, ſi redeant, unde venerint, omnia iis ſua reddi jubeant: quique protinus eant trans Alpes, & denuncient Gallicis populis, multitudinem ſuam domi contineant. Alpes prope inexſuperabilem finem in medio eſſe. non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias* feciſſent. Legati miſſi, L. Furius Purpureo, Q. Minucius, P. Manlius Acidinus. Galli redditis omnibus, quæ ſine cujuſquam injuria habebant, Italia exceſſerunt.

Cap. LV. Legatis Romanis tranſalpini populi benigne reſponderunt. ſeniores eorum nimiam lenitatem populi Romani caſtigarunt: *Quod eos homines, qui gentis injuſſu profecti occupare agrum imperii Roma-*

rediit. Creavit conſules, Cn. Bæbium Tamphilum, & L. Æmilium Paullum. cum M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat: à quo conſule quintus annus erat; quum is ipſe Lepidus poſt duas repulſas conſul factus eſſet. Prætores inde facti. Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Iſtra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum cauſſa; quòd ſanguine per biduum pluiſſe in area Concordiæ ſatis credebant: nunciatumque erat, haud procul Sicilia inſulam, quæ non ante fuerat, novam editam è mari eſſe. Annibalem hoc anno Antias Valerius deceſſiſſe auctor eſt: legatis ad eam rem ad Pruſiam miſſis, præter T. Quintium Flamininum (cujus in ea re celebre eſt nomen) L. Scipione Aſiatico, & P. Scipione Naſica.

EPITOME

LIBRI XL.

QUum Philippus liberos eorum, quos in vinculis nobiliſſimorum hominum habebat, conquiri ad mortem juſſiſſet, Theoxena, pro liberis ſuis & ſororis admodum pueris, verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis, & poculo, in quo erat venenum, ſuaſit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: & quum perſuaſiſſet, ipſa ſe cum viro in mare præcipitavit. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Perſeum & Demetrium referuntur: & ut fraude fratris ſui Demetrius fictis criminibus, inter quæ accuſatione parricidii, & affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus eſt. regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Perſeum devenit. Item, res in Liguribus & Hiſpania contra Celtiberos à compluribus feliciter geſtas continet. Libri Numæ Pompilii in agro L. Petillii ſcribæ ſub Janiculo à cultoribus agri in area lapidea clauſi, & Græci & Latini, inventi ſunt, in quibus plura, quæ diſſolvendarum religionum, prætor, ad quem delati erant, quum legiſſet, juravit Senatui, contra Rempublicam eſſe, ut legerentur ſervarenturque. & ex Senatuſconſulto in comitio exuſti ſunt. Colonia Aquileia deducta eſt. Philippus ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium falſis alterius filii in eundem delationibus impulſus veneno ſuſtuliſſet, & de pœna Perſei cogitavit, voluitque Antigonum potius amicum ſuum ſucceſſorem regni ſui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus eſt. regnum Perſeus excepit.

CAPUT I.

PRincipio inſequentis anni conſules prætoreſque ſortiti provincias ſunt. conſulibus nulla, præter Ligures, quæ decerneretur, erat. Juriſdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit. Hiſpaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Iſtræ Sardinia. Conſules delectus habere juſſi. Q. Fabius ex Liguribus ſcripſerat, Apuanos ad rebellionem ſpectare: periculumque eſſe, ne impetum in agrum Piſanum facerent. Et ex Hiſpaniis, citeriorem in armis eſſe, & cum Celtiberis bellari ſciebant: in ulterio-

centi equites, & ſociorum ſeptem millia peditum, cum trecentis equitibus, ſcribi juſſa. & Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium eſt.

Cap. II. Ver procelloſum eo anno fuit. pridie Parilia medio ferme die atrox cum vento tempeſtas coorta, multis ſacris profaniſque locis ſtragem fecit: ſigna ænea in Capitolio dejecit: forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino eſt, raptam tulit, & in poſticis parietibus Cereris templi affixit: ſigna alia in circo maximo, cum columnis, quibus ſuperſtabant, everrit: faſtigia aliquot templorum à culminibus abrupta, fœde diſſipavit. Itaque in prodigium verſa ea tempeſtas, procurarique auruſpices juſſerunt. ſimul procuratum eſt, quod tripedem mulum Reate re, quia diu æger prætor eſſet, luxuria & ocio ſolutam diſciplinam militarem eſſe. Ob ea novos exercitus conſcribi placuit: quatuor legiones in Ligures; uti ſingulæ quina millia, & ducentos pedites, trecenos haberent equites: ſociorum iiſdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, & ſeptingenti equites. Hi duo conſulares exercitus eſſent. Scribere præterea juſſi ſeptem millia peditum ſociorum, ac Latini nominis, & ſexcentos equites, & mittere ad M. Marcellum in Galliam: cui ex conſulatu prorogatum imperium erat. In Hiſpaniam etiam utramque, quæ ducerentur, quatuor millia peditum, civium Romanorum, & du-

natum nunciatum erat: & à Formiis ædem Apollinis Cajetæ de Cœlo tactam. ob ea prodigia viginti hoſtiis majoribus ſacrificatum eſt, & diem unum ſupplicatio fuit. Per eoſdem dies ex literis A. Terentii proprætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia, quum plus annum æger fuiſſet, mortuum eſſe. eo maturius in Hiſpaniam prætores juſſi proficiſci. Legationes transmarinæ deinde in ſenatum introductæ ſunt. Prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum, querentium de Sinopenſium clade. Philippi quoque legati, & Achæorum, & Lacedæmoniorum, ſub idem tempus venerunt: iis, prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque viſendas miſſus erat, reſponſa data ſunt. Aſiæ regibus ac Rhodiis reſponſum eſt, legatos ad eas res viſendas miſſurum ſenatum.

Cap. III. De Philippo auxerat curam Marcius. nam ita feciſſe eum, quæ ſenatui placuiſſent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam neceſſe eſſet, facturum. neque obſcurum erat, rebellaturum, omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo ſpectare. Jam primum omnem fere multitudinem equitum ex maritimis civitatibus cum familiis ſuis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonia eſt, traduxit: Thracibuſque & aliis barbaris urbes tradidit habitandas: fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit, relinquenteſque penates ſuos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant: execrationeſque in agminibus proficiſcentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus, omnes homines, omnia loca temporaque, ſuſpecta habebat. Poſtremo negare propalam cœpit, ſatis tutum ſibi quicquam eſſe: niſi liberos eorum, quos interfeciſſet, comprehenſos in cuſtodia haberet. & tempore alium alio tolleret.

Cap. IV. Eam crudelitatem fœdam per ſe, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum principem Theſſalorum multis ante annis occiderat: generos quoque ejus poſtea interfecit. in viduitate relictæ filiæ, ſingulos filios parvos habentes. Theoxena & Archo nomina mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aſpernata nuptias eſt. Archo Poridi cuidam longe principi gentis Æneatum nupſit: & apud eum plures enixa partus, parvis admodum relictis omnibus deceſſit. Theoxena, ut in ſuis manibus liberi ſororis educarentur, Poridi nupſit: & tamquam omnes ipſa enixa foret, ſuum ſororiſque filios in eadem habebat cura. ſopitis omnibus, de tertia vigilia conſcendunt, tamquam redituri in Theſſalonicam: ſed trajicere in Eubœam erat propoſitum. cæterum in adverſum ventum nequicquam eos tendentes prope terram lux oppreſſit: & regii, qui præerant cuſtodiæ portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miſerunt, cum gravi edicto, ne reverterentur ſine ea. Quum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat: interdum manus ad cœlum tendens, opem ut Dii ferrent, orabat. ferox interim fœmina ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: & poſito in conſpectu poculo, ſtrictiſque gladiis, *Mors*, inquit, *una vindicta eſt. Viæ ad mortem hæ ſunt: qua quemque animus fert, effugite ſuperbiam regiam. Agite juvenes mei, primum, qui majores eſtis, capite ferrum: aut haurite poculum, ſi ſenior mors juvat.* Et hoſtes aderant, & auctor mortis inſtabat. Alii alio leto abſumpti ſemianimes è nave præcipitantur. ipſa deinde virum comitem mortis complexa in mare ſeſe dejecit. nave vacua dominis regii potiti ſunt.

Cap. V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, ut vulgo ipſum liberoſque ejus execrarentur. quæ diræ brevi ab omnibus Diis exauditæ, ut ſæviret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt. Perſeus enim, quum indies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem creſcere, & gratiam apud Romanos; ſibi ſpem nūllam regni ſupereſſe, niſi in ſcelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. cæterum quum ſe ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, ſatis per ſe validum crederet; ſingulos amicorum patris tentare ſermonibus perplexis inſtituit. & primo quidam ex his, aſpernantium tale quicquam ſpeciem præbuerunt, quia plus in Demetrio ſpei poſteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti eſſent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, ſed cuſtodum etiam libidini rata, ad rem atrocem animum adjecit, auſaque eſt dicere, ſe ſua manu potius omnes interfecturam, quam in poteſtatem Philippi venirent. Poris abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemque ipſum fugæ futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Æneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Æneæ cum magna cærimonia quotannis faciunt. ibi die per ſolennes epulas conſumpto, navem præparatam à Poride,

ponebant. deinde creſcente indies Philippi odio in Romanos, cui Perſeus indulgeret, Demetrius ſumma ope adverſaretur; proſpicientes animo exitum incauti à fraude fraterna juvenis, adjuvandum quod futurum erat rati, fovendamque ſpem potentioris, Perſeo ſe adjungunt: cætera in ſuum quæque tempus agenda differunt. in præſentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad conſilia belli, ad quæ jam ſua ſponte animum inclinaſſet. Simul, ut Demetrius indies ſuſpectior eſſet, ex compoſito ſermones ad ſpretionem Romanorum trahebant. ibi quum alii mores & inſtituta eorum, alii res geſtas, alii ſpeciem ipſius urbis nondum exornatæ, neque publicis, neque privatis locis, alii ſingulos principum eluderent; juvenis incautus & amore nominis Romani, & certamine adverſus fratrem, omnia tuendo ſuſpectum ſe patri, & opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de Rebus Romanis conſiliorum habebat. totus in Perſea verſus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miſerat in Baſtarnas ad arceſſenda auxilia, adduxeruntque inde nobiles juvenes, & regii quoſdam generis. quorum unus ſororem ſuam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque conſociatio gentis ejus animum regis. Tum Perſeus: *Quid iſta proſunt?* inquit. *nequaquam tantum in externis auxiliis eſt præſidii, quantum periculi fraude domeſtica. Proditorem nolo dicere, certe ſpeculatorem habemus in ſinu: cujus, ex quo obſes Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipſi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora converſa ſunt: nec regem ſe alium rentur habituros eſſe, quam quem Romani dediſſent.* His per ſe ægra mens ſenis ſtimulabatur, & animo magis quam vultu, ea crimina accipiebat.

Cap. VI. Forte luſtrandi exercitus venit tempus, cujus ſolenne eſt tale: Caput mediæ canis præciſæ, & prior pars ad dexteram cum extis, poſterior ad lævam viæ ponitur. inter hanc diviſam hoſtiam copiæ armatæ traducuntur. præferuntur primo agmini arma inſignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum: deinde rex ipſe cum liberis ſequitur. proxima eſt regia cohors cuſtodeſque corporis: poſtremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit. latera regis duo filii juvenes cingebant; Perſeus jam triceſimum annum agens, Demetrius quinquennio minor.medio juventæ robore ille, hic flore; fortunati patris matura ſoboles, ſi mens ſana fuiſſet. Mos erat, luſtrationis ſacro peracto exercitum decurrere, & diviſas bifariam duas acies concurrere ad ſimulacrum pugnæ. ... die invitatio benigna, & hilaritas juvenilis utroſque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri, & jocoſa dicta in adverſarios, ita ut ne ipſis quidem ducibus abſtineretur, jactabantur. ad has excipiendas voces ſpeculator ex convivis Perſei miſſus, quum incautior obverſaretur, exceptus à juvenibus forte triclinio egreſſis, male mulcatur. Hujus rei ignarus Demetrius, *Quin comiſſatum,* inquit, *ad patrem imus? & iram ejus, ſi qua ex certamine reſidet, ſimplicitate & hilaritate noſtra lenimus?* Omnes ſe ire conclamarunt, præter eos, qui ſpeculatoris ab ſe pulſati præſentem ultionem metuebant. quum eos quoque Demetrius traheret; ferrum veſte abdiderunt, quo ſe tutari, ſi qua vis fieret, poſſent. Nihil occulti eſſe in inteſtina diſcordia poteſt. utraque domus ſpeculatorum & proditorum plena erat. Præcucurrit index ad Perſea; ferro ſuccinctos nuncians cum Demetrio quatuor adoleſcentes venire. etſi cauſſa apparebat, (nam ab iis pulſatum convivam ſuum audierat) tamen infamandæ rei cauſſa januam obſerari jubet: & ex parte ſuperiore ædium, verſiſque in viam feneſtris, comiſſatores, tamquam ad cædem ſuam venientes, aditu januæ arcet. Demetrius per vinum, quod excluderetur, pauliſper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

Cap. VIII. Poſtero die Perſeus, quum primum conveniendi poteſtas patris fuit, regiam ingreſſus perturbato vultu in conſpectu patris tacitus procul conſtitit. cui cum pater, Satin' ſalvæ? & quænam ea mœſtitia eſſet? interrogaret eum: *De lucro tibi,* inquit, *vivere me ſcito. jam non occultis à fratre petimur inſidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clauſiſque foribus, parietum præſidio me à furore ejus ſum tutatus.* Quum pavorem miſtum admiratione patri injeciſſet: *Atqui ſi aures præbere potes,* inquit, *manifeſtam rem teneas, faciam.* Enimvero ſe Philippus dicere auditurum, vocarique extemplo Demetrium juſſit: & ſeniores duos amicos, exlacrum pugnæ. Regii Juvenes duces ei ludicro certamini dati. cæterum non imago fuit pugnæ, ſed tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multaque vulnera ſudibus facta, nec præter ferrum quicquam defuit ad juſtam belli ſpeciem. Pars ea, quæ ſub Demetrio erat, longe ſuperior fuit. id ægre patiente Perſeo, lætari prudentes amici ejus, eamque rem ipſam dicere præbituram cauſſam criminandi juvenis.

Cap. VII. Convivium eo die ſodalium, qui ſimul decurrerant, uterque habuit: quum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perſeus negaſſet, feſto pertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lyſimachum & Onomaſtum accerſit, quos in conſilio haberet. Dum veniunt amici, ſolus, filio procul ſtante, multa ſecum animo volutans inambulavit. poſteaquam veniſſe eos nunciatum eſt, ſeceſſit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem cuſtodibus corporis: filiis, ut ternos inermes ſecum introducerent, permiſit. Ibi quum conſediſſet: *Sedeo*, inquit, *miſerrimus pater judex inter duos filios, accuſatorem parricidii, & reum; aut conficti, aut admiſſi criminis labem apud meos inventurus. Jampri-*

dem quidem hanc procellam imminentem timebam, quum vultus inter vos minime fraternos cernerem, quum voces quaſdam exaudirem. ſed interdum ſpes animum ſubibat, deflagrare iras veſtras, purgari ſuſpiciones poſſe. etiam hoſtes armis poſitis fœdus iciſſe, & privatas multorum ſimultates finitas. ſubituram vobis aliquando germanitatis memoriam. puerilis quondam ſimplicitatis conſuetudiniſque inter vos, meorum denique præceptorum: quæ vereor, ne vana ſurdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus vobis, deteſtatus exempla diſcordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli, quibus ſe ſtirpemque ſuam, domos, regna, funditus evertiſſent? Meliora quoque exempla parte altera poſui; ſociabilem conſortionem inter binos Lacedæmoniorum reges, ſalutem per multa ſecula ipſis patriæque. Eandem civitatem, poſteaquam mos ſibi cuique rapiendi tyrannidem exortus ſit, everſam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho, & cuilibet regum hujus ætatis, nulla re magis, quam fraterna unanimitate regnum æquaſſe. Ne Romanis quidem exemplis abſtinui, quæ aut viſa, aut audita habebam: T. & L. Quintiorum, qui bellum mecum geſſerunt, P. & L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt: patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miſcuit. Neque vos illorum ſcelus, ſimiliſque ſceleri eventus deterrere a vecordi diſcordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad ſanitatem flectere. Vivo & ſpirante me hæreditatem meam ambo & ſpe & cupiditate improba creviſtis. Eouſque me vivere vultis, donec alterius veſtrum ſuperſtes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem poteſtis pati. nihil cari, nihil ſancti eſt: in omnium vicem regni unius inſatiabilis amor ſucceſſit. Agite! conſcelerate aures paternas decernite caritatem filii apud te haberem, non in me querentem deprehenſas inſidias, ſed in eum, qui feciſſet, ſævires: nec adeo tibi vilis vita eſſet noſtra, ut nec præterito periculo meo movereris, neque futuro, ſi inſidiantibus ſit impune. Itaque ſi mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut à me cœptum ſcelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem, quod circumventis in ſolitudine natura ipſa ſubjicit, ut hominum, quos numquam viderint, fidem tamen implorent; mihi quoque ferrum in me ſtrictum cernenti vocem mittere liceat. Per te patriumque nomen, quod utri noſtrum ſanctius ſit, jampridem ſentis, ita me audias, precor; tamquam ſi voce & comploratione nocturna excitus mihi quiritanti interveniſſes, Demetrium cum armatis nocte intempeſta in veſtibulo meo deprehendiſſes. quod tum vociferarer in re præſenti pavidus, hoc nunc poſtero die queror. Frater, non comiſſantium in vicem jamdiu vivimus inter nos: regnare utique vis: huic ſpei tuæ obſtat ætas mea, obſtat gentium jus, obſtat vetuſtus Macedoniæ mos, obſtat vero etiam patris judicium. Huc tranſcendere, niſi per meum ſanguinem, non potes. omnia moliris & tentas. adhuc ſeu cura mea, ſeu fortuna, reſtitit parricidio tuo. Heſterna die in luſtratione, & decurſu, & ſimulacro ludicro pugnæ, funeſtum prope prælium feciſti: nec me aliud à morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci paſſus ſum. Ab hoſtili prælio, tamquam fraterno luſu, pertrahere me ad cœnam voluiſti. Credis me, pater, inter inermes convivas cœnaturum fuiſſe, ad quem armati comiſſatum venerunt; credis nihil à gladiis nocte periculum fuiſſe, quem ſudibus te inſpectante prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro ſuccinctis juvenibus venis? Convivam me tibi committere auſus non ſum, comiſſatorem te cum armatis venientem reci-

criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quicquid aut veri poteſtis, aut comminiſci libet. Reſeratæ aures ſunt, quæ poſthac ſecretus alterius ab altero criminibus claudentur. Hæc furens ira quum dixiſſet, lacrimæ omnibus obortæ, & diu mœſtum ſilentium tenuit.

Cap. IX. Tum Perſeus: *Aperienda nimirum nocte janua fuit, & armati comiſſatores accipiendi, præbendumque ferro jugulum, quando non creditur, niſi perpetratum facinus: & eadem petitus inſidiis audio, quæ latro atque inſidiator. Non nequicquam iſti unum Demetrium filium te habere, me ſubditum & pellice genitum appellant. nam ſi gradum, ſi piam? Si aperta janua fuiſſet, funus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tamquam accuſator crimnoſe, nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? negat ſe cum multitudine veniſſe ad januam meam? an ferro ſuccinctos ſecum fuiſſe? Quos nominavero, accerſe. poſſunt quidem omnia audere, qui hoc auſi ſunt, non tamen audebunt negare. Si deprehenſos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifeſto haberes; fatentes pro deprehenſis habe.*

Cap. X. *Execrare nunc cupiditatem regni, & furias fraternas concita! ſed ne ſint cæcæ, pater, execra-*

tiones tuæ, diſcerne & diſpice inſidiatorem & petitum inſidiis. [illegible] noxium huic eſſe caput. Qui occiſurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno ſcelere fuit, perfugium in patris miſericordia & juſtitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non ſolenne luſtrale exercitus tui, non decurſus militum, non domus, non epulæ, non nox ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tuta eſt? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum eſt: ſi recepero intra januam comiſſatum fratrem, moriendum eſt. nec eundo, nec manendo inſidias evito. quo me conferam? Nihil præter Deos, pater, & te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. periſſe expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia tibi ademptas tot urbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram, indignor. nec me, nec te incolumi, Macedoniam ſuam futuram ſperant. Si me ſcelus fratris, te ſenectus, abſumpſerit, aut nec ea quidem exſpectata fuerit; regem regnumque Macedoniæ ſua futura ſciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquiſſent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus ſatis præſidii eſt. Vidiſti heſterno die impetum in me militum. Quid illis defuit, niſi ferrum? quod illis defuit interdiu, convivæ fratris noctu aſſumpſerunt. Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis ſpem omnem dignitatis & fortunæ poſuerunt, & in eo, qui omnia apud Romanos poteſt? neque hercule iſtum mihi tantum fratri majori, ſed prope eſt, ut tibi quoque ipſi regi & patri præferant. Iſte enim eſt, cujus beneficio pœnam tibi ſenatus remiſit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam ſenectutem obligatam & obnoxiam adoleſcentiæ ſuæ eſſe æquum cenſet. Pro iſto Romani ſtant, pro iſto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro iſto Macedones, qui pace Romana gaudent. mihi præter te, pater, quid uſquam aut ſpei, aut præſidii eſt? imbuti illinc & infecti Romanis delinimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia eſt: eum jam regem vivo patre appellant. Hac ſi indignor, audiendum eſt ſtatim, non ab aliis ſolum, ſed etiam à te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, ſi in medio ponitur, non agnoſco. quem enim ſuo loco moveo, ut ipſe in ejus locum ſuccedam? Unus ante me pater eſt: &, ut diu ſit, Deos rogo. Superſtes (& ita ſim, ſi merebor, ut ipſe me eſſe velit) hæreditatem regni, ſi pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem ſcelerate cupit, qui tranſcendere feſtinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, juris gentium. Obſtat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna cæde petiero. Pater ſenex, & filio ſolus orbatus, de ſe magis timebit, quam ut filii necem ulciſcatur. Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæ ſpes incertæ, pater, ſed non inanes ſunt. Ita enim res ſe habet: periculum vitæ propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum ſumpſerunt: ſi facinori eorum ſucceſſerit, mortem meam idem tu perſequi non poteris.

Cap. XII. Poſteaquam dicendi finem Perſeus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium ſunt, velut confeſtim reſponſurus eſſet. deinde diu ſilentium fuit. Quum perfuſum fletu, appareret omnibus loqui non poſſe; tandem vicit dolorem ipſa neceſſitas, quum dicere juberent. atque ita orſus eſt:

Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accuſator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem, veras meas lacrimas ſuſpectas tibi fecit. quum ipſe, ex quo ab Roma redii, per occulta cum ſuis colloquia dies noctesque inſidietur ultro mihi; non inſidiatoris modo, ſed latronis manifeſti & percuſſoris ſpeciem induit. Periculo ſuo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. perfugium ſibi nuſquam gentium eſſe ait, ut ego ne

Cap. XI. *Quo ſpectare illas literas ad te nunc miſſas T. Quintii credis, quibus & bene te conſuluiſſe rebus tuis ait, quod Demetrium Romam miſeris, & hortatur, ut iterum & cum pluribus legatis, & primoribus quoque Macedonum, remittas eum? T. Quintius nunc eſt auctor omnium rerum iſti, & magiſter. Eum ſibi. te abdicato patre, in locum tuum ſubſtituit. Illinc ante omnia clandeſtina concocta ſunt conſilia. Quæruntur adjutores conſiliis, quum te plures, & principes Macedonum cum iſto mittere jubet. qui hinc integri & ſinceri Romam eunt, Philippum regem ſe habere credentes,*

apud te quidem quicquam ſpei reliquæ habeam. Circumventum, ſolum, inopem, invidia gratiæ externæ, quæ obeſt potius, quam prodeſt, onerat. Jam illum quam accuſatorie, quod noctis hujus crimen miſcuit cum cætera inſectatione vitæ meæ! ut & hoc, quod jam, quale ſit, ſcies, ſuſpectum alio vitæ noſtræ tenore faceret: & illam vanam criminationem ſpei, voluntatis, conſiliorum meorum, nocturno hoc ficto & compoſito argumento fulciret. Simul & illud quæſivit, ut repentina & minime præparata accuſatio videretur: quippe ex noctis hujus metu & tumultu repentino exorta. Oportuit *autem, Perſeu, ſi proditor ego patris regnique eram, ſi cum Romanis, ſi cum aliis inimicis patris inieram conſilia, non exſpectatam fabulam noctis hujus eſſe, ſed proditionis meæ ante me accuſatum: ſi illa ſeparata ab hac vana accuſatio erat, invidiamque tuam adverſus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri: ut perſpiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem & ſingulari genere odii, inſidias feciſſes. Ego tamen, quantum in hac ſubita perturbatione potero, ſeparabo ea quæ tu confudiſti: & noctis hujus inſidias aut tuas aut meas detegam. Occidendi ſui conſilium me iniſſe, videri vult: ut ſcilicet, majore fratre ſublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio regnum eſt futurum; ego minor, in ejus, quem occidiſſem, ſuccederem locum. Quid ergo illa ſibi vult pars altera orationis, qua Romanos à me cultos ait, atque eorum fiducia in ſpem regni me veniſſe? nam ſi & in Romanis tantum momenti eſſe credebam, ut, quem vellent, imponerent Macedoniæ regem, & meæ tantum apud eos gratiæ confidebam; quid opus parricidio fuit? An ut cruentum fraterna cæde diadema gererem? ut illis ipſis, apud quos aut vera aut certe ſimulata probitate partam gratiam habeo, ſi quam forte habeo, execrabilis & inviſus eſſem; niſi T. Quintium credis, cujus virtute & conſiliis me nunc arguis regi, quum & ipſe tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuiſſe auctorem. Idem non Romanorum ſolum gratiam, ſed Macedonum judicia ac pene omnium Deorum hominumque conſenſum collegit, per quæ omnia ſe mihi parem in certamine non futurum crediderit. idem, tanquam in aliis omnibus rebus inferior eſſem, ad ſceleris ſpem ultimam confugiſſe me inſimulat. Vis hanc formulam cognitionis eſſe, ut uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is conſilium opprimendi fratris cepiſſe ju-*

ſam victimam prælatis omnium, qui umquam fuere, Macedoniæ regum armis regiis, duo ſoli tua tegentes latera, pater, prævecti ſumus, & ſecutum eſt Macedonum agmen. Hoc ego, etiam ſi quid ante admiſiſſem piaculo dignum, luſtratus, & expiatus ſacro, tum cum maxime in hoſtiam itineri noſtro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios in comiſſationem præparatos, volutabam in animo. Ut quibus aliis deinde ſacris contaminatam omni ſcelere mentem expiarem? Sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia ſuſpecta efficere vult, aliud alio confundit. nam ſi veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine & concurſu iratum te efficere? Ut merito, ſicut feciſti, invitatus ad cœnam abnueres? quum autem iratus negaſſes, utrum ut placarem te danda opera fuit, ut aliam quærerem occaſionem, quoniam ſemel venenum paraveram: an ab illo conſilio velut tranſiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die per ſpeciem comiſſationis occiderem? Quo deinde modo, ſi te metu mortis credebam cœnam evitaſſe meam, non ab eodem metu comiſſationem quoque evitaturum exiſtimabam?

Cap. XIV. *Non eſt res, qua erubeſcam, pater, ſi die feſto inter æquales largiore vino ſum uſus. tu quoque velim inquiras, qua lætitia, quo luſu apud me celebratum heſternum convivium ſit, illo etiam (pravo forſitan) gaudio provehente quod in juvenili armorum certamine pars noſtra non inferior fuerat. miſeria hæc & metus crapulam facile excuſſerunt, quæ ſi non interveniſſent, inſidiatores nos ſopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum interfecturus eram, non temperaſſem vino in unum diem? non milites abſtinuiſſem meos? Et ne ego me ſolus nimia ſimplicitate tuear, ipſe quoque minime malus ac ſuſpicax frater, nihil aliud ſcio, inquit, nihil arguo, niſi quod cum ferro comiſſatum venerunt. Si quæ-*

dicetur ?

Cap. XIII. *Exſequamur tamen quocunque modo confiđi ordinem criminis. Pluribus modis ſe petitum criminatus eſt, & omnes inſidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum poſt luſtrationem, quum concurrimus, & quidem, ſi Diis placet, luſtrationum die occidere: volui, quum ad cœnam invitavi, veneno ſcilicet tollere: volui, quum comiſſatum gladiis accincti me ſecuti ſunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia ſint ad parricidium electa, vides: luſus, convivii, comiſſationis. Quis dies ? qualis ? quo luſtratus exercitus, quo inter divi-*

ram, unde id ipſum ſcieris; neceſſe erit te fateri, aut ſpeculatorum tuorum plenam domum fuiſſe meam, aut illos ita aperte ſumpſiſſe ferrum, ut omnes viderent. Et ne quid ipſe aut prius inquiſiſſe, aut nunc criminoſe argumentari videretur, te quærere ex iis, quos nominaſſet, jubebat, an ferrum habuiſſent ? ut tanquam in re dubia, quum id quæſiſſes. quod ipſi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes, num tui occidendi cauſſa ferrum ſumpſerint ? num me auctore & ſciente ? Hoc enim videri vis, non illud quod fatentur & palam eſt, & ſui ſe tuendi cauſa ſumpſiſſe dicunt. Recte an perperam fecerint, ipſi ſui facti rationem reddent. Meam cauſſam, quæ nihil eo facto contingitur, ne miſcueris: aut explica, utrum aperte an clam te aggreſſuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos, qui tuum ſpeculatorem pulſarunt? ſi clam, quis ordo conſilii fuit? Convivio ſoluto, quum comiſſator ego diſceſſiſſem, quatuor ſubſtitiſſent, ut ſopitum te aggrederentur? quomodo feſelliſſet, & alieni, & mei, & maxime ſuſpecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem trucidato te ipſi evaſuri fuerunt? quatuor gladiis domus tua capi & expugnari potuit.

Cap. XV. Quin tu omiſſa iſta nocturna fabula, ad id quod doles, quod invidiam urit, reverteris? Cur uſquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunæ ſucceſſor quibuſdam videris, quam ego? cur ſpem meam, quæ, ſi tu non eſſes, certa erat, dubiam & ſollicitam facis? Hæc ſentit Perſeus, etſi non dicit: hæc iſtum inimicum, hæc accuſatorem faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum criminibus & ſuſpicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc ſperare regnum, nec ambigere unquam de eo forſitan debeam, quia minor ſum, quia tu me majori cedere vis: ſic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus videar. id enim vitiis meis, non cedendi cui jus faſque eſt, non modeſtia conſequar. Romanos objicis mihi: & ea quæ gloriæ eſſe debent in crimen vertis. Ego nec obſes Romanis ut traderer, nec, ut legatus mitterer Romam, petii. a te miſſus, ire non recuſavi. utroque tempore ita me geſſi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum eſſem. Itaque mihi cum Romanis amicitiæ cauſſa tu fuiſti pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: ſi bellum eſſe cœperit, qui obſes, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hoſtis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut proſit mihi gratia Romanorum, poſtulo: ne obſit, tantum deprecor. exitium eſt. E convivio & comiſſationibus prope ſemiſomnus raptus ſum ad cauſſam parricidii dicendam. ſine advocatis, ſine patronis, ipſe pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum eſſet, tempus ad meditandam & componendam orationem ſumpſiſſem, quum quid aliud quam ingenii fama periclitarer? ignarus quid arceſſitus eſſem, te iratum & jubentem dicere cauſſam, fratrem accuſantem audivi. Ille diu ante præparata, meditata in me oratione eſt uſus: ego id tantum temporis, quo accuſatus ſum, ad cognoſcendum, quod ageretur, habui. Utrum momento illo horæ accuſatorem audirem? an defenſionem meditarer? Attonitus repentino atque inopinato malo, vix quid objiceretur, intelligere potui: nedum ſatis ſciam quo modo me tuear. Quid mihi ſpei eſſet, niſi patrem judicem haberem? apud quem etiam ſi caritate à fratre majore vincor, miſericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique ſerves, precor: ille, ut me in ſecuritatem ſuam occidas, poſtulat. Quid eum, quum regnum ei tradideris, facturum credis eſſe, qui jam nunc ſanguine meo ſibi indulgeri æquum cenſet?

Cap. XVI. Dicenti hæc lacrimæ ſimul ſpiritum & vocem intercluſerunt. Philippus ſummotis iis pauliſper collocutus cum amicis pronunciavit: *Non verbis ſe nec unius horæ diſceptatione cauſſam eorum dijudicaturum, ſed inquirendo in utriuſque vitam, mores; & dicta factaque, in magnis, parviſque rebus, obſervando*: ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile revictum; ſuſpectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam eſſe. Hæc vivo Philippo velut ſemina jacta ſunt Macedonici belli, quod maxime cum Perſeo gerendum erat. Conſules ambo in Ligures, quæ tum una conſularis provincia erat, proficiſcuntur. & quia proſpere ibi res geſſerunt; ſupplicatio in unum diem decreta eſt. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi caſtra Marcellus habebat, *nec in bello cæpit, nec ad bellum reſervatur. Pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus miſſus ſum. neutra res mihi nec gloria nec crimini ſit. Ego ſi quid impie in te, pater, ſi quid ſcelerate in fratrem admiſi, nullam deprecor pœnam. ſi innocens ſum, ne invidiæ conflagrem, quum crimine non poſſim, deprecor. Non hodie me primum frater accuſat: ſed hodie primum aperte, nullo meo in ſe merito. Si mihi pater ſuccenſeret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adoleſcentiæ, te errori veniam impetrare. in eo, ubi præſidium eſſe oportebat, ibi*

venerunt, uti reciperentur omnes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus juſſis, ſenatum per literas conſuluit. Senatus reſcribere M. Ogulnium prætorem Marcello juſſit: *Verius fuiſſe, conſules quorum provincia eſſet, quam ſe, quid è republica eſſet, decernere. Tum quoque non placere ſibi, per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi. Atque eos ad conſulem mitti ſenatum æquum cenſere.* Prætores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hiſpaniam, quam & priore prætura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exerci-

tumtamque à Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronii proprætoris ſine imperio fuerat, Fulvium Flaccum oppidum Hiſpanum, Urbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti ſunt. Dura ibi prælia aliquot facta: multi Romani milites & vulnerati & interfecti ſunt. vicit perſeverantia Fulvius, quod nulla vi abſtrahi ab obſidione potuit. Celtiberi feſſi præliis variis abſceſſerunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta eſt: prædam militibus prætor conceſſit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto, qui diſſipatus fuerat; nulla alia memorabili geſta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea æſtate in Hiſpania geſta. Terentius, qui ex ea provincia deceſſerat, ovans urbem iniit. tranſlatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti: auri octoginta pondo, & duæ coronæ aureæ pondo ſexaginta ſeptem.

Cap. XVII. Eodem anno inter populum Carthaginienſem & regem Maſaniſſam in re præſenti diſceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginienſibus, pater Maſaniſſæ, Gala, Galam Syphax inde expulerat: poſtea in gratiam ſoceri Aſdrubalis Carthaginienſibus dono dederat. Carthaginienſes eo anno Maſaniſſa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam quum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienſes, quod primo majorum ſuorum fuiſſet, deinde ab Syphace ad ſe perveniſſet, repetebant. Maſaniſſa paterni regni agrum ſe & recepiſſe, & habere jure gentium ajebat: & cauſſa & poſſeſſione ſuperiorem eſſe, nihil aliud ſe in ea diſceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur ne quid ſocio atque amico regi adverſus communes ſuos atque illius hoſtes indulſiſſe videantur, damno ſit. Legati poſſeſſionis jus non mutarunt. cauſſam integram Romam ad ſenatum rejecerunt. In Liguribus nihil poſtea geſtum. receſſerant primum in devios ſaltus, deinde dimiſſo exercitu, paſſim in vicos caſtellaque ſua dilapſi ſunt. Conſules quoque dimittere exercitum voluelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus & Buteo, C. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Poſca, L. Duronius. His inito magiſtratu provinciæ ita ſorte evenerunt. Ligures conſulibus; prætoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina; Q. Fabio Buteoni Gallia, C. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia, & Iſtri adjecti, quod Tarentini Brunduſinique nunciabant, maritimos agros infeſtos tranſmarinarum navium latrociniis eſſe. eadem Maſſilienſes de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti. quatuor legiones conſulibus, quina millia ducenos Romanos pedites, trecentos haberent equites, & quindecim millia ſocium ac Latini nominis, octingentos equites. In Hiſpaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium eſt, cum exercitibus quos haberent. & in ſupplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites: & ſocium Latini nominis, ſex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omiſſa. duumviros in eam rem conſules creare juſſi, per quos naves viginti deductæ navalibus ſociis civibus Romanis, qui ſervitutem ſerviſſent, complerentur; ingenui tantum ut iis præeſſent. Inter duumviros ita diviſa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ, velut cardo, in medio eſſet: alter in dextram partem uſque ad Maſſiliam, lævam alter uſque ad Barium tueretur.

Cap. XIX. Prodigia multa fœda & Romæ eo anno viſa, & nunciata peregre. In area Vulcani & Concordiæ ſanguinem pluit, & pontifices haſtas motas nunciavere: & Lanuvii ſimulacrum Junonis Soſpitæ lacrimaſſe. & peſtilentia in agris foriſque & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix ſufficeret. His prodigiis cladibuſque anxii Patres decreverunt, ut & conſules, quibus Diis videretur, hoſtiis majoribus ſacrificarent, & decemviri libros adirent. Eorum decreto ſupplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta eſt. iiſdem auctoribus runt, ac de ea re Patres conſuluerunt. Alterum ex his dimiſſo exercitu ad magiſtratus in annum creandos venire Romam juſſerunt: alterum cum legionibus ſuis Piſis hiemare. Fama erat, Gallos Tranſalpinos juventutem armare: nec, in quam regionem Italiæ effuſura ſe multitudo eſſet, ſciebatur. Ita inter ſe conſules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus conſulatum petebat.

Cap. XVIII. Comitia conſulibus rogandis fuere. creati, P. Corne-

& ſenatus cenſuit, & conſules edixerunt, ut per totam Italiam triduum ſupplicatio & feriæ eſſent. Peſtilentiæ tanta vis erat, ut quum, propter defectionem Corſorum, bellumque ab Ilienſibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex ſociis Latini nominis ſcribi placuiſſet, & trecentos equites, quos M. Pinarius prætor ſecum in Sardiniam trajiceret; tantum hominum demortuum eſſe, tantum ubique ægrorum conſules renunciaverint, ut is numerus effici militum non potuerit, quod deerat militum, ſumere à Cn. Bæbio proconſule, qui Piſis hibernabat, juſſus prætor, atque inde Sardiniam trajicere. L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quæſtio eſt: cujus reſidua quædam velut ſemina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant: ſed magis inchoatæ apud L. Pupium prætorem quæſtiones erant, quam ad exitum ullum perductæ: id perſecare novum prætorem, ne ſerperet iterum latius, Patres juſſerunt. Et leges de ambitu conſules ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt.

Cap. XX. Legationes deinde in ſenatum introduxerunt. Regum primas Eumenis, & Ariarathis Cappadocis, & Pharnacis Pontici. nec ultra quicquam eis reſponſum eſt, quam miſſuros qui de controverſiis eorum cognoſcerent, ſtatuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti ſunt. & ſpes data exulibus eſt, ſcripturum ſenatum Achæis, ut reſtituerentur. Achæi de Meſſene recepta, compoſitiſque ibi rebus, cum aſſenſu Patrum expoſuerunt. Et à Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles. nulla ſuper re quæ ab ſenatu petenda eſſet: ſpeculatum magis inquiſitumque miſſi de iis, quorum Perſeus Demetrium inſimulaſſet, ſermonum cum Romanis; maxime cum T. Quintio adverſus fratrem de regno habitorum. Hos tanquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miſerat rex. erant autem & hi Perſei fraudis in fratrem miniſtri & participes. Demetrius omnium, præterquam fraterni ſceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam neque nullam ſpem habebat, patrem ſibi placari poſſe. minus deinde indies patris animo fidebat, quum obſideri aures paucis & expeditis per difficillimum aditum, ut ſermone familiari minorem filium permulceret, quem ſtatuerat non ducere ſecum, primum quærit ab eo, *Quum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perſeverandum ſit in incœpto, an abſtinendum? Si pergat tamen ire, non poſſe oblivisci ſe in talibus rebus Antigoni: qui ſæva tempeſtate jactatus, quum in eadem nave ſecum ſuos omnes habuiſſet, præcepiſſe liberis diceretur, ut & ipſi meminiſſent, & ita poſteris proderent, ne quis cum tota gente ſimul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo ſe præcepti ejus, duos ſimul filios non commiſſurum in aleam ejus, qui proponeretur, caſus. & quoniam majorem filium ſecum duceret, minorem ad ſubſidia ſpei & cuſtodiam regni remiſſurum in Macedoniam eſſe.* Non fallebat Demetrium ablegari ſe, ne adeſſet conſilio; quum in conſpectu locorum conſultaret, quæ proxime itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio eſſet futura. ſed non ſolum parendum patri tum, ſed etiam aſſentiendum erat, ne invitum parere ſuſpicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam eſſet, Didas ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, juſſus eſt proſequi eum cum modico præſidio. Hunc quoque Perſeus, ſicut pleroſque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam eſſe cœperat, ad quem ita inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. in præſentia dat ei mandata, ut per omne obſequium inſinuaret ſe in quam maxime familiarem uſum, ut elicere omnia arcana, ſpecularique abditos ejus ſenſus poſſit. Ita digreditur Demetrius, cum infeſtioribus, quam ſi ſolus iret, à fratre cerneret. Itaque circumſpiciens dicta factaque ſua, ne cujus ſuſpiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abſtinebat: ut neque ſcribi ſibi vellet; quia hoc præcipue criminum genere exaſperari animum ſentiebat.

Cap. XXI. Philippus, ſimul ne ocio miles deterior fieret, ſimul avertendæ ſuſpicionis cauſſa quicquam à ſe agitari de Romano bello, Stobos, Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Æmi montis aſcendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum ſimul & Adriaticum mare, & Iſtrum amnem, & Alpes conſpici poſſe: ſubjecta oculis ea haud parvi ſibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de aſcenſu Æmi, quum ſatis inter omnes conſtaret, viam exercitui nullam eſſe,

præſidiis.

Cap. XXII. Philippus Mædicam primum, deinde ſolitudines interjacentes Mædicæ atque Æmo tranſgreſſus, ſeptimis demum caſtris ad radices montis pervenit. Ibi unum moratus diem, ad deligendos, quos duceret ſecum, tertio die iter eſt ingreſſus. Modicus primo labor in imis collibus fuit, quantum in altitudinem egrediebantur, magis magiſque ſilveſtria & pleraque invia loca excipiebant: Pervenere deinde in opacum iter, ut, præ denſitate arborum immiſſorumque aliorum in alios ramorum, perſpici cœlum vix poſſet: ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis eſſet, adeo omnia contecta nebula, ut haud ſecus quam nocturno itinere impedirentur: tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatæ opinioni degreſſi inde detraxerunt. magis credo ne vanitas itineris ludibrio eſſet, quam quod diverſa inter ſe maria, monteſque, & amnes, ex uno loco conſpici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipſe, quo gravior ætate erat, difficultate viæ eſt. Duabus aris ibi Jovi & Scii ſacratis quum immolaſſet, qua triduo aſcenderat biduo eſt degreſſus, frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu ſimilia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in caſtris invenit: ubi ſumma penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte ſolitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum cauſſa quos habuerat ſecum, itinere inde ſimili fugæ in Dentheletas tranſcurrit. Socii erant: ſed propter inopiam haud ſecus quam hoſtium fines Macedones populati ſunt. rapiendo enim paſſim villas primum, dein quoſdam vicos etiam evaſtarunt, non ſine magno pudore regis; quum ſociorum voces, nequicquam Deos ſociales nomenque ſuum implorantes audiret. Frumento inde ſublato, in Mædicam regreſſus, urbem, quam Petram appellant, oppugnare eſt adortus. ipſe à campeſtri aditu caſtra poſuit. Perſeum filium cum modica manu circummiſit, ut à ſuperioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, quum terror undique inſtaret, obſidibus datis, in præſentia dediderunt ſeſe. Iidem, poſteaquam exercitus receſſit, obliti obſidum, relicta urbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus omni genere laboris ſine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude prætoris Didæ auctis in filium ſuſpicionibus, in Macedoniam rediit.

Cap. XXIII. Miſſus hic comes (ut ante dictum eſt) quum ſimplicitatem juvenis incauti, & ſuis haud immerito ſuccenſentis, aſſentando indignandoque & ipſe vicem ejus, captaret; in omnia ultro ſuam offerens operam, fide data arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui conſilio adjutor Deum beneficio oblatus videba-

venerunt. qui, ſuper cætera ſcelera, falſas etiam literas ſigno adulterino T. Quintii ſignatas reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis. *Si quid adoleſcens cupiditate regni prolapſus ſecum egiſſet, nihil eum adverſus ſuorum quemquam facturum: neque eum ſeſe eſſe, qui ullius impii conſilii auctor futurus videri poſſit.* Hæ literæ fidem Perſei criminibus fecerunt. Itaque Herodotus extemplo, diu excruciatus, ſine indicio rei ullius in tormentis moritur.

Cap. XXIV. Demetrium iterum ad patrem accuſavit Perſeus. fuga per Pæoniam præparata arguebatur, & corrupti quidam, ut comites itineris eſſent: maxime falſæ literæ T. Quintii urgebant. nihil tamen palam gravius pronunciatum de eo eſt, ut dolo potius interficeretur: nec id cura ipſius, ſed ne pœna ejus conſilia adverſus Romanos nudaret. Ab Theſſalonica Demetriadem ipſi quum iter eſſet; Aſterium Pæoniæ Demetrium mittit cum eodem comite Dida: Perſeum Amphipolin, ad obſides Thracum accipiendos. digredienti ab ſe Didæ mandata dediſſe dicitur, de filio occidendo. Sacrificium ab Dida ſeu inſtitutum, ſeu ſimulatum eſt. ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Aſterio Heracleam venit. in ea cœna dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo ſenſit. & mox coortis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepiſſet ſeſe, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ ſcelus incuſans, torquebatur. intromiſſi deinde Thyrſis quidam Stuberæus, & Berœæus Alexander, injectis tapetibus in caput fauceſque, ſpiritum intercluſerunt. Ita innoxius adoleſcens, quum in eo ne ſimplici quidem genere mortis contenti inimici fuiſſent, interficitur.

Cap. XXV. Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius Paullus, prorogato ex conſulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi primum in hoſtium finibus caſtra poſuit, letur Pæoniæ prætor, per cujus provinciam ſpem ceperat, elabi tuto poſſe. Hoc conſilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Literæ primum ad obſidentem Petram allatæ ſunt. inde Herodotus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in cuſtodiam eſt conjectus: & Demetrius diſſimulanter aſſervari juſſus. Hæc ſuper cætera triſtem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum & præſentia crimina· exſpectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miſerat, cenſebat. His anxius curis, quum aliquot menſes egiſſet, tandem legati, jam ante præmeditatis in Macedonia, quæ ab Roma renunciarent,

gati ad eum, per ſpeciem pacis petendæ, ſpeculatum venerunt. neganti Paullo, niſi cum deditis paciſci ſe pacem: non tam id recuſabant, quam tempore opus eſſe ajebant, ut generi agreſti hominum perſuaderetur. ad hoc decem dierum induciæ quum darentur, petierunt deinde, ne trans montes proximos caſtris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca ſuorum finium eſſe. Id ubi impetravere, poſt eos ipſos montes, unde averterant hoſtem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti caſtra Romanorum oppugnare ſimul omnibus portis aggreſſi ſunt. Summa vi totum unum diem oppugnarunt: ita ut ne efferendi quidem ſigna Romanis

manis ſpatium, nec ad explicandam aciem locus eſſet. Conferti in portis obſtando magis, quam pugnando caſtra tutabantur. Sub occaſum Solis quum receſſiſſent hoſtes, duos equites ad Cn. Bæbium proconſulem cum literis Piſas mittit, ut obſeſſo ſibi per inducias quamprimum ſubſidio veniret. Bæbius exercitum M. Pinario prætori eunti in Sardiniam tradiderat. cæterum & ſenatum literis certiorem fecit, obſideri à Liguribus L. Æmilium; & Marco Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, ſcripſit, ut, ſi videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Æmilium liberaret obſidione. Hæc ſera futura auxilia erant. Ligures poſtero die ad caſtra redeunt. Æmilius, quum & venturos ſciſſet, & educere in aciem potuiſſet, intra vallum ſuos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire à Piſis poſſit.

Cap. XXVI. Romæ magnam trepidationem literæ Bæbii fecerunt. eo majorem, quod paucos poſt dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romam quum veniſſet, ſpem ademit, eum, qui in Gallia eſſet, exercitum in Ligures traduci poſſe, quia bellum cum Iſtris eſſet prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. eo profectum Fabium, neque inde regredi bello inchoato poſſe. Una, & ea ipſa tardior, quam tempus poſtulabat, ſubſidii ſpes erat, ſi conſules maturaſſent in provinciam ire. id ut facerent, pro ſe quiſque Patrum vociferari. Conſules, niſi confecto delectu negare ſe ituros, nec ſuam ſegnitiem, ſed vim morbi in cauſſa eſſe, quo ſerius proficiſcerentur. non tamen potuerunt ſuſtinere conſenſum ſenatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conſcriptos haberent, diem edicerent, quo Piſas convenirent. permiſ-

cordiuſque oppugnabant: ad quatuor portas exercitum inſtruxit, ut ſigno dato ſimul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, præpoſito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta juſſit. ad dexteram principalem haſtatos legionis primæ inſtruxit: principes ex eadem legione in ſubſidiis poſuit. M. Servilius & L. Sulpicius tribuni militum his præpoſiti: tertia legio adverſus principalem ſiniſtram portam inſtructa eſt. id tantum mutatum: principes primi, & haſtati in ſubſidiis locati: Sex. Julius Cæſar & L. Aurelius Cotta, tribuni militum huic legioni præfecti ſunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quæſtoriam portam poſitus, duæ cohortes & triarii duarum legionum in præſidio caſtrorum manere juſſi. Omnes portas concionabundus ipſe imperator circumiit. & quibuſcumque irritamentis poterat, iras militum acuebat: nunc fraudem hoſtium incuſans, qui pace petita, induciis datis, per ipſum induciarum tempus contra jus gentium ad caſtra oppugnanda veniſſent: nunc quantus pudor eſſet, edocens, ab Liguribus, latronibus verius quam hoſtibus juſtis, Romanum exercitum obſideri. *Quo ore quiſquam veſtrum, ſi hinc alieno præſidio non veſtra virtute evaſeritis, occurret; non dico eis militibus, qui Annibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos noſtræ ætatis reges duceſque, vicerunt: ſed iis, qui hos ipſos Ligures, aliquoties pecorum modo fugientes, per ſaltus invios conſectati ceciderunt? Quod Hiſpani, quod Galli, quod Macedones Pœnive non audeant; Liguſtinus hoſtis vallum Romanum ſubit, obſidet ultro & oppugnat, quem ſcrutantes antea devios ſaltus, abditum, la-*

ſum, ut qua irent, protinus ſubitarios milites ſcriberent, ducerentque ſecum. Et prætoribus Q. Petillio & Q. Fabio imperatum eſt, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias ſcriberet, & omnes minores quinquaginta annis ſacramento rogaret: Fabio, ut ſociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati, C. Matienus, & C. Lucretius, naveſque iis ornatæ ſunt; Matienoque, cujus ad Gallicum ſinum provincia erat, imperatum, ut claſſem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram; ſi quo uſui eſſe L. Æmilio atque ejus exercitui poſſet.

Cap. XXVII. Æmilius, poſteaquam nihil uſquam auxilii oſtendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per ſe fortunam tentaret, priuſquam hoſtes venirent, qui jam ſegnius ſo-

tentem vix inveniebamus? Ad hæc & conſentiens reddebatur clamor, *nullam militum culpam eſſe; quibus nemo ad erumpendum ſignum dediſſet. Daret ſignum: intellecturum, eoſdem, qui antea fuerint, & Romanos & Ligures eſſe.*

Cap. XXVIII. Bina cis montes caſtra Ligurum erant. ex iis, primis diebus ſole orto, pariter omnes compoſiti & inſtructi procedebant, tum niſi exſatiati cibo vinoque arma non capiebant. diſperſi, inordinati exibant: ut quibus pro ſpe certum eſſet, hoſtes extra vallum ſigna non elaturos. Adverſus ita incompoſitos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in caſtris erant, calonum quoque & lixarum ſublato, ſimul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improviſa res fuit, ut perinde, ac ſi inſidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. fuga deinde effuſa, & fugientium paſſim cædes erat. Equitibus dato ſigno, ut conſcenderent equos, nec effugere quemquam ſinerent; in caſtra omnes trepida fuga compulſi ſunt: deinde ipſis exuti caſtris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occiſa: capta duo millia & quingenti. Triduo poſt Ligurum Ingaunorum omne nomen obſidibus datis in deditionem venit. gubernatores nautæque conquiſiti, qui prædatores fuiſſent navibus, atque omnes in cuſtodiam conjecti. Et à C. Matieno duumviro naves ejus generis in Liguſtina ora duæ ac triginta captæ ſunt. Hæc, qui nunciarent, literaſque ad ſenatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus, Romam miſſi: ſimulque peterent, ut L. Æmilio confecta provincia decedere, & deducere ſecum milites liceret atque dimittere. Utrumque permiſſum ab ſenatu, & ſupplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: juſſique prætores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius ſociis atque nomini Latino remittere delectum. & uti prætor urbanus conſulibus ſcriberet, ſenatum æquum cenſere, ſubitarios milites, tumultus cauſſa conſcriptos, primo quoque tempore dimitti.

Cap. XXIX. Colonia Graviſcæ eo anno deducta eſt in agrum Etruſcum, de Tarquinienſibus quondam captum. Quina jugera agri data. tresviri deduxerunt, C. Calpurnius Piſo, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Iſtra. Siccitate & inopia frugum inſignis annus fuit. Sex menſes nunquam pluiſſe, memoriæ proditum eſt. Eodem anno in agro L. Petillii ſcribæ ſub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ ſunt; operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Græciſque utraque arca inſcripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, ſepultum eſſe: in altera, libros Numæ Pompilii ineſſe. Eas arcas quum ex amicorum ſententia dominus aperuiſſet; quæ titulum ſepulti regis habuerat, inanis inventa, ſi-

Q. Petillius prætor urbanus, ſtudioſus legendi eos libros à L. Petillio ſumpſit. & erat familiaris uſus, quod ſcribam eum quæſtor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum ſummis, quum animadvertiſſet pleraque diſſolvendarum religionum eſſe, L. Petillio dixit, *Seſe eos libros in ignem conjecturum eſſe. prius quam id faceret, ſe ei permittere uti. ſi quod ſeu jus, ſeu auxilium ſe habere ad eos libros repetendos exiſtimaret, experiretur: id integra ſua gratia eum facturum.* Scriba ad tribunos plebis adit. ab tribunis ad ſenatum res eſt rejecta. Prætor ſe jusjurandum dare paratum eſſe ajebat, libros eos legi ſervarique non oportere. Senatus cenſuit, *Satis habendum, quod prætor jusjurandum polliceretur, libros primo quoque tempore in comitio cremandos eſſe. pretium pro libris, quantum Q. Petillio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino eſſe ſolvendum.* id ſcriba non accepit. libri in comitio, igne à victimariis facto, in conſpectu populi cremati ſunt.

Cap. XXX. Magnum bellum ea æſtate coortum in Hiſpania citeriore. ad quinque & triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. is, quia armare juventutem Celtiberos audierat, & ipſe, quanta poterat, à ſociis auxilia contraxerat; ſed nequaquam numero militum hoſtem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & caſtra locavit ad oppidum Eburam, modico præſidio in urbe poſito. Paucis poſt diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, ſub colle poſuerunt caſtra. quos ubi adeſſe prætor Romanus ſenſit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis ſociorum equitum ad caſtra hoſtium ſpeculatum miſit; quam proxime ſuccedere ad vallum juſſum, ut viſeret, quanta eſſent: pugna abſtineret, reciperetque ſeſe, ſi hoſtium equitatum exeuntem vidiſſet. Ita, ut præceptum erat, fecit. per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ oſtenderentur: dein ſubducene ullo veſtigio corporis humani, aut ullius rei; per tabem tot annorum omnibus abſumptis. In altera duo faſces candelis involuti, ſeptenos habuere libros, non integros modo, ſed recentiſſima ſpecie. Septem Latini de jure Pontificio erant: ſeptem Græci de diſciplina ſapientiæ, quæ illius ætatis eſſe potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagoricos fuiſſe: vulgatæ opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuiſſe Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re præſenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus quum vulgarentur,

rentur, ubi equitatus hoſtium caſtris procurriſſet. Poſtremo & Celtiberi omnibus ſimul peditum equitumque copiis caſtris egreſſi, acie directa medio ferme ſpacio inter bina caſtra conſtiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnæ. Ibi ſtetere Hiſpani hoſtem exſpectantes. Romanus intra vallum ſuos continuit per quatriduum continuum, & illi eodem loco aciem inſtructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. Inde quievere in caſtris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat: equites tantum in ſtationem egrediebantur, ut parati eſſent, ſi quid ab hoſte moveretur. pone caſtra utrique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

Cap. XXXI. Prætor Romanus, ubi ſatis tot dierum quiete credidit ſpem factam hoſti, nihil ſe priorem moturum: L. Acilium cum ala ſiniſtra: & ſex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hoſtibus erat: Inde ubi clamorem audiſſet, decurrere ad caſtra eorum. nocte profecti ſunt, ne poſſent conſpici. Flaccus luce prima C. Scribonium præfectum ſocium ad vallum hoſtium cum equitibus extraordinariis ſiniſtræ alæ mittit. quos, ubi & propius accedere, & plures, quam ſoliti erant, Celtiberi conſpexerunt, omnis equitatus effunditur caſtris: ſimul & peditibus ſignum ad exeundum datur. Scribonius, uti præceptum erat, ubi primum fremitum equeſtrium audivit, avertit equos, & caſtra repetit. eo effuſius ſequi hoſtes. primo equites, mox & peditum acies aderat, haud dubia ſpe, caſtra eo die ſe oppugnaturos. quingentos paſſus non plus à vallo aberant. Itaque ubi Flaccus ſatis abſtractos eos à præſidio caſtrorum ſuorum ratus eſt, intra vallum exercitu inſtructo, tribus partibus ſimul erumpit: clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum ſublato, ſed etiam, ut qui in montibus erant, exaudirent. nec morati ſunt, quin decurrerent, ſicut imperatum erat, ad caſtra: ubi quingentorum armatorum, non amplius, relictum erat præſidium. quos quum & paucitas ſua, & multitudo hoſtium, & improviſa res terruiſſet, prope ſine certamine capiuntur caſtra. caſtris, quæ pars maxime à pugnantibus conſpici poterat, injecit Acilius ignem.

Cap. XXXII. Poſtremi Celtibe-

omnes paſſim partes capeſſunt fugam. Equites bipartito in eos emiſſi, magnam cædem edidere. ad viginti tria millia hoſtium eo die cæſa: capta quatuor millia, & octingenti cum equis plus quingentis: & ſigna militaria nonaginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, ſocium Latini nominis ſeptingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Prætor in caſtra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in caſtris ab ſe captis juſſus. poſtero die ſpolia de hoſtibus lecta: & pro concione donati, quorum virtus inſignis fuerat.

Cap. XXXIII. Sauciis deinde in oppidum Eburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. ea urbs circumſeſſa quum à Celtiberis auxilia arceſſiſſet, morantibus iis, non quia ipſi cunctati ſunt, ſed quia profectos à domo inexplicabiles continuis imbribus viæ & inflati amnes tenebant, deſperato auxilio ſuorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempeſtatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erant, deditionis ignari, quum tandem ſuperatis, ubi primum remiſerunt imbres, amnibus, Contrebiam veniſſent: poſteaquam caſtra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem tranſlata rati, aut receſſiſſe hoſtes, per negligentiam effuſi, ad oppidum acceſſerunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, & incompoſitos adorti fuderunt. Quæ res ad reſiſtendum eos, & ad capeſſendam pugnam, impediit, quod non uno agmine nec ad ſigna frequentes veniebant; eadem magnæ parti ad fugam ſaluti fuit.

rorum, qui in acie erant, primi flammam conſpexere. deinde per totam aciem vulgatum eſt, caſtra amiſſa eſſe, & tum, cum maxime, ardere: unde illis terror, inde Romanis animus crevit. jam clamor ſuorum vincentium accidebat, jam ardentia hoſtium caſtra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati ſunt. cæterum poſteaquam receptus pulſis nullus erat, nec uſquam, niſi in certamine, ſpes; pertinacius de integro capeſſunt pugnam. Acie media urgebantur acriter à quinta legione. adverſus lævum cornu, in quo ſui generis provincialia auxilia inſtruxiſſe Romanos cernebant, cum majore fiducia intulerunt ſigna. Jam prope erat, ut ſiniſtrum cornu pelleretur Romanis, ni ſeptima legio ſucceſſiſſet: ſimul ab oppido Ebura, qui in præſidio relicti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæſi Celtiberi. qui ſupererant in Sparſi enim toto paſſim campo ſe diffuderunt: nec uſquam confertos eos hoſtis circumvenit. tamen ad duodecim millia ſunt cæſa: capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, ſigna militaria ſexaginta duo. Qui palati è fuga domum ſe recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ, & ſuam cladem narrando averterunt. extemplo in vicos caſtellaque ſua omnes dilapſi. Flaccus à Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa caſtella oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

Cap XXXIV. Hæc in citeriore Hiſpania eo anno geſta. Et in ulteriore Manlius prætor ſecunda aliquot prælia cum Luſitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum eſt deducta. tria millia peditum, quinquagena jugera, centuriones centena; centena quadraaragena equites acceperunt. treſviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ ſunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam, dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir. (vota erat ab conſule L. Porcio, Liguſtino bello.) altera in foro olitorio Pietatis. eam ædem dedicavit Manius Acilius Glabrio duumvir: ſtatuamque auratam, quæ prima omnium in Italia ſtatua aurata eſt, patri Glabrioni poſuit. Is erat, qui ipſe eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet: locaveratque idem ex ſenatuſconſulto. Per eoſdem dies, quibus hæ ædes dedicatæ ſunt, L. Æmilius Paullus proconſul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Tranſtulit coronas aureas quinque & viginti. nec præterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. æris trecenos militibus diviſit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum; pacem perpetuam orantes: ita in animum induxiſſe Ligurum gentem, nulla umquam arma, niſi imperata à populo Romano, ſumere. Reſponſum à Q. Fabio prætore eſt Liguribus juſſu ſenatus, *Orationem eam non novam Liguribus eſſe: mens vero ut nova & orationi conveniens eſſet, ipſorum id plurimum referre. Ad conſules irent, &, quæ ab iis imperata eſſent, facerent. nulli alii, quam conſulibus ſenatum crediturum eſſe, ſincera fide in pace Ligures eſſe.* Pax in Liguribus fuit. In Corſica pugnatum eſt cum Corſis. ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit. qua clade compulſi obſides dederunt, & ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus: & cum Ilien- introducti, qui ex Hiſpania citeriore venerant à Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, & duo Tribuni militum, T. Mænius, & L. Terentius Maſſa. Hi quum duo ſecunda prælia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nunciaſſent; nec ſtipendio, quod mitti ſoleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus eſſe; petierunt ab ſenatu primum, *ut ob res proſpere geſtas Diis immortalibus honos haberetur. deinde, ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportari inde exercitum, cujus forti opera & ipſe & multi ante eum prætores uſi eſſent, liceret. quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope neceſſarium eſſet. Ita enim obſtinatos eſſe milites, ut non ultra retineri poſſe in provincia viderentur, injuſſuque abituri inde eſſent, ſi non dimitterentur: aut in pernicioſam, ſi quis impenſe retineret, ſeditionem exarſuri.* Conſulibus ambobus provinciam Ligures eſſe ſenatus juſſit. Prætores inde ſortiti ſunt. A. Hoſtilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit; P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hiſpanias ſortiti, L. Poſtumius ulteriorem, Tib. Sempronius citeriorem. Is quia ſucceſſurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia ſpoliaretur, *Quæro*, Inquit, *de te L. Minuci, quum confectam provinciam nuncies, exiſtimes ne Celtiberos perpetuo in fide manſuros ita ut ſine exercitu ea provincia obtineri poſſit? Si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut affirmare nobis potes, & habendum illic utique exercitum cenſes; utrum tandem auctor ſenatui ſis ſupplementum in Hiſpaniam mittendi? ut ii modo, quibus emerita ſtipendia ſint, milites dimittantur: veteribus militibus tyrones immiſceantur? An deductis* ſibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, ſecunda prælia facta. Carthaginienſibus eodem anno centum obſides redditi, pacemque cum iis populus Romanus, non ab ſe tantum, ſed ab rege etiam Maſiniſſa præſtitit: qui tum præſidio armato agrum, qui in controverſia erat, obtinebat.

Cap. XXXV. Ocioſam provinciam conſules habuerunt. M. Bæbius, comitiorum cauſſa Romam revocatus, conſules creavit, A. Poſtumium Albinum Luſcum, & C. Calpurnium Piſonem. Prætores exinde facti, Ti. Sempronius Gracchus, L. Poſtumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Tib. Minucius Molliculus, A. Hoſtilius Mancinus, C. Mænius. Ii omnes magiſtratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Poſtumius Albinus, & C. Calpurnius Piſo conſules fuerunt, ab A. Poſtumio conſule in ſenatum *de provincia veteribus legionibus novas conſcribendi & mittendi: quum contemptum tyrocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum poſſit? Dictu quam re facilius ſit, provinciam ingenio ferocem, rebellatricem confeciſſe. Paucæ civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemque venerunt, ulteriores in armis ſunt. quæ cum ita ſint, ego jam hinc prædico, Patres Conſcripti, me exercitu eo, qui nunc eſt, rempublicam adminiſtraturum: ſi deducat ſecum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula electurum, neque novum militem ferociſſimo hoſti objecturum.*

Cap. XXXVI. Legatus ad ea, quæ interrogatus erat, reſpondit: *Neque ſe, neque quemquam alium divinare poſſe, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri eſſent. Itaque negare non poſſe, quin* *rectius ſit, etiam ad pacatos barbaros, nondum ſatis aſſuetos imperio, exercitum mitti. novo autem, an vetere exercitu opus ſit: ejus eſſe dicere, qui ſcire poſſit, qua fide Celtiberi in pace manſuri ſint: ſimul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, ſi diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter ſe loquantur, aut ſucclamationibus apud concionantem imperatorem ſignificent, quid ſentiant, conjectandum ſit; palam vociferatos eſſe, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos eſſe.* Diſceptationem inter prætorem legatumque conſulum relatio interrupit: qui ſuas ornari provincias, priuſquam de prætoris exercitu ageretur, æquum cenſebant. Novus omnis exercitus conſulibus eſt decretus: binæ legiones Romanæ cum ſuo equitatu, & ſocium Latini nominis, quantus ſemper numerus, quindecim millia peditum, & octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum eſt. P. Cornelio & M. Bæbio prorogatum imperium: juſſique provincias obtinere, donec conſules veniſſent. tum imperatum, ut dimiſſo, quem haberent, exercitu, reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum eſt. novam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis conſules ſcribere juſſi: & mille præterea peditum civium Romanorum, quinquaginta equites: & ſociis è nomine Latino imperare ſeptem millia peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hiſpaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permiſſum, ut qui milites ante Sp. Poſtumium, & Q. Marcium conſules, cives Romani ſociive in Hiſpaniam tranſportati eſſent, & præterea, ſupplemento adducto, quot amplius duabus legio- multique alii omnium ordinum illuſtres viri: poſtremo, prodigii loco ea clades haberi cœpta eſt. C. Servilius pontifex maximus, piacula iræ Deum conquirere juſſus, decemviri libros inſpicere, conſul Apollini, Æſculapio, Saluti, dona vovere, & dare ſigna inaurata, quæ vovit deditque. Decemviri ſupplicationem in biduum valetudinis cauſſà, in urbe, & per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis omnes coronati, & lauream in manu tenentes ſupplicaverunt. Fraudis quoque humanæ inſinuaverat ſuſpicio animis: & veneficii quæſtio ex ſenatus conſulto, quod in urbe propiuſve urbem decem millibus paſſuum eſſet commiſſum, C. Claudio prætori, qui in locum Ti. Minucii erat ſuffectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Mænio, priuſquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suſpecta conſulis erat mors maxime. necatus à Quarta Hoſtilia uxore dicebatur. ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici conſul eſt declaratus; aliquanto magis infamis mors Piſonis cœpit eſſe; & teſtes exiſtebant, qui poſt declaratos conſules, Albinum & Piſonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulſam, & exprobratum ei à matre dicerent, quod jam ei tertium negatus conſulatus petenti eſſet: & adjeciſſe, pararet ſe ad petendum: intra duos menſes effecturam, ut conſul fieret. Inter multa alia teſtimonia ad cauſſam pertinentia, hæc quoque vox nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hoſtilia damnaretur. Veris principio hujus, dum conſules novos delectus Romæ tenet; mors deinde alterius; & creandi comitia conſulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt; interim P. Cornelius, & M. Bæbius, qui in conſulatu nil memorabile geſſerant; in Apuanos Ligunibus, quam decem millia, & quadringenti pedites, ſexcenti equites eſſent; & ſocium Latini nominis duodecim millia, ſexcenti equites, quorum forti opera duobus adverſus Celtiberos præliis uſus Q. Fulvius eſſet; eos, ſi videretur, ſecum deportaret. Et ſupplicationes decretæ, quod is proſpere rempublicam geſſiſſet: & cæteri prætores in provincias miſſi. Q. Fabio Butconi prorogatum in Gallia imperium eſt. Octo legiones, præter exercitum veterem, qui in Liguribus in ſpe propinqua miſſionis erat, eo anno eſſe placuit. & is ipſe exercitus ægre explebatur propter peſtilentiam, quæ jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vaſtabat.

Cap. XXXVII. Prætor Ti. Minucius, & haud ita multo poſt Conſul C. Calpurnius moritur, multes exercitum induxerunt.

Cap. XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam conſulum non exſpectaſſent bellum, improviſo oppreſſi; ad duodecim millia hominum dediderunt ſe. Eos, conſulto per literas prius ſenatu, deducere ex montibus in agros campeſtres procul ab domo, ne reditus ſpes eſſet, Cornelius & Bæbius ſtatuerunt: nullum alium ante finem rati fore Liguſtini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Tauralinorum * * * * traducere Ligures Apuanos vellent; edixerunt, Ligures ab Anido montibus deſcendere cum liberis conjugibuſque: ſua omnia ſecum portarent. Ligures ſæpe per legatos deprecati, ne Penates, ſedem in qua geniti eſſent, ſepulchra majorum, cogerentur relinquere, arma, obſides pollicebantur.

tur. poſteaquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti ſunt publico ſumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum fœminis pueriſque. argenti data centum & quinquaginta millia ſeſtertium, unde in novas ædes compararent quæ opus eſſent. agro dividendo dandoque, iidem, qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpoſiti. poſtulantibus tamen ipſis, quinqueviri ab ſenatu dati, quorum ex conſilio agerent. Tranſacta re, quum veterem exercitum Romam deduxiſſent, triumphus ab ſenatu eſt decretus. Hi omnium primi nullo bello geſto triumpharunt. tantum hoſtes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat.

Cap. XXXIX. Eodem anno in Hiſpania Fulvius Flaccus proprætor, quia ſucceſſor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non venerant, inſtitit vaſtare. qua re irritavit magis, quam conterruit animos barbarorum: & clam comparatis copiis ſaltum Manlianum, per quem tranſiturum exercitum Romanum ſatis ſciebant, obſederunt. In Hiſpaniam ulteriorem eunti L. Poſtumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. ibi dimitti veteranos, ſupplementaque diſtribuere, & ordinare omnem exercitum ſeſe velle: dies quoque, & ea propinqua edita Flacco eſt, qua ſucceſſor eſſet venturus. Hæc nova allata res, omiſtis quæ agere inſtituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia quum coëgiſſet; barbari, cauſſæ ignari, ſuam defectionem, & clam comparata arma ſenſiſſe eum, & pertimuiſſe rati, eo ferocius ſaltum inſederunt. Ubi eum ſaltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus ſimul exorti hoſtes Romanos invaſerunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus in agmine per centu-

ſe hoſtes, & in partibus extremis jam pugnabatur. deinde acies concurrerunt.

Cap. XL. Atrox ubique prælium, ſed varia fortuna erat. egregie legiones, nec ſegnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab ſimili armatura. meliora aliquantum militum genere urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie, & ſignis collatis ſe non eſſe pares legionibus ſenſerunt, cuneo impreſſionem fecerunt. quo tantum valent genere pugnæ, ut, quacumque parte perculere impetu ſuo, ſuſtineri nequeant. tunc quoque turbatæ legiones ſunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conſpexit, equo advehitur ad legionarios equites: &, *Ecquid auxilii in vobis eſt? Actum jam de hoc exercitu erit?* quum undique acclamaſſent, quin ederet quid fieri velit, non ſegniter imperium exſecuturos: *Duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hoſtium, quo noſtros urgent. Id cum majore vi equorum facietis, ſi effrenatos in eos equos immittitis:* quod ſæpe Romanos equites cum magna laude feciſſe ſua, memoriæ proditum eſt. Dicto paruerunt, detractiſque frænis bis ultro citroque cum magna ſtrage hoſtium infractis omnibus haſtis tranſcurrerunt. Diſſipato cuneo, in quo omnis ſpes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omiſſa pugna locum fugæ circumſpicere. Et alarii equites, poſtquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, & ipſi virtute eorum accenſi, ſine ullius imperio, in perturbatos jam hoſtes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, & imperator Romanus averſos hoſtes contemplatus, ædem Fortunæ Equeſtri, Jovique optimo maximo ludos vovit: cæduntur Celtiberi per totum ſaltum diſſipati fuga. Decem & ſeptem millia hoſtium cæſa eo die traduntur: vivi capti plus tria millia, ducentis ſeptuaginta ſeptem cum ſignis militaribus: equis prope mille centum. Nullis caſtris eo die victor riones ſtare omnes ſuo quemque loco, & arma expedire jubendo, ſedavit: & ſarcinis jumentiſque in unum locum coactis, copias omnes partim ipſe partim per legatos tribunoſque militum, ut tempus & locus poſtulabat, ſine ulla trepidatione inſtruxit; cum his deditis rem eſſe admonens. *Scelus & perfidiam illis, non virtutem nec animum acceſſiſſe. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos ſibi feciſſe: cruentos ex recenti cæde hoſtium gladios, & manantia ſanguine ſpolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. invehebant

exercitus manſit: victoria non ſine jactura militum fuit. quadringenti ſeptuaginta duo milites Romani, ſocium ac Latini nominis mille decem & novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem eſt perductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam proceſſit: gratulatuſque eſt, quod rempublicam egregie geſſiſſet. cum ſumma concordia, quos dimitterent, quoſque retinerent milites, compoſuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves impoſitis, Remam eſt profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. conſules ambo in Ligures exercitus induxerunt, diverſis partibus.

Cap. XLI. Poſtumius prima & tertia legione Baliſtam Suiſmontiumque montes obſedit. & premendo præſidiis anguſtos ſaltus eorum, commeatus intercluſit: inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius ſecunda & quarta legione adortus à Piſis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad ſeptem millia hominum in naves impoſitos, præter oram Etruſci maris Neapolin tranſmiſit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus eſt. Montanorum Ligurum ab A. Poſtumio vineæ cæſæ, frumentaque deuſta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Poſtumius ad viſendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum proceſſit. Priuſquam hi conſules venirent ad exercitum, qui Piſas indictus erat, præerant A. Poſtumius, & frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. ſecundæ legionis Fulvius tribunus militum erat, is menſibus ſuis dimiſit legionem. jurejurando adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæſtores eſſe delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Poſtumio nunciatum eſt, cum equitibus expeditis ſecutus dimiſſos, quos eorum potuit aſſequi, deduxit caſtigatos Piſas. de cæteris conſulem certiorem fecit. Eo referente Senatuſconſultum factum eſt, ut M. Fulvius in Hiſpaniam relegaretur ultra novam Carthaginem, Literæque ei datæ ſunt à conſule ad P. Manlium in Hiſpaniam ulteriorem deferendæ. Milites juſſi ad ſigna redire. cauſſa ignominiæ, uti ſemeſtre ſtipendium in eum annum eſſet ei legioni, decretum. qui miles ad exercitum non rediſſet, cum ipſum bonaque ejus vendere conſul juſſus.

Cap. XLII. Eodem anno L. Dunius adjecit, multis civibus Romanis & ſociis Latini nominis injurias factas in regno ejus. & cives Romanos dici Corcyræ retineri. Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium prætorem cognoſcere: neque ante Gentio regi legatiſve ejus reſponſum reddi. Inter multos alios, quos peſtilentia ejus anni abſumpſit, ſacerdotes quoque aliquot mortui ſunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus eſt. In ejus locum ſuffectus eſt Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hiſpania redierat, triumvir epulo, Q. Fulvius M.F. in locum ejus triumvir cooptatus. tum prætextatus erat. De rege ſacrificio ſufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit, & L. Cornelium Dolabellam. duumvirum navalem, quem ut inauguraret pontifex, magiſtratu ſeſe abdicare jubebat. recuſantique id facere, ob eam rem mulcta duumviro dicta à pontifice, deque ea quum provocaſſet, certatum ad populum. quum plures jam tribus intro vocatæ, dicto eſſe audientem pontifici duum virum juberent; mulctamque remitti, ſi magiſtratu ſe abdicaſſet; ultimum de cœlo, quod comitia turbaret, intervenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ. P. Clœlium Siculum inaugurarunt: qui ſecundo loco inauguratus erat. Exitu anni, & C. Servilius Geminus pontifex maximus deceſſit: idem decemvir ſacrorum fuit. pontifex in locum ejus à collegio cooptatus eſt Q. Fulvius Flaccus. At pontifex maximus M. Æmilius Lepidus, quum multi clari viri petiſſent, & decemvir ſacrorum Q. Marcius Philippus in ejuſdem locum eſt cooptatus. Et augur Sp. Poſtumius Albinus deceſſit. in locum ejus P. Scipionem filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permiſſum, ut publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi jus eſſet.

Cap. XLIII. Piſanis agrum polronius, qui prætor anno ſuperiore ex Illyrico cum decem navibus Brunduſium redierat; inde in portu relictis navibus quum veniſſet Romam, inter exponendas res, quas ibi geſſiſſet, haud dubie in Regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi cauſam avertit. ex regno ejus omnes naves eſſe, quæ ſuperi maris oram depopulatæ eſſent. De his rebus legatos miſiſſe, nec conveniendi regis poteſtatem factam. Venerant Romam legati à Gentio, qui, quo tempore Romani conveniendi Regis cauſſa veniſſent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuiſſe regni dicerent. Petere Gentium à ſenatu, ne crederent confictis criminibus in ſe, quæ inimici detuliſſent. ad ea Duro-

licentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab ſenatu actæ. triumviri creati ad eam rem, Q. Fabius Buteo, M. & P. Popilii Lænates. à C. Mænio prætore (cui provincia Sardinia quum eveniſſet, additum erat, ut quæreret de veneficiis longius ab urbe decem millibus paſſuum) literæ allatæ, *Se jam tria millia hominum damnaſſe, & creſcere ſibi quæſtionem indiciis. aut eam ſibi eſſe deferendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hiſpania rediit Romam cum magna fama geſtarum rerum, qui, quum extra urbem triumphi cauſſa eſſet, conſul eſt creatus cum L. Manlio Acidino; & poſt paucos dies cum militibus, quos ſecum duxerat, triumphans urbem eſt invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: præterea auri pondo triginta unum; & ſignati Oſcenſis nummum centum ſeptuaginta tria millia ducentos. Militibus de præda quinquagenos denarios dedit. duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem ſociis Latini nominis: & ſtipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata eſt ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magiſtratum peterent caperentque. inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur.

Cap. XLIV. Prætores quatuor poſt multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos jubebat creari. hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. & P. Mucii Q. F. Scævolæ. Q. Fulvio, & L. Manlio conſulibus eadem provincia, quæ ſuperioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium, ſociorum decretæ. In Hiſpaniis duabus Ti. Sempronio & L. Poſtumio cum iiſdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium eſt. & in ſupplementum conſules ſcribere juſſi ad tria millia peditum Romanorum trecentos equites. quinque millia ſociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mucius Scævola urbanam ſortitus provinciam eſt: & ut idem quæreret de veneficiis in urbe, & propius urbem decem millia paſſuum. Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius Lævinus Sardiniam. Q. Fulvius conſul prius quam ullam rem publicam ageret, liberare & ſe & rempublicam religione votis ſolvendis dixit velle. voviſſe, quo die poſtremum cum Celtiberis pugnaſſet, ludos Jovi optimo maximo, & ædem Equeſtri Fortunæ ſeſe facturum: in eam rem ſibi pecuniam collatam eſſe ab Hiſpanis. Ludi decreti, & ut duumviri ad ædem locandam crearentur. de pecunia finitur, *Ne major cauſſa ludorum conſumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori poſt Ætolicum bellum ludos facienti decreta eſſet: neve quid ad eos ludos arceſſeret, co-*

turbavit: inſtaurataque ſunt ex decreto pontificum. Eadem tempeſtas & in Capitolio aliquot ſigna conſtravit, fulminibuſque complura loca deformavit; ædem Jovis Tarracinæ, ædem albam Capuæ, portamque Romanam: muri pinnæ aliquot locis decuſſæ erant. Hæc inter prodigia, nunciatum & ab Reate, *tripedem natum mulum*. Ob ea decemviri juſſi adire libros edidere, quibus Diis, & quot hoſtiis ſacrificaretur: & ob fulminibus complura loca deformata, ad ædem Jovis ut ſupplicatio diem unum eſſet. Ludi deinde votivi Q. Fulvii conſulis per dies decem magno apparatu facti. Cenſorum inde comitia habita: creati, M. Æmilius Lepidus pontifex maximus, & M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant; ſæpe multis in ſenatu, & ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus eſt, cenſores in campo ad aram Martis ſellis curulibus conſederunt; quo repente principes ſenatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

Cap. XLVI. *Non obliti ſumus, cenſores, vos paulo ante ab univerſo populo Romano moribus noſtris præpoſitos eſſe: & nos à vobis & admoneri & regi, non vos à nobis debere. indicandum tamen eſt, quid omneis bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos quum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, ſi revocemur in ſuffragium, velimus vobis prælatum eſſe. ambo quum ſimul aſpicimus, non poſſumus non vereri, ne male comparati ſitis, nec tantum reipublicæ proſit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam quod alter alteri diſplicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipſis graves & atroces geritis: quæ, periculum eſt, ne ex hac die nobis & reipublicæ, quam vobis graviores fiant. De quibus cauſſis hoc timeamus, multa ſuccurrunt quæ dicerentur; niſi forte implacabiles veſtræ iræ implicaverint animos ve-*

geret, acciperet, faceret, adverſus id Senatuſconſultum, quod L. Æmilio, Cn. Bæbio conſulibus de ludis factum eſſet. Decreverat id ſenatus propter effuſos ſumptus factos in ludos Ti. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ ac ſociis Latini nominis, ſed etiam provinciis externis fuerant.

Cap. XLV. Hiems eo anno nive ſæva & omni tempeſtatum genere fuit: arbores, quæ obnoxiæ frigoribus ſunt, deuſſerat cunctas: & ea tum aliquanto quam alias longior fuit. itaque Latinas mox ſubito coorta & intolerabilis tempeſtas in monte

ſtros. Itas ut hodie, ut in iſto templo finiatis ſimultates, quæſumus vos univerſi; & quos conjunxit ſuffragiis ſuis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiæ conjungi à nobis ſinatis. Uno animo, uno conſilio legatis ſenatum. equites recenſeatis, agatis cenſum, luſtrum condatis. quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis: Ut ea res mihi collegæque meo bene & feliciter eveniat, id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire: efficiatiſque, ut quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus, in cujus urbis medio foro acie *hoſtes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo ſimultates, ſed bella quoque finiuntur. ex infeſtis hoſtibus plerumque ſocii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani diruta Alba Romam traducti ſunt: Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortaleis, inimicitias mortaleis debere eſſe.* Fremitus ortus cum aſſenſu: deinde univerſorum voces idem petentium confuſæ in unum, orationem interpellarunt. Inde Æmilius queſtus quum alia, tum bis à M. Fulvio ſe certo conſulatu dejectum Fulvius contra queri, ſe ab eo ſemper laceſſitum, & in probrum ſuum ſponſionem factam: tamen ambo ſignificare, ſi alter vellet, ſe in poteſtate tot principum civitatis futuros. Omnibus inſtantibus qui aderant, dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium. Deinde, collaudantibus cunctis, deducti ſunt in Capitolium. & cura ſuper tali re principum, & facilitas cenſorum egregie comprobata ab ſenatu, & laudata eſt. Cenſoribus deinde poſtulantibus, ut pecuniæ ſumma ſibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur; vectigal annuum decretum eſt.

Cap. XLVII. Eodem anno in Hiſpania L. Poſtumius & Ti. Sempronius proprætores comparaverunt ita inter ſe, ut in Vacceos per Luſitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reverteretur. Gracchus, quod majus ibi bellum eſſet, in ultima Celtiberiæ penetravit. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviſo aggreſſus. acceptis deinde obſidibus, præſidioque impoſito, caſtella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. ubi quum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum ſer-

eſſe: tribuniſque militum imperat, ut ornari omneis copias peditum equitumque, & decurrere jubeant armatas. Ab hoc ſpectaculo legati miſſi deterruerunt ſuos, ab auxilio circumſeſſæ urbi ferendo. Oppidani quum ignes nocte turribus nequicquam (quod ſignum convenerat) ſuſtuliſſent, deſtituti ab unica ſpe auxilii, in deditionem venerunt. ſeſtertium quater & vicies ab iis eſt exactum; quadraginta nobiliſſimi equites: nec obſidum nomine (nam militare juſſi ſunt) & tamen reipſa ut pignus fidei eſſent.

Cap. XLVIII. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi caſtra Celtiberorum erant, à quibus venerant nuper legati. eos quum per aliquot dies armaturam levem immittendo in ſtationes laceſſiſſet parvis prœliis, indies majora certamina ſerebat, ut omnes extra munitiones eliceret. ubi quod petebatur, ſenſit effectum, auxiliorum præfectis imperat, ut contracto certamine, tanquam multitudine ſuperarentur, repente tergis datis ad caſtra effuſe fugerent: ipſe intra vallum ad omneis portas inſtruxit copias. Haud multum temporis interceſſit, quum ex compoſito refugientium ſuorum agmen, poſt effuſe ſequentes barbaros conſpexit. Inſtructam ad hoc ipſum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut ſuos refugere in caſtra libero introitu ſineret, clamore ſublato ſimul omnibus portis erupit. Non ſuſtinuere impetum necopinatum hoſtes. qui ad caſtra oppugnanda venerant, ne ſua quidem tueri potuerunt. nam extemplo fuſi, fugati, mox intra vallum paventes compulſi. poſtremo exuuntur caſtris. Eo die novem millia hoſtium cæſa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim: ſigna militaria triginta ſeptem. de exercitu Romano centum novem cecidemo antiquæ ſimplicitatis fuit; non diſſimulantium bellaturos, ſi vires eſſent. Perierunt enim, ut ſibi in caſtra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. ſi non impetraſſent, tum ſeparatim eos ab illis ſe conſulturos. permittente Graccho ierunt, & poſt paucis diebus allos decem legatos ſecum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt à prætore, quam ut bibere ſibi juberet dari. Epotis primis poculis, iterum popoſcerunt; magno riſu circumſtantium, in tam rudibus & moris omnis ignaris ingeniis. tum maximus natu ex iis: *Miſſi ſumus*, inquit, *à gente noſtra, qui ſciſcitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus. *Exercitu ſe egregio fidentem veniſſe*, reſpondit, *quem ſi ipſi viſere velint, quo certiora ad ſuos referant, poteſtatem ſe eis facturum*

runt.

Cap. X L I X. Ab hoc prælio Gracchus duxit ad populandum Celtiberiam legiones; & quum ferret paſſim cuncta atque ageret, populique alii voluntate; alii metu jugum acciperent; centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit. præda potitus ingenti eſt. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare inſtitit. Oppidani primum impetum hoſtium ſuſtinuerunt: deinde, quum jam non armis modo, ſed etiam operibus oppugnarentur, diffiſi præſidio urbis, in arcem univerſi conceſſerunt: poſtremo & inde, præmiſſis oratoribus, in ditionem ſe ſuaque omnia Romanis permiſerunt. Magna inde præda facta eſt. multi captivi nobiles in poteſtatem venerunt; inter quos & Turri filii duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentiſſimus

ſimus omnium Hiſpanorum. Audita ſuorum clade, miſſis qui fidem venienti in caſtra ad Gracchum peterent, venit. & primum quæſivit ab eo, ne ſibi liceret ac ſuis vivere; quum prætor victurum reſpondiſſet; quæſivit iterum, *ſi cum Romanis militare liceret?* id quoque Graccho permittente; Sequar, inquit, vos adverſus veteres ſocios meos, quoniam illos ad me * propiunt ſuſpicere. Secutus eſt inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

Cap. L. Ergavia inde nobilis & potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum *haud cum fide factam*, quidam auctores ſunt. *è qua regione abduxiſſet legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum poſtea prælio ad montem Caunum cum Celtiberis à prima luce ad ſextam horam diei ſignis collatis pugnaſſe: multos utrimque cecidiſſe: nec aliud magnopere victores fuiſſe Romanos; niſi quod poſtero die manentes intra vallum prælio laceſſierint. Spolia per totum diem legiſſe; tertio die prælio majore iterum pugnatum; & tunc demum haud dubie victos Celtiberos: caſtraque eorum capta & direpta eſſe. Viginti duo millia hoſtium eo die eſſe cæſa: plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & ſigna militaria ſeptuaginta duo. inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide, Celtiberos feciſſe.* Eadem æſtate & L. Poſtumium in Hiſpania ulteriore bis cum Vacceis egregie pugnaſſe ſcribunt. ad triginta & quinque millia hominum occidiſſe, & caſtra oppugnaſſe. Propius vero eſt, ſerius in provinciam perveniſſe, quam ut ea æſtate potuerit res gerere.

Cap. LI. Cenſores fideli concordia ſenatum legerunt, princeps electus eſt ipſe cenſor M. Æmilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de ſenatu. retinuit quoſdam Lepidus à

nis; quas vendidit in privatum: & forum & porticum extra portam Trigeminam, & aliam poſt navalia, & ad fanum Herculis, & poſt Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. Habuere & in promiſcuo præterea pecuniam. ex ea communiter locarunt aquam adducendam, forniceſque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Craſſus, qui per fundum ſuum duci non eſt paſſus. Portoria quoque & veſtigalia iidem multa inſtituerunt. complura ſacella publica, quæ occupata à privatis; publicaque ſacra ut eſſent paterentque populo, curarunt. Mutarunt ſuffragia: regionatimque generibus hominum: cauſſiſque & quæſtibus, tribus deſcripſerunt.

Cap. LII. Et alter ex cenſoribus M. Æmilius periit ab ſenatu; ut ſibi dedicationis templorum Reginæ Junonis & Dianæ, quæ bello Liguſtino ante annis octo voviſſet, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia æris decreverunt. dedicavit eas ædes utramque in circo Flaminio. ludoſque ſcenicos triduum poſt dedicationem templi Junonis, biduum poſt Dianæ, & ſingulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium Permarinûm in Campo. voverat eam annis undecim ante L. Æmilius Regillus, navali prælio adverſus præfectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa eſt: *Duello magno regibus dirimendo * caput * ſubigendis * patrandæ pacis * hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio Regillo, Prætori * *, auſpicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Epheſum, Samum, Chiumque claſſi, Regis Antiochi ante d.* XI. *Kal. Jan. victa, fuſa, contuſa, fugata eſt, ubique eo die naves longæ cum omnibus ſociis captæ* XLII. *Ea pugna pugnata Rex Antiochus Regnumque ejus * * * *. Ejus rei ergo ædem Laribus Permarinis vovit.* Eodem exemplo tabula in æde Jovis in Capitolio ſupra valvas fixa eſt.

collega præteritos. Opera ex pecunia attributa diviſaque inter ſe, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam; ingratum opus, quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ rei impenſam inſuerat. Theatrum & proſcenium ad Apollinis, ædem Jovis in Capitolio, columnaſque circa poliendas albo locavit. & ab his columnis, quæ incommode oppoſita videbantur, ſigna amovit: clypeaque de columnis, & ſigna militaria affixa omnis generis dempſit. M. Fulvius plura & majoris locavit uſus. portum & pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius cenſores locaverunt imponendos. baſilicam poſt argentarias novas, & forum piſcatorium circumdatis taber-

Cap. LIII. Biduo, quo ſenatum legerunt cenſores, Q. Fulvius conſul profectus in Ligures, per invios montes valleſque ſaltus cum exercitu tranſgreſſus, ſignis collatis cum hoſte pugnavit: neque tantum acie vicit, ſed caſtra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hoſtium, omniſque ea regio Ligurum in deditionem venit. Conſul deditos in campeſtres agros deduxit, præſidiaque montibus impoſuit. Celeriter & ex provincia literæ Romam venerunt. ſupplicationes ob eas res geſtas in triduum decretæ ſunt. Prætores quadraginta hoſtiis majoribus per ſupplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero conſule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus eſt geſtum. Galli Tranſalpini tria millia hominum in Italiam tranſgreſſi, neminem bello laceſſentes, agrum à conſule & ſenatu petebant, ut pacati ſub imperio populi Romani eſſent. Eos ſenatus excedere Italia juſſit: & conſulem Q. Fulvium quærere & animadvertere, in eos, qui principes & auctores tranſcendendi Alpes fuiſſent.

Cap. L I V. Eodem anno Philippus Rex Macedonum, ſenio & mœrore conſumptus, poſt mortem filii deceſſit. Demetriade hibernabat, quum deſiderio anxius filii, tum pœnitentia crudelitatis ſuæ. ſtimulabat animum & alter filius, haud dubie & ſua & aliorum opinione rex; converſique in eum omnium oculi, & deſtituta ſenectus; aliis exſpectantibus ſuam mortem: aliis ne exſpectantibus quidem. Quo magis angebatur. & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir majeſtatis, nobili etiam pugna adverſus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Græci, ut cognomine à cæteris regibus diſtinguerent, appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanſerat: eique ea fides, nequaquam amicum Perſea, inimiciſſimum fecerat. is proſpiciens animo, quanto cum periculo ſuo hæreditas regni ventura eſſet ad Perſea; ut primum labare animum regis, & ingemiſcere interdum filii deſiderio ſenſit: nunc præbendo aureis, nunc laceſſendo etiam mentionem rei temere actæ, ſæpe querenti querens & ipſe aderat. & quum multa adſoleat veritas præbere veſtigia ſui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suſpecti & miniſtri facinoris, Apelles maxime & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, literaſque exitiales Demetrio ſub nomine Flaminini attulerant. Falſas eſſe, & à ſcriba vitiatas, ſignumque adulterinum, vulgo in regiique ſui expoſuit. Extemplo miſſi qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui præſens erat, oppreſſerunt; Apelles miſſus ad Chæream quendam perſequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum eſt. alii primo audaciter negantem, poſtquam in conſpectum adductus ſit Xychus, non ultra tetendiſſe; alii tormenta etiam inficiantem perpeſſum affirmant. Philippo redintegratus eſt luctus geminatuſque. & infelicitatem ſuam in liberis graviorem, quod alter periſſet, cenſebat.

Cap. L V I. Perſeus certior factus, omnia detecta eſſe, potentior quidem erat quam ut fugam neceſſariam duceret. tantum, ut procul abeſſet, curabat; interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, ſe defenſurus. qui ſpe potiundi ad pœnam corporis ejus amiſſa, quod reliquum erat, id ſtudere, ne ſuper impunitatem etiam præmio ſceleris frueretur. Antigonum igitur appellat; cui & palam facti parricidii gratia obnoxius erat: neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrui Antigoni gloriam fore cenſebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii deteſtantur parentes, optabilis eſſe debeat; regnum, quod à patruo tuo forti, non ſolum fideli, tutela ejus cuſtoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo eſt. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. ſi neminem haberem, perire & extingui id mallem, quam Perſeo ſceleſtæ fraudis præmium eſſe. Demetrium excitatum ab inferis, reſtitutumque credam mihi, ſi te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus inlacrimaſti, in locum ejus ſubſtitutum relinquam.* Ab hoc ſermone omni genere honoris producere eum non deſtitit. quum in Thracia Perſeus abeſſet, circumire Macedoniæ urbes, gia fremebant.

Cap. LV. Cæterum quum ſuſpecta magis, quam manifeſta eſſet res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehenſuſque ab eo, in regiam eſt perductus. relicto eo cuſtodibus, Antigonus ad Philippum proceſſit. *Multis*, inquit, *ſermonibus, intellexiſſe videor, magno te æſtimaturum, ſi ſcire vera omnia poſſis de filiis tuis; uter ab utro petitus fraude & inſidiis eſſet. Homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exſolvere poſſit, in poteſtate tua eſt Xychus. forte vocatum perductumque in regiam, vocari juberet.* Adductus, primo ita negare inconſtanter, ut parvo metu admoto, paratum indicem eſſe appareret. conſpectum tortoris verberumque non ſuſtinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum miniſte-

principibuſque Antigonum commendare. & ſi vita longior ſuppetiſſet, haud dubium fuit, quin eum in poſſeſſione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Theſſalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. Inde quum Amphipolin veniſſet, gravi morbo eſt implicitus. ſed animo tamen ægrum magis fuiſſe, quam corpore, conſtat: curiſque & vigiliis (quum identidem ſpecies & umbræ inſontis interempti filii eum diris agitarent) extinctum eſſe, cum execrationibus alterius. Tamen admoveri potuiſſet Antigonus, ſi haud ſtatim palam facta eſſet mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exſpectata morte regis, à primis deſperationis notis, nuncios prædiſpoſitos, ita ut convenerat, miſit ad Perſeum: & mortem regis in adventum

tum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

Cap. L V I I. Oppreſſit igitur necopinantes ignaroſque omnes Perſeus, & regnum ſcelere partum invaſit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. nam poſt paucis diebus gens Baſtarnarum diu ſollicitata, ab ſuis ſedibus magna peditum equitumque manu Iſtrum trajecit. inde præmiſſi qui nunciarent regi, Antigonus & Cotto: nobilis is erat Baſtarna. erat Antigonus perinvitus cum ipſo Cottone legatus ad concitandos Baſtarnas miſſus. Haud procul Amphipoli famæ incerti nuncii occurrerunt, mortuum eſſe regem: quæ res omnem ordinem conſilii turbavit. Compoſitum autem ſic fuerat: tranſitum per Thraciam tutum, & commeatus Baſtarnis ut Philippus præſtaret. id ut facere poſſet, regionum principes donis coluerat; fide ſua obligata, pacato agmine tranſituros Baſtarnas. Dardanorum gentem delere propoſitum erat, inque eorum agro ſedes dare Baſtarnis. duplex inde erat commodum futurum, ſi & Dardani gens ſemper infeſtiſſima Macedoniæ, temporibuſque iniquis regum imminens, tolleretur: & Baſtarnæ, relictis in Dardania conjugibus liberiſque, ad populandam Italiam poſſent mitti. Per Scordiſcos iter eſſe ad mare Adriaticum, Italiamque. alia via traduci exercitum non poſſe. Facile Baſtarnis Scordiſcos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere; & ipſos adjuncturos ſe, quum ad prædam opulentiſſimæ gentis ire vidiſſent. Inde in omnem eventum conſilia commodabantur. ſive cæſi ab Romanis forent Baſtarnæ; Dardanos tamen ſublatos, prædamque ex reliquiis Baſtarnarum, & poſſeſſionem liberam Dardaniæ, ſolatio fore: ſive proſpere geſſiſſent; Romanis averſis in Baſtarnarum bellum, recuperaturum ſe in Græcia quæ amiſiſſet. Hæc Philippi conſilia fuerant.

Cap. L V I I I. Ingreſſi ſunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigo-

peſtate Gallos ſpoliantes Delphos fama eſt peremptos eſſe; talis tum Baſtarnas, nequicquam ad juga montium appropinquantes, oppreſſit. neque enim imbre tantum effuſo, dein creberrima grandine obruti ſunt, cum ingenti fragore cœli tonitribuſque & fulguribus præſtringentibus aciem oculorum, ſed fulmina etiam ſic undique micabant, ut peti viderentur corpora: nec ſolum milites, ſed etiam principes icti caderent. itaque quum præcipiti fuga per rupes præaltas improvidi ſternerentur, ruerentque; inſtabant quidem perculſis Thraces: ſed ipſi Deos auctores fugæ eſſe cœlumque in ſe ruere ajebant. Diſſipati procella, quum tanquam ex naufragio plerique ſemiermes in caſtra, unde profecti erant, rediſſent; conſultari quid agerent cœptum: inde orta diſſenſio; aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam, cenſentibus. Triginta ferme millia hominum (Clodico duce profecti erant) pervenerunt. cætera multitudo retro qua venerat, tranſdanubianam regionem repetiit. Perſeus potitus regno, interfici Antigonum juſſit: & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut rex ab ſenatu appellaretur, miſit. Hæc eo anno in Macedonia geſta.

Cap. L I X. Alter conſulum, Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit, quem triumphum magis gratiæ, quam rerum geſtarum magnitudini datum, conſtabat. Armorum hoſtilium magnam vim tranſtulit, nullam pecuniam admodum. diviſit tamen in ſingulos milites tricenos æris: duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis inſigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati conſules ſunt, M. Junius Brutus, A. Manlius Vulſo. Prætorum inde tribus creatis, comitia tempeſtas diremit. poſtero die reliqui tres facti, ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, T. Claudius ni. ſed haud multo poſt famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Baſtarnæ empto contenti eſſe poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. inde injuriæ ultro citroque fieri: quarum indies incremento bellum exarſit. Poſtremo Thraces, quum vim ac multitudinem ſuſtinere hoſtium non poſſent, relictis campeſtribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) conceſſerunt. Quo ubi ire Baſtarnæ vellent, quali tem-

Nero, T. Fonteius Capiro. Ludi Romani inſtaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centone, propter prodigia, quæ evenerant. Terra movit, in foris publicis, ubi lectiſternium erat. Deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt ſe: lanaque cum integumentis, quæ Jovi oppoſita fuit, decidit, de menſa oleas quoque præguſtaſſe mures, in prodigium verſum eſt. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi inſtaurarentur, actum eſt.

EPITOME

LIBRI XLI.

Ignis in æde Veſtæ exſtinctus eſt. Ti. Sempronius Gracchus proconſul Celtiberos victos in deditionem accepit: monimentumque operum ſuorum, Gracchurim oppidum in Hiſpania conſtituit. Et à Poſtumio Albino proconſule, Vaccei ac Luſitani ſubacti ſunt. uterque triumphavit. Antiochus, Antiochi filius, obſes Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto ſucceſſerat, in regnum Syriæ dimiſſus. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta tria millia ducenta quadraginta quatuor. Q. *Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis hæredem mulierem inſtitueret: ſuaſit legem M. Cato. extat ratio ejus. Præterea res contra Ligures, Iſtros, Sardos, & Celtiberos à compluribus ducibus proſpere geſtas, & initia belli Macedonici continet, quod Perſeus Philippi filius moliebatur. miſerat enim ad Carthaginienſes legationem & ab iis nocte audita erat: ſed & alias Græciæ civitates ſollicitabat. qui, præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, & Antiochiæ Capitolini; viliſſimum regem egit.*

ACEPHALUS.

* * *

Cap. I. à patre in pace habitam armaſſe, eoque juventuti prædandi cupidæ pergratus eſſe dicebatur. Conſilium de Iſtrico bello quum haberet conſul, alii, gerendum extemplo, antequam contrahere copias hoſtes poſſent; alii, conſulendum prius ſenatum cenſebant. Vicit ſententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia conſul, caſtra ad lacum Timavi poſuit. imminet mari is lacus. Eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adverſus Illyriorum claſſem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari ſuperiore Anconam, veluti cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra littora uſque ad Tarentum, C. Furius læva uſque ad Aquileiam tueretur. Eæ naves ad proxi-

Cap. II. Iſtri, ut primum ad lacum Timavi caſtra ſunt Romana mota, ipſi poſt collem occulto loco conſederunt: & inde obliquis itineribus agmen ſequebantur, in omnem occaſionem intenti: nec quicquam eos, quæ terra marique agerentur, fallebat. Poſtquam ſtationes invalidas eſſe pro caſtris, eorum turba inermis frequens inter caſtra & mare mercantium, ſine ullo terreſtri aut maritimo munimento viderunt; duo ſimul præſidia, Placentinæ cohortis, & manipulorum ſecundæ legionis, aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem ſolis, perlucens jam aliquid, incerta tamen, ut ſolet, lux ſpeciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque fruſtrata Romanos, multo majorem iis quam erat hoſtium aciem oſtendit: qua territi utriuſque ſtationis milimum portum in Iſtriæ fines cum onerariis & magno commeatu miſſæ: ſecutuſque cum legionibus conſul, quinque ferme millia à mari poſuit caſtra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in caſtra ſupportabantur. & quo id tutius fieret, ſtationes ab omnibus caſtrorum partibus circumdatæ ſunt: in Iſtriamque ſuum præſidium ſtativum, repentina cohors Placentina oppoſita inter mare & caſtra: &, ut idem aquatoribus ad fluvium eſſet præſidium, M. Abutius tribunus militum ſecundæ legionis duos manipulos militum adjicere juſſus eſt. T. & C. Ælii tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tuerentur, via quæ Aquileiam fert, duxerunt. Ab eadem regione mille ferme paſſuum caſtra erant Gallorum: Carmelus pro regulo erat tribus aut amplius millibus armatorum.

tes, ingenti tumultu quum in caſtra confugiſſent, haud paulo ibi plus, quam quod ſecum ipſi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugiſſent, nec percontantibus reddere reſponſum poterant: & clamor in portis (ut ubi nulla eſſet ſtatio, quæ ſuſtineret impetum) audiebatur: & concurſatio in obſcuro incidentium aliorum in alios, incertum fecerat, an hoſtis intra vallum eſſet. Una vox audiebatur; ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis paſſim perſonabat caſtris. Itaque primo velut juſſi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, poſtremo prope omnes, & ipſe conſul; quum fruſtra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus, ad extremum valuiſſet. Unus remanſit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiæ legionis,

gionis, cum tribus ſignis ab legione ſua relictus. Hunc in vacua caſtra impetu facto Iſtri, quum alius armatus iis nemo obviam iſſet, in prætorio inſtruentem atque adhortantem ſuos oppreſſerunt. Prælium atrocius quam pro paucitate reſiſtentium fuit: nec ante finitum eſt, quam tribunus militum, quique circa eum conſtiterant, interfecti ſunt. Prætorio dejecto, direptis quæ ibi fuerunt, ad quæſtorium forum, quintanamque, hoſtes pervenerunt. Ibi quum omnium rerum paratam expoſitamque copiam, & ſtratos lectos in quæſtorio inveniſſent, regulus accubans epulari cœpit. mox idem cæteri omnes armorum hoſtiumque obliti faciunt: &, ut quibus inſuetus liberalior victus eſſet, avidius vino ciboque corpora onerant.

Cap. III. Nequaquam eadem eſt tum rei forma apud Romanos: terra mari trepidatur, nautici tabernacula detendunt, commeatumque in littore expoſitum in naves rapiunt: milites in ſcaphas & mare territi ruunt: nautæ metu ne compleantur navigia, alii turbæ obſiſtunt, alii ab littore naves in altum expellunt. inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde invicem militum nautarumque oritur, donec juſſu conſulis procul à terra claſſis ſubmota eſt. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos ſecum eduxiſſent, inventi ſunt: cætera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda vere futura, ſi belli hoſtes meminiſſent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem revocandam, & Gallorum præſidium: & ſimul ex omnibus locis ad caſtra recipienda demendamque ignominiam rediri cœptum eſt. Tribuni militum tertiæ legionis pabulum lignaque projicere jubent: centurionibus imperant, ut graviores ætate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites ſinguli ſinguros ex juvenibus pedites in equos tollant. Quam egregiam gloriam legioni futuram, ſi caſtra metu ſecundanorum amiſſa ſua virtute recipiant? facile autem recipi, ſi in præda occupati barbari ex improviſo opprimantur. ſicut ceperint, poſſe capi. Summa militum alacritate adhortatio eſt audita. ferunt ſigna citati: nec ſigniferos armati morantur. Priores tamen conſul copiæque quæ a mari reducebantur ad vallum accesserunt. A. Bæculonius primi pili centurio ad modum…

inde ſtationes certe pro vallo habituros. vino ſomnoque veriſimile eſſe merſos jacere.

Cap. IV. Sub hæc A. Bæculonium ſigniferum ſuum, notæ fortitudinis virum, inferre ſignum juſſit. Ille ſi unum ſe ſequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit: connixuſque, quum trans vallum ſignum trajeciſſet, primus omnium portam intravit. Ea parte alia T. & C. Ælii tribuni militum tertiæ legionis cum equitatu adveniunt. confeſtim & quos binos oneraria in jumenta impoſuerant ſecuti; & conſul cum toto agmine. At Iſtrorum pauci, qui modice vinoſi erant, memores fuerunt fugæ; aliis ſomno mors continuata eſt: integraque ſua omnia Romani, præterquam quod vini cibique abſumptum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in caſtris relicti fuerant, poſtquam intra vallum ſuos ſenſerunt, armis arreptis cædem ingentem fecerunt. Ante omnes inſignis opera fuit C. Popilii equitis. Sabello cognomen erat. is pede ſaucio relictus, longe plurimum hoſtium occidit. Ad octo millia Iſtrorum ſunt cæſa, captus nemo. quia ira & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Iſtrorum temulentus ex convivio raptim à ſuis in equum impoſitus fugit. Ex victoribus ducenti triginta ſeptem milites perierunt; plures in matutina fuga quam in recipiendis caſtris.

Cap. V. Forte ita evenit, ut Cn. & L. Gavillii, novelli Aquilejenſes, cum commeatu venientes, ignari prope in capta caſtra ab Iſtris inciderent. Ii quum Aquilejam relictis impedimentis refugiſſent, omnia terrore ac tumultu, non Aquilejæ modo, ſed Romæ quoque poſt paucos dies impleverunt: quo non capta tantum caſtra ab hoſtibus, nec fuga quæ verna erant, ſed perditas res deletumque exercitum omnem, allatum eſt. Itaque, quod in tumultu fieri ſolet, delectus extra ordibus onera dejecta erant, imponant: equites, ut ſingulos è juvenibus pedites ſecum in equos tollant. *Egregiam gloriam legionis fore, ſi caſtra, metu ſecundanorum amiſſa, ſua virtute recipiant: & recipi facile eſſe, ſi in præda occupati barbari ſubito opprimantur: ſicut ceperunt, poſſe capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita eſt. Ferunt citati ſigna, nec ſigniferos armati morantur: priores tamen conſul copiæque, quæ à mari reducebantur, ad vallum acceſſerunt. L. Atius tribunus primus ſecundæ legionis, non hortabatur modo milites, ſed docebat etiam. *Si victores Iſtri, quibus armis cepiſſent caſtra, iiſdem capta retinere in animo haberent, primum exutum caſtris hoſtem ad mare perſecuturos fuiſſe,* de-

nem non in urbe tantum, ſed tota Italia indicti. Duæ legiones civium Romanorum conſcriptæ, & decem millia peditum cum equitibus quingentis ſociis nominis Latini imperata. M. Junius conſul tranſire in Galliam, & ab civitatibus provinciæ ejus, quantum quæque poſſet, militum exigere juſſus. Simul decretum, *ut Ti. Claudius prætor militibus legionis quartæ, & ſocium Latini nominis quinque millibus, equitibus ducentis quinquaginta, Piſas ut convenirent, ediceret, eamque provinciam, dum conſul inde abeſſet, tutaretur: M. Titinius prætor legionem primam, parem numerum ſociorum peditum equitumque, Arimini convenire juberet.* Nero paludatus Piſas in provinciam eſt profectus. Titinius

C. Caſſio tribuno militum Ariminum, qui præeſſet legioni, miſſo, delectum Romæ habuit. M. Junius conſul ex Liguribus in Provinciam Galliam tranſgreſſus, auxiliis, protinus per civitates Galliæ, militibuſque colonis imperatis, Aquileiam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem eſſe, ſcriptis literis Romam ne tumultuarentur, ipſe remiſſis auxiliis quæ Gallis imperaverat, ad collegam eſt profectus. Romæ magna ex necopinato lætitia fuit: delectus omiſſus eſt. exauctorati, qui ſacramento dixerant: & exercitus, qui Arimini peſtilentia affectus erat, domum dimiſſus. Iſtri magnis copiis, quum caſtra haud procul conſulis caſtris haberent, poſtquam alterum conſulem cum exercitu novo adveniſſe audierunt, paſſim in civitates dilapſi ſunt: conſules Aquilejam in hiberna legiones reduxerunt.

Cap. VI. Sedato tandem Iſtrico tumultu Senatuſconſultum factum eſt, ut conſules inter ſe compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Quum abſentem Manlium tribuni plebis, A. Licinius Nerva, & C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius poſt Idus Martias (prorogatæ namque conſulibus jam in annum provinciæ erant) imperium retineret; uti cauſſam extemplo dicere, quum abiſſet magiſtratu, poſſet; huic rogationi Q. Ælius collega interceſſit, magniſque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus, & L. Poſtumius Albinus ex Hiſpania Romam quum revertiſſent, ſenatus iis à M. Titinio prætore datus in æde Bellonæ, ad diſſerendas res, quas geſſiſſent, poſtulandoſque honores meritos, ut Diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum eſſe, literis T. Æbutii prætoris cognitum eſt, quas filius ejus ad ſenatum attulerat. Ilienſes, adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaſerant: nec eis invalido exercitu, & magna parte peſtilentia abſumpto, reſiſti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant; orantes ut urbibus ſaltem (jam enim agros *famam, quod indignum ſit, maculari, dehoneſtarique: & palam res odioſas fieri; juris etiam uſurpandi cauſſa. ne pro dubio habeant, nihil inter ſe & argento parata mancipia intereſſe.* Motus his ſenatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodiis nec ullos alicuiquam, qui nati liberi ſint, in ſervitutem dari placere. Lycios ita ſub Rhodiorum ſimul imperio & tutela eſſe, ut in ditione populi Romani civitates ſociæ ſint.*

Cap. VII. Triumphi deinde ex Hiſpania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis, ſociiſque eorum; poſtero die L. Poſtumius de Luſitanis aliiſque ejuſdem regionis Hiſpanis triumphavit. quadraginta millia pondo argenti Ti. Gracchus tranſtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviſerunt: ſociis tantundem quantum Romanis. Per eoſdem forte dies M. Junius conſul ex Iſtria comitiorum cauſſa Romam venit. Eum quum in ſenatu fatigaſſent interrogationibus tribuni plebis Papirius & Licinius, de his quæ in Iſtria eſſent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ quum conſul, ſe dies non plus undecim in ea provincia fuiſſe, reſponderet; quæ ſe abſente acta eſſent, ſe quoque, ut illos, fama comperta habere; exſequebantur deinde, quærentes, *Quid ita non potius A. Manlius Romam veniſſet, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam ſortitus eſſet, in Iſtriam tranſiſſet: quando id bellum ſenatus decreviſſet, quando id bellum populus Romanus juſſiſſet? At hercule, privato quidem conſilio bellum ſuſceptum eſſe, ſed geſtum prudenter fortiterque. Immo, utrum ſuſceptum ſit nequius, an inconſultius geſtum, dici non poſſe. Stationes duas necopinantes ab Iſtris oppreſſas, caſtra Romana capta; quod peditum, quod equitum in caſtris fuerit. cæteros inermes fuſoſque, ante omnes conſulem ipſum, ad mare ac naves fugiſſe. Privatum rationem redditurum earum rerum eſſe, quoniam conſul noluiſſet.*

deploratos eſſe) opem ſenatus ferret. Hæc legatio totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magiſtratus rejectum eſt. Æque miſerabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: *fuiſſe ſub ditione Antiochi: eam regiam ſervitutem collatam cum præſenti ſtatu, præclaram libertatem viſam. non publico tantum ſe premi imperio, ſed ſingulos juſtum pati ſervitium. juxta ſe conjuges liberoſque vexari: in corpus, in tergum ſæviri:*

Cap. VIII. Comitia deinde habita. conſules creati, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus: & poſtero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quintius Flamininus, C. Numiſius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, P. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana juriſdictio, Quintio peregrina evenit, Numiſio Sicilia, Mummio Sardinia: ſed ea, propter belli magnitudinem, provincia conſularis facta. Gracchus eam ſortitur; Iſtriam Claudius, Scipio & Lævinus Galliam in duas diviſam provincias ſortiti ſunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiuſque conſulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Iſtriaque & utriuſque hoſtibus fuit, qui in his provinciis bellum conciviſſent. Poſtero die legati Sardorum qui ad novos magiſtratus dilati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii conſulis in Iſtria fuerat, in ſenatum venit. Ab his edoctus eſt ſenatus, quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt ſenatum & legationes ſocium nominis Latini, quæ & cenſores, & priores conſules fatigaverunt, tandem in ſenatum introductæ. Summa querelarum erat, *Cives ſuos Romæ cenſos pleroſque Romam commigraſſe. Quod ſi permittatur, perpaucis luſtris futurum, ut deſerta oppida, deſerti agri, nullum militem dare poſſent. Fregellas quoque millia quatuor familiarum tranſiſſe ab ſe, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos plus in delectum militum dare.* Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex ſociis ac nominis Latini, qui ſtirpem ex ſeſe domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. ea lege male utendo, alii ſociis, alii populo Romano injuriam faciebant. Nam &, ne ſtirpem domi relinquerent, liberos ſuos, quibuſquibus Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives eſſent: & quibus ſtirps deeſſet, quam relinquerent, ii cives Romani fiebant. Poſtea his quoque imaginibus juris ſpretis, promiſcue ſine lege, ſine ſtirpe, in civitatem Romanam per migrationem & cenſum tranſibant. Hæc ne poſtea fierent, petebant legati. *& ut redire in civitates juberent ſocios, deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ cauſſa ſuum faceret, neve alienaret: & ſi quis ita civis Romanus factus eſſet* * * *

Cap. IX. Hæc impetrata ab ſenatu. Provinciæ deinde, quæ in bello erant, Sardinia atque Iſtria decretæ. In Sardiniam duæ legiones ſcribi juſſæ; quina millia in ſingulas, & duceni pedites, treceni equites, & duodecim millia peditum ſociorum ac Latini nominis, & ſexcenti equitum: & quadrupedem anguem viſum: & Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta: & Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas eſſe. Inter hæc, quæ nunciabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, quum Collina porta intraſſet, per Æſquilinam magno conſectantium tumultu evaſit. Eorum prodigiorum cauſſa conſules majores hoſtias immolarunt, & diem unum circa omnia pulvinaria ſupplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias ſortiti ſunt: Claudio Iſtria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem deinde ſociis C. Claudius tulit Senatuſconſulto, & edixit: *qui ſocii ac nominis Latini ipſi majoreſve eorum M. Claudio, T. Quintio cenſoribus, poſtque ea apud ſocios nominis Latini cenſi eſſent, ut omnes in ſuam quiſque civitatem ante Calend. Novembris redirent.* Quæſtio, qui ita non rediſſent, L. Mummio prætori decreta eſt. ad legem & edictum conſulis Senatuſconſultum adjectum eſt: *ut dictator, conſul, interrex, cenſor, prætor, qui nunc eſſet apud forum,* * * *quem manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut jusjurandum daret: qui eum manumitteret, civitatis mutandæ cauſſa manu non mittere: qui id non juraret, cum manumittendum non cenſuerunt.* Hæc in poſterum cauſa juriſque dictio C. Claudio conſuli decreta eſt.

Cap. X. Dum hæc Romæ geruntur, M. Junius, & A. Manlius, qui priore anno conſules fuerant, quum Aquilejæ hibernaſſent, principio veris in fines Iſtrorum exercitum introduxerunt: ubi quum effuſe popularentur, dolor magis & indignatio diripi res ſuas cernentes Iſtros, quam certa ſpes ſatis ſibi virium adverſus duos exercitus, excivit. concurſu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perſeverantius pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæſa: cæteri omiſſo bello in civitates paſſim diffugerunt. inde legatos primum ad pacem petendam in caſtra Romana, deinde obſides imperatos, miſerunt. Hæc quum Romæ cognita literis proconſulum eſſent, C. Claudius tes, & decem quinqueremes naves, ſi deducere ex navalibus vellet. Tantundem peditum equitumque in Iſtriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, & quinque millia peditum ſociorum, & ducentos quinquaginta mittere equites in Hiſpaniam conſules ad M. Titinium juſſi. Priuſquam conſules provincias ſortirentur, prodigia nunciata ſunt. Lapidem in agro Cruſtumino in lacum Martis de cœlo cecidiſſe. Puerum trunci corporis in agro Romano na-

conſul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque ſibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, ſine lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus præceps in provinciam abiit: ubi inconſultius, quam venerat, ſe geſſit, nam quum concione advocata fugam è caſtris A. Manlii adverſis auribus militum (quippe qui primi ipſi fuiſſent) jactaſſet; ingeſſiſſetque probra M. Junio, quod ſe dedecoris ſocium collegæ feciſſet; ad extremum utrumque decedere provincia juſſit. Quod quum milites conſulis imperio dicto audientes futuros ſeſe dicerent, quum is more majorum ſecundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab urbe eſſet, furens ira, vocatum qui pro quæſtore Manlii erat, catenas popoſcit; vinctos ſe Junium Manliumque minitans Romam miſſurum. Ab eo quoque ſpretum conſulis imperium eſt: & circumfuſus exercitus favens imperatorum cauſſæ, &, conſuli infeſtus, animos ad non parendum addebat. Poſtremo fatigatus conſul, & contumeliis ſingulorum, & multitudinis (nam inſuper irridebant) ludibriis, nave eadem qua venerat, Aquilejam rediit. Inde collegæ ſcripſit, ut militum novorum ei parti, quæ ſcripta in Iſtriam provinciam eſſet, ediceret, Aquilejam ut conveniret, ne quid ſe Romæ teneret, quo minus votis nuncupatis paludatis ab urbe exiret. Hæc collegæ obſequenter facta, breviſque dies ad conveniendum edicta eſt. Claudius prope conſecutus eſt literas ſuas. Concione adveniens de Manlio & Junio habita, non ultra triduum moratus Romæ paludatus, cum lictoribus, votiſque in Capitolio nuncupatis, in provinciam æque ac prius præcipiti celeritate abit.

Cap. XI. Paucis ante diebus Junius Manliuſque oppidum Neſattium, quo ſe principes Iſtrorum & regulus ipſe Æpulo receperat, ſumma vi oppugnarunt. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum ſuis ducibus dimiſſo, ipſe oppidum circumſedit, & vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Iſtris præbebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abſciſſæ aquæ: & ne tum quibelli, apud Ligures concilia de bello haberi cœpta.

Cap. XII. Ti. Claudius proconſul, qui prætor priore anno fuerat, cum præſidio legionis unius Piſis præerat. cujus literis ſenatus certior factus, eas ipſas literas ad C. Claudium (nam alter conſul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas cenſet: & adjicit decretum, quoniam Iſtria provincia confecta eſſet; ſi ei videretur, exercitum traduceret in Ligures. Simul ex literis conſulis, quas de rebus in Iſtria geſtis ſcripſerat, in biduum ſupplicatio decreta. Et ab altero conſule Ti. Sempronio in Sardinia proſpere res geſtæ. Exercitum in agrum Sardorum Ilienſium induxit. Balarorum magna auxilia Ilienſibus venerant. Cum utraque gente ſignis collatis conflixit. fuſi fugatique hoſtes, caſtriſque exuti: duodecim millia armatorum cæſa. Poſtero die arma lecta conjici in acervum juſſit conſul, ſacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna ſociarum urbium reduxit. Et C. Claudius literis Ti. Claudii & Senatuſconſulto accepto, ex Iſtria legiones in Ligures tranſduxit. Ad Scultennam flumen in campos progreſſi caſtra habebant hoſtes. Ibi cum his acie dimicatum. quindecim millia cæſa, plus ſeptingenti in prælio, aut in caſtris (nam ea quoque expugnata ſunt) capti: & ſigna militaria unum & quinquaginta capta. Ligures reliquiæ cædis, in montes refugerunt paſſim: populantique campeſtres agros conſuli nulla uſquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in conſulatu pacatis provinciis, Romam revertit.

Cap. XIII. Prodigia eo anno nunciata: in Cruſtumino avem ſangualem (quam vocant) ſacrum lapidem roſtro cecidiſſe. Bovem in Camdem memores pacis, in cædem conjugum ac liberorum verſi; etiam ut ſpectaculo hoſtibus tam fœdum facinus eſſet, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter ſimul complorationem fœminarum puerorumque, ſimul nefandam cædem, milites tranſgreſſi murum, oppidum intrarunt. cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: cæteri capti, aut occiſi. Duo deinde oppida, Mutila & Faveria, vi capta, & deleta. Præda, ut in gente inopi, ſpe major fuit. & omnis militibus conceſſa eſt. Quinque millia capitum, ſexcenta triginta duo, ſub corona venierunt. auctores belli virgis cæſi, & ſecuri percuſſi. Iſtria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata eſt: omneſque undique populi obſidibus datis in ditionem venerunt. Sub Iſtrici finem pania locutum. Vaccam æneam Syracuſis ab agreſti tauro, qui pecore aberraſſet, initam, ac ſemine aſperſam. In Cruſtumino diem unum in ipſo loco ſupplicatio fuit. & in Campania bos alenda publice data: Syracuſanumque prodigium expiatum, editis ab aruſpicibus Diis, quibus ſupplicaretur. Pontifex eo anno mortuus eſt M. Claudius Marcellus, qui conſul cenſorque fuerat. In ejus locum ſuffectus eſt pontifex filius ejus M. Marcellus. & Lunam colonia eodem anno duo millia civium Romanorum ſunt deducta. Triumviri deduxerunt, P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. quinquagena & ſingula jugera & ſemiſſes agri, in ſingulos dati ſunt. de Ligure captus is ager erat. Etruſcorum ante, quam Ligurum fuerat. C. Claudius conſul ad urbem venit: cui (quum in ſenatu de rebus in Hiſtria Liguribuſque proſpere geſtis diſ-

ſeruiſferuiſſet) poſtulanti triumphus eſt decretus. triumphavit in magiſtratu de duabus ſimul gentibus. Tulit in eo triumpho denarium trecenta ſeptem millia. & victoriatûm octoginta quinque millia ſeptingentos duo. militibus in ſingulos quindeni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus datum. itaque taciti, ut iratos eſſe ſentires, ſecuti ſunt currum.

Cap. XIV. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, poſtquam ſenſerunt, non conſularem tantum exercitum Romam abductum, ſed legionem ab Ti. Claudio Piſis dimiſſam, ſoluti metu clam exercitu indicto, per tranſverſos limites ſuperatis montibus in campos degreſſi, agrum Mutinenſem populati, repentino impetu coloniam ipſam ceperunt. Id ubi Romam allatum eſt, ſenatus C. Claudium conſulem comitia primo quoque tempore habere juſſit, creatiſque in annum magiſtratibus, in provinciam redire, & coloniam ex hoſtibus eripere. Ita, ut cenſuit ſenatus, comitia habita. Conſules creati, Cn. Cornelius Scipio Hiſpalus, Q. Petillius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popillius Lænas, P. Licinius Craſſus, M. Cornelius Scipio, S. Papirius Maſo, M. Aburius, L. Aquilius Gallus. C. Claudio conſuli prorogatum in annum imperium, & Gallia provincia: &, ne Iſtri quoque idem, quod & Ligures facerent, ſocios nominis Latini in Iſtriam mitteret, quos triumphi cauſſa de provincia deduxiſſet, Cn. Cornelio, & Q. Petillio conſulibus, quo die magiſtratum inierunt, immolantibus Jovi ſingulis bubus, uti ſolet, in ea hoſtia, qua Q. Petillius ſacrificavit, in jocinore caput non inventum. Id quum ad ſena-

inenarrabiliter abſumtum. Territis eo prodigio Patribus, & alter conſul curam adjecit: qui ſe, quod caput jocinori defuiſſet, tribus bubus perlitaſſe negavit. Senatus majoribus hoſtiis uſque ad litationem ſacrificari juſſit. Cæteris Diis perlitatum ferunt. Saluti Petillium perlitaſſe negant. Inde conſules prætoreſque provincias ſortiti. Piſæ Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. Prætores, L. Papirius Maſo urbanam, M. Aburius inter peregrinos, ſortiti ſunt. M. Cornelius Scipio Maluginenſis Hiſpaniam ulteriorem, L. Aquilius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati ſunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam. Gracchum eam provinciam pacare, & T. Æbutium prætorem adjutorem ab ſenatu datum eſſe. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipſa efficaciſſima eſſet, minime convenire. Inter traditionem imperii, novitatemque ſucceſſoris, quæ noſcendis prius quam agendis rebus imbuenda ſit, ſæpe bene gerendæ rei occaſiones intercidere. Probata Popillii excuſatio eſt. P. Licinius Craſſus ſacrificiis ſe impediri ſolennibus excuſabat, ne in provinciam iret. Citerior Hiſpania obvenerat. Cæterum aut ire juſſus, aut jurare pro concione, ſolenni ſacrificio ſe prohiberi. id ubi in P. Licinio ita ſtatutum eſt, & ab ſe uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius poſtulavit, ne in Hiſpaniam ulteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba jurejurarunt. M. Titinius & T. Fontejus, proconſules, manere cum eodem imperii jure in Hiſpania juſſi: & ut in ſupplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia ſocium Latini nominis, & trecenti equites mitterentur, tum retuliſſet, bove perlitare juſſus. De provinciis deinde conſultus, ſenatus Piſas & Ligures provincias conſulibus decrevit. Cui Piſæ provincia obveniſſet, quum magiſtratuum creandorum tempus eſſet, ad comitia reverti juſſit. additum decreto, ut binas legiones novas ſcriberent, & trecentos equites: & dena millia peditum ſociis nominique Latino, & ſexcentos imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum eſt imperium in id tempus, quo in provinciam conſul veniſſet.

Cap. XV. Dum de his rebus in ſenatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus à viatore, quum templo egreſſus eſſet, paulo poſt rediit confuſo vultu; & expoſuit Patribus Conſcriptis, bovis ſeſcenaris, quem immolaviſſet, jecur defluxiſſe. Id ſe victimario nuncianti parum credentem, ipſum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, juſſiſſe. & vidiſſe cæteram integram partem extorum, jecur omne

Cap. XVI. Latinæ feriæ fuere ante diem tertium Nonas Maji, in quibus, quia in una hoſtia magiſtratus Lanuvinus precatus non erat, *populo Romano Quiritium*, religioni fuit. Id quum ad ſenatum relatum eſſet, ſenatuſque ad pontificum collegium rejeciſſet; pontificibus, quia non recte factæ Latinæ eſſent, inſtauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera inſtauratæ eſſent, hoſtias præbere. Acceſſerat ad religionem, quod Cn. Cornelius conſul ex monte Albano rediens concidit: & parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus, ingraveſcente morbo Cumis deceſſit. ſed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus, ſepultuſque eſt. Pontifex idem fuerat. Conſul Q. Petillius, quum primum per auſpicia poſſet, collegæ ſubrogando, comitia habere juſſus, & Latinas edicere. comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles, edixit. Plenis religionum animis prodigia inſuper nunciata: Tuſculi facem in cœlo viſam: Gabiis ædem Apollinis, & privata ædificia complura, Graviſcis murum portamque de cœlo tacta. Ea Patres procurari, ut pontifices cenſuiſſent, juſſerunt. Dum Conſules, primum religiones, deinde alterum alterius mors & comitia, & Latinarum inſtaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum, quam oppugnare cœperat, receptam ex hoſtibus, colonis reſtituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæſa: literæque Romam extemplo ſcriptæ, quibus non modo rem exponeret ſed etiam gloriaretur, ſua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hoſtem populi Romani: agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim poſſet.

Cap. XVII. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis ſecundis præliis Sardos perdomuit. quindecim millia hoſtium ſunt cæſa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in deditionem redacti. ſtipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: cæteri frumentum contulerunt. Pacata provincia, obſidibuſque ex tota inſula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nunciarent, miſſi: quique ab ſenatu peterent, ut ob eas res, ductu auſpicioque Ti. Sempronii proſpere geſtas, Diis immortalibus honos haberetur: ipſique decedenti de provincia exercitum ſecum deportare liceret. Senatus, in æde Apollinis legatorum verbis auditis, ſupplicationem in biduum decrevit, & quadraginta majoribus hoſtiis conſules ſacrificare juſſit: Tib. Sempronium proconſulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde conſulis unius ſubrogandi, quæ in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipſo die ſunt confecta. Q. Petillius conſul collegam, qui extemplo magiſtratum occiperet,

Cap. XVIII. Hoſtes ſub adventum C. Claudii, à quo duce ſe meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatoſque, locorum magis præſidio adverſus infeliciter expertam vim, quam armis ſe defenſuri, duos montes Letum & Baliſtam ceperunt: muroque inſuper implexi, tardius ex agris demigrantes, oppreſſi ad mille & quingentos perierunt. Cæteri montibus ſe tenebant, &, ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, ſæviunt in prædam, quæ Mutini parta erat: captivos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius paſſim, quam rite ſacrificant. Satiati cæde animantium; quæ inanima erant parietibus affligunt, vaſa omnis generis uſui magis quam ornamento in ſpeciem facta. Q. Petillius conſul, ne abſente ſe debellaretur, literas ad C. Claudium miſit, ut cum exercitu ad ſe in Galliam veniret: campis Macris ſe eum exſpectaturum. Literis acceptis Claudius ex Liguribus caſtra movit exercitumque ad campos Macros conſuli tradidit. Eodem paucis poſt diebus C. Valerius conſul alter venit. Ibi diviſis copiis, priuſquam digrederentur, communiter ambo exercitus luſtraverunt. tum ſortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hoſtem placebat, regiones quas peterent. Valerium auſpicato ſortitum conſtabat, quod in templo fuiſſet: in Petillio id vitio factum, poſtea augures reſponderunt, quod extra templum ſortem in ſitellam in templum latam foris ipſe poſuerit. Profecti inde in diverſas regiones. Petillius adverſus Baliſtæ & Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorſo inter ſe jungit, caſtra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi ominatum ferunt: *ſe eo die Letum capturum eſſe*. Duabus ſimul partibus ſubire in adverſos montes cœpit. Ea pars, in qua ipſe erat, impigre ſuccedebat. Alteram hoſtes quum propuliſſent, ut reſtitueret rem inclinatam, conſul equo advectus, ſuos quidem à fuga revocavit: ipſe, creavit, M. Valerium Lævinum. Is jam diu cupidus provinciæ, quum opportunæ cupiditati ejus litteræ allatæ eſſent, Ligures rebellaſſe; Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus ejus cauſa legionem tertiam ad C.Claudium proconſulem in Galliam proficiſci juſſit: & duumviros navales cum claſſe Piſas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem & Q Petillius conſul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C.Claudius proconſul, audita rebellione Ligurum, præter eas copias quas ſecum Parmæ habebat, ſubitariis collectis militibus exercitum ad fines Ligurum admovit.

dum incautius ante ſigna obverſatur, miſſili trajectus cecidit. Nec hoſtes ducem occiſum ſenſerunt: & ſuorum pauci, qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam verti ſcirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hoſtibus, montes ſine duce cepere. ad quinque millia Ligurum occiſa: ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem triſtis ominis eventum, etiam ex pullario auditum eſt, vitium in auſpicio fuiſſe, nec id conſulem ignoraſſe. C. Valerius audita

* *

Periti religionum juriſque publici, quando duo ordinarii conſules ejus anni, alter morbo alter ferro periiſſet, ſuffectum conſulem negabant comitia habere poſſe.

* * *

deduxit.

Cap. XIX. Cis Apenninum Garuli & Lapicini, & Hercates, trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mutius cum iis, qui Lunam Piſaſque depopulati erant, bellum geſſit: omnibuſque in ditionem redactis, arma ademit. Ob eas res in Gallia Liguribuſque geſtas duorum conſulum ductu auſpicioque, ſenatus in triduum ſupplicationes decrevit, & quadraginta hoſtiis ſacrificari juſſit. Et tumultus quidem Gallicus & Liguſtinus, qui principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppreſſus erat. Belli Macedonici ſubibat jam cura, miſcente Perſeo inter Dardanos Baſtarnaſque certamina. & legati, qui miſſi ad res viſendas in Macedoniam erant, jam reverterant Romam, renunciaverantque bellum in Dardania eſſe. Simul venerant & ab rege Perſeo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Baſtarnas, nec auctore eo quicquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpæ regem, neque arguit: moneri eum tantummodo juſſit, ut etiam atque etiam curaret, ut ſanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis eſſe videri poſſet. Dardani quum Baſtarnas non modo non excedere finibus ſuis, quod ſperaverant, ſed graviores fieri indies cernerent, ſubnixos Thracum accolarum & Scordiſcorum, auxiliis; audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum caſtris Baſtarnarum erat, convenerunt. Hiems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiſcique in fines ſuos abirent. quod ubi ita factum, & ſolos jam eſſe Baſtarnas audierunt, bifariam dividunt copias. pars, ut recto itinere ad laceſſendum

vix notis familiariter arridere: munificentia inæquali ſeſe alioſque ludificari: quibuſdam honoratis magnoque æſtimantibus ſe puerilia, ut eſcæ aut luſus, munera dare: alios nihil exſpectantes ditare. Itaque neſcire quid ſibi vellet quibuſdam videderi. quidam ludere eum ſimpliciter, quidam haud dubie inſanire ajebant. In duabus tamen magnis honeſtiſque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, & Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum ſe circumdaturum urbi eſt pollicitus, majoremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum è marmore facere inſtituit. Cyzici in Prytaneum, id eſt, penetrale urbis, ubi publice quibus is honos datus eſt veſcuntur, vaſa aurea menſæ unius poſuit. Rhodiis, ut nihil unum inſigne, ita omnis generis, ut quæque uſus eorum poſtulaverunt, dona dedit. Magnificentiæ vero in Deos, vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, poteſt teſtis eſſe. Sed & Delon aris inſignibus ſtatuarumque copia exornavit. & Antiochiæ Jovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, ſed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia ſuperiores reges vicit; reliquorum ſui moris & copia Græcorum artificum. Gladiatorum munus Romanæ conſuetudinis, primo majore cum terrore hominum inſuetorum ad tale ſpectaculum, quam voluptate dedit: deinde ſæpius dando, & modo vulneribus tenus, modo ſine miſſione etiam; & familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium pleriſque juvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores accerſere ſolitus ex aperto iret: pars devio ſaltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Cæterum priusquam circumire caſtra hoſtium poſſent, pugnatum eſt: victique Dardani compelluntur in urbem, quæ fere duodecim millia ab caſtris Baſtarnarum aberat. Victores confeſtim circumſidunt urbem: haud dubie poſtero die aut metu dedituris ſe hoſtibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis ſuorum. caſtra Baſtarnarum ſine præſidio relicta

* *

Cap. XX. more ſella eburnea poſita jus dicebat, diſceptabatque controverſias minimarum rerum. adeoque nulli fortunæ adhærebat animus, per omnia genera vitæ errans, uti nec ſibi, nec aliis, quinam homo eſſet, ſatis conſtaret. Non alioqui amicos,

erat, jam ſuo

* *

Cap. XXI. L. Cornelius Scipio inter peregrinos. M. Atilio prætori provincia Sardinia obvenerat: ſed cum legione nova, quam conſules conſcripſerant, quinque millibus peditum, trecentis equitibus in Corſicam juſſus eſt tranſire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, ut obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Cæpioni in Hiſpaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, & ſocium Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio ſine ſupplemento decreta. Duas præterea legiones conſules ſcribere juſſi, cum juſto numero peditum equitumque, & decem millia peditum ſociis imperare, &

ſexcentos equites. Delectus conſulibus eo difficilior erat, quod peſtilentia, quæ priore anno in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. In morbos qui inciderant, haud facile ſeptimum diem ſuperabant: qui ſuperabant, longinquo, maxime quartanæ, implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. eorum ſtrages per omnes vias inſepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina ſufficiebat. Cadavera intacta à canibus ac vulturibus, tabes abſumebat: ſatiſque conſtabat, nec illo, nec priore anno in tanta ſtrage boum hominumque vulturium uſquam viſum. Sacerdotes publici ea peſtilentia mortui ſunt, Cn. Servilius Cæpio pontifex, pater prætoris, & Ti. Sempronius C. F. Longus decemvir ſacrorum, & P. Ælius augur, & Ti. Sempronius Gracchus, & C. Mamilius Vitulus, curio maximus & M. Sempronius Tuditanus pontifex. pontifices ſuffecti ſunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani. Augures ſuffecti ſunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus: in P. Ælii, Q. Ælius Pætus. Decemvir ſacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus, C. Scribonius curio ſufficitur. Quum peſtilentiæ finis non fieret; ſenatus decrevit, ut decemviri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum, diem unum ſupplicatio fuit. & Q. Marcio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: Si morbus peſtilentiaque ex agro Romano emota eſſet, biduum ferias ac ſupplicationem ſe habiturum. In Vejenti agro biceps natus puer, & Sinueſſæ unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu ſereno cœlo ſuper ædem Saturni in foro Romano intentus, & tres ſimul ſoles effulſerunt: & faces eadem nocte plures per cœlum lapſæ ſunt in Lanuvino. Cæriteſque anguem in oppido ſuo jubatum, aureis maculis ſparſum, apparuiſſe affirmabant. &, in agro Campano bovem locutum eſſe, ſatis conſtabat.

bus ambigebatur rebus, diſceptationem ab rege ad Romanos revocabant; cum exercitu profectus, ſub jus judiciumque ſuum totam coegit gentem. Inde per Oetæos montes tranſgreſſus, religionibus quibuſdam animo objectis, oraculum aditurus Delphos aſcendit. Quum in media repente Græcia apparuiſſet, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, ſed in Aſiam quoque ad regem Eumenem nuncius tumultus ejus venit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achajam, Theſſaliamque, ſine damno injuriaque agrorum per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatum, per quas iturus erat, ſatis habuit animos ſibi conciliare: ſed aut legatos, aut literas dimiſit, petens, ne diutius ſimultatum, quæ cum patre ſuo fuiſſent, meminiſſent. nec enim tam atroces fuiſſe eas, ut non cum ipſo potuerint ac debuerint finiri. Secum quidem omnia illis integra eſſe ad inſtituendam fideliter amicitiam. Cum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat.

Cap. XXIII. Hæc una ex omni Græcia gens, & Athenienſium civitas, eo proceſſerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque ſervitiis ex Achaja fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia quum finibus ſuis interdixiſſent, intrare regni terminos ipſi non audebant. Id quum Perſeus animadvertiſſet, comprehenſis omnibus literas * * * cæterum, ne ſimilis fuga ſervorum poſtea fieret, cogitandum & illis eſſe. Recitatis his literis per Xenarchum prætorem, qui privatæ gratiæ aditum apud regem quærebat; & pleriſque moderate & benigne ſcriptas eſſe cenſentibus literas, atque his maxime, qui præter ſpem recepturi eſſent amiſſa mancipia: Callicrates ex iis qui in eo verti ſalutem gentis crederent, ſi cum Romanis inviolatum fœdus ſervaretur, *Parva*, inquit, *aut mediocris res Achæi quibuſdam videtur agi. Ego maxime graviſſi-*

Cap. XXII. Legati Nonis Juniis ex Africa redierunt, qui convento prius Maſiniſſa rege, Cathaginem ierant: cæterum certius aliquanto quæ Carthagine acta eſſent ab rege reſcierant, quam ab ipſis Carthaginientibus. compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perſeo veniſſe, iiſque noctu ſenatum in æde Æſculapii datum eſſe. ab Carthagine legatos in Macedoniam miſſos, & rex affirmaverat, & ipſi parum conſtanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos ſenatus cenſuit. tres miſſi ſunt, C. Lælius, M. Valerius Meſſala, Sex. Digitius. Perſeus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, &, de qui-

mam omnium, non agique tantum arbitror, ſed quodammodo actam eſſe. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibuſque ipſis, finibus interdixiſſemus, manereque id decretum, ſcilicet ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi ſollicitarentur; ii concionantem quodammodo abſentem audimus regem: &, ſi Diis placet, orationem ejus probamus. & quum feræ beſtiæ cibum ad fraudem ſuam poſitum plerumque aſpernentur & refugiant, nos cæci, ſpecie parvi beneficii, ineſcamur: & ſervulorum minimi precii recipiendorum ſpe, noſtram ipſorum libertatem ſubrui & tentari patimur.

Quis enim non videt, viam regiæ ſocietatis quæri, qua Romanum fœdus, quo noſtra omnia continentur, violetur? Niſi hoc dubium alicui eſt, bellandum Romanis cum Perſeo eſſe, & quod vivo Philippo exſpectatum, morte ejus interpellatum eſt, id poſt mortem Philippi futurum. Duos, ut ſcitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Perſea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe præſtitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum poſuerat præmium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanæ amicitiæ initæ, occidit: Perſea, quem populus Romanus prius pœnæ quam regni hæredem futurum ſciebat, regem fecit. Itaque quid hic poſt mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Baſtarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immiſit: qui ſi ſedem eam tenuiſſent, graviores eos accolas Græcia habuiſſet quam Aſia Gallos habeat. Ea ſpe depulſus, non tamen belli conſilia omiſit: imo, ſi vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Dolopiam armis ſubegit, nec provinciis de controverſis ad diſceptationem populi Romani adivit. inde tranſgreſſus Oetam, ut repente in medio umbilico Græciæ conſpiceretur, Delphos aſcendit. Hæc uſurpatio itineris inſoliti quo vobis ſpectare videtur? Theſſaliam deinde peragravit. quod ſine ullius eorum quos oderat noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris ſpecie miſit: & cogitare jubet, quomodo in reliquum hoc munere non egeamus. hoc eſt, ut decretum, quo arcentur Peloponneſo Macedones, tollamus: rurſus legatos regios, & hoſpitia cum principibus, & mox Macedonum exercitus, ipſum quoque à Delphis (quantum enim interluit fretum?) trajicientem in Peloponneſum videamus, immiſceamur Macedonibus armantibus ſe adverſus Romanos. Ego nihil novi cenſeo decernendum, ſervandaque omnia integra, donec ad certum dirigatur, vanusne hic timor noſter an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanoſque manebit, nobis quoque amicitia & commercium ſit: nunc de eo cogitare periculoſum & immaturum videtur.

tereſſet: omnia ſcit & nunciat quæ occulte facta ſunt. Divinat etiam quæ futura fuerant, ſi Philippus vixiſſet. quid ita Perſeus regni hæres ſit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui nec ob quam cauſſam, nec quemadmodum perierit Demetrius, ſcimus; nec quid Philippus, ſi vixiſſet, facturus fuerit. ad hæc, quæ palam geruntur, conſilia noſtra accommodare oportet. Ac ſcimus, Perſea regno accepto ad legatos Romanos veniſſe, ac regem Perſea à populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos veniſſe ad regem, & eos benigne acceptos. Hæc omnia pacis equidem ſigna eſſe judico, non belli: nec Romanos offendi poſſe, ſi ut bellum gerentes eos ſecuti ſumus, nunc quoque pacis auctores ſequamur. cur quidem nos inexpiabile omnium ſoli bellum adverſus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipſa Macedoniæ ſumus: an infirmiſſimi omnium, tamquam quos nuper ſubjecit, Dolopes? imo contra ea vel viribus noſtris, Deum benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed ſumus æque ſubjecti ac Theſſali Ætolique. nihilo plus fidei auctoritatiſque habemus adverſus Romanos, qui ſemper ſocii atque amici fuimus, quam Ætoli, qui paulo ante hoſtes fuerunt. Quod Ætolis, quod Theſſalis, quod Epirotis, omni denique Græciæ, cum Macedonibus juris eſt, idem & nobis ſit. cur execrabilis iſta nobis ſolis velut deſertio juris humani eſt? Fecerit aliquid Philippus, cur adverſus eum armatum & bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perſeus novus rex, omnis injuriæ inſons, ſuo beneficio paternas ſimultates obliterans, meruit? cur ſoli omnium hoſtes ei ſumus? Quamquam & illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuiſſe, ut Philippi unius injurias, ſi quæ forte fuerunt, * utique poſt mortem. quum claſſis Romana Cenchreis ſtaret, conſul cum exercitu Elatiæ eſſet, triduum in concilio fuimus; conſultantes, utrum Romanos an Philippum ſequeremur. Nonnihil metus præſens ab Romanis ſententias noſtras inclinarit. fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem faceret:

Cap. XXIV. Poſt hunc Arco frater Xenarchi prætoris ita diſſeruit: *Difficilem orationem Callicrates, & mihi & omnibus, qui ab eo diſſentimus, fecit: agendo enim Romanæ ſocietatis cauſſam ipſe, tentarique & oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque oppugnat; effecit, ut, qui ab ſe diſſentiret, adverſus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium tamquam non hic nobiſcum fuiſſet, ſed aut ex curia populi Romani veniret, aut regum arcanis in-*

id quod erat vetuſta conjunctio cum Macedonibus, vetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut præcipue amici, ſed ne præcipue inimici ſimus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, ſimulaverimus. nemo novæ ſocietatis aut novi fœderis, quo nos temere illigemus, conſcribendi eſt auctor: ſed commercium tantum juris præbendi repetendique ſit, ne interdictione finium noſtrorum & nos quoque regno arceamus: ne ſervis noſtris aliquo fuge-

fugere liceat. Quid hoc adverſus Romana fœdera eſt? Quid rem parvam & apertam, magnam & ſuſpectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid, ut ipſi locum aſſentandi Romanis habeamus, ſuſpectos alios ac inviſos efficimus? Si bellum erit, ne Perſeus quidem dubitat quin Romanos ſecuturi ſimus. in pace etiamſi non odia finiuntur, intermittantur. Quum iidem huic orationi, qui literis regis adſentierant, adſentirentur; indignatione principum, quod quam rem ne legatione quidem dignam judicaſſet Perſeus, literis paucorum verſuum impetraret, decretum differtur. Legati deinde poſtea miſſi ab rege, quum Megalopoli concilium eſſet: dataque opera eſt ab iis, qui offenſionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

Cap. XXV. Per hæc tempora Ætolorum in ſemetipſos verſus furor, mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Feſſi deinde & Romam utraque pars miſerunt legatos, & inter ſe ipſi de reconcilianda concordia agebant: quæ novo facinore diſcuſſa res, veteres etiam iras excitavit. Exulibus Hypatæis, qui factionis Proxeni erant, quum reditus in patriam promiſſus eſſet, fideſque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illuſtres homines, quibus redeuntibus inter cæteram multitudinem Eupolemus obvius exierat, quum ſalutatione benigne excepti eſſent, dextræque datæ; ingredientes portam, fidem datam Deoſque teſtes nequicquam invocantes, interfecti ſunt. Inde gravius de integro bellum exarſit. C. Valerius Lævinus, & Appius Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popillius, & L. Canuleius miſſi ab ſenatu venerant. Apud eos quum Delphis utriuſque partis legati magno certamine agerent; Proxenus maxime, quum cauſſa, tum eloquentia, præſtare viſus eſt, qui paucos poſt dies ab Orthobula uxore veneno eſt ſublatus: damnataque eo crimine, in exilium abiit. Idem furor & Cretenſes lacerabat. adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus miſſus ad ſedanda eorum certamina

Ap. Claudii, orſique bellum ſunt ab repentina oppugnatione caſtrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, quum vigiles in vallo, quique in portarum ſtationibus erant, quum vidiſſent procul venientem hoſtem; ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius ſigno propoſito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus ſimul portis eduxit. Obſiſtentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrimque prælium fuit; quia propter anguſtias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urgentes deinde alii alios ſecuti evaſerunt extra vallum, ut pandere aciem, & exæquari cornibus hoſtibus, quibus circumibantur, poſſent. ita repente eruperunt, ut ſuſtinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam ſecundam pulſi ſunt: ad quindecim millia cæſa aut capta: ſigna adempta duo & triginta. Caſtra etiam eo die expugnata; debellatumque. nam qui ſuperfuere prælio, in oppida ſua dilapſi ſunt: quieti deinde paruerunt imperio.

Cap. XXVII. Cenſores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus, & A. Poſtumius Albinus, legerunt ſenatum: princeps lectus M. Æmilius Lepidus pontifex maximus. De ſenatu novem ejecerunt. inſignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginenſis, qui biennio ante prætor in Hiſpania fuerat: & L. Cornelii Scipionis prætoris, cujus tum inter cives & peregrinos juriſdictio erat: & Cn. Fulvii, qui frater germanus, &, ut Valerius Antias tradit, conſors etiam cenſoris erat. Conſules votis etiam in Capitolio nuncupatis in provincias profecti ſunt. Ex iis M. Æmilio ſenatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia ſeditionem comprimeret, quos certamine factionum ad inteſtinum bellum exarſiſſe & ipſorum legati attulerant. Legati, qui in Ætoliam ad ſimiles motus comprimendos ierant, renunciarunt, coërceri rabiem gentis non poſſe. Patavinis ſaluti fuit adventus conſulis: neque aliud quod ageret in provincia quum habuiſſet, Romam rediit. Cenſores vias ſternendas ſilice in urbe, glarea extra urbem ſubſternendas, marginandaſque primi erat, in ſpem pacis venerant. cæterum induciæ & antea ſex menſium fuerunt: inde multo gravius bellum exarſit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter ſe bella, quo quæque modo geſta ſunt, perſequi non operæ eſt; ſatis ſuperque oneris ſuſtinenti res à populo Romano geſtas ſcribere.

Cap. XXVI. Celtiberi in Hiſpania, qui bello domiti ſe Tib. Graccho dediderant, pacati manſerant M. Titinio prætore obtinente provinciam, rebellarunt ſub adventum

omnium locaverunt, ponteſque multis locis faciendos: & ſcenam ædilibus prætoribuſque præbendam: & carceres in circo, & ova ad notas curriculis numerandis, & * dam, & metas trans * & caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano conſulibus, & clivum Capitolinum ſilice ſternendum curaverunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad ſenaculum, ac ſuper id curiam. & extra portam Trigeminam emporium lapide ſtraverunt, ſtipitibuſque ſepſerunt: & porticum Æmiliam reficiendam curarunt: gradibuſque aſcenſum ab Tiberi in emporium fecerunt. & extra eandem portam in Aventinum porticum ſilice ſtraverunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Oximi muros faciendos locaverunt: venditiſque ibi publicis locis, pecuniam, quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis conſumpſerunt. & alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Poſtumius nihil niſi ſenatus Romani populive juſſu ſe locaturum ipſorum pecunia *) Jovis ædem Piſauri & Fundis, & Pollentiæ, etiam aquam adducendam, & Piſauri viam ſilice ſternendam, & Sinueſſam a ga * aviariæ. In his & clo * um circumducend * & forum porticibus taberniſque claudendum, & Janos tres faciendos. Hæc ab uno cenſore opera locata, cum magna gratia colonorum. Majoribus quoque regendis diligens & ſevera cenſura fuit. multis equi ademti.

Cap. XXVIII. Exitu prope anni diem unum ſupplicatio fuit, ob res proſpere geſtas in Hiſpania; ductu auſpicioque Ap. Claudii proconſulis. & majoribus hoſtiis viginti ſacrificatum: & alterum diem ſupplicatio ad Cereris Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nunciatus erat. Quum Ap. Claudius ex Hiſpania Romam rediſſet, decrevit ſenatus, ut ovans urbem iniret. Jam conſularia comitia appetebant, quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati, L. Poſtumius Albinus, & M. Popillius Lænas. Prætores inde facti, Numerius Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, & M. Furius Craſſipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ovans quum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen dialis inauguratus eſt Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in æde matris Matutæ cum indice hoc poſita eſt: *Ti. Sempronii Gracchi conſulis imperio auſpicioque legio exercituſque populi Romani Sardiniam ſubegit. in ea provincia hoſtium cæſa aut capta ſupra octoginta millia. Republica feliciſſime geſta, atque liberatis vectigalibus * reſtitutis exercitum ſalvum atque incolumem pleniſſimum præda domum reportavit. iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit.* Sardiniæ inſulæ forma erat, atque in ea ſimulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data: unum ante cætera inſigne fuit T. Flaminini, quod mortis cauſa patris ſui, cum viſceratione epuloque, & ludis ſcenicis quatriduum dedit. magni tamen muneris ea ſumma fuit, ut per triduum quatuor & ſeptuaginta homines pugnarint.

Err.

EPITOME

LIBRI XLII.

Q. Fulvius Flaccus cenſor templum Junonis Laciniæ tegulis marmoreis ſpoliavit, ut ædem, quam dedicaverat, tegeret. tegulæ ex ſenatuſconſulto reportatæ. Eumenes Aſiæ rex in ſenatu de Perſeo, Macedoniæ rege, queſtus eſt: cujus injuriæ in populum Romanum referuntur. ob quas bello ei indicto, P. Licinius Craſſus Conſul, cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam tranſiit, levibuſque expeditionibus, equeſtribus prælüs, in Theſſalia cum Perſeo parum felici eventu pugnavit. Inter Maſaniſſam, & Carthaginienſes de agro fuit dies ad diſceptandum à ſenatu datus. Legati miſſi ad civitates ſocias & reges rogandos, an in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCLXII millia CCXXVI. Res præterea adverſus Corſos & Ligures proſpere geſtas continet.

CAPUT I.

L. Poſtumius Albinus, M. Popillius Lænas, quum omnium primum de provinciis exercitibuſque ad ſenatum retuliſſent; Ligures utrique decreti ſunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones (binæ ſingulis decretæ) & ſocium Latini nominis dena millia peditum, & ſexcentos equites, & ſupplementum Hiſpaniæ tria millia peditum Romanorum ſcriberent, & ducentos equites. Ad hoc, mille & quingenti pedites Romani cum centum equitibus ſcribi juſſi; cum quibus prætor, cui Sardinia obtigiſſet, in Corſicam tranſgreſſus bellum gereret; interim M. Atilius vetus prætor provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias ſortiti ſunt; A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter ci-

giſtratus mulis tabernaculiſque, & omni alio inſtrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent ſociis: privata hoſpitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domuſque eorum Romæ hoſpitibus patebant, apud quos ipſis diverti mos eſſet. Legati, qui repente aliquo mitterentur, ſingula jumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant: aliam impenſam ſocii in magiſtratus Romanos non faciebant. Injuria Conſulis etiamſi juſta, non tamen in magiſtratu exercenda, & ſilentium nimis aut modeſtum, aut timidum Præneſtinorum, jus, velut probato exemplo, magiſtratibus fecit graviorum indies talis generis imperiorum.

Cap. II. Principio hujus anni, legati qui in Ætoliam & Macedoniam miſſi erant, renunciarunt, *ſibi conveniendi regis Perſei, quum alii abeſſe eum, alii ægrum eſſe, falſo utrumque fingerent, poteſtatem non factam. Facile tamen apparuiſſe ſibi* ves & peregrinos, Num. Fabius Buteo Hiſpaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Craſſipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priuſquam magiſtratus proficiſcerentur, ſenatui placuit, L. Poſtumium conſulem, ad agrum publicum à privato terminandum, in Campaniam ire: cujus ingentem modum poſſidere privatos, paulatim proferendo fines, conſtabat. Hic iratus Præneſtinis, quod, cum eo privatus ſacrificii in templo Fortunæ faciundi cauſſa profectus eſſet, nihil in ſe honorifice, neque publice, neque privatim factum à Præneſtinis eſſet: priuſquam ab Roma proficiſceretur, literas Præneſte miſit, ut ſibi magiſtratus obviam exiret, locum publice pararet ubi diverteretur, jumentaque quum exiret inde præſto eſſent. Ante hunc conſulem nemo unquam ſociis in ulla re oneri aut ſumptui fuit. ideo ma-

bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia ſeditionem gliſcere indies, neque diſcordiarum principes auctoritate ſua coërceri potuiſſe. Quum bellum Macedonicum in expectatione eſſet, priuſquam id ſuſciperetur, prodigia expiari pacemque Deum peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris eſſent, placuit. Lanuvii claſſis magnæ ſpecies in cœlo viſæ dicebantur: & Priverni lana pulla terra enata: & in Vejenti apud Rementem lapidatum: Pomptinum omne, velut nubibus locuſtarum, coopertum eſſe: in Gallico agro, qua induceretur aratrum, ſub exiſtentibus glebis piſces emerſiſſe. Ob hæc prodigia libri fatales inſpecti, editumque ab decemviris eſt, & quibus Diis, quibuſque hoſtiis ſacrificaretur, & ut ſupplicatio prodigiis expiandis fieret: altera quæ priore anno valetudinis populi cauſſa vota eſſet, ea uti feriæque eſſent. itaque ſacrificatum eſt, ut decemviri ſcriptum ediderunt.

Cap. III. Eodem anno ædes Junonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus cenſor, ædem Fortunæ Equeſtris, quam in Hiſpania prætor bello Celtiberico voverat, faciebat enixo ſtudio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum eſſet. Magnum ornamentum ſe templo ratus adjecturum, ſi tegulæ marmoreæ eſſent; profectus in Bruttios, ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit. id ſatis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt, quæ tollerent atque aſportarent; auctoritate cenſoria ſociis deterritis id ſacrilegium prohibere. Poſtquam cenſor rediit, tegulæ expoſitæ de navibus, ad templum portabantur. quamquam unde eſſent ſilebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus eſt; ex omnibus partibus poſtulabatur, ut conſules eam rem ad ſenatum referrent. Ut vero accerſitus in curiam cenſor venit, multo infeſtius ſinguli univerſique præſentem lacerare: *Templum auguſtiſſimum regionis ejus: quod non Pyrrhus, non Annibal violaſſent, violare parum habuiſſe, niſi detexiſſet fœde ac prope diruiſſet. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. cenſorem moribus regendis creatum, cui ſarta tecta exigere ſacris publicis & loca tuenda more majorum traditum eſſet; eum per ſociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium ſacrarum, vagari: & quod, ſi in privatis ſociorum ædificiis faceret, indignum videri poſſet, id Deum immortalium templa demolientem facere. & obſtringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa ædificantem: tamquam non iidem ubique Dii immortales ſint, ſed ſpoliis aliorum alii colendi exornandique.* Quum, priuſquam referretur, appareret quid ſentirent Patres; relatione facta in unam rat, remaneret. Eodem anno, quum agri Liguſtini & Gallici quod bello captum erat, aliquantum vacaret, Senatuſconſultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex ſenatuſconſulto creavit A. Atilius prætor urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Caſſium, T. Æbutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Appuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviſerunt dena jugera in ſingulos, ſociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt, de diſcordiis ſeditionibuſque ſuis: & Theſſali legati, nunciantes quæ in Macedonia gererentur.

Cap. V. Perſeus jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes non gentes modo Græciæ ſed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura quam præſtando, ſibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, & aliquanto quam in Eumenem propenſiores: quum Eumenis beneficiis muneribuſque omnes Græciæ civitates & plerique principum obligati eſſent: & ita ſe in regno ſuo gereret, ut quæ ſub ditione ejus urbes eſſent, nullius liberæ civitatis fortunam ſecum mutatam vellent. contra Perſea fama erat poſt patris mortem uxorem manu ſua occidiſſe: Apellem miniſtrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requiſitum à Philippo ad ſupplicium, exulantem, accerſitum poſt patris mortem ingentibus promiſſis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfeciſſe. inteſtinis externiſque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates, tam pio erga propinquos, tam juſto in cives, tam munifico erga omnes homines regi: ſeu fama & majeſtate Macedonum regum præoccupati ad ſpernendam originem novi regni: ſeu mutationis rerum cupidi; ſeu quia eum objectum eſſe Romanis volebant.

omnes ſententiam ferunt, ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piacularia que Junoni fierent. Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt.

Cap. IV. Ex prætoribus, qui in provincias ierant, Num. Fabius Maſſiliæ moritur, quum in citeriorem Hiſpaniam iret. Itaque, quum id nunciatum à Maſſilienſibus legatis eſſet, ſenatus decrevit, ut P. Furius & Cn. Servilius, quibus ſuccedebatur, inter ſe ſortirentur, uter citeriorem Hiſpaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit. P. Furius idem, cujus ea provincia fue- Erant autem non Ætoli modo in ſeditionibus propter ingentem vim æris alieni, ſed Theſſali etiam: ea contagione velut tabes in Perræbiam quoque id pervaſerat malum. Quum Theſſalos in armis eſſe nunciatum eſt, Ap. Claudium legatum ad eas res aſpiciendas componendaſque ſenatus miſit. Qui utriuſque partis principibus caſtigatis, quum injuſto fœnore gravatum æs alienum, ipſis magna ex parte concedentibus qui onerarant, levaſſet, Juſti crediti ſolutionem in annorum penſiones diſtribuit. Per eundem Appium eodemque modo compoſitæ in Perræbia res. Ætolorum cauſas Marcellus Delphis per idem tempus hoſtilibus actas animis, quas inteſtino geſſerant bello, cognovit. Quum certatum utrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem ſuo neutram partem aut levare aut onerare voluit: communiter ab utriſque periit, abſtinerent bello, &, oblivione præteritorum, diſcordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipſos fides obſidibus ultro citroque datis firmata eſt. Corinthum, ut ibi deponerentur obſides, convenitur.

Cap. VI. A Delphis & Ætolico concilio Marcellus in Peloponneſum trajecit, quo Achæis edixerat conventum. Ubi collaudata gente, quod conſtanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuiſſent, inſigne adverſus Perſea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens ſecum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem miſſi, qui res in Macedonia adſpicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ cauſſa proficiſci juſſi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege ſub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius in ſenatum introductus multis juſtiſque cauſſis regem excuſavit. *Quod ſtipendium ſerius quo ad diem præſtaret. id ſe omne advexiſſe, ne cujus niſi temporis gratia regi fieret. Donum præterea afferre, vaſa aurea quingentum pondo. Petere regem, ut quæ cum patre ſuo ſocietas atque amicitia fuiſſet, ea ſecum renovaretur: imperaretque ſibi populus Romanus, quæ bono fidelique ſocio regi eſſent imperanda. ſe nullo uſquam ceſſaturum officio. Ea merita in ſe ſenatus fuiſſe, quum Romæ eſſet, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obſide omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne reſponſum, & ſocietatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre ejus fuerat, A. Atilius prætor urbanus juſſus. Quæſtores urbani ſtipendium, vaſa aurea cenſores acceperunt: eiſſis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corſica ſubacta Cicereius in Sardiniam tranſmiſit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Caryſtum. Eo ſe magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo ſub adventum M. Popillii conſulis mœnibus ſeſe continebant: deinde, poſtquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progreſſi ante portas, aciem ſtruxerunt: nec conſul, (ut qui idipſum oppugnatione comminanda quæſiſſet) moram certamini fecit. Pugnatum eſt amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret ſpes. Quod ubi conſul vidit, nulla parte moveri Ligurum ſigna, imperat equitibus ut equos conſcendant, ac tribus ſimul partibus in hoſtes quanto maximo poſſent tumultu incurrant. Pars magna equitum, mediam trajecit aciem, & ad terga pugnantium pervaſit. Inde terror injectus Liguribus. diverſi in omnes partes fugerunt. perpauci retro in oppidum, quia inde ſe maxime objecerat eques. & pugna tam pervicax multos abſumpſerat Ligurum, & in fuga paſſim cæſi ſunt. Decem millia hominum cæſa traduntur: amplius ſeptingenti paſſim capti: ſigna militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit. amplius tria millia militum amiſſa; quum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent.

Cap. VIII. Poſt hanc pugnam ex diverſa fuga in unum collecti Ligures, quum majorem multo partem civium amiſſam quam ſupereſſe cernerent (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt ſeſe; nihil quidem illi pacti. ſperaverant tamen non atrocius, quam ſuperiores imperatores, conſulem in ſe ſæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipſos bonaque eorum vendidit: literaſque ſenatui de rebus à ſe geſtis miſit. Quas quum A. Atilius prætor in curia recitaſſet (nam conſul alter Poſtumius agris recognoſcendis in Campania occupatus aberat) atrox res viſa ſenatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tuliſſent arma adverſus Roma-*

que negotium datum eſt, ut ponerent ea in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris munus miſſum, & ædes liberæ hoſpitio datæ ſumptuſque decretus, donec in Italia eſſet. Legati, qui in Syria fuerant, renunciaverunt, in maximo eum honore apud regem eſſe: amiciſſimumque populo Romano.

Cap. VII. In provinciis eo anno hæc. C. Cicereius prætor in Corſica ſignis collatis pugnavit: ſeptem millia Corſorum cæſa: capti amplius mille & ſeptingenti. Voverat in ea pugna prætor ædem Junoni Monetæ. Pax deinde data petentibus Cor-

nos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos eſſe: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis umquam ſe poſtea dedere auderet, peſſimo exemplo veniſſe: & diſtractos paſſim, juſtis quondam hoſtibus populi Romani pacatis ſervire. Quas ob res *Placere ſenatui, M. Popillium Conſulem Ligures, pretio emptoribus reddito, ipſos reſtituere in libertatem: bonaque ut iis, quicquid ejus recuperari poſſit, reddantur curare. Arma primo quoque*

que tempore fieri in ea gente. conſulem de provincia decedere, quum deditos in ſedem ſuam Ligures reſtituiſſet. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non ſæviendo in afflictos fieri.

Cap. IX. Conſul, qua ferocia animi uſus erat in Liguribus, eandem ad non parendum ſenatui habuit. Legionibus extemplo Piſas in hibernacula miſſis, iratus Patribus, infeſtus prætori, Romam rediit: ſenatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis invectus eſt in prætorem: *qui quum ob bello rem bene geſtam, uti Diis immortalibus honos haberetur, referre ad ſenatum debuiſſet, adverſus ſe pro hoſtibus Senatuſconſultum feciſſet, quo victoriam ſuam ad Ligures transferret, dedique iis prope conſulem prætor juberet. Itaque mulctam ei ſe dicere. A Patribus poſtulare, ut Senatuſconſultum in ſe factum tolli juberent: ſupplicationemque, quam abſentes ex literis de bene geſta republica miſſis decernere debuerint, præſentes honoris Deorum primum cauſſa, deinde & ſui aliquo tandem reſpectu decernerent.* Nihilo lenioribus quam abſens ſenatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re in provinciam redit. Alter Conſul Poſtumius, conſumpta æſtate in recognoſcendis agris, ne viſa quidem provincia ſua, comitiorum cauſſa Romam rediit: conſules, C. Popillium Lænatem, P. Ælium Ligurem, creavit. Prætores deinde facti, C. Licinius Craſſus, M. Junius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

Cap. X. Eo anno luſtrum conditum eſt. Cenſores erant, Q. Fulvius Flaccus, L. Poſtumius Albinus. Poſtumius condidit. Cenſa ſunt civium Romanorum capita ducenta ſexaginta novem millia & quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Poſtumius conſul pro concione edixe-

aminibus ſuis agros late operirent. ad quam peſtem frugum tollendam, C. Sicinius prætor deſignatus cum imperio in Apuliam miſſus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis abſumpſit. Principium inſequentis anni, quo C. Popillius & P. Ælius fuerunt conſules, reſiduas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus renovarique ſenatuſconſultum volebant, & conſul Ælius referebat. Popillius & collegam & ſenatum pro fratre deprecabatur; præ ſe ferens, ſi quid decernerent interceſſurum, collegam deterruit. Patres eo magis utrique pariter conſulum infenſi, in cœpto perſtabant. Itaque, quum de provinciis ageretur, & Macedonia jam imminente Perſei bello peteretur, Ligures ambobus conſulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Poſtulantibus deinde, ut novos exercitus ſcribere, aut ſupplementum veteribus liceret, utrumque negatum eſt. Prætoribus quoque in Hiſpaniam ſupplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Craſſus urbanam juriſdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat ſortitus: C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Conſules ob ea irati ſenatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros ſe denunciarunt: nec quicquam rei publicæ acturos; præterquam quod ad provinciarum adminiſtrationem attineret.

Cap. XI. Attalum regis Eumenis fratrem legatum veniſſe Romam, Valerius Antias his conſulibus ſcribit; ad deferenda de Perſeo crimina, indicandoſque apparatus belli. Plurium annales, & quibus crediaiſſe malis, ipſum Eumenem veniſſe tradunt. Eumenes igitur ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, rat, qui ſocium Latini nominis ex edicto C. Claudii Conſulis redire in civitates ſuas debuiſſent, ne quis eorum Romæ, ſed omnes in ſuis civitatibus cenſerentur. Concors & è republica cenſura fuit. omnes, quos ſenatu moverunt, quibuſque equos ademerunt, ærarios fecerunt, & tribu moverunt: neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius ædem Fortunæ Equeſtris, quam proconſul in Hiſpania dimicans cum Celtiberorum legionibus voverat, annos ſex poſtquam voverat, dedicavit: & ſcenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir ſacrorum, eo anno mortuus eſt. in locum ejus ſuffectus A. Poſtumius Albinus. Locuſtarum tantæ nubes à mari vento repente in Apuliam illatæ ſunt, ut ex-

quantum non meritis tantum ejus, ſed beneficiis etiam ſuis, ingentia quæ in eum congeſta erant, exiſtimaret deberi populus Romanus, in ſenatum eſt introductus. *Cauſam veniendi ſibi Romam fuiſſe,* dixit, *præter cupiditatem viſendi Deos homineſque. quorum beneficio in ea fortuna eſſet, ſupra quam ne optare quidem auderet: etiam ut coram moneret ſenatum, ut Perſei conatis obviam iret.* Orſus inde à Philippi conſiliis, necem Demetrii filii retulit, adverſantis Romano bello; *Baſtarnarum gentem excitam ſedibus ſuis: quorum auxiliis fretus in Italiam tranſiret. Hæc cum volutantem in animo, oppreſſum fato regnum ei reliquiſſe, quem infeſtiſſimum eſſe ſenſiſſet Romanis. itaque Perſea, hæreditarium à patre relictum bellum, &*

ſimul cum imperio traditum, jamjam primum alere ac fovere omnibus conſiliis. Florere præterea juventute, quam ſtirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ quum corporis robore ac viribus vigeat, animum eſſe inveteratum diutina arte atque uſu belli. Jam inde à puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum aſſuetum, miſſum à patre in expeditiones multas, variaſque. Jam ex quo ipſe accepiſſet regnum, multa, quæ, non vi, non dolo, Philippus omnia expertus potuiſſet moliri, admirando rerum ſucceſſu tenuiſſe. Acceſſiſſe ad vires eam, quæ longo tempore, multis magniſque meritis pararetur, auctoritatem.

Cap. XII. *Nam apud Græciæ atque Aſiæ civitates, vereri maieſtatem ejus omnes. nec pro quibus meritis, pro qua munificentia, tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo poſſe, utrum felicitate id quadam ejus accidat, an, quod ipſe vereatur dicere, invidia adverſus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipſos quoque reges ingentem auctoritate. Seleuci filiam duxiſſe eum; non petentem ſed petitum ultro: ſororem dediſſe Pruſiæ precanti ac oranti: celebratas eſſe utraſque nuptias gratulatione doniſque innumerabilium legationum, & velut auſpicibus nobiliſſimis populis deductas eſſe. Bœotorum gentem captatam Philippo, nunquam ad ſcribendum amicitiæ fœdus adduci potuiſſe: tribus nunc locis cum Perſeo fœdus inciſum literis eſſe: uno Thebis, altero ad Delum auguſtiſſimo & celeberrimo in templo: tertio Delphis. in Achaico concilio vero, niſi diſcuſſa res per paucos Romanum imperium intentantes eſſet ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam ſubjectam eſſe.*

Cap. XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. *Non ego hæc,* inquit, *incertis jactata rumoribus, & cupidius credita, quia vera eſſe de inimico crimina volebam, adfero ad vos, Patres Conſcripti; ſed comperta & explorata, haud ſecus, quam ſi ſpeculator miſſus à vobis ſubjecta oculis referrem. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregium vos feciſtis, mare tantum trajeciſſem, ut vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobiliſſimas Aſiæ & Græciæ civitates indies magis denudantes judicia ſua: mox, ſi permitteretur, eo proceſſuras unde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Perſea, non continentem ſe Macedoniæ regno, alia armis occupantem: alia, quæ vi ſubigi non poſſunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam quam impar eſſet ſors, quum ille vobis bellum, vos ei ſecuram pacem præſtaretis. quamquam mihi quidem non parare, ſed gerere pene bellum videbatur. Abrupolim ſocium atque amicum veſtrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia ſcripta ab eo quædam vobis comperit, ſocium item atque amicum veſtrum, interfecit. Euerſam & Callicritum, Thebanos, principes civitatis, quia liberius adverſus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturoſque ad vos quæ agerentur profeſſi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adverſus fœdus tulit, Dolopiæ bella intulit, Theſſaliam & Doridem cum exercitu pervaſit, ut in bello inteſtino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit & miſcuit omnia in Theſſalia Perræbiaque ſpe novarum tabula-*

ſet, eo rem prope adductam, ut aditus ei in Achaiam daretur. At, hercule, ſuos honores, cujus merita in eam gentem privatim an publice ſint majora, vix dici poſſet, partim deſertos per incultum ac negligentiam, partim hoſtiliter ſublatos eſſe. Jam Ætolos quem ignorare in ſeditionibus ſuis non ab Romanis ſed à Perſeo præſidium petiiſſe? His eum fultum ſocietatibus atque amicitiis, eos domeſticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum præparare, ut abſtinere & ſuo & hoſtium agro frumentandi cauſſa poſſit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, præter Macedonum copias, ſtipendium in totidem annos præparatum habeat: præter annuum, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congeſſiſſe. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, ve-

rum, ut manu debitorum obnoxia ſibi optimates opprimeret. Hæc quum vobis quieſcentibus & patientibus fecerit, & conceſſam ſibi Græciam eſſe à vobis videat: pro certo habet, neminem ſibi, antequam in Italiam trajecerit. armatum occurſurum. Hoc quam vobis tutum aut honeſtum ſit, vos videritis: ego certe mihi turpe eſſe duxi, prius Perſea ad bellum inferendum, quam me ſocium ad prædicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus neceſſario mihi officio, & quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere poſſum, quam uti Deos Deaſque precer, ut vos & veſtræ reipublicæ, & nobis ſociis, atque amicis, qui ex vobis pendemus, conſulatis?

Cap. XIV. Hæc oratio movit Patres Conſcriptos. cæterum in præſentia nihil, præterquam, fuiſſe in curia regem, ſcire quiſquam potuit: eo ſilentio clauſa curia erat. bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque reſponſa eſſent, emanavenavere. Perſei deinde regis legatis poſt paucos dies ſenatus datus eſt. Cæterum, præoccupatis non auribus magis quam animis ab Eumene rege, omnis & defenſio & deprecatio legatorum reſpuebatur: & exaſperavit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is, *velle quidem & laborare* dixit *regem, ut purganti ſe nihil hoſtile dixiſſe aut feciſſe fides habeatur; cæterum ſi pervicacius cauſſam belli quæri videat, forti animo defenſurum ſe. Martem communem eſſe, & eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Græciæ atque Aſiæ curæ erat, quid Perſei legati, quid Eumenes in ſenatu egiſſet: & propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miſerant pleræque civitates, alia in ſpeciem præferentes, legatos. & legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque ſuam Perſei criminibus junxiſſet. Itaque omni modo per patronos hoſpiteſque diſceptandi cum rege locum in ſenatu quærebat. Quod quum contigiſſet, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adverſus Rhodios concitaſſet, graviorque Aſiæ eſſet, quam Antiochus fuiſſet; popularem quidem ac gratam populis Aſiæ (nam eo quoque jam favor Perſei venerat) orationem habuit: cæterum inviſam ſenatui, inutilemque ſibi & civitati ſuæ. Eumeni vero conſpiratio adverſus eum favorem apud Romanos fecit. ita omnes ei honores habiti, donaque quam ampliſſima data, cum ſella curuli atque eburneo ſcipione.

Cap. XV. Legationibus dimiſſis, quum Harpalus, quanta eximia celeritate poterat, regreſſus in Macedoniam, nunciaſſet regi; nondum quidem parantes bellum reliquiſſe ſe Romanos, ſed ita infeſtos, ut facile appareret non dilaturos; & ipſe, præterquam quod & ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium ſe credens eſſe. Eumeni ante omnes infeſtus erat: à cujus ſanguine ordiens bellum, Evandrum Cretenſem ducem auxiliorum, & Macedonas tres aſſuetos miniſteriis talium aliquantum altitudinis diruta erat. poſt maceriam ſe abdiderunt, gradibus aſtructis, ut ex ea, velut è muro, tela in prætereuntem conjicerent. Primo à mari circumfuſa turba amicorum ac ſatellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim anguſtiæ agmen. Ubi ad eum locum ventum eſt, qua ſingulis eundum erat, primus ſemitam ingreſſus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo inſtitutus regi ſermo erat. Tum inſidiatores exorti, ſaxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum eſt regi; altero humerus ſopitus; ex ſemita proclivi in declive multis ſuper prolapſum jam ſaxis congeſtis. & cæteri quidem etiam amicorum & ſatellitum, poſtquam cadentem videre, diffugiunt: Pantaleon conſtanter impavidus manſit ad protegendum regem.

Cap. XVI. Latrones, quum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum ſaucium poſſent, velut perfecta re, in jugum Parnaſſi refugerunt, eo curſu, ut, quum unus, non facile ſequendo per invia atque ardua, moraretur fugam eorum, ne comprenſo indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde ſatellites ac ſervi concurrerunt; tollentes ſopitum vulnere, ac nihil ſentientem. Vivere tamen ex calore & ſpiritu remanente in præcordiis ſenſerunt; victurum exigua ac prope nulla ſpes erat. Quidam ex ſatellitibus ſecuti latronum veſtigia, quum uſque ad jugum Parnaſſi nequicquam fatigati perveniſſent; re infecta redierunt. Aggreſſi facinus Macedones ut inconſulte, ita audacter cœptum, nec conſulte & timide reliquerunt. Compotem jam ſui regem, amici poſtero die deferunt ad navem: inde Corinthum: à Corintho per Iſthmi jugum navibus traductis Æginam trajiciunt. Ibi adeo ſecreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Aſiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. nam & cum uxore fratris, & præfecto arci, tanquam jam haud dubius regni hæres, eſt locutus. Quæ poſtea non fefellere Eufacinorum, ad cædem regis ſubornat: literaſque eis dat ad Praxo hoſpitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis conſtabat, Eumenem, ut ſacrificaret Apollini, Delphos aſcenſurum. Progreſſi cum Evandro inſidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quærebant. Aſcendentibus ad templum à Cirra priuſquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab læva ſemitæ paulum extans à fundamento, qua ſinguli tranſirent, dextra pars labe terræ in

menem: & quamquam diſſimulare & tacite habere id patique ſtatuerat, tamen in primo congreſſu non temperavit, quin uxoris petendæ præmaturam feſtinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata eſt.

Cap. XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad viſendum ſtatum regionis ejus, ſpeculandaque conſilia Perſei regis miſſus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat. ſimul & adduxerat ſecum Praxo à Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brundiſinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundiſii Rammius fuit; hoſpitio quoque & duces Romanos omnes, & legatos, exterarum quoque gentium inſignes, præcipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum abſente Perſeo fuerat: literiſque ſpem amicitiæ interioris magnæque inde fortunæ facientibus, ad regem profectus; brevi perfamiliaris haberi, trahique magis quam vellet in arcanos ſermones eſt cœptus. Promiſſis enim ingentibus præmiis petere inſtitit ab eo rex, *Quoniam duces omnes legatique Romani hoſpitio ejus uti aſſueſſent, quibus eorum ipſe ſcripſiſſet, ut venenum dandum curaret. cujus ſcire ſe comparationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus conſciis comparari. eventu præterea incerto eſſe, ut aut ſatis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo ſigno deprendi poſſet.* Rammius veritus ne, ſi abnuiſſet, primus ipſe veneni experimentum eſſet, facturum pollicitus proficiſcitur. nec Brundiſium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem eſſe dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, juſſu ejus Romam ſimul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant expoſuit.

Cap. XVIII. Hæc ad ea quæ ab Eumene delata erant acceſſere, quo maturius hoſtis Perſeus judicaretur. quippe quem non juſtum modo apparare bellum regio animo; ſed per omnia clandeſtina graſſari ſcelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli adminiſtratio ad novos conſules rejecta eſt: in præſentia tamen Cn. Sicinium prætorem, cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, ſcribere milites placuit; qui Brundiſium ducti primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur, ad occupandas maritimas urbes, ubi conſul, cui provincia Macedonia obveniſſet, claſſem appellere quinquaginta equites in Romanas legiones, in ſocialem exercitum quinque millia peditum, & trecenti equites, imperare ſociis juſſi. Hec copiarum in Hiſpanias cum prætoribus novis portatum eſt.

Cap. XIX. Eodem anno quia per recognitionem Poſtumii conſulis magna pars agri Campani, quem privati ſine diſcrimine paſſim poſſederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum cenſores fruendum locarent, quod factum tot annis poſt captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Quum in exſpectatione ſenatus eſſet, bello etſi non indicto, tamen jam decreto, qui regum ſuam, Perſei qui ſecuturi amicitiam eſſent, legati Ariarathis, puerum filium regis ſecum adducentes, Romam venerunt. quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam miſiſſe, ut jam inde à puero aſſueſceret moribus Romanis, hominibuſque. Petere ut cum non ſub hoſpitum modo privatorum cuſtodia, ſed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent eſſe.* Ea regis legatio grata ſenatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius prætor, ædes inſtructas locaret, ut filius regis comiteſque ejus habitare poſſent. Et Thracum legatis, apud ſe diſceptantibus, & ſocietatem amicitiamque petentibus; & quod petebant, datum eſt, & munera binum millium æris ſummæ in ſingulos miſſa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia eſſet, aſſumptos in ſocietatem gaudebant. Sed ut in Aſia quoque & inſulis explorata omnia eſſent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miſerunt. adire eos Cretam, & Rhodum juſſerunt, ſimul renovare amicitiam, ſimul ſpeculari, num ſollicitati animi ſociorum ab rege Perſeo eſſent.

Cap. XX. In ſuſpenſa civitate ad exſpectationem novi belli, nocturna tempeſtate columna roſtrata in Capitolio, bello Punico priore poſita à M. Æmilio conſule, cui collega Ser.

tuto & copias per commodum exponere poſſet. Eumenes aliquamdiu Æginæ retentus periculoſa & difficili curatione, quum primum tuto potuit, profectus Pergamum, præter priſtinum odium recenti etiam ſcelere Perſei ſtimulante, ſumma vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod è tanto periculo evaſiſſet, venerunt. Quum Macedonicum bellum in annum dilatum eſſet, cæteris prætoribus jam in provincias profectis, M. Junius, & Sp. Lucretius, quibus Hiſpaniæ provinciæ obvenerant, fatigato ſæpe idem petendo ſenatu, tandem pervicerunt, ut ſupplementum ſibi ad exercitum daretur. tria millia peditum, centum &

Fulvius fuit, tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt. Ea res, prodigii loco habita, ad ſenatum relata eſt. Patres ad aruſpices referre, & decemviros adire libros juſſerunt. Decemviri luſtrandum oppidum, ſupplicationem obſecrationemque habendam, victimis majoribus ſacrificandum, & in Capitolio Romæ & in Campania ad Minervæ promontorium, renuntiarunt: ludos per decem dies Jovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. aruſpices, in bonum verſurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi reſponderunt; quod ex hoſtibus ſpolia fuiſſent ea roſtra, quæ tempeſtas diſjeciſſet. Acceſſerunt, quæ cumularent religiones animis. Saturniæ nunciatum erat, ſanguine per triduum in oppido pluiſſe: Calatiæ aſinum tripedem natum: & taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Oximi terra pluiſſe. Horum quoque prodigiorum cauſſa res divinæ factæ, & ſupplicatio unum diem feriæque habitæ.

Cap. XXI. Conſules ad id tempus in provincias non exierant: quia neque uti de M. Popillio referrent ſenatui obſequebantur, & nihil aliud decernere prius, ſtatutum Patribus erat. Aucta etiam invidia eſt Popillii literis ejus, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconſul pugnaſſe ſe ſcripſit, ac ſe decem millia eorum occidiſſe. propter cujus injuriam belli, cæteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non abſens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intuliſſet, & pacatos ad rebellium incitaſſet, ſed conſules, quod non exirent in provinciam, in ſenatu increpiti. Hoc conſenſu Patrum accenſi, M. Marcius Sermo, & Quintus Marcius Stylla, tribuni plebis, & conſulibus mulctam ſe dicturos, niſi in provinciam exirent, denuntiarunt: & rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in ſenatu recitarunt. Sanciebatur, ut qui ex Statiellis deditis in libertatem reſtitutus ante Calendas Sextiles primas non eſſet, cujus dolo malo is in ſervitutem veniſſet, ut juratus ſenatus decerneret, qui eam rem quæreret, animadverteretque. Ex auctoritate deinde ſenatus eam rogationem promulgarunt. Priuſquam proficiſcerentur conſules, Cajo Cicerejo prætori prioris anni ad ædem Bellonæ ſenatus datus eſt. Is expoſitis, quas in Corſica res geſſiſſet, poſtulatoque fruſtra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat ut ſine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno conſenſu plebes ſcivit juſſitque. ex eo plebiſcito Cajus Licinius prætor conſuluit ſenatum, quem quærere ex rogatione vellet. Patres ipſum eum quærere juſſerunt.

invidia in ſenatum venit. Ibi quum laceratus jurgiis multorum eſſet, Senatuſconſultum factum eſt, ut qui Ligurum poſt Q. Fulvium, L. Manlium conſules hoſtes non fuiſſent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem reſtituendos curarent, agrumque iis trans Padum conſul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc Senatuſconſulto reſtituta in libertatem, traductiſque Padum ager eſt aſſignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium cauſſam dixit: tertio prætor, gratia conſulis abſentis & Popilliæ familiæ precibus victus, Idibus Martiis adeſſe reum juſſit, quo die novi magiſtratus inituri erant honorem: ne diceret jus, qui privatus futurus eſſet. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci eluſa eſt.

Cap. XXIII. Legati Carthaginienſes eo tempore Romæ erant, & Guluſſa filius Maſiniſſæ: inter eos magnæ contentiones in ſenatu fuere. Carthaginienſes querebantur, *præter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re præſenti cognoſcerent, miſſi eſſent, amplius ſeptuaginta oppida caſtellaque agri Carthaginienſis biennio proximo Maſiniſſam vi atque armis poſſediſſe. Id illi, cui nihil penſi ſit, facile eſſe. Carthaginienſes fœdere illigatos ſilere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam ſciant in ſuis finibus, ſi inde Numidas pellerent, ſe geſturos bellum; illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diſerte vetentur cum ſociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra ſuperbiam, crudelitatemque, & avaritiam ejus, non pati poſſe Carthaginienſes. miſſos eſſe qui orarent ſenatum, ut trium harum rerum unam ab ſe impetrari ſinerent: ut vel ex æquo apud ſocium populum, quid cujuſque eſſet, diſceptarent: vel permitterent Carthaginienſibus, ut adverſus injuſta arma pio juſtoque ſe tutarentur bello: vel ad extremum, ſi gratia plus quam veritas apud eos valeret, ſemel ſtatuerent, quid donatum ex alieno Maſiniſſæ vellent. Modeſtius certe daturos eos & ſcituros quid dediſſent: ipſum nullum, præterquam ſuæ libidinis arbitrio,* Cap. XXII. Tum demum conſules in provinciam profecti ſunt, exercitumque à M. Popillio ceperunt. Neque tamen Marcus Popillius reverti Romam audebat, ne cauſſam diceret adverſo ſenatu, infeſtiore populo, apud prætorem, qui de quæſtione in ſe poſita ſenatum conſuluiſſet. Huic detrectationi ejus, tribuni plebis alterius rogationis denunciatione occurrerunt: ut, ſi non ante Idus Novembris in urbem Romam introiſſet, de abſente eo C. Licinius ſtatueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo quum rediiſſet, ingenti cum

finem facturum. Horum ſi nihil impetrarent, & aliquod ſuum poſt datam à P. Scipione pacem delictum eſſet, ipſi potius animadverterent in ſe. Tutam ſervitutem ſe ſub dominis Romanis, quam libertatem expoſitam ad injurias Maſiniſſæ malle. Perire namque ſemel ipſis ſatius eſſe, quam ſub acerbiſſimi carnificis arbitrio ſpiritum ducere. Sub hæc dicta lacrimantes procubuerunt, ſtratique humi, non ſibi magis miſericordiam, quam regi

Cap. XXIV. Interrogari Guluſſam placuit, quid ad ea reſponderet, aur, ſi prius mallet, expromeret, ſuper qua re Romam veniſſet. Guluſſa, *Neque ſibi facile eſſe,* dixit, *de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet: neque patri facile fuiſſe mandare, quum Carthaginienſes nec de qua re acturi eſſent, nec omnino ituros ſe Romam, indicaverint. In æde Æſculapii clandeſtinum eos per aliquot noctes conſilium principum habuiſſe, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam cauſſam fuiſſe patri mittendi ſe Romam; qui deprecaretur ſenatum, ne quid communibus inimicis criminantibus ſe crederent, quem ob nullam aliam cauſſam, niſi propter conſtantem fidem erga populum Romanum odiſſent.* His utrimque auditis, ſenatus, de poſtulatis Carthaginienſium conſultus, reſpondere ita juſſit: *Guluſſam placere extemplo in Numidiam proficiſci: & nunciare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienſes querantur, legatos quamprimum ad ſenatum mittat: denuncietque Carthaginienſibus, ut ad diſceptandum veniant. Si aliquid poſſent Maſiniſſæ honoris cauſſa, & feciſſe & facturos eſſe: jus gratiæ non dare. Agrum, qua cujuſque ſit, poſſideri velle: nec novos ſtatuere fines, ſed veteres obſervari, in animo habere. Carthaginienſibus victis ſe & urbes & agros conceſſiſſe, non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademiſſent.* Ita regulus Carthaginienſeſque dimiſſi. Munera ex inſtituto data utriſque, aliaque hoſpitalia comiter conſervata.

Cap. XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Cento, T. Annius Luſcus, legati, ad res repetendas in Macedoniam, renunciandamque amicitiam regi miſſi, redierunt: qui jam ſua ſponte infeſtum Perſi ſenatum inſuper accenderunt, relatis ordine quæ vidiſſent, quæque audiſſent. *Vidiſſe ſe per omnes urbes Macedonum ſumma vi parari bellum. Quum ad regem perveniſſent, per multos dies conveniendi ejus poteſtatem non factam: poſtremo quum deſperato jam colloquio profecti eſſent, tum demum ſe ex itinere revocatos, & ad eum introductos eſſe. Suæ orationis ſummam fuiſſe, fœdus cum Philippo ictum, cum jus fœderis habeat. Regem ad ea primo accenſum ira inclementer locutum; avaritiam ſuperbiamque Romanis objicientem frequenter: quod alii ſuper alios legati venirent ſpeculari dicta factaque ſua, quod ſe ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum cenſerent. Poſtremo, multum ac diu vociferatum, reverti poſtero die juſſiſſe. ſcriptum ſe reſponſum dare velle.* Tum ita ſibi ſcriptum traditum eſſe: *Fœdus cum patre ictum, ad ſe nihil pertinere. Id ſe renovari, non quia probaret, ſed quia in nova poſſeſſione regni patienda omnia eſſent, paſſum. Si novum fœdus ſecum facere vellent: convenire prius de conditionibus debere: & ſi in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret; & ſe viſurum quid ſibi faciundum eſſet, & illos credere reipublicæ conſulturos. Atque ita ſe proripuiſſe, & ſummoveri è regia omnes cœptos. Tum ſe amicitiam & ſocietatem renunciaſſe. qua voce eum accenſum reſtitiſſe, atque voce clara denunciaſſe ſibi, ut triduo regni ſui decederent finibus. Ita ſe profectos: nec ſibi aut venientibus aut manentibus quicquam hoſpitaliter aut benigne factum.* Theſſali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut ſcirent quam primum quibus ducibus uſura reſpublica eſſet, literas mitti conſulibus placuit: ut uter eorum poſſet, Romam ad magiſtratus creandos veniret.

Cap. XXVI. Nihil magnopere, quod memorari attineat rei publicæ eo anno conſules geſſerant. magis è republica viſum erat, comprimi ac ſedari exaſperatos Ligures. Quum Macedonicum bellum exſpectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem ſuſpectum Iſſenſes legati fecerunt: ſimul queſti, fines ſuos ſecundo populatum, ſimul nunciantes, uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem. communi conſilio parare Romanis bellum: & ſpecie legatorum Illyrios ſpeculatores Romæ eſſe, Perſe auctore miſſos, ut quid ageretur ſcirent. Illyrii vocati in ſenatum. qui quum legatos ſe eſſe miſſos ab rege dicerent ad purganda crimina, ſi qua de rege Iſſenſes deferrent; quæſitum, ecquid ita non adiſſent magi-

ipſo eo poſt mortem patris renovatum: in quo diſerte prohiberi eum extra fines arma efferre, prohiberi ſocios populi Romani laceſſere bello. Expoſita deinde ab ſe ordine, quæ ipſi nuper in ſenatu Eumenem vera omnia & comperta referentem audiſſent. *Samothraciæ præterea per multos dies occultum conſilium cum legationibus civitatium Aſiæ regem habuiſſe. Pro his injuriis ſatisfieri ſenatum æquum cenſere, reddique ſibi res ſociiſque ſuis, quas contra*

ſtratum, ut ex Inſtituto loca, lautia, acciperent: ſciretur denique veniſſe eos, & ſuper qua re veniſſent? Hæſitantibus in reſponſo, ut curia excederent dictum. Reſponſum, tanquam legatis, ut qui adire ſenatum non poſtulaſſent, dari non placuit: mittendoſque ad regem legatos cenſuerunt, qui nunciarent, qui ſocii quererentur apud ſenatum exuſtum à rege agrum. non æquum eum facere qui ab ſociis ſuis non abſtineret injuriam. In hanc legationem miſſi, A. Terearentius Varro, C. Pletorius, C. Cicerelus. Ex Aſia, qui circa ſocios reges miſſi erant legati redierunt, qui renuntiarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria ſeſe conveniſſe. Omnes ſolicitatos legationibus Perſei, ſed egregie in fide permanere, pollicitoſque omnia, quæ populus Romanus imperaſſet. præſtaturos. & civitates ſocias adiſſe: cæteras ſatis fidas; ſolos Rhodios fluctuantes & imbutos Perſei conſiliis inveniſſe.* Venerant Rhodii legati ad purganda ea quæ vulgo jactari de civitate ſciebant: cæterum ſenatum iis dari, quum novi conſules magiſtratum iniſſent, placuit.

Cap. XXVII. Belli apparatum non differendum cenſuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus in navalibus Romæ ſubductis, quæ poſſent uſui eſſe, reficeret; pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deeſſet, C. Memmio collegæ in Siciliam ſcriberet, ut eas, quæ in Sicilia naves eſſent, reficeret atque expediret, ut Brundiſium primo quoque tempore mitti poſſent. Socios navales libertini ordinis in viginti & quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius prætor ſcribere juſſus. in quinque & viginti parem numerum Cn. Sicinius ſociis imperaret: idem Prætor peditum octo millia, quadringentos equites à ſociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundiſii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius prætor, qui exercitum paratum ad trajiciendum haberet. C. Popillio conſuli ex auctoritate ſenatus C. Licinius prætor ſcribit, ut & legionem ſecundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat, & ſocium Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundiſii adeſſe juberet. Hac claſſe & hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec ſucceſſor veniret juſſus: prorogato in annum imperio. Ea omnia, quæ ſenatus cenſuit, impigre facta ſunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ. qui deduceret eas Brundiſium. L. Porcius non ſecundis auribus patrum auditus eſt conſul, quum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus geſtis diſſereret. ſucclamationes frequentes erant, interrogationeſque, cur ſcelere fratris oppreſſos Ligures in libertatem non reſtituiſſet? Comitia conſularia, in quam edicta erant diem, ante diem XII. Calendas Martias ſunt habita. Creati conſules, P. Licinius Craſſus, C. Caſſius Longinus. Poſtero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ: duæ jure Romæ dicendo, Hiſpania, & Sicilia, & Sardinia, ut uni ſors integra eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. Conſulibus deſignatis imperavit ſenatus, ut, qua die magiſtratum iniſſent, hoſtiis majoribus rite mactatis precarentur, ut quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id proſperum eveniret. Eodem die decrevit ſenatus, C. Popillius conſul ludos per dies decem Jovi Opt. Max. voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, ſi reſpublica decem annos in eodem ſtatu fuiſſet. Ita ut cenſuerant, in Capitolio vovit conſul ludos fieri donariaque dari, quanta ex pecunia decreſſet ſenatus. quum centum & quinquaginta non minus adeſſent, præeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum ſuſceptum eſt. Eo anno ſacerdotes publici mortui, L. Æmilius Papus decemvir ſacrorum, & Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat cenſor. hic fœda morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nunciatum alterum deceſſiſſe, alterum gravi & perículoſo morbo ægrum eſſe. Obruit animum ſimul luctus, metuſque: mane ingreſſi cubiculum ſervi, laqueo dependentem invenere. Erat opinio, poſt cenſuram minus compotem fuiſſe ſui: vulgo Junonis Laciniæ iram ob ſpoliatum templum alienaſſe mentem ferebant. Suffectus in Æmilii locum decemvir, M. Valerius Meſſalla: in Fulvii, pontifex Cn. Domitius Ænobarbus; oppido adoleſcens ſacerdos lectus.

Cap. XXIX P. Licinio, C. Caſſio conſulibus, non urbs tantum Roma, Licinus præpoſitus: duodecim ex Sicilia miſſæ. Ad frumentum claſſi exercituique coëmendum in Apuliam Calabriamque tres legati miſſi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor, paludatus ex urbe profectus, Brundiſium venit.

Cap. XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius conſul Romam rediit; aliquanto ſerius quam ſenatus cenſuerat: cui primo quoque tempore magiſtratus creare, quum tantum bellum immineret, juſſum erat. Itaque

nec terra Italia, ſed omnes reges civitateſque, quæ in Europa, quæque in Aſia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem quum vetus odium ſtimulabat, tum recens ira, quod ſcelere ejus prope ut victima mactatus Delphis eſſet. Pruſias Bithyniæ rex ſtatuerat abſtinere armis, eventumque exſpectare. nam neque pro Romanis ſe æquum cenſere adverſus fratrem uxoris arma ferre: & apud Perſea victorem veniam per ſororem impetrabilem fore. Ariarathes

Cappadocum rex, præterquam quod Romanis ſuo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo eſt junctus Eumeni affinitate, in omnia belli paciſque ſe conſociaverat conſilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno: & pueritiam regis, & inertiam tutorum ſpernens, & ambigendo de Cœleſyria, cauſſam belli ſe habiturum exiſtimabat, geſturumque ſine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per ſuos legatos ſenatui, & ipſe legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat. tutores & bellum adverſus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœleſyriam, & Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Maſiniſſa & frumento juvabat Romanos, & auxilia cum elephantis, Miſagenenque filium mittere ad bellum parabat. conſilia autem in omnem fortunam ita diſpoſita habebat; Si penes Romanos victoria eſſet, ſuas quoque in eodem ſtatu manſuras res, neque ultra quidquam movendum: non enim paſſuros Romanos vim Carthaginienſibus afferri. Si fractæ eſſent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienſes, ſuam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius cur ſuſpectus eſſet Romanis, quam ſatis ſtatuerat utram foveret partem; impetuque magis quam conſilio his aut illis ſe adjuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odryſarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

Cap. XXX. Hæc ſententia regibus quum eſſet de bello, in liberis gentibus populiſque plebs utique omnis ferme, ut ſolet, deterioribus erat ob regem Macedonaſque inclinata, Principum diverſa cerneres ſtudia. pars ita in Romanos effuſi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis juſtitia imperii Romani capti: plures ita, ſi præcipuam operam navaſſent, potentes ſeſe in civitatibus ſuis futuros rati. pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & deſperatio rerum ſuarum, eodem manente ſtatu, præcipites ad novanda omnia agebat: quoſdam ventoſum ingenium,

ti ex tuto ſpectabant. Conſules, quo die magiſtratum inierunt ex Senatusconſulto, quum circa omnia fana, in quibus lectiſternium majorem partem anni eſſe ſolet, majoribus hoſtiis immolaſſent, inde preces ſuas acceptas ab Diis immortalibus ominati, ſenatui rite ſacrificatum, precationemque de bello factam, renunciarunt. Aruſpices ita reſponderunt, *ſi quid rei novæ inciperetur, id maturandum eſſe. victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi.* Patres: *quod fauſtum felixque populo Romano eſſet, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum conſules juſſerunt, ut quod Perſeus Philippi filius Macedonum rex adverſus fœdus cum patre Philippo ictum, & ſecum poſt mortem ejus renovatum, ſociis populi Romani arma intuliſſet, agros vaſtaſſet, urbeſque occupaſſet; quodque belli parandi adverſus populum Romanum conſilia iniſſet, arma, milites, claſſem ejus rei cauſa comparaſſet; ut, niſi de iis rebus ſatis feciſſet, bellum cum eo iniretur.* Hæc rogatio ad populum lata eſt.

Cap. XXXI. Senatuſconſultum inde factum eſt, *Ut conſules inter ſe provincias Italiam & Macedoniam compararent ſortirenturve. Cui Macedonia obveniſſet, ut is regem Perſea, quique ejus ſectam ſecuti eſſent, niſi populo Romano ſatisfeciſſent, bello perſequeretur.* Legiones quatuor novas ſcribi placuit, binas ſingulis conſulibus. Id præcipue provinciæ Macedoniæ datum, quod quum alterius conſulis legionibus quina millia & duceni equites ex vetere inſtituto darentur in ſingulas legiones, in Macedoniam ſena millia peditum ſcribi juſſa, equites treceni æqualiter in ſingulas legiones. & in ſociali exercitu conſuli alteri auctus numerus: ſexdecim millia peditum, octingentos equites (præter eos quos Cn. Sicinius duxiſſet, ſexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiæ ſatis viſa duodecim millia ſociorum peditum, ſexcenti equites. Illud quoque præcipuum datum ſorti Macedoniæ, ut centuriones militeſque veteres ſcriberet, quos vellet conſul uſque ad quinquaginta annos. In tribunis miquia Perſeus magis auræ popularis erat. tertia pars optima eadem & prudentiſſima, ſi utique optio domini potioris daretur, ſub Romanis quam ſub rege malebat eſſe. ſi liberum inde arbitrium fortunæ eſſet, neutram partem volebant potentiorem altera oppreſſa fieri: ſed illibatis potius viribus utriuſque partis, pacem ex eo manere. ita inter utroſque optimam conditionem civitatium fore; protegente altero ſemper inopem ab alterius injuria. Hæc ſentientes, certamina fautorum utriuſque partis taci-

litum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod conſules ex Senatuſconſulto ad populum tulerunt, ne Tribuni militum eo anno ſuffragiis crearentur, ſed conſulum prætorumque in iis faciendis judicium arbitriumque eſſet. Inter prætores ita partita imperia. prætorem, cujus ſors fuiſſet, ut iret quo ſenatus cenſuiſſet, Brundiſium ad claſſem ire placuit: utque ibi recognoſceret ſocios navales, dimiſſiſque, ſi qui parum idonei eſſent, ſupplementum legeret ex libertinis: & daret operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia ſociorum eſſet. Commeatus claſſi legionibuſque, ut ex Sicilia Sardiniaque ſubveherentur prætoribus, qui eas provincias ſortiti eſſent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardiſque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus eſt ſortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hiſpaniam, C. Sulpicius Galba urbanam juriſdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo ſenatus cenſuiſſet, ſors evenit.

Cap. XXXII. Inter conſules magis cavillatio, quam magna contentio de provincia fuit. Caſſius, *ſine ſorte ſe Macedoniam oppugnaturum* dicebat, *nec poſſe collegam ſalvo jurejurando ſecum ſortiri. Prætorem eum, ne in provinciam iret, in concione juraſſe, ſe ſtato loco ſtatiſque diebus ſacrificia habere, quæ abſente ſe recte fieri non poſſent: quæ non magis conſule, quam prætore abſente recte fieri poſſent. Si ſenatus, non quid vellet in conſulatu potius, quam quid in prætura juraverit P. Licinius, animadvertendum eſſe cenſeat; ſe tamen futurum in ſenatus poteſtate.* Conſulti Patres, cui conſulatum populus Romanus non negaſſet, ab ſe provinciam negari ſuperbum rati, ſortiri conſules juſſerunt. P. Licinio Macedonia, C. Caſſio Italia obvenit. Legiones inde ſortiti ſunt. prima & tertia in Macedoniam trajicerentur, ſecunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus conſules multo intentiorem quam alias curam habebant. Licinius veteres quoque ſcribebat milites centurioneſque: & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello aut adverſus Antiochum in Aſia ſtipendia fecerant. Quum tribuni militum centuriones, ſed primum quemque citarent, tres & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior, & M. Claudius Marcellus, ad conſules

minus operam reipublicæ dent. id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, quum militaſſent, habuiſſent, attribuerentur. P. Licinius conſul Senatuſconſultum recitari juſſit Primum, quod bellum ſenatus Perſeo juſſiſſet: deinde quod veteres centuriones, quam plurimum ad id bellum ſcribi cenſuiſſet: nec ulli, qui non major annis quinquaginta eſſet, vacationem militiæ eſſe. Deprecatus eſt deinde, ne novo bello tam propinquo Italiæ, adverſus regem potentiſſimum, aut tribunos militum, delectum habentes impedirent: aut prohiberent conſulem, quem cuique ordinem aſſignari è republica eſſet, eum aſſignare. Si quid in ea re dubium eſſet, ad ſenatum rejicerent.

Cap. XXXIV. Poſtquam conſul, quæ voluerat, dixit; Sp. Liguſtinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, à conſule & ab tribunis petiit, ut ſibi paucis ad populum agere liceret. Permiſſu omnium ita locutus fertur. *Sp. Liguſtinus tribus Cruſtuminæ ex Sabinis ſum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri reliquit, & parvum tugurium in quo natus educatuſque ſum: hodieque ibi habito. Quum primum in ætatem veni, pater mihi uxorem fratris ſui filiam dedit: quæ ſecum nihil attulit præter libertatem, pudicitiamque, & cum his fœcunditatem, quanta vel in diti domo ſatis eſſet. Sex filii nobis, duæ filiæ ſunt; utræque jam nuptæ. Filii quatuor togas viriles habent, duo prætextati ſunt. Miles ſum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio conſulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam eſt tranſportatus, biennium miles gregarius fui adverſus Philippum regem: tertio anno virtutis cauſſa mihi T. Quintius Flamininus decumum ordinem haſtatum aſſignavit. Devicto Philippo Macedonibuſque, quum in Italiam portati ac dimiſſi eſſemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio conſule in Hiſpaniam ſum profectus. Neminem omnium impe-*

rejiciebant: *Eorum cognitionem eſſe debere, quibus delectus, quibuſque bellum mandatum eſſet.* cæteri, *cogniturus ſe, de quo appellati eſſent,* ajebant. *&, ſi injuria fieret, auxilium civibus laturos.*

Cap. XXXIII. Ad ſubſellia tribunorum res agebatur. eo M. Popillius conſularis advocatus, centuriones & conſul venerunt. Conſuli inde poſtulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante conſul fuerat, ita verba fecit. *Militares homines, & ſtipendia juſta, & corpora & ætate & aſſiduis laboribus confecta habere: nihil recuſare tamen, quo*

ratorum, qui vivant, acriorem virtutis ſpectatorem ac judicem fuiſſe ſciunt, qui & illum & alios duces longa militia experti ſunt. hic me imperator dignum judicavit, cui primum haſtatum prioris centuriæ aſſignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus ſum in eum exercitum, qui adverſus Ætolos & Antiochum regem eſt miſſus. a Man. Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ eſt aſſignatus. Expulſo rege Antiocho, ſubactis Ætolis, reportati ſumus in Italiam. & deinceps bis, quæ annua merebant legiones, ſtipendia feci. Bis deinde in Hiſpania militavi, ſemel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho *prætore. A Flacco inter cæteros, quos virtutis cauſſa ſecum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus ſum. à Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater & tricies virtutis cauſſa donatus ab imperatoribus ſum: ſex civicas coronas accepi: viginti duo ſtipendia annua in exercitu emerita habeo, & major annis ſum quinquaginta. Quod ſi mihi nec ſtipendia omnia emerita eſſent, nec dum ætas vacationem daret, tamen quum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, poſſem, æquum erat me dimitti. Sed hæc pro cauſſa mea dicta accipiatis velim: ipſe me, quoad quiſquam qui exercitus ſcribit idoneum militem judicabit, nunquam ſum excuſaturus. Ordinem quo me dignum judicent tribuni militum, ipſorum eſt poteſtatis: ne quis me virtute in exercitu præſtet, dabo operam; ut ſemper ita feciſſe me & imperatores mei, & qui una ſtipendia fecerunt, teſtes ſunt. Vos quoque æquum eſt, commilitones, etſi appellationis vobis uſurpatis jus, quum adoleſcentes nihil adverſus magiſtratum ſenatuſque auctoritatem uſquam feceritis, nunc quoque in poteſtate ſenatus ac conſulum eſſe, & omnia honeſta loca ducere, quibus rempublicam defenſuri ſitis.*

Cap. XXXV. Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis conſul ex concione in ſenatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate ſenatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis cauſſa ei aſſignarunt. cæteri centuriones, omiſſa appellatione, ad delectum obedienter reſponderunt. Quo maturius in provincias magiſtratus proficiſcerentur, Latinæ Calendis Juniis fuere: eoque ſolenni perfecto C. Lucretius prætor, omnibus quæ ad claſ-

gatos tres ire placuit, A. Poſtumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

Cap. XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perſeo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, quum jam bellum regi eorum & Macedonibus & ſenatus decreſſet, & populus juſſiſſet. In ædem Bellonæ in ſenatum introducti, ita verba fecerunt. *Mirari Perſea regem, quid in Macedoniam exercitus tranſportati eſſent. Si impetrari à ſenatu poſſet ut ii revocentur, regem de injuriis, ſi quas ſociis factas quererentur, arbitratu ſenatus ſatisfacturum eſſe.* Sp. Carvilius, ad eam ipſam rem ex Græcia remiſſus ab Cn. Sicinio, in ſenatu erat. is Perræbiam expugnatam armis, Theſſaliæ aliquot urbes captas, cætera quæ aut ageret, aut pararet rex, quum argueret; reſpondere ad ea legati juſſi. Poſtquam hæſitabant, negantes ſibi ultra quicquam mandatum eſſe, juſſi renunciare regi, *Conſulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia eſſe. ad eum, ſi ſatisfacere in animo eſſet, mitteret legatos. Romam quod præterea mitteret, non eſſe: neminem eorum per Italiam ire liciturum.* Ita dimiſſis, P. Licinio conſuli mandatum intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, & Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conſcendiſſent, cuſtodiret. Hæc Romæ acta nondum profectis in provinciam conſulibus. Jam Cn. Sicinius, qui, priuſquam magiſtratu abiret, Brundiſium ad claſſem, & ad exercitum præmiſſus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphæum in agro Apolloniati caſtra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Daſſaretiorum & Illyriorum caſtella, ipſis arceſſentibus præſidia, ut tutiores à finitimorum impetu Macedonum eſſent, miſit.

item opus erant præmiſſis, Brundiſium eſt profectus. Præter eos exercitus quos conſules comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, ut quatuor legiones ſcriberet urbanas: juſto numero peditum equitumque: iiſque quatuor tribunos militum ex ſenatu legeret qui præeſſent. Sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & ducentos equites. Is exercitus uti paratus eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. P. Licinio conſuli ad exercitum civilem ſocialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenſes ſagittarii (incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenſes miſiſſent) Numidæ item equites, elephantique. In eam rem legati ad Maſiniſſam Carthaginienſeſque miſſi, L. Poſtumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item le-

Cap. XXXVII. Paucis poſt diebus Q. Marcius, A. Atilius, & P. & Ser. Cornelii Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam miſſi, Corcyram peditum mille ſecum advexerunt: ibi inter ſe & regiones quas obirent, & milites diviſerunt. Decimius miſſus eſt ad Gentium regem Illyriorum, quem, ſi aliquem reſpectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli ſocietatem pellicere juſſus. Lentuli in Cephalleniam miſſi, ut in Peloponneſum trajicerent, oramque maris in occidentem verſi ante hiemem circumirent. Marcio & Atilio Epirus, Ætolia, & Theſſalia, circumeundæ aſſignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aſpicere juſſi. tum in Peloponneſum trajicere: ibi congreſſuros ſe cum Lentulis conſtituunt. Priuſquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perſeo allatæ ſunt. quibus quærebat, qua cauſſa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi eſſet? Cui reſcribi nihil placuit: nuncio ipſius qui literas attulerat dici, præſidii cauſſa ipſarum urbium Romanos facere. Lentuli circumeuntes Peloponneſi oppida, quum ſine diſcrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adjuviſſent Romanos, Philippi primum deinde Antiochi bello, eodem adverſus Perſea juvarent; fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus, eodem ſe loco eſſe (qui omnia à principiis Macedonici belli præſtitiſſent Romanis, & Macedonum Philippi bello hoſtes fuiſſent) quo Meſſenii atque Elii, qui pro Antiocho hoſte arma adverſus populum Romanum tuliſſent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli ſe victoribus Achæis tradi quererentur.

Cap. XXXVIII. Marcius & Atilius ad Gitanas Epiri oppidum decem millia ab mari quum aſcenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium aſſenſu auditi ſunt: & quadringentos juventutis eorum in Oreſtas, ut præſidio eſſent liberatis ab ſe Macedonibus, miſerunt. Inde in Ætoliam progreſſi, & paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius ſufficeretur, & Lyciſco præfecto facto, quem Romanorum favere rebus ſatis compertum erat, tranſierunt in Theſſaliam. Eo legati Acarnanum & Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nunciare juſſi, *Quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello decepti pollicitationibus regis adverſus Romanum commiſiſſent, ea corrigendi occaſionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti eſſent, bene merendo liberalitatem* ne orſi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi poteſtatem faceret. Marcius, *Et ſe ita à patre ſuo accepiſſe* dixit; *amicitiam hoſpitiumque cum Philippo fuiſſe. minime immemorem neceſſitudinis ejus, legationem eam ſuſcepiſſe. Colloquium, ſi ſatis commode valeret, non fuiſſe dilaturum: nunc ubi primum poſſet, ad Peneum flumen, qua tranſitus ab Omolio Dium eſſet, præmiſſis qui nunciarent regi, venturos.*

Cap. XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perſeus in interiora regni recepit ſe; levi aura ſpei objecta, quod Marcius ipſius cauſſa ſuſcepiſſe ſe legationem dixiſſet. Poſt dies paucos ad conſtitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum tum ſatellitum turba ſtipante. non minore agmine legati venerunt, & ab Lariſſa multis proſequentibus, & legationibus civitatium, quæ convenerant Lariſſam & renuntiare domum certa, quæ audiſſent, volebant. Inerat cura inſita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Poſtquam in conſpectu ſteterunt dirimente amne, pauliſper internunciando cunctatio fuit, utri tranſgrederentur. aliquid illi regiæ majeſtati. aliquid hi populi Romani nomini, quum præſertim Perſeus petiſſet colloquium, exiſtimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit, *Minor,* inquit, *ad majorem, &* (quod Philippo ipſi cognomen erat) *Filius ad patrem tranſeat.* Facile perſuaſum id regi eſt. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis tranſiret. Rex, cum omni comitatu tranſire æquum cenſebat: legati, vel cum tribus venire jubebant, vel ſi tantum agmen traduceret, obſides daret, nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pantaucum, quos & le-

tatem experirentur. Bœotis exprobratum, ſocietatem eos cum Perſeo junxiſſe. iis, quum culpam in Iſmeniam principem alterius partis conferrent, & quaſdam civitates diſſentientes in cauſſam deductas; appariturum id eſſe, Marcius reſpondit: ſingulis enim civitatibus de ſeipſis conſulendi poteſtatem facturos. Theſſalorum Lariſſæ fuit concilium. Ibi & Theſſalis benigna materia gratiis agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius & poſt Antiochi bello enixe adjuti à gente Theſſalorum eſſent. hac mutua commemoratione meritorum, accenſi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium legati à Perſeo rege venerunt, privati maxime hoſpitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus neceſſitudinis commemoratio-

gatos miſerat, principes amicorum obſides dedit. nec tam in pignus fidei obſides deſiderati erant, quam ut appareret ſociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tamquam hoſtium, ſed hoſpitalis ac benigna fuit. poſitiſque ſedibus conſederunt.

Cap. XL. Quum pauliſper ſilentium fuiſſet: *Exſpectari nos*, inquit Marcius, *arbitror, ut reſpondeamus literis tuis quas Corcyram miſiſti, in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, & præſidia in ſingulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam: & non reſpondere vereor, ne ſuperbum ſit; & vera reſpondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis caſtigandus aut armis ſit, qui fœdus rumpit; ſicut bellum adverſus te alii quam mihi mandatum malim, ita ora-*

tionis; acerbitatem adverſus hoſpitem, utcumque eſt, ſubibo: ſicut medici, quum ſalutis cauſſa triſtiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te quæ facienda fuerit ſenatus feciſſe cenſet: quod legatos Romam ad renovandum fœdus miſeris, quod tamen ipſum tibi fuiſſe non renovandum judicat potius, quam quum renovatum eſſet violandum. Abrupolim ſocium atque amicum populi Romani regno expuliſti. Artetari interfectores, ut cæde (ne quid ultra dicam) lætatum appareret, recepiſti: qui omnium Illyriorum fidiſſimum Romano nomini regulum occiderant. Per Theſſaliam & Malienſem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos iſti. Byzantiis item contra fœdus miſiſti auxilia. Cum Bœotiis ſociis noſtris ſecretam tibi ipſi ſocietatem, quam non licebat, jurejurando pepigiſti. Thebanos legatos, Everſam & Callicritum, venientes à nobis, quærere malo quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellum inteſtinum, & cædes principum, per quos niſi per tuos facta videri poſſunt? Dolopes à te ipſo evaſtati ſunt. Eumenes rex ab Roma quum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in ſacrato loco ante aras mactatus, quem inſimulet, piget referre. Quæ hoſpes Brundiſinus occulta facinora indicet, certum habeo & ſcripta tibi omnia ab Roma eſſe, & legatos tuos renuntiaſſe. Hæc ne dicerentur à me, uno modo vitare potuiſti, non quærendo, quam ob cauſſam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut præſidia in ſociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi, ſuperbius tacuiſſemus, quam vera reſpondimus. Equidem pro paterno noſtro hoſpitio faveo orationi tuæ, & opto ut aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud ſenatum cauſſæ.

Cap. XLI. Ad ea Rex: *Bonam cauſſam, ſi apud judices æquos ageretur, apud eoſdem & accuſatores & judices agam. Eorum autem, quæ objecta ſunt mihi, partim ea ſunt quibus neſcio an gloriari debeam, partim quæ fateri non erubeſcam, partim quæ verbo objecta, verbo negare ſit. qua tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exulaſſe meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non ſum recuſaturus, ſi vos quoque accipitis, ut quicumque exules in Italiam aut Romam ſe contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati ſunt, auctores vos fuiſſe fateamini. Si hoc & vos recuſabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter cæteros ero. Et hercule quid attinet cuiquam exilium patere, ſi nuſquam exuli futurus locus eſt? Ego tamen iſtos, ut primum in Macedonia eſſe admonitus à vobis comperi, requiſitos abire ex regno juſſi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tamquam cauſſam dicenti reo objecta ſunt: illa, tamquam regi, & quæ de fœdere quod mihi eſt vobiſcum, diſceptationem habeant. Nam ſi eſt in fœdere ita ſcriptum, ut ne, ſi bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat; mihi fatendum eſt, quod me armis adverſus Abrupolim ſocium populi Romani defenderim, fœdus violatum eſſe. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & jure gentium ita comparatum eſt, ut arma propulſentur; quid tandem me facere decuit, quum Abrupolis fines mei regni uſque ad Amphipolim pervaſtaſſet, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegiſſet? Quieſcerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus perveniſſet? At enim bello quidem juſto ſum perſecutus; ſed vinci non oportuit eum, neque ea, quæ victis accidunt, pati: quorum caſum quum ego ſubierim, qui ſum armis laceſſitus, qui poteſt queri ſibi accidiſſe, qui cauſſa belli fuit? Non ſum eodem modo defenſurus, Romani, quod Dolopas armis coërcuerim. quia, etſi non merito eorum, jure feci meo: quum mei regni, meæ ditionis eſſent, veſtro decreto patri attributi meo. Nec, ſi cauſſa reddenda ſit, non vobis, nec fœderatis, ſed iis qui ne in ſervos quidem ſæva atque injuſta imperia probant, plus æquo & bono ſæviſſe in eos videri poſſum. quippe Euphranorem præfectum à me impoſitum ita occiderunt, ut mors pœnarum ejus*

Quid enim, ſi legibus veſtris hodie reus ſim, aut index Brundiſinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accuſare potius vere quam conviciari videantur? Scilicet nec Eumenes, quum tam multis gravis publice ac privatim ſit, alium quam me inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad miniſteria facinorum, quam Rammium (quem neque unquam ante videram, nec eram poſtea viſurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio periiſſe conſtat, & Artetari cadis mihi reddenda ratio eſt. in

leviſſima fuerit.

Cap. XLII. *At quum proceſſiſſem inde ad viſendas Lariſſam, & Antrona, & Pylleon, quo in propinquo multo ante debita vota perſolverem; Delphos ſacrificandi cauſſa aſcendi. Et hic criminis augendi cauſſa cum exercitu me fuiſſe adjicitur. ſcilicet, ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præſidia. Vocatæ in concilium Græciæ civitates, per quas iter feci: queratur unuſquilibet militis mei injuriam; non recuſabo quin ſimula-*

mulato ſacrificio aliud petiſſe videar. Ætolis & Byzantiis præſidia miſimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc qualiacunque ſunt, per legatos meos non ſolum indicata ſed etiam excuſata ſunt ſæpe in ſenatu veſtro: ubi aliquos ego diſceptatores, non tam æquos quam te, Q. Marci, paternum amicum & hoſpitem, habebam. Sed nondum Romam accuſator Eumenes venerat, qui calumniando omnia detorquendoque ſuſpecta & inviſa efficeret; & perſuadere vobis conaretur, non poſſe Græciam in libertate eſſe, & veſtro munere frui, quoad regnum Macedoniæ incolume eſſet. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequidquam Antiochum ultra juga Tauri remotum: graviorem multo Aſiæ, quam Antiochus fuerit, Eumenem eſſe: nec conquieſcere ſocios veſtros poſſe, quoad regia Pergami ſit: eam arcem ſupra capita finitimarum civitatum impoſitam. Ego hæc, Q. Marci & A. Atili, quæ aut à vobis objecta, aut purgata à me ſunt, talia eſſe ſcio, ut aures, ut animi audientium ſint: nec tam referre, quid ego aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conſcius mihi ſum, nihil me ſcientem deliquiſſe: & ſi quid fecerim imprudentia lapſus, corrigi me ac emendari caſtigatione hac poſſe. Nihil certe inſanabile, nec quod bello & armis perſequendum eſſe cenſeatis, commiſi: aut fruſtra clementiæ gravitatiſque veſtræ fama vulgata per gentes eſt, ſi talibus de cauſſis, quæ vix querela & expoſtulatione dignæ ſunt, arma capitis, & regibus ſociis bella fertis.

Cap. XLIII. Hæc dicenti tum aſſenſus Marcius; auctor fuit mittendi Romam legati, quum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendam ſpem ullam cenſuiſſet. Reliqua conſultatio erat, quonam modo tutum iter legatis eſſet. ad id quum neceſſaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius neque aliud colloquio petiſſet; gravate & in magnam gratiam petentis conceſſit. nihil enim ſatis paratum ad bellum in præſentia habebant Romani, occurrerunt; affirmantes non interfuiſſe ſe, quo ſocietas ea decreta eſſet concilio, queis legati nullo in præſentia reſponſo dato, Chalcidem ſe ſequi juſſerunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoris Bæotorum victa pars injuriam perſequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Bæotarchæ urbibus reciperentur. Exules Theſpias univerſi conceſſerunt: inde (recepti enim ſine cunctatione erant) Thebas jam mutatis animis revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati cœtum & concilium habuiſſent, exilio mulctarentur. Novus deinde prætor, (Iſmenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis pœnæ abſentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Lariſſam profecti, cauſſam cum Perſeo ſocietatis in Iſmeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: utriuſque tamen partis legati ad Romanos venerunt, & exules accuſatoreſque Iſmeniæ, & Iſmenias ipſe.

Cap. XLIV. Chalcidem ut ventum eſt, aliarum civitatium principes, id quod maxime gratum erat Romanis, ſuo quique proprio decreto Perſei ſocietatem aſpernati, Romanis ſe adjungebant: Iſmenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum cenſebat inde certamine orto, niſi in tribunal legatorum perfugiſſet, haud multum abfuit quin ab exulibus fautoribuſque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipſæ, quod Bœotiæ caput eſt, in magno tumultu erant; aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos: & turba Coronæorum Haliarſiorumque convenerat ad defendendum decretum regiæ ſocietatis. ſed conſtantia principum, docentium, cladibus Philippi Antiochique quanta eſſet vis & fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo, &, ut tolleretur regia ſocietas, decrevit, & eos, qui auctores paciſcendæ amicitiæ fuerant, ad ſatisfaciendum legatis Chalcidem miſit, fideique legatorum commendari civitatem juſſit. Thebanos Marcius & Atilius læti audierunt, auctonon exercitum, non ducem: quum Perſeus (ni ſpes vana pacis occæcaſſet conſilia) omnia præparata atque inſtructa haberet: & ſuo maxime tempore atque alieno hoſtibus incipere bellum poſſet. Ab hoc colloquio, fide induciarum interpoſita, legati Romani in Bœotiam comparati ſunt. Ibi jam motus cœperat eſſe, diſcedentibus à ſocietate communis concilii Bœotorum quibuſdam populis; ex quo renunciatum erat, reſpondiſſe legatos, appariturum, quibus populis proprie ſocietatem cum rege jungi diſplicuiſſet. Primi à Chæronea legati, deinde à Thebis, in ipſo itinere reſque & hi ſeparatim ſingulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules reſtitui juſſerunt: & auctores regiæ ſocietatis decreto ſuo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, diſcuſſo Bœotico concilio, Peloponneſum proficiſcuntur. Ser. Cornelio Chalcidem arceſſito, Argis præbitum eſt iis concilium: ubi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. id præſidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, miſſum eſt. Marcius & Atilius, peractis, quæ agenda in Græcia erant, principio hiemis Romam redierunt.

Cap. XLV. Inde legatio ſub idem tempus in Aſiam circum inſulas miſſa tres erant legati. Ti. Claudius, P. Poſtumius, M. Junius. ii circumeuntes, hortabantur ſocios ad ſuſcipiendum adverſus Perſea pro Romanis bellum. & quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant: quia minores ſecuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur: quia non favere tantum, ſed adjuvare etiam viribus ſuis bellum poterant; quadraginta navibus auctore Hegeſilo comparatis. qui quum in ſummo magiſtratu eſſet (Prytanin ipſi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, ut omiſſa, quam ſepe vanam experti eſſent, regum fovendorum ſpe, Romanam ſocietatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide ſtabilem) retinerent. *Bellum imminere cum Perſeo: deſideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidiſſent. trepidaturos tum repente paranda claſſe, quum mittenda eſſet; niſi reficere naves, niſi inſtruere navalibus ſociis cœpiſſent. Id eo magis enixe faciendum eſſe, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent.* His incitati, quadraginta navium claſſem inſtructam ornatamque, legatis Romanis advenientibus, ut non exſpectatam adhortationem eſſe appareret, oſtenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Aſiæ momentum fuit. Decimius unus ſine ullo effectu (captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum ſuſpicione infamis) Romam rediit.

Cap. XLVI. Perſeus, quum à colloquio Romanorum in Macedoniam recepiſſet ſeſe, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis miſit: & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem ſententia ad omnes erat: collocutum ſe cum Romanorum legatis. quæ audiſſet quaque dixiſſet, ita diſpoſita, ut ſuperior fuiſſe in diſceptatione videri poſſet. Apud Rhodios legati addiderunt, verba legatorum benigne ſunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior eſſe partis melioris auctoritas cœperat. Reſponſum ex decreto eſt, *Optare pacem Rhodios. ſi bellum eſſet, ne quid ab Rhodiis ſperaret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magniſque meritis pace belloque partam, dijungeret ſibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque civitates, & Thebas, & Coroneam, & Haliartum, adierunt: quibus expreſſum invitis exiſtimabatur, ut relicta regia ſocietate Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti ſunt, quamquam nonnihil, & damnatis principibus & reſtitutis exulibus, ſuccenſebant Romanis. Coronæi & Haliartii, favore quodam inſito in reges, legatos in Macedoniam miſerunt: præſidium petentes, quo ſe adverſus impotentem ſuperbiam Thebanorum tueri poſſint. Cui legationi reſponſum ab rege eſt, *præſidium ſe propter inducias cum Romanis factas mittere non poſſe: tamen ſuadere ita à Thebanorum injuriis qua poſſent ut ſe vindicarent, ne Romanis præberent cauſam in ſe ſæviendi.*

Cap. XLVII. Marcius & Atilius Romam quum veniſſent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt, *Ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias & ſpem pacis rege. Adeo enim apparatibus belli fuiſſe inſtructum, ipſis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam trajiceretur. Spatio autem induciarum ſumpto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus inſtructiores rebus cœpturos bellum. Bœotorum quoque ſe concilium arte diſtraxiſſe ne conjungi amplius ullo conſenſu Macedonibus poſſent.* Hæc, ut ſumma ratione acta, magna pars ſenatus approbabat: veteres, & moris antiqui memores *negabant ſe in ea legatione Romanas agnoſcere artes. Non per inſidias & nocturna prælia, nec ſimulatam fugam improviſoſque ad incautum hoſtem reditus, nec ut aſtu magis quam vera virtute gloriarentur, bella majores geſſiſſe. Indicere prius quam ge-*

Conſidere pacem futuram, auctoribus enim Marcio atque Atilio, miſſos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum; tum omni gratia, omni ope, enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant: id agendum ne omnium rerum jus ac poteſtas ad unum populum perveniat. Quum cæterorum id intereſſe, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quæ ſerva atque obnoxia fore, ſi nullus alio ſit quam ad Romanos reſpectus. Magis & literæ &

rere ſolitos bella, denunciare etiam; interdum locum finire in quo dimicaturi eſſent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitæ ejus inſidiantem: eadem Faliſcis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Hæc Romana eſſe, non verſutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ: apud quos fallere hoſtem quam vi ſuperare glorioſius fuerit. Interdum in præſens tempus plus profici dolo, quam virtute: ſed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confeſſio expreſſa ſit, ſe neque arte, neque caſu, ſed collatis cominus viribus ju-

ſto ac pio bello eſſe ſuperatum. Hæc ſeniores, quibus nova hæc minus placebat ſapientia. vicit tamen ea pars ſenatus, cui potior utilis quam honeſti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii: & eodem rurſus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, juberetur que cætera, uti è republica maxime viſum eſſet, agere. A. quoque Atilium miſerunt ad occupandam Lariſſam in Theſſalia: timentes, ne, ſi induciarum dies exiſſet, Perſeus præſidio miſſo, caput Theſſaliæ in poteſtate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam juſſus. & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, treceni milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in poteſtate Bœotia eſſet.

Cap. XLVIII. His præparatis, quamquam ad bellum conſilia erant deſtinata, ſenatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Inſidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter (manifeſta enim res erat) defenſum. Cætera deprecatio erat: ſed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti poſſent. Denunciatum, extemplo mœnibus urbis Romæ, Italia intra trigeſimum diem excederent. P. Licinio deinde conſuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denunciatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius prætor, cui claſſis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium uſum retineri ad urbem placuit. Præmiſſus à prætore eſt frater Lucretius cum quinquereme una: Juſſuſque ab ſociis ex fœdere acceptis navibus ad Cephalleniam claſſi occurrere. ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus los animoſque, quum ad magnum nobilemque, aut virtute aut fortuna, hoſtem, euntem conſulem, proſequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, ſed etiam ſtudium ſpectaculi, ut videant ducem ſuum; cujus imperio conſilioque ſummam rempublicam tuendam permiſerunt. Subit inde cogitatio animum, qui belli caſus, quam incertus fortunæ eventus; communiſque Mars belli ſit. *Adverſa, ſecunda, quæque inſcitia & temeritate ducum clades ſæpe acciderint; quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quem ſcire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ conſulem ad bellum mittant: triumphantemne mox cum exercitu victore ſcandentem Capitolium, ad eoſdem Deos à quibus proficiſcatur, viſuri: an hoſtibus eam præbituri lætitiam ſint.* Perſi autem regi, adverſus quem ibatur, famam, & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater, inter multa proſpere geſta, Romano etiam nobilitatus bello, præbebat: tum ipſius Perſei nunquam, ex quo regnum accepiſſet, deſitum belli exſpectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiſcentem conſulem proſecuti ſunt. Duo conſulares tribuni militum cum eo miſſi. C. Claudius, Q. Mucius: & tres illuſtres juvenes, P. Lentulus, & duo Manlii Acidini. alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis conſul Brundiſium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis tranſvectus, ad Nymphæum in Apolloniati agro poſuit caſtra.

Cap. L. Paucos ante dies Perſeus, poſtquam legati ab Roma regreſſi præciderant ſpem pacis, conſilium habuit. Ibi aliquamdiu diverſis ſententiis certatum eſt. Erant quibus vel ſtipendium pendendum, ſi injunquatuor, præter oram Italiæ ſupervectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium trajicit. Ibi decem ipſorum Dyrrhachinorum, duodecim Iſſæorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus; ſimulans ſe credere eos, in uſum Romanorum comparatos eſſe; omnibus abductis; die tertio Corcyram; inde protinus in Cephalleniam trajicit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, ſuperato freto die quinto in Cephalleniam tranſmiſit. Ibi ſtetit claſſis: ſimul opperiens, ut terreſtres copiæ trajicerentur, ſimul ut onerariæ ex agmine ſuo per altum diſſipatæ conſequerentur.

Cap. XLIX. Per hos forte dies P. Licinius conſul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus eſt. Semper quidem ea res, cum magna dignitate ac majeſtate geritur: præcipue tamen convertit ocu-

geretur, vel agri parte cedendum, ſi multarent; quidquid denique aliud pacis cauſſa patiendum eſſet, non recuſandum videretur: nec committendum, ut in aleam tanti caſus ſe regnumque daret. Si poſſeſſio haud ambigua regni maneret, multa diem tempuſque afferre poſſe, quibus non amiſſa modo recuperare, ſed timendus ultro iis eſſe, quos nunc timeret, poſſet. Cæterum multo major pars ferocioris ſententiæ erat: *Quicquid ceſſiſſet, cum eo ſimul regno protinus cedendum eſſe* affirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: ſed hoc ſcire quum omnia humana, tum maxima quaque & regna & imperia ſub caſibus multis eſſe. Carthaginienſium opes fregiſſe ſeſe, & cervicibus eorum præpotentem finitimum regem impoſuiſſe: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum eſſe Macedoniæ re-*

*gnum, & regione propinquam, & quod, ſicubi populus Romanus ſua fortuna labet, antiquos animos regibus ſuis videatur poſſe facere. Dum integræ res *, apud animum ſuum Perſea debere; utrum ſingula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorriſque regno, Samothraciam aliamve quam inſulam petere ab Romanis, ubi privatus ſuperſtes regno ſuo in contemptu atque inopia conſeneſcat, malit: an armatus vindex fortunæ dignitatiſque ſuæ, ita ut viro forti dignum ſit, patiatur quodcunque caſus belli tulerit: aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non eſſe admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Annibalem Italia pulſum eſſe. neque hercule videre, qui conveniat, fratri affectanti per injuriam regnum, ſumma vi reſtitiſſe; alienigenis bene parto eo cedere. Poſtremo ita bello & pace quæri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quicquam eſſe, quam ſine certamine ceſſiſſe regno: nec præclarius quicquam, quam pro dignitate ac majeſtate omnem fortunam expertum eſſe.*

Cap. LI. Pellæ in vetere regia Macedonum hoc conſilium erat. *Geramus ergo*, inquit, *Diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum*: literiſque circa præfectos dimiſſis, Citium (Macedoniæ oppidum eſt) copias omnes contrahit. ipſe centum hoſtiis ſacrificio regaliter Minervæ, quam vocant Alcidem, confecto, cum purpuratorum & ſatellitum manu profectus Citium eſt. eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Caſtra ante urbem ponit, omneſque armatos in campo ſtruxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitæ erant. Hippias Berœæus præerat. Delecta deinde & viribus & robore ætatis ex omni cetratorum numero duo erant agemata: hanc ipſi legionem vocabant. Præfectos habebant Leonatum & Thraſippum Eulyeſtas. Cæterorum cetratorum trium ferme millium hominum dux erat Antiphi-

frequenti concilio Achæorum, literis ad Perſea deprenſis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys Seuthæ filius, rex gentis Odryſarum, cum mille delectis equitibus pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis conſtabat, ſecundum eum exercitum, quem magnus Alexander in Aſiam trajecit, numquam ullius Macedonum regis copias tantas fuiſſe.

Cap. LII. Sextus & viceſimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia, & progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ eſſet, & levibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis quam fatigarent, ſub aſſidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Perſi Romanum bellum, omnia ut inſtructa parataque eſſent, effecerat. Mota parumper acies, non juſto decurſu tamen, ne ſtetiſſe tantum in armis viderentur. armatoſque, ſicut erant, ad concionem vocavit. Ipſe conſtitit in tribunali, circa ſe habens filios duos: quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus eſt milites ad bellum. injuriam populi Romani in patrem ſeque commemoravit: *Illum omnibus indignitatibus, compulſum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppreſſum: ad ſe ſimul legatos, ſimul milites ad occupandas Græciæ urbes miſſos. Fallaci deinde colloquio per ſpeciem reconciliandæ pacis, extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Conſulem nunc venire cum duabus legionibus Ro-*

lus Edeſſæus. Pæones, & ex Parorea & Parſtrymonia (ſunt autem ea loca ſubjecta Thraciæ) & Agrianes, admiſtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme & ipſi expleverunt numerum. Armaverat contraxe:atque eos Didas Pæon, qui adoleſcentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Aſclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum ſuum ducem habebant. Cretenſium par pœne numerus ſuos duces ſequebatur, Suſum Phalaſarneum & Syllum Gnoſſium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, miſto generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur: exul damnatus

manis quæ ⁘ trecenos equites habeant, & pari ferme numero ſociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis & Maſiniſſæ, non plus ſeptem millia peditum, duo equitum, futura. Auditis hoſtium copiis, reſpicerent ſuum ipſi exercitum, quantum numero, quantum genere militum præſtarent tironibus raptim ad id bellum conſcriptis; ipſi à pueris eruditi artibus militiæ, tot ſubacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas, & Numidas eſſe: ſibi Thracas, Galloſque, ferociſſimas gentium. Arma illos habere, ea, quæ ſibi quiſque paraverit pauper miles: Macedonas prompta ex regio appa-

apparatu, per tot annos patris ſui cura & impenſa facta. Commeatum illis quum procul, tum omnibus ſub caſibus maritimis fore: ſe & pecuniam & frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos ſepoſuiſſe. Omnia, quæ Deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas. animum habendum eſſe, quem habuerint majores eorum: qui Europa omni domita, tranſgreſſi in Aſiam, incognitum famæ aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere deſierint, quam Rubro mari incluſis, quod vincerent, defuerit. At, hercule, nunc non de ultimis Indiæ oris, ſed de ipſius Macedoniæ poſſeſſione certamen fortunam indixiſſe. Cum patre ſuo gerentes bellum Romanos, ſpecioſum Græciæ liberandæ tuliſſe titulum. nunc propalam Macedoniam in ſervitutem petere: ne rex vicinus imperio ſit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda ſuperbis dominis eſſe cum rege regnoque, ſi abſiſtere bello & facere imperata velint.

Cap. LIII. Quum per omnem orationem ſatis frequenti aſſenſu ſucclamatum eſſet; tum vero ea vociferatio, ſimul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta eſt, ut finem dicendi faceret. tantum juſſis ad iter parari, (jam enim dici, movere caſtra ab Nymphæo Romanos) concione dimiſſa, ad audiendas legationes civitatum Macedoniæ ſe contulit. venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quæque ſuis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remiſſum omnibus; ſatis regios apparatus ad ea dictum ſufficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque miſſilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud inſtrumentum veherent. Profectus inde, toto exercitu Eordeam petens, ad Begorritem quem vocant lacum, poſitis caſtris, poſtero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium proceſſit. Deinde ſaltu anguſto ſuperatis montibus, quos Cambunios vocant, deſcendit ad oppidum, ita munitum, ut inexſuperabilis munimenti ſpes incolas ferociores faceret; non portas claudere regi ſatis habuerunt, ſed probris quoque in ipſum Macedonaſque procacibus jaculati ſunt. quæ res, quum infeſtiorem hoſtem ad oppugnandum feciſſet, ipſos deſperatione veniæ ad tuendos ſeſe acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis & oppugnatæ ſunt, & defenſæ. Multitudo Macedonum ad ſubeundum invicem prælium haud difficulter ſuccedebat: oppidanos diem, noctem, eoſdem tuentes mœnia, non vulnera modo, ſed etiam vigiliæ & continens labor conficiebat. quarto die quum & ſcalæ undique ad muros erigerentur, & porta vi majore oppugnaretur; oppidani depulſi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hoſtes faciunt. quæ quum iræ magis inconſultæ, quam veræ fiduciæ virium eſſet, pauci & feſſi ab integris pulſi terga dederunt, fugienteſque per patentem portam hoſtes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta eſt. libera quoque corpora, quæ cædibus ſuperfuerunt, venundata. Diruto magna ex parte & incenſo oppido, profectus ad Phalannam caſtra movit: inde poſtera die Gyrtonem pervenit. Quo quum T. Minucium Rufum, & Hippiam, Theſſalorum prætores, cum præſidio intraſſe accepiſſet; ne tentata quidem oppugnatione prætergreſſus, Elatiam & Gonnum, perculſis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus ſunt, quæ Tempe adeunt; magis Gonnus. itaque & firmiore id præſidio tutum equitum peditumque, ad hoc, foſſa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipſe ad Sycurium progreſſus, opperiri ibi hoſtium adventum ſtatuit: ſimul & frumentari paſſim exercitum jubet in ſubjecto hoſtium agro. namque Sycurium eſt ſub radicibus Oſſæ montis. qua in meridiem vergit, ſubjectos habet Theſſaliæ campos: ab tergo Macedoniam atque Magneſiam. ad has opportunitates accedit ſumma ſalubritas & copia pluribus circumjectis fontibus perennium

(Tripolim vocant) Azorum , Pythium, & Dolichem incolentes. Hæc tria oppida pauliſper cunctata , quia obſides Lariſſæis dederant ; victa tamen præſenti metu, in deditionem conceſſerunt. Benigne his appellatis , haud dubius Perræbos quoque idem facturos , urbem , nihil cunctatis qui incolebant , primo adventu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die acri concurſu ad portas armatorum eſt repulſus : poſtero die omnibus copiis adortus , in deditionem omnes ante noctem accepit.

Cap. L I V. Mylæ proximum op-

aquarum.

Cap. L V. Conſul Romanus per eoſdem dies Theſſaliam cum exercitu petens , iter expeditum primo per Epirum habuit : deinde , poſtquam in Athamaniam eſt tranſgreſſus,aſperi ac prope invii ſoli , cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit. cui ſi vexatis hominibus equiſque tironem exercitum ducenti acie inſtructa & loco ſuo & tempore obſtitiſſet rex , ne Romani quidem abnuunt, magna ſua cum clade fuiſſe pugnaturos. Poſtquam Gomphos ſine certamine ventum eſt , præter gaudium periculoſi ſaltus ſuperati, ri, contemptus quoque hoſtium, adeo ignorantium opportunitates ſuas, acceſſit. Sacrificio rite perfecto conſul, & frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies; quum audiret vagari Macedonas effuſos per Theſſaliam, vaſtarique ſociorum agros; ſatis jam refectum militem ad Lariſſam ducit. Inde quum tria millia ferme abeſſet à Tripoli (Sceam vocant) ſuper Peneum amnem poſuit caſtra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus acceſſit cum Attalo atque Athenæo fratribus; Philetæro fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quatuor millibus peditum, mille equitum ad conſulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpoſitus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites miſerunt. Ætolorum alæ unius inſtar, quantum in tota gente equitum erat, venerant: & Theſſalorum omnis equitatus ſeparatus erat. non plus quam trecenti erant equites in caſtris Romanis. Achæi juventutis ſuæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

Cap. LVI. Sub idem tempus & C. Lucretius prætor, qui navibus præerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum claſſe ſuper Maleam Chalcidem juſſo petere, ipſe triremem conſcendit; ſinum Corinthium petens ad præoccupandas in Bœotia res: tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adveniens, quum à P. Lentulo Haliartum oppugnari audiſſet, nuncium, prætoris verbis, qui abſcedere eum inde juberet, mittit. Bœotorum juventute, quæ pars cum Romanis ſtabat, eam rem aggreſſus legatus, à mœnibus abſceſſit. Hæc ſoluta obſidio locum alteri novæ obſidioni dedit. namque extemplo M. Lu-

undique circa ex agris convecto, ad vaſtandum agrum Pheræorum miſit: ratus ad juvandas ſociorum urbes longius ab caſtris abſtractos deprehendi Romanos poſſe. Quos quum eo tumultu nihil motos animadvertiſſet, prædam quidem, præterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuere) diviſit ad epulandum militibus.

Cap. LVII. Sub idem deinde tempus conſilium & conſul & rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vaſtatione conceſſa ſibi ab hoſte Pheræi agri. itaque, eundum inde ad caſtra, nec dandum ultra ſpatium cunctandi, cenſebat. Et Romani cenſebant, cunctationem ſuam infamem apud ſocios eſſe; maximopere indigne ferentes non latam Pheræis opem. Conſultantibus quid agerent (aderant autem Eumenes & Attalus in conſilio) trepidus nuncius affert, hoſtem magno agmine adeſſe. Conſilio dimiſſo, ſignum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet ex regiis auxiliis centum equites & parem numerum jaculatorum peditum exire. Perſeus hora ferme diei quarta, quum paulo plus mille paſſus abeſſet à caſtris Romanis, conſiſtere ſigna peditum juſſit. prægreſſus ipſe cum equitibus ac levi armatura, & Cotys cum eo duceſque aliorum auxiliorum præceſſerunt. Minus quingentos paſſus ab caſtris aberant, quum in conſpectu fuere hoſtium equites: duæ alæ erant magna ex parte Gallorum (Caſſignatus præerat) & levis armaturæ centum fere & quinquaginta, Myſi aut Cretenſes. Conſtitit rex; incertus quantum eſſet hoſtium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretenſium cohortibus & Thracum, miſit. Prælium, quum pares numero eſſent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia ſubvenirent, incerta victoria finitum eſt. Eumenis ferme triginta interfecti: inter quos Caſſignatus dux Gallorum cecidit. & tunc quidem Percrerius cum exercitu navali decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui ſub Athenæo erant, Haliartum circumſedit: parantibuſque jam oppugnare, ſupervenit à Creuſa prætor. Ad idem fere tempus & ab ſociis naves Chalcidem convenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor, quia nuſquam erat maritimum bellum, remiſit ſociis. & Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Halope capta, Lariſſa quæ Cremaſte dicitur, oppugnata. Quum hic ſtatus in Bœotia eſſet, Perſeus quum ad Sycurium (ſicut ante dictum eſt) ſtativa haberet, frumento

ſeus ad Sycurium copias reduxit: poſtero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit; plauſtris cum aqua ſequentibus. nam duodecim millium paſſuum via omnis ſine aqua & plurimi pulveris erat: affectoſque ſiti, ſi primo in conſpectu dimicaſſent, pugnaturos fuiſſe apparebat. Quum Romani quieſſent, ſtationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in caſtra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt; ſperantes fore ut Romani equites abeuntium noviſſimum agmen aggrederentur. inde certamine orto, quum longius à caſtris eos elicuiſſent, facile ubiubieſſent, ſe, qui equitatu & levi armatura plus poſſent, converſuros aciem.

Cap. LVIII. Poſtquam inceptum non ſuccedebat, caſtra propius hoſtem movit rex, & à quinque millibus paſſuum communiit. inde luce prima in eodem quo ſolebat loco peditum acie inſtructa, equitatum omnem levemque armaturam ad caſtra hoſtium ducit. Viſus & plurium & propior ſolito pulvis, trepidationem in caſtris Romanis fecit. & primo vix creditum nuncianti eſt; quia prioribus continuis diebus, nunquam ante horam quartam hoſtis apparuerat. tum ſolis ortus erat. Deinde ut plurium clamore & curſu à portis dubitatio exempta eſt; tumultus ingens oboritur: tribuni præfectique, & centuriones, in prætorium: miles ad ſua quiſque tentoria diſcurrit. Minus quingentos paſſus à vallo inſtruxerat Perſeus ſuos, circa tumulum, quem Calicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat cum omnibus ſuæ gentis: equitum ordines levis armatura interpoſita diſtinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenſes. Huic armaturæ Milo Berœæus, equitibus & ſummæ partis ejus Meno Antigonenſis præerat. Proximi cornibus conſtiterant regii equites, &, mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonenſis hic, & Pæoniæ præfectus Didas, erant præpoſiti. Medius omnium rex erat. circa eum agema quod vocant, equitumque ſacræ alæ. Ante ſe ſtatuit funditores jaculatoreſque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Theſſalonicenſem & Timanora Dolopem iis præfecit. ſic regii conſtiterant. Conſul intra vallum peditum acie inſtructa, & ipſe equitatum omnem cum levi armatura emiſit. pro vallo inſtructi ſunt. Dextro cornu præpoſitus C. Licinius Craſſus conſulis frater cum omni Italico equitatu,

tes incurrerunt: ut uſu belli & ingenio impavida gens turbaretur. gladiis haſtas petere pedites, nunc incidere crura equis, nunc ilia ſuffodere. Perſeus in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit: quibus quum gravius ab tergo inſtaret hoſtis, Theſſalorum equitatus, qui à lævo cornu brevi ſpacio disjunctus in ſubſidiis fuerat, extra concurſum primo ſpectator certaminis, deinde inclinata re, maximo uſui fuit. Cedentes enim ſenſim integris ordinibus, poſtquam ſe Eumenis auxiliis adjunxerunt; & cum eo tutum inter ordines ſuos receptum ſociis fuga diſſipatis dabant; &, quum minus conferti hoſtes inſtarent, progredi etiam auſi multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii ſparſi jam ipſi paſſim ſequendo, cum ordinatis & certo incedentibus gradu, manus conſerere audebant. Quum victor equeſtri prælio rex parvo momento ſi adjuviſſet, debellatum eſſet; opportune adhortanti ſupervenit phalanx, quam ſua ſponte, ne audaci cœpto deeſſent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, poſtquam proſpere pugnaſſe equitem acceperunt. Fluctuante rege inter ſpem metumque tantæ rei conandæ, Cretenſis Evander, quo miniſtro Delphis ad inſidias Eumenis regis uſus erat, poſtquam agmen impeditum venientium ſub ſignis vidit, ad regem accurrit, & monere inſtitit, *Ne elatus felicitate ſummam rerum temere in non neceſſariam aleam daret. Si contentus bene re geſta quieſſet eo die, vel pacis honeſtæ conditionem habiturum, vel plurimos belli ſocios, qui fortunam ſequerentur, ſi bellare mallet.* In hoc conſilium pronior erat animus regis. Itaque collaudato Evandro, ſigna referri, peditumque agmen redire in caſtra jubet: equitibus receptui canere.

velitibus intermixtis: ſiniſtro M. Valerius Lævinus ſociorum ex Græcis populis equites habebat, ejuſdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. ducenti equites Galli ante ſigna horum inſtructi. & de auxiliis Eumenis Cyrriorum gentis trecenti. Theſſali quadringenti equites parvo intervallo ſuper lævum cornu locati. Eumenes rex Attaluſque cum omni manu ſua ab tergo inter poſtremam aciem ac vallum ſteterunt.

Cap. LIX. In hunc modum maxime inſtructæ acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturæ concurrunt: à funditoribus jaculatoribuſque, qui præceſſerunt prælio orto. Primi omnium Thraces, haud ſecus quam diu clauſtris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equi-

Cap. LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia haud minus peditum: capti ferme ducenti equites. ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Poſtquam rediere in caſtra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum inſolens lætitia eminebat: cum cantu enim ſuperfixa capita hoſtium portantes redierunt. Apud Romanos non mæſtitia tantum ex male geſta re, ſed pavor etiam erat, ne extemplo caſtra hoſtis aggrederetur. Eumenes ſuadere, ut trans Peneum transferret caſtra: ut pro munimento amnem haberet, dum perculſi milites animos colligerent. Conſul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, ſilentio noctis tranſductis copiis, caſtra in ulteriore ripa communit. Rex poſtero die ad laceſſendos prælio hoſtes progreſſus, poſtquam trans amnem in tuto poſita caſtra animadvertit; fatebatur quidem peccatum, quod pridie non inſtitiſſet victis: ſed aliquanto majorem culpam eſſe, quod nocte foret ceſſatum. nam ut neminem alium ſuorum moveret, levi armatura immiſſà, trepidantium in tranſitu fluminis hoſtium deleri magna ex parte copias potuiſſe. Romanis quidem præſens pavor demptus erat; in tuto caſtra habentibus: damnum inter cætera præcipue famæ movebat. & in conſilio apud conſulem pro ſe quiſque in Ætolos conferebant cauſſam; ab iis fugæ terroriſque principium ortum. ſecutos pavorem Ætolorum & cæteros ſocios Græcorum populorum. Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conſpecti dicebantur.

Cap. L X I. Theſſali pro concione laudati, duceſque eorum etiam virtutis cauſſà donati. Ad regem ſpolia cæſorum hoſtium referebantur. dona ex his aliis arma inſignia, aliis equos, quibuſdam captivos dono dabat: ſcuta erant ſupra mille quingena; loricæ thoraceſque mille amplius ſummam explebant: galearum gladiorumque & miſſilium omnis generis major aliquanto numerus. Hæc per ſe ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit. *Præjudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hoſtium, equitatum Romanum, quo invictos ſe eſſe gloriabantur, fudiſtis. Equites enim illis principes juventutis, equites ſeminarium ſenatus: inde lectos in Patrum numerum conſules, inde imperatores creant. horum ſpolia paulo ante diviſimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis. quæ nocturna fuga vobis ſubtractæ, naufragorum trepidatione paſſim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis ſequentibus victos Peneum ſuperare erit, quam illis trepidantibus fuit, tranſgreſſique extemplo caſtra oppugnabimus; quæ hodie cepiſſemus, ni fugiſſent. Aut ſi acie decernere volent, eundem pugnæ pedeſtris eventum exſpectate, qui equitibus;* pari peditum numero; ad hoc Elephantis duobus & viginti. Per eos dies conſilium habenti regi de ſumma, quum jam conſediſſet ferocia ab re bene geſta: auſi ſunt quidam amicorum conſilium dare, ut ſecunda fortuna in conditione honeſtæ pacis uteretur, potius quam ſpe vana evectus in caſum irrevocabilem ſe daret. *Modum imponere ſecundis rebus, nec nimis credere ſerenitati præſentis fortunæ; prudentis hominis & merito felicis eſſe. Mitteret ad conſulem, qui fœdus in eaſdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem à T. Quintio victore accepiſſet. Neque finiri bellum magnificentius, quam à tam memorabili pugna: neque ſpem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculſos adverſo prælio Romanos molliores factura ſit ad paciſcendum. Quod ſi Romani tum quoque inſita pertinacia æqua aſpernarentur; Deos homineſque, & moderationis Perſei, & illorum pervicacis ſuperbiæ futuros teſtes.* Numquam ab talibus conſiliis abhorrebat regis animus. itaque plurium aſſenſu comprobata eſt ſententia. Legati ad conſulem miſſi, adhibito frequenti conſilio auditi ſunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus eſſet, daturum Perſea Romanis pollicentes. urbibus, agris lociſque, quibus Philippus ceſſiſſet, ceſſurum primum.* hæc legati. Summotis his, quum conſultarent; Romana conſtantia vicit in conſilio. Ita tum mos erat, in adverſis vultum ſecundæ fortunæ gerere; moderari animos in ſecundis. Reſponderi placuit, *Ita pacem dari, ſi de ſumma rerum liberum ſenatui permittat rex, de ſe deque univerſa Macedonia ſtatuendi jus.* Hæc quum renunciaſſent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum eſſe: & plerique vetare amplius mentionem pacis facere. ultro mox quæſituros quod oblatum faſtidiant. Perſeus hanc ipſam ſuperbiam, quippe ex fiducia virium eſſe, timere: & ſummam pecuniæ augens, ſi precio pacem emere poſſet, non deſtitit animum conſulis tentare. Poſtquam ni-

tum in certamine fuerit. Et qui vicerant alacres, ſpolia cæſorum hoſtium humeris gerentes ante ora ſua, audivere; ex eo quod acciderat ſpem futuri præcipientes: & pedites aliena gloria accenſi, præcipue qui Macedonum phalangis erant, ſibi quoque & navandæ regi operæ, & ſimilem gloriam ex hoſte pariendi, occaſionem optabant. Concione dimiſſa, poſtero die profectus inde ad Mopſelum poſuit caſtra. tumulus hic inter Tempe & Lariſſam medius eſt.

Cap. LXII. Romani non abſcedentes ab ripa Penei tranſtulerunt in locum tutiorem caſtra. Eo Miſagenes Numida venit cum mille equiti-

hil ex eo, quod primo reſponderat, mutabat; deſperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, rediit; belli caſum de integro tentaturus.

Cap. LXIII. Fama equeſtris pugnæ vulgata per Græciam, nudavit voluntates hominum. non enim ſolum qui partis Macedonum erant, ſed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim ſuperbiamque experti, læti eam famam accepere: non ob aliam cauſam quam pravo ſtudio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur; deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Bœotia ſumma vi Haliartum Lucretius prætor oppugnarat;

gnarat: & quamquam nec habebant externa auxilia obſeſſi, præter Coronæorum juniores, qui prima obſidione mœnia intraverant, neque ſperabant; tamen ipſi animis magis quam viribus reſiſtebant. nam & eruptiones in opera crebro faciebant: & arietem admotum, liberamento plumbi gravatum, ad terram urgebant: &, ſi qua declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipſa ſtrage congeſtis ſaxis, extruebant. Quum operibus oppugnatio lentior eſſet, ſcalas per manipulos dividi prætor juſſit, ut corona undique mœnia aggreſſurus: eo magis ſuffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipſe ab ea parte, qua duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipſe tranſcendere ruinas conaretur, concurſu adverſus ſe oppidanorum facto, ſcalis vacua defenſoribus mœnia capi parte aliqua poſſent. Haud ſegniter oppidani vim ejus arcere parant. nam ſuper ſtratum ruinis locum, faſcibus aridis ſarmentorum injectis, ſtantes cum ardentibus facibus accenſuros ea ſe ſæpe minabantur, ut incendio interſepti ab hoſte, ſpatium ad objiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors impediit: nam tantus repente effuſus eſt imber, ut nec accendi facile pateretur, & extingueret accenſa. Itaque & tranſitus per diſtracta fumantia virgulta patuit; & in unius loci præſidium omnibus verſis, mœnia quoque pluribus ſimul partibus ſcalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis ſeniores impuberesque, quos caſus obvios obtulit, paſſim cæſi: armati in arcem confugerunt. & poſtero die, quum ſpei nihil ſupereſſet, deditione facta, portuna eſſe, faces, tædamque, & malleolos ſtuppæ illitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggreſſus falleret. Nequicquam. primæ ſtationes oppreſſæ, tumultu ac terrore ſuo cæteros exciverunt: ſignumque datum eſt arma extemplo capiendi: ſimulque in vallo, ad portas, miles inſtructus erat, & intentus propugnationi caſtrorum. Perſeus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum ſigna ferri juſſit. Ipſe cum equitatu & levi armatura ſubſtitit ad agmen cogendum; ratus, id quod accidit, inſecuturos ad extrema ab tergo carpenda hoſtes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procurſatoribus fuit. equites pediteſque ſine tumultu in caſtra redierunt. Demeſſis circa ſegetibus, Romani ad Crannonium intactum agrum caſtra movent. Ibi quum ſecuri, & propter caſtrorum longinquitatem, & viæ inops aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Crannona eſt, ſtativa haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura viſus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen ſub lucem reliquerant in proxima planicie. Stetit pauliſper in tumulis, elici poſſe ratus ad equeſtre certamen Romanos: qui poſtquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium ſigna juberet; ipſe mox inſecutus. Romani equites modico intervallo ſequentes, ſicubi ſparſos ac diſſipatos invadere poſſent; poſtquam confertos abire, ſigna atque ordines ſervantes, viderunt, & ipſi in caſtra redeunt.

Cap. LXV. Inde offenſus longinquitate itineris rex, ad Mopſelum caſtra movit, & Romani demeſſis Crannonis ſegetibus, in Phalannæum aſub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme & quingenti: ornamenta urbis, ſtatuæ & tabulæ pictæ, & quicquid precioſæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta à fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus ſine certamine receptis, urbem tradidit exulibus, & qui Romanorum partis erant: adverſæ fictionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum, familias ſub corona vendidit. His geſtis in Bœotia, ad mare ac naves rediit.

Cap. LXIV. Quum hæc in Bœotia gererentur, Perſeus ad Sycurium ſtativa dierum aliquot habuit. Ubi quum audiſſet, raptim Romanos circa ex agris demeſſum frumentum convehere, deinde ante ſua quemque tentoria ſpicas falcibus deſecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota caſtra ſtramentorum feciſſe: ratus incendio op-

grum tranſeunt. Ibi quum ex tranſfuga cognoſſet rex, ſine ullo armato præſidio paſſim vagantes per agros Romanos metere; cum mille equitibus, duobus millibus Thracum & Cretenſium profectus, quum quantum accelerare poterat effuſo agmine iſſent, improviſo aggreſſus eſt Romanos. juncta vehicula, pleraque onuſta, mille admodum capiuntur: ſexcenti ferme homines. Prædam cuſtodiendam ducendamque in caſtra trecentis Cretenſium dedit ipſe revocato ab effuſa cæde equite, & reliquis peditum, ducit ad proximum præſidium; ratus haud magno certamine opprimi poſſe. L. Pompejus tribunus militum præerat, qui perculſos milites repentino hoſtium adventu in propinquum tumulum recepit; loci ſe præſidio, quia numero & viribus impar erat, defenſurus. Ibi quum in orbem milites coëgiſſet, ut denſatis ſcutis ab jactu ſagittarum & jaculorum ſeſe tuerentur; Perſeus circumdato armatis tumulo, alios aſcenſum undique tentare jubet, & cominus prælium conſerere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumſtabat: nam neque conferti pugnare, propter eos qui aſcendere in tumulum conabantur, poterant: & ubi ordines procurſando ſolviſſent, patebant jaculis ſagittiſve. Maxime ceſtroſphendonis vulnerabantur. hoc illo bello novum genus teli inventum eſt. Bipalme ſpiculum haſtili ſemicubitali infixum erat, craſſitudine digiti: huic ad libramen pinnæ tres, velut ſagittis ſolent, circumdabantur funda media, duo funalia imparia habebant. cum majori ſinu librarum funditor habena rotaret, excuſſum velut glans emicabat. Quum, & hoc & alio omni genere telorum, pars vulnerata militum eſſet, nec facile jam arma feſſi ſuſtinerent, inſtare rex ut dederent ſe, fidem dare, præmia interdum polliceri. nec cujuſquam ad deditionem flectebatur animus; quum ex inſperato jam obſtinatis mori ſpes affulſit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in caſtra, nunciaſſent conſuli circumſideri præſidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, & omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (acceſſerant nova auxilia Numidæ pedites equiteſque & elephanti) caſtris egreditur: & tribunis militum imperat, ut legionum ſigna ſequantur. Ipſe velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adjectis ad tumulum præcedit. conſulis latera tegunt, Eumenes, Attalus, & Miſagenes, regulus Numidarum.

Cap. L X V I. Quum in conſpectu prima ſigna ſuorum circumſeſſis fuerunt, Romanis quidem ab ultima deſperatione recreatus eſt animus: Perſeus, cui primum omnium fuerat, ut contentus fortuito ſucceſſu, captis aliquot frumentatoribus occiſiſque, non tereret tempus in obſidione præ-

nuncio accita quum raptim duceretur, primo in anguſtiis captivorum agmini oblata vehiculiſque frumento onuſtis: iis cæſis ingens ibi vexatio partis utriuſque fuit; nullo exſpectante utcumque explicaretur agmen; ſed armatis detrudentibus per præceps impedimenta (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis, quum ſtimularentur, in turba ſævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant ſeſe, quum regio agmini perculſiſque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre ſigna, ruinæ quoque prope ſimilem trepidationem fecit: ut, ſi hoſtes introire anguſtias auſi longius inſecuti eſſent, magna clades accipi potuerit. Conſul recepto ex tumulo præſidio, contentus modico ſucceſſu, in caſtra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno prælio pugnatum auctores ſint. octo millia hoſtium cæſa; in his Sopatrum & Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos: ſigna militaria capta viginti ſeptem. Nec incruentam victoriam fuiſſe: ſupra quatuor millia & trecentos de exercitu conſulis cecidiſſe: ſigna ſiniſtræ alæ quinque amiſſa.

Cap. L X V I I. Hic dies & Romanis refecit animos, & Perſea perculit: ut dies paucos ad Mopſelum moratus, ſepulturæ maxime militum amiſſorum cura, præſidio ſatis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam; juſſum Magnetas & propinquos tentare. Quum Pellam veniſſet exercitu in hiberna dimiſſo, ipſe cum Cotye Theſſalonicam eſt profectus. Eo fama affertur, *Atleſbim regulum Thracum, & Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum feciſſe: & regionem Marcnen* (*quam vocant*) *cepiſſe*. Itaque dimittendum Cotyn ad ſua tuenda ratus, magnis proficiſcentem donis proſequitur. ducenta talenta, ſemeſtre ſtipendium, equitatui ſidii; ſecundum, ea quoque tentata utcumque, quum ſciret nihil roboris ſecum eſſe, dum liceret intacto, abire; & ipſe hoſtium adventum elatus ſucceſſu manſit, &, qui phalangem accerſerent, propere miſit. qua & ſerius quam res poſtulabat & raptim acta, turbati curſu adverſus inſtructos & præparatos erant adventuri. Conſul ante veniens, extemplo prælium conſeruit. Primo reſiſtere Macedones: deinde, ut nulla re pares erant, amiſſis trecenis peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Cæterum iter prope ipſo prælio tumultuoſius fuit: Phalanx abs trepido

numerat, quum primo annuum dare conſtituiſſet. Conſul, poſtquam profectum Perſea audivit, ad Gonnum caſtra movet, ſi potiri oppido poſſet. Ante ipſa Tempe in faucibus ſitum, Macedoniæ clauſtra tutiſſima præbet, & in Theſſaliam opportunum Macedonibus decurſum. Quum & loco & præſidio valido inexpugnabilis res eſſet, abſtitit incepto. In Perræbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli, aliaque Perræbia recepta, Lariſſam rediit. Inde Eumene atque Attalo domum remiſſis, Miſagenem Numidaſque in hiberna in proximis Theſſaliæ urbibus diſtribuit. & partem exercitus ita per totam Theſſaliam diviſit, ut & hiberna commoda omnes haberent, & præſidio urbibus eſſent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam miſit. Græcarum civitatum ſocios omnes præter Achæos dimiſit. cum exercitus parte profectus in Achajam Phthiorim; Pteleum deſertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis. Antrona voluntate colentium recepit. Ad Lariſſam deinde exercitum admovit. urbs deſerta erat, in arcem omnis multitudo conceſſerat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium præſidium, metu exceſſerant. à quibus relicti oppidani, in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia adipiſcendæ res. Thebani, vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam accerſebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio quam Magneſia erat, in Bœotiam duxit.

EPITOME

LIBRI XLIII.

Prætores nonnulli, eo quod avare & crudeliter provincias adminiſtraſſent, damnati ſunt. P. Licinius Craſſus proconſul complures in Græcia urbes expugnavit, & crudeliter diripuit. ob id captivi, qui ab eo ſub corona venierant, ex ſenatuſconſulto poſtea reſtituti ſunt. Item à præfectis claſſium Romanorum multa impotenter in ſocios facta. Res præterea à Perſeo rege in Thracia proſpere geſtas continet: victis Dardanis, & Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Hiſpania ab Olonico factus erat, ipſo interempto conſedit. M. Æmilius Lepidus à cenſoribus princeps in ſenatu lectus.

CAPUT I.

Eadem æſtate, qua in Theſſalia equeſtri pugna vicere Romani, legatus, in Illyricum à conſule miſſus, opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in deditionem; omniaque iis ſua conceſſit, ut opinione clementia eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. poſtquam nec, ut dederent ſe, compellere, neque capere obſidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles eſſet, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter conſul C. Caſſius, nec in Gallia, quam ſortitus erat, memorabile quicquam geſſit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto eſt conare, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum. & duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam noſſent, conquiſitos, abductoſque. Enimvero ſenatus indignari, tantum conſulem auſum, ut ſuam provinciam relinqueret, in alienum tranſiret: exercitum novo periculoſo itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius prætor tres ex ſenatu nominet legatos, qui eo die proficiſcantur ex urbe: &, quantum accelerare poſſent, Caſſium conſulem ubicumque ſit perſequantur. nuncient, ne bellum cum ulla gente moveat, niſi cum qua ſenatus gerendum cenſuerat. Legati ii profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de conſule atque exercitu diſtulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam.

tus. Ingreſſum hoc iter conſulem, ſenatus ex Aquileienſium legatis cognovit: qui querentes coloniam ſuam novam & infirmam, nec dum ſatis munitam, inter infeſtas nationes Iſtrorum & Illyriorum eſſe, quum peterent ut ſenatus curæ haberet, quomodo ea colonia muniretur; interrogati, vellentne eam rem C. Caſſio conſuli mandari: reſponderunt, Caſſium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam eſſe. Ea res primo incredibilis viſa. & pro ſe quiſque credere, Carnis forſitan aut Iſtris bellum illatum. Tum Aquileienſes, nihil ſe ultra ſci-

Cap. II. Hiſpaniæ deinde utriuſque legati aliquot populorum in ſenatum introducti. Ii de magiſtratuum Romanorum avaritia ſuperbiaque conqueſti, nixi genibus ab ſenatu petierunt, ne ſe ſocios fœdius ſpoliari vexarique, quam hoſtes, patiantur. Quum & alia indigna quererentur, manifeſtum autem eſſet pecunias captas; L. Canuleio prætori, qui Hiſpaniam ſortitus erat, negotium datum eſt, ut in ſingulos, à quibus Hiſpani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine ſenatorio daret, patronoſque quos vellent ſumendi poteſtatem faceret. Vocatis in curiam legatis recitatum eſt ſenatuſconſultum, juſſique nominare patronos : quatuor nominaverunt , M. Porcium Catonem , P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium L. F. Paullum , C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum , qui prætor A. Manlio , M. Junio conſulibus in citeriore Hiſpania fuerat, recuperatores ſumpſerunt. Bis ampliatus , tertio abſolutus eſt reus. Diſſenſio inter duarum provinciarum legatos eſt orta : citerioris Hiſpaniæ populi M. Catonem & Scipionem ; ulterioris L. Paullum & Gallum Sulpicium patronos ſumpſerunt. Ad recuperatores adducti à citerioribus populis P. Furius Philus : ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Poſtumio , Q. Mucio conſulibus triennio ante , hic biennio prius , L. Poſtumio, M. Popillio, conſulibus, prætor fuerat. Graviſſimis criminibus accuſati ambo ampliatique : quam dicenda de integro cauſſa eſſet , excuſati exilii cauſſa ſolum vertiſſe. Furius Præneſte , Matienus Tibur exulatum abierunt. Fama erat , prohiberi à patronis nobiles ac potentes compellare : auxitque eam ſuſpicionem Canuleius prætor, quod omiſſa ea re delectum habere inſtituit. dein repente in provinciam abiit , ne plures ab Hiſpanis vexarentur. Ita præteritis ſilentio obliteratis , in futurum conſultum ab ſenatu Hiſpanis, quod impetrarunt , ne frumenti æſtimationem magiſtratus Romanus haberet : neve cogeret viceſimas vendere Hiſpanos, quanti ipſe vellet: & ne præfecti in oppida ſua ad pecunias cogendas imponerentur.

Cap. III. Et alia novi generis hominum ex Hiſpania legatio venit. ex militibus Romanis , & ex Hiſpanis mulieribus , cum quibus connubium non eſſet, natos ſe memorantes, ſupra quatuor millia hominum , orabant, ut ſibi oppidum , in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit , uti nomina ſua apud L. Canuleium profiterentur : eorumque ſi quos manumiſiſſet , eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. Qui Carteienſium domi

ea parata inſtructaque eſſet , ipſorum fore poteſtatis quem hoſtem aut ſocium habeant.

* * *

Cap. IV. tantum pavorem ingreſſi caſtra oſtentantes capita fecerunt, ut , ſi admotus extemplo exercitus foret , capi caſtra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta eſt. & erant qui legatos mittendos, ad pacem precibus petendam , cenſerent : civitateſque complures eo nuncio audito, in deditionem venerunt. quibus purgantibus ſeſe , culpamque in duorum amentiam conferentibus , qui ſe ultro ad pœnam ipſi obtuliſſent , quum veniam dediſſet prætor ; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum , qui paulo ante ingenti tumultu arſerat , peragravit. Hæc lenitas prætoris , qua ſine ſanguine ferociſſimam gentem domuerat,eo gratior plebi Patribuſque fuit, quo crudelius avariuſque in Græcia bellatum , & ab conſule Licinio & ab Lucretio prætore, erat. Lucretium tribuni plebis abſentem concionibus aſſiduis lacerabant ; quum reipublicæ cauſſa abeſſe excuſaretur : ſed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro ſuo Antiati eſſet, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum triginta millibus æris locaſſe dicitur. tabulis quoque pictis ex præda fanum Æſculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortenſium ſucceſſorem ejus Abderitæ legati , flentes ante curiam , querenteſque *Oppidum ſuum ab Hortenſio expugnatum ac direptum eſſe. Cauſſam excidii fuiſſe urbi , quod quum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modium imperaret; ſpatium petierunt , quo de ea re & ad Hoſtilium conſulem , & Romam mitterent legatos. Vix dum ad conſulem ſe perveniſſe, & audiſſe oppidum expugnatum , principes ſecuri percuſſos , ſub corona cæteros veniſſe.* Indigna ſenatui viſa · decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decremanere vellent, poteſtatem fore, uti numero colonorum eſſent, agro aſſignato. Latinam eam coloniam fuiſſe, libertinorumque appellari. Eodem tempore ex Africa & Guluſſa Maſiniſſæ regis filius, legatus patris, & Carthaginienſes venerunt. Guluſſa prior in ſenatum introductus, & quæ miſſa erant ad bellum Macedonicum à patre ſuo expoſuit: &, ſi qua præterea vellent imperare, præſtaturum merito populi Romani eſt pollicitus: & monuit Patres Conſcriptos, ut à fraude Carthaginienſium caverent. claſſis eos magnæ parandæ conſilium cepiſſe; ſpecie pro Romanis,& adverſus Macedonas: ubi verant priore anno: eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem juſſerunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæſus, Sext. Julius Cæſar, ad reſtituendos in libertatem Abderitas miſſi. Iiſdem mandatum, ut & Hoſtilio conſuli & Hortenſio prætori nunciarent, Senatum, Abderitis injuſtum bellum illatum, conquirique omnes qui in ſervitute ſint, & reſtitui in libertatem, æquum cenſere.

Cap. V. Eodem tempore de C. Caſſio, qui conſul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hoſtilio erat, querelæ ad ſenatum delatæ ſunt: & legati regis

Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in ſenatu fecit, queſtus, Alpinorum populorum agros ſociorum ſuorum depopulatum C. Caſſium eſſe: & inde multa millia hominum in ſervitutem abripuiſſe. Sub id tempus Carnorum Iſtrorumque & Iapidum legati venerunt: *Duces ſibi ab conſule Caſſio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monſtrarent: pacatum ab ſe tamquam ad alium bellum gerendum abiiſſe: inde ex medio regreſſum itinere, hoſtiliter peragraſſe fines ſuos: paſſim rapinaſque & incendia facta: nec ſe ad id locorum ſcire, propter quam cauſſam conſuli pro hoſtibus fuerint.* Et regulo Gallorum abſenti, & his populis reſponſum eſt, *Senatum ea, quæ facta querantur, neque ſuiſſe futura, neque, ſi ſint facta, probare. Sed indicta cauſſa damnari abſentem conſularem virum, injuriam eſſe, quum is reipublicæ cauſſa abſit. Ubi ex Macedonia rediſſet C. Caſſius; tum, ſi coram eum arguere vellent, cognita re ſenatum daturum operam uti ſatisfiat.* Nec reſponderi tantum iis gentibus, ſed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent quæ Patrum ſententia eſſet. Munera mitti legatis ex binis millibus æris cenſuerunt. duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & vaſa argentea quinque ex viginti pondo, & duo equi phalerati cum agaſonibus, & equeſtria arma ac ſagula: & comitibus eorum veſtimenta liberis ſerviſque. Hæc miſſa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium eſſet, educendique ex Italia poteſtas fieret. legati cum Gallis miſſi trans Alpes, C. Lælius, M. Æmilius Lepidus: ad cæteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blaſio, T. Memmius.

Cap. VI. Multarum ſimul Græciæ

Capitolio ponere, & ſacrificare liceret, petebant. Hoc Lampſaceni octoginta pondo coronam afferentes petebant, commemorantes, *Diſceſſiſſe ſe à Perſeo, poſtquam Romanus exercitus in Macedoniam veniſſet, quum ſub ditione Perſei & ante Philippi fuiſſent. Pro eo, & quod imperatoribus Romanis omnia præſtitiſſent, id ſe tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur: & ſi pax cum Perſeo fieret, exciperentur, ne in regiam poteſtatem reciperentur.* Cæteris legatis comiter reſponſum, Lampſacenos in ſociorum formulam referre Q. Mænius prætor juſſus. munera omnibus in ſingulos binum millium æris data. Alabandenſes ſcuta reportare ad A. Hoſtilium conſulem in Macedoniam juſſi. Et ex Africa legati ſimul Carthaginienſium, tritici decies centum millia & hordei quingenta, indicantes ſe ad mare devecta habere, ut, quo ſenatus cenſuiſſet, deportarent. *Id munus officiumque ſuum ſcire minus eſſe, quam pro meritis populi Romani & voluntate ſua: ſed ſæpe alias bonis in rebus utriuſque populi ſe gratorum fideliumque ſocium muneribus functos eſſe.* Item Maſiniſſæ legati, tritici eandem ſummam polliciti, & mille & ducentos equites, duodecim elephantos. & ſi quid aliud opus eſſet, ut imperaret ſenatus: æque propenſo animo, ac quæ ipſe ultro pollicitus ſit, præſtaturum eſſe. Gratiæ & Carthaginienſibus & regi actæ; rogatique, ut ea quæ pollicerentur, ad Hoſtilium conſulem in Macedoniam deportarent. Legatis in ſingulos binum millium æris munera miſſa.

Cap. VII. Cretenſium legatis, commemorantibus, ſe, quantum ſibi imperatum a P. Licinio conſule eſſet ſagittariorum, in Macedoniam miſiſſe; quum interrogati non infitiarentur, *Apud Perſea majorem numerum*

Aliæque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienſes introducti: ii *ſe quod navium habuerint militumque P. Licinio conſuli & C. Lucretio prætori miſiſſe* expoſuerunt, *quibus eos non uſos, frumenti ſibi centum millia imperaſſe: quod quamquam ſterilem terram arent, ipſoſque etiam agreſtes peregrino frumento alerent, tamen, ne deeſſent officio, confeciſſe: & alia, quæ imperarentur, præſtare paratos eſſe.* Mileſii nihil præſtitiſſe memorantes, ſi quid imperare ad bellum ſenatus vellet, præſtare ſe paratos eſſe, polliciti ſunt. Alabandenſes templum Urbis Romæ ſe feciſſe commemoraverunt, ludoſque anniverſarios ei Divæ inſtituiſſe: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi optimo maximo attuliſſe, & ſcuta equeſtria trecenta, ea cui juſſiſſent, tradituros. Donum ut in

ſagittariorum quam apud Romanos militare; reſponſum eſt: *Si Cretenſes bene ac gnaviter deſtinarent potiorem populi Romani quam regis Perſei amicitiam habere; ſenatum quoque Romanum iis tanquam certis ſociis reſponſum daturum eſſe. Interea nunciarent ſuis, placere ſenatui, dare operam Cretenſes, ut quos milites inter præſidia regis Perſei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.* Cretenſibus cum hoc reſponſo dimiſſis, Chalcidenſes vocati; quorum legatio ipſo introitu, ob id quod Micion princeps eorum pedibus captus lectica eſt introlatus, ultimæ neceſſitatis extemplo viſa res: in qua ita affecto excuſatio valetudinis, aut ne ipſi quidem petenda viſa foret, aut data petenti non eſſet. Quum ſibi nihil vivi reliquum præterquam linguam ad deplorandas patriæ ſuæ calamitates præfatus eſſet; expoſuit, *Civitatis primum ſuæ benefacta, & vetera, & ea quæ Perſei bello præſtitiſſent, ducibus exercitibuſque Romanis: tum quæ primo C. Lucretius in populares ſuos prætor Romanus ſuperbe, avare, crudeliter feciſſet: deinde quæ tam maxime L. Hortenſius faceret. Quemadmodum omnia ſibi, etiam iis quæ patiantur triſtioria, patienda eſſe ducant, potius quam ſe dedant Perſi. Quod ad Lucretium Hortenſiumque attineret; ſcire, tutius fuiſſe claudere portas, quam in urbem eos accipere. Quæ excluſiſſent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes eſſe: apud ſe templa omnibus ornamentis compilata, ſpoliataque ſacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexiſſe, libera corpora in ſervitutem abrepta: fortunas ſociorum populi Romani direptas eſſe, & quotidie diripi. Nam ex inſtituto C. Lucretii, Hortenſium quoque in tectis hieme pariter atque æſtate navales ſocios habere, & domos ſuas plenas turba nautica eſſe. verſari inter ſè, conjuges liberoſque ſuos, quibus nihil neque dicere penſi neque facere.*

Cap. VIII. Accerſere in ſenatum Lucretium placuit, ut diſceptaret coram purgaretque ſeſe. Cæterum multo plura præſens audivit, quam in abſentem jacta erant: & graviores potentioreſque acceſſere accuſatores duo Tribuni plebis, M. Juvencius Thalna, & Cn. Aufidius. Ii non in ſenatu modo eum lacerarunt, ſed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris, diem dixerunt. Senatus juſſu Chalcidenſibus Q. Mænius prætor reſpondit. *Quæ bene meritos ſeſe, & ante, & in eo bello, quod geratur, dè populo Romano dicant, ea & ſcire vera eos referre ſenatum, & perinde ac debeant grata eſſe. Quæ*

lium æris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque & triginta tribus eum condemnarunt.

Cap. IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile geſtum. nam nec hoſtes moverunt arma, neque conſul in agrum eorum legiones induxit: & ſatis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum, intra dies ſexaginta, quam in provinciam venit, dimiſit. ſociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam & Piſas deducto, ipſe cum equitibus Galliæ provinciæ pleraque oppida adiit. Nuſquam alibi quam in Macedonia bellum erat: ſuſpectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. itaque & octo naves ornatas à Brundiſio ſenatus cenſuit mittendas ad C. Furium legatum Iſſam, qui cum præſidio duarum Iſſentium navium inſulæ præerat, duo millia militum in eas naves ſunt impoſita, quæ Q. Mænius prætor, ex ſenatusconſulto in ea parte Italiæ, quæ objecta Illyrico eſt, conſcripſit: & conſul Hoſtilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum miſit, ut accolas Illyrici tutarentur. qui non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab ſociis corrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Daſſaretiorum conſedit.

Cap. X. Haud procul inde Uſcana oppidum finium plerumque Perſei erat. decem millia civium habebat, & modicum, cuſtodiæ cauſſa, Cretenſium præſidium. Inde nuncii ad Claudium occulti veniebant. *Si propius copias admoviſſet, paratos fore qui proderent urbem. Et operæpretium eſſe, non ſe amicoſque tantum, ſed etiam milites præda expleturum.* Spes cupiditati admota ita occæcavit ani-

facta à C. Lucretio, fierique ab L. Hortenſio prætoribus Romanis querantur; ea neque facta, neque fieri voluntate ſenatus, quem non poſſe exiſtimare? qui ſciat, bellum Perſi & ante Philippo patri ejus intuliſſe populum Romanum pro libertate Græciæ: non ut ea à magiſtratibus ſociis atque amicis paterentur. Literas ſe ad L. Hortenſium prætorem daturos eſſe: quæ Chalcidenſes querantur acta, ea ſenatui non placere: ſi qui in ſervitutem liberi veniſſent ut eos conquirendos primo quoque tempore reſtituendoſque in libertatem curaret: ſociorum navalium neminem præter magiſtros in hoſpitia deduci æquum ſenſere. Hæc Hortenſio juſſu ſenatus ſcripta. Munera binum millium æris legatis miſſa, & vehicula Mictioni publice locata, quæ eum Brundiſium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies quæ dicta erat venit, tribuni ad populum accuſarunt, mulctamque decies centum mil-

mum, ut nec ex iis qui venerant quemquam retineret, nec obſides, pignus futuros furto & fraude agendæ rei, poſceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet: die tantum ſtatuta profectus à Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, poſuit caſtra. Quarta inde vigilia ſigna movit; milite ferme ad præſidium caſtrorum relictis: incompoſiti longo agmine effuſi, infrequentes, quum nocturnus error diſſiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, poſtquam neminem armatum in muris viderunt. Cæterum ubi primum ſub jactu teli fuerunt, duabus ſimul portis erumpitur. & ad clamorem erumpentium ingens ſtrepitus è muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique æris: & incondita multitudo, turba immiſta ſervili, variis vocibus perſonabat. Hic tam multiplex undique objectus terror effecit, ne ſuſtinere primam procellam eruptionis Romani poſſent.

itaque fugientes plures quam pugnantes interempti ſunt: vix duo millia hominum cum ipſo legato in caſtra perfugerunt. Quo longius iter in caſtra erat, eo plures feſſos conſectandi hoſtibus copia fuit. Ne moratus quidem in caſtris Appius, ut ſuos diſſipatos fuga colligeret (quæ res palatis per agros ſaluti fuiſſet) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

Cap. XI. Hæc & alia haud proſpere in Macedonia geſta, ex Sex. Digitio Tribuno militum, qui ſacrificii cauſſâ Romam venerat, ſunt audita. Propter quæ veriti Patres, ne quæ major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum & M. Caninium Rebilum, miſerunt, qui comperta quæ agerentur referrent: & ut A. Hoſtilius conſul comitia conſulibus ſubrogandis ita ediceret, uti menſe Januario comitia haberi poſſent, & ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Recio prætori mandatum, ut edicto ſenatores omnes ex tota Italia (niſi qui reipublicæ cauſſa abeſſent) Romam revocaret. Qui Romæ eſſent, ne quis ultra mille paſſuum ab Roma abeſſet. Ea, uti ſenatus cenſuit, ſunt facta. Comitia conſularia ante diem quintum Calendas Septembres fuere. Creati conſules ſunt, Q. Marcius Philippus iterum, & Cn. Servilius Cæpio. poſt diem tertium prætores ſunt facti, C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Deſignatis prætoribus, præter duas urbanas, quatuor provinciæ ſunt decretæ; Hiſpania, & Sardinia, & Sicilia, & claſſis. Legati ex Macedonia, exacto admodum menſe Februario, redierunt. *Hi, quas res ea æſtate proſpere geſſiſſet rex Perſeus, referebant: quantuſque timor ſocios populi Romani cepiſſet; tot urbibus in poteſtatem regis redactis. Exercitum conſu-*

Cap. XII. Principio inſequentis anni quum conſules novi Q. Marcius & Cn. Servilius de provinciis retuliſſent, primo quoque tempore aut comparare eos inter ſe Italiam & Macedoniam, aut ſortiri placuit. Priuſquam id ſors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam quod res deſideraret ſupplementi decerni. In Macedoniam peditum Romanorum ſex millia, ſociorum nominis Latini ſex millia: equites Romanos ducentos quinquaginta, ſocios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut in ſingulas Romanas legiones, ne plus ſena millia peditum, trecenti equites eſſent. Alteri conſuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in ſupplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones ſcriberet, quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum major quam collegæ decretus numerus: peditum decem millia & ſexcenti equites. quatuor præterea legiones ſcribi juſſæ, quæ, ſi quo opus eſſet, educerentur. Tribunos his non permiſſum, ut conſules facerent; populus creavit. Sociis nominis Latini ſexdecim millia peditum, & mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret ſi quo res poſceret. Macedonia maxime curam præbebat. in claſſem mille ſocii navales cives Romani, libertini ordinis ex Italia ſcribi juſſi; totidem ut ex Sicilia ſcriberentur: &, cui ea provincia eveniſſet, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicunque claſſis eſſet, deportandos curaret. In Hiſpaniam tria millia peditum Romanorum in ſupplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, trecenti & triginta equites. Et ſociis imperare prætor, cui Hiſpania obveniſſet, juſſus quatuor millia peditum, & trecentos equites.

lis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem eſſe : culpam ejus rei conſulem in tribunos militum, contra illos in conſulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conſcriptos ibi milites amiſſos referebant. Conſules deſignati, ubi primum magiſtratum iniſſent, de Macedonia referre ad ſenatum juſſi : deſtinatæque provinciæ iis ſunt, Italia & Macedonia. Hoc anno intercalarum eſt: tertio die poſt Terminalia Calendæ intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus augur: pontifices duo deceſſerunt, L. Furius Philus, & C. Livius Salinator. in locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

Cap. XIII. Non ſum neſcius, ab eadem negligentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant; neque nunciari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. cæterum & mihi vetuſtas res ſcribenti, neſcio quo pacto antiquus fit animus : & quædam religio tenet, quæ illi prudentiſſimi viri publice ſuſcipienda cenſuerint, ea pro dignis habere, quæ in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno ſunt nunciata : facem in cœlo conſpectam, & bovem fœminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis ſpecies affulſerat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit. In urbe Romana duo æditui nunciarunt, alter, in æde Fortunæ anguem jubatum à complutibus viſum eſſe : alter, in æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle eſt, duo diverſa prodigia : palmam in area enatam, & ſanguine interdiu pluiſſe. Duo non ſuſcepta prodigia ſunt, alterum quod in privato loco factum eſſet, palmam enatam impluvio ſuo T. Marcius Figulus nunciabat. alterum, quod in loco peregrino. Fregellis in domo L. Atrei haſta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arſiſſe, ita ut nihil ejus ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum cauſſa libri à decemviris aditi, quadraginta majoribus hoſtiis, quibus Diis conſules ſacrificarent. & addiderunt, uti ſupplicatio fieret, cunctique magiſtratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus ſacrificarent, populuſque coronatus eſſet. Omnia, uti decemviri præierunt, facta.

Cap. XIV. Cenſoribus deinde creandis comitia edita ſunt. petierunt cenſuram principes civitatis, C. Valerius Lævinus, L. Poſtumius Albinus, P. Mucius Scævola, C. Junius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos cenſores creavit populus Romanus. Quum delectus habendi major quam alias propter Macedonicum bellum cura eſſet, conſules plebem apud ſenatum accuſabant, quod & juniores non reſponderent. Adverſus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis cauſſam egerunt. *Non conſulibus, ſed ambitioſis conſulibus delectum difficilem eſſe. neminem invitum militem ab iis fieri. Id ita ut eſſe ſcirent & Patres Conſcripti ; prætores, quibus & vis imperii minor & auctoritas eſſet, delectum, ſi ita ſenatui videretur, perfecturos eſſe.* Id prætoribus magna Patrum * non ſine ſuggillatione conſulum mandatum eſt. Cenſores, ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt, *Legem cenſui cenſendo dicturos eſſe, ut præter commune omnium civium jusjurandum hæc adjurarent : Tu minor* edicto literiſque cenſorum per fora & conciliabula dimiſſis, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba inſolita eſſet.

Cap. XV. Præter delectum eorum, quos in ſupplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio prætore ſcriptæ legiones ſunt, intraque undecim dies delectus eſt perfectus. Conſules deinde ſortiti provincias ſunt. nam prætores propter juriſdictionem maturius ſortiti erant. Urbana C. Decimio obtigerat, Hiſpaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, claſſem C. Marcius Figulus erat ſortitus. conſulum C. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latiniſque actis, Marcius extemplo eſt profectus. Cæpione deinde referente ad ſenatum, quas ex novis legionibus duas legiones ſecum in Galliam duceret : decrevere Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius prætores ex his quas ſcripſiſſent legionibus, quas videretur, conſuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio conſulem ſubjectum, dimiſſo ſenatu ad tribunal prætorum ſtans poſtulavit, ex Senatuſconſulto deſtinarent ſibi duas legiones. prætores conſuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde cenſores legerunt : M. Æmilius Lepidus princeps, ab tertiis jam cenſoribus lectus. Septem è ſenatu ejecti ſunt. In cenſu accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abeſſent ab ſignis, cenſus docuit, in provinciam cogebant : cauſſas ſtipendiis miſſorum cognoſcebant : & cujus nondum juſta miſſio viſa eſſet, ita jusjurandum adigebant : *Ex tui animi ſententia, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii cenſorum in provinciam Macedoniam redibis, quod ſine dolo malo facere poteris?*

Cap. XVI. In equitibus recenſendis triſtis admodum eorum atque aſpera cenſura fuit : multis equos *annis ſex & quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii cenſorum ad delectum prodito: & quotieſcunque delectus erit, quem hic cenſores magiſtratum habebunt, ſi miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abeſſe; edixerunt de militibus P. Ælio, C. Popillio conſulibus, poſtve eos conſules in Macedoniam ſcriptis: *Ut, qui eorum in Italia eſſent, intra dies triginta cenſi prius apud ſeſe, in provinciam redirent. qui in patris aut avi poteſtate eſſent, eorum nomina ad ſe ederentur. Miſſorum quoque cauſſas ſeſe cognituros eſſe: & quorum ante emerita ſtipendia gratioſa miſſio ſibi viſa eſſet, eos milites fieri juſſuros.* Hoc

ademerunt. in ea quum equeſtrem ordinem offendiſſent, flammam invidiæ adjecere edicto, quo edixerunt, *Ne quis eorum, qui* Q. *Fulvio, A. Poſtumio cenſoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxiſſent, ad haſtam ſuam accederet, ſociuſve aut affinis ejus conductionis eſſet.* Sæpe id querendo veteres publicani, quum impetrare nequiſſent ab ſenatu, ut modum poteſtati cenſoriæ imponerent; tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatæ contentione iratum cenſoribus, patronum cauſſæ nacti ſunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adverſus ædes publicas demoliri juſſerunt, quod publico inædificatus eſſet. appellati à privato tribuni, quum præter Rutilium nemo intercederet, cenſores ad pignora capienda miſerunt: mulctamque pro concione privato dixerunt. Hic contentione orta, quum veteres publicani ſe ad tribunum contuliſſent; rogatio repente ſub unius tribuni nomine promulgatur: *Quæ publica vectigalia, ultro tributa, C. Claudius & Ti. Sempronius locaſſent, ea rata locatione eſſet. de integro locarentur, & ut omnibus redimendi & conducendi promiſcue jus eſſet.* Diem ad ejus rogationem concilio tribunus plebis dixit. qui poſtquam venit, ut cenſores ad diſſuadendum proceſſerunt, Graccho dicente, ſilentium fuit. quum Claudio obſtreperetur, audientiam facere præconem juſſit. Eo facto, avocatam à ſe concionem tribunus queſtus, & in ordinem ſe coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Poſtero die ingentes tumultus ciere. T. Gracchi primum bona conſecravit, quod in mulcta pignoribuſque ejus, qui tribunum appellaſſet, interceſſioni non parendo, ſe in ordinem coëgiſſet. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab ſe avocaſſet: & utrique cenſori perduellionem ſe judicare pronunciavit, diemque comitiis à C. Sulpicio prætore urbano petiit. Non recuſantibus cenſoribus quo minus primo quoque tempore judicium de ſe populus faceret, in ante dies VIII & VII Calend. Octob. comitiis perduellionis dicta dies. Cenſores extemplo in atrium Libertatis aſcenderunt: & ibi ſignatis tabellis publicis, clauſoque tabulario & dimiſſis ſervis publicis negarunt, ſe prius quidquam publici negotii geſturos, quam judicium populi de ſe factum eſſet. Prior Claudius cauſſam dixit. & quum ex duodecim centuriis equitum octo cenſorem condemnaſſent, multæque aliæ primæ claſſis, extemplo principes civitatis in conſpectu populi annulis aureis poſitis, veſtem mutarunt, ut ſupplices plebem circumirent. Maxime tamen ſententiam vertiſſe dicitur Ti. Gracchus, quod quum clamor undique plebis eſſet, periculum Graccho non eſſe, conceptis verbis juravit, ſi collega damnatus eſſet, non exſpectato de ſe judicio, comitem exilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum ſpei venit reus, ut octo

lerunt, *Ne quis ullam rem in bellum magiſtratibus Romanis conferret, præterquam quod ſenatus cenſuiſſet.* Hoc fiduciam in poſterum quoque præbuerat, levatos ſe oneribus impenſiſque, quibus alia aliis imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato, benigne locuti auditique. egregia ſpe futuri ſtatus fidiſſima gente relicta, in Ætoliam trajecerunt. Ibi nondum quidem ſeditio erat, ſed omnia ſuſpecta, criminumque inter ipſos plena. ob quæ obſidibus poſtulatis, neque exitu rei impoſito, in Acarnaniam inde profecti legati ſunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum poſtulare, ut præſidia in urbes ſuas inducerentur, adverſus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem trahebant: pars recuſare, ne, quod bello captis & hoſtibus mos eſſet, id pacatæ & ſociæ civitates ignominiæ acciperent. Juſta deprecatio hæc viſa. Lariſſam ad Hoſtilium proconſulem, (ab eo enim miſſi erant) legati redierunt. Octavium retinuit ſecum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam miſit.

Cap. XVIII. Perſeus principio hiemis egredi Macedoniæ finibus non auſus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, ſub tempus brumæ, quum inexſuperabiles ab Theſſalia montes nivis altitudo facit, occaſionem eſſe ratus, frangendi finitimorum ſpes animoſque, ne quid averſo ſe in Romanum bellum periculi ſubeſſet, quum à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Romanis præſtaret, Dardanos recens domuiſſet bello, ſolum infeſtum eſſe Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipſis quietis Illyriis, & aditum præbentibus Romanis, ſi domuiſſet proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in ſocietatem pellici poſſe; cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitæ erant, & duobus millibus levium armatorum, & quingentis equitibus profectus, Struberam venit. Inde frumento complurium dierum ſumpto, juſſoque apparatu oppugnandarum urbium ſecenturiæ ad damnationem defuerint. Abſoluto Claudio, tribunus plebis negavit ſe Gracchum morari.

Cap. XVII. Eo anno poſtulantibus è ſenatu Aquileienſium legatis, ut numerum colonorum augeret, mille & quingentæ familiæ ex ſenatusconſulto ſcriptæ: triumvirique, qui eas deducerent, miſſi ſunt, T. Annius Luſcus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius & Cn. Octavius legati, qui in Græciam miſſi erant, Senatuſconſultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponneſi urbes circumtu-

qui, tertio die ad Uſcanam (Peneſtianæ terræ ea maxima urbs eſt) poſuit caſtra: prius tamen quam vim admoveret, miſſis qui tentarent nunc præfectorum præſidii, nunc oppidanorum animos. erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum præſidium. Poſtquam nihil pacati referebant, oppugnare eſt adortus, & corona eam capere conatus eſt. quum ſine intermiſſione interdiu noctuque alii aliis ſuccedentes, pars ſcalas muris, ignem portis inferrent, ſuſtinebant tamen eam tempeſtatem propugnatores urbis: quia ſpes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto poſſe, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut poſſet morari. Cæterum, poſtquam vineas agi turreſque excitari viderent, victa pertinacia eſt. nam, præterquam quod adverſus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obſidione. Itaque quum ſpei nihil ad reſiſtendum eſſet, C. Carvilius Spoletinus, & C. Afranius à præſidio Romano miſſi, qui à Perſeo peterent: primo, ut armatos ſuaque ſecum ferenteis abire ſineret: dein, ſi id minus impetrarent, vitæ tantum libertatiſque fidem acciperent. Promiſſum id benignius eſt ab rege, quam præſtitum. exire enim ſua ſecum efferentibus juſſis, primum arma ademit. his urbe egreſſis, & Illyriorum cohors (quingenti erant) & Uſcanenſes ſe urbemque dediderunt

Cap. XIX. Perſeus præſidio Uſcanæ impoſito, multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis (quatuor millia autem hominum erant, præter principes) in cuſtodiam civitatum diviſis, Uſcanenſibus Illyriiſque venditis, in Peneſtinam exercitum reducit, ad Oœneum oppidum in poteſtatem redigendum: & alioqui opportune ſitum; & tranſitus ea eſt in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens caſtellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis ejus, nihil Oæneo capto opus eſſe ait, niſi in poteſtate & Draudacum ſit. opportunius enim ad omnia poſitum eſſe. Admoto exercitu omnes extemplo dediderunt ſeſe. Qua ſpe celeriore deditione erectus, poſtquam animadvertit quantus agminis ſui terror eſ-

que, & vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro eſt, & cohors regia, quos Nicatoras appellant, tranſcendit: & ſcalis multis ſimul partibus impetus in urbem eſt factus: puberes omnes interfecti ſunt: conjuges, liberoſque eorum in cuſtodiam dedit: prædæ alia militum ceſſère. Stuberam inde victor revertens, ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exulantem apud ſè, & Aputeum Macedonem à Berœa, mittit. Iis mandat, ut exponerent æſtatis ejus hiemiſque acta ſua adverſus Romanos, Dardanoſque. adjicerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera. hortarentur Gentium in amicitiam ſecum & cum Macedonibus jungendam.

Cap. XX. Hi tranſgreſſi jugum Scordi montis, per Illyrici ſolitudines, quas de induſtria populando Macedones fecerant, ne tranſitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam eſſent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Liſſi rex Gentius erat. eo acciti legati mandata exponentes, benigne auditi ſunt: qui reſponſum ſine effectu tulerunt: *Voluntatem ſibi non deeſſè ad bellandum cum Romanis: cæterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deeſſe.* Hæc Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero cuſtodum corporis, remittuntur, ſine mentione pecuniæ, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perſeus, in Peneſtas rurſum exercitum reducit: firmatiſque Uſcanæ, & circa eam per omnia caſtella quæ receperat, præſidiis, in Macedoniam ſeſe recipit.

Cap. XXI. L. Cœlius, legatus Romanus præerat Illyrico: qui moveri ſet, undecim alia caſtella eodem metu in poteſtatem redigit. ad perpauca vi opus fuit, cætera voluntate dedita· & in his recepti mille & quingenti diſpoſiti per præſidia milites Romani. Magno uſui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, nihil in ipſos ſævitum. ad Oæneum perventum eſt, quod ſine juſta oppugnatione capi non poterat; & majore aliquanto quam cætera juventute, & validum oppidum mœnibus erat. & hinc amnis Artatus nomine, hinc mons præaltus & aditu difficilis cingebat: hæc ſpem ad reſiſtendum oppidanis dabant. Perſeus, circumvallato oppido, aggerem à parte ſuperiore ducere inſtituit, cujus altitudine muros ſuperaret. quod opus dum perficitur, crebris interim præliis, quibus per excurſiones & mœnia ſua oppidani tutabantur, & opera hoſtium impediebant, magna eorum multitudo variis caſibus abſumpta eſt· & qui ſupererant, labore diurno nocturno-

non auſus, quum in iis locis rex eſſet, poſt profectionem demum ejus conatus in Peneſtis Uſcanam recipere, à præſidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulſus, Lychnidum copias reduxit. Inde poſt dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum ſatis valida manu in Peneſtas miſit; ad obſides ab his urbibus, quæ in amicitia cum fide permanſerant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obſides dare pepigerant) juſſit: ab utraque gente ſine tumultu exigi. Peneſtarum obſides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) miſſi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri caſtellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Theſprotorumque, præter Romanum exercitum, ad ſex millia hominum ſecum adduxit: neque operæ pretium fecit; Cleva qui relictus à

Perſeo erat cum valido præſidio defendente. Et Perſeus in Elimeam profectus, & circa eam exercitu luſtrato, ad Stratum vocantibus Epirotis ducit. Stratus validiſſima tum urbs Ætoliæ erat. ſita eſt ſuper Ambracium ſinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus eſt, & equitibus trecentis: quos pauciores propter anguſtias viarum & aſperitatem duxit. Tertio die quum perveniſſet ad Citium montem, vix tranſgreſſus propter altitudinem nivis, locum quoque caſtris ægre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempeſtas eſſet, cum ingenti vexatione, præcipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicæum vocant, poſuit caſtra. Ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emenſo, retentus altitudine amnis, manſit. Quo ſpacio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progreſſus iter, obviam Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

Cap. XXII. Eo die ad finem agri Ætoli caſtra poſita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi prope Acheloum amnem caſtris poſitis, quum expectaret effuſos omnibus portis Ætolos in fidem ſuam venturos, clauſas portas, atque ipſa ea nocte qua venerat receptum Romanum præſidium cum C. Popillio legato, invenit. Principes, qui præſentis Archidami auctoritate compulſi regem accerſierant, obviam egreſſo Archidamo ſegniores facti, locum adverſæ factioni dederant, ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia accerſendum. In tempore & Dinarchus præfectus equitum gentis Ætolorum cum ſexcentis peditibus & equitibus centum venit. Satis conſtabat, eum, tanquam ad Perſea tendentem, Stratum veniſſe: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis ſe, adverſus quos venerat, junxiſſe. Nec Popillius ſecurior, quam debebat eſſe, inter tam mobilia ingenia erat. claves portarum cuſtodiamque murorum ſuæ extemplo poteſtatis fecit: Din-

be trans Petitarum amnem poſuit caſtra. Ibi conſilio advocato, quum Archidamus Epirotarumque transfugæ retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infeſto tempore anni cenſerent, nullis præparatis commeatibus; *quum inopiam prius obſidentes quam obſeſſi ſenſuri eſſent, maxime quod hoſtium haud procul inde hiberna erant;* territus in Aperantiam caſtra movit. Aperantii eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque conſenſu omnium acceperunt: is ipſe cum octingentorum militum præſidio his eſt præpoſitus.

Cap. XXIII. Rex non minore vexatione jumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obſidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Perſei, ſummovit. Clevas cum præſidio impigrorum juvenum inſecutus, ſub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius ſuperatis anguſtiis, in campo quem Eleona vocant, ſtativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas aſſumpto Philoſtrato qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonenſem tranſcendit. Macedones ad depopulationem profecti, Philoſtratus cum cohorte ſua in inſidiis loco obſcuro conſedit. in palatos populatores quum erupiſſent ab Antigonea armati, fugientes eos perſequentes effuſius in vallem inſeſſam ab hoſtibus præcipitant. ibi ad mille occiſis, centum ferme captis, ubique proſpere geſta re, prope ſtativa Appii caſtra movent, ne qua vis ſociis ſuis ab Romano exercitu inferri poſſit. Appius necquicquam in his locis terens tempus, dimiſſis Chaonumque, & ſi qui alii Epirotæ erant præſidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regreſſus, per Parthinorum ſocias urbes in hiberna militibus dimiſſis, ipſe Romam ſacrificii cauſſa rediit. Perſeus ex Peneſtarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Caſſandriam, præſidio ut eſſent, miſit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. nec deinde alios atque alios mitarchum Ætoloſque cum juventute Stratiorum in arcem per præſidii ſpeciem amovit. Perſeus, ab imminentibus ſuperiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, quum obſtinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia paſſuum ab ur-

tendo tentare eum deſtitit, quum appareret, quantum in eo præſidii eſſet: nec tamen impetrare ab animo poſſet, ut impenſam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

* * *

EPITOME

LIBRI XLIV.

QUintus Marcius Philippus per invios ſaltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii miſere legatos Romam, minantes, ut Perſeo eſſent auxilio, niſi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam conjungeret. indigne id latum. Quum in bellum L. Æmilio Paullo, ſequentis anni conſuli iterum mandatum eſſet, Paullus in concione precatus eſt, ut quicquid diri populo Romano immineret, ſupra domum ſuam converteretur: & in Macedoniam profectus, Perſeum vicit, univerſamque Macedoniam in poteſtatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quod Luna nocte proxima defectura eſſet. Gentius quoque rex Illyriorum, quum rebellaſſet, ab Anicio prætore victus venit in deditionem, cum uxore, & liberis, & propinquis, Romam miſſus. Ab Alexandria legati à Cleopatra & Ptolemæo regibus venerunt: querentes de Antiocho Rege Syriæ, quod eis bellum inferret. Perſeus ſollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia eis pecuniam, quam promiſerat, non dabat, ab eis relictus eſt.

CAPUT I.

PRincipio veris, quod hiemem eam qua hæc geſta ſunt inſecutum eſt, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus conſul cum quinque millibus (quod in ſupplementum legionum ſecum trajecturus erat) Brundiſium pervenit. M. Popillius conſularis & alii pari nobilitate adoleſcentes tribuni militum in Macedonicas legiones conſulem ſecuti ſunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus prætor, cui claſſis provincia evenerat, Brundiſium venit: & ſimul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde conſul ad Ambraciam egreſſus, itinere terreſtri petit Theſſaliam. Prætor, ſuperato Leucata, Corinthium ſinum invectus, & Creuſæ relictis navibus, terra & ipſe per mediam Bœotiam, diei unius expedito itinere, Chalcidem ad claſſem contendit. Caſtra eo tempore A. Hoſtilius in Theſtrem, cogitato in parentem; adjecit poſt, *Scelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in populum Romanum, direptiones ſociarum urbium contra fœdus: ea omnia quam Diis quoque inviſa eſſent, ſenſurum in exitu rerum ſuarum. Favere enim pietati fideique Deos, per quæ populus Romanus ad tantum faſtigii venerit. Vires deinde populi Romani jam terrarum orbem complectentis cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus comparavit. quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas eſſe?*

Cap. II. Hujus generis adhortatione accenſis militum animis, conſultare de ſumma gerendi belli cœpit. Eo & C. Marcius prætor à Chalcide claſſe accepta venit. Placuit, non ultra morando in Theſſalia tempus terere, ſed movere extemplo caſtra, atque pergere inde in Macedoniam. & prætorem dare operam, ut eodem tempore claſſis quoque invehatur hoſtium littoribus. Prætore dimiſſo, conſul, menſtruum juſſo milite ſecum ferre, profectus decimo poſt die ſalia circa Palæpharſalum habebat; ſicut nulla re bellica memorabili geſta, ita ad cunctam militarem diſciplinam ab effuſa licentia formato milite, & ſociis cum fide cultis, & ab omni genere injuriæ defenſis. Audito ſucceſſoris adventu, quum arma, viros, equos cum cura inſpexiſſet, ornato exercitu obviam venienti conſuli proceſſit. Et primus eorum congreſſus ex dignitate ipſorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis * Proconſul enim ad exercitum. * Paucis poſt diebus conſul concionem apud milites habuit. orſus à parricidio Perſei perpetrato in fra-

quam exercitum acceperat, caſtra movit: & unius diei progreſſus iter, convocatis itinerum ducibus, quum, exponerent in conſilio, juſſiſſet, qua quiſque ducturus eſſet; ſummotis iis, quam potiſſimum peteret, retulit ad conſilium. Aliis per Pythium placebat via: aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hoſtilius conſul: aliis præter Aſcuridem paludem. Reſtabat aliquantum viæ communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum caſtra poſituri erant, deliberatio ejus rei differtur. in Perræbiam inde ducit, & inter Azorum & Do-

lichen

Ilchen ſtativa habuit, ad conſulendum rurſus, quam potiſſimum capeſſeret viam. Per eoſdem dies Perſeus, quum appropinquare hoſtem ſciret, quod iter petiturus eſſet ignarus, omnes ſaltus inſidere præſidiis ſtatuit. In jugum Cambuniorum montium (Voluſtana ipſi vocant) decem millia levis armaturæ juvenum cum duce Aſclepiodoto mittit: ad caſtellum quod ſuper Aſcuridem paludem erat (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere ſaltum cum duodecim millium Macedonum præſidio juſſus. Ipſe cum reliquis copiis primo circa Dium ſtativa habuit. deinde adeo ut obtorpuiſſe inops conſilii videretur, cum equitibus expeditis, littore nunc Heracleum, nunc Philam percurrebat; eodem inde curſu Dium repetens.

Cap. III. Interim conſuli ſententia ſterit, eo ſaltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis caſtra Philippi fuiſſe. Præmitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna præoccupanda placuit: queis præpoſiti ſunt M. Claudius, Q. Marcius conſulis filius. confeſtim & univerſæ copiæ ſequebantur. Cæterum adeo ardua & aſpera & confragoſa via fuit, ut præmiſſi expediti biduo quindecim millium paſſuum ægre itinere confecto, caſtra poſuerint: turrim Eudieru, quem cepere, locum appellant. Inde poſtero die ſeptem millia progreſſi, tumulo haud procul hoſtium caſtris capto, nuncium ad conſulem remittunt: perventum ad hoſtem eſſe, loco ſe tuto & ad omnia opportuno conſediſſe. *ut, quantum extendere iter poſſet, conſequeretur.* Sollicito conſuli, & propter itineris difficultatem quod ingreſſus erat, & eorum vicem quos paucos inter media præſidia hoſtium præmiſerat, nuncius ad Aſcuridem paludem occurrit. Addita igitur & ipſi fiducia eſt, conjunctiſque copiis, caſtra tumulo qui tenebatur animis ſuorum, venienti agmini Conſulis obvius fuit: & Romani expediti ad pugnam exierant, & hoſtes levis armatura erat promptiſſimum genus ad laceſſendum certamen. Congreſſi igitur, extemplo tela conjecerunt: multa utrimque vulnera temerario incurſu & accepta & illata: pauci utriuſque partis ceciderunt. Irritatis in poſterum diem animis, majoribus copiis atque infeſtius concurſum ab illis, ſi loci ſatis ad explicandam aciem fuiſſet: jugum montis in anguſtum dorſum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque paucis pugnantibus, cætera multitudo, præcipue qui gravium armorum erant, ſpectatores pugnæ ſtabant. levis armatura etiam per anfractus jugi procurrere, & ab lateribus cum levi armatura conferere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere. ac pluribus ea die vulneratis quam interfectis, prœlium nocte diremptum eſt. Tertio die egere conſilio Romanus imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi ſine flagitio atque etiam periculo. ſed cedenti ex ſuperioribus locis inſtare hoſtis poterat: nec aliud reſtabat, quam audacter commiſſum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu eſt, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, ſi hoſtem ſimilem antiquis Macedonum regibus habuiſſet conſul, magna clades accipi potuerit. ſed quum ad Dium per littora cum equitibus vagaretur rex, & ab duodecim millibus prope clamorem & ſtrepitum pugnantium audiret; nec auxit copias integros feſſis ſubmittendo: neque ipſe, quod plurimum intererat, certamini affuit. quum Romanus imperator major ſexaginta annis, & prægravis corpore, omnia militaria munera ipſe impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commiſſo perſeveravit: &, Popillio relicto in cuſtodia jugi, per invia tranſgreſſus, præmiſſis qui repurnebatur, qua aptiſſimum ad loci naturam erat, ſunt acclinata. Non hoſtium modo caſtra, quæ paulo plus mille paſſuum aberant, ſed omnis regio ad Dium & Philam, oraque maris, late patente ex tam alto jugo proſpectu, oculis ſubjicitur. Quæ res accendit militi animos, poſtquam ſummam belli, ac regias omnes copias, terramque hoſtilem tam è propinquo conſpexerunt. Itaque quum alacres, protinus duceret ad caſtra hoſtium, conſulem hortarentur; dies unus feſſis labore viæ ad quietem datus eſt. tertio die, parte copiarum ad præſidium caſtrorum relicta, conſul ad hoſtem ducit.

Cap. IV. Hippias nuper ad tuendum ſaltum ab rege miſſus erat: qui ex quo caſtra Romana in tumulo conſpexit, præparatis ad certamen garent iter, Attalum & Miſagenem, cum ſuæ gentis utrumque auxiliaribus, præſidio eſſe ſaltum aperientibus, jubet. ipſe equites impedimentaque præ ſe habens, cum legionibus agmen cogit.

Cap. V. Inenarrabilis labor deſcendentibus cum ruina jumentorum ſarcinarumque: progreſſis vixdum quatuor millia paſſuum, nihil optabilius eſſe, quam redire qua venerant, ſi poſſent. Hoſtilem prope tumultum agmini elephanti præbebant. qui ubi ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo ſtridore pavorem ingentem equis maxime incutiebant; donec traducendi eos ratio inita eſt. Per proclive ſumpto faſtigio, longi duo validi aſſeres, ex inferiore parte in terra defigebantur; diſtantes inter ſe paulo plus, quam quanta belluæ latitudo eſt. in eos tranſverſi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, ut pons eſſet, injungebantur. humuſque inſuper injiciebatur. modico deinde infra intervallo, ſimilis alter pons: inde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abſciſæ erant, fiebant. Solido procedebat elephas in pontem: cujus priuſquam in extremum procederet, ſucciſis aſſeribus collapſus pons, uſque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat: alii elephanti pedibus inſiſtentes, alii clunibus ſubſidentes prolabebantur. ubi planicies altera pontis excepiſſet eos, rurſus ſimili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem perventum eſt. Paulo plus ſeptem millia die Romani proceſſerunt: minimum pedibus itineris confectum. plerumque provolventes ſe ſimul cum armis aliiſque oneribus, cum omni genere vexationis proceſſerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuiſſe. Nocte ad modicam planiciem pervenerunt: neque an infeſtus is locus eſſet, ſeptus undique, circumſpiciendi ſpatium fuit. vix tandem ex inſperato ſtabilem ad inſiſtendum nactis locum, poſtero quoque die in tam cava valle opperiri Popillium ac relictas cum eo copias neceſſe fuit: quos & ipſos, quum ab nulla parte hoſtis terruiſſet, locorum aſperitas hoſtiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per ſaltum quem incolæ Callipeucen appellant. quarto inde die per æque invia, ſed aſſuetudine peritius & meliore cum ſpe, quod nec hoſtis uſquam apparebat, & mari appropinquabant, digreſſi in campos, inter Heracleum & Libethrum poſuerunt caſtra peditum: quorum pars major tumulos tenebat. ii vallem, campi quoque partem ubi eques tenderet, amplectebantur.

Cap. VI. Lavanti regi dicitur nunciatum, hoſtes adeſſe. quo nun-

Itaque ſi dux intrepidus decem dies primam ſpeciem appropinquantis terroris ſuſtinuiſſet, neque receptus Romanis per Tempe in Theſſaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuiſſet iter. Sunt enim Tempe, ſaltus, etiamſi non bello fiat infeſtus, tranſitu difficilis. nam præter anguſtias per quinque millia, qua exiguum jumento onuſto iter eſt, rupes utrimque ita abſciſæ ſunt, ut deſpici vix ſine vertigine quadam ſimul oculorum animique poſſit. terret & ſonitus & altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus tam ſuapte natura infeſtus, per quatuor diſtantia loca præſidiis regis fuit inſeſſus. unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon caſtello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum, viæ ipſi, qua & media & anguſtiſſima vallis eſt, impoſitum: quam vel decem armatis tueri facile eſt. Intercluſo per Tempe ſimul aditu commeatibus, ſimul reditu; ipſi montes, per quos deſcenderant, repetendi erant. quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus ſuperiora cacumina hoſtibus, non poterant: & experta difficultas, ſpem omnem incidiſſet. Supererat nihil aliud in temere commiſſo, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hoſtes: quod, niſi Dii mentem regi ademiſſent, ipſum ingentis difficultatis erat. Nam quum Olympi radices montis, paulo plus quam mille paſſuum ad mare relinquant ſpatium, cujus dimidium loci occupat oſtium late reſtagnans Baphyri amnis, partem planiciæ aut Jovis templum, aut oppidum tenet; reliquum perexiguum foſſa modica valloque claudi poterat, & ſaxorum ad manum ſilveſtriſque materiæ tantum erat, ut vel murus objici turreſque excitari potuerint. Quorum nihil quum diſpexiſſet cæcata mens ſubito terrore, nudatis omnibus præſidiis patefactiſque cio quum pavidus exiluiſſet è ſolio, victum ſe ſine prælio clamitans, proripuit, & ſubinde per alia atque alia pavida conſilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum Aſclepiodotum, ubi pecunia depoſita erat, ex præſidiis revocat: omneſque aditus aperit bello. Ipſe ab Dio auratis ſtatuis omnibus raptim, ne præda hoſti eſſent, in claſſem congeſtis, ocius demigrare Pydnam cogit: & quæ temeritas conſulis videri potuiſſet (quod eo proceſſiſſet, unde invito hoſte regredi nequiret) eam non inconſultam audaciam fecit. Duos enim ſaltus, per quos inde evadere poſſent, habebant Romani, unum per Tempe in Theſſaliam, alterum in Macedoniam præter Dium; quæ utraque regiis tenebantur præſidiis.

bello, ad Pydnam refugit.

Cap. VII. Conſul plurimum & præſidii & ſpei cernens in ſtultitia & ſegnitie hoſtis, remiſſo nuncio ad Sp. Lucretium Lariſſam, ut caſtella relicta ab hoſte, circa Tempe occuparet; præmiſſo Popillio, ad explorandos tranſitus circa Dium, poſtquam patere omnia in omnes partes animadvertit; ſecundis caſtris pervenit ad Dium: meratique ſub ipſo templo, ne quid ſacro in loco violaretur, juſſit. Ipſe urbem ingreſſus, ſicut non magnam, ita exornatam publicis locis & multitudine ſtatuarum, munitamque egregie, vix ſatis credere in tantis rebus ſine cauſſa relictis non aliquem ſubeſſe dolum. Unum diem ad exploranda circa omnia moratus, caſtra movet: ſatiſque credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn proceſſit. Poſtero die progreſſus, Agaſſam urbem, tradentibus ſeſe ipſis, recepit: & ut reliquorum Macedonum animos ſibi conciliaret, obſidibus contentus, ſine præſidio relinquere ſe eis urbem, immuneſque ac ſuis legibus victuros, eſt pollicitus. Progreſſus inde diei iter, ad Aſcordum flumen poſuit caſtra: & quantum procederet longius à Theſſalia, eo majorem rerum omnium inopiam ſentiens, regreſſus ad Dium eſt: dubitatione omnibus exempta, quid intercluſo ab Theſſalia patiendum fuiſſet, cui procul inde abſcedere tutum non eſſet. Perſeus, contractis in unum omnibus copiis ducibuſque, increpare præfectos præſidiorum, ante omnes Aſclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere clauſtra Macedoniæ tradita Romanis eſſe. cujus culpæ reus nemo juſtius quam ipſe fuiſſet. Conſuli poſtquam ex alto conſpecta claſſis ſpem fecit cum commeatu naves venire (ingens enim caritas annonæ ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magneſiæ relictas eſſe. Incerto inde quidnam agendum foret (adeo ſine ulla ope hoſtis quæ aggravaret, cum ipſa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literæ à Sp. Lucretio allatæ ſunt: caſtella ſe, quæ ſuper Tempe eſſent & circa Philan, tenere omnia, frumentique in iis & aliarum in uſum rerum copiam inveniſſe.

Cap. VIII. His magnopere lætus conſul, ab Dio ad Philan ducit; ſimul ut præſidium ejus firmaret, ſimul ut militi frumentum, cujus tarda ſubvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam ſecundam habuit: nam alii, metu receſſiſſe Perſeus ſeptum iter hoſtis credens, extrahere reliquum tempus ejus æſtatis in animo habebat. Inter hæc conſul à Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. abeſt à Phila quinque millia ferme paſſuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente poſitum.

Cap. IX. Popillius, priuſquam armatos muris admoveret, miſit qui magiſtratibus principibuſque ſuaderent, fidem clementiamque Romanorum quam vim experiri mallent. nihil ea conſilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis caſtris apparebant. Tum terra marique (& claſſis appulſa ab littore ſtabat) ſimul armis, ſimul operibus machiniſque oppugnari cœpti. Juvenes etiam quidam Romani, ludicro Circenſi ad uſum belli verſo, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effuſione inducta beſtiis omnium gentium Circum complendi, varia ſpectaculorum conquirere generi: nec ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo, vix unius horæ tempus utrumque curriculum complebat. Inter cætera ſexageni ferme juvenes, interdum plures, ab apparitoribus ludi, armati inducebantur. horum inductio in parte ſimulacrum decurrentis exercitus erat: ex parte elegantioris exercitii quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum uſum. Quum alios decurſus edidiſſent motus, quadrato agmine facto, ſcutis ſuper capita denſatis, ſtantibus primis, ſecundis ſummiſſioribus, tertiis magis & quartis, poſtremis etiam genu nixis, faſtigiatam, ſicut tecta ædificiorum ſunt, teſtudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum ſpacio diſtantes, duo armati procurrebant, comminatique eum ab hoſte, ferebant, quia manenti imperatori prælio dimicandum foret: alii, ignarum belli quæ indies fortuna novaret. ut qui, offerentibus ſeſe rebus, omiſiſſet è manibus ea quæ mox repeti non poſſent. Simul enim ceſſit poſſeſſione Dii, excitavit hoſtem: ut tunc tandem ſentiret recuperanda eſſe, quæ prius culpa amiſſa forent. Audita enim profectione conſulis, regreſſus Dium, quæ disjecta ac vaſtata ab Romanis erant, reficit: pinnas mœnium decuſſas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia paſſuum ab urbe citra ripam Enipei amnis caſtra ponit; amnem ipſum tranſitu perdifficilem pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, æſtate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis: & ſupra rupes ingentes gurgites facit, & intra prorupta in mare evolvendo terram, præaltas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrimque præcipites. Hoc flumine

inter ſe, ab ima in ſummam teſtudinem per denſata ſcuta quum evaſiſſent, nunc velut propugnantes per oras extremæ teſtudinis, nunc in media inter ſe concurrentes, haud ſecus quam ſtabili ſolo perſultabant. Huic teſtudini ſimillima parti muri admota, quum armati ſuperſtantes ſubiſſent, propugnatoribus muri faſtigio altitudinis æquabantur: depulſiſque iis, in urbem duorum ſignorum milites tranſcenderunt. Id tantum diſſimile fuit, quod & in fronte extrema, & ex lateribus, ſoli non habebant ſuper capita elata ſcuta, ne nudarent corpora; ſed prætecta pugnantium more. ita nec ipſos tela ex muro miſſa ſubeuntes læſerunt, & teſtudini injecta imbris in modum lubrico faſtigio innoxia ad imum labebantur. Et conſul, capto jam Heracleo, caſtra eo promovit; tamquam Dium, atque inde ſummoto rege, in Pieriam etiam progreſſurus. Sed hiberna jam præparans, vias commeatibus ſubvehendis ex Theſſalia muniri jubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari ubi diverſari portantes commeatus poſſent.

Cap. X. Perſeus tandem à pavore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperiis ſuis non obtemperatum eſſe, quum trepidans gazam in mare dejici Pellæ, Theſſalonicæ navalia juſſerat incendi. Andronicus Theſſalonicam miſſus traxerat tempus; id ipſum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. Incautior Nicias Pellæ projiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: ſed in rem emendabilem viſus lapſus eſſe, quod per urinatores omne ferme extractum eſt. tantuſque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici juſſerit: deinde Andronicum quoque & Niciam, ne quis tam dementis imperii conſcius exiſteret. Inter hæc C. Marcius cum claſſe ab Heracleo Theſſalonicam profectus, & agrum pluribus locis expoſitis per littora armatis late vaſtavit: & procurrentes ab urbe, ſecundis aliquot præliis trepidos intra mœnia compulit. jamque ipſi urbi terribilis erat, quum diſpoſitis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros temere appropinquantes, ſed etiam qui in navibus erant, ſaxis tormento emicantibus, percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omiſſaque Theſſalonicæ oppugnatione, Æniam inde petunt. quindecim millia paſſuum ea urbs abeſt, adverſus Pydnam poſita, fertili agro. Pervaſtatis finibus ejus, legentes oram, Antigoneam perveniunt. ibi egreſſi in terram, primo & vaſtarunt agros paſſim, & aliquantum prædæ contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equiteſque, fugientes effuſe ad mare perſecuti, quingentos ferme occiderunt, & non minus ceperunt. Nec aliud quam ultima neceſſitas, quum recipere ſe tuto ad naves prohiberentur,

Macedonico ſepta mari. Eminet namque in altum lingua, in qua ſita eſt: nec minus quam in altum magnitudine Atho mons excurrit, obverſa in regionem Magneſiæ duobus imparibus promontoriis: quorum majori Poſideum eſt nomen, minori Canaſtræum. Diviſis partibus oppugnari adorti. Romanus ad Clytas quas vocant, munimenta, cervis etiam objectis ut viam intercluderet, à Macedonico ad Toronaicum mare perducit. ab altera parte Euripus eſt: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in foſſa complenda, quam nuper objecerat Perſeus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti prætori, quia nuſquam cumuli apparebant, quo regeſta è foſſa terra foret; monſtrati ſunt fornices, non ad eandem craſſitudinem qua veterem murum, ſed ſimplici laterum ordine ſtructos eſſe. Conſilium igitur cepit, transfoſſo pariete iter in urbem patefacere. fallere autem ita ſe poſſe, ſi muros à parte alia ſcalis adortus, tumultu injecto, in cuſtodiam ejus loci propugnatores urbis avertiſſet. Erant in præſidio Caſſandreæ, præter non contemnendam juventutem oppidanorum, octingenti Agrianes, & duo millia Peneſtarum Illyriorum, à Pleurato inde miſſi: bellicoſum utrumque genus. His tuentibus muros, quum ſubire Romani ſumma vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfoſſi urbem patefecerunt. quod, ſi, qui irrupere, armati fuiſſent, extemplo cepiſſent. Hoc ubi perfectum eſſe opus militibus nunciatum eſt, clamorem alacres gaudio repente tollunt; aliis parte alia in urbem irrupturis.

Cap. XII. Hoſtes primum admiratio cepit, quidnam ſibi repentinus clamor vellet. poſtquam patere urbem accepere præfecti præſidii, Pytho & Philippus pro eo, qui occupaſſet aggredi, opus factum eſſe rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumanimos militum Romanorum, ſimul deſperatione alia ſalutis, ſimul indignitate irritavit. Redintegrata in littore pugna eſt. adjuvere & qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme cæſi: par numerus captus. Ab Antigonea claſſis profecta ad agrum Pallenenſem, exſcenſionem ad populandum fecit. Finium is ager Caſſandrenſium erat, longe fertiliſſimus omnis oræ quam prætervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, viginti tectis navibus ab Elea profectus, obvius fuit. & quinque miſſæ à Pruſia rege tectæ naves.

Cap. XI. Hac virium acceſſione animus crevit prætori, ut Caſſandream oppugnaret. Condita eſt à Caſſandro rege in ipſis faucibus, quæ Pallenenſem agrum cæteræ Macedoniæ jungunt; hinc Toronaico, hinc

que erumpunt: Romanoſque, qui alii aliunde coibant convocabanturque ut ſigna in urbem inferrent, incompoſitos atque inordinatos fugant, perſequunturque ad foſſam: in quam compulſos ruina cumulant. ſexcenti ferme ibi interfecti, omneſque prope, qui inter murum foſſamque deprehenſi erant, vulnerantur. Ita ſuo ipſe conatu perculſus prætor, ſegnior ad alia factus conſilia erat: & ne Eumeni quidem, ſimul à mari, ſimul à terra aggredienti, quidquam ſatis procedebat. Placuit igitur utrique, cuſtodiis firmatis, ne quod præſidium ex Macedonia intromitti poſſet, quoniam vis aperta non proceſſiſſet, operibus mœnia oppugnare. Hæc parantibus his, decem regii lembi ab Theſſalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus miſſi, quum in ſalo ſtantes hoſtium naves conſpexiſſent; ipſi obſcura nocte ſimplici ordine quam poterant proxime littus tenentes, intrarunt urbem. Hujus novi præſidii fama abſiſtere oppugnatione ſimul Romanos regemque coëgit. circumvecti promontorium, ad Toronem claſſem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi quum appropinquantes repleta mœnia armatis vidiſſent, prætervecti ad Iolcon claſſem appulerunt: inde agro vaſtato, Demetriadem quoque aggreſſuri.

Cap. XIII. Inter hæc & conſul, ne ſegnis ſederet tantum in agro hoſtico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Melibœam urbem oppugnandam mittit. Sita eſt in radicibus Oſſæ montis, qua parte in Theſſaliam vergit, opportune imminens ſuper Demetriadem. Primus adventus hoſtium perculit incolas loci: collectis deinde ex necopinato pavore animis, diſcurrunt armati ad portas ac mœnia, qua ſuſpecti aditus erant: ſpemque extemplo inciderunt, capi primo impetu poſſe. Obſidio igitur parabatur, & opera oppugnationum fieri cœpta. Perſeus, quum audiſſet ſimul Melibœam à conſulis exercitu oppugnari, ſimul claſſem Iolci ſtare, ut inde Demetriadem aggrederetur; Euphranorem quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Melibœam mittit. eidem imperatum, ut, ſi à Melibœa ſubmoviſſet Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem caſtra moverent Romani. & ab oppugnatoribus Melibœæ, quum in ſuperioribus locis repente apparuiſſet, cum trepidatione multa relicta opera ſunt, ignisque injectus. ita à Melibœa abſceſſum eſt. Euphranor, ſoluta unius urbis obſidione, Demetriadem extemplo ducit. nec tum mœnia modo, ſed agros etiam confiderunt ſe à populationibus tueri poſſe: & eruptiones in vagos populatores non ſine vulneribus hoſtium factæ ſunt. Circumeatus poſſent. De Eumene rege longe diverſa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec claſſe adjutum ab eo prætorem eſſe, quum ſæpe eum literis arceſſiſſet, tradit: nec cum gratia ab conſule profectum in Aſiam; indignatum, quod, ut iiſdem caſtris tenderet, permiſſum non fuerit. ne ut equites quidem Gallos, quos ſecum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuiſſe. *Attalum fratrem ejus, & remanſiſſe apud conſulem, & ſinceram ejus fidem æquali tenore egregiamque operam in eo bello fuiſſe.*

Cap. XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati Tranſalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipſius traditur nomen, gentis ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab ſenatu actæ, muneraque miſſa. torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo equus phaleratus, armaque equeſtria. Secundum Gallos Pamphilii legati coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibuſque iis, ut id donum in cella Jovis optimi maximi ponere, & ſacrificare in Capitolio liceret, permiſſum: benigneque amicitiam renovare volentibus legatis reſponſum, & binum millium æris ſingulis miſſum munus. Tum ab rege Pruſia & paulo poſt ab Rhodiis, de eadem re longe aliter differentes legati auditi ſunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perſeo egit. Pruſiæ preces magis quam poſtulatio fuere, profitentis, *& ad id tempus ſe cum Romanis ſtetiſſe, &, quoad bellum foret, ſtaturum. Ceterum quum ad ſe à Perſeo legati veniſſent, de finiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud ſenatum futurum; petere, ſi poſſent inducere in animum ut finiant iram, ſe quoque in gratia reconciliatæ pacis poſſe uti.* hæc regii legati. Rhodii ſuperbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, & pene victoriæ, utique de Antiocho rege, majore parte ad cumvecti tamen mœnia ſunt prætor & rex; ſitum urbis contemplantes, ſi qua parte tentare aut opere, aut vi poſſent. Fama fuit, per Cydam Cretenſem, & Antimachum qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenem & Perſea conditiones amicitiæ. ab Demetriade certe abſceſſum eſt. Eumenes ad conſulem navigat: gratulatus quod proſpere Macedoniam intraſſet, Pergamum in regnum abiit. Marcius Figulus prætor, parte claſſis in hiberna Sciathum miſſa, cum reliquis navibus Oreum Bœotiæ petiit. eam urbem aptiſſimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia quique in Theſſalia erant, mitti com-

ſe vindicata, adjecerunt: *Quum pax inter Macedonas Romanoſque eſſet, ſibi amicitiam cum rege Perſeo cœptam. eam ſe invitos, nullo ejus in ſe merito, quoniam ita Romanis viſum ſit, in ſocietatem ſe belli trahere, interrupiſſe. Tertium ſe annum multa ejus incommoda belli ſentire. mari intercluſo inopia inſulam premi, amiſſis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Quum id ultra pati non poſſent. legatos alios ad Perſea in Macedoniam miſiſſe, qui ei denuntiarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: ſe Romam eadem nunciatum miſſos. Per quos ſtetiſſet quo minus belli fi-*

nis fieret, adverſus eos quid ſibi faciendum eſſet, Rhodios conſideraturos eſſe. Ne nunc quidem hæc ſine indignatione legi audirive poſſe certum habeo. Inde exiſtimari poteſt, qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

Cap. X V. Claudius, nihil reſponſum, auctor eſt: tantum Senatus conſultum recitatum, quo Caras & Lycios liberos eſſe juberet populus Romanus, literaſque extemplo ad utramque gentem ut ſcirent indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruiſſe. Alii reſponſum eſſe tradunt, *Populum Romanum & principio hujus belli, haud vanis auctoribus compertum habuiſſe, Rhodios cum Perſeo rege adverſus rempublicam ſuam occulta conſilia iniſſe: &, ſi id ante dubium fuiſſet, legatorum paulo ante verba ad certum redegiſſe: & plerumque ipſam ſe fraudem, etiam ſi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum arbitria belli paciſque agere: Deorum nutu arma ſumpturos poſituroſque Romanos eſſe. jam non Deos fœderum teſtes, ſed Rhodios habituros. Ita ne tandem iis pareatur, exercituſque de Macedonia deportentur? Viſuros eſſe, quid ſibi faciendum ſit. quid Rhodii viſuri ſint, ipſos ſcire. Populum certe Romanum devicto Perſeo, quod propediem ſperent fore, viſurum, ut pro meritis cujuſque in eo bello civitatis gratiam dignam referat.* Munus tamen legatis in ſingulos binum millium æris miſſum eſt: quod ii non acceperunt.

Cap. X V I. Literæ deinde recitatæ Q. Marcii conſulis ſunt, *Quemadmodum ſaltu ſuperato in Macedoniam tranſiſſet: & ibi & ex aliis locis commeatus à prætore proſpectos in hiemem habere, & ab Epirotis viginti millia modium tritici, decem hordei ſumpſiſſe: ut pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur, Veſtimenta militibus ab Roma mittenda eſſe: equis ducentis ferme opus eſſe; maxime Numidis: nec ſibi in his locis ullam copiam eſſe.* Senatusconſultum, ut ea omnia ex literis conſulis fierent, factum eſt. C. Sul-

ret. Poſtquam deterrere eum à bello nequiit; primo ſubtrahere ſeſe per alias atque alias cauſſas, ne intereſſet iis, quæ non probabat, cœpit: poſtremo, quum ſuſpectum ſe eſſe cerneret, & proditionis interdum crimine inſimulari; ad Romanos transfugit: magno uſui conſuli fuit. Ea introductus in curiam quum memoraſſet, ſenatus in formulam ſociorum eum referri juſſit: locum lautia præberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani eſſet ducenta jugera dari, & ædes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio prætori mandatum. Cenſores cenſum idibus Decembribus ſeverius quam ante habuerunt; multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accuſarat: tribu quoque is motus & ærarius factus ad opera publica facienda. Quum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum ex Senatusconſulto à quæſtoribus eſſet; Ti. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipſi attributa erat, ædes P. Africani pone Veteres ad Vortumni ſignum, lanienaſque & tabernas conjunctas in publicum emit, baſilicamque faciendam curavit, quæ poſtea Sempronia appellata eſt.

Cap. X V I I. Jam in exitu annus erat, & propter Macedonici maxime belli curam in ſermonibus homines habebant, quos in annum conſules ad finiendum tandem id bellum crearent. Itaque Senatuſconſultum factum eſt, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatuſconſultum Sulpicius prætor ad conſulem * poſt paucos dies recitavit, quibus ante diem * in urbem venturum. & conſul maturavit, & comitia eo die, qui dictus erat, ſunt perfecta. Conſules creati, L. Æmilius Paullus iterum, ſeptimodecimo anno poſtquam primo conſul fuerat, & C. Licinius Craſſus. Prætores poſtero die facti, Cn. Bæbius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Æbutius Elua, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici ſtimulabat cura. itaque deſignatos extemplo ſortiri placuit provincias; ut, utri Macedonia conſuli, cuique prætori claſſis veniſſet, ſcirepicius prætor ſex millia togarum, triginta tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu conſulis locavit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento ſolvit. Et Oneſimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in ſenatum introduxit: is pacis ſemper auctor regi fuerat, monueratque, ſicut pater ejus Philippus inſtitutum uſque ad ultimum vitæ diem ſervabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi; ut eum morem, ſi non ſemper, crebro tamen uſurpatur. ut jam inde cogitarent. pararentque quæ bello uſui forent, ſenatumque conſulerent, ſi qua re conſulto opus eſſet. Latinas, ubi magiſtratum iniſſent, quod per religiones poſſet, primo quoque tempore fieri placere. neque conſulem, cui eundum in Macedoniam eſſet, teneri. His decretis conſulibus Italia & Macedonia, prætoribus præter duas juriſdictiones in urbe, claſſis, & Hiſpania, & Sicilia, & Sardinia provinciæ nominatæ ſunt. Conſulum, Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores, Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, & ii quo ſenatus cenſuiſſet, Cn. Octavius claſſem, P. Fonteius Hiſpaniam, M. Æbutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam eſt ſortitus.

Cap. XVIII. Extemplo apparuit omnibus non ſegniter id bellum L. Æmilium geſturum; præterquam quod alius vir erat, etiam quod dies nocteſque intentus; ea ſola, quæ ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Jam omnium primum à ſenatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus viſendos claſſemque, & comperta referenda, quid aut terreſtribus aut navalibus copiis opus eſſet. Præterea ut explorarent copias regias quantum poſſent, quaque provincia noſtra; qua hoſtium foret. utrum intra ſaltus caſtra Romani haberent, an jam omnes anguſtiæ exſuperatæ, & in æqua loca perveniſſent. qui fideles nobis ſocii, qui dubii ſuſpenſæque ex fortuna fidei, qui certi hoſtes viderentur: quanti præparati commeatus, & unde terreſtri itinere, unde navibus ſupportarentur: quid ea æſtate terra marique rerum geſtarum eſſet. ex his bene cognitis, certa in futurum conſilia capi poſſe ratus. Senatus Cn. Servilio conſuli negotium dedit, ut is in Macedoniam quos L. Æmilio videretur legaret. Legati biduo poſt profecti, Cn. Domitius Ænobarbus, A. Licinius Nerva, L. Bæbius. Bis in exitu anni ejus lapidatum eſſe, nunciatum eſt; in Romano agro, ſimul in Veientibus. novendiale ſacrum factum eſt. Sacerdotes eo anno mortui ſunt, P. Quintilius Varus, flamen Martialis: & M. Claudius Marcellus, Decemvir. in cujus locum Cn. Octavius ſuffectus. Et jam magnificentia creſcente notatum eſt, ludis Circenſibus P. Cornelii Scipionis Naſicæ, & P. Lentuli ædilium curulium, ſexaginta tres Africanas, & quadraginta urſos & elephantos luſiſſe.

Cap. XIX. L. Æmilio Paullo, C. Licinio conſulibus Idibus Martiis principio inſequentis anni, quum in exſpectatione Patres fuiſſent; maxime quidnam conſul de Macedo*terea legationes exterarum nationum audiri poſſe.* Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolomæo & Cleopatra regibus vocati ſunt. Sordidati, barba & capillo promiſſo, cum ramis oleæ ingreſſi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miſerabilior. Antiochus Syriæ rex, qui obſes Romæ fuerat per honeſtam ſpeciem majoris Ptolomæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & ad Peluſium navali prælio victor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto tranſgreſſus cum exercitu, obſidione ipſam Alexandriam terrebat: nec procul abeſſe, quin potiretur regno opulentiſſimo, videbatur. Ea legati querentes orabant ſenatum, ut opem regno regibuſque amicis imperio ferret. *Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges genteſque auctoritatem eſſe, ut ſi legatos miſiſſent, qui denunciarent, non placere ſenatui ſociis regibus bellum fieri; extemplo abſceſſurus à mœnibus Alexandriæ, abducturuſque exercitum in Syriam eſſet. Quod ſi cunctentur facere; brevi extorres regno Ptolomæum & Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Romani; quod nullam opem in ultimo diſcrimine fortunarum tuliſſent.* Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Lænatem, & C. Decimium, & C. Hoſtilium, legatos, ad finiendum inter reges bellum miſerunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum adire juſſi, & nunciare, ni abſiſtatur bello, per utrum ſtetiſſet, eum non pro amico, nec pro ſocio habituros eſſe.

Cap. XX. His intra triduum ſimul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo expectati venerunt, uti, niſi veſper eſſet, extemplo ſenatum vocaturi conſules fuerint. Poſtero die ſenatus fuit, legatique auditi ſunt. Ii nunciant, *Majore periculo quam emolumento exercitum per invios ſaltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo proceſſiſſet,* nia, cujus ea provincia eſſet, referretur: nihil ſe habere, Paullus quod referret, quum nondum legati rediſſent, dixit: *Cæterum Brundiſii legatos jam eſſe, bis ex curſu Dyrrhachium ejectos. Cognitis mox, quæ noſci prius in rem eſſet, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et ne quid profectionem ſuam teneret, pridie Idus Aprilis Latinis eſſe conſtitutam diem. Sacrificio rite perfecto, ſe & Cn. Octavium, ſimul ſenatus cenſuiſſet, exituros eſſe. C. Licinio collegæ ſuo fore curæ ſe abſente, ut, ſi qua parari mittive ad id bellum opus ſit, parentur mittanturque. In-*

regem tenere: caſtra caſtris prope ita collata eſſe, ut flumine Enipeo interjecto arceantur. neque regem pugnandi poteſtatem facere, nec noſtris vim ad cogendum eſſe. Hiemem etiam aſperam rebus gerendis interveniſſe. In otio militem ali, nec plus quam ſex dierum frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum eſſe. Si Ap. Claudio circa Lychnidum ſatis validus exercitus foret, potuiſſe ancipiti bello diſtinere regem: nunc & Appium, & quod cum eo præſidii ſit, in ſummo periculo eſſe: niſi propere aut juſtus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur.

Ad claſſem ſe ex caſtris profectos; ſociorum navalium partem, morbo audiſſe abſumptam: partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos ſuas abiſſe, & homines navibus deeſſe. qui ſint, neque ſtipendium accepiſſe, neque veſtimenta habere. Eumenem claſſemque ejus, tamquam vento allatas naves, ſine cauſſa & veniſſe & abiſſe: nec animum ejus regis conſtare ſatis viſum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie conſtantem fidem nunciabant.

Cap. XXI. Legatis auditis, tunc de bello referre ſeſe L. Æmilius dixit. Senatus decrevit, *Ut in octo legiones parem numerum tribunorum conſules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, niſi qui honorem geſſiſſet. Tum ex omnibus tribunis militum uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, & ut ſolenni Latinarum perfecto, L. Æmilius conſul, Cn. Octavius prætor, cui claſſis obtigiſſet, in provinciam proficiſcantur.* additus eſt his tertius L. Anicius prætor, cujus inter peregrinos juriſdictio erat. eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio ſuccedere placuit. Delectus cura C. Licinio conſuli impoſita. is ſeptem millia civium Romanorum, & equites ducentos ſcribere juſſus: & ſociis nominis Latini ſeptem millia peditum imperare, quadringentos equites: & Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut ſexcentos equites conſcriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam juſſus. neque in ea provincia plus quam duas legiones eſſe, eas repleri, ut ſena millia peditum, trecentos haberent equites. cæteros equites peditesque in præſidiis diſponi. Qui eorum idonei ad militandum non eſſent, dimitti. decem præterea millia peditum imperata ſociis: & octingenti equites. Id præſidii additum Anicio, *exiſtimaſtis dignum majeſtate populi Romani exitum per me imponi poſſe. Deos quoque huic faviſſe ſorti ſpero; eoſdemque in rebus gerendis affuturos eſſe, Hæc partim opinari, partim ſperare poſſum. Illud affirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope adniſurum eſſe, ne fruſtra vos hanc ſpem de me conceperitis. Quæ ad bellum opus ſunt, & ſenatus decrevit, & (quoniam extemplo proficiſci placet, neque ego in mora ſum) C. Licinius collega, vir egregius, æque enixe parabit, ac ſi ipſe id bellum geſturus eſſet. Vos, quæ ſcripſero ſenatui aut vobis, credite. rumores credulitate veſtra ne alatis, quorum auctor nemo extabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri hoc præcipue bello animadverti, nemo tam famæ contemtor eſt, cujus non debilitari animus poſſit. In omnibus circulis, atque etiam (ſi Diis placet) in conviviis ſunt, qui exercitus in Macedoniam ducant: ubi caſtra locanda ſint ſciant, quæ loca præſidiis occupanda: quando aut quo ſaltu intranda Macedonia; ubi horrea ponenda: qua terra, mari ſubvehantur commeatus: quando cum hoſte manus conſerenda, quando quieſcendum ſit. Nec, quid melius faciendum ſit, modo ſtatuunt. ſed quidquid aliter quam ipſi cenſuere factum eſt; conſulem veluti dicta die accuſant. Hæc magna impedimenta res gerentibus ſunt. nec enim omnes tam firmi & conſtantis animi contra adverſum rumorem eſſe poſſunt, quam Fabius fuit: qui ſuum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam ſecunda fama male rem gerere. Non ſum is, qui non exiſtimem admonendos duces eſſe: imo eum, qui de ſua unius ſententia omnia gerat, ſuperbum judico magis quam ſapientem. Quid ergo eſt? Primum à prudentibus, & propriè rei militaris peritis, & uſu doctis, monendi imperatores ſunt: deinde ab his qui interſunt gerendis rebus, qui loca, qui ho-*

præter duas legiones, quas portare in Macedoniam eſt juſſus, quina millia peditum & ducenos habentes, trecenos equites; & in claſſem quinque millia navalium ſocium ſunt ſcripta. Licinius conſul duabus legionibus obtinere provinciam juſſus: eo addere ſociorum decem millia peditum, & ſexcentos equites.

Cap. XXII. Senatuſconſultis perfectis, L. Æmilius conſul è curia in concionem proceſſit, orationemque talem habuit: *Animadvertiſſe videor, Quirites, majorem mihi, ſortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam quum aut conſul eſſem conſalutatus, aut quo die magiſtratum iniſſem: neque id ob aliam cauſſam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur,*

ſtem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio participes ſunt periculi. Itaque ſi quis eſt, qui quod è republica ſit ſuadere ſe mihi in eo bello, quod geſturus ſum, confidat; ne deneget operam reipublicæ, & in Macedoniam mecum veniat. nave, equo, tabernaculo, viatico etiam à me juvabitur. Si quem id facere piget, & otium urbanum militiæ laboribus præoptat, è terra ne gubernaverit. Sermonum ſatis ipſa præbet urbs. loquacitatem ſuam contineat: nos caſtrenſibus conſiliis contentos futuros eſſe ſciet. Ab hac concione, Larinis quæ pridie Calendas Aprilis fuerunt, in monte ſacrificio rite perpetrato, protinus inde & conſul & prætor Cn. Octavius in Macedoniam profecti ſunt. Traditum eſt memoriæ, majore quam ſolita frequentia proſequentium conſulem celebratum. ac prope certa ſpe ominatos eſſe homines finem eſſe Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho conſulis fore.

Cap. XXIII. Dum hæc in Italia geruntur, Perſeus quod jam inchoatum perficere, quia impenſa pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem ſibi adjungeret; hoc, poſtquam intraſſe ſaltum Romanos, & adeſſe diſcrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; quum per Hippiam legatum trecena argenti talenta pactus eſſet, ita ut obſides ultro citroque darentur; Pantauchum miſit ex fidiſſimis amicis ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantauchus regi Illyrio occurrit: ibi & jusjurandum ab rege, & obſides accepit. miſſus & à Gentio eſt legatus, nomine Olympio, qui jusjurandum à Perſeo obſideſque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam miſſi ſunt & auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent: Parmenio & Marcus deſtinantur. quibus ita mandatum, ut jurejurando obſidibuſque & pecunia accepta tum demum Rhodum proficiſcerentur: duorum ſimul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum poſſe. adjunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria eſſet, nec terra, nec mari ſpem relicturam Romanis. Venientibus Illyriis, Perſeus ab Enipeo amni ex caſtris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea quæ convenerant circumfuſo agmine equitum facta: quos adeſſe fœderi ſancitæ cum Gentio ſocietatis volebat rex; aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam. & obſides in conſpectu omnium dati, acceptique: & Pellam ad theſauros *ret, proximam Aſiam eſſe: quam jam ex parte ſub ſpecie liberandarum civitatum ſuam fecerint: deinde Syriam. Jam Pruſiam Eumeni honore præferri, jam Antiochum victorem præmio belli ab Ægypto arceri. Hæc cogitantem providere jubebat, ut aut ad pacem ſecum faciendam compelleret Romanos, aut perſeverantes in bello injuſto communes duceret omnium regum hoſtes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per ſpeciem captivorum redimendorum miſſus legatus erat: verum occultiora quædam agebantur, quæ in præſentia inviſum quidem & ſuſpectum Romanis Eumenen falſis gravioribus * * * Proditor enim ac prope hoſtis habitus, dum inter ſe duo reges captantes fraude & avaritia certant. Cydas erat Cretenſis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari ſuo, militante apud Perſea, inde poſtea ad Demetriadem, ſemel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, ſub ipſis mœnibus urbis collocutus fuerat. Cryphon quoque, qui tum miſſus eſt, duabus ad eundem Eumenen jam ante legationibus functus erat. Quæ colloquia occulta & legationes infames quidem erant: ſed, quid actum eſſet, quidve inter reges conveniſſet, ignorabatur. Res autem ita ſe habuit.

Cap. XXV. Eumenes neque favit victoriæ Perſei, neque bello eum invadere animo habuit: non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipſorum odiis inter ſe accenſæ. Non ea regum æmulatio, ut æquo animo Perſea tantas adipiſci opes tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes viſurus fuerit. Cernebat & Perſea jam inde ab initio belli, omni modo ſpem pacis tentaſſe, & indies magis, quo propior admoveretur terror, niregios miſſis qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis Theſſalonicæ conſcendere juſſi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat: auctoribuſque Dinone & Polyarato principibus civitatis ejus, affirmabat, Rhodios paratos ad bellum eſſe. is princeps junctæ cum Illyriis legationis datus eſt.

Cap. XXIV. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ ſubjicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter ſe eſſe liberam civitatem & regem. Singulos populum Romanum aggredi, &, quod indignius ſit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adjutore patrem ſuum oppreſſum. Eumene adjuvante, & quadam ex parte etiam Philippo patre ſuo, Antiochum oppugnatum: in ſe nunc & Eumenem & Pruſiam armatos eſſe. Si Macedoniæ regnum ſublatum fo-*

hil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traherentur diutius ſpe ipſorum bellum, & ipſos duces & ſenatum non abhorrere à finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriuſque partis voluntate explorata, quod fieri etiam ſua ſponte tædio validioris, metu infirmioris credebat poſſe, in eo ſuam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modo ne juvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandæ cum Romanis paciſcebatur mercedem. ne bello intereſſet, mille & quingena talenta. in utroque non fidem modo ſe, ſed obſides quoque dare paratum eſſe oſtendebat. Perſeus ad rem inchoandam promptiſſimus erat cogente metu, & de obſidibus accipiendis ſine dilatione agebat, conveneratque ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæſitabat : & utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac ſordidam, & danti & magis accipienti, mercedem eſſe. Malebat in ſpem Romanæ pacis non recuſare impenſam, ſed eam pecuniam perfecta re daturum. interea Samothracæ in templo depoſiturum. Ea inſula quum ipſius ditionis eſſet, videre Eumenes nihil intereſſe, an Pellæ pecunia eſſet : id agere, ut partem aliquam præſentem ferret. Ita nequicquam inter ſe captati, nihil præter infamiam movere.

Cap. XXVI. Nec hæc tantum Perſeo per avaritiam eſt dimiſſa res, quum pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda eſſet, ac receptus protrahere inimicum mercede onuſtum, & hoſtes merito ei Romanos poſſet facere : ſed etiam Gentii regis parata ſocietas, & tum Gallorum effuſorum per Illyricum ingens agmen oblatum, avaritia dimiſſum eſt. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipſorum jungentium curſum equis, & in vicem prolapſorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos præſentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perſeus ab Enipeo ex caſtris profectus obviam cum dimidia copiarum parte, denunciare per vicos urbeſque, quæ viæ propinquæ ſunt, cœpit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia eſſet. ipſe equos, phaleraſque, & ſagula, donum principibus ferre, & parum auri quod inter paucos divideret : multitudinem credens trahi ſpe poſſe. Ad Almanam urbem pervenit, & in ripa fluminis Axii poſuit caſtra : circa Deſudabam in Mædica exercitus Gallorum conſederat ; mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum ex purpuratis unum, qui juberet multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pæoniæ is locus eſt) caſtra movere, principes ad ſe venire frequentes. ſeptuaginta quinque millia ab Axio flumine & caſtris regis aberant. Hæc mandata ad eos quum pertuliſſet Antigonus, adjeciſſetque, per viam quanta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibuſque muneribus principes advenientes, ve-
ſent, appareret, ipſe, pecuniæ quam regni melior cuſtos, inſiſtit de perfidia & feritate Gallorum diſſerere: *Multorum jam ante cladibus expertum, periculoſum eſſe tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos ſocios habeant, quam hoſtes Romanos. Quinque millia equitum ſat eſſe, quibus & uti ad bellum poſſent, & quorum multitudinem ipſi non timeant.*

Cap. XXVII. Apparebat in omnibus, mercedem multitudinis timere, nec quicquam aliud : ſed quum ſuadere conſulenti nemo auderet, remittitur Antigonus qui nunciaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem : contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, cæterorum quidem fremitus fuit, indignantium ſe fruſtra excitos ſedibus ſuis : Clondicus rurſus interrogat, ecquid ipſis quinque millibus, quod conveniſſet, numeraret : Quum adverſus id quoque miſceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuncio (quod vix ſperaverat ipſe poſſe contingere) retro ad Iſtrum perpopulati Thraciam, quia vicina erat viæ, redierunt. Quæ manus, quieto ſedente rege ad Enipeum, adverſus Romanos Perræbiæ ſaltum in Theſſaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exſpectarent, ſed ipſas exſcindere urbes, tenente ad Enipeum Perſeo Romanos, ne urbibus ſociis opitulari poſſent. Ipſis quoque Romanis de ſe cogitandum fuiſſet : quando neque manere amiſſa Theſſalia, unde exercitus alebatur, potuiſſent, neque progredi, cum ex adverſo caſtra Macedonum * * * qui ea pependerant ſpe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem ſibi alienavit : nam, quum trecenta talenta Pellæ miſſis à Gentio numeraſſet, ſignare eos pecuniam paſſus eſt. Inde decem talenta ad Pantauchum miſſa, eaque præſentia dari regi juſſit : reliquam pecuniam ſignatam Illyriorum ſigno, portantibus ſuis præcipit parvis itineribus veherent. dein, quum ad finem Macedoniæ ventum eſſet, ſubſiſterent ibi, ac nuncios ſtis, argenti, equorumque excepturus rex eſſet, de his quidem ſe cognituros reſpondent. illud quod præſens pepigiſſent Interrogant, ecquid aurum, quod in ſingulos pedites equiteſque dividendum eſſet, ſecum adduxiſſet? Quum ad id nihil reſponderetur, Clondicus regulus eorum, *Abi, renuncia ergo,* inquit. *regi, niſi aurum obſideſque accepiſſent, nuſquam inde Gallos longius veſtigium moturos.* Hæc relata regi quum eſſent, advocato conſilio, quum, quid omnes ſuaſuri eſ-

ab ſe opperirentur. Gentius exigua parte pecuniæ accepta, quum aſſidue à Pantaucho ad laceſſendos hoſtili facto Romanos ſtimularetur, M. Perpernam & L. Petilium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in cuſtodiam coniecit. Hoc audito Perſeus contraxiſſe eum neceſſitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum qui pecuniam portabat miſit: velut nihil aliud agens, quam ut quanta maxima poſſet præda ex victo Romanis reſervaretur. Et ab Eumene Eropon,

pon, ignotis quæ occulte acta erant, redit. De captivis actum eſſe & ipſi evulgaverant: & Eumenes conſulem vitandæ ſuſpicionis cauſſà certiorem fecit.

Cap. XXVIII. Perſeus poſt reditum ab Eumene Eropontis ſpe dejectus, Antenorem & Callippum præfectos claſſis cum quadraginta lembis (adjectæ ad hunc numerum quinque priſtes erant) Tenedum mittit, ut inde ſparſæ per Cycladas inſulas naves Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Caſſandreæ deductæ naves, in portus primum qui ſub Atho monte ſunt, inde Tenedum placido mari quum trajeciſſent; ſtantes in portu Rhodias apertas naves, Eudamumque præfectum earum, inviolatas, atque etiam benigne appellatos dimiſerunt. Cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias ſuarum, ſtantibus in oſtio portus Eumenis roſtratis, quibus Damius præerat, incluſas eſſe; circumvectis propere ac ſummotis terrore hoſtium navibus, onerarias, datis qui proſequerentur decem lembis, in Macedoniam mittunt: ita ut in tutum proſecuti redirent Tenedum. Nono poſt die ad claſſem jam ad Sigeum ſtantem redierunt. Inde *Subota* (inſula eſt interjecta Eleæ & Atho) trajiciunt. Forte poſtero die quam *Subota* claſſis tenuit, quinque & triginta naves, quas hippagogos vocant, ab Elea profectæ cum equitibus Gallis, equiſque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde tranſmittere in Macedoniam poſſent: Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri quum ex ſpecula ſignum datum Antenori eſſet, profectus à Subotis, inter Erythrarum promontorium, Chiumque, qua arctiſſimum fretum eſt, iis occurrit. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam Macedonum claſſem in illo vagari mari; nunc Romanos eſſe, nunc Attalum, aut remiſſos aliquos ab Attalo ex caſtris Romanis Pergamum petere. Sed quum jam appropinquantium forma lemborum haud dubia eſſet, & concitatio remorum, directæque in ſe proræ, hoſtes appropinquare aperuiſſent; tunc injecta trepidatio eſt, quum reſiſtendi ſpes nulla eſſet; inhabilique

pars in mari fractis navibus, abſumpti: partim nervos ſucciderunt in littore Macedones. viginti eximiæ equos formæ cum captivis: eoſdem decem lembos, quos ante miſerat, Antenor devehere Theſſalonicam juſſit, & primo quoque tempore ad claſſem reverti: Phanis ſe eos exſpectaturum. Triduum ferme claſſis ad urbem ſtetit. Phanas inde progreſſi ſunt, & ſpe celerius reverſis decem lembis evecti, Ægeo mari Delum trajecerunt.

Cap. XXIX. Dum hæc geruntur, legati Romani, C. Popillius, & C. Decimius & C. Hoſtilius, à Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum quum veniſſent, lembos ibi Macedonum quadraginta & quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi inſulæque inviolatos præſtabat omnes. Itaque permixti Romanique & Macedones, & Eumenis navales ſocii, in templo, inducias religione loci præbente, verſabantur. Antenor Perſei præfectus, quum aliquas alto præferri onerarias naves ex ſpeculis ſignificatum foret, parte lemborum ipſe inſequens, parte per Cycladas diſpoſita, præterquam ſi quæ Macedoniam peterent, omnes aut ſupprimebat, aut ſpoliabat naves: quibus poterat Popillius, aut Eumenis naves, ſuccurrebat: ſed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique ſimul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo adventus paſſim per Cycladas atque Ægeum vagantium mare, ſed etiam conjunctio ipſa regum Perſei Gentiique, & fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et jam quum acceſſiſſent animi Dinoni ac Polyarato, qui Perſei partium erant, non benigne modo reſponſum regibus eſt, ſed palam pronunciatum, bello finem ſe auctoritate ſua impoſituros eſſe. Itaque ipſi quoque reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam.

Cap. XXX. Jam veris principium erat, novique duces in provinciam venerant. conſul Æmilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad claſſem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adverſus Gentium. Patre Pleurato navium genere & Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti littori erant, in Erythream enarunt: pars velis datis ad Chium naves ejecere, relictiſque equis effuſa fuga urbem petebant, Sed propius urbem lembi acceſſuque commodiore quum expoſuiſſent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam excluſos: clauſerant enim Chii portam, ignari qui fugerent aut ſequerentur. Octingenti ferme Gallorum cæſi, ducenti vivi capti: equi, rege Illyriorum, & matre Eurypica genitus, fratres duos Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus ſuſpecto; Platorem occidit: & duos amicos ejus, Etritum & Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, Honnni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidiſſe; tanquam his nuptiis adjungenti ſibi Dardanorum gentem. & ſimilius id vero fecit ducta ea virgo. Platore interfecto, gravis deinde dempto fratris metu popularibus eſſe cœpit: & violentiam inſitam ingenio intemperantia vini accendebat. Cæterum, ſicut ante dictum eſt, ad Romanum incitatus bellum, Liſſum omnes copias contraxit: quindecim millia armatorum fuerunt. Inde fratre in Caviorum gentem vi aut terrore ſubigendam cum mille peditibus & quinquaginta equitibus miſſo, ipſe ad Baſſaniam urbem quinque millia ab Liſſo ducit. Socii erant Romanorum. itaque per miſſos nuncios prius tentati, obſidionem pati quam dedere ſeſe maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs excluſit. & quum agros eorum effuſe vaſtaret, aliquot palati milites agreſtium concurſu interfecti ſunt. Jam & Ap. Claudius, adſumptis ad eum exercitum quem habebat Bulinorum, & Apolloniatium, & Dyrrhachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genuſuum amnem caſtra habebat; audito fœdere inter Perſea & Gentium, & legatorum violatorum injuria accenſus, bellum haud dubie adverſus eum geſturus. Anicius Prætor eo tempore Apolloniæ, auditis quæ in Illyrico gererentur; præmiſſiſque ad Appium literis, ut ſe ad Genuſuum opperiretur, triduo & ipſe in caſtra venit: & ad ea quæ habebat auxilia, aſſumptis Parthinorum juventutis duobus millibus peditum, & equitibus ducentis, (peditibus Epicadus, equitibus Agalſus præerat,) parabat ducere in Illyricum, maxime ut Baſſanitas ſolveret obſidione. tenuit impetum ejus fama lemborum vaſtantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantaucho miſſi à Gentio ad Dyrrhachinorum & Apolloniatium agros populandos. Tum claſſis ad Illyriorum & rex ipſe tuebatur; tamen prætor Romanus, quia primæ ſucceſſerant proſpere, fortunam totius rei principia ſecuturam eſſe ratus, & repentinum valiturum terrorem, inſtructo exercitu ad mœnia ſuccedit. Quod ſi clauſis portis muros portarumque turres diſpoſitis armatis defendiſſent, vano cum incepto mœnibus pepuliſſent Romanos. nunc porta egreſſi prælium loco æquo majore animo commiſerunt, quam ſuſtinuerunt. Pulſi enim & fuga conglobari, quum ducenti amplius in ipſis faucibus portæ cecidiſſent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum & Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de ſtatu rerum ſuarum poſſet. Triduo in hoc dato, quum caſtra Romana quingentos ferme paſſus ab urbe abeſſent, navem conſcendit, & flumine Barbana navigat in lacum Labearum; velut ſecretum locum petens ad conſultandum: ſed, ut apparuit, falſa ſpe excitus, Caravantium fratrem multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam miſſus erat, adventare. qui poſtquam evanuit rumor, tertio poſt die navem eandem ſecundo amni Scodram demiſit: præmiſſiſque nunciis, ut ſibi appellandi prætoris poteſtas fieret; copia facta, in caſtra venit. Et principium orationis ab accuſatione ſtultitiæ orſus ſuæ, poſtremo ad preces lacrimaſque effuſus, genibus prætoris accidens, in poteſtatem ſeſe dedit. Primo, bonum animum habere juſſus, ad cœnam etiam invitatus, in urbem ad ſuos rediit, & cum prætore eo die honorifice eſt epulatus: deinde in cuſtodiam C. Caſſio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talen-

* * *

Cap. XXXI. to eo tradiderunt ſe: deinceps & urbes regionis ejus idem faciebant, adjuvante inclinationem animorum clementia in omnes & juſtitia prætoris Romani. Ad Scodram inde ventum eſt, id quod belli caput fuerat: non eo ſolum, quod Gentius eam ſibi ceperat, velut regni totius arcem, ſed etiam quod Labeatium gentis munitiſſima longe eſt & difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clauſala latere urbis, quod in orientem patet præfluens, Barbana ab regione occidentis ex Labeatide palude oriens. hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini: quod ortum ex monte Scodro, multis & aliis auctum aquis mari Hadriatico infertur. Mons Scodrus longe altiſſimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam ſubjectam habet, à meridie Macedoniam, ab occaſu Illyricum. Quanquam munitum ſitu naturali oppidum erat, genſque id tota

tis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

Cap. XXXII. Anicius Scodra recepta, nihil prius quam requiſitos Petilium Perpernamque legatos ad ſe duci juſſit: quibus ſplendore ſuo reſtituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatoſque regis; qui Mededonem Labeatium gentis urbem profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdileto Pleuratoque, & Caravantium fratrem Scodram in caſtra adduxit. Anicius bello Illyrio intra triginta dies perfecto, nuncium victoriæ Perpernam Romam miſit: & poſt dies paucos Gentium regem ipſum cum parente, conjuge, liberis, ac fratre, aliiſque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam cœptum, Romæ auditum eſt. Quibus diebus hæc agebantur, Perſeus quoque in magno terrore erat, propter adventum ſimul Æmilii novi conſulis, quem cum ingentibus

bus minis adventare audiebat, ſimul Octavii prætoris. Nec minus terroris à claſſe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Theſſalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum parvo præſidio duorum millium cetratorum. Eo & Androclen præfectum mittit; juſſum ſub ipſis navalibus caſtra habere. Æniam mille equites cum Antigono miſit ad tutandam maritimam oram: ut quocunque littore applicuiſſe naves hoſtium audiſſent, extemplo ferrent agreſtibus opem. quinque millia Macedonum miſſa ad præſidium Pythii & Petræ, quibus præpoſiti erant, Hiſtiæus, & Theogenes, & Milo. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggreſſus eſt; quia ſicco alveo tranſiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, fœminæ ex propinquis urbibus coactæ cibaria in caſtra afferebant: miles juſſus ex propinquis ſilvis

* * *

Cap. XXXIII. poſtremo ſequi ſe utrarios ad mare, quod minus trecentos paſſus aberat, juſſit: & in litore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis ſpem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes undæ miſcerentur. Vix deducta ſumma arena erat, quum ſcaturigines turbidæ primo & tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deum dono, cœperunt. Aliquantum eo quoque res duci famæ & auctoritatis apud milites adjecit. Juſſis deinde militibus expedire arma, ipſe cum tribunis primiſque ordinibus vadit ad contemplandos tranſitus; qua deſcenſus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus aſcenſus eſſet. His ſatis exploratis, illa innixos pilo capite ſuper marginem ſcuti poſito ſopitos ſtare: ut fulgentibus armis procul conſpici ab hoſte poſſint, ipſi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. armati omnes, & frænatis equis equites, diem totum perſtabant. id quum æſtivis diebus urente aſſiduo ſole fieret, tot horarum æſtu & languore ipſos equoſque feſſos, integri ſæpe adorti hoſtes, vel pauci plures vexabant. itaque ex matutina ſtatione ad meridiem decedi, & in poſtmeridianam ſuccedere alios juſſit: ita numquam fatigatos recens hoſtis aggredi poterat.

Cap. XXXIV. Hæc quum ita fieri placere concione advocata pronunciaſſet; adjecit urbanæ concioni convenientem orationem. *Unum imperatorum in exercitu providere & conſulere quid agendum ſit debere; nunc per ſe, nunc cum iis quos advocaverit in conſilium. qui non ſint advocati, eos nec palam, nec ſecreto jactare conſilia ſua. Militem hæc tria curare debere, corpus ut quam validiſſimum & perniciſſimum habeat, arma apta, cibum paratum ad ſubita imperia: cætera ſcire de ſe Diis immortalibus & imperatori ſuo curæ eſſe. in quo exercitu, milites, conſul, & imperator, rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil ſalutare eſſe. Se quod ſit officium imperatoris, proviſurum ut bene gerendæ rei occaſionem eis præbeat. illos nihil quod futurum ſit quærere: ubi datum ſignum ſit, tum militarem operam navare.* Ab his præceptis concionem dimiſit: vulgo etiam veteranis fatentibus, ſe illo primum die, tanquam tirones, quid agendum eſſet in re militari didiciſſe. Non ſermonibus tantum his, cum quanto aſſenſu audiſſent verba conſulis, oſtenderunt: ſed quoque primum, ut ordine ac ſine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Ubi omnibus ſimul pronunciaretur quod fieret, neque omnes exaudirent: incerto imperio accepto, alios ab ſe adjicentes, plus eo quod imperatum ſit; alios minus facere. clamores deinde diſſonos oriri omnibus locis, & prius hoſtes, quam ipſos, quid parctur ſcire. Placere igitur, tribunum militum primopilo legionis ſecretum edere imperium: illum & dein ſingulis proximo cuique in ordine centurioni dicere quid opus facto ſit; ſive à primis ſignis ad noviſſimum agmen, ſive ab extremis ad primos perferendum imperium ſit. Vigiles etiam novo more ſcutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, ſed ad vigilandum, ut, quum ſenſerit hoſtium adventum, recipiat ſe, excitetque ad arma alios. Scuto præ ſe erecto ſtare galeatos: dein ubi feſſi ſint, rerum præſens effectus erat. Neminem totis mox caſtris quietum videres: acuere alii gladios, alii galeas bucculaſque, ſcuta alii, loricaſque tergere: alii aptare corpori arma, experirique ſub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri. ut facile quis cerneret, ubi primum conferendi manum cum hoſte data occaſio eſſet, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perſeus quoque quum adventu conſulis ſimul & veris principio, ſtrepere omnia moverique apud hoſtes, velut novo bello, cerneret, mota à Phila caſtra in adverſa ripa poſita, nunc ad contemplanda opera ſua circumire ducem, haud dubie tranſitus ſpeculantem.

* * *

Cap. XXXV. norum eſſe. Quæ res Romanis auxit animos. Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo ſuppriprimere in occulto famam ejus rei eſt conatus; miſſis qui Pantauchum inde venientem appropinquare caſtris vetarent: ſed jam & pueri quidam viſi ab ſuis erant inter obſides Illyrios ducti: & quo quæque accuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum miniſtrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in caſtra venerunt, cum iiſdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis à caſtrenſi conſilio auditi ſunt. Itaque quum alii præcipites ſine reſponſo ⁘ agendos caſtris pronunciavit, poſt diem quintumdecimum ſe reſponſum daturum. Interim, ut appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuiſſet, conſultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibuſdam, & maxime majoribus natu, per Enipei ripam munitioneſque vim facere. confertis & vim facientibus reſiſtere Macedonas non poſſe; ex tot caſtellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quæ validis præſidiis inſediſſent, priore anno dejectos. aliis placebat, Octavium cum claſſe Theſſalonicam petere, & populatione maritimæ oræ diſtringere copias regias: ut altero ab tergo ſe oſtendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam nudare aliqua parte tranſitus Enipei cogeretur. Ipſi natura & operibus inexſuperabilis ripa videbatur: & præterquam quod tormenta ubique diſpoſita eſſent, miſſilibus etiam melius & certiore ictu hoſtes uti audierat. Alio ſpectabat mens tota ducis: dimiſſoque conſilio Perræbos mercatores, Schœnum & Menophilum notæ & fidei jam ſibi & prudentiæ homines, accerſitos ſecreto percunctatur, quales ad Perræbiam tranſitus ſint. Quum loca non iniqua eſſe dicerent, præſidiis autem regis obſideri ſpem cepit, ſi nocte improviſo valida manu aggreſſus necopinantes eſſet, dejici præſidia poſſe. Jacula enim & ſagittas, & cætera miſſilia in tenebris, ubi quid petatur procul provideri nequeat, inutilia eſſe. gladio cominus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat. His ducibus uſurus, prætorem Octa-

Ipſe poſtero die, ut diſtineret regem ab circumſpectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum ſtationibus hoſtium prælium commiſit. pugnatumque utrimque eſt levi armatura: nec gravioribus armis in tam inæquali aveo pugnari poterat. Deſcenſus ripæ utriuſque in alveum trecentorum ferme paſſuum erat: medium ſpatium torrentis alibi aliter cavati paulo plus quam mille paſſus patebat. Ibi in medio, ſpectantibus utrimque ex vallo caſtrorum hinc rege, hinc conſule cum ſuis legionibus, pugnatum eſt. Miſſilibus procul regia auxilia melius pugnabant; cominus ſtabilior & tutior, aut parma aut ſcuto Liguſtino, Romanus erat. Meridie fere receptui cani ſuis conſul juſſit. ita eo die diremptum prælium eſt, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto poſtero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concurſum eſt: ſed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, ſed multo magis ab ea multitudine, quæ diſpoſita in turribus ſtabat, omni genere miſſilium telorum ac ſaxis maxime vulnerabantur. Ubi propius ripam hoſtium ſubiſſent, tormentis miſſa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amiſſis, conſul paulo ſerius recepit ſuos. Tertio die prælio abſtinuit, degreſſus ad imam partem caſtrorum; veluti per devexum in mare brachium tranſitum tentaturus. Perſeus, quod in oculis erat

⁂

Cap. XXXVI. anni poſt circumactum ſolſtitium erat: hora diei jam ad meridiem vergebat: iter multo pulvere & incaleſcente ſole factum erat. laſſitudo & ſitis jam ſentiebatur, & meridie inſtante magis acceſſurum utrumque apparebat. Statuit ſic affectos recenti atque integro hoſti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut conſuli non minore arte ad ſuos eludendos quam ad hoſtes opus eſſet. Nondum omnibus inſtructis, inſtabat tribunis militum ut maturarent inſtruere: circumibat ipſe ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres ſignum vium arceſſitum, expoſito quid pararet, Heracleum cum claſſe petere jubet, & mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipſe P. Scipionem Naſicam, Q. Fabium Maximum filium ſuum cum quinque delectis millibus Heracleum mittit, velut claſſem conſcenſuros, ad maritimam oram interioris Macedoniæ, quod in conſilio agitatum erat, vaſtandam. Secreto indicatum, cibaria his præparata ad claſſem eſſe, ne quid eos moraretur. Inde juſſi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri poſſent.

poſcebant. deinde, quantum increſceret æſtus, & vultus minus vigentes, & voces ſegniores erant, & quidam incumbentes ſcutis nixique pilis ſtabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem caſtrorum, & impedimenta conſtituerent. Quod ubi fieri milites ſenſere, alii gaudere palam quod feſſos viæ labore flagrantiſſimo æſtu non coëgiſſet pugnare. legati circa imperatorem duceſque externi erant, inter quos & Attalus: omnes approbantes; quum pugnaturum conſulem credebant: neque enim ne his cunctationem aperuerat ſuam : tunc mutatione conſilii ſubita , quum alii ſilerent , Naſica unus ex omnibus auſus eſt monere conſulem, *Ne hoſtem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen manibus emittere. Vereri ne nocte abeat, ſequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ, exercituſque, ſicut prioribus ducibus, per calles ſaltuſque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere ſuadere, dum in campo patenti hoſtem habeat, aggrediatur, nec oblatam occaſionem vincendi amittat.* Conſul nihil offenſus libera admonitione tam clari adoleſcentis: *Et ego*, inquit, *animum iſtum habui, Naſica, quem tu nunc habes: & quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli caſibus didici, quando pugnandum, quando abſtinendum pugna ſit. Non operæ ſit ſtanti nunc in acie docere, quibus de cauſſis hodie quieſſe melius ſit. rationes alias repoſcito, nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adoleſcens. haud dubie videre aliqua impedimenta pugnæ conſulem, quæ ſibi non apparerent.

Cap. XXXVII. Paullus , poſtquam metata caſtra impedimentaque collocata animadvertit , ex poſtrema acie triarios primos ſubducit. deinde principes, ſtantibus in prima acie haſtatis, ſi quid hoſtis moveret : poſtremo haſtatos ; ab dextro primum cornu ſingulorum paulatim ſignorum milites ſubtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armatura ante aciem hoſti oppoſitis, ſine tumultu abducti : nec ante , quam prima frons valli ac foſſa perducta eſt, ex ſtatione equites revocati ſunt. Rex quoque quum ſine detrectatione paratus pugnare eo die fuiſſet, contentus quod per hoſtem moram fuiſſe pugnæ ſcirent , & ipſe in caſtra copias reduxit. Caſtris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum ſecundæ legionis, qui prætor ſuperiore anno fuerat , conſulis permiſſu ad concionem militibus vocatis pronunciavit: *Nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet , ab hora ſecunda uſque ad quartam horam noctis lunam defecturam eſſe. Id quia naturali ordine ſtatis temporibus*

caſtris Macedonum fuit , donec luna in ſuam lucem emerſit. Poſtero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regem & conſulem ſuorum quidam , quod ſine prælio diſceſſum eſſet , accuſarent. Regi prompta defenſio erat ; non eo ſolum , quod hoſtis prior aperte pugnam detrectans , in caſtra copias reduxiſſet : ſed etiam, quod eo loco ſigna conſtituiſſet, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non poſſet. Conſul ad id , quod pridie prætermiſiſſe pugnandi occaſionem videbatur , & locum dediſſe hoſti , ſi nocte abire vellet ; tunc quoque per ſpeciem immolandi terere videbatur tempus, quum luce prima ſignum propoſitum pugnæ ad exeundum in aciem fuiſſet. Tertia demum hora, ſacrificio rite perpetrato , ad conſilium vocavit : atque ibi , quod rei gerendæ tempus eſſet , loquendo & intempeſtive conſultando videbatur quibuſdam extrahere : poſt ſermones tamen conſul orationem habuit.

Cap. XXXVIII. *P. Naſica egregius adoleſcens, ex omnibus unus, quibus heſterna die pugnari placuit, denudavit mihi ſuum conſilium : idem poſtea, ita ut tranſiſſe in ſententiam meam videri poſſet, tacuit. Quibuſdam aliis, abſentem carpere imperatorem, quam præſentem monere, melius viſum eſt. Et tibi, P. Naſica, & quicumque idem , quod tu, occultius ſenſerunt , non gravabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abeſt, ut me heſternæ quietis pæniteat, ut ſervatum à me exercitum eo conſilio credam. in qua me opinione eſſe, ne quis ſine cauſſa veſtrum credat, recognoſcat agendum mecum , ſi videtur , quam multa pro hoſte & adverſus nos fuerint. Jam omnium primum, quantum numero nos præſtent, neminem veſtrum nec ante ignoraſſe, & heſterno die implicatam intuentes aciem animadvertiſſe , certum habeo. Ex hac noſtra paucitate quarta pars militum præſidio impedimentis relicta erat : nec ignaviſſimum quemque relinqui ad cuſtodiam ſarcinarum ſcitis. Sed fuerimus omnes : parvum hoc tandem eſſe credimus , quod ex* *pat, & ſciri ante & prædici poſſe. Itaque quemadmodum, quia certi ſolis lunæque & ortus & occaſus ſint, nunc pleno orbe nunc ſeneſcente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur; ita ne obſcurari quidem, quum condatur umbra terræ, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembres Inſecuta eſt dies, edita hora luna quum defeciſſet, Romanis militibus Galli ſapientia prope divina videri: Macedonas, ut triſte prodigium, occaſum regni perniciemque gentis portendens movit: nec aliter vates, clamor ululatuſque in

bis caſtris, in quibus hac nocte manſimus, exituri in aciem hodierno aut ſummum craſtino die. ſi ita videbitur, Diis bene juvantibus. ſumus? Nihilne intereſt, utrum militem, quem neque viæ labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio ſuo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem & corpore & animo educas: an longo itinere fatigatum, & onere feſſum, madentem ſudore. ardentibus ſiti faucibus. ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano ſole, hoſti objicias recenti, quieto, qui nulla re *aate conſumptas vires ad prælium adſerat? Quis, pro Deum fidem! ita comparatus vel iners atque imbellis fortiſſimum virum non vicerit? Quid quod hoſtes per ſummum ocium inſtruxerant aciem, reparaverant animos, ſtabant compoſiti ſuis quiſque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie inſtruenda erat, & incompoſitis concurrendum?*

Cap. XXXIX. *At hercule aciem quidem inconditam inordinatamque habuiſſemus: caſtra munita, proviſam aquationem, tutum ad eam iter præſidiis impoſitis, explorata circa omnia, an nihil noſtri habentes præter nudum campum in quo pugnaremus? Majores veſtri caſtra munita, portum ad omnes caſus exercitus ducebant eſſe: unde ad pugnam exirent, quo jactati tempeſtate pugnæ receptum haberent. ideo, quum munimentis ea ſepiſſent, præſidio quoque valido firmabant: quod qui caſtris exutus erat, etiamſi pugnando acie viciſſet, pro victo haberetur. caſtra ſunt victori receptaculum, victo refugium. Quam multi exercitus, quibus minus proſpera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulſi, tempore ſuo, interdum momento poſt eruptione facta victorem hoſtem pepulerunt? patria altera eſt militaris hæc ſedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium ſuum cuique militi domus ac penates ſunt. Sine ulla ſede vagi dimicaſſemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: Quid ſi hoſtis hac interpoſita nocte abiſſet, quantum rurſus ſequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem neque manſurum eum, neque in aciem copias educturum fuiſſe certum habeo, ſi cedere hinc ſtatuiſſet. quanto enim facilius abire fuit quum procul abeſſemus, quam nunc quum in cervicibus ſumus? Nec falleret nos, nec interdiu*

ſos ut pridie ex via, neque trepidantes in acie inſtruenda & vix dum compoſitos, aggreſſurus erat: conſule, quod in novis caſtris non ligna, non pabulum convectum erat; ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è caſtris exierat) neutro imperatorum volente, Fortuna, quæ plus conſiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hoſtium caſtris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præſidiis ex utraque ripa poſitis, ut id facere tuto poſſent. Duæ cohortes à parte Romanorum erant à Marrucina, & Peligna: duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro caſtris ſtativum erat præſidium ſub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana, Veſtina, Cremonenſis: duæ turmæ equitum; Placentina & Æſernina. Quum otium ad flumen eſſet, neutris laceſſentibus, hora circiter quarta jumentum è manibus curantium elapſum, in ulteriorem ripam effugit. quod quum per aquam ferme genu tenus altam tres milites ſequerentur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in ſuam ripam trahentes; altero eorum occiſo, receptoque eo jumento, ad ſtationem ſuorum ſe recipiebant. Octingentorum Thracum præſidium in hoſtium ripa erat. ex his pauci primo ægre paſſi popularem in ſuo conſpectu cæſum, ad perſequendos interfectores fluvium tranſgreſſi ſunt: dein plures, poſtremo omnes, & cum præſidio

* * *

Cap. XLI. prælium ducit. Movebat imperii majeſtas, gloria viri, ante omnia ætas, quod major ſexaginta annis, juvenum munia in parte præcipua laboris periculique capeſſebat. Intervallum, quod inter cetratos & phalangem erat, implevit legio atque aciem hoſtium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adverſus cly-

nec nocte abeundo. Quid autem eſt nobis optatius, quam ut quorum caſtra præalta fluminis ripa tuta, vallo inſuper ſepta ac crebris turribus oppugnare adorti ſumus, eos relictis munimentis agmine effuſo abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex heſterno die in hodiernum cauſſæ fuerunt. Pugnare enim & ipſi mihi placet; & ideo, quia per Enipeum amnem ſepta ad hoſtem via erat, alio ſaltu dejectis hoſtium præſidiis novum iter aperui. neque prius, quam debellavero, abſiſtam.

Cap. X L. Poſt hanc orationem ſilentium fuit; partim traductis in ſententiam ejus, partim verentibus nequicquam offendere in eo, quod utcumque prætermiſſum revocari non poſſet. Ac ne illo ipſo quidem die, aut conſule aut rege (rege, quod nec ſe-

peatos habebat: aglaſpides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus conſularis ducere adverſus leucaſpidem phalangem juſſus: ea media acies hoſtium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commiſſum prælium erat, elephantes inducti, & ala ſociorum: & hinc primum fuga Macedonum eſt orta: nam ſicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, quum agi, non quemadmodum agantur ediſſeri oportet, ſine ullo effectu evaneſcunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum ſine uſu fuerunt. Elephantorum impetum ſubſecuti ſunt ſocii nominis Latini, pepuleruntque lævum cornu. In medio ſecunda legio immiſſa diſſipavit phalangem. neque ulla evidentior cauſſa victoriæ fuit, quam quod multa paſſim prælia erant, quæ fluctuantem turbarunt, primo, deinde disjecerunt phalangem. cujus confertæ & intentis horrentis haſtis intolerabiles vires ſunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & gravitate haſtam cogas, confuſa ſtrue implicantur: ſi vero ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur. ſicut tum adverſus catervatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur: & Romani, quacunque data intervalla eſſent, inſinuabant ordines ſuos. Qui, ſi univerſa acie in frontem adverſus inſtructam phalangem concurriſſent, quod Pelignis principio pugnæ incaute congreſſis adverſus cetratos evenit: induiſſent ſe haſtis, nec confertam aciem ſuſtinuiſſent.

Cap. XLII. Cæterum ſicut peditum paſſim cædes fiebant, niſi qui abjectis armis fugerunt; ſic equitatus prope integer pugna exceſſit. Princeps fugæ rex ipſe erat. jam à Pydna cum ſacris alis equitum Pellam petebat: confeſtim Coſtocus ſequebatur. Odryſarumque equitatus, cæteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus: quia interjecta peditum acies, cujus cædes victores tenebat, immemores fecerat, ſequendi equites. Diu phalanx à fronte, à lateribus, ab tergo cæſa eſt: poſtremo, qui ex hoſtium manibus elapſi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingreſſi, manus ad eos, qui in claſſe erant, tendentes ſuppliciter vitam orabant: & quum ſcaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos ſeſe venire rati; ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam quidam etiam natantes progreſſi ſunt. Sed quum hoſtiliter è ſcaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem peſtem incidebant. elephanti enim ab rectoribus ad littus acti, exeuntes obterebant, elidebantque. Facile conveniebat Romanis, nunquam una acie tantum Macedonum interfectum. Cæſa enim ad viginti millia hominum ſunt: ad ſex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in poteſtatem pinquabat; cum perpaucis maxime fidis via devertit. Equites ſine duce relicti, alii alia in civitates ſuas dilapſi ſunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipſe Perſeus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & variis difficultatibus viæ vexatus eſt. In regia Perſeo, qui Pellæ præerat, Euctus, regiique pueri præſto erant. contra ea amicorum, qui alii alio caſu ſervati ex prælio Pellam venerant, quum ſæpe accerſiti eſſent, nemo ad eum venit. tres erant tantum cum eo fugæ comites; Euander Cretenſis, Neon Bœotius, & Archidamus Ætolus. cum iis, jam metuens, ne qui venire ad ſe abnuerent, majus aliquid mox auderent; quarta vigilia profugit. Secuti eum ſunt admodum quingenti Cretenſes. petebat Amphipolim: ſed nocte à Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere; eum finem ſequendi propter difficultatem tranſitus fore ratus Romanis.

Cap. XLIV. Conſulem, quum ſe in caſtra victor recepiſſet, ne ſincero gaudio frueretur, cura de minore filio ſtimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipſe poſtea, deleta Carthagine, appellatus, naturalis conſulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is ſeptimumdecimum tunc annum agens, quod ipſum curam augebat, dum effuſe ſequitur hoſtes, in partem aliam turba ablatus erat: & ſerius quum rediſſet, tunc demum recepto ſoſpite filio, victoriæ tantæ gaudium conſul ſenſit. Amphipolim quum jam fama pugnæ perveniſſet, concurſuſque matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad opem expoſcendam fieret; Diodorus, qui præerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in præſidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab ſubornato ab ſe per fallaciam in tabellarii ſpeciem, literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam claſſem Romanam appulſam eſſe: agroſque circa vexari. orare præfectos Emathiæ, ut præſidium adverſus populatores mittat.* His lectis, hortatur Thracas, *Ut ad tuendam E-*

pervenerunt: & vagi e fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo major pars Peligni. vulnerati aliquanto plures ſunt. Quod ſi maturius pugnari cœptum eſſet, ut ſatis diei victoribus ad perſequendum ſupereſſet, deletæ omnes copiæ forent: nunc Imminens nox, & fugientes texit, & Romanis pigritiem ad ſequendum locis ignotis fecit.

Cap. XLIII. Perſeus ad Pieriam ſilvam via militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in ſilvam ventum eſt, ubi plures diverſæ ſemitæ erant, & nox appro-

mathiæ oram proficiſcantur. magnam eos cædem prædamque palatis paſſim per agros Romanis facturos. Simul elevat *famam adverſæ pugnæ: quæ ſi vera foret, alium ſuper alium recentes ex fuga venturos fuiſſe.* per hanc cauſſam Thracibus ablegatis; ſimul tranſgreſſos eos Strymonem vidit, portas clauſit.

Cap. XLV. Tertio die Perſeus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit. inde oratores cum caduceo ad Paullum miſit. Interim Hippias & Milo & Pantauchus, principes amicorum regis, Berœam, quo ex acie confugerant, ipſi ad conſulem protecti, Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculſæ parabant facere. Conſul nunciis victoriæ Q. Fabio filio, & L. Lentulo, & Q. Metello cum literis Romam miſſis, ſpolia jacentis hoſtium exercitus peditibus conceſſit, equitibus prædam circumjecti agri, dum ne amplius duabus noctibus à caſtris abeſſent. Ipſe propius mare ad Pydnam caſtra movit. Berœa primum, deinde Theſſalonica, & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pidnæi, qui proximi erant, nondum miſerant legatos: multitudo incondita plurium ſimul gentium, turbaque, quæ, ex acie, fuga in unum compulſa erat, conſilium & conſenſum civitatis impediebat: nec clauſæ modo portæ, ſed etiam inædificatæ erant. Miſſi Milo & Pantauchus, ſub muros ad colloquium Solonis, qui præſidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perſeus una tantum ſpe Biſaltarum auxilii tentata, ad quos nequicquam miſerat legatos, in concionem proceſſit; Philippum ſecum filium habens: ut & ipſos Amphipolitanos, & equitum peditumque, qui aut ſemper ſecuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmarent. Sed aliquotiens dicere incipientem quum lacrimæ præpediſſent; quia ipſe dicere nequiit. Evandro Cretenſi editis, quæ agi cum multitudine vellet, de templo deſcendit. Multitudo, ſicut ad conſpectum regis fletumque tam miſerabilem, & ipſa ingemuerat lacrimaveratque, ita Evandri orationem aſpernabatur: & quidam auſi ſunt media ex concione ſucclamare, *Abite hinc, ne, qui pauci ſuperſumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Evandri clau-

derent, lembum unum in oſtio amnis multitudine gravatum merſerunt. Galepſum eo die, poſtero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentum pervecta eo dicuntur.

Cap. XLVI. Paullus per omnes deditas civitates dimiſſis qui præeſſent, ne qua injuria in nova pace victis fieret, retentiſque apud ſe caduceatoribus regis, P. Naſicam, ignarus fugæ regis, Amphipolim mittit cum modica peditum equitumque manu. ſimul ut Sinticen evaſtaret, & ad omnes conatus regis impedimento eſſet. Inter hæc Melibœa a Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus miſſus erat, ducenti eruptione ex oppido facta amiſſi ſunt; ignaris Æginienſibus debellatum eſſe. Conſul a Pydna profectus, cum toto exercitu die altera Pellam pervenit: &, quum caſtra mille paſſus inde poſuiſſet, per aliquot dies ibi ſtativa habuit: ſitum urbis undique adſpiciens; quam non ſine cauſa delectam eſſe regiam advertit. Sita eſt in tumulo, vergente in occidentem hibernum. cingunt paludes inexſuperabilis altitudinis, æſtate & hieme; quas reſtagnantes faciunt lacus. In ipſa palude, qua proxima urbi eſt, velut inſula eminet aggeri operis ingentis impoſita. qui & murum ſuſtineat, & humore circumfuſæ paludis nihil lædatur. Muro urbis conjuncta procul videtur. diviſa eſt intermurali amni, & eadem ponte juncta: ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat: nec, ſi quem ibi rex includat, ullum niſi per facillimæ cuſtodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: ſed tum nihil præter trecenta talenta, quæ miſſa Gentio ſit. Rex in domum ſe recepit, pecuniaque, & auro argentoque in lembos, qui in Strymone ſtabant, delatis, & ipſe ad flumen deſcendit. Thraces navibus ſe committere non auſi, domos dilapſi, & aliæ militaris generis turbæ. Cretenſes ſpem pecuniæ ſecuti. & quoniam in dividendo plus offenſionum quam gratiæ erat, quinquaginta talenta iis poſita ſunt in ripa diripienda. Ab hac direptione quum per tumultum naves conſcen-

regi, deinde retenta fuerant, inventum eſt. Per quos dies ad Pellam ſtativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum convenerant, maxime ex Theſſalia, auditæ ſunt. Nuncio deinde accepto, Perſea Samothracam trajeciſſe, profectus à Pella conſul quartis caſtris Amphipolim pervenit. Effuſa omnis obviam turba, cuivis indicio erat non bono ac juſto rege ob ra

* * *

Epi-

EPITOME

LIBRI XLV.

Perſeus ab Æmilio Paullo in Samothracia captus eſt. Quum Antiochus, Syriæ rex, Ptolomæum & Cleopatram, Ægypti reges, obſideret, & miſſis ad eum à ſenatu legatis, qui juberent, ab obſidione ſocii regis abſiſtere, editiſque mandatis conſideraturum ſe ille, quid faciendum eſſet, reſpondiſſet; unus ex legatis Popillius virga regem circumſcripſit. juſſitque, antequam circulo excederet, reſponſum daret. qua aſperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in ſenatum admiſſæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, excluſa. poſtero die, quum de eo quæreretur, ut iis bellum indiceretur; cauſſam in ſenatu patriæ ſuæ legati egerunt. nec tanquam hoſtes, nec tanquam ſocii dimiſſi. Macedonia in provinciæ formam redacta. Æmilius Paullus, repugnantibus militibus ſuis propter minorem prædam, & contradicente Servio Sulpicio Galba, triumphavit: & Perſeum cum tribus filiis ante currum duxit. cujus triumphi lætitia, ne ſolida ei contingeret, duorum filiorum funeribus inſignita eſt: quorum alterius mors patris triumphum præceſſit, alterius ſecuta eſt. Luſtrum conditum eſt à cenſoribus. Cenſa ſunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta quinque. Pruſias, Bithiniæ rex, Romam, ut ſenatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit: & Nicomedem filium ſenatui commendavit. Rex plenus adulationis, libertum ſe populi Romani dicebat.

CAPUT I.

Victoriæ nuncii, Q. Fabius, & L. Lentulus, & Q. Metellus, quanta potuit adhiberi feſtinatio, celeriter Romam quum veniſſent, præcerptam tamen ejus rei lætitiam invenerunt. Quarto poſt die quam cum rege eſt pugnatum, quum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota ſpectacula pervaſit; *pugnatum in Macedonia, & devictum regem eſſe.* Dein fremitus increbuit: poſtremo clamor plauſuſque, velut certo nuncio victoriæ allato, eſt exortus. Mirari magiſtratus, & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui poſtquam nullus erat, evanuit quidem tamquam incertæ rei gaudium; omen tamen lætum inſidebat animis. Quod poſtquam veris nunciis Fabii Lentulique & Metelli adventu firmatum eſt, quum victoria ipſa, tum augurio animorum ſuorum lætabantur. Et ali-

denunciavit populo: L. Æmilium collegam ſignis collatis cum rege Perſeo pugnaſſe. Macedonum exercitum cæſum fuſumque. Regem cum paucis fugiſſe. civitates omnes Macedoniæ in ditionem populi Romani veniſſe. His auditis, clamor cum ingenti plauſu ortus: ludis relictis domos magna pars hominum ad conjuges liberoſque lætum nuncium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in *Macedonia* pugnatum eſt.

Cap. II. Poſtero die ſenatus in curia habitus, ſupplicationeſque decretæ: & ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſul, quos præter milites ſocioſque navales conjuratos haberet, dimitteret. de militibus ſociiſque navalibus dimittendis referretur, quum legati ab L. Æmilio conſule, à quibus præmiſſus tabellarius eſſet, * Ante diem ſextum Calend. Octobris, hora fere ſecunda legati urbem ingreſſi ſunt, ingentem ſecum occurrentium, quacumque ibant, proſequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Seter traditur Circenſis turbæ non minus ſimilis veri lætitia: ante diem decimum Calend. Octobres ludorum Romanorum ſecundo die, C. Licinio conſuli ad quadrigas mittendas eſcendenti, tabellarius, qui ſe ex Macedonia venire diceret, * laureatas literas dicitur. quadrigis miſſis conſul currum conſcendit · & quum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo oſtendit. Quibus conſpectis, repente immemor ſpectaculi populus in medium decurrit. eo ſenatum conſul vocavit, recitatiſque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis

natus forte in curia erat: eo legatos conſul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuiſſent, quot millia ex his cæſa, quot capta forent; quam paucorum militum jactura tanta hoſtium ſtrages facta; quam cum paucis rex fugiſſet: exiſtimari Samothraciam petiturum, paratam claſſem ad perſequendum eſſe. neque terra, neque mari elabi poſſe.* eadem hæc paulo poſt in concionem traducti expoſuerunt: renovataque lætitia, quum conſul edixiſſet, *ut omnes ædes ſacræ aperirentur, pro ſe quiſque ex* *concione ad gratias agendas ire Diis:* ingentique turba, non virorum modo, ſed etiam fœminarum, conferta tota urbe deorum immortalium templa. Senatus revocatus in curiam, ſupplicationes ob rem egregie geſtam ab L. Æmilio conſule in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hoſtiiſque majoribus ſacrificari juſſit. Naves, quæ in Tiberi paratæ inſtructæque ſtabant, ut ſi rex poſſet reſiſtere, in Macedoniam mitterentur, ſubduci, & in navalibus collocari: ſocios navales dato annuo ſtipendio dimitti, & cum his omnes, qui in conſulis verba juraverant: & quod militum Corcyræ, Brundiſii, ad mare ſuperum, aut in agro Larinati eſſet (omnibus his locis diſpoſitus exercitus fuerat, cum quo, ſi res poſceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta eſt ex ante diem quintum Idus Octob. cum eo die in quinque dies.

Cap. III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva, & P. Decius, nunciarunt, exercitum Illyriorum cæſum: Gentium regem captum in ditione populi Romani & Illyricum eſſe. Ob eas res geſtas ductu auſpicioque L. Anicii prætoris ſenatus in triduum ſupplicationes decrevit; ut Latinæ edictæ à conſule ſunt in ante quartum & tertium & pridie Idus Novembr. Tradidere quidam, legatos Rhodios nondum miſſos, poſt victoriam nunciatam, velut ad ludibrium ſtolidæ ſuperbiæ, in ſenatum vocatos eſſe. Ibi Ageſipolim principem eorum ita locutum: *Miſſos eſſe legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Perſea faciendam: quod id bellum grave atque incommodum Græciæ omni, ſumptuoſum ac damnoſum ipſis Romanis eſſet. Fortunam perbene feciſſe, quando finito aliter bello, gratulandi ſibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dediſſet.* Hæc ab Rhodio dicta. Reſponſum ab ſenatu eſſe; *Rhodios nec utilitatum Græciæ, neque cura impenſarum populi Romani, ſed pro Perſeo legationem eam miſiſſe. Nam ſi ea fuiſſet cura, quæ ſimularetur, tum mittendos legatos fuiſſe, quum Perſeus in Theſſalia exercitu indu-*

mam ſeſtertii decies in ærarium retulit. Paulus Æmilius conſul quum caſtra, ut ſupra dictum eſt, ad Siras terræ Odomanticæ haberet, quum literas ab rege Perſeo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipſe illacrimaſſe dicitur ſorti humanæ: quod qui paulo ante non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyrioſque oppugnaſſet, Baſtarnarum exciviſſet auxilia; is tum amiſſo exercitu, extorris regno, in parvam inſulam compulſus, ſupplex, fani religione, non viribus ſuis tutus eſſet. Sed poſtquam *Regem Perſea conſuli Paullo ſalutem*, legit; miſerationem omnem ſtultitia ignorantis fortunam ſuam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiæ preces erant, tamen ſine reſponſo ac ſine literis ea legatio dimiſſa eſt. Senſit Perſeus, cujus nominis obliviſcendum victo eſſet: itaque alteræ literæ cum privati nominis titulo miſſæ, & petiere, & impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de ſtatu & conditione ſuæ fortunæ poſſet. Miſſi ſunt tres legati, P. Lentulus, A. Poſtumius Albinus, A. Antonius. nihil ea legatione perfectum eſt, Perſeo regium nomen omni vi amplectente; Paullo, ut ſe ſuaque omnia in fidem & clementiam populi Romani permitteret, contendente.

Cap. V. Dum hæc aguntur, claſſis Cn. Octavii Samothracam eſt appulſa. Is quoque præſenti admoto terrore, modo minis, modo ſpe perlicere, ut ſe traderet quum conaretur; adjuvit in hoc eum res, ſeu caſu contracta, ſeu conſilio. L. Atilius illuſtris adoleſcens quum in concione eſſe populum Samothracum animum advertiſſet; à magiſtratibus petiit, ut ſibi paucis alloquendi populi poteſtatem facerent. Permiſſo, *Utrum nos, hoſpites Samothraces, vere accepimus, an falſo, ſacram hanc inſulam, & auguſti totam atque inviolati ſoli eſſe?* Quum creditæ ſanctitati aſſentirentur omnes, *Cur igitur* inquit, *pollutam homicida ſanguine regis Eumenis violavit? & quum omnis præfatio ſacrorum eos, quibus non ſint puræ manus, ſacris arceat, vos penetralia veſtra contaminari cruento latronis corpore ſinetis?* Nobilis fa-

Eto; per biennium Græcas urbes, alias obſideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Poſtquam ſuperatos ſaltus transgreſſoſque in Macedoniam Romanos audirent, & incluſum teneri Perſea, tunc Rhodios legationem miſiſſe; non ad ullam aliam rem, quam ad Perſea ex imminenti periculo eripiendum. cum hoc reſponſo legatos dimiſſos.

Cap. IV. Per eoſdem dies & M. Marcellus ex provincia Hiſpania decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri, & argenti ad ſum-

ma erat apud omnes Græciæ civitates, Eumenis regis per Evandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque præterquam quod in poteſtate Romanorum ſeſe inſulamque totam & templum cernebant eſſe, ne immerito quidem ea ſibi exprobrari rati, Theondam, qui ſummus magiſtratus apud eos erat (regem ipſi appellant) ad Perſea mittunt, qui nunciaret, *Argui cædis Evandrum Cretenſem. eſſe autem judicia apud ſeſe more majorum comparata, de iis, qui inceſtas manus intuliſſe intra terminos ſacratos templi dicantur. Si confideret Evan-*

Evander, innoxium ſe rei capitalis argui, veniret ad cauſſam dicendam: ſi committere ſe judicio non auderet, liberaret religione templum: ac ſibimet ipſe conſuleret. Perſeus evocato Evandro, *judicium ſubeundi nullo pacto auctor eſſe: nec cauſſa, nec gratia parem fore.* Suberat & ille metus, ne damnatus auctorem ſe nefandi facinoris protraheret. reliqui quid eſſet, niſi ut fortiter moriatur? Nihil palam abnuere Evander: ſed quum, veneno ſe malle mori, quam ferro, dixiſſet; occulte fugam parabat. quod quum renunciatum regi eſſet, metuens, ne tamquam à ſe ſubtracto pœnæ reo iram Samothracum in ſe converteret; interfici Evandrum juſſit. Qua perpetrata temere cæde, ſubiit extemplo animum, in ſe nimirum receptam labem, quæ Evandri fuiſſet: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab ſe Samothracæ Evandrum occiſum. ita duo ſanctiſſima in terris templa ſe uno auctore ſanguine humano violata. Hujus rei crimen, corrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renunciaret populo Evandrum ſibiipſum mortem conſciviſſe.

Cap. VI. Cæterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipſo per tot caſus expertum, proditumque quia non prodiderat, omnium ab ſe abalienavit animos. Pro ſe quiſque tranſire ad Romanos: fugæque conſilium capere ſolum prope relictum coëgerunt: Oroandemque Cretenſem, cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut ſe ſublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium eſt portus in promontorio quodam Samothracæ; ibi lembus ſtabat. Sub occaſum ſolis deferuntur, quæ ad uſum neceſſaria erant: defertur & pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipſe nocte media, cum tribus conſciis fugæ, per poſticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde maceriam ægre tranſgreſſus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum, dum pecunia deferre-

donia reliquiſſent. Ad hanc vocem tranſitio omnium facta eſt, nominaque dabant ad C. Poſtumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Theſſalonicenſis Octavio tradidit: nec quiſquam, præter Philippum, maximum natu è filiis, cum rege relictus. Tum ſeſe filiumque Octavio tradidit; fortunam Deoſque, quorum in templo erant, nulla ope ſupplicem juvantes, accuſans. in prætoriam navem imponi juſſus: eodem & pecunia, quæ ſuperfuit, delata eſt: extemploque claſſis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in caſtra ad conſulem miſit; præmiſſis literis, ut in poteſtate eum eſſe & adduci ſciret.

Cap. VII. Secundam eam Paullus, ſicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio. & conſilio advocato, literas prætoris quum recitaſſet, Q. Ælium Tuberonem obviam regi miſit: cæteros manere in prætorio frequentes juſſit. Non alias ad ullum ſpectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus, in caſtra Romana adductus erat: præterquam quod nec ſua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque acceſſio Punici belli fuerat, ſicut Gentius Macedonici. Perſeus caput belli erat: nec ipſius tantum patris avique, quos ſanguine ac genere contingebat, fama, conſpectum eum efficiebat: ſed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander. qui ſummum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus illo Perſeus ingreſſus eſt caſtra; nullo ſuorum alio comite, qui ſocius calamitatis miſerabiliorem eum faceret. progredi præ turba occurrentium ad ſpectaculum non poterat, donec conſul lictores miſiſſet; qui ſummovendo iter ad prætorium facerent. Conſurrexit conſul, & juſſis ſedere aliis, progreſſuſque paulum, introeunti regi dextram porrexit, ſummittentemque ſe ad pedes, ſuſtulit: nec attingere genua paſſus, introductum in tabernaculum, adverſus advocatos in conſilium conſidere juſſit.

tur, primis tenebris ſolverat navem, ac per altum Cretam petebat. Poſtquam in portu navis non inventa eſt, vagatus Perſeus aliquamdiu in littore, poſtremo timens lucem jam appropinquantem, in hoſpitium redire non auſus, in latere templi prope angulum obſcurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad miniſterium electi regis: ea cohors perſecuta regem fugientem, ne tum quidem abſcedebat, donec juſſu Cn. Octavii pronunciatum eſt per præconem, *Regios pueros, Macedonaſque alios, qui Samothracæ eſſent, ſi tranſirent ad Romanos, incolumitatem, libertatemque & ſua omnia ſervaturos, quæ aut ſecum haberent, aut in Mace-*

Cap. VIII. Prima percontatio fuit, *qua ſubactus injuria contra populum Romanum bellum tam infeſto animo ſuſcepiſſet, quo ſe regnumque ſuum ad ultimum diſcrimen adduceret?* Quum reſponſum exſpectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rurſum conſul: *Si juvenis regnum accepiſſes, minus equidem mirarer ignoraſſe te, quam gravis aut amicus, aut inimicus eſſet populus Romanus. nunc vero, quum & bello patris tui, quod nobiſcum geſſit, interfuiſſes, & pacis poſtea, quam cum ſumma fide adverſus eum coluimus, meminiſſes; quod conſilium, quorum & vim bello, & fidem in pace expertus eſſes, cum iis tibi bellum eſſe, quam pacem malle?*

Nec Interrogatus, nec accuſatus, quum reſponderet; *Utcumque tamen hæc, ſive errore humano, ſeu caſu ſeu neceſſitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum caſibus, cognita populi Romani clementia, non modo ſpem tibi, ſed prope certam fiduciam ſalutis præbet.* Hæc Græco ſermone Perſeo, Latine deinde ſuis: *Exemplum inſigne cernitis*, inquit, *mutationis rerum humanarum! Vobis hoc præcipue dico juvenes. ideo in ſecundis rebus nihil in quemquam ſuperbe ac violenter conſulere decet, nec præſenti credere fortunæ; quum, quid veſper ferat, incertum ſit. Is demum vir erit, cujus animum nec proſpera flatu ſuo efferet, nec adverſa infringet.* Conſilio dimiſſo, tuendi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die & invitatus ad conſulem Perſeus, & alius omnis ei honos habitus eſt; qui haberi in tali fortuna poterat.

Cap. IX. Exercitus deinde in hiberna dimiſſus eſt: maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes acceperunt. Hic finis belli, quum quadriennium continuum bellatum eſſet, inter Romanos ac Perſea fuit: idemque finis inclyti per Europæ plerumque atque Aſiam omnem regni. Viceſimum ab Carano, qui primus regnavit, Perſea numerabant. Perſeus, Q. Fulvio, L. Manlio conſulibus, regnum accepit, à ſenatu rex eſt appellatus, M. Junio, A. Manlio conſulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obſcura admodum fama uſque ad Philippum Amyntæ filium fuit: inde & per eum creſcere cum cœpiſſet, Europæ ſe tamen finibus continuit; Græciam omnem ac partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde ſe in Aſiam: & tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Perſarum prope immenſo ſpatio imperium fuerat, ſuæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur, peragravit. tum maximum in terris Macedo- Alexandriæ mœnia accederet. Cum præterveherentur Aſiam legati, & Loryma veniſſent, qui portus viginti paulo amplius millia ab Rhodo abeſt, ex adverſo urbi ipſi poſitus; principes Rhodiorum occurrunt (jam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes, *ut Rhodum deveherentur. pertinere id ad famam ſalutemque civitatis, noſcere ipſos omnia, quæ acta eſſent, agerenturque Rhodi, & comperta per ſe, non vulgata fama, Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro ſalute ſociæ urbis paterentur. Poſtquam Rhodum ventum eſt, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quæ ſinguli univerſique eo bello hoſtiliter dixerant, fecerantque, retulit. & vir aſper ingenio, augebat atrocitatem eorum quæ dicerentur, vultu truci & accuſatoria voce: ut quum propriæ ſimultatis nulla cauſſa cum civitate eſſet, ex unius ſenatoris Romani acerbitate, qualis in ſe univerſi ſenatus animus eſſet, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui in pleriſque eorum, quæ commemorata à Popillio eſſent, *Culpam non penes populum, ſed penes paucos concitores vulgi eſſe* dixit. *eos venalem linguam habentes decreta plena regiæ aſſentationis feciſſe: & eas legationes miſiſſe, quarum Rhodios ſemper non minus puderet, quam pœniteret. Quæ omnia, ſi tamen populo foret, in capita noxiorum verſura.* Cum magno aſſenſu auditus eſt, non magis eo quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque quum principes eorum Romanis reſponderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quæ Popillius objecerat, diluere utcumque conati ſunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ objiciendis aſſenſi ſunt. Decretum igitur extemplo, ut qui pro Perſeo adverſus Romanos dixiſſe num regnum nomenque, inde morte Alexandri diſtractum in multa regna; dum ad ſe quiſque opes rapiunt lacerantes viribus; à ſummo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos ſtetit.

Cap. X. Victoriæ Romanæ fama quum pervaſiſſet in Aſiam, Antenor, qui cum claſſe lemborum ad Phanas ſtabat, Caſſandriam inde trajecit. C. Popillius, qui ad Delum præſidio navibus Macedoniam petentibus erat, poſtquam debellatum in Macedonia, & ſtatione ſummotos hoſtium lembos audivit, dimiſſis & ipſe Atticis navibus, ad ſuſceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho poſſet, quam ad quid, aut feciſſe, convincerentur, capitis condemnarentur. Exceſſerunt urbe ſub adventu Romanorum quidam, alii mortem ſibi conſciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiſcuntur. Nec eo ſegnius judicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur, quam perſeverantiam in exſequenda re Decimii lenitas *.

Cap. XI. Quum hæc gererentur, Antiochus, fruſtra tentatis mœnibus Alexandriæ, abſceſſerat: cæteraque Ægypto potitus, relicto Memphi majore Ptolomæo, cui regnum quæri ſuis viribus ſimulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolomæus, dum conterritum obſidionis metu minorem fratrem haberet, poſſe ſe recipi Alexandriæ, & ſorore adjuvante & non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad ſororem, deinde ad fratrem amicoſque ejus non prius deſtitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suſpectum Antiochum effecerat, quod, cætera Ægypto ſibi tradita, Peluſii validum relictum erat præſidium. apparebat clauſtra Ægypti teneri. ut, quum vellet, rurſus exercitum induceret. Bello inteſtino cum fratre cum exitum fore, ut victor feſſus certamine, nequaquam par Antiocho futurus eſſet. Hæc prudenter animadverſa à majore, cum aſſenſit minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: ſoror plurimum adjuvit; non conſilio modo, ſed etiam precibus. Itaque conſentientibus cunctis, pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem adverſante: quæ in bello non per obſidionem modo, ſed etiam poſtquam à mœnibus abſceſſum eſt, quia nihil ex Ægypto ſubvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His quum lætari Antiochum conveniens eſſet, ſi reducendi ejus cauſſa exercitum Ægyptum induxiſſet, quo ſpecioſo titulo ad omnes Aſiæ & Græciæ civitates legationibus recipiendis literiſque dimittendis uſus erat, adeo eſt offenſus, ut multo acrius infeſtiuſque adverſus duos, quam ante adverſus unum, pararet bellum. Cyprum extemplo claſſem miſit: ipſe primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam proceſſit. Circa Rhinocolura Ptolomæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepiſſet, petentibuſque, ut ſuum munus tueretur, & diceret potius quid fieri vellet, quam hoſtis ex ſocio factus vi atque armis ageret; reſpondit; *Non aliter neque claſſem revocaturum, neque exercitum reducturum, niſi ſibi & tota Cypro & Peluſio, agroque, qui circa Peluſiacum oſtium Nili eſſet, cederet:* diemque præſtituit, intra quam de conditionibus peractis

ga quam in manu gerebat, circumſcripſit regem: ac, *Priuſquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde reſponſum, ſenatui quod referam.* Obſtupefactus tam violento imperio, parumper quum hæſitaſſet; *Faciam*, inquit, *quod cenſet ſenatus.* Tum demum Popillius dextram regi, tamquam ſocio atque amico, porrexit. Die deinde finita quum exceſſiſſet Ægypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate ſua inter fratres firmata, inter quos vix dum convenerat, pars Cyprum navigant: & inde, quæ jam vicerat prælio Ægyptias naves, claſſem Antiochi dimittunt. clara ea per genteis legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumque patrium regnum ſtirpi Ptolomæi fuerat. Conſulum ejus anni, ſicut alterius clarius conſulatus inſigni victoria, ita alterius obſcura fama; quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auſpicato templum intravit. vitio diem dictam eſſe augures, quum ad eos relatum eſt, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Sicininam & Papinum ſtativa habuit: deinde circa eadem loca cum ſociis nominis Latini hibernabat. Legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manſerant. & prætores, præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere. eum jus dicere Romæ (nam eam quoque ſortem habebat) inter cives & peregrinos Patres cenſuerant.

Cap. XIII. Ut Popillius, & ea legatio, quæ miſſa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit, controverſias inter reges ſublatas eſſe, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum. Poſt, ipſorum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, *Omni victoria potiorem pacem regi, quæ ſenatui placuiſſet, viſam: eumque haud ſecus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum juſſis paruiſſe.* gratulati deinde victoriam ſunt, ad quam ſumma ope, ſi quid reſponſum acciperet.

Cap. XII. Poſtquam dies data induciis præteriit. * navigantibus oſtio Nili ad Peluſium, per deſerta Arabiæ * ad Memphim incolebant,/ & ab cæteris *Ægyptiis*, partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus deſcendit. Ad Leuſinem tranſgreſſo flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abeſt, legati Romani occurrerunt. quos quum advenientes ſalutaſſet, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius ſcriptum habenteis tradit, atque omnium primum id legere jubet. quibus perlectis, quum ſe conſideraturum adhibitis amicis, quid faciendum ſibi eſſet, dixiſſet; Popillius pro cætera aſperitate animi, vir- imperatum foret, adfuturum regem fuiſſe. Ptolomæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt, *Plus eos ſenatui populoque Romano, quam parentibus ſuis, plus quam Diis immortalibus debere: per quos obſidione miſerrima liberati eſſent: regnum patrium prope amiſſum recepiſſent.* Reſponſum ab ſenatu eſt *Antiochum recte atque ordine feciſſe, quod legatis paruiſſet, gratumque id eſſe ſenatui populoque Romano.* Regibus *Ægypti*, Ptolomæo Cleopatræque, *ſi quid per ſe boni commodique eveniſſet, id magnopere ſenatum lætari: daturumque operam, ut regni ſui maximum ſemper præſidium poſitum eſſe in fide populi Romani ducant.* Munera legatis ut ex inſtituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Literæ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: Perſea regem in poteſtatem conſulis veniſſe. Dimiſſis legatis, diſceptatum inter Piſanos Lunenſeſque legatos: Piſanis querentibus, agro ſe a colonis Romanis pelli: Lunenſibus affirmantibus, eum, de quo agatur, a triumviris agrum ſibi aſſignatum eſſe. Senatus, qui de finibus cognoſcerent ſtatuerentque, quinque viros miſit; Q. Fabium Buteonem, P.Cornelium Blaſionem, Ti.Sempronium Muſcam, L. Nævium Balbum, C.Appuleium Saturninum. Et ab Eumene & ab Attalo, & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Maſgabæ regis Maſaniſſæ filio, Puteolis navem egreſſo, præſto fuit obviam miſſus cum pecunia L. Manlius quæſtor, qui Romam eum publico ſumptu perduceret. Advenienti extemplo ſenatus datus eſt. Is adoleſcens ita locutus eſt, ut, quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, quot pedites equiteſque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater ſuus in Macedoniam miſiſſet. *Sed duas res ei rubori fuiſſe: unam, quod rogaſſet eum per legatos ſenatus, quæ ad bellum opus eſſent, & non imperaſſet: alteram, quod pecuniam ei pro frumento miſiſſet. Maſiniſſam meminiſſe, regnum à populo Romano partum auctumque & multiplicatum habere: uſu regni contentum, ſcire dominium & jus eorum, qui dederint, eſſe. Sumere itaque eoſdem, non ſe rogare æquum eſſe, neque emere ea ex fructibus agri ab ſe dati, quæ ibi proveniant. Id Maſiniſſæ ſatis eſſe & fore, quod populo Romano ſupereſſet. Cum iis mandatis à patre profectum, poſtea conſecutos equites, qui devictam Macedoniam nunciarent, gratulatumque ſenatui, juberent, indicare, tantæ eam rem lætitiæ patri ſuo eſſe, ut Romam venire velit, Jovique optimo maximo in Capitolio ſacrificare, & grates agere: id, niſi moleſtum ſit, ut ei permittatur, ab ſenatu linquere regnum, & Africa excedere: præterquam quod illi inutile eſſet, non eſſe è republica populi Romani, ſenatum cenſere.* Petenti Maſgabæ, ut Hanno Hamilcaris filius * obſes in locum exigeret. Munera ex ſenatuſconſulto emere regulo quæſtor juſſus ex centum pondo argenti, & proſequi eum Puteolos, omnemque ſumptum, quoad in Italia eſſet, præbere, & duas naves conducere, quibus ipſe comiteſque regis in Africam deveherentur: & comitibus omnibus liberis ſerviſque veſtimenta data. Haud ita multo poſt de altero Maſiniſſæ filio Miſagene literæ allatæ ſunt, miſſum eum ab L. Paullo poſt devictum Perſea in Africam cum equitibus ſuis; navigantem diſperſa claſſe in Hadriatico mari Brundiſium tribus navibus ægrum delatum. Ad eum cum iiſdem muneribus, quæ data Romæ fratri ejus erant, L. Stertinius quæſtor Brundiſium miſſus: juſſuſque curare, ut ædes hoſpi

* * *

Cap. XV. In quatuor urbanas tribus deſcripti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni major ex Senatuſconſulto eſſet. Eos, ubi proximo luſtro cenſi eſſent, cenſeri juſſerunt: & eos, qui præſidium prædiave ruſtica pluris ſeſtertium triginta millium haberent, cenſendi jus factum eſt. Hoc quum ita ſervatum eſſet, negabat Claudius *ſuffragii lationem injuſſu populi cenſorem cuiquam homini, nedum ordini univerſo adimere poſſe. Neque enim ſi tribu movere poſſet, quod ſit nihil aliud, quam mutare jubere tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus emovere poſſe: id eſt, civitatem libertatemque eripere, non ubi cenſeatur finire, ſed cenſu excludere.* Hæc inter ipſos diſceptata: poſtremo eo deſcenſum eſt, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis ſortirentur, in quam omnes, qui ſervitutem ſerviſſent, conjicerent. Eſquilinæ ſors exiit: in ea T. Gracchus pronunciavit, libertinos omnes cenſeri placere. Magno ea res honori *petere.*

Cap. XIV. Reſponſum regulo eſt: *Facere patrem ejus Maſiniſſam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico, forti fidelique opera adjutum, & illum favente populo Romano regnum adeptum: æquitate ſua poſtea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero populi Romani lætari eum regem mirum non eſſe, qui ſortem omnem fortunæ regnique ſui cum Romanis immiſcuiſſet. Grates Diis pro populi Romani victoria apud ſuos penates ageret, Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque ſatis ſuo ac patris nomine eſſe. Ipſum re-*

cenſoribus apud ſenatum fuit. gratiæ actæ & Sempronio, qui in bene cœpto perſeveraſſet: & Claudio, qui non impediſſet. Plures quam à ſuperioribus, & ſenatu emoti ſunt, & equos vendere juſſi. omnes iidem ab utroque & tribu remoti, & ærarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex inſtituto ad ſarta tecta exigenda, & ad opera, quæ locaſſent, probanda, anni & bimenſis tempus prorogaretur; Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in ſenatum, interceſſit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicavit, quinquennio poſtquam vovit. Flamen Martialis inauguratus eſt eo anno L. Poſtumius Albinus.

Cap. XVI. Q. Ælio, M. Junio conſulibus, de provinciis referentibus, cenſuere patres duas provincias Hiſpaniam rurſus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumque eoſdem, L. Paullum & L. Anicium, obtinere, donec de ſententia legatorum, & res bello turbatas, & ſtatum alium ejus regni formando compoſuiſſent. Conſulibus Piſæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, & equitum quadringentenis. Prætorum ſortes fuere, Q. Caſſii urbana, Manii Juvencii Thalnæ inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hiſpania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat. nequiit ire in provinciam; ad res capitales quærendas, ex ſenatuſconſulto retentus. De prodigiis deinde nunciatis ſenatus eſt conſultus. Ædes Deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat: & in oppido Minervio duæ portæ & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat: & Lanuvii fax in cœlo viſa erat. Et Calatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nunciabat, è foco ſuo ſanguinem per triduum & duas noctes manaſſe. Ob id maxime decemviri libros adire juſſi, ſupplicationem in diem unum populo edixerunt. & quinquaginta capris in foro ſacrificarunt: & aliorum prodigiorum cauſſa diem alterum ſupplicatio circa omnia pulvinaria fuit, & hoſtiis majoribus ſacrificatum eſt, & urbs luſtrata. Inde, quod ad honorem Deum immortalium pertineret, decrevit ſenatus, *Ut quoniam perduelles ſuperati, Perſeus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in poteſtate populi Romani eſſent; ut, quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio Conſulibus, ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria eſſent; tanta Q. Caſſius & M. Juvencius prætores curarent danda.*

Cap. XVII. Legatos deinde, quorum de ſententia Impp. L. Paullus, L. Anicius, componerent res, decreverunt: decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam ſunt hi nominati, A. Poſtumius Luſcus, C. Claudius, ambo cenſorii: C. Licinius Craſſus, collega in conſulatu nominatus erat, in Galliam oporteret; primo quoque tempore provincias aut compararent inter ſe aut ſortirentur. ſortiti ſunt. M. Junio Piſæ obvenerunt (quem prius quam in provinciam iret, legationes quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in ſenatum placuit) Q. Ælio Gallia. Cæterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de conſilio ſperari poſſet, imperatores nihil indignum nec clementia nec gravitate populi Romani decreturos eſſe; tamen in ſenatu quoque agitata eſt ſumma conſiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores poſſent.

Cap. XVIII. *Omnium primum, liberos eſſe placebat Macedonas atque Illyrios; ut omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non liberis ſervitutem, ſed contra ſervientibus libertatem afferre. ut & in libertate gentes quæ eſſent, tutam eam ſibi perpetuamque ſub tutela populi Romani eſſe: & quæ ſub regibus viverent, & in præſens tempus mitiores eos juſtioreſque reſpectu populi Romani habere ſe; & ſi quando bellum cum populo Romano regibus fuiſſet ſuis, exitum ejus victoriam Romanis, ſibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationeſque prædiorum ruſticorum tolli placebat. nam neque ſine publicano exerceri poſſe: & ubi publicanus eſt, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem ſociis nullam eſſe. Ne ipſos quidem Macedonas idem exercere poſſe. ubi in medio præda adminiſtrantibus eſſet, ibi nunquam cauſſas ſeditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis eſſet, ne improbum vulgus, à ſenatu aliquando libertatem ſalubri moderatione datam, ad licentiam peſtilentem traheret. In quatuor regiones deſcribi Macedoniam, ut ſuum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quam quod regibus ferre ſoliti erant, populo Romano pendere.* Similia his & in Illyricum mandata. cætera ipſis imperatoribus legatiſque relicta, in quibus præſens tractatio rerum certiora ſubjectura erat conſilia.

Cap. XIX. Inter multas regum

Paulli, tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His conſularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Junium, C. Antiſtium Labeonem, T. Numiſium Tarquinienſem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus conſularis, C. Cicereius, & Cn. Bæbius Tamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis prætor fuerat) P. Terentius Tuſciveicanus, P. Manlius. Moniti deinde conſules à Patribus, ut, quoniam alterum ex his ſuccedere C. Licinio, qui legatus

gentiumque & populorum legationes Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in ſe omnium oculos, animoſque: exceptus enim eſt ab his qui ſimul eo bello militaverunt, haud paulo benignius quam ſi ipſe rex Eumenes veniſſet. Adduxerant eum duæ in ſpeciem honeſtæ res: una, gratulatio, conveniens in ea victoria quam ipſe adjuviſſet: altera, querimonia Gallici tumultus, Advertæque gladiis regnum in dubium adductum eſſe. Suberat & ſecreta ſpes honorum præmiorumque ab ſenatu, quæ vix ſalva pietate ejus contingere poterant.

erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui ſpe cupiditatem ejus elicerent: *Eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ eſſe, tamquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Perſi fido ſocio. Itaque vix ſtatui poſſe, utrum quæ pro ſe, an quæ contra fratrem petiturus eſſet, ab ſenatu magis impetrabilia forent: adeo univerſos omnia & huic tribuere & illi vero negare.* Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum ſpes ſpopondiſſet, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus geſtienti ſecundis rebus impoſuiſſet. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipſum a non ſecuro Eumene Romam miſſus, ſpeculator rerum quæ à fratre agerentur, monitorque fidus ſi decedi fide vidiſſet. Is ad occupatas jam aures ſollicitatumque jam animum quum veniſſet, aggreſſus tempeſtivis temporibus rem prope prolapſam reſtituit: *aliis alia regna creviſſe rebus*, dicendo: *regnum eorum novum, nullis vetuſtis fundatum opibus, fraterna ſtare concordia: quod unus nomen regium & præcipuum capitis inſigne gerat: omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo ſolum quia tantas præſentes ejus opes cernat, ſed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis eſſet, nullam ſtirpem liberum habentis*: (nec dum enim agnoverat eum, qui poſtea regnavit.) *Quid attineret vim afferre rei ſua ſponte mox ad eum adventuræ? Acceſſiſſe etiam novam tempeſtatem regno tumultus Gallici, cui vix conſenſu & concordia regum reſiſti queat. Si vero ad externum bellum domeſtica ſeditio adjiciatur; ſiſti non poſſe: nec aliud eum quam ne frater in regno moriatur, ſibiipſi ſpem propinquam regni erepturum. Si utraque glorioſa res eſſet; & ſervaſſe fratri regnum, & eripuiſſe: ſervati tamen regni, laudaturos, ſi fidem ad ultimum fratri præſtitiſſet.*

Cap. XX. Hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in ſenatum, gratulatus victoriam; & ſua merita eo bello fratriſque, ſi qua erant, & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, expoſuit. Petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilate editis mandatis, Ænum ſibi & Maroneam petiit. Ita deſtituta eorum ſpe, qui fratre accuſato partitionem regni petiturum crediderant, curia exceſſit. Ut raro alias quiſquam rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium aſſenſu, eſt auditus; omnibus honoribus muneribuſque, & præſens eſt cultus, & proficiſcentem proſecuti ſunt. Inter multas Aſiæ Græciæque legationes, Rhodiorum maxime legagari civitatem converterunt. nam quum primo in veſte candida viſi eſſent, quod gratulanteis decebat, &, ſi ſordidam veſtem habuiſſent, lugentium Perſei caſum præbere ſpeciem poterant: poſtquam conſulti ab M. Junio conſule Patres, ſtantibus in comitio legatis, an locum, lautia, ſenatumque darent, nullum hoſpitale jus in jis ſervandum cenſuerunt; egreſſus è curia conſul, quum Rhodii, gratulatum ſe de victoria purgatumque civitatis crimina dicentes veniſſe, petiſſent ut ſenatus ſibi daretur; pronunciat: *Sociis & amicis, & alia comiter atque hoſpitaliter præſtare Romanos, & ſenatum dare conſueſſe: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum ſociorum numero habendi ſint.* His auditis, proſtraverunt ſe omnes humi, conſulemque & cunctos qui aderant, orantes, ne nova falſaque crimina plus obeſſe Rhodiis æquum cenſerent, quam antiqua merita, quorum ipſi teſtes eſſent. Extemplo, veſte ſordida ſumpta, domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant, orantes, ut prius cognoſcerent cauſſam, quam condemna-

quæ juncta pietati ſit, potiorem laudem fuiſſe. Sed enim vero quum deteſtabilis altera res & proxima parricidio ſit, quid ad deliberationem dubii ſupereſſe? Utrum enim partem regni petiturum eſſe, an totum erepturum? ſi partem; ambo infirmos diſtractis viribus, & omnibus injuriis obnoxios fore: ſi totum, privatumne ergo majorem fratrem, an exulem illa ætate illa corporis infirmitate; an ultimum mori juſſurum? Egregium enim (ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur) Perſei exitum videri, qui ex fraterna cæde raptum diadema, in templo Samothracum, velut præſentibus Diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hoſtis proſtratus poſuerit. Eos ipſos, qui non illi amici, ſed Eumeni infeſti, ſtimulent eum, pietatem conſtantiamque

rentur.

Cap. XXI. M. Juvencius Thalna prætor, cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, populum adverſus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, *Ut Rhodiis bellum indiceretur: & ex magiſtratibus ejus anni deligerent, qui ad id bellum cum claſſe mitteretur:* ſe cum ſperans futurum eſſe. Huic actioni M. Antonius & M. Pomponius tribuni plebis adverſabantur. Sed & prætor novo maloque exemplo rem ingreſſus erat, quod ante non conſulto ſenatu, non conſulibus certioribus factis, de ſua unius ſententia rogationem ferret, *Vellent juberentne Rhodiis bellum indici:* quum antea ſemper prius ſenatus de bello conſultus eſſet, deinde ad populum latum; & tribuni plebis: quum ita traditum.

rum eſſet, ne quis prius intercederet legi, quam privatis ſuadendi diſſuadendique legem poteſtas facta eſſet, eoque perſæpe eveniſſet, ut qui non profeſſi eſſent ſe interceſſuros, animadverſis vitiis legis ex ratione diſſuadentium, intercederent: & qui ad intercedendum veniſſent, deſiſterent, victi auctoritatibus ſuadentium legem. Tum inter prætorem tribunoſque omnia intempeſtive agendi certamen erat. Tribuni feſtinationem prætoris ante tempus intercedendo in adventum imperatoris

* * * *

* * *

Cap. XXII. *peccaverimuſne adhuc dubium eſt, pœnas, ignominias omnes jam patimur. Antea Carthaginienſibus victis, Philippo, Antiocho ſuperatis, quum Romam veniſſemus, ex publico hoſpitio in curiam gratulatum vobis, Patres conſcripti, ex curia in Capitolium ad Deos veſtros dona ferentes veniebamus: nunc ex ſordido diverſorio vix mercede recepti, ac prope hoſtium more, extra urbem manere juſſi, in hoc ſqualore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia atque Caria, quos præmiis atque honoribus ampliſſimis donaſtis. Et Macedonas Illyrioſque liberos eſſe (ut audimus) jubetis, quum ſervierint antequam vobiſcum bellarent (nec cujuſquam fortunæ invidemus, imo agnoſcimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hoſtes ex ſociis facturi eſtis? Certe quidem vos eſtis Romani, qui ideo felicia bella veſtra eſſe, quia juſta ſint, præ vobis fertis, nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non ſine cauſſa ſuſcipiatis, gloriamini. Meſſana in Sicilia oppugnata, Carthaginienſes; Athenæ oppugnatæ, & Græcia in ſervitutem petita, & adjutus Annibal pecunia, auxiliis, Philippum hoſtem fecerunt. Antiochus ipſe ultro ab Ætolis hoſtibus veſtris accerſitus, ex Aſia claſſe in Græciam trajecit; Demetriade & Chalcide, & ſaltu Thermopylarum occupato, de poſſeſſione imperii vos dejicere conatus.*

vare, & quam impigre capeſſere bella, C. Livium, L. Æmilium Regillum interrogate, qui claſſibus veſtris in Aſia præfuerunt. Nunquam veſtræ naves pugnavere ſine nobis. noſtra claſſe pugnavimus ſemel ad Samum, iterum in Pamphylia adverſus Annibalem imperatorem: quæ victoria nobis eo glorioſior eſt, quod, quum ad Samum magnam partem navium adverſa pugna & egregiam juventutem amiſiſſemus, ne tanta quidem clade territi, iterum auſi ſumus regiæ claſſi ex Syria venienti obviam ire. Hæc non gloriandi cauſſa retuli (neque enim ea nunc noſtra eſt fortuna) ſed ut admonerem, quemadmodum adjuvare ſocios ſolerent Rhodii.

Cap. XXIII. *Præmia Philippo & Antiocho devictis ampliſſima accepimus à vobis. Si quæ veſtra nunc eſt fortuna, Deum benignitate & virtute veſtra, ea Perſei fuiſſet, & præmia petitum ad victorem regem veniſſemus in Macedoniam; quid tandem diceremus? Pecuniane à nobis adjutum, an frumento? auxiliis terreſtribus, an navalibus? quod præſidium tenuiſſe nos? ubi pugnaſſe, aut ſub illius ducibus, aut per nos ipſos? Si quæreret, ubi miles noſter, ubi navis intra præſidia ſua fuiſſet, quid reſponderemus? Cauſſam fortaſſe diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo conſecuti ſumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus; ab altera etiam crimen & periculum eſſet. Quanquam Perſeus vere objiceret, id quod vos non poteſtis, Patres Conſcripti, nos principio belli miſiſſe ad vos legatos, qui pollicerentur vobis quæ ad bellum opus eſſent: navalibus armis, juventute noſtra, ſicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. ne præſtaremus, per vos ſtetit, qui de quacunque cauſſa tum aſpernati noſtra auxilia eſtis. Neque fecimus igitur quicquam tamquam hoſtes, neque bonorum ſociorum defuimus officio, ſed à vobis prohibiti præſtare fuimus. Quid igitur? nihil ne factum neque dictum eſt in civitate veſtra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offendere-*

Cum Perſeo, ſocii veſtri oppugnati, alii interfecti reguli principeſque gentium aut populorum, cauſſa belli vobis fuere. Quem tandem titulum noſtra calamitas habitura eſt, ſi perituri ſumus? Nondum ſegrego civitatis cauſſam à Polyarato & Dinone civibus noſtris, & iis quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii æque noxii eſſemus, quod noſtrum in hoc bello crimen eſſet? Perſei partibus favimus: & quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adverſus reges, ſic nunc pro rege adverſus vos ſtetimus. Quemadmodum ſoleamus ſocios ju-

tur populus Romanus? Hinc jam non, quod factum eſt, defenſurus ſum: non adeo inſanio: ſed publicam cauſſam à privatorum culpa ſegregaturus. Nulla enim eſt civitas, quæ non & improbos cives aliquando, & imperitam multitudinem ſemper habeat. Etiam apud vos fuiſſe audivi, qui aſſentando multitudini graſſarentur: & ſeceſſiſſe aliquando à vobis plebem, nec in poteſtate veſtra rempublicam fuiſſe. Si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quiſquam poteſt aliquos fuiſſe apud nos, qui regis amicitiam petentes plebem noſtram conſiliis de-

pravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio ceſſaremus. Non præteribo id quod graviſſimum eſt in hoc bello crimen civitatis noſtræ. Legatos eodem tempore & ad vos & ad Perſea de pace miſimus: quod infelix conſilium furioſus (ut poſtea audivimus) orator, ſtultiſſimum fecit: quem ſic locutum conſtat, tamquam C. Popilius legatus Romanus, quem ad ſummovendos à bello Antiochum & Ptolomæum reges miſiſtis, loqueretur. Sed tamen ea ſive ſuperbia ſive ſtultitia appellanda eſt, eadem quæ apud vos, & apud Perſea fuit. Tam civitatum quam ſingulorum hominum mores ſunt: gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in Venerem proniores aliæ ſunt. Athenienſium populum fama eſt celerem & ſupra vires audacem eſſe ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea quibus fidit ingredientem. Non negaverim & totam Aſiæ regionem inaniora parere ingenia, & noſtrorum tumidiorem ſermonem eſſe, quod excellere inter finitimas civitates videamur: & idipſum non tam viribus noſtris, quam veſtris honoribus ac judiciis. Satis quidem & tunc in præſentia caſtigata illa legatio erat, cum tam triſti reſponſo veſtro dimiſſa. ſi tum parum ignominia penſum eſt, hæc certe tam miſerabilis ac ſupplex legatio, etiam inſolentioris quam illa fuit legationis ſatis magnum piaculum eſſet. Superbiam, verborum præſertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; utique ſi inferioris adverſus ſuperiorem eſt: capitali pœna nemo unquam dignam judicavit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audivi-

nos, qui partium veſtrarum fuimus, regis fautores ſalvi ſint: illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non eſtis vos illis infeſtiores quam civitas ipſa, & hoc qui ſciebant. plerique eorum aut profugerunt aut mortem ſibi conſciverunt. alii damnati à nobis, in poteſtate veſtra erunt, Patres Conſcripti. Cæteri Rhodii, ſicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem ſumus. Priorum noſtrorum benefactorum cumulus, hoc quod nunc ceſſatum in officio eſt, expleat. Cum tribus regibus geſſiſtis bella per hos annos, ne plus obſit nobis quod uno bello ceſſavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Perſea, tamquam tres ſententias ponite. duæ nos abſolvunt: una dubia eſt ut gravior ſit. Illi de nobis ſi judicarent, damnati eſſemus. vos judicate, Patres Conſcripti, ſit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres Conſcripti, quod inferre poteſtis, gerere non poteſtis; quum nemo Rhodiorum arma adverſus vos laturus ſit. Si perſeverabitis in ira, tempus a vobis petemus quo hanc funeſtam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum, fœminarum eſt, cum omni pecunia noſtra naves conſcendemus; ac, relictis penatibus publicis privatiſque, Romam veniemus: & omni auro & argento, quicquid publici, quicquid privati eſt, in comitio, in veſtibulo curiæ veſtræ cumulato, corpora noſtra conjugumque ac liberorum veſtræ poteſtati permittemus; hic paſſuri quodcunque patiendum erit. procul ab oculis noſtris urbs noſtra diripiatur, incendatur. Hoſtes Rhodios eſſe, Romani judicare poſſunt: eſt tamen & noſtrum aliquod de nobis judicium, quo nun-

mus.

Cap. XXIV. *Quid igitur ſuperat quod purgemus, ſi nec factum hoſtile ullum noſtrum eſt, & verba tumidiora legati offenſionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis noſtræ tacite velut litem æſtimari, veſtris inter vos ſermonibus audio, Patres Conſcripti; faviſſe nos regi, & illum vincere maluiſſe: ideo bello perſequendos eſſe credunt. Alii veſtrum, voluiſſe quidem nos hoc, non tamen ob id bello perſequendos eſſe: neque moribus neque legibus illius civitatis ita comparatum eſſe, ut, ſi quis vellet inimicum perire, ſi nihil fecerit quod id fiat, capitis damnetur. His, qui nos pœna, non crimine liberant, gratiam quidem habemus: ipſi nobis hanc dicimus legem; ſi omnes voluimus quod arguimur; non diſtinguimus voluntatem ā facto: omnes plectamur. Si alii principum noſtrorum vobis, alii regi faverunt, non poſtulo ut propter quam judicabimus nos veſtros hoſtes: nec quicquam hoſtile, etiam ſi omnia patiemur, faciemus.*

Cap. XXV. Secundum talem orationem universi rurſus prociderunt, ramoſque oleæ ſupplices jactantes, tandem excitati curia exceſſerunt. tunc ſententiæ interrogari cœptæ. Infeſtiſſimi Rhodiis erant, qui conſules prætoreſve aut legati geſſerant in Macedonia bellum. plurimum cauſam eorum adjuvit M. Porcius Cato; qui aſper ingenio, tum lenem mitemque ſenatorem egit. Non inferam ſimulacrum viri copioſi, quæ dixerit referendo: ipſius oratio ſcripta extat, Originum quinto libro incluſa. Rhodiis reſponſum ita redditum eſt, *ut nec hoſtes fierent, nec ſocii permanerent.* Philocrates & Aſtymedes principes legationis erant. *Partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationem placuit, partem cum Aſtymede Romæ ſubſiſtere, ut quæ agerentur ſciret, certioreſque* *ſuos faceret.* In præſentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque juſſerunt præfectos. Hæc Rhodum nunciata, quæ per ſe triſtia fuiſſent: quia majoris mali levatus erat timor, quum bellum timuiſſent; in gaudium renunciata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theodotum præfectum claſſis in eam legationem miſerunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re ſcitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod, niſi imperrarent, major repulſis ignominia eſſet. Præfecti claſſis id unius erat jus, ut agere de ea re ſine rogatione ulla perlata poſſet. nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut ſociali fœdere ſe cum Románis non illigarent: ob nullam aliam cauſſam, quam ne ſpem regibus abſcinderent auxilii ſui, ſi cui opus eſſet, neu ſibi ipſis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda ſocietas videbatur; non quæ tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebant quemquam præter Romanos) ſed quæ ipſis Romanis minus ſuſpectos. Sub idem fere tempus & Caunii deſcivere ab his; & Mylaſſenſes Euromenſium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non ſentirent, ſi Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent, cætera aut ſe ipſa per defectionem liberarent, aut à finitimis occuparentur, includi ſe inſulæ parvæ, & ſterilis agri littoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis populum poſſet. miſſa igitur juventute propere & Caunios, quanquam Cybiratarum aſciverant auxilia, coegerunt imperio parere; & Mylaſſenſes Alabandenoſque, qui, Euromenſium provincia adempta, ad ipſos conjuncto exercitu venerunt, circa Or-

nem, ut mortem ſervituti præponerent, hortantes. Nemo adverſus præpotentes viros hiſcere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis & ipſe adoleſcens, quum major à Romanis metus timorem à principibus ſuis viciſſet; *Quæ vos rabies*, inquit, *agitat, qui duorum hominum noxæ civitatis acceſſionem facitis? Equidem pro patria qui letum oppetiſſent, ſæpe fando audivi: qui patriam pro ſe perire æquum cenſerent, hi primi inventi ſunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Hæc dicentem quum multitudo ſequeretur, Antinous & Theodotus in primam ſtationem hoſtium irruperunt, atque ibi offerentes ſe ipſi vulneribus interfecti. urbs dedita eſt Romanis. Simili pertinacia Cephali principis clauſum Tecmonem, ipſo interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum, oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diviſiſque in hiberna copiis per opportunas urbes, regreſſus ipſe in Illyricum, Scodræ, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronunciavit de ſententia conſilii: *Senatum populumque Romanum Illyrios eſſe liberos jubere. præſidia ex omnibus oppidis, arcibus & caſtellis ſeſe deducturum. Non ſolum liberos, ſed etiam immunes fore Iſſenſes & Taulantios, Daſſaretiorum Piruſtas, Rizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defeciſſent. Darſeis quoque immunitatem dare; quod relicto Caravantio cum armis ad Romanos tranſiſſent. Scodrenſibus, & Daſſarenſibus, & Selepitanis, cæteriſque Illyriis, vectigal dimidium ejus quod regi pendiſſent.* Inde in tres partes Illyricum diviſit.

tholiam acie vicerunt.

Cap. XXVI. Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur; interim in Illyrico L. Anicius, rege Gentio, ſicut ante dictum eſt, in poteſtatem redacto, Scodræ, quæ regia fuerat, præſidio impoſito Gabinium præfecit, Rhizoni & Olzinio urbibus opportunis C. Licinium. Præpoſitis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum eſt profectus. ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum inſulis obviam effuſa. hic præſidio impoſito in Moloſſidem tranſgreſſus: cujus omnibus oppidis præter Paſſaronem & Tecmonem, & Phylacen, & Horreum, receptis, primum ad Paſſaronem ducit. Antinous & Theodotus principes ejus civitatis erant; inſignes & favore Perſei, & odio adverſus Romanos: iidem univerſæ genti auctores deſciſcendi ab Romanis. Hi conſcientia privatæ noxæ, quia ipſis nulla ſpes veniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur, clauſerunt portas: multitudi-unam eam fecit quæ ſupra dicta eſt, alteram Labeatas omnes, tertiam Agravonitas & Rizonitas, & Olciniatas, accolaſque eorum. hac formula dicta in Illyrico; ipſe in Epiri Paſſaronem in hiberna rediit.

Cap. XXVII. Dum hæc in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium jam ab Roma regreſſum, ad Æginium & Agaſſas diripiendas mittit: Agaſſas, quod quum Marcio conſuli tradidiſſent urbem, petita ultro ſocietate Romana, defecerant rurſus ad Perſea: Æginienſium novum crimen erat. famæ de victoria Romanorum fidem non habentes, in quoſdam militum urbem ingreſſos hoſtiliter ſævierant. Ad Æniorum quoque hoſtiliter urbem diripiendam L. Poſtumium miſit, quod pertinacius quam finitimæ civitates in armis fuerant. Autumni fere tempus erat, cujus temporis initio circumeundam Græciam, viſendaque quæ nobilitata fama magis auribus accepta ſunt, quam oculis noſcuntur, ut ſtatuit; præpoſito caſtris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre: per Theſſaliam Delphos petit, inclitum oraculum, ubi ſacrificio Apollini facto, inchoatas in veſtibulo columnas, quibus impoſituri ſtatuas regis Perſei fuerant, ſuis ſtatuis victor deſtinavit. Lebadiæ quoque templum Jovis Trophonii adiit. ibi quum vidiſſet os ſpecus, per quod oraculo utentes ſciſcitatum Deos deſcendunt; ſacrificio Jovi Hercynnæque facto, quorum ibi templum eſt, Chalcidem ad ſpectaculum Euripi, * ævoque ante Inſulæ ponte continenti junctæ deſcendit. A Chalcide Aulidem trajicit, trium millium ſpácio diſtantem, portum inclitum ſtatione quondam mille navium Agamemnoniæ claſſis: Dianæque templum, ubi navibus curſum ad Trojam, filia victima aris admota, rex ille regum periit. Inde Oropum Atticæ ventum eſt; ubi pro Deo vates Amphilochus colitur: templumque vetuſtum eſt fontibus riviſque circa amœnum. Athenas inde, plenas quidem & ipſas vetuſtate famæ, multa tamen viſenda habentes · arcem, portus, muros Piræeum urbi jungentes, navalia magnorum imperatorum, ſimulacra Deorum hominumque, omni genere & materiæ & artium inſignia.

Cap. XXVIII. Sacrificio Minervæ præſidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. urbs erat tunc præclara ante exſcidium, arx quoque & Iſthmus, præbuere ſpectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, ſcatens fontibus: Iſthmus, duo maria ab occaſu & ortu ſolis finitima, arctis faucibus dirimens. *Sicyonem* inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, ſed inclytam Æſculapii nobili templo: quod quinque millibus paſſuum ab urbe diſtans, nunc veſtigiis revulſorum donorum, tum donis dives erat, quæ remediorum ſalutarium ægri mercedem ſacraverant Deo. In-

ab Lyciſco & Tiſippo circumſeſſo ſenatu per milites Romanos, miſſos à Bæbio præſide, interfectos; alios in exilium actos eſſe: bonaque eorum qui interfecti eſſent, & exulum, poſſidere qui arguebant. Juſſis Amphipolim adeſſe, ipſe convento Cn. Octavio Demetriade, poſtquam fama accidit trajeciſſe jam mare decem legatos, omnibus aliis omiſſis Apolloniam ad eos pergit. quo quum Perſeus obviam Amphipoli nimis ſoluta cuſtodia proceſſiſſet (id diei iter eſt) ipſum quidem benigne allocutus eſt: cæterum, poſtquam in caſtra ad Amphipolim venit, graviter increpuiſſe traditur C.Sulpicium: primum quod Perſea tam procul à ſe vagari per provinciam paſſus eſſet: deinde quod adeo indulſiſſet militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula ſua pateretur. referrique tegulas & reſarciri tecta, ſicut fuerant, Juſſit. Et Perſea quidem cum majore filio Philippo, traditos A. Poſtumio, in cuſtodiam miſit: filiam cum minore filio à Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

Cap. XXIX. Ipſe ubi dies venit, quo adeſſe Amphipoli denos principes civitatum juſſerat, literaſque omnes, quæ ubique depoſitæ eſſent, & pecuniam regiam conferri, cum decem legatis circumfuſa omni multitudine Macedonum, in tribunali conſedit. Aſſuetis regio imperio, tamen novum formam terribilem præbuit tribunal: ſummotor aditus, præco, accenſus, inſueta omnia oculis auribuſque; quæ vel ſocios, nedum hoſtes victos, terrere poſſent. Silentio per præconem facto, Paullus Latine, quæ ſenatui, quæ ſibi ex conſilii ſententia viſa eſſent, pronuntiavit: ea Cn. Octavius prætor (nam & ipſe aderat) Interpretata ſermone Græco referebat. *Omnium primum liberos eſſe jubere Macedonas; habentes urbes eaſdem agroſque, utentes legibus ſuis, annuos creantes magiſtratus: tributum dimidium ejus quod pependiſſent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam.*

de Lacedæmonem adit ; non operum magnificentia, ſed diſciplina inſtitutiſque memorabilem : unde per Megalopolin Olympiam aſcendit. Ubi & alia quidem ſpectanda viſa, & Jovem velut præſentem intuens, motus animo eſt. Itaque, haud ſecus quam ſi in Capitolio immolaturus eſſet, ſacrificium amplius ſolito apparari juſſit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum, quæ quiſque Perſei bello privatim ac publice ſenſiſſet, inquireret ; ne cujus metu ſollicitaret animos ſociorum. Demetriadem quum revertit, in itinere ſordidata turba Ætolorum occurrit ; mirantique & percunctanti quid eſſet, defertur, quingentos quinquaginta principes

unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Neſſum amnem ſit : acceſſurum huic parti trans Neſſum ad orientem verſum, qua Perſeus tenuiſſet vicos, caſtella, oppida. præter Ænum, & Maroneam, & Abdera ; trans Strymonem autem vergentia ad occaſum Biſalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen Heracleam & Biſaltas : ab occaſu qua Axius terminaret fluvius, additis Pæonibus, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius, ab oriente, Peneus amnis ab occaſu, cin-

cingunt: ad ſeptentrionem Bora mons objicitur. adjecta huic parti regio Pæoniæ; qua ab occaſu præter Axium amnem porrigitur. Edeſſa quoque & Berœa eodem conceſſerunt. Quarta regio trans Boram montem una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, ſecundæ Theſſalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia ſuæ cujuſque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magiſtratus creari juſſit. Pronunciavit deinde, *neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumque inter ſe, placere cuiquam extra fines regionis ſuæ eſſe. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri & æris permitti. vectigal exercentibus dimidium ejus impoſitum quod pependiſſent regi. Et ſale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Pæoniam, quod & ſua fuiſſet, & continens eſſet finibus ſuis, omnibus dare libertatem pronunciavit, qui ſub regno Perſei fuiſſent. Poſt non impetratam Pæoniam, ſalis commercium dedit: tertiæ regioni imperavit, ut Seobos Pæoniæ deveherent, preciumque ſtatuit. Navalem materiam & ipſos cædere, & alios pati vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris eſſent* (excepta autem tertia, omnes erant) *permiſit, ut præſidia armata in finibus extremis haberent.*

Cap. XXX. Hæc pronunciata primo die conventus, varie affecerunt animos. Libertas præter ſpem data arrexit, & levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tanquam animalia, in artus alterum alterius indigentes, diſtracta: adeo quanta Macedonia eſſet, quam diviſui facilis, & à ſeipſa quæque contempta pars eſſet, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Biſaltas habet, fortiſſimos viros (trans Neſſum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis: quæ objecta claudit omnes ab oriente ſole in Macedoniam aditus. cultu & aſpera plaga eſt: cultorum quoque ingenia terræ ſimilia habet. ferociores eos & accolæ barbari faciunt; nunc bello exercentes, nunc in pace miſcentes ritus ſuos. Diviſæ itaque Macedoniæ partium uſibus ſeparatis, quanta univerſos teneat Macedonas formula dicta, quum leges quoque ſe daturum oſtendiſſet.

Cap. XXXI. Ætoli deinde citati, in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi faviſſet, quæſitum eſt, quam utri feciſſent injuriam aut accepiſſent. Noxa liberati interfectores: exilium pulſis æque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Bœbius unus eſt damnatus, quod milites Romanos præbuiſſet ad miniſterium cædis. Hic eventus Ætolorum cauſſæ, in omnibus Græciæ gentibus populiſque eorum qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem ſuperbiam animos: & obnoxios pedibus eorum ſubjecit, quos aliqua parte ſuſpicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant · duo, quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, ſibi privatim opes oppreſſis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adverſum, libertatem & leges tuebatur. His ut major apud ſuos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis ejus fautores, ſoli tum in magiſtratibus, ſoli in legationibus erant. Hi quum frequentes & ex Peloponneſo, & ex Bœotia, & ex aliis Græciæ conciliis adeſſent, implevere aures decem legatorum: *Non eos tantum, qui ſe propalam per vanitatem jactaſſent, tamquam hoſpites, & amicos Perſei, ſed multo plures alios ex occulto faviſſe. reliquos per ſpeciem tuendæ libertatis in conciliis adverſus Romanos omnia inſtruxiſſe: nec aliter eas manſuras in fide gentes, niſi, fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Romanorum ſpectarent.* Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Ætolia, Acarnaniaque, & Epiro, & Bœotia, qui Romam ad cauſſam dicendam ſequeren-

Secunda pars celeberrimas urbes, Theſſalonicen & Caſſandriam habet; ad hoc Pallenem fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei præbent portus ad Toronem, ac montem Atho (*Æneæ* vocant hunc) alii ad inſulam Eubœam, alii ad Helleſpontum opportune verſi. Tertia regio nobiles urbes Edeſſam & Berœam, & Pellam habet, & Vertiorum bellicoſam gentem: incolas quoque permultos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionem Heordei & Linceitæ & Pelagones incolunt: juncta his Arintania, & Stymphalis, & Elimiotis. frigida hæc omnis, duraque

tur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius & Cn. Domitius, ut ipſi edicto evocarent. Id duabus de cauſſis factum: una, quod fiduciæ plus animorumque eſſe Achæis ad non parendum credebant, & forſitan etiam in periculo fore Callicratem & cæteros criminum auctores delatoreſque: altera, cur præſentes evocarent, cauſſa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehenſas in commentariis regiis habebant: in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Ætolis dimiſſis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, niſi quod Leucas exempta eſt Acarnanum concilio.

cilio. Quærendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuiſſent, in Aſiam quoque cognitionem extendere: & ad Antiſſan in Lesbo inſula diruendam, traducendos Methymnam Antiſſæos, Labeonem miſerunt: quod Antenorem, regium præfectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum eſt vagatus, portu receptum commeatibus juviſſent. Duo ſecuri percuſſi viri inſignes: Andronicus Andronici filius Ætolus, quod patrem ſecutus, arma contra populum Romanum tuliſſet: & Neo Thebanus, quo auctore ſocietatem cum Perſeo junxerant.

Cap. XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpoſitis, Macedonum rurſus advocatum concilium: pronunciatum, *Quod ad ſtatum Macedoniæ pertinebat, ſenatores, quos Synedros vocant, legendos eſſe, quorum conſilio Reſpublica adminiſtraretur.* Nomina deinde ſunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis majoribus quam quindecim annos natis præcedere in Italiam placeret. Id prima ſpecie ſævum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate ſua eſſe factum. nominati ſunt enim regis amici purpuratique duces exercituum, præfecti navium, aut præſidiorum; ſervire regi humiliter, aliis ſuperbe imperare aſſueti: prædivites alii, alii quos fortuna non æquarent, his ſumptibus pares: regius omnibus victus veſtituſque: nulli civilis animus, neque legum neque libertatis æquæ patiens. Omnes igitur qui in aliquibus miniſteriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, juſſi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruiſſet imperio, mors denunciata. Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, ut non hoſtibus victis, ſed ſociis bene meritis dare videretur: & quas ne uſus quidem longo tempore (qui unus eſt legum corrector) experiendo argueret. Ab ſeriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Aſiæ civitates & ad reges miſſis qui denunciarent. & quum circumiret ipſe Græciæ civitates indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis, qui ludicram

Cap. XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clypeiſque æreis in naves impoſitis; cætera omnis generis arma cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam Luamque matrem & cæteros Deos, quibus ſpolia hoſtium dicare jus faſque eſt, ipſe Imperator face ſubdita ſuccendit. deinde circumſtantes tribuni militum pro ſe quiſque ignes conjecerunt. Notata eſt in illo conventu Europæ Aſiæque undique partim ad gratulationem, partim ad ſpectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terreſtribuſque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ; ut, & privatis, & civitatibus, & gentibus, dona data pleraque ejus generis ſint ab imperatore, non in uſum modo præſentem, ſed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei quæ venerat turbæ, non ſcenicum magis ludicrum, non certamina hominum aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis ut viſeretur expoſita; ſtatuarum, tabularumque, textilium, & vaſorum ex auro & argento & ære, & ebore factorum ingenti cura in ea regia: ut non in præſentem modo ſpeciem, qualibus referta regia Alexandriæ erat, ſed in perpetuum uſum fierent. Hæc in claſſem impoſita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus benigne legatis dimiſſis, tranſgreſſus Strymonem, mille paſſuum ab Amphipoli caſtra poſuit: Inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Prætergreſſus urbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Naſicam, & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Perſea juverant bello, miſit; juſſos ad Oricum ſibi occurrere: ipſe Epirum petens, quintiſdecimis caſtris Paſſaronem pervenit.

Cap. XXXIV. Haud procul inde Anicii caſtra aberant. ad quem literis miſſis, ne quid ad ea quæ fierent moveretur: ſenatum prædam Epiri civitatium, quæ ad Perſea defeciſſent, exercitui dediſſe; ſummiſſis centurionibus in ſingulas urbes, qui ſe dicerent ad præſidia deducenda veniſſe, ut liberi Epirotæ, ſicut Macedones, eſſent: denos principes ex ſingulis evocavit civitatibus, quibus quum artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, & athletarum, & nobilium equorum convenit: legationes cum victimis, & quidquid aliud Deorum hominumque cauſſa fieri magnis ludis in Græcia ſolet. Ita factum eſt, ut non magnificentiam tantum, ſed prudentiam in dandis ſpectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ, & opulentia & cura eadem. Vulgo dictum ipſius ferebant, & convivium inſtruere & ludos parare, ejuſdem eſſe qui vincere bello ſciret.

denunciaſſet, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimiſit. ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibuſque erant quæ agerentur: mane omne aurum argentumque collatum: hora quarta ſignum ad diripiendas urbes datum eſt militibus: tantaque præda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti ſunt : ea fuere oppida circa ſeptuaginta. vendita præda omnium, de ea ſumma militi numeratum eſt. Paullus ad mare Oricum deſcendit, nequaquam ut ratus erat expletis militum animis : qui, tanquam nullum in Macedonia geſſiſſent bellum, expertes regiæ prædæ eſſe indignabantur. Orici quum miſſas cum Scipione Naſica Maximoque filio copias inveniſſet, exercitu in naves impoſito, in Italiam trajecit. Et poſt paucos dies Anicius conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, juſſiſque in Italiam ſequi principibus, quorum cognitionem cauſſæ reſervarat : & ipſe navibus exſpectatis, quibus uſus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Quum hæc in Macedonia Epiroque geſta ſunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem miſſi erant, in Aſiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, & Galli domos abierunt. & rex in hiberna conceſſerat Pergamum, gravique morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit : jamque Synnada pervenerant, quum Eumenes ad Sardeis undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, & Attalus cum eis profectus : ſed caſtra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex diſceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum eſt locutus, retulitque ferociorem eum deprecando factum : ut mirum videri poſſet, inter opulentos reges Antiochum Ptolomæumque, tantum legatorum Romanorum verba valuiſſe, ut extemplo pacem facerent : apud Gallos nullius momenti fuiſſe.

Cap. XXXV. Romam primum reges captivi Perſeus & Gentius in cuſtodiam cum liberis abducti ; dein turba alia captivorum : tum quibus Macedonum denunciatum erat, ut Romam venirent, principumque Græciæ. nam hi quoque non ſolum præſentes exciti erant, ſed etiam, ſi qui apud reges eſſe dicebantur, litteris accerſiti ſunt. Paullus ipſe poſt dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam ſexdecim verſus remo-

pho dubitatum eſt : Paullum, cui ipſi quoque ſe comparare erubuiſſent, obtrectatio carpſit. Antiqua diſciplina milites habuerat : de præda parcius quam ſperaverant ex tantis regiis opibus dederat ; nihil relicturus, ſi aviditati indulgeretur, quod in ærarium deferret. Totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitiis ferendæ legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum ſecundæ legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prenſando ipſe, & per ſuæ legionis milites ſollicitando ſtimulaverat, ut frequentes ad ſuffragium adeſſent : *Imperioſum ducem & malignum, antiquando rogationem quæ de triumpho ejus ferretur, ulciſcerentur. plebem urbanam ſecuturam eſſe militum judicia. Pecuniam illum dare non potuiſſe, militem honorem dare poſſe? ne ſperaret ibi fructum gratiæ, ubi non meruiſſet.*

Cap. XXXVI. His incitatis, quum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, & privatis lege dicendi locus eſſet, nec ad ſuadendum, ut in re minime dubia, quiſquam procederet ; Ser. Galba repente proceſſit, & à tribuno poſtulavit, *Ut, quoniam hora jam octava diei eſſet, nec ſatis temporis ad demonſtrandum haberet, cur L. Æmilium non juberent triumphare, in poſterum diem differrent, & mane eam rem agerent. Integro ſibi die ad cauſſam eam orandam opus eſſe.* Quum tribunus, dicere eo die ſi quid vellet, juberet ; in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque *Exacta acerbe munia militiæ, plus laboris, plus periculi, quam deſideraſſet res, injunctum, contra in præmiis, in honoribus, omnia arctata. militiamque, ſi talibus ſuccedat ducibus, horridiorem aſperioremque bellantibus; eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna, quam milites Romanos eſſe. Si frequentes poſtero die ad legem antiquandam adeſſent, intellecturos potenteis viros, non omnia in ducis, aliquid & in militum manu eſſe.* His vocibus incitati, poſtero die milites rum agebant, ornata Macedonicis ſpoliis non inſignium tantum armorum, ſed etiam regiorum textilium, adverſo Tiberi ad urbem eſt ſubvectus; completis ripis obviam effuſa multitudine. Paucos poſt dies Anicius & Octavius claſſe ſua advecti. Tribus iis omnibus decretus eſt ab ſenatu triumphus · mandatumque Q. Caſſio prætori, cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium eſſet. Intacta invidia media ſunt: ad ſumma ferme tendit. nec de Anicii, nec de Octavii trium-

tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli præterea ad ſuffragium ferendum eſſet. Introvocatæ primæ tribus quum antiquarent, concurſus in Capitolium principum civitatis factus eſt, *Indignum facinus eſſe* clamitantium, *L. Paullum tanti belli victorem deſpoliari triumpho. obnoxios imperatores tradi licentiæ atque avaritiæ militari: in uno nimis ſe per ambitionem peccare. Quid ſi domini milites imperatoribus imponantur?* in Galbam pro ſe quiſque probra ingerere. Tandem, hoc tumultu ſedato, M. Servilius, qui conſul & magiſter equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent ab tribunis petere, dicendique ſibi ad populum poteſtatem facerent. Tribuni quum ad deliberandum ſeceſſiſſent, victi auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt, revocaturoſque ſe eaſdem tribus renunciarunt, ſi M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixiſſent.

Cap. XXXVII. Tum Servilius: *Quantus imperator L. Æmilius fuerit, Quirites, ſi ex alia re nulla æſtimari poſſit, vel hoc ſatis erat, quod, quum tam ſeditioſos & leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad inſtigandam multitudinem inimicum in caſtris haberet, nullam in exercitu ſeditionem habuit. Eadem ſeveritas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque antiqua diſciplina habiti, neque fecerunt. Servius quidem Galba, ſi in L. Paullo accuſando tirocinium ponere & documentum eloquentiæ dare voluit; non triumphum impedire debuit, quem, ſi nihil aliud, ſenatus juſtum eſſe judicaverat: ſed, poſtero die quam triumphatum eſt, privatum quum viſurus eſſet, nomen deferret, & legibus interrogaret: aut ſerius paulo quum primum magiſtratus ipſe cepiſſet, diem diceret, inimicum ad populum accuſaret. Ita & precium recte facti, triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello geſto: & pœnam, ſi quid & vetere gloria ſua & nova indignum feciſſet. Sed videlicet cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum heſterno die ad accuſandum L. Paullum petiit: quatuor horas, quantum ſupererat diei, dicendo abſumpſit. Quis umquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitæ tot horis expromi non poſſent? Quid interim objecit, quod L. Paullus, ſi cauſſam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum; puram alteram, integrioris judicii, & à favore & odio, univerſo judicante populo Romano apud concionem togatam & urba-*

avaritiæ ſuæ inſervitum cenſent; ita apud populum Romanum nihil valuiſſent: qui ut vetera atque audita à parentibus ſuis non repetat, quæ ambitione imperatorum clades acceptæ ſint, quæ ſeveritate imperii victoriæ parte; proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magiſtrum equitum, & Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accuſatorem id ſcire potuiſſe, & ſupervacaneam defenſionem Paulli fuiſſe. Tranſeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, ſed milites videor appellaturus, ſi nomen hoc ſaltem ruborem incutere, & verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre poſſit.

Cap. XXXVIII. *Equidem ipſe aliter affectus animo ſum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, quum ad plebem urbanam ſpectabat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis eſt Romæ, præter Perſea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non iiſdem manibus diſcerpitis, quibus Macedones viciſtis? Vincere vos prohibuiſſet, ſi potuiſſet, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis milites: ſi triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque & univerſi populi Romani eſſe decus cenſetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab ſenatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici poteſt, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio ſecundi, quam illis qui poſt eos triumphaverunt. Nec L. Paullum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet. militum magis in hoc univerſique populi Romani fama agitur. primum ne invidiæ & ingrati animi adverſus clariſſimum quemque civem opinionem habeat: & imitari in hoc populum Athenienſem lacerantem invidia principes ſuos videatur. Satis peccatum in Camillo à majoribus veſtris eſt, quem tamen ante receptam per eum à Gallis urbem violarunt: ſatis inſu-*

nam prius res agatur. Quid apud Quirites Romanos. Servi Galbæ diceres? illa enim tibi tota abſciſa oratio eſſet: in ſtatione ſeverius & intentius inſtitiſti: vigiliæ acerbius, & diligentius circumitæ ſunt, operis plus quam antea feciſti, quum ipſe imperator & exactor circumires. Eodem die & iter feciſti, & in aciem ex itinere duxiſti. Ne victorem quidem te acquieſcere paſſus eſt: ſtatim ad perſequendos hoſtes duxit. Quum te præda partienda locupletem facere poſſet, pecuniam regiam tranſlaturus in triumpho eſt, & in ærarium laturus. Hæc ſicut ad militum animos ſtimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum

per à vobis in P. Africano; Literni domicilium & ſedem fuiſſe domitoris Africæ, Literni ſepulchrum oſtendi. Erubeſcamus, gloria ſi par illis viris L. Paullus, injuria veſtra exæquetur. Hæc igitur primum infamia deleatur; fœda apud alias gentes, damnoſa apud noſtros. Quis enim aut Africani, aut Paulli ſimilis eſſe, in ingrata & inimica bonis civitate, velit? Si infamia nulla eſſet, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hiſpanis, tot de Pœnis; ipſorum tantum imperatorum, an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyr-

Pyrrho modo, nec de Annibale, ſed de Epirotis Carthaginienſibuſque triumphi acti ſunt; ſic non Manius Curius tantum, nec P. Cornelius, ſed Romani triumpharunt. Militum quidem propria eſt cauſſa: qui & ipſi laureati, & quiſque donis quibus donati ſunt inſignes, triumphum nomine cient, ſuaſque & imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum ſint, fremunt: & tamen tum quoque ſe abſenteis, quod ſuis manibus parta victoria ſit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati, & non ſtatim confecta provincia dimiſſi ſitis; quid Romam frequentes ſub ſignis veneritis, quid moremini hic, & non diverſi domos quiſque abeatis veſtras: quid aliud reſpondeatis, quam vos triumphanteis videri velle? Vos certe victores conſpici velle debeatis.

Cap. XXXIX. *Triumphatum nuper de Philippo, patre hujus, & de Antiocho eſt: ambo regnabant, quum de his triumphatum eſt. De Perſeo capto, in urbem cum liberis abducto non triumphabitur? Quod ſi in curru ſcandenteis Capitolium, auratos purpuratoſque ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus privatus interroget; L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho eſſe, an me cenſetis? currum ei ceſſuri, & præ pudore videntur inſignia ipſi ſua tradituri. Et vos Gentium quam Perſea duci in triumphum mavultis, Quirites, & de acceſſione potius belli quam de bello triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatæ urbem inibunt, & navales ſocii: Macedonicæ legiones, ſuo abrogato, triumphos alienos ſpectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ ſpoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hoſtium? an in Macedoniam remittentur? Quo ſigna aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tan-*

phum negaturi? & quidem non homines tantum, ſed Deos etiam ſuo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non ſolum hominibus, debetur. Utrum majores veſtri omnium magnarum rerum & principia exorſi ab Diis ſunt, & finem eum ſtatuerunt? Conſul proficiſcens prætorve paludatus cum lictoribus in provinciam & ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor, perpetrato eodem, in Capitolio triumphans, ad eoſdem Deos quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani traducit: pars non minima triumphi eſt victimæ præcedentes, ut appareat Diis grates agentem imperatorem, ob rempublicam bene geſtam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit, alias alio cædente mactate. illas quidem epulas ſenatus, quæ nec privato loco, nec publico profano, ſed in Capitolio eduntur, utrum hominum voluptatis cauſſa, an Deorum hominumque, auctore Servio Galba, turbaturi eſtis? L. Paulli triumpho portæ claudentur? Rex Macedonum Perſeus, cum liberis & turba alia captivorum, ſpolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paullus privatus, tamquam rure rediens, a porta domum ibit? Et tu centurio, miles, quid de imperatore Paullo ſenatus decreverit potius, quam quid Servius Galba fabuletur, audi, & hoc dicere me potius quam illum audi. Ille nihil præterquam loqui, & ipſum maledice ac maligne, didicit: ego ter & vicies cum hoſte per provocationem pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conſerui, ſpolia retuli. inſigne corpus honeſtis cicatricibus omnibus adverſo corpore exceptis habeo. Nudaſſe deinde ſe dicitur: &, quo quæque bello vulnera accepta eſſent, retuliſſe. quæ dum oſtentat, adapertis forte quæ velanda erant, tumor inguinum proximis riſum movit. tum, *Hoc quoque quod ridetis,* inquit, *in equo dies nocteſque perſedendo habeo: nec magis me ejus quam cicatricum harum pudet, pæ-*

ta pecunia regia? An noctu, tanquam furtiva, in ærarium deportabuntur; Quid illud ſpectaculum maximum; nobiliſſimus opulentiſſimuſque rex captus ubi victori populo oſtendetur? Quos Syphax rex captus, acceſſio Punici belli, concurſus fecerit, plerique meminimus. Perſeus rex captus, Philippus & Alexander filii regis, tanta nomina, ſubtrahentur civitatis oculis? Ipſum L. Paullum, bis conſulem domitorem Græciæ, omnium oculi conſpicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus conſulem, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore noſtro tractum perficeret. cui ſortito provinciam, cui proficiſcenti præſagientibus animis victoriam triumphumque deſtinavimus; ei victori trium-

nitetque; quando numquam mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiæque fuit. Ego hoc ferro ſæpe vexatum corpus, vetus miles adoleſcentibus militibus oſtendi. Galba nitens & integrum denudet. Revocate, ſi videtur, tribuni ad ſuffragium tribus: ego ad vos milites:

* * *

Cap. XL. ſummam omnis captivi auri argentique tranſlati ſeſtertium millies ducenties fuiſſe, Valerius Antias tradit: quæ haud dubie major aliquanto ſumma ex numero plauſtrorum ponderibuſque auri, argenti, generatim ab ipſo ſcriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum abſumptum, aut in fuga, cum Samothracen peteret, diſſipatum, tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra triginta annos poſt bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perſeus contra prædives, bellare cum Romanis cœpit. Ipſe poſtremo Paullus in curru magnam, cum dignitate alia corporis, tum ſenecta ipſa, majeſtatem præ ſe ferens: poſt currum inter alios illuſtres viros filii duo, Q. Maximus, & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum ſuis quæque ordinibus. Pediti in ſingulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuiſſe credunt, & pro rara aliis, ſi aut non refragati honori ejus fuiſſent, aut benigne hac ipſa ſumma nunciata acclamaſſent. Sed non Perſeus tantum per illos dies documentum humanorum caſuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hoſtium ductus: ſed etiam victor Paullus auro purpuraque fulgens. Nam duobus è filiis, quos, duobus datis in adoptionem, ſolos nominis ſacrorum familiæque hæredes retinuerat domi; minor ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum; major quatuordecim annorum, triduo poſt triumphum deceſſit: quos prætextatos curru vehi cum patre, ſibi ipſos ſimiles prædeſtinantes triumphos, oportuerat. Paucis poſt diebus, data à M. Antonio tribuno plebis concione, quum de ſuis rebus geſtis more cæterorum imperatorum diſſeruiſſet, memorabilis ejus oratio & digna Romano principe fuit.

Cap. XLI. *Quamquam & quam feliciter rempublicam adminiſtraverim, & quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror, quum ſpectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis quæſo ſinatis me cum publica felicitate comparare rum rerum velut proventus ſecutus; civitates omnes Macedoniæ ſe dediderunt: gaza regia in poteſtatem venit: rex ipſe, tradentibus prope ipſis Diis, in templo Samothracum cum liberis eſt captus. Mihi quoque ipſi nimia jam fortuna mea videri, eoque ſuſpecta eſſe. Maris pericula timere cœpi in tanta pecunia regia in Italiam trajicienda, & victore exercitu tranſportando. Poſtquam omnia ſecundo navium curſu in Italiam pervenerunt, neque erat quod ultra precarer; illud optavi, ut, quum ex ſummo retro volvi fortuna conſueſſet, mutationem ejus domus mea potius quam reſpublica ſentiret. Itaque defunctam eſſe fortunam publicam mea tam inſigni calamitate ſpero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium caſuum humanorum duobus funeribus liberorum meorum eſt interpoſitus. Et quum ego & Perſeus nunc nobilia maxime ſortis mortalium exempla ſpectemur, ille, qui ante ſe captivos captivus ipſe duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet. ego, qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii curru ex Capitolio ad alterum prope jam exſpirantem veni: neque ex tanta ſtirpe liberum ſupereſt, qui L. Æmilii Paulli nomen ferat. Duos enim tamquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia & Fabia gens habent; Paulli in domo præter ſe nemo ſupereſt. Sed hanc cladem domus meæ veſtra felicitas & ſecunda fortuna publica conſolatur.*

Cap. XLII. Hæc tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam ſi miſerabiliter orbitatem ſuam deflendo locutus eſſet. C. Octavius Calendis Decembribus de rege Perſeo navalem triumphum egit. Is triumphus ſine captivis fuit, ſine ſpoliis. Dedit ſociis navalibus in ſingulos denarios ſeptuagenos quinos, gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex, magiſtris navium quadruplex. Senatus deinde habitus eſt:

eo quo debeo animo privatam meam fortunam. Profectus ex Italiā, claſſem à Brundiſio ſole orto ſolvi; nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me exercitibuſque & claſſibus luſtra ſacrificavi. A Delphis quinto die in caſtra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibuſdam, quæ magna impedimenta victoriæ erant, progreſſus quia inexpugnabilia caſtra hoſtium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter præſidia ejus ſaltum ad Petram evaſi, & ad pugnam rege coacto acię vici: Macedoniam in poteſtatem populi Romani redegi & quod bellum per quadriennium quatuor ante me conſules ita geſſerunt, ut ſemper ſucceſſori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde ſecunda-

Patres cenſuerunt, ut Quintus Caſſius Perſea regem cum Alexandro filio Albam in cuſtodiam duceret: comites, pecuniam, argentum, inſtrumentum quod haberet. Bitis regis Thracum filius cum obſidibus in cuſtodiam Carſeolos eſt miſſus. Cæteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos poſt dies quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt; pecuniam ad redimendum filium aliosque obſides apportantes. Eis in ſenatum introductis, & idipſum argumenti prætendentibus orationis, non ſua voluntate Cotyn bello juviſſe Perſea, quod obſides dare coactus eſſet; orantibuſque ut eos precio, quantum ipſi ſtatuiſſent Patres, redimi paterentur; reſponſum ex auctoritate ſenatus eſt, *Populum Ro-*

manum meminiſſe amicitiæ, quæ cum Cotye majoribuſque ejus & gente Thracum fuiſſet. Obſides datos crimen, non criminis defenſionem eſſe : quum Thracum genti ne quietus quidem Perſeus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Cæterum etſi Cotys Perſei gratiam prætuliſſet amicitiæ populi Romani; magis quid ſe dignum eſſet, quam quid merito ejus fieri poſſet, æſtimaturum : filium atque obſides ei remiſſurum. Beneficia gratuita eſſe populi Romani: precium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam præſens exigere. Legati nominati, T.Quintius Flamininus,C.Licinius Nerva,M.Caninius Rebilus, qui obſides in Thraciam reducerent : & Thracibus munera data in ſingulos binum millium æris. Bitis cum cæteris obſidibus à Carſeolis accerſitus, ad patrem cum legatis miſſus. Naves regiæ captæ de Macedonibus inuſitatæ ante magnitudinis in campo Martio ſubductæ ſunt.

Cap. XLIII. Hærente adhuc, non in animis modo, ſed pene in oculis, memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio, Illyriiſque. Similia omnia magis viſa hominibus, quam paria. minor ipſe imperator, & nobilitate Anicius cum Æmilio, & jure imperii prætor cum conſule collatus : non Gentius Perſeo, non Illyrii Macedonibus, non ſpolia ſpoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque ſicut præfulgebat huic triumphus recens : ita apparebat ipſum per ſe intuentibus nequaquam eſſe contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies, terra marique ferocem, lociſque munitis fretam, gentem Illyriorum : regem, regiæque omnes ſtirpis ceperat : tranſtulit in triumpho multa militaria ſigna, ſpoliaque alia & ſuppellectilem regiam : auri viginti & ſeptem, ar-

ges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ ducenti viginti lembi erant : de Gentio rege captos eos, Corcyreis, & Apolloniatibus, & Dyrrachinis, Q. Caſſius ex ſenatuſconſulto tribuit.

Cap. XLIV. Conſules eo anno, agro tantum Ligurum populato, quum hoſtes exercitus nunquam eduxiſſent, nulla re memorabili geſta, Romam ad magiſtratus ſubrogandos redierunt : & primo comitiali die conſules crearunt, M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde prætores poſtero die L. Livium, L. Appuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ urbanæ provinciæ ſunt decretæ, duæ Hiſpaniæ, Sicilia & Sardinia. Intercalatum eo anno; poſtridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus eſt, C. Claudius : in ejus locum augures legerunt T. Quintium Flamininum. & flamen Quirinalis mortuus, Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Pruſias venit Romam cum filio Nicomede. Is magno comitatu urbem ingreſſus, ad forum à porta tribunalque Q. Caſſii prætoris perrexit : concurſuque undique facto, *Deos qui urbem Romam incolerent, ſenatumque & populum Romanum ſalutatum ſe dixit veniſſe : & gratulatum quod Perſea Gentiumque reges viciſſent; Macedonibuſque & Illyriis in ditionem redactis, auxiſſent imperium.* Quum prætor ſenatum ei, ſi velit, eo die daturum dixiſſet; biduum petiit, quo templa Deum urbemque & hoſpites amicoſque viſeret. Datus qui circumduceret eum L. Cornelius Scipio quæſtor; qui & Capuam ei obviam miſſus fuerat. & ædes, quæ ipſum comiteſque ejus benigne reciperent, conductæ. Tertio poſt die ſenatum adiit, gratulatus victoriam eſt : merigenti decem & novem pondo: denarium tria millia: & centum viginti millia Illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum conjuge & liberis, & Caravantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in ſingulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, ſociis nominis Latini quantum civibus, & ſociis navalibus dedit quantum militibus. Lætior hunc triumphum eſt ſecutus miles, multiſque dux ipſe carminibus celebratus. ſeſtertium ducenties ex ea præda redactum eſſe, auctor eſt Antias, præter aurum argentumque quod in ærarium ſit latum: quod quia unde redigi potuerit, non apparebat; auctorem pro re poſui. Rex Gentius cum liberis & conjuge & fratre Spoletium in cuſtodiam ex ſenatusconſulto ductus, cæteri captivi Romæ in carcerem conjecti: recuſantibuſque cuſtodiam Spoletinis, Igitur vium re-

ta ſua in eo bello commemoravit: petiit, *Ut votum ſibi ſolvere, Romæ in Capitolio decem majores hoſtias, & Præneſte unam Fortunæ liceret. ea vota pro victoria populi Romani eſſe. Et ut ſocietas ſecum renovaretur: agerque ſibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum à populo Romano Galli poſſiderent, daretur. Filium poſtremo Nicomedem ſenatui commendavit.* Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, favore eſt adjutus. Itaque cætera quæ petebat conceſſa; de agro reſponſum eſt, *Legatos ad rem inſpiciendam miſſuros. Si ager populi Romani fuiſſet nec cuiquam datus eſſet; digniſſimum eo dono Pruſiam habituros eſſe. Si autem Antiochi non fuiſſet, eo ne populi quidem Romani factum apparere: aut ſi datus Gallis eſſet, ignoſcere Pruſiam debere, ſi ex nullius injuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidem, gratum eſſe* *donum poſſe, quod eum qui det ubi vellet ablaturum eſſe ſciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemæum Ægypti regem eſſe.* Cum hoc reſponſo Pruſias eſt dimiſſus. Munera ei ex ſeſtertiis ∴ juſſa dari, & vaſorum argenteorum pondo quinquaginta. & filio Regis Nicomedi ex ea ſumma munera dari cenſuerunt, ex qua Maſgabæ filio regis Maſiniſſæ data eſſent: & ut victimæ aliaque quæ ad ſacrificium pertinerent, ſeu Romæ, ſeu Præneſte immolare vellet, regi ex publico, ſicut magiſtratibus Romanis, præberentur: & ut ex claſſe, quæ Brunduſii eſſet, naves longæ viginti aſſignarentur, quibus uteretur: donec ad claſſem dono datam ei rex perveniſſet. L. Cornelius Scipio ne ab eo abſcederet, ſumptumque ipſi & comitibus præberet, donec navem conſcendiſſent. Mire lætum & ea benignitate in ſe populi Romani regem fuiſſe, ferunt: munera ſibi ipſum emiſſe: filium juſſiſſe donum populi Romani accipere. Hæc de Pruſia noſtri ſcriptores. Polybius, eum regem indignum majeſtate nominis tanti, tradit; pileatum, capite raſo, obviam ire legatis ſolitum, libertumque ſe populi Romani ferre: & ideo inſignia ordinis ejus gerere. Romæ quoque quum veniret in curiam ſummiſiſſe ſe, & oſculo limen curiæ contigiſſe: & Deos ſervatores ſuos ſenatum appellaſſe. aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam ſibi deformem habuiſſe. Moratus circa urbem triginta haud amplius dies; in regnum eſt profectus.

IN RELIQUOS
T. LIVII LIBROS
QUI DESIDERANTUR,
EPITOME

Libri XLVI.

Eumenes Rex Romam venit· qui, quia Macedonico bello ſe medium egerat, ne aut hoſtis judicatus videretur, ſi excluſus eſſet, aut liberatus crimine, ſi admitteretur; in commune lex lata eſt, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus conſul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus conſul Ligures ſubegit. Legati Pruſiæ regis conqueſti ſunt de Eumene, quod fines ſuos depopularetur: dixeruntque eum conſpiraſſe cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus

cho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lyſia tutore ejus Demetrius, Seleuci filius, qui Romam obſes miſſus fuerat, clam, quia minime dimittebatur à Romanis, interemit: & ipſe in regnum receptus. L. Æmilius Paullus, qui Perſeum vicerat, mortuus, cujus tanta abſtinentia fuit, ut, quum ex Hiſpania & Macedonia maximas opes retuliſſet, vix ex auctione bonorum ejus redactum ſit, unde dos uxori ejus redderetur. Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego conſule, cui ea provincia evenerat, ſiccatæ, agerque ex iis factus.

juncta eſt. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecenta viginti ſeptem millia viginti duo. Princeps ſenatus lectus M. Æmilius Lepidus, Ptolemæus Ægyptiorum rex, à minore fratre è regno pulſus, miſſis ad eum legatis, reſtitutus eſt. Ariarathe Cappadociæ rege mortuo, filius ejus Ariarathes accepit regnum: & amicitiam per legatos cum populo Romano renovavit. Res præterea adverſus Ligures, Corſos, & Luſitanos, vario eventu geſtas, & motus Syriæ mortuo Antio-

LIBRI XLVII.

CN. Tremellio tribuno plebis mulcta dicta eſt, quod cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo injurioſe contenderat: Sacrorumque magiſtratuum jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps ſenatus lectus Æmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui diſſidebant, fœdus ictum, ut alter in Ægypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex, conſilio Demetrii Regis Syriæ & viribus pulſus regno, à ſenatu reſtitutus eſt. Miſſi à ſenatu, qui inter Maſiniſſam & Carthaginienſes de agro judicarent. C. Marcius conſul adverſum Dalmatas parum proſpere primum, poſtea feliciter pugnavit; cum quibus bello confligendi cauſſa fuit, quod Illyrios populi Romani ſocios vaſtaverant, eandemque gentem Cornelius Naſica conſul domuit. Q. Opimius conſul tranſalpinos Ligures, qui Maſſilienſium oppida Antipolim & Nicæam vaſtabant, ſubegit. Præterea res in Hiſpania à compluribus parum proſpere geſtas continet. Conſules anno quingenteſimo nonageſimo octavo ab urbe condita magiſtratum, peractis comitiis, inſequentiſque anni conſulibus creatis, inire cœperunt. Mutandi comitia cauſſa fuit, quod Hiſpani rebellabant. Legati, ad diſceptandum inter Maſiniſſam & Carthaginienſes miſſi, nunciaverunt, vim navalis materiæ ſe Carthagine deprehendiſſe. Aliquot prætores, à provinciis avaritiæ nomine accuſati, damnati ſunt.

LIBRI XLVIII.

LUſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Quum in finibus Carthaginienſium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce, Syphacis nepote, diceretur eſſe; M. Porcius Cato ſuaſit, ut Carthaginienſibus, qui exercitum, ſpecie contra Maſiniſſam regem, ſed revera contra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Naſica, placuit legatos mitti Carthagi-

ſtrato ſine linteis, ſine purpura efferrent: in reliquum funus ne plus quam æris denos conſumerent: imaginum ſpecie, non ſumptibus nobilitari magnorum virorum funera ſolere. De veneficiis quæſitum. Publicia & Licinia, nobiles fœminæ, quæ viros ſuos necaſſe inſimulabantur, cognita cauſſa, quum prætori prædes vadeſque dediſſent, cognatorum decreto necatæ ſunt. Guluſſa Maſiniſſæ filius denunciavit, Carthagine delectus agi, claſſem comparari, & haud dubium bellum ſtrui. Quum Cato ſuaderet, ut iis bellum indiceretur; P. Cornelio Naſica dicente, nihil temere faciundum; placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Poſtumius Albinus, conſules, quum delectum ſevere agerent, nec quemquam gratia dimitterent: ab tribunis plebis, qui pro amicis ſuis vacationem impetrare non poterant, in carcerem conjecti ſunt. Hiſpanienſe bellum quum parum proſpere aliquoties geſtum ita confudiſſet civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent; P. Cornelius Æmilianus proceſſit: & excepturum ſe militiæ genus, quodcumque imperatum eſſet, profeſſus eſt. quo exemplo ad militandi ſtudium omnes incitavit. L. Lucullus conſul cum Claudio Marcello, cui ſucceſſerat, cum laceſſere omnes Celtiberiæ populi viderentur, Vaccæos, Cantabros, & alias incognitas adhuc nationes in Hiſpania ſubegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, ſed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit: & in oppugnatione Intercatiæ urbis majus multo etiam periculum adiit. nam murum primus omnium tranſcendit. Servius Sulpicius Galnem, qui ſpecularentur quid ageretur. Caſtigato ſenatu Carthaginienſium, quod contra fœdus exercitum & navales materias haberent, pacem inter eos & Maſiniſſam facere voluerunt, Maſiniſſa agro, de quo lis erat, cedente. ſed Giſgo, Hamilcaris filius, homo ſeditioſus, qui tunc in Magiſtratu erat, quum ſenatus pariturum ſe judicio legatorum dixiſſet, ita bellum adverſus Romanos ſuadendo concitavit; ut Legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infeſtum jam ſenatum Carthaginienſibus, infeſtiorem fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filii in prætura tenuiſſimo, ut valuit (nam pauper erat) ſumptu fecit. Andriſcus, qui ſe Perſei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti aſſeveratione mentiretur, Romam miſſus. M. Æmilius Lepidus, qui princeps ſenatus ab ſextis jam cenſoribus erat lectus, antequam exſpiraret, præcepit filiis, lecto ſe

ba prætor male adverſus Luſitanos pugnavit. Quum legati ex Africa cum Carthaginienſium oratoribus, & Guluſſa Maſiniſſæ filio, rediſſent, dicerentque & exercitum ſe & claſſem Carthagine deprehendiſſe, perrogari ſententias placuit; Catone, & aliis principibus ſenatus ſuadentibus, ut in Africam confeſtim tranſportaretur exercitus. quia vero Cornelius Naſica dicebat, nondum ſibi juſtam cauſſam belli videri; placuit ut bello deſiſteretur, ſi Carthaginienſes claſſem exuſſiſſent, & exercitum dimiſiſſent: ſin minus, proximi conſules de bello Punico referrent. Quum locatum à Cenſoribus theatrum extrueretur; P. Cornelio Naſica auctore, tamquam inutile, & nociturum publicis moribus, ex ſenatuſconſulto deſtructum eſt, populuſque aliquamdiu ſtans ludos ſpectavit. Carthaginienſes quum adverſum fœdus bellum Maſiniſſæ intuliſſent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, &

ſine pulpamine mandere & guſtare panem tantummodo ſolito, inſuper Romanum bellum meruerunt.

LIBRI XLIX.

Tertii Punici belli initium altero & ſexcenteſimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat cœptum, conſummatur. Inter M. Portium Catonem, & Scipionem Naſicam, quorum alter ſapientiſſimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus à ſenatu judicatus erat, diverſis certatum eſt ſententiis; Catone ſuadente bellum, & ut tolleretur, delerecturque Carthago; Naſica diſſuadente: placuit tamen, eo quod contra fœdus naves haberent, quod extra fines exercitum duxiſſent, quod ſocio populi Romani & amico Maſiniſſæ arma intuliſſent, quod filium ejus Guluſſam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepiſſent, bellum iis indici. Prius quam ullæ copiæ in naves imponerentur, Uticenſes legati, Romam venerunt, ſe ſuaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata patribus, acerba Carthaginienſibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum, ex præcepro librorum Sibyllinorum, facti: qui anno centeſimo, primo bello Punico, quingenteſimo & altero anno ab urbe condita, facti fuerant. Legati triginta Romam venerunt. per quos ſe Carthaginienſes dedebant. Catonis ſententia pervicit, ut in decreto perſtaretur, & ut conſules quam primum proficiſcerentur ad bellum. Qui ubi in Africam tranſierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obſidibus, & armis omnibus, inſtrumentiſque belli, ſi qua Carthagine erant; tunc quum ex auctoritate Patrum juberent, ut in alium locum, dum procul à mari decem millia paſſuum nec minus remotum, oppidum facerent; indignitate rei ad bellandum Carthaginienſes compulerunt. Obſideri, oppugnarique cœpta eſt Carthago à L. Marcio, Manio Manilio conſuli-

ejus & virtuti invidebant, ſententiis, & ipſe ſaltum ingreſſus eſt. quumque, ſicut prædixerat, fuſus fugatuſque eſſet Romanus exercitus, & duæ cohortes ab hoſte obſiderentur, cum exiguis equitum turmis in ſaltum reverſus, liberavit eas, & incolumes reduxit. Quam virtutem ejus & Cato, vir promptioris ad vituperandum linguæ, in ſenatu ſic proſecutus eſt, ut diceret reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere. Et populus Romanus eo favore & illum complexus eſt, ut comitiis complurimæ eum tribus conſulem ſcriberent; quum hoc per ætatem minime liceret. Quum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgaſſet, ut Luſitani, qui in fidem populo Romano dediti, à Servio Galba in Gallia veniſſent, in libertatem reſtituerentur, M. Cato acerrime ſuaſit. extat oratio in Annalibus ejus incluſa. Q. Fulvius Nobilior, & ſæpe ab eo in ſenatu laceratus, reſpondit pro Galba: ipſe quoque Galba quum ſe damnari videret, complexus duos filios prætextatos, & filium Galli Sulpicii, cujus tutor erat, ita miſerabiliter pro ſe locutus eſt, ut rogatio antiquaretur. extant tres orationes ejus: duæ adverſum Libonem tribunum plebis, rogationeſque ejus habitas de Luſitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Luſitanos propter ſeſe caſtra habentes cæſos fatetur: quod compertum habuerit, equo atque homine ſuo ritu immolatis per ſpeciem pacis adoriri exercitum ſuum in animo habuiſſe. Andriſcus quidam ultimæ ſortis homo, Perſei regis ſe filium ferens, & mutato nomine Philippus vocatus, quum ab urbe Roma, quo illum Demetrius Syriæ rex ob hoc ipſum mendacium miſerat, clam profugiſſet; multis ad falſam ejus fabulam, velut ad veram, euntibus; contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem hujuſmodi finxerat: Ex pellice ſe & Perſeo rege ortum, traditum bus. In qua oppugnatione, quum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus irrupiſſent, & ab oppidanis graviter cæderentur, à Scipione Africano expliciti ſunt. per quem & caſtellum Romanorum, quod nocte oppugnabant, paucis equitibus juvantibus liberatum eſt: caſtrorumque, quæ Carthaginienſes omnibus copiis pariter ab urbe egreſſi oppugnabant, liberatorum is ipſe præcipuam gloriam tulit. Præterea quum ab Irrita oppugnatione Carthaginis conſul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adverſus Haſdrubalem, qui cum altera manu iniquum ſaltum inſederat, ſuaſit primo conſuli, ne tam iniquo loco confligeret. victus deinde complurium, qui & prudentiæ

educandum Cretenſi cuidam eſſe, ut in belli caſus, quod illic cum Romanis gereret, aliquod velut ſemen ſtirpis regiæ extaret. Perſeo demortuo, Adramytti ſe educatum uſque ad duodecimum annum ætatis, patrem cum eſſe credentem, à quo educaretur, ignarum generis fuiſſe ſui. affecto deinde eo, quum prope vitæ finem ultimum eſſet, detectam ſibi tandem originem ſuam, falſæque matri libellum datum ſigno Perſei regis ſignatum, quem ſibi traderet, quum ad puberem ætatem veniſſet: obteſtationeſque ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus ſervaretur. pubeſcenti libellum traditum: in quo relicti ſibi duo theſauri à patre dicerentur. tum ſcientem mulierem ſubditicium ſe eſſe, veram ſtirpem igno-

tanti,

ranti, edidiſſe genus: atque obteſtatam, ut prius quam ad Eumenem manaret res, Perſeo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo ſe exterritum, ſimul ſperantem aliquod auxilium à Demetrio, in Syriam ſe contuliſſe: atque ibi primum, quis ipſe omnino eſſet, palam expromere auſum.

LIBRI L.

Theſſalia, quum & illam invadere armis atque occupare Pſeudophilippus vellet, per Romanorum legatos auxiliis Achæorum defenſa eſt. Pruſias rex Bithyniæ, omniumque humilimorum vitiorum, à Nicomede filio, adjuvante Attalo rege, Pergami occiſus eſt. Habebat alterum filium, qui, pro ſuperiore ordine dentium, enatum habuiſſe unum os continens dicitur. Quum legatos ad pacem inter Nicomedem & Pruſiam faciendam Romani miſiſſent: & unus ex iis caput multis cicatricibus ſparſum haberet, alter pedibus æger eſſet, tertius ingenio ſocors haberetur; dixit Cato, eam legationem, nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quæ eo tempore ex ſtirpe generis Perſei regis Macedonum, inertia ſocordiaque ſimilem Pruſiæ regem habebat; Jacente eo in ganeo & luſtris, Ammonius regnabat; per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus, Demetrii filius, occiſi. Maſiniſſa, Numidiæ rex, major nonaginta annis, deceſſit; vir inſignis. Inter cætera opera juvenilia, quæ ad ultimum edidit, adeo, etiam verſus in ſenectam, viguit, ut poſt ſextum & octogeſimum annum filium genuerit. Inter tres liberos ejus maximum natu, Micipſam, Guluſſam, Manaſtabulem, qui etiam Græcis literis eruditus erat, P. Scipio Æmilianus (quum

Carthagini expugnavit. Pſeudophilippus in Macedonia, cæſo cum exercitu P. Juvencio prætore, à Q. Cæcilio victus captuſque eſt: & recepta Macedonia.

LIBRI LI.

Carthago in circuitu viginti tria millia paſſus patens, magno labore obſeſſa, & per partes capta eſt: primum à Mancino legato, deinde à Scipione conſule, cui extra ſortem provincia Africa data erat. Carthaginienſes portu novo (quia vetus à Scipione erat obſtructus) facto, & contracta, clam exiguo tempore, ampla claſſe, navali prælio infeliciter pugnaverunt. Haſdrubalis quoque eorum ducis caſtra ad Nepherim oppidum, loco difficillimo ſita, cum exercitu deleta ſunt à Scipione. qui tandem urbem expugnavit, ſeptingenteſimo anno, quam erat condita: ſpoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis excidio, quum ſe Haſdrubal Scipioni dedidiſſet, uxor ejus, quæ paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugeret; in medium ſe flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce præcipitavit. Scipio, exemplo patris ſui naturalis Æmilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit. transfugas ac fugitivos beſtiis objecit. Belli Achaici ſemina referuntur hæc: quod legati populi Romani ab Achaicis pulſati ſint; Corinthum miſſi, ut eas civitates, quæ ſub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio ſecernerent.

LIBRI LII.

Cum Achæis, qui in auxilium Bœotios & Chalcidenſes habebant, commune eis pater regnum reliquiſſet, & dividere eos arbitro Scipione juſſiſſet) adminiſtrationem regni diviſit. Item Phameæ Himilconis, præfecto equitum Carthaginienſium, viro forti, & cujus præcipua opera Pœni utebantur, perſuaſit; ut cum equitatu ſuo ad Romanos tranſiret. Et tribus legatis qui ad Maſiniſſam miſſi fuerant, Claudius Marcellus, coorta tempeſtate, fluctibus obrutus eſt. Carthaginienſes Aſdrubalem Maſiniſſæ nepotem, quem prætorem habebant, proditionis ſuſpectum, in curia interemerunt; quæ ſuſpicio inde emanavit, quod propinquus eſſet Guluſſæ, Romanorum auxilia juvantis. P. Scipio Æmilianus quum ædilitatem peteret, conſul à populo dictus, quoniam per annos conſulem fieri non licebat, cum maximo certamine, ſuffragantibus plebeis, & repugnantibus aliquamdiu Patribus, legibus ſolutus, & conſul creatus eſt. Man. Manilius aliquot urbes circumpoſitas

Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas conflixit, quibus victis, dux eorum Critolaus veneno ſibi mortem conſcivit. in cujus locum Diæus Achaici motus primus auctor ab Achæis dux creatus, ad Iſthmon à L. Mummio conſule victus eſt, qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthum ex Senatuſconſulto diruit; quia ibi legati Romani violati erant. Thebæ quoque & Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipſe L. Mummius abſtinentiſſimum virum egit. nec quicquam ex iis opibus ornamentiſque, quæ prædives Corinthus habuit, in domum ejus pervenit. Q. Cæcilius Metellus de Andriſco triumphavit. P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus, de Carthagine & Aſdrubale. Viriatus in Hiſpania primum ex paſtore venator, è venatore latro, mox juſti quoque exercitus dux factus, univerſam Luſitaniam occupavit. M. Vitilium prætorem, fuſo ejus exercitu, cepit; poſt quem

C. Plautius prætor nihilo felicius rem geſſit, tantumque terrorem is hoſtis intulit, ut adverſus eum conſulari opus eſſet & duce & exercitu. Præterea motus Syriæ, & bella inter reges geſta referuntur. Alexander homo ignotus, & incertæ ſtirpis, occiſo (ſicut ante dictum eſt) Demetrio rege, in Syria regnabat. hunc Demetrius, Demetrii filius, qui à patre quondam, ob incertos belli caſus, ablegatus Gnidon fuerat, contempta ſocordia inertiaque ejus, adjuvante Ptolemæo Ægypti rege, cujus filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemaus in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum oſſa medici terebrare contendunt, exſpiravit: atque in locum ejus frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, ſucceſſit. Demetrius, ob crudelitatem quam per tormenta in ſuos exercebat, à Diodoro quodam uno ex ſubjectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum aſſerebat, bello ſuperatus, Seleuciam confugit, L. Mummius de Achæis triumphavit, ſigna ærea, marmoreaque, & tabulas pictas in triumpho tulit.

LIBRI LIII.

AP. Claudius conſul Salaſſos, gentem Alpinam domuit. Alter Pſeudophilippus in Macedonia à L. Tremellio quæſtore cum exercitu cæſus eſt. Q. Cæcilius Metellus proconſul Celtiberos cecidit. à Q. Fabio proconſule pars maxima Luſitaniæ, expugnatis aliquot urbibus, recepta eſt. C. Julius ſenator Græce res Romanas ſcribit.

LIBRI LIV.

Q. Pompeius conſul in Hiſpania Termeſtinos ſubegit. cum eiſdem & Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quadraginta duo. Quum Macedonum legati conqueſtum veniſſent de D. Ju-

tus; vir duxque magnus, & per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum geſſit, frequentius ſuperior.

LIBRI LV.

PUblio Cornelio Naſica, cui cognomen Serapioni fuit, ab irridente Curatio tribuno plebis impoſitum, & D. Junio Bruto conſulibus delectum habentibus in conſpectu tironum, res ſaluberrimi exempli facta eſt: nam C. Marlenus accuſatus eſt apud tribunos plebis, quod exercitum in Hiſpania deſeruiſſet: damnatuſque ſub furca, diu virgis cæſus eſt, & ſeſtertio nummo veniit. Tribuni plebis, quia non impetrarant, ut ſibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, conſules in carcerem duci juſſerunt. Junius Brutus conſul in Hiſpania, iis, qui ſub Viriato militaverant, agros oppidumque dedit, quod Valentia vocatum eſt M. Popilius à Numantinis, cum quibus pacem factam ſenatus irritam fieri cenſuerat, cum exercitu fuſus fugatuſque. C. Hoſtilio Mancino conſule ſacrificante, pulli ex cavea evolaverunt. conſcendenti deinde in navim ut in Hiſpaniam proficiſceretur, accidit audiri, Mane, mane Mancine: quæ auſpicia triſtia fuiſſe, eventu probatum eſt. Victus enim à Numantinis & caſtris exutus, quum ſpes nulla ſervandi exercitus eſſet, pacem cum eis fecit ignominioſam, quam raram eſſe ſenatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Junius Luſitaniam, triginta urbium expugnationibus, uſque ad Occaſum & Oceanum, perdomuit: & quum fluvium Oblivionem tranſire nollent milites, ereptum ſignifero ſignum ipſe tranſtulit, & ſic ut tranſgrederentur perſuaſit. Alexandri filius, rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore ſuo, per fraudem occiſus eſt: corruptis medicis, qui ipſum calculi dolore conſumi, ad populum mentiti, dum ſecant, occiderunt.

nio Silano prætore, quod acceptis pecuniis provinciam ſpoliaſſet, & ſenatus de querelis eorum vellet cognoſcere; T. Manlius Torquatus, Silani pater, petiit, impetravitque, ut ſibi cognitio mandaretur. & domi cauſſa cognita, filium condemnavit abdicavitque. ac ne funeri quidem ejus (quum ſuſpendio vitam finiſſet) interfuit: ſedenſque domi poteſtatem conſultantibus ex inſtituto fecit. Q. Fabius proconſul, rebus in Hiſpania proſpere geſtis labem impoſuit; pace cum Viriato æquis conditionibus facta. Viriatus à proditoribus, conſilio Servilii Cæpionis, interemptus eſt, & ab exercitu ejus multum comploratus ac nobiliſſime tumula-

LIBRI LVI.

DEcimus Junius Brutus in ulteriore Hiſpania feliciter adverſus Gallæcos pugnavit. diſſimili eventu M. Æmilius Lepidus proconſul adverſus Vaccæos rem geſſit: clademque ſimilem Numantinæ paſſus eſt. Ad exſolvendum Numantini fœderis religione populum Mancinus quum hujus rei auctor fuiſſet, deditus Numantinis, non eſt receptus. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa civium capita trecenta viginti tria millia. Fulvius Flaccus conſul Vardeos in Illyrico ſubegit. M. Coſconius prætor in Thracia cum Scordicis proſpere pugnavit. Quum vitio ducum bellum Numantinum non ſine publico pudore duraret, delatus eſt ultro Scipioni Africano à ſenatu populoque Romano conſulatus: quem quum illi capere ob legem, quæ vetabat quemquam iterum conſulem fieri, non liceret, ſicuti priori conſulatu, legibus ſolutus eſt. Bellum ſervile in Sicilia ortum, quum opprimi à prætoribus non potuiſſet: C. Fulvio conſuli mandatum eſt. hujus belli initium fuit Eunus ſervus, natione Syrus. qui, contracta agreſtium ſervorum manu & ſolutis ergaſtulis, juſti exercitus numerum implevit. Cleo quoque alter ſervus ad ſeptuaginta millia ſervorum contraxit; & copiis junctis, contra populum Romanum exercitumque ejus, bellum ſæpe geſſerunt.

LIBRI LVII.

Scipio Africanus Numantiam obſedit: & corruptum licentia luxuriaque exercitum, ad ſeveriſſimam militiæ diſciplinam revocavit, omnia deliciarum inſtrumenta recidit: duo millia ſcortorum caſtris ejecit, militem quotidie in opere habuit, & triginta dierum frumentum, ad ſeptenos vallos ferre cogebat: ægre propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te vallare ſcieris, vallum ferre deſinito. Alii ſcutum parvum habiliter ferenti, ſcutum amplius juſto ferre juſſit: neque id ſe reprehendere, quando melius ſcuto quam gladio uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, ſi Romanus eſſet, vitibus; ſi extraneus, fuſtibus cecidit. Jumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Sæpe adverſus eruptiones hoſtium feliciter pugnavit. Vaccæi obſeſſi, liberis & conjugibus trucidatis, ipſi ſe interemerunt. Scipio ampliſſima munera ſibi ab Antiocho rege Syriæ miſſa, quum celare aliis Imperatoribus regum munera

Promulgavit & aliam legem Agrariam, qua ſibi latius agrum patefaceret, ut iidem triumviri judicarent, qua publicus ager qua privatus eſſet. deinde quum minus agri eſſet, quam quod dividi poſſet, ſine offenſa etiam plebis (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum ſperandi incitaverat) legem ſe promulgaturum oſtendit, ut iis qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia quæ regis Attali fuiſſet, divideretur. Hæredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignationibus commotus graviter ſenatus, ante omnes P. Mucius conſul, qui quum in ſenatu in Gracchum peroraſſet, raptus ab eo ad populum, delatuſque plebi, rurſus in eum pro roſtris concionatus eſt. Quum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Naſica, in Capitolio ab optimatibus occiſus eſt; ictus primum fragmentis ſubſelliorum: & inter alios, qui in eadem ſeditione occiſi erant, inſepultus in flumen projectus. Res præterea in Sicilia vario eventu adverſum fugitivos geſtas continet.

LIBRI LIX.

Numantini fame coacti, ipſi ſe per vicem tradentes trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, & de ea triumphavit, quartodecimo anno poſt Carthaginem deletam. P. Rupilius conſul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Ariſtonicus, regis Eumenis filius, Aſiam occupavit; quum teſtamento Attali regis legata populo Romano, libera eſſe deberet. adverſus eum P. Licinius Craſſus conſul, quum idem pontifex maximus eſſet (quod nunquam antea factum erat) extra Italiam profectus, prælio victus & interemptus eſt. M. Perperna conſul victum Ariſtonimos eſſet, pro tribunali accepturum ſe eſſe dixit, eaque omnia referre quæſtorem in publicas tabulas juſſit: ex iis, viris fortibus dona ſe daturum. Quum undique Numantiam obſidione clauſiſſet, & oppreſſos fame videret urgeri hoſtes; qui pabulatum exierant, vetuit interimi: quod diceret, velocius eos abſumpturos frumentum, quod haberent, ſi plures fuiſſent.

LIBRI LVIII.

TI. Sempronius Gracchus tribunus plebis, quum Agrariam legem ferret adverſus voluntatem ſenatus, & equeſtris ordinis, Ne quis ex publico agro plus quam quingenta jugera poſſideret; in eum furorem exarſit, ut M. Octavio collegæ, cauſſam diverſæ partis defendenti, poteſtatem lege lata abrogaret: ſeque & fratrem Cajum, & Ap. Claudium ſocerum, triumviros ad dividendum agrum crearet, cum in deditionem accepit. Q. Pompeius, & Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe cenſores facti, luſtrum condiderunt. menſa ſunt civium capita trecenta tredecim millia, octingena viginti tria, præter pupillos & viduas. Q. Metellus cenſor cenſuit, ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum creandorum cauſſa. extat oratio ejus, quam Auguſtus Cæſar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in hæc tempora ſcriptam, in ſenatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum cenſorem, à quo in ſenatu legendo præteritus erat, de ſaxo dejici juſſit: quod ne fieret, cæteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Quum Carbo tribunus plebis rogationem tuliſſet, ut eundem tribunum plebis, quoties vellet, creari liceret; rogationem ejus P. Africanus graviſſima oratione diſſuaſit. In qua dixit, Ti. Gracchum jure cæſum videri. Gracchus contra ſuaſit rogationem: ſed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriæ, & Phraatem Parthorum regem geſta. nec magis quietæ res Ægypti referuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem ſuis inviſus, incenſa à populo regia, clam in Cyprum profugit. & quum ſorori ejus Cleopatræ, quam (filia ejus virgine per vim compreſſa, atque in matrimonium ducta) repudiaverat, regnum à populo datum eſſet, infenſus filium quem ex illa habebat, Cypri occidit, caputque ejus, & manus, & pedes matri miſit. Seditiones à triumviris, Fulvio Flacco, & C. Graccho, & C. Carbone, agro dividendo creatis excitatæ. quibus quum P. Scipio Africanus adverſaretur, fortiſque ac validus pridie domum ſe recepiſſet, mortuus in cubiculo inventus eſt. Suſpecta fuit, tanquam ei venenum dediſſet, Sempronia uxor: hinc maxime, quod ſoror eſſet Gracchorum; cum quibus ſimultas Africano fuerat. de morte tamen ejus nulla quæſtio acta. Eo defuncto, ſeditiones triumvirales acrius exarſerunt. C. Sempronius conſul contra Iapydas primo rem male geſſit: mox victoria cladem acceptam emendavit; virtute D. Junii Bruti, ejus qui Luſitaniam ſubegerat.

LIBRI LX.

L. Aurelius conſul rebellantes Sardos ſubegit. M. Fulvius Flaccus primus omnium Tranſalpinos Ligures bello domuit; miſſus in auxilium Maſſilienſibus adverſus Salvios Gallos, qui populabantur fines Maſſilienſium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit: Fregellas diruit. Peſtilentia in Africa ab ingenti multitudine locuſtarum, & deinde necatarum ſtrage, fuiſſe traditur. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecena nonaginta millia ſeptingena triginta ſex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribu-

à Q. Metello conſule adverſus Baleares geſtas continet: quas Græci Gymneſias appellant; quia æſtatem nudi exigant. Baleares à teli miſſu appellati: vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, quum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum ſuum, & Seleucum filium, indignata, quod occiſo patre ejus à ſe, injuſſu ſuo diadema ſumpſiſſet, interemit.

LIBRI LXI.

C. Sextius proconſul, victa Salviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam, & calidis & frigidis fontibus, atque à nomine ſuo ita appellatas. Cn. Domitius proconſul contra Allobroges ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi cauſſa fuit, quod Teutomalium Salviorum regem fugientem recepiſſent, & omni ope juviſſent: quodque Æduorum agros, ſociorum populi Romani, vaſtaviſſent. C. Gracchus ſeditioſo tribunatu acto, quum Aventinum quoque armata multitudine occupaviſſet, à L. Opimio conſule, ex Senatuſconſulto vocato ad arma populo, pulſus, interemptus eſt: & cum eo Fulvius Flaccus conſularis, ſocius ejuſdem furoris. Q. Fabius Maximus conſul, Paulli nepos, adverſus Allobroges, & Bituitum Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu cæſa millia hominum centum viginti. & quum ipſe ad ſatisfaciendum ſenatui Romam profectus eſſet, Albæ cuſtodiendus datus eſt; quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque eſt, ut Congentiatus, filius ejus, comprehenſus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius accuſatus apud populum à Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjeciſſet, abſolutus eſt.

nus plebis, eloquentior quam frater, pernicioſas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, ut ſemiſſe & triente frumentum plebi daretur: alteram legem Agrariam, quam & frater ejus tulerat: tertiam, qua equeſtrem ordinem tunc cum ſenatu conſentientem corrumperet: ut ſexcenti ex equitibus in curiam ſublegerentur: & quia illis temporibus trecenti tantum ſenatores erant, ſexcenti equites trecentis ſenatoribus admiſcerentur. id eſt, ut equeſter ordo bis tantum virium in ſenatu haberet. & continuato in alterum annum tribunatu, legibus Agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur, & una in ſolo dirutæ Carthaginis, quo ipſe triumvir creatus, coloniam deduxit. Præterea res

LIBRI LXII.

Q. Marcius conſul Stonos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipſa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempſali, & Jugurthæ fratris filio, quem adoptaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas ſubegit. Jugurtha Hiempſalem fratrem bello petiit, quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui à ſenatu reſtitutus eſt. L. Cæcilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus, cenſores, duos & triginta ſenatu moverunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXIII.

C. Porcius conſul in Thracia male adverſus Scordiſcos pugnavit. Luſtrum

ſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia trecenta triginta ſex. Æmilia, Licinia, Marcia, virgines Veſtales inceſti damnatæ ſunt: idque inceſtum quemadmodum & commiſſum, & deprehenſum, & vindicatum ſit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo conſul cum exercitu fuſus eſt. Livius Druſus conſul adverſus Scordiſcos, gentem à Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit, magnumque honorem tulit.

LIBRI LXIV.

ADherbal bello petitus à Jugurtha, & in oppido Cirtha obſeſſus, contra denunciationem ſenatus ab eo occiſus eſt. Ob hoc ipſi Jugurthæ bellum indictum: idque Calpurnius Beſtia conſul gerere juſſus; pacem cum Jugurtha injuſſu populi & ſenatus fecit. Jugurtha fide publica evocatus ad indicandos auctores conſiliorum ſuorum, quod multos pecunia in ſenatu corrupiſſe dicebatur. Romam venit: & propter cædem admiſſam in regulum quendam, nomine Maſſivam, qui regnum ejus populo Romano inviſi appetebat, Romæ interfectum, quum periclitaretur: cauſſam capitis dicere juſſus, clam profugit, & cedens urbe fertur dixiſſe, O urbem venalem, & cito perituram, ſi emptorem invenerit! A. Poſtumius legatus infeliciter prælio adverſus Jugurtham geſto conflixit. pacem quoque adjecit ignominioſam, quam non eſſe ſervandam ſenatus cenſuit.

LIBRI LXV.

Mario traditus eſt: In qua re præcipua opera L. Cornelii Sullæ, quæſtoris Marii, fuit.

LIBRI LXVII.

M. Aurelius Scaurus legatus conſulis à Cimbris fuſo exercitu captus eſt: & quum, in conſilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes tranſirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci non poſſe, à Bojorige, feroce juvene, occiſus eſt. Ab iiſdem hoſtibus C. Manlius conſul & Q. Servilius Cæpio proconſul, victi prælio, caſtriſque binis exuti ſunt. Octoginta millia militum occiſa, calonum ac lixarum quadraginta. Secundum populi Romani juſſionem, Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata ſunt, primi poſt regem Tarquinium, imperiumque ei abrogatum. In triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Jugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus eſt. Marius triumphali veſte in ſenatum venit, quod nemo ante eum fecerat: eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magiſtratus eſt. Conſulatu ſecundo & tertio abſens conſul creatus. Quartum conſulatum diſſimulanter captans conſecutus eſt. Cn. Domitius, pontifex maximus populi ſuffragio creatus eſt. Cimbri, vaſtatis omnibus quæ inter Rhodanum & Pyrenæum ſunt, per ſaltum in Hiſpaniam tranſgreſſi, ibique multa loca populati, à Celtiberis fugari ſunt: reverſique in Galliam, bellicoſis ſe Teutonis conjunxerunt.

LIBRI LXVIII.

Q. Cæcilius Metellus conſul duobus prœliis Jugurtham fudit, totamque Numidiam vaſtavit. M. Junius Silanus conſul adverſum Cimbros infeliciter pugnavit. legatis Cimbrorum ſedem & agros, in quibus conſiderent, poſtulantibus ſenatus negavit. M. Minucius proconſul contra Thracas proſpere pugnavit. L. Caſſius conſul à Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui à civitate ſeceſſerant, in finibus Allobrogum, cum exercitu cæſus eſt. milites qui ex ea clade ſuperaverunt, obſidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hoſtibus pacti ſunt.

LIBRI LXVI.

JUgurtha pulſus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi, Maurorum regis, adjutus eſt: & cæſis prælio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter ſuſceptum diutius ſuſtinere; vinctus ab eo &

M. Antonius prætor in Ciliciam maritimos prædones perſecutus eſt. C. Marius conſul ſumma vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus caſtra defendit. duobus deinde præliis circa Aquas Sextias eos hoſtes delevit: in quibus cæſa traduntur hoſtium ducenta millia, capta nonaginta. Marius abſens quintum conſul creatus eſt. triumphum oblatum, donec & Cimbros vinceret, diſtulit. Cimbri repulſo ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconſule, qui fauces Alpium obſederat, & ad flumen Atheſim caſtellum editum inſederat reliqueratque, quum virtute ſua expliciti fugientem proconſulem exercitumque conſecuti, in Italiam trajeciſſent; junctis ejuſdem Catuli & C. Marii exercitibus, prælio victi ſunt ab eis: in quo cæſa traduntur hoſtium centum quadraginta millia, capta ſexaginta. Marius totius civitatis conſenſu exceptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui aliquamdiu, ut novo homini ad tantos honores evecto, inviderant, conſervatam ab eo rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre interempta, primus omnium inſutus culleo, in mare præcipitatus eſt. Ancilia cum ſtrepitu mota eſſe, antequam Cimbricum bellum conſummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges geſta continet.

LIBRI LXIX.

L. Appuleius Saturninus, adjuvante C. Mario, & per milites occiſo A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, geſſit; & quum legem Agrariam per vim tuliſſet, Metello Numidico, eo quod in eam non juraverat, diem dixit. qui quum à bonis civibus defenderetur, ne cauſſa majorum certaminum eſſet, in voluntarium exilium Rhodum profectus eſt: Ibique legendo, & audiendis magnis viris vacabat. Profecto, C. Marius, ſeditionis auctor, qui ſextum conſulatum per tribus ſparſa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Appuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum conſulatus, quem maxime adverſarium actionibus ſuis timebat, interemit. quibus rebus concitato ſenatu (in cujus cauſſam, & C. Marius, homo mutabilis, & varii conſilii ingeniique ſemper ſecundum fortunam, tranſierat, quum eum tueri minime poſſet) oppreſſus armis cum Glaucia Prætore, & aliis ejuſdem furoris ſociis, à Rabirio quodam interfectus eſt. Q. Cæcilius Metellus ab exilio, ingenti totius favore civitatis, reductus eſt. Man. Aquillus proconſul in Sicilia bellum ſervile excitatum confecit.

LIBRI LXX.

QUum Man. Aquillus de pecuniis repetundis cauſſam diceret, ipſe rogare judices noluit. M. Antonius, nes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exilium miſſus eſt. C. Sentius prætor contra Thraces infeliciter pugnavit. Senatus, quum impotentiam equeſtris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cœpit, ut ad ſe judicia transferrentur; ſuſtinente cauſſam ejus M. Livio Druſo tribuno plebis: qui, ut vires ſibi acquireret, pernicioſa ſpe largitionum plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

M. Livius Druſus, tribunus plebis, ut majoribus viribus ſenatus cauſſam ſuſceptam tueretur, ſocios & Italicos populos, ſpe civitatis Romanæ, ſollicitavit: iiſque adjuvantibus, per vim legibus Agrariis frumentariiſque latis, judiciariam quoque pertulit; ut æqua parte judicia penes ſenatum & equeſtrem ordinem eſſent. Quum deinde promiſſa ſociis civitas præſtari non poſſet, irati Italici defectionem agitare cœperunt. eorum coitus, conjurationes, & conciones in conciliis principum, referuntur. propter quæ Livius Druſus etiam ſenatui inviſus factus, velut ſocialis belli auctor, incertum à quo, domi occiſus eſt.

LIBRI LXXII.

ITalici populi defecerunt, Picentes, Veſtini, Marſi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani: initio belli à Picentibus orto. Q. Servilius proconſul in oppido Aſculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occiſus eſt. ſaga populus ſumpſit. Servius Galba à Lucanis comprehenſus, unius fœminæ opera, ad quam devertebatur, captivitate exemptus eſt. Æſernia & Alba, coloniæ ab Italicis obſeſſæ ſunt. Auxilia deinde Latini nominis, externarumque gentium, miſſa populo Romano, & expeditiones invicem urbiumque exqui pro eo perorabat, tunicam à pectore ejus diſcidit, ut honeſtas cicatrices oſtenderet: quibus conſpectis, indubitanter abſolutus eſt. Cicero ejus rei ſolus auctor. T. Didius proconſul adverſum Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus Cyrenarum Rex, cui cognomentum Apioni fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit, & ejus regni civitates ſenatus liberas eſſe juſſit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ, à L. Cornelio Sulla reductus eſt. Parthorum legati à rege Arſace miſſi ad Sullam venerunt, ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius, vir ſummæ innocentiæ, quoniam legatus Q. Mucii proconſulis à publicanorum injuriis Aſiam defenderat, inviſus equeſtri ordini, pe-

pugnationes, referuntur.

LIBRI LXXIII.

L. Julius Cæſar conſul male adverſus Samnites pugnavit. Nola colonia in poteſtatem Samnitium venit cum L. Poſtumio prætore, qui ab iis interemptus eſt. Complures populi ad hoſtes defecerunt. Quum P. Rutilius conſul parum proſpere contra Marſos pugnaſſet, & in prælio occidiſſet, C. Marius legatus ejus meliore eventu cum hoſtibus conflixit. Servius Sulpicius Pelignos prælio fudit. Q. Cæpio, legatus Rutilii, quum obſeſſus proſpere in hoſtes erupiſſet, & ob eum ſucceſſum æquatum ei cum C. Mario eſſet imperium, temerarius factus, & circumventus inſidiis, fuſo exercitu cecidit. L. Cæſar conſul feliciter contra Samnites pugnavit. ob eam victoriam Romæ ſaga poſita ſunt, &, ut varia belli fortuna eſſet, Æſernia colonia cum M. Marcello in poteſtatem Samnitium venit. Sed C. Marius prælio Marſos fudit. Herio Aſinio, prætore Marrucinorum, occiſo, C. Cæcilius in Gallia Tranſalpina Salvios rebellantes vicit.

LIBRI LXXIV.

CN. Pompeius Picentes prælio fudit, & obſedit, propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magiſtratuum ornamenta & inſignia ſumpta ſunt. C. Marius cum Marſis dubio eventu pugnavit. Libertini rum primum militare cœperunt. Aulus Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Marſos, quum uterque populus defeciſſet, prælio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti ſunt. Cn. Pompeius conſul Marſos acie vicit. Quum ære alieno oppreſſa eſſet civitas, A. Sempronius Aſellio prætor, quoniam ſecundum debitores jus dicebat, ab iis qui fœnerabantur, in foro occiſus eſt. Præterea incurſiones Thracum in Macedoniam populationeſque continet.

LIBRI LXXV.

AUlus Poſtumius Albinus legatus, quum claſſi præeſſet, infamis crimine proditionis, ab exercitu ſuo interfectus eſt. L. Cornelius Sulla legatus Samnites prælio vicit, & bina caſtra eorum expugnavit. Cn. Pompejus Veſtinos in deditionem accepit. L. Porcius conſul rebus proſpere geſtis, fuſiſque aliquoties Marſis, dum caſtra eorum expugnat, cecidit. ea res hoſtibus victoriam ejus prælii dedit. Coſconius & Lucceius, Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobiliſſimum hoſtium ducem occiderunt, compluraque eorum oppida in dedi-

Cn. Pompeio captum eſt, cæſis & à Mamerco Æmilio legato Italicis. Silo Popædius, dux Marſorum, auctor hujus rei, in prælio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno à Mithridate Ponti rege pulſi ſunt. Præterea incurſiones Thracum in Macedoniam populationeſque continet.

LIBRI LXXVII.

QUum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, pernicioſas leges promulgaſſet, ut exules revocarentur, & novi cives libertinique diſtribuerentur in tribus, & ut Marius adverſus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, & adverſantibus conſulibus, Q. Pompeio, & L. Sullæ, vim intuliſſet, occiſo Q. Pompeio conſulis filio, genero Sullæ; L. Sulla conſul cum exercitu in urbem venit, & adverſus factionem Sulpitii & Marii in ipſa urbe pugnavit, eamque expulit. ex qua duodecim à ſenatu hoſtes, inter quos C. Marius pater & filius, judicati ſunt. P. Sulpicius, quum in quadam villa lateret, indicio ſervi ſui retractus & occiſus eſt. ſervus, ut præmium promiſſum indicii haberet, manumiſſus eſt, & ob ſcelus proditi domini de ſaxo dejectus eſt. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, quum in paludibus Minturnenſium lateret, extractus eſt ab oppidanis: & quum ad occidendum eum miſſus ſervus, natione Gallus, majeſtate tanti viri perterritus receſſiſſet, impoſitus publicæ navi delatus eſt in Africam. L. Sulla civitatis ſtatum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompeius conſul ad accipiendum à Cn. Pompeio proconſule exercitum profectus, conſilio ejus occiſus eſt. Mithridates, Ponti rex, Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulſo Aquilio legato, Phrygiam, provinciam populi Romani, cum ingenti exercitu intravit.

tionem acceperunt. L.Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis præliis fudit; aliquot populos recepit: quantiſque raro quiſquam alius ante conſulatum rebus geſtis, ad petitionem conſulatus Romam eſt profectus.

LIBRI LXXVI.

AUlus Gabinius Legatus, rebus adverſum Lucanos proſpere geſtis, & pluribus oppidis expugnatis,in obſidione caſtrorum hoſtilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, univerſamque eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconſul Veſtinos & Pelignos in deditionem accepit. Marſi quoque à L. Muræna, & Cæcilio Pio legatis, aliquot præliis fracti, pacem petierunt. Aſculum à

LIBRI LXXVIII.

MIthridates Aſiam occupavit: Q. Oppium proconſulem, Item Aquilium legatum, in vincula conjecit: juſſuque ejus,quicquid civium Romanorum in Aſia fuit, uno die trucidatum eſt. Urbem Rhodum,quæ ſola in fide permanſerat, oppugnavit, & aliquot præliis navalibus victus receſſit. Archelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium inſularemque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates ſuas trahentibus, continet.

Libri LXXXIX.

L. Cornelius Cinna, quum pernicioſas leges per vim atque arma ferret, pulſus urbe à Cn. Octavio collega, cum ſex tribunis plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in poteſtatem ſuam redegit, & bellum urbi intulit; accerſito C. Mario ex Africa cum aliis exulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt: & quum victor ſpoliaret occiſum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exſtructo, ipſe ſupra rogum ſe transfodit, & eodem igni conſumptus eſt. Et quum opprimi inter initia potuiſſet, Cn. Pompeii fraude, qui utramque partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec niſi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & conſulis ſegnitie confirmati Cinna & Marius, quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio & Carboni dati ſunt, urbem circumſederunt. Oſtiam coloniam Marius expugnavit, & crudeliter diripuit.

Libri LXXX.

Italicis populis à ſenatu civitas data eſt. Samnites, qui ſoli arma retinebant, Cinnæ & Mario ſe conjunxerunt. ab iis Plautius cum exercitu cæſus eſt. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Janiculum occupaverunt, & fugati ab Octavio conſule receſſerunt. Marius Antium, & Ariciam, & Lanuvium colonias devaſtavit. Quum nulla ſpes eſſet optimatibus reſiſtendi propter ſegnitiem & perfidiam & ducum & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diverſas partes tranſibant; Cinna & Marius in urbem recepti ſunt: qui, velut captam, eam, cædibus & rapinis vaſtarunt; Cn. Octavio conſule occiſo, & omnibus adverſæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentiſſimo viro, L. & C. Cæſare, quorum capita in roſtris poſita ſunt. Craſſus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. pater Craſſus,

Libri LXXXI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparat, circumſedit, & cum maximo labore expugnavit. urbi libertatem & civibus, quæ habuerant, reddidit. Magneſia, quæ ſola in Aſia civitas in fide manſerat, ſumma virtute adverſus Mithridatem defenſa eſt. Præterea tranſitus Thracum in Macedoniam continet.

Libri LXXXII.

Sulla copias regis, quæ Macedonia occupata in Theſſaliam venerant, prælio vicit; cæſis hoſtium centum millibus, & caſtris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum claſſe regia Sullæ ſe tradidit. L. Valerius Flaccus conſul collega Cinnæ miſſus, ut Sullæ ſuccederet, propter avaritiam inviſus exercitui ſuo, à C. Fimbria legato ipſius ultimæ audaciæ homine occiſus eſt: & imperium ad Fimbriam tranſlatum. Præterea expugnatæ in Aſia urbes à Mithridate, & crudeliter direpta pecunia, incurſioneſque Thracum in Macedoniam, referuntur.

Libri LXXXIII.

C. Fimbria in Aſia fuſis prælio aliquot præfectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obſeſſumque regem non multum abfuit quin caperet. Urbem Iliòn, quæ ſe poteſtati Sullæ reſervabat, expugnavit ac delevit, & magnam partem Aſiæ recepit. Sulla multis præliis Thraces cecidit. Quum L. Cinna & Cn. Papirius Carbo, à ſeipſis conſules per biennium creati, bellum contra Sullam pararent; effectum quidem eſt per L. Valerium Flaccum principem ſenatus, qui orationem in ſenatu habuit; & per eos qui concordiæ ſtudebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu ſuo, quem invitum cogebat naves conſcendere & adverſus Sullam proficiſci, ne quid indignum virtute ſua pateretur, gladio ſe transfixit. Et citra ulla comitia conſules in ſequentem annum ſeipſos renunciaverunt. Eodemque die, quo magiſtratum inierant, Marius Sex. Licinium Senatorem de ſaxo dejici juſſit: editiſque multis ſceleribus, Idibus Januariis deceſſit; vir, cujus ſi examinentur cum virtutibus vitia, haud facile ſit dictu, utrum bello melior, an pace pernicioſior fuerit. adeo quam rempublicam armatus ſervavit, eam primo togatus omni genere fraudis, poſtremo armis hoſtiliter evertit.

interemptus eſt. conſulatum Carbo ſolus geſſit. Sulla quum in Aſiam trajeciſſet, pacem cum Mithridate fecit; ita ut is cederet Aſia, Bythinia, Cappadocia. Fimbria deſertus ab exercitu, qui ad Sullam tranſierat, ipſe ſe percuſſit: impetravitque de ſervo ſuo, præbens cervicem, ut ſe interficeret.

LIBRI LXXXIV.

SUlla legatis, qui à ſenatu miſſi erant, futurum ſe in poteſtate ſenatus reſpondit, ſi cives, qui à Cinna pulſi ad ſe fugerant, reſtituerentur. quæ conditio quum juſta ſenatui viderederetur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum eſt. Idem Carbo, quum ab omnibus oppidis Italiæ coloniiſque obſides exigere vellet, ut fidem illorum contra Sullam obligaret, conſenſu ſenatus prohibitus eſt. Novis civibus Senatuſconſulto ſuffragium datum eſt. Q. Metellus Pius, qui partes Optimatium ſequutus erat, quum in Africa bellum moliretur, à C. Fabio prætore pulſus eſt, ſenatuſque conſultum per factionem Carbonis, & Marianarum partium factum eſt, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus diſtributi ſunt. Præterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

SUlla in Italiam cum exercitu trajecit, miſſiſque legatis qui de pace agerent, & à conſule C. Norbano violatis, eundem Norbanum prælio vicit. Et quum L. Scipionis alterius conſulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat, caſtra oppugnaturus eſſet, univerſus exercitus conſulis, ſollicitatus per emiſſos à Sulla milites, ſigna ad Sullam tranſtulit. Scipio, quum interimi poſſet, dimiſſus eſt. Cn. Pompeius, Cn. F. ejus qui Aſculum ceperat, conſcripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat: ad quem ſe nobilitas omnis conferebat: ita ut deſerta urbe ad caſtra veniretur. Præterea expeditiones per univerſam Italiam utriuſque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

QUum C. Marius, C. Marii filius conſul ante annos viginti per vim creatus eſſet, C. Fabius in Africa,

LIBRI LXXXVII.

SUlla C. Marium, exercitu ejus fuſo deletoque ad Sacriportum, in Oppido Præneſte, obſedit. urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis ejus, eadem ubique fortuna partium, geſtas, continet.

LIBRI LXXXVIII.

SUlla Carbonem, exercitu ejus fuſo ad Cluſium, ad Faventiam Fidentiamque cæſo, Italia expulit: cum Samnitibus, qui ſoli Italicorum populorum nondum arma poſuerant, juxta urbem Romam ante portam Collinam debellavit: recuperataque republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum unquam fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villa publica trucidavit: tabulam proſcriptionis poſuit: urbem ac totam Italiam cædibus replevit: inter quas omnes Præneſtinos inermes concidi iuſſit: Marium, ſenatorii ordinis virum, cruribus brachiiſque fractis, auribus præſectis, & effoſſis oculis, necavit. C. Marius Præneſte obſeſſus à Lucretio Ofella, Sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, ſeptus ab exercitu, mortem ſibi conſcivit. in ipſo cuniculo, quum ſentiret ſe evadere minime poſſe, cum Pontio Teleſino fugæ comite, ſtricto utrimque gladio concurrit: quem quum occidiſſet, ipſe ſaucius impetravit à ſervo, ut ſe occideret.

LIBRI LXXXIX.

M. Brutus à Cn. Papirio Carbone, qui Coſuram appulerat, miſſus nave piſcatoria Lilybæum, ut exploraret an ibi Pompeius eſſet, & cirpropter crudelitatem & avaritiam, in prætorio ſuo vivus exuſtus eſt. L. Philippus legatus Sulla Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulſo & occiſo, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut erepturus civitatem, & ſuffragii jus nuper datum, fœdus percuſſit. idemque, ex fiducia jam certæ victoriæ, litigatores à quibus adibatur, vadimonia Romam differre juſſit; quum à parte diverſa urbs adhuc teneretur. L. Damaſippus prætor, ex voluntate C. Marii conſulis, quum ſenatum contraxiſſet, omnem, quæ in urbe erat, nobilitatem trucidavit. ex cujus quidem numero Q. Mucius Scævola pontifex maximus fugiens, in veſtibulo ædis Veſtæ occiſus eſt. Præterea bellum à L. Muræna adverſus Mithridatem in Aſia renovatum continet.

cumventus navibus, quas Pompejus miſerat, in ſe mucrone verſo, ad tranſtrum navis obnixus corporis pondere, occubuit. Cn. Pompejus in Siciliam cum imperio à ſenatu miſſus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum faſcibus viginti quatuor proceſſit. Rebus novis reipublicæ ſtatum confirmavit, tribunorum plebis poteſtatem minuit, & omne jus legum ferendarum ademit. Pontificum, augurumque collegium ampliavit, ut eſſent quindecim; ſenatum ex equeſtri ordine ſupplevit: proſcriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit, & bona eorum vendidit: ex quibus plurima primo rapuit. redactum eſt ſeſtertium ter millies, quingenties. Q. Lucretium Ofellam, conſulatum, contra voluntatem ſuam, petere auſum, juſſit interimi in foro: & quum hoc indigne ferret populus Romanus, concione advocata, ſe juſſiſſe dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proſcriptum & Hiarbam, regem Numidarum, bellum molientes, victos interemit, & quatuor & viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. Cn. Norbanus conſularis proſcriptus, in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipſe ſe interemit. Mutilus, unus ex proſcriptis, clam capite adoperto, ad poſticas ædes Baſilæ uxoris quum acceſſiſſet, admiſſus minime eſt, quia illum proſcriptum diceret. itaque ſe transfodit, & ſanguine ſuo fores uxoris reſperſit. Sulla Nolam in Samnio recepit. quadraginta ſeptem legiones in agros captos deduxit, & eos iis diviſit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obſeſſum, in deditionem accepit. Mitylenæ quoque in Aſia, quæ ſola urbs poſt victum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ dirutæque ſunt.

LIBRI XC.

SUlla deceſſit, honoſque ei à ſenatu habitus eſt, ut in Campo Martio ſepeliretur. M. Æmilius Lepidus, quum acta Sullæ tentaret reſcindere, bellum excitavit: & à Q. Catulo collega Italia pulſus eſt: & in Sardinia, fruſtra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Ciſalpinam Galliam tenebat, à Cn. Pompeio occiſus eſt. Q. Sertorius proſcriptus, in ulteriore Hiſpania ingens bellum excitavit. L. Manilius proconſul, & M. Domitius legatus, ab Herculejo quæſtore prælio victi ſunt. Præterea res à P. Servilio proconſule adverſus Cilicas geſtas continet.

Præterea à Curione proconſule in Thracia res geſtas adverſus Dardanos & Q. Sertorii multa crudelia in ſuos facta continet. qui plurimos ex amicis & ſecum proſcriptis, crimine proditionis inſimulatos, interemit.

LIBRI XCIII.

P. Servilius proconſul in Cilicia Iſauros domuit, & aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniæ rex, moriens, populum Romanum fecit hæredem, regnumque ejus in provinciæ formam redactum eſt. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedeſtrium navaliumque: & occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta conſul ad Chalcedonem prælio à rege victus eſt, reſque à Pompeio & Metello adverſum Sertorium geſtas continet, qui omnibus belli militiæque artibus par fuit. quos etiam ab obſidione Calagurii oppidi depulſos, coëgit diverſas regiones petere, Metellum ulteriorem Hiſpaniam, Pompeium Galliam.

LIBRI XCIV.

L. Lucullus conſul adverſus Mithridatem equeſtribus præliis feliciter pugnavit: & expeditiones aliquot proſperas fecit, poſcenteſque pugnam milites à ſeditione inhibuit. Deiotarus, Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis bellum in Phrygia moventes cecidit. Præterea res à Pompeio in Hiſpania contra Sertorium proſpere geſtas continet.

LIBRI XCV.

C. Curio proconſul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor & ſe-

LIBRI XCI.

CN. Pompejus quum adhuc equeſter eſſet, cum imperio conſulari adverſus Sertorium miſſus eſt. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimaſque civitates in poteſtatem ſuam redegit. Appius Claudius proconſul Thracas pluribus præliis vicit. Q. Metellus proconſul L. Herculeium, quæſtorem Sertorii, omni cum exercitu cecidit.

LIBRI XCII.

CN. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut ſingula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium, & Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit: cujus victoriæ partem cupiens ferre Pompeius parum proſpere pugnavit. obſeſſus deinde Calagurii Sertorius, aſſiduis eruptionibus non leviora damna obſidentibus intulit.

ptuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata ſervitiorum ergaſtulorumque multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Varenum prætorem, prælio vicerunt. L. Lucullus proconſul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit, pulſumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum caſibus fractum, coëgit in Pontum profugere.

LIBRI XCVI.

Q. Arrius prætor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus conſul male adverſus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius conſul, & Q. Arrius prætor acie victi ſunt. Sertorius à Manio Antonio, & M. Perperna & aliis conjuratis in convivio interfectus eſt; octavo ducatus ſui anno; magnus dux, & adverſus duos imperatores, Pompeium & Metellum, ſæpe par, vel frequentius victor: ad ultimum deſertus & proditus. Imperium partium ad Marcum tranſlatum eſt: quem Cn. Pompeius victum captumque interemit, ac recepit Hiſpanias decimo fere anno, quam cœptum eſt bellum. C. Caſſius proconſul, Cn. Manlius prætor, male adverſus Spartacum pugnaverunt: idque bellum M. Craſſo prætori mandatum eſt.

LIBRI XCVII.

M. Craſſus prætor primum cum parte fugitivorum, quæ ex Gallis Germaniſque conſtabat, feliciter pugnavit; cæſis hoſtium triginta quinque millibus, & duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde bellavit; cæſis cum ipſo millibus quadraginta. M. Antonius prætor bellum adverſus Cretenſes parum proſpere ſuſceptum, morte ſua finivit: M. Lucullus proconſul Thracas ſubegit. L. Lucullus in Ponto adverſus Mithridatem feliciter pugnavit; cæſis hoſtium amplius quam ſexaginta millibus. M. Craſſus & Cn. Pompeius Conſules facti, ut Craſſus ex prætura, ſic Pompeius, antequam quæſturam gereret, ex equite Romano, tribunitiam poteſtatem reſtituerunt. Judicia quoque per L. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos tranſlata ſunt. Mithridates, deſperatione rerum ſuarum coactus, ad Tigranem Armeniæ regem confugit.

LIBRI XCVIII.

MAchares filius Mithridatis, Boſpori rex, à L. Lucullo in amicitiam receptus eſt. Cn. Lentulus, & L. Gellius cenſores aſperam cenſuram egerunt, quatuor & ſexaginta ſenatu motis. à quibus, luſtro condito, cenſa ſunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus prætor in Sicilia adverſum piratas proſpere rem geſſit. Templum Jovis in Capitolio, quod incendio conſum-

plurimas civitates expugnavit. L. Roſcius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi aſſignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata, perſequi piratas juſſus, qui commercium annonæ intercluſerant; intra quadrageſimum diem toto mari eos expulit, belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & urbes dedit. Præterea res geſtas à Q. Metello adverſus Cretenſes continet: & epiſtolas Metelli & Cn. Pompeii invicem miſſas. queritur Metellus gloriam rerum a ſe geſtarum à Pompeio ſublatam præteriri, qui in Cretam miſerit legatum ſuum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc ſe facere debuiſſe.

LIBRI C.

C. Manilius tribunus plebis, indignatione maxima nobilitatis, legem tulit, ut Pompeio bellum Mithridaticum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus, perdomitis Cretenſibus, liberæ in id tempus inſulæ leges dedit. Cneius Pompeius ad regendum bellum adverſus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit. equeſtri prælio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phraatem regem Parthorum, & Tigranem Armeniorum regem, ac deinde inter filium Tigranem, patremque geſtum, continet.

LIBRI CI.

CN. Pompeius Mithridatem nocturno prælio victum coëgit Boſporum profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique ademptis, Syria, Phœnice, Cilicia, regnum Armeniæ reſtituit. Conjuratio eorum qui in petitione conſulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis conſulibus, oppreſſa eſt. Cn. Pompeius quum Mithridatem perſequeretur, in ptum ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum eſt. L. Lucullus, in Armenia Mithridatem & Tigranem, & immenſas utriuſque regis copias, pluribus præliis fudit. Q. Metellus proconſul, bello ſibi adverſum Cretenſes mandato, Cydoniam urbem obſedit. L. Triarius legatus Luculli adverſus Mithridatem parum proſpere pugnavit. Lucullum, ut perſequeretur Mithridatem, ac Tigranem, ſummamque victoriæ imponeret, ſeditio militum tenuit, qui ſequi nolebant: id eſt, legiones Valerianæ, impleta à ſe ſtipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

LIBRI XCIX.

Q. Metellus proconſul Gnoſſon, & Lyctum, & Cydoniam, & alias ultimas ignotaſque gentes penetravit. Iberos, Albanoſque, qui tranſitum non dabant, prælio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos, Henichoſque, & res ab eo in Boſporo geſtas, continet.

LIBRI CII.

CN. Pompeius in provinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. ab eo Mithridates obſeſſus in regia, quum veneno ſumpto parum profeciſſet ad mortem, à milite Gallo, nomine Bitœto, à quo, ut juvaret ſe, petierat, interfectus eſt. Cn. Pompeius Judæos ſubegit: fanum eorum Hieroſolymæ, inviolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina bis repulſam in petitione conſulatus paſſus, cum Lentulo prætore & Cethego, & pluribus aliis, conjuravit de cæde conſulum & ſenatus, incendiis urbis, & opprimenda republica: exercitu quoque in Etruria comparato. Ea conjuratio induſtria M. Tullii Ciceronis eruta eſt. Catilina urbe pulſo, de reliquis conjuratis ſupplicium ſumptum eſt.

LIBRI CIII.

CAtilina à C. Antonio proconſule cum exercitu cæſus eſt. P. Clodius accuſatus, quod in mulieris habitu in ſacrarium, in quod virum intrare nefas eſt, intraſſet: quumque uxorem Maximi Pontificis ſtupraviſſet, abſolutus eſt. Cn. Pontinus prætor Allobroges, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem tranſiit. C. Cæſar Luſitanos ſubegit: eoque conſulatus candidato, & captante rempublicam invadere, conſpiratio inter tres principes civitatis facta eſt, Cn. Pompeium, M. Craſſum, C. Cæſarem. Leges Agrariæ à Cæſare conſule cum maxima contentione, invito ſenatu, & altero conſule M. Bibulo, latæ ſunt. C. Antonius proconſul in Thracia parum proſpere rem geſſit. M. Cicero, lege à P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necaviſſet, in exilium miſſus eſt. Cæſar in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit: quæ ſedem quærens, per provinciam Cæſaris Narbonem iter facere volebat. Præterea ſitum Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane & Tigranis filio, triumphavit: Magnuſque à tota concione conſalutatus eſt.

LIBRI CIV.

PRima pars libri ſitum Germaniæ, moreſque continet. C. Cæſar cum ... ſent: ex quadringentis ſenatoribus tres tantummodo evaderent. Lege lata de redigenda in provinciæ formam Cypro, & publicanda pecunia regia, C. Catoni adminiſtratio ejus rei mandata eſt. Ptolemæus Ægypti rex, ob injurias quas patiebatur à ſuis, regno pulſus, Romam venit. C. Cæſar Venetos, gentem Oceano junctam, navali prælio vicit. Præterea à legatis ejus eadem fortuna res geſtas continet.

LIBRI CV.

QUum C. Catonis tribuni plebis intercesſionibus comitia tollerentur, ſenatus veſtem mutavit. M. Cato, in petitione præturæ prælato Vatinio, repulſam tulit. Idem quum legem impediret, qua provinciæ conſulibus in quinquennium, Pompeio Hiſpaniæ, Craſſo Syria & Parthicum bellum, Cæſari Gallia & Germania dabantur, à C. Trebonio tribuno plebis legis auctore in vincula ductus eſt. A. Gabinius proconſul Ptolemæum reduxit in regnum Ægypti, ejecto Archelao, quem ſibi regem adſciverant. Cæſar, victis Germanis, & in Gallia cæſis, Rhenum tranſcendit, & proximam partem Germaniæ domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum proſpere tempeſtatibus adverſis, trajecit: iterum parum felicius, maximaque hominum multitudine cæſa, aliquam partem inſulæ in poteſtatem redegit.

LIBRI CVI.

JUlia Cæſaris filia, Pompeii uxor, deceſſit: honoſque ei à populo habitus eſt, ut in campo Martio ſepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige, duce Eburonum, defecerunt. à quibus Cotta & Titurius legati Cæſaris circumventi inſidiis, cum exercontra Germanos, qui Arioviſto duce in Galliam tranſcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Æduis & Sequanis, quorum ager poſſidebatur; trepidationem militum, propter metum novorum hoſtium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & victos prælio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio ſenatus, ac univerſæ Italiæ, ab exilio reductus eſt. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata eſt. Cæſar Ambianos, Sueſſiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum maxima multitudo erat, prælio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unam harum civitatum cum maximo diſcrimine pugnavit, eamque gentem delevit. quæ bellum geſſit, donec ex ſexaginta millibus armatorum trecenti ſupereſcitu, cui præerant, cæſi ſunt. & quum aliarum quoque legionum caſtra oppugnata maximo labore defenſa eſſent, interque eos, qui in Treviris præerat, Q. Cicero; ab ipſo Cæſare hoſtes prælio fuſi ſunt. M. Craſſus bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium tranſivit, victuſque prælio, in quo & filius ejus cecidit, quum reliquias exercitus in collem recepiſſet, evocatus in colloquium ab hoſtibus, ut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehenſus, & ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus eſt.

LIBRI CVII.

C. Cæſar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam tranſit: nulloque ibi invento hoſte, reverſus in Galliam, Eburones, & alias civitates, quæ conſpiraverant, vicit, &

Ambiorigem in fuga perſecutus. P. Clodii à T. Annio Milone, candidato conſulatus, in Appia via ad Bovillas occiſi corpus plebs in curia cremavit. Quum ſeditiones inter candidatos conſulatus Hyptæum, Scipionem, & Milonem eſſent qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas, Cn. Pompeius Magnus à ſenatu conſul tertium factus eſt, abſens & ſolus, quod nulli alii unquam contigit. Quæſtione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exilium actus eſt. Lex lata eſt, ut ratio abſentis Cæſaris in petitione conſulatus haberetur, invito & contradicente M. Catone. Præterea res geſtas à C. Cæſare adverſum Gallos, qui prope univerſi, Vercingentorige Arverno duce, defecerunt, & laborioſas obſidiones urbium, continet: inter quas Avarici Biturigum, & Gergoviæ Arvernorum.

LIBRI CVIII.

C. Cæſar Gallos ad Alexiam vicit, omneſque Galliæ civitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Caſſius quæſtor M. Craſſi, Parthos, qui in Syriam tranſcenderant, cecidit. In petitione conſulatus M. Cato repulſam tulit; creatis conſulibus Ser. Sulpicio, & M. Marcello. C. Cæſar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter conſules, de ſucceſſore C. Cæſari mittendo, agente in ſenatu M. Marcello conſule, ut Cæſar ad petitionem conſulatus veniret, quum is lege lata in id tempus conſulatus provincias obtinere deberet, reſque à M. Bibulo geſtas in Syria, continet.

LIBRI CIX.

CAuſſæ civilium armorum & initia referuntur, contentioneſque de ſucceſſore C. Cæſari mittendo; quum ſe dimiſſurum exercitus negaret, niſi à Pompeio dimitterentur. & C. Curio obſidione urbis ejus legatis, C. Trebonio, & D. Bruto, profectus in Hiſpaniam, L. Afranium, & C. Petreium legatos Cn. Pompeii, cum ſeptem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omneſque incolumes dimiſit: Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in poteſtatem ſuam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Maſſilienſes duobus navalibus præliis victi, poſt longam obſidionem poteſtati Cæſaris ſe permiſerunt. C. Antonius legatus Cæſaris, male contra Pompeianos rebus geſtis, in Illyrico captus eſt. In quo bello Opitergini Tranſpadani Cæſaris auxiliares, rate ſua ab hoſtilibus navibus clauſa, potius quam in poteſtatem hoſtium venirent, inter ſe concurrentes occubuerunt. C. Curio legatus Cæſaris in Africa cum proſpere adverſus Varum Pompeianarum partium ducem pugnaſſet, à Juba rege Mauritaniæ cum exercitu cæſus eſt. C. Cæſar in Græciam trajecit.

LIBRI CXI.

M. Cælius Rufus prætor quum ſeditiones in urbe concitaret, novarum tabularum ſpe plebe ſollicitata, abrogato magiſtratu pulſus urbe, Miloni exuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, ſe conjunxit. uterque quum bellum molirentur, interempti ſunt. Cleopatra Ægypti regina à Ptolemæo fratre regno pulſa eſt. Propter Q. Caſſii prætoris avaritiam crudelitatemque, Cordubenſes in Hiſpania cum duabus Varianis legionibus à partibus Cæſaris deſciverunt. Cneus Pompeius ad Dyrrhachium obſeſſus à Cæſare, & præſidiis ejus cum magna clade diverſæ partis expugnatis, obſidione liberatus, tranſlato in Theſſaliam bello, apud Pharſaliam acie victus eſt. Cicero in caſtris remanſit; vir nihil minus quam ad bella natus, omnibuſque adverſarum partium, qui ſe poteſtati victoris permiſerunt, Cæſar ignovit.

rionis tribuni plebis primum adverſus Cæſarem, dein pro Cæſare actiones continet. Quum ſenatus conſultum factum eſſet; ut ſucceſſor Cæſari mitteretur, M. Antonio, & Q. Caſſio tribunis plebis, quoniam interceſſionibus id ſenatus conſultum impediebant, urbe pulſis; mandatum à ſenatu Conſulibus, & Cn. Pompeio ut viderent, ne quid reſpublica detrimenti caperet. C. Cæſar bello inimicos perſecuturus, cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum L. Domitio, & L. Lentulo cepit, eoſque dimiſit. Cn. Pompeium, Cæteroſque partium ejus, Italia expulit.

LIBRI CX.

C. Cæſar Maſſiliam, quæ portas ipſi clauſerat, obſedit: & relictis in

LIBRI CXII.

TRepidatio victarum partium per diverſas orbis terrarum partes, & fuga referuntur. Cn. Pompeius quum Ægyptum petiſſet, juſſu Ptolemæi regis pupilli, auctore Theodoto præceptore, cujus apud regem maxima erat auctoritas, & Pothino, occiſus eſt ab Achilla, cui delegatum id erat facinus, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor, & Sex. Pompeius filius, in Cyprum refugerunt. Cæſar poſt tertium diem inſecutus, quum ei Theodotus caput Pompeii & annulum obtuliſſet, & infenſus eſt, & illacrimavit, ſine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Cæſar dictator creatus, Cleopatram in regnum Ægypti reduxit,

& inferentem bellum, iiſdem auctoribus Ptolemæum, quibus Pompeium interfecerat, cum maximo ſuo diſcrimine vicit. Ptolemæus, dum fugit, in Nilo navicula ſubſedit. Præterea laborioſum M. Catonis in Africa, per deſerta cum legionibus iter, & bellum à Cn. Domitio contra Pharnacem parum proſpere geſtum continet.

LIBRI CXIII.

CONfirmatis in Africa Pompeianis partibus, earum imperium P. Scipioni delatum eſt; Catone, cui ex æquo deferebatur, cedente. Et quum de diruenda urbe Utica propter favorem civitatis ejus in Cæſarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuiſſet, Juba ſuadente, ut dirueretur; tutela ejus, & cuſtodia mandata eſt Catoni. Inde Pompeius Magni filius in Hiſpania contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere volebant, bellum adverſus Cæſarem renovavit. Pharnaces Mithridatis filius rex Ponti, ſine ulla belli mora victus eſt. Quum ſeditiones Romæ à P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatæ eſſent, & ex ea cauſſa plebs tumultuaretur, inductis à M. Antonio magiſtro equitum in urbem militibus, octingenti è plebe cæſi ſunt. Cæſar, veteranis cum ſeditione miſſionem poſtulantibus, dedit. & quum in Africam trajeciſſet, contra copias Jubæ regis cum diſcrimine magno pugnavit.

LIBRI CXIV.

BEllum in Syria Cæcilius Baſſus eques Romanus Pompeianarum partium excitavit; relicto à legione Sexto Cæſare, quæ ad Baſſum tranſierat: occiſoque eo, Cæſar Scipionem prætorem, Afranium, Jubamque vicit ad Thapſum, caſtris eorum expugnatis. Cato audita re, quum ſe percuſſiſſet Uticæ, & interveniente filio curaretur, inter ipſam curatio-

cliente ſuo Athenis occiſus. Romæ cenſum egit, quo cenſa ſunt civium capita centum quinquaginta millia. profectuſque in Hiſpaniam adverſus Sex. Pompeium, multis utrimque expeditionibus factis, & aliquot urbibus expugnatis, ſummam victoriam cum maximo diſcrimine ad Mundam urbem conſecutus eſt. Pompeius Sextus effugit.

LIBRI CXVI.

C. Cæſar ex Hiſpania quintum triumphum egit. & quum plurimi maximique honores ei à ſenatu decreti eſſent; inter quos, ut Pater Patriæ appellaretur, & ſacroſanctus, ac Dictator in perpetuum eſſet, invidiæ cauſſam adverſus eum præſtitere, quod ſenatui deferenti hos honores, quum ante ædem Veneris Genitricis ſederet, non aſſurrexit: & quod M. Antonio conſule collega ſuo inter Lupercos currente, diadema capiti ſuo impoſitum in ſella repoſuit: & quod Epidio Marullo, & Cæſetio Flavo tribunis plebis, invidiam ei tamquam regnum affectanti moventibus, poteſtas abrogata eſt. Ex iis cauſis conſpiratione in eum facta (cujus capita fuerunt, M. Brutus, & C. Caſſius, & ex Cæſaris partibus D. Brutus & C. Trebonius) in curia Pompeii occiſus eſt viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus ejus Capitolium. Oblivione deinde cædis ejus à ſenatu decreta, obſidibus Antonii & Lepidi liberis acceptis, conjurati à Capitolio deſcenderunt. Teſtamento Cæſaris hæres ex parte dimidia inſtitutus C. Octavius ſororis nepos, & in nomen adoptatus eſt. Cæſaris corpus, quum in campum Martium deferretur, à plebe ante roſtra crematum eſt. Dictaturæ honos in perpetuum ſublatus eſt. C. Amatius humillimæ ſortis homo, qui ſe C. Marii filium ferebat, quum apud credulam plebem ſeditiones moveret, interfectus eſt.

nem reſciſſo vulnere exſpiravit, anno ætatis quadrageſimo nono. Petreius Jubam, ſeque interemit. P. Scipio in nave circumventus honeſtæ morti vocem quoque adjecit. quærentibus enim imperatorem hoſtibus, dixit, Imperator bene ſe habet. Fauſtus & Afranius occiſi. Catonis filio venia data: Brutus, legatus Cæſaris, In Gallia Bellovacos rebellantes prælio vicit.

LIBRI CXV.

CÆſar quatuor triumphos duxit; ex Gallia, ex Ægypto, ex Ponto, & Africa. epulum, & omnis generis ſpectacula dedit. M. Marcello conſulari, ſenatu rogante, reditum conceſſit. qui Marcellus beneficio ejus frui non potuit; à Cn. Magio Cilone

LIBRI CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit (eo enim illum Cæſar præmiſerat bellum in Macedonia geſturus) ominibuſque proſperis exceptus; etiam nomen Cæſaris ſumpſit. In confuſione rerum, ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius Conſul, quum impotenter dominaretur, legemque de provinciarum permutatione per vim tuliſſet, & Cæſarem quoque petentem, ut ſibi adverſum avunculi percuſſores adeſſet, magnis injuriis affeciſſet; Cæſar, & ſibi, & reipublicæ vires contra eum paraturus deductos in colonias veteranos excitavit. Legiones quoque quarta & Martia, ſigna ab Antonio ad Cæſarem tulerunt.

runt. deinde & complures ſævitia M. Antonii paſſim in caſtris ſuis trucidati, quia & ſuſpecti erant, ad Cæſarem deſciverunt. D. Brutus, ut potenti Ciſalpinam Galliam Antonio obſiſteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Præterea diſcurſus utriuſque partis virorum ad accipiendas provincias, apparatuſque belli continet.

LIBRI CXVIII.

M. Brutus in Græcia, ſub prætextu reipublicæ, & ſuſcepti contra M. Antonium belli, exercitum, cui Vatinius præerat, cum provincia in poteſtatem ſuam redegit. C. Cæſari, qui privatus reipublicæ arma ſumpſerat, proprætoris imperium à ſenatu datum eſt cum conſularibus ornamentis; adjectumque, ut ſenator eſſet. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obſedit, miſſique ad eum legati à ſenatu de pace, parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus ſaga ſumpſit. M. Brutus in Epiro C. Antonium prætorem cum exercitu poteſtati ſuæ ſubjecit.

LIBRI CXIX.

C. Trebonius in Aſia fraude P. Dolabellæ occiſus eſt. ob id facinus Dolabella hoſtis à ſenatu judicatus eſt. Quum Panſa Conſul male adverſus Antonium pugnaſſet, A. Hirtius Conſul cum exercitu ſuperveniens, fuſis M. Antonii copiis, fortunam utriuſque partis æquavit. Victus deinde ab Hirtio & Cæſare Antonius, in Galliam confugit. & M. Lepidum cum legionibus, quæ ſub ipſo erant, ſibi junxit: hoſtiſque à ſenatu cum omnibus, qui intra præſidia ejus erant, judicatus eſt. A. Hirtius, qui poſt victoriam ipſis in hoſtium caſtris ceciderat, & L. Panſa è vulnere, quod Pollio, & L. Munatius Plancus cum exercitibus ſuis adjuncti ampliaſſent, & D. Brutus, cui ſenatus ut perſequeretur Antonium mandaverat, relictus à legionibus ſuis profugiſſet; juſſu Antonii, in cujus poteſtatem venerat, à Capeno Sequano interemptus eſt. Cæſar pacem cum M. Antonio, & Lepido fecit: ita ut Treſviri reip. conſtituendæ per quinquennium eſſent, ipſe, & Lepidus, & Antonius, ut ſuos quiſque inimicos proſcriberent. in qua proſcriptione plurimi equites Romani, CXXX ſenatorum nomina fuerunt, & inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, & L. Cæſaris Antonii avunculi, & M. Ciceronis. hujus occiſi à Popilio legionario milite, quum haberet annos ſexaginta tres, caput quoque cum manu dextra in roſtris poſitum eſt. Præterea res à M. Bruto in Græcia geſtas continet.

LIBRI CXXI.

C. Caſſius, cui mandatum à ſenatu erat, ut Dolabellam hoſtem judicatum bello perſequeretur; auctoritate reipublicæ adjutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in poteſtatem ſuam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obſeſſum mori coëgit. M. quoque Bruti juſſu C. Antonius captus, occiſus eſt.

LIBRI CXXII.

M. Brutus adverſus Thracas parum proſpere rem geſſit; omnibuſque tranſmarinis provinciis exercitibuſque in poteſtatem ejus & C. Caſſii redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda belli futuri conſilia. M. Meſſalæ Publicolam fratrem victum, communi conſilio condonaverunt.

in adverſo prælio exceperat, defunctus, in Campo Martio ſepulti ſunt. Adverſus C. Cæſarem, qui ſolus è tribus ducibus ſupererat, parum gratus ſenatus fuit: qui D. Bruto obſidione Mutinenſi à Cæſare liberato, honore triumphi decreto, Cæſaris militumque ejus mentionem non ſatis gratam habuit: ob quæ C. Cæſar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit. & perculſis adventu ejus iis qui in eum iniqui erant, cum annos novendecim haberet, conſul creatus eſt.

LIBRI CXX.

CÆſar conſul legem tulit de quæſtione habenda in eos, quorum opera pater occiſus eſſet: poſtulatique ea lege M. Brutus, C. Caſſius, D. Brutus, abſentes damnati ſunt. Quum M. Antonio vires Aſinius quoque

LIBRI CXXIII.

SEx. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proſcriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, ſine ulla loci cujuſquam poſſeſſione, prædatus in mari, Meſſanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit: occiſoque A. Pompeio Bithynico prætore, Q. Salvidienum legatum Cæſaris navali prælio vicit. Cæſar & Antonius cum exercitibus in Græciam trajecerunt; bellum contra Brutum & Caſſium geſturi. Q. Cornificius in Africa T. Seſtium, Caſſianarum partium ducem, prælio vicit.

LIBRI CXXIV.

C. Cæſar, & Antonius, apud Philippos vario eventu contra Brutum & Caſſium pugnaverunt. ita ut utrinſutriuſque dextra cornua vincerent, & caſtra quoque utrimque ab iis, qui vicerant, expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors Caſſii fecit: qui quum in eo cornu fuiſſet, quod pulſum erat, totum exercitum fuſum ratus, mortem ſibi conſcivit. Altero deinde prælio victus M. Brutus, & ipſe vitam finivit; exorato Stratone fugæ comite, ut ſibi gladium adigeret, annorum circiter quadraginta. Inter quos Q. Hortenſius occiſus eſt.

LIBRI CXXV.

C. Cæſar relicto Antonio tranſmarinæ provinciæ ex parte imperium ei ceſſit, reverſus in Italiam, veteranis agros diviſit. Seditiones exercitus ſui, quas corrupti à Fulvia M. Antonii uxore milites contra imperatorem ſuum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius conſul, M. Antonii frater, eadem Fulvia conſiliante, bellum Cæſari intulit: receptis in partes ſuas populis, quorum agri veteranis aſſignati erant, & M. Lepido, qui cuſtodiæ urbis cum exercitu præerat, fuſo, hoſtiliter in urbem irrupit.

LIBRI CXXVI.

C. Cæſar, quum eſſet annorum viginti trium, obſeſſum in oppido Peruſiæ L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere & repulſum, fame coëgit in deditionem venire: ipſique, & omnibus militibus ejus ignovit. Peruſiam diruit. Redactis in poteſtatem ſuam omnibus diverſæ partis exercitibus, bellum citra ullum ſanguinem confecit.

LIBRI CXXVII.

Parthi Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt: victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, univerſam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius quum ad bellum contra Cæſarem gerendum incitaretur, uxore Fulvia dimiſſa, ne concordiæ du-

LIBRI CXXVIII.

Quum Sex. Pompeius rurſus latrociniis mare infeſtum redderet, nec pacem, quam acceperat, præſtaret, Cæſar neceſſario bello contra eum ſuſcepto, duobus navalibus præliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria prælio vicit, regemque eorum interemit. Judæi quoque à legatis Antonii ſubacti ſunt. Præterea belli Siculi apparatum continet.

LIBRI CXXIX.

Adverſus Sex. Pompeium vario eventu navalibus certaminibus pugnatum eſt: ita ut ex duabus Cæſaris claſſibus, altera, cui Agrippa præerat, vinceret; altera, quam Cæſar duxerat, deleta, expoſiti in terram milites in magno periculo eſſent. Victus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad ſocietatem belli contra Sex. Pompeium à Cæſare gerendi trajecerat; quum bellum Cæſari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa navali corona à Cæſare donatus eſt: qui honos nemini ante eum habitus erat.

LIBRI CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatur, tarde Mediam ingreſſus, bellum, cum legionibus octodecim & ſexdecim millibus equitum, Parthis intulit: & quum, duabus legionibus amiſſis, nulla re proſpere cedente retro rediret, inſecutis ſubinde Parthis, & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reverſus eſt; viginti & uno diebus trecenta millia fuga emenſus. Circa octo millia hominum tempeſtatibus amiſit. Tempeſtates quoque infeſtas ſuper tam infeliciter ſuſceptum Parthicum bellum culpa ſua paſſus eſt: quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram feſtinat.

cum obſtaret ; pace facta cum Cæſare, ſororem ejus Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum conſilia nefaria contra Cæſarem molitum, Judicio ſuo protraxit. iſque damnatus, mortem ſibi conſcivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos prælio victos Syria expulit; Labieno eorum duce occiſo. Quum vicinus Italiæ hoſtis Sex. Pompeius Siciliam teneret, & annonæ commercium impediret, cum eo poſtulatam pacem Cæſar & Antonius fecerunt : ita ut Siciliam provinciam haberet. Præterea motus Africæ & bella geſta continet.

LIBRI CXXXI.

Sex. Pompeius, quum in fidem M. Antonii veniret, bellum adverſus eum in Aſia moliens, oppreſſus à legatis ejus, occiſus eſt. Cæſar ſeditionem veteranorum cum magna pernicie motam inhibuit : Iapidas, & Dalmatas, & Pannonios, ſubegit. Antonius Artavaſdem, Armeniæ regem, fide data perductum, in vincula conjici Juſſit, regnumque Armeniæ filio ſuo ex Cleopatra nato dedit : quam uxoris loco, jam pridem captus amore ejus, habere cœperat.

LIBRI CXXXII.

CÆſar in Illyrico Dalmatas domuit. Quum M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat, Philadelphum & Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque finito triumviratus tempore imperium deponere, bellumque moliretur, quod urbi Italiæque inferret: ingentibus tam navalibus quam terreſtribus copiis ob hoc contractis, remiſſoque Octaviæ ſorori Cæſaris repudio, Cæſar in Epirum cum exercitu trajecit. Pugnæ deinde navales & prælia equeſtria ſecunda Cæſaris feruntur.

LIBRI CXXXIII.

M. Antonius ad Actium claſſe victus Alexandriam profugit, obſeſſuſque à Cæſare, in ultima rerum deſperatione, præcipue occiſæ Cleopatræ falſo rumore impulſus, ſe ipſe interemit. Cæſar, Alexandria in poteſtatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in urbem reverſus, tres triumphos egit; unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra: impoſito fine civilibus bellis altero & viceſimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, conjuratione contra Cæſarem facta, bellum moliens, oppreſſus & occiſus eſt.

LIBRI CXXXIV.

C. Cæſar rebus compoſitis, & omnibus provinciis in certam formam redactis, Auguſtus quoque nominatus eſt: & menſis Sextilis in honorem ejus appellatus eſt. Quum ille conventum Narbone ageret, cenſus à tribus Galliis, quas Cæſar pater vicerat, actus. Bellum contra Baſtarnas, & Mœſos, & alias gentes, à M. Craſſo geſtum, refertur.

LIBRI CXXXV.

BEllum à M. Craſſo adverſus Thracas, & à Cæſare adverſus Hiſpanos geſtum refertur: & Salaſſi, gens Alpina, perdomiti.

LIBRI CXXXVI.

RHetia à Tiberio Nerone, & Druſo Cæſaris privigno, domita. Agrippa Cæſaris gener mortuus. à Druſo cenſus actus eſt.

LIBRI CXXXVII.

CIvitates Germaniæ, cis Rhenum & trans Rhenum poſitæ, oppugnantur à Druſo: & tumultus, qui ob cenſum exortus in Gallia erat, compoſitus. Ara D. Cæſari, ad confluentem Araris & Rhodani, dedicata; ſacerdote creato C. Julio Vercondaridubio Æduo.

LIBRI CXXXVIII.

THraces domiti à L. Piſone: item Cheruſci, Tenchteri, Chatti, aliæque Germanorum trans Rhenum gentes ſubactæ à Druſo referuntur. Octavia ſoror Auguſti defuncta; antea amiſſo filio Marcello: cujus monimenta ſunt, theatrum & porticus, nomine ejus dicata.

LIBRI CXXXIX.

BEllum contra Tranſrhenanas gentes à Druſo geſtum refertur. in quo inter primores pugnaverunt Senectius & Anectius, tribuni civitatis Nerviorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Druſi ſubegit. Pax cum Parthis facta eſt: ſignis à rege eorum quæ ſub Craſſo, & poſtea ſub Antonio capta erant, redditis.

LIBRI CXL.

BEllum, adverſus Germanorum trans Rhenum civitates geſtum à Druſo, refertur. ipſe ex fractura, equo ſuper crus ejus collapſo, triceſimo die, quam id acciderat, mortuus eſt. corpus à Nerone fratre, qui nuncio valetudinis evocatus raptim adcurrerat, Romam pervectum, & in C. Julii tumulo conditum. Laudatus eſt à Cæſare Auguſto vitrico: & ſupremis ejus plures honores additi.

FRA-

FRAGMENTA DUO LIVII

ex Seneca Patre Suaſoria ſexta.

M. Cicero, ſub adventum triumvirorum ceſſerat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi ſe, quam Cæſari Caſſium & Brutum, poſſe. Primo in Tuſculanum fugit, inde tranſverſis itineribus in Formianum, ut ab Cajeta navim conſcenſurus, proficiſcitur. Unde aliquoties in altum provectum, cum modo venti adverſi retuliſſent, modo ipſe jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non poſſet; tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit. regreſſuſque ad ſuperiorem villam, quæ paulo plus mille paſſibus à mari abeſt, Moriar, inquit, in patria ſæpe ſervata. Satis conſtat, ſervos fortiter fideliterque paratos fuiſſe ad dimicandum: ipſum deponi lecticam, & quietos pati, quod ſors iniqua cogeret, juſſiſſe. Prominenti ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput præciſum eſt. Nec ſatis ſtolidæ crudelitati militum fuit. manus quoque, ſcripſiſſe in Antonium aliquid exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium juſſuque ejus inter duas manus in roſtris poſitum, ubi ille conſul, ubi ſæpe conſularis, ubi eo ipſo anno adverſus Antonium, quanta nulla unquam humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. vix attollentes lacrymis oculos, homines, intueri trucidata membra ejus poterant.

IBIDEM.

Vixit tres & ſexaginta annos: ut ſi vis abfuiſſet, ne immatura quidem mors videri poſſit. Ingenium & operibus, & præmiis operum felix. Ipſe fortunæ diu proſperæ, & in longo tenore felicitatis, magnis interim ictus vulneribus, exilio, ruina partium, pro quibus ſteterat, filiæ morte; exitu tam triſti atque acerbo omnium adverſorum, nihil, ut viro dignum erat, tulit, præter mortem. quæ, vere æſtimanti, minus indigna videri potuit, quod à victore inimico nihil crudelius paſſurus erat, quam, quod ejuſdem fortunæ compos, ipſe feciſſet. Si quis tamen virtutibus vitia penſarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cujus laudes perſequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

FINIS.

Ne sit lingua procax, neve ullis

Nam quoties nocuit lingua

Præditus haud promptus linguâ

Fucatis tantum turget

ngere probra,
tolerva viris?
est virtute celebri
t illa minis.